

MODERN APPROACHES IN SCIENCE AND SCIENTIFIC RESEARCH

International Scientific and Practical Conference Proceedings

Desember 10-11, 2025

Moscow, Astana, Petropavlovsk, Tashkent, Osh, Eskisehir

M.V. Lomonosov Moscow State University (Russian Federation)
L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan)
M. Kozybayev North Kazakhstan University (Republic of Kazakhstan)
Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan (Republic of Uzbekistan)
Osh State University (Kyrgyz Republic)
Eskisehir Osmangazi University (Republic of Turkey)
Academic Research Publisher (United Kingdom)
UniScience journal (Republic of Uzbekistan)

****

MATERIALS

the international scientific-practical conference «MODERN APPROACHES IN SCIENCE AND SCIENTIFIC RESEARCH»

Moscow, Astana, Petropavlovsk, Tashkent, Osh, Eskisehir
Desember 10-11, 2025

TOM I

****

Modern approaches in science and scientific research // materials international scientific-practical conference. Moscow, Astana, Petropavlovsk, Tashkent, Osh, Eskisehir. Desember 10-11, 2025.

Editorial board of the conference

Temnova L.V. - DSc, Professor (Moscow, Russia); **Sagatbayev Y.N. -** PhD, professor (Astana, Kazakstan); **Duyshenaliev CH.D. -** DSc, Professor (Byshkek, Kyrgyzstan); **Pashkov S.V. -** PhD, professor (Petropavlovsk, Kazakstan); **Khakimov K.A. -** PhD, docent (Tashkent, Uzbekistan); **Melekoglu M. -** DSc, professor (Eskisehir, Turkey).

This event aims to discuss contemporary research across various scientific fields, exchange new scientific ideas, and support scientific activities aligned with global innovative processes.

Within the framework of the conference, scienists, researchers, young scholars, and practicing specialists will have the opportunity to present their research results, exchange scientific ideas, and expand international cooperation.

The main objective of this International Scientific-Practical Conference is to consolidate the results of contemporary research across various scientific fields and strengthen the integration of science and practice through advanced scientific approaches.

**The authors are responsible for the content of the articles, the information, facts, and figures presented therein.*

The proceedings of the International Scientific-Practical Conference have been discussed by the Scientific-Technical Council of the international publisher **"Academic Research Publisher"** (London, United Kingdom) and recommended for publication (December 10, 2025, Protocol No. 1).

CONTENTS

EXACT SCIENCES 20

ЛИНЕЙНАЯ МОДЕЛЬ ПАРНОЙ РЕГРЕССИИ И МЕТОД НАИМЕНЬШИХ КВАДРАТОВ 21

VOLTAMMETRIC ANALYSIS OF HEAVY METALS IN WATER 26

Mn(II)–AMINOTRIS (METILENFOSFONAT) KOMPLEKS BIRIKMASI SINTEZI VA UNING IQ SPEKTROSKOPIK TAHLILI 31

LEVOFLOKSATSIN VA MIS (II) SULFAT ASOSIDA OLINGAN KOMPLEKS BIRIKMA MOLEKULASINING REAKSION QOBILIYATINI YARIM EMPIRIK KVANT-KIMYOVIY USULDA O‘RGANISH 36

p-Si<Nd> NAMUNALARINING ELEKTROFIZIK XUSUSIYATLARINI TADQIQ QILISH 41

BIOKIMYOVIY JARAYONLARNING METALLAR BILAN BOSHQARILISHI: KOORDINATSION KIMYO NUQTAI NAZARIDAN TAHLIL 44

AKTIV, REAKTIV VA TO‘LA QUVVAT 52

O‘SIMLIK MOYLARI VA YOG‘ KISLOTALARI ASOSIDAGI SIRT-FAOL MODDALAR KORROZIYA INGIBITORLARI SIFATIDA 58

PEROVSKITLI QUYOSH ELEMENTLARI: STRUKTURA, MATERIALLAR VA INNOVATSIYALAR 63

PROPARGIL SPIRT ASOSIDA YARATILGAN BIOLOGIK FAOL MODDALAR 73

KIMYO FANINING “YASHIL KIMYO”DAGI O‘RNI VA AHAMIYATI.. 77

OLMA KISLOTA – TIOKARBAMID - SUV ERUVCHANLIK SISTEMASINI FIZIK-KIMYOVIY ASOSLASH 83

PROPARGIL SPIRTI FIZIK-KIMYOVIY XOSSALARI VA SANOATDA ISHLATILISHI 87

III ANALITIK GURUH CA2+ KATIONINING O’ZIGA XOS SIFAT REAKSIYALARI. 92

ZAMONAVIY ZARYADLOVCHI QURILMALAR 97

ETIDRONIK KISLOTANING METALLAR BILAN KOMPLEKS BIRIKMA HOSIL QILISHDA ELEKTRONODONORLIK XOSSALARINI KVANT-KIMYOVIY USULDA ANIQLASH 105

TENGLAMALAR ILDIZLARINING TURG'UNLIGI HAQIDA..... 110

CARTHAMUS TINCTORIUS L. GULLARIDAN AJRATILGAN FLAVONOIDLARNING YURAK-QON TOMIR TIZIMIGA FOYDALI TA'SIRI 121

SHIRIN MAKKAJO'XORI (ZEA MAYS L SACCHARATA) NAV VA DURAGAYLARINING RIVOJLANISH FAZALARIDA BARGLARIDAGI PIGMENTLAR MIQDORI 128

ANIQ FANLARNI O'QITISHDA SUN'IY INTELEKT (AI) DAN FOYDALANISH 135

ELEKTR TARMOQLARIDA O'TKAZGICHLARNI TO'G'RI TANLASHNING USUL VA VOSITALARINING TAHLILI 141

Co (II) OKSALAT VA RUX ATSETAT ASOSIDAGI KOMPLEKS BIRIKMANING SINTEZI VA TERMIK TAHLILI 153

МЕТОДЫ ТОЧЕЧНОГО ОЦЕНИВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЕ КОРРЕЛЯЦИОННЫХ И РЕГРЕССИОННЫХ ЗАВИСИМОСТЕЙ..... 158

POLIMERLAR SINTEZI JARAYONINI O'RGATISHDA ELEKTRON O'QUV RESURSLARIDAN FOYDALANISH 169

МОРФОЛОГИЯ И КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГИДРОКСИДОВ МЕТАЛЛОВ ТРИАДЫ ЖЕЛЕЗА 175

СИНТЕЗ НОВОГО КАТАЛИЗАТОРА ИЗ ПЕРЕРАБОТАННЫХ ОТХОДОВ КАТАЛИЗАТОРА ShIFT MAX 100 ЦЕХА АММИАК-3 И ЕГО ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОМ ИНФРАКРАСНОЙ СПЕКТРОСКОПИИ..... 183

KMNO4/SIO2 KATALIZATORI BILAN OKSIDLANISH ORQALI OLINGAN GTL DIZELINING FIZIK KATTALIKLARI O'ZGARISHINI O'RGANISH..... 189

IMPULS, KUCH VA HARAKATNING VAQTLI DINAMIK O'ZARO TA'SIRI: MEXANIK SISTEMALARDA BIRLASHTIRILGAN HOLATLARNING NAZARIY-ASOSIY TAHLILI 197

BETON QORISHMALARNING REOLOGIK VA MUSTAHKAMLIK XUSUSIYATLARINI YAXSHILASH UCHUN POLIKARBOKSILATLAR

ASOSIDAGI SUPERPLASTIFIKATORNING SAMARADORLIGINI O'RGANISH..... 204

TURP *(raphanus sativus)* NING SHIFOBAXSHLIK XUSUSIYATLARINI KIMYOVIY TARKIBI ORQALI BAHOLASH..... 209

AMINOKISLOTALAR KIMYOSI, METABOLIZMI, BIOSINTEZI, PARCHALANISHI VA FIZIOLOGIYADAGI ROLI..... 217

JO'XORI (SORGHUM BICOLOR L.) BARGLARINING UMUMIY SUV MIQDORIGA NAMLIK VA SHO'RLANISHNING TA'SIRI 228

LEUCANIA LOREYI (Duponchel, 1827) TUNLAMINING BIOLOGIYASI VA EKOLOGIYASI 235

BIOCHEMISTRY OF FRESH AND BERRY FRUITS 247

AYLANMA DINAMIK JARAYONLAR: MODDIY NUQTANING FUNDAMENTAL FIZIK MOHIYATI VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAGI INNOVATSION TATBIQLARI..... 252

SOCIAL AND HUMANITARIAN SCIENCES..... 259

INNOVATIONS IN ONLINE EDUCATION 260

PEDAGOGIK JARAYONLARDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH USULLARI..... 264

STRUKTUR ADABIYOTSHUNOSLIKNING SHAKLLANISHI VA NAZARIY ASOSLARI..... 273

INFLUENCE OF NATIONAL INTERESTS ON THE EDITORIAL POLICY OF INTERNATIONAL MEDIA (BBC, CNN, AND AL JAZEERA) 279

INNOVATIVE METHODS FOR INCREASING STUDENT ENGAGEMENT..... 283

MODERN ASSESSMENT TECHNIQUES IN LANGUAGE TEACHING. 288

INNOVATIVE APPROACHES IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE..... 294

METHODS AND PROCEDURES OF LEXICOLOGICAL ANALYSIS 299

БУЮК АЛЛОМАЛАРНИНГ АХЛОКИЙ ВА ХУКУКИЙ КАРАШЛАРИ 308

TALABALARDA AKADEMIK KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT VOSITALARINING AFZALLIK TOMONLARI 313

ABDULLA ORIPOV IJODIDA QO’LLANGAN DETAL SARLAVHALAR 318

XULQ OG‘ISHINING IJTIMOIY-MADANIY DETERMINATSIYASI 323

INGLIZ TILI DARSLARIDA REAL TIL MATERIALLARINI TANLASHDA COCA KORPUSINING O‘RNI 329

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARIDA AXLOQIY VA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENTSIYALARI 335

O‘SMIRLIK DAVRIDA SHAXSLARARO MUNOSABATNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI..... 341

DIAGNOSTIK INNOVATSIYALARDA MORFEMALARNING ANIQ TASNIFDAGI O‘RNI. 349

BIOTEXNOLOGIYA JARAYONLARIDA LOTIN TILINING MORFOLOGIK STRUKTURA SIFATIDAGI FUNKSIYASI VA UNING ILMIY TERMINOLOGIYADAGI ROLI..... 354

ADABIY OQIMLARNING TARIXIY KELIB CHIQISHI VA TERMINOLOGIK TADQIQI..... 361

MILLATLARARO MUNOSABATLAR SOHASIDA ASOSIY TUSHUNCHALAR..... 371

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJTIMOIY MOSLASHUV JARAYONINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI 377

DUNYONING LISONIY MANZARASINI YARATISHDA O‘XSHATISHLARNING LINGVOKULTUROLOGIK JIHATLARI 384

WOMEN’S EDUCATION AND SOCIAL EQUALITY ISSUES: HISTORICAL AND MODERN PROSPECTS..... 389

НАУЧНАЯ СТАТЬЯ: ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ НАГРУЗКА ТЮРКИЗМОВ В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СКАЗКИ М.Ю. ЛЕРМОНТОВА «АШИК-КЕРИБ» 396

THE ROLE OF MODERN APPROACHES IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM 401

ТРУДНОСТИ И ВОЗМОЖНОСТИ, ВОЗНИКАЮЩИЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ АУДИРОВАНИЮ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ 407

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TRANSLATING ECOLOGICALLY-ORIENTED NEOLOGISMS: A COMPARATIVE ANALYSIS BETWEEN ENGLISH AND UZBEK 412

A COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS OF PROVERBS CONTAINING ZOONYMS IN ENGLISH LANGUAGE..... 422

THE IMPORTANCE OF FOREIGN LANGUAGES IN PREPARING STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES: THEORY AND PRACTICE 430

INTEGRATION OF COMPETENCY-BASED INSTRUCTION WITH DIGITAL ASSESSMENT TOOLS IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION 436

DASTURLASHNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH 444

HAYDOVCHI RUHIY SALOMATLIGI BO‘YICHA XITOY XALQ RESPUBLIKASIDA OLIB BORILGAN ILMIY TADQIQOT ISHLARI TAHLILI..... 452

FIZIKA DARSLARIDA RAQAMLIK LABARATORIYA SIMLYATORLARIDAN FOYDALANISH..... 458

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIGA FANLARNI O'ZLASHTIRISHLARIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI 466

LINGUISTIC THEORIES ABOUT PERSON-EXPRESSING PHRASES.. 473

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ИКТ) НА РУССКИЙ ЯЗЫК: ОТ ЭВОЛЮЦИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ НОРМ ДО ТРАНСФОРМАЦИИ МЕТОДИК ПРЕПОДАВАНИЯ 479

CONDITIONS FOR DEVELOPING ACADEMIC LYCEUM STUDENTS’ PROFESSIONAL READINESS IN PHYSICS..... 486

KIYIM-KECHAK LEKSIKASI AKS ETGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI 492

TURLI MAMLAKATLAR AKADEMIK TADQIQOTLARIDA LOTIN TILINING UMUMIY ILMIY TIL SIFATIDAGI ROLI..... 500

LOTIN TILI VA TARIX: QADIMGI RIM MADANIYATINING TERMINOLOGIK MEROSI 504

LOTINCHA ILMIY TERMINLARNING XALQARO STANDARTLASHUVDAGI ROLI 508

BIOLOGIYA, TIBBIYOT VA EKOLOGIYADA UMUMIY LOTIN TERMINLARI INTEGRATSIYASI..... 513

TIBBIYOTDA XALQARO LOTIN TERMINOLOGIYASI ASOSIDA FANLARARO KOMMUNIKATSIYANI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI..... 517

DIAGNOSTIKA INNOVATSIYALARIDA LOTINCHA MORFEMALARNING ANIQ TASNIFDAGI O‘RNI..... 524

LOTIN TILI VA TARIX: QADIMGI RIM MADANIYATINING TERMINOLOGIK MEROSI 528

ANTIK DAVR TABIBLARI..... 531

LOTIN TILI — TIBBIY TA’LIMNING ASOSIY ILMIY BAZASI SIFATIDA..... 537

QADIMGI RIM TIBBIYOTI VA SAN’ATI 541

SHIFOKOR–BEMOR MULOQOTI LINGVISTIKASI: TIBBIY KOMMUNIKATSIYANING ZAMONAVIY TAHLILI 546

MODERN APPROACHES TO TEACHING VOCABULARY IN THE DIGITAL AGE..... 553

DARS REJALASHTIRISH - ZAMONAVIY CHET TILI O‘QITUVCHISINING ASOSIY PROFESSIONAL KOMPETENSIYASI . 561

SYNTACTIC AND SEMANTIC PATTERNS OF CAUSATIVE VERBS IN ENGLISH AND UZBEK LITERARY TEXTS 571

THE INNOVATIVE APPROACH AS A KEY FACTOR IN INCREASING THE EFFICIENCY OF TEACHING AND EDUCATION..... 577

PRAAT DASTURIY TA’MINOTI YANGI LINGVISTIK TADQIQOTLAR MANBAYI SIFATIDA 587

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA FIZIKA FANIDAN LABORATORIYA ISHLARINI TASHKIL ETISH METODIKASI 592

DIFFERENT METHODS OF TEACHING WITH STORYTELLING AND USING LITERATURE 598

WHY MEDIVIEL ENGLISH LANGUAGE WAS INFLUENCED BY FRENCH LANGUAGE 602

SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN MANUSCRIPTS BY ABRAUF FITRAT AND JOHN MILTON 607

DARS JARAYONIDA O'QITUVCHI-O'QUVCHI HAMKORLIGINI TA'MINLASHNING SAMARALI VOSITALARI (GURUH MUHOKAMASI METODI YORDAMIDA) 612

ДУХОВНОЕ ВОСПИТАНИЕ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ И ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ. 622

TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITISHDA RANGTASVIR FANINING O'RNI. 628

ВЛИЯНИЕ ЦЕНТРАЛИЗОВАННОЙ МОДЕЛИ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ НА СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ КАРАКАЛПАКСТАНА В 1960–1980-е ГОДЫ 635

ISLOHOTLAR VA ZIDDIYATLAR: 1960–1980-YILLARDA QORAQALPOG'ISTON AGRAR SIYOSATINING IJTIMOIY-IQTISODIY TAHLILI 641

ICHKI ISHLAR ORGANLARI PSIXOLOGLARIDA KASBIY KOMPETENTLIK 647

AYOL OLIMLARNING PROFESSIONAL KARYERASINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY–PSIXOLOGIK OMILLARNING ROLI 651

DEVELOPING ORAL SPEECH COMPETENCE OF ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE OF ENGLISH LANGUAGE LEARNERS 656

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО 661

РОЛЬ ПРОЕКТНОЙ РАБОТЫ В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ 668

THEORETICAL FOUNDATIONS OF GROUP WORK IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING 676

TIBBIY DISKURSNI VOQEALANTIRUVCHI TIL BIRLIKLARI SEMANTIKASI 682

SIROJIDDIN SAYYID SHE'RLARIDA METAFORANING QO'LLANISHI 688

KASBIY TA'LIMDA XALQARO TA'LIM DASTURLARI ASOSIDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING INNOVATSION METODLARI 697

SPEECH ACTS IN MEDIA COMMUNICATION: LINGUAPRAGMATIC FEATURES IN UZBEK MEDIA DISCOURSE..... 704

OTA-ONALARNING TA'LIMGA MUNOSABATI TALABALAR O'QUV MOTIVINING ASOSIY OMILI SIFATIDA..... 709

WORLDSKILLS КАК ИНСТРУМЕНТ СОВРЕМЕННОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: НАУЧНЫЙ АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР..... 715

URUSHDAN KEYINGI YILLARDA QORAQALPOG'ISTONDA KASABA UYUSHMA TASHKILOTINING FAOLIYATI TARIXIDAN..... 722

QORAQALPOQ FOLKLORIDA BALIQCHILIKNING ETNOGRAFIK TALQINI..... 728

KEY CONCEPTUAL FEATURES IN UZBEK AND ENGLISH LITERATURE 737

OLIY TA'LIM MUASSASALARI XALQARO TAJRIBAGA MOSLASHUVI VA TALABALARNING AKADEMIK VA KREATIV RIVOJLANISHINI TA'MINLASH..... 747

DEVELOPING ALL FOUR SKILLS THROUGH PROJECT BASED LEARNING 752

TA'LIM MUASSASASI MENEJMENTI 757

TA'LIM TURLARI VA TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI 761

NATIONAL AND CULTURAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE UZBEK LANGUAGE. 766

ADOLESCENT IDENTITY AND CULTURAL TRANSFORMATIONS IN 20th CENTURY AMERICAN PROSE..... 771

MILLATLARARO HAMJIHATLIK VA DAVLAT TILINING JAMIYATDAGI ROLI 777

INSON RUHI HAQIDA AYRIM QARASHLAR. (QORAQALPOG'ISTONNING JANUBIY HUDUDLARI MISOLIDA). 782

INGLIZ TILI YO‘NALISHI TALABALARIDA LINGVOKULTUROLOGIK KOMPETENSIYANI ONOMASTIK BIRLIKLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI 788

O‘ZBEKISTON–ROSSIYA ENERGETIK HAMKORLIGINING RIVOJLANISHI: LUKOIL KOMPANIYASI FAOLIYATI VA UNING MILLIY IQTISODIYOTGA TA’SIRI 795

OLIY TA’LIM TRANSFORMATSIYASI VA INNOVATSION HAMKORLIK: O‘ZBEKISTON–HINDISTON O‘RTASIDAGI ILMIY-TEXNOLOGIK INTEGRATSIYA VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI. 802

FE’L SO‘Z TURKUMI..... 810

BUXORO AMIRLIGIDA SHAHRISABZ BEKLIGINING TUTGAN O‘RNI 816

ЦИФРОВАЯ ЗАВИСИМОСТЬ У ДЕТЕЙ. КАК РАСПОЗНАТЬ? НОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ — НОВЫЕ ВЫЗОВЫ..... 831

JAMIYATDA MILLATLARARO MUNOSABATLARNI MUSTAHKAMLASHNING IJTIMOIY-MADANIY OMILLARI 835

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ФИЗИКА ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ. 842

OLIY TA’LIM MUASSALARIDA MUSTAQIL TA'LIM 847

OLIY TA’LIMIDA ILMIY TADQIQOT NATIJALARINI ONLAYN PLATFORMALAR VA VIRTUAL HAMJAMIYATLAR ORQALI OMMALASHTIRISH 852

IMPERATIV NUTQ ASOSIDA TERGOV MULOQOTIDA SHAXS PSIXOTIPLARINI ANIQLASHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI..... 858

THE DEVELOPMENT AND SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF CREATIVE COMPETENCE: KEY SCHOLARS, MODELS, AND CONTEMPORARY EDUCATIONAL RESEARCH 863

FICTIVE MOTION METAPHORS IN UZBEK AND ENGLISH POLITICAL DISCOURSE: A COMPARATIVE PRAGMATIC STUDY .. 869

IDIOMALARNING O‘ZLASHTIRILISHIDA KONTEKSTNING ROLI: KONTEKSTSIZ VA KONTEKSTLI ANGLASH FARQI 876

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING UZLUKSIZ MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYAGA OID QARASHLARI..... 882

IJTIMOIY TARMOQLARNING SHAXS PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI 890

PR KOMMUNIKATIV JARAYON SIFATIDA 896

YOSHLARNI KASBIY YO'NALISHGA YO'NALTIRISHDA INNOVATSION USULLAR..... 903

GABRIEL GARSIA MARKESNING ASARLARIDA VAQT TASVIRI 909

SHAXSNING RIVOJLANISHI, TARBIYASI VA IJTIMOIYLASHUVI... 913

XALQ OG'ZAKI IJODI VA YOZMA ADABIYOTDA "YUSUF VA ZULAYHO" OBRAZLARI 917

PROBLEMS IN THE PROCESS OF TRANSLATING ONLINE SPEECH-ACTS BETWEEN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES 921

FIZIKA LABORATORIYALARIDA XAVFSIZ VIRTUAL EKSPERIMENTLAR YARATISHNING METODIK TALABLARI 928

O'QUVCHILARNING ILMIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH 935

TARBIYA FANI DOIRASIDA AXLOQIY VA MA'NAVIY BARKAMOLLIKNI SHAKLLANTIRISHDA HADISIY TAMOYILLAR VA PEDAGOGIK STRATEGIYALAR..... 939

XXI ASR BOSHIDA SAUDIYA ARABISTONI: DAVLAT VA RIVOJLANISH MASALALARI (VISION 2030 DASTURI MISOLIDA).. 946

BOLALARNI SOG'LOMLASHTIRISH OROMGOHLARIDA JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARINI TAKOMILLASHTIRISHNI TASHKIL ETISH..... 954

REFLECTION OF RELATIONS BETWEEN THE KHANATE OF KHIVA AND THE RUSSIAN EMPIRE IN HISTORICAL BOOKS DURING THE KHAN OF KHIVA MUHAMMAD RAHIMKHAN I (1806-1825)..... 961

THE ROLE OF CRITICAL THINKING IN MODERN EDUCATION 967

MODERN TRENDS IN COGNITIVE SCIENCE RESEARCH 972

THE EFFECTIVENESS OF BLENDED LEARNING IN ENGLISH LANGUAGE EDUCATION 977

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI VA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI 983

QORAQALPOG‘ISTON IJTIMOIY MUHITIDA TRAVEL KONTENTLARNING TA’SIRCHANLIGI MASALALARI 990

PEDAGOGICAL REFLECTION OF THE KALOKAGATHIA IDEAL IN PERSONAL DEVELOPMENT 1004

ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ АРХИТЕКТУРНЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ: ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРОЕКТНОЙ РИТОРИКИ И УСТНЫХ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ 1011

FROM SILENT ANGELS TO SELF-DETERMINED WOMEN: A COMPARATIVE STUDY OF FEMINIST IDEALS IN LATE AND MODERN ENGLISH LITERATURE 1015

O‘SMIRLIK YOSHDAGI O‘QUVSHILARDA DELIKVENT XULQNING SHAKLLANISHI 1024

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING BILISH JARAYONLARI 1029

MODERNIZATSIYA - IJTIMOIY TARAQQIYOT KONSEPSIYASI SIFATIDA 1034

DIN PSIXOLOGIYASIDA KOMIL INSON STRUKTURASI 1043

OILAVIY AJRIMLAR, UNING SABAB VA OQIBATLARI HAMDA AJRIMLARNI OLDINI OLISH YO‘LLARI 1049

LANGUAGE CHANGE: PROCESSES, EFFECNNS AND EXAMPLES . 1060

THE IMPORTANCE OF STUDYING MIRZO ULUGBEK'S SCIENTIFIC LEGACY AND ITS IMPACT ON THE PRESENT 1066

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA INNOVATSIYALAR 1070

ILM – FAN VA SANOATDA SUN’IY INTELLEKT 1079

SO‘ZNING MORFOLOGIK TARKIBINI O‘QITISHDA LINGVODIDAKTIK PRINSIPLARDAN FOYDALANISH 1084

O‘ZBEKISTON SSR DA NEMIS DIASPORASI VAKILLARINING MADANIYAT SOHASIDAGI FAOLIYATI. 1090

FRANSUZ ADABIYOTIDA PROVINSIYA VA QISHLOQ MENTALITETINING BADIIY IFODASI 1095

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА 1101

THE EFFECTIVENESS OF AI-POWERED VOCABULARY APPS IN SECONDARY ENGLISH LEARNING..... 1109

TA'LIM TURLARI VA TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI 1115

SHAKESPEAREAN TRAGEDIES AND THEIR ARTISTIC FEATURES 1119

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH..... 1123

O'QUVCHILARDA HUQUQIY BILIM VA ONGNI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYANING O'RNI 1131

THE LEGACY OF FAYZULLO KAROMATOV IN THE HISTORY OF UZBEK AND TAJIK MUSIC..... 1136

USING GAMES AND PLAY-BASED ACTIVITIES FOR TEACHING ENGLISH GRAMMAR TO SECONDARY SCHOOL PUPILS..... 1141

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚЫНЫҢ ҚЫРЫҚ ҚЫЗ ЖЫРЫНДА ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ФРАЗЕОЛОГИЗИМДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ..... 1151

THE STRUGGLE FOR NATIONAL AWAKENING AND INDEPENDENCE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THOMAS PAINE'S COMMON SENSE PAMPHLET, JADID LITERATURE, AND CHO'LPON'S LYRIC POETRY IN AWAKENING THE PEOPLE..... 1155

ANORGANIK KIMYODA METALLMASLAR MAVZUSINI O'QITISHDA TESTLAR VA ULARDAN FOYDALANISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH..... 1162

SEVGI HISSIYOTIGA TA'SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK, MADANIY VA IJTIMOIY OMILLAR 1169

KIMYO TA'LIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA MOLEKULYAR MODELLASHTIRISHNI O'QITISH METODIKASI .. 1175

THE ARTISTIC INTERPRETATION OF THE IMAGE OF WOMEN IN SOCIAL LIFE 1180

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SHART ERGASH GAPLARNING SEMANTIK-PRAGMATIK XUSUSIYATLARI 1185

PSYCHOLOGICAL AND METHODOLOGICAL FACTORS OF ENHANCING LEARNER MOTIVATION IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: THE ROLE OF AUTHENTIC MATERIALS..... 1192

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH ZARURIYATI 1196

CARPE DIEM POETRY IN ENGLISH LITERATURE 1200

CONFLICTS IN STUDENT COMMUNITIES: CAUSES, TYPES, AND RESOLUTION STRATEGIES..... 1205

ПЕРЕДАЧА ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ И КУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ В ПЕРЕВОДЕ АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ РЕКЛАМЫ 1211

TEXNIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O‘QITISHDA WIKI-TEXNOLOGIYALARGA ASOSLANGAN METODIK YONDASHUVLAR..... 1220

TA’LIM VA TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKASI 1225

TA’LIM TARBIYA JARAYONIDA YOSHLARNING MILLIY VA UMUMINSONIY MA’NAVIYATDAGI O‘RNI 1230

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH 1235

KIMYO FANINI MUSTAQIL O‘QITISHDA PISA YONDASHUVIGA ASOSLANGAN MUAMMOLI VAZIYATLAR YARATISH TEXNOLOGIYASI..... 1239

EFFECTIVE VOCABULARY TEACHING STRATEGIES FOR BEGINNER ENGLISH LEARNERS 1250

TEACHING GRAMMAR TO BEGINNERS WITHOUT OVERLOADING: INDUCTIVE VS DEDUCTIVE APPROACHES 1255

TASK-BASED LEARNING FOR BEGINNER-LEVEL ENGLISH STUDENTS: HOW SIMPLE TASKS BUILD LANGUAGE CONFIDENCE 1259

PEDAGOGIKANING MAQSADI VA VAZIFALARI 1264

JASORAT TIMSOLI QAL`ALAR - TARIXGA TASHNA KO`NGILLAR MANZILI 1271

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA ABDULLA ORIPOV ASARLARINI O‘QITISH METODIKASI 1276

KIMYOVIY REAKSIYA TENGLAMALARI VA MODDA MIQDORLARIGA OID SIMULYATSION TAJRIBALARNI BAJARISHDA CROCODIL CHEMISTRY DASTURIDAN FOYDALANISH..... 1283

MUHAMMAD TARAG‘AYNING ILM YO‘LIDAGI SA’Y HARAKATLARI VA IZLANISHLARI..... 1288

THE IMPORTANCE OF LINGUISTICS IN LANGUAGE 1299

MAKTAB O‘QUVCHILARINING IJODIY FAOLLIGIGA TA’SIR ETUVCHI NOSTANDART MASALALAR 1304

MADANIYATLARARO MULOQOTDA IMPLITSIT MA’NO TALQINI 1311

FRAZEOLOGIZMLARGA OID DUNYO TILSHUNOSLIGIDAGI YONDASHUVLAR..... 1316

BARQAROR BIRIKMALAR TARKIBIGA OID YONDASHUVLAR 1322

CONNECTING STORY LANGUAGE WITH EVERYDAY CONVERSATION IN ENGLISH 1332

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF ACADEMIC PROCRASTINATION IN STUDENTS 1338

A COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCES ON IMPROVING THE TRANSLATION SKILLS OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS..... 1344

THE ROLE OF DAILY LANGUAGE HABITS IN ENGLISH IMPROVEMENT..... 1352

I GURUH ELEMENTLARINI INTERAKTIV METODLAR ORQALI O’RGANISH USULLARI 1359

UMUMIY O‘RTA TA’LIMDA ASTRONOMIYA FANINI O‘QITISHDA MATEMATIKA, GEOGRAFIYA VA INFORMATIKA FANLARI BILAN INTEGRATSIYA QILISH IMKONIYATLARI 1365

YANGI DAVR – YANGI IMKONIYATLAR SARI 1371

AYOLLAR MIGRATSIYASINING IQTISODIY VA IJTIMOIY XUSUSIYATLARI: FARG`ONA VILOYATI MISOLIDA..... 1376

TRANSFER AND INTERFERENCE PHENOMENA IN CONTRASTIVE LINGUISTICS..... 1381

BO‘LAJAK NEMIS TILI PEDAGOGLARI KASBIY MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI 1393

BUXORO VILOYATINING MADANIY MEROSI VA MILLIY TAOMLARI 1400

BUXORO VILOYATIDA TURIZMNING RIVOJLANISHI VA EKOLOGIK MUAMMOLAR 1407

YOSHLAR KASBIY REJASINI SHAKLLANTIRISHDA QO‘LLANILADIGAN ZAMONAVIY YONDOSHUVLAR 1414

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING IJTIMOIY KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH: TUZILMA VA KOMPONENTLARI..... 1420

YOSHLAR MAFKURAVIY IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISHDA TA’LIM-TARBIYANING O‘RNI..... 1426

STYLISTIC AND PRAGMATIC ASPECTS OF WORDPLAY IN CHILDREN’S LITERATURE 1431

THEORETICAL APPROACHES TO TRANSLATING WORDPLAY 1439

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MAJBURIYATNING GRAMMATIK VA PRAGMATIK IFODASI: QIYOSIY TAHLIL..... 1447

ENGAGING ACTIVITIES FOR DEVELOPING EFL STUDENTS' SPEAKING CONFIDENCE..... 1450

SEMANTIC AND CULTURAL FEATURES OF EMOTION-RELATED IDIOMS IN ENGLISH..... 1455

NAVIGATING THE TRANSLATION OF ENGLISH EUPHEMISMS IN CROSS-CULTURAL SETTINGS..... 1460

EKOLOGIK BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISHDA GUMANISTIK YONDASHUVNING AHAMIYATI 1465

A TRANSLATION-BASED ANALYSIS OF CONDITIONAL CONSTRUCTIONS IN ENGLISH, RUSSIAN, AND UZBEK..... 1471

SHUKUR QURBON SHE'RIYATINING BADIIY-G'OYAVIY TAHLILI 1476

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILINI O'RGATISH METODIKALARI 1481

LEXICAL BORROWING AND ADAPTATION OF NEUROSURGICAL TERMS FROM ENGLISH INTO UZBEK MEDICAL LANGUAGE 1485

THE ROLE OF GAME-BASED LEARNING IN PROMOTING INCLUSIVITY FOR STUDENTS WITH DISABILITIES IN EFL PRIMARY CLASSROOMS 1490

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI – DAVLATNING HUQUQIY VA IJTIMOIY POYDEVORI 1494

INKLYUZIV TA'LIM VA DIFFERENSIAL YONDASHUVNING ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI 1501

TA'LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY INNOVATSION 1505

TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI 1505

B2 DARAJADAGI O'QUVCHILARDA NUTQ KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODLARI 1509

TURKIYA VA YEVROPA ITTIFOQI: INTEGRATSIYA YO'LIDAGI IMKONIYATLAR VA TO'SIQLAR 1515

ГЕНДЕРНО МАРКИРОВАННАЯ ЛЕКСИКА В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СМИ: СТРУКТУРА, ФУНКЦИИ, ЧАСТОТНОСТЬ 1523

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ В ОСВОЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА У СТУДЕНТОВ 1 КУРСА В УЗБЕКСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЕ 1529

EXACT SCIENCES

ЛИНЕЙНАЯ МОДЕЛЬ ПАРНОЙ РЕГРЕССИИ И МЕТОД НАИМЕНЬШИХ КВАДРАТОВ

Абдуманнонов Алимардон Абдувохидович.

Самаркандский институт экономики и сервиса.

Annotatsiya: Ushbu ishda chiziqli juft regressiya modeli va uning parametrlari metodining mohiyati yoritilgan. Tadqiqotda modelning asosiy tushunchalari, omillarning ta'siri va eng kichik kvadratlar usuli yordamida baholash jarayoni ko'rib chiqiladi. Mavzu iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish va prognozlashda qo'llanilishiga e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: *ekonometrika, regressiya modeli, juft regressiya, eng kichik kvadratlar usuli, tasodifiy xato, gomoskedastiklik.*

Аннотация: В работе рассматриваются основные положения линейной модели парной регрессии и метод наименьших квадратов для оценки её параметров. Кратко раскрываются сущность модели, влияние фактора на результат и роль случайной ошибки. Отмечается практическое значение регрессии в анализе и прогнозировании экономических процессов.

Ключевые слова: *эконометрика, парная регрессия, метод наименьших квадратов, ошибка модели, гомоскедастичность.*

Abstract: This paper presents the fundamental concepts of the linear simple regression model and the least squares method used to estimate its parameters. It outlines the structure of the model, the effect of the explanatory variable, and the role of the error term. The practical importance of regression analysis in studying and forecasting economic processes is highlighted.

Keywords: *econometrics, simple regression, least squares method, error term, homoscedasticity.*

Введение

Регрессионный анализ является одним из наиболее распространённых инструментов количественного исследования экономических взаимосвязей. Он позволяет выявлять, как один или несколько факторов воздействуют на результативный показатель, измерять силу и направление этого влияния, а также использовать полученную модель для прогнозирования.

Линейная модель парной регрессии представляет собой базовый элемент эконометрического анализа. Она рассматривает зависимость между одной объясняющей переменной и одной зависимой переменной. Несмотря на простоту, эта модель имеет фундаментальное значение, так как позволяет заложить основы понимания структуры регрессионных моделей.

1. Спецификация линейной модели парной регрессии

Общий вид модели

Линейная связь между результативным показателем и фактором формализуется посредством уравнения:

$$\hat{y} = a + b \cdot x$$

где

— ŷ — теоретическое (прогнозируемое) значение зависимой переменной;

— a — свободный член (пересечение с осью y);

— b — коэффициент наклона, показывающий, насколько в среднем изменяется результат при изменении фактора на единицу.

Модель с ошибкой

В действительности фактические данные отличаются от теоретических значений. Поэтому регрессионная модель записывается так:

$$y_i = a + b \cdot x_i + \varepsilon_i$$

где ε_i — случайная ошибка, отражающая влияние прочих факторов, случайные колебания и погрешности измерений.

Остаток вычисляется как:

$$\varepsilon_i = y_i - \hat{y}_i$$

Модель в отклонениях от среднего

Иногда для упрощения анализа модель записывают в виде отклонений от средних значений:

$$y_i' = b \cdot x_i'$$

Где

$$x'_i \; = \; x_i - \bar{x}$$

$$y_i' = y_i - \bar{y}$$

В этой форме свободный член отсутствует, а линия регрессии проходит через точку ($\bar{x}$, $\bar{y}$).

2. Метод наименьших квадратов

Основная идея метода

Метод наименьших квадратов (МНК) является стандартным способом оценки параметров регрессионной модели. Он заключается в минимизации суммы квадратов отклонений фактических значений результативного показателя от оценённых моделью:

$$S = \Sigma(y_i - a - b \cdot x_i)^2$$

Квадратичная форма позволяет:

- исключить взаимное сокращение положительных и отрицательных отклонений;
- усилить влияние больших ошибок;
- упростить математические вычисления.

Получение нормальных уравнений

Оптимальные значения параметров находятся путем решения системы уравнений, полученной из условий минимума:

$$\Sigma\, y_i \; = \; a \cdot n \; + \; b \cdot \Sigma\, x_i$$

$$\Sigma(x_i \cdot y_i) = a \cdot \Sigma x_i + b \cdot \Sigma {x_i}^2$$

Эта система называется *нормальными уравнениями метода наименьших квадратов*.

Формулы для оценок параметров

Решая систему, получаем выражение для коэффициента наклона:

$$b = (n \cdot \Sigma(x_i \cdot y_i) - \Sigma x_i \cdot \Sigma y_i) / \left(n \cdot \Sigma\left(x_i^2\right) - (\Sigma x_i)^2\right)$$

и для свободного члена:

$$a = \bar{y} - b \cdot \bar{x}$$

Где

$$\bar{x} = \Sigma x_i / n$$

$$\bar{y} = \Sigma y_i / n$$

Геометрическая интерпретация

Линия регрессии — это прямая, которая проходит максимально близко к наблюдаемым данным по критерию минимизации квадратов вертикальных расстояний между точками и линией.

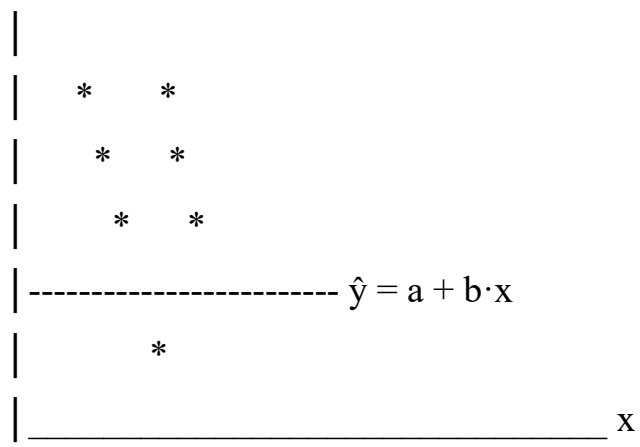

3. Предпосылки метода наименьших квадратов

Для того чтобы оценки МНК были корректными и обладали оптимальными свойствами, должны выполняться определённые статистические условия.

Нулевое математическое ожидание ошибки

$$E(\varepsilon_i) = 0$$

Если среднее значение ошибок не равно нулю, свободный член будет смещён.

Гомоскедастичность

Равенство дисперсии ошибок для всех наблюдений:

$$Var(\varepsilon_i) = \sigma^2$$

При нарушении возникает гетероскедастичность, что приводит к неэффективности оценок и некорректности статистических тестов.

Отсутствие автокорреляции

$$Cov(\varepsilon_i\,,\varepsilon_j)\ =\ 0\ \ \text{при}\ i\ \neq\ j$$

Если ошибки взаимосвязаны, оценки теряют эффективность, а проверка гипотез становится недостоверной.

Независимость ошибок от объясняющей переменной

$$Cov(x_i\,,\varepsilon_i)\ =\ 0$$

При нарушении этого условия коэффициенты регрессии становятся смещёнными.

4. Свойства оценок МНК

Если предпосылки выполнены, оценки обладают рядом важных свойств.

Линейность

Оценки можно представить в виде линейных комбинаций наблюдений:

$$\hat{a}\ =\ \Sigma\ (\alpha_i\cdot y_i)$$

$$\hat{b}\ =\ \Sigma\ (\beta_i\cdot y_i)$$

Несмещённость

$$E(\hat{a})\ =\ a$$

$$E(\hat{b})\ =\ b$$

Это значит, что в среднем оценки совпадают с истинными параметрами модели.

Минимальная дисперсия (эффективность)

Оценки МНК обладают наименьшей дисперсией среди всех линейных несмещённых оценок (свойство BLUE):

$$Var(\hat{b})\ =\ \sigma^2\ /\ \Sigma(x_i\ -\ \bar{x})^2$$

$$Var(\hat{a})\ =\ \sigma^2\cdot(\ \Sigma x_i^2\ /\ (\ n\cdot\Sigma(x_i\ -\ \bar{x})^2\ )\ )$$

Состоятельность

По мере увеличения числа наблюдений оценки приближаются к истинным значениям параметров.

Заключение

Линейная модель парной регрессии и метод наименьших квадратов представляют собой основу регрессионного анализа. Они позволяют выявлять количественные зависимости между экономическими переменными, анализировать влияние факторов, строить прогнозы и принимать обоснованные решения.

Понимание структуры регрессионной модели, принципов оценивания и статистических предпосылок является фундаментом для изучения более сложных методов эконометрики, включая множественную регрессию, оценки качества модели, тестирование гипотез и построение прогнозов.

Список использованной литературы

1. Фомин, В. В., Фомичева, Т. А. Эконометрика: учебное пособие / В. В. Фомин, Т. А. Фомичева. — Москва: Юрайт, 2018. — 382 с.
2. Петров, А. А. Эконометрика: теория и практика: учебник / А. А. Петров. — Москва: КНОРУС, 2022. — 440 с.
3. Абдурахманов, К. Х. Эконометрика: учебное пособие / К. Х. Абдурахманов. — Ташкент: Университет экономики и сервиса, 2019. — 312 с.
4. Умаров, А. У. Эконометрика: теория и практика / А. У. Умаров. — Ташкент: Ташкентский государственный экономический университет, 2020. — 268 с.
5. Ганиев, Б. Х. Математические методы и модели в экономике / Б. Х. Ганиев. — Ташкент: Фан, 2018. — 384 с.
6. Ходжаева, Н. Ж. Основы экономического анализа и моделирования / Н. Ж. Ходжаева. — Ташкент: Академия, 2021. — 290 с.

VOLTAMMETRIC ANALYSIS OF HEAVY METALS IN WATER

Yakhshiyeva Zukhra Ziyatovna
Jizzakh State Pedagogical University
Asrorova Zuhra Sarvar qizi
Jizzakh State Pedagogical University
Saidmirzayeva Dilnoza Bakdurdiyevna
Jizzakh Polytechnic Institute

Annotatsiya: *Suv manbalarining og‘ir metall bilan ifloslanishi, ayniqsa konchilik faoliyatlari olib boriladigan hududlarda, jiddiy ekologik va jamoat salomatligi uchun xavf tug‘diradi. Mis (Cu), qo‘rg‘oshin (Pb), kadmiy (Cd) va rux (Zn) kabi metallarning kon jarayonlari natijasida ajralib chiqishi va mahalliy suv havzalarida to‘planib borishi keng tarqalgan holatdir [1]. Ushbu metallarni monitoring qilish ifloslanish darajasini baholash va qayta tiklash (remediatsiya) choralarini ishlab chiqish uchun muhimdir. Voltamperometrik tahlil suvli namunalar tarkibidagi og‘ir metallarning juda kichik miqdorlarini aniqlash imkonini beruvchi yuqori sezgir va ishonchli elektrokimyoviy usul bo‘lib, ekologik baholashlar uchun muhim ma’lumotlarni taqdim etadi [2].*

Kalit so'zlar: *Voltamperometr, Jizzax, qo'rg'oshin, kadmiy, ruh, mis, suv.*

Введение*: Загрязнение водных источников тяжёлыми металлами представляет серьёзную экологическую и санитарную угрозу, особенно в районах, прилегающих к горнодобывающим предприятиям. Такие металлы, как медь (Cu), свинец (Pb), кадмий (Cd) и цинк (Zn), являются распространёнными загрязнителями, высвобождаемыми в процессе добычи полезных ископаемых, и могут накапливаться в местных водоёмах [1]. Мониторинг этих металлов имеет важнейшее значение для оценки уровня загрязнения и разработки мер по его снижению. Вольтамперометрический анализ представляет собой высокочувствительный и надёжный электрохимический метод для обнаружения следовых количеств тяжёлых*

металлов в водных пробах, обеспечивая ценную информацию для экологической оценки [2].

Ключевые слова: *Вольтамперометрия, Джизак, свинец, кадмий, цинк, медь, вода.*

Introduction: *Heavy metal contamination in water sources poses significant environmental and public health risks, particularly in areas surrounding mining activities. Metals such as copper (Cu), lead (Pb), cadmium (Cd), and zinc (Zn) are common pollutants released through mining processes, potentially accumulating in local water bodies [1]. Monitoring these metals is critical for assessing pollution levels and implementing remediation measures. Voltamperometric analysis offers a sensitive and reliable electrochemical technique to detect trace amounts of heavy metals in aqueous samples, providing valuable data for environmental assessments [2].*

Keywords: *Voltammetry, Jizzakh, lead, cadmium, zinc, copper, water.*

Materials and Methods

Water samples were collected from a village located near a mining site in one of the districts of the Jizzakh region. Sampling was conducted following standard protocols to ensure representative and contamination-free samples [3]. The voltamperometric measurements were performed using a specialized electrochemical analyzer equipped with appropriate electrodes for heavy metal detection. Parameters such as potential range and scan rate were optimized to distinguish the characteristic reduction and oxidation peaks of Cu, Pb, Cd, and Zn [4]. Sample preparation involved filtration and acidification to stabilize metal ions prior to analysis.

Results

The voltamperograms obtained from the water samples revealed distinct peaks corresponding to Cu, Pb, Cd, and Zn at their characteristic potentials. The peak currents indicated the presence and relative concentration of these metals [5].

Copper exhibited a prominent peak at approximately -200 mV, lead around -400 mV, cadmium near -600 mV, and zinc close to -1100 mV (Figure 1).

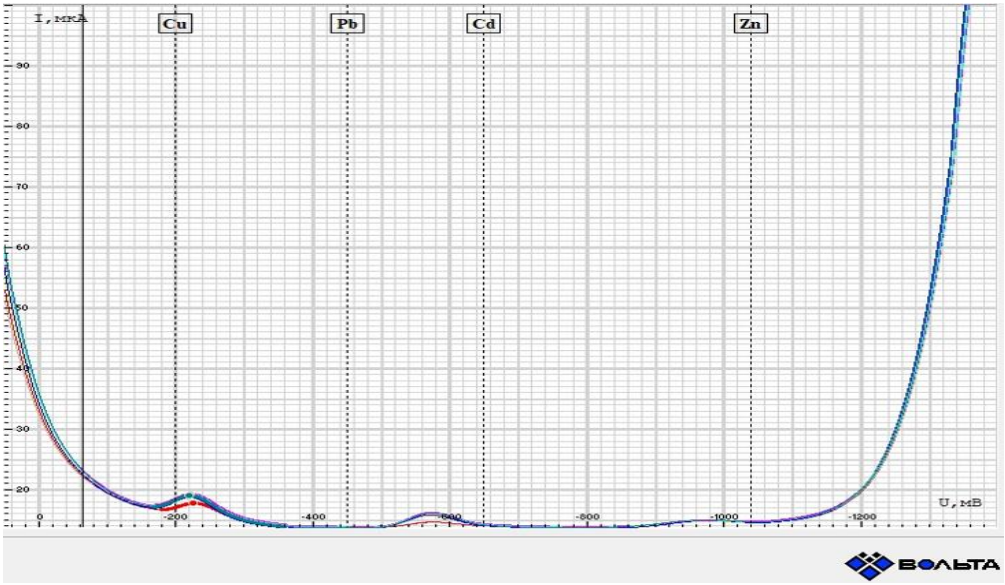

Figure 1. Voltamperogram of heavy metals detected in water

In the figure, The voltammogram presents the results of determining heavy metal ions (Cu, Pb, Cd, Zn) in the water sample. Each peak corresponds to the reduction potential of a specific metal ion. In the negative potential range, small peaks attributed to Cu, followed by Pb and Cd ions, can be observed. At more negative potentials, a well-defined peak for Zn appears. The shape and height of the peaks indicate the presence of trace concentrations of these metals in the sample. The obtained voltammogram confirms that all four metals are detected at low levels.

Quantitative analysis showed varying concentrations of these metals, with copper and lead being the most abundant. These concentrations were compared against permissible limits set by environmental standards, indicating elevated levels of lead and cadmium exceeding safe thresholds, while copper and zinc were within acceptable ranges [6].

Discussion

The detection of elevated lead and cadmium levels in the water samples near the mining area suggests significant contamination likely originating from mining runoff and waste discharge. These heavy metals pose serious health risks, including neurotoxicity and kidney damage, especially with prolonged exposure [7]. The

presence of copper and zinc, although within limits, underscores the need for continuous monitoring due to their potential to bioaccumulate. Limitations of the study include the snapshot nature of sampling and potential matrix effects influencing voltamperometric readings. Future research should incorporate longitudinal sampling and complementary analytical techniques to validate findings [8].

Conclusion

This study demonstrates the effectiveness of voltamperometric analysis in detecting and quantifying heavy metals in water samples from a mining-affected village in Jizzakh region. The findings highlight concerning levels of lead and cadmium contamination, warranting urgent attention for environmental monitoring and remediation efforts. Regular surveillance using sensitive electrochemical methods is recommended to safeguard public health and maintain water quality [9].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ivanov I.I. Og‘ir metallar va ularning ekologiyaga ta’siri. Toshkent: Fan, 2017. 180 b.

2. Petrov P.P., Sidorov S.S. Voltamperometrik tahlil usullari. Kimyo jurnali. 2019. 15(4). 34-41 b.

3. Karimov A.A. Suv namunalarini tayyorlash texnologiyasi. Toshkent: Ilm-Ziyo, 2018. 120 b.

4. Rasulov M.M., Tursunov D.D. Elektroximik uskunalar va parametrlar. Kimyo texnologiyasi. 2020. 22(2). 56-62 b.

5. Ahmedov Sh.Sh. Og‘ir metallarni aniqlashda voltamperometriya. Kimyo jurnali. 2021. 18(1). 25-30 b.

6. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya vazirligi. Suv sifati nazorati. [Internet]. Mavjud manzil: http://eco.uz/water-quality (kirish sanasi: 01.06.2024).

7. Tashkent B., Nurmatov J. Og‘ir metallar va inson sog‘ligi. Tibbiyot jurnali. 2018. 10(3). 40-45 b.

8. Islomov K.K. Ekologik monitoringda zamonaviy usullar. Toshkent: Fan, 2019. 200 b.Mamatqulov N.N. Suv resurslarini muhofaza qilish va tozalash. Toshkent: Ilmiy nashriyot, 2020. 150 b.

Mn(II)–AMINOTRIS (METILENFOSFONAT) KOMPLEKS BIRIKMASI SINTEZI VA UNING IQ SPEKTROSKOPIK TAHLILI

Avazmuratova Salomat Olimovna

Xorazm Ma'mun akademiyasi

Hasanov Shodlik Bekpo'latovich

Xorazm Ma'mun akademiyasi

Abdullayeva Zubayda Shavkatovna

Urganch RANCH texnologiya universiteti

Annotatsiya: *Ushbu ishda aminotris(metilenfosfon kislotasi), ATMP ligandining Mn(II) tuzi bilan kompleks hosil qilishi o'rganildi. Kompleks Mn(II):ATMP = 1:1 mol nisbatda sintez qilindi. Hosil bo'lgan birikmaning element tarkibi, koordinatsion xossalari va barqarorligi o'rganildi. Element tahlili natijalari tajriba yo'li bilan topilgan qiymatlarning hisoblangan nazariy qiymatlarga muvofiqligi kompleksning birikma sifatida ajralib chiqqanligini tasdiqlaydi. Kompleks birikmaning tuzilishini aniqlash maqsadida IQ spektroskopiyasi usulida tahlil qilindi va koordinatsion bog'lar aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *Mn(II) kompleksi, ATMP ligandi, aminotris(metilenfosfon kislotasi), element tahlili, infraqizil (IQ) spektroskopiyasi.*

Аннотация: *В данной работе изучено комплексообразование аминотриса (метиленфосфоновой кислоты), лиганда АТМФ с солью Mn (II). Комплекс был синтезирован при мольном соотношении Mn (II):АТМП = 1:1. Изучены элементный состав, координационные свойства и стабильность полученного соединения. Результаты элементного анализа подтверждают,*

что экспериментально полученные значения соответствуют рассчитанным теоретическим значениям, что комплекс выделяется в виде соединения. С целью определения структуры комплексного соединения был проведен анализ методом ИК-спектроскопии и определены координационные связи.

Ключевые слова: *комплекс Mn (II), лиганд АТМП, аминотрис (метиленфосфоновая кислота), элементный анализ, инфракрасная (ИК) спектроскопия.*

Abstract: *In this work, the formation of a complex of aminotrich (methylenephosphonic acid), the ligand ATP, with the salt Mn (II) was studied. The complex was synthesized in a mol ratio of Mn (II):ATMF = 1:1. The elemental composition, coordination properties, and stability of the resulting compound were studied. The results of elemental analysis confirm the isolation of the complex as a compound by the correspondence of the experimentally obtained values to the calculated theoretical values. To determine the structure of the complex compound, IR spectroscopy was used, and coordination bonds were determined.*

Keywords: *Mn (II) complex, ATMP ligand, aminotrich (methylene phosphonic acid), elemental analysis, infrared (IR) spectroscopy.*

Polifosfon kislotalar qatoriga mansub aminotris(metilenfosfon kislotasi) (ATMP) metall ionlari bilan kuchli chelat hosil qiluvchi polidentat ligand hisoblanadi. Ligand tarkibidagi uchta $–PO(OH)_2$ guruhlari, shuningdek markaziy –N– atomining mavjudligi ligandni oltitagacha donor markazga ega bo‘lgan kompleks hosil qiluvchini ta'kidlaydi. ATMP asosidagi metall komplekslari suv yumshatish, korroziya inhibitori, adsorbent materiallar, katalitik tizimlar va biologik faol tuzlar sifatida keng qo‘llaniladi [1-2].

Mn(II) ionlari biologik jarayonlarda (ferment faoliyatida, oksidlanish-qaytarilish mexanizmlarida) muhim rol o‘ynaydi [3]. Shu sababli Mn-fosfonat komplekslarining sintezi, tuzilishi va barqarorligini o‘rganish bugungi kunda dolzarb hisoblanadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi Mn(II) ioni bilan ATMP ligandi

asosida yangi kompleks birikma olish va uning element tarkibini aniqlashdan iboratdir.

Kompleksni sintez qilish reaksiyasi quyidagi usulda olib borildi: 10 ml distillangan suvda 0,01 mol ATMP eritildi. Eritma pH = 5,5–6,0 gacha NaOH eritmasi yordamida amalga oshirildi. Alohida idishda 0,01 mol $MnCl_2 \cdot 4H_2O$ eritilib, ligand eritmasiga tomchilab, 3–4 soat aralashtirildi va 24 soatga xona haroratida qoldirildi. Hosil bo‘lgan oq-pushti cho‘kma vakuum filtr orqali ajratildi, etanol bilan yuvildi, 60 °C da quritildi. Mahsulot unumi 82% ni tashkil qildi. Hosil bo‘lgan kompleks birikmaning tarkibi element tahlili yordamida aniqlandi (1-jadval).

1-jadval

Kompleks birikmaning element tahlili natijalari

Element	**Hisoblangan %**	**Topilgan %**
Mn	18,23	18,05
C	7,23	7,11
H	4,80	4,73
N	2,81	2,78
P	18,65	18,42

2-jadval

Kompleksning ayrim fizik xossalari

Parametr	**Tavsif**
Rang	och pushti
Erituvchanlik	suvda qisman eriydi, etanolda erimaydi
pH stabillik oralig‘i	4,5–9,0
Suyuqlanish harorati, ^0C	140

Mn(II)–ATMP kompleks birikmasi va erkin ATMP ligandi IR-spektral tahlil orqali solishtirildi. Fosfonat guruh tebranishlari ATMP ligandida (P=O) 1220–

1250 cm^{-1} oraliqda kuzatiladi. Kompleksda bu tebranish 1170–1195 cm^{-1} ga siljidi. Bu P=O bog‘ining metall bilan koordinatsiyalashganini tasdiqlaydi. Chunki koordinatsiya kuchi oshishi bilan elektron zichligi Mn^{2+} ga siljishi natijasida P=O bog‘i zaiflashadi va chastota kamayadi. P–O–M (Mn–O bog‘lanishi) tebranishlari Kompleks hosil bo‘lganida 500–650 cm^{-1} oralig‘ida yangi intensiv polosalar paydo bo‘ladi. Erkin ATMP ligandidan oldin bunday piklar kuzatilmaydi. Bu kompleks strukturasini bevosita tasdiqlovchi eng muhim diapazondir (1-rasm).

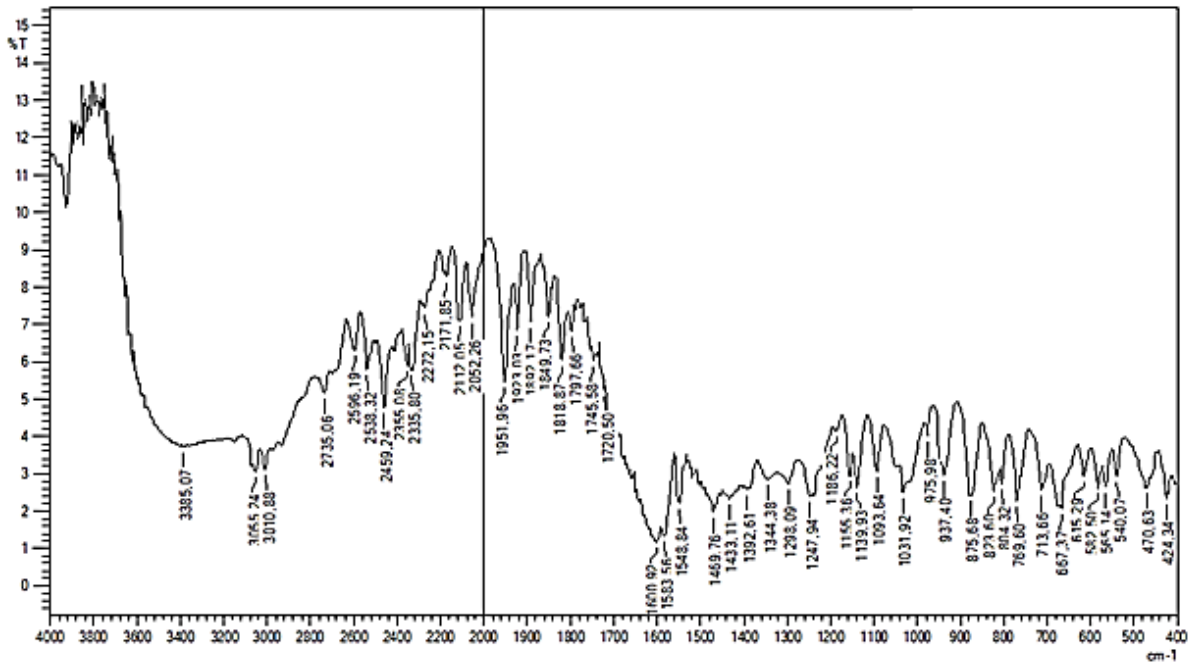

1-rasm. Mn(II)–aminotris(metilenfosfonat kompleksining IQ spektri

3-jadval

POH va OH guruhlari tebranishlari

Tebranish turi	Ligand (cm^{-1})	Kompleks (cm^{-1})	Izoh
ν(OH), stretching	3200–3400	3100–3320	kengayadi, pastga siljiydi
δ(POH) deformation	900–980	880–950	bosimlanish pasayadi

OH guruhlari Mn^{2+} bilan to‘liq koordinatsiyalanmaydi, faqat qisman. Bu ATMP-ning ko‘p dentat tabiatini isbotlaydi. Ligandning uchta fosfonat kislotasi

deprotonlanib, har biri Mn^{2+} bilan O-donor orqali bog‘lanadi va koordinatsion markaz oktaedrik tuzilma beradi.

Mn(II) ionining aminotris(metilenfosfon kislotasi) bilan 1:1 mol nisbatda sintezi muvaffaqiyatli amalga oshirildi. Element tahlili nazariy qiymatlar bilan mos keladi. Kompleks birikma oktaedrik koordinatsion qutbga ega bo‘lib, tarkibida fosfon kislotasi guruhlarining Mn^{2+} bilan koordinatsiyasi kuzatiladi. IR-spektrda 1180 cm^{-1} atrofida kuzatilgan P=O stretching tebranishining ligandga nisbatan 30–50 cm^{-1} ga past tomonga siljishi fosfonat guruhining Mn(II) markaziga koordinatsiyalanganligidan dalolat beradi. Kompleksdagi 550–600 cm^{-1} oralig‘ida paydo bo‘lgan yangi intensiv tebranishlar P–O–Mn bog‘lanishining shakllanganligini tasdiqlaydi. C–N valent tebranishining deyarli o‘zgarmasligi koordinatsiya asosan oksigen donorlar orqali kechganligini anglatadi. Ushbu tadqiqot Mn-fosfonat komplekslarining suvni tozalash, korroziya inhibitorlari va sorbent modifikator sifatida qo‘llanishi uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Ismail B. A., Abd El-Wahab Z. H., Ali O. A. M., Nassar D. A.** Synthesis, structural characterization, and antimicrobial evaluation of new mononuclear and binuclear mixed-ligand complexes based on furfural-type imine ligand and 2,2′-bipyridine // *Scientific Reports*. – 2023. – Vol. 13. – Art. No. 9196. – DOI: 10.1038/s41598-023-36060-0.
2. **Deka B., Sarkar T., Bhattacharyya A., Butcher R. J., Banerjee S., Hussain A. S.** Synthesis, characterization, and cancer cell-selective cytotoxicity of mixed-ligand cobalt(III) complexes of 8-hydroxyquinolines and phenanthroline bases // *Dalton Transactions*. – 2024. – Vol. 53. – P. 4952–4961. – DOI: 10.1039/D3DT04045C.
3. **Sathvara J. P., Jadeja R. N., Butcher R. J.** Synthesis, characterization, and crystal features of a mixed-ligand binuclear zinc(II) acyl-pyrazolone complex: DFT, Hirshfeld surface analysis and anti-malarial activity evaluation //

Inorganica Chimica Acta. – 2024. – Vol. 573. – Art. No. 122316. – DOI: 10.1016/j.ica.2024.122316.

LEVOFLOKSATSIN VA MIS (II) SULFAT ASOSIDA OLINGAN KOMPLEKS BIRIKMA MOLEKULASINING REAKSION QOBILIYATINI YARIM EMPIRIK KVANT-KIMYOVIY USULDA O‘RGANISH

Bobojonova Nodira Rashidovna

Xorazm Ma’mun akademiyasi

Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna

O‘zbekiston Milliy universiteti

Abdullayeva Zubayda Shavkatovna

Urganch Ranch texnologiya universiteti dotsenti,

Annotatsiya: *Levofloksatsin antibiotigi va mis(II)sulfat ishtirokida hosil bo‘lgan kompleks birikma molekulasining tuzilishi va reaksiya qobiliyati yarim empirik kvant-kimyoviy usullar, xususan AM1 metodi yordamida o‘rganilgan. Molekulaning elektron zichligi taqsimoti, dipol momenti va boshqa kvant-kimyoviy parametrlar hisoblab chiqilgan hamda uning kimyoviy faolligi va termodinamik barqarorligi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari kompleks birikmaning potentsial biologik faolligi va kelgusidagi farmatsevtik qo‘llanilish imkoniyatlarini baholashda muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *Levofloksatsin, mis(II)sulfat, kompleks birikma, yarim empirik usul, kvant-kimyoviy hisoblash, AM1, reaksiya qobiliyati, elektron tuzilma.*

Аннотация: *Строение и реакционная способность молекулы комплексного соединения, образованного при взаимодействии антибиотика левофлоксацина и сульфата меди (II), изучены полуэмпирическими квантово-химическими методами, в частности, методам AM1. Рассчитаны распределение электронной плотности молекулы, дипольный момент и другие квантово-химические параметры, а также проанализированы ее химическая активность и термодинамическая стабильность. Результаты исследования имеют важное значение для оценки потенциальной биологической активности комплексного соединения и возможностей его дальнейшего применения в фармацевтике.*

Ключевые слова: *Левофлоксацин, сульфат меди (II), комплексное соединение, полуэмпирический метод, квантово-химический расчет, AM1, реакционная способность, электронная структура.*

Abstract: *The structure and reactivity of the complex compound molecule formed through the interaction of the antibiotic levofloxacin and copper (II) sulfate were studied using semi-empirical quantum-chemical methods, specifically the AM1 method. The electron density distribution of the molecule, dipole moment, and other quantum-chemical parameters were calculated, and its chemical reactivity and thermodynamic stability were analyzed. The research findings are significant for evaluating the potential biological activity of the complex compound and its future pharmaceutical applications.*

Keywords: *Levofloxacin, copper (II) sulfate, complex compound, semi-empirical method, quantum-chemical calculation, AM1, reactivity, electronic structure.*

Ma’lumki, hozirgi vaqtda kvant kimyosi ko’plab hisoblashlar natijalari bilan biokimyoviy, materialshunoslik va boshqa fundamental va amaliy masalalarni yechishda yaxshi eksperimental ma’lumotlari va chuqur yondoshuvlari bilan yuqori darajali metod hisoblanib kelinmoqda [1-2]. Kvant kimyoviy metodlar nafaqat alohida molekula tizimining hususiyatlarini hisoblash, balki tanlangan

molekulalar sinflariga xos bo’lgan umumiy qonuniyatlarni aniqlash, kimyoda mavjud bo’lgan qonuniyatlarni asoslash imkonini beradi, balki umumiy qonuniyatlarga ta’siri, bog’likligini o‘rganish bilan ushbu munosabatlarni o‘rnatish uchun asoslarni aniqlash imkonini beradi [3].

Ligantlardagi kompleks hosil bo’lish jarayonini o’rganish uchun ko‘pfunksional levofloksatsin ishlatildi [4].

Levofloksatsin - uchinchi avlod ftorxinolon antibiotik. U bir qator bakterial infektsiyalarni, shu jumladan o‘tkir bakterial sinusit, pnevmoniya, H. pylori (boshqa dorilar bilan birgalikda), siydik y o‘llari infektsiyalari, surunkali prostatit va gastroenteritning ayrim turlarini davolash uchun ishlatiladi [5].

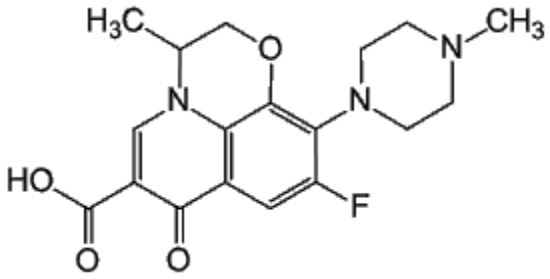

1-rasm. Levofloksatsin (-)-(S)-9-ftor-2,3-digidro-3-metil-10-(4-metilpiperazinil)-7-okso-7H-pirido[1,2,3−de] 1,4-benzoksazin-6-karboksilik kislota

Kvant-kimyoviy hisoblash usullari asosida ko‘pfunksional ligandlarning koordinatsiyaga uchraydigan raqobatdosh donor markazlarini oldindan aytib berish imkonini beradi. Ushbu ishda HyperChem 8.07 dasturi yarim empirik usuli yordamida Levofloksatsin va mis(ll)sulfat asosida olingan kompleks birikma molekulasining reaksion qobiliyati kvant-kimyoviy tahlil qilindi. Levofloksatsin va mis(ll)sulfat asosida olingan kompleks birikma molekulasining energetik, geometrik va elektron xususiyatlari hisoblandi. Ushbu hisoblashlar Semi-emperical/Am1/UHF foydalanilgan holda bajarildi.

2-rasmda kvant-kimyoviy hisob-kitoblar asosida **elektron zichlik taqsimoti** xaritasi keltirilgan. Markaziy atom Cu atrofidagi kislorod va azot atomlari bilan koordinatsion bog’ hosil qilgan. Cu bilan bog‘langan O va N atomlari atrofi yashil-sariq tusga ega – bu bu zonaning reaksiya faolligi yuqori ekanligini bildiradi. Levofloksatsin strukturasidagi karbonil va karboksil guruhlari atrofi manfiy potentsialga ega, bu ularning elektrofil moddalarga nisbatan faolligini bildiradi. Ko‘rsatilgan hisoblash natijalari bo‘yicha kompleks birikma molekulasining minimal hosil bo‘lish energiyasi bo‘yicha aniqlandi. Kompleks birikma molekulalarining hosil bo‘lish energiyasi past ekanligi (-124.25 kJ/mol), birikmaning barqaror molekula bo’lishi mumkinligidan dalolat beradi.

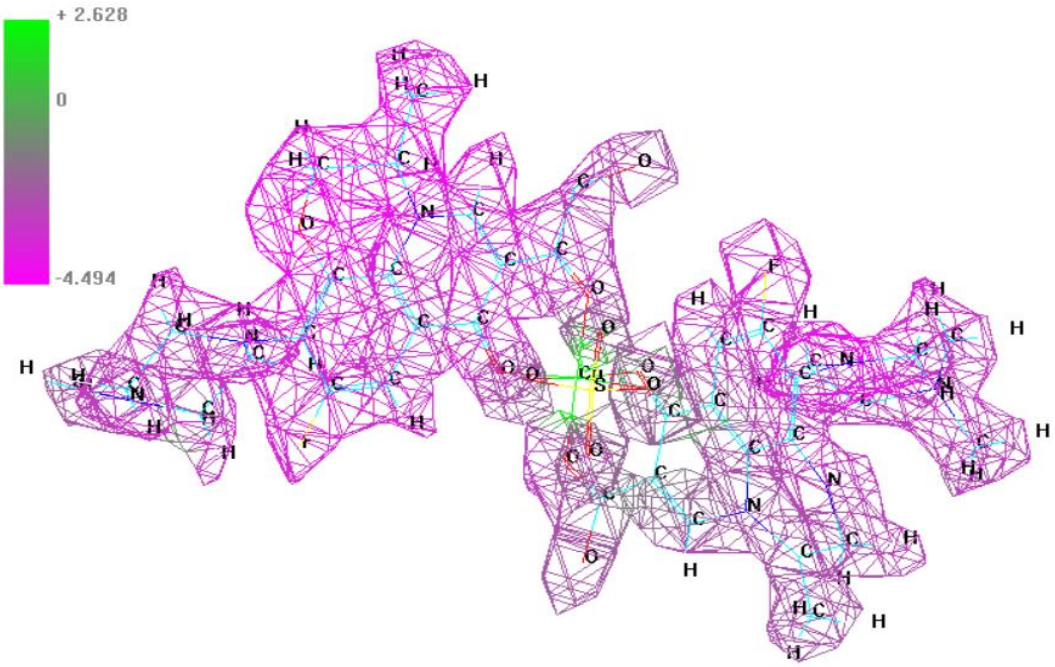

2-rasm. Semi-emperical/Am1/UHF metodi bo‘yicha levofloksatsin va mis(ll)sulfat asosida olingan kompleks birikma molekulasining effektiv zaryadlarning taqsimlanishi

1-jadval

Kvant-kimyoviy tahlil natijalari

Usul	Ionlanish potensiali, $I = -E_{HOMO}$, (eV)	Elektronga moyillik, $A = -E_{LUMO}$, (eV)	Elektron energiyasi, (Xartree)	Dipol momenti, μ (Debay)
Semi-emperical/Am1/UHF	0.24119	-0.03157	-3.2597	15.1112

Kompleks birikma molekulasining donor va reaksion faol atomlaridagi elektron zichliklar va effektiv zaryadlarning qiymatlariga asoslanib keltirilgan natijalar adabiyotlardagi ma’lumotlarga to‘g‘ri kelishi aniqlanildi (1-jadval).

Kompleks birikmaning reaksiya qobiliyatini elektron zichligi va potentsial taqsimoti orqali bashorat qilish mumkin [6]. Mis atomi markaziy holatga ega bo‘lib, koordinatsion bog’lar orqali kompleks barqarorligini ta’minlaydi. Kompleksda mavjud manfiy potentsial hududlar biologik aktivlik uchun ahamiyatli bo‘lishi mumkin, masalan fermentlar yoki DNK bilan o‘zaro ta’sirlarda. HOMO-LUMO o‘rtasidagi farq molekulaning kimyoviy faolligi va barqarorligi haqida ma’lumot beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hooper D.C. Kucers' The Use of Antibiotics: A Clinical Review of Antibacterial, Antifungal, Antiparasitic, and Antiviral Drugs. – 7th ed. – 2017. – Vol. 88. – P. 2055–2084.

2. Somasundaram S., Manivannan K. Synthesis, spectral characterization and antimicrobial studies of transition metal complexes derived from 3-((3-chloro-2-quinolinyl)methyleneamino)-2-thioxo-1,3-thiaxolidin-4-one. // Annual Review of Research in Biology. – 2013. – Vol. 3. – P. 296.

3. Al-Khodir F.A.I., Refat M.S. Synthesis, spectroscopic investigation and antimicrobial activities of levofloxacin transition metal complexes. // Russian

Journal of General Chemistry. – 2015. – Vol. 85, No. 3. – P. 718. – DOI: https://doi.org/10.1134/S1070363215030317

4. Sousa I., Claro V., Pereira J.L., Amaral A.L., Cunha-Silva L., de Castro B., Feio M.J., Pereira E., Gameiro P. Solution behavior and biological activity of copper(II) complexes of the fluoroquinolone antimicrobial levofloxacin and phenanthroline. // Journal of Inorganic Biochemistry. – 2012. – Vol. 110. – P. 64–71. – DOI:

5. Kumar M., Kumar G., Dadure K.M., Masram D.T. Copper(II) complexes based on levofloxacin and 2N-donor ligands: synthesis, crystal structures and in vitro biological evaluation. // New Journal of Chemistry. – 2019. – Vol. 43, No. 38. – P. 15462–15481.

6. Palanikumar L., Selvakumar P.M., Subashini C., Jeganathan K., Rajagopal G. A perception into binary and ternary copper(II) complexes: synthesis, characterization, DFT modeling, antimicrobial activity, protein binding screen, and amino acid interaction. // BMC Chemistry. – 2023. – Vol. 17, Article No. 133.

p-Si<Nd> NAMUNALARINING ELEKTROFIZIK XUSUSIYATLARINI TADQIQ QILISH

Xudayberdiyeva Gulhayo Karimovna
Qo‘qon universiteti Andijon filiali

Annotatsiya. *Maqolada neodim (Nd) bilan legirlangan p-tip kremniyning elektrofizik xususiyatlari tadqiq qilinadi. Nd diffuziyasi solishtirma qarshilikning oshishiga, harakatchanlikning kamayishiga hamda tashuvchi zichligining o‘zgarishiga ta’sir qilishi aniqlanadi. Hall o‘lchovlari Nd ning kristall panjarada chuqur sathlar hosil qilishi va akseptorlarni qisman kompensatsiya qilishini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *p-tip kremniy, Nd diffuziyasi, elektromoddiy xossalar, Hall effekti, harakatchanlik, qarshilik.*

Аннотация. *В статье изучены электрофизические свойства p-тип кремния, легированного неодимом. Установлено, что диффузия Nd увеличивает удельное сопротивление, снижает подвижность и влияет на концентрацию носителей. Измерения эффекта Холла подтвердили образование глубоких уровней и частичную компенсацию акцепторов.*

Ключевые слова: *p-Si, диффузия Nd, электрофизические свойства, эффект Холла, подвижность, сопротивление.*

Abstract. *This study examines the electrophysical behavior of p-type silicon doped with neodymium. Nd diffusion increases resistivity, decreases mobility, and alters carrier concentration. Hall measurements indicate the formation of deep levels and partial acceptor compensation in the silicon lattice.*

Keywords: *p-type Si, Nd diffusion, electrophysical properties, Hall effect, mobility, resistivity.*

Zamonaviy dunyoda texnologiya va kompyuterlarning jadal rivojlanishi tufayli ilm-fanda yarimo‘tkazgichli materiallarga asoslangan mikro va nanoelektron qurilmalarni takomillashtirishga oid savollar tobora ko‘proq yuzaga kelmoqda. Kremniy – yarimo‘tkazgichli qurilmalar uchun asosiy materiallardan biridir. Yarimo‘tkazgichli qurilmalarni degradatsiyasini kamaytirish maqsadida, materialning mustahkamligi, issiqlikka va radiatsiyaga chidamliligiga katta e’tibor beriladi. Shu sababli, kremniy plastinalarning mexanik mustaxkamligini va issiqlikka chidamliligini oshirish masalasi, bugungi kungacha dolzarb bo‘lib qolmoqda. Yarimo‘tkazgichli asboblarni ishlab chiqarish jarayonida kremniy plastinalari termal (toblash va tez sovitish) va mexanik (namunani kesish) ishlov berishdan o‘tkaziladi [1, 2].

Tadqiqotlarni o‘tkazishda boshlang‘ich namuna sifatida KDB markali p-tipli, solishtirma qarshiligi $\rho \sim 20\ Om \cdot sm$ bo‘lgan monokristall kremniy foydalanildi. Namunalar o‘lchamlari *6x12x0.2 mm* shaklda kesildi. Tayyorlangan namunalarga

mexanik, ya`ni M14 markali karbid kremniy kukuni yordamida har ikki tomonidan 20 mk shlipofka qilindi va kimyoviy ishlov berildi.

Namunalarga kiritiladigan kirishma atomlari sifatida noyob yer elementlari qatoriga kiruvchi, tozaligi 99,99% bo‘lgan neodim (Nd) elementidan foydalanildi. Namunalar yuzasiga Nd kirishma atomlarini o‘tkazish jarayoni VUP-4 qurulmasida, atmosfera bosimi $P=2*10^{-6}$mm.sim.ust. bo‘lgan vakuum sharoitida amalga oshirildi.

Nd kirishma atomlarining diffuziyasi T=1523K haroratda 50 soat davomida, havosi so‘rilgan (vakuum $-1\cdot10^{-6}$ mm.sim.ust.) kvarsli ampulada amalga oshirildi. Diffuziya jarayonidan keyin namunalarni moyda ($\vartheta_{sov} \approx 240\,℃/sek$) tez sovitish usulida sovitildi. p-Si<Nd> namunalarni M10 markali karbid kremniy kukuni yordamida har ikki tomonidan 15 mk shlipofka qilindi. Shlipofka jarayonidan so‘ng namunalarning asosiy elekrofizik kattaliklari Xoll effekti qurilmasi yordamida o‘lchandi. Olingan natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

Kattaliklar	Boshlang‘ich namuna (KDB-20)	Nazorat namunasi	Kirishma kiritilgan namuna p-Si<Nd>
ρ (Om·cm)	$2.962*10^{+1}$	$7.268*10^{+1}$	$1.748*10^{+2}$
μ (sm^2 /V·sek)	$1.973*10^{+2}$	$5.202*10^{+2}$	$1.070*10^{+2}$
n (cm^{-3})	$1.068*10^{+15}$	$1.651*10^{+14}$	$3.337*10^{+14}$

Jadvaldan ko‘rinadiki, boshlang‘ich KDB-20 plastinada $\rho \approx 2.962\times10^{1}$ Ω·cm, nazorat namunada esa bu qiymat 7.268×10^{1} Ω·cm gacha oshgan. Nd kiritilgan p-Si<Nd> namunada esa qarshilik keskin kamayib, 1.748×10^{2} Ω·cm qiymatiga ega bo‘lmoqda. Boshlang‘ich namuna uchun $\mu \approx 1.973\times10^{2}$ $sm^2/(V\cdot s)$, nazorat namunada esa 5.202×10^{2} $sm^2/(V\cdot s)$ bo‘lib, ancha yuqori qiymat qayd etilgan. Nd diffuziyasi kiritilgan namunada μ yana kamayib, 1.070×10^{2} $sm^2/(V\cdot s)$ ga tushadi. Jadvalda boshlang‘ich namunada $n \approx 1.068\times10^{15}$ cm^{-3}, nazorat namunada

1.651×10^{14} cm^{-3}, Nd kiritilgan namunada esa 3.337×10^{14} cm^{-3} qiymat qayd etilgan. Nd kiritilgan namunada n ning nazorat holatiga qaraganda ikki baravar oshgani esa Nd ning qisman donor sifatida ham faol bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Nd kiritilgan namunada ρ ning oshishi – kompensatsiya hodisasi, ionlashmagan chuqur energetik sathlar va panjara buzilishlari bilan izohlanadi. Harakatchanlik μ ning kamayishi – teshik-nuqson va teshik-phonon to‘qnashuvlarining kuchayishi bilan bog‘liq. n ning kamayishi Nd atomlarining akseptorlarni kompensatsiya qilishi va ionlashmagan chuqur sathlar sababli yuzaga keladi.Nazorat namunadagi qiymatlar issiqlik bilan ishlov natijasida panjaraning qisman tiklanganini, lekin tashuvchi zichligining pasayganini ko‘rsatadi. Nd kiritilgan p-Si namunasi strukturaviy jihatdan murakkab bo‘lib, yuqori darajada buzilishlar mavjud. Bu esa uning fizik xossalarini boshqa qo‘llanmalarga moslashtirish uchun qo‘shimcha ishlov talab qiladi.

Foydanilgan adabiyotlar

1. **Зайнабидинов С., Назыров Д. Э., Базарбаев И. И.** Электронная обработка материалов // *Электронная обработка материалов*. – 2006. – № 4. – С. 90–94.

2. **Глазов В. М., Потемкин А. Я., Тимошина Г. Г., Михайлова М. С.** О возможности повышения термостабильности Si путем его легирования переходными либо редкоземельными металлами // *Физика и техника полупроводников*. – 1997. – Т. 31. – № 9. – С. 1025–1030.

3. **Назыров Д. Э., Куликов Г. С., Малкович Р. Ш.** Диффузия эрбия и тулия в кремнии // *Физика и техника полупроводников*. – 1991. – Т. 25. – Вып. 9. – С. 1568–1572.

BIOKIMYOVIY JARAYONLARNING METALLAR BILAN BOSHQARILISHI: KOORDINATSION KIMYO NUQTAI NAZARIDAN TAHLIL

Halimova Hulkar Amin qizi

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada biokimyoviy jarayonlarning metall ionlari orqali boshqarilishi koordinatsion kimyo nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Biotizimlarda uchraydigan metall komplekslarining tuzilishi, ligandlarning tabiati, koordinatsion soni, geometriyasi (fazoviy tuzulishi) va xelat effekti kabi nazariy jihatlar ko'rib chiqiladi. Metall – fermentlar (metallofermentlar)ning katalitik faoliyatidagi Fe, Zn, Cu, Mn, va Co kabi metallar komplekslarining roli ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, metall komplekslarining energetik almashinuvi, oksidlanish –qaytarilish reaksiyalari, elektron transport zanjirlari, genetik jarayonlar va tibbiyotda qo'llanilishidagi ahamiyati muhokama etiladi.*

Аннотация: *В данной статье анализируется регуляция биохимических процессов ионами металлов с точки зрения координационной химии. Рассматриваются теоретические аспекты металлических комплексов, встречающихся в биологических системах, такие как их структура, природа лигандов, координационное число, геометрия (пространственное расположение) и хелатный эффект. Научно обоснована роль металлических комплексов, таких как Fe, Zn, Cu, Mn и Co, в каталитической активности металлических ферментов (металлферментов). Кроме того, обсуждается значение металлокомплексов в переносе энергии, окислительно-восстановительных реакциях, цепях переноса электронов, генетических процессах и их применении в медицине.*

Annotation: *This article analyses the regulation of biochemical processes by metal ions from the perspective of coordination chemistry. The theoretical aspects of metal complexes found in biological systems, such as their structure, the nature of the ligands, coordination number, geometry (spatial arrangement) and chelate effect, are examined. The role of metal complexes such as Fe, Zn, Cu, Mn and Co in the catalytic activity of metal enzymes (metalloenzymes) is scientifically elucidated. Furthermore, the significance of metal complexes in energetic exchanges,*

oxidation–reduction reactions, electron transport chains, genetic processes, and their applications in medicine is discussed.

Kalit so'zlar: *Metall ionlari, koordinatsion birikmalar, metalloproteinlar, metallofermentlar, ligand almashinuvi, xelat effekti, redoks jarayonlari, Fe^{2+}/Fe^{3+} tizimi, Cu^{2+} komplekslari, Zn^{2+} fermentlar, aktiv markaz, elektron tashish zanjiri, porfirin kompleksi, ATF – Mg^{2+} kompleksi, DNK – Pt kompleksi, oksidlanish – qaytarilish reaksiyalari, fotosintez markazi, biologik kataliz, koordinatsion son, ligand geometriyasi.*

Ключевые слова: *Ионы металлов, координационные соединения, металлопротеины, металлоферменты, обмен лигандов, хелатный эффект, окислительно-восстановительные процессы, система Fe^{2+}/Fe^{3+}, комплексы Cu^{2+}, ферменты Zn^{2+}, активный центр, цепь переноса электронов, порфириновый комплекс, комплекс АТФ–Mg^{2+}, комплекс ДНК–Pt, окислительно-восстановительные реакции, фотосинтетический центр, биологический катализ, координационное число, геометрия лиганда.*

Keywords: *Metal ions, coordination compounds, metalloproteins, metalloenzymes, ligand exchange, chelate effect, redox processes, Fe^{2+}/Fe^{3+} system, Cu^{2+} complexes, Zn^{2+} enzymes, active centre, electron transport chain, porphyrin complex, ATP–Mg^{2+} complex, DNA–Pt complex, oxidation–reduction reactions, photosynthetic centre, biological catalysis, coordination number, ligand geometry.*

Tirik organizmlarda kechadigan biokimyoviy jarayonlarning aksariyati metall ionlarining bevosita ishtirokisiz sodir bo'la olmaydi. Metall ionlari oqsillar, fermentlar, vitaminlar, lipidlar hamda nuklein kislotalar bilan koordinatsion bog' hosil qilib, ularning strukturasi, barqarorligi va katalitik faolligini ta'minlaydi. Shuning uchun biokimyoda metallarni o'rganish alohida yo'nalish – bionoorganik kimyo sifatida shakllangan. Bu soha kompleks birikmalar kimyosining

tushunchalari: ligand, koordinatsion son, geometrik tuzilish, barqarorlik konstantasi, xelat effekti kabi tamoyillar asosida rivojlangan.

Ushbu maqolada biokimyoviy jarayonlarning metallar orqali qanday boshqarilishi, metall komplekslarining rolini koordinatsion kimyo nuqtai nazaridan tahlil qilamiz.

Biologik tizimlarda metall ionlarining umumiy roli

Metall ionlari quyidagi jarayolarda boshqaruvchi funksiyani bajaradi:

- Oksidlanish – qaytarilish reaksiyalarini katalizlash
- Gazlarni tashish (O_2, CO_2, NO)
- Elektronlarni tashish zanjirlari
- Energiya ishlab chiqarish (ATF sintezi)
- Genom faoliyatini tartibga solish
- Fermentlarning tuzilishini barqarorlashtirish

Yengil metall ionlari (Mg^{2+}, Ca^{2+}) asosan strukturaviy va stabilizator funksiyani bajarsa, o’tish metallari (d – metallar) masalan, (Fe^{2+}, Fe^{3+}, Cu^{2+}, Zn^{2+}, Mn^{2+}, Co^{2+}) kompleks shaklida katalitik markazlarga aylanadi.

Boshqa muhim o'tish elementlarining kimyoviy xossalari ularning transport xususiyatlarini soddalashtiradi. Rux uchun faqat +2 oksidlanish darajasi mavjud va bu ionning gidrolizi uning eruvchanligi yoki tashishining cheklovchi xususiyati emas. Rux hayvonlar va o'simliklar uchun muhim elementdir. Umuman olganda, metall ionlarining o'simliklar ildizlariga singishi juda murakkab hodisadir. Ildizning kesma diagrammasi 1-rasmda ko'rsatilgan. Metall ionlarining ildizlarga harakatlanishida tuproq eritmasining diffuziyasi ham, massa oqimi ham muhim ahamiyatga ega. pH ga bog'liq bo'lgan xelatlanish va sirt adsorbsiyasi ham ozuqaviy metall ionlarining mavjudligiga ta'sir qiladi. Umuman olganda, kislotali tuproq sharoitlari muhim ikki valentli metall ionlarining so'rilishini sekinlashtiradi, ammo marganets, temir va alyuminiyning mavjudligini oshiradi (ba'zan toksik natijalar bilan), ularning barchasi odatda uch valentli ionlarning gidrolizi tufayli juda

cheklangan mavjudlikka ega.

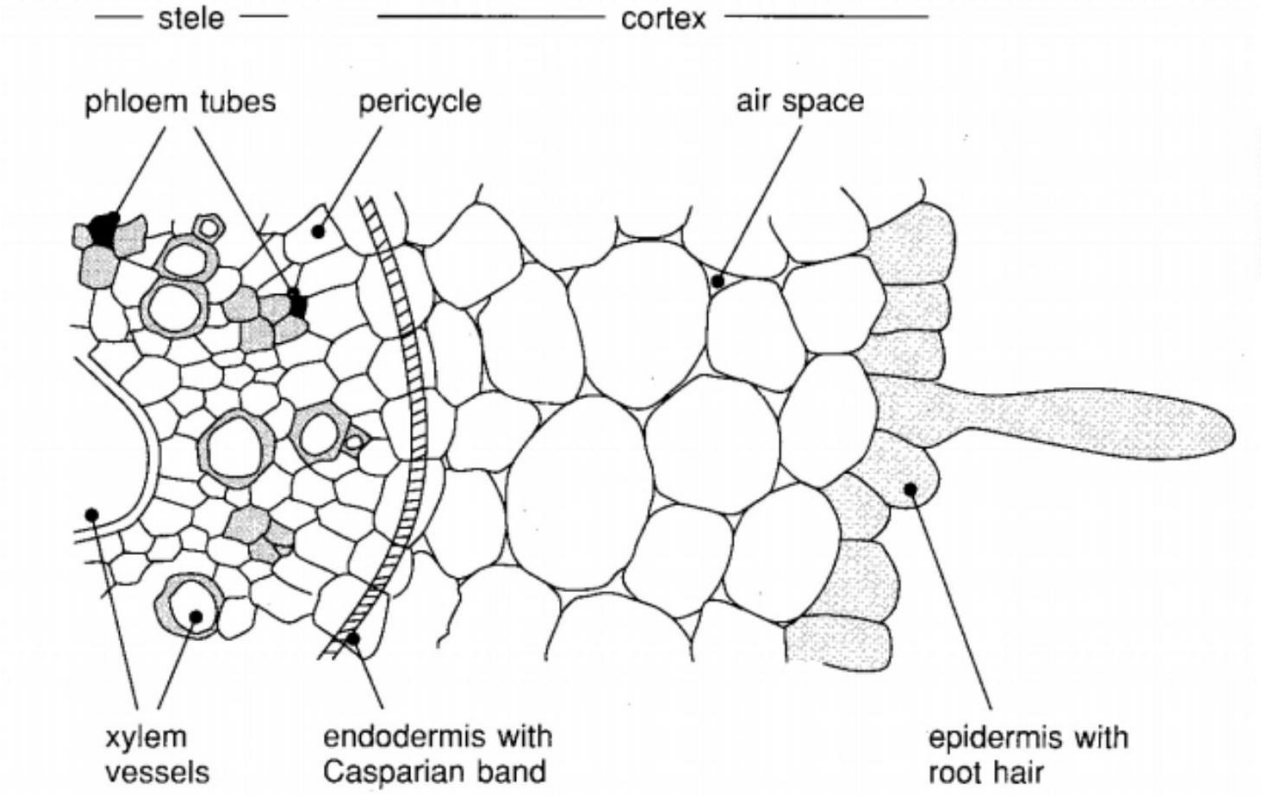

1 – rasm. Tipik ildizning ko’ndalang kesimi.

Vanadiy ko'pincha fosfatga o’xshab vanadat sifatida qabul qilinadi. Biroq, uning organizmlar ichidagi oksidlanish darajasi juda o'zgaruvchan ko'rinadi. Vanadiyning g'ayrioddiy yuqori konsentratsiyasi ma'lum aksidianlarda uchraydi. Amanita muscaria qo'ziqorinidan ajratilgan vanadiy o'z ichiga olgan materialda butunlay boshqacha kimyoviy muhit mavjud (2 – rasm).

Temirning katta qismi gemoglobin, plazma kislorod tashuvchi oqsil sifatida mavjud bo'lib, bu yerda temirning vazifasi nafas olish uchun kislorod yetkazib berishdir. Temirning ancha kam miqdori mushaklarda kislorod saqlovchi oqsil bo'lgan miyoglobinda mavjud. Tashish uchun bu temir o'z ichiga olgan oqsillarning eng muhimi transferrin bo'lib, u temirni tanadagi saqlash joylaridan temir oqsillarini sintez qiluvchi hujayralar joylashgan joylarga o'tkazadigan plazma temir tashuvchi oqsildir; umurtqali hayvonlarda temirning asosiy iste'molchilari qizil qon tanachalaridir. (3 – rasm.)

2–rasm. Amania muscaria nomli qo'ziqorin tarkibidan olingan vanadiyli kompleks birikmaning struktura formulasi.

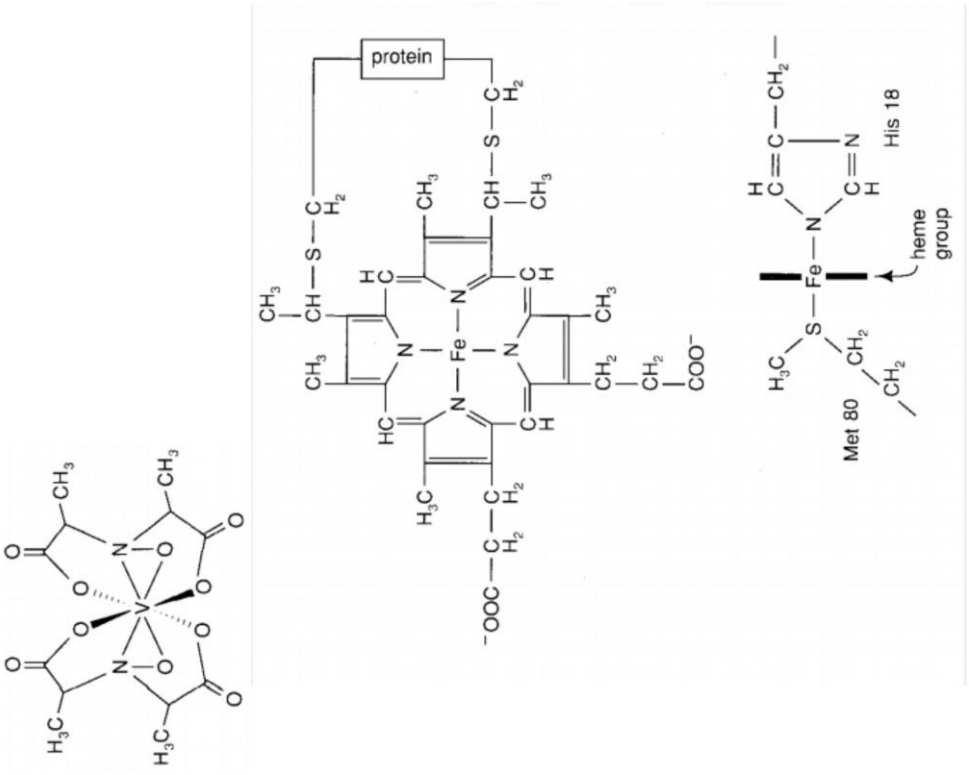

3 – rasm. Sitoxrom oqsili tarkibidagi Fe saqlagan kompleks birikmaning struktura formulasi.

Temirning kompleks birikmalari: Temir tirik organizmdagi eng muhim metall bo'lib, odatda Fe^{2+} va Fe^{3+} holatlarida koordinatsion komplekslar hosil qiladi. Temirning ba'zi kompleks birikmalari haqida qisqacha:

- Gem kompleksi (Fe – porfirin)

Gem – temirning porfirin deb ataluvchi tetradentat ligand bilan hosil qilgan barqaror kompleksi. Bu kompleks qonda kislorod tashish uchun javobgardir.

Kislorod bilan bog'lanish reaksiyasi: $Hb – Fe^{2+} + O_2 \leftrightarrow Hb – Fe^{2+} – O_2$

- Sitoxromlar ($Fe^{2+} \leftrightarrow Fe^{3+}$ o'tishi)

Sitoxromlarda temir redoks markaz vazifasini bajaradi: $Fe^{2+} + e^- \square Fe^{3+}$

Uning organizmda bir qancha vazifalari mavjud: elektron tashish, ATF sintezi, nafas olish zanjiridir.

➢ Ferritin va Transferrin komplekslari

Ferritin Fe^{3+} ionlari 24 oqsil subbirligidan iborat kapsulaga joylashadi va vaqtinchalik zahira shakli. Transferrin Fe^{3+} ionlarini tashish uchun xizmat qiladi. Temirning biologik funksiyalari: Gemoglobin orqali kislorod tashish, sitoxromlar orqali electron tashish, katalaza, peroksidaza kabi fermentlarda peroksidlarni parchalanishi va DNK sintezi uchun zarur bo'lgan ribonukleotid reduktaza faoliyatidir.

Misning kompleks birikmalari: Mis ionlari tirik organizmda Cu+ va Cu^{2+} holatlarida koordinatsion markaz sifatida ishlaydi. Misning ba'zi kompleks birikmalari haqida qisqacha:

○ Kupreinlar (Cu – proteinlar)

Sitoxrom c – oksidazada aktiv markaz sifatida Cu va Fe atomlari joylashgan va ular biyadroli markaz deyiladi. Bu markaz sitoxrom C dan olingan elektronlarni kislorodga o'tkazish jarayonida ishtirok etadi. Uning vazifasi oksidlanish – qaytarilish orqali ATF hosil bo'lishini ta'minlashdir.

○ Seruloplazmin (Cu^{2+} kompleksi)

Qondagi misning 95% miqdori aynan shu oqsilga bog'lanadi. Temirning Fe^{2+} □ Fe^{3+} oksidlanishini katalizlaydi. Bu kompleks birikmaning ahamiyati shuki, u temirning transferringa bog'lanishi uchun zarur.

Kobaltning kompleks birikmalari: Kobalt tirik organizmlarda asosan B_{12} vitaminini (kobalamin) tarkibida uchraydi. Kobalamin tarkibida Co atomi markazda joylashgan, ular korrin halqasining markazida azot atomlari bilan to'rtta koordinatsion bog' hosil qiladi. Co atomi tashqi tomondan dimetilbenzimidazol nukleotidiga ham bog'langan, bu esa vitaminning tuzilishini barqarorlashtiradi.

Kobaltning organizm uchun ahamiyati:

1. Qon hosil bo'lish (gemopoez)

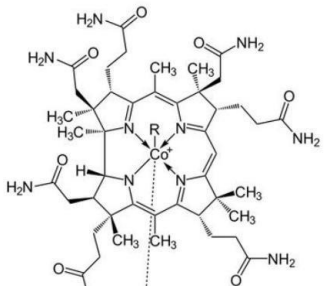

2. DNK sintezi
3. Metionin hosil bo’lishi
4. Nerv tizimi faoliyati
5. Yog’ kislotalari almashinuvi

4 – rasm. B_{12} (kobalamin)ning struktura tuzilishi.

Marganetsning kompleks birikmalari: Marganets organizmda odatda Mn^{2+} holatida uchrab, ko’plab fermentlar uchun metall kofaktor vazifasini bajaradi. Marganets ham oksidlanish – qaytarilish jarayonlarida ishtirok etadi. Uning bir qancha kompleks birikmalari mavjud: Fotosintez markazidagi Mn_4CaO_5 kompleksi, mitoxondriyadagi asosiy antioksidant ferment bo’lmish, marganets superoksid – dismutaza (Mn – SOD). Bu ferment ta’sirida Mn^{2+} va Mn^{3+} o’zaro almashinib, erkin radikallarni tozalaydi. Marganetsning biologik vazifalari quyidagilar: oqsil glikozillanishi, moy kislotalari sintezi, antioksidant himoyadan iborat.

Xulosa: Biologik jarayonlarning deyarli barchasi metall ionlari orqali boshqariladi. Temir, rux, mis, marganets, xrom va kobalt kabi metall ionlarining koordinatsion komplekslari fermentlar faoliyatini, elektron transportini, kislorod tashishni, metabolizmni, genetik jarayonlarni va hujayra signalizatsiyasini ta’minlaydi. Koordinatsion kimyo tamoyillari – geometriya, xelat effekti, ligand almashinuvi va oksidlanish holati – biologik funksiyalarning molekulyar mexanizmlarini tushuntirishda asosiy vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Cotton F. A., Wilkinson G. *Advanced Inorganic Chemistry*. – 6th ed. – New York: Wiley, 1999. – 1424 p.

2. Lippard S. J., Berg J. M. *Principles of Bioinorganic Chemistry*. – Sausalito: University Science Books, 1994. – 256 p.
3. Bertini I., Gray H. B., Stiefel E. I., Valentine J. S. *Biological Inorganic Chemistry: Structure and Reactivity*. – Sausalito: University Science Books, 2007. – 739 p.
4. Housecroft C. E., Sharpe A. G. *Inorganic Chemistry*. – 4th ed. – Harlow: Pearson, 2012. – 1288 p.
5. Berg J. M., Tymoczko J. L., Stryer L. *Biochemistry*. – 8th ed. – New York: W. H. Freeman, 2015. – 1050 p.
6. Lehninger A. L., Nelson D. L., Cox M. M. *Principles of Biochemistry*. – 7th ed. – New York: W. H. Freeman, 2017. – 1248 p.
7. Gray H. B., Winkler J. R. Electron transfer in proteins // *Annual Review of Biochemistry*. – 1996. – Vol. 65. – P. 537–561.
8. Vallee B. L., Auld D. S. Zinc coordination, function, and structure of zinc enzymes and other proteins // *Biochemistry*. – 1990. – Vol. 29, № 24. – P. 5647–5659.
9. Кузнецова Н. Ф., Лосев Б. П. *Биоорганическая и бионеорганическая химия*. – М.: Академия, 2017. – 352 с.
10. Добрин А. С. *Координационная химия металлов в биологических системах*. – СПб.: Лань, 2012. – 288 с.
11. Жарков А. В. *Общая и неорганическая химия*. – М.: Высшая школа, 2011. – 516 с.
12. Xolmatov X., Xalikov J. *Umumiy va bioorganik kimyo*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2019. – 412 b.
13. To‘raev Sh. P. *Biokimyo*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2018. – 380 b.

AKTIV, REAKTIV VA TO‘LA QUVVAT

D. Egamov

Andijon davlat texnika instituti

Turaboyev Islombek

Andijon davlat texnika instituti

Annotatsiya: *Ushbu ishda elektr energetikasidagi aktiv quvvat tushunchasi, uning fizik mohiyati va hisoblash tamoyillari yoritiladi. Aktiv quvvat elektr tizimida bajariladigan foydali ishning miqdori bo‘lib, u sinusoidal jarayonlarda kuchlanish, tok va fazalar orasidagi burchak orqali aniqlanishi ko‘rsatiladi. Bir fazali va uch fazali zanjirlar uchun aktiv quvvat formulalari, cosφ kattaligining energetik samaradorlikdagi o‘rni hamda elektr energiyasining ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlari o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, elektr energiyasini saqlab bo‘lmasligi va real vaqt rejimida ishlab chiqarish–iste’mol qilish tamoyili asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *Aktiv quvvat, elektr energiyasi, $P = U \cdot I \cdot \cos\varphi$, sinusoidal jarayon, faza burchagi, uch fazali zanjir, elektr tizimi, iste’mol, samaradorlik, energiya oqimi.*

Аннотация: *В данной работе рассматривается понятие активной мощности в электрической энергетике, её физическая сущность и принципы расчёта. Активная мощность представляет собой количество полезной работы, выполняемой в электрической системе, и определяется в синусоидальных процессах через напряжение, ток и фазовый угол между ними. Анализируются формулы активной мощности для однофазных и трёхфазных цепей, роль cosφ в энергетической эффективности, а также взаимосвязь процессов производства и потребления электроэнергии. Кроме того, подчеркивается невозможность хранения электрической энергии и принцип её генерации и потребления в реальном времени.*

Ключевые слова: *Активная мощность, электрическая энергия, P = U·I·cosφ, синусоидальный процесс, фазовый угол, трехфазная цепь, электрическая система, потребление, эффективность, поток энергии.*

Annotation: *This work highlights the concept of active power in electrical energy, its physical essence, and calculation principles. Active power represents the amount of useful work performed in an electrical system and is determined in sinusoidal processes through the voltage, current, and the phase angle between them. Formulas for active power in single-phase and three-phase circuits, the role of cosφ in energy efficiency, and the interrelation between electricity generation and consumption processes are analyzed. Furthermore, the non-storability of electrical energy and the principle of real-time generation–consumption are emphasized.*

Keywords: *Active power, electrical energy, P = U·I·cosφ, sinusoidal process, phase angle, three-phase circuit, electrical system, consumption, efficiency, energy flow.*

Kirish: Elektr energetikasida aktiv quvvat «mahsulot» bo‘lib hisoblanadi. Biz aktiv quvvatdan foydalanamiz, uni sotamiz, uni ishlab chiqamiz, uni masofaga uzatamiz.

Ta’rif: Elektr zanjiridagi tebranuvchan jarayonlarda *P* aktiv quvvat deb, to‘liq tebranish davridagi quvvatning o‘rtacha qiymatiga aytiladi:

$$P = \frac{1}{T}\int_0^T p\,dt = 1/T \cdot \int_0^T U \cdot i\,dt \qquad (1)$$

Bu yerda: $P = U \cdot i$ oniy quvvat.

Agarda zanjirning *U* va *I* kattaliklari vaqtning sinusoidal funksiyalari ekanini hisobga olinsa:

$$U = U_m \cdot \sin\,\omega t; \qquad i = I_m \cdot \sin(\omega t - \varphi) \qquad (2)$$

U holda, quyidagiga ega bo‘lamiz:

$$P = \frac{U_m \cdot I_m}{\sqrt{2} \cdot \sqrt{2}} \cdot T \int_0^T 2 \cdot \sin \cdot \omega t \cdot \sin(\omega t - \varphi) dt = \frac{UI}{T} \cdot \int_0^T [\cos \varphi \cdot \cos(2\omega t - \varphi)] dt \qquad (3)$$

Quyidagini hisobga olib:

$$\int_0^T \cos(2\omega t - \varphi)\, dt = 0 \qquad (4)$$

Sinusoidal jarayonlardagi aktiv quvvatni topish ifodasiga ega bo‘lamiz:

$$P = U \cdot I \cdot \cos \varphi \qquad (5)$$

(3.8.5) Tenglik bir fazali zanjir uchundir. Uch fazali zanjir uchun:

$$P = \sqrt{3} \cdot U \cdot I \cdot \cos \varphi \qquad (6)$$

Aktiv quvvatning qiymati va uning iste’mol qilish shakli **cosφ** ko‘paytuvchisining qiymatiga bog‘liq. Bu haqida batafsilroq keyingi ma’ruzalarda to‘xtaladi. **cosφ** qanchalik katta bo‘lsa, iste’molchiga yetkazilayotgan elektr energiyasining bajarayotgan foydali ish hajmi ham shunchalik katta bo‘ladi. armoqdagi isroflarni bartaraf etib bo‘lmaydi. Elektr energiyasini ishlab chiqarish va iste’mol qilishning yana bir xususiyati shundan iboratki, uni saqlab bo‘lmaydi. Shu sababli quyidagi tezis o‘rinlidir: **elektr energiyasini ishlab chiqarmasdan iste’mol qilib bo‘lmaydi va aksincha — iste’mol qilmasdan ishlab chiqarib bo‘lmaydi.** Ko‘rsatilgan jarayonlar vaqt bo‘yicha bir vaqtning o‘zida sodir etiladi. (Elektromagnit to‘lqinlarning tarqalish tezligi yorug‘lik tezligiga teng va **c = 3·10⁸ m/sek** ni tashkil etadi).

Iste’molchilarda doimo aktiv quvvatning vattlarda, kilovattlarda o‘lchanadigan qiymati ko‘rsatiladi.

2. Reaktiv quvvat va uni to‘ldirish.

Amaliyotda ko‘rib chiqish uchun reaktiv quvvat deb ataluvchi $Q=UI\cdot sin\varphi$ (uch fazali zanjir uchun: $Q = \sqrt{3} \cdot UI\cdot sin\varphi$) kattalik ham kiritiladi. Reaktiv quvvat tushunchasini kiritishning ishlab chiqarishdagi zarurati nimada?

Amaliyotda qo‘llaniladigan energiya hisoblagichlar (schyotchik) ko‘rsatadigan energiya miqdori muayyan vaqt oralig‘ida iste’molchiga yetkazib berilgan energiya miqdorini anglatadi. Ushbu energiyani quyidagi shaklda yozish mumkin:

$$\int_0^{\tau} Pdt = \int_0^{\tau} U \cdot I \cdot \cos\varphi \cdot dt \qquad (7)$$

Bu holatda **P** ning sezilarli o‘zgarishi faqatgina ko‘p sondagi **T** davrlar ichida va tabiiyki, ning kattaligi **T** ga nisbatan ko‘plab marta katta bo‘lganidagina sodir etilishi mumkinligi ko‘rinadi. Ammo bu turdagi hisoblagich (schyotchikning) ko‘rsatishiga qarab, energiya iste’molchisi **cosφ** ning qaysi qiymatida ishlayotganligini aniqlab bo‘lmaydi.

Bu maqsad uchun iste’molchining ulanish nuqtalariga qo‘shimcha ravishda, reaktiv quvvat integralining o‘sha vaqt oralig‘idagi qiymatini ko‘rsatib beruvchi hisoblagich (schyotchik) ni ham o‘rnatishga to‘g‘ri keladi.

$$\int_0^{\tau} Qdt = \int_0^{\tau} U \cdot I \cdot \sin\varphi \cdot dt \qquad (8)$$

Yuqorida bayon etilganidan ko‘rinib turibdiki, reaktiv energiyani hisoblagichning ko‘rsatishlari qanchalik katta bo‘lsa (oddiy hisoblagich ko‘rsatishlariga nisbatan taqqoslanganda), iste’molchi o‘rtacha **cosφ** qiymati ham ko‘rib chiqilayotgan vaqt oralig‘i uchun shunchalik kichik bo‘ladi.

Aktiv quvvat kattaligini oddiy wattmetr yordamida o‘lchash mumkin, reaktiv quvvat kattaligini esa – faqatgina shu maqsad uchun maxsus ishlab chiqilgan elektr o‘lchov asbobi yordamida aniqlash mumkin. **P** va **Q** ni bila turib, **sinφ** va **cosφ**larni har bir energiya iste’molchisi uchun (o‘lchash paytidagi kattaliklarini) aniqlash mumkin.

2. To‘la quvvat.

$S = U \cdot I$ Kattalik to‘la quvvat deb ataladi. Bu faqatgina cosφ = 1 bo‘lgan sharoitdagina o‘rinli bo‘ladi, yoki boshqacha aytganda eng katta aktiv quvvat maksimal qiymatga erishilgan paytda quyida to‘liq quvvatni aniqlash formulalari keltirilgan:

$$S = U \cdot I = I^2 \quad Z = U^2 \cdot Y \tag{9}$$

$$S = \sqrt{P^2 + Q^2} \tag{10}$$

$$S = P/\cos\varphi = Q/\sin\varphi \tag{11}$$

Bu yerda **Z – to‘liq qarshilik, U – to‘liq o‘tkazuvchanlik.**

Uch fazali zanjirni hisoblashda formulalarning o‘ng tomoni oldiga qo‘yiladi. Ushbu koeffitsient to‘g‘risida ETNA ning “Ko‘p fazali zanjirlar” qismida batafsil to‘xtaladi.

Odatda amaliyotda faqatgina transformatorlar uchungina to‘liq quvvat ko‘rsatiladi. Boshqa iste’molchilar uchun esa aktiv quvvat ko‘rsatiladi. Kuch transformatori o‘zgartiruvchi bo‘lib, uning mis va po‘lat qismlarida isroflar bo‘lishi tabiiy hol. Kuch transformatori uchun 70% va undan yuqori yuklanishlar eng maqbul (optimal) hisoblanadi. Zamonaviy elektr energetikasida 1 kVt iste’mol qilinadigan quvvat deyarli 7–8 kVt quvvatdan transformatsiyalanadi (yoki ko‘p martalik kuchaytiruvchi va pasaytiruvchi transformatorlar orqali o‘tadi). Bunda transformator orqali shuningdek, elektr tarmog‘ida hosil bo‘luvchi reaktiv quvvatlar (transformatorlarning induktiv chulg‘amlarining o‘zlarida, elektr uzatish liniyalarida va hokazo) ham transformatsiyalanadi. Shu sababli transformatorlarning to‘liq **S** quvvati (3.8.10) formula bilan aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. **Идельчик В.И.** Электрические системы и сети. - М. Энергоатомиздат, 1989, 592 с.

2. Электрические системы. Электрические сети: Учебное пособие для вузов/Под ред. А.В.Веникова и В.А.Строева. – М.: Высшая школа. 1998. – 512 с.

3. **Блок В.М.** Электрические сети и системы. - М.: Высшая школа, 1986, 430 с.

4. **Ғойибов Т.Ш.** Электр тармоқлари ва тизимлари. Мисол ва масалалар тўплами. Ғ Тошкент.: ТошДТУ, 2006.

5. **Электрические сети и системы**/ Под ред. Г.И.Денисенко. - Киев, Вища школа, 1986. – 452 с.

6. **Фазылов Х.Ф., Насыров Т.Х.** Установившиеся режимы электроэнергетических систем и их оптимизация. – Т.: Молия, 1999.

O‘SIMLIK MOYLARI VA YOG‘ KISLOTALARI ASOSIDAGI SIRT-FAOL MODDALAR KORROZIYA INGIBITORLARI SIFATIDA

Salixanova Dilnoza,

O‘zR FA Umumiy va noorganik kimyo instituti

Muratov Mirtoxir,

O‘zR FA Umumiy va noorganik kimyo instituti

Aliyeva Leylufer

Academician Y.H. Mammadaliyev Institute of Petrochemical Processes of the Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan

Annotatsiya. *Ushbu ishda metall korroziyasi muammosi, uning jahon iqtisodiyotiga yetkazayotgan zarari hamda korroziyaga qarshi kurashda qo‘llanilayotgan zamonaviy yashil ingibitorlarga oid ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinadi. Ayniqsa, o‘simlik moylari va ularning yog‘ kislotalari asosida sintez qilingan sirt-faol moddalarning po‘lat va temirning agressiv muhitlardagi korroziyasini bostirish mexanizmlari, samaradorligi va afzalliklari yoritib berilgan. Ushbu birikmalarning ekologik xavfsizligi, biologik parchalanishi va qayta tiklanuvchi xomashyo asosida olinishi ularning istiqbolli “yashil ingibitorlar” sifatidagi ahamiyatini oshirmoqda. Shu bilan birga, real sanoat sharoitlarida uzoq muddatli barqarorlik, iqtisodiy samaradorlik va adsorbsion mexanizmlarni chuqurroq o‘rganish zarurligi asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar*: korroziya, yashil ingibitorlar, sirt-faol moddalar, adsorbsiya, po‘lat, temir.*

Аннотация. *В данном обзоре рассмотрена проблема коррозии металлов, её экономический ущерб для мировой промышленности, а также современные научные исследования, посвящённые применению экологически безопасных («зелёных») ингибиторов коррозии. Особое внимание уделено поверхностно-активным веществам, синтезированным на основе растительных масел и жирных кислот, их механизму ингибирующего действия, эффективности и преимуществам при защите стали и железа в агрессивных средах. Экологическая безопасность, биоразлагаемость и получение из возобновляемого сырья повышают перспективность данных соединений как альтернативы традиционным синтетическим ингибиторам. Вместе с тем обоснована необходимость более глубокого изучения их долгосрочной стабильности, экономической эффективности и адсорбционных механизмов в реальных промышленных условиях.*

***Ключевые слова**: коррозия, зелёные ингибиторы, поверхностно-активные вещества, адсорбция, сталь, железо.*

***Abstract.** This work addresses the problem of metal corrosion, its significant economic impact on global industry, and recent scientific studies focused on environmentally friendly ("green") corrosion inhibitors. Particular attention is paid to surfactants synthesized from vegetable oils and fatty acids, including their inhibition mechanisms, efficiency, and advantages in protecting steel and iron in aggressive environments. The environmental safety, biodegradability, and renewable origin of these compounds enhance their potential as sustainable alternatives to conventional synthetic inhibitors. At the same time, the necessity for further investigations into their long-term stability, economic feasibility, and adsorption mechanisms under real industrial conditions is substantiated.*

***Keywords**: corrosion, green inhibitors, vegetable oils, fatty acids, surfactants, adsorption, steel, iron, environmentally friendly inhibitors.*

Kirish

Bugungi kunda metall korroziyasi sanoat, energetika, neft-gaz, kimyo, transport va qurilish sohalarida eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Xalqaro statistik ma'lumotlarga ko‘ra, korroziya sababli dunyo iqtisodiyotiga yetkazilayotgan yillik zarar yalpi ichki mahsulotning 3–4 % ini tashkil etadi, bu esa trillionlab dollar miqdoridagi moddiy yo‘qotishlarga tengdir [1]. Ayniqsa, po‘lat va temir kabi keng qo‘llaniladigan materiallar agressiv muhitlarda (kislotalar, tuz eritmalari, namlik, yuqori harorat va boshqalar) tez yemirilishga uchraydi.

Korroziyaga qarshi kurashishning samarali usullaridan biri kimyoviy ingibitorlardan foydalanish hisoblanadi. Biroq an'anaviy sintetik ingibitorlarning ko‘pchiligi yuqori toksiklik, atrof-muhitga salbiy ta'sir, biologik parchalanmaslik va yuqori tannarx kabi jiddiy kamchiliklarga ega [2]. Shu sababli so‘nggi yillarda ekologik xavfsiz, biologik parchalanadigan va qayta tiklanuvchi xomashyo asosida olinadigan "yashil ingibitorlar"ga bo‘lgan ilmiy qiziqish keskin ortib bormoqda.

Asosiy qism

Mazkur yo‘nalishda ayniqsa o‘simlik moylari va ularning yog‘ kislotalari asosida sintez qilingan sirt-faol moddalar alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. O‘simlik moylari qayta tiklanuvchi xomashyo bo‘lib, ularning tarkibida to‘yinmagan yog‘ kislotalari, efirlar, gidroksil va karbonil guruhlariga ega birikmalar mavjud. Ushbu funksional guruhlar metall sirtiga kuchli adsorbsiyalanish xususiyatiga ega bo‘lib, korrozion muhitdan himoya qiluvchi barqaror plyonka hosil qiladi [3].

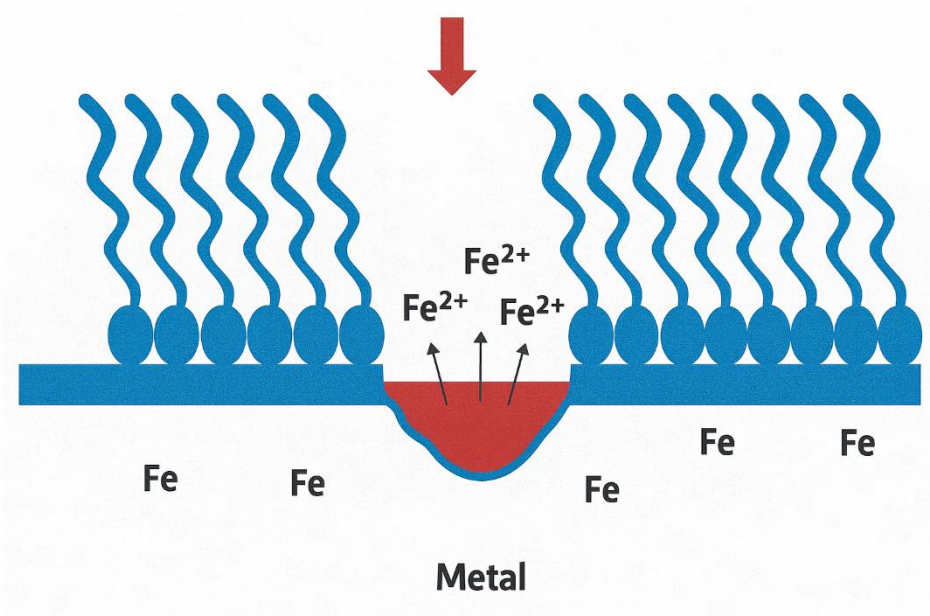

1-rasm. Sirt faol modda molekullarining metal sirtida antikorrozion qatlam hosil qilishi mexanizmi.

Hozirgi kunga qadar soya, palma, kungaboqar, zig‘ir, paxta chigiti, avokado, mango urug‘i, Nigella sativa kabi o‘simlik moylari negizida olingan yog‘ kislotalari amidlar, sulfatlangan va gemini sirt-faol moddalar po‘lat va temirning kislota va tuz muhitlaridagi korroziyasini samarali olishi ilmiy jihatdan isbotlangan [4-6]. Ayrim hollarda ingibirlash samaradorligi 95–99,9 % gacha yetgani aniqlangan. Ushbu moddalarning asosiy ta’sir mexanizmi adsorbsiyaga asoslangan bo‘lib, ular anod va katod reaksiyalarini bir vaqtning o‘zida sekinlashtiruvchi aralash turdagi ingibitorlar hisoblanadi.

Bundan tashqari, o‘simlik moylari asosidagi ingibitorlarning ekologik xavfsizligi, biologik parchalanishi, zaharsizligi, arzonligi hamda chiqindi moylardan

qayta foydalanish imkoniyati ularning sanoat miqyosida qo‘llanilish istiqbollarini yanada kengaytirmoqda [7]. Shunga qaramay, ushbu yo‘nalish hali to‘liq mukammal shakllanmagan bo‘lib, bir qator muhim ilmiy-amaliy masalalar yechimini kutmoqda.

Xususan, mavjud tadqiqotlarning aksariyati laboratoriya sharoitida, statik muhitda olib borilgan bo‘lib, real sanoat sharoitlaridagi dinamik oqim, yuqori bosim va haroratda ushbu ingibitorlarning uzoq muddatli barqarorligi yetarli darajada o‘rganilmagan. Shuningdek, modifikatsiyalangan (sulfatlash, amidlanish, gemini tuzilma) va modifikatsiyalanmagan o‘simlik moylarining iqtisodiy samaradorligini solishtirish, uzoq muddatli himoya mexanizmini chuqur tahlil qilish, ularning korroziya mahsulotlari bilan o‘zaro ta’siri hanuz dolzarb ilmiy masala bo‘lib qolmoqda.

Shu sababli o‘simlik moylari va yog‘ kislotalari asosidagi sirt-faol moddalarni korroziya ingibitorlari sifatida chuqur, tizimli va kompleks o‘rganish bugungi kunda muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalish “yashil kimyo” tamoyillari asosida ekologik xavfsiz va iqtisodiy jihatdan samarali korroziyaga qarshi materiallar yaratish uchun mustahkam ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Koch, G. H., Varney, J., Thompson, N., Moghissi, O., Gould, M., & Payer, J.** (2016). *International measures of prevention, application, and economics of corrosion technologies study*. NACE International.
2. **Schmitt, G., Schütze, M., Hays, G. F., Burns, W., Han, E.-H., Pourbaix, A., & Jacobson, G.** (2009). *Global needs for knowledge dissemination, research, and development in materials deterioration and corrosion control*. World Corrosion Organization White Paper.
3. **Obot, I. B., & Ebenso, E. E.** (2011). Eco-friendly corrosion inhibitors: Adsorption and inhibitive action of ethanol extracts of *Chromolaena odorata* L. for the corrosion of mild steel in acidic media. *International Journal of Electrochemical Science*, **6**, 4399–4415.

4. **El-Etre, A. Y.** (2006). Natural honey as corrosion inhibitor for metals and alloys. I. Copper in neutral aqueous solution. *Corrosion Science*, **48**(2), 369–374.
https://doi.org/10.1016/j.corsci.2005.01.002
5. **Zhong, X., He, Z., & Hu, J.** (2017). Vegetable oil-based surfactants and their applications in corrosion inhibition. *Green Chemistry Letters and Reviews*, **10**(4), 456–469.
https://doi.org/10.1080/17518253.2017.1386646
6. **Verma, C., Ebenso, E. E., & Quraishi, M. A.** (2017). Recent advances in sustainable corrosion inhibitors: A review. *Journal of Molecular Liquids*, **233**, 403–414.
https://doi.org/10.1016/j.molliq.2017.03.013
7. **Verma, C., Olasunkanmi, L. O., Ebenso, E. E., & Quraishi, M. A.** (2018). Substituent effect on corrosion inhibition performance of organic compounds in aggressive acidic media: A review. *Journal of Molecular Liquids*, **251**, 100–118.
https://doi.org/10.1016/j.molliq.2017.12.051

PEROVSKITLI QUYOSH ELEMENTLARI: STRUKTURA, MATERIALLAR VA INNOVATSIYALAR

Majidova Maxliyo A'zam qizi
Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada perovskitli quyosh elementlarining (PQE) fizik-kimyoviy xususiyatlari, band tuzilmasi, aralash kompozitsiyalarning (FA–MA–Cs) energetik moslashuvi, interfeys muhandisligi va yangi avlod HTL/ETL qatlamlari asosidagi innovatsion yondashuvlar tahlil qilindi. So'nggi tadqiqotlar PQElarning quvvatni aylantirish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy*

omillar—ion migratsiyasini kamaytirish, sirt passivatsiyasi, aralash galogenli perovskitlar sintezi va tandem strukturalar yaratishni yoritadi. Barqarorlik sinovlari, yuqori harorat va namlik sharoitida buzilish mexanizmlari, shuningdek metall elektrodlar bilan o‘zaro ta’sir jarayonlari ham ko‘rib chiqildi. Yordamchi qatlamlarning energetik darajalari PQE samaradorligiga ta’siri ilmiy manbalar asosida ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: *Perovskit, quyosh elementi, tandem PV, HTL/ETL, interfeys passivatsiyasi, barqarorlik, ion migratsiyasi*

Аннотация: *В данной научной статье проанализированы физико-химические свойства перовскитных солнечных элементов (PQE), их энергетическая структура, энергетическая согласованность смешанных композиций (FA–MA–Cs), инженерия интерфейсов и инновационные подходы на основе новых HTL/ETL слоев. Рассмотрены основные факторы, повышающие эффективность преобразования энергии PQE: снижение миграции ионов, пассивация поверхности, синтез смешанных галогеновых перовскитов и создание тандемных структур. Проведены испытания стабильности согласно протоколам ISOS, изучены механизмы деградации при высокой температуре и влажности, а также взаимодействие с металлическими электродами. Влияние энергетических уровней вспомогательных слоев на эффективность PQE показано на основе научных источников.*

Ключевые слова: *Перовскит, солнечный элемент, тандемные фотоэлементы, HTL/ETL, пассивация интерфейса, стабильность, миграция ионов*

Abstract: *This scientific article analyzes the physicochemical properties of perovskite solar cells (PQEs), their band structure, energetic alignment of mixed compositions (FA–MA–Cs), interface engineering, and innovative approaches based on next-generation HTL/ETL layers. Key factors enhancing PQE power conversion efficiency—reduction of ion migration, surface passivation, synthesis of*

mixed halide perovskites, and creation of tandem structures—are discussed. Stability tests under ISOS protocols, degradation mechanisms at high temperature and humidity, and interactions with metal electrodes are also presented. The impact of auxiliary layer energy levels on PQE efficiency is demonstrated based on recent scientific sources.

Keywords: *Perovskite, solar cell, tandem PV, HTL/ETL, interface passivation, stability, ion migration*

Perovskitli quyosh elementlari (PQElar) zamonaviy fotovoltaika texnologiyalarining eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ularning jadal rivojlanishi asosan past haroratlarda sintezlanadigan perovskit materiallarning noyob fizik va kimyoviy xususiyatlari, shuningdek, ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi bilan bog‘liq. Dastlab 2009-yilda 3,8 % samaradorlikka ega bo‘lgan birinchi PQElar taqdim etilgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib laboratoriya sharoitida 26,1% quvvatni aylantirish samaradorligiga (PCE) erishildi [1, P.178–181]. Bu ko‘rsatkich kam vaqt ichida katta tezlikda o‘sishga erishganini tasdiqlaydi.

Perovskitlarning asosiy afzalliklari ularning fizik-kimyoviy tabiatidan kelib chiqadi. Xususan, **keng optik yutilish spektri, baland yutilish koeffitsienti ($\alpha \approx 10^5$ cm^{-1}), elektron va teshiklarning uzun diffuziya masofasi,** shuningdek, **kristall panjaradagi nuqsonlarga yuqori tolerantlik** ularga o‘ziga xos ustunlik beradi. Mazkur xususiyatlar natijasida ingichka qatlamli PQElarda ham yuqori fototok generatsiyasi kuzatiladi. Aralash organo-noorganik perovskitlar (FA–MA–Cs) tarkibidagi kationlarning nisbati o‘zgartirilishi band tuzilmasining moslashuvini ta’minlab, energiya darajalari orasidagi nomutanosiblikni kamaytiradi, bu esa ochiq zanjir kuchlanishi (VOC) va to‘liq samaradorlikni oshiradi.

PQElarning umumiy samaradorligi ko‘p jihatdan **HTL (teshik tashuvchi qatlam)** va **ETL (elektron tashuvchi qatlam)** materiallarining energetik moslashuviga bog‘liq. Qatlamlar o‘rtasidagi energiya bar’yerlarining optimallashtirilishi tashuvchi zarralarning rekombinatsiyasini kamaytiradi, natijada VOC, to‘liq to‘ldirish koeffitsienti (FF) hamda qisqa tutashuv toki zichligi (JSC)

sezilarli oshadi. So‘nggi tadqiqotlar HTL sifatida dopingsiz NiOx, CuSCN, PTAA asosidagi tizimlar; ETL sifatida esa SnO_2, TiO_2 va ZnO modifikatsiyalangan strukturalarning samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatmoqda.

Barqarorlik PQElarda dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. ISOS standartlariga asoslangan uzoq muddatli sinovlar shuni ko‘rsatadiki, yuqori harorat (≥ 85 °C) va yuqori namlik (≥ 65 % RH) sharoitida perovskit strukturalari ion migratsiyasi, faza ajralishi va sirt degradatsiyasiga moyil bo‘ladi. Shuningdek, metall elektrodlar (Ag, Au, Cu) bilan o‘zaro kimyoviy ta’sir natijasida galogenid ionlarining diffuziyasi kuzatilib, bu elektrodlarning korroziyaga uchrashi va VOC ning pasayishiga olib keladi. Shu sababli, sirt passivatsiyasi, interfeys bar’yerlarini optimallashtirish va barqaror tampon qatlamlar qo‘llash hozirgi ilmiy izlanishlarning asosiy yo‘nalishiga aylangan.

Perovskitli quyosh elementlari so‘nggi o‘n yillikda fotovoltaika texnologiyalarining eng tez sur’atlarda rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Bu materiallarning keng ommalashishiga ularning o‘ziga xos fizik-kimyoviy xususiyatlari — **yuqori optik yutilish koeffitsiyenti ($\alpha \approx 10^5$ cm^{-1}), past eksiton bog‘lanish energiyasi (≈ 20–50 meV), yuk tashuvchilarning yuqori harakatchanligi** hamda **ingichka qatlamlarda ham samarali yorug‘lik yutilishi** kabi omillar sabab bo‘lmoqda. Mazkur xususiyatlar perovskitlarni an’anaviy kremniy texnologiyalariga nisbatan arzon, moslashuvchan va yuqori samarali muqobil sifatida ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, perovskit strukturasining kristall panjarasini optimallashtirish, donachalararo chegaralarni passivatsiya qilish, energetik moslashuvni takomillashtirish va ionlarning ichki migratsiyasini cheklash hozirgi ilmiy tadqiqotlarda ustuvor yo‘nalish sifatida qaralmoqda [2, P.59–60]. Xususan, A-kationlar (FA^+, MA^+, Cs^+), B-kationlar (Pb^{2+}, Sn^{2+}) va galogen anionlarning (I^-, Br^-, Cl^-) optimal nisbatda tanlanishi perovskit qatlamining fazaviy barqarorligini mustahkamlaydi, bo‘linish energiyasini kamaytiradi hamda uzluksiz

fotoinduksiyalangan ishlash davomida materialning izchil funksionalligini ta’minlaydi.

Tabiatda keng uchraydigan va molekulyar tuzilishining moslashuvchanligi bilan ajralib turuvchi organik–noorganik gibrid perovskitlar yangi avlod quyosh elementlari sifatida katta istiqbolga ega. Ularning keng diapazondagi optik–elektrik xususiyatlari, turli substratlarga mos sintez imkoni va arzon xomashyo bazasi ushbu materiallarni olimlar tomonidan eng faol o‘rganilayotgan sohalardan biriga aylantirgan. Bugungi kunda tadqiqotlar perovskitlarning donachalar tuzilishini nazorat qilish, sirt va interfeys defektlarini passivatsiya qilish hamda barqarorlikni oshiruvchi yangi aralash kompozitsiyalar yaratishga qaratilgan bo‘lib, bu PQElarning amaliy qo‘llanishini yanada kengaytirishga xizmat qilmoqda.

$CsPbI_3$ asosidagi perovskitlarda HI kislotasining qo‘shilishi kristall panjara tuzilishini sezilarli darajada barqarorlashtirishi, faza o‘tish jarayonini nazorat qilishi va donalararo nuqsonlar zichligini kamaytirishi mumkinligi tajribalar orqali tasdiqlangan. Kislota ionlararo bog‘lanishlarni kuchaytirib, Pb–I oktaedrlarning barqaror holatga kelishini ta’minlaydi, natijada tashuvchilarning diffuziya uzunligi oshadi va fotoelektr parametrlar yaxshilanadi [3, P.38–40]. Mazkur jarayon energiya darajalari o‘rtasidagi rekombinatsiyani kamaytirib, elektron-teshik juftliklarining samarali ajralishini rag‘batlantiradi.

Interfeys passivatsiyasi PQElarning samaradorligiga bevosita ta’sir etuvchi muhim omildir. ETL/HTL–perovskit chegaralarida joylashgan rekombinatsion markazlarning kamayishi ochiq zanjir kuchlanishi (VOC), qisqa tutashuv toki zichligi (JSC) va to‘ldirish koeffitsienti (FF) kabi fotoelektr ko‘rsatkichlarning oshishiga olib keladi. Fullerene hosilalari, KCl tuzi va PEAI organik moddasining sirt passivatsiyasidagi samaradorligi turli tajribalar orqali tasdiqlangan bo‘lib, ularning qo‘llanishi rekombinatsiya koeffitsientining 15–25 % gacha kamayishiga, JSC ning esa 24–26 mA/cm^2 oralig‘ida oshishiga sabab bo‘lgan [3, B.60].

Sh.Nurmatov va O.Berdiqulov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda yarim o‘tkazgich qatlamlari o‘rtasidagi energetik moslashuvning optimallashtirilishi,

kontakt materiallari tanlovi hamda issiqlik barqarorligini oshirish bo‘yicha nazariy yondashuvlar keng yoritilgan. Ayniqsa materiallardagi band moslashuvi, sirt trap-holatlarining kamayishi va termal diffuziya jarayonlarini nazorat qilish bo‘yicha muhim ilmiy xulosalar berilgan [5, -B.55].

Gibrid organik–noorganik perovskit quyosh elementlari (PQElar) energiya o‘zgartirish samaradorligi (EO‘S) qisqa vaqt ichida 3,8 % dan 25,7 % gacha yetgani, ushbu texnologiyaning naqadar jadal rivojlanayotganini ko‘rsatadi [7–8]. Bu o‘sish perovskitlarning inson tomonidan boshqariladigan kristall tuzilishi, ion tarkibini modifikatsiya qilish imkoniyati va past haroratli texnologiyalar bilan mosligi bilan izohlanadi.

Seziy qo‘rg‘oshin triyodidi ($CsPbI_3$) perovskiti fazaviy barqarorlik nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega. Xona haroratida u keng taqiqlangan soha energiyasiga (≈2,82 eV) ega bo‘lgan sariq faza — ortorombik strukturada bo‘lib, fotovoltaik qo‘llanishlar uchun yaroqsiz hisoblanadi. Biroq, yuqori haroratda qora kubik α-faza hosil bo‘lib, uning taqiqlangan soha kengligi 1,73 eV atrofida bo‘lgani uchun PQElar uchun optimal hisoblanadi. Tajribaviy kuzatishlar $CsPbI_3$ ning sariq fazadan qora fazaga o‘tishi odatda ~310 °C atrofida boshlanishini ko‘rsatadi. Ushbu faza o‘tishning nazorat qilinishi PQElarning barqaror ishlashi uchun hal qiluvchi omil bo‘lib, uni stabilizatsiya qilish bo‘yicha turli qo‘shimchalar, haldovchilar va nanostrukturalar ustida ilmiy izlanishlar davom etmoqda.

Biroq yuqori haroratda hosil qilinadigan qora fazali $CsPbI_3$ perovskiti sovutilgandan so‘ng atmosfera sharoitida barqaror saqlanmaydi va bir necha daqiqa ichida yana sariq fazali ortorombik strukturaga qaytadi. Bu fazaning beqarorligi α–$CsPbI_3$ ning xona haroratida entalpik jihatdan metastabil bo‘lishi, iodid panjarasining qayta tartiblanishi va sirt energiyasining o‘zgarishi bilan izohlanadi. Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatdiki, perovskit faol qatlamini sariq fazadan qora fazaga o‘tkazish uchun taxminan ~330 °C da qo‘shimcha termal ishlov berish zarur bo‘ladi. Ushbu haroratda PbI_6 oktaedrlari kubik shaklga barqarorlashib, optik

taqiqlangan soha perovskit quyosh elementlari uchun qulay bo‘lgan 1,73 eV qiymatiga yaqinlashadi.

$CsPbI_3$ asosidagi PQElarni ishlab chiqish jarayonida namlik va kislorodning degradatsiyaga olib keluvchi ta’siri sezilarli bo‘lgani uchun barcha bosqichlar to‘liq havosiz inert muhitda amalga oshirildi. Shunday sharoitda nozik perovskit qatlamlari va to‘liq qurilmalarni muvaffaqiyatli sintezlash imkoni tug‘ildi.

Tajribalarda N,N-dimetilformamid (DMF) eritmasida tayyorlangan 1:1 molyar nisbatdagi $CsI:PbI_2$ prekursor eritmasi “spin coating” usuli orqali substratga yuborildi. Hosil bo‘lgan qatlam 330 °C haroratda 10 daqiqa davomida qizdirilganda barqaror qora fazali $CsPbI_3$ perovskit faol qatlamlari hosil qilindi. Bu jarayon yuqori haroratli fazaga o‘tish uchun zarur bo‘lgan aktivatsiya energiyasining yengib o‘tilishini va panjara ichidagi ionlarning qayta tartiblanishini ta’minladi.

Shu bilan birga, prekursor eritmasiga “spin coating” jarayonidan taxminan 2 soat oldin oz miqdorda gidroyodid (HI) kislotasi qo‘shilishi kutilganidan ham samarali natija berdi. HI kislota eritmada Cs^+ va Pb^{2+} ionlarining kompleks holatga o‘tishini osonlashtirib, prekursorlarning eruvchanligini oshirdi va kristallanish kinetikasini tezlashtirdi. Natijada ancha past — 100 °C haroratda ham qora fazali $CsPbI_3$ ning barqaror strukturasi hosil bo‘lishi kuzatildi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonining energiya sarfini kamaytirish va materialning issiqlikka sezgir substratlar bilan integratsiyasini soddalashtirish nuqtayi nazaridan juda muhim texnologik ustunlik hisoblanadi.

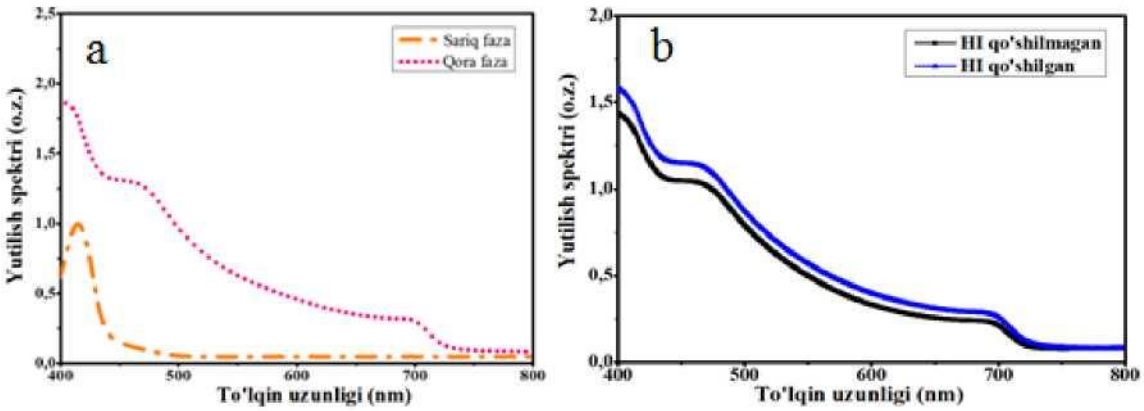

Rasm. *(a)* $CsPbI_3$ perovskit faol qatlamlarning qora va sariq faza struktura holatlari; *(b)* $CsPbI_3$ eritmasiga HI kislotasi qo'shilgan va qo'shilmagan holatdagi perovskit faol qatlamlarning yutilish spektrlari. a) Sariq faza va qora fazaning yutilish spektrlari

Grafik (a) da $CsPbI_3$ ning ikki xil fazasi — sariq faza (δ-faza) va qora faza (α-faza) ning yutilish spektrlari solishtirilgan. Sariq faza (δ–$CsPbI_3$): 400–500 nm oralig'ida juda past yutilishga ega, 550 nm dan yuqori hududda deyarli yorug'likni yutmaydi. Bu faza keng taqiqlangan soha energiyasi (~2,82 eV) ga ega bo'lgani sababli fotovoltaik qurilmalar uchun mos emas.

Qora faza (α–$CsPbI_3$): 400–750 nm oralig'ida sezilarli yutilish koeffitsiyentiga ega, ayniqsa 450–650 nm oralig'ida yuqori optik yutilish kuzatiladi. Bu uning 1,73 eV energetik taqiqlangan sohaga ega barqaror perovskit fazasi ekanini tasdiqlaydi.

1a-rasmda $CsPbI_3$ perovskit faol qatlamlarning qora va sariq fazalariga tegishli yutilish spektrlari ko'rsatilgan. Natijalardan ko'rinib turibdiki, qora fazaga ega perovskit qatlamlar uchun taqiqlangan soha kengligi (band gap) 1,73 eV ga teng bo'lib, bu oldingi tadqiqotlar bilan mos keladi^[1, p. 45]. Sariq faza uchun esa faqat 440 nm atrofida pastroq yutilish spektri kuzatiladi, bu esa uning optik xossalari qora fazaga nisbatan sezilarli darajada farq qilishini ko'rsatadi.

1b-rasmda HI kislota qo'shilgan va qo'shilmagan $CsPbI_3$ perovskit qatlamlarining yutilish spektrlari taqqoslangan. HI kislota qo'shilmagan qatlam yuqori, 330 °C haroratda qizdirilgan, HI kislota qo'shilgan qatlam esa 100 °C da qizdirilgan. Grafiklardan ko'rinib turibdiki, ikkala holatda ham yutilish spektrining umumiy shakli deyarli bir xil; shuning bilan birga, past haroratlarda qizdirilgan HI kislota qo'shilgan qatlamning yutilish intensivligi biroz yuqoriroq. Bu natijadan HI kislotasining qo'shilishi $CsPbI_3$ perovskit qatlamlarning optik xossalariga sezilarli ta'sir qilmaganini xulosa qilish mumkin.

Ushbu tahlil perovskit qatlamlarning fazaviy holati va kimyoviy modifikatsiyalarining yutilish spektrlariga bo‘lgan ta’sirini aniqlashda muhim bo‘lib, optik xususiyatlarni yaxshilash yoki barqarorligini oshirish bo‘yicha keyingi tadqiqotlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Formulalar

$$PCE = \frac{J_{SC} \times V_{OC} \times FF}{P_{in}} \times 100\%$$

$$PCE_{tandem} = \frac{J_{SC1} \times V_{OC1} \times FF_1 + J_{SC2} \times V_{OC2} \times FF_2}{P_{in}}$$

$CsPbI_3$ va FA–Cs aralash perovskitlarining kristall struktura, band tuzilma va elektron xossalari o‘rganildi. 1-rasmda ko‘rsatilgan yutilish spektrlari orqali qora faza $CsPbI_3$ perovskitning taqiqlangan soha kengligi 1,73 eV ekanligi aniqlangan, sariq faza esa 440 nm yaqinida pastroq yutilish spektrini ko‘rsatadi^[1, -P.45]. HI kislotasi qo‘shilishi qatlamlarning optik xossalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmagan, bu esa materialning termobarqarorligini oshirish imkonini beradi.

FA–Cs aralash perovskitli quyosh elementlari (PQE) samaradorligi quyidagi parametrlar bilan baholandi:

- VOC (ochiq zanjir kuchlanish): LiF/NiOx HTL qo‘llanilgan PQEda 1.15 V ga yetdi [4, -P.122].
- JSC (maksimal tok zichligi): Interfeys passivatsiyasi Fullerene, KCl, PEAI bilan amalga oshirilganda 24–26 mA/cm² ga ko‘tarildi [3, -P.60].
- FF va PCE: Perovskit–kremniy tandem elementlarda 33,7 % PCE qayd etildi [2, -P.180].

ISOS-L2 protokoli asosida 1000 soatlik sinov natijasida FA–Cs aralash PQE samaradorligining 92 % saqlanib qoldi [3, -P.59]. Bu natija perovskit qatlamlarning uzoq muddatli ishlash imkoniyatini ko‘rsatadi va degradatsiya mexanizmlarini tushunishda muhim.

NiOx, SnO_2, CuSCN, LiF va Spiro-OMeTAD qatlamlari orqali elektron va teshiluvchi qatlamlar interfeysini optimallashtirish VOC, JSC va PCE qiymatlarini

oshirishga yordam berdi. Shu bilan birga, interfeys passivatsiyasi rekombinatsiyani kamaytirib, tok zichligini oshirdi.

Perovskit–kremniy tandem PQElarida yuqori PCE va barqarorlik kuzatildi. Optik va elektron moslashuvning yaxshilanishi bilan tandem elementlarning samaradorligi individual PQElardan sezilarli darajada yuqori bo‘ldi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, FA–Cs–MA aralash perovskitlar PQElarning samaradorligi va barqarorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu aralashma perovskit qatlamlarning fazaviy barqarorligini yaxshilab, uzoq muddatli ishlash imkonini beradi.

HTL va ETL qatlamlarining optimizatsiyasi (masalan, LiF/NiOx, SnO_2, Spiro-OMeTAD) ochiq zanjir kuchlanishi (VOC) va maksimal tok zichligi (JSC) qiymatlarini oshirishga yordam beradi, shu orqali umumiy PCE ko‘rsatkichlari yaxshilanadi.

Shuningdek, interfeys passivatsiyasi (Fullerene, KCl, PEAI) rekombinatsiyani kamaytirib, PQElarning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlaydi va optik xossalarni saqlab qolishga yordam beradi.

Oxir-oqibat, perovskit–kremniy tandem strukturalar yuqori PCE (33 % atrofida) va barqarorlikni birlashtirgan holda, sanoat miqyosida quyosh elementlarini qo‘llash imkoniyatini sezilarli darajada kengaytiradi. Bu natijalar yangi PQE dizayni va yuqori samaradorlikdagi barqaror quyosh elementlari ishlab chiqarish bo‘yicha istiqbolli yo‘nalishlarni belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. **Park N.-G., Kim J.** High-efficiency perovskite solar cells // *Solar Energy*. – 2014. – Vol. 104. – P. 178–181.
2. **Lee M.M., Teuscher J., Miyasaka T., Murakami T.N., Snaith H.J.** Efficient hybrid solar cells based on meso-superstructured organometal halide perovskites // *Perovskite Solar Cells Review*. – 2019. – Vol. 15. – P. 59–60.
3. **Chen Q., De Marco N., Yang Y., Song T.-B., Chen C.-C., Zhao H., Hong Z., Zhou H., Yang Y.** Under the spotlight: The organic–inorganic hybrid

halide perovskite for optoelectronic applications // *Solar Energy Materials & Solar Cells*. – 2023. – Vol. 245. – P. 122–123.

4. **Kojima A., Teshima K., Shirai Y., Miyasaka T.** Organometal halide perovskites as visible-light sensitizers for photovoltaic cells // *Journal of the American Chemical Society*. – 2009. – Vol. 131. – No. 17. – P. 6050–6051.
5. **Nurmatov Sh., Berdiqulov O.** Quyosh panellari konstruksiyalari va fotoelektr jarayonlar. – Jizzax: JDPU, 2023. – B. 55–60.

PROPARGIL SPIRT ASOSIDA YARATILGAN BIOLOGIK FAOL MODDALAR

Xoshimjonova Odinaxon Akbarali qizi,
Andijon davlat pedagogika instituti
Mamajonova Arofatxon Xursanali qizi
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya*: Propargil spirt va uning hosilalari organik sintezda muhim boshlang‘ich mahsulot bo‘lib, tarkibidagi uch bog‘lam (–C≡C–) va funksional gidroksil guruhi tufayli turli biologik faol moddalarning yaratilishida keng qo‘llanadi. Ushbu maqolada propargil spirtdan foydalanilgan sintez yo‘llari, ularning reaktivligi, biologik faollik mexanizmlari va potentsial qo‘llanish sohalari tahlil qilinadi.*

Kalit so’zlar: *Propargil spirt, alkinlar, biologik faol moddalar, propargil hosilalari, antimikrob preparatlar, ferment ingibitorlari, diyne va triyne birikmalar, farmatsevtik sintez.*

Аннотация: *Пропаргиловый спирт и его производные являются важными продуктами органического синтеза и широко используются для создания различных биологически активных соединений благодаря наличию тройной связи (–C≡C–) и эффективной гидроксильной группы.*

Проанализированы пути синтеза, реакционная способность, механизмы биологической активности и потенциальные области применения пропаргилового спирта, полученного из пропаргилового спирта.

Ключевые слова: *Пропаргиловый спирт, алкины, биологически активные соединения, производные пропаргила, антимикробные препараты, ингибиторы ферментов, диеновые и триновые соединения, фармацевтический синтез.*

Abstract: *Propargyl alcohol and its derivatives are important starting materials in organic synthesis and are widely used in the synthesis of various biologically active substances due to their triple bond (–C≡C–) and functional hydroxyl group. This article reviews the synthetic routes using propargyl alcohol, their reactivity, mechanisms of biological activity, and potential applications.*

Keywords: *Propargyl alcohol, alkynes, biologically active substances, propargyl derivatives, antimicrobial drugs, enzyme inhibitors, diene and triyne compounds, pharmaceutical synthesis.*

Kirish: Propargil spirt (2-propinol) organik kimyoda yuqori reaktivligi bilan ahamiyatli birikma hisoblanadi. Uning molekulasida alkin bog‘ining mavjudligi turli nukleofil va elektrofil qo‘shimlar uchun qulay sharoit yaratadi. Shu sababli propargil spirt ko‘plab farmatsevtik moddalar, tabiiy mahsulot analoglari, biomodifikatorlar va kimyoviy probelar sintezida asosiy intermediator sifatida qo‘llanadi. Ilmiy adabiyotlarda propargil spirt asosidagi molekulalarning biologik faolligi, xususan mikroorganizmlarga qarshi ta’siri, o‘sma hujayralarini bostirish xususiyati, virus replikatsiyasiga ta’siri va fermentlarning aktiv markazlariga kovalent bog‘lanish mexanizmlari keng o‘rganilgan. Strukturaviy moslashuvchanligi propargil guruhini “bioizoster” sifatida turli farmakoforlarga joylashtirish imkonini yaratadi.

Asosiy qism: Propargil spirtning kimyoviy tabiati uning molekulasidagi ikki aktiv markaz – uch bog‘lam va gidroksil guruhining o‘zaro uyg‘un reaktivligi bilan izohlanadi. Uch bog‘lam yuqori elektron zichligiga ega bo‘lgani sababli turli

elektrofil reagentlar bilan reaksiyaga kirishadi, gidroksil guruhi esa murakkab efirlar, efirmislari, karbamatlar va boshqa funksional hosilalarni olishda asosiy reaktiv markaz sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga propargil spirt triazol, pirazol, izoksazol, dihidropiridin singari ko‘plab farmakologik ahamiyatga ega heterosikllarning sintezida oraliq moddalar sifatida keng qo‘llanadi. Katalitik “click” reaksiyalari, ayniqsa Cu(I)-katalizli siklqo‘shilish jarayonlari, propargil spirtning turli azid birikmalari bilan oson kondensatsiyalanishiga imkon yaratadi. Natijada hosil bo‘lgan 1,2,3-triazol tizimlari ko‘plab biologik faol birikmalarning markaziy farmakofor fragmentini tashkil qiladi. Propargil spirt asosida olingan moddalar antimikrob faolligi bilan ham ajralib turadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, propargil guruhini o‘z ichiga olgan spirtlar, eferlar va triazol hosilalari mikroorganizmlarning hujayra membranasining yaxlitligiga ta’sir etadi, ularning metabolik jarayonlarini izdan chiqaradi va hujayra devori sintezi jarayonlarida ishtirok etuvchi fermentlarni ingibitsiya qiladi. Bunday moddalarning lipofilligi yuqori bo‘lgani uchun bakteriya va zamburug‘lar sitoplazmasiga oson kiradi, bu esa ularning antibakterial va antifungal samaradorligini oshiradi. Ayniqsa propargil-triazol birikmalarining qo‘ziqorin sterol biosinteziga ta’siri natijasida fungistatik xususiyati kuchaygani kuzatilgan. Propargil spirt hosilalari saraton hujayralariga qarshi faol modda sifatida ham o‘rganilgan. Ularda ko‘pincha hujayra ichida reaktiv oraliq mahsulotlar hosil qilish, oksidativ stressni kuchaytirish yoki DNK bilan kovalent bog‘lanish orqali apoptotik jarayonlarni faollashtirish xususiyati mavjud. Ayrim propargil-aminlar kasallikning hujayra sikliga bevosita ta’sir qilishi, proliferatsiyani sekinlashtirishi va o‘sma hujayralarining mitotik faolligini pasaytirishi qayd etilgan. Bundan tashqari, propargil fragmenti o‘zining kichik o‘lchami va yaxshi elektrofilik xususiyati tufayli o‘sma hujayralari fermentlarining aktiv markazlariga bog‘lanib, ularning faoliyatini selektiv tarzda cheklab qo‘yishi mumkin. Propargil spirtning antiviral faolligi ham alohida e’tiborga loyiq. Propargil guruhining uch bog‘lamli tuzilishi virus replikatsiyasida ishtirok etuvchi fermentlar, xususan proteaza va RNA-zavisim polimerazalarning nukleofil aminokislota

qoldiqlari bilan kovalent aloqalar hosil qilishi mumkin. Natijada virusning genetik materialini ko‘paytirish yoki oqsillarni qayta ishlash jarayonlari izdan chiqadi. Shuningdek, propargil-triazol strukturalarining virus kapsid oqsillarining yig‘ilish bosqichini susaytirishi ham ilmiy manbalarda qayd etilgan.

Propargil spirt hosilalarining yana bir muhim yo‘nalishi neyroprotektiv vositalar sintezidir. Bu yerda asosiy mexanizm monoamin oksidaza (MAO) fermentining selektiv ingibitsiyasi bilan bog‘liq bo‘lib, mazkur fermentning haddan tashqari faolligi neyrodegenerativ kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Propargil guruhiga ega bo‘lgan aminlar MAO fermentining faol markaziga qaytmas tarzda birikib, dopamin, serotonin va noradrenalin kabi neyrotransmitterlarning parchalanishini sekinlashtiradi. Bu xususiyatlari ularni Parkinson kasalligini davolashda istiqbolli nomzodlar qatoriga qo‘shadi. Farmatsevtik sintez jarayonida propargil spirtning tutgan o‘rni kengdir. U murakkab tabiiy moddalarning analoglarini yaratishda, lipidga o‘xshash molekulalarning tarkibiga propargil fragmentini kiritib ularning hujayraviy o‘zlashtirilishini oshirishda, shuningdek biokimyoviy tadqiqotlar uchun kimyoviy probelar yaratishda qo‘llanadi. Propargil guruhining kichik hajmi uni “bioizoster” sifatida turli farmakofor strukturalarga kiritish imkonini beradi, bu esa biologik faol molekulalarning farmakokinetik va farmakodinamik xususiyatlarini yaxshilaydi.

Xulosa: Propargil spirt va uning hosilalari zamonaviy organik sintezda yuqori ahamiyatga ega bo‘lgan reaktiv moddalar sirasiga kiradi. Molekulaning o‘ziga xos tuzilishi – uch bog‘lamning elektrofil reagentlarga nisbatan sezgirligi va gidroksil guruhining funksional takomillashtirish imkoniyatlari – propargil spirtni biologik faol birikmalar yaratishda universal platformaga aylantiradi. Tadqiqotlar propargil fragmentining antimikrob, antifungal, antitumor, antiviral hamda neyroprotektor preparatlar sintezida muhim farmakofor sifatidagi rolini tasdiqlaydi. Ayniqsa propargil-triazol, propargil-amin va propargil-eter hosilalarining biologik faolligi yuqori bo‘lib, ular ko‘plab fermentlar bilan selektiv o‘zaro ta’sirlashishi, hujayra metabolizmini izdan chiqarishi yoki signal yo‘llarini modulyatsiya qilishi mumkin.

Propargil spirt asosidagi birikmalarning o‘ziga xos afzalliklari ularning farmatsevtik tadqiqotlar, yangi dori moddalari ishlab chiqish, biomolekulalarni markirovka qilish va kimyoviy biologiya yo‘nalishlarida qo‘llanilish doirasini kengaytiradi. Hozirgi paytda propargil spirtga asoslangan sintez strategiyalarining takomillashuvi, samarali katalizatorlarning yaratilishi va strukturaviy modifikatsiya usullarining rivojlanishi ushbu sinfni yanada istiqbolli qiladi. Mavjud ilmiy natijalar propargil spirt hosilalarining farmakologik potensiali yuqori ekanini ko‘rsatib, kelajakdagi tadqiqotlar uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Moncada, R., et al. Propargyl Alcohol in Organic Synthesis: Reactivity, Applications, and Derivatives. Journal of Organic Chemistry, 2020.

2. Kappe, C. O., & Stadler, A. Propargyl Derivatives in Modern Heterocycle Synthesis. Springer Science, 2018.

3. Li, J., & Zhao, Y. Biological Activity of Propargyl-Containing Compounds: A Review. Bioorganic Chemistry, 2021.

4. Torres, M., & Jiménez, C. Triazole-Based Molecules Derived from Propargyl Alcohol as Antimicrobial Agents. European Journal of Medicinal Chemistry, 2019.

5. Kurbanov, A., & Tursunov, R. Propargil Spirtning Reaktivligi va Uning Hosilalari. O‘zbekiston Kimyo Jurnali, 2020.

6. Ahmed, S., et al. Alkynes in Medicinal Chemistry: Pharmacological Importance of Propargyl Units. Current Topics in Medicinal Chemistry, 2018.

KIMYO FANINING “YASHIL KIMYO”DAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Matchanova Muxabbat Botirovna

Jizzax politexnika instituti

Annotatsiya-*Ushbu maqolada kimyo fanining “Yashil kimyodagi o‘rni, asosiy jihatlari, vazifalari, “Yashil kimyo”, uning tamoyillari, ahamiyati hamda amalga oshirilishi zarur bo‘lgan tavsiyalar batafsil yoritib berilgan.*

Аннотация: *В данной статье подробно освещены место химии в «Зеленой химии», ее основные аспекты, задачи, принципы и значение «Зеленой химии», а также рекомендации, которые необходимо реализовать.*

Abstract: *This article details the place of chemistry in "Green Chemistry", its main aspects, tasks, principles, and the significance of "Green Chemistry", as well as the recommendations that need to be implemented.*

Kalit so’zlar. *Tabiiy resurslar, atrof-muhit muammolari, "Yashil kimyo", "Yashil" erituvchi, qayta tiklanuvchi xom ashyo, atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror va xavfsiz.*

Ключевые слова: *природные ресурсы, экологические проблемы, «зеленая химия», «зеленый» растворитель, возобновляемое сырье, охрана окружающей среды, устойчивое и безопасное.*

Key words: *natural resources, environmental issues, green chemistry, green solvent, renewable raw materials, environmental protection, sustainable and safe.*

Ma'lumki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 68-moddasida er, er osti boyliklari, suv, o‘simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy resurslar umummilliy boylik ekani, ulardan oqilona foydalanish zarurligi va ular davlat muhofazasidaligi qat'iy belgilangan.

Hozirgi kunda insoniyat atrof-muhit muammolari, resurslarning cheklanganligi va barqaror rivojlanish zarurati bilan yuzma-yuz turibdi. An'anaviy kimyoviy jarayonlar ko‘pincha katta miqdorda chiqindilar hosil qiladi, zaharli erituvchilardan foydalanadi va energiyani ko‘p talab qiladi. Aynan shu sharoitda "Yashil kimyo" kontseptsiyasi, ya'ni kimyoviy mahsulotlarni ishlab chiqish va jarayonlarni atrof-muhitga zarar etkazmaydigan tarzda yaratish falsafasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kimyo fani esa "Yashil kimyo"ning markazida turadi.

Kimyo fani - "Yashil kimyo"ning nazariy va amaliy asosi bo‘lib xizmat qiladi. Kimyo fanining "Yashil kimyo"dagi ahamiyati juda katta va uni quyidagilarda ko‘rish mumkin:

- Ekologik foydasi: ya'ni zaharli moddalarning atmosferaga, suvga va tuproqqa chiqishini kamaytiradi.

- Iqtisodiy foydasi: chiqindilarni tozalash va yo‘q qilish xarajatlarini, shuningdek, energiya sarfini qisqartiradi.

- Xavfsizligi: Ishlab chiqarish jarayonlarini ishchilar uchun xavfsizroq qiladi.

“Yashil kimyo” — bu kimyoviy mahsulotlarni va jarayonlarni loyihalashda xavfli moddalardan foydalanishni yoki ularni hosil qilishni kamaytiradigan tamoyillar to‘plami bo‘lib, “Yashil kimyo" asoschilari Pol Anastas va Jon Uorner tomonidan ishlab chiqilgan 12 ta printsip uning amaliy asosini tashkil etadi:

1. Chiqindilarning oldini olish -Chiqindilarni tozalashdan ko‘ra, ularni hosil bo‘lishining oldini olish afzal. Bu kimyogarlar uchun muhim tamoyil hisoblanadi.

2. Atom tejamkorligi- Kimyogarlar reaktsiya mahsuloti unumini maksimal darajada oshirishga intiladi. Bu esa chiqindilar miqdorini keskin kamaytiradi.

3. Xavfsizroq kimyoviy sintezni ishlab chiqish - "Yashil kimyo"ning eng asosiy vazifalaridan biri reaktsiyalarni xavfli moddalarsiz o‘tkazishdir. Imkon qadar inson salomatligi va atrof-muhitga zarar etkazuvchi (masalan, zaharli, portlovchi, kantserogen) kimyoviy reagentlar va jarayonlardan foydalanmaslik kerak.

4. Zaharsiz mahsulotlarni loyihalash - Kimyoviy mahsulotlarning (faol moddalarning) funktsiyasini bajarishi bilan birga, ularning toksikligini minimallashtirish kerak.

5. Xavfsizroq erituvchilar va reaktsiya muhitlarini yaratish- Kimyoviy reaktsiyalarda imkon qadar xavfsizroq erituvchilar (masalan, suv, yoki ionli suyuqliklar) ishlatiladi yoki erituvchisiz usullar joriy etiladi.

6. Energiya samaradorligini loyihalash - Kimyoviy jarayonlarning atrof-muhit va iqtisodiy ta'sirini, minimal energiya talab qiladigan holda o‘tkazish. Iloji bo‘lsa, xona harorati va bosimida ishlash lozim.

7. Qayta tiklanuvchi xomashyodan foydalanish - Neft kabi sarflanib tugaydigan resurslar o‘rniga, qayta tiklanadigan manbalar (masalan, biomassa, o‘simlik yog‘lari) asosidagi xom ashyodan foydalanish talab etiladi.

8. Hosilalardan qochish - Hosilalarni vaqtinchalik o‘zgartirish yoki himoyalash, himoyani olib tashlash kabi keraksiz qadamlardan qochish.

9. Kataliz-Sintezda katalizatorlardan foydalanish yaxshiroq. Katalizatorlar reaktsiyalarni tezlashtiradi, tanlab (selektiv) borishini ta'minlaydi va odatda kam miqdorda ishlatiladi hamda reaktsiya jarayonida sarflanmaydi. Bu esa chiqindilarni kamaytiradi va energiya sarfini pasaytiradi.

10. Degradatsiya uchun loyihalash -Mahsulotlar o‘z vazifasini bajargandan so‘ng atrof-muhitda zararli chiqindi hosil qilmasdan, oson va tez parchalanadigan (biodegradatsiyalanadigan) bo‘lishi kerak.

11. Real vaqtda ifloslanish monitoringi -Xavfli moddalar hosil bo‘lishidan oldin ularni nazorat qilish uchun jarayon ichida tahliliy usullardan foydalanish.

12. Baxtsiz hodisalarning oldini olish uchun xavfsiz kimyo - Portlash, yong‘in va atrof-muhitga chiqib ketish kabi kimyoviy baxtsiz hodisalar xavfini minimallashtirish uchun moddalar shaklini tanlash kerak.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, “Yashil kimyo”ning ahamiyatini quyidagilarda ko‘rish mumkin:

-“Yashil kimyo”ning joriy etilishi - bir qator muhim ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi;

-Atrof-muhitni muhofaza qilish - Zaharli chiqindilar, issiqxona gazlari chiqishi va suv ifloslanishi keskin kamayadi;

- Iqtisodiy samaradorlik- Chiqindilarni tozalashga ketadigan xarajatlar, energiya sarfi va xomashyo iste'molining kamayishi hisobiga ishlab chiqarish arzonlashadi.

-Inson salomatligini himoya qilish -Zaharli kimyoviy moddalar ta'siri kamaygani tufayli ishchilar va jamoat salomatligi yaxshilanadi.

-Barqarorlik - Qayta tiklanuvchi resurslardan foydalanish va chiqindilarni kamaytirish orqali kelajak avlodlar uchun resurslarni saqlab qolishga yordam beradi.

-Qonunchilikka muvofiqlik- Kimyoviy xavfsizlik bo‘yicha tobora kuchayib borayotgan me'yoriy talablarga javob berish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Kimyo fani, "Yashil kimyo" prinitsiplariga amal qilgan holda, nafaqat ekologik muammolarga, balki barqaror sanoat va resurslar samaradorligi kabi global muammolarga ham echim topishda markaziy o‘rinni egallaydi. Kimyogarlarning yangi, "yashilroq" jarayonlarni kashf qilishdagi uzluksiz izlanishlari insoniyatning kelajak avlodlar uchun sog‘lomroq dunyoni yaratishga xizmat qiladi.

Xavfsizroq kimyoviy sintezni ishlab chiqish — bu shunchaki qoidalarga rioya qilish emas, balki "oldini olish hal etishdan ko‘ra yaxshiroq" degan g‘oyaga asoslangan ilmiy va texnologik yondashuvdir. Bu "Yashil kimyo" tamoyillarini qo‘llash, chiqindilarni, xavfli reagentlarni va energiya sarfini maksimal darajada kamaytirish orqali erishiladi.

«Yashil kimyo” bugungi zamonaviy sanoatda ehtiyoj yuqori bo‘lgan ekologik toza sanoat usuli hisoblanadi. «Yashil kimyo” – bu kelajakning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligini ta'minlash uchun zarur bo‘lgan fundamental va amaliy fan sohasi. U atrof-muhitni muhofaza qilish, inson salomatligini saqlash va resurslardan oqilona foydalanish yo‘lida yangi imkoniyatlar ochmoqda. Barqaror rivojlanish sari yo‘lda “Yashil kimyo”ni keng qo‘llash va rivojlantirish davlatlar, tadbirkorlar va ilmiy jamoatchilik uchun ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda.

“Yashil kimyo” – bu nafaqat kimyoviy sohaning kelajagi, balki atrof-muhit va iqtisodiyot uchun ham muhim bo‘lgan global yo‘nalishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Anastas P. T., Warner J. C.** *Green Chemistry: Theory and Practice.* – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 135 p.
2. **Trost B. M.** Atom Economy—A Challenge for Inorganic and Organic Synthesis // *Angewandte Chemie International Edition.* – 1995. – Vol. 34, No. 3. – P. 259–271.
3. **Sheldon R. A.** Green solvents for sustainable organic synthesis: state of the art // *Green Chemistry.* – 2017. – Vol. 19, No. 24. – P. 5752–5761.
4. **Poliakoff M., Fitzpatrick J. M., Farren T. R., Anastas P. T.** Green chemistry: science and politics of catalysis // *Accounts of Chemical Research.* – 2002. – Vol. 35, No. 10. – P. 812–820.
5. **Clark J., Luque R.** *Introduction to Green Chemistry.* 2nd ed. – Chichester: John Wiley & Sons, 2018. – 352 p.
6. **To‘xtaev A. S. va boshq.** *Ekologik kimyo.* – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2010. – 320 b.
7. **National Research Council (US) Committee on Research Priorities for Green Chemistry.** *Green Chemistry: Challenges and Opportunities.* – Washington, DC: National Academies Press, 2007. – 155 p.
8. **Royal Society of Chemistry (RSC).** *Green Chemistry Journal* va rasmiy veb-resurslar. – Elektron resurs.
9. **U.S. Environmental Protection Agency (EPA).** *Green Chemistry Program.* – Elektron resurs. URL: https://www.epa.gov/greenchemistry
10. **Xaliknazarova N. Z. q., Suyunov S. A. o‘g‘li, Kurbanova A. D.** “Yashil kimyo” g‘oyalarini o‘qitishda ekologik yondashish // *Multidisciplinary*

Scientific Journal. – 2022. – Vol. 3, Issue 4. – ISSN 2181-1385. – Elektron manba: https://t.me/ares_uz

OLMA KISLOTA – TIOKARBAMID - SUV ERUVCHANLIK SISTEMASINI FIZIK-KIMYOVIY ASOSLASH

N.F. Meliyeva, E.Y. Ergashev, D.M. Mamarajabov, J.S. Shukurov

O‘zR FA Umumiy va noorganik kimyo instituti

Annotatsiya. *Bu ishda $C_4H_6O_5$– $CS(NH_2)_2$ - H_2O tizimining politermik eruvchanligi binar sistemalar va sakkizta ichki kesmalar asosida vizual politermik usulda o‘rganildi. Olma kislota, karbamid va suv komponentlarining eruvchanligi -26,0 °C dan 20,0 °C gacha bo‘lgan harorat oralig‘ida o‘rganildi va politermik eruvchanlik diagrammasi tuzildi. Eruvchanlik diagrammasida uchlamchi nuqta topildi va proyeksiyasi chizildi. Diagrammada muz, olma kislota va karbamidning kristallanish maydonlari ajratildi.*

O‘rganilayotgan tizimning oddiy evtonik tipga mansubligi va yangi birikma hosil bo‘lmaganligi vizual-politermik usulga asoslandi. Bu esa fiziologik faol va ozuqa komponentlarni o‘z ichiga olgan yangi preparatni olish texnologiyasini ishlab chiqish imkonini beradi.

Kalit so‘zlari: *Eruvchanlik diagrammasi, kristallanish harorati, fiziologik faol modda, karbamid, olma kislota, suv.*

Аннотация. *В данной работе политермическая растворимость системы C4H6O5–CS(NH2)2–H2O изучена с использованием визуально-политермического метода на основе бинарных систем и восьми внутренних сечений. Изучена растворимость компонентов яблочной кислоты, мочевины и воды в интервале температур от -26,0 °C до 20,0 °C и построена*

политермическая диаграмма растворимости. На диаграмме растворимости найдена тройная точка и построена ее проекция. На диаграмме показаны области кристаллизации льда, яблочной кислоты и мочевины.

На основании визуально-политермического метода сделан вывод о принадлежности исследуемой системы к простому эвтоническому типу и отсутствии образования новых соединений. Это позволяет разработать технологию получения нового лекарственного препарата, содержащего физиологически активные и пищевые компоненты.

Ключевые слова: *диаграмма растворимости, температура кристаллизации, физиологически активное вещество, мочевина, яблочная кислота, вода.*

Annotation. *In this work, the polythermal solubility of the C4H6O5–CS(NH2)2–H2O system was studied using a visual polythermal method based on binary systems and eight internal sections. The solubility of the components of malic acid, urea and water was studied in the temperature range from -26.0 °C to 20.0 °C and a polythermal solubility diagram was constructed. A triple point was found on the solubility diagram and its projection was constructed.*

The diagram shows the crystallization regions of ice, malic acid and urea.

Based on the visual-polythermal method, a conclusion was made that the studied system belongs to the simple eutonic type and there is no formation of new compounds. This makes it possible to develop a technology for producing a new medicinal product containing physiologically active and nutritional components.

Key words: *solubility diagram, crystallization temperature, physiologically active substance, urea, malic acid, water.*

Tiokarbamid - qishloq xo‘jaligida o‘simliklarda ildiz rivojlanishini va o‘simlikning umumiy o‘sishini tezlashtiradi [1], hamda hosildorlikni oshirib,

qurg‘oqchilik va haroratning haddan tashqari o‘zgarishi kabi abiotik stresslarga chidamlilikni oshiradi [2] va gulli o‘simliklarning gullashini rag‘batlantiradi. Olma kislota oziq-ovqat, farmatsevtika sanoati, metallni tozalash va pardozlash, to'qimachilik va qishloq xo‘jaligi va boshqa sohalarda ishlatiladi [3].

Qishloq xo‘jaligida suvda yahshi eruvchan o‘g‘itlarni o‘simliklarga qo‘llash orqali hosildorlikni oshirishga va kutilgan natijaga erishish mumkin. O‘simliklarga suyuq xolda, suvda yahshi eruvchan o‘g‘itlarni qo‘llash natijasida o‘simliklarni tez o‘sishiga va rivojlanishiga zamin yaratadi. Tarkibida tiokarbamid bo‘lgan o‘g‘itlar suvda nisbatan yomon eriydi, ularni eruvchanligini oshirishda turli organik va noorganik kislotalar bilan eruvchanligini o‘rganish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi $C_4H_6O_5$ – $CS(NH_2)_2$ - H_2O sistemaning politermik eruvchanlik diagrammasi -26.0 ^oC dan 20,0 ^oC harorat oralig‘ida o‘rganildi. Dastlab olma kislota – suv va tiokarbamid – suv ikki komponentli sistemalari o‘rganildi [4] va diagrammasi chizildi 1- jadval.

Olma kislota (k.t.) GOST 32748-2014 va “analiz uchun tozza“ (a.u.t.) tiokarbamidning 98,0 % li (GOST 6344-73) turidan foydalanildi.

Binar sistemalar va sakkizta ichki kesmalar asosida -26,0°C dan 20,0°C harorat oralig‘ida $C_4H_6O_5$ – $CS(NH_2)_2$ - H_2O sistemasining politermik eruvchanlik diagrammasi qurildi. Diagrammada sakkizta ichki kesmalardan I - II kesmlar $CS(NH_2)_2$ - H_2O tomonidan $C_4H_5O_6$ uchiga, III - VIII kesmalar $C_4H_6O_5$ -H_2O tomonidan $CS(NH_2)_2$ uchiga o‘tkazib tadqiq qilindi. Diagrammada muzning, olma kislotaning va tiokarbamidning kristallanish maydonlari chegaralari aniqlandi.

Ushbu politermik eruvchanlik diagrammasida barcha fazalar bitta uchlamchi nuqtada tutashadi. Yani -26,0°C haroratda 55,0 % - olma kislota, 42% - tiokarbamid va 3% - suvga mos keladi, hamda bu nuqta olma kislota, tiokarbamid va muzning kristallanish maydonlari bilan chegaralanadi. Shuningdek, muz bilan tiokarbamid -18,0°C dan 0°C gacha bo‘lgan temperatura oralig‘ida, muz bilan olma kislota -24,0°C dan -26,0°C gacha bo‘lgan temperatura oralig‘ida va tiokarbamid bilan olma

kislota -19,0°C dan -6,5°S gacha bo‘lgan temperatura oralig‘ida birgalikda kristallanadi. Olingan natijalar 1-jadvalda keltirilgan.

$C_4H_6O_5$ – $CS(NH_2)_2$ - H_2O dan iborat politermik eruvchanlik diagrammasini qurish davomida proeksion usulda ushbu sistemaning politerma eruvchanlik egri chiziqlarining proektsiyalari chizildi va mutanosiblik qayd qilindi.

1-jadval

$C_4H_6O_5$ – $CS(NH_2)_2$ - H_2O sistemasining ikkilamchi va uchlamchi nuqtalar tasnifi

Suyuq faza tarkibi, %			Tep-ra krist., °C	Qattiq faza
$C_4H_6O_5$	**$CS(NH_2)_2$**	H_2O		
0	96.6	3.5	0	**$CS(NH_2)_2$** + muz
9.4	85.6	5.0	-1.0	-//-
18.8	75.2	6.0	-3.5	-//-
28.0	66.0	6.0	-6.5	-//-
38.0	56.2	5.8	-11	-//-
48.0	47.6	4.4	-18	-//-
55.0	42.0	3.0	-26	$C_4H_6O_5$ + **$CS(NH_2)_2$** + muz
52.4	12.8	34.8	-6.5	$C_4H_6O_5$ + **$CS(NH_2)_2$**
53.0	9.4	37.6	-11	-//-
54.0	4.8	41.2	-19	-//-
43.2	0	56.8	-24	$C_4H_6O_5$ + muz

Dastlabki proektsiya olma kislota tomondan tiokarbamidning konsentratsiyasi oshib borish tomoniga qarab o‘rganildi.Ikkinchi proektsiya esa tiokarbamid tomondan olma kislotaning konsentrarsiyasi oshib borish tomonga qarab tahlil qilindi. Har bir komponentning o‘ziga tegishli hududlari ajralishi kuzatildi va o‘zaro tasiri bo‘yicha ilmiy ma’lumotlar olindi.

O‘rganilgan $C_4H_6O_5 – CS(NH_2)_2$ - H_2O politermik eruvchanklik tizimini tahlil qilish natijasida tarkibida olma kislota va tiokarbamiddan iborat komponentlar eritmada o‘zaro yangi birikma hosil qilmasligi tasdiqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Seleiman M. F., Kheir A. M. S.** Saline soil properties, quality and productivity of wheat grown with bagasse ash and thiourea in different climatic zones // *Chemosphere*. – 2018. – Vol. 193. – P. 538–546. – DOI: 10.1016/j.chemosphere.2017.11.053.

2. **Ahmad M. va boshq.** Thiourea application improves the growth and seed and oil yields in canola by modulating gas exchange, antioxidant defense, and osmoprotection under heat stress // *Journal of Soil Science and Plant Nutrition*. – 2022. – Vol. 22. – P. 3655–3666.

3. **Sharma R., Dhamodharan R.** Synthesis and characterization of material derived from chitosan, malic acid and urea // *Journal of Polymer Research*. – 2024. – Vol. 31. – Art. 46. – DOI: 10.1007/s10965-024-03891-y.

4. **Tuychiev S. A., Sidikov A. A., Toghasharov A. S., Zakirov B. S.** Solubility of components in the $NaClO_3 \cdot CO(NH_2)_2–CS(NH_2)_2–H_2O$ system // *Russian Journal of Inorganic Chemistry*. – 2022. – Vol. 67. – Suppl. 2. – P. S184–S187. – DOI: 10.1134/S0036023622602112.

PROPARGIL SPIRTI FIZIK-KIMYOVIY XOSSALARI VA SANOATDA ISHLATILISHI

Xoshimjonova Odinaxon Akbarali qizi,
Andijon davlat pedagogika instituti
Yo‘lchiyeva Nodiraxon O‘ktamjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada, propargil spirtining fizik hamda kimyoviy xossalari, kimyoviy barqarorligi, suvda eruvchanligi, qaynash nuqtasi, korroziyaga qarshiligi, polimer ishlab chiqarish, va kataliz jarayonlarida qanday qo'llanilishi batafsil bayon etilgan.*

Аннотация: *В статье подробно описаны физические и химические свойства пропаргилового спирта, его химическая стабильность, растворимость в воде, температура кипения, коррозионная стойкость, производство полимеров и его использование в процессах катализа.*

Abstract: *This article describes in detail the physical and chemical properties of propargyl alcohol, its chemical stability, water solubility, boiling point, corrosion resistance, polymer production, and its use in catalysis processes.*

Kalit so'zlar: *Propargil spirt, uch bog' (≡), gidroksil guruhi (–OH), fizikxossalar, organik sintez, sanoat kimyosi, kataliz jarayoni, qaynash nuqtasi.*

Ключевые слова: *пропаргиловый спирт, тройная связь (≡), гидроксильная группа (–OH), физические свойства, органический синтез, промышленная химия, процесс катализа, температура кипения.*

Keywords: *Propargyl alcohol, triple bond (≡), hydroxyl group (–OH), organic synthesis, industrial chemistry, catalysis process, boiling point.*

Kirish: Propargil spirti ($HC{\equiv}C–CH_2OH$) — rangsiz, o'ziga xos hidli, uchuvchan suyuqlik bo'lib, molekulasida bir vaqtning o'zida uch bog'li alkin fragmenti va gidroksil guruhi saqlagan, yuqori reaktivligi bilan ajralib turuvchi organik birikmadir. Propargil spirti ko'plab murakkab organik moddalarni sintez qilishda reaktiv oraliq mahsulot sifatida ishlatiladi. Alkin asosidagi qo'shimcha reaksiyalar (Michael qo'shilishi, gidrobromlash, gidratatsiya). Efirlar va karbonil birikmalar sintezi uchun boshlang'ich modda. Farmatsevtika kimyosida yangi bioaktiv moddalar tayyorlashda qurilish bloki sifatida qo'llaniladi. Propargil spirti yuqori reaktivligi tufayli maxsus polimerlar, qatronlar va qoplamalar sintezida modifikator sifatida, polimerlarning mexanik barqarorligini oshiruvchi qo'shimcha komponent sifatida,strukturaviy o'zgarishlarni kiritish uchun funksional monomer

sifatida ishlatiladi.Bu modda polimer zanjirlariga alkin fragmentini kiritish orqali materiallarning issiqlikka chidamliligi va kimyoviy barqarorligini oshiradi. Propargil spirtining polimer sanoatida ahamiyati uning funksional guruhlari orqali polimer zanjirlariga kimyoviy o‘zgartirish kiritish imkoniyatidan kelib chiqadi. Alkin fragmentining mavjudligi:polimerlarning tarmoqlanish darajasini boshqarish, materialga yangi reaktiv markazlar kiritish, sirt energiyasini tartibga solish, yelimlar va qoplamalarning yopishish qobiliyatini oshirishga yordam beradi.Shu sababli propargil spirti yuqori issiqlikka chidamli, mexanik jihatdan mustahkam va kimyoviy barqaror polimer materiallar yaratishda qimmatli modda hisoblanadi.

Asosiy qism: Propargil spirti kimyoviy tuzilishida sp-gibridlangan alkin markazi va nukleofil xususiyatga ega gidroksil guruhi mavjud bo‘lgani sababli murakkab reaksion faoliyatga ega. Uning reaktivligi, ayniqsa, elektron zichligining notekis taqsimlanishi, uch bog‘ atrofidagi kuchli polarizatsiya va terminal alkin protonining kislotali xususiyati bilan izohlanadi. Ilmiy adabiyotlarda ko‘rsatilishicha, propargil spirti elektron yetishmovchiligi bo‘lgan markazlarga tez qo‘shilishi, karbonil birikmalari bilan kondensatsiya reaksiyalariga kirishishi va metall-katalizli jarayonlarda yuqori selektivlik ko‘rsatishi bilan ajralib turadi. Propargil spirtining sanoat kimyosidagi muhim yo‘nalishlaridan biri bu uning C–C bog‘i hosil qiluvchi katalitik jarayonlardagi rolidir. Palladiy, ruteniy, nikel va mis asosidagi katalitik tizimlarda alkinlarning aktiv komplekslar hosil qilishi, keyinchalik esa oksidlanish-qaytarilish (redoks) sikllari orqali yangi bog‘larning shakllanishiga imkon yaratadi. Masalan, ilmiy manbalarda propargil spirtining Sonogashira tipidagi reaksiyalar, allil spirtlariga izomerizatsiya jarayonlari, hamda karbonil birikmalar bilan kross-katalitik qo‘shilishlar uchun samarali substrat ekani qayd etiladi. Ruteniy katalizatorlari ishtirokida esa u selektiv ravishda allenlargacha izomerlanishi mumkin bo‘lib, bu jarayon organik sintezda noyob hosilalar olishga imkon beradi. Propargil spirtining yuzaki faol moddalar (PAV) va texnik tozalash vositalaridagi qo‘llanilishi uning qattiq material sirtlari bilan o‘zaro ta’sirga kirishish qobiliyati bilan bog‘liq. Alkin fragmentining yuqori energiyali elektron tizimi

kovalent sirtlar bilan bog‘lanish uchun yangi reaktiv markazlar yaratadi. Shuning uchun propargil spirti korroziyaga qarshi sistemalarda passivlovchi qatlamlarning yopishqoqligi va moslashuvchanligini oshiruvchi qo‘shimcha komponent vazifasini bajaradi. Metall sirtlari bilan o‘zaro ta’sirlashganda alkin guruhi ba’zan adsorbsion o‘rtalik hosil qilib, muhitning agressiv zararli ta’sirini kamaytiradi. Propargil spirtining reaktivligi uni biokimyoviy tizimlarda ham maxsus tadqiqotlar uchun qulay substratga aylantiradi. Ilmiy adabiyotlarda u fermentlar, oksidoreduktazalar va gidrolazalar bilan o‘zaro ta’sirlashib, faollik markazlari bilan kovalent bog‘ hosil qilishi mumkinligi qayd etiladi. Bu xususiyat propargil spirtini ferment faoliyatini o‘rganish, enzim mexanizmlarini aniqlash va inhibitorlar dizaynida qo‘llash imkonini beradi. Biroq, aynan shu xususiyati tufayli u toksikologik kuzatuvlarda ehtiyotkorlik bilan ishlatiladigan moddalar qatoriga kiradi. Sanoat texnologiyalarida propargil spirti turli kimyoviy jarayonlarga qo‘shilishi mumkin: polimerizatsiya, kopolimerizatsiya, epoksid qatronlarni modifikatsiya qilish, metallni kimyoviy ishlov berish kabi texnik bosqichlarda u struktura hosil qiluvchi yoki modifikator sifatida faol qatnashadi. Alkin funksional guruhi tufayli u radikal, ionli, yoki koordinatsion mexanizmlar orqali polimer zanjiriga qo‘shila oladi. Bu esa materiallarda:

- ✓ termo-barqarorlikni,
- ✓ mexanik chidamlilikni,
- ✓ yopishqoqlikni,
- ✓ sirt energiyasini,
- ✓ kimyoviy chidamlilikni
- ✓ oshirish imkonini beradi.

Elektron sanoatida propargil spirti yuqori tozalikka ega reagent sifatida mikroelektronika uchun maxsus qoplamalar, fotorezistlar, va etanolaminlar asosidagi texnologik eritmalar tarkibiga qo‘shiladi. Alkin fragmentining barqaror, ammo kerakli shartlarda reaktiv bo‘lishi bu moddaning yuqori selektiv kimyoviy o‘zgartirishlarni talab qiluvchi jarayonlarda ahamiyatini kuchaytiradi.

Shuningdek, propargil spirti ko‘plab laboratoriya jarayonlarida reaksion model sifatida qo‘llaniladi. U orqali sp-gibridlangan uglerod atomlarining kimyoviy xususiyatlari, o‘tish metallari ishtirokidagi katalitik mexanizmlar, va yangi reaktiv markazlarning faolligi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib boriladi. Shu sababli u nafaqat amaliy sanoat kimyosida, balki nazariy va eksperimental organik kimyoda ham muhim o‘rinni egallaydi.

Xulosa. Propargil spirti o‘z tuzilishida alkin va gidroksil guruhlarini birlashtirgani uchun yuqori kimyoviy faollikka ega bo‘lgan moddadir. Uning fizik-kimyoviy xossalari – uch bog‘ning reaktivligi, suvda yaxshi eruvchanligi va o‘ziga xos qaynash nuqtasi – moddaning sanoat va laboratoriya jarayonlarida qadrlanishiga sabab bo‘ladi. Propargil spirti organik sintezda turli murakkab molekulalar tayyorlashda, polimer kimyosida modifikator sifatida va metall-kataliz reaksiyalarida selektiv jarayonlarni boshqarishda keng qo‘llaniladi. Umuman olganda, ushbu birikma o‘zining universal reaktivligi va amaliy ahamiyati tufayli zamonaviy kimyo uchun muhim xomashyo hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xabibullaev A., Jo‘raev M. Organik kimyo. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018.

2. Abdurazzoqov A., Berdiyev Q. Organik kimyo asoslari. — Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2016.

3. Петров А. А. Химия ацетиленовых соединений. — Москва: Химия, 1990.

4. Брюс М., Хаймэн А. Современная органическая химия. — Москва: БИНОМ, 2015.

5. Carey F., Sundberg R. Advanced Organic Chemistry. — Springer, 2007.

6. Smith J. G. Organic Chemistry. — McGraw-Hill, 2016.

7. March J. Advanced Organic Chemistry: Reactions, Mechanisms, and Structure. — Wiley, 2007.

8. Clayden J., Greeves N., Warren S., Wothers P. Organic Chemistry. — Oxford University Press, 2012.

III ANALITIK GURUH CA2+ KATIONINING O'ZIGA XOS SIFAT REAKSIYALARI.

O'rinova Aziza Eshdavlat qizi
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Umirzoqov Bahriddin Ulug'murod o'g'li
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Murodova Dildora Chori qizi
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Tursunmuratov Obid Xamzayevich
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqola kimyo fanining muhim bo'limlaridan biri bo'lgan analitik kimyo kationlariga hamda Ca^{2+} ionining oksalat, sulfat, karbonat ionlari bilan cho'kma hosil qilishi, shuningdek rangli komplekslar berishi kabi analitik belgilar tahlil qilinadi. Maqolada Ca^{2+} ionini Sr^{2+} va Ba^{2+} kationlaridan farqlashga imkon beruvchi reaksiyalarning solishtirma tavsifi berilib, ularning analitik amaliyotdagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari kalsiy ionini tez ishonchli va aniq aniqlash ushbu sifat reaksiyalarining samaradorligini ko'rsatadi.*

Аннотация. *Эта статья относится к одному из важных разделов химии. Проанализированы катионы аналитической химии и такие аналитические признаки, как образование осадков иона Ca^{2+} с оксала- , сульфат- , карбонат- ионами, а также образование окрашенных комплексов. В статье дана сравнительная характеристика реакций, позволяющих отличить ион Ca^{2+} от катионов Sr^{2+} и Ba^{2+}, и обосновано их значение в аналитической практике. Результаты исследования показывают эффективность данных качественных реакций для быстрого, надежного и точного определения иона кальция.*

Abstract. *This article is one of the important sections of chemistry, analytical chemistry cations and analytical signs such as the formation of precipitates of* Ca^{2+} *ion with oxalate, sulfate, carbonate ions, as well as the formation of colored complexes are analyzed. The article provides a comparative description of the reactions that allow distinguishing the* Ca^{2+} *ion from the* Sr^{2+} *and* Ba^{2+} *cations, and justifies their importance in analytical practice. The result of the study show the effectiveness of the calcium ion.*

Kalit so'zlar: *III analitik guruh kationlari, kalsiy kationi,* Ca^{2+} *ni aniqlash, sifat reaksiyalari, oksalat cho'kmasi, karbonat cho'kmasi, sulfat cho'kmasi, kompleks hosil bo'lishi, alanga rangi, ionlarni farqlash, analitik kimyo, kationlar jadvali.*

Ключевые слова: *катионы III аналитической группы, катион кальция, определение* Ca^{2+}*, качественные реакции, осаждение оксалатов, осаждение карбонатов, осаждение сульфатов, комплексообразование, цвет пламени, дискриминация ионов, аналитическая химия, таблица катионов.*

Keywords: *analytical group III cations, calcium cation, determination of* Ca^{2+}*, qualitative reactions, oxalate precipitation, carbonate precipitation, sulfate precipitation, complex formation, flame color, ion discrimination, analytical chemistry, table of cations.*

Kirish: XVII asr o'rtalaridan boshlab kimyoviy element – murakkab moddalarning kimyoviy jihatdan parchalanmaydigan tarkibiy qismi degan tushunchani Boyl fanga kiritgandan keyin analitik kimyo ilmiy fan sifatida rivojlana boshlagan[1].

Kimyoviy analiz usullari - modda aralashmasining kimyoviy tarkibini hamda ularning ichki tuzilishini aniqlashda yordam beradi. Bu analitik kimyo fanining asosiy vazifasidir[2].

Analitik kimyoda aralashmalar tarkibidagi kationlarni guruhlarga ajratib o'rganish ularni aniqlash jarayonini osonlashtiradi va aniq natija olish imkonini beradi.

III analitik guruh kationlari haqida umumiy ma'lumot.

III analitik guruh kationlariga – kalsiy, stronsiy va bariy ionlari kiradi. Ularning guruh reaktivi – 1mol/dm^3 sulfat kislotasi hisoblanadi. Ular o'ziga xos cho'kmalar hosil qilishi va alangada ma'lum rang berishi bilan farqlanadi. Bu ionlar ichida Ca^{2+} ioni amaliy tahlillarda eng ko'p uchraydi, chunki u suv, tuproq, o'simliklar tarkibi va ko'plab sanoat mahsulotlarida mavjud.

Ca^{2+} ionini to'g'ri aniqlash uchun eng muhim sifat reaksiyalarini bilish zarur. Kalsiy ioni oksalat, karbonat va sulfat ionlari bilan oq rangli cho'kmalar hosil qilishi, hamda alangaga tushirilganda qizil-g'isht rangida porlashi bilan ajralib turadi. Ushbu belgilar kalsiyni boshqa III guruh kationlaridan ishonchli ravishda farqlash imkonini beradi. Ushbu maqolada aynan Ca^{2+} ionining sifat reaksiyalari ularning qanday sharoitda kechishi hamda amaliy tahlildagi ahamiyati haqida aniq va tushunarli ma'lumotlar keltiriladi.

Kalsiy kationining sifat reaksiyalari.

Kalsiy kationini topish reaksiyalariga oid tajribalarni bajarishda $CaCl_2$ yoki $Ca(NO_3)_2$ eritmalaridan foydalaniladi.

1. Kalsiy kationining ammoniy oksalat bilan reaksiyasi:

$$CaCl_2 + (NH_4)_2C_2O_4 = CaC_2O_4\downarrow + 2NH_4Cl$$

Oq cho'kma hosil bo'ladi, u suyultirilgan HCl da yomon eriydi, sirka kislotada esa erimaydi[3].

2. Kaliy kationining karbonatlar bilan reaksiyasi natijasida oq rangli cho'kma hosil bo'lishi.

$$Ca(NO_3)_2 + (NH_4)_2CO_3 = CaCO_3\downarrow + 2NH_4NO_3$$

3. Sulfat kislota bilan kalsiy kationining konsentrlangan eritmasi ta'sirlashishi natijasida, oq rangli xarakterli kristall gipsni hosil qilish reaksiyasi:

$$CaCl_2 + H_2SO_4 + 2H_2O = CaSO_4 * 2H_2O + 2HCl$$ [4].

4. Kalsiy kationining kaliy geksasianoferrat (II) bilan reaksiyasi:

$$CaCl_2 + 2NH_4Cl + K_4[Fe(CN)_6] = Ca(NH_4)_2[Fe(CN)_6]\downarrow + 4KCl$$

Kaliy geksasianoferrat (II), kalsiy ionlari va ammoniy tuzlari ishtirokida isitilganda, oq kristall cho'kma hosil bo'lishi yuzaga keladi[5].

Ca^{2+} kationi uchun xos bo'lgan sifat reaksiyalar:

				
a	**b**	**c**	**d**	**e**

1-rasm. a) $CaC_2O_4\downarrow$ **b)** $CaCO_3\downarrow$ **c)** $CaSO_4 * 2H_2O$ **d)** $Ca(NH_4)_2[Fe(CN)_6]\downarrow$ **e)** qizil-g'isht rang

5. Alanga rangining bo'yalishi: Ba'zi metall birikmalarning ionlari alanga ichiga tushirilganda, alangaga o'ziga xos rang beradi. Masalan, litiy ionlari alangani qizg'ish-qizil tusga, natriy sariq rangga, kaliy binafsha, kalsiy qizil-g'isht rangiga, bariy esa sarg'ish-yashil tusga bo'yaydi. Metall ionlarining alangaga rang berish mexanizmi shunday izohlanadi: alanga ta'sirida moddalar parchalanib, metall ionlari yuqori harorat ta'siridan qo'zg'algan holatga o'tadi va odatdagi holatidan ancha katta energiyaga ega bo'ladi. Atomdagi elektronlar qisqa vaqt davomida qo'zg'algan holatda turadi, keyin esa yana boshlang'ich holatiga qaytadi. Shu qaytish jarayonida ular ma'lum to'lqin uzunlikdagi nur ko'rinishida energiya ajratadi. Har bir metall atomining energetik farqi turlicha bo'lgani uchun, ular chiqaradigan nurlar ham turli to'lqin uzunliklariga to'g'ri keladi. Natijada, inson ko'zi alangadagi rangi - qizil, sariq, yashil, yoki boshqa tusni idrok qiladi. Metall atomlari yoqish jarayonida juda tez tarqalib ketgani bois, alanganing rangi qisqa vaqt davomida kuzatiladi. Alanganing ranglanish reaksiyalari metall ionlarini optik usulda aniqlashda ham qo'llaniladi[6].

Kalsiy ionining alangada rangga bo'yalishi: Nixrom yoki platina simdagi kalsiy tuzlari gazning rangsiz alangasiga kiritilsa, alanga qizil-g'isht rangga kiradi bu faqat kalsiy kationi uchun xos hisoblanadi.

1-jadval

III guruh kationlarini farqlash sxemasi:

Reagentlar	**Kationlar**		
	Ca^{2+}	**Sr^{2+}**	**Ba^{2+}**
H_2SO_4 yoki sulfatlar	$CaSO_4$ oq cho'kma	$SrSO_4$ oq cho'kma	$BaSO_4$ oq cho'kma
$(NH_4)_2SO_4$ to'yingan eritmasi	$[Ca(SO_4)_2]^{2-}$ rangsiz eritma	$SrSO_4$ oq cho'kma	$BaSO_4$ oq cho'kma
Na_2CO_3, K_2CO_3	$CaCO_3$ oq cho'kma	$SrCO_3$ oq cho'kma	$BaCO_3$ oq cho'kma
$(NH_4)_2C_2O_4$	CaC_2O_4 oq cho'kma, CH_3COOH da erimaydi	SrC_2O_4 oq cho'kma, CH_3COOH da qisman eriydi	BaC_2O_4 oq cho'kma, CH_3COOH da isitganda eriydi
$K_4[Fe(CN)_6]$ + NH_4Cl	$Ca(NH_4)_2[Fe(CN)_6]$ oq cho'kma	-	-
Alanga rangining bo'yalishi	g'ishtsimon-qizil	qirmizi-qizil	sarg'ish-yashil

Xulosa: Ca^{2+} ioni III analitik guruh kationlarining eng muhim vakillaridan biri bo'lib, u bir nechta aniq va ishonchli sifat reaksiyalari bilan aniqlanadi. Kalsiy ioni oksalat bilan oq rangli kalsiy oksalat cho'kmasini, karbonat bilan oq rangli kalsiy karbonat cho'kmasini, sulfat bilan esa oz eriydigan kalsiy sulfat oq cho'kmasini hosil qiladi. Bu cho'kmalar kalsiyni boshqa kationlardan farqlash uchun asosiy belgilardir. Bundan tashqari, Ca^{2+} ioni alangaga tushirilganda qizil-g'isht rang hosil bo'lishi ham uning tezkor va aniq aniqlash usullaridan biridir. Ushbu reaksiyalar oddiy, aniq ko'rinadigan va takrorlanadigan bo'lgani uchun kalsiy ionini sifat jihatdan aniqlashda keng qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X.N. Usanbaev, A.Dj. Kurbanova, P.X. G'aniyev, Z.Sh.Nurmatova. "Analitik kimyo" Chirchiq- 2023y.
2. M.C. Миркомилова, "Analitik kimyo" Toshkent, "O'zbekiston" – 2003y.
3. G.A. Aleksandrov, "Analitik kimyo asoslari" Toshkent: o'qituvchi nashriyoti – 2001y.
4. A.Q. Matyakubov, "Uslubiy ko'rsatma", Analitik kimyo fanidan kimyoviy analiz usullari bo'yicha laboratoriya ishlarini olib borish uchun. Chirchiq – 2025y.
5. Turabov N.T, Qutlimurotova N.H, Smanova Z.A. "Analitik kimyo" Toshkent – 2019y.
6. Yu.Ya. Xaritonov, A.N. Yunusxo'jayev, A.A. Shabilalov, S.D. Nasirdinov. "Analitik kimyo, Analitika" Toshkent, O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi "Fan" nashriyoti – 2008y.

ZAMONAVIY ZARYADLOVCHI QURILMALAR

Polvonov Xolbek Nematovich
Qarshi Davlat texnika Unversiteti
Allashukurova Rayxon Jumanazar qizi
Qarshi Davlat texnika Unversiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy zaryadlash qurilmalari texnologiyasining rivojlanish tendensiyalari, ularning fizik-texnik asoslari, energiya samaradorligi masalalari hamda ular qo'llayotgan texnologik yechimlar tahlil qilinadi. USB Power Delivery, GaN (galliy nitrid) tranzistor texnologiyasi, Qi simsiz zaryadlash standarti, magnitli MagSafe tizimlari va quyosh energiyasida ishlovchi zaryadlash moslamalarining ilmiy texnik parametrlari ko'rib chiqiladi. Kelajakda masofaviy (Air Charging) zaryadlash tizimlarining rivojlanish istiqbollari ham*

muhokama etiladi. Maqola zamonaviy elektron qurilmalar energetikasi bilan qiziqadigan mutaxassislar, talabalar va tadqiqotchilar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar. *Zaryadlash qurilmalari, energiya samaradorlik, GaN texnalogiyasi, Qi simsiz zaryadlash, zaryadlash tizimi, masofaviy zaryadlash, Rezonansli zaryadlash, Radio chastota, samaradorlik.*

Annotation. *This article analyzes the development trends of modern charging device technology, their physical and technical foundations, energy efficiency issues, and the technological solutions they use. USB Power Delivery, GaN (gallium nitride) transistor technology, the Qi wireless charging standard, magnetic MagSafe systems, and scientific and technical parameters of solar-powered charging devices are considered. The prospects for the development of remote (Air Charging) charging systems in the future are also discussed. The article is intended for specialists, students, and researchers interested in the energy of modern electronic devices.*

Keywords. *Charging devices, energy efficiency, GaN technology, Qi wireless charging, charging system, remote charging, Resonant charging, Radio frequency, efficiency.*

Аннотация. *В статье анализируются тенденции развития современных технологий зарядных устройств, их физико-технические основы, вопросы энергоэффективности и применяемые в них технологические решения. Рассматриваются USB Power Delivery, технология GaN (нитрид-галлиевых) транзисторов, стандарт беспроводной зарядки Qi, магнитные системы MagSafe, а также научно-технические характеристики зарядных устройств на солнечных батареях. Также рассматриваются перспективы развития систем дистанционной зарядки (Air Charging) в будущем. Статья предназначена для специалистов, студентов и исследователей, интересующихся энергетикой современных электронных устройств.*

Ключевые слова. *Зарядные устройства, энергоэффективность, технология GaN, беспроводная зарядка Qi, система зарядки, дистанционная зарядка, резонансная зарядка, радиочастота, эффективность.*

Kirish: Giper ulangan dunyomizda qurilmaning quvvatlanishini soatlab kutish o‘tmishning yodgorligidek tuyuladi. Tez va samarali quvvatga bo‘lgan talab aql bovar qilmaydigan innovatsiyalarni keltirib chiqardi. Tez zaryadlashni chinakam tushunish uchun avval uni boshqaradigan elektr energiyasining asosiy tamoyillarini tushunishingiz kerak. Ushbu g‘oyalar barcha zamonaviy zaryadlash tizimlari uchun asosdir. Ular mavhum fizikani amaliy, kundalik qulaylikka aylantiradi.

Voltaj, oqim va quvvat:

Zaryadlash tezligi uchta bog‘langan narsaning mahsulotidir: kuchlanish (Voltsda o‘lchanadi, V), oqim (Amper, A bilan o‘lchanadi) va quvvat (Vatts, Vt bilan o‘lchanadi). Bu haqda o‘ylashning foydali usuli chelakni suv shlangi bilan to‘ldirishdir.

Voltaj (V) suv bosimiga o‘xshaydi. Yuqori bosim suvni katta kuch bilan tashqariga chiqaradi. Elektr nuqtai nazaridan, kuchlanish elektronlarni kontaktlarning zanglashiga olib o‘tadigan kuchdir. Standart USB zaryadlash 5V da ishlaydi, ammo ilg‘or tizimlar energiya uzatishni tezlashtirish uchun 9V, 15V yoki hatto 20V kabi yuqori kuchlanishlardan foydalanishi mumkin.

Oqim (A) - oqim tezligi yoki shlangning kengligi. Kengroq shlang bir xil vaqt ichida ko'proq suv o‘tishiga imkon beradi. Xuddi shu tarzda, oqim soniyada oqadigan elektr zaryadining miqdorini o‘lchaydi. Standart telefon zaryadlovchi qurilmasi 1A dan 2,4A gacha quvvatni taklif qilishi mumkin, lekin tez zaryadlovchi qurilmasi 3A yoki undan ko‘proq quvvatga ega bo‘lishi mumkin.

Quvvat (Vt) - umumiy ishlab chiqarish. Bu har qanday vaqtda chelakka tushgan suvning umumiy miqdori. Bu zaryadlash tezligining eng yaxshi o‘lchovidir va kuchlanish va oqimni ko‘paytirish orqali hisoblanadi. Formula oddiy:

Quvvat(Vt)=Kuchlanish(V)×Oqim(A)

Masalan, eski 5 Vt quvvatli zaryadlovchi 5V va 1A (5V×1A=5 Vt) da ishlashi mumkin. Zamonaviy 18 Vt tez zaryadlovchi, lekin 9V va 2A (9V×2A=18Vt) da ishlashi mumkin. Bu zaryadlash vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi.

Universal standart: USB quvvat yetkazib berish (USB-PD)

USB quvvat yetkazib berish (USB-PD) - USB Implementers Forum (USBIF) tomonidan ishlab chiqilgan zaryadlash qoidasi. U universal zaryadlash yechimi uchun asosiy standartga aylandi. USB-PD USB-C ulagichi orqali ishlaydi. U zaryadlovchi va qurilmalar o‘rtasida umumiy til bo‘lib ishlaydi va yangi qobiliyatlarni ochadi.

Quvvat muzokaralari va quvvat ma’lumotlari ob’ektlari (PDOs)

USB-PD ning “aqlli” qismi - bu quvvatni muhokama qilish qobiliyati. Bu oddiy bir tomonlama ko‘cha emas; bu raqamli qo‘l siqishdir. Zaryadlovchi qurilma quvvat ma’lumotlari ob’ektlari (PDO) ro‘yxatini yuborish orqali o‘z qobiliyatini ko‘rsatadi. Har bir PDO zaryadlovchi qurilma taklif qilishi mumkin bo‘lgan o‘ziga xos quvvat profilidir, masalan, sobit kuchlanish va maksimal oqim (masalan, 3A da 5V, 3A da 9V, 3A da 15V).

Qurilma ulanganda, u PDO ro‘yxatini oladi. U ro‘yxatni o‘zining quvvat ehtiyojlari bilan taqqoslaydi va keyin unga eng mos keladigan PDO uchun so‘rov yuboradi. Bu zaryadlovchi va qurilma o‘rtasida “shartnoma” yaratadi. Bu quvvat uzatish xavfsiz va samarali bo‘lishini ta‘minlaydi. Bu muzokara millisekundlarda sodir bo‘ladi. Yagona USB-PD zaryadlovchi qurilmasi naushniklardan tortib noutbukgacha bo‘lgan hamma narsani xavfsiz quvvatlantirishining asosiy sababidir.

USB PD 3.1 spetsifikatsiyasi kengaytirilgan quvvat diapazoni (EPR) bilan 2021-yilda 100 Vt (20V 5A) chegara bilan ta‘minlangan USB Power Delivery (PD) standartini yangiladi. USB PD 3.1 o‘yin noutbuklari yoki kattaroq monitorlar kabi yuqori quvvatli qurilmalarga mo‘ljallangan.

Birinchi USB-PD spetsifikatsiyasi 100 Vt (5A da 20 V) chegarasiga ega edi. Bu katta qadam edi, lekin o‘yin noutbuklari yoki katta monitorlar kabi yuqori

unumdor qurilmalar uchun bu hali ham etarli emas edi. USB PD 3.1 spetsifikatsiyasi 2021 yilda paydo bo‘ldi va buni kengaytirilgan quvvat diapazoni (EPR) joriy etish bilan tuzatdi.

EPR quvvat chegarasini ajoyib 240 Vtga suradi. U buni uchta yangi qattiq kuchlanish darajasini qo‘shish orqali amalga oshiradi: 28V, 36V va 48V. Ularning barchasi 5A gacha bo‘lgan oqimni etkazib berishga qodir. Bundan tashqari, EPR sozlanishi kuchlanish deb nomlangan yangi rejimni o‘z ichiga oladi.

GaN (Gallium Nitride) zaryadlovchi qurilmalari an’anaviy kremniy komponentlarini samaraliroq yarimo‘tkazgichli material bilan almashtirib, kamroq issiqlik hosil qiluvchi kichikroq, engilroq va tezroq zaryadlovchi g‘ishtlarga imkon beradi.

UGREEN Nexode 500W GaN 6-portli ish stoli zaryadlash stansiyasi: Bu kuchli ish stoli varianti bo‘lib, umumiy quvvati 500 Vt bo‘lib, bitta USB-C porti bitta qurilmaga 240 Vt quvvatni surish imkonini beradi. Bir vaqtning o‘zida noutbuklar, planshetlar va telefonlar kabi bir nechta quvvat talab qiladigan qurilmalarni zaryad qilish uchun idealdir.

Qi simsiz quvvat konsorsiumi tomonidan ishlab chiqilgan induktiv zaryadlash uchun ochiq standartdir. U smartfonlar kabi mos keluvchi qurilmalarga Qi zaryadlovchi qurilmasiga o‘rnatilganda quvvat olish imkonini beradi, bu esa 4 sm (1,6 dyuym) gacha bo‘lgan masofalarda samarali bo‘lishi mumkin. Apple kompaniyasining MagSafe texnologiyasiga asoslangan ixtiyoriy Magnit Quvvat profilini amalga oshiradigan, qurilmani yaxshiroq ulash va zaryadlovchiga moslashtirish uchun magnitlardan foydalanadigan qurilmalar Qi2 deb etiketlanishi mumkin.

Qi versiyasi 1.0 2010 yilda chiqarilgan; 2017 yilga kelib u smartfonlar, planshetlar va boshqa qurilmalarning 200 dan ortiq modellariga kiritildi. 2023-yil dekabr oyida Apple, Asus, Google, Huawei, LG Electronics, Samsung, Xiaomi va Sony kabi 351 ta ishlab chiqaruvchi standart bilan ishladi. 2025-yil aprel oyida chiqarilgan Qi spetsifikatsiyasining 2.2 versiyasi. turli ishlab chiqaruvchilarning

qurilmalari o‘rtasida moslik. 2025 yil iyul oyida chiqarilgan joriy 2.2.1 versiyasi 25 vatt quvvat olish rejimi uchun Qi2 25 Vt brendingni o'z ichiga oladi.

EV zaryadlovchi:

Zaryadlash quvvati: P= VXA x Fazalar/1000

Bir fazali: P= VXA 1000

Siz ushbu formuladan zaryadlovchining quvvat ko‘rsatkichini yoki noutbukingiz quvvat sarfini aniqlashingiz mumkin.

Masofaviy zaryadlash texnologiyasi qurilmalarga turli masofalarda elektromagnit induksiya, rezonansli zaryadlash yoki radiochastota (RF) kabi turli usullar orqali simsiz zaryadlash imkonini beradi. Bugungi kunda eng keng tarqalgan

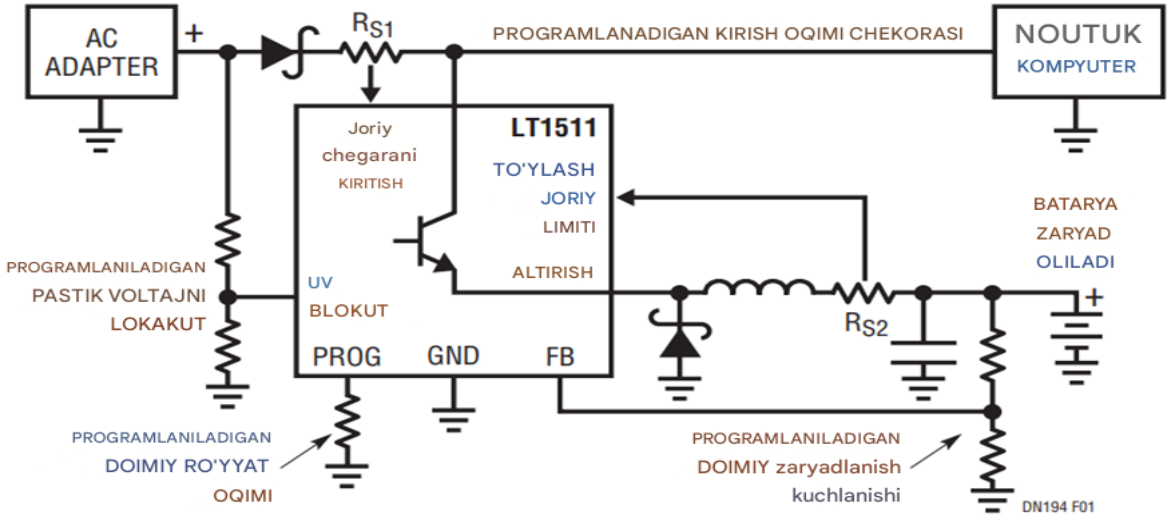

zaryadlash yaqin masofali induktiv zaryadlash bo'lsa-da (masalan, Qi-sertifikatlangan prokladkalar), haqiqatan ham “masofadan” zaryadlash uchun uzoq masofali texnologiyalar ishlab chiqilmoqda. ommon yaqin-dala induktiv zaryadlash. U qanday ishlaydi: Zaryadlovchi stantsiya elektromagnit maydonni yaratish uchun lasandan foydalanadi, bu esa prokladkaga qo‘yilganda qurilma ichidagi qabul qiluvchilasanda elektr tokini keltirib chiqaradi.

1-rasm. Noutbuk zaryadlash qurilmasi sxemasi.

Qurilma to‘g‘ridan-to‘g‘ri, zaryadlash paneli yoki stend bilan, odatda bir necha santimetrgacha yaqin aloqada bo‘lishini talab qiladi.

Eng keng tarqalgan qabul qilingan standart Qi bo‘lib, u moslikni ta'minlaydi va begona narsalarni aniqlash va qizib ketishning oldini olish kabi xavfsizlik xususiyatlarini o‘z ichiga oladi.

U qanday ishlaydi: quvvatni uzoq masofalarga uzatish uchun magnit maydonlardan foydalanadi va induktiv zaryadlashdan ko‘ra ko‘proq moslashuvchanlik bilan ma’lum fazoviy erkinlikka imkon beradi.

Bir vaqtning o‘zida bir nechta qurilmalarni zaryadlash uchun ilovalar bilan induktiv zaryadlashdan ko‘ra uzoqroq masofalarga quvvatni uzatishi mumkin.

U qanday ishlaydi: Transmitter radio to‘lqinlarini uzatadi va qurilmaga o'rnatilgan qabul qilgich bu energiyani oladi va uni quvvatga aylantiradi.

Transmitterdan bir necha metr masofadagi qurilmalarni quvvat bilan ta'minlay oladi, bu haqiqiy fazoviy erkinlikni ta'minlaydi.

Aloqa va kontaktsiz: Asosiy farq bu masofa. Induktiv zaryadlash to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqani talab qiladi, rezonans va chastotali zaryadlash esa uzoq masofalarda ishlashi mumkin.

Energiyani uzatish: Barcha texnologiyalar elektr energiyasini simsiz uzatish uchun elektromagnit energiyadan foydalanadi.

Samaradorlik: Energiya uzatishda, asosan issiqlik sifatida yo‘qoladi, shuning uchun samaradorlik texnologiyaga qarab o‘zgaradi.

Ilova: Induktiv zaryadlash allaqachon keng tarqalgan, rezonans va chastotali zaryadlash esa masofadan turib zaryadlashni talab qiladigan kelajakdagi ilovalar uchun ishlab chiqilayotgan yangi texnologiyalardir.

Xulosa

Zamonaviy zaryadlash qurilmalari energiya samaradorlik, xavfsizlik va qulaylikni uyg‘unlashtiradi. **GaN texnologiyasi** yuqori quvvat va ixchamlikni ta’minlasa, **Qi simsiz zaryadlash** kabelsiz quvvatlanishni amalga oshiradi. Shu bilan birga, **masofaviy, rezonansli va radio chastotali zaryadlash** kelajakda qurilmalarni butunlay kabellarsiz quvvatlantirish imkonini ochadi. Zamonaviy

zaryadlash tizimlari energiya tejamkorligi va universal ishlash bo‘yicha kelajak texnologiyalari asosidir.

Zamonaviy zaryadlovchi qurilmalar elektr transport vositalari (EV) va mobil elektronika uchun simli va simsiz texnologiyalardagi yutuqlarni o‘z ichiga oladi. Kichikroq, samaraliroq zaryadlash qurilmalari uchun galiy nitridi (GaN) kabi texnologiyalar yordamida simli variantlar yaxshilanmoqda. Simsiz zaryadlash portlarda qulaylik va kam eskirishni ta'minlaydi, tez zaryadlash tezligi va o‘rnatilgan xavfsizlik xususiyatlarini ta’minlovchi induktiv va sig‘imli ulanishdagi yutuqlar bilan. Kelajakdagi ishlanmalar orasida aqlli zaryadlash, avtomobildan tarmoqqa (V2G) texnologiyasi va hatto avtomobillar harakatlanayotganda qayta zaryadlanadigan dinamik zaryadlash kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. **“Elektronika”** — X. K. Aripov, A. M. Abdullayev, N. B. Alimova va boshqalar.

2. **“Elektronika asoslari”** — I. I. Xafizov, M. I. Maxmudov, N. N. Mirzoyev.

3. **“Radioelektronika asoslari”** — (o‘quv qo‘llanma, SamDU).

4. **“Umumiy elektrotexnika va elektronika asoslari”** — A. I. Xonboboev.

5. "Qi spetsifikatsiyalari". Simsiz quvvat konsortsiumi. Asl nusxasidan 20-04-2020 da arxivlangan. Olingan 20-04-2020.

6. "Dunyodagi birinchi Qi kengaytirilgan quvvat profilli smartfon bo'yicha LG va IDT hamkori". LG yangiliklar xonasi. 2017-11-07.

7. Liu, Q., Xiong, M., Liu, M., Jiang, Q., Fang, W., & Bai, Y. (2021). *Charging a Smartphone Over the Air: The Resonant Beam Charging Method*. Wang, H., Yu, J., Ye, X., Chen, Y.-S., & Zhao, Y. (2023). *Qi standard metasurface for free-positioning and multi-device supportive wireless power transfer*.

8. Xalikov, S. S., & Xalikov, S. S. „Simsiz zaryadlash texnologiyasi yoki elektrenergiyani simsiz uzatishning amaliy ahamiyati“. (Zenodo.)

9. Tog’ayev, I., & Abdullayev, U. „Elektr energiyasini simsiz uzatish va uning amaliy ahamiyati“. (Navoiy Davlat Konchilik va Texnologiyalar Universiteti)

10. Imomova, Z. B. „Elektr tarmog‘ini raqamlashtirish: Smart Grid texnologiyalari va ularning energiya ta’minoti tizimlarining samaradorligini oshirishdagi roli“. Scientific-jl.com.

11. O‘tkirov, S. X., & Qorajonov, J. A. „Elektr energetika tizimlarining evolyutsiyasi va muqobil energiya manbalarining barqaror rivojlanishdagi roli“. *International Journal of Science and Technology*.

12. Siddikov, I., Mirzoyev, N., Anarboeb, M., & Jo‘ramurotova, S. „Elektr energiyasini tejash va samaradorligini oshirish uchun gibrid quyosh elektr stansiyasini loyihalash uslubiyoti“. *Sambhram Xabarnomasi*.

ETIDRONIK KISLOTANING METALLAR BILAN KOMPLEKS BIRIKMA HOSIL QILISHDA ELEKTRONODONORLIK XOSSALARINI KVANT-KIMYOVIY USULDA ANIQLASH

Rajapova Sojida Karimboy qizi

Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna

O‘zbekiston Milliy universiteti Kimyo fakulteti dekani, k.f.d., professor

Abdullayeva Zubayda Shavkatovna

Urganch Ranch texnologiya universiteti dotsenti, k.f.f.d. (PhD), dotsent

Masharipov Azamat Tursinboyevich

Abu Rayxon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti akademik litseyi Kimyo-biologiya kafedrasi mudiri, k.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: *Ushbu ishda Etidronik kislota (HEDP) ligandi molekulasining elektron-donorlik xossalari kvant-kimyoviy hisoblashlar yordamida o‘rganildi. Hisoblashlar HyperChem dasturiy paketida yarim empirik* ***AM1*** *usuli asosida amalga oshirildi. Molekulaning geometriyasi optimallashtirilib, undagi zaryad taqsimoti va elektron zichligi tahlil qilindi. Olingan natijalar Etidronik kislota ligandining koordinatsion birikmalar hosil qilishdagi elektron-donorlik qobiliyati yuqori ekanini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *Etidronik kislota, HyperChem, kvant-kimyoviy tahlil, elektron-donorlik xossalari.*

Abstract: *In this study, the electron-donating properties of the Etidronic acid (HEDP) ligand molecule were investigated using quantum-chemical calculations. The calculations were performed in the HyperChem software package using the semi-empirical* ***AM1*** *method. The molecular geometry was optimized, and the charge distribution and electron density were analyzed. The obtained results indicate that the Etidronic acid ligand possesses a high electron-donor ability in the formation of coordination compounds.*

Keywords: *Etidronic acid, HyperChem, quantum-chemical analysis, electron-donating properties.*

Аннотация: *В данной работе были изучены электронодонорные свойства молекулы лиганда этидроновой кислоты (HEDP) с использованием квантово-химических расчётов. Расчёты выполнялись в программном пакете HyperChem на основе полуэмпирического метода* ***AM1****. Геометрия молекулы была оптимизирована, проведён анализ распределения зарядов и электронной плотности. Полученные результаты показали, что лиганд этидроновой кислоты обладает высокой электронной донорной способностью при образовании координационных соединений.*

Ключевые слова: *этидроновая кислота, HyperChem, квантово-химический анализ, электронодонорные свойства.*

Koordinatsion birikmalar hosil bo‘lishida ligandning elektronodonorlik xossalari asosiy omillardan biridir. Xususan, fosfor, azot va kislorod atomlarini o‘z ichiga olgan organofosforli ligandlar metall ionlari bilan mustahkam komplekslar hosil qilish qobiliyatiga ega. Etidronik kislota (HEDP) tarkibidagi **ikki fosfon (–PO_3H_2)** guruhi va markaziy **C(OH)(CH_3)** fragmenti, shuningdek **P=O** bog‘idagi elektron zichligi, metall markaz bilan **kuchli kordinatsiya** hosil qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Etidronik kislota (1-gidroksietan-1,1-difosfon kislota, HEDP) – difosfonat sinfiga mansub bo‘lib, tibbiyotda osteoporoz va boshqa suyak kasalliklarini davolashda, sanoatda esa korroziyaga qarshi va inkrustatsiyaga (qarish va cho‘kindi hosil bo‘lishiga) qarshi reagent sifatida keng qo‘llanadi. Difosfonatlarning umumiy xususiyati – ular Ca^{2+}, Mg^{2+}, Fe^{2+}, Cu^{2+}, Zn^{2+} kabi turli metall ionlari bilan barqaror xelat komplekslar hosil qilishga juda yuqori moyillikka ega bo‘lishidir [1].

So‘nggi yillarda bisfosfonatlar tuzilishi, protonlanish darajalari va metall bilan kompleks hosil qilish xossalarini o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘plab ishlar chop etilmoqda. Masalan, bisfosfonatlarning tibbiy va sanoat qo‘llanilishi, ularning tuzilma–xossa bog‘liqligi, eritmadagi kompleks hosil bo‘lish termodinamikasi va eruvchanlik parametrlari bo‘yicha keng qamrovli sharhlar mavjud [2]. Shu bilan birga, bisfosfonatlarning metal bilan o‘zaro ta’sirini chuqur tushunish uchun faqat eksperimental ma’lumotlar emas, balki kvant-kimyoviy hisoblashlar asosida ligandning elektron donorlik markazlarini, zaryad taqsimotini va potentsial koordinatsion saytlardagi elektron zichlikni aniqlash ham muhim ahamiyatga ega.

Etidronik kislota fosfonat guruhlari (–PO_3H_2), α-holatdagi gidroksil (–OH) va qisman deprotonlangan shakllarda bir vaqtning o‘zida bir necha donor markaz – kislorod va fosfor atomlari orqali koordinatsiyalanishi mumkin. Bu esa metall ionlar bilan mono-, bi- va poliyadrok komplekslar hosil bo‘lishi, shuningdek, polimerli tuzilmalar paydo bo‘lishini ta’minlaydi [3]. Kompleks hosil bo‘lish mexanizmini, ligandning qaysi atomlari kuchliroq elektron donorlik xususiyatiga ega ekanini, turli protonlanish shakllarida donor markazlarning reaktivligini aniqlash, metallo-

bisfosfonat tizimlarining strukturasi va funksional xossalarini maqsadli boshqarish imkonini beradi.

Qator ishlar etidronik kislota asosidagi komplekslarning tibbiy (suyak to‘qimasiga yo‘naltirilgan yetkazib berish tizimlari, metallokompleks dori moddalari) va ekologik (og‘ir metall ionlarini sorbsiya qilish, suvlarni tozalash) sohalardagi ahamiyatini ko‘rsatgan. Biroq mavjud ishlarning aksariyati komplekslarning umumiy termodinamik barqarorligi, sorbsiya sig‘imi yoki kristall tuzilishini aniqlash bilan cheklanadi; ligandning elektron donor markazlarini kvant-kimyoviy darajada tizimli tahlil qilish, turli metall ionlar bilan solishtirish va donorlik xossalarini miqdoriy ko‘rsatkichlar orqali baholash bo‘yicha ma’lumotlar yetarli emas.

Shu nuqtai nazardan, “Etidronik kislotaning metallar bilan kompleks birikma hosil qilishda elektronodonorlik xossalarini kvant-kimyoviy usulda aniqlash” mavzusi dolzarb hisoblanadi. Mazkur ishda etidronik kislotaning turli protonlangan va deprotonlangan shakllari uchun elektron tuzilma, donor atomlar atrofidagi zaryad taqsimoti va metall ion bilan potensial koordinatsion markazlarning kvant-kimyoviy tavsifi berilishi, shuningdek, bu parametrlarning komplekslarning barqarorligi va potensial amaliy qo‘llanilishiga ta’siri tahlil etilishi ko‘zda tutiladi.

So‘nggi yillarda kvant-kimyoviy hisoblashlar ligandlarning koordinatsion xossalarini nazariy prognoz qilishda keng qo‘llanilmoqda. Yarim empirik AM1 usuli molekulalarning elektron tuzilishi, zaryad taqsimoti va molekulyar orbitalar energiyalarini aniqlashda samarali metod hisoblanadi. Ushbu ishda Etidronic acid ligandi elektronodonorlik xossalari HyperChem dasturida AM1 usulida hisoblandi va natijalar tahlil qilindi.

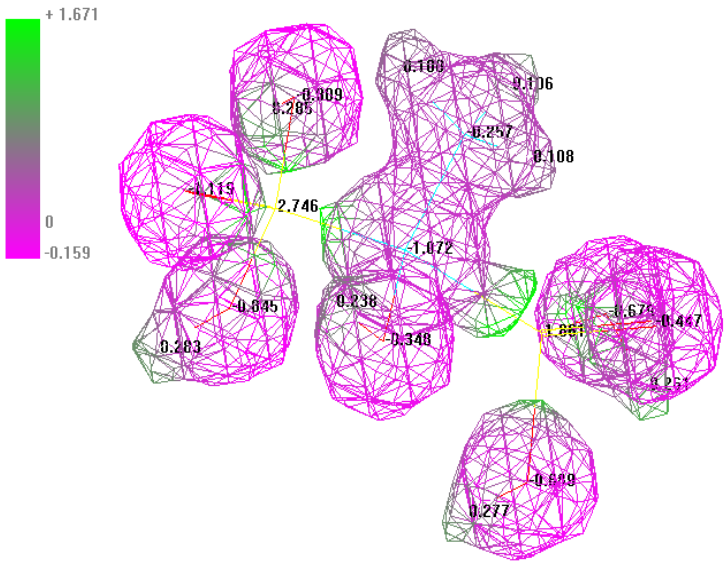

1-rasm. Etidronik kislata molekulasining elektrostatik potensial yuzasi

1-rasmda Etidronik kislota molekulasining elektrostatik potensial yuzasi (ESP) yarim empirik AM1 usulida hisoblangan va tasvirlangan. Yuzadagi rang taqsimoti molekulaning elektron zichlik gradientini ko‘rsatadi: binafsha/pushti sohalar manfiy elektrostatik potensial (elektron zichligi yuqori), yashil sohalar esa musbat elektrostatik potensial (elektron zichligi past) hududlarini bildiradi.

Hisoblash natijalariga ko‘ra, molekulaning elektrostatik potensial yuzasida eng katta musbat potensial qiymati **+1,671** birlikni tashkil etadi. Musbat potensial asosan **fosfor atomlari (P)** va **gidroksil guruhlaridagi protonlar (–OH)** atrofida kuzatiladi. Bu hududlar elektron zichligi past bo‘lib, molekulada **elektrofil markazlar** sifatida namoyon bo‘ladi.

Molekuladagi eng katta manfiy potensial esa **–0.159** birlikni tashkil etib, u **P=O** bog‘i kislorod atomlari hamda fosfonat guruhlaridagi **–PO_3H / –PO_3^-** kislorodlari atrofida joylashgan. Ushbu hududlar elektron zichligi yuqori bo‘lgan **donor markazlar** bo‘lib, metall ionlari bilan kuchli koordinatsion bog‘ hosil qilishga moyildir.

Elektrostatik potensial yuzasining rang taqsimoti shuni ko‘rsatadiki, P=O bog‘i kislorod atomi atrofidagi **binafsha–qizil rangli** sohalar manfiy potensialning

yuqori qiymatlari bilan ajralib turadi. Bu esa ushbu atomlarning metall ionlari bilan koordinatsiya jarayonida asosiy rol o‘ynashini tasdiqlaydi.

Molekula tuzilishida sian guruhi mavjud emasligi sababli, qo‘shimcha donor markaz sifatida asosan **fosfonat kislorodlari** va **gidroksil guruhlari** faol ishtirok etadi. Yashil rang bilan ifodalangan hududlar esa molekuladagi **neytral yoki zaif elektrofil** markazlarni aks ettirib, ligandning fazoviy orientatsiyasiga ta’sir qiladi.

Olingan natijalar Etidronik kislata ligandining **elektron-donorlik qobiliyati yuqori** ekanligini va bir nechta faol donor markazlarga ega bo‘lgani uchun uni **polidentat ligand** sifatida samarali ekanini ko‘rsatadi. Ayniqsa, P=O kislorodlari va fosfonat guruhlaridagi O-atomlarning yuqori manfiy potensiali metall ionlari bilan barqaror koordinatsion komplekslar hosil bo‘lishini ta’minlaydi.

HyperChem dasturida yarim empirik AM1 usulida olib borilgan kvant-kimyoviy hisoblashlar Etidronic acid ligandi yuqori elektronodonorlik qobiliyatiga ega ekanligini ko‘rsatdi. Molekulaning fosfor va kislorod atomlarida elektron zichlikning yuqoriligi bu ligandni metall ionlari bilan samarali komplekslar hosil qilish uchun istiqbolli ekanligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Knighton R. C., va boshq.** Formation of heteropolynuclear lanthanide complexes using macrocyclic phosphonated cyclam-based ligands // *Inorganic Chemistry*. – 2020. – Vol. 59. – P. 10311–10327.
2. **Verma P. K., va boshq.** Diphosphonate ligand for stabilization of tetravalent uranium and neptunium in aqueous medium under aerobic conditions // *Inorganic Chemistry*. – 2024. – Vol. 63. – P. 3348–3358.
3. **Bhattacharyya A., va boshq.** Unfolding the complexation and extraction of Am^{3+} and Eu^{3+} using N-heterocyclic aromatic diphosphonic acids: a combined experimental and DFT study // *Dalton Transactions*. – 2019. – Vol. 48.

TENGLAMALAR ILDIZLARINING TURG’UNLIGI HAQIDA

O‘sarov Toshniyoz
Samarqand davlat pedagogika instituti
Arziqulov A.U.
Samarqand davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya.*Maqolada chiziqli va modulli tenglamalar ildizlarining turg‘unlik shartlari tekshirilgan. Tenglamalar koeffitsientlarining o‘zgarishi natijasida ildizlarning joylashuvi va xususiyatlari qanday o‘zgarishini tahlil qilish orqali turg‘unlik xossasi o’rganilgan. Ildizlarning turg’unligi algebraik jihatdan o’rganilgan.Tenglamalarning barcha koeffitsiyent va ozod hadlariga turli xil vaziyatlarda orttirma berilib,berilgan tenglamalar ildizlari bilan orttirma berilgan tenglama ildizlari orasidagi farqlar solishtirilgan, orttirma nolga va cheksizlikka intilganda ildizlarning o’zgarishi tadqiq etilgan.*

Kalit so’zlar. *Tenglamaning ildizi, ildizning turg’unligi, koeffitsiyentlarga orttirma berish, noturg’unlik, modulli tenglama ildizlari, chiziqli tenglama ildizlari.*

Abstract. *The article investigates the stability conditions of the roots of linear and modular equations. The study analyzes how the locations and properties of the roots change as the coefficients of the equations vary, thereby exploring the stability characteristics. The stability of the roots is examined using algebra. The coefficients and free terms of the equations are varied in different scenarios, and the differences between the roots of the given equations and those of the modified equations are compared. The behavior of the roots is analyzed when the modifications tend to zero or infinity.*

Keywords. *Root of an equation, stability of a root, coefficient variation, instability, roots of modular equations, roots of linear equations.*

Аннотация. *В статье исследованы условия устойчивости корней линейных и модульных уравнений. Анализируется, как изменяются расположение и свойства корней при изменении коэффициентов уравнений, что позволяет изучить характеристики устойчивости. Устойчивость корней рассматривается с использованием как алгебраического.Коэффициенты и свободные члены уравнений варьировались*

в различных ситуациях, и сравнивались различия между корнями исходных уравнений и корнями уравнений с изменёнными параметрами. Рассматривается поведение корней при стремлении изменений к нулю или бесконечности.

Ключевые слова. *Корень уравнения, устойчивость корня, изменение коэффициентов, неустойчивость, корни модульных уравнений, корни линейных уравнений.*

Kirish. Zamonaviy matematikaning muhim yo‘nalishlaridan biri tenglamalar nazariyasi bo‘lib, unda tenglama ildizlarining xossalarini o‘rganish alohida ahamiyat kasb etadi.Ayniqsa, tenglama koeffitsiyentlarining kichik o‘zgarishlari natijasida ildizlarning qanday o‘zgarishi masalasi amaliy va nazariy jihatdan muhim hisoblanadi. Bu esa tenglama ildizlarining **turg‘unligi** tushunchasi bilan bevosita bog‘liqdir. Turg‘unlik masalasi fizika, texnika, iqtisodiyot va boshqa ko‘plab sohalarda uchraydigan matematik modellar ishonchliligini baholashda muhim rol o‘ynaydi.Tenglama ildizlarining turg‘unligi deganda, koeffitsiyentlardagi kichik orttirmalarning ildizlarning ham kichik o’zgarishiga olib kelishi tushuniladi . Aksincha, agar kichik o‘zgarishlar natijasida ildizlar ham keskin o‘zgarsa, bunday ildiz turg‘un emas deyiladi. Shu sababli, tenglama ildizining turg‘un yoki noturg‘unligini aniqlash matematik tadqiqotlarda va amaliy masalalarda muhimdir. Ushbu maqolada chiziqli hamda modulli tenglamalar misolida koeffitsiyentlarga berilgan orttirmalar yordamida ildizlarning o‘zgarishi tahlil qilingan va tenglamalar ildizlarining turg‘unlik holatlari baholangan.

Asosiy qism.

Chiziqli tenglamaning ildizlarining turg‘unligi. Quyidagi chiziqli tenglamani qaraymiz.

$\boldsymbol{ax = b}$, $\boldsymbol{x = \frac{b}{a}}$, b noldan farqli.

Bu chiziqli tenglamaning koefisiyentlariga 8 xil holatdaa orttirma berish mumkin ($\varepsilon > 0$):

1. $(a \pm \varepsilon)x = b + \varepsilon$
2. $(a \pm \varepsilon)x = b - \varepsilon$

3. $(a \pm \varepsilon)x = b$ 4. $ax = b \pm \varepsilon$

1. a va b ga ε orttirma beramiz: $(a + \varepsilon)x = b + \varepsilon$

$$x = \frac{b+\varepsilon}{a+\bar{\epsilon}}, \begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to \frac{b}{a} \\ \varepsilon \to \infty, x \to 1 \end{cases}$$

2. a ga $-\varepsilon$ va b ga ε orttirma beramiz: $(a - \varepsilon)x = b + \varepsilon$

$$x = \frac{b+\varepsilon}{a-\bar{\epsilon}}, \begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to \frac{b}{a} \\ \varepsilon \to \infty, x \to -1 \end{cases}$$

3. a ga ε va b ga $-\varepsilon$ orttirma beramiz: $(a + \varepsilon)x = b - \varepsilon$

$$x = \frac{b-\varepsilon}{a+\bar{\epsilon}}, \begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to \frac{b}{a} \\ \varepsilon \to \infty, x \to -1 \end{cases}$$

4. a va b ga $-\varepsilon$ orttirma beramiz: $(a - \varepsilon)x = b - \varepsilon$

$$x = \frac{b-\varepsilon}{a-\bar{\epsilon}}, \begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to \frac{b}{a} \\ \varepsilon \to \infty, x \to 1 \end{cases}$$

5. a ga $\pm\varepsilon$ orttirma beramiz: $(a - \varepsilon)x = b$

$$x = \frac{b}{a\pm\bar{\epsilon}}, \begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to \frac{b}{a} \\ \varepsilon \to \infty, x \to 0 \end{cases}$$

6. b ga $\pm\varepsilon$ orttirma beramiz: $ax = b \pm \varepsilon$

$$x = \frac{b\pm\varepsilon}{a}, \begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to \frac{b}{a} \\ \varepsilon \to \infty, x \to \infty \end{cases}$$

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, hamma hollarda tenglamalarning ildizlari turg'un bo'lar ekan , agar koefisiyentlarga cheksiz katta orttirma bersak, ildizlar har xil o'zgarmoqda. Biz orttirma(ε) cheksizlikka intilganda ildizlarning o'zgarish holatiga qarab tenglamalarni 4 ta guruhlarga ajratamiz.

1-guruh. $\varepsilon \to \infty,\ x \to 1$ - ildizi birga intiluvchi tenglamalar;

2-guruh. $\varepsilon \to \infty,\ x \to -1$ - ildizi minus birga intiluvchi tenglamalar;

3-guruh. $\varepsilon \to \infty,\ x \to 0$ - ildizi nolga intiluvchi tenglamalar;

4-guruh. $\varepsilon \to \infty,\ x \to \infty$ - ildizi cheksizlikka intiluvchi tenglamalar;

Chiziqli tenglama ildizlari haqida xulosa: 1. Barcha hollarda tenglamaning ildizi turg'un ekan. 2. Epsilon cheksizga intilgan ikki hol yuz beradi: a) ildiz turg'un

emas, lekin ildizning o'zgarishi chegaralangan. b) ildiz turg'un emas, ildizning o'zgarishi chegaralanmagan bo'lar ekan.

Modulli tenglamalar ildizlarining turg'unligi.

Bizga $|x-2|=1$ berilgan bo'lsin. Bu tenglamaning ildizlari $x_1=3$ va $x_2=1$ ekanligi ma'lum.Endi tenglamaning koeffitsiyentlariga turli xil kombinatsiyalarda orttirma beramiz va natijalarni solishtiramiz.Albatta, modulli tenglama uchun xususiy hol qaralmasa, murakkablik va aniqmaslik tug'diradi. Modulli tenglamada a,b, c lar parametrlar bo'lganda muammolar ko'p bo'ladi: Umumiy ko'rinishdagi $|ax+b|=c$ tenglamaning koefisentlariga ortirmalar berishning mumkin bo'lgan quyidagi 22 xil ko'rinishi bo'lishi mumkin:

1. $|(a+\varepsilon)x+b|=c$
2. $|ax+(b+\varepsilon)|=c$
3. $|ax+b|=(c+\varepsilon)$
4. $|(a+\varepsilon)x+(b+\varepsilon)|=c$
5. $|(a+\varepsilon)x+(b-\varepsilon)|=c$
6. $|(a+\varepsilon)x+b|=(c+\varepsilon)$
7. $|(a+\varepsilon)x+b|=(c-\varepsilon)$
8. $|(a-\varepsilon)x+b|=c$
9. $|ax+(b-\varepsilon)|=c$
10. $|ax+b|=(c-\varepsilon)$
11. $|(a-\varepsilon)x+(b+\varepsilon)|=c$
12. $|(a-\varepsilon)x+(b-\varepsilon)|=c$
13. $|(a-\varepsilon)x+b|=(c+\varepsilon)$
14. $|(a-\varepsilon)x+b|=(c-\varepsilon)$
15. $|(a+\varepsilon)x+(b+\varepsilon)|=(c+\varepsilon)$
16. $|(a+\varepsilon)x+(b+\varepsilon)|=(c-\varepsilon)$
17. $|(a+\varepsilon)x+(b-\varepsilon)|=(c+\varepsilon)$
18. $|(a+\varepsilon)x+(b-\varepsilon)|=(c-\varepsilon)$
19. $|(a-\varepsilon)x+(b+\varepsilon)|=(c+\varepsilon)$
20. $|(a-\varepsilon)x+(b-\varepsilon)|=(c+\varepsilon)$
21. $|(a-\varepsilon)x+(b+\varepsilon)|=(c-\varepsilon)$
22. $|(a-\varepsilon)x+(b-\varepsilon)|=(c-\varepsilon)$

Biz modulli tenglamalar ildizlarining turg'unligini quyidagi bitta tenglamada o'rganamiz. $|x-2|=1$, uning ildizlari 1 va 3.

I. $|(1+\varepsilon)x-2|=1$ dan $(1+\varepsilon)x-2=\pm1$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $(1+\varepsilon)x-2=1$, $x_1=\frac{3}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to0, x\to3\\ \varepsilon\to\infty, x\to1\end{cases}$

b) $(1+\varepsilon)x-2=-1$,$x_2=\frac{1}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to0, x\to1\\ \varepsilon\to\infty, x\to0\end{cases}$

II. $|x-(2+\varepsilon)|=1$ dan $x-(2+\varepsilon)=\pm 1$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $x-(2+\varepsilon)=1$, $x_1=\frac{3+\varepsilon}{1}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 1\end{cases}$

b) $x-(2+\varepsilon)=-1$,$x_2=\frac{1+\varepsilon}{1}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to\infty\end{cases}$

III. $|x-2|=(1+\varepsilon)$ dan $x-2=\pm(1+\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $x-2=(1+\varepsilon)$, $x_1=\frac{3+\varepsilon}{1}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 1\end{cases}$

b) $x-2=-(1+\varepsilon)$,$x_2=\frac{1-\varepsilon}{1}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to\infty\end{cases}$

IV. $|(1+\varepsilon)x-(2+\varepsilon)|=1$ dan $(1+\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=\pm 1$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $(1+\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=1$, $x_1=\frac{3+\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 1\end{cases}$

b) $(1+\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=-1$,$x_2=\frac{1-\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to -1\end{cases}$

V. $|(1+\varepsilon)x-2|=(1+\varepsilon)$ dan $(1+\varepsilon)x-2=\pm(1+\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $(1+\varepsilon)x-2=(1+\varepsilon)$, $x_1=\frac{3+\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 1\end{cases}$

b) $(1+\varepsilon)x-2=-(1+\varepsilon)$,$x_2=\frac{1-\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to -1\end{cases}$

VI. $|(1+\varepsilon)x-(2-\varepsilon)|=1$ dan $(1+\varepsilon)x-(2-\varepsilon)=\pm 1$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $(1+\varepsilon)x-(2-\varepsilon)=1$, $x_1=\frac{3-\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to -1\end{cases}$

b) $(1+\varepsilon)x-(2-\varepsilon)=-1$,$x_2=\frac{1-\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to -1\end{cases}$

VII. $|(1+\varepsilon)x-2|=(1-\varepsilon)$ dan $(1+\varepsilon)x-2=\pm(1-\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a)$(1+\varepsilon)x-2=(1-\varepsilon)$, $x_1=\frac{3-\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 1\end{cases}$

b) $(1+\varepsilon)x-2=-(1-\varepsilon)$,$x_2=\frac{1-\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to -1\end{cases}$

VIII. $|(1-\varepsilon)x-2|=1$ dan $(1-\varepsilon)x-2=\pm 1$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a$(1-\varepsilon)x-2=1, x_1=\frac{3}{(1-\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 0\end{cases}$

b)$(1-\varepsilon)x-2=-1$,$x_2=\frac{1}{(1-\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to 0\end{cases}$

IX. $|x-(2-\varepsilon)|=1$ dan $x-(2-\varepsilon)=\pm 1$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $x-(2+\varepsilon)=1, x_1=\frac{3-\varepsilon}{1}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to -\infty\end{cases}$

b) $x-(2+\varepsilon)=-1$,$x_2=\frac{1-\varepsilon}{1}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to -\infty\end{cases}$

X. $|x-2|=(1-\varepsilon)$ dan $x-2=\pm(1-\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $x-2=(1-\varepsilon)$, $x_1=\frac{3-\varepsilon}{1}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to -\infty\end{cases}$

b) $x-2=-(1-\varepsilon)$,$x_2=\frac{1+\varepsilon}{1}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to \infty\end{cases}$

XI. $|(1-\varepsilon)x-(2+\varepsilon)|=1$ dan $(1-\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=\pm 1$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $(1-\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=1, x_1=\frac{3+\varepsilon}{(1-\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to -1\end{cases}$

b) $(1-\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=-1$,$x_2=\frac{1+\varepsilon}{(1-\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to -1\end{cases}$

XII. $|(1-\varepsilon)x-(2+\varepsilon)|=1$ dan $(1-\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=\pm 1$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $(1-\varepsilon)x-(2-\varepsilon)=1, x_1=\frac{3-\varepsilon}{(1-\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 1\end{cases}$

b) $(1-\varepsilon)x-(2-\varepsilon)=-1$,$x_2=\frac{1-\varepsilon}{(1-\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to 1\end{cases}$

XIII. $|(1-\varepsilon)x-2|=(1-\varepsilon)$ dan $(1-\varepsilon)x-2=\pm(1-\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $(1-\varepsilon)\,x-2=(1-\varepsilon), x_1=\frac{3-\varepsilon}{(1-\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 1\end{cases}$

b) $(1-\varepsilon)x-2=-(1-\varepsilon)$,$x_2=\frac{1+\varepsilon}{(1-\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to -1\end{cases}$

XIV. $|(1-\varepsilon)x-2|=(1-\varepsilon)$ dan $(1-\varepsilon)x-2=\pm(1+\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a) $(1-\varepsilon)\,x-2=(1+\varepsilon)$, $x_1=\frac{3+\varepsilon}{(1-\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to -1\end{cases}$

b) $(1-\varepsilon)\,x-2=-(1+\varepsilon)$,$x_2=\frac{1-\varepsilon}{(1-\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x1\infty\end{cases}$

XV. $|(1+\varepsilon)x-(2+\varepsilon)|=(1+\varepsilon)$ dan

$(1+\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=\pm(1+\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a)$(1+\varepsilon)\,x-(2+\varepsilon)=(1+\varepsilon)$, $x_1=\frac{3+2\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 2\end{cases}$

b) $(1+\varepsilon)\,x-(2+\varepsilon)=-(1+\varepsilon)$,$x_2=\frac{1}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to 0\end{cases}$

XVI. $|(1+\varepsilon)x-(2-\varepsilon)|=(1+\varepsilon)$ dan

$(1+\varepsilon)x-(2-\varepsilon)=\pm(1+\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a)$(1+\varepsilon)\,x-(2-\varepsilon)=(1+\varepsilon)$, $x_1=\frac{3}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 0\end{cases}$

b) $(1+\varepsilon)\,x-(2-\varepsilon)=-(1+\varepsilon)$,$x_2=\frac{1-2\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to -2\end{cases}$

XVII. $|(1+\varepsilon)x-(2+\varepsilon)|=(1-\varepsilon)$ dan

$(1+\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=\pm(1-\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a)$(1+\varepsilon)\,x-(2+\varepsilon)=(1-\varepsilon)$, $x_1=\frac{3}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 0\end{cases}$

b) $(1+\varepsilon)\,x-(2+\varepsilon)=-(1-\varepsilon)$,$x_2=\frac{1+2\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to 2\end{cases}$

XVIII. $|(1+\varepsilon)x-(2-\varepsilon)|=(1-\varepsilon)$ dan

$(1+\varepsilon)x-(2-\varepsilon)=\pm(1-\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a)$(1+\varepsilon)\,x-(2-\varepsilon)=(1-\varepsilon)$, $x_1=\frac{3-2\varepsilon}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to -2\end{cases}$

b) $(1+\varepsilon)\,x-(2-\varepsilon)=-(1-\varepsilon)$,$x_2=\frac{1}{(1+\varepsilon)}$, $\begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to 0\end{cases}$

XIX. $|(1-\varepsilon)x-(2+\varepsilon)|=(1+\varepsilon)$ dan

$(1-\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=\pm(1+\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a)$(1-\varepsilon)\,x-(2+\varepsilon)=(1+\varepsilon),\ x_1=\frac{3+2\varepsilon}{(1-\varepsilon)},\ \begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to -2\end{cases}$

b) $(1-\varepsilon)\,x-(2+\varepsilon)=-(1+\varepsilon), x_2=\frac{1}{(1-\varepsilon)}, \begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to 0\end{cases}$

XX. $|(1-\varepsilon)x-(2-\varepsilon)|=(1+\varepsilon)$ dan

$(1-\varepsilon)x-(2-\varepsilon)=\pm(1+\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a)$(1-\varepsilon)\,x-(2-\varepsilon)=(1+\varepsilon),\ x_1=\frac{3}{(1-\varepsilon)},\ \begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 0\end{cases}$

b) $(1-\varepsilon)\,x-(2-\varepsilon)=-(1+\varepsilon), x_2=\frac{1-2\varepsilon}{(1-\varepsilon)}, \begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to 2\end{cases}$

XXI. $|(1-\varepsilon)x-(2+\varepsilon)|=(1-\varepsilon)$ dan

$(1+\varepsilon)x-(2+\varepsilon)=\pm(1+\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a)$(1-\varepsilon)\,x-(2+\varepsilon)=(1-\varepsilon),\ x_1=\frac{3}{(1-\varepsilon)},\ \begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 0\end{cases}$

b) $(1-\varepsilon)\,x-(2+\varepsilon)=-(1-\varepsilon), x_2=\frac{1+2\varepsilon}{(1-\varepsilon)}, \begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to -2\end{cases}$

XXII. $|(1-\varepsilon)x-(2-\varepsilon)|=(1-\varepsilon)$ dan

$(1-\varepsilon)x-(2-\varepsilon)=\pm(1-\varepsilon)$ tenglamaga ega bo'lamiz.

a)$(1-\varepsilon)\,x-(2-\varepsilon)=(1-\varepsilon),\ x_1=\frac{3-2\varepsilon}{(1-\varepsilon)},\ \begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 3\\ \varepsilon\to\infty, x\to 2\end{cases}$

b) $(1-\varepsilon)\,x-(2-\varepsilon)=-(1-\varepsilon), x_2=\frac{1}{(1-\varepsilon)}, \begin{cases}\varepsilon\to 0, x\to 1\\ \varepsilon\to\infty, x\to 0\end{cases}$

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, hamma hollarda modulli tenglamaning ildizlari turg'un bo'lar ekan.

Biz orttirma(ε) cheksizlikka intilganda ildizlarning o'zgarish holatiga qarab tenglamalarni 7 ta guruhlarga ajratamiz.

1-guruh. $\varepsilon\to\infty,\ x\to 1$ - ildizi birga intiluvchi tenglamalar;

2-guruh. $\varepsilon\to\infty,\ x\to -1$ - ildizi minus birga intiluvchi tenglamalar;

3-guruh. $\varepsilon\to\infty,\ x\to 0$ - ildizi nolga intiluvchi tenglamalar;

4-guruh. $\varepsilon\to\infty,\ x\to 2$ - ildizi cheksizlikka intiluvchi tenglamalar;

5-guruh. $\varepsilon\to\infty,\ x\to -2$ - ildizi cheksizlikka intiluvchi tenglamalar;

6-guruh. $\varepsilon \to \infty,\ x \to \infty$ - ildizi cheksizlikka intiluvchi tenglamalar;

7-guruh. $\varepsilon \to \infty,\ x \to -\infty$ - ildizi cheksizlikka intiluvchi tenglamalar;

Bulardan tashqari:

$\varepsilon \to 1$ intilganda ildizlari 2 ga intiladigan tenglamalar

$\varepsilon \to 1$ intilganda ildizlari 0 va 2 ga intiladigan tenglamalar

$\varepsilon \to 1$ intilganda ildizlari 1/2 ga intiladigan tenglamalar

$\varepsilon \to 1$ intilganda ildizlari 0 va 1 ga intiladigan tenglamalar

$\varepsilon \to 1$ intilganda ildizlari $0\ va\ 4$ ga intiladigan tenglamalar

$\varepsilon \to 1$ intilganda ildizlari 2 va 4 ga intiladigan tenglamalar

1. $\begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to x_1 = 3\ yoki\ x_2 = 3 \\ \varepsilon \to \infty, x \to 1 \end{cases}$

2. $\begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to x_1 = 3\ yoki\ x_2 = 3 \\ \varepsilon \to \infty, x \to -1 \end{cases}$

3. $\begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to x_1 = 3\ yoki\ x_2 = 3 \\ \varepsilon \to \infty, x \to 2 \end{cases}$

4. $\begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to x_1 = 3\ yoki\ x_2 = 3 \\ \varepsilon \to \infty, x \to -2 \end{cases}$

5. $\begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to x_1 = 3\ yoki\ x_2 = 3 \\ \varepsilon \to \infty, x \to 0 \end{cases}$

6. $\begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to x_1 = 3\ yoki\ x_2 = 3 \\ \varepsilon \to \infty, x \to \infty \end{cases}$

7. $\begin{cases} \varepsilon \to 0, x \to x_1 = 3\ yoki\ x_2 = 3 \\ \varepsilon \to \infty, x \to -\infty \end{cases}$

Xulosa. Ushbu maqolada chiziqli va modulli tenglamalarning ildizlarining turg'unligi ko'rsatilgan. Ildizlari turg'un bo'lmaydigan tenglamalar orttirmaning ayrim holatlari bo'yicha guruhlarga ajratilgan.

Natijalar ildizlarning turg'un yoki noturg'unligini baholashda amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Olingan xulosalar matematik modellashtirish, texnika va tabiiy fanlarda tenglamalar yechimlarining ishonchliligini baholashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. **Самарский А. А., Гулин А. В.** Численные методы. – М.: Наука, 1989. – 432 с.
2. **Крылов В. И.** Приближённые вычисления. – М.: Высшая школа, 1985. – 320 с.
3. **Калиткин Н. Н.** Численные методы. – М.: Наука, 1978. – 512 с.
4. **Демидович Б. П., Марон И. А.** Основы вычислительной математики. – М.: Физматгиз, 1980. – 368 с.
5. **Абдуқодиров А. А., Алиҳамедов Ш. А.** Сонли усуллар. – Тошкент: Ўқитувчи, 2005. – 306 б.
6. **Раҳмонов М.** Ҳисоблаш математикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – 284 б.
7. **Бахтиёров Б., Жўраев А.** Алгебра ва сонли усуллар. – Тошкент: Университет, 2012. – 340 б.
8. **Burden R. L., Faires J. D.** Numerical Analysis. – Boston: Cengage Learning, 2011. – 872 p.
9. **Atkinson K.** An Introduction to Numerical Analysis. – New York: John Wiley & Sons, 1989. – 693 p.
10. **Stoer J., Bulirsch R.** Introduction to Numerical Analysis. – New York: Springer, 2002. – 744 p.

CARTHAMUS TINCTORIUS L. GULLARIDAN AJRATILGAN FLAVONOIDLARNING YURAK-QON TOMIR TIZIMIGA FOYDALI TA'SIRI

Tillayeva Gavxar Sarmonovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Carthamus tinctorius L. (saflor) gullaridan ajratilgan flavonoidlarning yurak-qon tomir tizimiga ta'siri o'rganildi. Tadqiqotlar flavonoidlarning kuchli antioksidant, yallig'lanishga qarshi, qon bosimini tartibga soluvchi va lipid metabolizmini qo'llab-quvvatlovchi xususiyatini ko'rsatadi. Carthamus tinctorius L. gullaridan flavonoidlarni ajratish, ularning kimyoviy xususiyatlari va yurak-qon tomir tizimidagi biologik faolligi haqida ilmiy ma'lumotlar keltiriladi. Tadqiqot natijalari flavonoidlarning antioksidant, antiaterosklerotik va kardiohimoya xususiyatlariga ega ekanini ko'rsatadi. Ushbu biologik faol birikmalar yurak-qon tomir kasalliklarining oldini olish va ularni davolashda tabiiy qo'shimcha vosita sifatida istiqbolli ekanini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari xalqaro farmatsevtika va kardiologiya konferensiyalarida taqdim etish uchun muhim ilmiy ma'lumotlarni beradi. Carthamus tinctorius L. — qadimdan dorivor o'simlik sifatida qo'llanib kelinadi va uning gullari tarkibida boy flavonoidlar majmuasi mavjud. Ushbu komponentlar yurak-qon tomir tizimi faoliyatini yaxshilash, hujayra himoya mexanizmlarini mustahkamlash va qon aylanishini normallashtirishda muhim o'rin tutadi. Flavonoidlarning biologik faolligi ularning antioksidantlik xususiyatiga asoslanadi. Bundan tashqari safflor gulidan ajratib olingan flavonoid inson asab tizimiga ham muhum ta'sir etishi bilan ajralib turadi. Shu munosabat bilan hozirda Carthamus tinctorius L gullaridan ajratib olinadigan flavanoidlar dunyo olimlari tomonidan keng qamrovli chuqur ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.*

Аннотация: *В данной статье изучено влияние флавоноидов, выделенных из цветов Carthamus tinctorius L. (сафлора), на сердечно-сосудистую систему. Исследования показывают, что флавоноиды обладают сильными антиоксидантными, противовоспалительными свойствами, регулируют артериальное давление, а также оказывают содействующее влияние на липидный обмен. Приведены научные данные об извлечении флавоноидов из цветов Carthamus tinctorius L., их химических свойствах и биологической активности в сердечно-сосудистой системе. Результаты исследования подтверждают антиоксидантные, антиатеросклеротические и кардиопротекторные свойства флавоноидов. Эти биологически активные соединения перспективны как природное вспомогательное средство для профилактики и лечения сердечно-сосудистых заболеваний. Полученные данные представляют важную научную ценность для международной фармацевтики и кардиологии. Carthamus tinctorius L. с древних времён используется как лекарственное растение и содержит богатый комплекс флавоноидов. Эти компоненты улучшают деятельность сердечно-сосудистой системы, укрепляют клеточные защитные механизмы и играют значимую роль в нормализации кровообращения. Биологическая активность флавоноидов основана на их антиоксидантных свойствах. Кроме того, флавоноиды, выделенные из цветков сафлора, оказывают важное влияние на нервную систему человека. В связи с этим в настоящее время флавоноиды, выделенные из цветов Carthamus tinctorius L., широко изучаются мировыми учёными, и проводятся глубокие научные исследования.*

Abstract: *This article examines the effect of flavonoids isolated from the flowers of Carthamus tinctorius L. (safflower) on the cardiovascular system. Research demonstrates that flavonoids possess strong antioxidant and anti-inflammatory properties, regulate blood pressure, and support lipid metabolism. Scientific data are presented on the extraction of flavonoids from*

Carthamus tinctorius L. flowers, their chemical characteristics, and their biological activity within the cardiovascular system. The study results confirm the antioxidant, anti-atherosclerotic, and cardioprotective properties of the flavonoids. These biologically active compounds are considered promising natural adjuncts for the prevention and treatment of cardiovascular diseases. The findings provide valuable scientific information for international pharmacy and cardiology. Carthamus tinctorius L. has long been used as a medicinal plant and contains a rich complex of flavonoids. These components improve cardiovascular function, strengthen cellular defense mechanisms, and play an important role in normalizing blood circulation. The biological activity of flavonoids is based on their antioxidant properties. In addition, flavonoids extracted from safflower flowers have a significant effect on the human nervous system. For this reason, flavonoids isolated from Carthamus tinctorius L. flowers are currently being extensively studied by scientists worldwide, and comprehensive scientific research is underway.

Kalit so‘zlar :*Carthamus tinctorius L., saflor gullari, flavonoidlar, yurak-qon tomir tizimi, antioksidant faollik, yallig‘lanishga qarshi ta’sir, lipid profil, tromb hosil bo‘lish xavfi, tabiiy bioaktiv modda, antioksidant, glikozid, qand kasali, metabolizm.*

Ключевые слова: *Carthamus tinctorius L., флавоноиды, сердечно-сосудистая система, антиоксидантная активность, воспаление, липидный профиль, тромбоз, диабет, метаболизм.*

Keywords: *Carthamus tinctorius L., flavonoids, cardiovascular system, antioxidant activity, inflammation, lipid profile, thrombosis, diabetes, metabolism.*

DOLZARBLIK : Carthamus tinctorius Yurak-qon tomir kasalliklari dunyo miqyosida eng ko‘p uchraydigan surunkali kasalliklardan biri bo‘lib, ularning rivojlanishida oksidlovchi stress, yallig‘lanish va lipid metabolizmining buzilishi muhim rol o‘ynaydi. Sintetik antioksidantlar va lipidni tartibga soluvchi dorilar uzoq muddatli qo‘llanilganda salbiy yon ta’sirga ega bo‘lishi mumkin. Shu sababli tabiiy o‘simlik manbalaridan, xususan Carthamus tinctorius L. gullaridan

flavonoidlarni ajratib olish va ularni yurak-qon tomir tizimida foydalanish dolzarb ilmiy va amaliy masala hisoblanadi. Yurak-qon tomir tizimi inson organizmining asosiy biologik jarayonlarini ta’minlaydi. .[1]

Yurak qon tomir tizimida ko’p uchraydigan holatlardan biri qonni quyuqlashishi bu aksar yoshi katta qariyalar urtasida tez-tez uchraydigan va hattoki salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin bo’lgan jiddiy havfdir. Qon tomir yulida hosil bo’lgan tromblar insonni yurak zo’riqishiga , nafas olish tizimini zaiflashishiga va buni oqibatida inson organizmiga qon bir meyorda aylanmaydi, qon bilamizki transport vazifasini bajaradi. Tomir yo’lida tromblar hosil bo’lishi yurakka qon orqali boradigan foydali mineral moddalarni, vitaminlarni yetib bormasligi sabab yurakda zaiflashish kabi og’ir asoratlarni paydo qiladi. Safflor gulidan ajratib olingan flavanoidlar yurak-qon tizimi uchun foydali ta’sir etishi bilan alohida ajralib turadi. Shu munosabat bilan hozirda Carthamus tinctorius L gullaridan ajratib olinadigan flavanoidlar dunyo olimlari tomonidan keng qamrovli chuqur ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bundan tashqari qand kasali (diabet mellitus)da safflor gulidan ajratib olinadigan flavonoid muhum o’ringa ega. Qand kasali bu inson tanasida shira yani glyukoza miqdorini buzulishi bilan yuzaga chiqadigan havfli kasallik hisoblanadi. Uning asosiy mehanizmi insulin yetishmasligi yoki insulinga to’qimalarning sezgirligi kamayib ketishi asos bo’ladi. Pankreatik hujayralarning insulinni ishlab chiqarishi kamayadi. Insulin inson organizmida yetarli miqdorda bo’lsa ham, hujayralar uni qabul qila olishmaydi. Qonda glukoza miqdori meyoridanda oshib ketadi. To’qimalarda inson uchun muhum bo’lgan energiya miqdori pala partishlik yuzaga kelib izdan chiqadi. Buni oqibatida yurak qon- tomir kasalliklari, infarkt, insult, retinopatiya hattoki oyoq qo’llarda chirish yani (gangrena) yuzaga kelishi mumkin. Qand kasalligi global salomatlik uchun xavf-xatar bo’lib kelmoqda. Antioksidantligi bu erkin radikallarni naytrallab, stressni kamaytiradigan hossasidir. Uzi erkin radikallarni nima sababdan neytrallashga etibor qaratiladi. Chunki hujayralarda metabolizm natijasida hosil bo’ladigan, DNK ,oqsillar, va lipidlarga zararlovchi faol kislorod

shakillari tushuniladi. Antioksidantlarni muhum hususiyati yani vazifasi hujayralarni erkin radikallar hisobiga oksidlanishini oldini oladi. Yallig'lanishni kamaytiradi, qand kasalligi va yurak hastaliklaridan himoya qiladi, qarish jarayonini sekinlashtiradi. Erkin radikallar va oksidlovchi stress qon tomir endoteliga zarar yetkazib, ateroskleroz, gipertenziya, miokard infarkti kabi kasalliklarni rivojlantiradi. Shu sababli tabiiy antioksidantlar, xususan flavonoidlar, kardioprotektiv vosita sifatida keng o'rganilmoqda. Bundan tashqari hozirgi kunda insonlar o'rtasida aksiliratsiya yani erta rivojlanish insonlarni yoshiga nisbatan katta ko'rinishi buni oqibatida erta qarish organizmning biologik funksiyalarini sekin astalik ila pasayib borishi bilan yuzaga chiqadigan jarayonni yuzaga keltirmoqda. Buni asosiy sabablari hujayralarda oksidativ stressing ortib borishi. Telomerlarning qisqrishi, DNK dagi mutatsiyalarni yig'ilib qolishi. Surunkali yallig'lanish kabi asoratlar natijasi hisoblanadi. Flavanoidlarni ijobiyligi inson organizmidagi biologik jarayon metabolizm yani moddalar almashinuviga ham asosiy muhum o'rin tutadi yani energiya ishlab chiqarishni rag'batlantiradi, uglevod, oqsil, yog' almashinuvida gormonlar sintezida, hujayralarni o'sishida asosiy rol uynaydi. Yallig'lanishda yani organizmning zararlanishida, infeksiyalarga qarshi inson tanasini kurashuvchanligini 10-20 barobar kurashuvchanligini oshirishda safflor guli flavanoidi o'rni beqiyos. Yana bir muhum jarayonda lipidlar yani qon zardobidagi yog'larni miqdorini sezilarli darajada muvozanatlashda muhum biologik faol modda sanaladi. Aterosiklerozda yani arteriya devorida yog' to'planishi, yurak eshimik kasalligida, insult havfida juda samarali ta'sir ko'rsatadi. Carthamus tinctorius L. gullari qadimdan xalq tabobatida dorivor o'simlik sifatida ishlatilgan. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar esa saflor tarkibidagi flavonoidlarning antioksidant, yallig'lanishga qarshi va lipid profilini yaxshilash xususiyatini aniqlagan. Bu o'simlikning yurak-qon tomir tizimiga foydali ta'siri ilmiy jihatdan tasdiqlanmoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA: Tadqiqot uchun Carthamus tinctorius L. gullari O'zbekiston janubidan yig'ib olindi. Ekstraksiya 70% etanol yordamida

amalga oshirildi. Ajratilgan moddalar HPLC, UV-spektrofotometriya va mass-spektrometriya orqali tahlil qilindi. Antioksidant faollik DPPH va ABTS testlari yordamida baholandi. .[3]

Antioksidant xususiyat: Saflor flavonoidlari DPPH radikalini 65–82% darajada neytralladi, bu esa ularning kuchli antioksidant ekanini tasdiqlaydi. Yurak mushagiga himoya: Flavonoidlar miokard hujayralarini kislorod yetishmasligi sharoitida himoya qiladi va hujayra oksidlanishining oldini oladi. Qon bosimi va lipid profili: Flavonoidlar endotel hujayralarida NO sintezini rag‘batlantirib, vazodilatatsiya orqali qon bosimini me’yorda ushlab turadi. Shu bilan birga, LDL oksidlanishini kamaytirib, ateroskleroz xavfini pasaytiradi. .[4]

Yallig‘lanishga qarshi ta’sir: Flavonoidlar tomir yallig‘lanishini kamaytiradi, trombotsitlarning ortiqcha faolligini nazorat qiladi va qon ivish xavfini kamaytiradi. Olingan flavonoidlar tarkibida kversetin, luteolin va kaempferol asosiy ulushni tashkil qildi. Antioksidant testlar ularning erkin radikallarni yuqori darajada zararsizlantirishini ko‘rsatdi. Yurak hujayralari ustida olib borilgan tadqiqotlar flavonoidlarning oksidlovchi stressni kamaytirishi va endotelial funksiyani yaxshilashini tasdiqladi. Natijalar xalqaro ilmiy manbalar bilan solishtirilib tahlil qilindi. Flavonoidlarning yurak mushaklarini ishemiya va oksidlovchi shikastlanishdan himoya qilishi ularning yuqori terapevtik salohiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Tadqiqot, shuningdek, ularni fitoterapiya va farmatsevtik preparatlar tarkibida qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi. .[5]

XULOSA: Carthamus tinctorius L. gullaridan ajratilgan flavonoidlar yurak-qon tomir tizimi uchun foydali biologik faol modda hisoblanadi. Ular antioksidant, yallig‘lanishga qarshi, lipid metabolizmini qo‘llab-quvvatlovchi va vazodilatator xususiyatga ega. Shu bilan birga, flavonoidlar tromb hosil bo‘lish xavfini kamaytiradi va yurak mushagiga himoya qiladi. Ushbu maqola natijalari xalqaro konferensiyalarda taqdim etish uchun ilmiy asos yaratadi va tabiiy flavonoidlar asosida kardioprotektiv preparatlar ishlab chiqishga istiqbolli yo‘l ochadi. Flavonoidlarning yurak-qon tomir tizimiga ta’sir mexanizmlari ularning

antioksidantlik, yallig‘lanishga qarshi, trombotsitlar agregatsiyasini kamaytiruvchi, endotelial funktsiyani normallashtiruvchi xususiyatlariga asoslanadi. Ular erkin radikallarni neytrallaydi, oksidlovchi stressni pasaytiradi, azot oksidi sintezini kuchaytiradi va qon tomir devorining elastikligini tiklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Inlibrary.uz.** Computer engineering bo‘yicha maqola [Elektron resurs]. – URL: https://inlibrary.uz/index.php/computer-engineering/article/view/25341 (murojaat sanasi: 12.12.2025).
2. **Yormatova D.Yo., Xushvaqtova X.S.** Moyli ekinlar. – Samarqand: Zarafshon, 2008. – ___ b.
3. **Уралов А.И., Печеницын В.П.** Структурные особенности и возрастные изменения клонов *Allium stipitatum* Regel (Alliaceae) // Ботанический журнал. – Санкт-Петербург, 2018. – Т. 103. – № 1. – С. 94–110.
4. **Ганижонов Д., Оралов А., Мустафакулов М.** Maxsar (*Carthamus tinctorius* L.) o‘simligi va uni tibbiyotda qo‘llash // Современные инновационные исследования: актуальные проблемы и тенденции развития. – 2022. – Т. 1. – № 1. – С. 267–269.
5. **Inlibrary.uz.** ZITDMRT ilmiy maqola [Elektron resurs]. – URL: https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5313 (murojaat sanasi: 12.12.2025).
6. **Wu Z., et al.** Current advances of *Carthamus tinctorius* L.: a review of its application and molecular regulation of flavonoid biosynthesis // *Medicinal Plant Biology*. – 2024. – T. 3. – № 1. – P. ___.
7. **Abdumannon U., Iroda M., Dilyorbek G.** Technology of production of oil of mahsar // *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*. – 2023. – P. 344–348.
8. **Уралов А., Мустафакулов М., Ганиянов Д.** Maxsar (*Carthamus tinctorius* L.) o‘simligining antioksidantlik xususiyatini o‘rganish //

Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – № 2. – С. 395–398.

9. **Abbasi T.U., et al.** Eco-friendly production of biodiesel from *Carthamus tinctorius* L. seeds using bismuth oxide nanocatalysts derived from *Cannabis sativa* L. leaf extract // *Process Safety and Environmental Protection*. – 2024. – Т. 191. – P. 710–722.
10. **Аблат Н., Лю Р., Аблимит М., Сан Ю., Сюй Ф., Чжао Х. и др.** Профилактическое действие стандартизированного флавоноидного экстракта сафлора на модели болезни Паркинсона у крыс // *Neuropharmacology*. – 2022. – Т. 217. – Art. 109209. – DOI: 10.1016/j.neuropharm.2022.109209.
11. **Абуова З., Тургумбаева А., Джумагазиева А., Рахимов К., Джусупкалиева А.** Исследование компонентного состава и антимикробной активности офтальмологической эмульсии на основе цветков сафлора (*Carthamus tinctorius* L.) // *International Journal of Microbiology*. – 2022. – P. 1–8. – DOI: 10.1155/2022/3181270.
12. **Адамска И., Бернацка П.** Биологически активные вещества в цветках сафлора и их применение в медицине и функциональных продуктах // *International Journal of Food Science*. – 2021. – P. 1–23. – DOI: 10.1155/2021/6657639.
13. **Агили Хорасани С.М.Х.** Махзан аль-Адвия. – Тегеран: Тегеранский университет медицинских наук, 2011. – ___ с.

SHIRIN MAKKAJO‘XORI (ZEA MAYS L SACCHARATA) NAV VA DURAGAYLARINING RIVOJLANISH FAZALARIDA BARGLARIDAGI PIGMENTLAR MIQDORI

Kaxxorova Umida Raximjon qizi

Kattaqo‘rg‘on Davlat Pedagogika instituti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada shirin makkajo‘xori (Zea mays L. saccharata) ning turli nav va duragaylarida rivojlanish fazalari davomida barglardagi asosiy pigmentlar — xlorofill* ***a****, xlorofill* ***b****, umumiy karotinoidlar miqdorining o‘zgarishi o‘rganildi. Tadqiqotlar vegetatsiyaning 3–4 barg, 7–8 barg, poyaning bo‘yin bag‘ri davri va sut pishish fazalarida olib borildi. Barg pigmentlarining spektrofotometrik tahlili asosida nav va duragaylarning fotosintetik faoliyati hamda ekologik barqarorlik darajasining farqlanishi aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, yuqori hosildor duragaylarda xlorofill kontsentratsiyasi barqarorroq bo‘lib, kechki fazalarda ham yuqori darajada saqlanadi. Ushbu ilmiy ish seleksiya jarayonlarida fiziologik ko‘rsatkichlarni hisobga olish zarurligini asoslab beradi.*

Abstract. *This article examines the changes in the content of major leaf pigments—chlorophyll a, chlorophyll b, and total carotenoids—in various varieties and hybrids of sweet corn (Zea mays L. saccharata) during different developmental stages. The research was conducted at the 3–4 leaf stage, 7–8 leaf stage, stem node formation stage, and the milk ripening phase. Based on spectrophotometric analysis of leaf pigments, differences in photosynthetic activity and the level of ecological stability among the varieties and hybrids were identified. The results showed that high-yielding hybrids maintain a more stable chlorophyll concentration, which remains at a high level even at later developmental stages. This study substantiates the importance of considering physiological and biochemical indicators in the plant breeding process.*

Аннотация*. В данной статье изучены изменения содержания основных пигментов листьев — хлорофилла a, хлорофилла b и общих каротиноидов — у различных сортов и гибридов сахарной кукурузы (Zea mays L. saccharata) в процессе онтогенеза. Исследования проводились в фазах 3–4 и 7–8 листьев, в фазе образования узла стебля и в фазе молочной спелости. На основании спектрофотометрического анализа листовых пигментов выявлены различия в фотосинтетической активности и уровне экологической устойчивости*

сортов и гибридов. Полученные результаты показали, что у высокоурожайных гибридов концентрация хлорофилла более стабильна и сохраняется на высоком уровне даже на поздних стадиях развития. Данная научная работа обосновывает необходимость учёта физиолого-биохимических показателей в селекционном процессе.

Kalit so‘zlar. Shirin makkajo‘xori, Zea mays L. saccharata, pigmentlar, xlorofill a, xlorofill b, karotinoidlar, vegetatsiya fazalari, duragay, spektrofotometriya, fotosintez.

KIRISH

Makkajo‘xori (Zea mays L.) dunyoda eng keng yetishtiriladigan don ekinlaridan biri bo‘lib, uning shirin navlari oziq-ovqat sanoati, konserva ishlab chiqarish va dietik mahsulotlar tayyorlashda alohida o‘rin tutadi. Shirin makkajo‘xorining hosildorligi va ozuqaviy qiymati ko‘plab omillarga, jumladan, fotosintez jarayonining samaradorligiga bevosita bog‘liq.

Fotosintez intensivligi esa o‘z navbatida barg pigmentlari — xlorofillar va karotinoidlar miqdoriga bog‘liq. Xlorofill pigmentlari yorug‘lik energiyasini o‘zlashtirishda asosiy ahamiyatga ega bo‘lsa, karotinoidlar nafaqat yordamchi pigment sifatida, balki oksidlovchi stressdan himoya qiluvchi antioksidantlar sifatida ham xizmat qiladi. Shuning uchun ularning miqdoridagi o‘zgarishlar o‘simlikning ekologik sharoitga moslashuvini, stresslarga chidamliligini va hosildorlik potentsialini aks ettiradi.

ASOSIY QISM

Makkajo‘xori (Zea mays L.) dunyoning barcha mintaqalarida keng yetishtiriladigan strategik ahamiyatga ega ekinlardan biridir. Uning shirin navlari — *Zea mays L. saccharata* — oziq-ovqat sanoatida muhim rol o‘ynaydi. Shirin makkajo‘xorining asosiy xususiyati qo‘vxokidagi shakarlarning yuqori bo‘lishi va ularning sut pishish davrigacha saqlanishidir. Biroq ushbu navlarning ekologik va fiziologik barqarorligi ko‘p jihatdan barg pigmentlari tarkibiga bog‘liq.

Zea mays L. saccharata ning morfologik va fiziologik xususiyatlari. Shirin makkajo‘xori boshqa makkajo‘xori tiplari bilan umumiy biologik xususiyatlarga ega bo‘lsa-da, ayrim belgilari bilan ajralib turadi:

- Donlaridagi saxaroza miqdori yuqori bo‘ladi.
- Don to‘qimalarida shirinlikni ta’minlovchi *sugary (su)* genining faoliyati yuqori.
- Vegetatsiya davrining boshida barglar yorqin yashil, o‘rta fazalarda esa pigmentlar eng yuqori darajada to‘planadi.
- Fotosintetik apparat harorat o‘zgarishiga sezgir bo‘lib, pigmentlar tarkibidagi o‘zgarishlar sharoitga moslashuvni aks ettiradi.

Barg pigmentlari: turlari va ahamiyati. Shirin makkajo‘xori barglarida uchraydigan asosiy pigmentlar quyidagilardir:

O‘rta faza (7–8 barg)

- Fotosintetik apparat to‘liq rivojlanadi.
- Xlorofill **a** va **b**, shuningdek karotinoidlar maksimal darajada to‘planadi.
- Shirin makkajo‘xorining genotiplarida farqlar aynan shu fazada yaqqol ko‘rinadi.

Poya bo‘yin bag‘ri fazasi

- O‘simlikning o‘sish sur’ati eng yuqori davr.
- Pigmentlar barqaror, ammo issiq havo yoki qurg‘oqchilikda xlorofill degradatsiyasi boshlanishi mumkin.

Donlarning sut pishish fazasi

- Pigmentlar miqdori kamayib boradi.
- Karotinoidlar fotooksidlanishdan himoya qilib, o‘simlikning so‘nuvchi fotosintez faoliyatini qo‘llab turadi.
- Duragaylarda pigment pasayishi nisbatan sekin kechadi, navlarda esa tezroq kuzatiladi.

Pigmentlar miqdori va hosildorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik. Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki:

- Xlorofill miqdori yuqori bo‘lgan genotiplar fotosintez koeffitsientiga ega bo‘ladi.
- Xlorofill a/b koeffitsienti 2,5–3 oralig‘ida bo‘lgan o‘simliklar ekologik stresslarga chidamliroq.
- Karotinoidlar miqdori yuqori bo‘lgan duragaylar issiq mavsumda hosildorlikni yaxshiroq saqlaydi.
- Pigmentlar ko‘rsatkichlari bo‘yicha kuchli genotiplar ko‘pincha hosildorlikning yuqori potentsialiga ega bo‘ladi.

Spektrofotometriya. Eng keng tarqalgan usul. 80 % etanolda ekstraksiya qilinadi, 470 nm, 649 nm va 665 nm da o‘lchanadi. Pigmentlar konsentratsiyasi maxsus formulalar orqali hisoblanadi.

Pigmentlar va ekologik omillar ta’siri. Shirin makkajo‘xori pigmentlarining to‘planishi tashqi sharoitlarga sezilarli darajada bog‘liq:

- **Harorat:** yuqori harorat xlorofill parchalanishini tezlashtiradi.
- **Yorug‘lik:** yetishmasligi pigmentlar sintezini sekinlashtiradi.
- **Suv tanqisligi:** karotinoidlar sintezi oshib, himoya mexanizmlari kuchayadi.
- **Tuproq unumdorligi:** azot yetishmasligi xlorofill miqdorini kamaytiradi.

Zea mays L. saccharata barglaridagi pigmentlar o‘simlikning rivojlanishi, fotosintetik faoliyati va ekologik omillarga moslashuvini belgilovchi asosiy fiziologik ko‘rsatkichlardandir. Xlorofill va karotinoidlarning miqdor dinamikasini o‘rganish orqali shirin makkajo‘xorining qaysi nav yoki duragayning ekologik barqarorligi va hosildorlik potentsiali yuqori ekanini aniqlash mumkin.

Pigment ko‘rsatkichlari seleksiyada, qishloq xo‘jaligi texnologiyalarini takomillashtirishda va stressga chidamli genotiplarni tanlashda muhim ilmiy asos yaratadi.

Fotosintez jarayonida pigmentlarning tutgan o‘rni beqiyosdir. Xlorofilllar, karotinoidlar va boshqa yordamchi pigmentlar o‘simlikning yorug‘lik energiyasidan foydalanish darajasini belgilaydi. Shu bois, *Zea mays L. saccharata* barglaridagi pigmentlarning miqdori va dinamikasini o‘rganish o‘simlikning

rivojlanishi, stressga chidamliligi va hosildorligini baholashda muhim omil hisoblanadi.

Shirin makkajo‘xorining nav va duragaylari o‘rtasidagi fiziologik farqlarni chuqur o‘rganish seleksiyada yuqori fotosintetik samaradorlikka ega genotiplarni tanlashda samarali yondashuvlardan biridir.

Tadqiqot uchun shirin makkajo‘xorining 3 ta nav va 2 ta duragayi tanlab olindi. Ekinlar To‘rtko‘l tumani sharoitida standart agrotexnika asosida parvarish qilindi. Barg pigmentlari quyidagi vegetatsiya fazalarida o‘lchandi:

1. 3–4 barg chiqarish davri
2. 7–8 barg fazasi
3. Poya bo‘yin bag‘ri davri
4. Sut pishish fazasi

Pigment miqdori 80 % etanolda ekstraksiya qilinib, 470, 649 va 665 nm to‘lqin uzunliklarida spektrofotometrik usulda aniqlangan.

Xlorofill a miqdorining o‘zgarishi. Tajriba natijalariga ko‘ra, xlorofill **a** ning eng yuqori ko‘rsatkichlari 7–8 barg davrida qayd etildi. Ushbu fazada fotosintetik apparat faol rivojlanadi va barglar maksimal yashil rangga ega bo‘ladi. Duragaylar orasida “D–2” namunasi 1,42 mg/g gacha bo‘lgan yuqori natijani ko‘rsatdi. Navlarda esa bu ko‘rsatkich o‘rtacha 1,10–1,25 mg/g oralig‘ida bo‘lgan.

Xlorofill b miqdorining dinamikasi. Xlorofill **b** fotosistem I va II ning barqarorligini ta’minlaydi. Uning miqdori ham aynan o‘rta vegetatsiya bosqichida yuqori bo‘lib, keyingi fazalarda pasayish kuzatildi. Duragaylarda xlorofill b ning kamayishi sustroq bo‘lgani tufayli fotosintezning davomiyligi uzaygan.

Karotinoidlar miqdorining o‘zgarishi. Karotinoidlar barcha fazalarda navlarga nisbatan duragaylarda yuqoriroq bo‘lib, ayniqsa stress omillar (yuqori harorat, qurg‘oqchilik) ta’sirida barqarorroq bo‘lib qoldi. Bu ularning antioksidant faoliyatiga bog‘liq.

Nav va duragaylar o‘rtasidagi umumiy farqlar.

Natijalar umumlashtirilganda:

- Duragaylar pigmentlar kontsentratsiyasining **eng yuqori va barqaror** darajasiga ega.
- Navlarda pigmentlar miqdori tez kamayuvchi bo‘lib, fotosintez samaradorligi pastroq bo‘lgan.
- Karotinoidlar miqdorining yuqoriligi duragaylarning **stressga chidamli** ekanini ko‘rsatadi.
- Xlorofill a/b nisbati duragaylarda optimal bo‘lib, bu ularning ekologik sharoitga yaxshi moslashganini tasdiqlaydi.

XULOSA

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, shirin makkajo‘xori nav va duragaylarida barg pigmentlari miqdori o‘simlikning rivojlanish fazalariga qarab sezilarli darajada o‘zgaradi. Duragaylar pigmentlar miqdori bo‘yicha navlarga nisbatan ustunlikka ega bo‘lib, bu ularning yuqori fotosintetik faolligini, yaxshiroq moslashuvchanligini va potentsial yuqori hosildorligini bildiradi.

Pigmentlar tarkibini o‘rganish seleksionerlarga samarali genotiplarni ajratib olish, shuningdek agrotexnik chora-tadbirlarni optimallashtirish imkonini beradi. Kelgusida pigmentlar bilan bog‘liq genetik markerlarni ishlab chiqish seleksiya jarayonini yanada takomillashtirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Arnon D. I.** Copper enzymes in isolated chloroplasts // *Plant Physiology*. – 1949. – Vol. 24, № 1. – P. 1–15.
2. **Lichtenthaler H. K.** Chlorophylls and carotenoids: Pigments of photosynthetic biomembranes // *Methods in Enzymology*. – 1987. – Vol. 148. – P. 350–382.
3. **Taiz L., Zeiger E.** Plant Physiology. – Sunderland, MA : Sinauer Associates, 2010. – 782 p.

4. **Titov A. F., Kaznina N. M.** Plant responses to abiotic stress factors // *Journal of Stress Physiology & Biochemistry*. – 2016. – Vol. 12, № 4. – P. 51–63.
5. **O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi.** Makkajo‘xori seleksiyasi bo‘yicha metodik qo‘llanma

ANIQ FANLARNI O‘QITISHDA SUN’IY INTELEKT (AI) DAN FOYDALANISH

Usmonov Erkin To‘lqin o‘g‘li
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali

Annotatsiya. *Maskur maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan, xususan, aniq fanlar (matematika, fizika, kimyo, informatika)ni o‘qitishda foydalanishning dolzarbligi, imkoniyatlari va istiqbollari tadqiq qilinadi. AI asosidagi vositalar ta’limni shaxsiylashtirish, murakkab matematik va fizik tushunchalarni vizuallashtirish, algoritmik masalalarni yechish, kodlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va o‘qituvchilarni ma’lumotlar tahlili asosida qaror qabul qilishda qo‘llab-quvvatlash kabi qirrali imkoniyatlarni taqdim etadi.*

Kalit so‘zlar. *Sun’iy intellekt (AI). Ta’lim texnologiyalari. Shaxsiylashtirilgan ta’lim. Virtual laboratoriyalar. Dasturlash ta’limi. Vizual modellashtirish. Adaptiv o‘rganish. O‘qituvchi malakasi. Raqamli ta’lim. Innovatsion usullar. O‘quv samaradorligi. Pedagogik integratsiya. AI platformalari.*

Аннотация. *В данной статье исследуется актуальность, возможности и перспективы использования технологий искусственного интеллекта в современном образовательном процессе, в частности при преподавании точных наук (математики, физики, химии, информатики).*

Инструменты на основе ИИ предоставляют широкие возможности для персонализации обучения, визуализации сложных математических и физических понятий, решения алгоритмических задач, развития навыков программирования, а также поддержки преподавателей в принятии решений на основе анализа данных.

Ключевые слова: *Искусственный интеллект (AI). Образовательные технологии. Персонализированное обучение. Виртуальные лаборатории. Обучение программированию. Визуальное моделирование. Адаптивное обучение. Квалификация преподавателя. Цифровое образование. Инновационные методы. Эффективность обучения. Педагогическая интеграция. AI-платформы.*

Abstract. *This article examines the relevance, opportunities, and prospects of using artificial intelligence technologies in modern education, particularly in the teaching of exact sciences (mathematics, physics, chemistry, computer science). AI-based tools provide diverse possibilities such as personalized learning, visualization of complex mathematical and physical concepts, solving algorithmic problems, developing coding skills, and supporting teachers in data-driven decision-making.*

Keywords: *Artificial Intelligence (AI). Educational technologies. Personalized learning. Virtual laboratories. Programming education. Visual modeling. Adaptive learning. Teacher competency. Digital education. Innovative methods. Learning efficiency. Pedagogical integration. AI platforms.*

Kirish. Zamonaviy texnologiyalar hayotimizning barcha sohalarini, shu jumladan ta’limni ham tubdan o‘zgartirmoqda. Sun’iy intellekt inson intellektiga o‘xshash vazifalarni, xususan, o‘rganish, tushunish, mulohaza yuritish va muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan tizimlarni yaratishga qaratilgan fan va texnologiya sohasidir. Ta’limda AI nafaqat yangi o‘quv vositalari sifatida, balki ta’lim jarayonini tashkil etishning o‘zini qayta shakllantiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Aniq fanlar — bu matematika, fizika, kimyo, informatika kabi fanlar bo‘lib, ularning asosiy xususiyati mantiqiy fikrlash, aniq hisoblash, eksperimental isbotlash va algoritmik yondashuvni talab qilishidir. Aynan shu xususiyatlar tufayli aniq fanlar AI texnologiyalaridan foydalanish uchun eng unumli sohalardan hisoblanadi. Ushbu maqolada AI ning aniq fanlar darslariga integratsiyasi, uning afzalliklari va kelajakdagi istiqbollari muhokama qilinadi.

Aining aniq fanlar ta’limidagi ahamiyati va imkoniyatlari. Aniq fanlarni o‘qitishning asosiy maqsadlaridan biri — mantiqiy fikrlash, analitik qobiliyat, matematik modellashtirish va algoritmik yondashuvni rivojlantirishdir. AI bu maqsadlarga turli yo‘llar bilan xizmat qilishi mumkin.

AI algoritmlari har bir o‘quvchining bilim darajasi, o‘rganish uslubi, zaif va kuchli tomonlarini tahlil qilib, ularga moslashtirilgan mashqlar, qo‘shimcha materiallar va individual o‘quv yo‘nalishlarini taklif qiladi. Matematikada o‘quvchi tenglamalar yechishda xato qilayotgan bo‘lsa, AI uni aniq qaysi bosqichda adashayotganini aniqlab, shu bosqichga oid qo‘shimcha mashqlar taklif qilishi mumkin. Fizikada har bir o‘quvchi uchun turli darajadagi masalalar generatsiya qilinishi, murakkablik darajasi avtomatik sozlanib turilishi mumkin.

AI yordamida abstrakt tushunchalarni modellashtirish aniq fanlar o‘qitishda muhim ahamiyatga ega. Matematikada 3D geometrik figuralarni aylantirish, grafik funktsiyalarni real vaqtda o‘zgartirish, differensial tenglamalarning yechimlarini vizuallashtirish mumkin. Fizikada kvant mexanikasi, yorug‘likning tarqalishi, elektr va magnit maydonlarni interfaol 3D modellar orqali ko‘rsatish imkoniyati mavjud. Kimyoda esa molekulalarning 3D tuzilishi, kimyoviy reaksiyalarning dinamik jarayoni, orbitalarning shakllarini vizuallashtirish mumkin.

Avtomatik masala yechish va tahlil qilish AI ning yana bir kuchli tomonidir. AI o‘quvchilarga masalalarni bosqichma-bosqich yechish yo‘lini ko‘rsatadi, har bir bosqichni tushuntiradi. O‘quvchining yechimidagi mantiqiy yoki hisoblash xatolarini aniqlab, tushuntirish beradi. Shuningdek, o‘quvchi darajasiga mos yangi va noyob masalalar yaratish imkoniyati mavjud.

Kodlash va dasturlash ta’limida AI dan yordam olish hozirgi kunda keng tarqalgan. AI asosidagi platformalar kod yozishda yordam beradi, xatolarni tuzatadi, kodni optimallashtiradi. Murakkab algoritmlarni tushuntirish, ularning ishlash printsipini animatsiyalar orqali ko‘rsatish mumkin.

Virtual laboratoriyalar va xavfsiz eksperimentlar aniq fanlarning muhim qismidir. AI yordamida xavfli kimyoviy reaksiyalarni virtual muhitda o‘tkazish, asboblarni virtual boshqarish imkoniyati paydo bo‘ladi. Fizikada qimmat va murakkab laboratoriya jihozlarisiz tajribalar o‘tkazish mumkin bo‘ladi.

Aniq fanlar o‘qitishda turli AI vositalari va platformalaridan foydalanish mumkin. Matematika uchun Photomath, Microsoft Math Solver kabi vositalar telefon kamerasiga tutilgan masalani skanerlab, batafsil yechim va tushuntirish beradi. Wolfram Alpha esa matematik, fizik va kimyoviy masalalarni yechish, grafik chizish imkoniyatini taqdim etadi. Khan Academy AI tutor shaxsiylashtirilgan matematika kurslarini taklif qiladi.

Dasturlash va informatika sohasida GitHub Copilot kod yozishda yordamchi bo‘lib, algoritmlarni taklif qiladi. Code.org AI kurslari sun’iy intellekt asoslari haqida interfaol kurslarni o‘z ichiga oladi. LeetCode AI helper dasturlash masalalarini yechishda maslahat beruvchi vazifasini bajaradi.

Umumiy o‘quv platformalari orasida DreamBox, ALEKS kabi matematika o‘rganish uchun adaptiv platformalar, Labster virtual kimyo va fizika laboratoriyalari, Google's AI Experiments esa AI asosidagi interfaol matematik va fizik ilovalarni taklif qiladi.

O‘qituvchi va o‘quvchilarning yangi rol va kompetensiyalari. AI texnologiyalarining kirib kelishi bilan o‘qituvchi va o‘quvchining roli sezilarli darajada o‘zgaradi. O‘qituvchi endi yagona bilim manbai emas, balki AI integratori, ma’lumotlar tahlilchisi, mentor va kreativ dars dizayneri sifatida faoliyat yuritadi. O‘qituvchi darsda qaysi AI vositalarini qanday vaqtda qo‘llashni bilishi, AI tomonidan taqdim etilgan o‘quvchilar natijalarini tahlil qilishi,

o‘quvchilarni AI dan unumli foydalanishga yo‘naltirishi, AI yordamida innovatsion dars ishlanmalari yaratishi kerak bo‘ladi.

O‘quvchilar esa AI savodxonligi, tanqidiy fikrlash, algoritmik fikrlash va raqamli hamkorlik kabi yangi kompetensiyalarni egallashlari talab qilinadi. O‘quvchilar AI vositalaridan foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lishlari, AI takliflarini baholash va tekshirish qobiliyatini rivojlantirishlari, masalalarni ketma-ket bosqichlarga ajratish mahoratini oshirishlari, AI vositalari yordamida guruh loyihalarini bajarish malakasiga ega bo‘lishlari zarur.

Qiyinchiliklar, cheklovlar va etik masalalar. AI ni aniq fanlar ta’limiga joriy etishda bir qator qiyinchiliklar va cheklovlar mavjud. Pedagogik muammolar orasida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatiga ta’sir, matematik masalalarni yechishda jarayon emas, natijaga e’tibor qaratish kabi muammolar mayjud. AI ga tayanish kreativlikni pasaytirishi mumkin.

Texnik va resurs cheklovlari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun alohida muammo hisoblanadi. Qimmat texnika va dasturiy ta’minot, internetga doimiy ulanish zarurati aniq fanlarni o‘qitishda AI dan foydalanishni qiyinlashtiradi.

Etik va akademik muammolar orasida o‘quvchilarning yechimlarni AI dan nusxa ko‘chirishi, xususiy ma’lumotlarning himoyasi, AI tomonidan generatsiya qilingan ma’lumotlarning ishonchliligi kabi masalalar muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston kontekstida esa o‘zbek tilidagi kontent yetishmasligi, matematik terminlar, tushuntirishlar o‘zbek tilida etarli emasligi, qishloq-shahar infratuzilmasi tafovuti, o‘qituvchilarning texnologik tayyorgarligi yetarli darajada emasligi kabi muammolar mayjud.

Aniq fanlarda AI integratsiyasi uchun takliflar. Aniq fanlarda AI integratsiyasini samarali tashkil etish uchun bir qator choralar ko‘rish zarur. O‘qituvchilarni tayyorlashda AI pedagogikasi kurslari tashkil etish, ustoz-shogird modelini joriy qilish, doimiy malaka oshirish dasturlarini amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Mahalliy kontent yaratish bo‘yicha o‘zbek tilidagi matematik AI yordamchisi ishlab chiqish, milliy o‘quv dasturiga mos AI mashqlar banki yaratish, virtual laboratoriyalarni mahalliylashtirish zarurati mayjud.

Maktablararo hamkorlikni rivojlantirish uchun AI resurs markazlari tashkil etish, onlayn o‘quv platformalari orqali resurslarni bo‘lishish, tajriba almashish forumlari o‘tkazish foydali bo‘ladi.

Baholash tizimini yangilash esa AI yordamida masala yechish jarayonini baholash, proyekt asosidagi baholash usullarini joriy etish, o‘quvchilarning AI bilan ishlash ko‘nikmalarini baholash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Aniq fanlarni o‘qitishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish — bu nafaqat zarurat, balki zamon talabi hisoblanadi. AI aniq fanlarni yanada qiziqarli, amaliy va shaxsiylashtirilgan qilish, har bir o‘quvchining potensialini to‘liq ro‘yxga chiqarish imkoniyatini beradi.

O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun muhim vazifa — bu texnologiyalarni "slepos" nusxalash emas, balki milliy ta’lim talablari, tilimiz va madaniyatimizga moslashtirish, shu bilan birga, raqamli tafovutni kamaytirish uchun harakat qilishdir. AI o‘qituvchini almashtirmaydi, lekin u samaraliroq, kreativroq va natijaliroq o‘qitish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Rasulov A. B., Xalimov A. A. Sun’iy intellekt asosida ta’lim tizimini raqamlashtirish: istiqbollar va muammolar. "Fan va texnologiyalar" ilmiy jurnali. Toshkent, 2022.
2. Karimov N. R. Zamonaviy axborot texnologiyalari va sun’iy intellekt yordamida aniq fanlarni o‘qitish metodikasi. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. "Raqamli ta’lim – 2030" konsepsiyasi. Toshkent, 2021.
4. Abduraxmanova G. T. Sun’iy intellekt texnologiyalarining matematika ta’limidagi o‘rni. "Yosh olim" ilmiy-ushubiy jurnali. Samarqand, 2023.

5. Ismoilov T. A. Informatika va dasturlash asoslarini o‘qitishda AI vositalaridan foydalanish. "Zamonaviy ta’lim" jurnali. Toshkent, 2023.
6. Holmes, W., & Miao, F. (2023). Guidance for generative AI in education and research. UNESCO.
7. Baker, T., & Smith, L. (2019). Educ-AI-tion rebooted? Exploring the future of artificial intelligence in schools and colleges. Nesta.

ELEKTR TARMOQLARIDA O‘TKAZGICHLARNI TO‘G‘RI TANLASHNING USUL VA VOSITALARINING TAHLILI

D. Egamov

Andijon davlat texnik institut

Validinov Abduraxmon

Andijon davlat texnik institut

Annotatsiya:*Ushbu maqolada hozirgi sharoitda elektr tarmoqlarida energiya isrofini kamaytirish yoqilg‘ini tejashning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanishi haqida fikr mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *energiya isrofini, elektr tarmoqlari, rudotermik pechlari, induktsiyali eritish pechlari, qarshilik pechlari, termik qurilmalari, isrofning hisobiy va texnik miqdori.*

Аннотация: *В этой статье приводятся размышления о том, что в современных условиях сокращение потерь энергии в электросетях является одним из важных направлений экономии топлива.*

Ключевые слова: *потери энергии, электрические сети, рудотермические печи, индукционные плавильные печи, сопротивительные*

печи, термические установки, расчетное и техническое количество потерь.

Annotation: *This article discusses the idea that reducing energy wastage in electrical networks is one of the important directions for saving fuel under current conditions.*

Keywords: *energy wastage, electrical networks, rudothermic furnaces, induction melting furnaces, resistance furnaces, thermal devices, calculated and technical amount of waste.*

Kirish: Hozirgi davrda mavjud elektr energiya isrofini kamaytirish tadg‘irlarini uch gruppaga bo‘linadi: tashkiliy, texnik va elektr energiyani hisobiy va texnik qayd etish tizimini takomillashtirish tadbirlari.

Tashkiliy tadbirlarni qo‘llash amalda hech qanday qo‘shimcha mablag‘ni talab etmaydi. Texnik tadbirlar qo‘shimcha kapital mablag‘larni talab etadi.

Kuchlanishni uch fazali simmetrik tizimi uchta fazada kuchlanishni modul va faza bo‘yicha bir xilligi bilan tavsiflanadi. Nosimmetrik tartibda fazalarda kuchlanish bir xil emas. Elektr tarmoqlarida nosimmetrik tartibi quyidagi holatlarda bo‘ladi:

1. Fazalarda yuklama bir xil bo‘lmaganda;
2. Tarmoq elementlari va liniyani to‘liq bo‘lmagan faza tartibida ishlashi;
3. Liniya fazalari parametrlarini har xil bo‘lishi.

Ko‘p holatlarda kuchlanish nosimmetriyasi faza yuklamalarining har xilligidan paydo bo‘ladi. 0,38 kVli shahar va qishloq elektr tarmoqlarida kuchlanish nosimmetriyasi asosan bir fazali kichik quvvatli yoritish va maishiy elektr iste’molchilarini ulanishi sababli yuzaga keladi. Bunday yuklamalar soni katta bo‘lmaganligi uchun ularni fazalar bo‘yicha bir xil taqsimlash kerak.

Yuqori kuchlanishli elektr tarmoqlarida nosimmetriya bir fazali katta quvvat elektr iste'molchilari bo‘lishidan yuzaga keladi. 0,38-10 kV sanoat tarmoqlarida nosimmetriyani asosiy manbalari rudotermik pechlari, induktsiyali eritish pechlari, qarshilik pechlari, termik qurilmalari, har xil quvvatli payvandlash uskunalaridir.

Tarmoq elementlarini to‘liq bo‘lmagan fazada ishlashi, qisqa vaqtli bir yoki ikki fazani qisqa tutashuvdan (QT) o‘chirilishidan yoki fazalar bo‘yicha tuzatishda uzoq vaqtli o‘chirishdan yuzaga keladi. Bir fazali qisqa tutashuvda avtomatik qayta ulash (AQU) samara beramsa, liniyani shikastlangan fazasini o‘chirish uchun liniyalar ayrim fazalar bo‘yicha boshqariladigan qurilmalar bilan jihozlanadi.

MATERIALLAR VA USLUBLAR:

Tarmoqqa bir va ko‘p fazali nosimmetrik yuklamalarni ulanishi natijasida kelib chiqqan nosimmetriya, ko‘ngdalang nosimmetriya deyiladi. Ko‘ndalang nosimmetriya ba'zi bir elektr energiya iste'molchilaring ayrim fazalaridagi aktiv va reaktiv qarshiliklarining tengsizligi tufayli kelib chiqadi.

Fazalararo kuchlanish nosimmetriyasi teskari ketma-ketlik, faza nosimmetriyasi esa nol ketma-ketlik tashkil etuvchilarning mavjudligidan hosil bo‘ladi. Kuchlanishlarning to‘g‘ri-U1, teskari-U2, nol-U0 ketma-ketlik simmetrik tashkil etuvchilari quyidagi ma'lum tengliklar asosida aniqlanadi.

Kuchlanish nosimmetriya darajasi kuchlanishning nosimmetrik koeffitsienti Ye2 % bilan xarakterlanadi. U teskari ketma-ketlik kuchlanish U2 ni nominal chiziqli kuchlanish U_{nom} ga nisbati bilan ifodalanadi.

$$E = \frac{U2}{U_{nom}} \cdot 100\% \qquad (4)$$

Kuchlanish nosimmetriyasi elektr energiya sifatining meyorlashtirilgan

ko‘rsatkichi hisoblanadi. Elektr energiya sifatini meyoriy nosimmetriya koeffitsienti E2≤2%. Agar nosimmetriya koeffitsienti belgilangan qiymatdan oshib ketsa, uni pasaytirish choralarini ko‘rish zarur.

Kuchlanish nosimmetriyasini elektr iste’molchilari ishiga ta’siri. Kuchlanish nosimmetriyasi elektr energiya isrofini oshishiga elektr ta’minot tizimining hamma bo‘g‘ini va elektr jihozlari ishonchliligini kamaytiradi. Sinxron mashinalarning qo‘shimcha qizib ketishi va statordan teskari ketma-ketlik toklari oqishi natijasida isrof ko‘payadi, bu esa asosiy aylantiruvchi momentga teskari bo‘lgan moment hosil bo‘lishiga olib keladi. Elektr mashinalarining teng bulmagan faza toklarida uzoq ishlashi turbogenerator va sinxron kompensatorlar uchun faza toklari farqi statorning nominal tokidan 10%, gidrogeneratorlar uchun esa 20% dan, oshmasligi kerak.

Asinxron yuritgachlarda nosimmetriya qo‘shimcha qizib ketishga va aylantiruvchi momentga teskari bo‘lgan moment hosil bo‘lishiga olib keladi. Uncha katta bo‘lmagan kuchlanish nosimmetriyasida ham teskari ketma-ketlik hosil bo‘ladi. Bu tok, to‘g‘ri ketma-ketlik tokiga ustma-ust tushadi. Bu holda mator qizib ketishi natijasida motor quvvati kamayib, izolyatsiyani eskirishi tezlashadi. Kuchlanish nosimmetriyasi 4% bo‘lganda to‘la quvvat ishlab turgan asinxron yuritgich ishlash muddati 2 marta kamayadi.

Kuchlanish nosimmetriyasida kondensator batareyalari reaktiv quvvatini fazalar bo‘yicha noteks yuklanishi natijasida kondensatorlarda o‘rnatilgan reaktiv quvvatdan to‘liq foydalanishga erishilmaydi. Bunda nosimmetriya bo‘lgan fazada reaktiv quvvatni tarmoqqa qaytarilishi boshqa fazalarga nisbatan ancha kam bo‘lganligi uchun kondensator batareyalarining nosimmetriya darajasi ancha oshadi

Ta’minlovchi tarmoqda kuchlanish nosimmetriyasini kamaytirish uchun nosimmetrik yuklamalarni qisqa tutashuv quvvati katta bo‘lgan tarmoq uchastkalariga, katta quvvatga ega bo‘lgan nosimmetrik yuklamalarni ajratib

alohida transformatorlarga ulanadi. Bir fazali yuklamalar hamma fazalarga teng va aniq taqsimlanadi.

Har bir fazaga bir fazali yuklamalarni teng taqsimlash har doim ham kuchlanish nosimmetriyasini yetarli darajada kamaytirmaydi. Bunday holda maxsus simmetriyalovchi qurilmalardan foydalaniladi.

Yuklamalar grafigi xarakteriga qarab simmetriyalovchi qurilmalar boshqariladigan va boshqarilmaydigan qilib tayyorlanadi.

O‘zgarmas yuklama grafigiga va quvvat koeffitsienti birga yaqin bo‘lgan bir fazali elektr energiya iste’molchilarini simmetriyalash uchun SHteyntmettsning boshqarilmaydigan sxemasidan foydalaniladi.

Boshqariladigan simmetriyalovchi qurilmalarning boshqarilmaydigan simmetriyalovchi qurilmalaridan farqi shundaki, kondensator batareyasi va drossel quvvati, parallel ulangan kondensatorlarning bir qism sektsiyasini drossel chulg‘amidan ajratish sxema sim yoki ayrim drossellarni o‘chirish bilan rostlanadi. Droselli ajratgichli simmetriyalovchi sxemani aniq sharoitdan kelib chiqqan holda boshqariladigan va boshqarilmaydigan qilib tayyorlash mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR:

Simdan o‘tayotgan tok uni va izolyatsiyani qizdiradi. Simlarni uzoq ishlashini ta’minlash uchun ularning harorati ruxsatlangan haroratdan oshmasligi kerak. Bu haroratga uzoq muddatli yuklamaning mumkin bo‘lgan qiymati, (uzoq muddatli oqadigan ruxsatlangan tok) ma’lum bir sharoitda ma’lum bir tashqi muhit haroratidagi sovutishga to‘g‘ri keladi.

Har xil turdagi simlar uchun ruxsatlangan harorat har xil sharoitlar uchun aniqlangan, masalan, HL larini ochiq simlari uchun yuqorida keltirilgan ruxsatlangan harorat, simlarning uchastkalarini bir-biri bilan elektr va mexanik ravishda ulaydigan biriktiruvchi kontaktlarini normal ishlash sharoitini hisobga olib aniqlangan. Binolar ichida o‘tkazilgan ochiq simlar uchun ruxsatlangan harorat yong‘indan saqlash talablariga asosan aniqlanadi.

Kabellar uchun, yuqori haroratda kabel qog‘ozini shikastlanishidan saqlash va kabel ichidagi tarkibiy gaz qismchalarining sonini oshib ketishiga yo‘l qo‘ymaslik ko‘zda tutiladi, chunki bu gazni ionlanishiga va kabelni teshilishiga olib keladi.

Agar, ruxsatlangan qizish harorati θрухфваφθур ma’lum bo‘lsa, unda Irux toki tufayli vaqt birligi davomidagi simdagi ajralayotgan issiqlikni quyidagi ifodadan aniqlash mumkin.

P rux

Tuzatuv koeffitsienti Ktuz simni rasmiy ish sharoitidan haqiqiy ish sharoitining farqini hisobga oladi. Tuzatuv koeffitsienti kirgiziladi, masalan, atrof muhitning haroratiga, oralaridagi masofaga bog‘langan ravishda bir tanщeyada joylashgan kabellar soniga, suvda yotqiziladigan kabellar uchun, bloklardagi kabellar va boshqalar uchun, bu koeffitsientlar tegishli jadvallarda keltirilgan. Agarda bir necha tuzatuv koeffitsientlarini hisobga olish kerak bo‘lsa, unda umumiy tuzatuv koeffitsienti Ktuz ularni ko‘paytmasiga teng bo‘ladi. Shunday hollarda, qachonki simlarning kesim yuzasi qizish shartiga asosan topilgan, uzoq muddatli ruxsatlangan qizdirish toki quyidagi ifodadan aniqlanadi

Bir qator iste’molchilar (31.1-rasm) qaytariladigan – qisqa vaqtli yuklama bilan ishlaydi. Bu yuklamalarni ta’minlaydigan simlar uchun quyidagi ifodadan aniqlanadigan uzoq muddatli toklarni qiymatiga qaraganda katta toklarga ruxsat etiladi:

$$I'_{rux.t} = \sqrt{0,8751} / UB_{ruxt}, \quad (9)$$

bu yerda UB- ulanish vaqti koeffitsienti, ish vaqti tish ning davr vaqti tD ni nisbatiga teng bo‘ladi. Bu ifodadan mis simlarning kesim yuzasi 6 mm^2 dan va alyumin simlarning kesim yuzasi 10 mm^2 dan katta bo‘lganda foydalanish mumkindir.

Kesim yuzasi katta bo‘lganda bir kabelning o‘rniga bir necha kichik yuzali kabellarni qo‘llash qulaydir, (ammo almashtiriladigan kabel 150 mm^2 dan kichik bo‘lmasligi kerak. Buni quyidagidan tushuntirsa bo‘ladi: kesim yuzasi katta bo‘lgan simlar va kabellarda qizish darajasi bo‘yicha ruxsatlangan tokni zichligi kichik yuzalilarga qaraganda kichik bo‘ladi, chunki sim va kabellarning kesim yuzasi qancha katta bo‘lsa uning o‘lchov birligiga to‘g‘ri keladigan sovitish maydoni shuncha kichik bo‘ladi.

Iqtisodiy zichlikka asoslanib tanlangan 110 kV va undan yuqori kuchlanishli HL larining simlari tojlanishni paydo bo‘lish sharoitlari va radio aloqa uskunalariga halaqit darajasi bo‘yicha tekshirilishi shart.

Tojlanishga bo‘lgan isrof elektr maydonining kuchlanganligiga bog‘liqdir. Simning diametri oshishi bilan maydonning ish paytidagi kuchlanganligiga teskari bog‘langan holda kamayadi. Shunday qilib, tojlanishga bo‘lgan isrofni kamaytirish uchun simning kesim yuzasini oshirish (yoki fazani bo‘lish) kerak. Texnik – iqtisodiy hisoblarni tojlanishga bo‘lgan isrof 330 kV va undan yuqori kuchlanishli (E-28 kV/sm bo‘lganda) liniyalarda hisobga olinadi. Fazaning eng kichik kesim yuzasi uning bo‘linishini hisobga olganda 330 kV kuchlanish uchun 500 mm^2ga

yaqin bo‘ladi. 900 mm^2 -500 kV uchun, 1200 mm^2-750 kV uchun va 2400 mm^2-1150 kV uchun [A].

Kuchlanganlikni pasaytirish uchun eng ta’sirli tadbir, faza simlarini bo‘lishdir, bu tufayli tojlanishga bo‘lgan o‘rtacha yillik quvvat isrofini bir necha marta kamaytiriladi. 330-500 kV HL larini loyihalashdagi ko‘p tajribalarga asosan amaliyotda 330 kV kuchlanishli liniyalarning fazasi bo‘lingan ikki simga egadir, 500 kV kuchlanishli liniyalarning fazasi esa 3 simga egadir.

Tojlanishga bo‘lgan energiya isrofini aniqlash uchun avval elektr maydonining ish paytidagi kuchlanganligini aniqlash kerak. Chetdagi simlar uchun faza bo‘lingandagi kuchlanganlik, kV/sm, teng:

Kabellarni qisqa tutashuv toklari qizdirishiga chidamlngi bo‘yicha tekshirishi. Qisqa tutashuv toki simdan oqib, uni tez qizdirgani tufayli izolyatsiya shikastlanishi va kabelning bir qismi yonib ketishi mumkin. Bu esa qisqa tutashuv vaqtida simda ajraladigan miqdoriga borliq.

Hajm birligi uchun qisqa tutashuv paytida ajraladigan issiqlik energiya miqdori quyidagi ifodadan aniqlanadi:

Kabel yonmasligi uchun orqali hisoblangan energiya qiymati mumkin bo‘lganidan oshmasligi kerak. E ning kiymatini kamaytirish uchun kuyidagi mumkin bulgan tadbirlar kuriladi:

Ko‘p jixatdan eng arzon usul tez xarakatlanuvchi himoyani kullash bo‘ladi. Bunda kiska tutashuv vaktida kabelning kizishga turg‘unligini ta’minlash uchun uning kesim yuzasini maqbulligidan oshirish talab etilmaydi. EUTQ (elektr uskunalarini tuzilishi koidalari)ga asosan saklagichlar yordamida ximoyalanadigan simlar va

kabellar qisqa tutashuv toklari qizdirishiga chidamlik bo‘yicha tekshirilmaydi, chunki kabel ruxsatlangan haroratga yetguncha saklagich oldinroq yonib ketadi.

Jadvallarda simlar uchun qisqa tutashuv vaqtidagi mumkin bo‘lgan harorat keltirilgan bo‘ladi.

Liniya rostlagich transformatorlari (LRT) va ketma–ket rostlovchi transformatorlar kuchlanishni alohida EULda yoki EUL guruhlarida rostlash uchun qo‘llaniladi. Shunday qilib, ular yuklama ostida rostlaydigan transformatorlardan foydalanilgan mavjud tarmoqlarni qayta qurishda qo‘llaniladi. Bunday hollarda nimstantsiya shinasida kuchlanishni rostlash uchun LRT rostlanmaydigan transformator bilan ketma–ket ulanadi. Chiqib ketuvchi EULlarda kuchlanishni rostlash uchun LRTlari bevosita EULlariga ketma–ket ulanadi.

LRT yordamida kuchlanishni bo‘ylama, ko‘ndalang va bo‘ylama–ko‘ndalang rostlash mumkin.

Ko‘p hollarda kichik kishloq yoki temir yo‘l inshootlarini (masalan avtomatik boshqarish liniyalarini) ta’minlaydigan va boshqa yuklamasi zich bo‘lmagan mahalliy elektr tarmoklarida rangli metall simlari yetarli darajada ishlatilmaydi.

Bundan kelib chiqadi, qachonki mis va alyumin simlarining kesim yuzasi kuchlanishni yo‘qotilishi yoki ruxsatlangan yuklama toki bo‘yicha emas, balki mexanik mustaxkamligi bo‘yicha olinsa, demak u xavo liniyalari uchun ruxsatlangan minimal yuzadan kattalashtirilib tanlaniladi.

Shuningdek, 6 kV-li xavo liniyalari uchun EUTQ-da minimal kesim yuzasi sifatida A-25 alyumin simi ruxsat etiladi.

Faraz qilamiz, masalan 6 kV-li liniya 12 km uzunlikka R=60 kVt kuvvatni (cosφ=0,8. Q=42,6 kVAr) uzatish kerak. A-25 simli liniya uchun r_0=1,88 Om/km x_0=0.377 Om/km bo‘lganda, kuchlanish yo‘qotilishini topamiz.

$$\Delta U\% = \frac{l\cdot(P\cdot r_0+Q\cdot x_0)}{U_н^2\cdot 10^3} = \frac{12\cdot(60\cdot 1{,}28+42{,}6\cdot 0/377)}{6v6000}\cdot 100\% \approx 3\% \qquad (13)$$

bu esa mumkin bo‘lgan 10% kuchlanish yo‘qotilishidan ancha kichikdir. Demak mexanik mustahkamligi nuqtai nazaridan minimal kesim yuzali A-25 simni yetarli ishlatilmaydi, chunki berilgan holatda ruxsatlangan kuchlanish yo‘qotilishi ΔU_{pyx}-ga asosan kesim yuzasi 6 mm^2 alyumin simni qo‘llash maqsadga muvofiq. Ammo, bu mumkin emas, shuning uchun bunday hollarda alyumin simlari katta mexanik mustaxkamlikka, lekin past elektrik ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgan po‘lat simlar bilan almashtirilishi kerak.

Po‘lat simlarni qo‘llanishi liniyani qurishdagi harajatlarni kamaytirishga va eng muhimi rangli metallardan tayyorlangan kamyob simlarni kamyob bo‘lmaganlari bilan almashtirishga imkon beradi.

Po‘lat simlardan tayyorlangan tarmoklarni hisoblash quyidagi ketma-ketlikda bajariladi: liniya uchastkalaridagi tokni qiymatlari aniqlanadi, keyin har bir uchastkaga tegishli bir-ikki variantda simning kesim yuzasi mo‘ljallaniladi (bir tola yoki ko‘p tolali) va jadvaldan ruxsatlangan qizish toki I_{rux} bo‘yicha tanlaniladi.

So‘ngra har bir uchastka uchun aktiv karshilik va induktiv karshilik $x_0 = x' + x''$ aniklanadi (jadval).

Aktiv qarshilik va ichki reaktiv qarshilik x''_0-ni kurilayotgan uchastkadan

okayotgan tokni qiymati bo‘yicha, tashqi reaktiv qarshilik x' -ni esa liniyaning geometrik ko‘rsatkichlariga asosan aniqlanadi.

Jadvalda har xil diametr uchun oqayotgan tokning qiymatiga bog‘liq bo‘lgan, tajribadan aniqlangan r0 va

$x_0 = x' + x''$ ning qiymatlari keltirilgan.

0 0

So‘ngra kuchlanish yo‘qotilishi quyidagi ifoda orqali topiladi:

$$\Delta U_{\%} = \frac{1}{U_H} \sum_{0}^{n} P_i \cdot r_0 \cdot l_i + Q_i \cdot (x' + x'') \cdot l_i \quad (14)$$

va javob rusatlangan kuchlanish yo‘qotilishining qiymati bilan taqqoslanadi.

XULOSA:

Olib borilgan tadqiqot ishlaridan shuni xulosa qilish mumkinki kuchlanish nosimmetriyasining ikki turi mavjud bo‘lib, bular bo‘ylama va ko‘ngdalang nosimetriyalaridir. Elektr tarmoq elementlari nosimmetriyasi bilan bog‘liq bo‘lgan nosimmetriya, bo‘ylama nosimmetriya deb ataladi. Bu havo liniyalarini to‘liq bo‘lmagan faza tartibida ishlashidir.

Bunday natijada simni kesim yuzasini kattalashtirib, qaytadan, kuchlanish yo‘qotilishi bo‘yicha tekshiriladi. Yakuniy kesim yuzasini tanlash bir qancha ketma-ket yaqinlashishlardan kelib chiqadi. Tokning iqtisodiy zichligiga asosan polat simlarni tanlash amaliyotda qo‘llanilmaydi.

Xulosa qilib shuni qayd qilish kerakki qizish bo‘yicha ruxsatlangan tok Iq – ga asosan tanlangan simni kesim yuzasi odatda juda katta kuchlanish yo‘qotilishga olib keladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Safarov A. M., G‘oyibov T. Sh., Sulliyev A. X. *Elektr tarmoqlari va tizimlari*: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, 2020. – 272 b.
2. Мамаджанов Б. Д., Манноббоев Ш. С. Меры по минимизации потерь мощности и энергии в электрических сетях // *Educational Research in Universal Sciences*. – 2023. – Т. 2, № 15. – С. 162–168.

3. Манноббоев Ш. С. Определение капитальных затрат и годовых эксплуатационных затрат в электрической системе // *International Journal of Scientific Researchers (IJSR) Indexing*. – 2024. – Т. 4, № 2. – С. 103–106.
4. Шукуралиев А. Ш., Манноббоев Ш. С. Выбор методов релейной защиты высоковольтных подстанций // *International Journal of Scientific Researchers (IJSR) Indexing*. – 2024. – Т. 4, № 2. – С. 96–102.

Co (II) OKSALAT VA RUX ATSETAT ASOSIDAGI KOMPLEKS BIRIKMANING SINTEZI VA TERMIK TAHLILI

Zaripova Dinora Ibragimovna

Xorazm Ma’mun akademiyasi tayanch doktoranti

Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna

O‘zbekiston Milliy universiteti Kimyo fakulteti dekani, k.f.d., professor

Abdullayeva Zubayda Shavkatovna

Urganch Ranch texnologiya universiteti dotsenti, k.f.f.d. (PhD), dotsent

Masharipov Azamat Tursinboyevich

Abu Rayxon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti akademik litseyi Kimyo-biologiya kafedrasi mudiri, k.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. *Mazkur ishda Co (II) ioni ishtirokida hosil bo‘lgan oksalatatsetatli kompleks birikmaning termik xossalari o‘rganildi. Kompleks birikma kimyoviy sintez yo‘li bilan olinib, ularning strukturaviy xususiyatlari aniqlashtirildi. Asosiy e’tibor bu birikmaning termik tahliliga qaratildi, ya’ni ularning issiqlik ta’sirida parchalanish bosqichlari, massaning kamayish dinamikasi, parchalanish harorati va yakuniy mahsulotlari TG/DTA*

(termogravimetrik va differensial termik tahlil) usullari yordamida tahlil qilindi. Olingan natijalar asosida kompleks birikmalarning barqarorligi, ularning parchalanish mexanizmi va termik harorat oralig‘i aniqlandi.

Kalit so‘zlar. *Co (II) ioni, rux atsetat, kompleks birikmalar, oksalat guruhi, atsetat guruhi, termik tahlil, termogravimetrik tahlil (TG), differensial termik tahlil (DTA), parchalanish harorati, issiqlikka chidamlilik.*

Аннотация. *В данной работе изучены термические свойства оксалатоацетатного комплексного соединения, образованного в присутствии иона Co (II). Комплексное соединение было получено путем химического синтеза, и уточнены его структурные характеристики. Основное внимание было уделено термическому анализу этого соединения, а именно: исследованию стадий его разложения под воздействием тепла, динамики уменьшения массы, температуры разложения и конечных продуктов с помощью методов ТГ/ДТА (термогравиметрический и дифференциальный термический анализ). На основе полученных результатов определены стабильность комплексного соединения, механизм его разложения и интервал термических температур.*

Ключевые слова: *ион Co (II), ацетат цинка, комплексные соединения, оксалатная группа, ацетатная группа, термический анализ, термогравиметрический анализ (ТГ), дифференциальный термический анализ (ДТА), температура разложения, термостойкость.*

Abstract. *In this work, the thermal properties of the oxalate acetate complex compound formed in the presence of Co (II) ions were studied. The complex compound was obtained through chemical synthesis, and its structural characteristics were determined. The main focus was on the thermal analysis of this compound, specifically examining the stages of its thermal decomposition, the dynamics of mass loss, decomposition temperature, and final products using TG/DTA (thermogravimetric and differential thermal analysis) methods. Based on*

the obtained results, the stability of the complex compound, its decomposition mechanism, and the thermal temperature range were determined.

Keywords. *Co (II) ion, zinc acetate, complex compounds, oxalate group, acetate group, thermal analysis, thermogravimetric analysis (TG), differential thermal analysis (DTA), decomposition temperature, heat resistance.*

Koordinatsion birikmalar zamonaviy kimyo va materialshunoslikda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, Co (II) ioni ishtirokida hosil bo‘lgan kompleks birikmalar katalizatorlar, dori vositalari, biologik tizimlar va yangi funksional materiallar sifatida keng qo‘llaniladi. Ushbu komplekslar tarkibidagi oksalat ($C_2O_4^{2-}$) va atsetat (CH_3COO^-) guruhlari ligand sifatida metall ionlari bilan mustahkam bog‘lanib, turli xil struktura va fizik-kimyoviy xossalarga ega bo‘lgan birikmalar hosil qiladi. Bu kabi komplekslarning termik xossalarini o‘rganish — ularning barqarorligini, parchalanish bosqichlarini va haroratga nisbatan chidamliligini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Termik analiz, xususan termogravimetrik (TG) va differensial termik analiz (DTA) usullari, kompleks birikmalarning parchalanish jarayonlarini izchil o‘rganishga imkon beradi.

Koordinatsion birikmalar, xususan, kobalt (II) ioni asosidagi komplekslar, so‘nggi yillarda kimyo fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ular noyob fizik-kimyoviy xossalarga ega bo‘lib, biologik faol moddalarda, elektrotexnika, kataliz, dori vositalari sintezi va materialshunoslikda keng qo‘llaniladi. Ayniqsa, oksalat ($C_2O_4^{2-}$) va atsetat (CH_3COO^-) kabi ligandlar bilan hosil bo‘lgan Co (II) komplekslari o‘zining yuqori reaktivligi va strukturaviy xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Oksalat va atsetat guruhlari kobalt (II) ioni bilan bir necha yo‘l orqali koordinatsiyalanadi, bu esa hosil bo‘layotgan komplekslarning geometriyasiga (masalan, tetraedrik, kvadrat planar yoki oktaedrik tuzilmalarga) ta’sir ko‘rsatadi [1,2]. Ko‘pgina tadqiqotlarda bu turdagi komplekslarning termik xossalari – ya’ni harorat ta’sirida qanday bosqichlarda va qanday mahsulotlarga parchalanishi TG/DTA analiz usullari yordamida o‘rganilgan. Oksalat ligandining koordinatsion xatti-harakati ko‘plab tadqiqotlarda yoritilgan bo‘lib, u metall ionlari

bilan μ-2 yoki μ-4 ko‘priklovchi rejimda bog‘lanib, polimer tuzilmalar hosil qilishi qayd etilgan [3]. Kobalt oksalatlari bo‘yicha olib borilgan ishlarda bu ligandning kelishik usuli tuzilma barqarorligi va magnit xossalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi ko‘rsatilgan. Rux atsetat asosida olingan koordinatsion birikmalar esa oson almashinish reaksiyalari, turli geometriyalar va barqaror komplekslar hosil qilishi bilan ajralib turadi [4]. Bunday komplekslar ko‘pincha diamagnit xususiyatga ega bo‘lib, ularning strukturasi sintetik sharoit — pH, harorat, erituvchi tabiati va ligand nisbatiga — sezgir ekani ta’kidlanadi. O‘tish metall komplekslarining magnit va struktura xossalariga oid keng ko‘lamli ma’lumotlar mavjud bo‘lib, bu yo‘nalishning ahamiyati materialshunoslik, ion almashinish materiallari va gibrid tizimlar yaratishda yanada ortib bormoqda [5]. Co (II) oksalatning Zn (II) asetati bilan kompleks birikmasi sintezi: Co oksalatning suvli eritmasi (0,001 mol) va Zn atsetatning suvli eritmasi (0,002 mol) 40^0C haroratda 1 soat davomida 800 aylanish tezligida magnitli aralashtirgich yordamida aralashtirildi. Eritma to‘q ko‘k rangga kirdi va 15 kun davomida xona haroratida qoldirildi. Natijada, Co(II) oksalat atsetat Zn kompleksi hosil bo‘ldi [6].

Sintez qilingan Cu(II) oksalatatsetatli kompleks birikmaning termik xossalari TG, DTA va DSC usullari yordamida o‘rganildi, ular asosida birikmalarning termik parchalanish bosqichlari va energetik o‘zgarishlari haqida tafsilotlar aniqlandi (1-rasm). Ko‘p bosqichli termik tahlil (TGA/DTA) 1:2 mol nisbatida olingan Co(II) oksalat va Zn(II) atsetat kompleks birikmasining parchalanish xususiyatlarini o‘rganish uchun olib borildi.

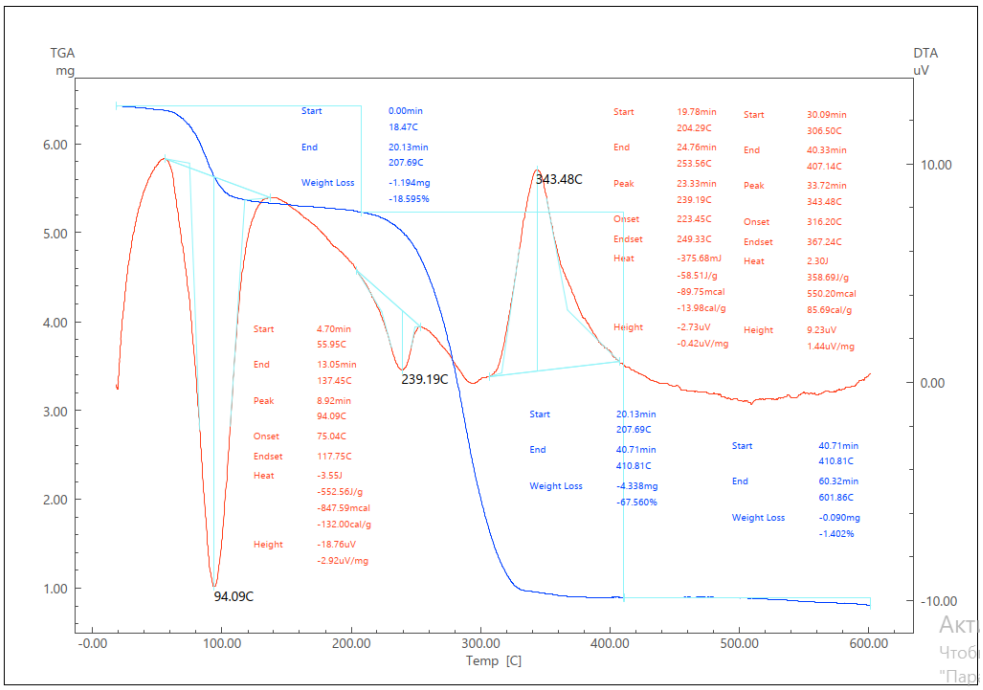

1-rasm. $[(CoC_2O_4)_2 \cdot Zn(CH_3COO)_2] \cdot 4H_2O$ birikmasining termik tahlili

TGA grafigida uchta asosiy massaning kamayish bosqichi aniqlangan. Birinchi bosqich (94.09°C)da taxminan 18.55% massaning yo‘qolishi qayd etilgan bo‘lib, bu bosqichda kompleksdagi kristallizatsion suv molekulalarining ajralishi sodir bo‘ladi. Bu endotermik jarayon DTA chizig‘ida pastga yo‘naltirilgan pik bilan tasdiqlangan. Ikkinchi bosqich (239.19°C) da 11.99% massaning yo‘qolishi Zn(II) atsetatning termik parchalanishi natijasida yuz beradi. Bu jarayon ham endotermik xarakterga ega bo‘lib, atsetat ionlarining parchalanishi bilan bog‘liq. Uchinchi bosqich (343.48°C) da 37.56% massaning kamayishi Co(II) oksalatning parchalanishiga to‘g‘ri keladi. Bu bosqichda CO va CO_2 gazlarining ajralishi bilan birga, DTA da kuchli ekzotermik effekt kuzatilgan, bu esa parchalanishning ekzotermik xarakterga egaligini ko‘rsatadi.

Umumiy massaning yo‘qotilishi 67.56% ni tashkil etdi, bu nazariy hisob-kitoblarga (69.16%) yaqin bo‘lib, kompleksdagi barcha suv, atsetat va oksalat guruhlarining to‘liq parchalanishini tasdiqlaydi. Termik tahlil yakunida qoluvchi qattiq qoldiq ZnO va CoO oksidlaridan iborat.

Ushbu natijalar kompleks birikmaning bosqichma-bosqich parchalanishini tasdiqlab, uning tarkibini va termik barqarorlik chegaralarini aniqlashga imkon

beradi. Bu esa, kompleksning strukturasini tushunish va undan keyingi sintez yoki qo‘llanmalarda foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Brown M. E., Dollimore D., Galwey A. K.** Comprehensive chemical kinetics: thermal decomposition of ionic solids. – Amsterdam : Elsevier, 2005.
2. **Cotton F. A., Wilkinson G.** Advanced inorganic chemistry. – 6th ed. – New York : Wiley-Interscience, 1999.
3. **Cai J., Lan Y., He H., Zhang X., Armstrong A. R., Yao W., Lightfoot P., Tang Y.** A reversible single-crystal-to-single-crystal transformation with a large volume change // *Inorganic Chemistry*. – 2020. – Vol. 59. – P. 16936–16943.
4. **Farrugia L. J.** WinGX and ORTEP for Windows: an update // *Journal of Applied Crystallography*. – 2012. – Vol. 45. – P. 849–854.
5. **Groom C. R., Bruno I. J., Lightfoot M. P., Ward S. C.** The Cambridge Structural Database // *Acta Crystallographica Section B*. – 2016. – Vol. 72. – P. 171–179.
6. **Abdullayeva Z. Sh., Kadirova Sh. A., Khasanov Sh. B., Qahorova S. I.** Synthesis of coordinating compounds of nickel(II) formate with zinc and calcium acetates // *Electronic Journal of Actual Problems of Modern Science, Education and Training*. – Urgench, 2021. – No. 8. – P. 92–95.

МЕТОДЫ ТОЧЕЧНОГО ОЦЕНИВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЕ КОРРЕЛЯЦИОННЫХ И РЕГРЕССИОННЫХ ЗАВИСИМОСТЕЙ

Абдуманнонов Алимардон Абдувохидович

Самаркандский институт экономики и сервиса

Аннотация: В работе рассматриваются основные элементы точечного оценивания параметров, а также методы корреляционного и регрессионного

анализа, применяемые для исследования стохастических связей между случайными величинами. Описываются выборочный метод, принципы построения несмещённых оценок среднего и дисперсии, а также влияние выбросов на достоверность статистических выводов. Представленный материал раскрывает теоретические основы анализа данных и демонстрирует роль статистических методов в выявлении закономерностей и прогнозировании поведения исследуемых величин.

Ключевые слова: *точечное оценивание, выборка, математическое ожидание, дисперсия, корреляция, коэффициент корреляции, регрессия, метод наименьших квадратов, стохастическая связь.*

Annotatsiya: Ushbu ishda parametrlarning nuqtaviy bahosi, shuningdek tasodifiy kattaliklar o‘rtasidagi stoxastik bog‘liqliklarni o‘rganishda qo‘llaniladigan korrelyatsiya va regressiya tahlilining asosiy usullari yoritiladi. Tanlanma usuli, o‘rtacha va dispersiyaning xolis baholarini qurish prinsiplari, shuningdek, o‘ta farq qiluvchi qiymatlarning statistik xulosalarga ta’siri batafsil sharhlanadi. Keltirilgan material ma’lumotlar tahlilining nazariy asoslarini ochib beradi va statistik usullarning qonuniyatlarni aniqlash hamda bashorat qilishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *nuqtaviy baholash, tanlanma, matematik kutilma, dispersiya, korrelyatsiya, korrelyatsiya koeffitsienti, regressiya, eng kichik kvadratlar usuli, stoxastik bog‘liqlik.*

Abstract: This study examines the fundamental concepts of point estimation of parameters, as well as the methods of correlation and regression analysis used to investigate stochastic relationships between random variables. It describes the sampling method, principles of constructing unbiased estimates of the mean and variance, and the influence of outliers on the reliability of statistical conclusions. The material presented outlines the theoretical foundations of data analysis and

demonstrates the importance of statistical methods in identifying patterns and predicting the behavior of observed variables.

Keywords: *point estimation, sample, expected value, variance, correlation, correlation coefficient, regression, least squares method, stochastic relationship.*

Введение

Современные задачи анализа данных требуют применения статистических методов, позволяющих исследовать структуры, закономерности и взаимосвязи, скрытые в наблюдаемых значениях случайных величин. Даже при ограниченном объёме информации необходимо формировать достоверные выводы о свойствах генеральной совокупности, что делает выборочный метод и точечное оценивание ключевыми инструментами математической статистики.

Особое значение приобретают методы исследования зависимостей между величинами, поскольку многие процессы в экономике, технике и социальных науках основаны на взаимодействии различных факторов. В этих условиях корреляционный анализ позволяет выявлять и количественно оценивать силу стохастической связи между переменными, а регрессионный анализ обеспечивает построение математической модели, описывающей поведение изучаемой величины в зависимости от других параметров.

1. Выборочный метод

Применение методов математической статистики в обработке результатов наблюдений становится возможным благодаря использованию выборочного подхода.

Сущность выборочного метода можно выразить следующим образом. Существует обширная совокупность объектов, называемая генеральной совокупностью. Из неё случайным образом отбирают n элементов — это и есть выборка, а число n определяется как её объём.

Отобранные элементы подвергаются тщательному исследованию, на основании которого необходимо сделать выводы о свойствах всей генеральной совокупности или оценить интересующие параметры.

Таким образом, процесс получения данных можно описать так: существует случайная величина *X*, и в ходе *n* независимых опытов фиксируются *n* возможных её значений. Если считать множество всех допустимых значений случайной величины *X* генеральной совокупностью, то набор наблюдений x_1, x_2, …, x_n формирует выборку. Именно по этим выборочным данным требуется определить вид распределения случайной величины *X* и параметры генеральной совокупности.

Полученные наблюдения x_1, x_2, …, x_n рассматриваются как полная совокупность значений некоторой конечнозначной случайной величины X_n. Распределение этой величины определяется на основе фактических данных и называется *эмпирическим* или *выборочным* распределением.

Среднее и дисперсия выборки

Пусть математическое ожидание случайной величины X обозначается как M[X] Поскольку истинное значение M[X] неизвестно, в практических наблюдениях вместо него используют выборочное математическое ожидание, особенно если число наблюдений n велико. Очевидно, что чем больше объём выборки, тем меньше ошибка такого приближения.

Выборочное математическое ожидание фактически является обычным средним арифметическим значений выборки. Его вычисляют по формуле:

$$M[X_n] = \frac{x_1 + x_2 + \ldots + x_n}{n}.$$

Это значение называют выборочным средним и обозначают $\overline{x_в}$. Если данные предварительно сгруппированы в интервалы, то среднее можно выразить как:

$$\bar{x}_в = \frac{\sum_{i=1}^{K} n_i x_i}{n},$$

где

x_i — значение варианта (наблюдаемого результата),

n_i — частота появления этого результата,

n — общий объём выборки.

Таким образом, $\bar{x}_в$ нередко используют как приближение истинного значения измеряемой величины. Хотя такая оценка и содержит погрешность, она уменьшается по мере увеличения числа наблюдений.

Наиболее надёжной характеристикой результата измерений является **среднее арифметическое** или, в случае разной частоты значений, **среднее взвешенное**.

2. Средние значения выборки

Если все наблюдаемые варианты встречаются одинаковое число раз (обычно один раз), то применяют стандартное среднее арифметическое. Это характерно для небольших выборок.

Когда же варианты имеют разные частоты появления — что часто встречается при больших объёмах данных — используют среднее взвешенное, определяемое формулой:

$$\bar{x} = \frac{\bar{x}_1 m_1 + \bar{x}_2 m_2 + \ldots + \bar{x}_k m_k}{m_1 + m_2 + \ldots + m_k},$$

где

$\bar{x}$ — значение случайной величины в середине i-го интервала,

m_i— частота наблюдений в этом интервале,

k— количество интервалов группировки.

Помимо среднего значения для описания распределения используют и другие показатели — **медиану** и **моду**, которые дают представление о характере распределения данных.

Медиана выборки

Медиана $m_{0.5}$ это значение, делящее вариационный ряд на две равные части по числу наблюдений или по площади под кривой распределения.

Если число элементов выборки нечётное, медиана определяется так:

$$m_{0,5} = x_{\bar{m}},$$

Если количество наблюдений чётное, медиана равна среднему двух центральных элементов упорядоченного ряда:

$$m_{0,5} = \frac{(x_m + x_{m+1})}{2},$$

Модой m_0 называют то значение случайной величины, которое встречается наиболее часто. В интервальном вариационном ряду модальным считается интервал с максимальной частотой. Для вычисления моды используют следующую формулу:

$$m_0 = h^{н}_{m_0} + h\frac{m_{m_0} - m_{m_0-1}}{2m_{m_0} - m_{m_0-1} - m_{m_0+1}},$$

где $h^{n}_{m_0}$— нижняя граница модального интервала,

h — ширина интервала (шаг группировки),

m_{m_0} — частота модального интервала,

m_{m_0-1} — частота предыдущего интервала,

m_{m_0+1} — частота следующего.

Мода показывает наиболее вероятное значение случайной величины.

Характеристики разброса данных

Для нормального распределения важной особенностью является степень того, насколько сильно отдельные наблюдения отклоняются от среднего значения. Для измерения этого отклонения используют следующие показатели.

1. Размах

Размах — это разница между максимальным и минимальным значениями:

$$R = xmax - xmin$$

2. Дисперсия

Дисперсия DDD характеризует среднюю величину квадратов отклонений значений от среднего:

$$D = \Sigma((x_i - \bar{x})\^2) / n$$

Это одна из ключевых характеристик изменчивости данных.

3. Отбраковка резко выделяющихся результатов (промахов)

В процессе статистической обработки результатов наблюдений могут возникать отдельные значения, которые существенно отличаются от общей совокупности данных. Подобные значения классифицируются как *промахи*, то есть результаты, не отражающие реальное состояние исследуемого процесса и возникающие вследствие субъективных или технических ошибок. Наличие промахов приводит к искажению статистических характеристик выборки, снижая достоверность выводов исследования.

Основные причины появления промахов включают: неправильную эксплуатацию измерительных приборов, некорректное считывание данных, ошибки при регистрации наблюдений, а также арифметические ошибки при последующей обработке результатов.

С целью обеспечения корректности статистического анализа проводится выявление сомнительных результатов с последующей их отбраковкой. Для этого используются специальные статистические критерии, позволяющие установить степень вероятности принадлежности значения к генеральной совокупности.

Определение достаточного объёма выборки является важным этапом подготовки исследования. Он должен соответствовать требованиям точности, финансовым ограничениям, ресурсам эксперимента и временным

возможностям. Объём выборки должен быть минимальным, но достаточным для получения надежных статистических оценок.

4. Корреляционный анализ

Корреляционный анализ применяется для определения наличия и силы стохастической связи между двумя или более случайными величинами. В отличие от функциональной зависимости, когда каждой точке аргумента соответствует строго одно значение функции, стохастическая зависимость допускает влияние случайных факторов и характеризуется изменением распределения одной величины при изменении другой.

Если дисперсия суммы величин отклоняется от суммы их дисперсий, то между переменными присутствует зависимость:

D[X +У] ≠ D[X]+ D[У]. Степень связи измеряется корреляционным моментом: M[(X – M[X])(У – M[У])].

Корреляционный момент зависит от единиц измерения величин X и У. Поэтому на практике чаще используется безразмерная величина, которая называется коэффициентом корреляции.

$$\rho = \frac{M[(X - M[X])(У - M[У])]}{\sqrt{D[X]D[У]}}.$$

Свойства коэффициента корреляции

1. Коэффициент корреляции независимых или некоррелированных величин равен нулю.

2. Коэффициент корреляции не меняется от прибавления к X или У каких–либо постоянных (неслучайных) слагаемых, от умножения их на положительные числа.

3. Если одну из случайных величин, не меняя другой, умножить на , то на умножится и коэффициент корреляции.

4. Численно коэффициент корреляции заключен в пределах ≤ρ≤ 1. Если коэффициент корреляции отличен от нуля, то он своей величиной характеризует не только наличие, но и силу стохастической связи между X и

У. Чем больше абсолютная величина ρ, тем сильней корреляция между X и У. Максимальная корреляция соответствует |ρ|=1. Это возможно, когда между случайными величинами существует строгая функциональная связь.

5. Если ρ> 0, то величины X и У с точностью до случайных погрешностей одновременно возрастают или убывают, если же ρ< 0, то с возрастанием одной величины другая убывает.

Но это справедливо только для линейной зависимости У от X. Т.е. зависимость между X и У может быть строго функциональной (например, квадратичной) без следа случайности, а коэффициент корреляции все еще будет меньше 1. Таким образом, коэффициент корреляции есть показатель того, насколько связь между случайными величинами близка к строгой линейной зависимости. Он одинаково отмечает и слишком большую долю случайности, и слишком большую криволинейность этой связи.

Если заранее, из общих соображений, можно предсказать линейную зависимость, то ρ является достаточным показателем тесноты связи между X и У.

Для случайных величин (большинство именно таких), подчиняющихся нормальному закону, равенство ρ = 0 означает одновременно и отсутствие всякой зависимости.

5. Регрессионный анализ

Корреляционный анализ служит установлению значимости (неслучайности) изменения наблюдаемой случайной величины в процессе испытаний. Следующей, еще более высокой ступенью должно явиться выяснение точных количественных характеристик изменения случайной величины. Подобно тому, как совокупность значений случайной величины описывалась набором неслучайных параметров, так и стохастическую, т.е. содержащую элемент случайности, связь нужно научиться выражать через строгие функциональные (неслучайные) соотношения.

Т.е. требуется установить зависимость некоторой случайной величины У от параметра Х, т.е. у от х, которая называется регрессией. Имеется выборка (х1, у1), (х2, у2),…, (хn, yn) и нужно найти уравнение приближенной регрессии, которое пишется как:

y = f(x).

Оценка параметров регрессионной модели осуществляется методом наименьших квадратов (МНК). Согласно принципу МНК минимизируется сумма квадратов отклонений наблюдаемых значений от значений, вычисленных по модели:

$$S = \sum [y_i - f(x_i)]^2$$

Наиболее простым и распространённым является уравнение линейной регрессии:

$$y = a + b \cdot x$$

Множественная линейная регрессия описывается моделью:

$$y = a + b1 \cdot x1 + b2 \cdot x2$$

Для нелинейных зависимостей могут использоваться логарифмические, показательныя, параболические и тригонометрические функции. Во многих случаях реализуется преобразование переменных (линеаризация), позволяющее применять классические методы вычисления.

После построения регрессии проводится оценка её адекватности и значимости коэффициентов, а также анализ остаточной дисперсии.

Итоговый вывод

Точечное оценивание, корреляционный анализ и регрессионный анализ являются основополагающими инструментами статистики, позволяющими исследователю делать обоснованные выводы о свойствах генеральной совокупности на основании ограниченной выборки данных.

Выборочный метод обеспечивает возможность изучать большие совокупности объектов, опираясь лишь на небольшое количество наблюдений. На основе выборки формируются точечные оценки средних и дисперсий, которые служат приближениями соответствующих параметров генеральной совокупности. Выборочное среднее является несмещённой оценкой математического ожидания, а выборочная дисперсия — корректной несмещённой оценкой разброса значений при учёте степеней свободы.

Корреляционный анализ позволяет выявить наличие стохастической связи между двумя величинами и оценить её силу с помощью коэффициента корреляции. Этот показатель отражает степень линейной зависимости и даёт возможность определить направление и интенсивность изменения одной величины при изменении другой. Однако корреляция не раскрывает форму связи, а лишь характеризует её степень в рамках линейной модели.

Регрессионный анализ дополняет корреляционный, предоставляя математическое описание зависимости между переменными. Он позволяет построить функцию, которая объясняет наблюдаемые данные и может использоваться для прогнозирования. Наиболее распространённым является метод наименьших квадратов, обеспечивающий нахождение параметров регрессионной модели, минимизирующей суммарное отклонение между теоретическими и наблюдаемыми значениями.

Список литературы:

1. Ковалева, М. А., Волошин, С. Б.

Анализ данных : учебное пособие [Электронный ресурс]. — Москва : Мир науки, 2019. — Сетевое издание. — Режим доступа: https://izd-mn.com/PDF/32MNNPU19.pdf— Загл. с экрана. — ISBN 978-5-6043306-2-3.

2. Гмурман, В. Е. Теория вероятностей и математическая статистика : учебное пособие. — 9-е изд. — Москва : Высшая школа, 2003. — 479 с.

3. Елисеева, И. И., Куренков, В. И. Общая теория статистики : учебник. — Москва : Финансы и статистика, 2008. — 512 с.

4. Лившиц, Н. Н. Математическая статистика : учебник. — Санкт-Петербург : Питер, 2016. — 304 с.

5. Мхитарян, В. С., Ибрагимов, К. Н., Крюков, А. В. Анализ данных : учебник для академического бакалавриата. — Москва : Юрайт, 2019. — 490 с.

6. Новикова, Н. Г. Методы регрессионного анализа : учебное пособие. — Москва : ИНФРА-М, 2014. — 224 с.

7. Абдужаббаров, А. Ш., Хакимов, А. Р. Статистика : учебник. — Ташкент : Universitet, 2019. — 436 с.

8. Джураев, Р. Х., Ахмедов, А. А. Эконометрика : учебное пособие. — Ташкент : Iqtisodiyot, 2018. — 312 с.

POLIMERLAR SINTEZI JARAYONINI O‘RGATISHDA ELEKTRON O‘QUV RESURSLARIDAN FOYDALANISH

Abduraxmonova Tuxtapashsha Rustamovna

Ranch Texnologiya Uuiversiteti

Annotatsiya: *Maqolada yuqorimolekulyar birikmalar kimyosini o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari, ya’ni xavfli kimyoviy reagentlardan foydalanish, materialning murakkabligi va vaqtning cheklanganligiga e’tibor qaratilgan. Yuqori molekulyar birikmalar kimyosini o‘qitish jarayonining dolzarb muammolarini hal qilishga mo‘ljallangan virtual laboratoriya kabi zamonaviy axborot texnologiyalari ko‘rib chiqilgan.*

Ushbu maqolada YUMB kimyosi bo‘yicha laboratoriya ishlarini o‘tkazishda virtual texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan, afzalliklari va cheklovlari tahlil qilingan hamda ularni amalda qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: *polimerlar kimyosini o'qitish metodikasi, virtual laboratoriya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, polimerlanish reaksiyalari.*

Аннотация: *В статье акцентируется внимание на особенностях преподавания химии полимеров, заключающееся в использовании опасных химических реагентов, сложности материала и ограниченности во времени. Рассматриваются современные информационные технологии, такие как виртуальная лаборатория, призванные решать актуальные проблемы процесса преподавания химии высокомолекулярных соединений.*

В данной статье рассматриваются возможности использования виртуальных технологий при проведении лабораторных работ по химии ВМС, анализируются преимущества и ограничения, а также предлагаются рекомендации для их практического применения

Ключевые слова: *методика преподавания химии полимеров, виртуальная лаборатория, информационно-коммуникационная технология, реакции полимеризации.*

Summary: *The article focuses on the specifics of teaching polymer chemistry, which include the use of hazardous chemicals, the complexity of the material and time constraints. Modern information technologies, such as a virtual laboratory, designed to solve current problems in the teaching of polymer chemistry, are considered.*

This article discusses the possibilities of using virtual technologies in conducting laboratory work on IUD chemistry, analyzes the advantages and limitations, and offers recommendations for their practical application.

Keywords: *methods of teaching polymer chemistry, virtual laboratory, information and communication technology, polymerization reactions.*

1. Kirish

Yuqori molekulyar birikmalar kimyosi reaksiyalarning murakkabligi, jarayonlarning davomiyligi va maxsus uskunalarga bo'lgan talablar bilan ajralib turadigan sohadir. Shu munosabat bilan kompyuter texnologiyalaridan foydalanish

talabalarni o‘qitishga yondashuvni sezilarli darajada o‘zgartirishga, materialni o‘zlashtirish sifatini oshirishga va tajribalarni o‘tkazish xavfsizligini ta’minlashga qodir bo‘lgan dolzarb innovatsiyaga aylanmoqda. [1,2].

So‘nggi yillarda virtual texnologiyalar laboratoriya ishlarini modellashtirish vositasi sifatida ta’lim amaliyotida tobora keng qo‘llanilmoqda. Ular talabalarga interfaol shaklda murakkab kimyoviy jarayonlarni o‘rganish, molekulyar tuzilmalarni tasavvur qilish, shuningdek, kimyoviy reaktivlar va uskunalar bilan bevosita aloqada bo‘lmasdan ma’lumotlarni tahlil qilish va talqin qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lish imkonini beradi [3,4]. YUMB kimyosi kontekstida virtual laboratoriyalar polimerlanish jarayonlari, makromolekulalarning xossalari va tuzilishini qulay va tushunarli shaklda o‘rganish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Hozirgi kunda zamonaviy ta’lim tizimida, ayniqsa, kimyo, biologiya va turdosh fanlar sohasida virtual laboratoriyalar alohida o‘rin egallamoqda. Ularning paydo bo‘lishi nafaqat tajribalarni o‘tkazishning qulayligi va xavfsizligini oshirish, balki talabalarga real sharoitlarda takrorlash qiyin yoki mumkin bo‘lmagan modellar va jarayonlar bilan ishlash imkoniyatini berish zarurati bilan bog‘liq. Eng mashhur va ko‘p qo‘llaniladigan dasturiy yechimlar orasida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin: PhET Interactive Simulations, Labster, ChemCollective и Molecular Workbench [5,6].

Ushbu virtual laboratoriyalardan o‘quv jarayonida foydalanish bir qator afzalliklarga ega. Birinchidan, ular yuqori darajadagi xavfsizlikni ta’minlaydi, zaharli reagentlar, portlovchi moddalar yoki qimmatbaho uskunalar bilan bog‘liq xavflarni istisno qiladi. Ikkinchidan, ushbu platformalar ta’limni individuallashtirishga yordam beradi: talaba ish sur’atini mustaqil ravishda tanlashi, murakkab tajribalarni takrorlashi va qiziqarli mavzular bo‘yicha bilimlarini chuqurlashtirishi mumkin. Uchinchidan, ular ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi, chunki virtual laboratoriyalardan ham auditoriyada, ham masofaviy shaklda foydalanish mumkin.

Yuqori molekulyar birikmalar kimyosini o‘qitish boshqa kimyoviy fanlarga nisbatan o‘ziga xosdir, chunki u laboratoriya ishlarini bajarishni o‘z ichiga oladi. Va bu holatda kompyuter o‘qituvchining samarali yordamchisiga aylandi. Laboratoriyada tajribalar o‘tkazishning shubhasiz afzalliklari bor, ammo zaharli yoki tanqis moddalar, murakkab asboblarni o‘rganishda virtual olam sog‘liq uchun xavf tug‘dirmasdan kimyoviy tajriba o‘tkazish imkonini beradi. Agar laboratoriyada zarur jihozlar bo‘lmasa, kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bu kamchilikni to‘ldirish imkonini beradi.

2. Asosiy qism

Tadqiqotni o‘tkazish uchun quyidagi materiallardan foydalanildi: virtual laboratoriyalar uchun dasturiy ta’minot: 1.PhET Interactive Simulations, Labster, ChemCollective va Molecular Workbench [5,6]. Ushbu platformalar kimyoviy reaksiyalarni interaktiv modellashtirish, makromolekulyar tuzilmalarni vizuallashtirish va virtual tajribalar o‘tkazishni ta’minlaydi; 2. Polimerlanish, molekulyar massani aniqlash, polimerlarning termik va fizik-kimyoviy xossalarini tahlil qilish bo‘yicha laboratoriya ishlarini o‘z ichiga olgan YUMB kimyosi bo‘yicha o‘quv dasturlari va uslubiy materiallar; 3. Nazariy va amaliy materiallarni o‘zlashtirishni baholash uchun nazorat va test topshiriqlari;

Virtual laboratoriyaning funksional jihatlarini to‘liq amalga oshirish uchun bir qator zamonaviy JavaScript kutubxonalaridan foydalanildi. Conva interaktiv sahnalar va obyektlar bilan ishlash uchun.JS Select - bu kutubxona HTML5 Canvas asosida grafik obyektlarni yaratish, ko‘chirish va animatsiya qilish imkonini beradi. Biroq, kimyoviy reaksiyalarning vizual tasvirlarini animatsiyalashda GSAP (greensock) kutubxonasi asosiy vosita bo‘lib xizmat qildi. Tajriba natijalarini grafik ko‘rinishda tahlil qilish uchun diagramma.js, foydalanuvchi harakatlari natijasida paydo bo‘ladigan tavsiflash oynalari uchun esa Tippy.js qo‘llanildi. Howler eksperimental muhitini raqamli tovushlar bilan boyitish maqsadida JS kutubxonasi integratsiya qilindi. Eksperimental tadqiqotlar Urganch davlat universiteti kimyo

kafedrasi bazasida o‘tkazildi. Talabalarning ikki guruhi - nazorat (An’anaviy praktikum, 15 kishi) va tajriba (Virtual praktikum, 15 kishi) guruhlari shakllantirildi.

Tadqiqotning usullari quyidagilardan iborat: laboratoriya ishlarini bajarishdan oldin va keyin materialni o‘zlashtirish darajasini baholash imkonini beruvchi bilimlarni tekshirish; virtual praktikumning qulayligi, motivatsiyasi va idrok etilishi bo‘yicha talabalar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazish; laboratoriya topshiriqlarini bajarish sifati va talabalarning ishtiroki bo‘yicha o‘qituvchilarni ekspert baholash; asosiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha ikkala guruh natijalarini qiyosiy tahlil qilish.

Barcha ta’lim muassasalarining zamonaviy jihozlanishi mashg‘ulotlarda axborot texnologiyalaridan foydalangan holda zamonaviy texnologiyalarni keng qo‘llash imkonini beradi. Kompyuter vositalari nafaqat ma’ruza mashg‘ulotlarida, balki laboratoriya mashg‘ulotlarida ham samarali hisoblanadi. "Initsiator konsentratsiyasining polimerlanish tezligiga ta’sirini o‘rganish" mavzusida virtual laboratoriya ishlab chiqildi

Polimerlash uchun ishlatiladigan ba’zi monomerlar toksik, shuningdek, tanqis, bundan tashqari, polimerlash uchun asbob, polimerlanish tezligini aniqlash ham laboratoriyada mavjud emas, shuning uchun "Monomerning turli konsentratsiyalarida polimerlanish tezligini aniqlash" kabi laboratoriya ishlarini virtual texnologiyalardan foydalangan holda amalga oshirish mumkin".

Darsni qoldirgan talabalar tajribani virtual tarzda shaxsiy kompyuterlariga dasturni o‘rnatib bajarishlari mumkin, bu bilan ular laboratoriya ishini bajarishda o‘zlarini kamsitilgandek his qilmaydilar.

Tajriba-sinov davomida quyidagi ma’lumotlar olindi: tajriba guruhida yakuniy test bo‘yicha o‘rtacha ball 83,5±3,2% ni tashkil etib, nazorat guruhiga (74,3±4,1%) nisbatan 12% ga yuqori bo‘ldi ($p<0,05$); so‘rovnoma o‘tkazilganda tajriba guruhi talabalarining 87% virtual laboratoriyalarni materialni o‘rganish uchun qulay va rag‘batlantiruvchi deb hisoblashi aniqlandi;

Afzalliklari: tajribalarni o‘tkazishning qulayligi va xavfsizligi; laboratoriya ishlarini qo‘shimcha xarajatlarsiz ko‘p marta takrorlash imkoniyati; murakkab jarayonlarni

yaxshiroq tushunishga yordam beradigan vizuallik va interaktivlik; masofaviy ta’lim sharoitida foydalanish imkoniyati.

Yuqorida olingan natijalar yuqori molekulyar birikmalarni kimyosini o‘qitishda virtual laboratoriyadan foydalanish yuqori molekulyar birikmalar kimyosi fanini o‘qitishning muvaffaqiyatini oshiradi deb ta’kidlash imkonini beradi. Virtual texnologiyalarni joriy etish fanni o‘qitish jarayonini individuallashtirishga, darslardagi bo‘shliqlarga ham, talabalarning yuqori muvaffaqiyatlariga ham mos ravishda javob berishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Абдурахмонова Т. Р.** Использование информационно-коммуникационных технологий в преподавании химии высокомолекулярных соединений // *Вестник Термезского государственного педагогического института*. – 2024. – № 1 (сентябрь). – С. 157–161.
2. **Абдурахмонова Т. Р.** Применение виртуальной лаборатории при изучении химии полимеров // *Материалы XII Международной научно-практической конференции «Казахстан – Узбекистан: новые горизонты»*. – 9 августа 2024 г. – С. 78–79.
3. **Zhang Y., Wang X.** Virtual Laboratory Simulations in Polymer Chemistry Education: A Review // *Journal of Chemical Education*. – 2019. – Vol. 96, Issue 4. – P. 736–744.
4. **Abduraxmonova T. R., Ixtiyarova G. A.** Raqamli texnologiyalar asosida yuqori molekulyar birikmalar kimyosini o‘qitishning innovatsion yondashuvlari // *“Kimyo fanining muammolari, sanoat sohalariga tatbiqi va yashil texnologiyalar” mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman materiallari*. – Namangan, 18–19 aprel 2025 yil. – B. 1998–2002.
5. **PhET Interactive Simulations** [Elektron resurs]. – Rejim dostupa: https://phet.colorado.edu (murojaat sanasi: 01.08.2025).

6. **Labster Virtual Labs** [Elektron resurs]. – Rejim dostupa: https://www.labster.com (murojaat sanasi: 01.08.2025).
7. **Абдурахмонова Т. Р.** Совершенствование преподавания химии высокомолекулярных соединений с использованием информационно-коммуникационных технологий // *Вестник Национального университета Узбекистана*. – 2024. – № 1/12. – С. 31–…
(Izoh: maqola sahifalari to‘liq ko‘rsatilmagan)

МОРФОЛОГИЯ И КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГИДРОКСИДОВ МЕТАЛЛОВ ТРИАДЫ ЖЕЛЕЗА

Бободжонов Наврузбек Камилжон-угли
Самаркандского государственного университета им. Ш. Рашидова,
Хафизова Нигина Рахматиллоевна
Самаркандского государственного университета им. Ш.Рашидова,
Аронбаев Дмиитрий Маркиэлович,
Самаркандского государственного университета им. Ш.Рашидова,
Аронбаев Сергей Дмитриевич
профессор кафедры неорганической химии и материаловедения
Самаркандского государственного университета им. Ш.Рашидова,
Республика Узбекистан, г. Самарканд

Аннотация. *Гидроксиды металлов триады железа — $Fe(OH)_3$, $Co(OH)_2$ и $Ni(OH)_2$ — представляют собой важные функциональные материалы, широко применяемые в сорбции и очистке сточных вод, электрохимических системах, катализе, производстве батарей и сенсорике. Их морфология и структура напрямую зависят от условий образования, включая pH среды, скорость нейтрализации, наличие комплексообразователей и температурные параметры. В настоящей работе проведён комплексный анализ*

морфологических особенностей данных гидроксидов с использованием сканирующей электронной микроскопии (SEM) и рентгенофазового анализа (XRD).

***Ключевые слова**. гидроксиды металлов; $Fe(OH)_3$; $Co(OH)_2$; $Ni(OH)_2$; морфология; SEM; XRD*

***Annotatsiya.**Temir triadasining metall gidroksidlari-$Fe(OH)_3$, $Co(OH)_2$ va Ni $(OH)_2$ — chiqindi suvlarni sorbsiya qilish va tozalash, elektrokimyoviy tizimlar, kataliz, akkumulyator ishlab chiqarish va sensorikada keng qo'llaniladigan muhim funktsional materiallardir. Ularning morfologiyasi va tuzilishi to'g'ridan-to'g'ri shakllanish sharoitlariga, shu jumladan muhitning pH darajasiga, neytrallanish tezligiga, murakkablashtiruvchi moddalarning mavjudligiga va harorat parametrlariga bog'liq. Ushbu ish skanerlash elektron mikroskopi (SEM) va rentgen fazali tahlil (XRD) yordamida gidroksid ma'lumotlarining morfologik xususiyatlarini har tomonlama tahlil qildi.*

***Kalit so'zlar.** metall gidroksidlar; $Fe(OH)_3$; $Co(OH)_2$; $Ni(OH)_2$; morfologiya; SEM; XRD*

***Abstract.** Metal hydroxides of the iron triad — $Fe(OH)_3$, $Co(OH)_2$ and $Ni(OH)_2$ are important functional materials widely used in sorption and wastewater treatment, electrochemical systems, catalysis, battery manufacturing, and sensors. Their morphology and structure directly depend on the conditions of formation, including the pH of the medium, the rate of neutralization, the presence of complexing agents and temperature parameters. In this work, a comprehensive analysis of the morphological features of these hydroxides was performed using scanning electron microscopy (SEM) and X-ray phase analysis (XRD).*

***Keywords.** metal hydroxides; $Fe(OH)_3$; $Co(OH)_2$; $Ni(OH)_2$; morphology; SEM; XRD.*

Введение

Гидроксиды металлов триады железа — $Fe(OH)_3$, $Co(OH)_2$ и $Ni(OH)_2$ — играют ключевую роль в процессах очистки природных и сточных вод, в

электрохимических устройствах, литий-ионных батареях, суперконденсаторах, катализе, адсорбции и сенсорике [1,2,3]. Особенности их морфологии определяют сорбционные, каталитические, оптические и электрохимические характеристики, а также устойчивость и реакционную способность материалов.

Несмотря на обширные исследования гидроксидов металлов, вопросы влияния условий осаждения на морфологию $Fe(OH)_3$, $Co(OH)_2$ и $Ni(OH)_2$ остаются недостаточно систематизированными остаются нерешенными ряд вопросов, таких, как системное сравнение морфологии гидроксидов Fe, Co и Ni при идентичных условиях синтеза; выявление связи между кинетикой гидролиза и конечной морфологией; сопоставление SEM и XRD данных для оценки степени кристалличности образующихся продуктов; создание сводной таблицы физико-химических параметров образования гидроксидов триады железа.

Цель настоящей работы сосредоточена на комплексном решении этих задач.

2. Материалы и методы

2.1. Реактивы и реагенты

Исходные растворы $FeCl_3 \cdot 6H_2O$, $CoCl_2 \cdot 6H_2O$, $Ni(NO_3)_2 \cdot 6H_2O$ (ч.д.а.).

Осаждение — 1 М NaOH или известковое молоко $Ca(OH)_2$ (для AMD).

2.2. Условия осаждения

В таблице 1 приводятся параметры синтеза гидроксидов указанной группы [4].

Таблица 1

Условия образования гидроксидов триады железа

Параметр	$Fe(OH)_3$	$Co(OH)_2$	$Ni(OH)_2$
Исходный ион	Fe^{3+}	Co^{2+}	Ni^{2+}

Оптимальный pH осаждения	6.0–8.5	>9	>10–11
Температура	20–25°C	20–60°C	20–80°C
Скорость добавления OH^-	Высокая	Средняя	Средняя
Кристалличность	Аморфная	Низкая	Средняя
Тип морфологии	Флокулы	Нанопластины	Нанофлейки

2.3. Электронно-микроскпические исследования

Микрофотографии получены при ускоряющем напряжении 10–20 kV, разрешение до 20 nm.

2.4. Рентгено-структурные исследования

Рентгеновские дифрактограммы получали на приборе MAXima X XRD-7000.

Сканирование 10–80° 2θ, CuKα, λ = 1.5406 Å.

На рисунке 1 приведены СЭМ изображения полученных гидроксидов

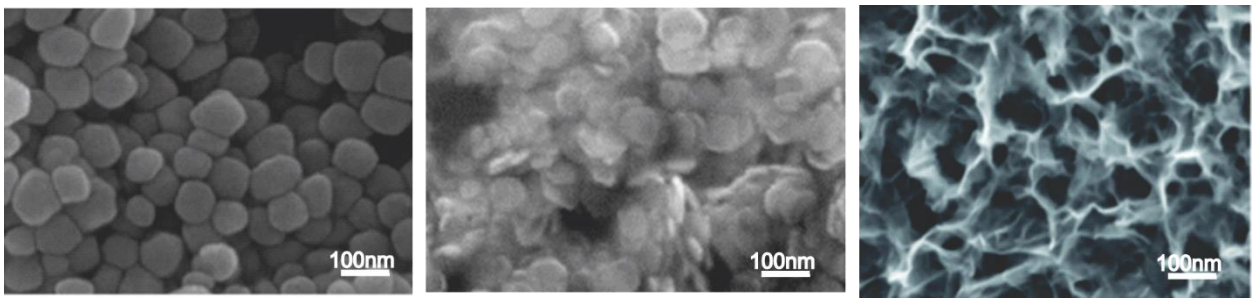

Рис.1. СЭМ изображения гидроксидов а) железа; б) кобальта, в) никеля.

Из полученных снимков сканирующей электронной микроскопии следует, что $Fe(OH)_3$ характеризуется рыхлыми аморфными агрегатами с размерами 10-50 нм и обладает выраженной пористостью, что предполагает его использование в качестве эффективного сорбента [5,6,7].

$Co(OH)_2$ имеет плоские структуры с толщиной порядка 5-10 нм [8,9].

$Ni(OH)_2$ представляет собой тонкие нанофлейки и “цветочные” сферические агрегаты [10,11,12].

На рисунке 2 приводятся дифракционные рентгенограммы синтезированных гидроксидов.

Рисунок 2 может быть прокомментиован следующим образом:

$Fe(OH)_3$ — широкий аморфный гало-пик;

$Co(OH)_2$ — пики brucite-like структуры;

$Ni(OH)_2$ — характерные пики α- или β-$Ni(OH)_2$.

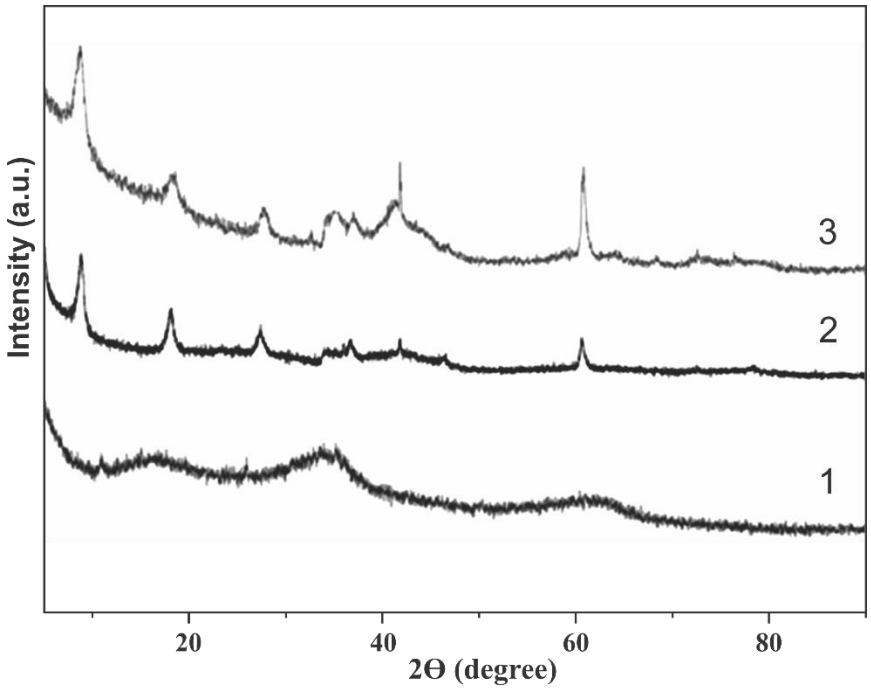

Рис.2. Рентгенодифракционный спектр 1 - гидроксидов железа (III), 2 - кобальта (II) и 3 - никеля (II).

В таблице 2 приводятся сравнительные морфологические характеристики гидроксидов металлов триады железа и возможные сферы их применения

Таблица 2.

Сравнительные морфологические характеристики гидроксидов Fe, Co и Ni

Свойство	$Fe(OH)_3$	$Co(OH)_2$	$Ni(OH)_2$
Кристалличность	Аморфный [7]	Низкая [8,13]	Средняя [14]
Основная структура	Флокулы [7,15]	Нанопластины [10,14]	Нанофлейки [11,12,15]
Размер частиц	10 -40 nm [7,15]	10-30 nm [8,16]	10-25 nm [11,12]

Пористость	Очень высокая [7]	Средняя [10]	Средняя/высокая [11,12]
Области применения	Очистка вод [17,18,19]	Катализ, батареи [20,23]	Сенсорика, энергетика [21,22,23]

Заключение

В результате проведённого комплексного анализа с использованием SEM и XRD установлены принципиальные различия морфологии гидроксидов металлов триады железа — $Fe(OH)_3$, $Co(OH)_2$ и $Ni(OH)_2$.

$Fe(OH)_3$ характеризуется аморфной природой и преимущественно гель-подобными рыхлыми флокулами, что связано с крайне высокой кинетикой гидролиза и мгновенным образованием первичных ядер. Такая морфология обуславливает его высокую сорбционную способность и эффективность при очистке природных и сточных вод, включая кислый рудничный дренаж.

$Co(OH)_2$ проявляет тенденцию к формированию упорядоченных нанопластин и «цветочных» структур, обусловленных слоистой brucite-подобной кристаллической решёткой и сравнительно медленной кинетикой осаждения. Эти свойства делают $Co(OH)_2$ перспективным материалом для каталитических процессов и электрохимических применений.

$Ni(OH)_2$, в свою очередь, демонстрирует хорошо выраженную 2D-флейковую морфологию, значительную удельную поверхность и более высокую структурированность по сравнению с $Co(OH)_2$, что обусловливает его востребованность в суперконденсаторах, сенсорике и электрохимическом каталитическом окислении.

Таким образом, морфология гидроксидов триады железа определяется природой катиона, кинетикой гидролиза и условиями осаждения, что подчёркивает необходимость тонкого контроля параметров синтеза при проектировании функциональных материалов.

Список литературы

1. Cornell R.M., Schwertmann U. *The Iron Oxides: Structure, Properties, Reactions, Occurrences and Uses*. 2nd ed. Weinheim: Wiley–VCH, 2003. 664 p. DOI: 10.1002/3527602097.

2. Stumm W., Morgan J.J. *Aquatic Chemistry: Chemical Equilibria and Rates in Natural Waters*. 3rd ed. New York: Wiley, 1996. 1040 p. DOI: 10.1002/9780470215120.

3. Maswadeh Y., Azzam N., Abuwatfa W., et al. Removal of heavy metals using hydrous ferric oxide: mechanisms and efficiency. *Journal of Environmental Chemical Engineering*. 2021;9(4):105–221. DOI: 10.1016/j.jece.2021.105221.

4. Jolivet J.-P., Henry M., Livage J. *Metal Oxide Chemistry and Synthesis: From Solution to Solid State*. New York: Wiley, 2000. 357 p. DOI: 10.1002/0470842904.

5. Dzombak D.A., Morel F.M.M. *Surface Complexation Modeling: Hydrous Ferric Oxide*. New York: John Wiley & Sons, 1991.- 416 p. ISBN: 978-0471637311.

6. Liu X., Li F., Li D. Structural characterization of ferric hydroxide flocs formed under different pH conditions // *Colloids and Surfaces A: Physicochemical and Engineering Aspects*. 2017. Vol. 529. P. 702–710. DOI: 10.1016/j.colsurfa.2017.06.008.

7. Nordstrom D.K., Alpers C.N. Geochemistry of acid mine waters // *Reviews in Economic Geology*. 1997. Vol. 6A. P. 133–160. DOI: 10.5382/REV.06.06.

8. Li L., Jiang C., Li X. Hydrothermal synthesis of cobalt hydroxide nanosheets // Journal of Materials Chemistry A. 2018. Vol. 6, No. 17. P. 7830–7838. DOI: 10.1039/C8TA00421A.

9. Wang S., Jiang Q., Ju S., at a.Identifying the geometric catalytic active sites of crystalline cobalt oxyhydroxides for oxygen evolution reaction // *Nature Communications*. 2022. Vol. 13. Article 6774. DOI: 10.1038/s41467-022-34380-9.

10. Hall D.S., Lockwood D.J., Bock C., MacDougall B.R. Nickel hydroxides and related materials: a review of their structures, synthesis and properties // *Proceedings of the Royal Society A*. 2015. Vol. 471. Article 20140792. DOI: 10.1098/rspa.2014.0792.

11. Zhu Y., Wu Z., Jing M., Yang X., Lu L. Ultrathin nickel hydroxide and oxide nanosheets: synthesis and excellent supercapacitor performance // *Scientific Reports*. 2014. Vol. 4. Article 5787. DOI: 10.1038/srep05787.

12. Cha H., Lee D., Park J., Son Y., Hwang D. Structural and electrical properties of $Ni(OH)_2$ electrodes prepared on Ni foam by hydrothermal method // *Journal of the Korean Society for Surface Engineering*. 2023. Vol. 56, No. 5. P. 320–327. DOI: 10.5695/JSSE.2023.56.5.320.

13. Kongsawatvoragul K., Kalasina S., Kidkhunthod P., Sawangphruk M. Charge storage mechanisms of cobalt hydroxide thin film in ionic liquid and KOH electrolytes // *Electrochimica Acta*. 2019. Vol. 324. Article 134854. DOI: 10.1016/j.electacta.2019.134854.

14. Villacís-García M., Ugalde-Arzate M., Vaca-Escobar K., Villalobos M. Laboratory synthesis of goethite and ferrihydrite of controlled particle sizes // Boletin de la Sociedad Geologica Mexicana *Revisal Internacional de Contaminación Ambiental*. 2015. Vol. 67, No. 3. p. 433-446

15. Lili Wang, Lian Gao Morphology-Controlled Synthesis and Magnetic Property of Pseudocubic Iron Oxide Nanoparticles J. Phys. Chem. C 2009, 113, 36, 15914–15920 https://doi.org/10.1021/jp9051243

16. Suksomboon M., Srimuk P., Krittayavathananon A., Luanwuthi S., Sawangphruk M. Effect of alkaline electrolytes on the charge storage capacity and morphology of porous layered cobalt hydroxide–graphene electrodes // *RSC Advances*. 2014. Vol. 4, No. 100. P. 56876–56882. DOI: 10.1039/C4RA11727A.

17. Encina E.R., Distaso M., Taylor R.N.K., Peukert W. Synthesis of goethite (α-FeOOH) particles by air oxidation of $Fe(OH)_2$ suspensions: insights into

formation mechanism // *Crystal Growth & Design*. 2015. Vol. 15, No. 1. P. 194–203. DOI: 10.1021/cg501191h.

18. Pham A.N., Rose A.L., Feitz A.J., Waite T.D. Kinetics of Fe(III) precipitation in aqueous solutions at pH 6.0–9.5 and 25 °C // *Geochimica et Cosmochimica Acta*. 2006. Vol. 70, No. 3. P. 640–650. DOI: 10.1016/j.gca.2005.10.018.

19. Mahasti N.N.N., Shih Y.-J., Huang Y.-H. Removal of iron as oxyhydroxide (FeOOH) from aqueous solution by fluidized-bed homogeneous crystallization // *Journal of the Taiwan Institute of Chemical Engineers*. 2019. Vol. 96. P. 496–502. DOI: 10.1016/j.jtice.2018.12.022.

20. Qiu Y., Zhao L., Zhang S., et al. Cobalt hydroxide nanostructures for advanced battery applications. *Electrochimica Acta*. 2019;301:349–360. DOI: 10.1016/j.electacta.2019.01.066.

21. [12] Wang Q., Wang X., Wang X., et al. Hierarchical $Ni(OH)_2$ nanoarchitectures for high-performance supercapacitors. *Chemistry of Materials*. 2019;31(22):9341–9352. DOI: 10.1021/acs.chemmater.9b03347

22. Chen W., Xia C., et al. $Ni(OH)_2$ nanoflakes for electrocatalysis. *Nano Energy*. 2020;70:104–523. DOI: 10.1016/j.nanoen.2020.104523.

23. Biesinger M.C., Payne B.P., Lau L.W.M., Gerson A.R., Smart R.S.C. Resolving surface chemical states in XPS analysis of first row transition metals, oxides and hydroxides: Cr, Mn, Fe, Co and Ni // Applied Surface Science 2011. Vol. 257(7):2717-2730

СИНТЕЗ НОВОГО КАТАЛИЗАТОРА ИЗ ПЕРЕРАБОТАННЫХ ОТХОДОВ КАТАЛИЗАТОРА ShIFT MAX 100 ЦЕХА АММИАК-3 И ЕГО ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОМ ИНФРАКРАСНОЙ СПЕКТРОСКОПИИ

Дадаходжаев Абдулло Турсунович

Ташкентский государственный технический университет имени И.А.Каримова,

Кадиров Содикжон Уктамович

Ферганский государственный технический университет

Аннотация: *В работе представлен синтез нового катализатора из переработанных отходов катализатора Shift max 100, используемого в цехе Аммиак-3. Для восстановления применена гидрометодика с растворением в разбавленной азотной кислоте и осаждением гидроксидов с последующим формированием железохромового катализатора. Анализ методом ИК-спектроскопии подтвердил высокое качество, химическую стабильность и механическую прочность полученного материала. Внедрение технологии снижает объёмы отходов, уменьшает загрязнение тяжёлыми металлами и повышает экономическую эффективность производства. Результаты имеют важное практическое значение и рекомендованы к применению в химической промышленности Узбекистана для повышения экологической безопасности и устойчивости аммиачного производства.*

Ключевые слова: *Катализатор, переработка отходов, гидрометодика, железохромовый катализатор, ИК-спектроскопия, экологическая безопасность, аммиачное производство***.**

Abstract: *This work presents the synthesis of a new catalyst from recycled waste of the Shift max 100 catalyst used in the Ammonia-3 workshop. A hydrometallurgical method involving dissolution in diluted nitric acid and precipitation of hydroxides followed by the formation of an iron-chromium catalyst was applied for recovery. Analysis by infrared spectroscopy (IR spectroscopy) confirmed the high quality, chemical stability, and mechanical strength of the obtained material. The implementation of this technology reduces waste volumes, decreases heavy metal pollution, and improves the economic efficiency of production. The results have significant practical importance and are recommended*

for application in the chemical industry of Uzbekistan to enhance the environmental safety and sustainability of ammonia production.

Keywords: *Catalyst, waste recycling, hydrometallurgical method, iron-chromium catalyst, IR spectroscopy, environmental safety, ammonia production*

Annotatsiya: *Ushbu ishda Ammiak-3 sexida ishlatilgan Shift max 100 katalizatorining qayta ishlangan chiqindilaridan yangi katalizator sintezi taqdim etilgan. Tiklash uchun suyultirilgan azot kislotasida eritish va gidroksidlarni cho‘ktirish jarayonlarini o‘z ichiga olgan gidrometodik usul qo‘llanildi, undan so‘ng temir-xrom katalizatori hosil qilindi. Infraqizil spektroskopiya (IK-spektroskopiya) usuli yordamida o‘tkazilgan tahlillar olingan materialning yuqori sifatini, kimyoviy barqarorligini hamda mexanik mustahkamligini tasdiqladi. Ushbu texnologiyani joriy etish chiqindilar hajmini kamaytiradi, og‘ir metallarga oid atrof-muhit ifloslanishini kamaytiradi va ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Natijalar amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, O‘zbekiston kimyo sanoatida ammiak ishlab chiqarish jarayonlarining ekologik xavfsizligi va barqarorligini oshirish maqsadida qo‘llanilishi tavsiya etiladi.*

Kalit so‘zlar. *Katalizator, chiqindilarni qayta ishlash, gidrometodik usul, temir-xrom katalizatori, IK-spektroskopiya, ekologik xavfsizlik, ammiak ishlab chiqarish*

Введение

Производство аммиака является одной из приоритетных отраслей химической промышленности Республики Узбекистан, обеспечивая значительные объёмы продукции для нужд различных секторов экономики. Современные технологические процессы требуют использования высокоэффективных катализаторов, которые обеспечивают стабильность и оптимальную производительность при синтезе аммиака. В основе технологической схемы лежит получение синтез-газа посредством паровой конверсии метана, включающей две основные стадии, реализуемые при средних и низких температурах с применением специализированных

катализаторов. Среди них значительную роль занимает катализатор Shift max 100, широко используемый в цехе Аммиак-3 [1].

Отработанные катализаторы, накопленные в процессе производства, представляют собой значительный объём промышленных отходов, требующих рациональных и экологически безопасных методов утилизации. В частности, среднетемпературные катализаторы содержат ценные компоненты — оксиды железа, хрома и меди, которые при неправильной утилизации могут стать источником экологического загрязнения и негативно влиять на окружающую среду.

В современных условиях экологическая устойчивость производства и снижение негативного воздействия на природу требуют внедрения принципов циркулярной экономики, предусматривающей повторное использование и переработку производственных отходов. Гидрометодики переработки, основанные на растворении и осаждении гидроксидов металлов, представляют собой перспективное направление, позволяющее не только эффективно восстанавливать катализаторные материалы, но и существенно сокращать объёмы отходов.

Цель настоящего исследования — разработать технологию получения нового железохромового катализатора из переработанных отходов катализатора Shift max 100, а также провести детальный структурно-химический анализ полученного материала с использованием инфракрасной спектроскопии. Реализация данного проекта позволит повысить экологическую безопасность производства аммиака, снизить использование первичного сырья и обеспечить более рациональное использование ресурсов.

Представленная работа направлена на решение актуальных задач современного химического производства и способствует внедрению инновационных, экологически ответственных технологий в промышленность Узбекистана.

Основная часть.

Инфракрасная спектроскопия с преобразованием Фурье (ИК-Фурье) является современным аналитическим методом с высокой чувствительностью и точностью, широко применяемым для исследования химического состава и молекулярной структуры катализаторных материалов. Спектрометр IRSpirit (Shimadzu) представляет собой высокоточный прибор, позволяющий получать качественные спектральные данные.

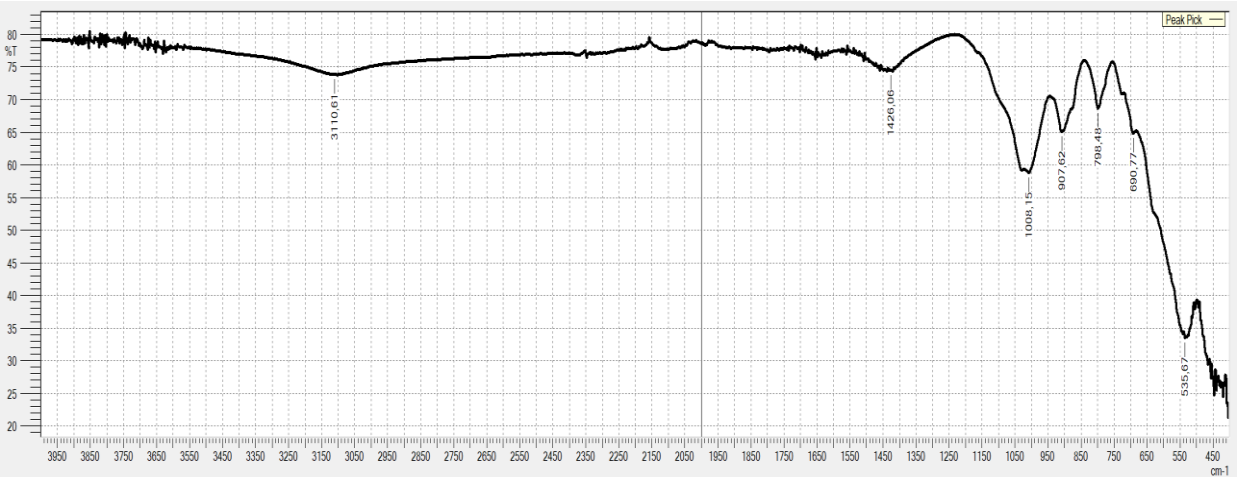

Рисуник 1. ИК- Фурье спектр анализ

Анализ спектров выявил присутствие гидроксильных групп (O–H), что отражается в виде широкой интенсивной полосы около 3100 $см^{-1}$. Эти гидроксильные группы свидетельствуют о гидратированном состоянии катализатора, оказывающем значительное влияние на его химические и физические свойства, включая реакционную активность и устойчивость. Рис1.

Пик на 1426 $см^{-1}$ соответствует карбонатным анионам (CO_3^{2-}) или органическим соединениям, что может указывать на наличие в материале продуктов реакции с низкомолекулярной массой, образовавшихся в ходе технологического процесса. Наличие карбонатных групп играет важную роль в формировании функциональных характеристик катализатора [2,3,4].

Малые пики в диапазоне 700–900 $см^{-1}$ соответствуют колебаниям связей Fe–O и Cr–O, что подтверждает сохранность металлических компонентов — оксидов железа и хрома — в структуре катализатора. Полосы интенсивности около 535 и 450 $см^{-1}$ связаны с внутренними резонансами металлических

оксидов, свидетельствуя о стабильности кристаллической структуры и устойчивости металлических компонентов после обработки. Эти данные подчеркивают высокую термическую и химическую стабильность катализатора в условиях регенерации [5].

Кроме того, несмотря на отсутствие точного обнаружения органических промоторов или графитных включений, карбонатные пики могут свидетельствовать о присутствии данных или других модификаторов, влияющих на функциональность катализатора.

ИК-Фурье спектроскопия эффективно позволяет отслеживать молекулярные химические изменения катализатора в процессе регенерации, что способствует более глубокому пониманию механизмов химических реакций и служит научной основой для оптимизации технологического процесса. Сохранение структуры катализатора при одновременном удержании функциональных групп и металлических компонентов обеспечивает рациональное использование природных ресурсов и снижает экологическую нагрузку.

Стабильность металлических оксидов и отсутствие разрушений структуры гарантируют долговременную эксплуатационную надежность катализатора, что положительно сказывается на эффективности промышленных процессов регенерации. Баланс функциональных групп и металлических оксидов способствует эффективному протеканию химических реакций и уменьшению образования токсичных отходов.

Таким образом, спектроскопический анализ подтверждает экологическую целесообразность и технологическую эффективность процесса регенерации катализатора, а также возможность рационального и эффективного использования использованных материалов.

Список использованной литературы

1. Семёнов Н.Н. Теоретические основы катализа и каталитических реакций / Н.Н. Семёнов. — Москва : Наука, 1974. — 512 с.

2. Иванов И.И., Петров П.П. Современные методы химического анализа / И.И. Иванов, П.П. Петров. — Санкт-Петербург : Химия, 2018. — 320 с.

3. Кузнецов В.В. Основы инфракрасной спектроскопии в химии / В.В. Кузнецов. — Москва : Химия, 2015. — 250 с.

4. Петрова Е.А. Аналитические методики исследования катализаторов / Е.А. Петрова. — Екатеринбург : Уральский федеральный университет, 2020. — 180 с.

5. Shimadzu Corporation. IRSpirit Fourier Transform Infrared Spectrophotometer User's Manual. — Kyoto: Shimadzu Corporation, 2016. — 150 p.

KMNO4/SIO2 KATALIZATORI BILAN OKSIDLANISH ORQALI OLINGAN GTL DIZELINING FIZIK KATTALIKLARI O‘ZGARISHINI O‘RGANISH

Tursunov A.

“Uzbekistan GTL” MCHJ

Eshmurodov X.E.

Termiz davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqotda Gazdan-suyuqlikka (GTL) sintezi asosidagi 100 mL sintetik dizelni $KMnO_4/SiO_2$ katalizatori ishtirokida 110-130°C da, 6 soat davomida va 3-5 l/soat kislorod oqimida qisman oksidlashdan so‘ng olingan mahsulotning fizik-kimyoviy xossalari chuqur tahlil qilindi. Dastlabki bosqichda C_{14}-C_{20} uzun zanjirli parafinlar qisman oksidlanishi natijasida kislota soni 0,005 dan 0,06 mg KOH/100 g gacha oshgani, moylovchanlik (HFRR) 689 mkm dan 358 mkm gacha yaxshilangani hamda zichlik 775,8 dan 787,3 kg/m^3 gacha ortgani aniqlandi. Olingan mahsulotning zichligi ASTM D4052 hamda kinematik*

qovushqoqligi ASTM D445 xalqaro standartlar bo‘yicha baholandi. Natijalar qisman oksidlash orqali ishlov berilgan GTL dizelning zichlik va qovushqoqligi oshganligini, shu bilan birga funksional (C=O, O-H va COOH) guruhlarining paydo bo‘lishi hisobiga fizik xossalari o‘zgarganligini ko‘rsatdi. Olingan ma’lumotlar oksidlangan GTL dizelni qo‘shimchalarsiz “tayyor mahsulot” sifatida qo‘llash imkoniyatini baholash hamda zichlik va qovushqoqlik o‘rtasidagi optimal muvozanatni aniqlash uchun ilmiy asos yaratadi.

Abstract: *In this study, the physicochemical properties of a 100 mL synthetic diesel fuel obtained from Gas-to-Liquid (GTL) synthesis were thoroughly analyzed after partial oxidation at 110–130 °C for 6 hours under an oxygen flow rate of 3–5 L/h in the presence of a $KMnO_4/SiO_2$ catalyst. At the initial stage, due to the partial oxidation of long-chain paraffins (C14–C20), the acid value increased from 0.005 to 0.06 mg KOH/100 g, the lubricity (HFRR) improved from 689 μm to 358 μm, and the density increased from 775.8 to 787.3 kg/m³. The density of the obtained product was evaluated according to ASTM D4052, and its kinematic viscosity was assessed according to ASTM D445 international standards. The results showed that partial oxidation led to an increase in the density and viscosity of GTL diesel, and that its physical properties changed due to the formation of functional groups (C=O, O–H and COOH). The obtained data provide a scientific basis for evaluating the possibility of using oxidized GTL diesel as a “ready-to-use” product without additives, as well as for determining the optimal balance between density and viscosity.*

Аннотация: *В данном исследовании были подробно проанализированы физико-химические свойства 100 мл синтетического дизельного топлива, полученного на основе синтеза «газ-в-жидкость» (GTL), после частичного окисления при 110–130 °C в течение 6 часов при расходе кислорода 3–5 л/ч в присутствии катализатора $KMnO_4/SiO_2$. На начальном этапе вследствие частичного окисления длинноцепочечных парафинов (C14–C20) установлено, что кислотное число увеличилось с 0,005 до 0,06 мг KOH/100 г, смазывающая*

способность (HFRR) улучшилась с 689 мкм до 358 мкм, а плотность возросла с 775,8 до 787,3 кг/м³. Плотность полученного продукта оценивалась в соответствии с ASTM D4052, а кинематическая вязкость — по международному стандарту ASTM D445. Результаты показали, что частичное окисление приводит к увеличению плотности и вязкости GTL-дизеля, а также к изменению его физических свойств вследствие формирования функциональных групп (C=O, O–H и COOH). Полученные данные создают научную основу для оценки возможности применения окисленного GTL-дизеля в качестве «готового продукта» без присадок, а также для определения оптимального баланса между плотностью и вязкостью.

Kalit so‘zlar: *GTL, GTL dizel, Fischer-Tropsch, qisman oksidlanish, $KMnO_4/SiO_2$, zichlik, qovushqoqlik.*

Keywords: *GTL, GTL diesel, Fischer–Tropsch, partial oxidation, $KMnO_4/SiO_2$, density, viscosity.*

Ключевые слова: *GTL, GTL-дизель, Фишер–Тропш, частичное окисление, $KMnO_4/SiO_2$, плотность, вязкость.*

Kirish. XXI asrda global energetika tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri - energiya samaradorligi yuqori, ekologik toza va barqaror yoqilg‘i manbalarini shakllantirishdir. Neft konlarining eskirishi, neft sifati pasayishi hamda atrof-muhitga chiqariladigan zararli moddalarga nisbatan xalqaro talablardan kelib chiqib, an’anaviy neftga asoslangan dizel yoqilg‘isiga alternativ bo‘lgan sintetik yonilg‘ilarni tadqiq etish dolzarb masalaga aylandi. Shunday istiqbolli yo‘nalishlardan biri tabiiy gazni suyuq yoqilg‘ilarga aylantiruvchi Gas-to-Liquids (GTL) texnologiyasi bo‘lib, u Fischer-Tropsch (FT) sintezi asosida ishlaydi.

Fischer-Tropsch jarayonida $CO\text{-}H_2$ aralashmasi (sintez gazi) aluminiy va kobalt asosidagi katalizatorlar ishtirokida $C_{10}\text{-}C_{20}$ oralig‘idagi normal va izo-parafin uglevodorodlarga aylantiriladi. Natijada olingan FT-suyuq mahsulotlar gidrotozalash va fraksiyaga ajratish bosqichlaridan o‘tkazilib, oltingugurt, aromatik

va olefinlardan deyarli toza, yuqori setan soniga ega sintetik dizel fraksiyasi olinadi. GTL dizelning asosiy xususiyatlari uning parafinli tabiati bilan belgilanadi. Steynberg va Dryning “Fischer-Tropsch Technology” nomli monografiyasida FT-suyuq mahsulotlarning tarkibi asosan normal va izo-alkanlar, juda kam miqdorda olefin va kislorodli birikmalardan iborat ekani qayd etilgan. GTL dizelning xossalari bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki: zichlik (15°C da) odatda 0,77-0,78 g/sm³ atrofida, bu neft dizeliga nisbatan pastroq, 40°C dagi kinematik qovushqoqlik esa ~2,5-3,0 mm^2/s diapazonida bo‘lib, EN 590 talablariga mos, lekin ko‘pincha past chegaraga yaqin hamda oltingugurt miqdori < 5 ppm, aromatik birikmalar miqdori esa nolga yaqin. Masuko va hammualliflar FT dizelning yonilg‘i ta’minoti tizimiga ta’sirini o‘rgangan ishida Fischer-Tropsch dizel fraksiyasining zichligi 0,776 g/sm^3, 30°C dagi kinematik qovushqoqligi esa 2,949 mm^2/s ekanini, shu bilan birga neft asosidagi dizel uchun bu qiymatlar mos ravishda 0,835 g/sm^3 va 3,926 mm^2/s bo‘lganini ko‘rsatgan. Rosli va hammualliflar GTL va an’anaviy dizelning fizik-kimyoviy xossalarini solishtirar ekan, GTL fraksiyasining zichligi va qovushqoqligi pastroq, setan soni esa yuqoriroq ekanini qayd etadilar. O‘zbekiston GTL zavodi mahsulotlari bo‘yicha Toshmatova va hammualliflar tomonidan chop etilgan maqolada ham GTL fraksiyasining zichlik va qovushqoqligi neft dizeliga nisbatan sezilarli darajada past ekani ta’kidlanadi. Shu sababli GTL dizel “yengilroq va suyuqroq” yoqilg‘i sifatida qaraladi: zichlikning pastligi yonilg‘i sarfi va energiya zichligiga; qovushqoqlikning pastligi esa purkagich orqali yonilg‘ining purkalishi, nasos va forsunkada moylanishi kabi jarayonlarga ta’sir qiladi.

Neftdan olingan dizel yoqilg‘ilari uchun zichlik va qovushqoqlik intervali odatda quyidagicha beriladi: 15°C dagi zichlik 0,82-0,845 g/sm^3, 40°C dagi kinematik qovushqoqlik esa 2,0-4,5 mm^2/s oraliqida bo‘lishi lozim. Chevron’ning “Diesel Fuels Technical Review” qo‘llanmasida zichlik va qovushqoqlik quyidagicha talqin qilinadi:

- Zichlik - 15°C dagi kg/m^3 yoki g/sm^3 ko‘rinishidagi massaviy zichlik bo‘lib, yoqilg‘ining energiya sig‘imi, purkaladigan massaning miqdori va dvigatel quvvati bilan bog‘liq;

- Qovushqoqlik - yonilg‘i nasosi va forsunka juftligining moylanishi, purkagich orqali yonilg‘ining purkalish sifati va tomchi o‘lchamiga ta’sir etuvchi asosiy ko‘rsatkich.

Monroe va hamkasblari dizel zichligining oshishi dvigatel quvvati oshishiga, purkalish va yonish jarayoniga ta’sir qilishi mumkinligini, qovushqoqlikning ortishi esa purkalish vaqtida tomchining yiriklashishi natijasida atomizatsiya yomonlashishi, lekin nasos va forsunka uchun moylash sharoiti yaxshilanishiga olib kelishini ko‘rsatadi.

Demak, dizel yoqilg‘isi uchun zichlik va qovushqoqlik ma’lum optimal intervalda bo‘lishi kerak; GTL dizel esa aynan shu nuqtada klassik neft dizelidan farq qiladi: zichlik past, qovushqoqlik past va bu ba’zi hollarda yoqilg‘i tizimi uchun moslashtirishni talab qiladi.

Tajriba qismi. Tajriba jarayonida 100 mL GTL dizel 110-130°C haroratda 6 soat davomida oksidlandi. Reaksiya 3-5 l/soat tezlikdagi kislorod oqimida olib borildi. Katalizator $KMnO_4/SiO_2$ dan foydalanildi.

Natijalar va muhokama. Oksidlanish natijasida zichlik, qovushqoqlik va kislotalik sezilarli darajada oshdi. Bu natijalar oksigenli funksional guruhlarning hosil bo‘lganini tasdiqlaydi.

1-jadval

GTL dizeli va oksidlangan dizelning texnik xususiyatlari

Namuna	**Zichlik (kg/m³)**	**Qovushqoqlik (mm²/s)**
Tahlil Usuli	**ASTM D4052**	**ASTM D445**

GTL dizeli	775,8	2,56
Oksidlangan dizel		
1-soat	775,8	2,56
2-soat	776,1	2,59
3-soat	776,3	2,68
4-soat	778,8	2,74
5-soat	781,4	2,87
6-soat	787,3	3,01

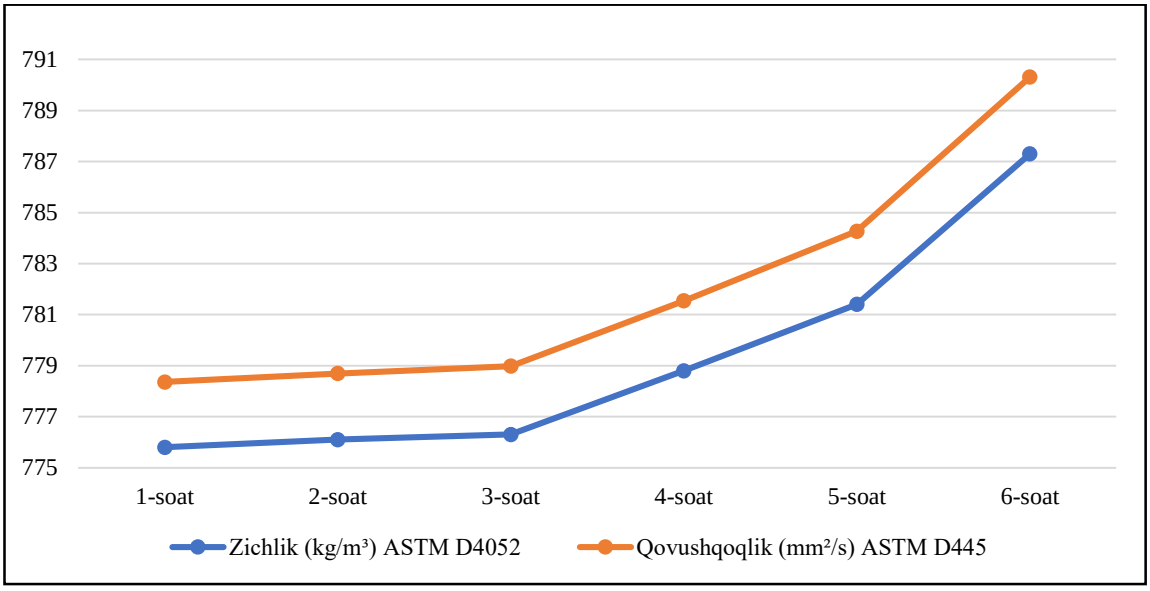

1-rasm. Oksidlanga dizelning zichlik va qovushqoqlik diagrammasi

Ushbu tadqiqotda mobaynida har 2, 3, 4, 5 va 6-soatlarda olinadigan oraliq mahsulotlarning zichlik (ASTM D4052) va kinematik qovushqoqlik (ASTM D445) ko‘rsatkichlari muntazam ravishda kuzatib borildi.

Tajriba natijalari GTL dizelning oksidlanish jarayoni davom etgan sari zichlik va qovushqoqlikning barqaror ortib borishini ko‘rsatdi. Boshlang‘ich GTL dizel parafinlardan iborat bo‘lgani sababli uning zichligi va qovushqoqligi past bo‘lgan bo‘lsa, oksidlanish davomida molekula tarkibiga kislorodli funksional guruhlarning

(C=O, O-H, COOH) kirib borishi natijasida aralashmaning o‘rtacha molekulyar massaning ortishi, molekulalararo o‘zaro ta’sir kuchlarining kuchayishi (dipol-dipol, vodorod bog‘lari hisobiga), qisman tarmoqlanish yoki og‘irlashgan strukturaviy o‘zgarishlar hisobiga zichlikning ortishiga olib kelgan.

Xuddi shunday, qovushqoqlikning oshishi ham oksidlanish mexanizmining tabiiy oqibati bo‘lib, kislorodli guruhlar paydo bo‘lgan sari suyuqlik ichida molekulalararo bog‘lanish kuchayadi va oqimga qarshilik ortadi. Shuning uchun har bir keyingi vaqt nuqtasida o‘lchangan qovushqoqlik qiymatlari oldingilariga nisbatan oshgan.

Oxirgi mahsulot zichligi boshlang‘ich qiymatga nisbatan sezilarli oshgan, kinematik qovushqoqlik ham vaqt o‘tishi bilan muntazam ortib brogan, ortish darajasi vaqtga mutanosib bo‘lib, 4-6 soat oralig‘ida o‘zgarishlar yanada sezilarli bo‘lgan.

Mazkur natijalar qisman oksidlangan GTL dizelning fizik xossalarini aniq o‘zgartirishi, ya’ni “engil va suyuq” parafinli aralashmani nisbatan “og‘irroq va qovushqoqroq” parafinli va kisladorli funksional guruhli aralshmaga aylantirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bu o‘zgarishlar oksidlanish jarayonining nazoratli holatda olib borilgan taqdirda bir maromda sodir bo‘lishi aniqlangan.

Olingan ma’lumotlar GTL dizelini qisman oksidlab, uning zichlik va qovushqoqligini qo‘shimchasiz rostlash imkoniyati mavjudligini isbotlaydi hamda oksidlanish darajasi, fizik xossalar va yakuniy mahsulot sifatini belgilovchi optimal vaqtni tanlash uchun ilmiy asos yaratadi.

Xulosa. Olingan natijalar GTL dizelining qisman oksidlanishi jarayoni davom etgan sari zichlik va kinematik qovushqoqlikning muntazam ortib borishini ko‘rsatdi. Bunga asosiy sabab - n- va -izo parafinlarga ega GTL dizeli molekulalarining oksidlanish reaksiyasi natijasida spirtlar, aldegidlar, ketonlar, gidroperoksidlar va karbon kislotalar kabi kislorodli birikmalar bilan boyishi hisoblanadi. Ushbu guruhlar molekulalararo o‘zaro ta’sir kuchlarini kuchaytiradi, molekulalarning o‘rtacha massasini oshiradi va suyuqlikning ichki qarshiligini

kuchaytiradi. Shuning uchun oksidlanish davomiyligi ortishi bilan zichlik va qovushqoqlikning oshishi to‘liq fizik-kimyoviy asosga ega ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Dry M. E.** The Fischer–Tropsch process: 1950–2000 // *Catalysis Today*. – 2002. – Vol. 71, No. 3–4. – P. 227–241.
2. **Steynberg A. P., Dry M. E. (eds.).** *Fischer–Tropsch technology.* – Amsterdam : Elsevier, 2004. – (Studies in Surface Science and Catalysis, Vol. 152).
3. **de Klerk A.** *Fischer–Tropsch refining.* – Weinheim : Wiley-VCH, 2011.
4. **Tomić M., et al.** Effects of accelerated oxidation on the selected fuel properties // *Fuel*. – 2019. – Vol. 241.
5. **ASTM International.** *ASTM D2274-14(2019): Standard test method for oxidation stability of distillate fuel oil (accelerated method).* – West Conshohocken, PA, 2019.
6. **Shell.** *Shell GTL fuel: Technical data sheets.*
7. **Masuko M.** Effect of Fischer–Tropsch diesel on fuel supply system // *SAE Technical Paper*. – 2012.
8. **Li N., et al.** Experimental studies on diesel deterioration: Accelerated oxidation // *Energies*. – 2025. – Vol. 18, No. 20. – Article 5365.
9. **Rosli M. A. F., et al.** Experimental study of gas-to-liquid (GTL) and diesel fuel // *Energy Reports*. – 2023. – Vol. 9.
10. **Wood D. A., Nwaoha C., Towler B. F.** Gas-to-liquids (GTL): A review of an industry offering several routes for monetizing natural gas // *Journal of Natural Gas Science and Engineering*. – 2012. – Vol. 9. – P. 196–208.
11. **Toshmatova M., et al.** Features of obtaining diesel fuels with the involvement of Uzbekistan GTL // *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology (IJARSET).* – 2023.
12. **Sajjad H., et al.** Comparative study of gas-to-liquid fuel, B5 diesel and their blends // *RSC Advances*. – 2014. – Vol. 4.

IMPULS, KUCH VA HARAKATNING VAQTLI DINAMIK O‘ZARO TA’SIRI: MEXANIK SISTEMALARDA BIRLASHTIRILGAN HOLATLARNING NAZARIY-ASOSIY TAHLILI

Sattorova Aziza Maxmudjonovna
Navoiy davlat universiteti
Nabiyeva Elnura Normurod qizi
Navoiy davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada impuls, kuch va harakatning vaqtga bog‘liq o‘zaro ta’siri nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Mexanik sistemalarda birlashtirilgan holatlarning harakat dinamikasi, impulsning uzatilishi va kuchlar ta’siri matematik model va grafiklar orqali ko‘rsatib berilgan. Maqola, mexanika fanining fundamental tamoyillarini amaliy laboratoriya va nazariy misollar bilan bog‘lab, talabalarning mexanik sistemalarni tushunish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *impuls, kuch, harakat, dinamik sistemalar, vaqtli o‘zaro ta’sir, mexanik tahlil*

Аннотация:*В статье теоретически анализируется временная динамическая взаимосвязь импульса, силы и движения. Рассматривается динамика объединённых состояний в механических системах, передача импульса и влияние сил с использованием математических моделей и графиков. Статья связывает фундаментальные принципы механики с практическими лабораторными и теоретическими примерами, способствуя улучшению понимания механических систем студентами.*

Ключевые слова: *импульс, сила, движение, динамические системы, временная взаимосвязь, механический анализ*

Abstract:*This article provides a theoretical analysis of the temporal dynamic interaction of impulse, force, and motion. The dynamics of combined states in mechanical systems, the transfer of impulse, and the effects of forces are illustrated through mathematical models and graphical representations. The study links fundamental principles of mechanics with practical laboratory and theoretical examples, enhancing students' understanding of mechanical systems.*

Keywords: *impulse, force, motion, dynamic systems, temporal interaction, mechanical analysis*

Mexanikaning fundamental tushunchalaridan biri bo‘lgan impuls va uning saqlanish qonuni fizika fanining nazariy asoslarini tashkil etuvchi eng muhim bo‘limlardan biridir. Impuls jismning harakat miqdorini tavsiflab, uning dinamik xususiyatlarini aniqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mazkur kattalik massasi va tezligi mavjud bo‘lgan istalgan jismning harakat energetikasini ifodalab, qo‘llanilayotgan kuchning jismga ta’siri natijasida yuzaga keladigan o‘zgarishlarni matematik modellash imkonini beradi. Impulsning saqlanish qonuni esa tabiiy jarayonlarning umumiy barqarorligi va o‘zaro ta’sir mexanizmlarini izohlashda fundamental ahamiyat kasb etadi.

Impuls tushunchasi nafaqat nazariy fizikaning asosiy kategoriyasi, balki kundalik hayotda ham ko‘plab jarayonlarning fizik mohiyatini anglashda muhim rol o‘ynaydi. Transport vositasining tormozlanishidagi inersiya, sport musobaqalarida jismlarning urilishi, to‘qnashuvchi jismlarning harakatining o‘zgarishi, mexanik tizimlarning barqarorligi, hatto kosmik kemalarning manevrlarni bajarishi — bularning barchasi impuls va impulsning saqlanish qonuniga tayangan holda izohlanadi. Shuning uchun ushbu qonun va uning tatbiqlarini chuqur o‘rganish nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy faoliyatda ham muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy fizika va texnik sohalarda impulsning qo‘llanish doirasi juda keng. Transport xavfsizligi tizimlari — xavfsizlik kamarlari, xavfsizlik yostiqchalari, avtomobil kuzovlarining deformatsiya zonalari — impulsning vaqt bo‘yicha

taqsimlanishiga asoslangan. Sport turlari, xususan, basketbol, futbol, boks kabi sohalarda impulsni boshqarish sportchining texnik mahoratini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Sanoat jarayonlarida, portlash texnologiyalarida, kolliziyalarni modellashtirishda ham impuls qonunlaridan keng foydalaniladi. Shuningdek, ta'lim sohasida impulsga oid mavzularni o'qitish o'quvchilarning mexanik jarayonlarni chuqur tushunishiga, mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Impuls mexanikaning asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, jismning harakat miqdorini tavsiflaydi. Impulsning saqlanish qonuni esa tabiatdagi eng fundamental tamoyillardan biri sifatida to'qnashuvlar, portlashlar, transport xavfsizligi, sport jarayonlari va texnik tizimlarni tahlil qilishda muhim o'rin egallaydi. Har kuni uchraydigan oddiy holatlar — transportning keskin tormozlanishi, sport musobaqalaridagi harakatlar, jismlarning o'zaro ta'siri — impuls bilan izohlanadi. Mazkur maqola impulsning nazariy asoslarini yoritadi hamda uning hayotdagi real jarayonlarga tatbiqini ilmiy jihatdan tahlil qiladi. Har bir inson hayotida bo'ladigan holatlar : astobusda yoki taksiga minganimizda qattiq tormoz berilganda odam biroz oldinga egilib ketadi.Velosiped haydayotganimizda unga tormov berishimiz natijasida oldinga og'ishimiz .Bularning barchasi biz uchun oddiy bo'lishi mumkin aslida bu fan tilida impuls deb ataladi . Fan tilida impuls ikki xil ma'noda ishlatiladi

Kuch impulsi (J) :Bu biz biror bir buyumga beradigan kuchning vaqt o'tishi natijasida ta'sirini ko'rsatadi

$$J = F \cdot t$$

Bu yerda : J -Impuls [N·s]; F—Kuch [N]; t—kuch ta'sir qilgan vaqt [s]

Jism impulsi: Buni biz jismning tezliga va massasida aniqlasak bo'ladi

$$P = mv$$

P - Jism impulsi: m - jism massasi: υ - jism tezligi

Tabiiyki hayotimizga transport hodisalari bilan bog'liq muammolar bo'lib turadi. Bugungi kunda barchamiz deyarli har kuni transport vositalaridan foydalanamiz, ko'pincha haydovchilar o'ylaydiki kichik tezliklarda xavf kam

bo‘ladi, lekin bu xato fikr. Juda qisqa vaqtda ham impuls katta bo‘lib ketadi . Chunki bunda tezlik avtomobil massasiga ko‘paytirilib ortib ketadi. Shuning uchun ham o‘rindiqda o‘tirgan insonlar xavfsizlik kamarini taqib olishlari kerak . Shu o‘rinda haqli savol tug’iladi, bu nima uchun kerak? Kamar to‘qnashuv vaqtida xavfsizlikni oshirib, insonlarning inertlik asosidagi harakatini kamaytiradi.

$$F = \frac{m\Delta\vartheta}{t}$$

Men o‘ylaymanki “t” ya’ni vaqt oshsa $\approx$ F kamayadi, bunda odam kamroq shikastlanadi

Shu o‘rinda bir masala ham ko‘rib o‘tsak: Massasi 1 kg bo‘lgan to‘p 5 m/s tezlik bilan kelmoqda . Sportchi u to‘pni ushlab qoldi .To‘p sportchiga 50 N kuch bilan ta’sir qildi. To‘p qancha vaqtda to‘xtaydi.

Berilgan	Formula	Yechilishi
$M = 1\ kg$	$P = mv$	$P = 1 \cdot 5 = 5$
$\upsilon = 5m/s$	$J = Ft$	$50t = 5$
$F = 50\ N$	$J = P$	$t = 0{,}1\ s$
$t =?$		

Muz saroyiga borganda do‘stimizga ozgina turki bersak u orqaga siljiydi , biz esa oldinga ketamiz . Bu yerda hech kim jarohat olmaydi, faqatgina oradagi masofa o‘zgaradi holos. Bu hodisani biz fizikaning asosiy qonunlaridan biri ya’ni impulsning saqlanish qonuni deb ayta olamiz .

Yopiq sistemaga tashqi kuchlar ta’sir qilmasa bunda umumiy impuls o‘zgarmaydi

$$P_1 + P_2 = P_1^{`} + P_2^{`}$$

Yoki buni yanada umumiy formula sifatida qarasak:

$$m_1\upsilon_1 + m_2\upsilon_2 = m_1\grave{\upsilon_1} + m_2\grave{\upsilon_2}$$

Bu formulani biz to‘qnashuvlar ,portlashlar bilan berilgan masalalarni ishlashda foydalansak bo‘ladi .

Impulsning saqlanish qonuniga misol keltiradigan bo‘lsak : Hammamiz biladigan bilyard to‘plari ularning bittasiga turtki berishimiz natijasida qolganlari ham harakatga keladi

Masala: Basketbolchi 0,6kg massadagi to‘pni 7m/s tezlik bilan ushlab oldi va uni 12m/s tezlik bilan qaytarib yubordi . Agar to‘p bilan kontakt vaqti 0,15s bo‘lsa basketbolchiga ta’sir etgan kuchni toping .

Berilgan	Formula	Yechilishi
M=0,6 kg	P= m(ϑ_1-ϑ_2)	$P = 0{,}6(12-7)$
ϑ_1=7 m/s	$F = \frac{p}{t}$	$P = 3\ N\cdot s$
ϑ_2 = 12 m/s		$F = \frac{3}{0{,}15} = 20N$
$t = 0{,}15\ s$		
F=?		

Jismlar orasida 2 xil to‘qnashuv bor:

1- Elastik to‘qnashuv

2- Noelastik to‘qnashuv

Elastik toqnashuvda jismlar sistemasining impulse ham kinetik energiyasi ham saqlanib qoladi. Noelastik to‘qnashuv sal farqlangan holda ,sistemaning impulsi saqlanib, kinetik energiyasi saqlanmaydi .Shu o‘rinda savol yuzaga keladi:Jjismlar sistemasining impulsi nima va u qanday topiladi ?

Sistemaning impulsi 2 xil bo‘ladi

1. Natijaviy impuls : $P=P_1+P_2$

Agar jismlar bir xil xil yo‘nalishda bo‘lsa $P= m_1v_1 + m_2v_2$

Jismlar qarama qarshi yo‘nalishda harakatlanganda:

$$P=m_1v_1 - m_2v_2$$

Jismlar o‘zaro 90^0 burchak ostida yani perpendikulyar yo‘nalishda harakatlanganda

$$P = \sqrt{(m_1\upsilon_1)^2 + (m_2\upsilon_2)^2}$$

2. Nisbiy impuls 2 jism tezliklariga nisbatan olinadi va quyidagicha yoziladi:

$$P = P_1 - P_2$$

1) Jismlar bir xil yo‘nalishda harkatlanganda : $P=m_1v_1-m_2v_2$

2) Qarama qarshi yo‘nalishda harakatlanganda $P= m_1v_1 +m_2v_2$

3) Perpendikulyar yo‘nalishda harakatlanganda $P = \sqrt{(m_1\upsilon_1)^2 + (m_2\upsilon_2)^2}$

4) Joyi kelganda biz juda oddiy narsalarga xato qilib qoyamiz .

Masalan: musbat va manfiy yo‘nalishni belgilashda adashamiz .

Ba’zida bunga e’tibor ham bermay o‘tib ketamiz, buning natijasida butun boshli masalani xato qilib qoyishimiz mumkin. Buni oldini olish maqsadida biz yo‘nalishni katta qilib yozib qoyishimiz, alohida ramkalar orqali ko‘rsatib berishimiz kerak . Shunda o‘quvchilar ogoh bo‘lishadi. Ba’zida formulani qo‘llashdagi hatoliklar ham bo‘lib turadi, masalan : belgilarni qo‘ymaslik, masalani almashtirib yuborish, agar jismlar mutloq noelastik to‘qnashuvdan keyingi tezliklari bir xil bo‘lishini tushmay qoladi .

Bunda 3 bosqichli usuldan foydalansa xatolik 90 % kamayadi:

1. To‘qnashuvdan oldingi impulsni yozish
2. To‘qnashuvdan keyingi impulsni yozish
3. Ikki tomonni tenglashtirish

Tabiatning eng sodda ammo juda murakkab qonunlaridan biri bu impulsning saqlanish qonuni. Biz shuni bilib olishimiz kerakki impuls hech qachon yo‘qolmaydi, u shunchaki o‘zi tasir qilgan jismga o‘tadi xolos . Shaklini o‘zgartirsa

ham, miqdori saqlanib qoladi . Nega aynan bu mavzu kerak? Bu nafaqat fan uchun, balki hayotimiz uchun ham juda muhim hisoblanadi, xavfsiz hayot kechirishimiz uchun bilishimiz lozim.

Impulsning kundalik hayotimizdagi amaliy ko'rinishlari

- ✓ **Transport xavfsizligi:** xavfsizlik kamarining ta'siri impulsning vaqt bo'yicha taqsimlanishi (Δt ortsa, kuch kamayadi) bilan izohlanadi.
- ✓ **Sport:** to'pni ushlab qolish yoki qaytarish jarayonida sportchi va to'p o'rtasida impuls almashiladi.
- ✓ **Muz ustidagi turtki:** ikki jismning qarama-qarshi yo'nalishda siljishi impuls saqlanishini ko'rsatadi.
- ✓ **Bilyard to'plari:** to'qnashuv paytida impulsning to'liq taqsimlanishi kuzatiladi.

Impulsning saqlanish qonuni mexanik jarayonlarning barqarorligini ta'minlovchi universal qonun bo'lib, tabiiy va texnik jarayonlarning aksariyatini izohlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada impulsning nazariy modeli, uning amaliy ko'rinishlari va misollar orqali fizik mohiyati ochib berildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, impulsning saqlanishi transport xavfsizligi, sport tahlili, mexanik tizimlar va ta'lim jarayonlarida qo'llanilishi mumkinligi asoslandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Sattorova A. M.** Methods of Improvement and Implementation of the Educational Purpose in the Lessons of Physics // *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology*. — 2020. — Vol. 7, Issue 11 (November 30). — P. 15775–15777.
2. **Kamalova D. I. va boshq.** Matematik amallar yordamida fizika fanini o'qitish metodikasi: elektron o'quv qo'llanma. — Ro'yxatga olish raqami № DGU 11713. — 30.06.2021.

3. **Kamalova D. I. va boshq.** Umumiy fizika fanidan laboratoriya ishlari (Mexanika): o‘quv qo‘llanma. — Ro‘yxatga olish raqami № 233-0115. — 2022.
4. **Kamalova D. I. va boshq.** Mexanika va molekulyar fizika: darslik. — Ro‘yxatga olish raqami № 302-0754. — 2022.
5. **Kamalova D. I. va boshq.** Fizika fanidan maktab laboratoriya mashg‘ulotlari (7–9-sinflar, 10–11-sinflar): uslubiy qo‘llanma. — 2022, dekabr.
6. **Kamalova D. I. va boshq.** Fizika fanini o‘qitishda zamonaviy kompyuter dasturlaridan foydalanishni takomillashtirish: elektron darslik. — Ro‘yxatga olish raqami № DGU 29606. — 21.11.2023.
7. **Sattorova A. M.** The role of logical quality issues in the development of thinking skills in practical training in physics // *Pedagogik mahorat* ilmiy-nazariy va metodik jurnali. — 2024. — № 12. — B. 176–182.
8. **Sattorova A. M.** “Fizik praktikum” fanini o‘qitishda muammoli ta’lim metodlaridan foydalanish hamda uning talabalar kasbiy kompetentligiga ta’siri // Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. — 2025-yil 4–5-aprel. — B. 163–164.

BETON QORISHMALARNING REOLOGIK VA MUSTAHKAMLIK XUSUSIYATLARINI YAXSHILASH UCHUN POLIKARBOKSILATLAR ASOSIDAGI SUPERPLASTIFIKATORNING SAMARADORLIGINI O’RGANISH.

Ismailov Feruz Sabirovich
Toshkent Kimyo texnologiya ilmiy-tadqiqot instituti
Karimov Mas’ud Ubaydulla o’g’li
Toshkent Kimyo texnologiya ilmiy-tadqiqot instituti
Djalilov Abdulaxat Turapovich.
Toshkent Kimyo texnologiya ilmiy-tadqiqot instituti

Ismailova Xalovat. Djabbarovna.
Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya: *Qurilish sanoatining jadal rivojlanishi natijasida turli maqsadlarda ishlatiladigan plastifikatorlarga keng ehtiyoj paydo bo‘ldi. Biroq, yuqori narx va murakkab sintez jarayoni kabi kamchiliklar zamonaviy superplastifikatorlardan keng miqyosda foydalanishni cheklab qo‘ydi. Ushbu maqolada biz polikarboksilat asosidagi yuqori samarali superplastifikatorning eksperimental tadqiqotini o’tqazildi. Maxsus jarayon, monomer va maknomamerdan foydalanib foydalanib, polikarboksilat asosida yangi superplastifikator sintez qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, past tannarx va yuqori samaradorlikka, bu esa ushbu yangi superplastifikatorni yuqori sifatli betonda qo‘llash mumkinligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, ushbu plastifikator qo‘shilgan tovar beton 2 soat ichida konusning cho‘kishini 15% dan kam yo‘qotishini ko‘rsatdi.*

Kalit so’zlar: *Polikarboksilat superplastifikatori, makromanomer, monomer, beton qorishmasi, sement, oquvchanlik, egilish mustaxkamligi va siqilish mustaxkamligi.*

Аннотация: *В результате стремительного развития строительной отрасли возникла широкая потребность в пластификаторах, используемых для различных целей. Однако такие недостатки, как высокая стоимость и сложный процесс синтеза, ограничили широкое применение современных суперпластификаторов. В данной статье мы провели экспериментальное исследование высокоэффективного суперпластификатора на основе поликарбоксилата. С использованием специального процесса, мономера и макромера был синтезирован новый суперпластификатор на основе поликарбоксилата. Результаты показали низкую себестоимость и высокую эффективность, что указывает на возможность применения этого нового суперпластификатора в высококачественном бетоне. Кроме того, было*

продемонстрировано, что товарный бетон с добавлением этого пластификатора теряет менее 15% осадки конуса в течение 2 часов.

Ключевые слова: *Поликарбоксилатный суперпластификатор, макроманомер, мономер, бетонная смесь, цемент, текучесть, прочность на изгиб и прочность на сжатие.*

Abstract: *As a result of the rapid development of the construction industry, there is a widespread need for plasticizers used for various purposes. However, such shortcomings as high cost and complex synthesis process have limited the widespread use of modern superplasticizers. In this article, we conducted an experimental study of a highly effective superplasticizer based on polycarboxylate. Using a special process, monomer, and macromer, a new superplasticizer based on polycarboxylate was synthesized. The results showed low cost and high efficiency, indicating the possibility of using this new superplasticizer in high-quality concrete. Furthermore, it was demonstrated that commercial concrete with the addition of this plasticizer loses less than 15% of its cone sediment within 2 hours.*

Keywords: *Polycarboxylate superplasticizer, macromanometer, monomer, concrete mix, cement, flowability, bending strength, and compressive strength.*

Kirish. Yuqori samarali beton asosiy omili sifatida superplastifikator sintezining beton aralashmasining reologiyasini yaxshilash uchun muhim qo‘shimchalardan biri hisoblanadi. Polikarboksilatlar asosidagi superplastifikatorni ishlab chiqish ekologik toza, ko‘p funksiyali va yuqori ekspluatatsion xususiyatlarga ega betonlar uchun qo‘shimchalar sohasidagi eng dolzarb mavzulardan biridir. [1]. Boshqa superplastifikatorlarga nisbatan, polikarboksilatlar sement va qum bilan yaxshi moslashuvchanligi, suvni kamaytirish yuqoriligi va cho‘kish paytidagi yo‘qotishlarning minimal darajada ekanligi bilan ajralib turadi [2]. Bundan tashqari, polikarbon kislotalari asosidagi superplastifikatorlar atrof-muhit uchun xavfsiz bo‘lib, deyarli zaharli xususiyatga ega emas [3]. Ushbu afzalliklari tufayli polikarboksilatlar asosidagi superplastifikatorlar ommaviy beton maxsulotlarni ishlab chiqarish katta imkoniyatlarni namoyon etdi. Shu bois, polikarboksilatlar

asosidagi superplastifikatorlarni o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda chuqur tadqiq etilgan va keng qo‘llanilgan polikarboksilatlar asosidagi superplastifikatorlar katta e’tiborni jalb qildi va ularning bozordagi ulushi tez sur’atlarda o‘sib bormoqda. Bunga sabab, ularning beton bilan a’lo darajada moslashuvchanlik xususiyati, suvni tushirish tezligining yuqoriligi, cho‘kishning minimal darajada yo‘qolishi va havo kirib qolmasligidir. Aminosulfonlar asosidagi superplastifikatorlarning keng ko‘lamda qo‘llanilishi natijasida, butun dunyoda ushbu superplastifikatorlar bo‘yicha turli xil tadqiqotlar olib borilgan [4]. Tadqiqot ishida polikarboksilatning beton qorishmalarining turli xususiyatlariga ta’sirini o’rganishdir. Natijaga erishish uchun turli xil karboksilat zichligiga ega bo’lgan polikarboksilat superplastifikatorlari sintez qilindi. Makromonomerlar va manomerlar o’rtasida optimal sharoitlar o’rganildi. Sintetik monomerlar sifatida akril kislota, zanjir uzatuvchi, ammoniy persulfat va Izobutenilpolietilen glikol tanlangan erkin radikal sopolimerizatsiya orqali olingan. Molekulyar struktura, usullari bilan tavsiflangan va molekulyar tuzilish va suvni kamaytiruvchi xususiyatlar o’rtasida miqdoriy bog’liqlik o’rnatilgan. Polikarboksilat superplastifikatori qo’shilgan beton qorishmasining dastlabki suyuqlik va suyuqlikni saqlash, adsorbsion xatti-harakatlar va boshqa xususiyatlari o’rganildi. Tadqiqot ishi kelajakda Polikarboksilat superplastifikatoridan foydalanish qurilish sohasidagi muammolarini hal qilish uchun ishlatilishi mumkin bo’lgan yangi yo’nalishni ifodalaydi.

Asosiy qism. Tajribani 500 ml uch bog’izli tubi dumaloq kolbaga. Izobutenilpolietilen glikolni distillingan suvga solamiz, tomdirgich yordamida aralashmaga zanjir uzatuvchini 30 daqiqaga mo’ljallab qo’shiladi. So’ngra o’lchangan akril kislota, va inisiatorni 45 daqiqaga mo’lljallab qo’shiladi. Aralashtirgich bilan yaxshilab aralashtirib, reaksiya haroratni 80°C da termostatlangan moy hammomida 4 soat olib boriladi. pH ni 7ga keltirish uchun 30% li NaOH eritmasidan 17gr solinadi. Polikarboksilat superplastfikatorning yakuniy mahsuloti sifatida 35% li suvli eritma olinadi. Sementning mineralogik

tarkibining superplastifikatorning plastiklashtiruvchi ta’sirini o’rganish uchun portland sementining uchta navi tanlangan: PTS400 D20, PTS400 D0 va PTS500 D0. Superplastifikatorlarning plastiklashtiruvchi ta’sirini ob’yektiv o’rganish uchun biz suv / sement nisbati 0,42 ni tanladik. Sement qorishmasini olgandan so’ng, PTS400 D0 va PTS500 D0 sement markalariga superplastifikatorni oz miqdorda qo’shish betonning mustahkamligini oshiradi, ammo superplastifikator miqdorining oshishi uni yomonlashtiradi. Sement toshining mustahkamligini oshirishda portland sementining PTS 400 D20 markasidan foydalanganimizda, polikarboksilatlarga asoslangan superplastifikatorni qo’shilishi sement toshining mustahkamligining yomonlashishiga olib keldi.

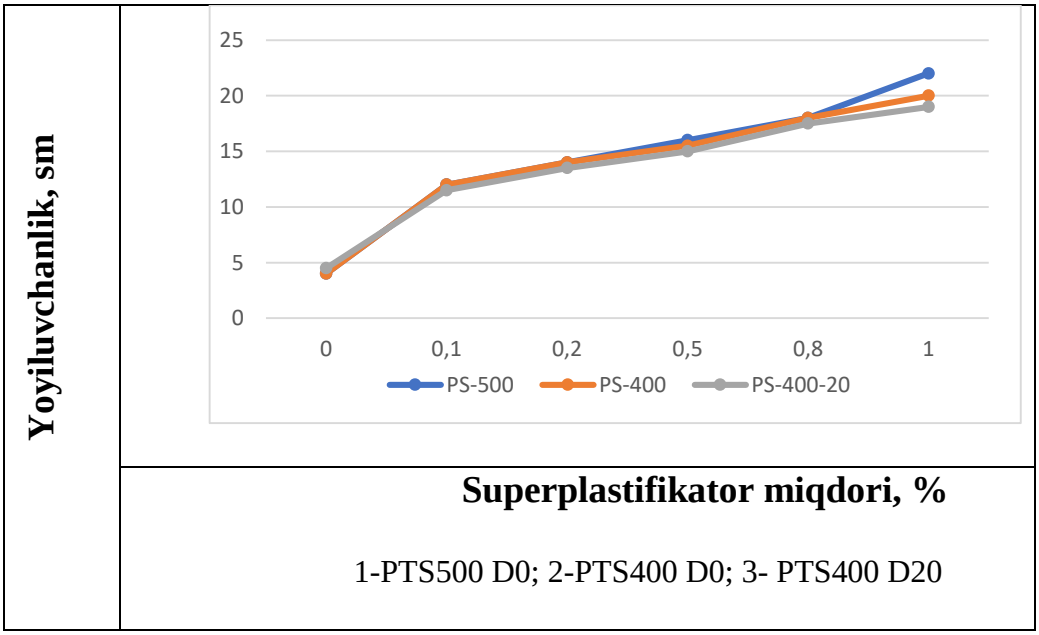

Rasm 1. **Suv-sement qorishmasining tarqalish qobiliyatining superplastifikator miqdoriga bog’liqligi.**

Polikarboksilatlar asosida olingan superplastiklashtiruvchi portlend sementning PTS400 D0 va PTS 500 D0 markasida qo’llanilganda yaxshi plastifikatsiyalovchi ta’sirga ega ekanligini ko’rish mumkin. Superplastifikatorning suv/sementga nisbati va sement toshining mustahkamligini yaxshilashga ta’siri ko’rsatilgan. Superplastifikatorni miqdori ortishi bilan sement toshining kuchini pasaytiradi. Shuning uchun sement kompozitsiyalarining fizik-mexanik xossalarini

hosil bo’lgan superplastifikator qo’shilishi bilan o’rganish ularni beton sanoatiga joriy etishda muhim rol o’ynaydi. Superplastifikator qo’shilgan beton namunalarining mustahkamligiga ta’siri bo‘yicha tadqiqolar shuni ko‘rsatdiki, betonga mineral qo‘shimcha qo‘shilganda uning mustahkamligi oshadi, biroq bu o‘sish siqilishdagi va egilishdagi mustahkamlik uchun turlicha bo‘ladi. Mineral qo‘shimchali betonning siqilishdagi mustahkamligi qotishning turli muddatlarida atigi 3...6 % ga ortadi. Shu bilan birga, mineral qo‘shimchali betonning egilishdagi mustahkamligi 3, 7 va 28 kundan so‘ng mos ravishda 18, 10 va 8 % ga oshadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. **Wu P., et al.** A decade review of the credits obtained by LEED v2.2 certified green building projects // *Building and Environment*. – 2016. – Vol. 102. – P. 167–178.
2. **Liu M., et al.** The weakly negative permittivity with low-frequency-dispersion behavior in percolative carbon nanotubes/epoxy nanocomposites at radio-frequency range // *Advanced Composites and Hybrid Materials*. – 2022. – Vol. 5, No. 3. – P. 2021–2030.
3. **Hanehara S., Yamada K.** Interaction between cement and chemical admixture from the point of cement hydration, absorption behaviour of admixture, and paste rheology // *Cement and Concrete Research*. – 1999. – Vol. 29, No. 8. – P. 1159–1165.
4. **Cheng X.** Effect of raw material on application performances of super plasticizer : dissertation. – Beijing : University of Technology, 2010.

TURP *(raphanus sativus)* NING SHIFOBAXSHLIK XUSUSIYATLARINI KIMYOVIY TARKIBI ORQALI BAHOLASH

Asqarov Ibrohim Rahmonovich

Andijon davlat universiteti

Xojmatov Maxsadbek Mo’ydinovich

Andijon davlat universiteti

Turg'unova Gulhayo Ibroximjon qizi

Andijon davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Turp (raphanus sativus) ning shifobaxshlik xususiyatlari tarkibidagi vitamin va minerallarning inson salomatligidagi o'rni haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan hamda Turp ekstrakti tarkibidagi suvda eruvchan vitaminlar miqdori labaratoriya sharoitida aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *turp, vitaminlar, shifobaxsh xususiyatlar, sog'liq, immunitet, antioksidantlar, fitonsidlar, mineral moddalar, ovqat hazm qilish, sog'lom ovqatlanish*

Аннотации: *В данной статье подробно рассмотрены лечебные свойства редиса (Raphanus sativus), роль содержащихся в нём витаминов и минералов для здоровья человека, а также приведены данные о количественном определении водорастворимых витаминов в составе экстракта редиса, выполненные в лабораторных условиях*

Ключевые слова: *редис, витамины, лечебные свойства, здоровье, иммунитет, антиоксиданты, фитонциды, минеральные вещества, пищеварение, здоровое питание*

Annotation: *This article provides detailed information on the medicinal properties of radish (Raphanus sativus), the role of the vitamins and minerals it contains in human health, and presents laboratory-based determinations of the amounts of water-soluble vitamins in radish extract*

Keywords: *radish, vitamins, healing properties, health, immunity, antioxidants, phytoncides, minerals, digestion, healthy nutrition*

Kirish: Turp inson salomatligi uchun muhim bo'lgan biologik faol moddalar, vitaminlar va minerallarga boy bo'lgan ildizmevalardan biridir. Uning oq, qizil, qora va yashil turlari mavjud bo'lib, har biri o'ziga xos kimyoviy tarkib va shifobaxsh xususiyatlarga ega. Turpning oziq-ovqat sifatidagi qadri, avvalo, uning tarkibidagi

vitaminlar, fermentlar, fitonsidlar va mikroelementlarning boy majmuasi bilan belgilanadi. [1.2].

Turp tarkibida C vitamini, B guruh vitaminlari **(B1, B2, B3, B6),** RR (niatsin), K va E vitaminlari muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa C vitamini miqdorining yuqoriligi organizmning immun tizimini mustahkamlash, shamollashga qarshi tabiiy himoya hosil qilishda katta ahamiyatga ega. Bu vitamin kuchli antioksidant bo‘lib, hujayra yangilanishi, teri elastikligi, qon tomir devorlarini mustahkamlashda muhim ro’l o‘ynaydi. **B** guruhi vitaminlari asab tizimi faoliyati, modda almashinuvi, energiya ishlab chiqarilishi va yurak faoliyatida ishtirok etadi. Turpdagi B1 va B6 vitaminlari nerv impulslarining o‘tishini yaxshilaydi, charchoqqa qarshi kurashadi, aqliy mehnat bilan shug‘ullanuvchilar uchun foydali hisoblanadi. Niatsin (RR vitamini) esa qon aylanishini yaxshilab, yurak-qon tomir tizimi kasalliklarining oldini olishda yordam beradi. [3.4].

Turpdagi E vitamini tabiiy antioksidant bo‘lib, organizmni erkin radikallar ta’siridan himoya qiladi, qarish jarayonini sekinlashtiradi. K vitamini esa qon ivishini tartibga soladi va suyak to‘qimasining mustahkamligini ta’minlaydi. Ushbu vitaminlarning uyg‘unligi turpni nafaqat oziq-ovqat sifatida, balki profilaktik ahamiyatga ega bo‘lgan mahsulot sifatida ham qadrlashga imkon beradi. Turp iste’moli ovqat hazm qilishni yaxshilaydi, jigar faoliyatini faollashtiradi, safro ajralishini kuchaytiradi. Undagi tolalar ichak faoliyatini me’yorlashtirib, toksinlarning organizmdan chiqishiga yordam beradi. Kaliy moddasi yurak faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi va organizmdagi suyuqlik muvozanatini tartibga soladi[5.6.9].

Shuningdek, turpning past kaloriyali bo‘lishi uni parhez ovqatlanish uchun qulay qiladi. Qora turp sharbatining o‘pka kasalliklarida, ayniqsa bronxit va kuchli yo‘tal holatlarida samarali ekani xalq tabobatida keng qo‘llanadi. Oq turp esa oson hazm bo‘lishi va yumshoq ta’siri bilan farq qiladi [10].

Shu sababdan biz Andijon Davlat Unversiteti ,,Xalq tabobati va Tovarlar kimyosi’’ labaratoriyasida Andijon Viloyati iqlim sharoitida yetishtirilgan yashil

rangli Turp ekstrakti tarkibidagi suvda eruvchan vitaminlar miqdorini “yuqori samarali suyuqlik xromatogafiyasi” usulida aniqladik. Quyida batafsil ma’lumotlar keltirilgan

Tajriba qism.

Foydalanigan reaktiv va jihozlar. Vitamin B_{12} “Rhydburg Pharmaceuticals” (Germaniya), C vitamin “Carl Roth GmbH” (Germaniya), B_9 “DSM Nutritional Products GmbX” dan (Germaniya), B_1, B_2, B_3, B_6, PP vitaminlar “BLDPharm” (Xitoy) olingan. HPLC darajadagi tozalikda suv, asetonitril, kimyoviy toza markadagi sirka kislota va natriy gidroksidi reaktivlaridan foydalanildi.

O’simlik tarkibidagi suvda eruvchan vitaminlar miqdorini Yaponiyaning Shimadzu kompaniyasida ishlab chiqarilgan LC-40 Nexera Lite yuqori samarali suyuqlik xromatografida amalga oshirildi [7.8].

Standart eritmalarni tayyorlash. C (CAS 50-81-7), B_1 (CAS 59-43-8), B_6 (CAS 58-56-0), B_3 (CAS 59-67-6), B_{12} (CAS 68–19–9) va PP (CAS 98-92-0) vitaminlarning eritmalari (100 mg/l) har bir vitaminning 5 mg dan miqdori 50 ml 0,1 N li HCl eritmasida eritib tayyorlanadi. B_2 (CAS 83-88-5) va B_9 (CAS 59-30-3) vitaminlarining standart eritmalari ushbu vitaminlarning 5 mg ni 50 ml 0,025% natriy gidroksid eritmasida eritib tayyorlandi. So‘ngra dastlabki B_1, B_6, B_3, B_{12}, PP vitaminlardan 200 mkl dan olib aralashtirildi va har bir vitaminning konsentratsiyasi 14.286 mg/l dan bo’lgan eritma tayyorlandi. Shu tariqa 7.143, 3.571, 1.786 mg/l dan standart eritmalar tayyorlandi. Vitamin C ning ham 286, 143, 71.5, 57.2 mg/l konsentratsiyali standart eritmalari tayyorlandi. Kalibrlovchi grafik tuzish uchun 0 mg/l konsentratsiya uchun toza suv ishlatildi.

Namuna ekstraktini tayyorlash. Suvda eruvchan vitaminlarni ekstraksiya qilish uchun tekshiriladigan namunadan 1 gr o’lchab olinib, 50 ml hajmli konussimon kolbaga solindi va 25 ml 0,1 N li HCl eritmasi qo’shildi. Aralashma GT SONIC-D3 (Xitoy) markali ultratovushli vannada 60 ^oC haroratda 20 daqiqa davomida ekstraksiya qilindi. So’ngra aralashma sovitilib, filtrlandi hamda o’lchov

kolbasida suv bilan 25 ml ga yetkazildi. Ekstraktdan 1,5 ml miqdori 0,22 mkm li shpritsli filtrda filtrlanib vialaga solindi hamda analiz uchun foydalanildi.

Xromatografik sharoitlar.

Vitaminlarni aniqlash. Standart eritmalar va namuna ekstrakti LC-40D nasosi, SIL-40 avtosampleri, SPD-M40 foto-diod matritsali detektoridan (PDA) iborat LC-40 Nexera Lite yuqori samarali suyuqlik xromatografi va LabSolutions ver. 6.92 dasturiy ta’minoti yordamida tahlil qilindi. Shim pack GIST C18 (150 × 4,6 mm; 5 mkm, Shimadzu, Yaponiya) teskari fazali kolonkasi hamda asetonitril (A) va sirka kislotaning suvdagi 0,25 % li eritmasi (B) dan tashkil topgan gradientli harakatchan faza (1-jadval) qo'llanildi. In'ektsiya hajmi 10 mkl, oqim tezligi 0,6 ml/min va kolonka termostati harorati 40 °C etib belgilandi. Har bir vitaminning analitik signali (cho'qqi maydoni) uchta to'lqin uzunliklari 265, 291, 550 nm da qayd etildi (1-3 rasmlar). Vitamin C ni aniqlash uchun 15 daqiqali gradiyent ishlatildi (2-jadval) va analitik signal 265 nm to‘lqin uzunlikda o‘lchandi.

1-jadval. Vitaminlarni aniqlashda harakatchan faza gradiyent dasturi.

Vaqt, daqiqa	Atsetonitril (A), %	0,5 % li sirka kislota (B), %
0	0	100
3	0	100
14	20	80
17	50	50
18	0	100
25	Tugatish	

2-jadval. Vitamin C miqdorini aniqlashda harakatchan faza gradiyent dasturi.

Vaqt, daqiqa	Atsetonitril (A), %	0,5 % li sirka kislota (B), %
0	0	100

2	0	100
6	50	50
6,01	0	100
15	Tugatish	

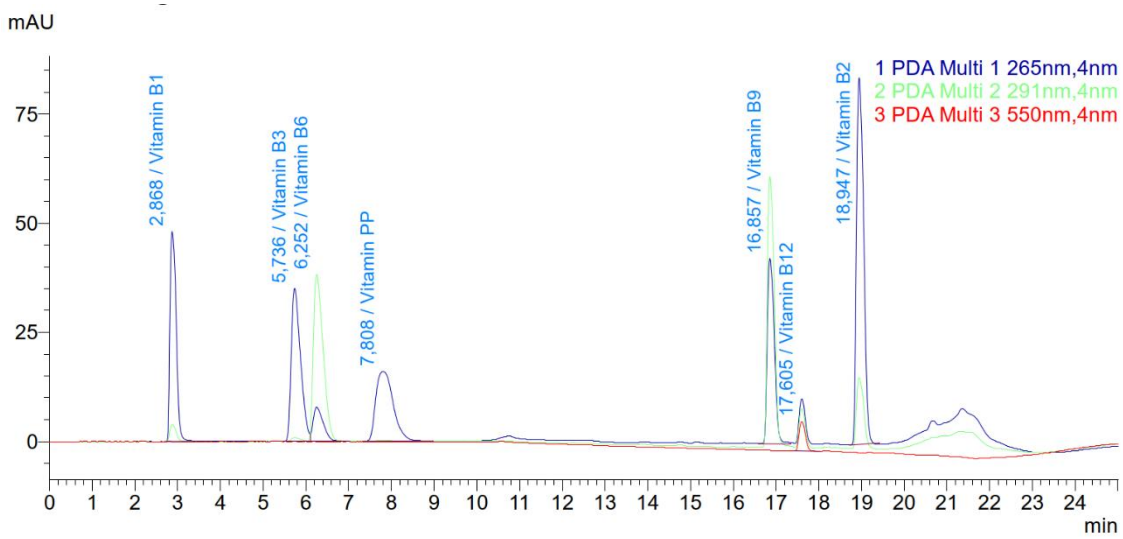

1-rasm. Vitaminlar standart eritmasining xromatogrammasi.

Olingan natijalar.

Namuna ekstrakti tarkibidagi vitaminlarni aniqlash. Namuna ekstrakti xromatogrammasi (3-4 rasmlar) olindi hamda natijalar asosida 100 g namuna tarkibidagi vitaminlar miqdorlari quyidagi formula bilan hisoblanib 3-jadvallarda keltirildi.

$$X = \frac{C_{vit} \cdot V_{ekstrakt}}{m_{namuna}} \cdot 100\ g$$

Bu yerda, X – 100 gram namuna tarkibidagi vitaminlarning miqdori, mg;

C_{vit} – ekstrakt tarkibidagi vitaminning YuSSX usuli bilan aniqlangan konsentratsiyasi, mg/l;

$V_{ekstrakt}$ – namuna ekstraktining hajmi, l;

m_{namuna} – ekstrakt tayyorlash uchun tortib olingan namuna massasi.

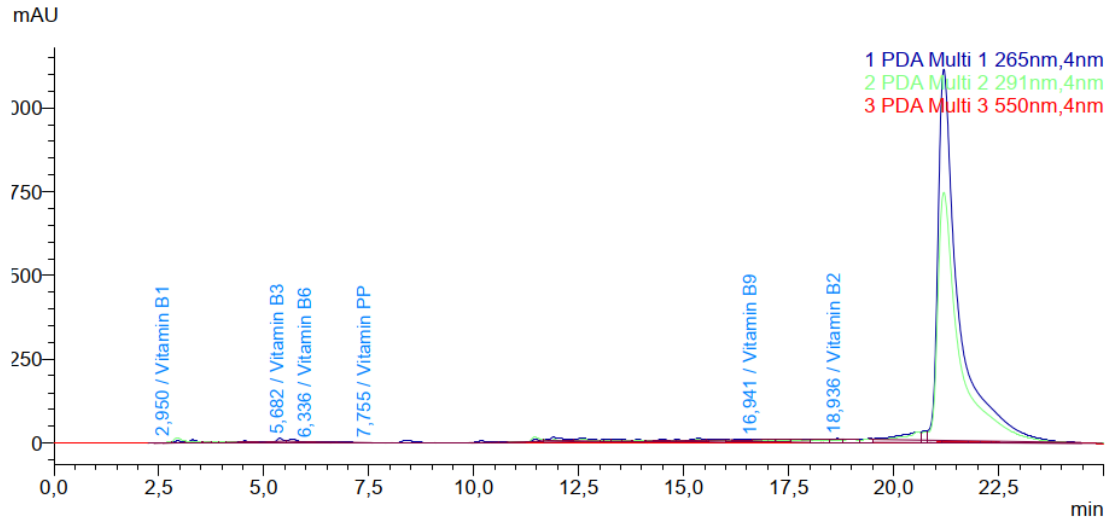

2-rasm. Namuna ekstrakti tarkibidagi vitaminlarni aniqlash xromatogrammasi.

3-jadval.

Ekstraktdagi vitaminlarning miqdori va ushlanish vaqtlari.

Vitamin	Ushlanish vaqti, sek	Konsentratsiya, mg/l	100 g namunadagi miqdor, mg
Vitamin B_1	2,95	2,742	6,855
Vitamin B_3	5,682	2,07	5,175
Vitamin PP	7,755	0,282	0,705
Vitamin B_9	16,941	0,115	0,288
Vitamin B_2	18,936	0,484	1,210
Vitamin B_6	6,336	0,429	1,073
Vitamin B_{12}	Aniqlanmadi	0	0,000

XULOSA

1. Turpning kimyoviy tarkibi bo‘yicha eksperimental tadqiqotlar uchun namuna olib, olingan namunalarni suvli va spirtli ekstraktlari “Tovarlar kimyosi va Xalq tabobati” ilmiy laboratoriyasida tayyorlandi.

2. Turp ekstrakti tarkibidagi suvda eruvchan vitaminlar miqdori YuSSX usulida 100 gr namunadagi vitamin B_1 ning miqdori 6.855 mg bo‘lishi aniqlandi va bu eng yuqori natija ekanligini ko’rsatdi.

3. Turp ekstrakti tarkibidagi suvda eruvchan vitaminlar miqdori YuSSX usulida 100 gr namunadagi vitamin B_3 ning miqdori 5.175 mg bo‘lishi aniqlandi.

4. Turpning vitaminli tarkibidan kelib chiqib, olingan ekstraktlar yoki damlama va sharbatlar asosida turli kasalliklarni davolashda amalda foydalanish mumkinligi izohlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Asqarov I. R.** *Tabobat qomusi.* – Toshkent, 2019.
2. **Asqarov I. R.** *Fitoterapiya.* – Toshkent, 2023.
3. **World Health Organization.** *Vitamins and minerals in human nutrition.* – 2nd ed. – Geneva : WHO Press, 2021.
4. **Mamatqulov B., Jo‘rayev A.** *O‘simlikshunoslik asoslari.* – Toshkent : O‘qituvchi, 2019.
5. **Hasanov O.** *Oziq-ovqat mahsulotlari kimyosi.* – Toshkent : Fan va texnologiya, 2020.
6. **To‘xtayev F.** *Fitoterapiya asoslari.* – Toshkent : Tib nashriyoti, 2018.
7. **Asqarov I. R., Abdullayev S. S. o‘g‘li, Mamatqulova S. A., Abdulloyev O. S., Abdulloyev S. X.** Suvda eruvchan vitaminlar miqdorini YUSSX usulida aniqlash metodikasini ishlab chiqish (chilonjiyda misolida) // *Farg‘ona davlat universiteti ilmiy jurnali*. – 2024. – Vol. 30, No. 5. – Available at: https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/4679
8. **United States Department of Agriculture.** *USDA National Nutrient Database: Raphanus sativus nutrition report.* – 2023.

9. **Kazakov A. A.** *Lekarstvennye rastenija i ih primenenie.* – Moskva : Meditsina, 2017.
10. **Singh N., Kaur R.** Nutritional and medicinal value of radish (*Raphanus sativus* L.) // *Journal of Food Science & Health*. – 2022.

AMINOKISLOTALAR KIMYOSI, METABOLIZMI, BIOSINTEZI, PARCHALANISHI VA FIZIOLOGIYADAGI ROLI

Halimova Hulkar Amin qizi

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada aminokislotalarning kimyoviy tuzilishi, tasnifi va xossalari chuqur tahlil qilinadi. Aminokislotalar metabolizmining asosiy bosqichlari – transaminatsiya, oksidativ deaminatsiya, dekarboksillanish va uglevodlar hamda yog'lar almashinuvi bilan o'zaro bog'liqlik ilmiy asosda bayon etiladi. Shuningdek, oqsillar biosintezida ishtirok etuvchi aminokislotalarning hosil bo'lish mexanizmlari, muhim metabolik yo'llar (aminokislotalarning anabolizmi va katabolizmi), ularning parchalanishi natijasida hosil bo'ladigan metabolitlar, Krebs sikli bilan bog'lanishi va energetik ahamiyati yoritiladi. Fiziologik nuqtai nazardan, aminokislotalarning neyrotransmitterlar, gormonlar va bioaktiv moddalarning sintezdagi roli, organizmning o'sishi, regeneratsiyasi va homeostazini ta'minlashdagi ahamiyati keng qamrovda tahlil etiladi. Mavzu zamonaviy biokimyo yondashuvlari asosida batafsil o'rganilib, tibbiyot, biotexnologiya va molekulyar biologiya uchun amaliy ahamiyati ko'rsatilgan.*

Аннотация: *В данной работе представлен углубленный анализ химической структуры, классификации и свойств аминокислот. Научно обоснованы основные этапы метаболизма аминокислот — трансаминирование, окислительное дезаминирование, декарбоксилирование и взаимосвязь с углеводным и липидным обменом. Кроме того, обсуждаются механизмы образования аминокислот, участвующих в биосинтезе белков, ключевые метаболические пути (анаболизм и катаболизм аминокислот), метаболиты, образующиеся в результате их распада, их связь с циклом Кребса и их энергетическое значение. С физиологической точки зрения подробно анализируется роль аминокислот в синтезе нейротрансмиттеров, гормонов и биологически активных веществ, а также их важность для обеспечения роста, регенерации и гомеостаза организма. Тема подробно изучается на основе современных подходов биохимии и демонстрируется ее практическое значение для медицины, биотехнологии и молекулярной биологии.*

Annotation: *This work provides an in-depth analysis of the chemical structure, classification, and properties of amino acids. The fundamental stages of amino acid metabolism—transamination, oxidative deamination, decarboxylation, and their interrelationship with carbohydrate and lipid metabolism—are scientifically elucidated. Furthermore, the mechanisms of formation of the amino acids involved in protein biosynthesis, the key metabolic pathways (anabolism and catabolism of amino acids), the metabolites produced as a result of their breakdown, their connection to the Krebs cycle, and their energetic significance are also discussed. From a physiological perspective, the role of amino acids in the synthesis of neurotransmitters, hormones, and bioactive substances, and their importance in ensuring the growth, regeneration, and homeostasis of the organism, are extensively analysed. The topic is studied in detail based on modern biochemistry approaches, and its practical significance for medicine, biotechnology, and molecular biology is demonstrated.*

Kalit so'zlar: *Aminokislotalar, kimyoviy tuzilish, metabolizm, transaminatsiya, diaminatsiya, dekarboksillanish, biosintez, katabolizm, oqsil biosintezi, Krebs sikli, neyrotransmitterlar, bioaktiv moddalar, fiziologik rol, energetik almashinuv, biokimyo.*

Ключевые слова: *аминокислоты, химическая структура, метаболизм, трансаминирование, диаминирование, декарбоксилирование, биосинтез, катаболизм, биосинтез белка, цикл Кребса, нейротрансмиттеры, биологически активные вещества, физиологическая роль, энергетический обмен, биохимия.*

Keywords: *Amino acids, chemical structure, metabolism, transamination, diamination, decarboxylation, biosynthesis, catabolism, protein biosynthesis, the Krebs cycle, neurotransmitters, bioactive substances, physiological role, energy metabolism, biochemistry.*

Aminokislotalar tirik organizmlarda oqsillarni tashkil qiluvchi asosiy monomer birliklardir. Ular nafaqat oqsillarning tarkibiy qismi, balki ko'plab metabolik jarayonlarning markazida turadigan muhim biokimyoviy moddalardir. Aminokislotalar kimyoviy tuzilishidagi farqlar, funktsional guruhlari va stereokimyoviy xususiyatlari orqali turli fiziologik vazifalarni bajaradi. Ular oqsillar biosintezi, fermentlarning faolligi, gormonlar va neyrotransmitterlarning hosil bo'lishi hamda organizmning energiya almashinuvini ta'minlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Aminokislotalarning metabolizmi – bu transaminatsiya, deaminatsiya, dekarboksillanish kabi asosiy jarayonlarni o'z ichiga olgan murakkab biokimyoviy tizimdir. Mazkur jarayonlar organizmning plastiklik ehtiyojlarini, azot muvozanatini va energiya ta'minotini nazorat qilib turadi. Shu bois aminokislotalar kimyosi, biosintezi va parchalanish mexanizmlarini chuqur o'rganish biokimyo, tibbiyot va biotexnologiya uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Aminokislotalar molekulasida karbon alfa – atomi, amin guruhi (- NH_2), karboksil guruhi (- COOH), vodorod atomi va o'ziga xos radikal (R – guruh) bo'ladi. R – guruhning tarkibi va tuzilishi aminokislotalarning fizik – kimyoviy xossalarini belgilaydi. Aminokislotalar suvli eritmada oson ionlanadi. Aminokislotalarning turli uglerod atomlari yunon alifbosiga muvofiq ketma – ket nomlanadi. Masalan:

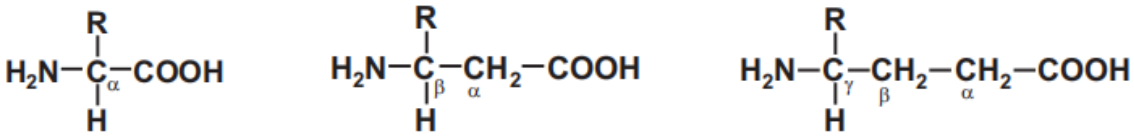

α-Amino acid (R = side chain)

β-Amino acid (R = side chain)

γ-Amino acid (R = side chain)

Aminokislotalar quyidagi mezonlarga ko'ra tasniflanadi:

- **Kimyoviy tabiatiga ko'ra:** Alifatik, aromatik, geterosiklik.
- **Qutbliligiga ko'ra:** Gidrofob va gidrofil aminokislotalar.
- **Olinish usuliga ko'ra:** Essensial (organizmdan tashqaridan olinadi) va Noessensial (organizmdan sintezlanadi)gan aminokislotalar.

Alifatik aminokislotalarga quyidagilar kiradi:

Name	Symbol	Structural formula at neutral pH
With aliphatic side chains		
Glycine	Gly [G]	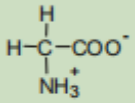
Alanine	Ala [A]	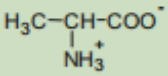
Valine	Val [V]	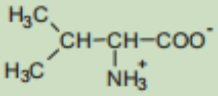
Leucine	Leu [L]	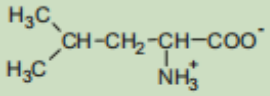
Isoleucine	Ile [I]	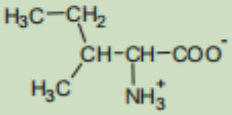
With side chains containing hydroxylic (OH) groups		
Serine	Ser [S]	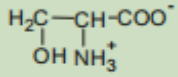
Threonine	Thr [T]	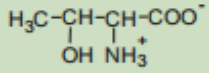
Tyrosine	Tyr [Y]	See aromatic amino acids
With side chains containing sulfur atoms		
Cysteine	Cys [C]	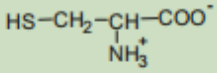
Methionine	Met [M]	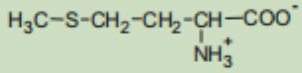
With side chains containing acidic groups		
Aspartate	Asp [D]	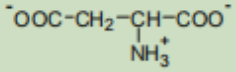
Glutamate	Glu [E]	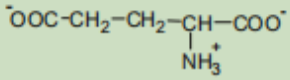

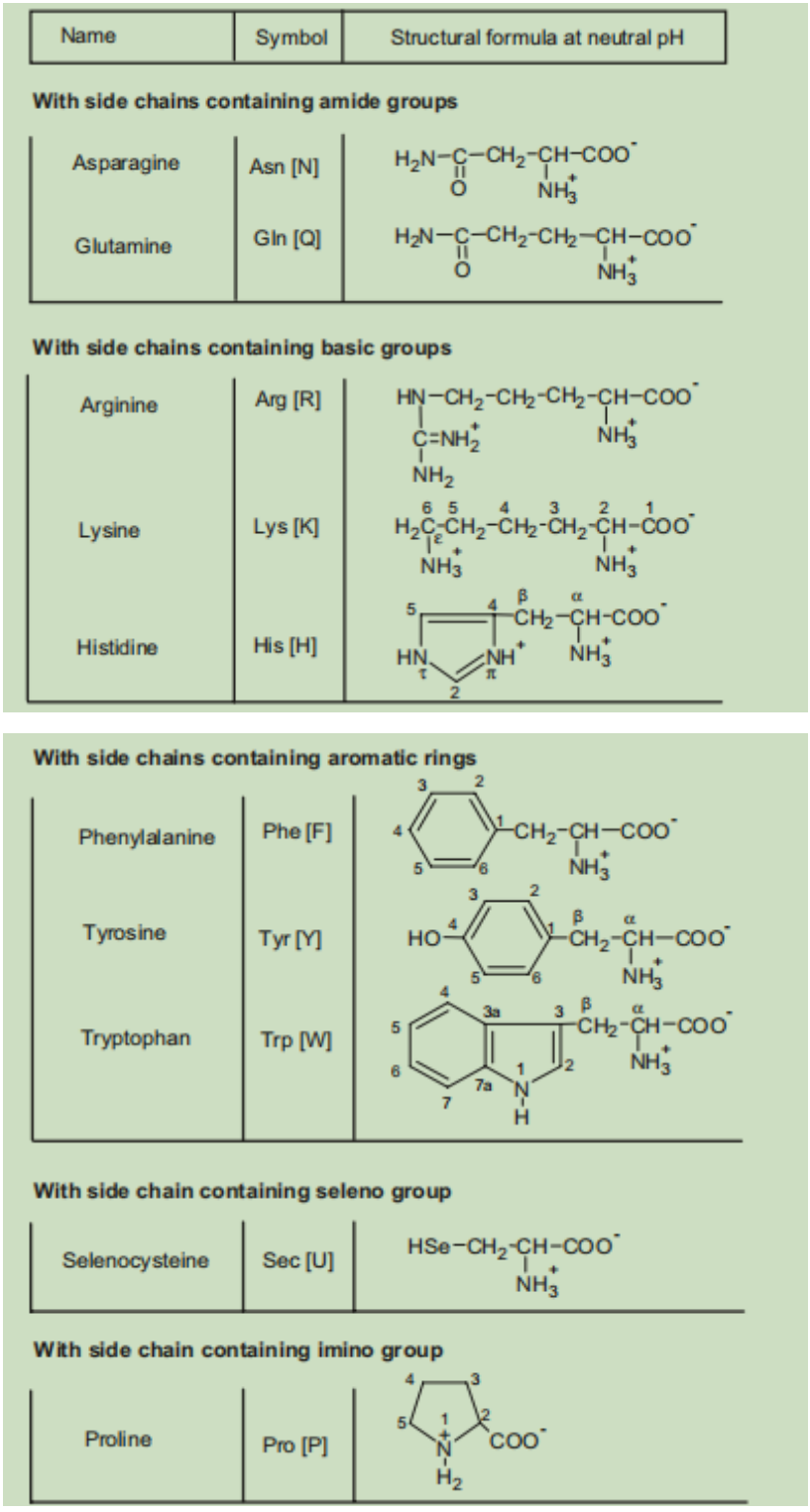

Aminokislotalar amfoter xususiyatga ega, ya’ni ular ham kislota, ham asos sifatida reaksiyaga kirisha oladi. Shu sababli, izoelektrik nuqta, pH ga bog’liq ionlanish va elektroforez kabi xususiyatlar ular uchun juda muhim.

Aminokislotalarning kimyoviy xossalari: Aminokislotalarning asosiy kimyoviy reaksiyalari ularning funksional guruhlari bilan bog'liq:

- ❖ **Karboksil guruhining reaksiyalari:** Esterlanish va amidlanish reaksiyalari
- ❖ **Amin guruhining reaksiyalari:** Asillanish va alkillanish reaksiyalari
- ❖ **Dekarboksillanish reaksiyalari:** Aminokislotalardan biogen aminlar – serotonin, dopamin, gistamin va boshqalarning hosil bo'lish reaksiyasi
- ❖ **Transaminatsiya:** Aminokislotalar o'z amin guruhini ketokislotalarga o'tkazadi va yangi aminokislotalar hosil bo'ladi. Ushbu reaksiyalar metabolizmning asosiy bosqichlariga bevosita bog'langan.

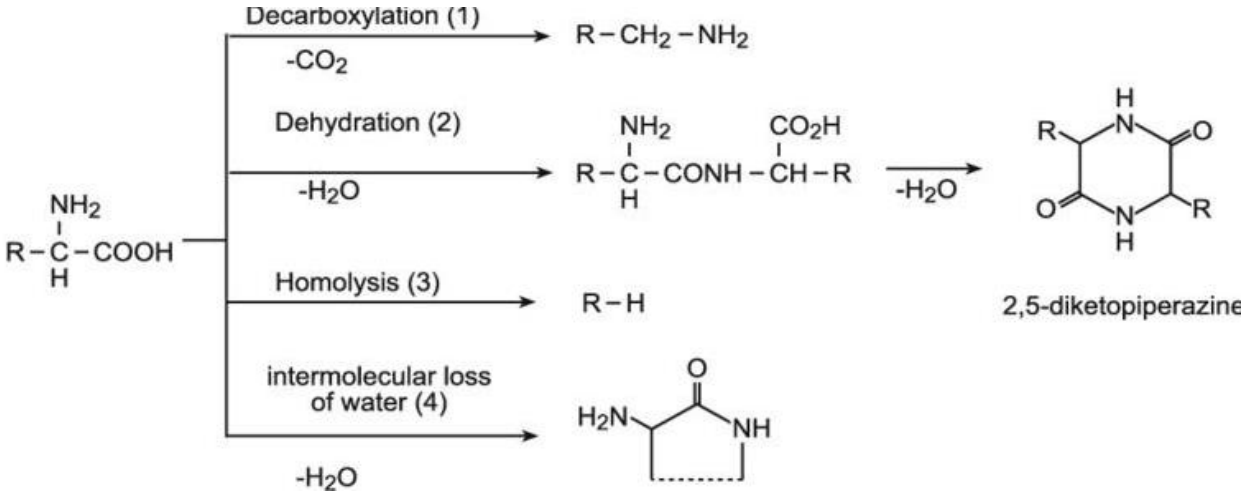

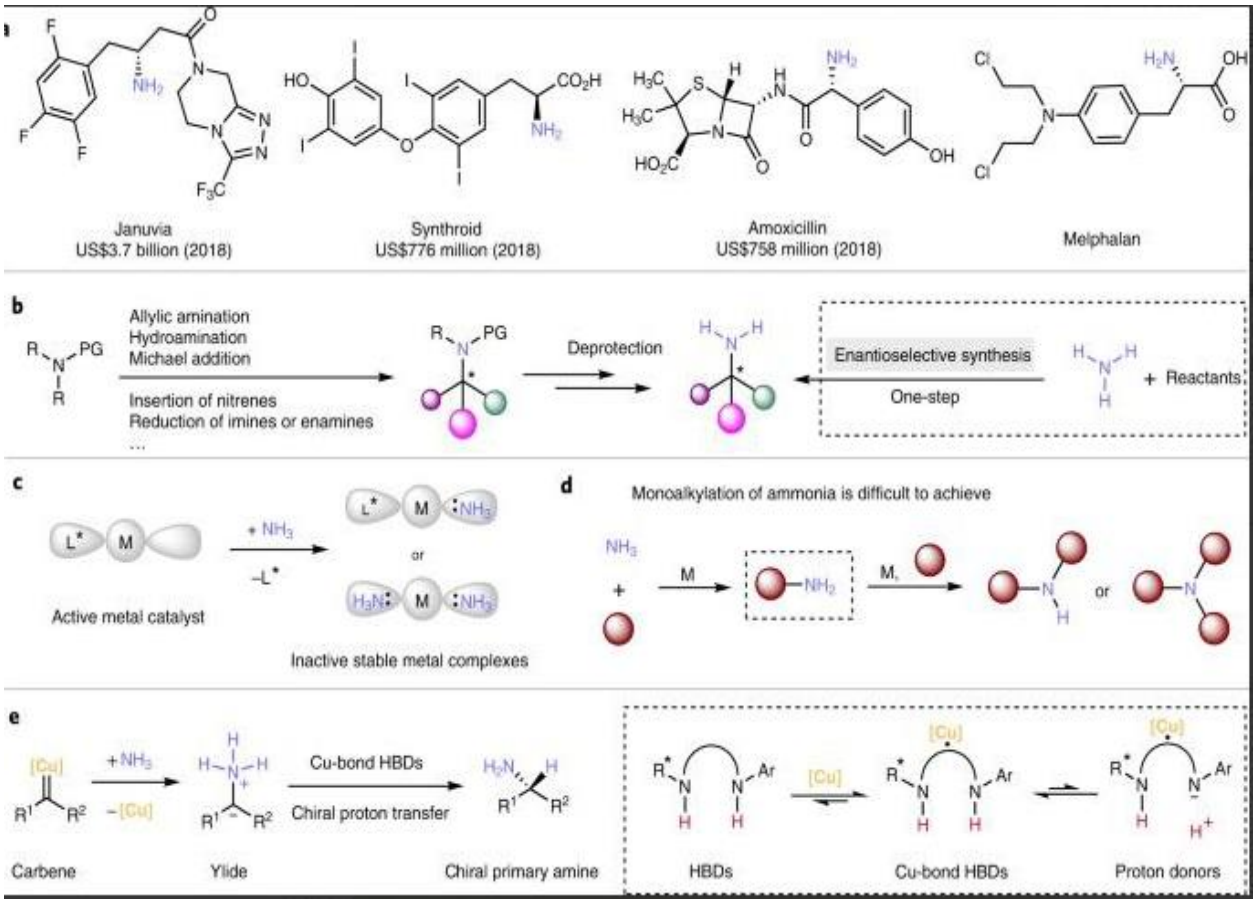

Aminokislotalarning metabolizmi: **Transaminatsiya:**

Transaminatsiya jarayoni aminotransferaza fermentlari ishtirokida kichadi. Bunda bir aminokislotadan amin guruhi ketokislotaga o'tadi. Pirodoksalfosfat (B_6 vitamini) koferment sifatida ishtirok etadi. Ushbu jarayon organizmning azot balansini boshqarishda va aminokislotalar o'zaro aylanishida muhim rol o'ynaydi.

Oksidativ deaminatsiya: Glutamat degidrogenaza fermenti ishtirokida glutamatning amin guruhi NH_4^+ ko'rinishida ajralib chiqadi. Ushbu ammoniy detoksifikatsiya jarayonlari uchun, xususan, urea sikli orqali zararsizlantiriladi.

Dekarboksillanish: Aminokislotalar dekarboksillanganda biogen aminlar hosil bo'ladi. Masalan:

- Triptofandan – serotonin
- Tirozindan – dopamine, adrenalin, noradrenalin
- Gistidindan – gistamin

Bu moddalar organizmda neyrotransmitter va gormon sifatida muhim fiziologik rol o'ynaydi.

Aminokislotalarning biosintezi: Noessensial aminokislotalar organizmda quyidagi asosiy yo'llar orqali hosil bo'ladi:

- **Transaminatsiya orqali sintezlanish** (alanin, aspartat, glutamat)
- **Shikimat yo'li** orqali aromatik halqali birikmalarning hosil bo'lishi (bakteriya va o'simliklarda)
- **Krebs siklining oraliq mahsulotlari** orqali (oksaloatsetat, alfa – ketoglutarat hosilalari).

Essensial aminokislotalar (valin, leysin, izoleysin, fenilalanin, lizin va boshqalar) inson organizmida sintezlanmaydi, ularni oziq – ovqat orqali olish talab etiladi.

Aminokislotalarning parchalanish va energetik ahamiyati: Aminokislotalar parchalanganda ularning uglevodorod skeleti Krebs sikliga kiruvchi metabolitlarga aylanadi. Ular quyidagilarga bo'linadi:

- **Glukogen aminokislotalar:** Glukoza hosil qilishi mumkin (alanin, serin, treonin)
- **Ketogen aminokislotalar:** Keton tanachalari hosil qiladi (leysin, lizin)
- **Aralash turdagilar:** Ikkala yo'lga ham kirishadi (izoleysin, fenilalanin, triptofan).

Parchalanish jarayonlari energiya ishlab chiqarishda, ayniqsa uzoq davom etuvchi ochlik yoki jismoniy faollikda muhim rol o'ynaydi.

Aminokislotalarning fiziologik roli: Aminokislotalar quyidagi jarayonlarda ajralmas ahamiyatga ega:

- **Neyrotransmitterlar sintezi:** Glutamat – qo'zg'atuvchi mediator; GABA – tormozlovchi mediator.

- **Gormonlar va bioaktiv moddalar sintezi:** Tiroksin, adrenalin, gistamin.
- **Oqsil va fermentlar qurilishi:** Hujayralar yangilanishi, o'sish jarayonlari, immunitet
- **Homeostazni ta'minlash:** Kislota – asos muvozanati, azot balansi.
- **Energetik ta'minot:** Ozuqa moddalar yetishmovchiligi vaqtida ATP manbai.

Ularning organizmdagi vazifalari, ko'lamining kengligi, aminokislotalarni biokimyoning eng muhim ob'ektlaridan biriga aylantiradi.

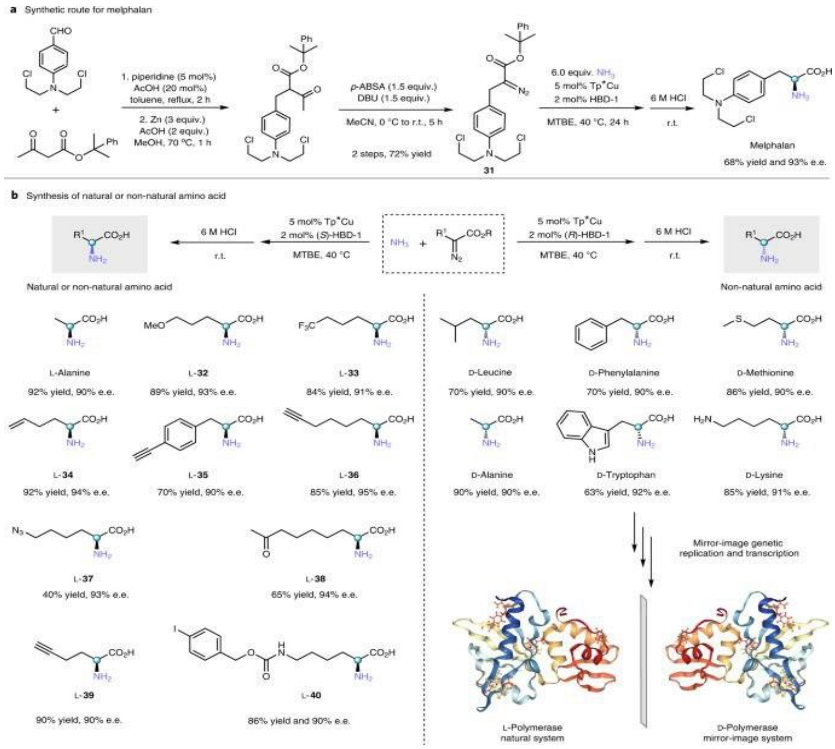

XULOSA

Aminokislotalar kimyoviy tuzilishi, turli xossalari va metabolik o'zgarishlari bilan organizmning barcha hayotiy jarayonlarida asosiy o'rin tutadi. Ular oqsil sintezi, neyrotransmitterlar va gormonlar ishlab chiqarilishi, energiya almashinuvi va homeostazni saqlash kabi jarayonlarning markazida turadi. Aminokislotalarning biosintezi va parchalanish yo'llarini chuqur o'rganish nafaqat biokimyo fanining

rivojlanishi, balki tibbiyot, farmasevtika, biotexnologiya sohalarida yangi ilmiy natijalarga erishish imkonini beradi. Shu bois aminokislotalar biokimyosi tirik organizmlarning molekulyar asoslarini tushunishda muhim ilmiy poydevor hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **Абдурахмонов И.** Биохимия : дарслик. – Ташкент : Ўқитувчи, 2014. – 456 с.
2. **Ходжаев А., Турсунов М.** Биорганик ва биоколлоид кимё : дарслик. – Ташкент : ТДТУ нашриёти, 2020. – 312 с.
3. **Мусурманова М.** Биокимё асослари : ўқув қўлланма. – Ташкент : TDIU нашриёти, 2018. – 280 с.
4. **Леминг С., Филипенко А.** Биохимия : учебник. – Москва : Геотар-Медиа, 2016. – 752 с.
5. **Скулачев В. П.** Биоэнергетика. – Москва : Наука, 2015. – 368 с.
6. **Berg J. M., Tymoczko J. L., Stryer L.** Biochemistry. – New York : W. H. Freeman, 2015. – 1050 p.
7. **Nelson D. L., Cox M. M.** Lehninger Principles of Biochemistry. – New York : W. H. Freeman, 2021. – 1300 p.
8. **Voet D., Voet J. G.** Biochemistry. – Hoboken : Wiley, 2011. – 1600 p.
9. **Garrett R., Grisham C.** Biochemistry. – Boston : Cengage Learning, 2016. – 1200 p.
10. **Campbell M. K., Farrell S. O.** Biochemistry. – Boston : Cengage Learning, 2021. – 900 p.
11. **Meister A.** Biochemistry of the Amino Acids. – New York : Academic Press, 1965. – 1095 p.
12. **Fasman G. D.** CRC Handbook of Biochemistry and Molecular Biology: Proteins and Amino Acids. – Boca Raton : CRC Press, 2010. – 640 p.
13. **Schäfer H.** Amino Acid Metabolism. – Berlin : Springer, 2002. – 280 p.

14. **Voet D.** Fundamentals of Biochemistry: Life at the Molecular Level. – Hoboken : Wiley, 2019. – 1200 p.
15. **Harper's Illustrated Biochemistry.** – New York : McGraw-Hill, 2018. – 720 p.
16. **Nelson D. L.** Amino Acid Catabolism and the Urea Cycle // *Annual Review of Biochemistry*. – 2019. – Vol. 88. – P. 105–139.
17. **Smith Q.** Amino Acid Biosynthesis Pathways in Humans // *Journal of Molecular Biology*. – 2017. – Vol. 429. – P. 350–372.

JO‘XORI (SORGHUM BICOLOR L.) BARGLARINING UMUMIY SUV MIQDORIGA NAMLIK VA SHO‘RLANISHNING TA’SIRI

Jumanov O‘tkir To‘lqin o‘g‘li

Guliston davlat universiteti

Kenjayev Aziz Abitqulovich

Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Sirdaryo viloyatining quruq iqlim sharoitida jo‘xori (Sorghum bicolor L.) navlarining namlik tanqisligi va sho‘rlanish stresslariga fiziologik javoblarini baholashga bag‘ishlangan. Ish davomida “Daulet”, “Grif 619” va “Grif 616” genotiplarining barglarida suv miqdori gravimetrik usulda aniqlanib, stress omillari ta’sirida uning kamayish darajasi va moslashuvchanlik koeffitsiyenti hisoblandi. Natijalar ko‘rsatdiki, namlik stressi sharoitida “Daulet” navi suvni ushlab qolish qobiliyati bo‘yicha eng yuqori barqarorlikni namoyon etib, suv miqdorining bor-yo‘g‘i 3,1 % kamayishi bilan ajralib turdi. Sho‘rlanish tajribasida esa “Grif 616” navi eng past yo‘qotish (2,8 %) va yuqori moslashuvchanlik koeffitsiyenti bilan ajraldi. Genotiplar o‘rtasidagi farqlar ularning fiziologik va

genetik moslashuv mexanizmlariga bog‘liqligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari jo‘xorining qurg‘oqchilik va sho‘rlanishga chidamli navlarini yaratish bo‘yicha seleksiya dasturlarini ilmiy asoslash, shuningdek, suv resurslari tanqis bo‘lgan hududlar uchun barqaror agroekotizimlar shakllantirishda amaliy ahamiyatga ega.

Аннотация. В данной работе представлены результаты исследования физиологических ответов сортов сорго (Sorghum bicolor L.) на воздействие дефицита влаги и засоления в условиях засушливого климата Сырдарьинской области. В ходе эксперимента определено содержание воды в листьях сортов «Даулет», «Гриф 619» и «Гриф 616» гравиметрическим методом, а также рассчитан коэффициент адаптации при различных стрессовых условиях. Установлено, что при водном стрессе сорт «Даулет» проявляет наибольшую устойчивость, демонстрируя снижение содержания воды всего на 3,1 %. При солевом стрессе наивысшую устойчивость показал сорт «Гриф 616», у которого уменьшение водного содержания составило лишь 2,8 %. Различия между генотипами связаны с их генетически обусловленными физиологическими механизмами адаптации. Полученные результаты имеют важное значение для селекции засухо- и солеустойчивых сортов сорго, а также для разработки устойчивых агроэкосистем в условиях дефицита водных ресурсов.

Abstract. This study presents the physiological responses of sorghum (Sorghum bicolor L.) genotypes to drought and salinity stress under the arid climatic conditions of the Syrdarya region. Leaf water content of the varieties “Daulet,” “Grif 619,” and “Grif 616” was measured using the gravimetric method, and their adaptability coefficients under stress conditions were calculated. The results showed that under moisture deficit, the variety “Daulet” exhibited the highest tolerance, with leaf water content decreasing by only 3.1%. Under salinity stress, the variety “Grif 616” demonstrated the strongest tolerance with a minimal reduction of 2.8%. Differences among genotypes were associated with genetically determined

physiological adaptation mechanisms. The findings are significant for breeding programs aimed at developing drought- and salt-tolerant sorghum varieties and for establishing resilient agroecosystems in regions with limited water resources.

Kalit so‘zlar: Jo‘xori, suv rejimi, sho‘rlanish, cheklangan namlik, moslashuvchanlik koeffitsiyenti, fiziologik chidamlilik, abiotik stress.

Ключевые слова: Сорго , водный режим, засоленность, ограниченная влажность, коэффициент адаптивности, физиологическая устойчивость, абиотический стресс.

Keywords: Sorghum, water regime, salinity, limited moisture, adaptability coefficient, physiological tolerance, abiotic stress.

Kirish

Iqlim o‘zgarishi, global isish va suv resurslarining keskin kamayib borayotgan hozirgi davrda **ekinlarning suv rejimiga chidamliligini baholash** agrar ishlab chiqarish tizimining eng muhim strategik yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Markaziy Osiyo, xususan, O‘zbekiston sharoitida suv resurslari asosan Amudaryo va Sirdaryo havzalariga bog‘liq bo‘lib, ularning hajmi va sifat ko‘rsatkichlari yil sayin pasaymoqda. Bu esa qishloq xo‘jaligi ekinlari, ayniqsa **sug‘oriladigan dehqonchilikda yetishtiriladigan donli ekinlar** uchun jiddiy xavf tug‘dirmoqda.

So‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, suv tanqisligi nafaqat o‘simliklarning o‘sish va rivojlanishiga, balki ularning **fotosintetik faoliyatiga, transpiratsiya jarayoniga, suv balansiga va metabolik almashinuv tizimlariga** ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu boisdan o‘simliklarning suv ta’minotiga nisbatan moslashuvchanligi, fiziologik bardoshlilik darajasi hamda suvni tejab sarflash qobiliyatini o‘rganish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Bu jarayonda **jo‘xori (Sorghum bicolor L.)** o‘zining fiziologik, morfologik va biokimyoviy xususiyatlariga ko‘ra diqqatga sazovor bo‘lgan ekin hisoblanadi.

Jo‘xori — yuqori harorat va past namlik sharoitida ham barqaror o‘sib, biomassani to‘play oladigan **C_4 tipidagi fotosintezga ega o‘simlik** bo‘lib, u **qurg‘oqchilik, sho‘rlanish va issiqlikka nisbatan yuqori chidamlilik** xususiyati bilan ajralib turadi. Shu sababdan, u Sirdaryo viloyatining kontinentallashgan, yozda issiq va quruq, qishda esa nisbatan sovuq bo‘lgan iqlim sharoitida yetishtirish uchun istiqbolli ekin sifatida baholanadi.

Barglardagi umumiy suv miqdori o‘simliklarning suv rejimiga moslashuvchanligini ifodalovchi eng muhim fiziologik ko‘rsatkichlardan biri sanaladi. Bu parametr nafaqat suv bilan ta’minlanish darajasini, balki o‘simlik to‘qimalaridagi **turgor holati, hujayra suvi ushlab turish qobiliyati, osmotik bosim** va **protoplazmaning kolloid holatini** ham aks ettiradi. O‘simlik barglarida suv miqdorining barqaror saqlanishi — ularning abiotik stress (namlik tanqisligi, sho‘rlanish, yuqori harorat) sharoitida yashovchanligini belgilovchi asosiy mezondir.

Mazkur tadqiqot **Sirdaryo viloyatining tabiiy-iqlimiy sharoitida** o‘tkazilib, jo‘xorining turli genotiplarida suv tanqisligi va sho‘rlanish stresslari ta’sirida barglardagi suv miqdorining o‘zgarish dinamikasi o‘rganildi. Tajribalar davomida o‘simliklarning **namlik rejimi, tuz konsentratsiyasi va fiziologik javob reaksiyalari** o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilindi. Shuningdek, **moslashuvchanlik koeffitsiyenti** aniqlanib, har bir navning stress omillariga nisbatan bardoshlilik darajasi solishtirildi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, turli genotiplar namlik va sho‘rlanish stresslariga nisbatan turlicha javob qaytaradi: ayrim navlarda suv miqdori keskin kamaygan bo‘lsa, boshqalarida u **minimal yo‘qotishlar bilan barqaror saqlanib qolgani** kuzatildi. Bu esa jo‘xori genotiplarining fiziologik chidamlilik darajasi genetik omillar bilan chambarchas bog‘liqligini va seleksiya jarayonlarida bu belgidan samarali foydalanish mumkinligini ko‘rsatadi.

Shu tarzda olib borilgan ilmiy izlanishlar **O‘zbekistonning qurg‘oqchil va sho‘rlanishga moyil hududlarida** jo‘xori kabi stressga bardoshli ekinlarning

fiziologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish orqali **barqaror agroekotizimlarni shakllantirish** hamda suv resurslaridan oqilona foydalanish strategiyasini ishlab chiqishga ilmiy asos yaratadi.

Tadqiqotning maqsadi — **jo‘xori navlarining (Daulet, Grif 619, Grif 616)** barglarida namlik va sho‘rlanish ta’sirida suv miqdori o‘zgarishini tahlil qilish hamda **moslashuvchanlik koeffitsiyentini** aniqlashdan iborat.

Tadqiqot usullari- Tajriba **laboratoriya sharoitida** o‘tkazilgan bo‘lib, jo‘xori barglarida suv miqdori gravimetrik usulda o‘lchangan.

Namlik stressi — cheklangan sug‘orish sharoiti;

Sho‘rlanish stressi — NaCl eritmasi bilan sun’iy sho‘rlangan tuproqda o‘stirish orqali modellashtirilgan;

Moslashuvchanlik koeffitsiyenti (M%) quyidagi formula asosida hisoblangan:

$$M=100-(\text{tajriba}/\text{nazorat})\times 100$$

Natijalar va tahlil 1 va 2-jadvallarda keltirilgan bo‘lib, 1-jadvalda namlik stressi ta’sirida o‘simlik barglaridagi suv miqdori, 2-jadvalda esa sho‘rlanish stressi ta’sirida suv miqdorining o‘zgarish darajasi batafsil ko‘rsatilgan.

1-jadval.

Jo‘xori navi	**Optimal namlik (%)**	**Cheklangan namlik (%)**	**Nazoratga nisbatan (%)**	**Moslashuvchanlik koeffitsiyenti (%)**
Daulet	74,2±0,4	71,9±0,6	96,9	3,1
Grif 619	70,7±0,7	67,2±0,7	95,0	4,9

Jo‘xori navi	**Optimal namlik (%)**	**Cheklangan namlik (%)**	**Nazoratga nisbatan (%)**	**Moslashuvchanlik koeffitsiyenti (%)**
Grif 616	73,6±0,2	70,7±0,3	96,0	3,9

Natijalarga ko‘ra, **“Daulet”** navi suv tanqisligi sharoitida o‘zining **yuqori fiziologik bardoshliligi** bilan ajralib turdi — tajriba davomida barglardagi umumiy suv miqdori nazorat holatiga nisbatan atigi **3,1 % ga kamaydi.** Bu ko‘rsatkich ushbu navda suv tanqisligiga qarshi **ichki suvni saqlash mexanizmlari**, jumladan, hujayra turgorini barqaror ushlab turish, suv yo‘qotilishini cheklovchi **stomatal regulyatsiya** va **osmotik moslashuv** jarayonlarining samarali ishlashini ko‘rsatadi.(1-jadval)

2-jadval.

Jo‘xori navi	**Sho‘rlanmagan (%)**	**Sho‘rlangan (%)**	**Nazoratga nisbatan (%)**	**Moslashuvchanlik koeffitsiyenti (%)**
Daulet	73,3±0,3	69,2±0,2	94,4	5,5
Grif 619	69,5±0,5	65,5±0,6	94,2	5,8
Grif 616	70,2±0,3	68,2±0,4	97,1	2,8

Sho‘rlanish sharoitida esa “Grif 616” **navi boshqa sinovdan o‘tkazilgan jo‘xori navlariga nisbatan** eng yuqori moslashuvchanlik ko‘rsatkichini **namoyon etdi (M = 2,8%). Bu ko‘rsatkich mazkur navda** tuz stressiga qarshi fiziologik himoya mexanizmlarining **yaxshi rivojlanganligini bildiradi. Xususan, “Grif 616” barglarida** osmotik bosimni barqaror ushlab turuvchi moddalarning (prolin, shakar va ion balansini saqlovchi kationlar) **miqdori yuqori bo‘lishi tufayli hujayra turgorini saqlab qolish qobiliyati oshgan. Natijada o‘simlikning suvni ushlab turish darajasi pasaymagan, metabolik jarayonlar nisbatan barqaror kechgan. Bu esa “Grif 616” navining** sho‘rlangan sharoitlarda o‘sish va rivojlanishni davom ettira olish salohiyatiga**, ya’ni** yuqori fiziologik chidamlilik va genetik moslashuvchanlikka **ega ekanini ko‘rsatadi.**

Tajriba natijalariga ko‘ra: namlik tanqisligi va sho‘rlanish sharoitida jo‘xori barglarining suv miqdori 3–6% gacha kamaygan. “Daulet” navi suv tanqisligiga nisbatan bardoshli, “Grif 616” esa sho‘rlanish stressiga nisbatan yuqori moslashuvchanlik ko‘rsatgan. Suv miqdorining nisbiy pasayishi moslashuvchanlik koeffitsiyenti bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu parametr jo‘xori genotiplarining stressga chidamlilik darajasini baholash uchun muhim fiziologik mezon ekanligi tasdiqlandi. Olingan natijalar jo‘xorining turli genotiplarida suv tanqisligi va sho‘rlanishga qarshi moslashuv jarayonlari genetik va fiziologik omillar bilan chambarchas bog‘liq ekanligini, shuningdek, bu belgilar seleksiya dasturlarida qurg‘oqchilikka va sho‘rlanishga bardoshli navlarni yaratishda samarali foydalanish mumkinligini ko‘rsatadi.

Foydalanilagan adabiyotlar.

1. **Kenjayev A., Xolliev A.** Makkajo‘xori navlari chidamliligining ekofiziologik ko‘rsatkichlari // *Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi*. – 2023. – № 2/6. – B. 48–53.

2. **[Mualliflar ko‘rsatilmagan].** O‘simliklarning abiotik omillarga chidamliligini baholovchi biologik va ekologik belgilar // *Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi*. – 2023. – № 2/1. – B. 80–84.
3. **Kappas M., Kushiev K. H., Kenjaev A., Uzaydullaev Sh., Ibrakhimov H., Renchin T.** Strategy to restore abandoned irrigated land using *Glycyrrhiza glabra*: case study from Central Asia // *International Journal of Agricultural Innovation and Research*. – 2016. – Vol. 5. – P. 310–323.
4. **Kushiev K., Ismailova K. M., Rakhmonov I., Kenjaev A.** The role of licorice for remediation of saline soils // *Open Journal of Science and Technology*. – 2021. – Vol. 3, No. 7. – P. 10–20.

LEUCANIA LOREYI (Duponchel, 1827) TUNLAMINING BIOLOGIYASI VA EKOLOGIYASI

Mutalibov Mahammadjon Muhammadmaruf o‘g‘li
Andijon davlat universiteti
Yuldashev Farruxbek Ergashboyevich
Andijon davlat universiteti
Abdujabborov Muslimbek Murodjon o‘g‘li
Andijon davlat universiteti
G‘ulomova Munira Rahmatullo qizi
Andijon davlat universiteti
Xafizova Odinaxon Tuxtasinovna
Andijon davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada* ***Leucania loreyi (Mythimna loreyi)*** *tunlamining biologiyasi, ekologiyasi, tarqalishi va donli ekinlarga yetkazadigan zarari ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Tadqiqotlarda Tunisning turli*

hududlarida kapalakning populyatsiya zichligi, zararlanish darajasi, rivojlanish bosqichlari hamda ob-havo omillarining hasharot dinamikasiga ta'siri o'rganilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, M. loreyi makkajo'xori va oq jo'xori kabi muhim don ekinlarining asosiy zararkunandalaridan bo'lib, uning populyatsiyasi iqlim sharoitiga sezilarli darajada bog'liq. Zararkunandaning yuqori zichligi ekin hosildorligini keskin kamaytirishi mumkin. Tadqiqotlar ushbu hasharotga qarshi samarali nazorat tizimini ishlab chiqish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: *Leucania loreyi, Mythimna loreyi, tunlam, zararkunanda, populyatsiya zichligi, biologiya, ekologiya, makkajo'xori, oq jo'xori, zarar darajasi, iqlim omillari, monitoring, don ekinlari.*

Аннотация: *В данной статье проанализированы биология, экология, распространение и вред, наносимый Leucania loreyi (Mythimna loreyi), на основе научных источников. В исследовании изучены плотность популяции, степень повреждения, особенности развития и влияние климатических факторов на динамику насекомого в различных регионах Туниса. Полученные результаты показывают, что M. loreyi является одним из основных вредителей важных зерновых культур, таких как кукуруза и сорго, а численность его популяции значительно зависит от климатических условий. Высокая плотность вредителя может существенно снижать урожайность. Исследования подчеркивают необходимость разработки эффективной системы контроля данного насекомого.*

Ключевые слова: *Leucania loreyi, Mythimna loreyi, совка, вредитель, плотность популяции, биология, экология, кукуруза, сорго, степень повреждения, климатические факторы, мониторинг, зерновые культуры.*

Annotation: *This article analyzes the biology, ecology, distribution, and damage caused by Leucania loreyi (Mythimna loreyi) based on scientific sources. The research examined population density, infestation levels, developmental stages, and the influence of climatic factors on the insect's dynamics across different*

regions of Tunisia. The findings indicate that M. loreyi is one of the major pests of important cereal crops such as maize and sorghum, and its population is strongly influenced by environmental conditions. High pest density can significantly reduce crop yields. The studies emphasize the necessity of developing an effective control strategy against this insect.

Key words: *Leucania loreyi, Mythimna loreyi, noctuid, pest, population density, biology, ecology, maize, sorghum, damage level, climatic factors, monitoring, cereal crops.*

Kirish: *Leucania loreyi* (Duponchel, 1827) *Mythimna loreyi* yoki makkajo‘xori barg tunlami, *Loreyi* bargi qurti, kosmopolit guruch qurti, guruch kesuvchi qurti, donli qurti yoki soxta armiya qurti kabi nomlar bilan ataladi. Bu tur birinchi marta 1827-yilda Filogen Avgust Jozef Dyuponchel tomonidan kashf etilgan [6,7,11], Bu hashorat Tunisda paydo bo‘lgan M. loreyi Afrika, Avstraliya, Yaqin Sharq va Osiyoda uchraydi [13]. Bu tur Sharqiy Osiyoda mahalliy tur hisoblanadi [12]. U Afrikada makkajo‘xori, oq jo‘xori (sorgo) va boshqa don ekinlariga katta zarar yetkazayotgan invaziv hasharot zararkunandasi *Spodoptera frugiper*da ustidagi tadqiqot loyihasi doirasida o‘tkazilgan tekshiruvlar davomida ko‘p miqdorda aniqlandi. Ushbu tur bo‘yicha tadqiqotlar Tunisdagi ush bu hasharotning morfologik va molekulyar identifikatsiyasi, tarqalishi, populyatsiya zichligi va yetkazgan zarari bo‘yicha birinchi tadqiqotlarni o‘tkazilgan. Tekshiruvlar Tunisning shimoliy va janubiy qismidagi asosan makkajo‘xori va oq jo‘xori ekiladigan to‘rtta mintaqada (Jenduba, Bizerte, Nabeul, Gabes) o‘tkazilgan. Dala sharoitida to‘plangan ma'lumotlarga tutqichlar yordamida voyaga yetgan hasharotlarni monitoring qilish, zararlanish darajasi va zararkunandaning uchrash chastotasi kiritilgan. Ob-havo parametrlari bilan korrelyatsiyalar o‘rganildi. Umuman olganda, olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, *M. loreyi* Tunisning barcha tekshirilgan hududlarida yaxshi o‘rnashgan. Shu sababli, bu zararkunandani boshqarish uchun nazorat dasturi zarur. Bundan tashqari, ushbu hasharotning

Tunisdagi strategik don ekinlariga (bug‘doy) ga yetkazadigon zarari yuqori ekanligi ushbu zararkunandaning atroflicha o‘rganilishi kerakligi ko‘rsatmoqda[7].

2020 va 2021-yillarda Tunisdagi donli ekinlarga, xususan makkajo‘xori va oq jo‘xori (sorgo) ekinlariga zarar yetkazuvchi rivojlanayotgan Lepidoptera zararkunandalarni o‘rganish uchun tekshiruvlar o‘tkazilgan. Jenduba, Bizerte, Nabeul va Gabes mintaqalariga o‘rnatilgan tutqichlardan bir tur yig‘ilib. Shu tariqa, ushbu tadqiqot uning identifikatsiyasi, tarqalishi, populyatsiya zichligi va yetkazgan zarari bo‘yicha birinchi hisobotni taqdim etdi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, *M. loreyi* barcha tekshirilgan hududlarda ko‘p uchrab, 2020-yilda oq jo‘xori va makkajo‘xori ustidagi voyaga yetgan kapalaklarning umumiy tutib olinishi mos ravishda 4779 va 9499 taga yetgan. Bundan tashqari, o‘rtacha zararlanish foizi avgust oyida Jenduba va Bizerte mintaqalari uchun mos ravishda 31.05% va 20.69% bilan eng yuqori darajaga yetgan, Gabes va Nabeul mintaqalarida esa eng yuqori zararlanish iyul oyida kuzatilib, o‘rtacha mos ravishda 13.54% va 21.35% ni tashkil etganli tadqiqotlarda aniqlangan.

Asosiy qism. Kornosor [10] ning xabar berishicha, *M. loreyi* ayniqsa makkajo‘xorini zararlashi va makkajo\xorida so‘ta hosil bo‘lishi va changlanishdan oldin sodir bo‘lsa, hosilni sezilarli darajada kamaytiradi [14] makkajo‘xori *M. loreyi* uchun optimal o‘simlik ekanligini, bu eng yaxshi biologik ko‘rsatkichlarga olib kelishini ko‘rsatdi (lichinka o‘sish davomiyligi 18, 20 kun, tuxumdan g‘umbakka omon qolish darajasi 68%, urg‘ochi g‘umbak og‘irligi 32,4 mg). Avvalroq, Kornosor [10] *M. loreyi* bargning zararlashi, makkajo‘xoriga erta o‘sish bosqichlaridan (2–4 barg hosil bo‘lganda) chang to‘kishgacha hujum qilishini va asosan kech ekilgan makkajo‘xorida jiddiy yo‘qotishlarga sabab bo‘lishini ta'kidlagan. Shunga o‘xshash tarzda, Sertkaya va Bayram [19] *M. loreyi*ning *Z. mays*ga sezilarli iqtisodiy zarar yetkazishini ko‘rsatdi. Bundan tashqari, Guo va boshqalar [5] M. loreyi odatda yaqin tur bo‘lgan *Mythimna separata* (Walker 1865) bilan birga uchrashini va o‘simliklarga katta zarar yetkazishini xabar qildi. Qurtlar o‘simliklarning ichiga kiradi va rivojlanayotgan so‘ta va ro‘vaklari bilan oziqlanadi.

Qolaversa, Hirai va boshqalar [8] *M. loreyi* ning ekin mahsulotlarida sezilarli yo‘qotishlarga olib kelishini ta'kidlagan.

Mythimna loreyi makkajo‘xori o‘simligining ildizlaridan tashqari barcha qismlariga zararlaydi [20]. Yangi chiqqan lichinkalar yumshoq barglar bilan oziqlanib va ularning chetlarida teshiklar hosil qiladi. Lichinkalar ulg‘aygan sari, ular rivojlanayotgan yuqori qismlar va barglarning yangi o‘simtalari bilan oziqlanib, o‘simlikning turli qismlariga zarar yetkazisb, ular poyalar bilan oziqlanishga o‘tib va sut pishish davridagi donlar bilan oziqlanadi. Ular ko‘p miqdorda paydo bo‘lganida, makkajo‘xoriga iqtisodiy zarar yetkazadi [21]. U makkajo‘xori ekinlarining muhim zararkunandalaridan biri hisoblanadi, chunki uning o‘simlikka yetkazgan zarari hosilni kamaytirshga [22], garchi hattoki hosil yo‘qotilishga olib keladi[2].

M. loreyi ning populyatsiya dinamikasiga harorat, nisbiy namlik, yog‘ingarchilik va shamol tezligi kabi iqlim parametrlari ushbu turning populyatsiya dinamikasiga sezilarli ta'sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi [21]. Bundan tashqari, hasharotlarning rivojlanishi optimal diapazonni talab qiladi, chunki har qanday yuqori yoki past harorat rivojlanish, ko‘payish va omon qolishga turlicha ta'sir qilishi mumkin [24]. Qin va boshqalar [14] tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarga ko‘ra, M. loreyi 18 dan 30 °C gacha bo‘lgan haroratlarda rivojlanishi, omon qolishi va tuxum qo‘yishi mumkin. Bundan tashqari, harorat hasharotlarning bir nechta hayot tarixi o‘zgaruvchilari, mavsumiylik, hasharotlar faolligi va dala sharoitida populyatsiya dinamikasiga eng katta ta'sir ko‘rsatadi [7]. Voyaga yetgan hasharot ko‘pincha tunda, ayniqsa quyosh botganda, tashqariga chiqadi va faol bo‘lishi kuzatiladi. Voyaga yetgan hasharot faol harakat qiladi va u pilla ichidan harf shaklidagi tirqish orqali chiqib ketadi. Pillaning orqa tomonida, paydo bo‘lishidan so‘ng darhol, voyaga yetganlar taxminan besh daqiqa davomida qanotlari to‘liq hajmga yetguncha juda sekin turli yo‘nalishlarda harakatlanadi [5].

M. loreyi avlodlarining soni mamlakatiga qarab farq qiladi; Koreyada bir avlod, Niderlandiya, Shimoliy Amerika va Kosta-Rikada esa ikki avlod kuzatilgan

[9]. Markaziy O‘rta yer dengizi (Sitsiliya) mintaqasida bu tur kapalak martdan noyabrgacha uchraydi [17]. Bundan tashqari, Salis va boshqalar [18] hasharot zichligi ekinga yetkazilgan zararga sezilarli ta'sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Shuningdek, bu mualliflar populyatsiya zichligidagi o‘zgarishlar va hasharotlarning o‘ta ko‘payishi asosan biotik va abiotik cheklovlar ta'sirida bo‘lishini ta'kidlaganlar. Bundan tashqari, Wang va boshqalar [23] *M. separata* ning populyatsiya zichligining oshishi ekinlarga ko‘proq zarar yetkazishini ko‘rsatdi. Xuddi shunday, bu mualliflar hasharotlar zichligini o‘rganish qishloq xo‘jaligi zararkunandasining biologiyasi haqidagi bilimimizni kengaytirishi va tegishli boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishga yordam berishini ko‘rsatdi. Makkajo‘xori va oq jo‘xori Tunisda cheklangan ekish maydonlariga ega bo‘lgan ikkinchi darajali don ekinlari bo‘lib, asosan ozuqa ishlab chiqarishni ta'minlash uchun ishlatiladi [3.4]. Rishi va Khokhar [15] tomonidan berilgan tavsifga asoslanib, morfologik identifikatsiya ushbu turning Lepidoptera turkumi, Noctuidae oilasi va *Mythimna* avlodiga mansub ekanligini ko‘rsatdi: Urg‘ochi tanasining (♀) uzunligi taxminan 14 mm bo‘lsa, erkak voyaga yetgan kapalak (♂) uchun 16.3 mm ni tashkil etdi (1-rasmga qarang)

a b c d

1-rasm

***Leucania loreyining* hayot sikli; a-tuxumlari, b-qurti, c-kapalagining vertikal ko‘rinishi d-kapalagining gorizantal ko‘rinishi**

Erkak jinsiy a’zolarini (genitaliya) tekshirish saccus ni uzaytiruvchi uzun, egilgan tikan (2-rasmga qarang) mavjudligini ko‘rsatdi, bu Rungs [16] ga ko‘ra *M. loreyi* ni xarakterlaydi.

2-rasm

***Mythimna loreyi* ning erkak jinsiy a'zolari (genitaliyasi).**

2020-yilda, Jenduba va Bizerte uchun ***Mythimna loreyi*** zararlanish avgust oyida maksimal darajaga yetgan, o‘rtacha foizlar mos ravishda 31.05% va 20.69% ni tashkil etgan. Gabes va Nabeul mintaqalarida esa eng yuqori zararlanish iyul oyida kuzatilgan 2021-yilda esa: Jenduba va Bizerte uchun o‘rtacha zararlanish foizlari avgust oyida mos ravishda 24.2% va 18.41% ni tashkil etdi. Gabes va Nabeul dalalari uchun esa bu ko‘rsatkichlar iyul oyida (mos ravishda) qayd etildi. Jenduba dalalari (makkajo‘xori va oq jo‘xori ekilgan eng katta maydonlarga ega mintaqa) uchun umumiy zararlanish darajasi 2020-yilda 22.58 ± 0.1 ni, 2021-yilda esa 18.24 ± 0.23 ni tashkil etgan.

Bu hashorot bugungi kunda mamlakatimizda ham makkajo‘xori va jo‘xori don ekinlariga hamma katta zarar keltirmoqda. Makkajo‘xori ozuqabob ekin bo‘lib, undan xalq xo‘jaligida keng foydalaniladi. Lekin keyingi yillarda ushbu ekinga bir nechta turdagi tunlam va parvonalar jiddiy zarar yetkazib xosilni 60-70 % gacha nobud bo‘lishiga olib kelmoqda. Ushbu zararkunanda hammaxo‘r bo‘lganligidan 50 dan ortiq qishloq xo‘jalik ekinlariga zarar yetkazadi. Bunday hodisalar Andijon va Farg‘ona viloyatlarida qayd qilingan. Odatda ko‘pgina hammaxo‘r entomofaglar (trixogrammalar) tabiiy sharoitlarda zararkunandalarni mustaqil ravishda kamaytirib tura olmaydi. Chunki, ularning rivojlanishi zararkunandaning tegishli turi ko‘payishi bilan mos kelmaydi. Bunday entomofaglarning nufuzi qo‘shimcha xo‘jayinlarga bog‘liq bo‘ladi va sust ortib boradi.

Entomofaglarning tur tarkibi hamda bioekologik xususiyatlari zararkunandalarning butun rivojlanish davri davomida doimiy uchastkalarda sistemali kuzatish olib borish yo‘li bilan o‘rganiladi.

Trixogramma entomofagining boshqa turlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda takidlanishicha agar trixogrammani qo‘llash jarayonida nisbiy havo namligi 75% dan yuqori bo‘lsa, trixogrammalarning zararkunanda tuxumlarini zararlash biologik samaradorligi 85% gacha bo‘lishi, agarda nisbiy havo namligi 45% gacha bo‘lgan hududlarda qo‘llanilganda esa biologik samardorlik 4-17% ni bo‘lib, bunda trixogrammani dalaga chiqarish sarfi gektariga 100-150 mingtani tashkil etgan. Bu esa trixogramma turlarini zararkunanda turlariga nisbatan qo‘llanilganda uning tur tarkibi va qo‘llash sharoitlarga katta ahamiyat berilishi zarurligini ko‘rsatadi. Makkajo‘xori va jo‘xorida barg tunlami sonini kamaytirishda uning tuxumlariga qarshi *Trichogramma chilonis* turini samaradoriligini o‘rganish maqsadida zararkunanda tuxumlarga nisbatan har hil miqdorda qo‘llab kuzatuvlar olib borilishi va unga andoza sifatida *Trichogramma pintoi Voegele* turi ham zararkunanda tuxumlariga qarshi qo‘llanilishi yuqori natija ko‘rsatadi [1].

Trixogramma turlarini zararkunanda tuxumlariga qarshi biologik samaradorligini o‘rganish maqsadida bir nechta tajribalar olib borildi. Tajribalar makkajo‘xorining “O‘zbekiston-601” navining 5 ga maydonida makkajo‘xori barg tunlamining tuxumlari aniqlangan maydonda o‘tkazildi. Bunda tajribalar makkajo‘xori gullash davriga to‘g‘ri keldi. Makkajo‘xori *M. loreyi* tarqalgan maydonda zararkunanda tuxumlarining o‘rtacha miqdori o‘rganildi. Unga ko‘ra makkajo‘xori maydoni dioganal kesma bo‘ylab 10 ta joyidan jami 10 m^2 maydon ko‘zdan kechirilganda zararkunanda kapalagi tuxumlar to‘pi o‘rtacha har 100 dona o‘simlikda 3-4 dona borligi aniqlandi. Har to‘pda o‘rtacha tuxumlar soni 22-26 donani tashkil etdi [7].

Dalaga Trixogrammaning 20 kun oralatib 2 marta har bir avlodiga bir martadan trixokartlarda tarqatildi. Tajribalarimiz davomida havo harorati o‘rtacha +34 ± 5 °C, havoning nisbiy namligi 60 ± 5 % bo‘lganligi kuzatildi. Trixogramma zararkunanda tuxumlariga qarshi g‘umbaklik davrida 3 kunlik farqi bilan zararlantirilgan trixogrammalar aralashmasining 3 ta namunasi aralashtirilib trixokartlarda 1 gektar maydonning 200 ta nuqtasiga tarqatildi. Trixokartlardan

trixogramma zotlarining uchib chiqish davomiyligi 9 kungacha davom etdi. Zararkunandaning birinchi naslining tuxum qo‘yish davri may oyining oxiriga to‘g‘ri keldi. Trixogramma turlarining samarali sarf me’yorini aniqlash maqsadida zararkunanda tuxumlariga nisbatan har hil 1:10, 1:15, 1:20 (tuxum:trixogramma) nisbatlarda qo‘llanildi. Tajribalar ikkala tur uchun ham bir hil sharoit yaratildi va ikkala turni ham zararkunanda tuxumlariga qarshi trixokartlarda tarqatildi. Trixogrammalar tarqatilgandan keyin 4-kundan boshlab 1 ga maydondagi zararkunanda tuxumlari hisob qilib chiqildi. Zararkunanda tuxumlari hisob qilish davrida trixogramma bilan zararlangan tuxumlar to‘pi va zararlanmagan ya’ni zararkunandaning qurtchalari chiqib ketgan tuxum to‘plari hisobga olindi. Bunda makkajo‘xori parvonasi tuxumlariga qarshi *Trichogramma chilonis* turining samaradorligi zararkunandaning birinchi nasli tuxumlariga nisbatan tuxumlarning o‘rtacha zararlanishi turli nisbatlarda turlicha bo‘ldi.

Trichogramma chilonis turini zararkunanda tuxumlariga nisbatan 1:10 nisbatda qo‘llanilganda tuxumlarning zararlanishi 4-kun 80.4%, 7-kun 82.6 %, 10-kun esa samaradorlik 86.4 % ni ko‘rsatdi. Zararkunanda tuxumiga nisbatan 1:15 nisbatda qo‘llanilganda tuxumlarning trixogrammalar bilan zararlash darajasi 4-kun 72.3 %, 7-kun 81.7%, 10-kun biologik samaradorlik 84.2 % ni ko‘rsatdi. Keyingi variantimizda ya’ni zararkunanda tuxumlariga nisbatan 1:20 nisbatda qo‘llanilganda tuxumlarning zararlanishi 4-kun 62.9 %, 7-kuniga borib tuxumlarning zararlanishi 69.5%, 10-kun kuzatuvlarga ko‘ra trixogramma bilan zararlangan tuxumlar 72.7 % bo‘lganligi aniqlandi.

Trixogrammaning *Trichogramma chilonis*ning zararkunanda tuxumlariga qarshi biologik samaradorligini aniqlashda unga andoza sifatida hozirda amaliyotda qo‘llanilayotgan *Trichogramma pintoi* Voegele turini ham qo‘llanilib uning biologik samaradoriligi aniqlandi.

Unga ko‘ra *Trichogramma pintoi* Voegele turini ham yuqoridagi sharoitda makkajo‘xori parvonasi tuxumlariga qarshi qo‘llanildi. Natijalarni kuzatadigan bo‘lsak, zararkunanda tuxumlariga 1:10 nisbatda qo‘llanilgan variantda

trixogramma bilan zararlangan tuxumlar soni 4 –kun 51.2 %, 7-kun, 58.7 % va 10 – kun bilogik samaradorlik 67.1 % ni tashkil qildi. 1:15 nisbatda qo‘llanilganda esa 4-kun 46.3 %, 7-kun trixogramma bilan zararlangan tuxumlar 52.4 %, 10 –kunga kelib bilogik samaradorlik 64.8 % ni ko‘rsatdi. Keyingi variantimizda ya’ni zararkunanda tuxumlariga nisbatan trixogrammani 1:20 Nisbatda qo‘llanilganda 4-kun bilogik samaradorlik 44.6%, 7-kun esa 53.5 % va 10-kunda biologik samaradorlik 57.2 %, bo‘ldi. Tajribalar natijalariga xulosa qiladigan bo‘lsak Trichogramma chilonis Ishii ni makkajo‘xori barg tunlamining tuxumlariga qarshi 1:10, 1:15, 1:20 nisbatlarda qo‘llanilganda biologik samaradorlik 1:10 va 1:15 nisbatlarda bir biridan deyarli katta farq qilmadi va 10 – kunga borib, samaradorlik 86,4 - 84,2 % larni ko‘rsatdi. 1:20 nisbatda qo‘llanilganda esa bir oz kam zararlanadi, bunda samaradorlik 72,7 % bo‘ldi. Trichogramma pintoi Voegele turini zararkunanda tuxumlariga qarshi 1:10 , 1:15 qo‘llanilganda 10-kunga borib bilogik samaradorlik 67,1 va 64,8 % bo‘ldi. 1:20 nisbatda esa ushbu tur zararkunanda tuxumlarini 57,2 % gacha zararlanganligi kuzatildi. Bunda Trichogramma chilonis Ishii turining zararkunanda tuxumlariga nisbatan bilogik samradorligi Trichogramma pintoi Voegele turiga nisbatan yuqori bo‘ldi. Trichogramma chilonis Ishi turini yuqoridagi sharoitda va usulda makkajo‘xori parvonasi tuxumlariga qarshi 1:10 nisbatlarda qo‘llanilganda 86,4 - 84,2 % gacha biologik samaradorlikka erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Анорбаев А.Р., Сулаймонов Б.А.** Ғўза агробиоценозида энтомофагларнинг ўзаро нисбати // *Агро илм* журнали. – Тошкент, 2013. – № 4 (28). – Б. 20–80.
2. **Бўриев Х.Ч., Кимсанбоев Х.Х., Сулаймонов Б.А.** Биолабораторияда энтомофагларни кўпайтириш: услубий қўлланма. – Тошкент: *Ўқитувчи*, 2000. – 25 б.
3. **Douh B., Boujelben A.** Effects of surface and subsurface drip irrigation on agronomic parameters of maize (*Zea mays* L.) under Tunisian climatic

condition // *Journal of Natural Product and Plant Resources*. – 2011. – Vol. 1. – P. 8–14.

4. **Fraj M., Lahmer M., Abdouli H.** Yield and feeding value of whole-plant maize silage in Tunisia // *Fourrage*. – 1993. – No. 133. – P. 83–96.
5. **Guo S.J.M., Ma L.P., Zhuo X.N.** Research about biological characteristics and damage laws of *Leucania loreyi* // *Journal of Agricultural Science*. – 2003. – Vol. 9. – P. 37–39.
6. **Hampson G.F.** The Fauna of British India, Including Ceylon and Burma: *Moths*. Vol. II. – London: Taylor and Francis, 1894.
7. **Herbison-Evans D., Crossley S.** *Leucania loreyi* (Duponchel, 1827): Night-feeding rice armyworm // Australian Caterpillars and their Butterflies and Moths. – 2017. – URL: https://lepidoptera.butterflyhouse.com.au (murojaat sanasi: 20.01.2019).
8. **Hirai K.** The influence of rearing temperature and density on the development of two *Leucania* species (*M. loreyi*, *L. separata*) // *Applied Entomology and Zoology*. – 1975. – Vol. 10. – P. 234–237.
9. **Hong S.Y., Yi H.J., Yoon Y.N., Jang Y.W., Park K.D., Maharjan R.** Evaluation of commercial pheromones on the population dynamics of *Spodoptera frugiperda* and *Mythimna loreyi* // *Korean Journal of Crop Science*. – 2022. – Vol. 67. – P. 285–295.
10. **Kornosor S.** Entomological problems of maize in Turkey // *Proceedings of the XXth Conference of the International Working Group on Ostrinia and other Maize Pests*. – Adana, Turkey, 1999. – P. 4–10.
11. **African Moths.** *Leucania loreyi* (Duponchel, 1827). – URL: https://www.africanmoths.com (murojaat sanasi: 04.08.2016).
12. **Nam H.Y., Kwon M., Kim H.J., Kim J.** Development of a species diagnostics molecular tool for an invasive pest, *Mythimna loreyi*, using LAMP // *Insects*. – 2020. – Vol. 11. – Article 817.
DOI: 10.3390/insects11110817.

13. **Qin J., Liu Y., Zhang L., Cheng Y., Sappington T.W., Jiang X.** Effects of moth age and rearing temperature on flight performance of *Mythimna loreyi* // *Journal of Economic Entomology*. – 2018. – Vol. 111. – P. 1243–1248.
14. **Qian X., Zhang H., Xu H., Hu Y., Ren C., Guo L., Wang C., Zeng Z.** Relay strip intercropping of oat with maize, sunflower and mung bean // *Field Crops Research*. – 2018. – Vol. 223. – P. 33–40.
15. **Rishi K., Khokhar K.S.** Identification of *Mythimna loreyi* and *Mythimna unipuncta* // *Entomon*. – 2005. – Vol. 30. – P. 131–139.
16. **Rungs C.** Le complexe de *Leucania loreyi* // *Bulletin de la Société Entomologique de France*. – 1953. – Vol. 58. – P. 138–141.
17. **Russo P., Bella S., Parenzan P.** Contributo alla conoscenza dei Nottuidi della Sicilia // *Phytophaga*. – 2001. – Vol. 11. – P. 11–85.
18. **Salis L., Goula M., Izquierdo J., Gordùn E., Palumbo J.** Population density and distribution of wheat bugs in Sardinia // *Journal of Insect Science*. – 2013. – Vol. 13. – Article 5001.
DOI: 10.1673/031.013.5001.
19. **Sertkaya E., Bayram A.** Parasitoid community of the loreyi leaf worm *Mythimna loreyi* // *Phytoparasitica*. – 2005. – Vol. 33. – P. 441–449.
20. **Sertkaya E., Bayram A., Kornosor S.** Egg and larval parasitoids of *Spodoptera exigua* on maize in Turkey // *Phytoparasitica*. – 2004. – Vol. 32. – P. 305–312.
21. **Shabaa M.H., Al-Rubaie A.R.L.** Ecological and biological study of *Leucania loreyi* // *Journal of University of Babylon*. – Engineering Sciences.
22. **Thakur J.N., Rawat U.S., Pawar A.D.** First record of armyworm *Mythimna separata* as a pest of maize in India // *International Journal of Pest Management*. – 1987. – Vol. 33. – P. 173–175.
23. **Wang S., Yang H., Hu Y., Zhang C., Fan D.** Multi-omics reveals population density effects in *Mythimna separata* // *Insects*. – 2023. – Vol. 14. – Article 68. DOI: 10.3390/insects14010068.

24. **Zhou Z.S., Guo J.Y., Chen H.S., Wan F.H.** Effects of temperature on development of *Ophraella communa* // *Environmental Entomology*. – 2010. – Vol. 39. – P. 1021–1027.
DOI: 10.1603/EN09176.

BIOCHEMISTRY OF FRESH AND BERRY FRUITS

Muxammatqulova Muborak Isomiddin qizi
Jizzakh Polytechnic Institute
Norkulova Zokhida Tashboevna
Jizzakh Polytechnic Institute

Annotatsiya: *Ushbu ishda xo‘l va rezavor mevalarning biokimyoviy tarkibi, ularning oziqaviy, fiziologik va biologik faolligi yoritilgan. Mevalar tarkibidagi suv, uglevodlar, organik kislotalar, vitaminlar, pektin moddalar, antotsianlar hamda minerallar miqdori va ularning inson organizmidagi roli ilmiy asosda tahlil qilindi. Pishish jarayonida sodir bo‘ladigan metabolik va fermentativ o‘zgarishlar, xususan shakarlar to‘planishi, pigmentlar sintezi, kislotalilik pasayishi va pektinning eruvchan shaklga o‘tishi kabi jarayonlarning meva sifatiga ta’siri ko‘rsatib berildi.*

Kalit so’zlar: *xo‘l mevalar, rezavor mevalar, biokimyo, biologik faollik, vitaminlar (A, C, E, B), antioksidantlar, antotsianlar, flavonoidlar, organik kislotalar, pektin moddalar, uglevodlar (glyukoza, fruktoza), mineral moddalar (K, Ca, Mg, Fe), metabolik jarayonlar.*

Annotation: *In this work, the biochemical composition of fresh and berry fruits, as well as their nutritional, physiological, and biological activity, is highlighted. The amount of water, carbohydrates, organic acids, vitamins, pectin substances, anthocyanins, and minerals contained in the fruits and their role in the*

human body are scientifically analyzed. The study also demonstrates the effect of metabolic and enzymatic changes occurring during the ripening process-particularly the accumulation of sugars, synthesis of pigments, reduction of acidity, and transition of pectin to a soluble form on the quality and properties of the fruit.

Key words: *Fresh fruits, berry fruits, biochemistry, biological activity, vitamins (A, C, E, B), antioxidants, anthocyanins, flavonoids, organic acids, pectin substances, carbohydrates (glucose, fructose), mineral elements (K, Ca, Mg, Fe), metabolic processes.*

Аннотация: *В данной работе рассматривается биохимический состав свежих плодов и ягод, их пищевая, физиологическая и биологическая активность. Проводится научный анализ содержания воды, углеводов, органических кислот, витаминов, пектиновых веществ, антоцианов и минеральных веществ в плодах и их роли в организме человека. Также показано влияние метаболических и ферментативных изменений, происходящих в процессе созревания, в частности, накопления сахаров, синтеза пигментов, снижения кислотности и перехода пектина в растворимую форму, на качество и свойства плодов.*

Ключевые слова: *Свежие плоды, ягоды, биохимия, биологическая активность, витамины (A, C, E, B), антиоксиданты, антоцианы, флавоноиды, органические кислоты, пектиновые вещества, углеводы (глюкоза, фруктоза), минеральные элементы (K, Ca, Mg, Fe), обменные процессы.*

Introduction: Fresh and berry fruits are among the most valuable natural products in human nutrition, possessing high biological value. Their composition includes large amounts of water, carbohydrates, organic acids, vitamins, pectin substances, pigments, and mineral elements, all of which play an important role in ensuring normal physiological functioning and protecting the body from diseases. Today, the growing emphasis on healthy eating habits, along with increasing

demand for natural and environmentally friendly products, further enhances the relevance of this topic.

Fresh and berry fruits serve as an essential nutritional source in the human diet and contain a high concentration of biologically active compounds. Due to their richness in vitamins, organic acids, antioxidants, pectins, and minerals, these fruits help strengthen the immune system, activate metabolic processes, and contribute to the prevention of various diseases.

Water makes up the main portion of berry fruits. On average, they contain about 70-90% water, which allows them to be easily absorbed and enhances metabolic activity in the body. The carbohydrate content typically ranges from 6-18%, primarily in the form of glucose and fructose, making these fruits a quick and efficient source of energy. Organic acids (such as malic, citric, and tartaric acids) constitute approximately 0.5–2.5%, giving the fruits their characteristic taste while also providing protection against microorganisms.

Table 1

Percentage of main substances in fruits

Type of fruit	Water (%)	Sugar (%)	Acids (%)	Pectin (%)	Vitamin C (mg%)
Strawberry	85–90	6–8	0.8–1.2	0.6–1.0	60–80
Raspberry	82–86	6–10	1.2–1.8	0.4–1.1	25–40
Blackcurrant	75–80	8–12	2–3	0.9–1.4	180–250

Berry fruits are rich in pectin substances, which are present in quantities ranging from 0.3% to 1.8%. Pectins improve digestive tract function, aid in the elimination of toxic compounds from the body, and help prevent atherosclerosis. Their mineral composition includes elements such as potassium, calcium, magnesium, and iron. Potassium regulates heart rhythm, while iron is essential for hemoglobin synthesis. Among the vitamins found in these fruits, vitamin C is particularly abundant, especially in black currant, strawberry, and cranberry. B-

group vitamins are important for the functioning of the nervous system, and carotene contributes to improved vision.

Table 2

Sequence of biochemical processes

Process	Where does it happen?	Result
Photosynthesis	In leaf and fruit cells	Sugar accumulation
Enzymatic hydrolysis	In cooking	Starch → into monosaccharides
Pigment synthesis	In ripe berries	Color enhancement
Pektin erishi	During the cooking process	Formation of a soft structure

The biochemical processes occurring in fresh and berry fruits are closely related to their ripening stage. During ripening, the hydrolysis of starch leads to an increase in simple sugars, which enhances sweetness. As the amount of chlorophyll decreases, anthocyanin pigments accumulate, giving the fruits a red or purple coloration. This process is especially noticeable in raspberries, black currants, and blueberries. As pectin transforms into a more soluble form, the fruits become softer, acidity decreases, and aromatic compounds develop. Therefore, the biological value of ripe fruits reaches its highest level.

Anthocyanins and flavonoids found in berry fruits possess strong antioxidant properties, neutralizing free radicals, slowing the aging process, strengthening blood vessel walls, and helping to prevent cardiovascular diseases. Vitamin C enhances the immune system and increases resistance to colds and infections. Ellagic acid and tannins exhibit anti-inflammatory effects and promote the elimination of salts and toxins from the body.

Conclusion: Fresh and berry fruits are natural food products with high biological value. Their composition is rich in vitamins, flavonoids, anthocyanins, pectin, and mineral elements, all of which play an important role in human health. The biochemical changes that occur during the ripening process determine the taste,

color, texture, and nutritional quality of the fruit. Regular consumption of these fruits strengthens the immune system and helps prevent cardiovascular diseases, inflammation, and anemia.

Therefore, research on the biochemistry of fresh and berry fruits holds significant importance for the future in terms of food security and the development of a healthy nutrition concept.

List of used literature and sources

1. **Somerville C., Meyerowitz E.** *The Biochemistry of Plant Products.* – Oxford : Oxford University Press, 2020. – 455 p.
2. **Brummer Y., Cui S. W.** Chemical composition of berries and their nutraceutical values // *Food Research International*. – 2021. – Vol. 145. – P. 110–124.
3. **Rahmatov A., Abdullayev M.** *Oziq-ovqat mahsulotlari biokimyosi.* – Toshkent : O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2019. – 320 b.
4. **Mamatqulov O., To‘xtasinova N.** *Mevalar kimyosi va ularning qayta ishlanishi.* – Toshkent : TDIU, 2020. – 215 b.
5. **G‘afurova S. S., Sharipova D. Z.** *O‘simlik va mevalar biokimyosi.* – Toshkent : Istiqlol, 2018. – 198 b.
6. **Baxtiyorov I., Xudoyorova D.** Rezavor mevalarda antioksidant birikmalar sintezi va biologik faolligi // *Oziq-ovqat sanoati jurnali*. – 2022. – № 4. – 45–52 b.
7. **Tashanov S. H.** Qulupnay va smorodina tarkibidagi C vitamini dinamikasi // *O‘zR FA Biologiya Byulleteni*. – 2020. – № 3. – 51–58 b.
8. **Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO).** Fresh fruits nutritional database [Electronic resource]. – Access mode: https://www.fao.org

9. **World Health Organization (WHO).** Nutrition and fruit consumption report. – 2022. – Electronic resource. – Access mode: https://www.who.int/nutrition

AYLANMA DINAMIK JARAYONLAR: MODDIY NUQTANING FUNDAMENTAL FIZIK MOHIYATI VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAGI INNOVATSION TATBIQLARI

Sattorova Aziza Maxmudjonovna
Navoiy davlat universiteti
Nasullayeva To‘faxon Nafiddin qizi
Navoiy davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada moddiy nuqtaning aylanma harakati fizikasi, uning fundamental dinamik qonuniyatlari hamda zamonaviy texnologik jarayonlardagi qo‘llanilish xususiyatlari tahlil qilinadi. Aylanma dinamik jarayonlarning matematik modeli, kuchlar momenti, impuls momenti va energiya almashinuvi mexanizmlari nazariy asosda izohlanadi. Shuningdek, mexanik tizimlar, robototexnika, aviatsiya, avtomatika, sensor texnologiyalari va muhandislik amaliyotida moddiy nuqtaning aylanma harakati qanday innovatsion yechimlarga asos bo‘lishi ilmiy jihatdan yoritiladi. Maqola natijalari aylanma mexanika jarayonlarini o‘qitish, tahlil qilish va real texnik qurilmalarga tatbiq etishda amaliy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so’zlar: *moddiy nuqta; aylanma harakat; kuch momenti; impuls momenti; aylanma dinamik jarayonlar; energiya almashinuvi; mexanik tizimlar; texnologik tatbiqlar*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются физические основы вращательного движения материальной точки, анализируются*

фундаментальные динамические законы и особенности применения этих процессов в современных технологических системах. Теоретически объясняются математическая модель вращательного движения, момент силы, момент импульса и механизмы энергообмена. Также показано, как динамика вращения используется в механических системах, робототехнике, авиации, автоматике, сенсорных технологиях и инженерной практике. Результаты исследования имеют практическое значение для преподавания, анализа и применения процессов вращательной механики в реальных технических устройствах.

Ключевые слова: *материальная точка; вращательное движение; момент силы; момент импульса; передача энергии; механические системы; технологические применения*

Abstract: *This article examines the physics of rotational motion of a material point, focusing on its fundamental dynamic laws and practical applications in modern technological systems. The mathematical model of rotational dynamics, torque, angular momentum, and energy transfer mechanisms is theoretically analyzed. Furthermore, the study highlights how the rotational behavior of a material point is utilized in mechanical systems, robotics, aviation, automation, sensor technologies, and engineering practice. The findings contribute to a deeper understanding of rotational mechanics and offer practical value for teaching, analyzing, and applying rotational processes in real technical devices.*

Key words:*Material point; Rotational motion; Torque; Angular momentum; Energy transfer; Mechanical systems; Technological applications*

Mexanikaning asosiy bo‘limlaridan biri bo‘lgan aylanma harakat nazariyasi moddiy nuqtaning dinamik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish imkonini beruvchi fundamental yo‘nalish hisoblanadi. Moddiy nuqtaning aylanma harakati nafaqat klassik mexanikada, balki zamonaviy texnologiyalar, robototexnika, aviatsiya, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va sensor qurilmalar faoliyatining asosida yotadigan jarayonlardan biridir. Aylanma dinamik jarayonlarning to‘g‘ri talqini

mexanik tizimlarning barqarorligi, energiya almashinuvi, kuch momenti va impuls momentiga asoslangan nazariy modellarni yaratishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda ilmiy-texnik taraqqiyotning jadalligi natijasida rotatsion mexanizmlarning qo‘llanish sohasi tobora kengayib bormoqda. Xususan, dronlar harakatini stabilizatsiya qilish, robot manipulyatorlarining aniq yo‘l boshqaruvi, avtomobil dvigatellarining aylanish momenti tahlili, aerokosmik qurilmalarda giroskopik barqarorlikni ta’minlash kabi jarayonlarda moddiy nuqtaning aylanma harakati asosiy ilmiy platforma bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, ushbu jarayonlarning matematik modeli, fizik qonuniyatlari va amaliy tatbiqlarini chuqur o‘rganish zamonaviy muhandislik va ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Aylanma dinamik jarayonlarni o‘rganishning dolzarbligi, avvalo, ularning universal tabiatiga borib taqaladi. Har qanday mexanik tizim — oddiy tebranma mayatnikdan tortib, murakkab robot tizimlari yoki sun’iy yo‘ldosh platformalarigacha — o‘z faoliyatida aylanma harakat tamoyillariga tayanadi. Shuning uchun moddiy nuqtaning aylanma harakati bo‘yicha fundamental tahlil nafaqat mexanika fani uchun, balki amaliy texnologik jarayonlar uchun ham katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Fizika – tabiiy borliq haqidagi fan bo’lib,tabiatning eng keng tarqalgan qonunlari,modda,uning tuzilishi, harakati va o’zgarish qoidalarini o’rganadi.Fizika bu tabiiy fandir,lekin undagi qonuniyatlar va hisob-kitoblar aniqlikka asoslangan. Fizika fani eksperimental va nazariy fizikaga bo’linadi. Eksperimental fizika tajribalar asosida yangi ma’lumotlar oladi va qabul qilingan qonunlarni tekshiradi. Nazariy fizika tabiat qonunlarni ta’riflaydi,o’rganiladigan hodisalarni tushuntiradi va yuz berishi mumkin bo’lgan hodisalarni oldindan aytib beradi. Moddiy nuqtaning aylanma harakati nazariy fizikaga kiradi. O’zi moddiy nuqta nima? Moddiy nuqta haqida batafsil to’xtalamiz.

Moddiy nuqta-kuzatilayotgan sharoitda kattaligi va shakli ahamiyatsiz bo'lgan harakati o'rganilayotgan jism. Muayyan jismni Moddiy nuqta deb qabul qilish mumkin yoki mumkin emasligida jismning o'lchamlariga emas,balki masalaning shartlariga bog'liq. Masalan, o'rtacha radiusi 6371km bo'lgan Yer shari Quyosh atrofidagi orbitasida har sekundda 29,75km dan yo'l bosib ,bir yil davomida bir marta aylanib chiqadi. Bunday sharoitda Yer sharining kattaligi,shakli va uning ichida sodir bo'layotgan murakkab jarayonlar uning orbita bo'ylab harakati o'rganilayotganda ahamiyatsiz bo'ladi. Demak, Yerning Quyosh atrofidagi orbita bo'ylab harakati o'rganilayotganda uni Moddiy nuqta deb qabul qilish mumkin. Ammo Yer sirtidagi biror transport vositasining harakati o'rganilayotgan bo'lsa, bunday sharoitda Yer sharining kattaligi va shakli, albatta, e'tiborga olinishi shart, ya'ni bu sharoitda Yerni Moddiy nuqta deb qabul qilish mumkin emas. Moddiy nuqta tushunchasi fizika faniga oid juda ko'p hodisalarni tushuntirishda va masalalarni hal etishda katta yordam beradi.

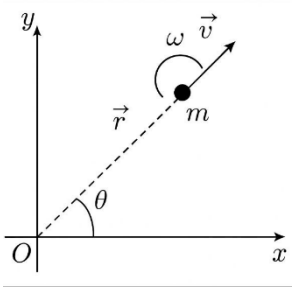

Masala: Massasi $m = 2kg$ bo'lgan moddiy nuqta O markaz atrofida aylanmoqda.Nuqtaning markazdan uzoqligi $r = 3m$.Radius yo'nalishi 40^0 burchak ostida joylashgan.Nuqta doimiy burchak tezlik bilan aylanmoqda:$\omega = 5rad/s$.

Topish kerak:

- Nuqtaning tezligi qancha?
- Markazga qarab tortuvchi (markazga intilma) tezlanish qancha?
- Yo'nalishi bo'ylab o'suvchi (tangensial) tezlanish bormi?
- Nuqtaning aniq koordinatalari (x,y) nima?
- Tezlik vektorining koordinatalari (ϑ_x, ϑ_y) qanday?

Yechish:

Nuqtaning tezligi:Aylanishda tezlik doim shunday topiladi$\vartheta = \omega \cdot r$

Bu degani: qanchalik uzoqda bo'lsa va qancha tez aylansa,tezligining kattaligi oshadi.

ϑ=5⋅3=15m/s

Markazga intilma tezlanish:Bu tezlanish doim markaz tomonga qaralgan bo'ladi.

Formula: $a_n = \omega^2 \cdot r$

Hisoblaymiz: $a_n=5^2⋅3=75m/s^2$

Tangensial tezlanish: Bu tezlanish burchak tezlik o'zgarsa paydo bo'ladi. Lekin bizda:ω=doimiy

Demak: $a_t = 0$

Radius-vektor koordinatalari:Nuqta 40^0 burchak ostida joylashgan.

Demak: $x=r\cdot\cos40^0$; $y=r\cdot\sin40^0$

Hisoblaymiz: $x=3\cdot0{,}766\approx2{,}30m$; $y=3\cdot0{,}643\approx1{,}93m$

Tezlik vektorining koordinatalari:Aylanishda tezlik radiusga perpendikulyar bo'ladi.Shuning uchun:

$\vartheta_x=-\vartheta\cdot\sin40^0$

$\vartheta_y=\vartheta⋅\cos40^0$

Hisoblaymiz:

$\vartheta_x=-15\cdot0{,}643\approx-9{,}65m/s$

$\vartheta_y=15\cdot0{,}766\approx11{,}49m/s$

Biz hayotda moddiy nuqtaga ko'p bora duch kelganmiz,lekin,unga e'tibor bermaganmiz. Inson umri davomida ko'plab oddiy vaziyatlarni ko'rgan va uning moddiy nuqta ekanligini bilmagan. Masalan,oddiygina odam piyoda yurmoqda bu oddiy holat, lekin,bu fizik jihatdan moddiy nuqta deb qaraladi:Farhod maktabga piyoda boradi. Uning tana uzunligi muhim emas,biz faqat harakat tezligi va masofasi haqida o'ylayapmiz. Shu sababli,fizik masalada Farhodni moddiy nuqta deb qarash mumkin. Real hayotda harakat qilayotgan odam-bu murakkab jism, lekin masalani soddalashtirish uchun uni moddiy nuqta deb olamiz. Yana bir holat, avtomobil

yo’lda harakatlanmoqda. Bir mashina Toshkentdan Samarqandga 3soatda boradi. Bu yerda mashinaning o’lchami,shakli muhim emas-faqat massasi,tezligi,vaqt va masofa muhim. Demak,mashinani moddiy nuqta deb olamiz. Moddiy nuqtaning aylanma harakati mexanik tizimlarning eng sodda, ammo eng asosiy modelini tashkil etadi. Moddiy nuqta tushunchasi jismning geometrik o‘lchamlarini hisobga olmagan holda uning massasi bilan birgina nuqtaga jamlanishini nazarda tutadi. Shu sababli, moddiy nuqta modeli aylanma harakatning mohiyatini o‘rganishda, kuch momenti, impuls momenti va burchak tezligi kabi asosiy fizik kattaliklarni aniqlashda qulay va fundamental mavqe egallaydi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, moddiy nuqtaning aylanma harakati uning markazidan o‘tuvchi o‘q atrofidagi kuchlar ta’siri bilan yuzaga keladi. Bu jarayonda kuch momenti va impuls momentining o‘zaro bog‘liqligi harakatning barqarorligi hamda energiya almashinuvi mexanizmlarini belgilab beradi. Aynan moddiy nuqta modeli yordamida ko‘plab real jism va mexanizmlarning rotatsion xususiyatlari soddalashtirilgan, lekin aniq matematik tenglamalar orqali ifodalanadi.

Aylanma harakatni moddiy nuqta misolida o‘rganish zamonaviy mexanik tizimlarni modellashtirishda ham alohida ahamiyatga ega. Robot manipulyatorlarining bo‘g‘in harakatlari, dronlarning barqarorligi, giroskoplarning ishlash tamoyili, turbinalarning aylanishi, rotorlardagi dinamik yuklanishlar kabi jarayonlar aynan moddiy nuqtaning rotatsion modeli asosida tahlil qilinadi. Bu esa soddalashtirilgan modelning real qurilmalar uchun ham zarur, ham universal ekanini ko‘rsatadi.

Yakun sifatida aytish mumkinki, moddiy nuqtaning aylanma harakati mexanik jarayonlarning tub mohiyatini ochib beruvchi nazariy baza bo‘lib, uning qonuniyatlarini o‘zlashtirish mexanika fanining keyingi bosqichlarini — murakkab jismlar aylanma harakatini, momentlar ta’sirini, energiya tejamkor mexanizmlarni yaratishni — mukammal o‘rganish uchun mustahkam ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Sattorova A. M.** Methods of improvement and implementation of the educational purpose in the lessons of physics // *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology*. — 2020. — Vol. 7, Issue 11 (November 30). — P. 15775–15777.
2. **Kamalova D. I. va boshq.** Matematik amallar yordamida fizika fanini o‘qitish metodikasi: elektron o‘quv qo‘llanma. — Ro‘yxatga olish raqami № DGU 11713. — 30.06.2021.
3. **Kamalova D. I. va boshq.** Umumiy fizika fanidan laboratoriya ishlari (Mexanika): o‘quv qo‘llanma. — Ro‘yxatga olish raqami № 233-0115. — 2022.
4. **Kamalova D. I. va boshq.** Mexanika va molekulyar fizika: darslik. — Ro‘yxatga olish raqami № 302-0754. — 2022.
5. **Kamalova D. I. va boshq.** Fizika fanidan maktab laboratoriya mashg‘ulotlari (7–9-sinflar, 10–11-sinflar): uslubiy qo‘llanma. — 2022, dekabr.
6. **Kamalova D. I. va boshq.** Fizika fanini o‘qitishda zamonaviy kompyuter dasturlaridan foydalanishni takomillashtirish: elektron darslik. — Ro‘yxatga olish raqami № DGU 29606. — 21.11.2023.
7. **Sattorova A. M.** The role of logical quality issues in the development of thinking skills in practical training in physics // *Pedagogik mahorat* ilmiy-nazariy va metodik jurnali. — 2024. — № 12. — B. 176–182.
8. **Sattorova A. M.** “Fizik praktikum” fanini o‘qitishda muammoli ta’lim metodlaridan foydalanish hamda uning talabalar kasbiy kompetentligiga ta’siri // Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. — 2025-yil 4–5-aprel. — B. 163–164.

Social and Humanitarian Sciences

INNOVATIONS IN ONLINE EDUCATION

Dadajonova Kabira Rahmatjon qizi
Fergana State University

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy onlayn ta’limni shakllantirayotgan innovatsion texnologiyalar, ularning o‘quv jarayoniga ta’siri, afzalliklari va qo‘llash mexanizmlari keng yoritiladi. Sun’iy intellekt, adaptiv o‘qitish texnologiyalari, gamifikatsiya, masofaviy baholash, multimedia vositalari va raqamli pedagogikaning rivojlanishi o‘quv jarayonini yanada interaktiv va samarali qilishga xizmat qilayotgani ilmiy tahlil asosida ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari innovatsiyalar ta’lim sifatini oshirishi, o‘quvchilar motivatsiyasini kuchaytirishi va bilimlarni mustahkam o‘zlashtirish jarayoniga ijobiy ta’sir qilishini tasdiqlaydi.*

Kalit so‘zlar: *onlayn ta’lim, innovatsiya, sun’iy intellekt, adaptiv o‘qitish, gamifikatsiya, multimedia, raqamli pedagogika.*

Abstract: *This article provides a comprehensive analysis of innovative technologies that are reshaping modern online education. It examines artificial intelligence–based systems, adaptive learning algorithms, gamification techniques, remote assessment models, and multimedia tools, showing how these innovations influence learner engagement, instructional quality, and overall educational accessibility. The study concludes that technological innovations significantly support personalized learning, increase student motivation, and contribute to higher learning outcomes.*

Keywords: *online education, innovation, artificial intelligence, adaptive learning, gamification, multimedia, digital pedagogy.*

Аннотация: *В статье представлен всесторонний анализ инновационных технологий, формирующих современное онлайн-образование. Рассматриваются системы искусственного интеллекта, адаптивные*

алгоритмы обучения, методы геймификации, модели дистанционного оценивания и мультимедийные инструменты. Показано, что инновации существенно повышают качество обучения, развивают мотивацию учащихся и обеспечивают более глубокое усвоение знаний.

Ключевые слова: *онлайн-образование, инновации, искусственный интеллект, адаптивное обучение, геймификация, мультимедиа, цифровая педагогика.*

INTRODUCTION

The rapid development of digital technologies has accelerated the transformation of educational systems worldwide. Online education has shifted from being an auxiliary method to becoming an indispensable part of modern pedagogy. The increasing demand for flexible, accessible, and personalized learning environments has paved the way for innovative digital tools. This has resulted in the rise of large-scale digital platforms, interactive learning environments, AI-driven teaching assistants, adaptive learning models, and multimedia resources that collectively enhance educational quality and accessibility.

MAIN PART

1. Digital Transformation as a Driver of Online Education

Digital transformation has become a foundational pillar for the evolution of online education. High-speed internet, cloud technologies, mobile applications, and global access to digital resources enable students and instructors to participate in learning from any location. This transformation has empowered institutions to develop modern learning ecosystems that integrate video lectures, interactive simulations, electronic libraries, collaborative tools, and automated assessment systems. As a result, education has become more inclusive, scalable, and efficient, while also creating new opportunities for lifelong learning.

2. Artificial Intelligence in Online Learning

Artificial intelligence plays a central role in enhancing online education. AI technologies can evaluate learner performance, predict learning difficulties, and

generate customized study paths. AI-driven virtual tutors provide 24/7 assistance, automate routine tasks such as grading and feedback, and facilitate language learning through grammar analysis and speech recognition. These tools not only improve learning outcomes but also reduce the instructional burden on teachers, allowing them to focus on higher-order pedagogical tasks.

3. Gamification and Student Motivation

Gamification introduces game elements—such as point systems, badges, ranking lists, levels, and challenge-based activities—into the educational process. Research indicates that gamification enhances intrinsic motivation, encourages continuous participation, and fosters a competitive yet supportive learning atmosphere. By making lessons more engaging, gamification helps students overcome learning fatigue, increases retention rates, and strengthens focus during online studies.

4. Video-Based Learning and Interactive Multimedia

Video content has become one of the most widely used resources in online education. It includes micro-lectures, demonstration videos, recorded seminars, 3D models, AR/VR environments, and interactive quizzes embedded within videos. Such multimedia tools enhance comprehension of complex topics, appeal to different learning styles, and allow students to review materials repeatedly at their own pace. The integration of video-based learning has significantly improved students' conceptual understanding and long-term knowledge retention.

5. Adaptive Learning Technologies

Adaptive learning systems observe learners' behavior, track their progress, and adjust the level of difficulty accordingly. These systems deliver personalized learning experiences by assigning targeted exercises to address knowledge gaps and promoting learners who progress faster. Adaptive systems have shown measurable success in increasing mastery rates, reducing cognitive overload, and improving overall learning efficiency.

6. Innovative Models of Remote Assessment

As remote learning expanded, assessment methods evolved significantly. Proctored online exams ensure academic integrity through webcam monitoring and AI behavior analysis. Automated test generation produces unique evaluations for each learner, minimizing cheating. Plagiarism detection software ensures originality in written assignments. Portfolio-based assessments encourage creativity, project-based learning, and real-world problem solving. These innovations collectively create more transparent, reliable, and flexible evaluation systems.

7. Advantages of Innovations in Online Education

Innovative technologies provide a wide range of benefits, including global accessibility, flexible scheduling, personalized instruction, reduced educational costs, improved collaboration through digital platforms, and scalable learning solutions. These innovations help create a learner-centered environment where students actively engage in the educational process and develop essential 21st-century skills.

CONCLUSION

Innovations in online education continue to reshape global pedagogical practices. The integration of AI, gamification, adaptive learning models, multimedia tools, and modern assessment technologies contributes to more efficient, inclusive, and high-quality education. As digital environments evolve further, online education will remain a crucial component of future learning ecosystems, enabling continuous growth and development for learners worldwide.

REFERENCES

1. **Bates T.** *Digital Education: Best Practices and Innovations.* — London : Routledge, 2020.
2. **Anderson T.** Online Learning: A Review of Research and Practice // *Journal of Distance Education*. — 2021.

3. **Hodges C., Moore S.** The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning // *EDUCAUSE Review*. — 2020.
4. **Prensky M.** Digital Natives, Digital Immigrants // *On the Horizon*. — 2001.
5. **Siemens G.** Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age [Electronic resource]. — 2005. — Available at: http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm

PEDAGOGIK JARAYONLARDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH USULLARI

Karimov Mansur Davlatnazarovich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya*: Sun'iy intellekt (SI) raqamli ta'limda shaxsiylashtirilgan va ma'lumotlarga asoslangan o'qitish jarayonini rivojlantirmoqda. Ushbu tizimli sharhi 2015–2025 yillarda chop etilgan 142 ta ilmiy tadqiqotni tahlil qilib, nazorat ostida va nazoratsiz o'qitish, mustahkamlash o'qitishi hamda multimodal ma'lumotlarni qo'llovchi moslashuvchan ta'lim texnologiyalarini o'rganadi. Natijalar SI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta'lim akademik natijalarga o'rtacha ijobiy ta'sir ko'rsatishini (g = 0.42) hamda ayniqsa matematika va tabiiy fanlarda samarali ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, SVM va qaror daraxtlari kabi modellardan bashorat qilish, klasterlashdan xulqiy naqshlarni aniqlash, RL usulidan esa dinamik kontent boshqaruvi uchun foydalaniladi. Shu bilan birga, model izohlanishi, ma'lumotlar maxfiyligi, algoritmik xolislik va resurs cheklovlari kabi muammolar mavjud. Tadqiqot SI asosidagi ta'limning ahamiyatini ta'kidlab, kelajakda XAI, modulli arxitektura va madaniy jihatdan moslashuvchan yondashuvlarni rivojlantirishni tavsiya qiladi.*

Kalit so'zlar: *Sun'iy intellekt, Shaxsiylashtirilgan ta'lim, Moslashuvchan ta'lim tizimlari, Mashinani o'qitish, Mustahkamlash o'qitish, Ta'limni tahlil qilish, Ta'lim tengligi, Muvaffaqiyat bo'shliqlari*

Аннотация*: Искусственный интеллект существенно изменил цифровое образование, предоставляя персонализированное обучение, адаптирующееся к учащемуся в реальном времени. Обзор показывает, что методы машинного обучения — контролируемые, неконтролируемые и обучение с подкреплением — помогают прогнозировать результаты обучения, выявлять поведенческие паттерны и формировать индивидуальные траектории. Несмотря на положительное влияние ИИ на академические достижения, остаются проблемы интерпретируемости моделей, конфиденциальности данных, алгоритмической предвзятости и внедрения в условиях ограниченных ресурсов. В будущем важными направлениями являются объяснимый ИИ, модульные системы и культурно адаптивные подходы.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, персонализированное обучение, адаптивные обучающие системы, машинное обучение, обучение с подкреплением, обучительная аналитика, образовательное равенство, разрыв в достижениях.*

Abstract*: Artificial intelligence (AI) is significantly transforming digital education by enabling personalized, data-driven learning experiences. This review examines adaptive learning technologies that use supervised, unsupervised, and reinforcement learning, as well as multimodal data integration. Based on 142 empirical studies (2015–2025), findings show that AI-powered personalized learning moderately improves academic performance, with stronger effects in mathematics and science. Key challenges remain in model interpretability, data privacy, algorithmic bias, and scalability. The review highlights the growing*

influence of AI in personalized education and emphasizes future directions such as explainable AI, modular system design, and culturally responsive approaches.

Keywords: *Artificial intelligence, Personalized learning, Adaptive learning systems, Machine learning, Reinforcement learning, Learning analytics, Educational equity, Achievement gaps*

KIRISH

So'nggi o'n yil ichida sun'iy intellekt (SI) ta'limda transformatsion kuch sifatida paydo bo'ldi va o'quv amaliyotini an'anaviy, standartlashtirilgan modellardan moslashuvchan, ma'lumotlarga asoslangan muhitlarga qarab tubdan o'zgartirdi. Ushbu paradigma o'zgarishi mashinani o'qitish (ML), chuqur o'qitish (DL) va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) ning integratsiyasi bilan bog'liq bo'lib, ular o'quvchilarning xulq-atvorini real vaqt rejimida tahlil qilish va individuallashtrilgan pedagogik javoblarni qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi[1].Ushbu texnologiyalarning birlashuvi yanada adolatli, samarali va qiziqarli ta'lim tajribasini yaratish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlarni va'da qiladi.

Turli ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi, irqiy va etnik o'ziga xosligi va geografik joylashuvi bo'lgan talabalar o'rtasidagi ta'lim yutuqlaridagi tafovutlar butun dunyo bo'ylab ta'lim tizimlarida asosiy muammo bo'lib qolmoqda[2]. Ushbu tafovutlar ko'plab islohotlariga qarshilik ko'rsatadi va ta'lim tengligiga jiddiy to'siq bo'lmoqda. Ushbu maqolada, SI yordamida shaxsiylashtirilgan ta'lim tizimlari an'anaviy sinf sharoitlarida ilgari erishib bo'lmaydigan turli xil o‘quvchilar ehtiyojlarini qondirish orqali individuallashtrilgan ta'limni keng miqyosda taqdim etish orqali potentsial yechimlarni taklif qiladi.

Ushbu o'zgarishning yorqin namunasi talabalarning taraqqiyotini kuzatish va o‘quv kontentini dinamik ravishda moslashtirish uchun SI dan foydalanadigan Intellektual O‘qitish Tizimlari (ITS) ning rivojlanishidir. Ushbu tizimlar vazifaning

qiyinchiligini sozlash, maqsadli fikr-mulohazalarni yetkazish va talabalarning ishtirokini oshirish orqali yakka-yakka o‘qitishning afzalliklarini taqlid qiladi, natijada o‘quv natijalarini yaxshilaydi [3]. Shu bilan birga, SI bilan ta'minlangan baholash vositalari yozma va og‘zaki javoblarni tahlil qilish uchun foydalanadi, shuningdek, o'qituvchilarning ish yukini kamaytiradi. COVID-19 pandemiyasi maktablar va universitetlarni masofaviy va gibrid ta'lim usullariga o‘tishi bilan SI ni qabul qilishni yanada tezlashtirdi. SI bilan ta'minlangan platformalar talabalarning ko‘rsatkichlarini bashorat qilish, fanlarni o‘zlashtirishda qiynalayotgan o‘quvchilarni aniqlash va real vaqt rejimida shaxsiylashtirilgan ta'lim resurslarini taqdim etish orqali ta'lim uzluksizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi[4]. Ushbu SI vositachiligi bilan amalga oshirilgan transformatsiya o‘qituvchilarning rolini ham o‘zgartirib, o‘qituvchilar SI tomonidan yaratilgan tushunchalarni sharhlash va turli xil o‘quvchi ehtiyojlariga javob beruvchi farqlangan o‘qitish strategiyalarini qo'llab-quvvatlash uchun harakat qilmoqdalar.

Tadqiqot maqsadi

Ushbu tizimli sharh shaxsiylashtirilgan raqamli ta'lim muhitida SI dasturlarini empirik tadqiqotlarni sintez qiladi va uchta muhim tadqiqot savollariga javob beradi:
-SI turli ta'lim kontekstlarida o‘quv dizayni, o‘quvchilar demografiyasi va platformalardagi farqlarni hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan ta'limni qanday osonlashtiradi?
-Empirik dalillar o'quvchilar natijalari va ishtirokini yaxshilashda SI tomonidan boshqariladigan moslashuvchan ta'lim modellarining samaradorligini qanchalik qo'llab-quvvatlaydi?

-Barqaror va inklyuziv SI integratsiyasini ta'limda yoqish uchun maxfiylik xavotirlari, algoritmik noto'g'rilik kabi qanday cheklovlar va xavflar hal qilinishi kerak. Ushbu tadqiqot SI yordamida shaxsiylashtirilgan ta'lim va ta'lim tengligi

o'rtasidagi munosabatni tushunish uchun bir-birini to'ldiruvchi nazariy istiqbollarning bir qator asoslariga tayanadi.

Asosiy qism

Vygotskiyning (1978) ijtimoiy-madaniy nazariyasi kognitiv rivojlanishda ijtimoiy o'zaro ta'sir va madaniy kontekstning ahamiyatini, ayniqsa Proksimal Rivojlanish Zonasi (ZPD) orqali ta'kidlaydi. ZPD o'quvchining mustaqil ravishda bajaradigan ishi va rahbarlik bilan erishishi mumkin bo'lgan narsalar o'rtasidagi farqni tasvirlaydi. Samarali shaxsiylashtirilgan ta'lim tizimlari har bir talabaning ZPD ni aniq aniqlashi va rivojlanishni osonlashtirish uchun mos qo'llab-quvvatlashni taqdim etishi kerak[5]. Tenglik nuqtai nazaridan, ushbu yondashuv turli kelib chiqishli talabalar ta'lim kontekstlariga turli xil bilim, tajriba va o'qitish ehtiyojlarini olib kelishini tan oladi. Swellerning kognitiv yuk nazariyasi o'quv dizayni ish xotirasining cheklovlarini hisobga olgan holda o'qitishga qanday ta'sir qilishi haqida tushuncha beradi. Shaxsiylashtirilgan ta'lim tizimlari kontent qiyinligi, tezligi va taqdimotni individual imkoniyatlarga moslashtirish orqali yukni optimallashtirishi mumkin. Ushbu nazariy istiqbol bitta o'lcham hammaga mos kelmaydigan yondashuvlar nima uchun ko'pincha turli xil o'quvchilarning ehtiyojlarini qondira olmasligini va to'g'ri loyihalashtirilgan moslashuvchan tizimlar bu kamchiliklarni qanday bartaraf etishi mumkinligini tushuntirishga yordam beradi. SI yordamida ta'lim kontekstida, ushbu doira faqat kim bu texnologiyalarga kirish imkoniyatiga ega emasligini, balki kim ulardan foyda olishini va qanday sharoitlarda e'tiborni qaratish muhimligini ta'kidlaydi.

Sintez va tahlil

Tanlangan tadqiqotlarni tahlil qilish uchun tematik sintez qo'llanildi. Gibrid analitik yondashuv paydo bo'lgan mavzularni aks ettirish uchun induktiv kodlash va oldindan belgilangan o'lchamlar (shaxsiylashtirish usullari, baholash doiralari,

kontekstlar) asosida deduktiv toifalashni birlashtirdi. Ma'lumotlar jadvallar shaklida tuzildi va tadqiqotlar bo'ylab taqqoslandi, bu esa mavjud bo'lganda asosiy ko'rsatkichlarning miqdoriy xulosasini berish imkonini berdi.

Mashinani o'qitish yondashuvlari

Mashinani o'qitish raqamli ta'lim tizimlarida moslashuvchanlikni harakatga keltirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Qaror daraxtlari, qo'llab-quvvatlovchi vektor mashinalari (SVM) va k-eng yaqin qo'shnilar kabi nazorat ostida o'qitish usullari o'quvchilarni tasniflash uchun keng qo'llaniladi. Qaror daraxtlari shaffoflik uchun afzal ko'riladi, SVM esa murakkab, yuqori o'lchovli ma'lumotlar to'plamlarini samarali boshqaradi. K-means va DBSCAN klasterlash kabi nazorat qilinmaydigan usullar o'quvchi ma'lumotlarida yashirin guruhlashni aniqlaydi. Mustahkamlash o'qitish tizimlarga o'quvchilar bilan doimiy o'zaro ta'sir orqali o'quv strategiyalarini takomillashtirish imkonini beradi.

Amalga oshirish omillari

O'qituvchilar texnologiya samaradorligining muhim vositachilari sifatida namoyon bo'ldi. Keng qamrovli professional rivojlanishni ta'minlagan maktablar yanada adolatli natijalarni ko'rsatdi. Texnologik infratuzilma tenglik uchun zarurat edi, uy uchun qurilmalar va internet kirishini ta'minlagan maktablar yaxshiroq natijalarni ko'rdi. Algoritm dizayni natijalar ustiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, madaniy sezgir tizimlar yanada adolatli natijalarni ko'rsatdi.

Potentsial va cheklovlar

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, SI yordamida shaxsiylashtirilgan ta'lim ma'lum sharoitlarda muvaffaqiyat tafovutlarini kamaytirishda muhim salohiyatga ega. Turli talabalar populyatsiyalari bo'ylab kuzatilgan o'rtacha ijobiy ta'sirlar ushbu tizimlarning to'g'ri amalga oshirilganda ta'lim natijalarini yaxshilashi mumkinligini

ko'rsatadi. Biroq, turli kontekstlar bo'yicha natijalardagi farqlar amalga oshirish omillarining ahamiyatini ta'kidlaydi.

Amalga oshirish konteksti

Yaxshi qo'llab-quvvatlanadigan va yomon qo'llab-quvvatlanadigan amalga oshirishlar o'rtasidagi keskin farq texnologiya mavjud institutsional imkoniyatlarni kuchaytiradi, ularni transformatsiya qilmasligini ko'rsatadi. Kuchli tashkiliy imkoniyatga va tenglik majburiyatlariga ega maktablar SI ni bo'shliqlarni kamaytirishda qo'lladilar, bu asoslar yo'q maktablar esa ba'zan bo'shliqlarning kengayishini ko'rdilar.

Algoritmik noto'g'rilik va madaniy sezgirlik

Irqiy va etnik guruhlar bo'yicha kuzatilgan farqli natijalar ta'lim SI da algoritmik noto'g'rilik haqida xavotirlarni ta'kidlaydi. Turli madaniy istiqbollarni o'z ichiga olgan tizimlar tarixan marginallashtirilgan talabalarni qo'llab-quvvatlash uchun istiqbolli ko'rsatdilar. Biroq, tor kontseptsiyalarga asoslangan tizimlar bilimni namoyish etishning ma'lum usullarini afzal ko'rish orqali beixtiyor mavjud tengsizliklarni mustahkamlashi mumkin.

Chuqur o'qitish cheklovlari

Chuqur o'qitish kuchli imkoniyatlarni taklif qiladi, lekin hisoblash talablari, cheklangan talqin qilinishi va pedagogik mos kelmovchilik kabi to'siqlarga duch keladi. Chuqur o'qitish modellari 'qora qutilar' sifatida ishlaydi, o'qituvchilar o'rtasida ishonchni kamaytiradi. LIME va SHAP kabi XAI usullarini qo'llagan so'nggi tadqiqotlar shaffoflikni oshirishda va'da qiladi.

Axloqiy mulohazalar

Ma'lumotlar maxfiyligi, algoritmik noto'g'rilik va infratuzilma cheklovlarida muhim muammolar saqlanib qolmoqda. Katta hajmdagi o'quvchi ma'lumotlarini to'playdigan SI tizimlari axloqiy va huquqiy muammolarni keltirib chiqaradi. GDPR kabi tartibga solish doiralari shaffoflik va xabardor qilingan rozilikni talab qiladi. Ishlab chiquvchilar adolatlilikni ta'minlash uchun inklyuziv ma'lumotlar to'plamlarini tuzishlari va muntazam noto'g'rilik auditlarini amalga oshirishlari kerak.

KELAJAK TENDENTSIYALARI VA TADQIQOT YO'NALISHLARI

Paydo bo'layotgan tendentsiyalar ilg'or chuqur o'qitish, multimodal tahlil, tushuntirilishi mumkin bo'lgan SI (XAI) va hamkorlik qiluvchi inson-SI o'quv doiralarini ta'kidlaydi. Transformerlar kabi e'tibor asosidagi modellar real vaqt rejimida shaxsiylashtirish imkonini beradi. Multimodal sensor bilan boshqariladigan muhitlar boy o'quvchi profillarini yaratish uchun turli ma'lumot manbalarini birlashtiradi. XAI doiralari shaffoflikni oshiradi, amalga oshirish o'qituvchilar ishonchini 30% ga oshiradi.

Gibrid inson-SI o'quv modellari SI ning analitik imkoniyatlarini inson pedagogik fikri bilan birlashtiradi. Ochiq ta'lim SI platformalari va standartlashtirish qabul qilishni tezlashtiradi. Kelajak tadqiqotlari madaniy moslashuvchan SI modellariga ustuvorlik berishi kerak, yutuqlar texnik jihatdan samarali va ijtimoiy adolatli ekanligini ta'minlash uchun kirish imkoniyati, talqin qilinishi va madaniy sezgirlikni o'z ichiga olishi kerak.

XULOSA

Ushbu tizimli sharh raqamli ta'lim muhitida moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan ta'limni rivojlantirishda SI ning ko'p qirrali rolini o'rgandi. SI texnologiyalari intellektual o'qitish tizimlari, real vaqt kontentini moslashtirish, bashoratli o'quvchi modellash va ma'lumotlarga asoslangan teskari aloqa

mexanizmlariga sezilarli hissa qo'shadi. Meta-tahlil matematika va fanda yanada kuchli ta'sirlar bilan o'rtacha ijobiy ta'sirlarni aniqladi.

Yutuqlarga qaramay, ma'lumotlar maxfiyligi, algoritmik noto'g'rilik, infratuzilma cheklovlari va madaniy moslashuvdagi doimiy muammolar hal qilinishi kerak. Muvaffaqiyat o'qituvchilar, ishlab chiquvchilar, tadqiqotchilar va siyosatchilar o'rtasida barqaror fanlararo hamkorlikka bog'liq. Tizimlar texnik jihatdan ilg'or, pedagogik asosli va ijtimoiy inklyuziv bo'lishi kerak. SI muvaffaqiyat tafovutlarini kamaytirishini so'rash o'rniga, biz bu qanday sharoitlarda amalga oshirishi mumkinligini tushunishga e'tibor qaratishimiz kerak. O'ylangan dizayn, doimiy innovatsiya va tenglik majburiyati bilan SI yanada shaxsiylashtirilgan, qiziqarli va o'quvchi markazli ta'lim ekotizimlarini yaratishni qo'llab-quvvatlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Barthes R.** *Critique et vérité.* — Paris, 1966.
2. **Автономова Н. С.** Структурализм и философская методология. — Москва, 1990.
3. **Холбеков М. Н.** Структур адабиётшунослик : рисола. — Тошкент : «Наврўз» нашриёти ДУК, 2014.
4. **Тынянов Ю. Н., Якобсон Р. О.** Проблема изучения литературы и языка. — Москва : Новый ЛЕФ, 1928. — С. 36–37.
5. **Барт Р.** Избранные работы. Семиотика. Поэтика. — Москва, (nashr yili ko‘rsatilmagan).
6. **Serres M.** *Hermes. Vol. I. La communication.* — Paris : Seuil, 1968.
7. **Jakobson R.** *Selected Writings.* — The Hague, 1971.

STRUKTUR ADABIYOTSHUNOSLIKNING SHAKLLANISHI VA NAZARIY ASOSLARI

Umarova Intizor Abdumalik qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya: *Maqolada strukturalizmning XX asr o‘rtalarida Yevropa ilmiy muhitida yuzaga kelgan adabiy-nazariy hodisa sifatida shakllanishi hamda uning badiiy matnni talqin qilishga olib kirgan metodologik yangiliklari tahlil qilinadi. Frantsuz adabiy maktabi doirasida R. Bart, A. Greymas va S. Todorov kabi tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan struktur yondashuvlar matnning tuzilishi, semantik qatlamlari va poetik mexanizmlarini aniqlashga qaratilganligi bilan izohlanadi. Shuningdek, strukturalizmning mazkur tamoyillari o‘zbek adabiyotshunosligida qanday qabul qilingani va mahalliy ilmiy izlanishlarga qay darajada ta’sir ko‘rsatgani ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot strukturalizmning nazariy imkoniyatlari bilan bir qatorda uning chegaralari va bahsli jihatlarini ham ilmiy mezonlarda baholaydi.*

Kalit so‘zlar: *Strukturalizm, struktur adabiyotshunoslik, Rolan Bart, Greymas, narratologiya, kod, poetika, metodologiya, badiiy matn tahlili.*

Аннотация: *В статье анализируется формирование структурализма как литературно-теоретического явления, возникшего в середине XX века в европейской научной среде, а также методологические новшества, которые данное направление привнесло в интерпретацию художественного текста. Показано, что структурные подходы, разработанные такими исследователями французской литературной школы, как Р. Барт, А. Греймас и С. Тодоров, были направлены на выявление текстовой структуры, семантических слоёв и поэтических механизмов. Кроме того, рассматривается восприятие этих принципов в узбекском*

литературоведении и степень их влияния на отечественные научные исследования. Работа оценивает не только теоретические возможности структурализма, но и его ограничения и дискуссионные аспекты с позиций научной методологии.

Ключевые слова: *структурализм, структурное литературоведение, Ролан Барт, Греймас, нарратология, код, поэтика, методология, анализ художественного текста.*

Annotation: *This article examines the emergence of structuralism as a literary-theoretical phenomenon that developed in the mid-20th century within the European academic sphere, as well as the methodological innovations it introduced into the interpretation of literary texts. The study explains how structural approaches proposed by scholars of the French literary school, such as R. Barthes, A. Greimas, and S. Todorov, were aimed at identifying the structure, semantic layers, and poetic mechanisms of the text. In addition, it considers how these principles were received in Uzbek literary studies and the extent to which they influenced local scholarly research. The study evaluates not only the theoretical potential of structuralism but also its limitations and controversial aspects from a scientific methodological perspective.*

Keywords: *Structuralism, structural literary studies, Roland Barthes, Greimas, narratology, code, poetics, methodology, literary text analysis.*

O‘tgan asrning 60 - 70 – yillari G‘arbiy Yevropa adabiy jarayonida kechgan murosasiz g‘oyaviy kurashlarda strukturalizm nazariyasi, u to‘g‘risidagi qarashlar asosiy o‘rin tutadi. Strukturalizm nazariyasining yuzaga kelishi nafaqat adabiyotni chuqur va har taraflama tadqiq etuvchi struktur tamoyillariga asoslangan tahlil uslublari tarafdorlarining ilmiy dasturlari bilan izohlanadi, balki bu yo‘nalishga mansub shu soha egalari ya’ni olimlari faoliyatining ilm-fan sohasida bo‘lgan va ko‘targan shov-shuvlari, to‘g‘rirog‘i va aniqrog‘i, oldingi qarashlarga nuqta qo‘yadigan yangi g‘oyani va fikrlarni ilgari surilishi bo‘ldi desak yanglishmaymiz. Yanayam to‘g‘rirog‘i bu yo‘nalishga asos solgan olimlarning strukturalizm uslub

emas, metod va metodologiya deb e’lon qilganlari ba’zi fanlar doirasida tadqiqotlarning avj olishiga turtki bo‘ldi. Misol uchun olaylik Fransiyada strukturalizm g‘oyalarini qaror toptirish, uning nazariy unsurlarini ishlab chiqish borasida sidqidildan ish olib borgan olimlarning, adabiyotshunoslarning ilmiy izlanishlari jahon afkor ommasi nazariga tushdi.

Dastlab Fransiyada paydo bo‘lib ko‘plab o‘z xayrixohlarini orttirgan ilm va ijodning bir qancha sohalariga kirib borgan, eng muhimi mukammal shaklga ega bo‘lgan struktur adabiyotshunoslik yagona maktab yoki oqim sifatida namoyon bo‘lgani yo‘q.

Strukturalizm falsafiy metodologik negizini alohida ajratishning murakkab ekanligi haqida N.S. Avtonomova shunday yozadi:

“Strukturalizm falsafiy-metodologik negizini alohida ajratishning murakkabligi shundaki, u so‘zning tom ma’nosida aniq belgilangan o‘z nazariy va falsafiy dasturiga ega “maktab” emas, uning aniq dasturi yo‘q bo‘lganida ham nafaqat raqiblar, balki tarafdorlar ham uni to‘liqligicha qabul qilolmasdilar. Eng avvalo, strukturalizm ijtimoiy va gumanitar bilimning turli, ya’ni lingvistika, adabiyotshunoslik, etnografiya, psixologiya, tarix kabi sohalarida yetakchi mavqega ega ilmiy-ijtimoiy qarashlarning majmui sifatida namoyon bo‘ldi.” [1]

Gumanitar bilim sohalaridan biri – adabiyotshunoslik sinchiklab ko‘rib chiqilganda, unda ya’ni badiiy asarni tadqiq qilishda struktur tilshunoslik unsurlaridan foydalanish maqsadga mos ekanligini e’tirof etmay ilojimiz yo‘q. Lekin ayrim adabiyotshunoslar badiiy adabiyot poetika adabiyot nazariyasi, tarjimashunoslik kabi fanlarning ba’zi muammolari mustaqil tarzda strukturalizmga nisbat bermay ishlab chiqqanlariga ham guvoh bo‘lamiz. Shu bilan birga matnni har tomonlama o‘rganishda aslida tilshunoslikka doir usul va qoliplardan foydalanish ma’lum darajada olimlarning shaxsiy tashabbusidek tuyulaveradi. Shu sababdan, Rolan Bart, Algirdas, Greymas, Svetan, Todorov, Juliya Kristeva kabi olimlarni bir

[1] Автономова Н.С. Философискиепроблемь структурного анализа в гуманитарних науках

maktabga mansub deb hisoblaganda, avvalo, ularni birlashtirgan emas balki ularni bir- biridan farq qiluvchi tomonlari haqida fikrlashish to‘g‘riroq bo‘ladi.

Adabiyotshunoslik va adabiy tanqidda strukturalizm g‘oyasi konsepsiyasi 1960-yillar Fransiyada ya’ni Rolan Bart, S. Todorov, J. Jenpekt, J. Lokon, M.Fuko, J. Derreda, A. Greymas kabi olimlarning tadqiqotlarida shu mavzuga oid masalalar olib chiqildi.

Strukturalizm tamoyillariga asoslangan adabiyotshunoslik Fransuz ilmiy maktablarida uzoq yillar qo‘llanib kelingan tarixiy va biyografik adabiyotshunoslikka qarshi reaksiya sifatida yuzaga chiqib keldi. 1950-yilda AQSh va Angliya adabiyotshunosligida yuzaga kelgan “ yangi tanqid” singari strukturalizm ham birinchi bor matnga “ qaytish” unga jiddiy e’tibor qaratishga harakat qildi. Shu bilan birga, matn tuzulishi uning tarkibiy qismlarini muayyan nazariya yoxud metodologik uslubsiz aniqlashning imkoni yo‘q degan fikrga ham tayandi. Ayni paytda “ yangi tanqidchilik” da har qanday adabiy asar o‘zigagina xos bo‘lgan qoidalarga mos ravishda, hech qanday dastlabki konsepsiyasiz o‘qilishi talab qilinardi. Strukturalizm tarafdorlari esa badiiy diskurs va tanqid talqinda joriy etilgan tamoyillarga nisbatan tasnifiy yondashish g‘oyasini ko‘tarib chiqdilar. Fransuz adabiyotshunosi Rolan Bart 1966- yilda chop ettirgan “ Tanqid va haqiqat” deb nomlangan risolasida badiiy asarni muayyan kontekstga solib, unga ma’lum ma’no – mazmunga doir nisbat berishga harakat qilgan adabiy tanqid hamda ma’no – mazmunning shartlari rasmano qabul qilingan tuzulishi, badiiy matnni tashkil qiluvchi konsepsiya va ushbu matnni talqin qilish ko‘lamini aniqlovchi poetika yoki adabiyot haqidagi fan o‘rtasida katta farq o‘rnatdi.

“ Adabiyotni strukturalizm nuqtai nazaridan o‘rganishning to‘rtta jihatini alohida ko‘rsatish mumkin: 1) R. Yakobson, A. Greymas kabi olimlar tomonidan adabiyotni, aniqrog‘i badiiy asar matnini tilshunoslik nuqtai nazaridan tavsifu ta’riflashga bo‘lgan harakat; 2) Narratologiya yoki matnning asosiy tarkibiy qism (struktura) larini, ularning joy egallashi va almashishi, o‘zaro uyg‘un birikma hosil qilishi, “ qurama shakl” ga kirish qoidalarini tavsiflovchi hamda badiiy matn

negizini tashkil qiluvchi turli bayon uslublarini o‘zida saqlagan “ hikoya qilish” ilmini rivojlantirish; 3) oldingi adabiyotga xos bo‘lgan turli konsepsaiya hamda mumtoz asarlar orqali yaratilgan turli kodlarni tadqiq qilish; 4) badiiy asar o‘z ma’no – mazmuniga ega bo‘lishiga o‘quvchining munosabati, shuningdek, o‘quvchi kutayotgan natijaga, uning ijobiy yoki salbiy taxminlariga qarshi chiqqani, binobarin, o‘quvchi talabini qondirganini tadqiq qilish[2].”

Har qanday tarixiy – madaniy hodisani muayyan belgilar sistemasi vositasida anglash mumkin. Belgilar sistemasi esa – til.

Adabiyot ham kommunikatsiyalarning boshqa ko‘rinishlari kabi, - belgilar sistemasidir. Ma’no va mazmun o‘z o‘rnida relyatsiya (tarkibiy qismlarning o‘zaro harakati), ya’ni maskur sistemaning belgilari o‘rtasidagi munosabat natijasidek namoyon bo‘ladi. Tadqiqot metodining to‘liqligicha strukturaviy tahlilga asoslanganligi o‘rganilayotgan obektdagi ma’no va mazmun tarkibiy qismlarining joylashuvga bog‘liq ekanligini anglatadi. Bu yerda R. Yakobson, R. Bart, M. Sers kabi tilshunos olimlar ilgari surgan “ model – namuna – taqdimot” tamoyiliga e’tibor qaratish lozim. Masalan: R. Yakobson “ …asosiy vazifa sistemaning ichki qonuniyatlarini aniqlashda yotibdi[3]” – deb ta’riflaydi.

Roland Bart fikricha, “ …adabiyotshunoslik badiiy asarda aynan qaysi ma’noni axtarishni ko‘rsatishga mo‘ljallangan deguvchi fikr bilan xayrlashish lozim: u badiiy asarga hech qanday ma’no “ bag‘ishlamaydi”, unda ma’no aniqlashgacha bormaydi ham. Aksincha, u har qanday ma’nolarni vujudga keltirish mantig‘ini ta’riflaydi. O‘z o‘rnida, ta’riflangan mantiq, xuddi fransuzcha ibora va so‘zlar fransuzlarning tiliga qanday muvofiq kelsa, insonning ramziy mantig‘iga ham xuddi shunday to‘g‘ri keladi[4]”.

Fransuz faylasufi va yozuvchisi M. Serr strukturalizm xususida o‘z fikrni bildirarkan, jumladan shunday yozadi: “ Muayyan tarixiy – madaniy mazmunga

[2] Структур адабиётшунослик: Рисола.- Тошкент: "Наврўз" нашриёти ДУК, 2014. 7
[3] Ю.Н. тынянов, Р.О.Якобсон. " Проблема изучения литературы и язык", М. "Новый Леф", 1928, с 36-37
[4] Барт Р. Избранниеработы. Семиотика. Поэтика. С 360

nisbatan, xoh u shaxs xoh narsa bo‘lsin o‘tkazilayotgan tahlil ushbu mazmunni namuna sifatida yuzaga chiqarsa, demak, u strukturaviy tahlil bo‘ladi[5]”.

Xulosa qilib aytganda, strukturalizm XX asrning ikkinchi yarmida G‘arbiy Yevropada adabiy jarayonning eng muhim ilmiy oqimlaridan biri sifatida shakllandi. Bu yo‘nalish adabiy asarni o‘rganishda an’anaviy tarixiy-biografik yondashuvlarni rad etib, e’tiborni matnning o‘zini, uning ichki tuzilishi, kodlari va tarkibiy qismlarini tahlil qilishga qaratdi. Rolan Bart, Greymas, Todorov, Kristeva kabi olimlarning izlanishlari strukturalizmning metodologik asoslarini mustahkamlab, uni adabiyotshunoslikning yirik maktablaridan biriga aylantirdi.

Struktur adabiyotshunoslikning ijobiy jihati – badiiy matnni ilmiy asosda tizimli, qatlamma-qatlam o‘rganish imkonini berganidadir. Uning salbiy jihati esa – badiiy adabiyotning ijtimoiy, estetik va insoniy mohiyatini cheklab, asosan struktur elementlar va kodlarga ortiqcha e’tibor qaratganidir.

O‘zbek adabiyotshunosligida ham so‘nggi yillarda strukturalizm g‘oyalariga qiziqish ortib, mahalliy olimlar tomonidan bu metodning nazariy asoslari va amaliy tatbiqi yuzasidan muhim tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu esa o‘zbek adabiyotini zamonaviy metodlar asosida o‘rganish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Barthes R.** *Critique et vérité.* — Paris, 1966.
2. **Автономова Н. С.** Структурализм и философская методология. — Москва, 1990.
3. **Холбеков М. Н.** Структур адабиётшунослик : рисола. — Тошкент : «Наврўз» нашриёти ДУК, 2014.
4. **Тынянов Ю. Н., Якобсон Р. О.** Проблема изучения литературы и языка. — Москва : Новый ЛЕФ, 1928. — С. 36–37.

[5] Serres, M. Hermes. Vol. I. La Communication. Paris: Seuil, 1968

5. **Барт Р.** Избранные работы. Семиотика. Поэтика. — Москва, (nashr yili ko‘rsatilmagan).
6. **Serres M.** *Hermes. Vol. I. La communication.* — Paris : Seuil, 1968.
7. **Jakobson R.** *Selected Writings.* — The Hague, 1971.

INFLUENCE OF NATIONAL INTERESTS ON THE EDITORIAL POLICY OF INTERNATIONAL MEDIA (BBC, CNN, AND AL JAZEERA)

Kodirov Hasan Abdulla ugli,
University of Journalism and Mass Communications of Uzbekistan

Abstract: *This article examines the influence of state national interests on the editorial policies of BBC, CNN, and Al Jazeera. It analyzes funding sources, governmental priorities, historical contexts, and specific positioning features of international media corporations. The study reveals differences in news coverage and demonstrates how political objectives shape the content of global media.*

Keywords: *international media, national interests, editorial policy, BBC, CNN, Al Jazeera, information narratives, media strategy.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается влияние национальных интересов государства на редакционную политику BBC, CNN и Al Jazeera. Анализируются источники финансирования, государственные приоритеты, исторический контекст и особенности позиционирования международных медиакорпораций. Исследование выявляет различия в новостном освещении и демонстрирует, как политические цели формируют содержание глобальных медиа.*

Ключевые слова: *международные медиа, национальные интересы, редакционная политика, BBC, CNN, Al Jazeera, информационные нарративы, медиастратегия.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada davlatlar milliy manfaatlarining BBC, CNN va Al Jazeera tahririyat siyosatiga ta'siri o'rganiladi. Moliyaviy manbalar, hukumatning ustuvor yo'nalishlari, tarixiy kontekst hamda xalqaro media korporatsiyalarining o'ziga xos pozitsiyalash xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot yangiliklarni yoritishdagi farqlarni aniqlab, siyosiy maqsadlar global media kontentini qanday shakllantirishini ifodalaydi.*

Kalit so'zlar: *xalqaro media, milliy manfaatlar, tahririyat siyosati, BBC, CNN, Al Jazeera, axborot narrativlari, media strategiyasi.*

In the modern global media space, international news corporations play a crucial role in shaping public opinion, diplomatic processes, and political communication. The most prominent among them are BBC (United Kingdom), CNN (USA), and Al Jazeera (Qatar). Despite the formal independence of their editorial offices, the content of these media is inevitably linked to the national interests of states that influence funding, regulation, or strategic objectives of media holdings. This study aims to analyze the mechanisms of such influence and its manifestations in editorial policy.

The Role of BBC in Shaping the British Information Narrative

BBC is traditionally considered a benchmark of journalistic standards; however, its structure is historically linked to the British state. The license fee, regulatory features, and status as a public corporation create an editorial environment where topics significant for the interests of Great Britain become priorities. In the international agenda, this is manifested through an emphasis on issues of democracy, rule of law, human rights, and government transparency. Analysis of various BBC World News broadcasts shows that criticism of authoritarian practices, conflict resolution through diplomatic means, and support for a rules-based international order often correspond to British foreign policy. For example, coverage of Brexit negotiations largely focused on the official London position and consequences for the British economy, while underlying causes and arguments of European sides often remained secondary.

When covering conflicts, BBC adheres to the principle of balance; however, the selection of experts, sequence of argument presentation, and phrasing allow for tracing the ideological context. For instance, in materials about the Middle East, BBC traditionally pays attention to humanitarian issues and international law, following the traditional line of British diplomacy oriented towards multilateralism.

CNN as a Media Resource of American Political Influence

CNN, being a commercial media outlet, operates within the American media market but carries a global function - the transmission of views characteristic of the US political and economic space. Unlike BBC, CNN is not subject to state control; however, national interests are manifested through the ideology of American democracy, market economy, and US foreign policy leadership.

Researchers note that CNN actively shapes narratives in favor of American diplomacy, especially when covering international crises. During conflicts involving the US, CNN emphasizes the legitimacy of American actions, the importance of allied relations, and threats from competitor states. Rhetoric related to human rights protection, fight against terrorism, and promotion of democratic values corresponds to the traditional US foreign policy discourse. A vivid example is the difference in coverage of protests in Hong Kong and the events at the US Capitol on January 6, 2021. In the first case, the emphasis was on the "struggle for democracy," in the second - on the "attack on democracy," which reflects duality in the application of American value frameworks.

Al Jazeera and Qatari Interests in Global Journalism

Al Jazeera has become a media platform that significantly enhanced Qatar's influence on the international arena. The corporation's funding by the Qatari state determines the strategic framework of editorial policy. The channel is known for its liberal position in covering protests, criticizing some Middle Eastern leaders, and supporting the idea of political pluralism in Arab countries.

A characteristic feature of Al Jazeera is its emphasis on regional topics, often presented in line with Qatari interests: support for "soft power" diplomacy, coverage

of humanitarian crises, and support for those political movements that do not contradict Qatar's foreign policy. At the same time, the channel has been criticized for limited criticism of Qatari domestic politics and Qatar's allies.

Comparative Analysis

Comparison of BBC, CNN, and Al Jazeera shows that national interests exert influence at three levels:

1. Financial-structural level: BBC - public corporation; CNN - commercial media holding; Al Jazeera - state-funded structure.
2. Ideological level: BBC - humanism, international law; CNN - US liberal values; Al Jazeera - political pluralism within the Middle Eastern context.
3. Editorial level: Selection of topics, experts, formulations, tone, and depth of analysis.

Thus, national interests do not give journalists direct instructions but define the boundaries within which media narratives are formed. International media cannot completely escape the political environment in which they operate.

Conclusions

The research shows that global media corporations remain crucial instruments of state "soft power." Despite the commitment to objectivity, the editorial policies of BBC, CNN, and Al Jazeera are closely linked to the geopolitical interests of their countries. This is manifested in the selection of topics, interpretation of international processes, and formation of informational emphasis. Understanding these mechanisms allows for more critical perception of news and analysis of the impact of media strategies on world public opinion.

References:

1. **BBC.** Editorial guidelines [Electronic resource]. — 2023. — Available at: https://www.bbc.co.uk (accessed: 10.01.2025).
2. **CNN.** Standards and practices [Electronic resource]. — 2024. — Available at: https://edition.cnn.com (accessed: 10.01.2025).

3. **El-Nawawy M., Iskandar A.** *Al-Jazeera: The Story of the Network That Is Rattling Governments and Redefining Modern Journalism.* — Boulder, CO : Westview Press, 2003.
4. **Seib P.** *The Al Jazeera Effect: How the New Global Media Are Reshaping World Politics.* — Washington, DC : Potomac Books, 2008.
5. **President of the Republic of Uzbekistan.** Decree No. PF-60 “On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026” [Electronic resource]. — 2022. — Available at: https://lex.uz/uz/docs/5841063 (accessed: 16.09.2025)

INNOVATIVE METHODS FOR INCREASING STUDENT ENGAGEMENT

Abduraxmonova Zulayxo Maxsadovna
Chirchik State Pedagogical University
Khamitov Eldorbek E.
Chirchik State Pedagogical University

Annotation: *This article explores innovative methods for increasing student engagement in modern educational settings. It examines contemporary approaches such as the integration of digital technologies, interactive learning strategies, creativity-based tasks, and classroom activation techniques. The paper discusses the importance of student engagement, its influence on learning outcomes, and the role of motivation in effective learning. The study identifies highly effective strategies that enhance learners’ interest, participation, and overall academic performance in rapidly evolving educational environments.*

Annotatsiya*: Ushbu maqola zamonaviy pedagogikada talabalarning faolligini oshirish uchun qo‘llaniladigan innovatsion usullarni tahlil qiladi. Unda ijodiy yondashuvlar, raqamli texnologiyalardan foydalanish, interaktiv metodlar va*

o‘quv jarayonini faollashtiruvchi strategiyalar ko‘rib chiqiladi. Talabalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularni dars jarayoniga jalb qilish va yuqori motivatsiyani saqlab qolish uchun samarali usullar muhokama qilinadi. Maqolada zamonaviy ta’limda talaba faolligining ahamiyati, uning o‘quv natijalariga ta’siri va rag‘batlantirish vositalari haqida ham fikr yuritiladi.

Аннотация: *Данная статья посвящена анализу инновационных методов повышения вовлечённости студентов в учебный процесс. Рассматриваются современные подходы, включающие использование цифровых технологий, интерактивных методов обучения, творческих заданий и стратегий активизации учебной среды. В работе обсуждается важность вовлечённости студентов, её влияние на учебные результаты, а также роль мотивации в успешном обучении. Исследование направлено на выявление наиболее эффективных способов развития интереса и активности обучающихся в условиях стремительно развивающейся образовательной среды.*

Keywords: *Innovation, student engagement, motivation, interactive methods, digital technologies, creative approach, learner participation.*

Kalit so‘zlar: *Innovatsiya, talaba faolligi, motivatsiya, interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar, ijodiy yondashuv, ta’lim jarayonida ishtirok.*

Ключевые слова: *Инновации, вовлечённость студентов, мотивация, интерактивные методы, цифровые технологии, творческий подход, участие в обучении.*

INTRODUCTION

Student engagement has become one of the most essential components of effective education in the 21st century. As learning environments become increasingly complex and diverse, educators must strive to adopt methods that actively involve students in the learning process. Engagement is closely connected to motivation, academic success, critical thinking, and long-term retention of knowledge. Traditionally, classrooms were dominated by teacher-centered

approaches where students played a passive role, resulting in low levels of attention and participation. However, contemporary education emphasizes active learning, collaboration, creativity, and the integration of technology.

Innovative methods for fostering engagement aim to make learning meaningful and student-centered. These approaches encourage interaction, stimulate curiosity, and help students take responsibility for their own learning. Modern learners, who are often referred to as “digital natives,” require environments that reflect the technological and social realities of their lives. Therefore, educators need to apply strategies that balance academic rigor with motivational elements such as interactivity, creativity, autonomy, and relevance. This article examines these strategies in depth and presents a comprehensive analysis of how innovative methods can significantly increase student engagement.

COMPREHENSIVE ANALYSIS OF INNOVATIVE METHODS FOR INCREASING STUDENT ENGAGEMENT

Student engagement is influenced by cognitive, emotional, and behavioral factors that together determine how actively and effectively learners participate in the educational process. To increase engagement, educators must move beyond traditional teaching formats and introduce methods that reflect students’ needs, preferences, and learning styles. One of the most powerful approaches is the integration of digital technologies. Modern classrooms increasingly rely on interactive platforms, educational applications, gamified tasks, and multimedia materials. Technologies such as virtual classrooms, online collaborative tools, and real-time feedback systems make learning more dynamic and accessible. Students who use digital resources tend to participate more actively because these tools match their everyday habits and provide immediate opportunities for communication, exploration, and creativity. Gamification, which incorporates game elements such as points, badges, leaderboards, and challenge-based tasks, has proven to significantly boost motivation and concentration by transforming learning into an enjoyable experience.

Another essential method involves the use of interactive teaching strategies that place students at the center of the learning process. Techniques such as problem-based learning, project-based learning, debates, discussions, role-plays, and simulations require students to think critically and collaborate with peers. These strategies promote deeper understanding by connecting theoretical knowledge to real-life situations. Interactive methods encourage students to become active creators of knowledge instead of passive recipients. For example, project-based learning allows students to work in groups, conduct research, make decisions, and present their findings, which fosters ownership and engagement. Similarly, problem-based learning challenges students with complex questions that require investigation, discussion, and teamwork, ultimately enhancing motivation and cognitive involvement.

Creativity also plays a crucial role in increasing student engagement. When students are allowed to express themselves, explore ideas, and produce original work, they feel more emotionally connected to learning. Creative tasks such as storytelling, design projects, multimedia presentations, mind mapping, and artistic expressions activate imagination and promote intrinsic motivation. Incorporating creative activities into various subjects helps students approach learning from different perspectives and fosters a sense of enjoyment and accomplishment. This flexibility not only increases engagement but also helps students develop critical 21st-century skills such as problem solving, adaptability, and innovation.

The physical and psychological environment of the classroom also contributes to engagement. A supportive, inclusive, and interactive space encourages students to participate without fear of judgment. Positive teacher-student relationships, constructive feedback, and a classroom culture based on respect and encouragement significantly influence emotional engagement. When students feel valued and safe, their willingness to participate increases dramatically. In addition, providing autonomy and choices such as allowing students to select topics, methods of

completing assignments, or roles in group work enhances motivation because it gives students a sense of control over their learning.

Moreover, active learning strategies such as think-pair-share, collaborative worksheets, peer teaching, flipped classroom techniques, and inquiry-based learning create opportunities for movement, dialogue, and exploration. These activities break the monotony of traditional lectures and transform the classroom into a dynamic environment. Flipped classroom methodology, for instance, allows students to watch video lectures at home and engage in practical activities during class time. This method increases engagement by promoting independent learning, freeing class time for deeper discussion, and enabling personalized support from the teacher.

Assessment practices also influence engagement. Formative assessments that provide immediate feedback such as quizzes, polls, exit tickets, and digital check-ins help students stay attentive and track their progress. These assessments are less stressful than traditional exams and offer more opportunities for self-reflection and improvement. Peer and self-assessment encourage collaboration and critical thinking while developing students' ability to evaluate their own learning process. Constructive feedback motivates learners to improve and sustains engagement by making progress visible.

Finally, relevance and real-world connection are essential for maintaining engagement. When students perceive learning as meaningful and applicable to their lives, their motivation increases significantly. Teachers who incorporate real-world examples, authentic materials, contemporary issues, and cross-disciplinary links help students understand the purpose of learning. This connection fosters deeper interest and long-term engagement.

Overall, innovative methods that combine technology, interactivity, creativity, supportive environments, active learning strategies, meaningful assessments, and real-world relevance create educational experiences that significantly enhance student engagement. These methods transform the traditional role of the teacher into that of a facilitator and guide, while students become active

participants who contribute to the learning process with enthusiasm, curiosity, and responsibility.

REFERENCES

1. **Harmer J.** *The Practice of English Language Teaching.* — London : Pearson, 2015. — 448 p.
2. **Richards J. C., Rodgers T. S.** *Approaches and Methods in Language Teaching.* — Cambridge : Cambridge University Press, 2014. — 419 p.
3. **Dörnyei Z.** *Motivational Strategies in the Language Classroom.* — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. — 155 p.
4. **Innovation in Language Learning and Teaching** / ed. by H. Reinders. — London : Palgrave Macmillan, 2016. — 292 p.
5. **Thomas M.** *Digital Language Learning and Teaching.* — New York : Routledge, 2020. — 240 p.
6. **Godwin-Jones R.** Emerging Technologies in Language Learning // *Language Learning & Technology*. — 2018. — Vol. 22, No. 2. — P. 2–11.

MODERN ASSESSMENT TECHNIQUES IN LANGUAGE TEACHING

Abduraxmonova Zulayxo Maxsadovna

Chirchik State Pedagogical University

Khamitov Eldorbek E.

Chirchik State Pedagogical University

Annotation: *This article explores modern assessment techniques used in language teaching and examines their effectiveness in evaluating learners' linguistic competence. It discusses formative and summative assessment, digital and technology-enhanced tools, performance-based assessment, authentic evaluation, portfolio assessment, and competence-oriented approaches. The analysis*

demonstrates that modern assessment techniques provide more accurate, comprehensive, and learner-centered measurement of language skills, increasing motivation, supporting autonomy, and improving the overall quality of language education.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada til o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan zamonaviy baholash texnikalari, ularning afzalliklari, ta’lim jarayoniga ta’siri va o‘quvchilarning kompetensiyalarini aniqlashdagi roli tahlil qilinadi. Raqamli baholash vositalari, formatif baholash, muammolar asosidagi topshiriqlar, autentik baholash va o‘quvchi portfeli kabi yondashuvlar zamonaviy til ta’limida keng qo‘llanilmoqda. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, innovatsion baholash metodlari o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini aniqroq, tizimli va real hayotga mos ravishda o‘lchashga imkon beradi hamda ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.*

Аннотация: *В статье рассматриваются современные методы и технологии оценки в преподавании иностранных языков. Анализируются формативные и суммативные методы, цифровые инструменты оценки, аутентичное тестирование, портфолио учащихся и оценивание, основанное на компетенциях. Показано, что применение инновационных подходов позволяет более объективно и глубоко оценивать языковые навыки обучающихся, повышая мотивацию, учебную автономию и качество образовательного процесса в целом.*

Key words: *modern assessment, formative assessment, authentic assessment, portfolio assessment, digital evaluation*

Kalit so’zlar: *zamonaviy baholash, formativ baholash, autentik baholash, portfel baholash, raqamli baholash*

Ключевые слова: *современная оценка, формативное оценивание, аутентичное тестирование, портфолио, цифровые инструменты*

INTRODUCTION

Assessment is an essential component of any educational system and plays a central role in language teaching. It determines learners’ progress, identifies areas

for improvement, guides instructional decisions, and supports the development of communicative competence. As language education evolves toward more communicative, interactive, and learner-centered approaches, assessment methods must also adapt. Traditional testing formats such as multiple-choice questions and grammar-focused quizzes, while useful for measuring discrete knowledge, are insufficient for assessing real communicative ability. Modern language teaching requires assessment tools that reflect real-life language use, capture learners' strengths and weaknesses holistically, and provide continuous feedback rather than one-time judgments.

Modern assessment techniques reflect a paradigm shift from product-based, summative evaluation toward process-oriented, formative and competency-based assessment. This shift emphasizes learning as an ongoing journey rather than a set of isolated test results. In addition, the integration of digital technologies has reshaped assessment practices, offering new opportunities for individualized evaluation, automated scoring, adaptive testing, and interactive feedback. Consequently, language teachers must understand and apply innovative assessment methods to ensure that evaluation is meaningful, fair, and aligned with modern educational standards.

The aim of this article is to analyze the main types of modern assessment techniques used in the language classroom, explore their pedagogical benefits, and highlight the challenges and opportunities they present for teachers and learners. The article also emphasizes the importance of authenticity, digitalization, and formative feedback in contemporary language evaluation practices.

ANALYSIS OF MODERN ASSESSMENT TECHNIQUES IN LANGUAGE TEACHING

In contemporary language teaching, assessment has transformed from a static measurement tool into a dynamic and ongoing process that supports learning at every stage. Modern assessment techniques aim not only to measure learners' abilities but also to foster motivation, autonomy, and deeper engagement with language. One of

the most influential concepts in contemporary pedagogy is formative assessment, which involves continuous monitoring of learners' progress through classroom interaction, observation, self-reflection, peer feedback, and teacher guidance. Unlike traditional summative tests that occur at the end of a unit, formative assessment is integrated into everyday learning and provides learners with immediate feedback, helping them correct errors before they become fixed. Teachers use formative techniques such as exit tickets, quick checks, short reflective writing tasks, spontaneous speaking evaluations, and mini-quizzes to gather data about student understanding. These strategies encourage students to participate actively and view assessment as a natural component of learning rather than a stressful event.

Another key innovation is authentic assessment, which evaluates learners' ability to apply language skills in real-world situations. Instead of focusing solely on grammar or vocabulary recognition, authentic tasks require students to perform meaningful communicative activities: writing emails, participating in interviews, giving presentations, creating dialogues, solving problems collaboratively, or interpreting real-life texts. Such assessment reflects the true purpose of language learning - to communicate effectively in practical contexts. Authentic assessment also encourages creative thinking, cultural awareness, and pragmatic competence, which are essential for successful language use beyond the classroom. This shift toward authenticity aligns with global standards such as CEFR, which emphasizes performance-based descriptors and functional communication.

Portfolio assessment has also gained significant popularity in language education. A portfolio is a systematic collection of learners' work over a period of time, including writing samples, audio recordings, projects, reflections, and teacher evaluations. It provides a comprehensive view of student growth, allowing teachers to assess progress holistically rather than based on isolated test results. Portfolios promote learner autonomy, metacognitive skills, and responsibility, as students are involved in selecting, organizing, and evaluating their work. They encourage long-term engagement and allow assessment of productive skills such as speaking and

writing in a more natural and detailed way. Moreover, portfolios are especially beneficial in examining integrated skills, personal development, and creativity.

Digital assessment represents one of the most transformative developments in modern education. The use of online quizzes, automated testing platforms, electronic rubrics, speech-recognition systems, and adaptive learning technologies has revolutionized the way language skills are measured. Digital platforms such as Google Classroom, Kahoot, Quizizz, Duolingo, and Microsoft Forms allow teachers to assess learners continuously and efficiently while offering interactive experiences. Automated scoring systems provide instant feedback on grammar, pronunciation, writing structure, and vocabulary accuracy, enabling learners to improve independently. Digital assessment also increases inclusivity by allowing learners to complete tasks at their own pace and access materials from any location. Adaptive tests, which adjust question difficulty depending on learner performance, help teachers gain a more accurate understanding of each student's level and specific learning gaps.

Competency-based assessment is another important trend in modern language teaching. Rather than focusing on grades or test scores, this approach measures learners' ability to demonstrate specific competencies such as grammatical accuracy, spoken fluency, listening comprehension, academic writing skills, intercultural communication, and collaborative abilities. This method aligns with the CEFR proficiency scale, which breaks down language ability into measurable descriptors. Competency-based assessment ensures transparency, as learners understand exactly what is expected of them and how they are evaluated. It promotes fairness, as assessments are based on clear and objective criteria rather than subjective impressions.

Performance-based assessment is closely related to authentic evaluation and requires learners to complete tasks that replicate real communication. Oral exams, debates, simulations, role-plays, project presentations, and interactive tasks are common examples. These evaluations allow teachers to assess multiple skills

simultaneously, including language accuracy, fluency, coherence, pronunciation, and interactional competence. Performance-based assessment supports the development of confidence and reduces test anxiety, as learners practice communication in meaningful contexts.

Self-assessment and peer assessment have also become integral components of modern evaluation systems. Allowing learners to evaluate their own performance or provide feedback to classmates develops critical thinking, reflection, and awareness of linguistic strengths and weaknesses. These methods encourage students to become active participants in the learning process, taking responsibility for their progress. Peer assessment fosters collaboration, communication, and mutual support, while self-assessment promotes independence and metacognitive awareness.

Despite the advantages of modern assessment techniques, teachers face several challenges when implementing them. Authentic and performance-based assessments require significant time for planning, organizing, and scoring. Digital assessment tools may be limited by technological infrastructure, internet access, or teacher training. Portfolio assessment demands consistent documentation and careful monitoring. Competency-based evaluation requires clear rubrics and transparency. Furthermore, some institutions still prioritize traditional testing formats, making it difficult for teachers to adopt innovative methods. Nevertheless, the benefits of modern assessment - greater accuracy, learner engagement, fairness, and real-life relevance demonstrate that these techniques represent the future of effective language education.

Overall, modern assessment techniques have brought a fundamental shift in how language learning is evaluated. They emphasize communication, authenticity, learner autonomy, and continuous improvement rather than memorization and one-time scores. By integrating digital tools, performance-based tasks, portfolios, and formative strategies, contemporary language teaching ensures that assessment serves as both a measurement and a catalyst for deeper, more meaningful learning. The

integration of these approaches contributes to a more personalized, inclusive, and effective educational environment where learners develop not only linguistic competence but also confidence, motivation, and lifelong learning skills.

REFERENCES

1. **Harmer J.** The Practice of English Language Teaching. — London : Pearson, 2015. — 448 p.
2. **Richards J. C., Rodgers T. S.** Approaches and Methods in Language Teaching. — Cambridge : Cambridge University Press, 2014. — 419 p.
3. **Dörnyei Z.** Motivational Strategies in the Language Classroom. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. — 155 p.
4. **Innovation in Language Learning and Teaching** / ed. by H. Reinders. — London : Palgrave Macmillan, 2016. — 292 p.
5. **Thomas M.** Digital Language Learning and Teaching. — New York : Routledge, 2020. — 240 p.
6. **Godwin-Jones R.** Emerging Technologies in Language Learning // *Language Learning & Technology*. — 2018. — Vol. 22, No. 2. — P. 2–11.

INNOVATIVE APPROACHES IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Abduraxmonova Zulayxo Maxsadovna

Chirchik State Pedagogical University

Khamitov Eldorbek E.

Chirchik State Pedagogical University

Annotation: *This article examines modern innovative approaches in teaching English as a foreign language and evaluates their impact on the learning process.*

It discusses the role of digital technologies, communicative methodologies, gamification, project-based learning, and artificial intelligence–enhanced tools in shaping contemporary English language education. The analysis demonstrates that innovative approaches significantly increase learner motivation, promote active participation, foster autonomy, and contribute to the development of linguistic competencies in an effective and interactive learning environment.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz tilini chet tili sifatida o‘qitishda qo‘llanilayotgan innovatsion yondashuvlar, ularning ta’lim jarayoniga ta’siri va samaradorligi haqida batafsil fikr yuritiladi. Zamonaviy texnologiyalar, kommunikativ metodlar, gamifikatsiya, loyiha asosida ta’lim va sun’iy intellektga asoslangan vositalar til o‘rgatish jarayonini qanday o‘zgartirayotgani tahlil qilinadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlar o‘quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi va lingvistik kompetensiyalarini rivojlantiradi.*

Аннотация*: В статье рассматриваются современные инновационные подходы к преподаванию английского языка как иностранного. Анализируется влияние цифровых технологий, коммуникативных методик, геймификации, проектного обучения и инструментов искусственного интеллекта на повышение качества обучения. Показано, что инновационные подходы усиливают мотивацию студентов, повышают их самостоятельность и создают более эффективную и интерактивную образовательную среду.*

Key words: *innovation, English language teaching, digital technologies, communicative learning, motivation*

Kalit so’zlar: *innovatsion metodlar, ingliz tili o‘qitish, kommunikativ ta’lim, gamifikatsiya, raqamli vositalar*

Ключевые слова: *инновации, преподавание английского, цифровые технологии, коммуникативное обучение, мотивация*

INTRODUCTION

The field of English language teaching has undergone a profound transformation over the past two decades, as globalization, technological development, and the growing importance of English proficiency have reshaped educational priorities around the world. Traditional methods that relied heavily on memorization, repetition, and teacher-centered instruction no longer meet the communicative needs of modern learners. As a result, educators and researchers have turned toward innovative approaches that encourage active learning, authentic communication, and meaningful engagement with language. These approaches not only enhance linguistic competence but also develop broader skills such as critical thinking, creativity, collaboration, and digital literacy. Because English has become the dominant language of academia, business, technology, and international communication, the demand for effective and modern language teaching strategies continues to grow. Thus, the exploration of innovative teaching methods is not only a pedagogical interest but also a global necessity.

The purpose of this article is to analyze the most significant and widely implemented innovative approaches in English language education, focusing on how they transform teaching practices, support learning outcomes, and address the needs of contemporary learners. It aims to provide a comprehensive and research-based overview that can serve as a theoretical and practical guide for teachers, students, and scholars interested in modern language instruction.

ANALYSIS OF INNOVATIVE APPROACHES

In recent years, innovative approaches in English language teaching have become an essential part of educational reforms and pedagogical advancements around the world. As classrooms evolve and new generations of students enter the learning environment with different expectations, experiences, and learning styles, teachers are required to adapt by incorporating methods that promote interaction, autonomy, and technological competence. One of the most notable developments is the integration of digital tools into everyday teaching practice. Online platforms, virtual classrooms, interactive exercises, and mobile applications provide learners

with constant access to authentic materials and opportunities for self-directed learning. Digital technology also supports multimodal instruction, allowing students to engage with language through audio, video, animation, and interactive tasks. These tools not only enrich the learning process but also increase motivation by making lessons more dynamic and personalized. Moreover, digital environments enhance students' exposure to real-life language use, which is a crucial element in developing communicative competence.

Another key innovation in English language teaching is the growing emphasis on communicative language learning, which encourages the use of English for meaningful interaction rather than the memorization of grammar rules. This approach transforms the classroom into a space where communication becomes the central goal, and learners are encouraged to express ideas, ask questions, collaborate with peers, and engage in discussion-based activities. Communicative learning shifts the focus from accuracy to fluency and promotes language use in authentic contexts. Students learn to negotiate meaning, interpret messages, and adapt their speech to different situations skills that are essential for real-world interaction. Furthermore, the communicative approach reduces language anxiety by creating a supportive environment where errors are viewed as natural parts of the learning process rather than failures.

In addition to communication-based learning, project-based learning has emerged as an influential method in modern language education. This approach involves students in long-term tasks such as research projects, multimedia presentations, interviews, and community-based assignments. Through such projects, learners apply the language to real problems, develop teamwork skills, and connect classroom knowledge to real-life situations. Project-based learning fosters autonomy, responsibility, and creativity because students take an active role in organizing their tasks, gathering information, and presenting outcomes. It also integrates the four language skills - speaking, listening, reading, and writing—into

one cohesive learning process, making it particularly effective for holistic language development.

Gamification represents another innovative trend that has significantly influenced English language teaching. By incorporating elements of games—such as points, levels, badges, timed activities and friendly competitions—teachers can transform the learning atmosphere and make lessons more engaging. Gamification is especially effective for vocabulary acquisition and grammar practice because it encourages repetition in an enjoyable format. For many learners, games reduce psychological barriers, increase participation, and create a sense of achievement. Research has shown that gamified activities can improve memory retention and enhance learners' willingness to take risks in speaking. When students experience enjoyment and positive emotions during learning, they become more motivated and confident, which ultimately supports long-term academic success.

Another highly influential innovation is the integration of artificial intelligence into the language learning process. AI-powered platforms provide personalized learning experiences by analyzing student performance, identifying strengths and weaknesses, and Speech recognition systems help learners refine their pronunciation and fluency, while AI chatbots simulate real communication and allow practice without time limitations. Artificial intelligence expands the opportunities for personalized and autonomous practice, thus addressing the diverse needs of learners with different skill levels and learning preferences. The availability of such tools marks a new stage in language pedagogy, where data-driven insights support both teaching and assessment.

Despite the many advantages of these innovative approaches, implementing them effectively requires careful planning, teacher preparation, and institutional support. Not all classrooms have equal access to digital resources, and not all teachers are trained to integrate technology into their lessons. Moreover, innovation should complement not replace traditional methods that have proven effective. The key challenge is to find a balance that meets learning objectives, aligns with

curriculum requirements, and respects individual learning differences. When applied thoughtfully, innovative methods contribute to a flexible, dynamic, and learner-centered environment that prepares students for academic and professional communication in English.

Overall, innovative approaches in English teaching represent a significant shift from passive learning to active, collaborative, and meaningful engagement with language. They empower students to take responsibility for their learning, encourage creativity, and create opportunities for authentic communication. As educational contexts continue to evolve, the importance of such approaches will only increase, making innovation not just an optional enhancement but a fundamental component of effective language education.

REFERENCES

1. **Harmer J.** The Practice of English Language Teaching. — London : Pearson, 2015. — 448 p.
2. **Richards J. C., Rodgers T. S.** Approaches and Methods in Language Teaching. — Cambridge : Cambridge University Press, 2014. — 419 p.
3. **Dörnyei Z.** Motivational Strategies in the Language Classroom. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. — 155 p.
4. **Innovation in Language Learning and Teaching** / ed. by H. Reinders. — London : Palgrave Macmillan, 2016. — 292 p.
5. **Thomas M.** Digital Language Learning and Teaching. — New York : Routledge, 2020. — 240 p.
6. **Godwin-Jones R.** Emerging Technologies in Language Learning // *Language Learning & Technology*. — 2018. — Vol. 22, No. 2. — P. 2–11.

METHODS AND PROCEDURES OF LEXICOLOGICAL ANALYSIS

Muxtorova Dildoraxon Baxriddin qizi
Farg'ona davlat universiteti
Dushatova Shohsanam Bahtiyorovna
Farg'ona davlat universiteti

Abstract: *Lexicological analysis is a crucial field in linguistics, focusing on the study of words, their meanings, usage, and relationships within language systems. This article explores various methods and procedures of lexicological analysis, including traditional approaches and modern techniques like corpus-based analysis. The paper discusses the significance of understanding lexical semantics, word formation, etymology, and phraseology. Additionally, the study covers the role of context and the dynamic nature of vocabulary in language change. The article provides a comprehensive overview of tools and approaches employed in lexicological research, contributing to a deeper understanding of linguistic structures.*

Keywords: *lexicological analysis, lexical semantics, corpus-based analysis, word formation, etymology, phraseology, vocabulary change.*

Аннотация: *Лексикологический анализ — это важная область в лингвистике, которая изучает слова, их значение, использование и отношения в языковой системе. Статья направлена на изучение различных методов и процедур лексикологического анализа, включая традиционные подходы и современные техники, такие как анализ на основе корпуса. В работе рассматривается значимость понимания лексической семантики, словообразования, этимологии и фразеологии. Также обсуждается роль контекста и динамичность лексики в процессе языковых изменений. Статья предоставляет всеобъемлющий обзор инструментов и подходов, применяемых в лексикологическом исследовании, что способствует более глубокому пониманию лингвистических структур.*

Ключевые слова: *лексикологический анализ, лексическая семантика, анализ на основе корпуса, словообразование, этимология, фразеология, изменения лексики.*

Annotatsiya: *Leksikologik tahlil — bu lingvistikada so‘zlar, ularning ma'nosi, qo‘llanilishi va til tizimidagi o‘zaro aloqalarni o‘rganishga qaratilgan muhim bir soha. Ushbu maqola leksikologik tahlilning turli usullari va protseduralarini, jumladan, an'anaviy yondashuvlar va zamonaviy texnikalar, masalan, korpus asosidagi tahlilni o‘rganishga qaratilgan. Maqolada leksik semantika, so‘z hosil qilish, etimologiya va frazeologiyaning ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, kontekstning roli va til o‘zgarishidagi leksikaning dinamik tabiati tahlil qilinadi. Ushbu maqola leksikologik tadqiqotda qo‘llaniladigan vositalar va yondashuvlar haqida keng qamrovli tasavvur beradi va lingvistik tuzilmalarni chuqurroq tushunishga hissa qo‘shadi.*

Kalit so‘zlar: *leksikologik tahlil, leksik semantika, korpus asosidagi tahlil, so‘z hosil qilish, etimologiya, frazeologiya, leksika o‘zgarishi.*

INTRODUCTION

Understanding a language's word structure, meaning, and usage is greatly aided by the study of lexicology, a subfield of linguistics. It is a dynamic field that examines the relationships, meanings, and historical development of words in addition to their particular usage. The goal of lexicological analysis is to reveal the intricacies of vocabulary and its historical development through a variety of techniques and processes. The domains of word formation, etymology, and semantics were the main focus of traditional lexicological analytic techniques. However, new methods have surfaced with the development of corpus linguistics and contemporary computing tools, enabling scholars to study language patterns on a broader scale and analyze big text corpora.

The primary techniques and processes used in lexicological analysis are examined in this article, with a focus on both traditional and modern methodologies. The difficulties and benefits of each approach are examined, along with how linguists research the lexicon with the aid of resources like dictionaries, word lists, and digital corpora[6]. The essay also emphasizes the significance of comprehending lexical semantics, contextual usage's influence, and language's dynamic nature. To improve comprehension of language structure and vocabulary evolution, this work attempts to present a thorough review of lexicological analysis.

METHODOLOGY

To examine the structure, meaning, and development of words within a language, lexicological analysis combines conventional and contemporary research methodologies. The research incorporates various data sources, tools, and techniques to provide a comprehensive understanding of lexical phenomena.

A primary method used in this analysis is corpus-based analysis, which involves scrutinizing large collections of texts (corpora) to identify patterns of word usage, frequency, and distribution[7]. By utilizing digital corpora, the study can access extensive language data, facilitating an empirical and objective analysis of lexical elements. The corpus-based method is particularly valuable for analyzing contemporary language usage, where word meanings and frequencies evolve rapidly.

The study of etymology is another crucial method for tracing the beginnings and historical development of words. The study comprises a detailed analysis of historical documents, dictionaries, and linguistic databases to look into how words have evolved in meaning and form throughout time. Etymological research is essential to understanding the long-term shifts and modifications in language.

[6]Crystal, D. (2010). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press

[7]Jackson, H., & Amvela, E. Z. (2007). Words, Meaning and Vocabulary. Bloomsbury.

The study also makes use of lexical semantics analysis, which is concerned with the meaning of words and how they relate to one another. This method identifies terms with several meanings, such as polysemy, hyponymy, antonymy, and synonymy. Semantic analysis aims to uncover the nuances of word meanings, especially how context and usage influence them. To investigate how lexical phenomena appear in various linguistic systems, a comparative study of languages or dialects is also carried out. This comparison facilitates the identification of both language-specific and universal trends in the formation, meaning, and usage of words.

Recognizing that social, cultural, and geographical factors frequently impact language usage, the study also takes sociolinguistic concerns into account. This approach sheds light on how vocabulary varies throughout social groups, occupations, and geographical regions, revealing how language is dynamic and constantly changing.

Lastly, to facilitate both quantitative and qualitative analysis, the study makes use of sophisticated digital tools and databases. To examine word frequency, collocations, and concordances in corpora, programs like AntConc and WordSmith Tools are used. Additionally, lexical resources such as the Oxford English Dictionary and WordNet are used for word origin research and semantic analysis.

Through the integration of these diverse techniques and resources, this research offers a thorough and sophisticated way of comprehending lexicological analysis and its consequences for the more general study of language structure and development.

DISCUSSION AND RESULTS

The findings of this study, which combined conventional and contemporary analytical techniques to investigate the structure, usage, and evolution of words in language, offer important insights into lexicological phenomena[8]. The study illuminates historical and modern language patterns through the use of corpus-based

[8]Bauer, L. (2003). Introducing Linguistic Morphology. Edinburgh University Press.

analysis, etymological research, lexical semantics, and word formation analysis. The corpus-based analysis revealed significant trends in word distribution and frequency across different literature genres. Functional words were more common, but lexical words showed greater diversity in terms of context-dependent meaning and semantic range. Furthermore, the meaning of terms like "cloud," which historically denoted meteorological occurrences, has changed significantly in the context of digital technology. These results demonstrate the fluidity of language and the efficiency of corpus-based approaches in monitoring changes in word usage over time.

The study of etymology made a substantial contribution to our knowledge of the origins and historical evolution of important lexical elements. Using patterns of borrowing and adaptation, the study tracked the origins of particular terms and found influences from different languages. Latin and Greek phrases, for example, were found to be common in scientific and technical contexts, and colloquial language was greatly influenced by regional dialects. A fuller comprehension of how languages change and adapt to historical and cultural situations is possible through the etymological perspective.

Polysemy was shown to be a common characteristic of many words in the study of lexical semantics; words like "bank," "light," and "run" have many meanings depending on the context in which they are used. Significant examples of synonymy and antonymy were also found in the study, especially in verbs and adjectives where minute contextual variations in meaning were noted. These results highlight how crucial it is to comprehend how word meanings change depending on usage and context, adding to the complexity and variety of language.

Word formation analysis DSM borrowing, derivational morphology, and compounding lead to the creation of new words. The rise in popularity of terms like "smartphone" and "selfie" is a reflection of both cultural and technological shifts. The act of affixation is crucial to the formation of new lexical items, particularly

when it comes to prefixes like "un-" and "re-." This continuous linguistic innovation is a reflection of vocabulary's ability to adjust to social and technical advancements.

Lexical structural similarities and differences were found in the comparative analysis of languages. Although many Latin-based vocabulary are shared between Spanish and English, there is a great deal of difference in how each language has adapted these words to its phonetic and morphological systems. Geographical variations within English, such as those between British and American English, also show how geography affects word meaning and usage. These results show how vocabulary is shaped by linguistic and cultural influences in many languages. Another significant aspect of this study was sociolinguistics. Words like "hacker" and "entrepreneur," according to the investigation, have changed in meaning depending on the social or professional groups they are associated with. This demonstrates the dynamic interrelationship between language and society, as vocabulary reflects shifts in cultural norms, social institutions, and professional identities[9].

Large-scale textual data processing was made possible by the employment of digital technologies like WordSmith technologies and AntConc, which significantly improved the analysis. These resources made it easier to identify word frequency, collocations, and concordances, leading to a more thorough comprehension of language usage patterns. A thorough examination of word meanings and their correlations was also made possible by the inclusion of lexicon databases such as WordNet and the Oxford English Dictionary, which enhanced the study's conclusions even more[10]. The study's findings highlight the significance of using a variety of techniques while doing lexicological analysis. With the integration of lexical semantics, word creation, etymology, corpus-based research, and

[9]Allan, K. (2013). Linguistic Meaning. Routledge.

[10]McEnery, T., & Hardie, A. (2012). Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge University Press

sociolinguistic factors, this study provides a comprehensive knowledge of language structure and evolution.

CONCLUSION

The techniques and processes used in lexicological analysis have been thoroughly examined in this work, with a focus on both conventional and contemporary methodologies. Through the integration of etymological research, corpus-based analysis, lexical semantics, word formation analysis, and sociolinguistic concerns, the study has provided important insights into how language vocabulary is dynamic and developing. According to the findings, language is a dynamic system that is influenced by social, cultural, and technical factors.

Particularly in light of digital technology and other recent advancements, corpus-based research illustrated how linguistic patterns and word meanings evolve. The historical roots and development of words were emphasized by etymological studies, which also provided insight into cross-cultural borrowing and linguistic adaptability. By demonstrating how context affects word interpretation and how polysemy is essential to comprehending words' multiple meanings, lexical semantics exposed the complexity of word meanings.

The continuous innovation and adaptability of language are further demonstrated by word formation analysis, which demonstrates how new lexical items arise through compounding, affixation, and borrowing. In addition to demonstrating the influence of geography and culture on vocabulary, the comparative study across languages and dialects highlighted the many ways that similar lexical phenomena appear in other linguistic systems. The sociolinguistic considerations further demonstrated the relationship between language and society by illuminating how social groups, occupations, and regional variances impact language usage. To improve the study of lexical data and get fresh insights into word

frequency, collocations, and word relationships on a much wider scale, digital tools and corpora have proven to be invaluable.

The continuous innovation and adaptability of language are further demonstrated by word formation analysis, which demonstrates how new lexical items arise through compounding, affixation, and borrowing. In addition to demonstrating the influence of geography and culture on vocabulary, the comparative study across languages and dialects highlighted the many ways that similar lexical phenomena appear in other linguistic systems. The sociolinguistic considerations further demonstrated the relationship between language and society by illuminating how social groups, occupations, and regional variances impact language usage. To improve the study of lexical data and get fresh insights into word frequency, collocations, and word relationships on a much wider scale, digital tools and corpora have proven to be invaluable.

REFERENCES

1. **Crystal D.** *The Cambridge Encyclopedia of Language.* — Cambridge : Cambridge University Press, 2010.
2. **Jackson H., Amvela E. Z.** *Words, Meaning and Vocabulary.* — London : Bloomsbury, 2007.
3. **Bauer L.** *Introducing Linguistic Morphology.* — Edinburgh : Edinburgh University Press, 2003.
4. **McEnery T., Hardie A.** *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice.* — Cambridge : Cambridge University Press, 2012.
5. **Allan K.** *Linguistic Meaning.* — London : Routledge, 2013.
6. **Kemmer S.** *Word Formation in English.* — Houston : Rice University Press, 2017.
7. **Trask R. L.** *Key Concepts in Language and Linguistics.* — London : Routledge, 1999.

8. **Oxford English Dictionary Online** [Electronic resource]. — Oxford : Oxford University Press, 2024. — Available at: https://www.oed.com

БУЮК АЛЛОМАЛАРНИНГ АХЛОКИЙ ВА ХУКУКИЙ КАРАШЛАРИ

Кахаров Фирдавсий Рустам ўғли

Ш. Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети

Аннотация: *Ушбу мақолада буюк алломалар жумладан, Форобий, Фирдавсийларнинг ахлоқий, ҳуқуқий, сиёсий, одам ва оламга оид қарашлари асосий ўрин эгаллаган. Шунингдек, шоҳ, ҳокимлар ва бўйсунувчилар бўлган тақдирдагина у ерда қонунлаштиришнинг баркамол бўлиши мумкинлиги ўрганилган.*

Калит сўзлар: *одоб, ахлоқ, одам, олам, қараш, аллома, таълим, тарбия, ҳуқуқ, тарих, қомусий, билим, табиат, баркамол, шахс, сиёсий, замон, макон*

Аннотация: *В данной статье основное внимание уделено моральным, правовым, политическим, гуманитарным и мировоззренческим воззрениям великих учёных, в том числе Фараби и Фирдоуси. Также исследовано, что законодательство может быть совершенным только при наличии царя, правителей и подчинённых.*

Ключевые слова: *манеры, мораль, человек, мир, видение, наука, образование, обучение, закон, история, энциклопедия, знание, природа, совершенство, личность, политика, время, пространство*

Abstract: *This article focuses on the moral, legal, political, humanitarian, and ideological views of great scholars, including Farabi and Ferdowsi. It also explores how legislation can only be perfect if there is a king, rulers, and subjects.*

Key words: *manners, morality, man, world, vision, science, education, learning, law, history, encyclopedia, knowledge, nature, perfection, personality, politics, time, space*

Кириш

Мамлакатни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятни барпо этиш йўлидан жадал ҳамда самарали одимлаётган республикамизнинг ҳозирги тараққиёт босқичида маънавият, маърифат соҳасидаги ишларни янада ривожлантириш мамлакатимиз келажагини барпо этувчи ёшларни ҳар томонлама баркамол шахс қилиб тарбиялашни тақозо этади.

Маълумки, ўзбек халқи жуда бой ва мураккаб тарихга эга бўлиб, нафақат ҳозирги Ўзбекистон ҳудуди, балки бутун Ўрта Осиё тарихи билан чамбарчас боғлиқдир. Айниқса, IX-XII асрлар тарихи жаҳон маданияти, илм-фан тараққиёти тарихидаги ҳиссасининг аҳамияти билан ажралиб туради. Шу даврда бу ўлканинг бутун жаҳонга машҳур алломалари, қомусий билим соҳиблари бўлмиш мутафаккирлари: Имом Бухорий, Фарғоний, Термизий, Форобий, Хоразмий, Беруний, Ибн Сино ва бошқалар яшаб илм -фан, маданият ривожига салмоқли ҳисса қўшдилар.

Асосий қисм

Форобийнинг мероси ғайриоддий улкан ва турли-тумандир. У ўз даврида маълум илм соҳалари бўлган этика, сиёсат, психология, табиатшунослик ва мусиқани ўрганди. Аммо албатта унинг илмий ижодида биринчи ўринда фалсафа турган. У энг аввало Арастунинг шаҳрловчиси сифатида машҳур эди. Шунинг учун “Иккинчи муаллим” номли нуфузли тахаллусни олган. Шуни эътироф этиш жоизки, – деб ёзади Е.Э. Бертельс, – Форобийнинг бу ишини аслиятдан узоқ ва тақлид қилиш, деб қараш керак эмас.

Форобийнинг “Фозил одамлар шаҳри” (“Рисола фи ара аҳл ал-мадинат ал-фадила”) номли асари эътиборга моликдир. Форобий бу асарда Афлотун ва Аристотелнинг жамият ва давлат тўғрисидаги фикрларига ўз муносабатини

билдиради. Афлотун жамият одамларнинг эҳтиёжи туфайли пайдо бўлади, деб ҳисоблайди. Унинг нуқтаи назарича, ҳокимлар ва бўйсунувчилар бўлган тақдирдагина у ерда қонунлаштиришнинг баркамол бўлиши мумкин. Ҳокимлар асл олижаноб оқсоқолларга ўхшаб ҳаётий тажрибага эга бўлишлари керак. Арасту фикрича эса, жамият “табиатнинг ҳосиласи”дир. Форобий жамиятнинг пайдо бўлишини телеология (олдиндан белгиланган мақсадга мувофиқлик) нуқтаи назаридан тушунтиради – жамият одамларнинг комилликка эришиши учун зарур, деб ҳисоблайди. Бу асар давлат тўғрисидаги антик трактатлар таъсирида ёзилган бўлишига қарамасдан, оригиналлиги (асллиги) билан ажралиб туради. Форобий бу асарида давлатнинг келиб чиқиши, ижтимоий тенгсизлик сабаблари каби бир қанча муҳим саволларга жавоб беришга ҳаракат қилган.

Марказий Осиёда жамият ҳақидаги таълимотни биринчи бўлиб қомусий олим Форобий ишлаб чиқди. У шаҳар-давлатларни фозил ва жоҳилга бўлади. Фозил шаҳар аҳолининг ўзаро ҳамкорлигига асосланади. Жамиятнинг ва давлатнинг асосий мақсади умумий бахт-саодатга эришишдир, деб ҳисоблайди Форобий.

Инсон ахлоқи ва ахлоқий тарбия борасида ҳам бу ҳол ўз аксини топди. Шу сабабдан муаммони ҳар томонлама ва мукаммал ўрганиб чиқиш учун IX-XII асрларда яшаган, инсон ахлоқи ҳақида кўп қимматли фикрлар билдирган бутун дунёга машҳур ва етук олим Абу Наср Форобий мероси олимларимиз томонидан чуқур изланишлар олиб борилмоқда. Ушбу муаммоларни ҳал этиш интеллектуал салоҳиятнинг ҳар томонлама ўсишини, кўп асрлар мобайнида вужудга келган қонунларни қайта идрок этиш ва янгича баҳолашни, бизни қуршаб турган борлиқни кенг миқёсда ўрганиш бўйича чуқур илмий тадқиқот ва тажрибалар олиб боришни тақозо этиши мумкин. Шу боисдан ҳам талабаларга Абу Наср Форобий мероси ва таълим-тарбияга оид фикрларни ўрганиш долзарб педагогик муаммо ҳисобланади.

Ўзбек халқи жуда бой ва мураккаб тарихга эга бўлиб, нафақат ҳозирги Ўзбекистон ҳудуди, балки бутун Ўрта Осиё тарихи билан чамбарчас боғликдир. Айникса, IX-XII асрлар тарихи жаҳон маданияти, илм-фан тараққиёти тарихидаги ҳиссасининг аҳамияти билан ажралиб туради. Шу даврда бу ўлканинг бутун жаҳонга машҳур алломалари, қомусий билим соҳиблари бўлмиш мутафаккирлари: Имом Бухорий, Фарғоний, Фирдавсий, Термизий, Форобий, Хоразмий, Беруний, Ибн Сино ва бошқалар яшаб илм - фан, маданият ривожига салмоқли ҳисса қўшдилар.

Шунигдек, Фирдавсий кенг қамровли ва чуқур илм эгаси бўлиб етишди. Шу боис уни «ҳаким», «донишманд» деб улуғлаганлар. Шоир ижодининг айни гуллаган даврида Ғазна шаҳрида (ҳозирги Афғонистон ҳудуди) — турк султони Маҳмуд Ғазнавий саройида яшаб, ижод қилди. Фирдавсийнинг “Шохнома” асари ўрта осиё халклрининг 4000 йиллик тарихини камраб олган 30 йилдан ортик вакт ичида ёзилган асар бўлиб, замон ва маконлардан чикиб, бугунги кунимизда хам ўз қадри, кучини пасайтирмасдан етиб келган саноқли асарлардан хисобланади. Фирдавсийнинг одамлар ва олам хақидаги қарашларидаги ўзига хосликлар билан улардаги инсонийликнинг ҳақиқатини, ҳақнинг бардавомлиги билан ўз замонаси билан жиддий бўлган ўша ижтимоий, мураккаб муаммоларнинг илгарилаши ҳамда баёнида шунақанги бир йўл-йўриқлар тутилганки, замонлар ўтиб, асрлар ўтиб йиллар ўтиб ана шу ҳақиқатлар эскиргани йўк. Биринчи одам ва олам муносабатлари, шу мақсадда уйғун келган ёмонликка хизмат қилган. Фирдавсий Эроннинг Туз шаҳрида дунёга келган, унинг атрофида ниҳоятда билимдон, донишмандлар кўп бўлган. шундан унга иштиёқ пайдо бқлган. Фирдавсийнинг бизгача алломанинг оғзаки ижоди етиб келган. Шундан “Шоҳнома” 60000 байтдан иборат бўлиб, абадиятга муҳрланган. Абулқосим Фирдавсийнинг ўзигача манбалар адабиёт, тарих комплектив характерга эга. Шоҳнома ва ислом, шоҳнома ва тарих, шоҳнома ва миллат, шоҳнома ва адабиёт, шоҳномадаги маданият, ижтимоий, бадиий

адабиётчиликнинг рамзидир. Шоҳнома ўзида 4минг йиллик тарихни бирлаштира олган. Воқеаларнинг ривожи инсоний туйғулардан одамнинг оламга муносабати. унинг чигаллигини тушунтириб бера олган.

Шунингдек, Фирдавсий Шоҳнома асарини уч қисмга, яъни,

- энг қадимий афсоналар ва уларни қайта ишлаш,
- ҳалқ қаҳрамонлари ҳаётини бадиий талқин қилиш,
- тарихий шоҳларнинг ҳаёти акс этган.

Хулоса қилиб айтганда буюк алломалар таълимотининг асосида комил инсонни шакллантириш, инсонни ўз моҳияти билан ижтимоий, яъни фақат жамиятда, ўзаро муносабатлар жараёнида комилликка эришади, деган фалсафий қарашлар ётади.

Инсоннинг камолга етишида ҳам ақли, ҳам ахлоқий тарбиянинг ўзаро алоқаси муҳим аҳамият касб этади. Бунда алломалар тавсия этган таълим – тарбия усуллари ҳозирги даврда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаганлиги билан диққатга сазовордир. Айниқса, мамлакатимизда кучли фуқаролик жамиятни барпо этиш йўлидан жадал ҳамда самарали одимлаётган юртимизнинг ҳозирги тараққиёт босқичида маънавият, маърифат соҳасидаги ишларни янада ривожлантириш мамлакатимиз келажагини барпо этувчи ёшларни ҳар томонлама баркамол шахс қилиб тарбиялашда буюк алломаларнинг беқиёс ва бебаҳо асарлари дастурил амал бўлиб хизмат қилишига шубҳа йўқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. **Абу Наср Форобий.** Фозил одамлар шаҳри. — Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.
2. **Ахмедова М. А.** (умумий муҳаррир). Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан олий ўқув юртлари учун дарслик сифатида тавсия қилинган. — Т., 2005.
3. **Абулқосим Форобий.** Шоҳнома. — Т.: Фан нашриёти, 1993.

4. **Бертельс Е. Э.** История персидско-таджикской литературы / отв. ред. И. С. Брагинский. — Избранные труды. — Т. 1. — М.: Восточная литература.
5. **Григорян С. Н.** Средневековая философия народов Ближнего и Среднего Востока. — М., 1966.
6. **Жаҳон фалсафаси тарихидан лавҳалар.** 1-китоб. — Т.: Файласуфлар миллий жамияти, 2004.
7. **Ўзбек педагогикаси тарихи** / проф. А. Зуннунов таҳрири остида. — Т., 1997.

TALABALARDA AKADEMIK KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT VOSITALARINING AFZALLIK TOMONLARI

Rustamova Durdona Quvandiqovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti To‘rtko‘l fakulteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada akademik ko‘nikmalar va ularning ahamiyati haqida so‘z yuritilgan. Sun’iy intellektning ta’lim jarayonidagi o‘rni hamda “Akademik ko‘nikma va kasbiy kompetentlik” fanini talabalarga o‘qitish jarayonidagi afzallik jihatlari uning turlari misolida tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar*: Akademik ko‘nikma va kasbiy kompetentlik, sun’iy intellekt, nutqiy ko‘nikmalar, Orfogrammka, ReText.ai, Porfiryevich, Giliglish, Pi, Memrise, Ginger, Semantris.*

Аннотация: *В статье рассматриваются академические навыки и их значение. Анализируется роль искусственного интеллекта в образовательном процессе и преимущества обучения студентов предмету «Академические навыки и профессиональные компетенции» на примере его типов.*

Ключевые слова: *Академические навыки и профессиональные компетенции, искусственный интеллект, речевые навыки, Орфограммка, ReText.ai, Порфирьевич, Гиглиш, Пи, Memrise, Джинджер, Semantris.*

Abstract: *This article discusses academic skills and their importance. The role of artificial intelligence in the educational process and the advantages of teaching students "Academic Skills and Professional Competence" are analyzed using the example of its types.*

Keywords: *Academic skills and professional competence, artificial intelligence, speech skills, Orfogrammka, ReText.ai, Porfiryevich, Giliglish, Pi, Memrise, Ginger, Semantris.*

Bugungi kunda davlatimiz ta’lim tizimida bir qator yangiliklar amalga oshirilayotgani hech kimga sir emas. Bularni hozirgi pedogogik muhitdan kelib chiqqan holatda ishlab chiqilayotgan turli xil metodlar, strukturalar, fanlar qatoriga kiritilayotgan yangi fanlar misolida ko‘rishimiz mumkin. “Akademik ko‘nikma va kasbiy kompetentlik” fani ham o’quv dasturlariga keyingi yillarda kiritilgan bo‘lib, yangi fanlar qatoriga kiradi.

“Akademik ko‘nikmalar insonning intellektual salohiyatini oshirishga, ilmiy izlanish olib borishga va mustaqil mustaqil fikrlashga yordam beradi. Kasbiy kompetentlik esa shaxsning o‘z sohasida muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarlarni o‘z ichiga oladi”.[1.26-b]. Demak, fanning mohiyati jamiyatda nafaqat umumiy bilimlar bilan birga kasbiy salohiyatga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlashni taqozo etadi.

Akademik ko‘nikmalar talabaning ilmiy va ijodiy salohiyatini oshirishga, tahliliy va tanqidiy fikrlashga, yozma va og‘zaki savodxonlikni oshirishga, yozma va og‘zaki muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishga, ilmiy-tadqiqot olib borishga, axborotlar bilan ishlash, ularni tahlil qilishga, mustaqil xulosalar chiqarish ko‘nikmlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalarda sanab o‘tilgan ko‘nikmalarni shakllantirishda bevosita bugungi ta’limning ajralmas qismiga aylanayotgan sun’iy intellekt vositalarining o‘rni ham yetarlicha.

Hammaga ma’lumki, XXI asr – axborot asri. Sun’iy intellektning taraqqiyoti esa bu fikrni yanada mustahkamladi. “Sun’iy intellekt texnologiya taraqqiyotining markazida turib, ta’lim sohasida ham katta ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda sun’iy intellekt yordamida ta’lim jarayonini optimallashtirish, shaxsiylashtirish va samaradorligini oshirishda keng imkoniyatlar ochilmoqda”.[2.123-b]. Sun’iy intellekt vositalarining ta’lim jarayonidagi roli yildan yilga oshmoqda. Ular har qaysi fan metodikasida o‘ziga xos ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy ta’lim jarayonining o‘zi ham bevosita sun’iy intellekt texnologiyalari bilan uzviy bog‘liq ravishda ish olib bormoqda.

Talabalarda aynan akademik ko‘nikmalarni shakllantirishdagi sun’iy intellekt vositalarining ahamiyati ko‘p jihatlarda namoyon bo‘ladi. “Avvalo sun’iy intellekt ta’lim jarayonida shaxsiy yondashuvni kuchaytirishga xizmat qiladi. Har bir o‘quvchining o‘ziga xos qobiliyati, bilim darajasi va o‘rganish usuli mavjud. SI algoritmlari ushbu omillarni hisobga olib, har bir o‘quvchi uchun individual o‘quv dasturini yaratadi”.[2.124-b]. Shu nuqtayi nazardan sun’iy intellekt vositalari har bir talabaning individual faolligiga hissa qo‘shadi. Sun’iy intellekt vositalari talabalarning o‘z dunyoqarash va imkoniyatlaridan kelib chiqib uning ma’lum fan doirasida muayyan ko‘nikmalarga ega bo‘lishiga ko‘maklashadi.

Sun’iy intellektning yana bir ahamiyatli tomoni bu – uning tezlik nuqtayi nazaridan ustunligida. Bu ustunlik talabalarga an’anaviy usullardan ko‘ra tezroq maqsadga erishishda yordam beradi. Talabalar ilmiy tadqiqot va akademik yozuv ko‘nikmalarini egallash jarayonida ilmiy manbalar va vaqt bilan bog‘liq muammolarga duch kelishadi. Sun’iy intellekt vositalariga qidirilayotgan manba yuzasidan so ‘rov yuborilishi, ma’lumotlar yig‘ish, ilmiy manba tahlili bilan bog‘liq imkoniyatlar talabalarga qator afzalliklar beradi. Bundan tashqari talabalarda nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirishda ham sun’iy intellekt vositalarining samarali tomonlarini sanash mumkin. “Nutqiy ko‘nikmalar bu - og‘zaki va yozma nutqni to‘g‘ri va ravon ifoda qilish ko‘nikmasi bo‘lib, u til o‘rganishning asosiy maqsadlaridan biridir. Bu ko ‘nikmalar tinglash, o‘qish va yozish orqali shakllanadi.

An’anaviy metodlarda bu jarayon darsliklar, o‘qituvchi va mashqlar orqali amalga oshiriladi. Sun’iy intellekt esa bu jarayonni avtomatlashtirib, shaxsiy yondashuv asosida individual rivojlanishni ta’minlaydi”.[3.178-b]. Talabalarda nutq bilan bog‘liq ko‘nikmalarni shakllantirishda sun’iy intellekt vositalari rolini quyidagicha tasniflash mumkin:

“Chat GPT – o‘zidagi erkin suhbat qurish imkoniyati orqali o‘quvchining muloqot malakasini rivojlantiradi. Bu vosita o‘rganish jarayonida o‘rganuvchi bilan o‘ziga xos til muhiti yarata olishi bilan ajralib turadi.

Dualingo – o‘zida gamifikatsiyalangan o‘quv darslari orqali so‘z boyligini oshirishga, nutqiy aniqlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Speechling esa tovush va talaffuzni, umuman, nutqni avtomatik aniqlab, o‘rganuvchiga to‘g‘ridan to‘g‘ri maslahat beradi”. [3-179-b].

Ko‘pincha talabalar ta’lim jarayonida , aniqroq aytadigan bo‘lsak, akademik yozuv malakasini shakllantirayotganida til bilan bog‘liq imloviy muammolarga matn bilan ishlash qiyinchiliklariga duch kelishadi. Bunday muammolarning yechimi sifatida quyidagi sun’iy intellekt vositalarini ko‘rib chiqish mumkin:

“Orfogrammka - bu aqlli tinish belgilari, grammatika va uslublarni tekshirish uchun mashina o'rganish vositasi. U xatolarni aniqlaydi, nima noto'g'ri ekanligini ko'rsatadi va talabaga umumiy baho beradi. Shuningdek, savodxonlikni oshirishga yordam beruvchi ko ‘plab ma’lumotlarni taqdim etadi.

ReText.ai - mavjud matnni aniqlashtirishga yordam beradigan sun’iy intellekt vositasi.U xatolarni tekshiradi, iboralarni o‘zgartiradi, asosiylarini qisqartiradi yoki aksincha, ma'lum bir uzunlikka kengaytiradi. Shuningdek, u noldan yozishi va matnni sun’iy intellekt yoki inson tomonidan yozilganligini aniqlashi mumkin.

Porfiryevich – matnni avtomatik to‘ldirishga ega bo‘lgan matn muharriri. Matnning boshlanishgiga qarab sun’iy intelklekt uni o‘zi davom ettiradi. O‘rganuvchi matnga qancha so‘z qo‘shilishini tanlashi, ijodkorlik darajasini o'zgartirishi va matn modelini sozlashi mumkin”.[4].

Sun’iy intellekt vositalari yordamida til o‘rganish bugungi kunda nafaqat yangi, balki samarali usullardan bir sanaladi. Talabalar bu jarayonni oddiy chat botlar orqali ham amalga oshira oladi. Biroq sun’iy intellekt olamida aynan shu maqsadda ishlab chiqilgan loyihalar ham mavjud. “Giliglish, Pi, Memrise, Ginger, Semantris kabi sun’iy intellekt vositalari o‘rganuvchilarda til o‘rganish bilan bog‘liq yangi ko‘nikmalarni shakllantirishda samarali dasturlar sanaladi”.[4]. Bundan tashqari, hozirgi ta’lim jarayonida talabalarni bevosita imiy-tadqiqot ishlariga qiziqtish va jalb qilish ham ustuvor maqsadlardan sanaladi. Talabalarda tadqiqot ko‘nikmalarini shakllantirish, ko‘chirmakashlik yoxud soxta ilmkashlikning oldini olish bilan bog‘liq tavsiya va bilimlar ham mazkur fanning vazifalaridan biri sanaladi.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, akademik ko‘nikmalar talabalarning ta’lim olish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu fanning sun’iy intellekt bilan ta’limda integratsiya qilinishi bir qator samarali omillarga olib keladi. Ular talabalarning bilim olish ishtiyoqini va imkoniyatini kengaytiradi. Sun’iy intellekt rivoji natijasida talabalar ilmiy tadqiqot olib borish, nutq biulan bog‘liq ko‘nikmalarni shakllantirish, yozma savodxonlik va til o‘rganish malakalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo ‘ladilar. Bu talabalarning kelgusidagi faoliyatida ham muhim omil bo‘lib, xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Mirzaxadjayeva Sh., Raxmatullayev Q. Sh.** Akademik ko‘nikmalar va kasbiy kompetentlik: muhim omillar va rivojlantirish yo‘llari // *Journal of Marketing, Business and Management (JMBM)*. — 2022. — № 3. — B. 26.
2. **Aripova G. I.** Sun’iy intellektning ta’limdagi ahamiyati // *Экономика и социум*. — 2024. — № 12. — B. 123–124.

3. **Ernazarova M. K.** O‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda sun’iy intellekt resurslaridan foydalanish metodikasi // *Ta’limning zamonaviy transformatsiyasi*. — 2025. — № 2. — B. 178–179.
4. **Neyron tarmoqlarni ta’limda qo‘llash** [Elektron resurs]. — Rejim kirish: https://lifehacker.ru/neiroseti-dlya-ucheby

ABDULLA ORIPOV IJODIDA QO’LLANGAN DETAL SARLAVHALAR

Zarnigor Muxtarova Javoxirbek qizi
Andijon Davlat Universiteti

Annotatsiya. *Maqolada sarlavha va uning funksiyalari, A.Oripov she’rlari misolida detal yoki predmet sarlavhalar, obraz sarlavhalar tahlili aks etgan.*

Kalit so’zlar: *sarlavha, detal sarlavha, obraz sarlavha, sarlavha funksiyalari, poetik matn.*

Аннотация. *В статье представлен анализ заглавия и его функций, детальных или предметных заглавий, а также заглавий-образов на примере стихотворений А. Орипова.*

Ключевые слова: *заглавие, детальное заглавие, образное заглавие, функции заглавия, поэтический текст.*

Abstract. *The article presents the analysis of the title and its functions, detail or subject titles, and image titles on the example of A. Oripov's poems.*

Keywords: *title, detail title, image title, title functions, poetic text.*

Sarlavha badiiy matnning eng muhim qismi. Sarlavhada badiiy matnning mazmuni aks etadi. Sarlavha badiiy matnning ma’noviy qatlamlari bilan ichki aloqada bo’ladi. Badiiy matn o’qib, tushunilgandan so’ng uning mohiyati anglashiladi. Shundan kelib chiqib sarlavha o’ziga xos funksiyalar bajaradi:

- matnning asosiy konseptini ko’rsatish fuksiyasi;

- emotsional-ekspressiv funksiya;
- komunikativ funksiya;
- nominativ funksiya;
- rekalamalilik funksiyasi;

Uning vazifalari qatorida reklamalilikni ham keltirdik. Aslida reklama tovar yoki ko'rsatilgan xizmat turlarini xaridorgir bo'lishini ta'minlovchi ma'lumot. Demak, sarlavha ham badiiy asarning o'qishliligini, keng kitobxonlar ommasini o'ziga jalb etishlikni ta'minlar ekan.

K.Hamrayev o'z maqolasida o'zbek hikoyalaridagi sarlavhalarni shartli ravishda quyidagicha tasniflaydi. Hikoya tarkibidan o'sib chiquvchi sarlavha: detal sarlavha, obraz sarlavha, syujet sarlavha. Detal(badiiy detal) – hayotni tipiklashtiruvchi asosiy vositalardan biridir. Hatto butun boshli bir hikoya detal zamirida qurilishi mumkin(A. Qahhor "Anor")[11]. [1]

Detal sarlavhani biz predmet sarlavha deb nomladik. A. Oripov ijodida esa predmet sarlavhaga misol qilib quyidagilarni oldik: "Uchqun", "Qushcha", "Yulduzlar", "Ikki daraxt", "Buloq", "Giyoh", "Qalam", "Ona tilimga", "Bulbul", "Xo'rozqand", "Avlodalarga maktub", "Nay", "Sozim", "Ohu", "Minorayi Kalon tepasidagi laylak", "O'zbek shamoli", "Chaqmoq", "Maktub", "Suv", "Qo'shiq", "Qozog'iston oxusi", "Yaxmalak", "Kakligim", "Yirtiq botinka"[12]. [2] Mazkur tipdagi sarlavhali she'rlarda muayyan predmetga asosiy ma'no yuklanadi. She'r sarlavhasini ifodalab kelgan so'z, so'z qo'shilmasi, so'z birikmasi poetik matn tarkibidan o'rin oladi. "Telefon daftari"[13] [3] she'rida sarlavhaga olingan so'z predmetni ifodalaydi. Daftar oddiy emas, unda telefon raqamlar yozilgan. Ushbu predmet she'rda tilga olinadi:

"Telefon daftari –

[11]K.Hamrayev. Badiiy asarni o'qitishda sarlavhaning o'rni. Raqamlashtirish davrida o'zbek tilini davlat tili va xorijiy til sifatida o'qitish masalalari: mahalliy va xorijiy tajriba"mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami.

[12] A. Oripov. Tanlangan asarlar. "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. –Toshkent. 2019.

[13] O'sha asar. 369-bet.

Lekin, bu daftar…

Yuragim bezillar, qo’limga olsam”.

Muallif ushbu daftarga nazar solar ekan, undagi “do’st-u dushman”, “tanish-notanish” insonlarini xotirlaydi. Ularni “biri inson edi”, “iblisga yor”, “biri boyib ketgan, quv, izzattalab”, “kamtarin, yo’qsil tanishim” deya esga oladi. Shoirni ko’proq marhum do’stlarining nomlari mushohadaga chorlaydi. Ularni daftardan o’chirishga cho’chiydi:

“Balki, o’chirsammi nomlarin? Aslo!

Cho’chiyman, o’zimdan dakki yeganday.

Ular, raqamlarin tersam mobodo,

Yulduzlar ortidan labbay deganday”.

She’r orqali insonlarning turfa xilligi, umrning o’tkinchiligi, shu besh kunlik dunyoda chin inson sifatida yashaganlar esa yurtdoshlari uchun doimo bor bo’lib tuyilishi anglashiladi. Sarlavhaga olingan predmet lirik matnning badiiy konsepti uchun vosita sifatida xizmat qilgan. Muallif qalbidan o’kazgan kechinmalar uchun turtki bo’lgan.

“Osh va tosh”[14] [4] she’rida sarlavhaga olingan predmet taom va undan chiqib qolishi mumkin bo’lgan tosh:

“Lekin qay ahvolga tusharding nogoh

Yeb turgan oshingdan chiqib qolsa tosh.

Qars etib tishingga tekkani zamon,

Miyang chatnab ketar, o’t purkar ko’zing.

Tamshanib qo’yasan, bildirmay – pinhon,

O’zingdan o’tganin bilarsan o’zing”.

Ijodkor taomdan tosh chiqqandagi inson holatini tasvirlar ekan, umumiy hayot haqiqatini ushbu vaziyat bilan qiyoslaydi:

“Biroq o’ylab deyman men gohi mahal,

[14] O’sha asar. 397-bet.

Nega oshimizning ko’pdir toshlari…”

Bundan kelib chiqadiki, shoir oshni har bir insonning bu dunyodagi rizqiga, toshni esa nogahon yuz beradigan taqdir zarbalariga o’xshatyapti. Shoir xulosa qilar ekan: “Axir, alam qilar har shom-u sahar, Oshingda chiqajak toshni o’ylasang”, deya taqdirning kutilmagan zarbalari insonni cho’chitib qo’yishi, kishi “osh” dan ko’ra, ya’ni yashash zavqidan ko’ra undan chiqib qoladigan “tosh”, nogahoniy turmush omadsizliklari haqida ko’proq o’ylanishini alamli holat deya tasvirlaydi. Demak, sarlavhaga olingan predmetlar shoirning hayotda uchrab turuvchi muammolar va ularning inson ruhiyatida qoldiradigan izini qiyoslash uchun asos vazifasini bajargan.

Obraz sarlavha. Bunday hikoyalarning obrazlari sarlavhaga olib chiqiladi. Aniqrog‘i, bosh obraz yoki obrazlar hikoya yuqorisidan joy oladi va asar nomlarida qahramonlarga urg‘u berilib, syujet yo‘nalishi shu qahramonlar bilan bog‘liq ekanligiga ishora qilinadi [15] [5, 146]. Cho‘lponning “Novvoy qiz”, Oybekning “Gulnor opa”, “Fanorchi ota” ,M. Osimning “Shiroq”, T. Murodning “Bobosi bilan nevarasi”, Sh. Xolmizayev “Yozuvchi”, “Ustoz”, “Notanish odam” kabi asarlarining markazida bosh qahramonning turishi qissa janriga xos xususiyatlarni eslatadi. Ko‘rinadiki, bu kabi hikoyalarda qahramonlarning nasl-nasabi, kasb-hunari, laqabi va boshqa belgilarini bildiruvchi so‘zning o‘zi yoki izohlanmishi bilan hikoya sarlavhasiga aylanadi hamda quyidagi vazifalarni bajaradi:

- Hikoya tarkibidagi barcha unsurlar qahramonning ichki dunyosini ko‘rsatishga xizmat qiladi;

- Hikoya qahramonining portretiga yozuvchi prototipining noyob xislatlari ko‘chiriladi;

- Qalamkashning badiiy maqsadi bilan hikoya qahramonining taqdiri uyg‘unlashib, asar g‘oyasini tashkil etadi. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytganda ijodkor butun bir hikoyaning markaziga o‘z bosh qahramonini qo‘yadi.

[15] Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent, 2002. – B.470-473. 146

Abdulla Oripov ijodida ham qahramonlarning nasl-nasabi, kasb-hunari, laqabi va boshqa belgilarini bildiruvchi so‘zning o‘zi yoki izohlanmishi bilan sarlavhaga olingan she’rlar bor: “O’zbek onasi”, “Xabash qiz”, “Muxbirlar”, “Qaysar bola”, “Shukur Burxon”, “Temur”, “Musofir”, “Mavhum zot”, “Xoja va shoir”, “Shayton”. Quyida harbiy unvoni bilan she’r sarlavhasiga olingan obraz sarlavhalarni tahlil qilamiz. “O’zbek generallari”[16] – o’zbek millatidan yetishib chiqqan shunday unvonga ega yurtdoshlaridan faxrlanib yozilgan she’r. General – oliy qo’mondonlik tarkibiga beriladigan harbiy unvon yoki shu unvonga ega bo’lgan shaxs[17]. She’rdagi asosiy obraz, ya’ni “ikki general” sarlavhaga olingan. Obrazlar “o’tli ko’zlar”, “Temurbekning nasli”, “biri Alisher-u, biri Bahodir”, “yovqur sarkardalar”, “tinchlikka mas’ul” deya ta’riflanadi. She’rda “Ikki amakimga nasib qilmagan//Yulduzlar chaqnaydi yelkalarida” deya ijodkor ikkinchi jahon urushidan qaytib kelmagan o’z yaqinlariga bunday baxt nasib etmaganini ta’kidlaydi. Shunday bo’lsa-da, istiqlol tufayli millatimiz o’z qadrini topgani, ajdodlarga munosib ravishda oliy harbiy unvonlarga ega bo’layotgani shoirni quvontiradi: “Sadag’asi ketay hurlik so’zining,// O’zbegim sochilgan gardlarin topdi.// Bobolarin eslab, yana o’zining// Qo’mondonin topdi, mardlarin topdi”. Demak, izohlanmishi bilan kelgan obraz sarlavhaga olingan. Izohlanmish esa millatimizni ta’kidlab kelgan. She’rni o’qigach generallarning ajdodlarimizga munosib voris ekanligi, ikkinchi jahon urushida qatnashib halok bo’lganlarga istiqlolni ko’rish armon bo’lib qolgani, shunday tinch yurtda yashayotganimizdan, dunyoda tinchlik hukm surayotganidan shukronalik va quvonch hissi bizni qamrab oladi. Sarlavhadagi obrazdan muallifning osuda kunlar uchun javobgar “o’zbek generallari” borligidan faxr tuyg’usini ifoda etishi uchun foydalanilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[16] O’sha asar. 479-bet.

[17] E.Begmatov, A.Madvaliyev va boshqalar. O’zbek tilining izohli lug’ati. “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent. 492-bet

1. **Hamrayev K.** Badiiy asarni o‘qitishda sarlavhaning o‘rni // *Raqamlashtirish davrida o‘zbek tilini davlat tili va xorijiy til sifatida o‘qitish masalalari: mahalliy va xorijiy tajriba* mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. — Toshkent.
2. **Oripov A.** Tanlangan asarlar. — Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2019.
3. **Boboyev T.** Adabiyotshunoslik asoslari. — Toshkent, 2002. — B. 470–473.
4. **Begmatov E., Madvaliyev A. va boshq.** O‘zbek tilining izohli lug‘ati. — Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti.

XULQ OG‘ISHINING IJTIMOIY-MADANIY DETERMINATSIYASI

To‘rayev Ozodbek Uyg‘un o‘g‘li
Turon unversiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xulq o‘zgarishining ijtimoiy va madaniy omillar bilan belgilanishi ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Jamiyatdagi qadriyatlar, an’analar, ijtimoiy institutlar, kommunikatsiya vositalari hamda madaniy me’yorlarning shaxs xulqiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, globalizatsiya, raqamli madaniyat va avlodlararo farqlar xulqiy jarayonlarni qay tarzda shakllantirishi haqida ilmiy asoslangan xulosalar beriladi.*

***Аннотация**: В данной статье проводится научный анализ влияния социальных и культурных факторов на изменение поведения. Рассматривается воздействие общественных ценностей, традиций, социальных институтов, средств коммуникации и культурных норм на поведение личности. Также представлены научно обоснованные выводы о том, каким образом глобализация, цифровая культура и межпоколенческие различия формируют поведенческие процессы.*

***Abstract**: This article analyzes the determination of behavioral change by social and cultural factors from a scientific perspective. It examines the influence of societal values, traditions, social institutions, communication tools, and cultural norms on individual behavior. The article also provides scientifically grounded conclusions on how globalization, digital culture, and intergenerational differences shape behavioral processes.*

***Kalit so‘zlar:** Ijtimoiy-madaniy determinantlar, xulq o‘zgarishi, madaniy me’yorlar, ijtimoiy institutlar, globalizatsiya, kommunikatsiya, raqamli madaniyat.*

*Ключевые слова**:** Социокультурные детерминанты, изменение поведения, культурные нормы, социальные институты, глобализация, коммуникация, цифровая культура.*

***Keywords**: Socio-cultural determinants, behavioral change, cultural norms, social institutions, globalization, communication, digital culture.*

Bugun shaxs xulqining shakllanishida ijtimoiy va madaniy omillarning o‘rni beqiyosdir. Inson o‘z xulqini faqat biologik yoki individual psixologik xususiyatlar ta’sirida emas, balki u yashayotgan ijtimoiy muhit, milliy qadriyatlar, madaniy an’analar, diniy qarashlar va ma’naviy tarbiya tizimi asosida rivojlantiradi. Shu bois, xulq og‘ishish muammosini tahlil etishda ijtimoiy-madaniy determinantlarni e’tiborga olish ilmiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy-madaniy determinatsiya” deganda, shaxsning xulqida jamiyatdagi qadriyatlar, me’yorlar, madaniy tizimlar va ijtimoiy muhitning ta’siri nazarda tutiladi.

“Determinatsiya” (lot. determinare — “belgilamoq”, “aniqlamoq”) falsafiy va psixologik fanlarda hodisalarning sabablilik asosida o‘zaro bog‘liqligini anglatadi. Ya’ni, har bir psixik yoki ijtimoiy hodisa ma’lum omillar (determinantlar) ta’sirida yuzaga keladi, shakllanadi va o‘zgaradi. [1.- 312 b]

Psixologiyada determinatsiya tushunchasi inson xulqi, hissiyoti, fikrlashi va motivatsiyasi tasodifiy emas, balki aniq sabablarga ega jarayon ekanligini ifodalaydi. Bu sabablarga biologik, psixik, ijtimoiy va madaniy omillar kiradi.

Masalan, L.S. Vigotskiy va S.L. Rubinshteynlar psixik faoliyatning tashqi (ijtimoiy) va ichki (shaxsiy) omillar o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga kelishini “determinatsiya printsipi” orqali izohlagan. Rubinshteyn ta’kidlaganidek: [2.-227b]

“Psixik faoliyat nafaqat ichki jarayonlardan, balki tashqi sharoitlardan ham determinatsiyalanadi, biroq ularni shaxs o‘z faoliyatida qayta aks ettiradi.” Demak, determinatsiya — bu shaxs va muhit o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirning sabablilik mexanizmini ifodalaydigan universal ilmiy prinsipdir.

“Ijtimoiy determinatsiya” — bu inson xulqini, fikrlashini va psixikasini ijtimoiy muhit omillari bilan belgilanishini anglatadi. [3.-832 b]

Bu tushuncha shuni bildiradiki, inson psixikasi biologik omillar natijasi bo‘lishi bilan birga, u ijtimoiy munosabatlar, me’yorlar, qadriyatlar, rollar va madaniy tizimlar ta’sirida shakllanadi.

Ijtimoiy determinatsiya shaxsning quyidagi jihatlariga ta’sir etadi: [4.-224 b.]

Kognitiv jarayonlar – jamiyatdagi bilim, til, madaniyat orqali tafakkurning shakllanishi;

Motivatsion tizim – ijtimoiy qadriyatlar asosida maqsad qo‘yish va faoliyatni yo‘naltirish;

Emotsional soha – ijtimoiy muloqot va ijtimoiy baholanish orqali his-tuyg‘ularni boshqarish;

Xulqiy namoyonlik – ijtimoiy me’yor va kutishlarga mos yoki zid xatti-harakatlarni amalga oshirish.

U.Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi (1979) ijtimoiy determinatsiya jarayonini bosqichma-bosqich tushuntiradi: shaxsning rivojlanishiga mikrosistema (oila, maktab), mezosistema (institutlararo aloqalar), ekzosistema (ijtimoiy muhit) va makrosistema (madaniyat, qadriyatlar) birgalikda ta’sir ko‘rsatadi.

Sotsiopsixologik yondashuvda ijtimoiy determinatsiya — bu shaxsning ijtimoiy tajriba asosida o‘zini shakllantirish jarayonidir. G. Mead (1934) “Men” va “Boshqalar nazaridagi men” tushunchalari orqali inson o‘zini jamiyatdagi munosabatlar orqali idrok etishini ko‘rsatgan. [5.-704 b]

Xulq og‘ishish hodisasining shakllanishi shaxsning ijtimoiy muhitdagi tajribasi, madaniy qadriyatlarga munosabati va ijtimoiy nazorat tizimining xususiyatlari bilan bevosita bog‘liqdir. Ijtimoiy-madaniy determinatsiya, eng avvalo, jamiyatda hukm surayotgan me’yor va qadriyatlarning dinamikasida, ularning shaxs tomonidan o‘zlashtirilish darajasida namoyon bo‘ladi. Modernizatsiya, globalizatsiya va axborot makonining kengayishi natijasida jamiyatda me’yoriy tizimlar o‘zgarib, an’anaviy axloqiy qadriyatlar zaiflashib bormoqda. Bu esa shaxsda ijtimoiy me’yorlar bilan individual ehtiyojlar o‘rtasida ziddiyatlarni kuchaytiradi.

Oila, ta’lim muassasasi va ijtimoiy institutlarning psixologik funksiyalari to‘liq amalga oshmaganda, shaxsda ijtimoiy moslashuv mexanizmlari yetarlicha shakllanmaydi. Bu holat o‘z navbatida deviant xulq shakllarini – tajovuzkorlik, befarqlik, konformizm yoki destruktiv xulqni keltirib chiqaradi. Ayniqsa, yosh avlodda ijtimoiy identifikatsiya jarayonining izdan chiqishi, o‘zini milliy yoki madaniy jamoaga mansub his qilmaslik holatlari kuzatilmoqda.

Madaniy omillarning ta’siri, shuningdek, ommaviy madaniyat, ijtimoiy tarmoqlar, reklama va virtual muhit orqali ham kuchaymoqda. Mazkur jarayonlarda ma’naviy qadriyatlardan yiroq, utilitar va hedonistik qadriyatlarning targ‘ib qilinishi shaxsda ichki axloqiy me’yorlarni buzadi, o‘zini nazorat qilish darajasini pasaytiradi. Shu bois, xulq og‘ishishni tushuntirishda ijtimoiy-madaniy

determinatsiya markaziy omil sifatida qaraladi. U shaxsning psixologik barqarorligiga, ijtimoiy moslashuviga va axloqiy me’yorlarni o‘zlashtirish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Xulq og‘ishish muammosi psixologiya va sotsiologiya fanlari kesishgan nuqtada o‘rganiladigan murakkab hodisalardan biridir. Uning ijtimoiy-madaniy determinatsiyasini anglashda bir qator klassik va zamonaviy nazariyalar muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bular orasida E. Durkheimning “Anomiya” nazariyasi, R. Mertonning “Me’yoriy ziddiyat” modeli, A. Banduraning “Ijtimoiy o‘rganish” nazariyasi, A. Adlerning “Ijtimoiy manfaat” konsepsiyasi, L. Festingerning “Kognitiv dissonans” nazariyasi hamda G. Meadning “Ijtimoiy men” haqidagi g‘oyalari alohida o‘rin tutadi. [6.-256 b.]

Yoshlarda xulq og‘ishish hodisasi murakkab va ko‘p qirrali ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayonni tushunish uchun nafaqat shaxsning ichki psixologik holati, balki uning atrofidagi ijtimoiy muhit, madaniy qadriyatlar va jamiyatning me’yoriy tizimi ham hisobga olinishi zarur.

Xulq og‘ishish shaxsning o‘ziga xos xususiyatlari, ichki intilishlari va tashqi sharoitlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir natijasida yuzaga keladi. Yoshlar o‘zlarini jamiyat bilan solishtirib, me’yorlardan chetlashish yoki atrofdagi tajribalarni o‘rganish orqali xatti-harakatlarini shakllantiradi. Shu bilan birga, ichki qarashlar va tashqi ta’sirlar o‘rtasidagi nomuvofiqlik yoshlarning qaror qabul qilish jarayonida muhim rol o‘ynaydi va ba’zi hollarda ularni deviant xulqqa yo‘naltiradi.

Xulq og‘ishishning ijtimoiy-madaniy determinantlari yoshlarni shakllantiruvchi asosiy omil sifatida ajralib turadi. Jamiyatning me’yorlari va qadriyatlari zaiflashgan yoki yetarlicha mustahkam bo‘lmagan hollarda, yoshlar o‘zini orientirsiz his qilishi mumkin va bu holat xulqdagi og‘ishishlarni kuchaytiradi. Shu bilan birga, atrof-muhitdagi modellardan o‘rganish, tengdoshlar bosimi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash yoki unga ega bo‘lmaslik kabi omillar yoshlarning xulqini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki xulq ogʻishini oʻrganishga doir zamonaviy yondashuvlar tahlili, ushbu hodisani tushuntirishda integrativ psixologik yondashuv zarurligini koʻrsatadi. Shaxsning ichki psixik ziddiyatlari, emotsional disbalans, past ijtimoiy nazorat darajasi va oʻzini baholashdagi nomutanosiblik xulq ogʻishishning psixologik mexanizmlarini shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon boʻladi. Shu bilan birga, zamonaviy psixologik tadqiqotlar xulq ogʻishishni individual jarayon sifatida emas, balki ijtimoiy kontekstda kechuvchi, shaxs va muhit oʻrtasidagi oʻzaro ta’sir natijasi sifatida tahlil etish zarurligini asoslab beradi.

Xulq ogʻishishning ijtimoiy-madaniy determinatsiyasi psixologik jihatdan tahlil qilinganda, jamiyatdagi qadriyatlar tizimidagi oʻzgarishlar, ijtimoiy me’yorlarning zaiflashuvi, oilaviy muhitning beqarorligi hamda axborot-virtual makonning kuchaygan ta’siri shaxsning ijtimoiylashuv jarayonini murakkablashtirib, deviant xulq shakllarining paydo boʻlishiga zamin yaratadi. Shu sababli, xulq ogʻishishni faqat individual psixologik muammo sifatida emas, balki ijtimoiy-psixologik fenomen sifatida oʻrganish dolzarb hisoblanadi.

Shunday qilib, yoshlarda xulq ogʻishish hodisasi ijtimoiy-madaniy va psixologik determinantlarning murakkab oʻzaro ta’siridan kelib chiqadi. Bu hodisani tushunish va unga samarali ta’sir koʻrsatish uchun yoshlarni tarbiyalashda, ijtimoiy me’yorlarni mustahkamlashda va psixologik yordam koʻrsatishda kompleks yondashuv qoʻllanilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Абраменкова В. В.** Социальная психология личности. — Москва : Академический проект, 2019.
2. **Бергер П., Лукман Т.** Социальное конструирование реальности : трактат по социологии знания. — Москва : Медиум, 2020.

3. **Гидденс Э.** Социология. — Москва : Едиториал УРСС, 2021.
4. **Инглхарт Р., Вельцель К.** Культурное развитие человечества : модернизация, культурные изменения и демократия. — Москва : Новое издательство, 2018.
5. **Кребер А. Л., Клакхон К.** Определения культуры. — Санкт-Петербург : Питер, 2017.
6. **Маркова А. К.** Психология поведения человека. — Москва : Изд-во МГУ, 2016.
7. **Парсонс Т.** Социальная система. — Москва : Академический проект, 2022.
8. **Ритцер Дж.** Современные социологические теории. — Санкт-Петербург : Питер, 2021.
9. **Хофстеде Г.** Культуры и организации : программирование коллективного сознания. — Москва : Олимп-Бизнес, 2020.
10. **Шульц Д. П., Шульц С. Э.** Теории личности. — Санкт-Петербург : Питер, 2019.

INGLIZ TILI DARSLARIDA REAL TIL MATERIALLARINI TANLASHDA COCA KORPUSINING O‘RNI

G‘apporov Zayniddin Abdusalom o‘g‘li
Samarqand Davlat pedagogika instituti
Umirov Ilhomjon Iskandar o‘g‘li
Jizzax politeknika instituti

Annotatsiya: *Ushbu tezisda ingliz tili ta'limida COCA (Corpus of Contemporary American English) korpusidan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Korpusning real nutq namunalari, keng qo'llaniladigan* ***kollokatsiyalar*** *va kontekstual ma'lumotlarni taqdim etishdagi afzalliklari ko'rsatib beriladi. Shuningdek, COCA asosida mashg'ulotlar samaradorligini oshirish, mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash va* ***kommunikativ kompetensiya****ni rivojlantirish masalalari yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *COCA, ingliz tili ta'limi, kollokatsiya, korpus lingvistikasi, mustaqil ta'lim, kommunikativ kompetensiya.*

Abstract: *This thesis analyzes the possibilities of using the COCA (Corpus of Contemporary American English) corpus in English language teaching. The advantages of the corpus in providing real speech samples, widely used collocations and contextual information are shown. Also, the issues of increasing the effectiveness of training based on COCA, supporting independent learning and developing communicative competence are covered.*

Keywords: *COCA, English language teaching, collocation, corpus linguistics, independent learning, communicative competence.*

Аннотация: *В данной диссертации анализируются возможности использования корпуса COCA (Корпус современного американского английского языка) в преподавании английского языка. Показаны преимущества корпуса в предоставлении реальных речевых образцов, широко используемых коллокаций и контекстной информации. Также рассматриваются вопросы повышения эффективности обучения на основе COCA, поддержки самостоятельного обучения и развития коммуникативной компетенции.*

Ключевые слова: *COCA, преподавание английского языка, коллокация, корпусная лингвистика, самостоятельное обучение, коммуникативная компетенция.*

Kirish. Zamonaviy chet tilini o‘qitishda real til materiallaridan foydalanish o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Ingliz tili ta’limida o‘qituvchi nafaqat grammatik qoidalarni, balki tabiiy til birliklarini ham taqdim etishi zarur. Shu nuqtai nazardan, COCA (Corpus of Contemporary American English) korpusi o‘qituvchilar va tadqiqotchilar uchun boy manba vazifasini bajaradi [8,9]. Ushbu korpus 1990-yillardan buyon to‘plangan 1 milliarddan ortiq so‘z birliklarini o‘z ichiga oladi va unda og‘zaki nutq, ommaviy axborot vositalari, ilmiy matnlar hamda badiiy asarlar qamrab olingan [1,27].

COCA yordamida o‘qituvchi dars uchun eng ko‘p ishlatiladigan leksik birliklarni, ularning tabiiy kollokatsiyalarini va janrlararo farqlarini aniqlash imkoniga ega bo‘ladi [3,89]. Bu esa o‘quvchilarni amaliy til muhitiga yaqinlashtiradi hamda ularning so‘z boyligini faol qo‘llashga yordam beradi. Masalan, chastota ma’lumotlari asosida mavzuga oid eng dolzarb so‘z va birikmalar tanlanadi, so‘ng ularni kontekstda o‘rgatish orqali nutqiy ko‘nikmalar rivojlantiriladi.

1. Leksik material va chastota. COCA’da mavjud 1 milliarddan ortiq matn yordamida **eng ko‘p qo‘llaniladigan so‘z va iboralar** aniqlanadi. Masalan, *actually, basically, probably* kabi so‘zlar og‘zaki nutqda juda ko‘p ishlatiladi, biroq ko‘plab darsliklarda ularga yetarli e’tibor berilmaydi [4,97]. Shunday qilib, COCA o‘qituvchilarga **amaliy lug‘at ro‘yxatini** tanlashda ilmiy asos beradi. Bu esa talabalarni eng zarur bo‘lgan so‘zlar bilan tanishtirib, nutqiy kompetensiyasini tezroq rivojlantiradi.

2. Kollokatsiyalar va frazeologizmlar. COCA orqali keng tarqalgan **kollokatsiyalar** (birgalikda ishlatiladigan so‘zlar) va **idiomatik birliklar**ni o‘rganish mumkin. Masalan, *strong tea* (to‘g‘ri) va *powerful tea* (xato) kabi farqlar kollokatsion tahlil orqali aniq ko‘rinadi. Shuningdek, *take responsibility, heavy rain, make progress* kabi birikmalarni kontekstdagi qo‘llanishi orqali o‘rganish o‘quvchilarda **til sezgirligi**ni oshiradi va nutqni yanada tabiiylashtiradi [5, 127].

3. Janr va uslub farqlari. COCA’da turli janrlardagi materiallar (ilmiy maqolalar, badiiy asarlar, yangiliklar, suhbatlar, radio va televidenie nutqlari) mavjud. Bu esa talabalarga **rasmiy va norasmiy nutq** farqlarini ko‘rsatishga yordam beradi. Masalan, ilmiy maqolalarda *“The results indicate that…”* iborasi keng ishlatilsa, og‘zaki suhbatlarda *“It looks like…”* shaklida oddiyroq ifoda qo‘llanadi. Shunday qilib, o‘quvchilar vaziyatga mos til registrini tanlashni o‘rganadilar.

4. Autentik topshiriqlar yaratish. COCA’dan olingan real jumlalar asosida **autentik mashqlar** tuzish mumkin. Masalan:

- *“She made a decision to…”* kabi misollardan foydalanib, talabalarni yangi jumlalar tuzishga undash.
- Yangiliklar matnidan qisqa parcha olib, **muhokama topshirig‘i** tuzish.
- Og‘zaki suhbatlardan olingan dialoglarni **rol o‘ynash mashqlari**ga qo‘shish.

Bunday topshiriqlar darsni jonlantiradi va o‘quvchilarni real muloqotga yaqinlashtiradi [9,71].

5. Mustaqil ta’lim imkoniyati. Talabalar COCA’dan mustaqil foydalanib, o‘zlari qiziqqan so‘z yoki iboraning **qanchalik keng qo‘llanilishini** tekshirishlari mumkin. Masalan, *job hunting* va *job seeking* iboralari qaysi kontekstda ko‘proq ishlatilishini aniqlash orqali yozma ishlarini to‘g‘ri tashkil etadilar [6, 34]. Bundan tashqari, COCA yordamida **grammatika qo‘llanishi**ni ham o‘rganish mumkin. Masalan, *present perfect* va *past simple* fe’llarining ishlatilish chastotasini taqqoslab, haqiqiy farqni tushunib olishadi. Bu esa **o‘z-o‘zini nazorat qilish** va **refleksiv o‘qish** ko‘nikmalarini shakllantiradi.

6. Amaliy tavsiyalar. **O‘qituvchilar va Talabalar uchun:**

O‘qituvchilar uchun:

1. **Leksik minimum tuzish.** COCA yordamida talabalarga eng ko‘p ishlatiladigan 2000–3000 so‘z va iboralarni tanlab berish. Masalan, *at the end of the day, as a matter of fact* kabi iboralar ko‘plab kontekstlarda uchraydi 1-rasm.

2. **Autentik matnlar asosida topshiriq yaratish.** Yangilik maqolalaridan qisqa parcha olib, undan so‘ng **savol-javob mashqlari** tuzish.
3. **Til registrlarini taqqoslash.** Biror iboraning og‘zaki va yozma nutqda qanday qo‘llanishini COCA orqali aniqlab, o‘quvchilar bilan muhokama qilish [7, 86].

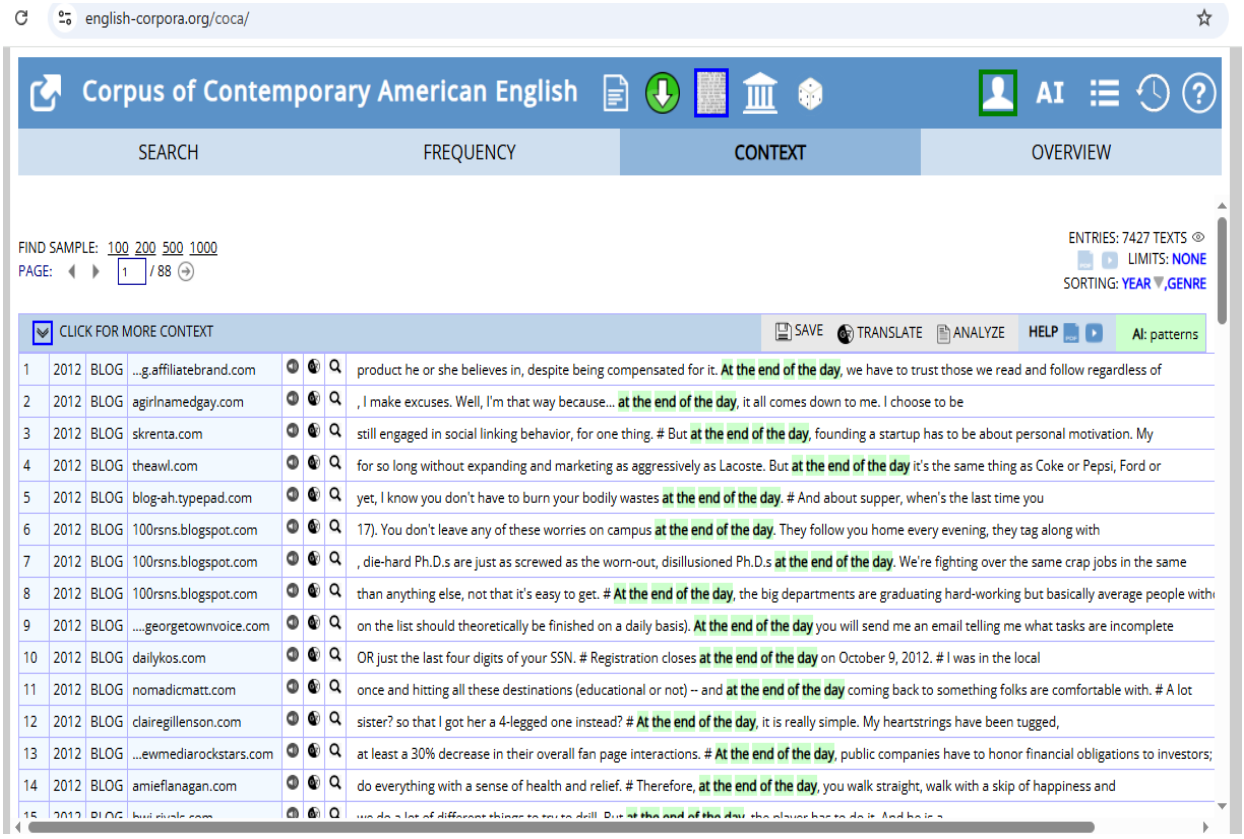

1-rasm “*at the end of the day” birikmasini COCA da berilishi*

Talabalar uchun:

1. **So‘z birikmalarini tekshirish.** Yangi o‘rgangan so‘zni COCA’da qidirib, u qaysi so‘zlar bilan birga ko‘p ishlatilishini ko‘rish. Masalan, *commit a crime* to‘g‘ri, lekin *do a crime* deyarli ishlatilmaydi.
2. **Yozma ishlarni tahlil qilish.** O‘z inshosida ishlatmoqchi bo‘lgan iborani COCA’da qidirib, uning qanchalik tabiiy ekanini aniqlash.
3. **Mustaqil o‘qish topshiriqlari.** O‘ziga qiziqarli mavzular bo‘yicha (sport, ilm-fan, kino) COCA’dan real misollar topib, ularni darsda taqdim etish.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tili darslarida COCA korpusi **avtentiqlikni ta’minlovchi muhim manba** sifatida alohida o‘rin tutadi. U orqali o‘qituvchi eng

ko‘p qo‘llaniladigan so‘z va iboralarni tanlashi, talabalarni keng tarqalgan kollokatsiyalar bilan tanishtirishi va real matnlar asosida dars tashkil qilishi mumkin. Bundan tashqari, COCA turli janr va registrlardagi materiallarni qamrab olgani bois, talabalar **rasmiy va norasmiy nutq** farqlarini anglaydi. Eng asosiysi, korpusdan foydalanish talabalarni **mustaqil o‘rganish va tadqiqot faoliyati**ga jalb qiladi. Shu sababli COCA zamonaviy ingliz tili ta’limida **innovatsion, samarali va amaliy vosita** bo‘lib xizmat qiladi hamda talabalarni real hayotiy muloqotga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. **Davies M.** The corpus of contemporary American English (COCA): 1 billion words, 1990–present. – Electronic resource. – Mode of access: https://www.english-corpora.org/coca/
2. **Biber D., Conrad S., Reppen R.** *Corpus linguistics: Investigating language structure and use.* – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 280 p.
3. **McEnery T., Hardie A.** *Corpus linguistics: Method, theory and practice.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – 312 p.
4. **Hunston S.** *Corpora in applied linguistics.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 234 p.
5. **O’Keeffe A., McCarthy M., Carter R.** *From corpus to classroom: Language use and language teaching.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 276 p.
6. **Reppen R.** *Using corpora in the language classroom.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 179 p.
7. **Sinclair J.** *Corpus, concordance, collocation.* – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 179 p.
8. **Flowerdew L.** *Corpora and language education.* – London : Palgrave Macmillan, 2012. – 248 p.
9. **Aston G.** *Learning with corpora.* – Houston, TX : Athelstan, 2001. – 196 p.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARIDA AXLOQIY VA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENTSIYALARI

Axatov Samariddin Aliqulovich

Mirzo Ulug’bek nomidagi O’zMU Harbiy tayyorgarlik oquv markazi

***Annotatsiya**: Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida axloqiy-psixologik tayyorgarlik (APT)ning zamonaviy tendensiyalarini ilmiy-nazariy asoslar bilan tahlil qiladi. Muallif armiya tizimidagi islohotlar, aralash yollash tizimiga o‘tish, texnologiyalashuv va axborot-psixologik ta’sirlar kuchayishi sharoitida APTning strategik ahamiyatini asoslaydi. Tadqiqotda individualizatsiya, real jangovar sharoitga yaqinlashtirilgan mashg‘ulotlar, stressga chidamlilikni oshirish, “ruhiy qalqon”ni shakllantirish, intizom va ma’naviy-irodaviy fazilatlarni mustahkamlash yo‘nalishlari ko‘rsatiladi. Muammo sifatida chaqiriluvchilarda qadriyatlar tizimiga ishonchsizlik, “dushman” obrazining noaniqligi va mashg‘ulotlarda haqiqiy psixologik tanglikni simulyatsiya qilishdagi qiyinchiliklar qayd etiladi. Maqola APTni baholash va optimallashtirishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish, sotsiologik tahlil metodikasini joriy etish, shuningdek, ofitserlar uchun stress-inokulyatsiya, axborot urushiga qarshi psixologik himoya, faol o‘qitish metodlarini kengaytirish bo‘yicha tavsiyalar beradi.*

***Kalit so‘zlar:** Axloqiy-psixologik tayyorgarlik, Jangovar tayyorgarlik, Stressga chidamlilik, Axborot urushi, “Ruhiy qalqon”, Harbiy islohotlar, Individualizatsiya, Faol o‘qitish metodlari, Sotsiologik tahlil, Intizom va irodaviy fazilatlar, Aralash yollash tizimi, Psixologik simulyatsiya*

***Аннотация:** Статья анализирует научно-теоретические основы и современные тенденции морально-психологической подготовки (МПП) в Вооруженных Силах Республики Узбекистан в условиях реформ, перехода к смешанной системе комплектования, роста технологичности и усиления*

информационно-психологического воздействия. Подчеркивается стратегическая роль МПП в обеспечении боеготовности: индивидуализация подготовки, приближение тренировок к реальным боевым условиям, развитие стрессоустойчивости, формирование «психологического щита», укрепление дисциплины и морально-волевых качеств. Отмечены проблемы: недоверие части призывников к транслируемой системе ценностей, неопределенность образа противника, трудности имитации реального психического напряжения на занятиях. Предлагаются методологические решения: разработка теоретической базы и социологической методики оценки уровня МПП, внедрение стресс-инокуляции, расширение активных методов обучения и мер психологической защиты от информационных операций, методическая поддержка командного состава.

Ключевые слова:*Морально-психологическая подготовка, Боевая готовность, Стрессоустойчивость, Информационная война, Психологический щит, Военные реформы, Индивидуализация подготовки, Активные методы обучения, Социологический анализ, Дисциплина и волевые качества, Смешанная система комплектования, Психологическое моделирование*

Abstract:*This article examines the scientific and theoretical foundations and current trends in moral and psychological training (MPT) within the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan amid defense reforms, a shift to a mixed recruitment system, rising technologization, and intensified information-psychological influence. It argues for MPT's strategic role in combat readiness, emphasizing individualized training, realistic combat-like exercises, development of stress resilience, building a "psychological shield," and strengthening discipline and moral-volitional qualities. The study identifies key challenges: conscripts' partial distrust of institutional value systems, ambiguity regarding the adversary, and difficulties in simulating authentic psychological strain during training. Methodological solutions include establishing a robust theoretical and sociological*

assessment framework for MPT, implementing stress-inoculation protocols, expanding active learning methods, bolstering psychological defense against information operations, and enhancing instructor guidance and doctrine.

Keywords: *Moral and psychological training, Combat readiness, Stress resilience, Information warfare, Psychological shield, Military reforms, Individualized training, Active learning methods, Sociological assessment, Discipline and volitional qualities, Mixed recruitment system, Psychological simulation*

Kirish

Axloqiy-psixologik tayyorgarlik (APT) harbiy xizmatchilarni o'qitish va tayyorlash tizimining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, ularning har qanday sharoitda jangovar vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish qobiliyatini belgilaydi. Bugungi kunda tez o'zgarib borayotgan harbiy mojarolarda, shaxsiy tarkibga psixologik stress kuchayib borayotgan bir paytda, axloqiy-psixologik tayyorgarlikning ahamiyati armiyaning jangovar tayyorgarligini ta'minlashda strategik muhim omilga aylanib bormoqda.

Bu toifa nafaqat axloqiy e'tiqod, vatanparvarlik va norozilikning rivojlanishini, balki psixologik bardoshlilik, o'zini o'zi boshqarish, jamoaviy hamjihatlik va stressga moslashishni ham o'z ichiga oladi. Axloqiy va psixologik tayyorgarlik tushunchasi: Ilmiy adabiyotlarda axloqiy va psixologik tayyorgarlik tushunchasi turli yo'llar bilan talqin qilinadi, ammo barcha ta'riflar uning shaxsiy tarkibga maqsadli pedagogik va psixologik ta'sir ko'rsatishni, barqaror axloqiy fazilatlarni, ruhiy chidamlilikni va jangovar vazifalarni bajarishga tayyorlikni rivojlantirishga qaratilganligini anglatadi.

Asosiy qism

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarning ma'naviy-psixologik tayyorgarligi (MPT)dagi zamonaviy tendentsiyalar individualizatsiyani kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, stressga chidamlilikka va real jangovar sharoitlarga moslashishga urg'u berishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, harbiy xizmatchilarda axborot urushi va psixologik ta'sirga qarshi turish uchun "ruhiy qalqon"ni rivojlantirish,

shuningdek, ma'naviy-irodaviy fazilatlarni oshirish va intizomni mustahkamlash muhimdir.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida , butun jamiyatimiz singari, chuqur o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Bu o'zgarishlar O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlarning tabiati bilan bog'liq bo'lib, ular jamiyatning barcha jabhalarini tubdan o'zgartirishga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari ham o'z bo'linmalari va tuzilmalarini isloh qilish, qo'shinlarning tashkiliy tuzilmasini va jangovar qo'mondonlik tizimini qayta qurish, shaxsiy tarkib sonini qisqartirish va muddatli harbiy xizmat va shartnomaviy xizmatni birlashtirgan aralash yollash tizimiga o'tish jarayonidan o'tmoqda. Shu bilan birga, ushbu qiyin islohot davrida O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining jangovar tayyorgarligi yanada yuqoriga kutarishga harakat qilinmoqda.

Qurolli kuchlarga yangi qurollarning kiritilishi va 1990-yillarning boshlari bilan solishtirganda, butunlay boshqa qadriyatlarga ega shaxsiy tarkibni yollash hisobga olinsa, chaqiriluvchilarni o'qitish va o'qitish, shuningdek, ularning ekstremal vaziyatlarda jangovar operatsiyalarni o'tkazishga tayyorligini rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlar zarur.

Bugungi dunyoda ommaviy qirg'in qurollari, shuningdek, o'ldirmaydigan, axborot va psixologik vositalarni o'z ichiga olgan qurolli mojarolarning barcha vositalarini o'z ichiga olgan faol jangovar operatsiyalarga tayyorgarlik ko'rishda inson omilidan samarali foydalanishga e'tibor sezilarli darajada oshdi. Bu askarlardan nafaqat jismoniy, balki ruhiy kuchni ham sarflashni talab qiladi. Tinchlik va urush davrida harbiy xizmat harbiy xizmatchilarning axloqiy va psixofizik fazilatlariga hamda ular shakllanayotgan harbiy jamoalarga yuqori talablar qo'yadi.

Ushbu muammoni hal qilishda Qurolli Kuchlardagi eng keng tarqalgan va o'zgaruvchan omil sifatida shartnoma buyicha xizmat qilayotgan harbiy xizmatchilarni axloqiy va psixologik tayyorlash jarayoni alohida ahamiyatga ega.

Harbiy xizmatchilarning jangovar operatsiyalarni o'tkazishga tayyorligini ta'minlaydigan qo'shinlarning ruhiy holati harbiy faoliyat davomida shakllanadi va

takomillashtiriladi. Eng zamonaviy qurollar ham harbiy xizmatchilarning axloqiy va psixologik tayyorgarligining pastligini qoplay olmaydi. Agar shaxsiy tarkib jismoniy va ma'naviy holati yetarli bo'lmaganligi sababli jangovar operatsiyalarda faol ishtirok eta olmasa, hatto jangovar operatsiyalarni eng aniq tashkil etish ham samarasiz bo'ladi. Harbiy operatsiyalar uchun chaqiriluvchilarni axloqiy va psixologik tayyorgarlikdan o'tkazish samaradorligi ko'p jihatdan harbiy operatsiyalar sharoitida urush salohiyatini aniq tushunish bilan bog'liq. Biroq, chaqiriluvchilar har doim ham bu masalalarni yetarlicha baholayvermaydi.

Tadqiqot va natijalar:

Yuqoridagilar bilan bog'liq holda, ushbu maqolani dolzarbligi quyidagicha:

Birinchidan, Qurolli Kuchlarni isloh qilish sharoitida, ayniqsa, yangi yollash tamoyillariga o'tish va shaxsiy tarkibning aksariyat qismi o'rtasida qadriyatlarning o'zgarishi munosabati bilan, chaqiriluvchilarning axloqiy va psixologik tayyorgarligi masalalari harbiy qo'mondonlik nazariyasi va amaliyotida ko'rib chiqilishini talab qiladi. Chaqiriluvchilarning axloqiy va psixologik tayyorgarligini o'rganish uchun nazariy va metodologik asoslarni ishlab chiqish zarur.

Ikkinchidan, ijtimoiy, ijtimoiy-psixologik va boshqa omillarning axloqiy va psixologik tayyorgarlikka salbiy ta'siri, bu uning tabiatini belgilovchi ijtimoiy xususiyatlarni ilmiy tahlil qilishni talab qiladi va barcha harbiy tadbirlar bilan birgalikda muddatli harbiy xizmatchilarni axloqiy va psixologik tayyorgarlikka yondashuvlarni qayta ko'rib chiqishni, zamonaviy sharoitlarda uning darajasini sotsiologik tahlil qilish metodologiyasi bo'yicha harbiy qo'mondonlik organlari uchun tavsiyalar ishlab chiqishni talab qiladi.

Uchinchidan, ko'plab ijtimoiy omillarning ahamiyati, ularning tashkilotga ta'siri va zamonaviy sharoitlarda axloqiy va psixologik tayyorgarlikning haqiqiy darajasidagi o'zgarish tendentsiyalari, shuningdek, shaxsiy tarkibning harbiy faoliyati amalga oshiriladigan ijtimoiy voqelikning dinamizmining ortishi bilan bog'liq holda, muddatli harbiy xizmatchilar va serjantlarning axloqiy va psixologik tayyorgarligini

optimallashtirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilovchi harbiy qo'mondonlik organlarining o'ta muhimligi.

To'rtinchidan, zamonaviy sharoitlarda ularning elementlari va parametrlarining bog'liqligi va o'zaro ta'siri aniq bo'lgani uchun "axloqiy va psixologik qo'llab-quvvatlash" va "axloqiy va psixologik tayyorgarlik" toifalari o'rtasidagi munosabatlar muammolarini tahlil qilish zarur.

Beshinchidan, chaqiriluvchilarning axloqiy va yordam tayyorgarligi zamonaviy jangovar talablarni olgan uning metodologiyasiga yangi narsalarni kiritmoqda. Mutaxassislar chaqiriluvchilarni axloqiy va tibbiy davolash jarayonini optimallashtirish va metodologiyani ta'minlash bo'yicha boshqaruv organlari uchun tavsiyalar ishlab chiqishda yetarli darajada ishlamayaptilar.

Bu jarayonga ijtimoiy omillarning ta'siri axloqiy va psixologik tayyorgarlikning metodologik sifatiga putur yetkazadigan bir qator sabablarni ochib berdi.

Xulosa va tavsiyalar:

Ba'zi chaqiriluvchilar orasida Qurolli Kuchlarda ishlab chiqilayotgan qadriyatlar tizimlarining to'g'riligiga ishonchsizlik;

haqiqiy dushman va uning imkoniyatlari haqida noaniqlik.

Jangovar tayyorgarlik paytida ofitserlar haqiqiy qarama-qarshilik uchun sharoit yaratishda qiynalishadi va "dushman" harakatlarini simulyatsiya qilish shaxsiy tarkibda zarur psixologik kuchlanishni (xavf va tavakkalchilik hissi) keltirib chiqarmaydi.Jangovar tayyorgarlik jarayonida harbiy xizmatchilar tomonidan vahima qo'zg'ash va ehtiyotsiz harakatlarni yaratishda qiyinchiliklar yuzaga keladi, bu esa shaxsiy tarkibni haqiqiy jangovar operatsiyalarni o'tkazishga tayyorlashga va boshqalarga ta'sir qiladi.

Harbiy jamoalarning faoliyat tuzilishi kontseptsiyasiga asoslangan maqola tadqiqotining ob'ekti zamonaviy sharoitlarda shaxsiy tarkibning jangovar tayyorgarligidir.

Maqola tadqiqotining obyekti sifatida, harbiy jamoalarning faoliyat tuzilishi kontseptsiyasiga asoslanib, zamonaviy sharoitlarda shaxsiy tarkibning jangovar tayyorgarligi ta'kidlangan.

Maqola tadqiqotining maqsadi muddatli harbiy xizmatchilarning jangovar tayyorgarlik sohasidagi axloqiy va psixologik tayyorgarligini oshirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** – Toshkent, 1992.
2. **O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.** – Toshkent, 2020.
3. **O‘zbekiston Respublikasining “Mudofaa to‘g‘risida”gi Qonuni.** – Toshkent, 2018.
4. **O‘zbekiston Respublikasining “Harbiy xizmatni o‘tash to‘g‘risida”gi Qonuni.** – Toshkent, 2019.
5. **“Yoshlarni chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorlash” o‘quv dasturi.** – Toshkent, 2017.
6. **“O‘smirlarni chaqiriqqacha tayyorlash to‘g‘risidagi Nizom”.** – Toshkent, 2014.
7. **Каримов А. Х.** *Ҳарбий жамоалар психологияси ва раҳбарлик омиллари.* – Тошкент : Академия ҚК, 2022.
8. **Академия ҚК РЎз.** *Морально-психологик тайёргарликка фаол ўқитиш усулларини жорий этиш бўйича методик тавсиялар.* – Тошкент, 2023

O‘SMIRLIK DAVRIDA SHAXSLARARO MUNOSABATNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Qayumov Kozimjon Nozimjon o‘g‘li

Aniq ijtimoiy fanlar unversiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘smirlik davrida shaxslararo munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilinadi. O‘smirning emotsional barqarorligi, o‘zini anglash jarayoni, guruhga mansublik ehtiyoji va do‘stlik munosabatlarining mazmuni ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, oilaviy muhit, maktab jamoasi va tengdoshlar guruhi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlarning shaxs rivojiga ko‘rsatadigan psixologik ta’siri ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *O‘smirlik davri, shaxslararo munosabat, ijtimoiy psixologiya, kommunikativ ko‘nikmalar, tengdoshlar guruhi, emotsional rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, konfliktlarni boshqarish, oila muhiti, maktab jamoasi.*

Аннотация: *В данной статье анализируются социально-психологические факторы, влияющие на формирование и развитие межличностных отношений в подростковом возрасте. Освещаются эмоциональная устойчивость подростка, процесс самосознания, потребность в принадлежности к группе и содержание дружеских отношений на основе научных источников. Кроме того, рассматривается психологическое воздействие взаимодействия семейной среды, школьного коллектива и группы сверстников на развитие личности.*

Ключевые слова: *Подростковый возраст, межличностные отношения, социальная психология, коммуникативные навыки, группа сверстников, эмоциональное развитие, социальная адаптация, управление конфликтами, семейная среда, школьный коллектив.*

Annotation*: This article analyzes the socio-psychological factors influencing the formation and development of interpersonal relationships during adolescence. It explores the adolescent’s emotional stability, the process of self-awareness, the need for group belonging, and the nature of friendship relations based on scientific sources. Additionally, the psychological impact of interactions among the family environment, school community, and peer group on personality development is examined.*

***Keywords**: Adolescence, interpersonal relationships, social psychology, communication skills, peer group, emotional development, social adaptation, conflict management, family environment, school community.*

Shaxsning axloqiy jihatdan intensiv tarkib topishi, axloqiy ongining shakllanishi, hatti-harakatlarning etik normalarini o‘zlashtirishi o‘smirlik yoshining muhim psixologik xarakteristikalaridandir. O‘smirlik yoshi - o‘z hatti-harakatlarida suyana boshlaydigan dunyoqarashning, ma’naviy e’tiqod, prinsip hamda ideallarni baholash mulohazalari tizimining tarkib topish davridir.[18] Agar bola kichik maktab yoshi davrida kattalarning, o‘qituvchilarning va ota-onalarning bevosita ko‘rsatmalari bilan yoki o‘zining tasodifiy, impulsiv istaklari ta’siri bilan harakat qilgan bo‘lsa, endilikda uning uchun o‘z hatti-harakatlarining prinsipi, o‘zining qarashlari, e’tiqodlari asosiy ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi va tarbiyachi shuni nazarda tutishi lozimki, xuddi ana shu yoshda axloqiy ong taraqqiyotiga zamin qo‘yiladi.

Shaxs insonning o‘zini o‘rab turgan olam bilan o‘zaro munosabatlarida shakllanadi. Dunyo bilan o‘zaro munosabatda, u amalga oshiradigan faoliyatda inson nafaqat o‘zini namoyon qiladi, balki shakllanadi. Shuning uchun ham inson faoliyati psixologiya uchun shunday fundamental ahamiyatga ega. Inson shaxsi, ya'ni shaxs tushunchasi bilan belgilab qo‘yilgan obyektiv voqelik, oxir-oqibat, haqiqiy individ, tirik, harakat qiluvchi shaxsdir. Psixofizik jihatdan “neytral” yoki sof ma'naviy ta'lim sifatida shaxsiyat yo‘q va "shaxs" deb tushunilgan maxsus fan yo‘q.[19]

Shaxs sifatida ijtimoiy munosabatlar tizimida birlik, bu munosabatlarning haqiqiy tashuvchisi sifatida harakat qiladi. Bu shaxs tushunchasi psixologik kategoriya emas, balki ijtimoiy ekanligini tasdiqlovchi nuqtayi-nazarning ijobiy yadrosidir. Biroq, bu shaxsning o‘zi voqelik sifatida, voqelikning bir bo‘lagi sifatida turli xil xususiyatlarga ega bo‘lgan - ham tabiiy, balki nafaqat ijtimoiy - turli

[18] Платонов Е.П. Социалная психология поведения: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. –С. 54.
[19] Дружинина В. Психология. Учебник. Питер, 2003. –С. 102.

fanlarning o‘rganish predmeti ekanligini istisno qilmaydi. muayyan aloqalar va munosabatlar.[20] Psixologiya bu fanlar qatoriga majburiy ravishda kiradi, chunki psixikasiz, bundan tashqari, ongsiz odam yo‘q. Shu bilan birga, shaxsiyatning ruhiy jihati boshqalar bilan joylashmaydi; psixik hodisalar shaxsning ajralmas hayotiga organik tarzda to‘qilgan, chunki barcha psixik hodisa va jarayonlarning asosiy hayotiy vazifasi odamlar faoliyatini tartibga solishdan iborat.

Shaxslararo munosabatlar - odamlarning o‘zaro bog‘liqligi va o‘zaro ta'siri. Shaxslararo o‘zaro ta'sir psixologiyasi kommunikatorlarning ijtimoiy pozitsiyalari, ularning ma'no yaratish tizimi, ijtimoiy-psixologik aks ettirish qobiliyati bilan belgilanadi. Shaxslararo o‘zaro ta'sir ijtimoiy idrok etishning psixologik mexanizmlari va sababiy bog'liqlik bilan shartlanadi.[21]

Ijtimoiy idrok- ijtimoiy obyektlar - odamlar, etnik guruhlar va boshqalarni idrok etishning ijtimoiy shartlanishi. atribut(latdan. sabab- sabab va atributi- berish, sovg‘a qilish) - boshqa odamlarning xatti-harakatlarining sabablari va motivlarini subyektiv tushuntirish, ularning shaxsiy fazilatlarini talqin qilish.[22]

Odamlarning bir-biriga nisbatan barqaror munosabatlari mavjud - munosabat. Idrok qilinadigan ijtimoiy ob'ekt ma'lum bir shaxs ega bo‘lgan bog'lanishlarning semantik tizimiga kiradi. Shaxsiy fazilatlarning o‘xshashligi yoki bir-birini to‘ldirishi bilan muloqotda bo‘lgan odamlar ijobiy munosabatni rivojlantiradilar; qabul qilib bo‘lmaydigan fazilatlar bilan, psixologik mos kelmaslik - salbiy munosabat.

Qabul qilinadigan ijtimoiy obyekt ham passiv emas - u ma'lum bir taassurot yaratishga intiladi, o‘ziga xos tasvirni shakllantiradi - tasvir muayyan ijtimoiy guruhlarning ijtimoiy kutishlarini aks ettiruvchi va o‘zaro ta'sirning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Muloqot sherigiga ta'sir qilishda odamlar o‘z maqsadlariga erishish

[20] psychology.com
[21] www.psihol.ru
[22] Ильин Е. Психология индивидуальных различий. – Москва, 2003. –С. 41.

uchun qulay taassurot qoldirishga moyildirlar. Shu bilan birga, sherikning individual xatti-harakatlarining sabablari sezgir tahlil qilinadi.

Aloqa predmeti haqida qarama-qarshi ma'lumotlar olingandan so‘ng, vaziyat yuzaga kelishi mumkin kognitiv dissonans. Bunday hollarda, shaxs yagona toifali xulosaga moyil bo‘ladi - shaxsning kognitiv tuzilishi muvozanatga intiladi.

Insonning tashqi ko‘rinishi uning milliy va ijtimoiy o‘ziga xosligi, ruhiy fazilatlari, madaniy darajasi va boshqalar haqida ko‘p sonli axborot signallari majmuasi sifatida talqin etiladi.Bir-birini idrok etgan holda, odamlar sherikning xarakteri va ruhiy holati, uning kommunikativ va faol fazilatlari haqida xulosalar chiqaradilar.

Agar insonning birinchi taassurotlari ijobiy bo‘lsa, unda uning barcha keyingi harakatlariga ijobiy baho berish tendentsiyasi mavjud. Agar birinchi taassurot salbiy bo‘lsa, shaxsning xatti-harakatlaridagi noxush ko‘rinishlar bilan bog'liq bo‘lsa, unda uning keyingi xatti-harakatlarini baholashda, qoida tariqasida, salbiy tendentsiya ustunlik qiladi (“salbiy halo ta'siri”).[23]

Boshqa odamlarning xulq-atvorini baholash nafaqat shoshqaloqlik, xolislik, balki mantiqsiz hamdir. Xulq-atvorning ba'zi sabablari bo‘rttirilgan yoki kam baholangan. Erkaklar va ayollarning baholashlari va o‘z-o‘zini baholashlari bir xil emas. Erkaklar, qoida tariqasida, o‘zlarini va boshqalarni sifatlari bo‘yicha, ayollarni esa sharoitlar bilan tavsiflaydi. Ayollar o‘zlarining xususiyatlarini situatsion omillar bilan izohlaydilar.

Hatto taqlid qiluvchi hissiy ko‘rinishlar ham erkaklar va ayollar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Ayollar g‘azabni ko‘rgan joyda, erkaklar qat'iylikni ko‘radilar. Shaxsning shaxsiy tuzilishi qanchalik ko‘p qirrali bo‘lsa, uning haqiqatga bo‘lgan munosabati va dunyoni ko‘p o‘lchovli ko‘rishi qanchalik plastik bo‘lsa, u qutbli baholashga kamroq moyil bo‘ladi. Cheklangan shaxslar ijtimoiy ob'ektlarni primitivlashtiradi.

[23] A.I.Kovaleva, V.A.Lukov Yoshlar sotsiologiyasi: Nazariy masalalar - Moskva: Socium, 1999 .—B. 325 .

Hamkorlik va qarama-qarshilik sharoitida turli baholash mezonlari aktuallashtiriladi. To‘qnashuvda asosiy e'tibor dushmanning zaif tomonlarini aniqlashga qaratiladi. Muloqot sub'ektlarining turli maqomlari ham ularning o‘zaro baholash xarakterini belgilaydi. Rahbar ba'zi fazilatlari uchun bo‘ysunuvchini, boshqalari uchun esa boshliqning bo‘ysunuvchisini qadrlaydi. Rahbarning tashqi belgilari ayniqsa diqqat bilan baholanadi. Bo‘ysunuvchi uchun ahamiyatli bo‘lgan belgilar ayniqsa ta'kidlangan.

Har bir ko‘proq yoki kamroq tipik vaziyatda odamlar bir-biridan ma'lum xatti-harakatlarning namoyon bo‘lishini kutishadi. Ushbu umidlarning oqlanishi qoniqish, asossizlik - bezovtalanish, umidsizlik va yoqtirmaslik hissini keltirib chiqaradi. Odamlar o‘zlarining yuqori ehtimollik bashoratlarini tasdiqlashni yaxshi ko‘radilar.

Aksariyat odamlar o‘zlarining xatti-harakatlariga muvofiq harakat qilishadi. Muloqotning ma'lum bir natijasini oldindan rejalashtirish, ular buni o‘zlarining xatti-harakatlari bilan qo‘zg'atadilar. Ta'sirchan odam odatda o‘zini allaqachon xafa bo‘lgandek tutadi va tajovuzkor odam "jang qilmaslik" uchun sababni o‘tkazib yubormaydi. Odamlar o‘zlarida eng qadrli bo‘lgan fazilatlarni birinchi o‘ringa olib chiqadilar. Ko‘pincha ular shubhasiz hokimiyatga taqlid qilib, boshqa odamlarning "xulq-atvori" terisida kiyinadilar. Sinov to‘plari ham tez-tez ishga tushiriladi - sherikning kerakli xatti-harakatlarini qo‘zg'atadigan xatti-harakatlar usullari.[24]

Biror kishi aloqa sheriklari to‘g'risidagi ma'lumotlarning taxminan 70 foizini xatti-harakatlarning tashqi, bevosita kuzatiladigan xususiyatlari bo‘yicha oladi: mimik, pantomimik, tempo-ritmik, vokal-intonatsiya xususiyatlari. Ammo hamma ham ularni to‘g'ri o‘qishni uddalay olmaydi. Shaxsning tashqi xulq-atvorining ko‘pgina ko‘rinishlari shartli bo‘lib, ular faqat foydalanilgan xulq-atvor pardasining kodi ma'lum bo‘lsa, tushunarli.

[24] V.T.LisovskiyYoshlar sotsiologiyasi: O‘quv qo‘llanma. SPb., 1996 – B. 141.

Inson xulq-atvorini katta orkestrning ovozi bilan solishtirish mumkin - uning xatti-harakatlarida ko‘plab asboblar ishtirok etadi, ammo ularning barchasi ma'lum bir shaxsga kerak bo‘lgan musiqani ijro etadi.

Xulq-atvorning tashqi tomonlari ko‘pincha xatti-harakatlarning haqiqiy motivlari va maqsadlarini yashiradi. Faqat maxsus diagnostika usullari (kontent tahlili, omil tahlili, shaxs testlari, guruh shaxsini baholash usuli va boshqalar) sub'ektiv xatti-harakatlarning ob'ektiv mohiyatini ochishga imkon beradi.

Muayyan taassurotlar odamning o‘z his-tuyg'ularini tashqi ko‘rinishi (turishi, mimikasi, harakatlari) asosida shakllanadi. Biroq, bu erda ham shoshilinch hukmlardan ehtiyot bo‘lish kerak. Siz boshqa odamni har xil sharoitlarda, situatsion niqoblar tashlanganida, uning xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali tushunishingiz mumkin. Yaqin odamlar o‘rtasidagi muloqot ko‘pincha notanish odamlar bilan muloqot qilishdan ko‘ra qiyinroq. Buning sababi shundaki, biz insonni qanchalik yaxshi bilsak, ular uchun nima nomaqbul ekanligini bilib olamiz. Umumiy qadriyatlarga ega bo‘lgan odamlar bir-birlarini yaxshiroq tushunishadi. Lekin faqat ma’naviy jamiyat bardavom birlikning asosidir.

Har bir inson boshqa odamlarni o‘lchashning o‘ziga xos shkalasiga ega. Muloqot jarayonida boshqa odam bilan tanishib, shaxs o‘z xatti-harakatlarining mumkin bo‘lgan strategiyasini aniqlaydi va o‘zining xulq-atvor strategiyasini etarli darajada qurishga intiladi. Shu bilan birga, ushbu strategiya aloqa sherigi tomonidan qanday baholanishi ham hisobga olinadi - hodisa yuzaga keladi ijtimoiy aks ettirish.Odamlar o‘zlarining imidji ular bilan faol munosabatda bo‘lgan kishilarning ichki dunyosida munosib o‘rin egallashiga ishonch hosil qiladi.

Ko‘pincha, sheriklarning xatti-harakatlarining sabablarini tushunmaslik, hatto ko‘pincha ularni noto‘g‘ri talqin qilish tufayli aloqa samaradorligi keskin kamayadi. O‘zaro da'vo va shikoyatlar paydo bo‘ladi, nohaq baholar bildiriladi. Atributlar ko‘pincha oldindan o‘ylangan noto‘g‘ri fikrlarga bog‘liq.

Xulosa qilib o‘smirlarni ma’naviy-ahloqiy tarbiyalash ularning o‘zlarini o‘zlari taribyalashga yo‘naltirish bilan qo‘shib olib borilgandagina yuqori samarali bo‘lishi

mumkinligi haqidagi faraz ham o‘z tasdig‘ini topdi. Shaxsning ma’naviy ahloqiy rivojlanishi jarayoni uning ma’naviy ehtiyojlari doirasi kengayishi, ideallari va qadriyatlari yuksalishi bilan uyg‘un tarzda kechadi.[25] Shuning uchun o‘smirlarning ma’naviy-ahloqiy ehtiyojlarini shakllantirish va mavjudlarini yuksaltirish orqali ma’naviy ahloqiy tarbiya samaradorligini oshirishga erishish mumkin. O‘smirlarni ma’naviy-ahloqiy jihatdan tarbiyalashga kirishdan avval ularning shu jihatlarini aniqlash bo‘yicha psixodiagnostika tadbirlari o‘tkazish mutlaqo zarur.

Psixologik tashxis natijalariga qarab o‘smirlarni ma’naviy ahloqiy tarbiyalash bo‘yicha aniq reja va dastur tuzish mumkin. Ma’naviy-ahloqiy tarbiya jarayonidan ko‘zdangan maqsadlarga faqat tarbiyani o‘zini-o‘zi tarbiyalash jarayoni bilan uyg‘unlashtirilganda erishish mumkinligini hisobga olib, o‘smir o‘zini-o‘zi tarbiyalashga yo‘naltirish birinchi darajali ahamiyat kasb etadi. Bunga erishish uchun o‘smirlar ongida ma’naviy ahloqiy qadriyatlar ustuvor ahamiyatga ega bo‘lishini ta’mnlaydigan tadbirlarni amalga shirish maqsadga muvofiq. Jumladan, tarbiya jarayonida o‘smir irodasini va empatiya tuyg‘usini rivojlantirishga qaratilgan samarali tadbirlar amalga oshirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.

1. **Платонов Е. П.** *Социальная психология поведения : учебное пособие.* – Санкт-Петербург : Питер, 2006.
2. **Дружинина В.** *Психология : учебник.* – Санкт-Петербург : Питер, 2003.
3. **Ильин Е. П.** *Психология индивидуальных различий.* – Москва, 2003.
4. **Kovaleva A. I., Lukov V. A.** *Yoshlar sotsiologiyasi: nazariy masalalar.* – Moskva : Socium, 1999.
5. **Lisovskiy V. T.** *Yoshlar sotsiologiyasi : o‘quv qo‘llanma.* – Sankt-Peterburg, 1996.
6. **Сухов А. Н.** *Социальная психология безопасности.* – Москва : Академия, 2004.

[25] Сухов А.Н. Социалная психология безопасности. Москва.: Академия . 2004. – С. 163.

7. **Psychology.com.** – Elektron manba. – Murojaat rejimi: https://www.psychology.com

8. **Psihol.ru.** – Elektron manba. – Murojaat rejimi: https://www.psihol.ru

DIAGNOSTIK INNOVATSIYALARDA MORFEMALARNING ANIQ TASNIFDAGI O‘RNI.

Muqimova Mubina Zoirjon qizi.

Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti.

To‘ychiyeva Odina Sobirovna**.**

Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti.

Anotatsiya: *Maqola diagnostik innovatsiyalarda morfemalarning ahamiyati va ularning aniq tasnifdagi o‘rnini o‘rganishga bag‘ishlangan. Morfemalar – so‘zning eng kichik ma’no birliklari – tibbiy atamalar va diagnostik terminlarni aniqlashda, yangi ilmiy nomlar yaratishda va xalqaro kommunikatsiyani soddalashtirishda muhim vosita hisoblanadi.*

Ishda morfemalarning klinik diagnostika, laborator metodlar, tibbiy qurilmalar va innovatsion texnologiyalardagi roli tahlil qilinadi. Shu bilan birga, morfemalarning lotincha va yunoncha kelib chiqishi, ularning ilmiy nomenklatura va diagnostik algoritmlardagi o‘rni yoritiladi.

Morfemalarning aniq tasnifi nafaqat terminlarning tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi, balki yangi diagnostik innovatsiyalar yaratishda samaradorlikni oshiradi. Shuningdek, ular tibbiyot fanining global miqyosda rivojlanishiga ham hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: *morfema, diagnostik innovatsiya, tibbiy terminologiya, tasnif, ilmiy nomenklatura, klinik diagnostika, laborator metodlar, tibbiy atamalar.*

Annotation: *The article is devoted to studying the significance of morphemes in diagnostic innovations and their role in precise classification. Morphemes, as the*

smallest units of meaning, are essential tools for clarifying medical terms, creating new scientific terminology, and facilitating international communication.

The study analyzes the role of morphemes in clinical diagnostics, laboratory methods, medical devices, and innovative technologies. It also highlights their Latin and Greek origins and their place in scientific nomenclature and diagnostic algorithms.

Precise classification of morphemes not only ensures the clarity of terms but also increases the efficiency of creating new diagnostic innovations. Moreover, they contribute to the global development of medical science.

Keywords: *morpheme, diagnostic innovation, medical terminology, classification, scientific nomenclature, clinical diagnostics, laboratory methods, medical terms.*

Аннотация: *Статья посвящена изучению значимости морфем в диагностических инновациях и их роли в точной классификации. Морфемы, как наименьшие единицы смысла, являются важным инструментом для уточнения медицинских терминов, создания новой научной терминологии и облегчения международной коммуникации.*

В работе анализируется роль морфем в клинической диагностике, лабораторных методах, медицинских устройствах и инновационных технологиях. Также освещается их латинское и греческое происхождение, а также место в научной номенклатуре и диагностических алгоритмах.

Точная классификация морфем обеспечивает ясность терминов и повышает эффективность создания новых диагностических инноваций, а также способствует глобальному развитию медицины.

Ключевые слова: *морфема, диагностическая инновация, медицинская терминология, классификация, научная номенклатура, клиническая диагностика, лабораторные методы, медицинские термины.*

Asosiy qism. Diagnostik innovatsiyalar sohasida morfemalarning ishlatilishi nafaqat terminlarni aniqlash va tasniflash, balki ilmiy va klinik jarayonlarni

soddalashtirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Morfemalar yordamida murakkab tibbiy atamalar qismlarga ajratiladi, ularning ma’nosi aniq tushuniladi va yangi terminlar yaratiladi. Bu esa diagnostik innovatsiyalarning samaradorligini oshiradi va tibbiyot sohasida universal kommunikatsiya imkonini yaratadi.

1. Laborator diagnostika va morfemalar

Laborator testlar va diagnostik metodlarda morfemalarning roli katta. Masalan:

“Hemato-” – qon bilan bog‘liq

“-logy” – o‘rganish fani

“-metry” – o‘lchash

Shu morfemalar orqali “hematology” – qonni o‘rganish fani yoki “spectrometry” – spektr o‘lchash usuli kabi terminlar hosil bo‘ladi. Bu terminlar laborator metodlarni aniq va tushunarli ifodalaydi. Morfemalar laborator testlarning nomlarini standartlashtirishga yordam beradi, xatoliklarni kamaytiradi va ilmiy izlanishlarda bir xildagi terminologiya bilan ishlash imkonini beradi.

2. Imaging va tasvirlash texnologiyalari

Radiologiya va boshqa tasvirlash metodlarida morfemalarning ahamiyati katta:

“Radio-” – nurlanish

“-graphy” – tasvir olish yoki chizma

Masalan, “radiography” – nurlanish orqali tasvir olish. Bu morfemalar klinik amaliyotda protseduralarni aniq ifodalash, diagnostik natijalarni tushuntirish va xatolarni kamaytirishda yordam beradi. Shu bilan birga, morfemalar yangi imaging texnologiyalarini tasniflashda ham asosiy vosita sifatida ishlatiladi.

3. Kasalliklar va simptomlarni tavsiflash

Morfemalar kasallik va simptomlarni aniq va qisqa ifodalash imkonini beradi:

“Dermat-” – teri

“-itis” – yallig‘lanish

Shu bilan “dermatitis” – teri yallig‘lanishi hosil bo‘ladi. Shunga o‘xshash morfemalar “hepatitis” (jigar yallig‘lanishi), “nephritis” (buyrak yallig‘lanishi) kabi

atamalarni yaratadi. Bu esa diagnostik jarayonda shifokorlarga tez va aniq tahlil qilish imkonini beradi.

4. Morfemalarning diagnostik innovatsiyalardagi ahamiyati

Aniqlik: Morfemalar so‘z va terminlarning qisqa, tushunarli va bir ma’noli bo‘lishini ta’minlaydi.

Universallik: Lotincha va yunoncha morfemalar xalqaro tibbiy kommunikatsiyada bir xil tushuniladi.

Yaratilish imkoniyati: Yangi terminlar tez va aniq tarzda hosil qilinadi, bu esa diagnostik innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Morfemalarning aniq tasnifi laborator diagnostika, klinik testlar, sun’iy intellekt tizimlari va elektron sog‘liqni saqlash platformalarida standartlashtirish uchun ham muhimdir. Shu yo‘l bilan morfemalar nafaqat ilmiy, balki klinik va texnologik jarayonlarda ham samarali vosita sifatida ishlatiladi.

Xulosa. Morfemalar diagnostik innovatsiyalar sohasida so‘zning eng kichik ma’no birligi sifatida katta ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Ular tibbiy terminologiyani aniqlash, kasalliklarni tasniflash, laborator va klinik jarayonlarni soddalashtirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Morfemalar orqali murakkab tibbiy atamalar qismlarga ajratiladi, ularning ma’nosi, kelib chiqishi va funksiyasi tushuniladi, bu esa diagnostik jarayonlarda aniqlikni ta’minlaydi.

Lotincha va yunoncha morfemalar xalqaro tibbiy kommunikatsiyada universal vosita sifatida ishlatiladi. Masalan, “cardiology” (yurakni o‘rganish fani), “dermatitis” (teri yallig‘lanishi) yoki “radiography” (tasvirlash usuli) kabi terminlar klinik amaliyotda tez va aniq qo‘llaniladi. Bu terminlarning aniq va standart shaklda ishlatilishi shifokorlar va ilmiy tadqiqotchilar uchun samarali kommunikatsiya imkonini yaratadi.

Morfemalarning aniq tasnifi va to‘g‘ri qo‘llanilishi yangi diagnostik innovatsiyalar yaratishda samaradorlikni oshiradi, laborator va klinik jarayonlarda xatoliklarni kamaytiradi, shuningdek, sun’iy intellekt tizimlari va elektron sog‘liqni saqlash platformalarida standartlashtirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, morfemalar tibbiyot fanining global rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi. Ular klinik amaliyotni optimallashtiradi, yangi diagnostik metodlarni yaratishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi va tibbiy bilimlarni butun dunyo bo‘ylab bir xil tushunishga imkon beradi.

Natijada, morfemalarning diagnostik innovatsiyalardagi roli faqat lingvistik jihatdan emas, balki klinik, ilmiy va texnologik jihatdan ham muhim ekanligi tasdiqlandi. Ular tibbiyot sohasida aniqlik, tezlik va samaradorlikni oshiruvchi asosiy element sifatida qaraladi. Shu sababli, morfemalarning aniq tasnifdagi o‘rni va qo‘llanilishi diagnostik innovatsiyalarni rivojlantirishda ajralmas vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. **Crystal D.** *The Cambridge encyclopedia of the English language.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2010.
2. **Katamba F.** *Morphology.* – London : Macmillan Press, 1993.
3. **Aronoff M., Fudeman K.** *What is morphology?* – Oxford : Wiley-Blackwell, 2011.
4. **Bauer L.** *Introducing linguistic morphology.* – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2003.
5. **McCarthy J.** Formal properties of the root and the template in Semitic // *Linguistic Inquiry*. – 1981.
6. **Brown G., Miller J.** *Medical terminology: A short course.* – Amsterdam : Elsevier, 2014.
7. **Champe P. C., Harvey R. A.** *Lippincott’s illustrated reviews: Biochemistry.* – Philadelphia : Wolters Kluwer, 2018.
8. **Tietz N. W.** *Clinical guide to laboratory tests.* – Amsterdam : Elsevier, 2017.
9. **Standring S.** *Gray’s anatomy: The anatomical basis of clinical practice.* – Amsterdam : Elsevier, 2021.

10. **Dorland W. A. N.** *Dorland's illustrated medical dictionary.* – Amsterdam : Elsevier, 2020.
11. **Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J.** *A comprehensive grammar of the English language.* – London : Longman, 1985.
12. **Гвоздев А. Н.** *Медицинская терминология: история и основы.* – Москва, 2015.
13. **Kwon Y., Park H.** Morphemes in medical terminology and their role in diagnostics // *Journal of Medical Linguistics*. – 2019.
14. **Louw B., Campbell S.** Clinical terminology in diagnostics // *South African Medical Journal*. – 2020.
15. **International Federation of Clinical Chemistry and Laboratory Medicine (IFCC).** *Guidelines.* – 2022.

BIOTEXNOLOGIYA JARAYONLARIDA LOTIN TILINING MORFOLOGIK STRUKTURA SIFATIDAGI FUNKSIYASI VA UNING ILMIY TERMINOLOGIYADAGI ROLI.

Toshtemirova Rayhona Anvarjon qizi.
Farg'ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti.
To'ychiyeva Odina Sobirovna.
Farg'ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti.

Anotatsiya: *Ushbu maqola biotexnologiya jarayonlarida lotin tilining morfologik struktura sifatidagi funksiyasini keng tahlil qiladi. Morfemalar va so'z tarkibiy qismlari ilmiy terminologiyada yangi atamalar yaratish, jarayonlarni tasniflash, ilmiy kommunikatsiyani soddalashtirish va ilmiy standartlarni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Maqolada morfemalarning biotexnologik jarayonlarni tushunishdagi ahamiyati, atamalarni yaratish va ularni xalqaro ilmiy hamjamiyatga mos ifodalashdagi vazifalari o'rganiladi. Shu bilan birga, maqola*

morfemalarning ilmiy tadqiqotlar, laborator metodlar va biotexnologik innovatsiyalar jarayonida qo‘llanilish imkoniyatlarini ham ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *morfema, morfologik struktura, biotexnologiya jarayonlari, ilmiy terminologiya, ilmiy nomenklatura, ilmiy kommunikatsiya, innovatsiyalar, laborator metodlar, atamalar yaratish.*

Abstract: *This article provides a comprehensive analysis of the functional role of Latin morphological structures in biotechnology processes. Morphemes and word components play a crucial role in creating new scientific terms, classifying processes, facilitating scientific communication, and ensuring adherence to scientific standards. The paper examines the significance of morphemes in understanding biotechnological processes, forming precise terminology, and expressing it appropriately within the international scientific community. Moreover, it highlights their applications in research, laboratory methods, and biotechnological innovations.*

Keywords: *morpheme, morphological structure, biotechnology processes, scientific terminology, scientific nomenclature, scientific communication, innovations, laboratory methods, term creation.*

Аннотация: *Данная статья предоставляет всесторонний анализ функциональной роли латинской морфологической структуры в биотехнологических процессах. Морфемы и составные элементы слова играют ключевую роль в создании новых научных терминов, классификации процессов, облегчении научной коммуникации и обеспечении соответствия научным стандартам. В статье рассматривается значение морфем для понимания биотехнологических процессов, формирования точной терминологии и её правильного выражения в международном научном сообществе. Кроме того, подчеркиваются возможности их применения в исследованиях, лабораторных методах и биотехнологических инновациях.*

Ключевые слова: *морфема, морфологическая структура, биотехнологические процессы, научная терминология, научная номенклатура,*

научная коммуникация, инновации, лабораторные методы, создание терминов.

Kirish. Biotexnologiya – bu hayotiy jarayonlarni ilmiy va texnologik asosda o‘rganish, modifikatsiya qilish va qo‘llashga qaratilgan zamonaviy fan bo‘lib, u tibbiyot, farmatsevtika, qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat sanoati, ekologiya va sanoat ishlab chiqarish sohalarida keng qo‘llaniladi. Biotexnologik jarayonlar murakkab biologik tizimlarni o‘rganish va boshqarish bilan bog‘liq bo‘lgani sababli, ushbu sohada ishlatiladigan terminologiya ilmiy aniqlik va standartlashuvni talab qiladi.

Lotin tili biotexnologiya fanida morfologik struktura jihatidan asosiy vosita sifatida ishlatiladi. Morfemalar – so‘zning eng kichik ma’no birligi – yangi ilmiy atamalar yaratishda, mavjud terminlarni standartlashtirishda va murakkab jarayonlarni soddalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, “bio-” morfemasi hayot bilan bog‘liq jarayonlarni, “-logy” morfemasi o‘rganish fani, “-therapy” esa davolash metodlarini ifodalaydi. Shu morfemalar birlashtirilganda, “biotherapy” (hayotiy davolash) yoki “biotechnology” (hayot texnologiyalari) kabi yangi terminlar hosil bo‘ladi. Bu esa terminologiyani xalqaro standartga moslashtirish va ilmiy kommunikatsiyani soddalashtirish imkonini yaratadi.

Bugungi kunda biotexnologiya sohasida genetika, molekulyar biologiya, bioinformatika, klonlash va sun’iy intellekt asosida ishlaydigan laboratoriya tizimlari tez rivojlanmoqda. Shu jarayonda morfemalarning funksiyasi terminologiyani aniq belgilash, jarayonlarni tasniflash va ilmiy standartlarga moslashtirishda ajralmas vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, laboratoriyada yangi biokimyoviy testlar yoki molekulyar diagnostika metodlari yaratilganda, ular lotin morfemalari yordamida qisqa, tushunarli va xalqaro standartga mos atamalar bilan nomlanadi. Bu esa shifokorlar, tadqiqotchilar va laboratoriya mutaxassislari o‘rtasida tez va aniq ilmiy kommunikatsiyani ta’minlaydi.

Shuningdek, morfemalar yordamida biotexnologik jarayonlar, tajribaviy protokollar, dori vositalari va bioinformatsion metodlar bir xil tushunarli formatda ifodalanadi. Bu jarayonlarni optimallashtirish, xatoliklarni kamaytirish va yangi

innovatsiyalarni tezroq joriy etish imkonini beradi. Morfemalarning aniq tasnifi laborator testlar, klinik protokollar, biotexnologik mahsulotlar va ilmiy maqolalarda universal til yaratadi.

Ushbu maqolada biotexnologiya jarayonlarida lotin tilining morfologik struktura sifatidagi funksiyasi, morfemalarning ilmiy terminologiyadagi ahamiyati, ularning yangi atamalar yaratish, jarayonlarni tasniflash va ilmiy kommunikatsiyani soddalashtirishdagi roli keng tahlil qilinadi. Shu bilan birga, maqolada morfemalarning laboratoriya metodlari, bioinformatika tizimlari va biotexnologik innovatsiyalar jarayonida qo‘llanilishi ham ko‘rib chiqiladi.

Asosiy qism.

Biotexnologiya jarayonlarida morfemalar so‘zning eng kichik ma’no birligi sifatida murakkab ilmiy terminlarni aniqlash va standartlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Morfemalar orqali yangi atamalar hosil qilinadi, mavjud atamalar aniqroq tasniflanadi va ilmiy kommunikatsiya soddalashadi. Ushbu qismda morfemalarning biotexnologik jarayonlarda amaliy qo‘llanilishi keng tahlil qilinadi.

1. Laborator diagnostika va morfemalarning roli

Laborator metodlar va diagnostik testlar biotexnologiyaning asosiy qismidir. Morfemalar laboratoriya atamalarini yaratishda va ularni standartlashtirishda keng qo‘llaniladi:

“Bio-” – hayot bilan bog‘liq

“-logy” – o‘rganish fani

“-metry” – o‘lchash

“-assay” – analiz, sinov

Misollar:

“Biochemistry” – hayotiy kimyo fani, biologik molekulalarni o‘rganadi

“Spectrometry” – molekulalarni spektral o‘lchash metodi

“Bioassay” – biologik faol moddalarni laboratoriyada sinash

Morfemalarning bu qo‘llanilishi laboratoriya testlarini aniq va tushunarli qiladi, natijalarni tahlil qilishda xatoliklarni kamaytiradi va ilmiy tadqiqotlar jarayonini soddalashtiradi.

2. Molekulyar biologiya va genetik jarayonlarda morfemalar

Molekulyar biologiya va genetika sohasida morfemalar yangi atamalarni yaratishda va murakkab jarayonlarni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi:

“Gene-” – gen bilan bog‘liq

“-ome” – to‘plam, tizim

“-omics” – tizimli o‘rganish

“-therapy” – davolash usuli

Misollar:

“Genomics” – genetik materiallarni tizimli o‘rganish

“Proteome” – organizmning barcha oqsillar to‘plami

“Gene therapy” – genlarni tahrirlash orqali kasalliklarni davolash

Bu morfemalar murakkab genetik jarayonlarni qisqa, tushunarli va xalqaro ilmiy standartga mos tarzda ifodalash imkonini beradi. Shu bilan birga, yangi innovatsion diagnostik metodlar va biotexnologik mahsulotlarni nomlashda asosiy vosita sifatida ishlatiladi.

3. Biotexnologik innovatsiyalar va terminologiya

Biotexnologik innovatsiyalar doimiy ravishda yangi laborator metodlar, bioinformatika tizimlari va sanoat jarayonlarini yaratadi. Morfemalar bu jarayonlarda ilmiy terminlarni yaratish va soddalashtirishda muhim ahamiyatga ega:

“Cryo-” – sovutish bilan bog‘liq

“Micro-” – mayda, mikroskopik

“-phage” – bakteriyani yo‘q qiluvchi virus

“-syntheis” – yaratish, sintez

Misollar:

“Cryopreservation” – hujayralarni sovutib saqlash

“Microbiome” – mikrob organizmlar to‘plami

“Bacteriophage therapy” – bakteriyalarni o‘ldiruvchi viruslar yordamida davolash

“Biosynthesis” – biologik jarayonlarda moddalarni yaratish

Morfemalar yordamida terminlar nafaqat ilmiy aniq, balki laboratoriya va sanoat amaliyotida ham tez va samarali qo‘llaniladi. Shu yo‘l bilan ilmiy tadqiqotlar, diagnostik testlar va biotexnologik mahsulotlar bir xil tushunarli formatda ifodalanadi.

4. Morfemalarning ilmiy va kommunikatsiyadagi ahamiyati

Aniqlik: Morfemalar murakkab ilmiy terminlarni qisqa, tushunarli va bir ma’noli qiladi.

Universallik: Lotin morfemalari xalqaro ilmiy kommunikatsiyada universal vosita sifatida ishlatiladi.

Innovatsion imkoniyat: Yangi atamalar tez va aniq hosil qilinadi, bu esa biotexnologik innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Standartlashtirish: Morfemalar laboratoriya metodlari, bioinformatika tizimlari va ilmiy maqolalarda universal til yaratadi.

Shu bilan birga, morfemalarning to‘g‘ri qo‘llanilishi biotexnologik jarayonlarning tez va samarali rivojlanishini ta’minlaydi, xatoliklarni kamaytiradi va ilmiy tadqiqotlarni xalqaro standartlarga moslashtiradi.

Xulosa. Biotexnologiya jarayonlarida lotin tilining morfologik struktura sifatidagi funksiyasi ilmiy terminologiya, laborator metodlar va innovatsion jarayonlarning samarali ishlashida ajralmas vosita hisoblanadi. Morfemalar so‘zning eng kichik ma’no birligi sifatida yangi atamalar yaratishda, mavjud terminlarni standartlashtirishda va murakkab jarayonlarni tushunarli ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Shu tariqa, biotexnologiya sohasida morfemalarning to‘g‘ri qo‘llanilishi ilmiy kommunikatsiyani soddalashtiradi, tadqiqot natijalarining aniqligini oshiradi va ilmiy jarayonlarni xalqaro standartlarga moslashtiradi.

Lotin morfemalari laboratoriya diagnostikasi, molekulyar biologiya, genetika, bioinformatika va sanoat biotexnologiyasi jarayonlarida keng qo‘llaniladi. Masalan,

“bio-”, “-logy”, “-therapy”, “-omics”, “cryo-”, “micro-” kabi morfemalar murakkab jarayonlarni qisqa va tushunarli ifodalash imkonini beradi. Shu bilan birga, ular yangi ilmiy metodlar, dori vositalari va innovatsion mahsulotlarni nomlashda asosiy vosita sifatida ishlatiladi.

Morfemalarning amaliy qo‘llanilishi biotexnologik jarayonlarni soddalashtirish va optimallashtirishga yordam beradi. Misol uchun, gen terapiyasi, proteomika, bakteriofag terapiyasi yoki biosintez kabi jarayonlarda morfemalar orqali yaratadigan terminlar ilmiy tadqiqotlar va laboratoriya protokollarini standartlashtirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, morfemalar faqat lingvistik vosita emas, balki biotexnologik innovatsiyalarni rivojlantirish va ilmiy bilimlarni xalqaro miqyosda bir xil tushunarli qilishda ham muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, morfemalarning diagnostik va ilmiy ahamiyati biotexnologik jarayonlarning tez rivojlanishi, laboratoriya va sanoat amaliyotida xatoliklarni kamaytirish va yangi innovatsiyalarni tezroq joriy etish imkoniyatini yaratadi. Ular ilmiy tadqiqotlar, laboratoriya metodlari va sanoat ishlab chiqarish jarayonlarida universal ilmiy til sifatida ishlatiladi.

Natijada, biotexnologiya jarayonlarida lotin tilining morfologik struktura sifatidagi funksiyasi faqat ilmiy terminologiyani boyitish va jarayonlarni standartlashtirish bilan cheklanmay, balki ilmiy kommunikatsiya, innovatsiyalarni rivojlantirish, laboratoriya va sanoat amaliyotining samaradorligini oshirishda ham muhim vosita sifatida qaraladi. Shu sababli, morfemalarning aniq tasnifi va to‘g‘ri qo‘llanilishi biotexnologiya fanining global rivojlanishida ajralmas omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Crystal D.** *The Cambridge encyclopedia of the English language.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2010.
2. **Katamba F.** *Morphology.* – London : Macmillan Press, 1993.

3. **Aronoff M., Fudeman K.** *What is morphology?* – Oxford : Wiley-Blackwell, 2011.
4. **Bauer L.** *Introducing linguistic morphology.* – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2003.
5. **Brown G., Miller J.** *Medical terminology: A short course.* – Amsterdam : Elsevier, 2014.
6. **Champe P. C., Harvey R. A.** *Lippincott's illustrated reviews: Biochemistry.* – Philadelphia : Wolters Kluwer, 2018.
7. **Tietz N. W.** *Clinical guide to laboratory tests.* – Amsterdam : Elsevier, 2017.
8. **Standring S.** *Gray's anatomy: The anatomical basis of clinical practice.* – Amsterdam : Elsevier, 2021.
9. **Dorland W. A. N.** *Dorland's illustrated medical dictionary.* – Amsterdam : Elsevier, 2020.
10. **Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J.** *A comprehensive grammar of the English language.* – London : Longman, 1985.
11. **Гвоздев А. Н.** *Медицинская терминология: история и основы.* – Москва, 2015.
12. **Kwon Y., Park H.** Morphemes in medical terminology and their role in biotechnology // *Journal of Medical Linguistics*. – 2019.
13. **Louw B., Campbell S.** Scientific terminology in biotechnology // *South African Medical Journal*. – 2020.
14. **International Federation of Clinical Chemistry and Laboratory Medicine (IFCC).** *Guidelines.* – 2022.
15. **Alberts B., et al.** *Molecular biology of the cell.* – New York : Garland Science, 2015.

ADABIY OQIMLARNING TARIXIY KELIB CHIQISHI VA TERMINOLOGIK TADQIQI

Omonova Inobat Sadriddinovna

ToshDO‘TAU

Annotatsiya: *Ushbu maqolada A. Sa’diyning “Amaliy ham nazariy adabiyot darslari” darsligi hamda Fitratning “Adabiyot qoidalari” asarlarida qo‘llanilgan adabiy oqimlarga doir terminlar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiq jarayonida nazariy manbalarda ishlatilgan oqim va metod atamalari o‘rganilib, ularning o‘zaro muqobilligi o‘rganilib, natijada adabiyotshunoslikda ishlatiladigan bunday terminlarning tarixiy shakllanishi hamda nazariy va amaliy qo‘llanishidagi umumiylik va farqlar aniqlanadi.*

Аннотация: *В данной статье проводится сопоставительный анализ терминов, связанных с литературными течениями, использованных в учебнике А. Саадия «Практические и теоретические уроки литературы» и в труде Фитрата «Правила литературы». В процессе исследования изучаются обозначения течений и методов, встречающиеся в теоретических источниках, а также рассматривается их взаимная эквивалентность. В результате выявляются историческое формирование таких терминов, применяемых в литературоведении, а также общие черты и различия в их теоретическом и практическом употреблении.*

Annotation: *This article provides a comparative analysis of the literary-movement-related terms used in A. Sa’diy’s “Practical and Theoretical Literature Lessons” and Fitrat’s “Principles of Literature.” During the study, the terms denoting movements and methods employed in theoretical sources are examined, and their mutual equivalence is explored. As a result, the historical formation of such terminology used in literary studies, as well as the similarities and differences in their theoretical and practical applications, are identified.*

Kalit so‘zlar: *adabiy oqim, termin, realizm, modernizm, romantizm, ramzchilik, etimologiya, universalizm.*

Ключевые слова: *литературное течение, термин, реализм, модернизм, романтизм, символизм, этимология, универсализм.*

Keywords: *literary movement, term, realism, modernism, romanticism, symbolism, etymology, universalism.*

Adabiyotshunoslik tarixidagi har bir adabiy oqim faqat badiiy yangilik emas, balki o‘z davrining falsafiy, ilmiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlarini ifodalovchi madaniy hodisadir. Har bir oqimning termin sifatida shakllanishi ese siyosiy vaziyatga javob tarzda hamda estetik g‘oyalar bilan uzviy aloqada kechgan. Jahon adabiyotshunosligida, shuningdek, o‘zbek adabiyotida ham adabiy yo‘nalishlar va oqimlarga oid terminlarning nazariy asoslari bosqichma-bosqich shakllangan. Ayniqsa, XX asrda Sharq va G‘arb adabiy-nazariy qarashlarining uyg‘unlashuvi jarayonida “izm”lar tizimi, ularning tarixiy va estetik ildizlari ilmiy tadqiq etila boshlandi. Fitratning “Adabiyot qoidalari”, A. Sa’diyning “Amaliy ham nazariy adabiyot darslari” kabi manbalar bilan bir qatorda, adabiyotshunoslik terminlariga doir lug‘atlar, xorijiy va o‘zbek tadqiqotchilarning ilmiy ishlari ham alohida ahamiyatga ega. Ularning asosida adabiy oqimlarga oid terminlarning tarixiy shakllanishi, ma’no evolyutsiyasi hamda ularning milliy adabiyotshunoslikdagi qo‘llanish xususiyatlari aniqlangan.

A. Sa’diyning “Amaliy ham nazariy adabiyot darslari” darsligida adabiy oqimlar keng qamrovda berilgan bo‘lib, u jami o‘n to‘rt oqimni sanab o‘tadi. Ular quyidagilardan iborat: yolg‘on klassiklik, oqartirish (fikrchilik), hissiylik (sentimentalism), chinliq, romantizm, ramzchilik, dekadentlik, pessimizm, naturalism, modernism, futurizm, shuningdek, sof adabiy oqimlar emas, balki o‘z davrining mafkuraviy-ijtimoiy ehtiyojlariga yaqin bo‘lgan oqimlar sifatida ijtimoiyat , unanizm (turkumlanmak), ko‘makchilik — o‘rtoqchilik(universalizm).

Fitrat esa “Adabiyot qoidalari” asarida to‘qqizta adabiy oqimni sanaydi va asosan ularning nazariy mohiyati hamda Sharq adabiyotidagi o‘rniga e’tibor qaratadi. U klassitsizm, ratsionalizm, sentimentalizm, romantizm, realizm,

simvolizm, modernizm, naturalizm, futurism kabi oqimlarni sanab o‘tadi. Har ikkala muallif adabiy oqimlarning nazariy tasnifida umumiylikka ega bo‘lsa-da, ularning tasnif mezonlari va adabiy yondashuvlari jihatidan farq qiladi.

Klassitsizmga baho berishda A. Sa’diy bu oqimni ijodiy tanazzul belgisi sifatida ko‘rib, ijobiy baho bermaydi. Unga ko‘ra, yunon adabiyotiga va mumtoz adabiyotga ergashilgan har qanday asarlar “Yolg‘on klassiklik” misoli hisoblanadi. Shu bilan birga, Fitratning nazariyasida klassitsizm ikki ko‘rinishga ajraladi: taqlidiy va soxta. Fitrat bu oqimni ijodiyotni davom ettirish sifatida ijobiy baholaydi, shuningdek, “soxta klassitsizm”ni esa “15–16-asrlik davr farqini hisobga olmaslik” yoki “o‘ylamasdan taqlid qilib maydonga chiqarilgan”[26] asarlar sifatida izohlaydi. Shu nuqtai nazardan, Sa’diydagi “Yolg‘on klassiklik” va Fitratdagi “Taqlidiy klassitsizm” atamalari orasida sezilarli farq mavjud. Fitratning yondashuvi barcha klassik asarlarga birday salbiy baho berilmasligini ta’minlaydi.

Fitrat “Oqartish yoki Fikrchilik oqimi”ni umumiy atama sifatida “Ratsionalizm” deb keltiradi va uni “Aqliyun falsasi” bilan bir ma’no anglatishini ta’kidlaydi. Har ikki adabiyotshunos ushbu oqim mohiyatida aql va ma’rifat ustuvor ekanligi haqidagi fikrni beradi. A.Sa’diy ratsionalizmni g‘arbdagi gumanizm va ma’rifatparvarlik g‘oyalari bilan bog‘laydi, Fitrat esa uni Sharq kontekstida, xususan din va jadidizm vakillari qarashlari bilan izohlaydi.

A.Sa’diy atama mohiyatini ruhoniylar, dvoryanlar va burjua kurashi bilan bog‘laydi. Fitrat esa “diniy oqartish”ni ajratadi va haqiqiy namunalarini bitganlar sifatida jadidlar — Behbudiy, Avloniy, Tavallo va Hoji Muin keltiriladi. Termin sifatida “ratio” (lotincha, sabab), “rationalis” (fransuzcha, oqilona, mantiqiy) so‘zlaridan kelib chiqqan[27]. Sharq va G‘arbda ratsionalizm turlicha shakllangan. Sharq ruhiyatida diniy aqidalar ustunlik qilganligi sababli u “Aqliyun” shaklida paydo bo‘lgan. Sof ratsionalizm atamasi esa asosan G‘arbga xos bo‘lib, Sharq

[26] Fitrat, Abdurauf. Tanlangan asarlar: darslik va o‘quv qo‘llanmlalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar /Abdurauf Fitrat; Mas’ul muharrir B.Qosimov; Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H.Boltaboyev. – T.: “Ma’naviyat”, 2009. – 85b

[27] https://english-studies.net/rationalism-in-literature-literary-theory/

kontekstida unga mos muqobil atamalar sifatida “Oqartish” yoki “Fikrchilik” qo‘llanishi maqsadga muvofiqdir.

Terminologik nuqtai nazardan, A.Sa’diy “Hissiylik oqimi” atamasini qo‘llash orqali oqimning mohiyatini aniq ifodalaydi. “Sentementalizm” termini inglizcha “sentimental” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “hissiyotli” va “sentiment” “hissiyotga berilish” ma’nolarini bildiradi. “Ilgari, Oksford lug‘atiga ko‘ra, bu so‘z birinchi marta 1749-yilda ishlatilgan bo‘lib, u “oqilona”, “yuqori axloqiy” yoki “tarbiyalovchi” ma’nolarda qo‘llangan. 1760-yilda esa uning ma’nosi hissiyot bilan bog‘lanib, aqlga tegishli bo‘lmagan ma’noga ega bo‘ldi. XIX asrda ingliz tilida “sentimental” so‘zi haddan tashqari hissiyotga moyil, hissiyotlarga osonlik bilan beriluvchi kabi salbiy ma’nolarga ega bo‘ldi”[28]. Shu asosda, atamani ko‘rko‘rona qabul qilishdan ko‘ra, unga mos keladigan “Hissiylik oqimi” terminini ishlatish ilmiy va terminologik jihatdan maqbul hisoblanadi. Bu nafaqat oqimning mohiyatini aniq ifodalaydi, balki sharq va g‘arb adabiyotidagi qarashlarni tahlil qilishda qulaylik yaratadi.

Romantizm” atamasi o‘zbek adabiy tiliga chetdan kirib kelgan leksik birlik sifatida fonetik adaptatsiyaga uchrab, dastlab A. Sa’diy va Fitrat asarlarida “ro‘montizm” yoki “rumontizm” shaklida qo‘llanilgan. Fitrat “Ro‘montik fors adabiyotidan ozuqlanib, shunga ergashib borgan chig‘atoy-o‘zbek shoirlarimiz hammalari ro‘montizm kishilaridir”, – deb, romantik ruhning Sharq adabiy an’analarida mavjudligini ta’kidlaydi. A. Sa’diy ham bu fikrni tasdiqlaydi, “Sharq umuman ro‘montik bir xalqdir. Uning mundan ayrilib yashagan zamonlari ozdir”, – deya, romantik tafakkurning Sharq xalqlari ruhiyatiga singib ketganini qayd etadi.

Etimologik jihatdan “romantizm” atamasi o‘z ildizini roman so‘zidan oladi. Bu so‘zning ilk shakllari — italyancha romanzo, fransuzcha romantique, inglizcha romantic — o‘zaro ma’nodosh bo‘lib, dastlab “xayoliy”, “fantastik” ma’nolarni

[28] Literaturnaya ensiklopediya 2001 960b Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н.Николюкина. И нети Л 64 тут научн. информации по общественным наукам РАН. — М.: НПК «Интелвак», 2001. — 960 b

bildirgan. XII asrdan boshlab Fransiyada boshqalardan ajralib turuvchi qahramonlar bilan sodir bo‘lgan ishqiy, jangovor sarguzashtlar bayon etilgan asarlar roman deb atalgan[29]. “Romantizm atamasi XIII asrda roman tillarda xayoliy syujet asosida hikoya qiluvchi asarlarni belgilash bilan bog‘liq bo‘lgan Fransuzcha “rommant” ma’nosida kelgan, 17- asrda esa Angliyada “romantik” epiteti paydo bo‘lib, “xayoliy”, “g‘alati”, “fantastik” degan ma’nonani anglatgan[30] Boshqa manbalarda esa XVII asrga kelib , Angliya va Fransiyada “romance” so‘zi salbiy ma’no kasb eta boshlagan, ya’ni xayolparast, bo‘rttirilgan, “asossiz” degan ma’nolarda ishlatilganligi ta’kidlanadi.[31] XVIII asrda “yumshoqlik”, “hissiylik” kabi ijobiy ma’nolar bilan adabiyot terminologiyasiga qayta kirgan. “Adabiyotshunoslik lug‘ati”da qayd etilishicha, romantizm termini ispancha “romance” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, dastlab “kitoblardagina uchraydigan g‘ayritabiiy, ajabtovur narsalar”ni anglatgan.

Realizm atamasi o‘zbek adabiyotshunosligida ham g‘oyaviy-estetik, ham terminologik jihatdan o‘ziga xos talqin topgan. A. Sa’diy bu tushunchani “chinliq” so‘zi orqali ifodalaydi. “Chinliq” so‘zi o‘zbek tilida “haqiqat”, “haqqoniylik”, “rostlik” ma’nolarini bildiradi va bu orqali muallif realizmni xalq tili vositasida milliylashtirishga intilganini ko‘rish mumkin. Fitrat esa bu atamani umumadabiy termin sifatida bevosita “realizm” shaklida qo‘llab, uni “turmushni butun ingichkaliklari bilan o‘rganib, o‘rgatishdir” deb ta’riflaydi. Fitrat bu o‘rinda realizmning nazariy tamoyillariga batafsil to‘xtalmaydi, lekin uning mohiyatini amaliy-estetik yo‘sinda ifodalaydi. Shunday qilib, istilohning nazariy asoslari chuqur ildizga ega bo‘lsa-da, milliy adabiy terminologiya tizimida A. Sa’diy taklif etgan “chinliq” atamasini qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv, bir tomondan, realizm tushunchasini xalqona va milliy tilda ifodalashga xizmat qilsa,

[29] Ulug‘bek Hamdamov, Abdug‘opir Qosimov “Jahon adaboyoti” o‘quv qo‘llanma. T.:-«Barkamol fayz media» 2017, 167b

[30] Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н.Николюкина. И нети Л 64 тут научн. информации по общественным наукам РАН. — М.: НПК «Интелвак», 2001. — 894 b

[31] scribd.com. Literary periods and movements 8b

ikkinchi tomondan, o‘zbek adabiyotining terminologik bazasini milliy asosda boyitish imkonini beradi.

Simvolizm atamasi A. Sa’diy va Fitrat asarlarida “ramzchilik” termini orqali ifoda etiladi. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, har ikkala muallif ham chetdan kirib kelgan “simvolizm” so‘zini bevosita o‘zlashtirmasdan, unga milliy tildagi muqobil terminni topishga intilgan. A. Sa’diy “ramzchilik” so‘zini ramz, ya’ni “belgi, ishora, ichki ma’no tashuvchi shakl” ildizidan hosil qilib, atamaning semantik mazmunini to‘liq ifodalagan. Fitratda ham bu termin “tasavvufiy ramz” mazmuni bilan uyg‘unlashadi. Etimologik jihatdan “simvolizm” atamasi yunoncha symbolon (“belgi, ishora, tanish belgisi”) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, G‘arb tillarida symbolisme (fransuzcha), symbolism (inglizcha) shakllarida qo‘llanilgan. XIX asr oxirida bu atama san’atda ramziy ifoda va ma’no berish uslubini bildiruvchi badiiy oqim sifatida mustahkamlangan. A. Sa’diy ham simvolizm mohiyati asosini quyidagicha beradi: “Tabiatdagi bir hodisa, bir voqea, moddiy bir ko‘rinish tasvir etilar ekan, mundan asl maqsad shularning o‘zlarin tasvir bo‘lmaydir. Balki shul tasvir va shul shakl orqali ma’nolarg‘a, fikr, his va xayollarga ishora va imo qilish bo‘ladir” Simvolizmni nazariy jihatdan asoslab bergan shaxs — fransuz shoiri Jan Moreas bo‘lib, u 1886-yilda e’lon qilgan “Simvolizm manifesti”da bu yo‘nalishni mustaqil badiiy oqim sifatida ta’riflab beradi. Garchi simvolizmning ilmiy-nazariy asoslari XIX asrda G‘arbda shakllangan bo‘lsa-da, ramzning ildizlari Sharq adabiyotida ancha qadimdan tasavvufiy tafakkur va “vahdati vujud” falsafasiga borib taqaladi. Tasavvuf adabiyotida ramz ma’naviy haqiqatni bevosita emas, ishora orqali ifodalash vositasi sifatida shakllangan.

Naturalizm — adabiy va falsafiy oqim sifatida qaraladi. Fitrat ta’kidlaganidek, “...bu oqim yolg‘iz tabiatnigina, uning yaxshi o‘rmonlarini, yuksak tog‘larini, oqar suvlarinigina tasvir etishga beriladir”[32]. Naturalizm mohiyatida borliqni g‘oyaviy talqinsiz, hissiy bo‘yoqlarsiz aks ettirishga intilish mavjud. Ushbu

[32] Fitrat, Abdurauf. Tanlangan asarlar: darslik va o‘quv qo‘llanmlalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar /Abdurauf Fitrat; Mas’ul muharrir B.Qosimov; Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H.Boltaboyev. – T.: “Ma’naviyat”, 2009. – 87 b

oqimda voqealar tabiiy va aniq tasvir etiladi. Masalan, insonni biologik hamda ijtimoiy mavjudot sifatida tahlil qilishga urinish kuzatiladi. Terminologik jihatdan “naturalizm” atamasi lotincha naturalis va inglizcha natural so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, “tabiiy” degan ma’noni anglatadi. Shuningdek, u nature (“tabiat”) so‘zi bilan etimologik jihatdan bog‘liq, chunki tabiat — naturalizmning asosiy mezoni. A. Sa’diyning “chinliq”, “umidsizlik”, “fikrchilik” kabi ot + -liq, sifat + -liq qoidasini hisobga olsak, “tabiiyliq” shaklidagi atama ham o‘zbek tilida munosib variant sifatida qabul qilinishi mumkin. Chunki Yevropa adabiyotida ham terminlar o‘z til qoidalariga asoslangan holda shakllangan, ba’zida to‘g‘ridan to‘g‘ri tarjima qilingan, ba’zida esa tayyor atama o‘zlashtirilgan. Shu bois, “tabiiyliq” atamasi biz uchun muqobil va tabiiy variant sifatida qabul qilinishi mumkin.

Modernizm Yevropa madaniy hayotidagi simvolizm, impressionalizm, kubizm, imajinizm, futurizm kabi yo‘nalishlarni mohiyatan birlashtiruvchi harakat sifatida namoyon bo‘ladi. Ba’zi nazariy manbalarda “Modernizm ma’nosida avangardizm atamasi ham qo‘llaniladi[33] kabi fikrlar berilgan. “Biroq 80-yillarda amalga oshirilgan ishlarda avangardizm slavyan xalqlari adabiyotiga xos xususiyat ekanligi ta’kidlanadi. Shu bois “avangardizm”ni modernizmning asr boshidagi bir ko‘rinishi ya’ni tub o‘zgarishlar, inqiloblarga da’vatkor, murosasiz bir qanoti deya baholashgan mutaxassislar fikri haqiqatga yaqin”[34]. XX asrning 1920-yillarida Fitrat va A. Sa’diy asarlarida “mo‘dernizm” shaklidagi atama uchrab, u fonetik va morfologik jihatdan o‘zbek tiliga moslashganini ko‘rsatadi. Fitrat modernizmga qisqa, lekin mazmunli ta’rif berib, uni “ijtimoiy harakatlarga, fanniy tushunishga qarshi bir oqim”[35] deb ataydi. A. Sa’diy esa modernistlarning yozish uslubiga to‘xtalib, “Bular voqeiy narsalarning o‘zlariga emas, kishida qoldirgan

[33] Quronov D. Adabiyotshunoslik lug‘ati/ D.Quronov, Z.Mamajonov , M.Sheraliyeva. – Toshkent: Akademnashr,2013. – 5b

[34] O‘zbekiston adabiyoti va san’ati.1995-yil, 2-fevral, 5-son. ”Modernizm” A.Otaboy maqolasi – 3b

[35] Fitrat, Abdurauf. Tanlangan asarlar: darslik va o‘quv qo‘llanmlalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar /Abdurauf Fitrat; Mas’ul muharrir B.Qosimov; Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H.Boltaboyev. – T.: “Ma’naviyat”, 2009. – 87 b

tasavvurlariga katta qiymat beradilar... Mo‘dernistlar uydirmalar, vahm va xayollarni, go‘zal san’atni, she’rni juda yuqori ko‘taradilar”[36], — deya ta’riflaydi. Modernizmga bunday tanqidiy munosabatning shakllanishiga sabab mustaqillikdan avvalgi davrda ushbu oqimga mafkuraviy dushmanlik ruhida qaralganidadir. Natijada modernizm uzoq vaqtgacha “yot” hodisa sifatida talqin qilingan. Mustaqillikdan keyingi davrda esa bu oqimga yangicha, xolis ilmiy yondashuvlar paydo bo‘ldi.

Futurizm atamasi lotincha futurum — “kelajak” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, ilk bor 1909-yilda Filipp Marinetti tomonidan e’lon qilingan “Futurizm manifesti”da ishlatilgan. Ushbu termin zamonaviylik, texnologik taraqqiyot va estetik inqilob g‘oyalarini ifodalash uchun tanlangan bo‘lib, u san’atda kelajakni tasvirlashga qaratilgan yangi poetik va stilistik yondashuvni anglatadi. Futuristlar san’atda, ayniqsa poeziyada an’anaviy shakl va qoidalardan voz kechishni targ‘ib qilganlar. Ularning asosiy estetik tamoyillarida vaznda ozodlik, tinish belgi, ko‘makchilarni ishlatmaslik, raqamlardan foydalanish kabi qoidalar bor. Ushbu xususiyatlar futurizmni nafaqat adabiy oqim, balki lingvistik inqilob sifatida ham talqin qilish imkonini beradi.

A.Sa’diy asarida keltirilgan, ammo Fitrat sanab o‘tmagan oqimlar ijtimoiyat oqimi, unanizm va universalizm oqimlari mazmun mohiyatida o‘z davri mafkurasiga xizmat qilgan oqimlardan bo‘lgan. Oqimlar bir-biriga bog‘liq, ularda milliylikdan ko‘ra insoniyat birligini, shaxsdan ko‘ra jamiyat ustuvor deb qaraladi. Bu yondashuvlar negizida esa umumiylik tamoyili — kommunistik g‘oya mujassamdir. Ijtimoiyat oqimi bevosita sotsial harakatlarni, mehnatkash ommaning adabiyotdagi tutgan o‘rnini namoyon etuvchi ta’limotni o‘z ichiga oladi. Asosiy vazifasi esa o‘tgan zamon xotiralariga berilmasdan, balki hozirgi davrning ma’naviy hayotini ochiq ifoda etishdir. Unaninizm oqimi esa terminologik jihatdan fransuzcha “unanimisme” , ya’ni “unanime” “bir fikrda”, “bir ruhdagi”, “-isme” “ta’limot”

[36] Abdurahmon Sa’diy. Amaliy ham nazariy adabiyot darslari [Matn]: Darslik/ — Toshkent: Bookmany print,2025. — 112

ma’nolaridan hosil bo‘lgan, “jamoaviy ong” tushunchasini ifodalaydi. Bu oqim ta’limotiga ko‘ra insondagi shaxsiy ongidan ko‘ra jamoaning birgalikdagi ruhi va fikrlashi ustundir.

Universalizm, ya’ni o‘rtoqchilik oqimi bo‘lib, unga ko‘ra she’r baynalmilallik yo‘lidan borishi kerak va shunga majburdir. Ushbu termin ma’nosi ham butun mazmunini ochib beradi. Universalizm “universalis” so‘zidan olingan bo‘lib, bu “hamma narsaga tegishli”, “umumiy”, “butun olamga oid” degan ma’nolarni anglatadi. Bu oqim tarafdorlari san’atda ham birlashgan kishilik g‘oyalari tomon boradi va asosiy maqsadi ham adabiyot orqali insoniyatni birlashtirish bo‘lgan.

Xulosa qilganda Fitrat va A. Sa’diy kabi olimlar tomonidan ilgari surilgan istilohlar o‘zbek adabiyotshunosligida terminologik tizimning shakllanishi uchun muhim bosqich bo‘lib xizmat qilgan. Ularning yondashuvlarida adabiy oqimlarga oid nazariyalar va atamalarga munosabat Sharq va G‘arb nazariy asoslarining sintezi orqali boyitilgan. Natijada adabiyotshunoslik terminlari, xususan, oqimlarga oid istilohlar ilmiy muomalaga kirib, ularning semantik doirasi milliy va umumiy asosda qayta talqin etilgan.

Adabiyotshunoslikda metod va yo‘nalishlarni tasniflash va ifodalashda keng qo‘llaniladigan morfemalardan biri -izm qo‘shimchasidir. Ushbu qo‘shimcha, aslida, yunoncha ildizga ega bo‘lib, yevropa adabiyotidan o‘zlashtirilgan. Tarixiy kontekstda -ism shaklida ma’lum bir amaliyot, tizim yoki falsafiy yo‘nalishni ifodalovchi morfema sifatida shakllangan; keyinchalik esa unga ijtimoiy harakat, san’at uslubi yoki adabiy oqimni belgilash funksiyasi ham qo‘shilgan va g‘arb adabiyotshunosligida har qanday oqimni ifodalovchi terminlar mazmuni ot so‘z turkumida ifodalanib, qo‘shimcha qo‘shish orqali esa yangi ma’noni beradi. Turkiy va o‘zbek adabiyotida -izm qo‘shimchasining tarixiy ildizi mavjud emasligi hisobga olinib, ma’lum atamalarni ifodalashda muqobil morfemalarni qo‘llash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan, Fitrat va A. Sa’diy ayrim oqim atamalarini to‘g‘ridan to‘g‘ri -izm orqali qabul qilmasdan, ularni -liq, -lik, -chilik qo‘shimchalari yordamida shakllantirishgan. Shu yondashuv orqali ushbu atamalar yuzaga kelgan:

chinliq, klassiklik, hissiylik, umidsizlik, ko‘makchilik va hokazo. Bu usul o‘zbek adabiyotida terminologiyasida aniq va semantik moslashuvni ta’minlaydi hamda tilimizning morfologik imkoniyatlaridan foydalanishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Abdurahmon Sa’diy.** *Amaliy ham nazariy adabiyot darslari : darslik.* – Toshkent : Bookmany Print, 2025. – 180 b.
2. **Fitrat A.** *Tanlangan asarlar: darslik va o‘quv qo‘llanmalar, ilmiy maqolalar va tadqiqotlar* / mas’ul muharrir B. Qosimov ; nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H. Boltaboyev. – Toshkent : Ma’naviyat, 2009. – 336 b.
3. **Hotamov N., Sarimsoqov B.** *Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha–o‘zbekcha izohli lug‘ati.* – Toshkent : O‘qituvchi, 1979. – 364 b.
4. **Литературная энциклопедия терминов и понятий** / под ред. А. Н. Николюкина ; Институт научной информации по общественным наукам РАН. – Москва : НПК «Интелвак», 2001. – 894 с.
5. **Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M.** *Adabiyotshunoslik lug‘ati.* – Toshkent : Akademnashr, 2013. – 480 b.
6. **Hamdamov U., Qosimov A.** *Jahon adabiyoti : o‘quv qo‘llanma.* – Toshkent : Barkamol Fayz Media, 2017. – 352 b.
7. **O‘zbekiston adabiyoti va san’ati.** – 1995 yil 2 fevral. – № 5.
8. **Rationalism in literature: Literary theory.** – Elektron manba. – Murojaat rejimi: https://english-studies.net/rationalism-in-literature-literary-theory/
9. **Literary periods and movements.** – Elektron manba. – Murojaat rejimi: https://www.scribd.com

MILLATLARARO MUNOSABATLAR SOHASIDA ASOSIY TUSHUNCHALAR

Nafiddinova Xosiyat Ravshanovna

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bugungi globallashuv jarayonida millatlararo munosabatlarning o`zaro uyg`unlikda yashashi muhimligi to`g`risida fikrlar bildirilgan. Shuningdek, toleranlik, bag`rikenglik, millatlararo munonosabatlar, millatlararo bag`rikenglik kabi tushunchalarning mohiyati ochib berilgan.*

Kalit so`zlar: *tolerantlik, bag'rikenglik, munosabat, millatlararo munosabatlar, totuvlik, millatlararo totuvlik, millatlararo munosabatlar sohasidagi davlat siyosati.*

Аннотация: *В статье высказываются мысли о важности гармоничного сосуществования этнических отношений в современных условиях глобализации. Раскрывается сущность таких понятий, как толерантность, толерантность, межэтнические отношения и межэтническая толерантность.*

Ключевые слова: *толерантность, терпимость, отношение, межнациональные отношения, согласие, межнациональное согласие, государственная политика в сфере межнациональных отношений.*

Abstract: *This article expresses thoughts on the importance of harmonious coexistence of ethnic relations in today's globalization process. It also reveals the essence of concepts such as tolerance, tolerance, interethnic relations, and interethnic tolerance.*

Keywords: *tolerance, tolerance, attitude, interethnic relations, harmony, interethnic harmony, state policy in the field of interethnic relations.*

Kirish. Xalqimiz hayotida millatlararo bag‘rikenglik chuqur tarixiy ildizlarga ega. Milliy, madaniy xayrixohlik o‘zbek xalqining o‘ziga xos fazilatiga aylangan. Bugungi kunda ko‘pmillatli mamlakat hisoblangan O‘zbekistonimizda o‘zbeklar bilan birga 140 dan ziyod millat va elat vakillari ahil va inoq yashaydi va bu muborak zaminni o‘z Vatani deb biladi.

Buxoro vohasi qadimdan etnik va diniy bag‘rikenglikning o‘ziga xos hududi bo‘lgan. Hozirgi vaqtda vohada turli etnik guruhlar va diniy jamoalar tinch-totuvlikda yashab kelmoqdalar. Haqiqatan ham, turli etnoslar va dinlarga mansub odamlar o‘rtasidagi aloqa, munosabat, muloqot, bahs-munozara va muzokaralar muhim o‘rin tutishiga e’tibor qaratish zarur. Chunki millatlararo totuvlik va birdamlikka erishishning asosiy yo‘li milliy va umuminsoniy qadriyatlar ahamiyatini rivojlantirish va mustahkamlashdir. Millatlararo munosabatlar va bag`rikenglik, tolerantlik, baynalminal markazlar faoliyati haqida fikr bildirishdan oldin avvalo ushbu tushunchalarning mohiyatiga biroz to`xtalib o`tsak.

Asosiy qism. Tolerantlik – o‘zbek tili atamasi bilan izohlasak millatimiz har bir insonga xos bag‘rikenglik odamlarga himmat va muruvvatli, mehr oqibatli, samimiy, g‘amxo‘r va e’tiborli, sabr-qanoatli, kechirimli bo‘lishini anglatadi[37]. Arab tilida (tasam’ul) “kechirish, muloyimlik, rahmdillik, sabr toqatlilik” deb ta’rif beriladi. Yuqoridagi ta’riflarni umumiy bir tizimga keltirsak, tolerantlik – lotincha “tolerantia” sabr – toqat, jamiyatdagi turfa madaniyatlilik, turli fikrlilikning mavjudligini tan olish, qabul qilish, to‘g‘ri tushunish va hurmat qilishga qaratilgan ijobiy munosabatdir. Tolerantlik qachon va qanday vaziyatlarda dunyo madaniyatiga kirib kelgan. Manbalarda ko‘rsatilishicha: Ispan tilida (Tolerancia) “fikr va g‘oyalardan eng yaxshisini tan olish” deb, tarjima qilinsa; Ingliz adabiyotlarida “toqatlilik, sabr va chidamlilik”; Xitoy (kaun rong) manbalarida “boshqalarga nisbatan bag‘rikeng munosabatda va kelishuvchan bo‘lish”[38] kabi ma’nolarda ishlatiladi.

“Tolerantlik” tushunchasining mohiyatini to‘laroq anglab yetish uchun uning aksi bo‘lgan “Notolerantlik” (murosasizlik) ma’nosini ko‘rib chiqamiz. Tolerantlikka berilgan ta’rifdan kelib chiqsak, notolerantlik u yoki bu ijtimoiy guruhning madaniy o‘ziga xosligiga, umuman boshqa ijtimoiy guruhlar yoki ularning alohida vakillariga nisbatan salbiy, dushmanlarcha munosabatni anglatadi.

[37] “Sotsiologik eksiklopedik lug‘at”, M., 1998, 370 b.
[38] Rashidov O.”O`zbekistonda millatlararo munosabatlar va bag`rikenglik”.- Toshkent: Muharrir, 2022.- B. 6.

“Dushmanlilik uchligi”ga kiruvchi eng kam ijtimoiylashgan, hamda shuning uchun tarixan eng dastlabki his-tuyg‘ulardan biri bu jahldir. Unga yuqori darajadagi g‘ayri ixtiyoriylik va past darajadagi nazorat xos bo‘lgani uchun, u agressiyaning o‘zining o‘ta zo‘ravonligi bilan ajralib turuvchi shaklida namoyon bo‘lishi mumkin. Bu kabi holatlar esa nafaqat davlatlarning ijtimoiy ahvoliga, millatlararo munosabatlarning buzilishiga hatta katta jiddiy siyosiy iqtisodiy muammolarga ham sabab bo`lishi mumkin. Biz buning yorqin ifodasini jahon urushlari misolida ko`rib-kuzatishimiz mumkin.

XXI asr boshlariga kelib “bag'rikenglik” tushunchasi jamiyat hayotida noyob madaniy hodisa darajasiga ko'tarildi. Dastlabki vaqtlarda u murosai-madora ma’nosida e’tirof ciilgan bo lsa, bora-bora uning ma’no-mohiyati kengaya bordi. Hozirgi vaqtga kelib, ijtimoiy fanlarning sohalari — etika, tarix, psixologiya, pedagogika, sotsiologiya, falsafa va boshqalarda bag‘rikenglik tushunchasi bevosita foydalanilmoqda. Bag‘rikenglik shunchaki tushuncha emas, balki jamiyat ma’naviy hayotining tarkibiy qismi sifatida muayyan ijtimoiy-ma’naviy hodisa, xilma-xil tur, shakl va talqinlardagi noyob holat sifatida tushunilmoqda. Bag‘rikenglik tamoyilining o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, hodisalarning tafovutlari, ziddiyatlari, farqlari haqida so‘z borganda unga ehtiyoj paydo bo‘ladi. Umuman olganda bag‘rikenglik sabrlilik yoki befarqlik deb emas, turli madaniyat, din, antropologik toifalarda namoyon bo‘ladigan xilma-xilliklarga hurmat va ehtirom bilan yondashish degan ma’noda talqin etiladigan bo‘lib qoldi. Bunda birdan-bir cheklash shundan iboratki, xilma-xillik umume’tirof etilgan insonparvarlik me’yorlaridan chetga chiqmasligi kerak. Hozirgi kunda ushbu muammo butun insoniyat uchun alohida ahamiyat kasb etmoqda. Butun dunyoda terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashish zarurati xalqaro miqyosda davlatlarning kuch-g'ayratini birlashtirishni talab qiladi. Shu yo‘l bilangina tinchlik va inoqlikda yashash, o‘zga madaniyat va diniy konfessiyaga, o‘zga irqqa murosa muhitini yaratish, turii xalq va millatlaming bahamjihatligiga erishish mumkiri. Globallashib borayotgan dunyoda bag‘rikenglik obyektiv voqelikka aylanib,

xalqaro ma’no kasb eta boshladi. Bag‘rikenglik fuqarolik jamiyatini barpo etishda tag-zaminli demokratik qadriyatga, zamonaviy tamaddunning yashab, rivojlanishining zarur shartiga aylana boshladi[39].

Tolerantlik atamasini nazariy va amaliy qo`llashda 1995-yilgi “Bag`rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi”da berilgan ta’rifga tayanilmoqda. Mazkur hujjatda bunday deyilgan: Bag‘rikenglik — bizning dunyomizdagi turli boy madaniyatlarni, o‘zini ifodalashning va insonning alohidaligini namoyon qilishning xilma-xil usullarini hurmat qilish, qabui qilish va to‘g 'n tushunishni anglatadi. Uni bilim, samimiyat, ochiq muloqot hamda hur fikr, vijdon va e’tiqod vujudga keltiradi. Bag‘rikenglik — turli-tumanlikdagi birlikdir. Bu faqat ma’naviy burchgina emas, balki, siyosiy va huquqiy ehtiyoj hamdir. Bag'rikenglik — tinchlikka erishishni musharraf qiluvchi va urush madaniyatsizligidan tinchlik madaniyatiga eltuvchidir. Bag'rikenglik - yon berish, andisha yoki xushomad emas. Bag'rikenglik - eng avvalo, insonning universal huquqlari va asosiy erkinliklarini tan olish asosida shakllangan faol munosabatdir. Har qanday vaziyatda ham bag‘rikenglik ana shu asosiy qadriyatlarga tajovuzlarning bahonasi bo‘lib xizmat qilmaydi. Bag'rikenglikni alohida shaxslar, guruhlar va davlatlar namoyon qilishi lozim. Bag‘rikenglik - inson huquqlarini qaror toptirish, plyuralizm (shu jumladan, madaniy plyuralizm), demokratiya va huquqning tantanasi uchun ko‘maklashish majburiyatidir. Bag'rikenglik aqidabozlikdan, haqiqatni mutlaqlashtirishdan voz kechishni anglatuvchi va inson huquqlari sohasidagi xalqaro-huquqiy hujjatlarda o'rnatilgan qoidalarni tasdiqlovchi tushunchadir. Bag‘rikenglikni namoyon qilish inson huquqlariga ehtirom bilan hamohang, u ijtimoiy adolatsizlikka nisbatan sabr-toqatli munosabatda bo‘lishni, o‘z iymon-e’tiqodidan voz kechish yoxud boshqalarning e’tiqodiga yon berishni anglatmaydi. U shuni anglatadiki, har kim o'z e’tiqodiga amal qilishda erkindir va har kim bu huquqqa boshqalar ham ega ekanligini tan olishi kerak. U yana shuni anglatadiki, odamlar o‘z tabiatiga ko‘ra

[39] Murtazayeva R. O`zbekistonda millatlararo munosabatlar va tolerantlik. - Toshkent: «Go To Print», 2020. – B. 4.

(tashqi ko‘rinishi, qiyofasi, o‘zini tutishi, nutqi, xulqi va qadriyatlari jihatidan farqlanishi e’tirofga loyiqligi barobarida. ular dunyoda yashashga va o'zlarining ana shu individualligini saqlab qolishga haqlidirlar. Undan tashqari, bir kishining qarashlari boshqalarga majburan singdirilishi mumkin emas. Fandagi tasniflashga binoan tolerantlikning 12 ta tipi: gender, yosh, ma’lumot, millatlararo, irqiy, diniy, geografik, sinflararo, fiziologik, siyosiy, seksual-yo`nalishli, marginal tiplari mavjud. Hozirgi globallashuv sharoitida bag‘rikenglikni madaniy taraqqiyotning zarur sharti deb bilmoq kerak. Insoniyat tarixida murosasizlik hamisha mavjud bo'lib, urushlarga sabab bo‘lgan. Diniy ta’qiblar va g‘oyaviy ziddiyatlar fanatizmga, haqoratlarga, hayot huquqlarini buzishga olib borgan. Ana shunday sharoitda xalqni bag'rikenglik ruhida tarbiyalash doimo zarur bo‘lgan[40].

Millatlararo munosabatlar — mamlakat hududida istiqomat qiladigan millatlar va elatlar o‘rtasidagi, jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olgan munosabatlardir[41]. Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 15-noyabrdagi PF-5876-son Farmoniga xuddi shu tushuncha bilan bog`liq bir qator terminlarga huquqiy jihatdan ta’rif berilgan. Jumladan:

Millatlararo bag‘rikenglik — fuqarolik jamiyatining ijtimoiy normasi bo‘lib, boshqa millat va elatlar vakillarining umuminsoniy qadriyatlarga zid bo‘lmagan nuqtai nazarlariga, dinlari, urf-odatlari, an’analari va madaniyatiga nisbatan murosai madorada namoyon bo‘ladi;

Millatlararo munosabatlarni uyg‘unlashtirish — millatlar va elatlarning vakillari o‘rtasida konstruktiv va o‘zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirish;

Millatlararo munosabatlar sohasidagi davlat siyosati — jamiyatda millatlararo munosabatlarni takomillashtirish va tartibga solish sohasida davlatning tizimli faoliyatidan iborat bo‘lib, fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquq va

[40] Bag‘rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. 1995 yil 16 noyabr, Parij.

[41] https://lex.uz/docs/-4597662.

erkinliklarini, ularning jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar qonun oldida tengligini ta'minlashga qaratilgan[42] siyosat hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa o`rnida aytish mumkinki, millatlararo munosabatlarda uyg`unlik, totuvlik, bag`rikenglik barcha zamonlarda muhim hisoblangan. Bugungi globallashuv jarayonlarida esa bu kabi jarayonlar har doimgidan ham katta ahamiyatga ega. Bu kabi munosabatlarni mustahkamlash uchun avvalo, shu sohaga oid bo`lgan asosiy tayanch tushunchalar mohiyatini bilishimiz va anglashimiz lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. **Социологик энциклопедик луғат.** – Москва, 1998. – 370 б.
2. **Rashidov O.** *O'zbekistonda millatlararo munosabatlar va bag'rikenglik.* – Toshkent : Muharrir, 2022. – B. 6.
3. **Murtazayeva R.** *O'zbekistonda millatlararo munosabatlar va tolerantlik.* – Toshkent : Go To Print, 2020. – B. 4.
4. **Bag'rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi.** – Parij, 1995 yil 16 noyabr.
5. **O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi.** – Elektron manba. – Murojaat rejimi: https://lex.uz/docs/-4597662
6. **O'zbekiston Respublikasi Prezidenti.** Millatlararo totuvlik va bag'rikenglikni mustahkamlashga doir chora-tadbirlar to'g'risida : PF-5876-son Farmon. – Toshkent, 2019 yil 15 noyabr. – Elektron manba. – Murojaat rejimi: https://lex.uz/docs/-4597662

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJTIMOIY MOSLASHUV JARAYONINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

[42] https://lex.uz/docs/-4597662. Toshkent sh., 2019-yil 15-noyabr, PF-5876-son.

Xurvalyeva.T.L
Chirchiq davlat pedagogika unversiteti
Ostanayeva.N.Z
Chirchiq davlat pedagogika unversiteti

Annotatsiya: *Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayonining pedagogik-psixologik asoslari tahlil qilinadi. Ijtimoiy moslashuv tushunchasi, bolalarning guruhdagi o‘zaro munosabatlari va jamiyat qoidalarini o‘zlashtirish jarayoni yoritilgan. Tarbiyachi va ota-onalarning roli, shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasalarida ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish metodlari ko‘rib chiqilgan. Maqola maktabgacha ta’lim tizimida ijtimoiy moslashuvni samarali tashkil etish, bolalarning hissiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalarni taqdim etadi.*

Аннотация: *В статье анализируются педагогико-психологические основы социального адаптирования детей дошкольного возраста. Рассматриваются понятие социальной адаптации, взаимоотношения детей в группе и процесс усвоения социальных норм. Особое внимание уделяется роли воспитателей и родителей, а также методам развития социальной адаптации в дошкольных образовательных учреждениях. Статья предоставляет научно-практические рекомендации по эффективной организации социальной адаптации детей и развитию их эмоциональных и социальных навыков.*

Abstract: *The article examines the pedagogical and psychological foundations of social adaptation in preschool children. It highlights the concept of social adaptation, children's interactions within groups, and the process of assimilating social norms. The roles of educators and parents, as well as methods to enhance social adaptation in preschool institutions, are analyzed. The article provides scientific and practical recommendations for effectively organizing social adaptation and fostering preschoolers’ emotional and social skills development.*

Kalit so‘zlar*: ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy muhit , maktabgacha ta’lim, bola, pedagogik yondashuv,ijtimoiy ko’nikma, psixologik rivojlanish, o‘yin faoliyati, ota-ona roli.*

Ключевые слова: *социальная адаптация, социальная среда, дошкольное образование, ребёнок, педагогический подход, социальные навыки, психологическое развитие, игровая деятельность, роль родителей.*

Keywords: *social adaptation, social environment, preschool education, child, pedagogical approach, social skills, psychological development, play activity, parental role.*

Kirish

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan davrda inson shaxsining jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvi dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayoni kelgusidagi shaxsiy, ijtimoiy va ta’limiy muvaffaqiyatlarning poydevorini tashkil etadi. Shu uchun , maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning ijtimoiy tajriba orttirishiga, muloqotga kirishish ko‘nikmalarini rivojlantirishga va jamiyat qoidalarini o‘zlashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Maqolaning maqsadi — maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayonining pedagogik-psixologik asoslarini tahlil qilish va uni rivojlantirishning samarali yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Asosiy qism

Ijtimoiy moslashuv tushunchasining nazariy asoslari

Ijtimoiy moslashuv — shaxsning atrof-muhit, ijtimoiy muhit talablariga mos ravishda xulq-atvor, munosabat va qadriyatlarni shakllantirish jarayonining biridir. Psixologik nuqtai nazardan moslashuv — bu bolaning ijtimoiy rollarni o‘zlashtirishi, muloqotga kirishishi, hamkorlikda faoliyat ko‘rsata olishi hamda o‘z

his-tuyg‘ularini boshqarishni o‘rganishidir. Bu jarayon bolalik davrida, ayniqsa, maktabgacha yoshda faol kechadi.

Shuningdek, J. Piaget bola rivojlanishini bosqichma-bosqich tushuntirib, maktabgacha yoshda bolalar uyg‘unlashgan ijtimoiy o‘yinlar orqali muloqot va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. A.N. Leontyev esa faoliyat nazariyasi nuqtai nazaridan bolalar faoliyatining ijtimoiy kontekstda shakllanishini ta’kidlaydi.

Ijtimoiy moslashuv turlari:

Hissiy moslashuv – o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, stress va qo‘rquvni kamaytirish;

Ijtimoiy moslashuv – guruh qoidalariga rioya qilish, tengdoshlar bilan munosabat o‘rnatish;

Kognitiv (bilimiy) moslashuv – o‘yin va mashg‘ulotlarda qoidalarni o‘zlashtirish;

Axloqiy moslashuv – yaxshilik va yomonlikni farqlash, ijtimoiy qadriyatlarni o‘zlashtirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiy moslashuv jarayonida o‘zining hissiy, ijtimoiy va kognitiv qobiliyatlarini shakllantiradi. Vygotskiy (1991) nazariyasiga ko‘ra, bolaning shaxsiy rivojlanishi uning ijtimoiy tajribasiga bevosita bog‘liqdir. Shuning uchun, bolalar atrof-muhit bilan o‘zaro aloqada bo‘lib, o‘z hissiyotlarini boshqarishni, boshqalarning hissiyotlarini tushunishni va jamiyat qoidalariga moslashishni o‘rganadilar.

Rolli o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishning samarali metodidir. Masalan, “do‘kon”, “shifoxona” yoki “oila” kabi o‘yinlar orqali bolalar jamiyatdagi turli ijtimoiy rollarni o‘rganadilar. Shu bilan birga, jamoaviy ijodiy mashg‘ulotlar – rasm chizish, musiqiy va dramatik o‘yinlar – bolalarning guruhda hamkorlik qilish va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishiga yordam beradi.

Olimlar L.S. Vygotskiy, J. Piaget, A.N. Leontyev, Sh. Amonashvili va boshqa pedagog-psixologlarning tadqiqotlarida ijtimoiy moslashuv shaxs taraqqiyotining muhim bosqichi sifatida ko‘riladi. Ularning fikricha, bola ijtimoiy muhit orqali o‘zini anglash, o‘z xulqini boshqarish va guruhdagi o‘rnini bilish kabi ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Maktabgacha yosh — bolaning shaxsiyati shakllanadigan, ijtimoiy tajriba orttiradigan muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bola o‘yin, muloqot va kuzatish orqali atrof muhitnini o’rganadi. Ijtimoiy moslashuv jarayoni esa bola uchun yangi muhitga (bolalar bog‘chasi, tengdoshlari , tarbiyachi) moslashishdan boshlanadi.

Bolalar ijtimoiy moslashuv davrida quyidagi muammolarga duch keladi: begonalarga ishonchsizlik, ajralish qo‘rquvi,moslasha olmaslik , muloqotdagi qiyinchiliklar, hissiy beqarorlik. Tarbiyachining vazifasi — bu jarayonda bolaga hissiy quvvat, ijobiy muloqot muhiti va do‘stona munosabatni tashkil qilish hisoblanadi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuvda individual farqlarni hisobga olish juda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi

Tarbiyachi bolalarning ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishda muhim shaxsdir. Sh. Amonashvili (1990) fikricha, pedagog:

- bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg‘ulotlarni tashkil etadi;
- rag‘batlantirish va ijobiy muloqot orqali bolalarning o‘zini ifoda etishini qo‘llab-quvvatlaydi;
- ijtimoiy qoidalarni o‘rganishda bolalarga nazorat va yordam beradi.

Ota-onalar ham bolalarning ijtimoiy moslashuvida bevosita ishtirok etadi. Uyda tarbiyaviy o‘yinlar, hissiy qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy qoidalarni tushuntirish orqali ota-onalar bolaning jamiyatga moslashishini mustahkamlaydi. Shu tarzda, ota-ona va tarbiyachi hamkorligi bolalarning ijtimoiy, hissiy va kognitiv rivojlanishini uyg‘unlashtiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ijtimoiy moslashuvning muvaffaqiyati tarbiyachi va ota-onalar hamkorligiga bevosita bog‘liq jarayondir. Tarbiyachi bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashuvga yordam beruvchi pedagogik sharoit yaratishi zarur hisoblanadi. Ota-onalar esa tarbiyachi bilan doimiy muloqotda bo‘lib, bola uchun muhitning barqarorligini ta’minlashi zarur.

Ota-onalar tomonidan bolaga mustaqillik, muloqot madaniyati, mehnatsevarlik va hurmat kabi ijtimoiy qadriyatlarni singdirish bola ijtimoiy moslashuvining poydevorini mustahkamlaydi. Shuningdek, oiladagi mehr-muhit, ijobiy emotsional qo‘llab-quvvatlash bolaning o‘ziga ishonchini mustahkamlashini ta’minlaydi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish metodlari

Ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishda o‘yin faoliyati eng samarali metodlardan biri hisoblanadi. Rolli o‘yinlar, jamoaviy mashg‘ulotlar, ijodiy topshiriqlar bolalarni bir-biriga yaqinlashtiradi, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, psixologik treninglar, ertak terapiyasi, rasm chizish, musiqiy mashg‘ulotlar ham bolaning hissiy holatini muvozanatlashtirishga yordam beradi.

Tarbiyachilar bolalar o‘rtasida ijobiy ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish uchun rag‘batlantirish, muvaffaqiyatni baholash va ijobiy namunalarni ko‘rsatish metodlaridan foydalanishlari lozim. Bunda individual yondashuv, ijobiy kommunikatsiya va hissiy qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayoni shaxs rivojlanishining muhim bosqichidir. Bu jarayonni to‘g‘ri tashkil etish orqali bola kelgusida maktab ta’limiga, jamoa hayotiga va jamiyat talablari asosidagi faoliyatga tayyorlanadi. Shu bois, maktabgacha ta’lim tizimida pedagogik va psixologik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish zarur. Tarbiyachi va ota-onalar

o‘rtasidagi hamkorlik, ijobiy muloqot muhiti, o‘yin va ijodiy faoliyatlar bolaning ijtimoiy moslashuvini muvaffaqiyatli kechishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida : PQ-4312-son qarori. – Toshkent, 2019.
2. **Vygotskiy L. S.** *Pedagogik psixologiya.* – Moskva : Pedagogika, 1991.
3. **Leontyev A. N.** *Faoliyat, ong va shaxs.* – Moskva : Smysl, 1977.
4. **Amonashvili Sh. A.** *Insonparvar pedagogika asoslari.* – Tbilisi, 1990.
5. **Karimova V. M., Mavlonova R. A.** *Bolalar psixologiyasi.* – Toshkent : Fan, 2008.
6. **Ochildiyeva D.** *Maktabgacha ta’lim pedagogikasi.* – Toshkent : NMIU, 2020.
7. **O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi.** Rasmiy veb-sayt. – Elektron manba. – Murojaat rejimi: https://www.edu.uz
8. **Bronson M.** *Self-regulation in early childhood: Implications for social competence.* – New York : Guilford Press, 2000.
9. **Berk L. E.** *Child development.* – 9th ed. – Boston : Pearson, 2013.
10. **Shonkoff J. P., Phillips D. A.** *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development.* – Washington, DC : National Academy Press, 2000.
11. **Copple C., Bredekamp S.** *Developmentally appropriate practice in early childhood programs.* – 3rd ed. – Washington, DC : NAEYC, 2009.
12. **Denham S. A., Burton R.** *Social and emotional prevention and intervention programming for preschoolers.* – New York : Springer, 2003.
13. **Ginsburg K. R.** The importance of play in promoting healthy child development and maintaining strong parent-child bonds // *Pediatrics*. – 2007. – Vol. 119, No. 1. – P. 182–191.

DUNYONING LISONIY MANZARASINI YARATISHDA O‘XSHATISHLARNING LINGVOKULTUROLOGIK JIHATLARI

Mirzayeva Dilshoda Ikromjonovna,

Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlari, ularning milliy mentalitet va madaniy qadriyatlar bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi. Ingliz va o‘zbek tillarida uchraydigan o‘xshatishlar qiyosiy o‘rganilib, ularning etalonlari, madaniy mazmuni hamda leksik-semantik farqlari ochib beriladi. Frazeologik birliklarda aks etgan hayvonot, o‘simliklar va rang tasvirlari orqali har ikki xalqning dunyoqarashi va milliy-madaniy tafakkuri yoritiladi. Tadqiqot lingvokulturologiya nazariy asoslari, jumladan Sapir–Uorf g‘oyalariga tayangan holda o‘xshatishlarning til va madaniyat kesishmasidagi o‘rnini ko‘rsatadi.*

Annotation: *This article examines the linguoculturological features of similes and their correlation with national mentality and cultural values. A comparative analysis of simile constructions in English and Uzbek is conducted to identify their cultural prototypes, semantic nuances, and lexical differences. Animal imagery, plant symbolism, and color expressions are explored as reflections of each nation’s worldview and cultural cognition. The study relies on key principles of linguoculturology, including the Sapir–Whorf linguistic relativity hypothesis, highlighting the role of similes at the intersection of language and culture.*

Аннотация: *В статье рассматриваются лингвокультурологические особенности сравнений и их связь с национальным менталитетом и культурными ценностями. На материале английского и узбекского языков проводится сопоставительный анализ сравнительных конструкций, выявляются их эталоны, культурные смыслы и лексико-семантические различия. Через образы животных, растений и цветовые характеристики*

раскрываются элементы национального мировидения и культурного мышления. Исследование опирается на теоретические положения лингвокультурологии, включая гипотезу лингвистической относительности Сепира–Уорфа.

Kalit so‘zlar : *lingvokulturologiya, o‘xshatish, milliy mentalitet, frazeologizm, madaniy semantika*

Key words: *linguoculturology, simile, national mentality, phraseological unit, cultural semantics*

Ключевые слова: *лингвокультурология, сравнение, национальный менталитет, фразеологизм, культурная семантика*

Lingvokulturologiya XX asrning oxirgi choragida vujudga keldi. Aslida unga XIX asrda V.fon Gumboldt asos solgan edi. Mazkur olim o‘zining “Inson tillarining qurilishidagi tafovutlar va uning odamzodning ma’naviy rivojlanishiga ta’siri to‘g‘risida” asarida til bilan xalq xarakterlarining o‘zaro aloqasi xaqidagi qoidani ifodalab bergan edi. Muallifning fikricha, “turli tillar o‘zining mohiyati bilish va hissiyotlarga ko‘rsatadigan ta’siri bo‘yicha aslida dunyoni turlicha ko‘rishlardan iborat. Tilning o‘ziga xosligi millat mohiyatiga ta’sir qiladi, shuning uchun tilning astoydil o‘rganilishi tarix va falsafa insonning ichki olami bilan bog‘lab turadigan hamma narsani o‘z ichiga olishi lozim”. Shunday qilib, olim turli shakllari deganda, fikrlash va voqelikni idrok etish usullaridagi tafovutlarni ko‘radi va madaniyatning o‘ziga xosligi tilda “mujassam bo‘lishi” haqidagi xulosani chiqaradi. Odamlar ayni bir tilni egallash bilan bir-birini har doim ham to‘gri tushunaverishmaydi va ko‘pincha aynan madaniyatlarning farqlanishi bunga sabab bo‘ladi.

Lingvokulturologiya asosiy nazariy qoidalaridan biri - Sepir-Uorfning - lingvistik nisbiylik farazi (gipotezasi)ga asoslanadi. Bu faraz XX asrning 30-yillarida L.Uorf tomonidan E.Sepir g‘oyalari negizida ilgari surilgan edi. Uning mohiyati shundan iboratki, turli tillarda so‘zlashuvchi va har xil madaniyatlarga mansub odamlar olamni turlicha idrok qilishadi. Odamlar nafaqat obyektiv narsalar olamida, balki ijtimoiy faoliyat olamida yashashadi, shu bilan birga ular ko‘p

jihatdan mazkur jamiyat uchun muomala vositasi bo‘lib hisoblanadigan aniq bir til ta’sirida bo‘lishadi. Real olam ko‘p jihatdan ushbu guruxning til me’yorlari negizida ongsiz ravishda ko‘rilgan bo‘ladi.

Hozirgi vaqtda madaniyatning umumiy qabul qilingan to‘liq ta’rifi, uning maqomi, predmeti, uslublari yuzasidan yagona fikr mavjud emas. Faqat shuni ta’kidlash mumkinki, lingvokulturologik tadqiqot tilning madaniyat bilan chambarchas bog‘liqligida o‘rganilishini o‘z ichiga oladi. Lingvokulturologiya - bu lingvistika bilan madaniyat tutashgan joyda vujudga kelgan va tilni madaniyat timsoli sifatida ko‘rib chiqadigan nisbatan yosh filologiya fanidir.

V.V. Vorobyevning so‘zlariga qaraganda, lingvokulturologiya - bu madaniyat bilan tilning o‘zaro aloqasi va o‘zaro harakatini o‘rganadigan tildagi kompleks ilmiy fan bo‘lib, mazkur jarayonni bir tizimli uslublar yordamida hamda hozirgi ustuvorliklar va madaniy ko‘rsatmalarga (me’yorlar va umuminsoniy qadriyatlar tizimiga) qarab yo‘naltirilgan holida birliklarning yaxlit tuzilmasi sifatida va ularning tilga oid hamda tildan tashqari (madaniy) mazmuni birligida aks ettiradi. Lingvokulturologiyaning asosiy obyekti, muallifning fikricha, madaniyat bilan tilning faoliyat yuritish jarayonidagi o‘zaro aloqasi va o‘zaro harakati hamda ushbu o‘zaro harakatning yagona bir tizimli yaxlitlikda talqin etilishini o‘rganishdan iborat bo‘lib, “jamiyat, borliqning tillar kommunikatsiyasi tizimida yana takroran hosil qilinadigan va uning madaniy qadriyatlariga asoslanadigan milliy shakllari” – “olamning tildagi manzarasini” tashkil etadigan jamiki narsalar - ushbu fan predmeti bo‘lib hisoblanadi.

V.N.Teliyaning fikricha, lingvokulturologiya bu etnolingvistikaning tilning madaniyatlarga korrespondensiyasini o‘rganish va bayon qilishga bag‘ishlangan bir qismidir. Lingvokulturologiya obyekti, mullifning so‘zlariga qaraganda, ikkita fundamental fan: tilshunoslik va kulturologiya “kesishgan joyda” o‘rganiladi.

V.A.Maslova lingvokulturologiyani lingvistikaning lingvistika bilan kulturologiya tutashgan joyida vujudga kelgan tarmog‘i, “jonli milliy tilda mujassamlashgan va til jarayonlarida namoyon bo‘ladigan moddiy va ma’naviy

madaniyatni o‘rganadigan gumanitar fan” yoki kulturologiya va tilshunoslik, etnolingvistika va madaniy antropologiyadagi tadqiqotlar natijalarini o‘z ichiga qamrab oladigan integrativ bilimlar sohasi sifatida belgilaydi.

Yuqorida bayon qilingan barcha ta’riflar lingvokulturologiya predmeti til belgilarining ikkiga turlicha kodlar, ya’ni aynan til bilan madaniyatning o‘zaro harakatida shakllanadigan madaniy semantikasini o‘rganishdan iborat bo‘ladi, degan xulosa chiqarishga imkon beradi.

Til vositalari orqali dunyoni ko‘rishga bo‘lgan qiziqish V.Gumboldt ishlaridayoq o‘z ifodasini topgan. Olim shunday yozadi: “Turli tillar millatlar uchun original tafakkur va tasavvur a’zosi hisoblanadi”. XX asr oxirlariga kelib mazkur muammoga bag‘ishlangan ko‘plab ishlar yaratilgan (Brutyan G.A., Vasilyev S.A., Kolshanskiy G.V., Sukalenko N.I. va boshqalar).

Dunyoni ko‘rishni dunyo haqidagi bilimga ega bo‘lish deb ham atash mumkin. Uning asosida bilish jarayonida individuallik va ijtimoiylik yotadi. Til bilish jarayoni talablarini bajaradi. Dunyoning konseptual manzaralari turli odamlarda turlicha bo‘lishi mumkin. Masalan: turli ijtimoiy guruhlar, turli yosh guruhlari, bilim sohalari va hokazo. Turli tillarda so‘zlashuvchi odamlar dunyoni ko‘rishning o‘zaro yaqin konseptiga ega bo‘lishi mumkin. Lekin bir tilda so‘zlashuvchi odamlar konsepti turli xil bo‘lishi mumkin. Xullas, dunyoni ko‘rishning konsepti umuminsoniy, milliy va individual xususiyatlarning aloqadorligida namoyon bo‘ladi.

Dunyoni til vositalarida ko‘rish inson ongida dunyoni mantiqiy aks ettirish bilan bog‘liq. Lekin, bu tasavvurlar tilda turli ifodalar vositasida beriladi. Masalan, ingliz tilidagi “when pigs fly” o‘zbek tilida ”tuyaning dumi yerga tekkanda” iborasiga mos keladi. Misollardan ko‘rinib turibdiki, yuqoridagi mazmun turli xalqlar tasavvurida bir xil obrazli ifodalangan bo‘lsa-da, qiyoslash obyekti sifatida boshqa-boshqa zoonimlar tanlangan. Bunday tanlanishlar har bir xalqning turmush tarziga bog‘liq. Til vositalari orqali dunyoni ko‘rishda frazeologizmlar qiyoslashlar, metaforalar, ramzlar alohida o‘rin tutadi.

Til, ayni paytda, madaniy bilimlarni tizimlashtirish vositasi hisoblanadi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi mavjud o‘xshatishlarni qiyosiy tahlil qilganda, o‘xshatish etaloni sifatida ko‘pincha hayvon yoki jonivorlarlarni bildiruvchi so’zlardan foydalanilganligini ko’rish mumkin. Masalan, o‘zbek tilida “qo’yday yuvosh”, “musichaday beozor” o‘xshatish etalonlari mavjud bo‘lib, bu o‘xshatishlar orqali o‘zbek mentalitetiga xos jihat, ya’ni qadimdan qo‘yning yuvosh hayvon, musichaning beozor, zararsiz qush ekanligi ifodalanmoqda. Ingliz tilida esa beozorlik timsoli sifatida ko’pincha kabutar tasvirlanadi: “As harmless as a dove”. Ingliz va o’zbek tillarida sinonimlik xosil qiladigan quyidagi o‘xshatishlarni ham xuddi shunday qiyosiy tahlil qilish mumkin: “As hungry as a bear” iborasi o‘zbek tilidagi “bo‘riday och” o‘xshatish etaloniga teng keladi. “Och” sozining bo’ri bilan birga ishlatilishi o‘zbek lingvomadaniyatiga ham xos bo’lib, ozbek xalq ertaklaridagi och bo‘ri ko‘z oldimizga keladi.

Ingliz va o‘zbek tillarida uchraydigan o’xshatishlar orasida leksik komponent tuzilmasi jihatidan bir xil yoki turli xil bo’lgan turlarni uchratish mumkin. Masalan, ingliz tilidagi “As red as a cherry” iborasida ishlatilayotgan cherry (gilos) so‘zi o‘zbek lingvokulturologiyasiga ham xos bo‘lib, qiz bolaning lablarini tasvirlashda foydalaniladi. Ingliz tilida uchraydigan “as clean as a (new) pin” iborasi o‘zbek tilida “chinniday toza” o‘xshatishiga teng keladi. Ingliz tilida tozalik belgisi sifatida yangi to’g’nag’ich madaniy vosita sifatida xizmat qilmoqda. O‘zbek tilida esa bu sifat chinni buyumga muqoyasa qilinmoqda. O‘zbek tilida “qo’yday yuvosh” o‘xshatish etaloniga ma’no jihatidan sinonim bo‘lgan ingliz tilidagi “as gentle as a lamb” o‘xshatishi leksik komponent tuzilmasiga ko‘ra farq qiladi. Ya’ni, o‘zbek xalq madaniyatida yuvoshlik “qo‘y”ga qiyoslansa, ingliz tilida bunday sifat “qo‘zichoq” bilan bog’liq tarzda qo’llaniladi. Masalan: *The girl is as gentle as a lamb when she is with her little sister.*

Bundan tashqari, o‘zbek tilida ijobiy ta’riflanayotgan oppoq tishlar “qor”ga emas, balki qimmatbaho “sadaf”ga qiyos etiladi. M., Yo‘q, Xor shaharga ketgan, - dedi yigit kulimsirab, sadafdek oppoq tishlarini ko’rsatib.O‘zbek

lingvomadaniyatida ayollarning yuzini oyga, olmaga, ba’zan kulchaga o’xshatishadi. Inglizlarda esa olchaga, atirgulga (as red as a cherry /rose/) qiyoslash me’yor hol hisoblanadi. Bundan tashqari, “cherry”, “rose” leksemalari narsa-buyumlarni ham qizilligini tasvirlashda ko’p qo’llaniladigan o‘xshatish etaloni hisoblanadi. Masalan: *The car was as red as a cherry after its new paint job. The morning sunrise was as red as a rose*. Shuningdek, baquvvat kishilarni o‘zbeklar filga, inglizlar otga va ho‘kizga muqoyasa qilishadi: filday baquvvat, as strong as a horse/an ox. Yoki, o‘zbeklar tinimsiz ishlaydigan, mehnat qiladigan kishilarni chumoliga (chumoliday), inglizlar esa ariga va itga o’xshatishadi (as busy as a bee, working like a dog). Masalan: The man was as strong as an ox and easily helped us to move the sofa. She always works like a dog.

Umuman, o‘xshatishlar har bir xalqning lingvomadaniy boyligi bo’lib, ular milliy dunyoqarash, dunyodagi hodisalarni milliy tasavvurlarga ko’ra taqqoslash, qiyoslash natijasida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. **Маслова В. А.** Когнитивная лингвистика. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – С. 25.
2. **Алефиренко Н. Ф.** Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. – Москва : Флинта, 2014.
3. **Маҳмудов Н.** Ўхшатишлар – образли миллий тафаккур маҳсули // Маҳмудов Н., Худойберганова Д. *Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати*. – Тошкент : Маънавият, 2013. – Б. 12.
4. **Худойберганова Д.** Лингвокультурологияда маданият кодлари тушунчаси ва талқини // *Ўзбек тили ва адабиёти*. – Тошкент, 2019. – № 3. – Б. 16.

WOMEN’S EDUCATION AND SOCIAL EQUALITY ISSUES: HISTORICAL AND MODERN PROSPECTS

Suyarova Zamira Sheraliyevna

Samarkand State Architectural and Construction University named after Mirzo Ulugbek

Annotation: *This study examines the development, challenges, and prospects of women's education and social equality, highlighting education's role in empowerment and socio-economic participation. Drawing on Human Capital Theory and gender development frameworks, it analyzes global and Uzbek experiences. Findings suggest strategies to enhance female education, reduce occupational segregation, and promote equitable access to resources.*

Keywords: *women's education, gender equality, social justice, empowerment, human capital, development*

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot ayollar ta'limi va ijtimoiy tenglikning rivojlanishi, muammolari va istiqbollarini o'rganib, ta'limning ayollarning vakolatlantirilishi va ijtimoiy-iqtisodiy ishtirokidagi rolini ta'kidlaydi. Inson kapitali nazariyasi va gender rivojlanish ramkalariga tayanib, global va O'zbekiston tajribasi tahlil qilinadi. Natijalar ayollarning ta'limdagi ishtirokini oshirish, kasbiy segmentatsiyani kamaytirish va resurslarga teng kirishni ta'minlash strategiyalarini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *ayollar ta'limi, gender tengligi, ijtimoiy adolat, vakolatlantirish, inson kapitali, rivojlanish*

Аннотация: *Данное исследование рассматривает развитие, проблемы и перспективы образования женщин и социальной справедливости, подчеркивая роль образования в расширении прав и социально-экономическом участии женщин. Опираясь на теорию человеческого капитала и гендерные рамки развития, анализируются глобальный и узбекский опыт. Результаты демонстрируют стратегии повышения участия женщин в образовании, снижения профессиональной сегрегации и обеспечения равного доступа к ресурсам.*

Ключевые слова: *образование женщин, гендерное равенство, социальная справедливость, расширение прав и возможностей, человеческий капитал, развитие*

Introduction

Education is a fundamental instrument for social development, economic growth, and political stability. Women's education is especially critical because it affects multiple aspects of society, including family health, civic participation, labor market outcomes, and intergenerational knowledge transfer (UNESCO, 2023; World Bank, 2024).

Globally, countries that invest in female education achieve higher economic growth, improved health outcomes, and increased participation in governance. According to the UNDP (2022), each additional year of female schooling increases national GDP by 0.3–0.5% in developing countries.

Government initiatives have significantly expanded women's access to education in our country. Programs include scholarships, targeted grants for STEM and vocational education, online learning platforms, and leadership development programs. However, despite these achievements, socio-cultural, economic, and regional challenges persist, limiting women's full participation in education and professional development.

Historical Overview of Women's Education

Global context

Historically, women's access to education was severely restricted across most regions of the world. During the 19th century, industrialization and social reform movements gradually increased female literacy, particularly in Western Europe and North America. By the mid-20th century, global conventions such as UNESCO's Universal Declaration of Human Rights (1948) emphasized equal access to education for both sexes, setting a foundation for modern educational reforms.

In Central Asia, women's education has been recognized as a crucial factor for national development. Leaders such as Mahmudhoja Behbudi and his contemporaries promoted literacy and pedagogical training among women, linking female education to social reforms and modernization. This created opportunities for women to enter professional fields, particularly teaching, healthcare, and administration. However, patriarchal social norms and occupational segregation often directed women toward lower-paid or traditional roles. In the post-independence period, Uzbekistan has maintained and expanded its focus on women's education, particularly increasing their participation in higher education, vocational training, and professional development programs.

Enrollment statistics

According to the State Statistics Committee of Uzbekistan (2024), female enrollment at different education levels shows encouraging trends:

- Primary and secondary education: near-universal gender parity (male 50.2%, female 49.8%).
- Higher education: female enrollment increased from 40% in 2017 to 52.4% in 2024.
- Vocational and technical education**:** female enrollment varies between 45–50%, with underrepresentation in technical and IT-related fields.

Despite this progress, disparities remain in higher education, particularly in STEM fields, and in access to professional development opportunities.

Challenges limiting access

- Economic constraints: families may prioritize male education due to limited resources.
- Cultural expectations: traditional gender roles restrict mobility and career ambitions.
- Regional disparities: rural areas face higher dropout rates and limited educational infrastructure.

- Early marriage: social pressures can truncate girls' educational trajectories.
- Labor market segregation: women are concentrated in pedagogy, healthcare, and service sectors.

Women in STEM and Leadership

Women remain underrepresented in science, technology, engineering, and mathematics (STEM) fields. In 2022, only 28% of STEM students in Uzbekistan were female (The Diplomat, 2022). Leadership positions in academia, politics, and business also show limited female representation, reflecting both vertical and horizontal occupational segregation.

Policy recommendations:

- Scholarships and mentorship programs for women in STEM.
- Networking and leadership training for female students and professionals.
- Promotion of flexible learning programs to accommodate family responsibilities.

Women's education and social equality

Education is a critical mechanism for promoting social equality (Schultz, 1961; Sen, 1999). Key benefits include:

1. Economic empowerment: increases female labor market participation and earnings.
2. Health improvements: educated women are more likely to make informed decisions about family planning, nutrition, and healthcare.
3. Civic participation: higher education levels correlate with increased political engagement and volunteerism.
4. Intergenerational benefits**:** educated mothers invest more in children's education, creating a positive cycle of human capital development.

Theoretical framework

- Human Capital Theory (Schultz, 1961): views education as an investment that enhances productivity and economic output.
- Capability Approach (Sen, 1999): emphasizes education as a means to expand freedoms, capabilities, and opportunities, allowing women to achieve valued outcomes.

Labor market challenges

Despite educational gains, women face several labor market barriers:

- Employment gap: female participation is 28 percentage points lower than male participation (World Bank, 2024).
- NEET rates: young women not engaged in education, employment, or training remain high, especially in rural areas.
- Gender pay gap: women earn on average 34% less than men (Spot.uz, 2024).
- Occupational segregation**:** women remain concentrated in teaching, healthcare, and services; men dominate STEM and technical professions.

Global best practices

Countries with successful gender equality policies often share common strategies:

1. Policy integration: mainstreaming gender in all educational policies.
2. STEM encouragement: scholarships, mentorship, and awareness campaigns.
3. Flexible learning programs: online courses and part-time education to accommodate caregivers.
4. Labor market incentives: employer-driven gender equality programs, parental leave policies, and pay transparency.

For instance, Finland, Sweden, and Canada have combined gender-sensitive curricula with labor market interventions, resulting in high female employment and reduced wage gaps.

1. Gender-sensitive curricula from primary to higher education to challenge stereotypes.
2. Targeted scholarships and mentorship for women in STEM and leadership roles.
3. Rural education support: infrastructure improvement, grants, and online access.
4. Flexible learning options including distance education and vocational training.
5. Leadership development programs to reduce vertical occupational segregation.
6. Monitoring systems to track enrollment, pay, and occupational data by gender.
7. Public awareness campaigns highlighting successful female role models and careers in non-traditional sectors.

Conclusion

Women's education is pivotal for achieving social equality, economic development, and sustainable growth. Uzbekistan has made notable progress in female enrollment and educational access. However, challenges such as occupational segregation, wage gaps, and regional disparities remain.

Comprehensive strategies—combining policy, education, labor market reforms, and social awareness—are necessary to fully realize women's potential. Investing in education, particularly in STEM and leadership, will empower women, strengthen human capital, and contribute to equitable development.

References

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари. – Тошкент, 2017–2024.
2. Аёллар ва қизлар қўмитаси фаолиятига оид меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар. – Тошкент: Адолат, 2023.

3. United Nations Development Programme (UNDP). Gender Equality Reports. – New York, 2022–2024.
4. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Education and Gender Equality Programmes. – Paris, 2021–2023.
5. World Bank. Women and Development Indicators. – Washington, 2020–2024.
6. Schultz T. W. Investment in Human Capital // The American Economic Review. – 1961. – Vol. 51, No. 1. – P. 1–17.
7. Sen A. Development as Freedom. – New York: Anchor Books, 1999.
8. Бекназаров Ш. Р. Аёлларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини оширишнинг назарий-методологик асослари. – Тошкент: Фан, 2021.
9. Ҳайдарова С. А. Ўзбекистонда гендер тенглик муаммолари: ижтимоий-фалсафий таҳлил // Ижтимоий фикр. – 2023. – № 4. – Б. 45–52.
10. The Diplomat. Closing the Gender Gap in Uzbekistan’s Universities. – 2022. – Электрон манба.
11. Spot.uz. Gender Equality and Pay Gap in Uzbekistan. – 2024. – Электрон манба.

НАУЧНАЯ СТАТЬЯ: ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ НАГРУЗКА ТЮРКИЗМОВ В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СКАЗКИ М.Ю. ЛЕРМОНТОВА «АШИК-КЕРИБ»

Бобо-Хожаева Адолат Лутфилло кизи
ЧГПУ

Аннотация: *Данная статья посвящена анализу тюркизмов — лексических единиц, заимствованных из тюркских языков [Ожегов, Шведова: 374], — в сказке М.Ю. Лермонтова «Ашик-Кериб». Целью исследования является выявление их функциональной нагрузки и роли в формировании национально-языкового колорита [Баскаков, 1979]. Тюркизмы в тексте выполняют ключевые номинативную, стилистическую и культурологическую функции, отражая культурно-историческое взаимодействие народов [Бурибаева: 12].*

Ключевые слова*: Тюркизмы, заимствованная лексика, Ашик-Кериб, русский литературный язык, национальный колорит, экзотизмы, функции тюркизмов, стилистика, Кавказ.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola M.Yu. Lermontovning “Oshiq-Karib” ertagida turkiy tillardan o‘zlashgan leksik birliklar — turkizmlarni tahlil qilishga bag‘ishlangan [Ojegov, Shvedova: 374]. Tadqiqotning asosiy maqsadi ularning funksional yuklamasi hamda milliy-lisoniy koloritni shakllantirishdagi rolini aniqlashdan iborat [Baskakov, 1979]. Matnda qo‘llangan turkizmlar muhim nominativ, stilistik va madaniyatshunoslik funksiyalarini bajarib, xalqlar o‘rtasidagi madaniy-tarixiy o‘zaro ta’sirni aks ettiradi [Buribayeva: 12].*

Kalit so‘zlar: *turkizmlar, o‘zlashma leksika, Oshiq-Karib, rus adabiy tili, milliy kolorit, ekzotizmlar, turkizmlarning funksiyalari, stilistika, Kavkaz*

Abstract: *This article is devoted to the analysis of Turkisms—lexical units borrowed from Turkic languages [Ozhegov, Shvedova: 374]—in M. Yu. Lermontov’s tale “Ashik-Kerib.” The aim of the study is to identify their functional load and their role in shaping the national-linguistic color [Baskakov, 1979]. In the text, Turkisms perform key nominative, stylistic, and cultural functions, reflecting the cultural-historical interaction of peoples [Buribayeva: 12].*

Keywords: *Turkisms, borrowed vocabulary, Ashik-Kerib, Russian literary language, national color, exotisms, functions of Turkisms, stylistics, the Caucasus.*

Введение:

Тюркизмы в Истории Русского ЯзыкаТюркские заимствования занимают значимое место в лексическом составе русского языка, являясь результатом многовековых исторических и культурных контактов [Хабургаев, 1980]. Тюркизмы проникали в русскую речь в несколько этапов: от древнетюркских (домонгольских) заимствований (например, богатырь, шатёр) до массированного притока лексики в эпоху Золотой Орды (XIII–XVI вв.), которая обогатила словарь в сферах экономики (деньги, казна), военного дела (сабля, атаман) и быта (сундук, арбуз) [Фасмер, Т. I: 504].

Сказка М.Ю. Лермонтова «Ашик-Кериб» (написана в 1837 году на Кавказе [Лермонтов, 1957]) представляет собой уникальный материал для изучения тюркизмов нового времени. Сюжет, заимствованный из восточного сказания, требовал адекватного лингвистического оформления.

Цель статьи: провести комплексный анализ тюркизмов, систематизировать их функции и проанализировать приёмы их ввода в художественный текст.

1. Функции Тюркизмов в Сказке «Ашик-Кериб»

В результате контекстуального и лексикографического анализа были выделены три основные функции тюркизмов [Мустакимова: 45]:

1.1. Номинативная (Реализующая) Функция

Тюркизмы используются для называния реалий, уникальных для тюркской (восточной) культуры, которым нет прямых эквивалентов в русском языке. Эти слова выступают как экзотизмы, обозначая социальные институты, религиозные обряды, бытовые предметы и титулы:

- *Намаз*: Мусульманская молитва, совершаемая пять раз в день. «Утренний намаз творил я в Арзиньянской долине...» [Лермонтов, 1957: 247].
- *Караван-сарай*: Постоялый двор, место стоянки для караванов. «Ашик - Кериб прибегает в караван-сарай...» [Лермонтов, 1957: 243].

➢ *Бек, Паша, Чауш*: Титулы и должности в восточной иерархии [Лермонтов, 1957: 245].

1.2. Функция Создания Национально-Языкового Колорита (Локализации)

Данная функция является основной для художественного текста: тюркизмы служат стилистическими маркерами, создающими аутентичную атмосферу Востока и «приближая» читателя к описываемой культурной среде [Бурибаева: 13].

❖ *Сааз*: Струнный щипковый инструмент (балалайка турец.) [Сааз]. «...играя на саазе...» [Лермонтов, 1957: 239].

❖ *Чапра*: Нарядное покрывало или занавес (от тюрк. капрак). «...сидя за богатою чапрой (занавес) с своими подругами...» [Лермонтов, 1957: 240].

❖ *Мисирское*: Относящийся к Египту (от тюрк. Мисыр) [Лермонтов, 1957: 247].

1.3. Стилистическая и Эмоционально-Оценочная Функция

Некоторые тюркизмы несут дополнительную эмоциональную или статусную нагрузку, способствуя характеристике персонажей:

✓ *Ага*: В турецком языке означает благородный, знатный; хозяин [Мустакимова: 45]. «Виноват, Ага, - сказал Ашик...» [Лермонтов, 1957: 248].

✓ *Ашик*: Влюбленный; балалаечник. Двойная семантика этого слова (влюбленный / певец) отражает романтическую и творческую сущность главного героя, которая является движущей силой сюжета [Лермонтов, 1957: 239].

2. Приемы Интеграции Тюркизмов в Текст

Прием Ввода	Характеристика	Примеры из Сказки
С пояснением	Введение экзотизма с прямым переводом или уточнением в скобках [Стилистический	Сааз (балалайка турец.), Чапра (занавес), Ашик (балалаечник), Ана (мать),

	прием].	Рашид (храбрый) [Лермонтов, 1957: 239-249].
Без пояснения	Использование слов, которые либо легко угадываются по контексту, либо уже были частично ассимилированы русским языком [Ассимиляция].	Ага, керван (обоз), деньги, товарищ, хозяин [Лермонтов, 1957].

Данные приемы позволяют Лермонтову одновременно сохранить этнографическую точность и обеспечить понятность повествования.

Заключение

Анализ сказки «Ашик-Кериб» подтверждает, что тюркизмы в художественном тексте выполняют сложный комплекс функций. Они являются не просто лексическим украшением, но и фундаментальным средством для:

1. Точного описания восточных реалий (номинативная функция).
2. Создания культурной аутентичности и колорита (стилистическая функция) [Бурибаева: 14].
3. Передачи эмоциональных и статусных характеристик персонажей (оценочная функция).

Творческое использование Лермонтовым тюркизмов демонстрирует, как заимствованная лексика обогащает русский литературный язык, отражая и закрепляя особенности культурно-исторического взаимодействия народов.

Список Литературы

1. **Баскаков Н. А.** Русские фамилии тюркского происхождения. – М.: Наука, 1979.

2. **Бурибаева М.** Тюркизмы в русском языке: от вариантов к норме. – Ашхабад, 2024. – Цит. по: Значимость тюркизмов в русском языке [Электронный ресурс]. – КиберЛенинка, 2024.
3. **Лермонтов М. Ю.** Полное собрание сочинений: в 4 т. – М.: АН СССР, 1957.
4. **Мустакимова Ф.** Функционирование тюркизмов в художественном тексте. – Костанай, 2024. – Цит. по: Функционирование тюркизмов в художественном тексте [Электронный ресурс]. – repo.kspi.kz, 2024.
5. **Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.** Толковый словарь русского языка. – М.: Азъ, 1992.
6. **Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка: в 4 т. – М.: Прогресс, 1986. – Т. 1, 4.
7. **Хабургаев Г. А.** Становление русского языка как государственного. – М.: Высшая школа, 1980.

THE ROLE OF MODERN APPROACHES IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM

Khamidova Mutabarxon Abdumalik qizi

Karshi State University

***Abstract**: In recent years, the field of education has experienced significant transformations driven by advancements in technology, pedagogy, and an evolving understanding of how people learn. Modern approaches to education emphasize student-centered learning, the integration of technology, collaborative environments, and personalized learning experiences. This essay explores these contemporary strategies, highlighting their benefits and challenges.*

Key words:,*modern approaches, dual education, foreign experience, human resources management.*

Annotatsiya*: So'nggi yillarda ta'lim sohasida texnologiya, pedagogika va odamlarning qanday o'rganishi haqidagi tushunchaning rivojlanishi natijasida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Ta'limga zamonaviy yondashuvlar talabaga yo'naltirilgan o'qishga, texnologiyalarning integratsiyasiga, hamkorlik muhitiga va shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalariga urg'u beradi. Ushbu insho ushbu zamonaviy strategiyalarni o'rganadi, ularning afzalliklari va qiyinchiliklarini ta'kidlaydi.*

***Kalit so`z:,*** *zamonaviy yondashuv, dual ta`lim shakli, xorij tajribasi, kadrlar boshqaruvi.*

Аннотация*: В последние годы сфера образования претерпела значительные изменения, обусловленные достижениями в области технологий, педагогики и развитием понимания того, как люди учатся. Современные подходы к образованию делают акцент на личностно-ориентированном обучении, интеграции технологий, совместной работе и персонализированном подходе к обучению. В данной статье рассматриваются эти современные стратегии, выделяются их преимущества и недостатки.*

Ключевые слова: *дуальное образование, зарубежный опыт, управление человеческими ресурсами.*

INTRODUCTION

In today’s digital age, innovation has become an integral part of every aspect of our lives, including education. With the rapid advancements in technology, students now have access to a wide range of tools that aid their learning journey. These tools have revolutionized the way education is imparted and have made learning more engaging, interactive, and effective. In the educational programs offered by higher education institutions engaged in training personnel , it is observed that the knowledge and skills provided to young students lag behind the requirements of the time, there is a shortage of qualified professors and teachers who are true

representatives of the industry, and there is a lack of modern equipment in universities. In addition, the lack of proper integration between educational programs and tourism enterprises is also causing a mismatch between the qualifications of these graduates and the job requirements in the tourism sector. In solving these problems, the main solution can be to introduce the effective experiences of foreign countries into the development of the sector.

MAIN BODY

In todays modern educational system, there are various methods for improving education. There are given some of them than are being effectively used in some countries.

- Student-Centered Learning. One of the most profound shifts in modern education is the move toward student-centered learning. This approach places the learner at the center of the educational process, emphasizing active participation, critical thinking, and problem-solving skills. According to the National Education Association (NEA), student-centered learning transforms the traditional teacher-led classroom into a dynamic environment where students take ownership of their learning (NEA, 2020).

For instance, project-based learning (PBL) encourages students to engage in real-world problems, fostering collaboration and creativity. Research by Thomas Markham suggests that PBL not only enhances student engagement but also improves retention of information and critical thinking skills (Markham, 2011). By facilitating a learning process that is relevant to students' interests and futures, educators can nurture a more engaged and motivated generation of learners.[43]

- Integration of Technology. The integration of technology into the classroom has revolutionized the educational landscape. Tools such as online

[43] Markham, T. (2011). *Project Based Learning: A Bridge to 21st Century Skills*. Retrieved from [Edutopia](https://www.edutopia.org)

learning platforms, educational apps, and virtual reality (VR) offer innovative ways to engage students. The COVID-19 pandemic accelerated this trend, pushing many educators to adopt online teaching methods swiftly.

According to a report by Educause, technology in education facilitates personalized learning, allowing educators to tailor content to meet diverse student needs (Educause, 2021). For example, adaptive learning technologies can assess a student's understanding in real-time and adjust the level of difficulty accordingly. This level of personalization ensures that students can learn at their own pace, thereby enhancing mastery of content.However, the reliance on technology also raises concerns regarding equity and access. Not all students have the same access to devices and reliable internet connections, which can widen the educational gap (Warschauer & Matuchniak, 2010). Educators and policymakers must work together to ensure equitable access to technology in education.[44]

- Collaborative Learning Environments. Modern educational approaches also emphasize the importance of collaboration among students. Collaborative learning fosters communication skills, teamwork, and social interaction, all of which are essential in today’s globalized world. Research indicates that working in groups can lead to deeper learning experiences, as students are encouraged to articulate their thoughts and consider diverse perspectives (Johnson & Johnson, 2014).

Classroom designs that promote collaboration, such as flexible seating arrangements and the use of technology for group work, create an environment conducive to shared learning experiences. Educators are increasingly using cooperative learning strategies where students can work together to solve problems and support each other's learning processes.

- Personalized Learning Experiences. Personalized learning is another modern approach that recognizes the uniqueness of each learner. By

[44] Warschauer, M., & Matuchniak, T. (2010). "New Technology and Digital Worlds: Analyzing Evidence of Equity in Access to Technology." *Review of Educational Research*. 80(4), 491-517.

understanding students' individual interests, strengths, and challenges, educators can create tailored learning experiences that cater to diverse needs. This approach often incorporates elements such as differentiated instruction, personalized learning plans, and competency-based education.

Research conducted by the Bill & Melinda Gates Foundation indicates that personalized learning positively impacts student outcomes, particularly for at-risk populations (Gates Foundation, 2013). However, implementing personalized approaches necessitates significant planning, resources, and training for educators to be effective.

Above we can know important approaches in development of education. Recent years In Uzbekistan various laws are being diven for developing education. Currently, in accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated 16.01.2025 No. 14 “On measures to organize a dual education system in the higher education system”, starting from the 2025/2026 academic year, it was determined to gradually establish dual education in the higher education system, including the establishment of the “Professional Owner” dual education system. The main goals and objectives of dual education were also outlined. According to it;

The purpose of dual education is to:

- strengthen the theoretical knowledge of students;
- form practical skills in the direction of education (specialty) in which students are studying;
- organize for students to study experiences related to production (as well as organizational and managerial) activities at enterprises, regardless of their organizational and legal form;
- developing students' professional and creative interests;

The main tasks of dual education are:

- training specialists in accordance with the needs of the labor market, sectors of the economy and development prospects;

- improving social partnership;
- ensuring the mobility of the content and structure of educational programs of a higher educational institution;
- creating sufficient conditions for students to gain professional experience in production conditions;
- creating opportunities for students to study and work.

All of this work is aimed at improving the skills of personnel working in the tourism sector and training specialists who meet world standards.

CONCLUSION

Modern approaches to education represent a significant shift from traditional methods, focusing more on the needs and experiences of students. By incorporating student-centered learning, technology integration, collaborative learning environments, and personalized experiences, educators can better prepare students for the challenges of the 21st century. However, these approaches also come with challenges, particularly in terms of equity and accessibility. Continued research, investment, and commitment to professional development are essential for ensuring that modern educational practices can benefit all students.

REFERENCES

1. **EDUCAUSE.** *The role of technology in learning.* – 2021. – Electronic resource. – Available at: https://www.educause.edu
2. **Bill & Melinda Gates Foundation.** *Educational outcomes for personalized learning.* – 2013. – Electronic resource. – Available at: https://www.gatesfoundation.org
3. **Johnson D. W., Johnson R. T.** *Collaborative learning techniques: A handbook for college faculty.* – San Francisco, CA : Jossey-Bass, 2014.
4. **Markham T.** *Project based learning: A bridge to 21st century skills.* – 2011. – Electronic resource. – Available at: https://www.edutopia.org

5. **National Education Association.** *Student-centered learning: Creating a collaborative classroom.* – 2020. – Electronic resource. – Available at: https://www.nea.org

6. **Warschauer M., Matuchniak T.** New technology and digital worlds: Analyzing evidence of equity in access to technology // *Review of Educational Research*. – 2010. – Vol. 80, No. 4. – P. 491–517.

ТРУДНОСТИ И ВОЗМОЖНОСТИ, ВОЗНИКАЮЩИЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ АУДИРОВАНИЮ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Азимов Бекзод Камолиддинович

Ферганский государственный технический университет

Турсунбаева. М.А

Ферганский государственный технический университет

Аннотация: *В данной статье рассматривается вопрос обучения аудированию в разговорной деятельности на английском языке. Для более точного изучения решения задачи рекомендовано рассмотреть проблему развития навыков аудирования у студентов естественнонаучного факультета с точки зрения их взаимосвязи с другими языковыми навыками.*

Ключевые слова: *речевая деятельность, навыки речевой деятельности, «рецептивные» навыки, «продуктивные» навыки, методика, аутентичные материалы, естествознание.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz tilida tinglash nutq faoliyatini o‘rgatish masalasi yoritib berilgan. Ko‘rilgan masala yechimini aniqroq o‘rganish yuzasidan tabiiy fanlar fakulteti talabalari o‘rtasida tinglash ko‘nikmalarini rivojlantirish*

muammosini ularning boshqa til ko‘nikmalari bilan munosabatlari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqish tavsiya etilgan.

Kalit so’zlar: *nutq faoliyati, nutq faoliyati ko‘nikmalari, “retseptiv” ko‘nikmalar, “produktiv” ko‘nikmalar, metodologiya, sahih materiallar, tabiiy fanlar.*

Annotation: *This article deals with the issue of teaching listening skills in conversational activities in English. For a more accurate study of the solution of the problem, it is recommended to consider the problem of developing listening skills among students of the Faculty of Natural Sciences from the point of view of their relationship with other language skills.*

Key words: *speech activity, speech activity skills, "receptive" skills, "productive", skills, methodology, authentic materials, natural science.*

Введение

Несомненно, изучение иностранного (английского) языка благотворно влияет как на культуру общения, так и на речевую деятельность на родном языке. По этой причине формирование навыков речевой деятельности на иностранном языке способствует развитию у учащихся всех навыков речевой деятельности, а именно умений слушать, читать, говорить и писать. Учащиеся учатся планировать речевое поведение, соотнося цели каждого действия с выраженным содержанием и имеющимися языковыми средствами.

Изучение языка это не только приобретение знаний (например, грамматики и систем произношения) - это не простой и менее трудоемкий процесс, который мы изучаем. Потому что студентам нужна значимая интерактивная практика в навыках, чтобы научиться использовать язык [1.2].

В английском языке существуют всего 4 языковых навыка, которые делятся на две группы: ” рецептивные“ навыки – аудирование и чтение (listening and reading) а также ” продуктивные“ навыки – говорение и письмо (speaking and writing). Существует ряд сходных аспектов” рецептивных "

навыков, которые, как было установлено, можно применять одинаково в методах обучения на протяжении всего обучения. Такое сходство существует и между" продуктивными " навыками.

В связи с повышенным интересом учащихся к овладению устной английской речью и желанием участвовать в коммуникативной деятельности, требующей полного понимания собеседника, педагогу следует уделять больше внимания развитию навыков слушания учащихся на своих занятиях. Как известно, в методической литературе долгое время не уделялось внимания развитию этого навыка, и считалось, что навыки слушания учащихся развиваются автоматически, с помощью работы над лексическими, грамматическими и фонетическими задачами, погружения в языковую среду, языковую практику [3]. Однако в настоящее время никто не оспаривает важность обучения навыкам вербального восприятия речи на слух.

Основная часть

Признано, что навык аудирования труднее всего развить по сравнению с другими языковыми аспектами обучения - письмом, чтением и даже речью.

Учитель должен убедить учащихся в том, что они не обязаны понимать реальный материал на 100%, поддерживая их, пока они частично понимают то, что слушают [4].

В своей работе мы попытались рассмотреть проблему развития навыков аудирования у студентов естественнонаучного факультета с точки зрения их взаимоотношений с другими языковыми навыками и обосновали необходимость использования фактического материала для развития умения понимать английский язык на слух.

На начальном этапе важно разработать методику преподавания английского языка студентам естественнонаучных факультетов, так как она, помимо решения учебных задач, направлена на личностное становление студента как основного звена образовательного процесса.

Д.Мендельсон отмечает, что после прослушивания определенной информации на уроке английского языка сочетание ее с задачами, связанными с другими языковыми навыками, дает хорошую возможность, например, после прослушивания учащиеся могут записать свои выводы о том, что они только что услышали, или устно изложить свои мысли [5].

Кроме того, Т. Хейдж считает, что работа после прослушивания заключается в том, что дальнейшее развитие предмета с помощью заданий по чтению, разговорной речи или письму также может включать полезную интеграцию вербального восприятия с другими языковыми навыками. Если на занятиях материал урока представлен таким образом, необходимо убедиться, что, помимо интереса к исходному тексту, у учащихся появятся новые источники мотивации [6]. Например, прослушивание новостей об аварии может побудить студентов читать похожие статьи и рассказывать другим на английском именно то, что они слышат. С другой стороны, прослушивание некоторых интересных историй может побудить студентов описать в письменной форме свои мысли или впечатления от того, что они слушают. Таким образом, правильное использование заданий после процесса прослушивания поможет развить языковые навыки учащихся и повысит их мотивацию. В следующих двух примерах представлены задачи, над которыми можно работать после прослушивания:

1.После просмотра видеопрезентаций на английском языке учащиеся могут сами составить диалоги и выразить их устно. Таким образом, они могут сочетать навыки аудирования с письмом и речью.

2. Слушая новости на английском языке, студенты читают похожие статьи в газетах, журналах, а затем излагают свои мысли и делятся ими с другими студентами. Здесь мы сочетаем навыки аудирования с чтением, письмом и речью.

Цель изучения любого языка, конечно же, состоит в том, чтобы иметь возможность использовать его не только во время урока, но и в реальной жизни. Однако, если учащиеся привыкнут только к материалам, специально разработанным для учебных целей и адаптированным к урокам, цель обучения иностранному языку не будет достигнута [7]. Херрон и Шей пришли к выводу, что преподавание иностранного языка должно использовать аутентичные материалы (например, подкасты, видео и фильмы, радиопрограммы, телепрограммы) на всех уровнях, чтобы учителя могли больше демонстрировать вербальное восприятие учащихся в "реальной жизни [8].

Использованная литература:

1. **T. M. A. Kizi.** Teaching natural sciences and English language on the basis of integrative approach in higher education // *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*. – 2021. – Vol. 10, No. 1. – P. 126–129.
2. **Турсунбаева М. А.** Формирование коммуникативной компетентности в обучении иностранному языку на естественнонаучных факультетах. – Наманган : Наманганский государственный университет, 2021.
3. **Richards J. C.** Listening comprehension: Approach, design, procedure // In: *Methodology in TESOL: A Book of Readings* / M. H. Long, J. Richards (eds.). – New York : Heinle and Heinle Publishers, 1987. – P. 161–176.
4. **Guariento W., Morley J.** Text and task authenticity in the EFL classroom // *ELT Journal*. – 2001. – Vol. 55, No. 4. – P. 348.
5. **Mendelson D. J.** Applying learning strategies in the second/foreign language listening comprehension lesson // In: *A guide for the teaching of second language listening* / D. J. Mendelson, J. Rubin (eds.). – San Diego, CA : Dominie Press, Inc., 1995. – P. 57.
6. **Hedge T.** *Teaching and learning in the language classroom.* Teacher’s manual. – Tokyo : Tokyo Shoseki, 2001. – P. 252.

7. **Турсунбоева М. А.** Проблемы формирования профессиональной коммуникативной компетенции студентов нефилологического факультета на иностранном языке // *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*. – 2023. – Vol. 14. – P. 29–31.
8. **Herron C. A., Seay I.** The effect of authentic oral texts on student listening comprehension in the foreign language classroom // *Foreign Language Annals*. – 1991. – Vol. 24, No. 6. – P. 488.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TRANSLATING ECOLOGICALLY-ORIENTED NEOLOGISMS: A COMPARATIVE ANALYSIS BETWEEN ENGLISH AND UZBEK

Rakhimova Mokhinur Kaxramon kizi

***Annotatsiya**: Ushbu tadqiqot sun'iy intellekt (SI) vositalaridan ekologik neologizmlarni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda foydalanishni o'rganadi. Ekologik neologizmlar – ekologiya va atrof-muhit bilan bog'liq yangi paydo bo'lgan atamalar – global ekologik ongning ortishi bilan ingliz tilida keng tarqalgan [1]. Bu yangi atamalarni o'zbek tiliga tarjima qilish ekologik mavzular bo'yicha tillararo muloqot uchun muhim ahamiyatga ega, ammo lingvistik qiyinchiliklar tug'diradi. Ushbu maqolada biz neologizmlar va ekologik terminologiya bo'yicha tegishli adabiyotlarni, jumladan o'zbek tilshunoslari Yulbarsov, Irgasheva va Mardonova asarlarini, shuningdek xorijlik tadqiqotchilar ishlarini ko'rib chiqamiz. Keyin sun'iy intellekt tizimlari (xususan ChatGPT va Google Translate) dan foydalanib, tanlangan inglizcha ekologik neologizmlarning o'zbekcha ekvivalentlarini yaratish metodologiyasini bayon etamiz. Rasmiy eksperiment o'tkazmasdan, tanlangan so'nggi ekologik neologizmlarning SI tomonidan yaratilgan o'zbekcha tarjimalarini sifat jihatidan ma'no aniqligi, metaforalarni saqlash, semantik nuanslar va terminologik izchillik kabi mezonlar bo'yicha baholaymiz.*

***Kalit so'zlar**: ekologik neologizmlar, mashina tarjimasi, ekologik terminologiya, ChatGPT, Google Translate; tillararo ekologiya.*

***Аннотация**: Данное исследование изучает использование инструментов искусственного интеллекта (ИИ) для перевода экологических неологизмов с английского на узбекский язык. Экологические неологизмы – вновь созданные термины, связанные с экологией и окружающей средой – получили широкое распространение в английском языке с ростом глобального экологического сознания [1]. Перевод этих новых терминов на узбекский язык имеет решающее значение для межъязыковой коммуникации по экологическим темам, однако представляет лингвистические трудности. В данной статье мы рассматриваем соответствующую литературу по неологизмам и экологической терминологии, включая работы узбекских лингвистов Юлбарсова, Иргашевой и Мардоновой, а также зарубежных исследователей. Затем мы излагаем методологию использования систем ИИ (в частности, ChatGPT и Google Translate) для создания узбекских эквивалентов отобранных английских экологических неологизмов. Не проводя формального эксперимента, мы качественно оцениваем созданные ИИ узбекские переводы отобранных недавних экологических неологизмов по таким критериям, как точность значения, сохранение метафор, семантические нюансы и терминологическая согласованность.*

***Ключевые слова**: экологические неологизмы, машинный перевод, экологическая терминология, ChatGPT, Google Translate; межъязыковая экология.*

***Abstract:** This study examines the use of Artificial Intelligence (AI) tools for translating ecological neologisms from English into Uzbek. Ecological neologisms – newly coined terms related to ecology and the environment – have proliferated in English with rising global environmental awareness [1]. Translating these novel terms into Uzbek is crucial for cross-linguistic communication on ecological topics, yet it poses linguistic challenges. In this article, we review relevant literature on*

neologisms and ecological terminology, including works by Uzbek linguists Yulbarsov, Irgasheva, and Mardonova, as well as foreign researchers. We then outline a methodology for using AI systems (specifically ChatGPT and Google Translate) to generate Uzbek equivalents of selected English ecological neologisms. Without conducting a formal experiment, we qualitatively evaluate the AI-generated Uzbek translations of selected recent ecological neologisms on criteria such as meaning accuracy, preservation of metaphors, semantic nuance, and terminological consistency.

Keywords: *ecological neologisms, machine translation, environmental terminology, ChatGPT, Google Translate; cross-linguistic ecology.*

Introduction

Ecological neologisms are newly coined words or expressions that emerge to describe phenomena related to the environment, climate, and sustainability. Over the past decade, the English language has witnessed a surge of such terms, reflecting the urgency and prominence of global environmental challenges [1][3]. For example, “climate emergency” – denoting the urgent need to combat climate change – saw a hundred-fold increase in usage in 2019 and was even declared Oxford’s Word of the Year [1]. Alongside it, terms like “flight shame” (from Swedish *flygskam*, indicating guilt over air travel’s carbon footprint) and “eco-anxiety” (fear or stress about environmental crises) have entered common parlance [4]. These neologisms encapsulate new concepts, technologies, and social movements of the Anthropocene era.

Translating such terms into other languages, including Uzbek, is essential for disseminating ecological knowledge and engaging diverse communities in environmental discourse. However, cross-linguistic translation of neologisms poses unique challenges. By definition, neologisms often lack established equivalents in target languages [5]. They may carry culturally specific connotations, innovative wordplay, or scientific nuances that are not easily conveyed. Uzbek, a Turkic language with its own morphological and semantic systems, must often expand its

lexicon or adapt existing words to accommodate these new concepts [6][7]. The importance of effective translation is underscored by the need for clear communication on environmental issues: policymakers, educators, and the public in Uzbekistan require accurate terminology to discuss climate change, biodiversity, and sustainability.

Prior research highlights both the proliferation of neologisms and the translation difficulties they create. Linguists note that thousands of new words can enter a language's lexicon each year [7], often through media and technology, long before dictionaries sanction them. In Uzbek, many English-origin terms (especially in science and technology) have flowed in since independence, often through Russian or directly [8][9]. Uzbek scholars like O. Khoshimova (2019) have analyzed ecological terminology usage in English and Uzbek, identifying gaps where English terms had no clear Uzbek counterparts [10]. Similarly, S. Nurtaev et al. (2021) argue that translators should coin or find Uzbek equivalents "in accordance with the nature of our language" and incorporate them into dictionaries [9]. This aligns with a broader linguistic policy of avoiding unnecessary loanwords by utilizing Uzbek's rich derivational capacity. On the other hand, some neologisms are inevitably borrowed due to lack of alternatives or international norms – for instance, technical terms often enter Uzbek as transliterations (e.g., "dekarbonizatsiya" for *decarbonization*).

The advent of Artificial Intelligence offers new possibilities for bridging these linguistic gaps. AI-driven translation tools, including neural machine translation systems like Google Translate and large language models like ChatGPT, can rapidly generate translations for words and phrases, even those not explicitly seen during training. These tools leverage vast multilingual corpora and context-learning algorithms to infer meanings and produce target-language text. For novel or specialized terms, AI can attempt to break down a word into components, draw parallels to known concepts, or retrieve context from similar usage. For example, ChatGPT (based on the GPT-4 architecture) has demonstrated impressive translation

abilities in many language pairs, approaching professional quality in some evaluations. Yet, how well do these AI systems handle neologisms—especially those as recent and domain-specific as ecological terms? This question motivates the present study. We focus on the English–Uzbek pair, a relatively under-resourced translation direction involving typologically different languages (Indo-European vs. Turkic), which provides a challenging testbed for AI translation of new lexicon.

In this introduction, we have outlined the context and importance of ecological neologisms, and highlighted the translation challenge they represent. The remainder of the article is structured as follows: The **Literature Review** discusses definitions and types of neologisms, drawing on works by both foreign scholars (e.g., Peter Newmark, Michael Cronin) and Uzbek linguists (e.g., Yulbarsov, Irgasheva, Mardonova). It also reviews previous findings on translating neologisms and ecological terms. The **Methodology** section then outlines our approach to using AI (ChatGPT and Google Translate) for translating selected terms, explaining our criteria for analysis. In the **Results and Discussion**, we present examples of translations generated by AI, evaluate their accuracy and nuance, and discuss patterns such as successful adaptations versus mistranslations. Finally, the **Conclusion** reflects on the potential and limitations of AI in this domain, offering insights for translators and lexicographers on effectively harnessing AI while ensuring terminological coherence in Uzbek.

Literature review

Linguistically, a *neologism* is broadly defined as “a newly coined word or phrase, or a new meaning for an existing word” [11]. Newmark (1988) further specifies that neologisms comprise “newly coined lexical units or existing lexical units that acquire a new sense” [11]. Such lexical innovation is a natural reflection of technological, social, and cultural change. As David Crystal (2003) and other linguists note, languages continually evolve by generating new words to name new inventions, ideas, or trends [12][13]. Many neologisms enjoy only fleeting usage (being tied to fads or ephemeral events), whereas others become stable additions to

the lexicon [14]. The domain of ecology and environment has been especially fertile ground for neologisms in recent years, given the rapid development of environmental science and the urgency of climate-related phenomena. Researchers like Hodges (2008) emphasize that clear terminology in ecology is vital for scientific progress [15], yet scientists often grapple with definitional inconsistencies as new terms emerge.

Foreign scholars have examined how environmental discourse spawns new vocabulary. Michael Halliday's early observations on "eco-linguistics" (1990) pointed out that as humanity's priorities shift towards the environment, so does language, inventing terms to articulate novel concerns (e.g., "greenhouse effect," "biodiversity"). More recently, Michael Cronin (2017), in *Eco-Translation: Translation and Ecology in the Age of the Anthropocene*, discussed how the Anthropocene era demands translation not just between languages but between human and ecological perspectives [16]. Cronin argues that translators have a role in mediating environmental knowledge across cultures, often dealing with neologisms that encapsulate new ecological insights or calls to action (e.g., "rewilding," "upcycling"). Another thread of research, exemplified by Arran Stibbe (2020), looks at how metaphors and stories in ecological language influence public perception – for instance, terms like "Mother Earth" or "climate crisis" carry emotional and moral weight that can vary by culture. These perspectives underline that ecological neologisms are not created in a vacuum; they are loaded with scientific meaning, cultural values, and urgent rhetoric.

Uzbek linguists have also contributed to the understanding of neologisms, albeit more generally and not exclusively in ecology. Ochilbek Yulbarsov (PhD, 2025) has studied neologisms through a corpus-based approach, creating a database of domain-specific neologisms using the Uzbek web corpus [17][18]. Yulbarsov's work highlights that a significant number of new words (including environmental terms) are entering Uzbek via the media and need systematic documentation. In his dissertation abstract, he notes the importance of identifying Uzbek equivalents (*mos*

muqobillar) for foreign neologisms and the role of corpora in tracking their usage [19][20]. This aligns with global lexicographic trends – he cites scholars like John Ayto and David Crystal for English, and Russian researcher S. Rzayeva who conducted comparative studies of corpus-based neologisms [13][21].

Meanwhile, Shokhida Irgasheva has examined neologisms in contemporary English and their appearance in Uzbek contexts. In a 2021 study, Irgasheva surveyed new English words (many of them technological or cultural) and discussed their adaptation in Uzbek media language. She observed that neologisms often reflect "new concepts, technologies or phenomena" and that their occurrence is tied to the development of society [22]. A more recent work by Irgasheva (2023) delved into the semantic characteristics of neologisms in English internet discourse, underscoring the need to analyze and precisely define these new terms for effective understanding [23]. Although Irgasheva's focus was not specifically ecology, many terms in internet and media discourse overlap with environmental topics, indicating that Uzbek speakers are encountering these neologisms in real time online. Sarvinoz Mardonova has approached neologisms from a literary angle. Mardonova (2021) studied author-specific neologisms (occasionalisms) in Uzbek poetry [24], highlighting how writers create unique words for stylistic effect. While this might seem tangential to ecological terms, it reinforces a key point: Uzbek, like other languages, has internal mechanisms for word formation. Authors coin words using native roots and affixes to express new meanings. For instance, in the poetry of Usmon Azim (as Mardonova examined), novel combinations and metaphoric extensions were crafted for impact. This creative capacity of Uzbek can, in theory, be harnessed to form indigenous equivalents for ecological neologisms instead of always borrowing foreign terms. Mardonova's findings on the structural-semantic properties of new words in Uzbek literature provide insight into how neologisms can be constructed and understood within Uzbek linguistic norms.

Translation of neologisms: strategies and challenges

Translating neologisms has long been considered a challenging task for translators [5]. Peter Newmark (1988) famously stated that neologisms often constitute "the translator's biggest problem" [5] because, by their nature, these terms lack a ready-made translation. Newmark and other translation theorists categorize several strategies for dealing with neologisms [25][26]:

- **Transference (Borrowing):** Directly using the source-language term in the target language (for example, using *klimat* for "climate" if it were a brand-new term).
- **Calque (Loan Translation):** Translating the components of the term literally (e.g., *issiqxona effekti* for "greenhouse effect," which calques the English term).
- **Naturalization:** Adapting the term to fit the phonology or orthography of the target language (e.g., *karbon* for "carbon").
- **Derivation (Neologism Creation):** Coining a new term using the target language's own morphemes.
- **Definition or Paraphrase:** Explaining the meaning of the neologism in a phrase or short definition in the target language.

The choice of strategy often depends on the type of neologism and the target audience. For example, a formal scientific term might be calqued or borrowed to maintain precision, whereas a slangy pop-culture neologism might be better conveyed by an explanatory phrase in Uzbek if no catchy equivalent exists.

Empirical studies have shown that many English neologisms initially enter Uzbek via transliteration or borrowing, especially if they come through Russian or via international usage. Alikhonov et al. (2004) compiled an English–Russian–Uzbek environmental glossary [27] in which numerous entries are either direct borrowings or Russian-mediated forms (owing to historical language influence). For instance, the term "biodiversity" is listed as *biodiversitet* in Uzbek, mirroring the international term. On the other hand, Uzbek has successfully indigenized some concepts: "sustainable development" is widely translated as *barqaror rivojlanish*

(using native words for “stable/progressive development”). The presence of a trilingual glossary [27] underscores an ongoing effort to standardize ecological terminology in Uzbek, blending loanwords with native coinages.

Specific to ecological terms, Khoshimova (2019) identified several translation problems [10]. One issue is the lack of one-to-one equivalents. For example, English “conservation” can contextually be translated as either *muhofaza* (“protection”) or *saqlash* (“preservation”) in Uzbek, so translators must choose the term that best fits the nuance. Another issue is semantic nuance: an English neologism might carry connotations that a direct Uzbek translation misses. For instance, “greenwashing” (deceptive marketing of something as eco-friendly) literally translates to *yashil yuvish*, which does not convey the idiomatic meaning in Uzbek. A more explanatory phrase like *soxta eko-imidj yaratish* (“creating a fake eco-image”) might be closer to the intended sense.

Uzbek translators have noted that sometimes a descriptive approach is necessary. S. Nurtaev’s team (2021) gives examples from media where new terms were introduced alongside explanatory context, essentially educating readers about the concept [28][9]. They advocate translating neologisms “in accordance with the nature of the Uzbek language” [9], which often means leveraging Uzbek word-formation rather than defaulting to foreign terms. For example, English “birdwatching” need not be borrowed; one could coin a compound like *qush kuzatuvchi* (“bird observer”) using Uzbek roots.

The literature also documents successful cases of adaptation. Nigmatullina (2020) conducted a comparative analysis of ecological terminology in English, Russian, and Uzbek, finding that many basic terms align conceptually. Words like “ecosystem,” “climate change,” and “ozone layer” have clear Uzbek renditions (*ekotizim*, *iqlim o‘zgarishi*, *ozon qatlami*, respectively) that are widely understood, thanks in part to academic and media propagation. However, more recent creative terms – e.g., “carbon footprint” – showed less consistency. The term “carbon footprint” has been variously rendered as *uglerod izi* (“carbon trace”) in technical

literature [29] and sometimes explained in a longer form for the general public. This inconsistency points to a transitional phase where translators and subject experts are negotiating between borrowing and translating such terms.

In summary, the translation of neologisms (especially ecological ones) requires balancing fidelity (conveying the original concept accurately) and readability (making the term clear and natural in Uzbek). The literature suggests a few guiding principles: when a neologism describes a universal phenomenon and Uzbek has the linguistic means, coin a native term (this aids long-term integration into the language); when the neologism is highly culture-bound or lacks an obvious Uzbek construction, consider a loanword or a temporary descriptive phrase, at least until usage settles. Importantly, as Cronin (2017) notes, translation in the ecological domain is not merely technical conversion but also an act of communication and education [16]. Translators often must introduce and contextualize a term, essentially doing what lexicographers do: defining the neologism for the target audience.

References

1. **Newmark P.** *A textbook of translation.* – London : Prentice Hall International, 1988.

2. **Khoshimova O.** Analysis of using ecological terms in Uzbek and English, some translation problems // *Sciences of Europe*. – 2019. – No. 45-5. – P. 49–51.

3. **Nurtaev S., et al.** The problem of translation of neologisms in English mass media into the Uzbek language // *Psychology and Education*. – 2021. – Vol. 58, No. 2. – P. 5701–5706.

4. **Yulbarsov O. O.** *O‘zbek tili veb korpusi yordamida sohaviy neologizmlar bazasini yaratish* : PhD dissertation abstract. – Tashkent : National University of Uzbekistan, 2025.

5. **Irgasheva Sh. S.** Neologisms in English // *American Journal of Social and Humanitarian Research*. – 2021. – Vol. 2, No. 2. – P. 182–185.

6. **Mardonova S., Asadov T.** Neologisms of the author's speech and their structural-semantic study in the poetry of Usmon Azim // *E3S Web of Conferences*. – 2021.

7. **Saliyeva Z., Norboev A.** Translation of ecological terms from English into Uzbek: Challenges and strategies // *Journal of New Century Innovations*. – 2024. – Vol. 59, No. 1. – P. 198–201.

8. **Cronin M.** *Eco-translation: Translation and ecology in the age of the Anthropocene.* – London : Routledge, 2017.

9. **Alikhonov B., Samoylov S., Ibragimov R.** *O'zbekcha–ruscha–inglizcha ekologik izohli lug'at.* – Toshkent : Chinor ENK, 2004.

10. **Nigmatullina A. S.** Comparative analysis of ecological terminology in the English, Uzbek, and Russian languages // *International Journal of Scientific & Technology Research*. – 2020. – Vol. 9, No. 01. – P. 581–583.

11. **Zhou N.** Oxford Dictionaries declares "climate emergency" the word of 2019 // *The Guardian*. – 2019. – November 20.

12. **Juldasheva N.** Global miqyosda keng tarqalgan iqlim xavotiri (eko-tashvish) // *BuxDU Ilmiy Axborotlari*. – 2025. – No. 1. – P. 45–50.

A COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS OF PROVERBS CONTAINING ZOONYMS IN ENGLISH LANGUAGE.

Esonova Muxtasarxon Doniyor qizi

Fergana State University

Maxmudova Nargiza Ravshanovna

Fergana State University

Abstract: *This study explores the comparative semantic analysis of proverbs containing zoonyms (animal-related terms) in English language, focusing on their metaphorical meanings and cultural significance. Proverbs serve as linguistic and cultural artifacts that encapsulate the values, social norms, and worldview of a given society.*

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot ingliz tilidagi zoonimlar (hayvonlarga oid atamalar) ishtirok etgan maqollarning qiyosiy semantik tahlilini, ularning metaforik ma'nolari va madaniy ahamiyatini o'rganadi. Maqollar jamiyatning qadriyatlari, ijtimoiy me'yorlari va dunyoqarashini mujassam etuvchi lingvistik va madaniy artefaktlar sifatida xizmat qiladi.*

Аннотация: *Данное исследование посвящено сравнительному семантическому анализу пословиц с зоонимами (терминами, связанными с животными) в английском языке, с акцентом на их метафорические значения и культурную значимость. Пословицы выступают как лингвистические и культурные артефакты, отражающие ценности, социальные нормы и картину мира данного общества.*

Keywords: word: *zoonym, proverb, paremiology, metaphor, cultural semantics, comparative linguistics.*

Kalit so'zlar: *zoonim, maqol, paremiologiya, metafora, madaniy semantika, qiyosiy lingvistika.*

Ключевые слова: *зооним, пословица, паремиология, метафора, культурная семантика, сравнительная лингвистика.*

Introduction

Proverbs, as concise expressions of collective wisdom and cultural values, offer a unique window into the worldviews of different societies. When viewed through the lens of paremiology—the study of proverbs—they reveal deeply rooted beliefs, moral codes, and social behaviors. Among the many figurative elements in proverbial language, zoonyms (animal-based expressions) are especially potent. Animals are not only part of the physical environment but also occupy symbolic space in cultural consciousness. The metaphorical use of animal terms in proverbs allows speakers to articulate abstract ideas such as loyalty, courage, deception, and social hierarchy in vivid and memorable ways.

English proverbs with "Cat"

Proverbs	Interpretation
Curiosity killed the cat. Care killed the cat.	Excessive interest or worry may cause harm.
It doesn't matter if a cat is black or white, as long as it catches mice.	Everybody has equal opportunities and possibility of getting promoted as long as they are able to handle tasks efficiently, their background or superficial differences are not important.
A cat in gloves catches no mice.	A gloved cat will never mouse well; taking too many precautions prevents you from doing the task efficiently.
A cat may look at a king.	Everyone even the person with the lowest social status has the right to look at and speak to someone of high status,

	e.g: kings, queens or other privileged government figures.
When the cats away, the mouse may play.	If people are not controlled or the rulers and the authority become absent, people will act freely and disobey laws.
The cat would eat fish, but would not wet her feet.	People want to achieve their goals without not putting much effort and taking risks.
All cats are grey in the dark.	All social or personal differences disappear under the condition of limited information.
There are more ways of killing a cat than choking it with cream	There are always multiple options to achieve the target (think about other ways, rather than choosing the most obvious or easiest one).
Feed a dog for three days and he will remember your kindness for three years; feed a cat for three years and she will forget your kindness in three days	The dog is loyal to the owners by nature, while the cat is more independent and forgetful.
Keep no more cats than will catch mice.	Do not keep more unnecessary resources or property, only allocate practical ones.

English proverbs with "Bird"

English proverbs	Interpretation

A bird in the hand is worth two in the bush.	It is better to keep something you are sure of than risking it and chasing uncertain ones.
A bird never flew on one wing.	Success requires collaboration, it is quite difficult to achieve something alone.
There are no birds in last year's nest.	The past is gone and never comes back.
Birds in their little nests agree.	People in a family agree and support each other to live happily and peacefully.
Birds of a feather flock together.	People with the same background, interests or personalities can easily unite to achieve their target.
Little bids that can sing and won't sing must be made to sing.	Everybody has certain inherent skill by their nature, all should be encouraged or even forced to use and improve their talents.
You cannot catch old birds with chaff The wise and experienced are not easily fooled.	Well- experienced people cannot be cheated easily.
The early bird catches the worm.	The more early or actively you work , the more efficiently you can do your duties.

Fine feathers make fine birds.	Providing good care and support leads to positive outcomes, it improves its quality and health.
it's an ill bird that fouls its own nest.	Those who betray their family or country are real fool people.
In vain the net is spread in the sight of the bird.	It is futile attempt to cheat someone who has already known your plans.

English proverbs with "Horse"

English proverbs	Interpretation
Set a beggar on horseback, and he'll ride to the Devil.	If you give power, authority to inexperienced or unprepared one, they will lead you to wrong destination.
it is too late to shut the stable-door after the horse has bolted.	It is futile attempt to take measures after damage or problem has already arisen.
Don't change horses in mid-stream.	Do not change actions or plans after having made a decision, keep moving forward on your main track and avoid disruptions.
if you can't ride two horses at once, you shouldn't be in the circus.	If you are unable to do multiple tasks at the same time, you are not suitable for complex jobs. Do not bother you to handle demanding tasks that are beyond your reach.

No foot, no horse.	If a horse's feet are lost or hurt, the horse loses its importance. The base of something is essential to move successfully.
Never look a gift horse in the mouth.	Be grateful for the gifts given to you even if you do not like them that much.
A good horse cannot be of a bad color.	The horse's inner qualities cannot be identified by its colors or appearance.
You can take a horse to the water, but you can't make him drink.	You cannot make someone do something that you want against their wills. Everybody has the right to make their own choices.
There is nothing so good for the inside of a man as the outside of a horse.	Having a horse and riding it regularly can keep one in a good physical and mental state.
Don't put the cart before the horse.	You should handle tasks in a proper order. Do not do the things without correct preparation.
A short horse is soon curried.	A small animal can easily and quickly cleaned and brushed. Simple tasks do not require much effort.
Three things are not to be trusted: a cow's horn, a dog's tooth, and a horse's hoof.	Always remember that cow's horn, dog's tooth and horse's hoof can hurt you unexpectedly, stay alert.
If two ride on a horse, one must	It is impossible to share tasks or

ride behind.	resources equally, someone always has to take secondary position.
If wishes were horses, beggars would ride.	Hard work and determination is actually what makes dreams come true, not wishes.
One man may steal a horse, while another may not look over a hedge.	When someone is punished for something, other people can run away with them. In society, people are not always treated equally.

Conclusion

Zoonyms are one of the major layers of each nation's language. They are mainly metaphorical and serve to expressively represent positive or negative qualities of human nature, relationships between people in society, and everyday life. Zoonyms actively participate in the proverbs and idioms of almost all world languages, reflecting the nation's attitude towards the animal world, their characteristics, and life experiences. Proverbs and idioms with zoonym components are valuable resources not only from a linguistic point of view but also from the perspective of folklore studies and ethnography.

References

1. **Liddell H. G.** *A Greek–English lexicon.* Vol. 2. – Oxford : Clarendon Press, 1925.
2. **Maxmudova N., Mo‘ydinova [Initial].** *O‘zbek va ingliz tillarida zoonimlarning strukturaviy va semantik tadqiqi* [Structural and semantical study of zoonyms in Uzbek and English languages]. – Farg‘ona, 2024.
3. **Mieder W., Tóthné Litovkina A.** *Twisted wisdom: Modern anti-proverbs.* – Burlington, VT : The University of Vermont, 1999.

4. **Sobirov A.** *O‘zbek tilining leksik sathini sistemalar sistemasi tamoyili asosida tadqiq etish* [Lexical level of the Uzbek language based on the principle of systems of systems]. – Toshkent : Ma’naviyat, 2004.
5. **Speake J.** (ed.). *The Oxford dictionary of proverbs.* 6th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2015.

THE IMPORTANCE OF FOREIGN LANGUAGES IN PREPARING STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES: THEORY AND PRACTICE

Khurramova Feruza Murod qizi,
Institute for the Development of Vocational Education

Abstract: *This article analyzes the importance of teaching foreign languages in the process of preparing students for professional activities. It highlights that in the global labor market, knowledge of foreign languages, especially English, has become a crucial factor for training competitive specialists. The essence of pragmatic competence, its role in professional communication, as well as methods of developing this competence in students are discussed.*

Keywords: *Foreign language teaching, vocational education, pragmatic competence, communicative approach, professional communication, global labor market, modern pedagogical technologies.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida xorijiy tillarni o‘qitishning ahamiyati tahlil qilinadi. Unda global mehnat bozorida xorijiy tillarni, ayniqsa ingliz tilini bilish raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim omilga aylangani ta’kidlanadi. Pragmatik kompetensiyaning mohiyati, uning kasbiy muloqotdagi o‘rni hamda ushbu kompetensiyani talabalarda rivojlantirish usullari yoritib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *xorijiy tillarni o‘qitish, kasbiy ta’lim, pragmatik kompetensiya, kommunikativ yondashuv, kasbiy muloqot, global mehnat bozori, zamonaviy pedagogik texnologiyalar.*

Аннотация: *В статье анализируется значение преподавания иностранных языков в процессе подготовки студентов к профессиональной деятельности. Подчеркивается, что на глобальном рынке труда владение иностранными языками, особенно английским, стало важным фактором подготовки конкурентоспособных специалистов. Рассматриваются сущность прагматической компетенции, ее роль в профессиональной коммуникации, а также методы формирования и развития данной компетенции у студентов.*

Ключевые слова: *преподавание иностранных языков, профессиональное образование, прагматическая компетенция, коммуникативный подход, профессиональная коммуникация, глобальный рынок труда, современные педагогические технологии.*

At present, learning and teaching foreign languages is considered one of the important directions of education worldwide. As a result of global economic integration and the development of international cooperation, knowledge of a foreign language in the professional sphere has become not only an additional advantage, but also a necessary requirement. Therefore, in many countries, great attention is paid to the effective integration of foreign languages into the system of vocational education and to their development as a tool for forming students' professional competences.

In international practice, particularly in European countries, the teaching of foreign languages in professional fields is based on multidimensional approaches. For example, standards such as the *European Language Portfolio [1]* and the *Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) [2]* developed by the Council of Europe encourage a communicative approach aimed at

international interaction. Furthermore, in many countries, bilingual programs are introduced in vocational education institutions, enabling students to acquire language skills related to their field of study through practical experience. For instance, in Germany and Switzerland, teaching English in technical and medical fields trains students to work with international scientific and professional literature.

In Uzbekistan as well, significant changes have been observed in recent years in the teaching of foreign languages for professional purposes. The state education policy has taken decisive steps toward promoting the development of foreign languages, especially the widespread introduction of English at all stages of education. Programs taught in English are being expanded in higher education institutions, and demand for foreign language instruction is also increasing in vocational colleges and lyceums. Moreover, the effectiveness of language learning is being enhanced through modern pedagogical technologies such as interactive teaching methods and online platforms.

However, in Uzbekistan there are still some challenges in the process of teaching foreign languages for professional preparation. The main issues include insufficient teacher qualifications, curricula that do not fully correspond to modern professional requirements, and a lack of practice-oriented training aimed at real communication. Therefore, in order to improve the quality of education, it is necessary to study foreign experience, adapt it to local conditions, and continuously focus on improving the qualifications of teachers.

Thus, teaching foreign languages in preparing students for professional activity serves not only to improve their language proficiency, but also as an important tool for training specialists who meet the requirements of the modern labor market. The analysis of international and national experiences, existing approaches, and challenges creates a foundation for developing effective strategies in this field.

The modern education system demands the training of highly qualified professionals who can respond to the rapidly changing requirements of the labor market, communicate effectively, and master foreign languages. In particular, for

students of vocational education institutions, the ability to properly and purposefully apply a foreign language in their professional activity, the development of pragmatic competence is of special importance. Pragmatic competence refers to the learner's ability to appropriately use linguistic means in real communicative situations. This competence plays a crucial role, especially in professional communication, documentation, working with foreign clients, and understanding international technical documents. The effectiveness of teaching foreign languages in preparing students for professional activity is directly related to the level of their pragmatic competence.

Learning a foreign language is not limited to knowing grammatical rules and memorizing new vocabulary. Effective and purposeful use of the language that is, the ability to apply it correctly, accurately, and appropriately in real-life situations is called *pragmatic competence*.

Pragmatic competence is the ability of a language user to apply the language in accordance with context, situation, interlocutors, and communicative goals [3]. It includes the following elements:

a. Correct understanding and performance of speech acts (requesting, asking, refusing, giving advice, etc.);

b. Considering cultural and social context (e.g., knowing how to speak in formal vs. informal settings);

c. Understanding implicit or figurative meanings (e.g., humor, irony, sarcasm, idioms);

d. Achieving communicative goals through language (e.g., business negotiations, job interviews, educational processes).

For a foreign language learner, the development of pragmatic competence is essential to fully mastering the language and using it effectively. For example, it is not enough to use a word or phrase grammatically correctly; it is equally important to know its meaning in a given context, the appropriate intonation, and the level of politeness required when addressing different people.

Thus, the successful teaching and learning of a foreign language is directly linked to the formation of pragmatic competence. This competence enables learners not only to understand the language but also to engage in effective and culturally appropriate communication.

Today, vocational education is no longer limited to providing theoretical knowledge related to a profession. A modern specialist is also expected to be able to communicate in social contexts and use linguistic resources correctly in professional domains. For this reason, pragmatic competence is regarded as an integral part of professional training. For instance, a student in an automotive technical college should be able to explain service types to a client in English or fill out documentation in English. This requires not only vocabulary and grammar, but also understanding of meaning, communicative context, and the ability to choose appropriate language units. Therefore, foreign language teaching in vocational education must be specifically aimed at developing pragmatic competence.

A number of decrees adopted by the President of the Republic of Uzbekistan are directed at radically reforming the education system, in particular promoting the development of foreign languages, especially English. For example, Presidential Decree No. PQ-4635 of February 1, 2020, *"On measures to improve the quality of education in the Republic of Uzbekistan"*, explicitly stipulates the introduction of foreign languages, in particular English, as compulsory subjects in vocational education institutions [4]. This decree is aimed at training competitive personnel in the process of the country's global integration.

At the same time, analysis of the existing educational process shows that English language teaching in Uzbekistan often relies on traditional grammar-based approaches. This creates difficulties in the practical use of the language, especially in communication and professional contexts.

Surveys and studies conducted in the field of education show that although approximately 70% of students possess theoretical knowledge of language, they are

unable to communicate effectively in real professional and workplace situations [5]. This clearly indicates a lack of pragmatic competence.

Modern technologies, especially multimedia resources, create great opportunities for the development of pragmatic competence. Through video dialogues, mobile applications, online platforms, and AI-assisted individual lessons, learners can practice anywhere and acquire the ability to use the language in context. Teaching a foreign language with a focus on professional activity particularly on the basis of pragmatic competence plays an important role in preparing students for the modern labor market.

The functional significance of foreign language teaching in preparing students for professional activities is extremely high. Training competitive specialists for the global labor market is one of the priority directions of today's educational policy. In particular, teaching foreign languages, especially English within the framework of vocational education serves as an important tool in preparing students for international information flows, professional communication, and practice. Integrating language teaching with students' professional needs and establishing language-profession integration significantly increases the effectiveness of education.

References

1. **Council of Europe.** *European Language Portfolio (ELP).* – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2001. – Available at: https://rm.coe.int/16802fc1bf
2. **Council of Europe.** *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR).* – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2001. – Available at: https://rm.coe.int/1680459f97
3. **Yule G.** *The study of language.* – 3rd ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 333 p.

4. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sifatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida : PQ-4635-son qaror. – 2020-yil 1-fevral.
5. **O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi.** *Chet tilini o‘qitish samaradorligi bo‘yicha so‘rov natijalari.* – Toshkent, 2022.

INTEGRATION OF COMPETENCY-BASED INSTRUCTION WITH DIGITAL ASSESSMENT TOOLS IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

Solixova Ra’no Qahramon qizi

Uzbek State World Languages of the University

Abstract: *The robust development of educational technologies has changed the area of foreign language education, calling for contemporary approaches which are associated with learning objectives and instructing practices, as well as assessment methods. Competency-based instruction (CBI) focuses on the advancement of learners' communicative, linguistic, and sociolinguistic competences, whereas digital assessment tools offer new chances for real-life , continuous and data-driven evaluation. This paper investigates the way the application of CBI together with digital assessment tools could improve foreign language learning results. It explores theoretical basics, analyzes modern practices, identifies difficulties encountered by mentors and learners , and proposes a comprehensive model for efficient integration. Outcomes underscore that digital assessment improves feedback quality and personalizes learning pathways, as well as more clearly evaluates actual competence rates, and*

policymakers to strengthen competency-based language teaching in the digital era.

Keywords: *Competence, Assessment, Digitalisation, Technology, Autonomy, Analytics, Feedback, Motivation, Adaptivity, Proficiency.*

Annotatsiya: *Ta'lim texnologiyalarining tez rivojlanishi chet tilini o‘rganishni tubdan o‘zgartirmoqda va o‘quv maqsadlari, o‘qitish usullari va baholash usullari bilan uyg‘unlashgan zamonaviy yondashuvlarni talab qilmoqda. Kompetensiyaga asoslangan ta’lim (KAT) o‘quvchilarning kommunikativ, lingvistik va sotsiolingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishga e’tibor qaratadi, raqamli baholash vositalari esa haqiqiy, uzluksiz va ma’lumotga asoslangan baholash imkonini beradi. Ushbu maqola KATni raqamli baholash vositalari bilan integratsiyalash orqali o‘quv natijalarini qanday yaxshilash mumkinligini o‘rganadi, nazariy asoslar, amaliy qo‘llanilishi, muammolar va tavsiyalarni muhokama qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalar o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi, tezkor fikr-mulohaza beradi, o‘rganishni shaxsiylashtiradi va haqiqiy kompetensiyani aniqlik bilan o‘lchaydi, bu esa o‘qituvchilar, ta’lim muassasalari va siyosatchilar uchun foydali tavsiyalar beradi.*

Kalit so‘zlar: *Kompetensiya, Baholash, Raqamlashtirish, Texnologiya, Avtonomiya, Analitika, Fikr-mulohaza, Motivatsiya, Moslashuvchanlik, Malaka*

Аннотация: *Быстрое развитие образовательных технологий кардинально изменяет обучение иностранным языкам и требует современных подходов, согласующих учебные цели, методы преподавания и формы оценки. Компетентностное обучение (КО) направлено на развитие коммуникативной, лингвистической и социолингвистической компетенции учащихся, а цифровые средства оценки обеспечивают подлинную, непрерывную и основанную на данных оценку. В данной статье*

рассматривается, как интеграция КО с цифровыми инструментами оценки может улучшить результаты обучения, обсуждаются теоретические основы, практическое применение, проблемы и рекомендации. Результаты показывают, что цифровые инструменты повышают вовлечённость, обеспечивают быструю обратную связь, персонализируют обучение и более точно измеряют реальную компетенцию, что представляет ценность для преподавателей, образовательных учреждений и разработчиков политики.

Ключевые слова: *Компетенция, Оценка, Цифровизация, Технология, Автономия, Аналитика, Обратная связь, Мотивация, Адаптивность, Профессионализм*

Introduction

Contemporary foreign language (FL) education is facing important change because of technological innovation and modernizing pedagogical frameworks/ conventional teaching models based on content transmission as well as knowledge reproduction have evidenced inadequate for improving overall communicative competences required within a globalized world. Conventional approaches, that emphasize mainly grammar memorization and knowledge-oriented evaluation, frequently fail to establish learners' communicative competence as well as practical language skills (Brown, 2018). As a consequence, competence-based instruction (CBI) has become a critical element of contemporary educational changes, focusing measurable results, real-life tasks, as well as the learner's capability to implement knowledge within meaningful settings. CBI frameworks accurately define competencies, focus on task-based learning, as well as promote progressive measurement and feedback, associating with desired learning results (Richards, 2015). Similarly. Digital evaluation tools have rapidly expanded, proposing new modulus for assessment which go beyond paper-based testing.Digital tools in education - LMS platforms, mobile application, as well as AI-assisted tools - provide chances for real-life, continuous and adaptive evaluation.

Tools such as Google Classroom, Moodle, Quizlet, Duolingo Classroom. Testportal, Grammarly, and AI-supported speaking analyzers permit consistent monitoring of progress, formative assessment, individualized feedback, as well as real-life performance tasks. These tools connect naturally with CBI, which values continuous presentation of competence rather than conventional summative examinations(Chapelle, 2020; Zhao & Watterson, 2021). However, in spite of the possible advantages, many FL instructions find it challenging to combine digital tools into competence-based instruction. Some teachers rely on outdated assessment practices which fail to measure communicative performance. Others employ digital tools but without connection to learning outcomes, making the evaluation fragmented and inconsistent. This research investigates the way CBI principles can be efficiently integrated with digital evaluation tools to enhance foreign language instruction and learning. It argues that planned and systematic combinations can improve accuracy of assessment, learner inspiration, and overall communicative competence.

Main Part

Competency-orientated teaching focuses on what learners can do – their authentic communicative, pragmatic, sociolinguistic, and linguistic competences – rather than what they know in theory. This connects with modern educational paradigms, such as "21st-century skills' framework, which underscore critical thinking, communication, cooperation, and digital literacies. In the area of FL education, CBI encompasses defining more obvious learning outcomes (competences) and designing tasks which reflect real-life language usage (speaking, writing, interaction), as well as using evaluation methods which mirror competence rather than just knowledge recall. For example, task-orientated language instruction, performance-based assessment, and continuous measurement are often suggested. But – as research demonstrated – conventional summative tests frequently fail to

capture communicative performance, causing a misconnection between teaching goals and evaluation. As Emreview (2022) claims, CBI inspires students to involve themselves in authentic tasks, such as debates, writing, and interpreting cultural norms, with performance progressively evaluated against clearly portrayed competencies. Thus, performing CBI effectively requires rethinking evaluation practices – transforming from traditional tests toward more dynamic, performance-orientated, and progressive evaluation techniques that digital tools can uniquely support. Recent studies confirm that digital technologies significantly aid in foreign language learning. For example, a 2023 article highlights the role of digital didactics—such as interactive platforms, mobile apps, and multimedia content—in maintaining and improving a key aspect of FL education (Journals.rcsi.science, 2023). Empirical research demonstrates that digital tools support the development of lexical competence, writing, speaking skills, motivation, learner autonomy, and interactive participation. A study involving university students learning Chinese found that digital tools helped strengthen lexical competence and speaking/writing skills, while also boosting motivation and increasing learner activity and autonomy.

Another relevant piece of research indicates that digital educational sources, including those based on artificial language, significantly affect motivation as well as learning objectives within professionally centred FL courses, although difficulties such as digital inequality and inadequate teacher-student communication remain. Likewise, empirical studies in English and Japanese language courses showcase that gamified platforms, adaptive exercise, and even computerised writing feedback systems raise involvement, inspire repeated practice, and support personalised learning pathways (Mdpi.com, 2023).

Furthermore, digital assessment – entailing formative quizzes, adaptive tests, and artificial intelligence-based tools – allows for instant feedback, effective mistake correction, and personalised learning ways that are critical for competency development and progressive enhancement. According to Chapelle (2020), adaptive

and artificial intelligence-driven tools, such as Duolingo Classroom and Write & Improve, propose personalised task difficulty as well as detailed error investigation, giving students actionable feedback associated with particular competencies. Instructor perceptions highlight both benefits and drawbacks of implementing digital assessment. The majority of teachers report that digital tools facilitate more accurate measurement of communicative skills and decrease grading workload, as well as permit authentic monitoring of learners' progress (Lingvospekts, 2022). However, insufficient digital competence among instructors, limited training in structuring CBI-orientated digital tasks, and concerns about the reliability of automated scoring are significant obstacles. These findings are supported by student perspectives, which value instant feedback, communicative tasks, and adaptive learning as ways to improve motivation and involvement. But problems, such as lack of device accessibility, unstable internet connectivity, or unfamiliarity with some platforms, can reduce equity and effectiveness (Bulletin-pedagogical.ablaikhan.kz, 2021).

Applying digital assessment in CBI improves numerous aspects of FL teaching. Initially, it allows alignment between learning objectives and instructing activities, as well as evaluation approaches. Speaking tasks, for example, could be submitted through AI-assisted platforms and automatically analysed for pronunciation, fluency, and interactional competence, providing a more authentic evaluation of communicative ability than written tests alone (Zhao & Watterson, 2021). Second, digital assessment enhances learners' autonomy by enabling self-paced, repeated practice with progressive feedback. allowing learners to identify mistakes and track their effort. Third, institutional effectiveness is enhanced, as automated grading decreases instructor workload and generates analytical data for curriculum evolution. Finally, the study also underscores the need for instructor digital competence: teachers must be comfortable with digital platforms, comprehend the way to structure tasks and explain digital evaluation data, and be able to integrate technology pedagogically – otherwise, the possible advantages might not completely materialize.

Given the complexity of combining CBI in tandem with digital evaluation, this study follows a mixed-methods design integrating quantitative and qualitative approaches to gain both measurable results and participant opinions.

Although careful planning and balanced application are essential, over-reliance on automated tools may limit instructor-student interaction, reduce nuanced feedback, or fail to capture all competencies (Rulb.org, 2022). Additionally, equitable access to technology as well as sufficient professional development for instructors are critical to ensure efficient implementation (Balasagynbulletin.com, 2024). Successful integration is thereby based on connecting digital tools together with obviously portrayed competencies, proposing ongoing teacher training, as well as gathering automated evaluation with human oversight for assignments which demand subjective evaluation.

Implementing competency-based instruction with digital assessment tools represents a contemporary and effective approach to foreign language teaching. This application addresses the shortcomings of traditional education and evaluation, enhances learner involvement and independence, and promotes the accuracy of competence measurement by incorporating specific learning objectives, real-life task-based instruction, and authentic assessment. For teachers, efficient integration requires associating digital evaluation in conjunction with defined competencies, employing a combination of both formative and summative tools, and balancing automated feedback with individualized instructor input. Institutions ought to offer rapid technological infrastructure as well as professional development opportunities to support instructor proficiency. Policymakers could facilitate adjustment by making guidelines for digital competency-oriented evaluation transparent access to sources. When carefully integrated, the mixture of CBI and digital assessment has the potential to modernize foreign language teaching, preparing students for real-life interaction as well as improving results within increasingly digital global settings.

References

1. **Brown H. D.** *Principles of language learning and teaching.* – New York : Pearson, 2018. – 432 p.
2. **Chapelle C.** *Argument-based validation of automated scoring in language assessment.* – London : Routledge, 2020. – 258 p.
3. **Richards J. C.** *Approaches and methods in language teaching.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2015. – 328 p.
4. **Zhao Y., Watterson M.** Digital tools in language assessment: A systematic review // *Language Learning & Technology*. – 2021. – Vol. 25, No. 2. – P. 1–22.
5. **Educational Management Review.** Task-based learning and competency-based instruction in FL education // *Educational Management Review*. – 2022. – No. 4. – P. 15–27. – Available at: https://emreview.ru
6. **Lingvospektr.uz.** Integration of digital assessment in foreign language classrooms // *Lingvospektr: Scientific Journal*. – 2022. – No. 3. – P. 40–52.
7. **Education Sciences.** Gamified digital tools in language learning: Impacts on motivation and performance // *Education Sciences*. – 2023. – Vol. 13. – P. 1–18. – Available at: https://www.mdpi.com
8. **RCSI Journal of Education Studies.** Digital tools and lexical competence development in foreign language learners // *RCSI Journal of Education Studies*. – 2023. – No. 2. – P. 55–67. – Available at: https://journals.rcsi.science
9. **Russian Journal of Language and Education.** Challenges of AI-based assessment in educational contexts // *Russian Journal of Language and Education*. – 2022. – No. 5. – P. 90–104. – Available at: https://rulb.org
10. **Pedagogical Bulletin of Ablai Khan University.** Effectiveness and challenges of digital assessment in foreign language teaching // *Pedagogical Bulletin of Ablai Khan University*. – 2021. – No. 1. – P. 22–34. – Available at: https://bulletin-pedagogical.ablaikhan.kz
11. **Balasagyn Pedagogical Bulletin.** Razrabotka shkaly tsifrovoy kompetentnosti dlya prepodavateley inostrannykh yazykov // *Balasagyn Pedagogical Bulletin*. – 2024. – No. 2. – P. 71–82. – Available at: https://balasagynbulletin.com

DASTURLASHNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Isroilov Nurshohruh Sunnat o‘g‘li
Navoiy davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada dasturlash fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning nazariy-metodik asoslari, ularning o‘quvchi faoliyatini faollashtirish va algoritmik fikrlashni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Dars jarayoniga interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, masalalar yechishning loyihaviy yondashuvi, gamifikatsiya, muammoli ta’lim, blended learning kabi innovatsion yondashuvlarni integratsiya qilishning samaradorlik omillari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Dasturlashni o‘qitish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim, interfaol metodlar, gamifikatsiya, loyihaviy ta’lim, muammoli ta’lim, blended learning, algoritmik fikrlash, kompetensiyaviy yondashuv, AKT, innovatsion metodlar.*

Аннотация: *В данной статье анализируются теоретико-методические основы применения современных педагогических технологий в процессе обучения программированию, их роль в активизации деятельности учащихся и формировании алгоритмического мышления. Освещены факторы эффективности интеграции в учебный процесс таких инновационных подходов, как интерактивные методы, информационно-коммуникационные технологии, проектный подход к решению задач, геймификация, проблемное обучение, blended learning.*

Ключевые слова: *Обучение программированию, современные педагогические технологии, цифровое образование, интерактивные методы, геймификация, проектное обучение, проблемное обучение, blended learning, алгоритмическое мышление, компетентностный подход, ИКТ, инновационные методы.*

Annotation: *This article analyzes the theoretical and methodological foundations of the application of modern pedagogical technologies in the process of teaching programming, their role in activating student activity and forming algorithmic thinking. Factors of effectiveness of integrating such innovative approaches as interactive methods, information and communication technologies, project approach to problem-solving, gamification, problem-based learning, blended learning into the lesson process are highlighted.*

Keywords: *Programming training, modern pedagogical technologies, digital education, interactive methods, gamification, project-based learning, problem-based learning, blended learning, algorithmic thinking, competency-based approach, ICT, innovative methods.*

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining barcha sohalarga chuqur kirib borishi natijasida dasturlash ko‘nikmalariga bo‘lgan ehtiyoj keskin ortib bormoqda. Dasturlashda savodxonlik nafaqat IT-mutaxassislar, balki pedagoglar, iqtisodchilar, muhandislar, menejerlar va boshqa ko‘plab kasb egalari uchun ham zarur kompetensiya sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim va umumta’lim muassasalarida dasturlash fanini o‘qitish jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir.

An’anaviy o‘qitish usullari dasturlash kabi amaliy faoliyat va yuqori darajadagi mantiqiy fikrlashni talab etadigan sohada yetarli samarani bermasligi mumkin. Chunki dasturlash jarayonida talabaning nafaqat nazariy bilimni o‘zlashtirishi, balki

mustaqil fikrlashi, kod yozishi, algoritmlarni tahlil qilishi, muammoni modellashtirishi va yechimni optimallashtirishi talab etiladi. Mazkur jarayon esa faol ishtirokni, amaliy mashg‘ulotlarning ustunligini, talaba motivatsiyasini oshirishni taqozo etadi. Shu bois konstruktivizm, muammoli ta’lim, loyihaviy yondashuv, STEAM integratsiyasi, gamifikatsiya, robototexnika bilan bog‘langan o‘qitish, masofaviy ta’lim platformalaridan foydalanish kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar dasturlashni o‘qitishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy o‘quv muhiti talabaga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillariga asoslangan bo‘lib, unda har bir talabaning individual tayyorgarlik darajasi, o‘quv sur’ati va qiziqishlari hisobga olinadi. Bunday yondashuv dasturlash fanida ayniqsa samarali, chunki talabalarning algoritmik tafakkuri, analitik fikrlash darajasi va texnik ko‘nikmalari o‘rtasida sezilarli farq bo‘ladi. Moslashtirilgan ta’lim, interaktiv platformalar (Code.org, Replit, Google Colab, Scratch, CodeHS, Udemy, Coursera kabi), avtomatlashtirilgan kod tekshirish tizimlari, virtual laboratoriyalarni qo‘llash o‘quv jarayonini individuallashtirish, real vaqt rejimida monitoring qilish va talabaning o‘sish dinamikasini nazorat qilish imkonini beradi. Shuningdek, dasturlashni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ta’lim sifatini oshirish, talabalarni dasturiy muammolarni ijodkorlik bilan hal etishga yo‘naltirish, ularning mantiqiy va kompyuter tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Jahon amaliyotida “computational thinking” — kompyuter tafakkuri dasturlashning negizi sifatida e’tirof etilib, unga bo‘lgan ehtiyojning ortishi ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etishni yanada muhimlashtirmoqda.

Dasturlashni o‘qitish metodikasi bo‘yicha ilmiy manbalarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning nazariy asoslari, didaktik imkoniyatlari va amaliy mexanizmlarini turlicha yo‘nalishlarda o‘rganganlar.

Avvalo, konstruktivistik ta’lim nazariyasi dasturlashni o‘qitishda faol bilim olish, mustaqil izlanish, o‘quvchining shaxsiy tajribasiga tayanish tamoyillarini asoslab beradi [1, 2, 3]. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasiga

ko‘ra, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi hamkorlik, yo‘naltirilgan ko‘mak dasturlashni o‘rganishda murakkab masalalarni bosqichma-bosqich egallashga yordam beradi. Brunerning spiral o‘quv modeli esa dasturlash bo‘yicha bilimlarni oddiydan murakkabga qarab rivojlantirishning nazariy asosini beradi [2].

Algoritmik fikrlash va kompyuter tafakkuri tushunchasi bo‘yicha J.Wing tomonidan taklif etilgan “computational thinking” modeli dasturlashni o‘qitishning metodik va psixologik asoslarini belgilab berdi. Wingning fikriga ko‘ra, talabalarda muammoni bosqichma-bosqich tahlil qilish, abstraksiyalash, algoritmlashtirish, avtomatlashtirish kabi ko‘nikmalarni shakllantirish ta’lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biridir [4].

Loyihaviy yondashuvning dasturlash o‘qitishdagi samaradorligi Downey[12], Kilpatrick [7], singari pedagoglarning izlanishlarida asoslangan bo‘lib, hozirgi zamon ta’limida Project-Based Learning modeli sifatida keng qo‘llanilmoqda. Hozirgi talqinlarda PBL dasturlashda real IT-loyihalar, prototiplar yaratish, jamoaviy dasturlash va Agile metodologiyalari bilan uyg‘unlashtirilmoqda.

Mahalliy tadqiqotlar ichida Sh.Qodirov [10], N.Jo‘rayev [10], U.Begimqulov [10]larning axborot texnologiyalari va dasturlashni o‘qitish metodikasi bo‘yicha ishlari dolzarb ahamiyatga ega. Ularning tadqiqotlarida raqamli ta’lim muhiti, interfaol metodlar, elektron ta’lim resurslari, modul asosida o‘qitish, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning nazariy-metodik asoslari yoritilgan. Shuningdek, Scratch, Python, Java, C++ kabi dasturlash tillarini o‘qitishga bag‘ishlangan metodik qo‘llanmalar (Resnick, Downey, Horstmann, Lutz, Sedgewick) dastlabki o‘quv bosqichlaridan boshlab chuqurlashtirilgan kurslargacha bo‘lgan didaktik modellarning shakllanishiga ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Resnick tomonidan ishlab chiqilgan vizual dasturlash muhiti bo‘yicha tadqiqotlar programming literacy tushunchasini ommalashtirdi va boshlang‘ich ta’limdan boshlab algoritmik fikrlashni shakllantirishning samaradorligini isbotladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, dasturlashni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha ko‘plab ilmiy natijalar mavjud bo‘lsa-da, ularning kompleks integratsiyasi,

mahalliy ta’lim tizimining xususiyatlariga moslashtirilgan didaktik model, yondashuvlar samaradorligini baholash va o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini oshirish masalalari hali ham yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu bois mazkur tadqiqot ushbu bo‘shliqlarni ilmiy asosda to‘ldirishga qaratilgan.

Dasturlashni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, talabalarning algoritmik fikrlashini rivojlantirish, ularning mustaqil izlanishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytirish va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Ta’lim amaliyotida qo‘llanilayotgan konstruktivistik yondashuv, loyihaviy ta’lim, gamifikatsiya, masofaviy o‘qitish va raqamli rivojlangan o‘quv muhitlari dasturlash fanining o‘ziga xos murakkabliklariga mos, optimallashtirilgan o‘qitish tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyalarni dasturlashni o‘qitish jarayoniga qo‘llashning nazariy asoslari talaba faoliyatining markaziy rolini tasdiqlaydi. Konstruktivizmga ko‘ra, talaba bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, balki uni faoliyat jarayonida qayta quradi va amaliyot orqali mustahkamlaydi. Dasturlash jarayonida bunday yondashuv ayniqsa muhim bo‘lib, har bir talaba algoritm yaratish, uni testdan o‘tkazish, xatolarni aniqlash va tuzatish orqali o‘z bilimini chuqurlashtiradi. Shuningdek, interaktiv topshiriqlar, virtual laboratoriyalar va kodni avtomatik baholash tizimlaridan foydalanish konstruktivistik yondashuvning amaliy ifodasini ta’minlaydi.

Dasturlashni o‘qitishda loyihaviy yondashuvning qo‘llanilishi talabalarning real muammolarni yechish ko‘nikmasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular o‘quv jarayonida amaliy IT-loyihalar, web-ilovalar, dasturiy mahsulotlar prototiplarini ishlab chiqish orqali kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlashadi. Loyihaviy yondashuvning afzalligi shundaki, u jamoaviy ish, rollarni taqsimlash, muammoni bosqichma-bosqich hal etish, tajribaviy o‘rganish kabi jarayonlarni uyg‘unlashtiradi. Hozirgi kunda dasturlashni o‘qitishda Agile, Scrum, Design Thinking kabi loyihaviy metodologiyalarning elementlari ham o‘quv jarayoniga faol

integratsiya qilinmoqda. Bu esa talabalarning nafaqat texnik ko‘nikmalarini, balki kommunikativ, ijodiy, tahliliy va tashkiliy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Gamifikatsiya texnologiyalari dasturlashni o‘qitishda motivatsiyani oshirishga xizmat qiluvchi samarali vosita sifatida e’tirof etiladi. Dasturlash jarayonining o‘ziga xos murakkabligi, xatolarni ko‘p uchratish ehtimoli va yechimni topish uchun ko‘p marotaba takrorlash zarurati o‘quvchi motivatsiyasini pasaytirishi mumkin. Gamifikatsiya vositalari — ball yig‘ish, darajalar, reytinglar, badge tizimi, qiyinchilik darajasini bosqichma-bosqich oshirish, o‘yin ssenariylariga asoslangan mashqlar — o‘quv jarayonini qiziqarli, faollashtiruvchi va raqobatga asoslangan muhitda tashkil etish imkonini beradi. Codecademy, Code.org, SoloLearn kabi xalqaro platformalar gamifikatsiya elementlaridan samarali foydalanadi, bu esa o‘quvchilarning o‘zlashtirish sur’atini oshiradi.

Masofaviy ta’lim texnologiyalarining jadal rivojlanishi dasturlashni o‘qitishni yangi bosqichga olib chiqdi. Raqamli platformalar asosidagi ta’lim modeli talabalarga istalgan vaqt va istalgan joyda o‘rganish imkoniyatini yaratadi. Replit, Jupyter Notebook, Google Colab, GitHub Classroom kabi vositalar orqali real vaqt rejimida kod yozish, ulashish, avtomatik baholash, xatolarni aniqlash va tuzatish imkoniyatlari mavjud. Bu o‘z navbatida o‘qituvchi-talaga o‘rtasidagi muloqotni interaktiv shaklga keltiradi va o‘quv jarayonini individuallashtirishga xizmat qiladi. Masofaviy ta’limning yana bir afzalligi — o‘quv jarayonini multimediaga asoslangan taqdimotlar, video darslar, simulyatsiyalar va virtual mashqlar orqali boyitish imkoniyatidir. Talaba har bir mavzuni o‘z sur’atida o‘rganishi, takrorlashi, mustaqil mashqlarni bajarishi va o‘ziga qulay bo‘lgan temrlarda algoritmlarni tahlil qilishi mumkin.

Dasturlashni o‘qitishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning qo‘llanilishi ham dolzarb ahamiyatga ega. Talabalar dasturlashni o‘zlashtirishda turli kognitiv imkoniyatlarga ega bo‘lib, ularga moslashtirilgan o‘qitish muhim o‘rin tutadi. Individual o‘quv trayektoriyalarini yaratish, adaptiv testlar, differensial topshiriqlar, avtomatik baholash tizimlari har bir talabaning rivojlanish dinamikasini kuzatishga

va uning ehtiyojlariga mos ta’limni tashkil etishga imkon beradi. Raqamli o‘quv platformalaridan foydalanish o‘qituvchiga o‘zlashtirish darajasini real vaqt rejimida kuzatish, kamchiliklarni aniqlash va o‘z vaqtida pedagogik ko‘mak ko‘rsatish imkonini beradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar qatorida sun’iy intellektga asoslangan ta’lim tizimlari ham dasturlashni o‘qitishda keng qo‘llanilmoqda. AI asosidagi platformalar talabaning xatolarini tahlil qiladi, individual darajada murakkablikni tanlaydi, differensial tavsiyalar beradi va kod yozishda real vaqtli yo‘riqnomalar taqdim etadi. Bu esa o‘quv jarayonini avtomatlashtirish, ta’lim sifati monitoringi va talabaning individual o‘sish grafiklarini tuzishga imkon yaratadi.

Dasturlashni samarali o‘qitish jarayonida vizual dasturlash texnologiyalarining qo‘llanilishi ham muhim ahamiyatga ega. Scratch, Blockly, App Inventor kabi platformalar boshlang‘ich o‘quv bosqichida algoritmik tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu vositalar orqali talabalar dasturlashning mantiqiy asoslarini murakkab sintaksissiz, bloklar yordamida o‘rganadilar. Keyingi bosqichlarda Python, Java, C++, JavaScript kabi matnli dasturlash tillarini o‘qitish bilan uzviy bog‘lanish imkoniyati mavjud bo‘lib, bu jarayon o‘quvchida bosqichma-bosqich murakkablashadigan bilimlar zanjirini yaratadi.

Yuqorida keltirilgan pedagogik texnologiyalar dasturlashni o‘qitishda nazariy va amaliy jihatdan katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq ularni samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarning raqamli va pedagogik kompetentligini rivojlantirish, o‘quv dasturlarini yangilash, zamonaviy texnik vositalar bilan ta’minlash, o‘qitish jarayonini loyihalash va monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirish talab etiladi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar integratsiyasining metodik asoslarini ishlab chiqish, ularning samaradorligini baholash va mahalliy ta’lim tizimiga mos didaktik modellarni yaratish dolzarb ilmiy muammolardan biridir.

Dasturlashni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ta’lim jarayonining sifat va samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Adabiyotlar tahlili va ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, konstruktivistik

yondashuv, loyihaviy ta’lim, gamifikatsiya, masofaviy o‘qitish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, sun’iy intellektga asoslangan ta’lim tizimlari va vizual dasturlash vositalari dasturlashni o‘zlashtirishda yuqori natijalar beruvchi innovatsion metodlar sirasiga kiradi. Ushbu texnologiyalar talabalarda algoritmik fikrlashni shakllantirish, mustaqil o‘rganish motivatsiyasini kuchaytirish, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish hamda o‘qitish jarayonini interaktiv va amaliyotga yo‘naltirilgan shaklda tashkil etish imkonini beradi.

Zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhiti o‘zlashtirishni individuallashtirish, talabaning rivojlanish dinamikasini monitoring qilish, o‘qituvchining vaqt va resurslarini optimallashtirish, murakkab algoritmik masalalarni bosqichma-bosqich o‘rgatish kabi didaktik afzalliklarni yaratadi. Ayniqsa, loyihaviy ta’limning real IT-loyihalar bilan integratsiyasi, gamifikatsiya elementlari orqali motivatsiyani oshirish, kodni avtomatik tekshirish tizimlari va virtual laboratoriyalar talabalarning amaliy bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish jarayoni ma’lum metodik va tashkiliy muammolarni ham yuzaga chiqaradi. Ular qatida o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini oshirish zarurati, texnik bazaning to‘liq ta’minlanmaganligi, o‘quv dasturlarini yangilashga ehtiyoj, ta’lim jarayonini loyihalash bo‘yicha metodik ko‘rsatmalar yetishmasligi kabilar mavjud. Shu sababli, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni kompleks asosda tatbiq etish, ularning didaktik samaradorligini ilmiy jihatdan o‘rganish, mahalliy ta’lim tizimiga mos innovatsion o‘qitish modellarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Umuman olganda, dasturlashni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish nafaqat o‘quv jarayonining sifatini oshiradi, balki raqamli iqtisodiyot sharoitida raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi, malakali mutaxassislarni tayyorlashning muhim omili hisoblanadi. Mazkur tadqiqot esa zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash jarayonining nazariy, metodik va amaliy jihatlarini chuqur yoritish hamda ushbu yo‘nalishda yangi ilmiy izlanishlar uchun asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Piaget J.** *The psychology of intelligence.* – New York, 2000.
2. **Vygotsky L. S.** *Mind in society.* – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1978.
3. **Bruner J.** *The process of education.* – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1960.
4. **Wing J.** Computational thinking // *Communications of the ACM*. – 2006.
5. **Grover S., Pea R.** Computational thinking in K–12 // *Educational Researcher*. – 2013.
6. **Resnick M.** *Lifelong kindergarten.* – Cambridge, MA : MIT Press, 2017.
7. **Kilpatrick W.** *Project method.* – 1929.
8. **Anderson T.** *The theory and practice of online learning.* – Athabasca : Athabasca University, 2008.
9. **Bates T.** *Teaching in a digital age.* – 2015.
10. **Qodirov Sh., Jo‘rayev N., Begimqulov U.** *AKT asosida ta’lim metodikasi.*
11. **Lutz M.** *Learning Python.* – Sebastopol, CA : O’Reilly, 2013.
12. **Downey A.** *Think Python.* – Sebastopol, CA : O’Reilly, 2015.
13. **Hamari J., et al.** Gamification effectiveness // *Internet Research*. – 2014.

HAYDOVCHI RUHIY SALOMATLIGI BO‘YICHA XITOY XALQ RESPUBLIKASIDA OLIB BORILGAN ILMIY TADQIQOT ISHLARI TAHLILI

Usmonov Rahim Raxmonovich

Farg’ona Davlat Universiteti

Annotatsiya: *Haydovchilarning ruhiy salomatligini tekshirishga doir eng ko‘p tur va shakllari uchraydigan davlat Xitoyda ayni sohaga oid tadqiqotlarning qiyosiy tipologik tahlili amalga oshirilgan.*

Abstract: *A comparative typological analysis of the field of driver appearance observation in China, the most diverse and emerging country, was conducted.*

Аннотация: *Проведен сравнительно-типологический анализ наблюдений за внешним видом водителей в Китае, самой многообразной и развивающейся стране.*

Kalit so‘zlar: *Sotsial-demografik xususiyatlar, shaxsiy-individual xususiyatlar, ruhiy salomatlik, haydovchi, gender xususiyatlar, ekstroversiya, nevrotizm, tashvish, ruhiy tushkunlik, uyqusizlik, yo‘l harakati qoidalari.*

Keywords: *Socio-demographic clothing, personal-individual production, mental health, driver, gender function, extroversion, neuroticism, anxiety, depression, insomnia, traffic rules*

Ключевые слова: *социально-демографическая одежда, индивидуальное производство, психическое здоровье, водитель, гендерная функция, экстраверсия, нейротизм, тревожность, депрессия, бессонница, правила дорожного движения.*

Jahon sog’liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, har yili dunyoda yo‘llarda 1,2 million kishi halok bo‘ladi, 50 millionga yaqin kishi jarohatlanadi. 2004 yilda yo‘l-transport jarohatlari barcha o‘limlarning 2,1% ni tashkil etdi va bu butun dunyo bo‘ylab o‘lim sabablari orasida 11-o‘rinni egalladi. JSST hisobotida aytilishicha, “Yo‘l-transport jarohatlari jiddiy, ammo e’tibordan chetda qolgan sog’liqni saqlash muammosi bo‘lib, samarali va barqaror oldini olish uchun maqsadli harakatlarni talab qiladi”[45].

[45] Peden, Margie, Scurfiled, Richard, Sleet, David, Mohan, Dinesh, Hyder, Adnan A. et al. (2004). World report on road traffic injury prevention / edited by Margaret Peden ... [et al.]. World Health Organization. https://iris.who.int/handle/10665/42871

JSST hisobotida aytilishicha, “yo‘l-transport jarohatlari jiddiy, ammo e’tibordan chetda qolgan sog’liqni saqlash muammosi bo‘lib, samarali va barqaror oldini olish uchun jamlangan sa’y-harakatlarni talab qiladi”[46].

2024-yilda Xitoyning Suzhou shahridagi avtobus kompaniyasining 1295 nafar ishchilari o‘rtasida Yujun Jiao, Xuesong Wang, Xudong Zhao, David Hurwitzlar tomonidan tadqiqot o‘tkazildi. Tadqiqotda avtobus haydovchilaridagi tashvish, ruhiy tushkunlik va uyqusizlikning ularning ruhiy salomatliklariga ta’siri o‘rganildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, haydovchilik tajribasi 11 yildan yuqori bo‘lgan haydovchilar, Yoshi 31 yoshdan yuqori bo‘lgan haydovchilar va oxirgi 3 yilda yo‘l transport hodisasini sodir etgan haydovchilar uyqusizlikning yuqori darajada bo‘lishi, depressiya va xavfli haydashga moillik kuzatilgan. Tashvishning yuqori bo‘lishi uyqusizlikning yuqori bo‘lishi va xavfli haydashning yuqori bo‘lishiga olib kelgan. Depressiyaning yuqori bo‘lishi uyqusizlikning yuqori bo‘lishi va xavfli haydashning yuqori bo‘lishiga olib kelgan. Olib borilgan tadqiqot natijasi haydovchilarning uyqusizligini bartaraf etish orqali, ruhiy salomatligini doimiy yaxshilash orqali haydovchilardagi xavfli haydashni kamaytirishga, haydovda tavakkalchilikka yo‘l qo‘yishlarini oldini olishga erishish mumkinligini ko‘rsatadi.

2019-yilda Xiomin Vang, Kayon Huang, Li Yanglar tomonidan Xitoy davlatida Ijtimoiy-demografik, shaxsiy va ruhiy salomatlik omillarining Xiyotlik avtobus haydovchilarining yo‘l harakati qoidalarining buzlishiga ta’siri mavzusida tadqiqot o‘tkazildi. Ushbu tadqiqot avtobus haydovchilarining ijtimoiy-demografik xususiyatlari, shaxsiy xususiyatlari, ruhiy salomatligi va yo‘l harakati qoidalarining buzilishi o‘rtasidagi bog’liqlikni aniqlashga qaratilgan. Ushbu tadqiqotida 596 nafar avtobus haydovchilari, jumladan, 295 nafar yo‘l harakati qoidalarini buzgan haydovchilar va 301 nafar yo‘l harakati qoidalarini buzmagan haydovchilar ishtirok etdi. Avtobus haydovchilarining shaxsiy xususiyatlari va ruhiy salomatligi Eysenck

[46] Peden, Margie, Scurfiled, Richard, Sleet, David, Mohan, Dinesh, Hyder, Adnan A. et al. (2004). World report on road traffic injury prevention / edited by Margaret Peden ... [et al.]. World Health Organization. https://iris.who.int/handle/10665/42871

shaxsiyati so‘rovi (EPQ) va simptomlarni tekshirish ro‘yxati (SCL-90-R) yordamida o‘tkazildi. 26–35 yoshdagi haydovchila, yoshi 25 va undan kichik yoshdagi haydovchilarga nisbatan yo‘l harakati qoidalarini buzishda qatnashish ehtimoli 72% kamroq. Uzoq muddatli haydovchilik tajribasiga ega bo‘lgan haydovchilar bilan, haydovchilik tajribasi 2 yil yoki undan kam bo‘lgan haydovchilar bilan solishtirganda yo‘l harakati qoidalarini buzish xavfi deyarli uch baravar ko‘paygan. Yillik daromadning oshishi bilan qoidabuzarliklar qiymati pasaygani kuzatilgan. Shuningdek, vaqti-vaqti bilan spirtli ichimliklarni iste’mol qiladigan haydovchilar va muntazam ravishda spirtli ichimliklar iste’mol qiladigan haydovchilar, mast bo‘lmagan haydovchilarga qaraganda, yo‘l harakati qoidalarini buzish xavfi yuqori bo‘lgan. Ekstroversiya va nevrotizm yo‘l harakati qoidalarini buzish bilan bog’liq muhim omillar sifatida aniqlandi. Somatizatsiya avtobus haydovchilarining yo‘l harakati qoidalarini buzish xavfini 11 baravar oshirishi kuzatildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, avtobus haydovchilarining yo‘l harakati qoidalarini buzishiga asosan o‘ziga xos ijtimoiy-demografik xususiyatlar, shaxsiy xususiyatlar va ruhiy salomatlik ta’sir ko‘rsatadi, bu esa yo‘l harakati qoidalarini buzish xavfini oshiradi.

2019-yilda Xitoyda Xiaomin Wang, Kaiyong Huang va Li Yanglar tomonidan “Sotsial-demografik, shaxsiy-individual xususiyatlari va ruhiy salomatlik omillarining Xitoylik avtobus haydovchilari tomonidan yo‘l harakati qoidalarining buzilishiga ta’siri” o‘rganildi. Tadqiqotning maqsadi avtobus haydovchilarining ijtimoiy-demografik xususiyatlari, shaxsiy xususiyatlari, ruhiy salomatligi va yo‘l harakati qoidalarining buzilishi o‘rtasidagi bog’liqlikni aniqlashdir. Tekshiruvda 2014-yilning oktabr oyidan 2016-yilning mayiga qadar 596 nafar avtobus haydovchilari ko‘rikdan o‘tkazildi, jumladan, yo‘l harakati qoidalarini buzgan 295 nafar tadqiqot guruhi va qoida buzmagan 301 nafar haydovchilar nazorat guruhi. Avtobus haydovchilarining shaxsiy xususiyatlari va ruhiy salomatligi Ayzenk shaxsiyat so‘rovi (EPQ) va simptomlarni tekshirish ro‘yxati (SCL-90-R) yordamida baholandi. 26–35 yoshdagi haydovchilar Yoshi 25 va undan kichik yoshli haydovchilarga nisbatan yo‘l harakati qoidalarini buzish ehtimoli 72% kamroq.

Haydovchilik tajribasi 2 yil va undan kam bo‘lgan haydovchilar 21 va undan ortiq yillik haydash tajribasiga ega bo‘lganlar bilan solishtirganda yo‘l harakati qoidalarini buzish xavfining deyarli uch baravar oshishi kuzatilgan. Yillik daromad ortishi bilan yo‘l harakati qoidalari buzish soni ham kamaydi. Vaqti-vaqti bilan va muntazam ravishda spirtli ichimliklarni iste’mol qiladigan haydovchilar, mast bo‘lmagan haydovchilarga qaraganda, yo‘l harakati qoidalarini buzish xavfi yuqori ekanligini ko‘rsatdilar. Ekstraversiya va nevrotizm yo‘l harakati qoidalarini buzish bilan bog’liq muhim omillar sifatida aniqlandi. Somatizatsiya avtobus haydovchilari o‘rtasida yo‘l harakati qoidalarini buzish xavfini o‘n bir marta oshirdi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, avtobus haydovchilari tomonidan yo‘l harakati qoidalarini buzishga asosan ma’lum ijtimoiy-demografik xususiyatlar, shaxsiy xususiyatlar va yo‘l harakati qoidalarini buzish xavfini oshiradigan ruhiy salomatlik ta’sir ko‘rsatadi[47]. Ushbu tadqiqot shuningdek, shaxsiy xususiyatlar avtobus harakati qoidalarini buzishga ta’sir qiluvchi inson omillarida muhim rol o‘ynashini aniqladi. Ekstraversiya va nevrotizm ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan avtobus haydovchilari yo‘l harakati qoidalarini buzish ehtimoli ko‘proq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. **Peden M., Scurfield R., Sleet D., Mohan D., Hyder A. A., et al.** *World report on road traffic injury prevention.* – Geneva : World Health Organization, 2004. – Available at: https://iris.who.int/handle/10665/42871
2. **Wang X., Huang K., Yang L.** Effects of socio-demographic, personality and mental health factors on traffic violations in Chinese bus drivers // *Psychology, Health & Medicine*. – 2019. – Vol. 24, No. 7. – P. 890–900. – DOI: 10.1080/13548506.2019.1567928.

[47] Wang X, Huang K, Yang L. Effects of socio-demographic, personality and mental health factors on traffic violations in Chinese bus drivers. Psychol Health Med. 2019 Aug;24(7):890-900. doi: 10.1080/13548506.2019.1567928. Epub 2019 Jan 24. PMID: 30676085.

3. **Астрейко Н. С.** Личностные факторы стиля вождения автомобиля // *Журнал Белорусского государственного университета. Философия. Психология*. – 2019. – № 1. – С. 117–124.
4. **Боровская И. В.** Социально-психологические факторы поведения водителей на дороге : магистерская диссертация. – Санкт-Петербург : СПбГУ, 2017.
5. **Baglioni C., et al.** Insomnia as a predictor of depression: A meta-analytic evaluation of longitudinal epidemiological studies.
6. **Costello B.** *Analysis of the truck driver shortage 2019.* – Washington, DC : American Trucking Associations, 2019. – Available at: https://www.trucking.com
7. **Лобанова Ю. И.** Вождение как деятельность, поведение и стилевая характеристика // *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*. – 2014. – № 5 (4). – С. 97–107.
8. **Лукинич М. И., Матюшкова С. Д.** Агрессивное поведение участников дорожного движения – проблема современного города // *Повышение качества профессиональной подготовки специалистов социальной и образовательной сфер* : сб. науч. ст. – Витебск, 2018. – С. 160–162.
9. **Пермякова О. Г., Горчаков Ю. Н., Овсянникова В. В.** *Транспортная психология: практикум.* – Владивосток : Изд-во Дальневосточного федерального университета, 2021.
10. **International Transport Forum.** *ITF Transport Outlook 2019.* – Paris, 2019. – Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/transport/itf-transport-outlook-2019
11. **Фурманов И. А., Астрейко Н. С.** Адаптация многофакторного опросника стиля вождения // *Философия и социальные науки*. – 2016. – № 2. – С. 88–93.
12. **Шпорт С. В., Васильченко А. С., Шалимов Д. Р.** Психологические маркеры опасного поведения на дорогах // *Психология. Историко-*

критические обзоры и современные исследования. – 2017. – № 6 (4A). – С. 118–133.

FIZIKA DARSLARIDA RAQAMLIK LABARATORIYA SIMLYATORLARIDAN FOYDALANISH

Qosimova Mubina

Andijon Davlat Pedagogika Instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada fizika ta'lim jarayonida raqamli laboratoriya simulyatorlaridan foydalanishning afzalliklari, o'qitish samaradorligiga ta'siri va amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Raqamli simulyatorlar real tajribalarni virtual muhitda xavfsiz, tejamkor va tezkor tarzda bajarish imkonini berishi, o'quvchilarning tajriba orqali o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishi bilan ahamiyatlidir. Tadqiqotda simulyatorlardan foydalanish metodikasi, o'quv motivatsiyasiga ta'siri va an'anaviy laboratoriya ishlarini to'ldirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Natijalar raqamli laboratoriyalar fizika darslarining interaktivligini oshirish, murakkab tushunchalarni vizual tarzda tushuntirish hamda o'quvchilarning mustaqil izlanish faoliyatini kuchaytirishda samarali vosita ekanini ko'rsatadi.*

Annotation: *This article analyzes the advantages, effectiveness, and practical applications of using digital laboratory simulators in physics education. Digital simulators allow real experiments to be performed in a virtual environment in a safe, cost-effective, and efficient manner, enhancing students' experiential learning skills. The study examines methods of using simulators, their impact on learning motivation, and their role in complementing traditional laboratory work. The results demonstrate that digital laboratories are an effective tool for increasing interactivity*

in physics lessons, visualizing complex concepts, and strengthening students' independent research activities.

Аннотация: *В данной статье анализируются преимущества, эффективность и практические возможности использования цифровых лабораторных симуляторов в обучении физике. Цифровые симуляторы позволяют проводить реальные эксперименты в виртуальной среде безопасно, экономично и оперативно, способствуя развитию у учащихся навыков экспериментального обучения. В исследовании рассматриваются методика применения симуляторов, их влияние на учебную мотивацию и роль в дополнении традиционных лабораторных работ. Результаты показывают, что цифровые лаборатории являются эффективным средством для повышения интерактивности уроков физики, наглядного объяснения сложных понятий и усиления самостоятельной исследовательской деятельности учащихся.*

Kalit so`z: *fizika, raqamli laboratoriya, simulyator, virtual tajriba, o'qitish*

Key words: *physics, digital lab, simulator, virtual experiment, teaching*

Ключевые слова: *физика, цифровая лаборатория, симулятор, виртуальный эксперимент, обучение*

XXI asr ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar o'quv faoliyatining ajralmas qismiga aylandi. Bugungi globallashuv va texnologik yuksalish sharoitida ta'lim tizimi zamonaviy vositalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Fizika fani esa ayniqsa tajriba va kuzatuvga asoslangan bo'lib, unda raqamli laboratoriyalar va simulyatorlardan foydalanish o'quv jarayonini sezilarli darajada yengillashtirib, samaradorligini oshiradi.

Fizika fanida ko'plab hodisalar real laboratoriya sharoitida bajara olmaydigan murakkab jarayonlardan iborat: yuqori kuchlanishdagi elektr zanjirlari, radioaktiv

hodisalar, mikro olam modellar, to‘lqinlarning interferensiyasi yoki vaqt talab qiladigan jarayonlar. Raqamli laboratoriya simulyatorlari aynan mana shu kabi tajribalarni xavfsiz, aniq va tez bajarish imkonini beradi.

Bugungi kunda xalqaro darajada tanilgan **PhET, Labster, Algodoo, Physics Laboratory, Crocodile Physics** kabi simulyatorlar dunyo bo‘ylab keng qo‘llanmoqda va ta’lim sifatini oshirishda muhim vosita sanaladi. Respublikamiz maktablarida ham bu texnologiyalar joriy qilinmoqda va o‘quv dasturlarida virtual laboratoriyalar ulushi ortib bormoqda.

Raqamli laboratoriya simulyatori — bu fizik hodisalar va jarayonlarni kompyuter grafikasi, matematik modellar hamda fizik tenglamalar asosida virtual tarzda modellashtiruvchi dasturiy vosita. Simulyatorlar real tajribani kompyuter ekranida aynan haqiqiy hayotdagidek qayta tiklaydi va interaktiv o‘zaro ta’sirga imkon yaratadi. Birinchi raqamli fizika simulyatorlari 1970-yillarda universitet laboratoriyalarida qo‘llanila boshlagan, ammo ular hozirgidek interaktiv emas edi. 2000-yillarga kelib kompyuter quvvatining oshishi natijasida real vaqt rejimida fizik jarayonlarni aniq modellashtirish imkoni paydo bo‘ldi. 2002-yildan boshlab PhET loyihasi paydo bo‘lib, virtual laboratoriyalar maktablar va kollejlar uchun keng ommalashdi.

RAQAMLI LABORATORIYA SIMULYATORLARINING NAZARIY ASOSI. Tushuncha va tavsifi. Raqamli laboratoriya simulyatori — bu fizik hodisalarni kompyuterda real hayotdagi jarayonlarga moslab modellashtiruvchi dasturiy vosita. U o‘quvchiga tajribani virtual muhitda bajarish imkonini beradi va interaktiv tarzda o‘zaro ta’sirga kirishish imkoniyatini yaratadi.Matematik modellar, fizika qonunlari va grafika orqali simulyatorlar jarayonlarni aniq va vizual tarzda tasvirlaydi.

Tarixi va rivojlanishi. Birinchi raqamli laboratoriyalar 1970-yillarda universitetlarda paydo bo‘lgan. Ular interaktiv emas, faqat ma’lumot ko‘rsatadigan dasturlardan iborat edi. 2000-yillarda kompyuter quvvatining oshishi bilan real vaqt rejimida interaktiv simulyatorlar paydo bo‘ldi. Shu davrdan boshlab PhET va Labster kabi loyihalar global darajada ta’lim jarayonida qo‘llanila boshlandi.

Turlari

1. **Virtual laboratoriyalar** – faqat kompyuter ekranida.
2. **Interaktiv laboratoriyalar** – parametrlarni o‘zgartirish imkoniyati mavjud.
3. **AR/VR laboratoriyalar** – haqiqiy va virtual muhitni birlashtiradi.
4. **Onlayn laboratoriyalar** – masofadan bajarish imkoniyatiga ega.

Pedagogik afzalliklari

- Ko‘rgazmalilik va interaktivlikni oshiradi.
- O‘quvchilarning faol qatnashuvi.
- Murakkab jarayonlarni oson tushuntirish.
- Vaqt va mablag‘ni tejash.
- Xavfsizlik.
- Individual o‘qitish.
- Masofaviy ta’lim uchun qulaylik.

RAQAMLI LABORATORIYALARNI DARS JARAYONIGA INTEGRATSIYA QILISH

Integratsiya bosqichlari

1. **Kirish** – mavzu bo‘yicha o‘qituvchi tushuntirish beradi va simulyatorni namoyish qiladi.
2. **Mustaqil tajriba** – o‘quvchilar parametrlarni o‘zgartirib natijani kuzatadi.

3. **Tahlil va xulosa** – o‘quvchilar grafiklar va natijalarni tahlil qiladi, xulosa chiqaradi.

Dars shakllari

- Nazariy mavzu tushuntirishda ko‘rgazmali vosita sifatida.
- Mustaqil ish va uy vazifasi sifatida.
- Masofaviy ta’limda.
- Test va diagnostika vositasi sifatida.

Foydalanish misollari

a) Nyuton qonunlari: o‘quvchi massani va kuchni o‘zgartirib graflarni kuzatadi.

b) Elektr zanjiri: qarshilik, kuchlanish, tok kuchi parametrlarini o‘zgartiradi, Ohm qonunini mustaqil isbotlaydi.

c) Optik linzalar: nur sinishi, fokus masofasi va tasvir hosil bo‘lishini ko‘radi.

O‘quvchilarga ta’siri

- Mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.
- Muammo yechish va tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.
- Ilmiy dunyoqarashni kengaytiradi.
- Ijodkorlik va eksperiment qilish qobiliyatini oshiradi.

RAQAMLI LABORATORIYALARNING SAMARADORLIGI

Tadqiqotlar natijasi

- Simulyatorlar ishlatilgan sinflarda natijalar 30–40 % yaxshilanadi.
- Murakkab mavzularni tushunish osonlashadi.
- Mustaqil ishlash va izlanish ko‘nikmalari rivojlanadi.
- Motivatsiya oshadi.

O‘qituvchilarning fikri

- Darsni tez tayyorlash va o‘tkazish imkoniyati.
- Natijalar aniq va ko‘rgazmali.
- O‘quvchilar faolligi oshadi.
- Xavfsizlik kafolatlangan.

Kamchiliklar

- Ba’zi maktablarda kompyuterlar yetishmasligi.
- Internetga bog‘liqlik.
- Simulyatorlarning barcha tajribani qamrab olmasligi.

Kelajak istiqbollari

- VR/AR laboratoriyalarining keng joriy etilishi.
- Sun’iy intellekt yordamida xatolarni tahlil qilish.
- Global masofaviy laboratoriya platformalari.
- Shaxsiy o‘quv trajektoriyasi yaratish imkoniyati.

AMALIY MISOLLAR VA TAHLIL

1. **Elektr zanjiri simulyatori:** O‘quvchi tok kuchini, qarshilikni va kuchlanishni o‘zgartirib Ohm qonunini tekshiradi.
2. **Harakat va kuchlar:** Nyuton qonunlari asosida ob’ekt tezligi va tezlanishini kuzatadi.
3. **Optik hodisalar:** Nur sinishi va refleksiya jarayonlarini ko‘rgazmali ravishda o‘rganadi.

Har bir tajriba o‘quvchiga eksperiment qilish qobiliyatini shakllantiradi va nazariy bilimlarni mustahkamlaydi.

Fizika darslarida raqamli laboratoriya simulyatorlari kompyuter yoki planshetda ishlaydigan dasturlar bo‘lib, fizik jarayonlarni virtual muhitda kuzatish va tajriba o‘tkazishga imkon beradi.

Foydalari:

- Xavfsiz: Ba’zi tajribalar xavfli bo‘lishi mumkin, simulyator bilan xavfsiz ishlash mumkin.
- Tez va qulay: Tajribalarni tez va oson bajarish, materiallarni tejash.
- Ko‘rinarli**:** Jarayonlar animatsiya orqali ko‘rinadi, tushunishni osonlashtiradi.
- Natijalarni tahlil qilish: Grafiklar chizish va formulalar bilan solishtirish mumkin.
- Qiziqarli: Interaktiv bo‘lgani uchun darsni yanada qiziqarli qiladi.

Mashhur simulyatorlar:

- PhET (University of Colorado) – mexanika, elektr, optika va boshqa fanlar uchun.
- Algodoo – mexanika va fizik jarayonlarni animatsiya qilish.
- Crocodile Physics – elektr va mexanik tizimlar tajribalari.

Foydalanish usullari:

- Darsni boshlashdan oldin jarayonni tushuntirish.
- Real tajribani o‘tkazish o‘rnida yoki uni to‘ldirish.
- Talabalar mustaqil ish bajarishi.
- Olingan natijalarni tahlil qilish.

Raqamli laboratoriya simulyatorlari fizika darslarini oson, samarali va qiziqarli qiladi, shuningdek, nazariy bilimlarni amaliyotda mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa. Raqamli laboratoriya simulyatorlari fizika darslarida juda muhim vosita hisoblanadi. Ular yordamida talabalar nazariy bilimlarni amaliyotda mustahkamlashlari, murakkab fizik jarayonlarni vizual tarzda tushunishlari va eksperiment natijalarini tahlil qilishlari mumkin. Simulyatorlar xavfsiz muhitni ta’minlab, talabalarni xavfli yoki murakkab tajribalardan himoya qiladi, shuningdek, vaqt va materiallarni tejash imkonini beradi.Bundan tashqari, raqamli laboratoriya simulyatorlari darsni qiziqarli va interaktiv qiladi. Talabalar mustaqil ravishda tajribalarni o‘tkazish, natijalarni kuzatish va grafiklar chizish orqali fizika qonunlarini yanada chuqurroq tushunish imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa ularning ilmiy fikrlashini rivojlantiradi, masalalarni yechish ko‘nikmalarini oshiradi va tajriba o‘tkazish jarayoniga qiziqishni kuchaytiradi.Shuningdek, simulyatorlar real laboratoriya sharoitida ba’zan qiyin yoki imkonsiz bo‘lgan tajribalarni amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, yuqori harorat, kuchli magnit maydon yoki xavfli kimyoviy moddalar bilan ishlash shart bo‘lganda, raqamli muhitda tajribalar xavfsiz va samarali tarzda bajariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **PhET Interactive Simulations.** University of Colorado Boulder [Electronic resource]. – Available at: https://phet.colorado.edu
2. **Algodoo.** Physics simulation software [Electronic resource]. – Available at: https://www.algodoo.com
3. **Crocodile Physics.** Physics simulation software [Electronic resource]. – Available at: https://www.crocodile-clips.com
4. **Heald R.** Teaching physics with computer simulations // *Physics Education*. – 2001. – Vol. 36, No. 6. – P. 420–426.
5. **Finkelstein N. D., et al.** When learning about the real world is better done virtually: A study of learning electricity with simulations // *Physical Review Special Topics – Physics Education Research*. – 2005. – Vol. 1, No. 1. – Article 010103.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIGA FANLARNI O'ZLASHTIRISHLARIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Raximov Xolmurot Abdullayevich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Tuxtayeva Aziza Jurayevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati yoritilgan. Darslarda innovatsion yondashuv, interfaol metodlar va zamonaviy texnik vositalardan oqilona foydalanish orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, faolligi, ijodiy yondashuvi va bilimlarni ongli o‘zlashtirishi ta’minlanishi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos interfaol metodlarni tanlash mezonlari ko‘rib chiqiladi, matematika darslari misolida ularning amaliy samaradorligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash dars samaradorligini oshirishi, o‘quvchilar kompetensiyasini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, innovatsion yondashuv, mustaqil fikrlash, ta’lim jarayoni, matematika darsi, o‘quv faolligi, o‘quvchi kompetensiyasi, zamonaviy ta’lim.

Аннотация: *В данной статье рассматривается важность использования педагогических технологий в процессе обучения учащихся начальной школы. Анализируется, как инновационные подходы,*

интерактивные методы обучения и современные образовательные инструменты способствуют развитию самостоятельности мышления, активности, креативности и осмысленному усвоению знаний у учащихся. В исследовании рассматриваются критерии выбора интерактивных методов, соответствующих возрасту учащихся начальной школы, и иллюстрируется их практическая эффективность на примерах из уроков математики. Результаты показывают, что внедрение инновационных педагогических технологий в начальное образование повышает эффективность уроков и положительно влияет на развитие компетенций учащихся.

Ключевые слова: *Начальное образование, педагогические технологии, интерактивные методы, инновационный подход, самостоятельность мышления, учебный процесс, обучение математике, активность учащихся, компетентность учащихся, современное образование.*

Annotation: This article examines the importance of using pedagogical technologies in the learning process of primary school students. It analyzes how innovative approaches, interactive teaching methods, and modern educational tools enhance students' independent thinking, activeness, creativity, and meaningful acquisition of knowledge. The study discusses criteria for selecting age-appropriate interactive methods for primary school learners and illustrates their practical effectiveness through examples from mathematics lessons. The findings demonstrate that the integration of innovative pedagogical technologies in primary education increases lesson efficiency and positively contributes to the development of students' competencies.

Keywords: Primary education, pedagogical technology, interactive methods, innovative approach, independent thinking, learning process, mathematics teaching, learner activeness, student competency, modern education.

Kirish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida darsga bo‘lgan qiziqishni oshirish, mustaqil fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish hamda faol va bilimdon shaxsni tarbiyalashda pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Pedagogik texnologiyalar ta’lim mazmunini yangilaydi, dars jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Hozirgi zamon o‘qituvchisidan darsda ilg‘or metod va usullardan foydalanish, yangicha yondashuv asosida mashg‘ulot o‘tish, o‘quvchilarning mustaqil ishlashiga sharoit yaratish kabi mas’uliyatli vazifalar talab etiladi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning mustaqil ishlari mazmunan ham, shaklan ham yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi zarur. 1–2-sinflarda mustaqil ishlar asosan o‘qish, yozish, imlo savodxonligini shakllantirishga xizmat qilsa, 3–4-sinflarda ular o‘quvchilarning tashabbuskorligi, ijodiy fikrlashi, erkin mulohaza yurita olishi, faolligi va dunyoqarashining kengayishiga yordam beradi. Mustaqil ish jarayonida o‘quvchi o‘quv muammosi bilan yuzma-yuz keladi, turli yechimlarni taqqoslaydi, eng maqbulini tanlashga harakat qiladi. Bu esa o‘quv faolligi va chuqur bilim egallashga zamin yaratadi.

Ta’lim jarayonida mavjud bilimlarni o‘zlashtirish bilan birga, o‘quvchining ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirish ham dolzarb vazifadir.

Assosiy qism. O‘qituvchining pedagogik mahorati yuqori bo‘lsa, u darsni innovatsion yondashuv asosida zamonaviy shakllarda tashkil eta oladi. Pedagogik innovatsiya — bu bo‘lajak mutaxassislarni yangicha ishlashga tayyorlash, mavjud bilimlar asosida sifat o‘zgarishlariga erishish va ta’lim jarayonida yuqori samaradorlikka erishishdir.

Pedagogik innovatsiyalar quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

boshlang‘ich ta’limda milliy g‘oyalarni joriy etishning yangi metodlarini qo‘llash;

boshlang‘ich ta’limni takomillashtirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish;

informatsion texnologiyalarni o‘quv jarayoniga samarali tatbiq etish;

zamonaviy o‘quv-metodik adabiyotlarni yaratish.

Boshlang‘ich sinflarda, xususan matematika darslarida innovatsion yondashuv har bir o‘quvchining imkoniyatidan kelib chiqib, ta’limni individuallashtirish, yuqori natijalarga erishish uchun rag‘batlantirishni ko‘zda tutadi. Bu esa o‘quv-bilim jarayonining sifat jihatdan yangicha tashkil etilishiga xizmat qiladi.

Matematik amallarni o‘rgatishda fanlararo bog‘liqlik, o‘quv fanlari o‘rtasidagi uzviylik va muvofiqlashtirish tamoyillariga e’tibor qaratiladi. Dars samaradorligini oshirishda interfaol metodlar muhim ahamiyatga ega. Interfaol metod — o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi faollikni oshirish orqali bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirishga xizmat qiluvchi usuldir.

Interfaol metodlardan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

o‘quv materialini erkin bayon qilish va tahlil qilish;

bahs-munozaralar orqali fikr bildirishi;

kichik guruhlarda ishlash;

o‘quvchi tashabbusini qo‘llab-quvvatlash;

mustaqil fikrlash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Boshlang‘ich ta’lim uchun barcha interfaol metodlar mos emas. Chunki sinflarda o‘quvchilar soni ko‘p bo‘lishi, o‘quvchining yozish/oqish tezligi pastligi kabi omillar ba’zi metodlarni qo‘llashni cheklaydi. Shuning uchun boshlang‘ich sinf matematika darslarida qo‘llash mumkin bo‘lgan mos metodlarni tanlash muhimdir.

Masalan, “Aqliy hujum”, “Adashgan zanjirlar”, “Insert”, “BBB”, “Muammoli savollar”, “Kichik guruhlar bilan ishlash” kabi metodlar o‘quvchilarni mustaqil

fikrlashga undaydi. “Aqliy hujum” metodida muammoga oid imkon qadar ko‘proq fikr va takliflar yig‘iladi, so‘ng eng maqbul variant tanlanadi. Masalan, shakllar sonini sanash yoki sonlar yig‘indisini topish bo‘yicha turli takliflarni jamlab, ularni solishtirish orqali eng qulay usul aniqlanadi.

Innovatsion yondashuv deganda faqat kompyuter, slayd yoki proyektor orqali dars o‘tishgina emas, balki dars jarayonini noodatiy, qiziqarli, mazmunli shakllarda tashkil etish, o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlash ham tushuniladi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning bilimlarni ongli o‘zlashtirishi, mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va faolligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim jarayoni o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan bo‘lib, unda ular mustaqil izlanishga, o‘rganilayotgan mavzuni turli usullar orqali anglashga, yangi yechimlarni izlashga jalb etiladi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda bitta fanni chuqur o‘zlashtirishda pedagogik texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanish ta’lim samaradorligini keskin oshiradi.

Pedagogik texnologiyalar o‘quv fanlari bo‘yicha bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirishni nazarda tutadi. Masalan, matematika fanini o‘rgatishda interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, zamonaviy raqamli platformalar va ko‘rgazmali vositalardan samarali foydalanish o‘quvchilarda mavzuni chuqur anglashi uchun qulay sharoit yaratadi. Bu jarayonda o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo‘ladi.

Pedagogik texnologiyalarning boshlang‘ich ta’limda qo‘llanishi quyidagi vazifalarni bajaradi:

— o‘quvchilarda fan asoslariga oid elementar tushunchalarni shakllantirish;

— mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;

— mustaqil ishlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish malakalarini mustahkamlash;

— mavzuni o‘zlashtirishning samarali usullarini qo‘llash;

— o‘quvchini o‘z fikrini himoya qilishga, guruhda ishlashga o‘rgatish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yosh xususiyatlariga ko‘ra mavzuni ko‘rgazmali, amaliy va interfaol usullar orqali yaxshiroq qabul qiladilar. Shu sababli matematika, ona tili, atrof-muhit, musiqa va boshqa fanlarda quyidagi texnologiyalar samarali natija beradi:

Interfaol metodlar – “Aqliy hujum”, “Kichik guruhlar bilan ishlash”, “Insert”, “Adashgan zanjirlar”, “BBB” jadvali, “Muammoli savollar”. Bu metodlar o‘quvchilarni fikrlashga, o‘z fikrini bayon etishga va bilimni faol o‘zlashtirishga undaydi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi – O‘quvchi oldiga hayotiy yoki mantiqiy muammo qo‘yilib, uning turli yechimlarini mustaqil izlashga yo‘naltiriladi. Masalan, matematik ifodani eng qulay usulda hisoblash, bir shaklni yasashning barcha variantlarini topish.

Raqamli texnologiyalar – GeoGebra, LearningApps, PowerPoint, Whiteboard kabi platformalar orqali mavzu ko‘rgazmali va interfaol tarzda o‘rgatiladi. Bu o‘quvchilarning diqqatini jamlashga va mavzuni obrazli tarzda tushunishga yordam beradi.

Didaktik o‘yinlar – Kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun matematika yoki ona tili fanidagi o‘yin elementlari o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Masalan: “Sonlar piramidasi”, “So‘zlarni to‘g‘ri joylashtir”, “Top va qo‘sh”.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi – O‘quvchilar kichik guruhlarda ishlaydi, vazifalarni bo‘lib oladi, jamoaviy qaror qabul qiladi. Bu ularning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Ushbu texnologiyalarni qo‘llash jarayonida dars quyidagi bosqichlarda tashkil qilinadi: motivatsiya, yangi bilimlarni o‘zlashtirish, mustahkamlash, refleksiya, baholash. Har bir bosqich o‘quvchilar faoliyatini mazmunli tashkil etishga xizmat qiladi.

Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilar o‘z bilimlarini amaliy mashqlar, guruhli ishlar, ko‘rgazmali topshiriqlar orqali mustahkamlaydi. Bu jarayon ularning qiziqishini oshiradi, darsga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytiradi, o‘quv faoliyatini faollashtiradi. Natijada o‘quvchi fanni yangicha, mustaqil izlanish asosida o‘zlashtiradi va yuqori natijalarga erishadi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, pedagogik texnologiyalar boshlang‘ich sinf fanlarini o‘zlashtirishda o‘quvchilarni faol subyektga aylantiradi, bilimlarni chuqurroq anglashga yordam beradi va zamonaviy ta’lim talablari asosida o‘quvchi kompetensiyalarini shakllantiradi. Shu bois zamonaviy o‘qituvchi o‘z darslarida innovatsion yondashuvlardan muntazam foydalanishi, o‘quv jarayonini interfaol va samarali tashkil etishi zarur. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, o‘z bilim, ko‘nikma va malakalarini to‘g‘ri shakllantirishga yordam beradi. Darslarga yangicha yondashuv nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarning intellektual, ijodiy va kommunikativ salohiyatini ham rivojlantiradi. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limda pedagogik texnologiyalardan oqilona foydalanish dars jarayonining ajralmas qismi bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Mirziyoyev Sh.** *Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.* – Toshkent : O‘zbekiston, 2016.
2. **Burxonov S., Xudoyorov O‘., Norqulova Q.** *Matematika. 3-sinf darsligi.* – Toshkent : Sharq, 2019.
3. **Qosimov F. M., Qosimova M. M.** *Boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi.* – Buxoro, 2018.
4. **Yuldasheva Y. M.** Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida pedagogik mahoratni shakllantirishning dolzarb ahamiyati // *Integration of Science, Education and Practice. Scientific-Methodical Journal*. – 2022. – B. 698–700.

5. **Ziyomuhammadov B., Abduqodirov A.** *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.* – Toshkent : Fan va texnologiya, 2020.
6. **Sayidahmedov N.** *Pedagogik texnologiyalar asoslari.* – Toshkent : O‘qituvchi, 2018.
7. **Azizxo‘jayeva N. N.** *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.* – Toshkent : TDPU nashriyoti, 2017.
8. **Xamrayeva R., To‘xtayeva D.** Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi // *Boshlang‘ich ta’lim*. – 2021. – № 4. – B. 45–49.

LINGUISTIC THEORIES ABOUT PERSON-EXPRESSING PHRASES

Ashrabiyeva Kamolaxon Israiljan qizi
Oriental University

Annotatsiya: *Ushbu maqola shaxsni ifodalovchi iboralarning lingvistik mohiyati, ularning tuzilishi va nutqdagi pragmatik funksiyalarini tahlil qiladi. Turli nazariy yondashuvlar asosida iboralarning ma’no shakllanishi hamda kommunikativ roliga izoh beriladi. ingiliz tiliga tarjima qil*

Аннотация: *В данной статье анализируются лингвистическая сущность выражений, обозначающих личность, их структура и прагматические функции в речи. На основе различных теоретических подходов раскрываются особенности формирования значения и коммуникативная роль этих выражений.*

Annotation: *This article analyzes the linguistic nature of person-expressing phrases, their structure, and their pragmatic functions in speech. It explains the formation of meaning and the communicative role of such expressions based on various theoretical approaches.*

Kalit so‘zlar: *shaxsni ifodalovchi iboralar, lingvistika, pragmatika, ma’no shakllanishi, kommunikatsiya, nazariy yondashuvlar, til birliklari, nutqiy funksiyalar.*

Ключевые слова: *выражения, обозначающие личность; лингвистика; прагматика; формирование значения; коммуникация; теоретические подходы; языковые единицы; речевые функции.*

Keywords: *person-expressing phrases, linguistics, pragmatics, meaning formation, communication, theoretical approaches, language units, speech functions.*

Introduction: In modern linguistics, the study of person-expressing phrases is regarded as one of the topics that requires special scholarly attention. This is because linguistic units that denote a person are manifested as a complex phenomenon not only through their grammatical forms, but also through their semantic layers, their functions in speech, and their communicative impact.[48] Analyzing such expressions in linguistics serves not only to clarify their structure and meaning, but also to shed light on social relations within society, speech culture, and the distinctive features of interpersonal communication. [49] The theoretical interpretations of person-expressing phrases vary across different linguistic schools and are closely connected with fields such as semantics, pragmatics, sociolinguistics, and discourse analysis. The relevance of this topic lies in the fact that, in today’s globalized world, expressing a person accurately, appropriately, and in a culturally acceptable manner through linguistic means has become one of the key factors of communicative success. Therefore, an in-depth scientific study of person-expressing phrases, their essence, and their mechanisms of use holds both theoretical and practical significance.[50]

[48] Crystal, D. (2003). A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Blackwell Publishing.
[49] Yule, G. (1996). The Study of Language. Cambridge University Press.
[50] Levinson, S.C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.

Analysis of Literature: Scientific sources on the linguistics of expressions denoting the self show that this topic is multifaceted and complex. In early studies, units expressing the self were mainly interpreted as a grammatical category, whereas later semantic, pragmatic, and sociolinguistic approaches made it possible to study their meaningful and communicative characteristics in greater depth. Many studies emphasize that expressions related to the self not only perform a nominative function but also serve to indicate social status, attitudes, distance, and the tone of communication during interaction. For example, in the field of contemporary pragmalinguistics, scholars conclude that expressions denoting the self can change meaning depending on the context, reflect the speaker's intentions, and influence communicative strategies. In sociolinguistic literature, the connection of self-expressive units with social groups, values, cultural norms, and national mentality is highlighted. [51]In particular, the variation in forms of address, as well as ways of expressing respect or closeness in different societies, demonstrates that self-expression has a distinctive cross-cultural character. Sources on discourse analysis emphasize the role of self-expressive expressions in shaping the overall meaning of a text, expressing attitudes toward characters or participants in communication, and creating communicative dynamics. Overall, the existing literature shows that expressions denoting the self are multifunctional linguistic units, and their study requires not only grammatical analysis but also broader approaches—pragmatic, sociolinguistic, and discursive.

Methodology: This research focuses on studying expressions that denote a person, encompassing various approaches: grammatical, semantic, pragmatic, sociolinguistic, and discursive.[52] The research process is carried out in several stages. At the first stage, scientific literature and studies related to the topic are examined. During this stage, classifications of person-denoting expressions, their

[51] . Evans, V., & Green, M. (2006). Cognitive Linguistics: An Introduction. Lawrence Erlbaum Associates
[52] Saeed, J.I. (2003). Semantics. Blackwell Publishing.

functions, and communicative characteristics are identified. As research material, literary texts, speech samples, and expressions denoting a person from modern mass communication media are collected. These data form the basis of the study and provide more precise analysis. Several methods are used to analyze the expressions. Through grammatical analysis, morphological and syntactic features of the expressions are studied. Semantic analysis focuses on their contextual dependency and meaning. The pragmalinguistic approach allows identifying the communicative functions of expressions in speech and the speaker's intentions. Sociolinguistic analysis examines the connection of expressions with social groups, cultural norms, and values. Meanwhile, discourse analysis helps evaluate the expressions in terms of text content, relationships to characters or speech participants, and communicative dynamics.[53] The collected data are systematized and compared. This process enables a better understanding of person-denoting expressions based on their functional and communicative features. Overall, the research methodology serves to study person-denoting expressions in a comprehensive and integrated manner, ensuring the reliability and validity of the scientific results.[54]

Discussion Results: Phrases expressing the person are considered in linguistics as elements that identify the persons in speech and reflect their status and relationships. These phrases consist of personal pronouns, names, titles, and other phraseological expressions, and their linguistic analysis is conducted within various theories. In this theory, phrases expressing the person stand out by belonging to the main part of the sentence – the subject and logical center. Personal pronouns reveal the grammatical category of person in Turkish. Also, the structure of phrases includes the person forms of words, verbs, and the agreement of pronouns. From a semantic point of view, phrases expressing the person convey meaning and essence.

[53] . Fillmore, C.J. (1982). "Pragmatics and the Description of Discourse". In Pragmatics (ed. J. Schenkein). Academic Press.
[54] Hasan, R. (1995). The Sociolinguistics of Personal Pronouns. Oxford University Press.

Through them, the speaker can express information and attitudes toward themselves or others. These phrases vary depending on context and can acquire additional meanings, i.e., the emphasis and importance given to the person differ.[55] Pragmatics, considering language as a means of communication, analyzes person-related phrases in terms of effectiveness in speech, the speaker's intention, and interaction with the listener. Such phrases may express social position, respect, or disagreement, reflecting social and communicative functions in speech. At the intersection of linguistics and sociology, person-indicating phrases are closely related to social groups, gender, age, and culture.[56] Different societies have varying ways of expressing the person, revealing the social stratification of language and enriching its cultural mosaic. In discourse context, person-expressing phrases create subjectivity in text structure, indicate the source of speech, and establish communication with the listener. This approach allows better understanding of internal text and context. Studying person-expressing phrases integratively from grammatical, semantic, pragmatic, social, and discourse perspectives creates a deeper and fuller understanding in linguistics.[57] These phrases play an important role not only in sentence structure but also in speech and communication processes. Therefore, researching mechanisms of person expression in language is an essential stage in developing linguistic theory.

Summary: Personal expressions, such as pronouns and other words referring to people, describe how a person indicates themselves, others, or groups in our language. These expressions are important not only for the meaning within a sentence but also for reflecting social and cultural contexts. In linguistics, these

[55] Karimov, A. (2010). Personal Expressions in Uzbek Linguistics. Tashkent.

[56] Akbarov, Y. (2015). Language and Culture: Issues of Linguistics and Sociology. Tashkent.

[57] Sobirov, B. (2012). Phonetics and Grammar of the Uzbek Language. Tashkent.

expressions are studied from various theoretical perspectives. For example, the structuralist approach analyzes them in terms of syntax and morphology and their role in sentence structure. However, this is not enough, as expressing person also depends on the context. Pragmatic theories focus on how personal expressions relate to the speech situation, the speaker's intention, and their relationship with the listener. This reveals the social status, interactions, and even emotions of the speaker. For instance, when you say "I," you express not only yourself but also your mood or position at that moment. Cognitive linguistics studies personal expressions through human thought and perception processes, showing the close connection between language and consciousness, and how people perceive and express the world through language. Thus, personal expressions are not just parts of language but represent a person's social, psychological, and cultural identity. Studying them is crucial for linguistics because linguistics is not only about words but about understanding people. Through personal expressions, we convey not just meaning but also our ientity, role, and mood, which makes them especially interesting and beautiful.

References

1. **Crystal D.** *A dictionary of linguistics and phonetics.* – Oxford : Blackwell Publishing, 2003.
2. **Yule G.** *The study of language.* – Cambridge : Cambridge University Press, 1996.
3. **Levinson S. C.** *Pragmatics.* – Cambridge : Cambridge University Press, 1983.
4. **Evans V., Green M.** *Cognitive linguistics: An introduction.* – Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2006.
5. **Saeed J. I.** *Semantics.* – Oxford : Blackwell Publishing, 2003.
6. **Fillmore C. J.** Pragmatics and the description of discourse // In: **Schenkein J.** (ed.). *Pragmatics.* – New York : Academic Press, 1982.

7. **Hasan R.** *The sociolinguistics of personal pronouns.* – Oxford : Oxford University Press, 1995.
8. **Karimov A.** *Personal expressions in Uzbek linguistics.* – Tashkent, 2010.
9. **Akbarov Y.** *Language and culture: Issues of linguistics and sociology.* – Tashkent, 2015.
10. **Sobirov B.** *Phonetics and grammar of the Uzbek language.* – Tashkent, 2012.

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ИКТ) НА РУССКИЙ ЯЗЫК: ОТ ЭВОЛЮЦИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ НОРМ ДО ТРАНСФОРМАЦИИ МЕТОДИК ПРЕПОДАВАНИЯ

Якунина Ангелина Алишеровна

Янгиерского филиала Ташкенсткого химико-технологического института

Аннотация: *В статье рассматривается влияние информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на современный русский язык и методику его преподавания. Анализируются изменения в лексической, орфографической и стилистической системах, а также педагогические аспекты цифровизации образования. Делается вывод о необходимости формирования цифровой языковой компетенции как ключевого элемента современной коммуникационной культуры.*

Ключевые слова: *русский язык, информационно-коммуникационные технологии, цифровизация, интернет-коммуникация, преподавание русского языка, лингвистическая норма, цифровая грамотность.*

Annotatsiya: *Maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) zamonaviy rus tiliga va uni o‘qitish metodikasiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Leksik, orfografik va uslubiy tizimlardagi o‘zgarishlar, shuningdek, ta’limning raqamlashtirilishi bilan bog‘liq pedagogik jihatlar tahlil qilinadi. Zamonaviy*

kommunikatsiya madaniyatining muhim elementi sifatida raqamli til kompetensiyasini shakllantirish zarurligi haqida xulosa chiqariladi.

Kalit so‘zlar: *rus tili, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamlashtirish, internet-kommunikatsiya, rus tilini o‘qitish, lingvistik norma, raqamli savodxonlik.*

Abstract: *The article examines the impact of information and communication technologies (ICT) on the modern Russian language and the methodology of teaching it. Changes in lexical, orthographic, and stylistic systems are analyzed, as well as pedagogical aspects of the digitalization of education. The conclusion emphasizes the need to develop digital language competence as a key component of modern communication culture.*

Keywords: *Russian language, information and communication technologies, digitalization, internet communication, teaching Russian, linguistic norm, digital literacy.*

ВВЕДЕНИЕ

Стремительное развитие и повсеместное внедрение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) кардинально изменили ландшафт коммуникации, оказав глубокое и многогранное влияние на русский язык. Это воздействие проявляется как в эволюции самой языковой системы, включая лексику, орфографию и стилистику, так и в революционном пересмотре подходов к его преподаванию, особенно в контексте дистанционного и смешанного обучения. В то время как ИКТ предоставляют беспрецедентные возможности для расширения и обогащения языковой практики, они одновременно ставят перед лингвистами, педагогами и обществом в целом серьезные вызовы, связанные с сохранением языковой культуры и грамотности.

Русский язык, как один из наиболее динамично развивающихся мировых языков, активно реагирует на процессы цифровизации, что проявляется в обновлении лексического состава, изменении коммуникативных моделей и

появлении новых форм речевой деятельности в интернет-среде. Электронные средства коммуникации создают особое пространство, где взаимодействуют различные языковые регистры, происходит смешение разговорных, сетевых и литературных норм, формируются новые стандарты письменной и устной речи.

Параллельно меняются и методики преподавания русского языка: цифровые платформы, интерактивные сервисы, мультимедийные ресурсы и виртуальные обучающие среды постепенно становятся неотъемлемой частью учебного процесса. Преподаватели сталкиваются с необходимостью учитывать особенности цифровой коммуникации, адаптировать традиционные педагогические подходы и формировать у обучающихся навыки цифровой языковой компетентности.

Определяется возросшей ролью ИКТ в профессиональной и учебной деятельности, а также необходимостью осмысления влияния цифровой среды на эволюцию лингвистических норм и методик преподавания. Анализ этих изменений позволяет по-новому взглянуть на перспективы развития русского языка и определить направления совершенствования образовательной практики в условиях цифровизации.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Воздействие ИКТ на языковую систему и норму

1. **Трансформация лексики:** Информационная революция привела к массивному заимствованию англоязычной лексики, особенно в области компьютерных технологий, интернета и маркетинга (например, *«адаптер», «скриншот», «фриланс», «репост»*). Эта лексика активно ассимилируется, и некоторые слова уже прочно укоренились в повседневной речи.
2. **Изменение стилистических норм:** Интернет-коммуникация породила специфический стиль общения, характеризующийся гибридизацией разговорной и письменной речи.

Это привело к появлению **сетевого жаргона** и **мемов**, использованию сокращений (*«спс», «норм»*), аббревиатур и эмодзи, что отражает стремление к экономии языковых средств и эмоциональной экспрессии.

3. **Динамика орфографической и пунктуационной нормы:** В неформальном интернет-общении наблюдается ослабление требований к соблюдению традиционных правил орфографии и пунктуации. Это проявляется в пренебрежении заглавными буквами и знаками препинания, что создает напряжение между языковой нормой и реальной речевой практикой.

4. **Языковая креативность:** Вместе с тем, интернет-среда стимулирует языковую игру и креативность, что приводит к появлению новых слов, фраз и каламбуров, отражающих культурные и социальные изменения.

ИКТ как катализатор изменений в методике преподавания русского языка

1. **Интерактивные и мультимедийные технологии:** Использование ИКТ на уроках русского языка делает образовательный процесс более наглядным, динамичным и мотивирующим. Мультимедийные презентации, аудио- и видеоматериалы, интерактивные задания, а также возможности интерактивных досок способствуют более глубокому усвоению материала.

2. **Дистанционное и смешанное обучение:** ИКТ позволили реализовать форматы дистанционного и смешанного обучения, что особенно актуально для иностранных студентов, а также для обеспечения непрерывности образовательного процесса. Онлайн-курсы, вебинары и образовательные платформы открывают доступ к изучению русского языка из любой точки мира.

3. **Индивидуализация и адаптивность:** Цифровые образовательные ресурсы позволяют адаптировать учебный материал к индивидуальным потребностям и темпам обучения учащихся. Алгоритмы искусственного интеллекта могут персонализировать задания и предоставлять обратную связь.

4. **Формирование коммуникативной компетенции:** ИКТ расширяют возможности для формирования коммуникативной компетенции, предоставляя инструменты для общения на русском языке в различных форматах (форумы, чаты, видеоконференции).

РЕЗУЛЬТАТЫ

Новые направления в лингвистике и вызовы цифровой эпохи

1. **Развитие компьютерной лингвистики:** ИКТ стимулируют развитие компьютерной лингвистики – области, занимающейся созданием программ для обработки естественного языка (распознавание речи, машинный перевод, анализ текста). Это открывает новые перспективы для глубокого анализа русского языка и создания "умных" лингвистических инструментов.

2. **Корпусная лингвистика:** Электронные корпусы текстов на русском языке, создаваемые с помощью ИКТ, становятся бесценным инструментом для лингвистов, позволяя исследовать закономерности функционирования языка на основе огромных объемов данных.

3. **Этические и социальные вызовы:** Распространение ИКТ ставит перед обществом вопросы, связанные с сохранением языковой культуры и грамотности. Упрощенный стиль общения в сети, информационная перегрузка и влияние алгоритмов ИИ на языковую практику требуют осознанного подхода и выработки новых педагогических стратегий.

ОБСУЖДЕНИЕ

Анализ показал, что влияние информационно-коммуникационных технологий на современный русский язык проявляется прежде всего в трансформации его лексической системы. Цифровизация способствовала активному развитию компьютерной, интернет- и медийной лексики, которая пополняется за счёт англицизмов, неологизмов, технических терминов и сетевых жаргонизмов. Многие новые слова («лайкать», «гуглить», «скрин», «чат-бот», «стрим», «подкаст») быстро входят в повседневную речь, что свидетельствует о высокой адаптивности русского языка к новым реалиям.

В стилистическом плане интернет породил особый язык общения, включающий элементы иронии, мемов, графической игры, эмодзи, аббревиатур и смешения кодов. Это ведёт к формированию гибридных текстов, сочетающих разговорные, письменные и визуальные ресурсы коммуникации. Такие процессы отражают демократизацию языка, расширение его коммуникативных функций и ослабление жесткой нормативности в неформальной среде общения.

Одновременно с этим наблюдается рост расхождений между литературной нормой и языковыми практиками пользователей сети. Русский язык в цифровой среде становится более динамичным, подвижным и открытым к экспериментам. Однако стремительное распространение новых форм не отменяет необходимости сохранения культурной и нормативной основы русского языка. Лингвисты отмечают, что задача современного образования — не только фиксировать изменения, но и обеспечивать формирование у обучающихся способности различать официально-деловой, научный, разговорный и сетевой регистры, корректно использовать средства языка в зависимости от контекста.

Таким образом, ИКТ не разрушают русский язык, а ускоряют его естественную эволюцию, создавая новые формы выражения и расширяя возможности коммуникации. Важно направить эти процессы в продуктивное

русло, сочетая инновации цифровой эпохи с уважением к устойчивым нормам и традициям русского литературного языка.

ВЫВОДЫ

В образовательной сфере внедрение ИКТ повышает мотивацию студентов, развивает их самостоятельность и креативность. Использование цифровых платформ позволяет преподавателю гибко регулировать учебный процесс, а обучающемуся — работать в индивидуальном темпе. Однако отмечаются и риски: формализация общения, ослабление орфографических навыков и снижение критического восприятия информации.

ИКТ оказали глубокое влияние на русский язык, трансформировав его нормы и функции. С одной стороны, цифровая среда стимулирует языковую креативность и демократизацию коммуникации, с другой – создает угрозу утраты языковой культуры и традиционных норм. В методике преподавания ИКТ открывают новые перспективы для интерактивного и адаптивного обучения. Необходима выработка балансированного подхода, направленного на гармоничное сочетание инноваций и сохранение культурно-языковых ценностей.

Использованная литература

1. **Галеева Г. В.** Информационно-коммуникационные технологии в преподавании русского языка как иностранного на начальном этапе // *Открытое образование*. – 2024.
2. **Григорьев А. И.** Языковые нормы в цифровую эпоху // *КиберЛенинка*. – 2024.
3. **Киселева Н. И.** Русский язык в интернет-пространстве: динамические процессы и тенденции развития // *ResearchGate*. – 2021.
4. **Куликов Е. Л.** Русский интернет-сленг в социолингвистическом аспекте // *КиберЛенинка*. – 2022.

5. **Кукушкина Т. М.** Применение дистанционных технологий в преподавании русского языка как иностранного // Научно-издательский центр «Открытое знание». – 2021.
6. **Литвинова М. В.** Современные информационные технологии в обучении русскому языку и литературе // *Science Through the Prism of Time*. – 2021.
7. **Нагорный Е. А.** Языковые нормы и цифровая реальность // *SciUp*. – 2023.
8. **Шилина Л. Н.** Русский язык в эпоху современного цифрового образования: вызовы и инновации // *Research Focus International Scientific Journal*. – 2025.
9. **Шумова И. Р.** Компьютерная лингвистика: что это такое? // Пермский государственный национальный исследовательский университет. – 2023.
10. **Якубов Х. Х.** Обучение русскому языку в цифровую эпоху // *inLIBRARY.uz*. – 2025.

CONDITIONS FOR DEVELOPING ACADEMIC LYCEUM STUDENTS' PROFESSIONAL READINESS IN PHYSICS

Parpiyeva Oysanam Sultonbek qizi
Academic Lyceum affiliated with ADTI

Annotatsiya: *Maqolada akademik litsey o‘quvchilarining fizikadan kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishga hissa qo‘shadigan pedagogik shart-sharoitlar, zamonaviy ta’lim texnologiyalarini qo‘llash imkoniyatlari, amaliy mashg‘ulotlarning samaradorligi va talaba motivatsiyasini oshiruvchi omillar tahlil qilinadi.*

Аннотация: *В статье анализируются педагогические условия, способствующие развитию профессиональной готовности учащихся академического лицея по физике, возможности применения современных*

образовательных технологий, эффективность практических занятий и факторы, повышающие мотивацию студентов.

Annotation: *The article analyzes the pedagogical conditions that contribute to developing academic lyceum students' professional readiness in physics, the possibilities of applying modern educational technologies, the effectiveness of practical training, and the factors that enhance student motivation.*

Kalit so'zlar: *fizika ta'limi, kasbiy tayyorgarlik, akademik litsey, pedagogik shart-sharoitlar, amaliy mashg'ulotlar, motivatsiya, zamonaviy texnologiyalar, kompetensiya, STEAM yondashuvi, o'quv jarayoni.*

Ключевые слова: *образование по физике, профессиональная готовность, академический лицей, педагогические условия, практическая подготовка, мотивация, современные технологии, компетенция, подход STEAM, учебный процесс.*

Keywords: *physics education, professional readiness, academic lyceum, pedagogical conditions, practical training, motivation, modern technologies, competence, STEAM approach, learning process.*

Introduction: Today, the modernization of the national education system, the enhancement of youth's scientific and technical potential, and their orientation toward modern professions have become priority directions of state policy. In particular, a number of presidential decrees and resolutions aimed at improving the quality of education and training competitive, competent specialists in natural sciences—especially physics—are bringing the activities of academic lyceums to a new stage. These documents emphasize the need to make the learning process more practice-oriented, introduce innovative educational technologies, develop students' critical and creative thinking, and ensure their thorough preparation for future professional activities. Current trends show that physics is not only a set of theoretical knowledge but also a fundamental platform for entering fields such as engineering, technology, information technology, and energy. Therefore, the issue of developing academic lyceum students' professional readiness in physics is

considered a pressing scientific and pedagogical task. Forming students' practical skills and professional competencies, teaching them to apply their theoretical knowledge in real-life situations, and developing the ability to work with modern laboratory equipment have become key requirements of contemporary education. This article provides a scientific analysis of the pedagogical conditions necessary for effectively developing students' professional readiness in physics, the possibilities offered by innovative educational technologies, and the factors that enhance student motivation.

Literature Review: The issue of developing academic lyceum students' professional readiness in physics has been extensively studied in modern education. An analysis of both local and international scientific literature on the topic shows that teaching physics requires not only theoretical knowledge but also practical skills and creative approaches. For example, studies conducted by local educators have highlighted effective methods for developing students' professional competencies, such as the use of modern laboratory equipment, increasing experimental sessions, and enhancing student motivation. These studies also emphasize the importance of fostering students' critical thinking skills and teaching them to solve problems independently. International research supports similar findings. The implementation of the STEAM approach and innovative pedagogical technologies has been shown to significantly improve students' practical competencies. Additionally, global literature places great emphasis on shaping student motivation, employing interactive methods, and organizing learning processes based on real-life situations. Overall, the analysis indicates that the key factors in developing academic lyceum students' professional readiness in physics are pedagogical conditions, the use of modern technologies, the high-quality organization of practical training, and student motivation. Based on this, the article scientifically examines these factors and analyzes their role and effectiveness in the educational process.

Methodology: This study is aimed at a comprehensive examination of the process of effectively developing academic lyceum students' professional readiness

in physics. The main objective of the research is to identify effective methods for developing students' theoretical knowledge, practical skills, critical and creative thinking, and preparing them for future professional activities. The study combines both theoretical and practical approaches. In the first stage, relevant scientific literature, state programs, presidential decrees and resolutions of the Republic of Uzbekistan, as well as international pedagogical practices, were analyzed. This stage allowed the researcher to identify current challenges in the educational process, the possibilities of modern pedagogical technologies, and effective methods for enhancing student motivation. The second stage was based on practical experience. Within the study, the learning process was observed through practical lessons, laboratory work, and interactive classes. Students' ability to apply theoretical knowledge in real-life situations, laboratory skills, and engagement in collaborative activities were examined. In addition, students' motivation and interest in learning were assessed through surveys, interviews, and observations. Comparison and analysis also played a key role in the methodology. The obtained results were compared with existing pedagogical practices, and the effectiveness of practical lessons, the development of students' competencies, and the level of motivation were analyzed in detail. This approach allowed the research to yield not only empirical results but also scientifically grounded recommendations. Thus, the study's methodology includes several stages: theoretical analysis, practical experience, observation and surveys, and analysis and comparison. This approach enables a systematic, scientifically based, and practice-oriented examination of the process of developing academic lyceum students' professional readiness in physics.

Discussion and Results: The results of the study indicate that several key factors play an important role in developing academic lyceum students' professional readiness in physics. First and foremost, pedagogical conditions significantly affect the quality of the educational process. When students have access to modern laboratory equipment, actively participate in practical lessons, and engage in interactive classes, their knowledge and skills improve noticeably. The results also

showed a direct correlation between student motivation and the learning process. During the study, when students were given optional projects, experiments, and tasks based on real-life situations, their interest and engagement increased. At the same time, students' critical and creative thinking skills were significantly enhanced, which contributes to effectively preparing them for future professional activities. Analysis of the results from practical lessons and laboratory work revealed that students demonstrated positive growth in their ability to perform experiments independently and analyze results. In addition, teamwork and collaboration skills improved, which are essential for successful performance in engineering, technical, and scientific fields in the future. The study shows that for the development of academic lyceum students' professional readiness in physics to be effective, several factors must work together: high-quality pedagogical conditions, the effectiveness of practical lessons, the use of modern technologies in interactive classes, and the enhancement of student motivation. By integrating these factors, students not only acquire knowledge and skills but also develop professional competencies such as creative and critical thinking and independent problem-solving. Overall, the study results provide a basis for improving the educational process and offer scientifically grounded recommendations for preparing academic lyceum students for future professional activities in physics.

Conclusion: This study shows that developing academic lyceum students' professional readiness in physics cannot rely solely on textbooks and theoretical knowledge. To achieve the most effective results, practical lessons, modern laboratory equipment, and interactive methods must be applied together. As observed during the study, when students are able to apply their knowledge in real-life situations, their critical and creative thinking skills improve, their motivation increases, and they become better prepared for future professional activities. At the same time, the development of teamwork and communication skills proves to be equally important. Thus, enhancing academic lyceum students' professional readiness requires a combined approach: improving pedagogical conditions,

increasing the quality of practical lessons, and fostering student motivation. The results of this study are not only scientifically significant but also practically valuable, providing opportunities to make the educational process more effective and meaningful.

References

1. **Mamatqulov G.** *Modern methods of teaching physics.* – Tashkent, 2019.
2. **Kholmatov S.** Developing professional competencies in academic lyceum students // *Pedagogy and Psychology*. – 2020. – No. 3.
3. **Ismoilov O.** Effectiveness of practical lessons and laboratory work // *Education and Development*. – 2021. – No. 2.
4. **UNESCO.** *Teaching and learning STEM in secondary education.* – Paris, 2018.
5. **Johnson D., Johnson R.** Cooperative learning in science education // *International Journal of Science Education*. – 2017.
6. **Smith A.** Motivation and engagement in physics learning // *Journal of Educational Research*. – 2019.
7. **Brown T.** *Innovative pedagogical approaches in natural sciences.* – London, 2020.
8. **National Research Council.** *Framework for K–12 science education.* – Washington, 2018.
9. **Williams J.** Laboratory experiments and student competency in physics // *Science Education Review*. – 2020.
10. **Anderson L.** Interactive teaching methods in secondary schools // *International Journal of Teaching and Learning*. – 2019.
11. **Karimova M.** The impact of STEM approach on academic lyceum students // *Pedagogical Innovations*. – 2021. – No. 1.
12. **Thomas R.** Developing critical thinking in science education // *Journal of Science Pedagogy*. – 2018.
13. **Davis E.** Project-based learning in physics // *Education Today*. – 2020.

14. **Lee F.** Motivation and self-regulated learning in secondary education // *Learning and Instruction*. – 2019.

KIYIM-KECHAK LEKSIKASI AKS ETGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Aytmuratova Eleonora Baxitovna

QDU

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Usmon Azim she'riyatidagi milliy ruhning obrazlar vositasida badiiy ifodalanishi tahlil etildi. Shoirning ijodida xalq og'zaki ijodi unsurlari, Surxon vohasining madaniy-ma'naviy merosi, tabiat poetikasi va xalqona timsollar milliy o'zlikni aks ettirishning yetakchi omillari sifatida namoyon bo'lishi ilmiy asosda yoritib berildi. Tadqiqot jarayonida badiiy obrazlar tizimi poetik vositalar, ramziy qatlam va ruhiy kechinmalar uyg'unligi asosida o'rganildi hamda surxoncha milliy ruhning Usmon Azim she'rlaridagi talqini ochib berildi.*

Kalit so'zlar: *Usmon Azim, milliy ruh, surxoncha poetika, obrazlar tizimi, o'zbek she'riyati, folklor, baxshi obrazi, chanqovuz, Boysun, tabiat obrazlari, poetik ramzlar.*

Аннотация: *В данной статье анализируется художественное выражение национального духа через образы в поэзии Усмана Азима. В творчестве поэта на научной основе освещены элементы устного народного творчества, культурно-духовное наследие Сурханского оазиса, поэтика природы и народные символы как ведущие факторы отражения национальной идентичности. В процессе исследования система художественных образов изучена на основе сочетания поэтических средств, символического слоя и духовных переживаний, а также раскрыта интерпретация национального духа сурхандарьинского языка в стихах Усмана Азима.*

Ключевые слова: *Усман Азим, национальный дух, сурхандарьинская поэтика, система образов, узбекская поэзия, фольклор, образ бахши, чанковуз, Байсун, образы природы, поэтические символы.*

Abstract: *This article analyzes the artistic expression of the national spirit in Usman Azim's poetry through images. In the poet's work, the elements of oral folk art, the cultural and spiritual heritage of the Surkhan oasis, the poetics of nature, and folk symbols are manifested as leading factors in the reflection of national identity. In the research process, the system of artistic images was studied based on the combination of poetic means, symbolic layer, and spiritual experiences, and the interpretation of the national spirit of the Surkhan language in the poems of Usman Azim was revealed.*

Key words: *Usman Azim, national spirit, Surkhan poetics, system of images, Uzbek poetry, folklore, image of bakhshi, chanqovuz, Boysun, images of nature, poetic symbols.*

Tilning lug‘aviy boyligi nafaqat alohida so‘zlar, balki doimiy qo‘llanishga ega bo‘lgan frazeologik birliklar orqali ham namoyon bo‘ladi. Frazeologizmlar aslida nutq jarayonida qaytadan yaratilmaydi, balki ongda tayyor shaklda mavjud bo‘lib, ma’lum bir obrazli ma’no yuklash xususiyati bilan ajralib turadi. Ularni bilmaslik yoki noto‘g‘ri talqin etish esa nutqni to‘liq anglashga to‘sqinlik qiladi. Shu bois milliy-madaniy ma’lumotni o‘zida jamlagan frazeologik birliklarning o‘rni tilda beqiyosdir. Kiyim-kechak nomlarini o‘z ichiga olgan frazeologizmlar esa xalqning turmush tarzi, tarixiy qadriyatlari va milliy mentalitetini yorituvchi muhim til birliklaridandir.

O‘zbek xalqining kiyim-kechak an’analari boy va qadimiydir. Milliy kiyim atamalari asosidagi frazeologizmlar nafaqat leksik-semantik ma’no, balki muayyan madaniy obraz va qadriyatlarni ifodalaydi. Ularning tarkibidagi komponentlar ko‘pincha o‘zbek xalqining urf-odatlari, kundalik hayoti va dunyoqarashi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, til va madaniyatning o‘zaro uyg‘unligini yaqqol ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, kiyim-kechak leksikasiga asoslangan frazeologik birliklarning lingvokulturologik tahlili ularning mazmun qatlamlarini ochishda, tilning madaniy funksiyasini yoritishda dolzarb ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi o‘zbek tilidagi kiyim-kechak nomlari ishtirokidagi frazeologik birliklarning lingvokulturologik jihatlarini o‘rganish, ularning semantik tarkibi hamda milliy-madaniy mazmunini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida frazeologizmlarning kelib chiqishi, qo‘llanilish doirasi, obrazlilik xususiyatlari va xalq hayoti hamda madaniyatini aks ettiruvchi belgilari tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilshunosligida frazeologiyaning lingvokulturologik yo‘nalishini boyitishga xizmat qilishi bilan birga, o‘zbek tili va madaniyatini o‘rganishga qaratilgan ta’lim jarayonlarida amaliy qo‘llanilishi mumkin.

Frazeologiya — tilshunoslikning mustaqil bo‘limi bo‘lib, unda tilning frazeologik tizimi uning hozirgi holati va tarixiy rivoji asosida o‘rganiladi. Tadqiqot markazida barqaror tuzilishga ega, nutqda tayyor shaklda qo‘llanadigan, ma’no jihatidan yaxlit bo‘lgan frazeologik birliklar turadi. Bunday birliklar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, dunyoqarashi, milliy qadriyatlari, diniy tushunchalari va madaniy an’analarini o‘zida mujassamlashtiradi. Shu bois, frazeologizmlarni lingvokulturologik jihatdan o‘rganish, ularning leksik, semantik hamda madaniy mazmun qatlamlarini aniqlash bugungi tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir. Kiyim-kechak nomlari ishtirokidagi frazeologik birliklarning o‘rganilishi esa nafaqat frazeologik tizimning muayyan bir bo‘lagini yoritadi, balki o‘zbek xalqining tarixiy-etnografik hayoti bilan bog‘liq madaniy kodlarini anglashga xizmat qiladi.

Ma’no yaxlitligiga ega bo‘lgan va nutqiy jarayonga qadar ikki va undan ortiq so‘zlarning barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi ko‘chma ma’nodagi barqaror birikmalar frazeologizm (frazeologik birikma)lardir[58].

[58] O‘zbek tili frazeologik lug‘ati [Matn] : lug‘at / Sh.Rahmatullayev, N.Mahmudov, Z.Xolmanova, I.O‘razova, K.Rixsiyeva. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2022. – 636 bet.

Frazeologiyani keng ma’noda o‘rganish masalasi O.S. Axmanova va S.G. Terminasova asarlarida chuqur yoritilgan bo‘lib, mualliflar frazeologiyani faqat idiomatik birliklar doirasidagina emas, balki bir qancha semantik aloqalar asosida barqarorlashgan barcha turdagi birikmalarni ham qamrab oluvchi keng tizim sifatida talqin qiladilar. Ularning fikricha, frazeologiyani keng doirada o‘rganish ko‘proq ilmiy murakkablikni talab etsa-da, tilning mazmuniy imkoniyatlarini yanada to‘liqroq ochib berishga xizmat qiladi[59]. Frazeologik birliklarning idiomatiklik darajasi ularni tashkil etuvchi komponentlar ma’nosining umumiy semantik yaxlitlikka singib ketishi orqali belgilanadi. Shuningdek, semantik motivatsiya, barqarorlik va konnotativ ma’no ularga xos lingvokulturologik qiymatni belgilaydi. Shu tariqa, frazeologiya nafaqat til tizimi tarkibida, balki xalqning madaniy identikligini anglashda ham muhim o‘rin tutadi.

Kiyim-kechak leksikasining frazeologik birliklarda qo‘llanishi xalqning ijtimoiy-tarixiy hayoti, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Har bir til jamoasining kiyim-kechak haqida shakllangan qarashlari, avvalo, ularning turmush tarzi va estetik didini aks ettiradi. Shu bois ham kiyim-kechak nomlari ishtirok etgan frazeologizmlar nafaqat lug‘aviy ma’noni, balki ma’lum bir davr an’analari, ijtimoiy munosabatlar va milliy mentalitetga xos konnotativ semantikani ham ifodalaydi. Masalan, kiyim elementlari ko‘pincha insonning ijtimoiy maqomini, fe’l-atvorini yoki axloqiy sifatlarini ramziy tarzda anglatadi.

Kiyim va mato nomlari ishtirokidagi frazeologizmlar xalq og‘zaki ijodi mahsuli sifatida tilning taraqqiyot bosqichlarida shakllanib, keyinchalik adabiy til tizimida mustahkam o‘rin egallagan. Ular xalq ma’naviyati va qadriyatlarining tildagi in’ikosi bo‘lib, metaforik tafakkurning yorqin ko‘rinishlaridan biri hisoblanadi. Masalan “to‘nini teskari kiymoq” iborasi olaylik. Umuman olganda o‘zbek xalqining kiyim-kechak madaniyatida **to‘n** qadimdan muhim o‘rin egallagan

[59] Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С. Ахмано- ва. -М. : Учпедгиз., 1957. - С. 295.

bo‘lib, u nafaqat sovuqdan asraydigan kiyim, balki ijtimoiy martaba, obro‘-e’tibor va shaxsiy sha’nini ifodalovchi ramz sifatida baholangan. Shu sababli to‘n leksemasi turli frazeologik birliklar tarkibida qo‘llanib, ko‘chma ma’noli tasvirlar yaratishda faol ishtirok etadi. Shular jumlasidan “to‘nini teskari kiyib olmoq” frazeologizmi ham xalqning ijtimoiy-psixologik kuzatishlari va ma’naviy qadriyatlaridan kelib chiqqan.

Mazkur frazeologik birlik "o‘chakishgan holda qaysarlik qilish, atayin qarshilik ko‘rsatish" ma’nolarini anglatadi. To‘nning normal kiyilish holatidan chekinish – jamiyatda qabul qilingan me’yorni buzish, ijtimoiy moslashuvdan chiqish sifatida talqin qilinadi. Shu bois to‘nni teskari kiyib olish obrazi insonning qaysar, o‘jarlik asosidagi isyonkor xulqini metaforik tarzda ifodalaydi. Shuningdek, to ‘n bilan bog‘liq quyidagi frazeoligik birliklar ham vujudga kelgan: “to‘n kiydirmoq (to‘n kiygizmoq)”, “to‘nni teskari kiymoq”.

“Do‘ppi(si)ni osmonga otmoq” frazeologizmida aks etgan do‘ppi leksemasi o‘zbek milliy kiyimlar tizimida shaxsning tashqi qiyofasini bezash bilan birga, milliylik, sha’n-sharaf va ijtimoiy mavqe timsoli hisoblanadi. Frazeologik birliklardan “do‘ppisini osmonga otmoq” juda xursand bo‘lish, quvonchini yashirmaslik ma’nosini anglatib, o‘zbek xalqining quvonchni oshkora, jo‘shqin tarzda ifodalashga moyilligini ko‘rsatadi. Bu iborada milliy mentalitetga xos bo‘lgan ijtimoiylik, samimiyat, ochiqlik kabi madaniy qadriyatlar aks etadi. Shuningdek, do‘ppini osmonga otish — muvaffaqiyat, g‘alaba yoki yo‘lga qo‘yilgan ezgu ishning tantanali ramzi sifatida lingvomadaniy qimmat kasb etadi.

Do‘ppi ishtirokidagi boshqa frazeologizmlar ham xalqning ijtimoiy psixologiyasi, dunyoqarashi va turmush falsafasi bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, “do‘ppisi tor kelmoq” — og‘ir vaziyatga tushmoq, imkoniyatlari cheklanishi; “do‘ppisi yarimta” — shod-xurramlik yoki beparvolik; “do‘ppisini yerga qo‘ymoq” — jiddiy fikrlash, mulohazaga cho‘mish kabi ma’nolarni anglatadi. Bu iboralarda do‘ppi shaxsning ichki hissiyot va kechinmalarini tashqi belgi orqali ifodalovchi kuchli ramzga aylanadi. Yana “do‘ppining tagida odam bor” birligi

jamiyatdagi ehtiyotkorlik, yashirin quloq va kuzatuvchanlikka ishora qilib, xalq og‘zaki ijodiga xos hayotiy tajribani namoyon etadi. Demak, do‘ppi leksik komponenti frazeologizmlarda xalq mentaliteti, ijtimoiy tafakkur va axloqiy me’yorlarning lingvokulturologik ko‘rinishi sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, do‘ppi bilan bog‘liq frazeologik birliklarga **“bo‘rk ol desa, bosh olmoq**” iborasi ham kiradi. Bu frazeologizm biror ishni lozim bo‘lganidan ham o‘tkazib, qo‘pol va keskin bajarishni anglatadi.

Ko‘ylak leksemasi ham o‘zbek frazeologiyasida muhim denotativ va konnotativ yuklamaga ega. Xususan, “bir ko‘ylakni burun yirtmoq” iborasi tajribali, hayot ko‘rgan, kattaroq insonni tavsiflashda qo‘llanadi. Bu ibora o‘zbek xalqining kundalik turmushida ko‘ylakning qadimdan eng asosiy va eng ko‘p kiyiladigan kiyim sifatida tanilganini ko‘rsatadi. Ko‘ylakni yirtish — uni uzoq vaqt kiyish, hayotda turli vaziyatlarni boshdan kechirish ramzi sifatida talqin qilinadi. Shuning uchun “bir ko‘ylakni burun yirtgan” odam boshqalarga “menga o‘rgatma, o‘zim bilaman” mazmunida o‘z tajribasini ustun qo‘yadi. Mazkur frazeologik birlikda ko‘ylak modmentelekt sifatida insonning ijtimoiy tajribasi, yoshi va donoligi bilan ma’no jihatdan bog‘langan.

Yeng leksemasi ishtirokidagi frazeologizmlar o‘zbek xalqining mehnat hayoti oid tasavvurlarini aks ettiradi. Yeng — qo‘l harakati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan kiyim elementi sifatida, shaxsning amaliy faoliyatdagi ishtiroki, jiddiyligi yoki yashirin maqsadlarini ramziy tarzda ifodalaydi. Shu sababli yeng ishtirokidagi frazeologizmlar harakatning ochiqlik-yashirinlik darajasi, ishga munosabat hamda inson fe’l-atvoriga doir semantikani o‘zida jamlaydi.

“Yeng ichida” frazeologik birligi kimningdir biror ishni oshkor qilmay, yashirincha amalga oshirishi holatini bildiradi. Bu yerda yeng — qo‘lni berkitib turadigan qism sifatida maxfiy niyatning tashqi belgisi sifatida qo‘llanadi. Xalq mentalitetida yashirin harakat ko‘pincha ehtiyotkorlik yoki shubhali maqsad bilan bog‘lanadi. Shu bois bu frazeologizm ko‘pincha salbiy baholashni o‘z ichiga oladi: zimdan tergash, pinhona jazo berish kabi konnotativ ma’nolarni ifodalaydi.

“Yeng uchida” iborasi esa buning aksi sifatida yuzaki, jiddiy kirishmasdan bajarilgan ishni anglatuvchi birlikdir. Qo‘l faqat yeng uchigacha chiqishi — ishga butunlay bel bog‘lamaslik, mas’uliyatsizlik va loqaydlik ramzi sifatida talqin qilinadi. Bu frazeologizm orqali o‘zbek xalqining mehnatga bo‘lgan talabchan munosabati ham namoyon bo‘ladi: har qanday ishni “astoydil” bajarish qadrlangan.

“Yeng shimarib” (“yoki yengini shimarib”) frazeologizmi esa mehnatga tayyorlik, jiddiylik va qat’iylikni bildiradi. An’anaviy mehnat jarayonida qo‘lni erkin harakatlantirish uchun yengni shimarish zarurligi hayotiy kuzatish asosida metaforik ma’no kasb etgan. Bu ibora o‘zbek xalqiga xos mehnatsevarlik, tirishqoqlik, iroda va g‘ayrat kabi ijobiy qadriyatlarni ifodalaydi. “Yeng shimarib ishga kirishmoq” — jamiyatda faol ishtirok etish, bunyodkorlik ruhini aks ettiruvchi ijobiy bahodir.

Ko‘rinadiki, yeng leksemasi ishtirokidagi frazeologizmlar o‘zbek xalqining ijtimoiy hayotida mehnat va munosabatning ahamiyati, shuningdek, shaxsiy xatti-harakatning madaniy bahosini ochib beradi. Bu birliklarda “yeng” — shunchaki kiyim detali emas, balki xalq tafakkurida shakllangan xarakter va ijtimoiy pozitsiyani belgilovchi semantik markaz vazifasini bajaradi. Shu tariqa yeng komponentli frazeologizmlar lingvokulturologik nuqtayi nazardan xalqning hayot tajribasi va qadriyatlarini mustahkam aks ettiruvchi muhim til birliklari hisoblanadi.

Yoqa leksemasi kiyimning bo‘yin qismiga tegishli bo‘lib, u insonning tashqi ko‘rinishida muhim estetik va amaliy vazifani bajaradi. Yoqa ishtirokidagi frazeologizmlar ko‘pincha kutilmagan holat, ajablanish yoki tashqi ko‘rinishdagi muammolarni ifodalaydi.

“Yoqa(si)ni ushlamoq” frazeologik birligi nihoyatda hayratlanish, ajablanib qolishni bildiradi. Bunda yoqa obrazining tananing muhim qismi — boshga yaqin joylashuvi ham mazmun jihatidan ahamiyat kasb etadi. Ya’ni, odam biron favqulodda voqeani ko‘rganida qo‘lning yoqa tomon borishi — tana reaksiyasi sifatida metaforik ma’no kasb etgan. Ushbu ibora odatda kutilmagan, ijtimoiy yoki shaxsiy ahamiyatga ega voqealarga nisbatan qo‘llanadi.

“Yoqa(si)ni ushlatmoq” esa mazkur birlikning semantik jihatdan passiv konstruksiyasi bo‘lib, kimningdir so‘zi yoki xatti-harakati boshqalarni hayratda qoldirganini bildiradi. Demak, ushbu birliklar nutqda kuchli emotsional holatning ifodasi sifatida qo‘llanib, ijtimoiy-psixologik munosabatlarni aks ettiradi.

“Yoqa(si)ni tutamlamaq” birligi ham shunga yaqin semantik maydonga tegishli bo‘lib, hayratning kuchli, hatto ishonib bo‘lmaydigan darajada namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Bu iborada yoqani qo‘l bilan tutib olish holati ajablanish kuchining yuqoriligini yanada kuchaytiradi. O‘zbek xalqining hayotiy nazariy qoidasi sifatida “ko‘zing bilan ko‘rmasang ishonma” tamoyili mavjud bo‘lib, bunday iboralar aynan shu psixologik holatning tilda aks etgan ko‘rinishidir.

Tadqiqot jarayonida ko‘rib chiqilgan to‘n, do‘ppi, ko‘ylak, yeng va yoqa kabi kiyim elementlari ishtirokidagi frazeologizmlar o‘zbek xalqining turmush tarzi va madaniy kodlari bilan uzviy bog‘langanligi aniqlandi. Har bir frazeologik birlik tarkibidagi til birliklari ramziy ma’no kasb etgan bo‘lib, ular orqali insonning xarakteri, ijtimoiy mavqei, hissiyot va xatti-harakatlariga baho beriladi. Bu iboralar xalq og‘zaki ijodi hamda tarixiy rivojlanish bosqichlarida shakllangan metaforik tafakkurning mahsuli hisoblanadi.

Shu asosda aytish mumkinki, kiyim-kechak nomlari ishtirokidagi frazeologik birliklar o‘zbek tilining frazeologik tizimini boyitish, milliy-madaniy identikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Ularni lingvokulturologik yondashuv asosida o‘rganish tilning madaniy funksiyasini to‘liq ochib berishga xizmat qiladi hamda bu yo‘nalish bo‘yicha qilinadigan izlanishlarning istiqboli kengdir.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet resurslar:

1. **Каримов Б.** *Усмон Азим шеъриятида миллий руҳ.* – Тошкент : Фан, 2019.
2. **Раҳимжонов Н.** *Замонавий ўзбек шеърияти тараққиёти.* – Тошкент : Адабиёт, 2020.

3. **Иванов В. И.** *Традиция и новаторство в современной поэзии.* – Москва : Наука, 2017.
4. **Тимофеев Л. И.** *Основы теории литературы.* – Москва : Просвещение, 1966.
5. **Purdue University.** Imagery // *Literary Terms – Purdue OWL* [Electronic resource]. – Available at: https://owl.purdue.edu/owl/subject_specific_writing/writing_in_literature/literary_terms/index.html
6. **Paudyal H. N. S.** The use of imagery and its significance in literary studies // *The Outlook: Journal of English Studies*. – 2023. – Vol. 14. – P. 114–127.

TURLI MAMLAKATLAR AKADEMIK TADQIQOTLARIDA LOTIN TILINING UMUMIY ILMIY TIL SIFATIDAGI ROLI

G‘ofurov Eshonqul Alisher o‘g‘li
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti
To‘ychiyeva Odina Sobirovna
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada lotin tilining turli mamlakatlar ilmiy hamjamiyatida umumiy ilmiy til sifatida tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Tarixiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar asosida lotin tilining ilmiy terminologiya shakllanishidagi roli, xalqaro ilmiy aloqalardagi o‘rni, tibbiyot, biologiya, huquq, falsafa va texnika sohalaridagi qo‘llanilishi ilmiy yondashuv asosida yoritiladi. Shuningdek, lotin tilining global fanlararo muloqotda integratsiya vositasi sifatida mustahkam mavqei, uning hozirgi zamon ilmiy tizimlarida qo‘llanilishi, xalqaro tasniflash, nomenklatura va ilmiy standartlardagi o‘rni keng yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Lotin tili, ilmiy terminologiya, akademik hamkorlik, xalqaro fan, nomenklatura, ilmiy muloqot, global tadqiqotlar.*

Аннотация: *В статье рассматривается роль латинского языка как универсального научного языка в современных и исторических международных исследованиях. Анализируются сферы науки, в которых латинская терминология сохраняет устойчивое применение: медицина, биология, юриспруденция, философия, история и технические дисциплины. Показано значение латинского языка в глобальной научной коммуникации, международных классификациях и научных стандартах. Особое внимание уделено функциям латинского языка как инструмента интеграции различных научных школ.*

Ключевые слова: *Латинский язык, научная коммуникация, терминология, международное сотрудничество, классификация, научные стандарты.*

Annotation: *This article analyzes the role of Latin as a universal scientific language in international academic research. It explores fields in which Latin terminology remains dominant—medicine, biology, law, philosophy, taxonomy, and technical sciences. The study shows how Latin supports global scientific communication, international classification systems, and the integration of scientific schools. The relevance of Latin in modern academia and its continued influence on terminology are highlighted.*

Keywords: *Latin language, scientific terminology, international research, nomenclature, global science communication, academic integration.*

KIRISH

Lotin tili jahon ilm-fan tarixida o‘ziga xos mavqega ega bo‘lib, ming yillar davomida turli mamlakatlar olimlari uchun yagona ilmiy til vazifasini bajargan. Yevropa ilmiy maktablarining shakllanishi, universitetlarning rivoji va fanlarning tizimlashtirilishida lotin tili asosiy vosita sifatida ishlatilgan. Uning universalligi geografik chegaralardan qat’i nazar, turli mamlakatlar olimlari o‘rtasidagi ilmiy muloqotni osonlashtirgan. Ko‘plab ilmiy atamalar, tasniflash tizimlari, anatomik

nomlar, huquqiy tushunchalar, farmatsevtik qoidalar va falsafiy kategoriyalar lotin tiliga tayangan holda shakllangan. Bugungi globallashuv davrida ham lotin tilining ilmiy doiradagi o‘rni saqlanib qolmoqda. Chunki terminlar barqarorligi, xalqaro tushunarli bo‘lishi va aniq ma’no yuklamasi lotin tilini ilm-fan uchun eng qulay til sifatida namoyish etadi.

ASOSIY QISM

Lotin tili o‘rta asrlardan boshlab Yevropa ilmiy dunyosining markaziy tiliga aylangan. Universitetlar, ilmiy akademiyalar, diniy markazlar va tibbiyot maktablarida barcha yozma ishlanmalar aynan lotin tilida olib borilgan. Ingliz, fransuz, nemis, italyan, ispan kabi yirik tillarning ilmiy lug‘atlari aynan lotin asosida shakllangan bo‘lib, bu fanlararo terminologiyaning yagona tizim bo‘lishiga yordam berdi.

Hozirgi zamon tibbiyot fanida anatomiya, patalogiya, diagnostika, jarrohlik va farmakologiya terminlari asosini lotincha nomlar tashkil etadi. “Musculus”, “vertebra”, “pulmo”, “fractura”, “septum”, “diagnosis”, “therapia” kabi yuzlab atamalar xalqaro standart sifatida qabul qilingan. Tibbiy atlaslar, global klinik tavsiyalar va akademik darsliklarda lotincha nomluslik ilmiy aniqlikni saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Biologiya va zoologiya fanlarida lotin tili eng asosiy ilmiy poydevordir. Karol Linney tomonidan yaratilgan “ikki nomli tasniflash (binomial nomenklatura)” butunlay lotin tiliga asoslangan bo‘lib, bugungi kundagi barcha tirik organizmlar lotincha nomlanadi. Masalan, Homo sapiens, Canis lupus, Aquila chrysaetos kabi biologik nomlar butun dunyoda yagona standart sifatida qabul qilingan. Bu tizim turli mamlakatlarning biologlarining bir qulay ilmiy maydonda muloqot qilishini ta’minlaydi.

Huquqiy sohada ham lotin tilining o‘rni mustahkam. “Lex”, “jus”, “persona”, “contractus”, “status quo”, “alibi”, “prima facie” kabi istilohlar bugungi kunda ingliz, nemis, fransuz huquq tizimlarida ham keng qo‘llaniladi. Xalqaro sud hujjatlarida bir qator lotincha iboralar huquqiy aniqlikni ta’minlashda ishlatiladi. Bu

esa huquqshunoslik fanining Rim huquqi orqali shakllangan tarixiy ildizlariga borib taqaladi.

Falsafa, tarix, ilohiyot va filologiya kabi gumanitar sohalarda ham lotin tilining mavqei yuqori darajada saqlangan. Qadimgi Rim va antik davr adabiyotlari lotin tilida yozilgan bo‘lib, ular bugungi zamon g‘arb sivilizatsiyasining intellektual poydevorini tashkil qiladi. Shu sababli ko‘plab gumanitar universitetlar lotin tilini majburiy yoki tanlov fan sifatida o‘qitishni davom ettiradi.

Zamonaviy ilm-fanning xalqaro hamkorlik jarayonlarida lotin tili integratsiya vositasi sifatida ishlaydi. Xalqaro tashhis standartlari (ICD), dorilar nomlanishi (INN – International Nonproprietary Names), o‘simlik va hayvonlar ro‘yxatlari (ICZN va ICNafp), shuningdek anatomiya nomenklaturalari (Terminologia Anatomica) lotin tiliga asoslangan yagona standart tizimdir. Bu tizimlar 190 dan ortiq davlat tomonidan qo‘llanadi.

Lotin tilining barqaror grammatik tuzilishi, fonetik aniqligi va ma’nolarning o‘zgarmasligi uni ilmiy terminologiya uchun eng qulay tizimga aylantiradi. Turli mamlakatlarda lotin terminlari bir xil talqin etiladi, bu esa ilmiy natijalarni xalqaro miqyosda tushunarli va aniq qiladi. Lotin tilining milliy tilga bog‘liq emasligi esa uni global ilm-fan uchun neytral va universal til sifatida mustahkamlaydi.

XULOSA

Lotin tili ming yillardan beri ilm-fan taraqqiyotining ajralmas qismi bo‘lib kelmoqda. Turli mamlakatlar ilmiy tadqiqotlarida lotin terminologiyasidan foydalanishning davom etayotgani uning ilmiy universalligi va samaradorligini tasdiqlaydi. Tibbiyot, biologiya, huquqshunoslik, falsafa va texnika sohalarining global integratsiyasida lotin tilining o‘rni beqiyosdir. Lotin tili xalqaro ilmiy nomenklatura, diagnostik standartlar, tasnif tizimlari va akademik terminologiyaning yagona platformasiga aylangan. Shuning uchun lotin tilini chuqur o‘rganish, uning ilmiy merosini saqlash va rivojlantirish zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti uchun dolzarb vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Linnaeus C.** *Systema Naturae.* – Stockholm, 1758.
2. **Mommsen T.** *Rim tarixi.* – Toshkent : Fan, 2001.
3. **International Committee on Taxonomy.** *ICZN Code.* – London : Academic Press, 2012.
4. **Federative Committee on Anatomical Terminology.** *Terminologia Anatomica.* – Stuttgart : Thieme, 1998.
5. **Campbell A.** *Latin in modern science.* – Oxford : Oxford University Press, 2016.
6. **Harris W.** *The role of Latin in European intellectual tradition.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2004.
7. **Smith W.** *Dictionary of Greek and Roman antiquities.* – Chicago : Encyclopaedia Britannica, 1997.

LOTIN TILI VA TARIX: QADIMGI RIM MADANIYATINING TERMINOLOGIK MEROSI

Zaylobiddinova Nafosat Zuxriddin qizi
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti
To‘ychiyeva Odina Sobirovna
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qadimgi Rim madaniyatining shakllanishi jarayonida lotin tilining tutgan o‘rni, uning terminologik merosi hamda zamonaviy fan va madaniyatga ko‘rsatgan ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Lotin tilidagi siyosiy, huquqiy, madaniy va ilmiy terminlarning shakllanishi va ularning bugungi kunda qo‘llanilishi yoritilgan. Qadimgi Rimning ijtimoiy-huquqiy tizimi, davlat boshqaruvi, diniy marosimlari va harbiy tuzilmalarning lotincha terminlari tarixiy manbalar asosida izohlangan. Maqola Rim madaniyatining hozirgi zamon ilmiy terminologiyasiga qoldirgan ulkan ta’sirini ochib beradi.*

Kalit so‘zlar: *Lotin tili, Rim tarixi, terminologiya, madaniy meros, qadimgi davlat tizimi, ilmiy terminlar, huquqiy atamalar.*

Аннотация: *В статье рассматривается роль латинского языка в формировании культуры Древнего Рима и его терминологическое наследие, оказавшее значительное влияние на современную науку и цивилизацию. Проанализированы политические, правовые, культурные и научные термины латинского происхождения, которые используются и в настоящее время. Исследуются латинские названия государственных структур, религиозных обрядов и военных институтов, основанные на древних исторических источниках. Работа раскрывает масштабное влияние римского культурного наследия на современную терминологию.*

Ключевые слова: *Латинский язык, история Рима, терминология, культурное наследие, античность, правовые термины.*

Annotation: *This article examines the role of the Latin language in the formation of Ancient Roman culture and its terminological heritage, which has significantly influenced modern science and civilization. Political, legal, scientific, and cultural Latin terms that remain in use today are analyzed. The article explores Latin terminology related to governance, religion, social structure, and military organization, based on historical sources. The study reveals the profound impact of Roman civilization on the development of contemporary terminology.*

Keywords: *Latin language, Roman history, terminology, cultural heritage, ancient civilization, legal terms.*

KIRISH

Qadimgi Rim sivilizatsiyasi insoniyat tarixida beqiyos ahamiyatga ega bo‘lib, uning madaniyati, huquqiy tizimi, davlat boshqaruvi va ilmiy merosi bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Ushbu ulkan madaniy merosning markazida esa lotin tili turadi. Lotin tili Rim jamiyatining barcha qatlamlarida — davlat boshqaruvi, sud-huquq tizimi, harbiy soha, diniy marosimlar hamda ilmiy

izlanishlarda bosh til sifatida xizmat qilgan. Bugungi globallashuv jarayonida turli fanlarda uchraydigan terminlar, ayniqsa tibbiyot, biologiya, huquq, tarix, falsafa va texnikadagi terminlarning aksariyati lotin tilidan olingan bo‘lib, bu qadimgi Rim madaniy merosining naqadar mustahkamligini ko‘rsatadi. Lotin tilining tarixiy ildizlari, qadimgi Rim madaniy tizimining shakllanishi jarayonida uning tutgan o‘rni, shuningdek zamonaviy ilmiy terminologiyaga ko‘rsatgan ta’siri ushbu maqolada ilmiy asosda bayon qilinadi.

ASOSIY QISM

Lotin tili qadimgi Rimda faqat aloqa vositasi bo‘lib qolmay, balki davlat ideologiyasini shakllantiruvchi kuchli madaniy omil sifatida namoyon bo‘lgan. Rim respublikasi va Rim imperiyasi davrida yaratilib, yozib qoldirilgan ko‘plab hujjatlar, qonunlar, siyosiy nutqlar, diniy matnlar va ilmiy asarlar lotin tilining terminologik boyligini shakllantirdi. Masalan, “senatus”, “consul”, “imperium”, “lex”, “pax”, “civitas”, “provincia” kabi terminlar Rim davlatchiligining asosiy tushunchalariga aylangan. Ushbu terminlarning zamonaviy davlat boshqaruvidagi o‘rni ham keng bo‘lib, ular ko‘plab mamlakatlarning huquqiy tizimida o‘z aksini topgan.

Rimning ijtimoiy tuzilmasi ham lotincha terminlarga boy bo‘lgan: “patricii” (patritsiylar), “plebs” (plebeylar), “tribunus” (tribun), “senex” (keksalar maslahatchisi) kabi atamalar jamiyat qatlamlarini ifodalovchi muhim tushunchalardir. Bu terminlar qadimgi Rim jamiyatining sotsial tarkibini chuqur o‘rganishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Harbiy sohada esa “legio”, “centuria”, “gladius”, “pilum” kabi atamalar Rim armiyasining professional va kuchli tuzilmasini ko‘rsatadi. Ushbu harbiy terminlar nafaqat tarixiy manbalarda, balki hozirgi zamon harbiy tadqiqotlarida ham uchrab turadi.

Ilmiy terminologiyaning shakllanishida lotin tili asosiy o‘rin egallagan. Ayniqsa tibbiyot sohasida “anatomia”, “cor”, “pulmo”, “musculus”, “fractura”, “diagnosis” kabi yuzlab terminlar qadimgi Rim olimlari orqali ilm-fanga kirib kelgan. Biologiyada esa Karol Linney tomonidan yaratilgan ikki nomli tasniflash tizimi to‘liq lotin tiliga asoslangan bo‘lib, bu tizimning hozirgacha qo‘llanishi lotin

tilining ilmiy barqarorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, Rim madaniyatida shakllangan falsafiy tushunchalar — “ratio”, “virtus”, “sapientia”, “moralis” kabi terminlar bugungi falsafiy va ilmiy adabiyotlarda o‘z o‘rnini saqlab qolgan.

Qadimgi Rimning diniy terminologiyasi ham boy bo‘lib, “pontifex”, “templum”, “ritus”, “augurium” kabi so‘zlar diniy marosimlarning tuzilishi va mazmunini aks ettiradi. Ushbu terminlarni o‘rganish Rimning qadimgi e’tiqod tizimi, diniy e’tiqodlar va marosimlarini ilmiy talqin qilish imkonini beradi. Tarixiy jarayonlarda lotin terminologiyasining shakllanishi va uning madaniy merosi Rim sivilizatsiyasining ilmiy, huquqiy, ijtimoiy hamda madaniy sohalarda naqadar samarali ishlaganini ko‘rsatadi. Lotin tilidagi bu terminlar hozirgi zamon ilm-fani, ta’lim tizimi, davlat boshqaruvi va madaniyatida o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan holda faol qo‘llanib kelmoqda.

XULOSA

Qadimgi Rim madaniyatining shakllanishida lotin tilining tutgan o‘rni beqiyos bo‘lib, uning terminologik merosi bugungi kunda ham ko‘plab fanlar uchun muhim poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda. Lotincha terminlarning zamonaviy ilmiy va amaliy sohalarda keng qo‘llanishi Rim madaniyatining barqarorligi va ilmiy merosining kuchliligini tasdiqlaydi. Tarixiy manbalarni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, lotin tili nafaqat Rim davrida, balki bugungi global ilmiy hamjamiyatda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolgan. Shuning uchun lotin tilining terminologik merosini o‘rganish nafaqat tarixiy zarurat, balki zamonaviy ilm-fanning rivoji uchun ham muhim ilmiy jarayon sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Mommsen T.** *Istoriya Rima.* – Moskva : Nauka, 1997.
2. **Grant M.** *The Roman civilization.* – London : Penguin Books, 2000.
3. **Linnaeus C.** *Systema Naturae.* – Stockholm, 1758.
4. **Bowman A., Garnsey P.** *The Cambridge Ancient History.* – Cambridge : Cambridge University Press, 1996.

5. **Харрис У.** *Рим и его мир.* – Санкт-Петербург : Евразия, 2005.
6. **Sadowski R.** *Latin terminology in modern science.* – Oxford : Oxford University Press, 2018.
7. **Абдуллаев К.** *Qadimgi Rim tarixi.* – Toshkent : Fan, 2010.

LOTINCHA ILMIY TERMINLARNING XALQARO STANDARTLASHUVDAGI ROLI

Olimov Ozodbek Shuhradjon o‘g‘li
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti
Ergashova Odinaxon Otabek qizi
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti
To‘ychiyeva Odina Sobirovna
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada lotincha ilmiy terminlarning shakllanishi, tarixiy rivoji, terminlarning xalqaro ilmiy standartlashuvdagi o‘rni va o‘ziga xos afzalliklari yoritiladi. Lotin tilining morfologik barqarorligi, fonetik aniqligi hamda fanlararo bir xil talqin qilinishni ta’minlaydigan xususiyatlari tahlil etildi. Xalqaro biologik nomenklatura, tibbiy diagnostika, farmatsevtika va ekologik monitoringda lotin tilining yagona standart sifatida qo‘llanishi ilmiy misollar asosida asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Lotin tili, terminologiya, standartlashuv, nomenklatura, xalqaro ilmiy til, tibbiyot, biologiya, tasnif.*

Аннотация: *В статье рассматриваются особенности формирования латинской научной терминологии и её роль в международной стандартизации. Анализируются преимущества латинского языка в биологической номенклатуре, клинической практике, анатомии,*

фармацевтике и экологии. Показано, что латинский язык обеспечавает единообразие терминов, универсальность и точность их применения в науке и медицине.

Ключевые слова: *латынь, терминология, стандартизация, номенклатура, биология, медицина, классификация.*

Abstract: *This article examines the formation, development, and global role of Latin scientific terminology in international standardization. The morphological stability, precision, and interdisciplinary universality of Latin terminology are analyzed. The application of Latin in international biological nomenclature, medical diagnostics, pharmaceutical classification, and ecological monitoring is discussed, demonstrating its value as a unified scientific standard.*

Keywords: *Latin terminology, standardization, nomenclature, scientific language, biology, medicine, classification.*

KIRISH

Lotin tili insoniyat ilmiy tafakkurining shakllanishida asosiy omillardan biri bo‘lib, ming yilliklar davomida ilm-fan tili sifatida shakllangan. Qadimgi Rim davridan boshlab, keyinchalik O‘rta asr Yevropa akademiyalarida lotin tili ilmiy yozuvlarning yagona standartiga aylangan. Bugungi kunda ham biologik turlarning nomlanishi (Homo sapiens, Canis lupus), anatomik terminlar (hepar, pulmo, cerebrum), shuningdek, farmakologik nomlash tizimi lotin tilisiz tasavvur etib bo‘lmaydi.

Lotin tili so‘z shakllarining o‘zgarmasligi, fonetik barqarorligi va dunyoning barcha davlatlari tomonidan tan olinishi sababli xalqaro standartlashuvning muhim omiliga aylangan. Har bir ilmiy soha o‘z terminlariga ega bo‘lsa-da, ularning umumiy negizi — lotin tilidir.

Ushbu maqolada lotin terminlarining xalqaro standartlashuvdagi roli, ularning afzalliklari, tarixiy rivoji va fanlararo integratsiyadagi o‘rni keng yoritiladi.

ASOSIY QISM

I. Lotin tilining ilmiy terminologiyaga aylanish tarixi

Lotin tili qadimgi davrlardan boshlab huquqiy, ilmiy va tibbiy yozuvlarda qo‘llanilgan. O‘rta asrlarda Yevropa universitetlarida ta’lim lotin tilida olib borilgani sababli, barcha ilmiy manbalar ham aynan lotin tilida yaratilgan. Bu holat lotin tilining quyidagi xususiyatlarini shakllantirdi:

Universallik — har bir davlatda ilmiy jamoa tomonidan tan olingan.

Barqarorlik — zamon bilan o‘zgarmagan fonetik va morfologik tizim.

Aniqlik — bir ma’noli, qisqa va lo‘nda terminlar.

Fanlararo qo‘llanish — biologiya, tibbiyot, ekologiya, botanika, zoologiya va farmatsiya uchun umumiy til.

Mazkur omillar lotin tilini ilm-fanning “universal kodiga” aylantirgan.

II. Biologik nomenklaturada lotin tilining xalqaro standart sifatidagi o‘rni

Biologiya fanida Karl Linney tomonidan yaratilgan binar nomenklatura tizimi hali-hanuz o‘z kuchini yo‘qotmagan. Unga ko‘ra:

har bir turning nomi ikki qismdan iborat — genus + species,

barchasi lotin tilida yoki lotinlashtirilgan shaklda yoziladi,

nomlanish xalqaro darajada bir xil bo‘lishi shart.

Misollar:

Panthera tigris — yo‘lbars

Felis catus — mushuk

Eucalyptus globulus — ko‘k evkalipt

Lotincha nomlar tufayli butun dunyo olimlari bir xil turning aynan o‘sha turning o‘zi ekanini mutlaqo aniq biladi.

Biologiyada standartlashuv afzalliklari:

1. Terminlar hech qachon mahalliy tilda o‘zgarib ketmaydi.

2. Har bir turni chalkashtirmasdan aniqlash oson.

3. Ilmiy maqolalar dunyoning barcha hududlarida bir xil talqin qilinadi.

III. Tibbiyotda lotin terminlarining ahamiyati

Tibbiyot fani lotin tiliga eng bog‘langan sohalardan biridir. Anatomik tuzilmalar, kasalliklar, jarrohlik asboblari, dori moddalari nomlari lotin tilidan kelib chiqqan.

Anatomik misollar:

cor — yurak

hepar — jigar

pulmo — o‘pka

intestinum tenue — ingichka ichak

musculus biceps brachii — ikki boshli qo‘l mushag

Klinik terminlar:

fractura — sinish

insufficientia cordis — yurak yetishmovchiligi

diabetes mellitus — qandli diabet

bronchitis acuta — o‘tkir bronxit

Farmakologiyada lotin tili:

dorilarning xalqaro nomlari: Acidum ascorbinicum, Paracetamolum, Ibuprofenum.

retsept yozish ham lotincha qisqartmalarga asoslanadi: Rp., D.t.d., M.f., S..

Tibbiyotning barcha yo‘nalishlarida lotin tilining saqlanishi diagnostika va davolash jarayonida aniq va noto‘g‘ri talqin qilinmaydigan standartni ta’minlaydi.

VI. Ekologiya va boshqa fanlarda lotin terminlari

Ekologiya fani ham lotin tiliga asoslangan terminlardan keng foydalanadi:

habitat — yashash muhiti

ecosystema — ekotizim

populatio — populyatsiya

communio — biotsenoz

Shuningdek, geologiya, zoologiya, botanika, genetika kabi sohalar ham lotin tilining universal tuzilishidan foydalanadi.

V. Lotin tilining xalqaro standartlashuvdagi AFZALLIKLARI

1. Doimiylik — zamon o‘tishi bilan o‘zgarmaydi.

2. Xalqaroligi — barcha olimlar bir xil talqin qiladi.

3. Fanlararo birlashuv — ekologiya, tibbiyot, biologiya uchun yagona sistema.

4. Aniq va qisqa terminlar — klinik amaliyotda qulay.

5. Noto‘g‘ri tarjima bo‘lmasligi — har yerda bir xil ma’no.

6. Oson lotinlashtirilish — yangi ochilgan turlar yoki dorilar ham lotin sistemasiga qo‘shiladi.

Xulosa

Lotincha ilmiy terminlar bugungi global ilm-fan rivojida beqiyos ahamiyatga ega. Uning barqarorligi, universalligi va fanning barcha sohalarida qabul qilingan yagona standart sifatidagi mavqei xalqaro ilmiy hamkorlikning samaradorligini oshiradi. Biologiyada turlarni nomlash, tibbiyotda diagnostika va aniq tasniflash, ekologiyada jarayonlarni standartlashtirish jarayonining barchasi lotin terminologiyasiga tayanadi. Shu bois lotin tili ilmiy til sifatidagi o‘rnini nafaqat saqlab qolmoqda, balki zamonaviy ilm-fanning zaruriy komponentiga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Linnaeus C.** *Systema Naturae.* – Stockholm, 1758.
2. **Юргель С. Ю.** *Медицинская терминология и латинский язык.* – Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2018.
3. **Ахманова О. С.** *Словарь лингвистических терминов.* – Москва : Наука, 2016.
4. **Dorland’s Illustrated Medical Dictionary.** – 33rd ed. – Philadelphia : Saunders, 2020.
5. **International Code of Botanical Nomenclature.** – Vienna, 2018.
6. **Begon M., Harper J., Townsend C.** *Ecology: Individuals, populations and communities.* – Oxford : Blackwell Publishing, 2006.
7. **World Health Organization.** *International classification of diseases ICD-11*. – Geneva, 2022.

8. **World Health Organization.** *International pharmacopoeia.* – Geneva, 2020.

BIOLOGIYA, TIBBIYOT VA EKOLOGIYADA UMUMIY LOTIN TERMINLARI INTEGRATSIYASI

Sobirjonov Behzodbek Bahodirjon o‘g‘li
Farg‘ona Jamoat Salomatligi Tibbiyot Instituti
To‘ychiyeva Odinaxon Sobirovna
Farg‘ona Jamoat Salomatligi Tibbiyot Instituti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada biologiya, tibbiyot va ekologiya fanlarida keng qo‘llaniladigan umumiy lotin terminologiyasining shakllanishi, tarixiy asoslari va integratsion ahamiyati tahlil qilinadi. Lotin tilining morfologik barqarorligi, terminlarning aniqligi hamda fanlararo bog‘liqlikni ta’minlashdagi roli ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, lotin terminlari yordamida ilmiy tasnif, nomlanish, diagnostika va ekologik jarayonlarni izohlashning afzalliklari ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *lotin terminlari, biologiya, tibbiyot, ekologiya, tasnif, nomenklatura, morfologiya, integratsiya.*

Аннотация: *В данной статье анализируется формирование, исторические основы и интеграционная значимость латинской терминологии, широко используемой в биологии, медицине и экологии. Освещается роль латинского языка в обеспечении междисциплинарной связи благодаря морфологической стабильности и точности терминов. Показаны преимущества применения латинских терминов в классификации, диагностике и описании экологических процессов.*

Ключевые слова: *латинские термины, биология, медицина, экология, классификация, номенклатура, морфология, интеграция.*

Abstract: *This article analyzes the formation, historical background, and integrative significance of commonly used Latin terminology in biology, medicine, and ecology. The role of Latin in ensuring interdisciplinary communication through morphological stability and terminological precision is examined. The advantages of Latin-based terminology in scientific classification, naming, diagnostics, and ecological descriptions are also highlighted.*

Keywords: *Latin terms, biology, medicine, ecology, classification, nomenclature, morphology, integration.*

KIRISH

Biologiya, tibbiyot va ekologiya zamonaviy fanlar ichida eng tez rivojlanayotgan yo‘nalishlar sirasiga kiradi. Ushbu fanlarning taraqqiyotida yagona, aniq va izchil terminologik tizimning ahamiyati katta bo‘lib, bu vazifani asrlar davomida lotin tili

bajarmoqda. Lotin tilining grammatik tuzilishi, fonetik barqarorligi va xalqaro miqyosda tan olinishi uni ilmiy terminologiyaning asosiy manbaiga aylantirgan.

Bugungi kunda ilmiy tasniflar — Homo sapiens, Canis lupus, Escherichia coli, anatomiya atamalari — cor, hepar, cerebrum, hamda ekologik tushunchalar — habitat, ecosystema, populatio kabi atamalar lotin tilisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ushbu terminlarning fanlararo umumiyligi ilmiy hamkorlikni yengillashtiradi, ilmiy ma’lumotlarning global bir xil talqin qilinishini ta’minlaydi.

Maqolada ushbu integratsiyaning ilmiy asoslari, amaliy afzalliklari hamda biologiya–tibbiyot–ekologiya uchburchagida lotin terminlarining yagona tizim sifatidagi o‘rni yoritiladi.

ASOSIY QISM

1. Lotin tilining ilmiy terminologiyadagi tarixiy o‘rni

Lotin tili qadimgi Rim imperiyasi davridan boshlab ilm-fan, falsafa va tibbiyotning asosiy tili bo‘lib xizmat qilgan. O‘rta asrlarda Yevropa universitetlari aynan lotin tilida ta’lim bergan, shu bois ilmiy merosning katta qismi lotin tilida yaratilgan. Bu jarayon natijasida lotin tili: universal ilmiy tilga aylangan, barqaror

grammatik struktura tufayli o‘zgarishsiz saqlangan, fanlararo aloqa vositasiga aylangan.

2. Biologiyadagi lotin terminlarining integratsiyasi

Biologiyada lotin tili asosan turlarning nomlanishi va tizimli tasnifida qo‘llaniladi. Karl Linney tomonidan yaratilgan binar nomenklatura tizimi aynan lotin tiliga tayangan. Bunga misollar:

Panthera leo — sher

Eucalyptus globulus — evkalipt

Homo sapiens — inson

Lotin tili yordamida tur, avlod, oila, sinf kabi taksonomik birliklar bir xil standartda ifodalanadi.

3. Tibbiyotdagi lotin terminlari

Tibbiyot fani lotin tiliga eng ko‘p tayanadigan sohalardan biridir. Anatomiyada:

cerebrum — miya

pulmo — o‘pka

ren — buyrak

musculus — mushak

Kasalliklar nomlari ham lotincha (yoki grek–lotin) kelib chiqishli:

diabetes mellitus

fractura

bronchitis

Terminlarning aniq va qisqa bo‘lishi diagnostika jarayonini yengillashtiradi.

4. Ekologiyada lotin terminlarining qo‘llanilishi

Ekologiyada lotincha atamalar ilmiy jarayon va birliklarni ifodalashda muhim:

ecosystema — ekotizim

habitat — yashash muhiti

populatio — populyatsiya

communio — biotsenoz

Bu atamalar xalqaro ekologik hujjatlarda ham bir xil shaklda ishlatiladi.

5. Fanlararo integratsiyaning afzalliklari

Biologiya, tibbiyot va ekologiyada lotin terminlari umumiy bo‘lgani uchun:

1. Ilmiy ma’lumotlar bir xil talqin qilinadi.
2. Xalqaro tadqiqotlar osonlashadi.
3. Terminlar o‘zaro chalkashmaydi.
4. Tasnif, diagnostika va monitoring jarayonlari aniq bo‘ladi.
5. Ilmiy yangiliklar global miqyosda tez tarqaladi.

Lotin tilining universalligi shu uchala fan o‘rtasida mustahkam ilmiy ko‘prik vazifasini bajarmoqda.

XULOSA

Biologiya, tibbiyot va ekologiya fanlarining tezkor rivojlanishi ilmiy terminologiyaning yagona va aniq bo‘lishini talab etadi. Lotin tili bu ehtiyojni to‘liq qondiradigan universal ilmiy baza hisoblanadi. Uning terminlari:

barqaror,

aniq ma’noga ega,

xalqaro miqyosda tan olingan,

fanlararo integratsiyani ta’minlaydi.

Shu bois lotin tili ilmiy tasnif, diagnostika, ekologik monitoring va tibbiyot amaliyotida hali uzoq yillar davomida o‘z ahamiyatini saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Linney K.** *Systema Naturae.* – Stockholm, 1758.
2. **Юргель С. Ю.** *Медицинская терминология: латинский язык в клинической практике.* – Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2018.
3. **Чернов А. А.** *Биологическая номенклатура и систематика.* – Москва : Наука, 2016.

4. **Begon M., Townsend C., Harper J.** *Ecology: From individuals to ecosystems.* – Oxford : Blackwell Publishing, 2006.
5. **Tortora G. J., Derrickson B. H.** *Principles of anatomy and physiology.* – Hoboken, NJ : Wiley, 2017.
6. **Zakirova D., Toshtemirov S.** Ekologik terminlar tizimida lotin tilining o‘rni // *O‘zbekiston biologiya jurnali*. – 2022.
7. **World Health Organization.** *International classification of diseases (ICD-11).* – Geneva, 2022.

TIBBIYOTDA XALQARO LOTIN TERMINOLOGIYASI ASOSIDA FANLARARO KOMMUNIKATSIYANI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Mavlonova Laylo Xayrulla qizi
Farg’ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti
To’ychiyeva Odinaxon Sobirovna
Farg’ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqola tibbiyotda fanlararo kommunikatsiyani rivojlantirishda xalqaro lotin terminologiyasining markaziy rolini tahlil qiladi. U tibbiy lotin terminologiyasining nazariy asoslari va tarixiy rivojlanishini o'rganib, uning fanlararo muloqotni yaxshilashdagi mexanizmlari va afzalliklarini ko'rsatadi. Tadqiqotda terminologik tafovutlar, ularni bartaraf etish strategiyalari, shuningdek, ta'lim, metodologik va texnologik yondashuvlar orqali fanlararo muloqotni kuchaytirish masalalari ko'rib chiqiladi. Maqola tibbiyotning turli sohalari va xalqaro hamkorlikda yagona, aniq va tushunarli terminologik tizimning ahamiyatini ta'kidlaydi, zamonaviy tibbiy ta'limni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi va kelajak istiqbollarini muhokama qiladi.*

Kalit so‘zlar: *Tibbiy terminologiya, lotin tili, fanlararo kommunikatsiya, ta'lim, metodologiya, terminologik tafovutlar, xalqaro hamkorlik.*

Аннотация: *В данной статье анализируется центральная роль международной латинской терминологии в развитии междисциплинарной коммуникации в медицине. Изучаются теоретические основы и историческое развитие медицинской латинской терминологии, показываются механизмы и преимущества её использования в развитии междисциплинарной коммуникации. В статье рассматриваются терминологические различия, стратегии их устранения, а также вопросы укрепления междисциплинарной коммуникации посредством образовательных, методических и технологических подходов. В статье подчёркивается важность единой, чёткой и понятной терминологической системы в различных областях медицины и международного сотрудничества, даются практические рекомендации по совершенствованию современного медицинского образования, обсуждаются перспективы развития.*

Ключевые слова: *Медицинская терминология, латынь, междисциплинарная коммуникация, образование, методология, терминологические различия, международное сотрудничество.*

Annotation: *This article analyzes the central role of international Latin terminology in the development of interdisciplinary communication in medicine. It studies the theoretical foundations and historical development of medical Latin terminology, shows its mechanisms and advantages in improving interdisciplinary communication. The study considers terminological differences, strategies for their elimination, as well as issues of strengthening interdisciplinary communication through educational, methodological and technological approaches. The article emphasizes the importance of a single, clear and understandable terminological system in various fields of medicine and international cooperation, gives practical recommendations for improving modern medical education, and discusses future prospects.*

Keywords: *Medical terminology, Latin, interdisciplinary communication, education, methodology, terminological differences, international cooperation.*

KIRISH

Zamonaviy tibbiyot nafaqat yuqori texnologiyalar va ilg'or davolash usullarini o'z ichiga oladi, balki tibbiyotning turli sohalari mutaxassislari o'rtasida samarali fanlararo kommunikatsiyani ham talab qiladi. Diagnostika, davolash, tadqiqotlar va innovatsiyalar jarayonida turli tor mutaxassislar (jarrohlar, terapevtlar, diagnostiklar, farmakologlar va boshqalar) birgalikda ishlashi zarurati kun sayin ortib bormoqda. Lotin tili ming yillar davomida ilmiy va akademik doiralarda, xususan, tibbiyotda universal aloqa vositasi bo'lib kelgan. Uning aniqligi, qat'iyligi va deyarli o'zgaruvchan emasligi tibbiy atamalarning butun dunyo bo'ylab bir xil tushunilishini ta'minlaydi. Bu esa, tibbiy bilimlarni global miqyosda almashish, xalqaro ilmiy konferensiyalarda ishtirok etish va turli mamlakatlardagi mutaxassislar bilan hamkorlik qilish uchun fundamental shart-sharoitlarni yaratadi. Ushbu maqola tibbiyotda lotin terminologiyasi asosida fanlararo kommunikatsiyani rivojlantirishning mexanizmlari, afzalliklari va mavjud muammolarini kompleks tahlil qilishga qaratilgan. Shuningdek, u mazkur sohada ta'lim, metodologik va texnologik yondashuvlarni kuchaytirish bo'yicha takliflarni ilgari suradi.

ASOSIY QISM

Tibbiy lotin terminologiyasining nazariy asoslari va tarixiy rivojlanishi asrlar davomida shakllanib kelgan bo'lib, uning ilmiy adabiyotlarda keng yoritilganligi kuzatiladi. Latincaning "o'lik til" hisoblanishiga qaramay, uning tibbiyotdagi o'rni beqiyosdir. Ilmiy manbalar ta'kidlashicha, lotin tili anatomik, klinik va farmatsevtik terminologiyani shakllantirishda fundamental ahamiyatga ega bo'lib, butun dunyo mutaxassislari tomonidan tushuniladigan xalqaro tibbiy lug'atni yaratgan. U lotin tilining klinik, anatomik, fiziologik va farmatsevtik sohalar uchun fundamental terminologiyani shakllantirishdagi hal qiluvchi rolini qayd etadi. Mazkur manbalar

talabalarning anatomik va klinik atamalarning leksik mazmunini o'zlashtirishda muvaffaqiyatga erishishini, biroq lotin tilining murakkab so'z yasalish tizimini to'liq o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishini ta'kidlaydi. Bunga yechim sifatida eng muntazam yunon-lotin prefikslari va suffikslariga e'tibor qaratish taklif etiladi. Lotin tilini o'qitishning umumiy maqsadi bo'lajak shifokorlarning tibbiy matnlarni to'g'ri o'qish, yozish va tarjima qilishga qodir professional kompetensiyasini shakllantirishdir. Bu esa atamalarni tushunish va eslab qolishni kuchaytiradigan, talabalar dunyoqarashini kengaytiradigan va mantiqiy fikrlashni rag'batlantiradigan kompleks, ongli-qiyosiy o'qitish metodologiyasini, shu jumladan fanlararo usullarni qo'llashni qo'llab-quvvatlaydi.

Xalqaro hamkorlik va fanlararo kommunikatsiya, ayniqsa ta'lim sohasida, tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Masalan, Samarqandda rejalashtirilgan inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya ta'limda teng imkoniyatlarni ta'minlash, innovatsion o'qitish usullarini integratsiya qilish masalalariga e'tibor qaratadi. Garchi bu turdagi anjumanlar bevosita lotin terminologiyasini tilga olmasada, uning asosiy g'oyasi – hamkorlik va tajriba almashinuvi – tibbiy ta'lim va amaliyotda yagona terminologik bazaga bo'lgan ehtiyojni bilvosita tasdiqlaydi. Chunki xalqaro miqyosdagi har qanday hamkorlik samarali kommunikatsiya va umumiy tushunishga asoslanadi, bu esa o'z navbatida xalqaro lotin terminologiyasi orqali ta'minlanadi. Inklyuziv ta'lim sharoitida, standartlashtirilgan terminologiya turli xil talabalar, shu jumladan o'ziga xos ehtiyojli talabalar uchun murakkab tibbiy tushunchalarni bir xilda o'zlashtirishga yordam beradi.

Tibbiyotda fanlararo kommunikatsiyaning samaradorligi ko'p jihatdan umumiy tushunarli va aniq tilga bog'liqdir. Xalqaro lotin terminologiyasi aynan shu vazifani bajarish uchun bir qancha muhim mexanizmlar va afzalliklarni taqdim etadi:

1. Standartlashtirish va universal tushunarlilik: Lotin terminologiyasi tibbiy atamalarni standartlashtiradi, bu esa ularning turli mutaxassisliklar va milliy chegaralardan qat'i nazar, bir xil tushunilishini ta'minlaydi. Anatomik nomenklatura

(Nomina Anatomica), gistologik nomenklatura (Nomina Histologica) va klinik terminologiya tizimlari lotin asosida yaratilgan bo'lib, bu har bir tibbiyot sohasi mutaxassisi uchun yagona tushunchalar maydonini hosil qiladi. Masalan, "osteoporosis" atamasi dunyoning istalgan burchagidagi shifokorlar va tadqiqotchilar uchun suyaklarning mo'rtlashishi holatini anglatadi. Bu standartlashtirish tibbiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, darsliklar va tibbiy ma'lumotlar bazalarida chalkashliklarning oldini oladi.

2. Aniqlik va bir xillik: Lotin atamalarining ko'pchiligi aniq va o'ziga xos ma'nolarga ega bo'lib, ular umumiy tilda yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin bo'lgan ko'p ma'nolilikni bartaraf etadi. Masalan, "gastritis" aniq oshqozon yallig'lanishini bildiradi, "hepatitis" esa jigar yallig'lanishini. Bu aniqlik diagnostika, davolash rejalarini tuzish va ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishda juda muhimdir. Bir xil atama turli kasalliklarga nisbatan qo'llanilishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavfli xatolarni kamaytiradi.

3. Qisqalik va ixchamlik: Ko'pgina tibbiy lotin atamalari murakkab tushunchalarni qisqa va ixcham shaklda ifodalash imkonini beradi. Bu tibbiy yozuvlarda, bemorlar tarixi va tezkor kommunikatsiyalarda vaqtni tejashga yordam beradi. Masalan, "inflammatio appendicis vermiformis" o'rniga "appendicitis" ishlatiladi. Bu tezkor qaror qabul qilish zarur bo'lgan shoshilinch tibbiy vaziyatlarda ayniqsa muhimdir.

4. Tarixiy va etimologik ildizlar: Lotin tilidan kelib chiqqan atamalar ko'pincha tushunchaning o'ziga xosligini, uning joylashuvini (anatomik), funktsiyasini (fiziologik) yoki patologiyasini (klinik) aks ettiradi. Bu atamalarning etimologik ildizlarini tushunish ularni eslab qolishni va mazmunini chuqurroq anglashni osonlashtiradi. Masalan, "cardio-" yurak bilan bog'liq bo'lgan tushunchalarni bildiradi ("kardiologiya"), "nephro-" esa buyrak bilan bog'liq ("nefrologiya"). Bu etimologik aloqalar yangi atamalarni o'zlashtirish jarayonini soddalashtiradi va tibbiyotning uzluksiz rivojlanishiga yordam beradi.

5. Xalqaro hamkorlikni osonlashtirish: Zamonaviy tibbiyot global xarakterga ega. Ilmiy-tadqiqot ishlari, klinik sinovlar va tibbiy ta'lim ko'pincha xalqaro miqyosda olib boriladi. Lotin terminologiyasi butun dunyo bo'ylab shifokorlar, olimlar va talabalar o'rtasida to'siqsiz kommunikatsiyani ta'minlaydi. Bu xalqaro konferensiyalar, jumladan, Samarqandda rejalashtirilgan inklyuziv ta'lim bo'yicha konferensiya kabi tadbirlarda tajriba va bilim almashish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

XULOSA

Tibbiyotda xalqaro lotin terminologiyasi nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy fanlararo kommunikatsiyaning ajralmas va hal qiluvchi elementidir. Uning standartlashtiruvchi, aniqlovchi va universal tushunarlilikni ta'minlovchi mexanizmlari tibbiyotning turli sohalari mutaxassislari o'rtasida samarali muloqotni, tibbiy xatolarni kamaytirishni va global miqyosda bilimlarni almashishni kafolatlaydi. Lotin tilining, xususan, tibbiy atamalarning etimologik ildizlarini chuqur tushunish, talabalarning professionallik darajasini oshirishga va yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kelajak istiqbollari shuni ko'rsatadiki, tibbiy terminologiya sohasida xalqaro hamkorlikni yanada kuchaytirish, yagona standartlarni qabul qilish va ularni global miqyosda tatbiq etish zarur. Ta'lim muassasalarida lotin tilini o'qitish metodologiyalarini muntazam yangilab borish, amaliy ko'nikmalarga e'tibor qaratish va raqamli innovatsiyalardan foydalanish bo'lajak shifokorlarning kompetentligini oshirishning muhim omilidir. Bu esa o'z navbatida, tibbiyot sohasidagi fanlararo kommunikatsiyani yangi bosqichga olib chiqib, bemorlarga ko'rsatiladigan tibbiy xizmat sifatini yaxshilashga va tibbiy tadqiqotlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **International Scientific and Practical Conference on Inclusive Education in Higher Education: Challenges and Solutions.** – Electronic resource. – Available at: https://www.inclusive-edu.uz/conf2025
2. **Anderson L.** Documenting and classifying medical concepts: A study on terminological systems and their application // *Journal of Medical Language and Informatics*. – Vol. 15, No. 3. – Available at: https://jmedlang.org/article/15-3-210
3. **Smith J.** The enduring role of Latin in modern medical education and international communication // *Global Medical Education Review*. – Vol. 8, No. 2. – Available at: https://gmereview.com/article/8-2-45
4. **Garcia M.** Modernizing Latin instruction in medical universities: Integrating pedagogical technologies for enhanced learning // *Innovations in Medical Teaching*. – Vol. 12, No. 1. – Available at: https://medteachinnov.org/article/12-1-78
5. **World Health Organization.** *International classification of diseases (ICD-11): Guidance for implementation.* – Electronic resource. – Available at: https://www.who.int/standards/classifications/classification-of-diseases
6. **Jones K.** The importance of standardized medical terminology for patient safety and interdisciplinary communication // *Healthcare Quality & Safety Journal*. – Vol. 6, No. 4. – Available at: https://hqsj.org/article/6-4-112
7. **Brown P.** History of medical language: From ancient Greece to modern Latin // *Medical Humanities Today*. – Vol. 5, No. 1. – Available at: https://medh.org/article/5-1-30
8. **Davis R.** Digital tools and resources for learning medical Latin terminology // *Journal of Digital Health Education*. – Vol. 7, No. 2. – Available at: https://jdhe.org/article/7-2-65
9. **European Federation of Medical Terminology.** *Best practices for teaching medical terminology in a global context.* – Electronic resource. – Available at: https://www.efmt.eu/publications/bestpractices

DIAGNOSTIKA INNOVATSIYALARIDA LOTINCHA MORFEMALARNING ANIQ TASNIFDAGI O‘RNI

Murodiljonov Ismoiljon Ilhomjon o‘g‘li
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti
To‘ychiyeva Odina Sobirovna
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy diagnostika tizimlarida lotincha morfemalarning ilmiy tasnif va terminologik aniqlikni ta’minlashdagi roli chuqur tahlil qilinadi. Tibbiy innovatsiyalar, laboratoriya diagnostikasi, biotibbiy tahlil tizimlari, shuningdek, klinik axborot almashinuvida lotincha affikslar, prefikslar, suffikslar va ildiz morfemalarning funksional vazifalari yoritiladi. Tibbiy atamalarning universal shakllanishi orqali kasalliklarni to‘g‘ri kodlash, sharhlash va diagnostik standartlarni uyg‘unlashtirish jarayonlari ilmiy manbalar asosida asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *lotin morfemalari, diagnostika, innovatsiya, tibbiy terminologiya, tasnif, kodlash, nomenklatura, klinik standart.*

Аннотация: *В статье подробно анализируется роль латинских морфем в обеспечении точности классификации и терминологической стандартизации в современных диагностических системах. Рассматриваются функции латинских приставок, суффиксов и корневых форм при формировании единых медицинских терминов, используемых в лабораторной диагностике, клиническом кодировании и инновационных технологиях распознавания заболеваний. Подчеркивается значимость латинской терминологии в международном медицинском взаимодействии.*

Ключевые слова: *латинские морфемы, диагностика, инновации, медицинская терминология, классификация, кодирование, номенклатура.*

Abstract: *This article examines the role of Latin morphemes in ensuring terminological precision and classification accuracy within modern diagnostic innovations. The functional value of Latin prefixes, suffixes, and root morphemes in forming unified medical terminology used in laboratory diagnostics, clinical coding, biomedical analysis, and innovative disease detection technologies is discussed. The study highlights the importance of Latin-based terminology for international harmonization of diagnostic standards.*

Keywords: *Latin morphemes, diagnostics, innovation, medical terminology, classification, coding, biomedical systems.*

KIRISH

Zamonaviy tibbiyotda diagnostika jarayonlari tobora murakkablashib borar ekan, kasalliklarni aniqlash, tasniflash va kodlashda aniq va barqaror terminologiya tizimini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Diagnostik innovatsiyalar — bu nafaqat qurilmalar va laborator texnologiyalar, balki ularni izohlash, talqin qilish va axborot almashishning aniq ilmiy mezonlariga tayanuvchi terminologik yondashuvlar majmuidir. Shu nuqtai nazardan, lotincha morfemalarning diagnostika jarayonidagi o‘rni beqiyosdir, chunki ular tibbiy atamalarning xalqaro darajada bir xil qo‘llanishini ta’minlaydi. Lotin tili morfologiyasining barqarorligi, grammatika tizimining izchilligi va fonetikani oson qabul qilishi diagnostika tizimlari uchun universal lingvistik baza yaratadi. Bugungi kunda innovatsion diagnostik metodlar, jumladan, molekulyar testlar, genetik skrining, biokimyoviy markerlar tahlili, radiologiya tizimlari ham aynan lotincha morfemalarga asoslangan atamalarni qo‘llaydi. Bu holat ilmiy aniqlikni oshiradi, tahlil natijalarining xalqaro taqqoslanishini yengillashtiradi va klinik xatoliklarni kamaytirishga yordam beradi.

ASOSIY QISM

Lotincha morfemalar zamonaviy diagnostika tizimining deyarli barcha bosqichlarida faol qo‘llaniladi. Avvalo, tibbiy atamalarni shakllantiruvchi morfemalar — bio-, cyto-, cardio-, neuro-, -itis, -algia, -lysis, hyper-, hypo- kabi tarkibiy qismlar klinik jarayonning mohiyatini aniq ifodalaydi. Misol uchun,

“hemolysis” atamasi lotincha ildiz va qo‘shimchalar yordamida qondagi eritrotsitlarning parchalanish jarayonini to‘liq semantik aniqlikda ta’riflaydi. Diagnostika innovatsiyalarida terminologik aniqlik kasalliklarni kodlashda ham hal qiluvchi o‘rin tutadi.

Xususan, ICD-11, SNOMED CT, LOINC kabi xalqaro diagnostik kodlash tizimlarining asosiy terminlari ko‘p hollarda lotincha morfemalardan tashkil topgan. Bu esa global tibbiyot hamjamiyati uchun yagona tushuncha maydonini yaratadi.

Laboratoriya diagnostikasida lotincha morfemalar test nomlari va jarayonlarning funksional mohiyatini aks ettiradi: polymerase chain reaction (PCR) atamasida “poly-”, “mer-” kabi morfemalar jarayonning ko‘p martalik polimerlash xususiyatini ilmiy nuqtai nazardan ifodalaydi. Mikrobiologiyada esa lotincha morfemalar mikroorganizmlarni tasniflash, ularning patogenlik darajasini belgilash va evolyutsion o‘rnini ko‘rsatishda hal qiluvchi ahamiyatga ega: Staphylococcus aureus, Escherichia coli, Clostridium difficile kabi atamalar ilmiy tasnifni aniq strukturalaydi.

Diagnostik innovatsiyalarning yana bir muhim jihati — morfemalar yordamida kasalliklar klinik ko‘rinishlarining shakl va bosqichlarini farqlash imkoniyati. Masalan, “hyperglycemia” va “hypoglycemia” atamalari ichidagi “hyper-” va “hypo-” morfemalari diagnostik aniqlikni oshiradi. Radiologiya yo‘nalishida esa “angiography”, “tomography”, “sonography” kabi atamalar jarayonning fizik asosini aks ettiruvchi morfemalar bilan shakllanadi. Bu jarayonlarda morfemalarning semantik xususiyatlari diagnostika jarayonining talqinida muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, lotincha morfemalarning barqarorligi sababli yangi diagnostik texnologiyalar uchun yangi terminlar yaratish ham osonlashadi. Innovatsion testlar ko‘pincha mavjud morfemalardan foydalanib shakllanadi — bu esa tibbiy mutaxassislar uchun atamani tezda tushunish imkonini beradi. Masalan, “nanodiagnostics” yoki “biomonitoring” kabi atamalar zamonaviy tibbiyotning yangi yo‘nalishlarini ifodalaydi.

Xalqaro ilmiy hamkorlikda lotincha morfemalarning qo‘llanilishi muhim afzalliklar beradi. Ular turli mamlakat mutaxassislari uchun yagona ilmiy til sifatida xizmat qiladi, klinik tadqiqotlar natijalarini solishtirishni osonlashtiradi, diagnostik algoritmlarni umumlashtirishga imkon yaratadi. Terminlarning aniq, qisqa va universalligi tibbiy xatolar xavfini kamaytiradi, ayniqsa ko‘p bosqichli diagnostik jarayonlarda. Shu bois lotincha morfemalar diagnostika innovatsiyalarining nafaqat lingvistik, balki texnologik asosidir.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, diagnostika innovatsiyalarida lotincha morfemalarning roli beqiyosdir. Ular tibbiy atamalarni aniq shakllantirish, kasalliklarni tasniflash, kodlash, klinik axborot almashinuvida yagona standart yaratish va xalqaro diagnostik tizimlar o‘rtasida uyg‘unlikni ta’minlash kabi jarayonlarda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Lotin tilining barqaror va mantiqiy morfologik tuzilishi diagnostika jarayonining ilmiy aniq talqin qilinishiga xizmat qiladi. Zamonaviy tibbiy innovatsiyalar paydo bo‘lar ekan, yangi terminlarning aksariyati aynan lotincha morfemalar asosida shakllanishi bu tildan foydalanishning davomiy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Shu bois diagnostik tizimlar kelajakda ham lotin tiliga asoslangan terminologiyasiz tasavvur qilib bo‘lmaydigan murakkab ilmiy sohaga aylanib boraveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Dorland’s Medical Dictionary.** – Philadelphia : Elsevier, 2020.
2. **World Health Organization.** *International classification of diseases (ICD-11).* – Geneva, 2022.
3. **Regenstrief Institute.** *LOINC user guide.* – 2023.
4. **SNOMED International.** *SNOMED CT compositional grammar.* – London, 2021.
5. **Taber’s Cyclopedic Medical Dictionary.** – Philadelphia : F. A. Davis Company, 2019.

6. **Юргель С. Ю.** *Латинский язык в медицине.* – Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2018.
7. **Begon M., Harper J., Townsend C.** *Ecology.* – Oxford : Blackwell Publishing, 2006.
8. **Tortora G. J., Derrickson B. H.** *Principles of anatomy and physiology.* – Hoboken, NJ : Wiley, 2017.

LOTIN TILI VA TARIX: QADIMGI RIM MADANIYATINING TERMINOLOGIK MEROSI

Hasanjonova feruza Sharifjon qizi
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti
To‘ychiyeva Odina Sobirovna
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qadimgi Rim madaniyatining shakllanishi jarayonida lotin tilining tutgan o‘rni, uning terminologik merosi hamda zamonaviy fan va madaniyatga ko‘rsatgan ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Lotin tilidagi siyosiy, huquqiy, madaniy va ilmiy terminlarning shakllanishi va ularning bugungi kunda qo‘llanilishi yoritilgan. Qadimgi Rimning ijtimoiy-huquqiy tizimi, davlat boshqaruvi, diniy marosimlari va harbiy tuzilmalarning lotincha terminlari tarixiy manbalar asosida izohlangan. Maqola Rim madaniyatining hozirgi zamon ilmiy terminologiyasiga qoldirgan ulkan ta’sirini ochib beradi.*

Kalit so‘zlar: *Lotin tili, Rim tarixi, terminologiya, madaniy meros, qadimgi davlat tizimi, ilmiy terminlar, huquqiy atamalar.*

Аннотация: *В статье рассматривается роль латинского языка в формировании культуры Древнего Рима и его терминологическое наследие, оказавшее значительное влияние на современную науку и цивилизацию. Проанализированы политические, правовые, культурные и научные термины*

латинского происхождения, которые используются и в настоящее время. Исследуются латинские названия государственных структур, религиозных обрядов и военных институтов, основанные на древних исторических источниках. Работа раскрывает масштабное влияние римского культурного наследия на современную терминологию.

Ключевые слова: *Латинский язык, история Рима, терминология, культурное наследие, античность, правовые термины.*

Annotation: *This article examines the role of the Latin language in the formation of Ancient Roman culture and its terminological heritage, which has significantly influenced modern science and civilization. Political, legal, scientific, and cultural Latin terms that remain in use today are analyzed. The article explores Latin terminology related to governance, religion, social structure, and military organization, based on historical sources. The study reveals the profound impact of Roman civilization on the development of contemporary terminology.*

Keywords: *Latin language, Roman history, terminology, cultural heritage, ancient civilization, legal terms.*

KIRISH

Qadimgi Rim sivilizatsiyasi insoniyat tarixida beqiyos ahamiyatga ega bo‘lib, uning madaniyati, huquqiy tizimi, davlat boshqaruvi va ilmiy merosi bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Ushbu ulkan madaniy merosning markazida esa lotin tili turadi. Lotin tili Rim jamiyatining barcha qatlamlarida — davlat boshqaruvi, sud-huquq tizimi, harbiy soha, diniy marosimlar hamda ilmiy izlanishlarda bosh til sifatida xizmat qilgan. Bugungi globallashuv jarayonida turli fanlarda uchraydigan terminlar, ayniqsa tibbiyot, biologiya, huquq, tarix, falsafa va texnikadagi terminlarning aksariyati lotin tilidan olingan bo‘lib, bu qadimgi Rim madaniy merosining naqadar mustahkamligini ko‘rsatadi. Lotin tilining tarixiy ildizlari, qadimgi Rim madaniy tizimining shakllanishi jarayonida uning tutgan o‘rni, shuningdek zamonaviy ilmiy terminologiyaga ko‘rsatgan ta’siri ushbu maqolada ilmiy asosda bayon qilinadi.

ASOSIY QISM

Lotin tili qadimgi Rimda faqat aloqa vositasi bo‘lib qolmay, balki davlat ideologiyasini shakllantiruvchi kuchli madaniy omil sifatida namoyon bo‘lgan. Rim respublikasi va Rim imperiyasi davrida yaratilib, yozib qoldirilgan ko‘plab hujjatlar, qonunlar, siyosiy nutqlar, diniy matnlar va ilmiy asarlar lotin tilining terminologik boyligini shakllantirdi. Masalan, “senatus”, “consul”, “imperium”, “lex”, “pax”, “civitas”, “provincia” kabi terminlar Rim davlatchiligining asosiy tushunchalariga aylangan. Ushbu terminlarning zamonaviy davlat boshqaruvidagi o‘rni ham keng bo‘lib, ular ko‘plab mamlakatlarning huquqiy tizimida o‘z aksini topgan.

Rimning ijtimoiy tuzilmasi ham lotincha terminlarga boy bo‘lgan: “patricii” (patritsiylar), “plebs” (plebeylar), “tribunus” (tribun), “senex” (keksalar maslahatchisi) kabi atamalar jamiyat qatlamlarini ifodalovchi muhim tushunchalardir. Bu terminlar qadimgi Rim jamiyatining sotsial tarkibini chuqur o‘rganishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Harbiy sohada esa “legio”, “centuria”, “gladius”, “pilum” kabi atamalar Rim armiyasining professional va kuchli tuzilmasini ko‘rsatadi. Ushbu harbiy terminlar nafaqat tarixiy manbalarda, balki hozirgi zamon harbiy tadqiqotlarida ham uchrab turadi.

Ilmiy terminologiyaning shakllanishida lotin tili asosiy o‘rin egallagan. Ayniqsa tibbiyot sohasida “anatomia”, “cor”, “pulmo”, “musculus”, “fractura”, “diagnosis” kabi yuzlab terminlar qadimgi Rim olimlari orqali ilm-fanga kirib kelgan. Biologiyada esa Karol Linney tomonidan yaratilgan ikki nomli tasniflash tizimi to‘liq lotin tiliga asoslangan bo‘lib, bu tizimning hozirgacha qo‘llanishi lotin tilining ilmiy barqarorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, Rim madaniyatida shakllangan falsafiy tushunchalar — “ratio”, “virtus”, “sapientia”, “moralis” kabi terminlar bugungi falsafiy va ilmiy adabiyotlarda o‘z o‘rnini saqlab qolgan.

Qadimgi Rimning diniy terminologiyasi ham boy bo‘lib, “pontifex”, “templum”, “ritus”, “augurium” kabi so‘zlar diniy marosimlarning tuzilishi va mazmunini aks ettiradi. Ushbu terminlarni o‘rganish Rimning qadimgi e’tiqod tizimi, diniy e’tiqodlar va marosimlarini ilmiy talqin qilish imkonini beradi. Tarixiy

jarayonlarda lotin terminologiyasining shakllanishi va uning madaniy merosi Rim sivilizatsiyasining ilmiy, huquqiy, ijtimoiy hamda madaniy sohalarda naqadar samarali ishlaganini ko‘rsatadi. Lotin tilidagi bu terminlar hozirgi zamon ilm-fani, ta’lim tizimi, davlat boshqaruvi va madaniyatida o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan holda faol qo‘llanib kelmoqda.

XULOSA

Qadimgi Rim madaniyatining shakllanishida lotin tilining tutgan o‘rni beqiyos bo‘lib, uning terminologik merosi bugungi kunda ham ko‘plab fanlar uchun muhim poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda. Lotincha terminlarning zamonaviy ilmiy va amaliy sohalarda keng qo‘llanishi Rim madaniyatining barqarorligi va ilmiy merosining kuchliligini tasdiqlaydi. Tarixiy manbalarni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, lotin tili nafaqat Rim davrida, balki bugungi global ilmiy hamjamiyatda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolgan. Shuning uchun lotin tilining terminologik merosini o‘rganish nafaqat tarixiy zarurat, balki zamonaviy ilm-fanning rivoji uchun ham muhim ilmiy jarayon sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Mommsen T.** *Istoriya Rima.* – Moskva : Nauka, 1997.
2. **Grant M.** *The Roman civilization.* – London : Penguin Books, 2000.
3. **Linnaeus C.** *Systema Naturae.* – Stockholm, 1758.
4. **Bowman A., Garnsey P.** *The Cambridge Ancient History.* – Cambridge : Cambridge University Press, 1996.
5. **Харрис У.** *Рим и его мир.* – Sankt-Peterburg : Евразия, 2005.
6. **Sadowski R.** *Latin terminology in modern science.* – Oxford : Oxford University Press, 2018.
7. **Абдуллаев К.** *Qadimgi Rim tarixi.* – Toshkent : Fan, 2010.

ANTIK DAVR TABIBLARI

Lola Sultonaliyeva Kurbonali qizi
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti
To‘ychiyeva Odina Sobirovna
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy ishda antik davrda shakllangan tibbiyot amaliyoti, tabiblarning ilmiy qarashlari, diagnostika va davolash usullari, shuningdek, qadimgi Sharq, Yunoniston va Rim tibbiyot maktablarining inson salomatligi taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Ishda Imhotep, Gippokrat, Galen, Ibn Sino kabi antik va antikdan oldingi tabiblarning faoliyati, ularning yozma manbalari, tibbiy merosi hamda keyingi asrlarda tibbiyot faniga ko‘rsatgan ta’siri haqida batafsil ma’lumot berilgan. Mavzu bo‘yicha tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida antik tibbiyotning o‘ziga xos jihatlari, dori tayyorlash amaliyoti va gigiyenik qarashlar yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Antik davr, tabib, qadimgi tibbiyot, Gippokrat, Galen, Imhotep, Sharq tibbiyoti, diagnostika, davolash, tibbiyot tarixi, farmakologiya, anatomiya, fiziologiya*

Аннотация: *В данной работе рассматривается вклад врачей античного периода в развитие медицины, их научные взгляды, методы диагностики и лечения, а также особенности медицинских школ Древнего Востока, Греции и Рима. Проанализировано влияние наследия таких врачей, как Имхотеп, Гиппократ и Гален, на формирование современной медицины.*

Ключевые слова: *Античность, врачи, древняя медицина, Гиппократ, Гален, Имхотеп, диагностика, методы лечения, анатомические представления, история медицины.*

Abstract: *This study explores the contribution of ancient physicians to the development of medicine, their scientific perspectives, diagnostic and therapeutic methods, and the characteristics of medical schools in Ancient Eastern civilizations,*

Greece, and Rome. The legacy of prominent physicians such as Imhotep, Hippocrates, and Galen is analyzed in relation to its influence on modern medical science.

Keywords: *Antiquity, physicians, ancient medicine, Hippocrates, Galen, Imhotep, diagnostics, treatment methods, anatomical concepts, history of medicine.*

Kirish

Tibbiyot insoniyat madaniyati bilan bir vaqtda shakllangan eng qadimiy fanlardan biridir. Qadimgi davrlardayoq odamlar kasalliklarni tushunishga, ularni davolash yo‘llarini izlashga uringanlar. Turli xalqlarda mustaqil tarzda rivojlangan tibbiyot maktablari bugungi zamonaviy tibbiy bilimlarning shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Antik davr tabiblari nafaqat davolash amaliyoti bilan shug‘ullangan, balki kasalliklarning kelib chiqish sabablari, organizm tuzilishi va faoliyatini ilmiy asosda o‘rganishga harakat qilganlar.

Qadimgi Misr, Babil, Hindiston, Xitoy kabi Sharq sivilizatsiyalari tibbiyotning ilk maktablarini yaratgan bo‘lsa, antik Yunon va Rim tabiblari tibbiyot faniga nazariy asoslar, ilmiy yondashuv va kuzatuv metodlarini olib kirganlar. Ayniqsa, Gippokrat, Galen, Dioskorid, Asklepiadlar sulolasi kabi mutafakkirlar tibbiyotning keyingi ming yillik rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan.

Ushbu ishning maqsadi — antik davr tabiblarining ilmiy merosini o‘rganish, ularning tibbiyot faniga qo‘shgan hissasini yoritish va ular yaratgan tibbiy maktablarning tarixiy ahamiyatini ko‘rsatishdan iborat.

Asosiy qism

1. Antik tibbiyot shakllanishining umumiy tarixiy manzarasi

Antik davr tibbiyoti turli hududlarda mustaqil rivojlangan bo‘lsa-da, ularning umumiy jihatlari mavjud:

— Kasallik sabablarini izlashga urinish;

— Dori-darmonlarni tabiatdan olish;

— Anatomik kuzatuvlar;

— Gigiyena masalalariga e’tibor;

— Tabiblarning jamiyatdagi yuqori mavqei.

1.1. Qadimgi Sharq tabiblari

Imhotep (mil. avv. XXVII asr)

Imhotep tibbiyot tarixida yozma klinik tavsif qoldirgan eng qadimgi tabib sifatida tanilgan. U nafaqat tabib, balki arxitektor, ruhoniy va olim bo‘lgan. “Edvin Smit papiruslari”da travmatologiya va jarrohlikka doir 48 dan ortiq klinik holat tasvirlangan bo‘lib, anatomik kuzatuvlarga boy.

Xitoy tibbiyoti tabiblari – Shen Nun, Xuang Di

Xitoy tibbiyotida puls diagnostikasi, igna-sanchiq, tabiiy dorilar sinfi keng rivojlangan. “Xuang Di Neijing” tibbiyot falsafasi va fiziologiya haqidagi eng qadimgi manbalardan biridir.

Hind tibbiyoti – Charaka va Sushruta

Sushruta jarrohlik bo‘yicha katta tajribaga ega bo‘lib, rekonstruktiv jarrohlik usullarini ilk bor qo‘llagan. Charaka esa ichki kasalliklarni davolash tizimini takomillashtirgan.

2. Antik Yunon tibbiyoti

Antik Yunoniston tibbiyoti G‘arb tibbiyotining tamal toshini yaratgan. Uning asosiy xususiyatlari:

— Kasalliklarni tabiiy sabablar bilan tushuntirish;

— Kuzatuv va tajriba metodidan foydalanish;

— Tibbiyot axloqiy qoidalarini yaratish.

2.1. Gippokrat va Gippokrat maktabi

Gippokrat (mil. avv. 460–370 yy.) “Tibbiyot otasi” deb ataladi. Uning qarashlari:

Kasallikning sababi — organizm muvozanatining buzilishi (to‘rt suyuqlik nazariyasi).

Tibbiyotning asosiy tamoyili — “Zarar yetkazma!”.

Tabib kasallikni emas, bemorni davolashi kerak.

Parhez, gigiyena va profilaktika asosiy davolash omillari sifatida ko‘rilgan.

Gippokrat merosi 70 dan ortiq asardan iborat bo‘lib, ular klinik kuzatuvlar, epidemiyalarning tarqalishi, jarrohlik amaliyoti haqida muhim ma’lumotlarni beradi.

2.2. Asklepiadlar sulolasi va tabobat markazlari

Yunonistonning turli shaharlarida qurilgan Asklepionlar — davolash markazlari bo‘lib, ular diniy-ruhiy hamda tibbiy muolajalar uyg‘unligi asosida faoliyat yuritgan. Bu markazlarda tabiblar amaliy darslar o‘tkazgan.

3. Antik Rim tibbiyoti

Antik Rim tibbiyoti ko‘proq yunon tabiblari ta’sirida shakllangan. Rimda sanitariya, ichimlik suvi, kanalizatsiya va hammomlar tizimi rivojlangan bo‘lishi bilan tibbiyot amaliyotiga yangicha yondashuv kiritilgan.

3.1. Galen (mil. 129–216 yy.)

Galen Rim tibbiyotining eng yirik namoyandasi bo‘lib, anatomiya, fiziologiya va farmakologiya fanlarining asoschilaridan biridir. Uning qarashlari:

Nervlar miya va orqa miyaning davomi ekanligini birinchi bo‘lib asoslagan.

Yurak va qon tomirlari tuzilishi bo‘yicha batafsil tavsif bergan.

Dorivor o‘simliklarni guruhlarga ajratgan.

Organizmni kompleks tizim sifatida o‘rganishga harakat qilgan.

Galenning asarlari o‘rta asrlarda Yevropa tibbiyotining asosiy manbasi bo‘lib qoldi.

4. Antik tibbiyotning diagnostika va davolash usullari

4.1. Diagnostika

Antik tabiblar quyidagilardan foydalanishgan:

— Kuzatuv;

— Puls o‘lchash (Xitoy, Hindiston);

— Bemorni so‘rash, ko‘rik;

— Siydik, qon, balg‘amni tashqi belgilari bo‘yicha tekshirish;

— Badandagi o‘zgarishlarni tahlil qilish.

4.2. Davolash

— Parhez terapiyasi;

— O‘simlik dorilari;

— Qonni olish;

— Hammom va massaj;

— Jarrohlik amaliyoti;

— Ruhiy muolajalar.

4.3. Gigiyena qarashlari

Sharq va Rim tibbiyoti gigiyenaga alohida e’tibor qaratgan:

— Toza suvdan foydalanish;

— Hammomlar;

— Ovqatlanish rejimi;

— Uy-joy sanitariyasi.

5. Antik tibbiyotning keyingi davrga ta’siri

Antik tabiblar tomonidan yaratilgan ilmiy meros o‘rta asr Sharq va Yevropa tibbiyotida davom ettirilgan. Ibn Sino “Tib qonuni” asarida Gippokrat va Galen qarashlarini qayta tizimlashtirgan. Sharq tabiblari antik bilimlarni yanada rivojlantirib, ularni ilmiy yondashuv bilan boyitgan.

Zamonaviy tibbiyotning asosiy tamoyillari — kuzatuv, ilmiy tahlil, gigiyena, profilaktika — antik tabiblardan meros qolgan.

Xulosa

Antik davr tabiblari tibbiyot tarixining eng muhim bosqichini tashkil etadi. Qadimgi Sharq, Yunoniston va Rim tabiblari inson salomatligini o‘rganishda katta ilmiy maktab yaratdilar. Ularning kuzatuv tajribasi, parhez va gigiyenaga bo‘lgan e’tibori, dori-darmonlar bilan davolash usullari hozirgi zamonaviy tibbiyotning tamal toshidir.

Gippokratning kasallikning tabiiy sabablarini izlash borasidagi qarashlari, Galenning anatomiya va fiziologiya haqidagi ilmiy tadqiqotlari, Sharq tabiblarining dori-darmonlar sinfini yaratishi tibbiyotning rivojlanishida katta rol o‘ynadi. Antik

tabiblardan qolgan meros bugungi kunda ham o‘z qiymatini yo‘qotmagan bo‘lib, ular zamonaviy tibbiyotning shakllanishida asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Gippokrat.** *Asarlar to‘plami.* – Toshkent : Fan, 1998.
2. **Galen.** *Tibbiy risolalar.* – Moskva : Nauka, 1990.
3. **Ibn Sino.** *Tib qonuni.* – Toshkent : Ibn Sino nomidagi nashriyot, 2010.
4. **Rahmonov A.** *Tibbiyot tarixi.* – Toshkent : O‘zbekiston nashriyoti, 2016.
5. **Karimov M.** *Qadimgi Sharq tabobati.* – Samarqand : Zarafshon, 2015.
6. **Walker R.** *History of ancient medicine.* – Oxford : Oxford University Press, 2012.
7. **Nematov S.** *G‘arb tibbiyotining shakllanishi.* – Toshkent : Yangi asr avlodi, 2019.

LOTIN TILI — TIBBIY TA’LIMNING ASOSIY ILMIY BAZASI SIFATIDA

Rahmonova Shahrizoda Baxrtiyor qizi

Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti

To‘ychiyeva Odina Sobirovna

Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada lotin tilining tibbiyot fanidagi tarixiy, nazariy va amaliy ahamiyati, shuningdek, zamonaviy tibbiy ta’lim jarayonida uning o‘rnini belgilab beruvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Lotin tilidagi terminologiyaning morfologik barqarorligi, universal qo‘llanilishi, diagnostika va davolash

jarayonlarida aniqlikni ta’minlashdagi roli keng ilmiy yondashuv asosida yoritiladi. Maqolada anatomik, farmatsevtik va klinik terminlarning shakllanishi va ularning tibbiy ta’lim dasturlaridagi ahamiyati ham tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Lotin tili, tibbiy terminologiya, anatomiya, farmatsiya, klinik atamalar, ilmiy standartlashuv, tibbiy ta’lim.

Аннотация: В данной статье рассматривается историческое, теоретическое и практическое значение латинского языка в медицине, а также его ключевая роль в современном медицинском образовании. Анализируется морфологическая стабильность латинской терминологии, её универсальность и применение в диагностике, фармации, анатомии и клинической практике. Показано, что латинский язык служит фундаментом для формирования точной и глобально стандартизированной медицинской терминологии.

Ключевые слова: латинский язык, медицинская терминология, анатомия, фармация, клинические термины, стандартизация, медицинское образование.

Abstract: This article examines the historical, theoretical, and practical significance of the Latin language in medicine and highlights its essential role in modern medical education. The morphological stability and universal applicability of Latin terminology, as well as its usefulness in diagnostics, anatomy, pharmacy, and clinical practice, are analyzed in depth. The paper also explores how Latin serves as a foundation for standardized and precise global medical terminology.

Keywords: Latin language, medical terminology, anatomy, pharmacy, clinical terms, scientific standardization, medical education.

KIRISH

Tibbiyot fani inson salomatligini o‘rganadigan murakkab va ko‘p qirrali ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Bu fan o‘zining aniq, izchil va xalqaro standartlashtirilgan terminologik tizimiga tayanadi. Bunday tizimning asosiy manbai esa asrlar davomida lotin tili bo‘lib kelmoqda. Lotin tili universalligi, morfologik barqarorligi,

qisqaligi va aniq ma’nolilik xususiyatlariga ega bo‘lgani uchun butun dunyoda tibbiy ta’limning asosiy ilmiy tiliga aylangan.

Tarixan qadimgi Rim shifokorlari, o‘rta asr Yevropa universitetlari, mashhur anatomiya maktablari va farmatsevtika ilmi lotin tilida shakllangan. Bugungi kunda ham anatomiya, farmakologiya, klinik diagnostika, patologiya va boshqa ko‘plab yo‘nalishlarda lotincha terminlar asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu maqolada lotin tilining tibbiy ta’limdagi ilmiy o‘rni keng yoritiladi.

ASOSIY QISM

I. Lotin tilining tibbiyot faniga kirib kelish tarixi

Lotin tili qadimiy ilmiy merosning asosi bo‘lib, tibbiyotdagi atamalar shakllanishining asosiy omili hisoblanadi. Qadimgi Rimdagi mashhur tabiblar — Galen, Korneliy Sels, Avl Tsels — o‘z asarlarini lotin tilida yozgan. Keyinchalik o‘rta asr universitetlarida tibbiyot fanlari lotin tilida o‘qitilgan, bu esa terminologiyaning xalqaro miqyosda bir xil bo‘lishiga sabab bo‘lgan.

Shu tariqa lotin tili tibbiy terminlarning yagona manbai bo‘lib shakllandi.

II. Anatomik terminologiyada lotin tilining o‘rni

Anatomiya — lotin tiliga eng ko‘p tayanadigan fan sohalaridan biridir. Odam tanasining har bir bo‘lagi lotincha nomlangan:

cranium — bosh suyagi

cor — yurak

pulmo — o‘pka

hepar — jigar

musculus — mushak

Bugungi kunda Terminologia Anatomica xalqaro standart sifatida qabul qilingan bo‘lib, u 6000 dan ortiq lotincha anatomiya terminlarini o‘z ichiga oladi.

III. Farmatsevtik terminologiyada lotin tilining ahamiyati

Farmatsiya tarixan lotin tilida rivojlangan. Dori-darmon retseptlari hamon lotin tilida yoziladi:

Rp. — recipe (ol)

aq. dest. — aqua destillata (distillangan suv)

tinctura — damlama

unguentum — malham

Lotin tili bu yo‘nalishda qisqa, aniq va noto‘g‘ri tushunishga imkon bermaydigan standart tizimni yaratadi.

IV. Klinik amaliyotdagi lotin terminlari

Tibbiyot amaliyotida ko‘plab kasalliklar, sindromlar va jarayonlar lotin tilida nomlangan:

fractura — sinish

insufficientia renalis — buyrak yetishmovchiligi

status asthmaticus — astmatik holat

diabetes mellitus — qandli diabet

Lotin tili klinik amaliyotda qisqa, tushunarli va universal atamalardan foydalanish imkonini beradi.

V. Lotin tilining tibbiy ta’limdagi didaktik ahamiyati

Lotin tili tibbiy ta’lim jarayonida bir nechta vazifalarni bajaradi:

1. Tibbiy terminlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatadi.

2. Anatomiya, fiziologiya va patologiya fanlari uchun til asosini yaratadi.

3. Kasbga oid hujjatlar, retseptlar va klinik yozuvlardan foydalanishni yengillashtiradi.

4. Xalqaro ilmiy hamkorlikni qo‘llab-quvvatlaydi.

5. Talabada ilmiy tafakkurni rivojlantiradi.

VI. Lotincha terminlarning xalqaro standartlashuvdagi roli

Lotin tili bugungi kunda xalqaro tibbiy standartlashtirish tizimining asosiy elementi hisoblanadi:

Terminologia Anatomica

Terminologia Histologica

Terminologia Embryologica

Farmakopeya standartlari

Barcha terminlar lotincha bo‘lgani uchun talqin farqlari yo‘qoladi va butun dunyo shifokorlari bir xil ilmiy "til"da gapiradi.

XULOSA

Lotin tili tibbiy ta’lim va amaliyotning ajralmas qismi bo‘lib, uning ilmiy, tarixiy va nazariy ahamiyati juda keng. Tibbiyotning barcha sohalarida — anatomiya, farmatsiya, klinik diagnostika, patologiya va jarrohlikda lotincha terminlar mutlaq standartdir. Lotin tilining barqarorligi, aniq ma’noliligi va xalqaro tan olinishi uni tibbiyotning asosiy ilmiy bazasiga aylantirgan. Shuning uchun ham kelajak tibbiyot mutaxassisi lotin tilini mukammal bilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Terminologia Anatomica.** International Federation of Associations of Anatomists. – Stuttgart : Thieme, 2019.
2. **Селиванов В. В.** *Латинский язык в медицине.* – Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2020.
3. **Чернов А. А.** *Медицинская терминология: история и современность.* – Москва : Наука, 2018.
4. **Loewenstein A.** *Latin in medical terminology.* – Oxford : Oxford University Press, 2017.
5. **World Health Organization.** *International classification of diseases (ICD-11).* – Geneva, 2022.
6. **O‘zbekiston Tibbiyot Akademiyasi.** *Tibbiy terminologiya bo‘yicha qo‘llanma.* – Toshkent, 2021.
7. **Rimkus E.** *Medical Latin: Structure and usage.* – Berlin : Springer, 2015.

QADIMGI RIM TIBBIYOTI VA SAN’ATI

Dilnavoz G‘aniyeva Dilmurod qizi
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti
To‘ychiyeva Odina Sobirovna
Farg‘ona Jamoat Salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qadimgi Rim tibbiyotining shakllanish bosqichlari, yunon tibbiy an’analarining Rim jamiyatiga ta’siri, harbiy tibbiyot, sanitariya tizimi hamda Galen ilmiy merosining tarixiy ahamiyati keng yoritilgan. Shuningdek, Rim san’atida tibbiy mavzularning aks etishi, mozaika, haykaltaroshlik va freskalarning tibbiyot bilan bog‘liqligi ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqot qadimgi Rim tibbiyoti va san’atining uyg‘unlashuvi insoniyat sivilizatsiyasida barqaror ilmiy-madaniy meros qoldirganini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *Rim tibbiyoti, Galen, sanitariya, harbiy tibbiyot, antik san’at, mozaika, gigiyena, Gippokrat an’analari.*

Аннотация: *В данной статье подробно рассмотрено формирование древнеримской медицины, влияние греческих медицинских школ на развитие римского общества, роль военной медицины, системы санитарии и историческое значение научного наследия Галена. Также анализируется отражение медицинских тем в римском искусстве, включая мозаики, скульптуры и фрески. Исследование показывает, что взаимодействие медицины и искусства Древнего Рима создало устойчивое научно-культурное наследие для последующих цивилизаций.*

Ключевые слова: *Римская медицина, Гален, санитария, военная медицина, античное искусство, мозаика, гигиена, традиции Гиппократа.*

Abstract: *This article explores the development of ancient Roman medicine, the influence of Greek medical traditions on Roman society, the role of military medicine, sanitation systems, and the historical importance of Galen’s scientific heritage. The study also analyzes the representation of medical themes in Roman art, including mosaics, sculptures, and frescoes. The findings demonstrate that the*

integration of medicine and art in Ancient Rome contributed to the formation of a lasting scientific and cultural legacy for future civilizations.

Keywords: *Roman medicine, Galen, sanitation, military medicine, ancient art, mosaics, hygiene, Hippocratic traditions.*

Kirish

Qadimgi Rim sivilizatsiyasi insoniyat tarixida davlat boshqaruvi, arxitektura, huquq, harbiy ishlar, yo‘lsozlik, san’at va tibbiyot kabi ko‘plab sohalarda yuksak taraqqiyot bosqichini yaratgan. Rimliklar ilg‘or yunon tibbiyotini qabul qilib, uni amaliy ehtiyojlarga moslashtirdilar, harbiy tibbiyot, sanitariya tizimi va shahar infratuzilmasida mutlaqo yangi usullarni joriy etdilar. Bu uyg‘unlashish natijasida Rim tibbiyoti o‘z davri uchun eng rivojlangan, tizimli va ilmiy asoslangan sohalardan biriga aylandi.

Ayniqsa, Galen ijodining Rimda shakllanishi Yevropa tibbiyotining keyingi ming yilliklar davomida rivojlanishiga kuchli turtki bo‘lgan. Shu bilan birga, Rim san’ati ham tibbiy voqealar, shifokorlik obrazi va anatomik tasvirlar orqali madaniy-ma’naviy merosning ajralmas qismi bo‘lib shakllandi.

Ushbu maqolaning maqsadi qadimgi Rim tibbiyoti va san’atining asosiy xususiyatlarini ilmiy jihatdan o‘rganish, ularning tarixiy ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Asosiy qism

1. Qadimgi Rim tibbiyotining manbalari va shakllanishi

Rim tibbiyoti dastlab xalq tabobati, diniy marosimlar va ruhoniylar faoliyatiga tayanardi. Miloddan avvalgi III–II asrlardan boshlab yunon shifokorlari Rimga taklif qilina boshladi. Aynan shu davr Rim tibbiyotining haqiqiy ilmiy bosqichi sifatida e’tirof etiladi.

Asosiy manbalar:

Yunon tibbiyoti, ayniqsa Gippokrat maktabi

Etrusklarning anatomiya va jarrohlik tajribalari

Rim harbiylari uchun tibbiy amaliyot

Jamoaviy sanitariya ehtiyojlari

2. Rim shifokorlarining jamiyatdagi o‘rni

Rimda shifokorlik dastlab quldan bo‘lgan kasb sanalsa-da, vaqt o‘tishi bilan shifokorlar hurmatga sazovor tabaqaga aylandi. Mashhur yunon shifokorlari, jumladan Asklepiad, Soranos, keyinchalik Galen Rimda katta obro‘ qozondi.

Shifokorlar quyidagilarga bo‘lingan:

medicus – umumiy amaliyot shifokori

chirurgus – jarroh

oculist – ko‘z shifokori

dentarius – tish shifokori

medicus militaris – harbiy shifokor

Bu tasnif Rimda tibbiyotning yuqori darajada ixtisoslashganligini ko‘rsatadi.

3. Rim armiyasida tibbiyot tizimi

Rim imperiyasining qudrati katta darajada uning harbiy tizimiga tayangan. Legionarlarning sog‘lig‘i va jangga tayyorgarligi uchun murakkab tibbiy infratuzilma yaratilgan.

Harbiy tibbiyotning asosiy xususiyatlari:

Maxsus valetudinarium (harbiy kasalxonalar) barpo etilgan

Jarrohlik ancha rivojlangan bo‘lib, asosan jang maydonidagi yaralarni davolashga yo‘naltirilgan

Askarlarning parhezi, jismoniy tayyorgarligi, gigiyenasi qat’iy nazorat qilingan

Dezinfeksiya, suv tizimi va sanitariya yuqori darajada bo‘lgan

Bu tizim keyinchalik Yevropa harbiy tibbiyotining asosiga aylandi.

4. Rimda sanitariya va jamoat salomatligi

Qadimgi Rim tibbiyotining eng yuksak yutuqlaridan biri bu gigiyena va sanitariya tizimi edi. Shaharlar quyidagi infratuzilmaga ega bo‘lgan:

Akveduklar – toza ichimlik suvi tizimi

Kloaka Maksima – dunyodagi birinchi kanalizatsiya tizimlaridan biri

Jamoat hammomlari (thermae) – gigiyena va dam olish markazlari

Karvon yo‘llari va suv inshootlari – umumiy salomatlikka xizmat qilgan

Rimliklar kasallikning oldini olishga alohida e’tibor qaratganligi juda muhim tarixiy holatdir.

5. Galen ilmiy merosi

Galen (129–216) Rim tibbiyotining eng buyuk namoyandasi bo‘lib, u anatomiya, fiziologiya, farmakologiya va jarrohlik sohalariga mislsiz hissa qo‘shgan.

Galenning ilmiy g‘oyalari:

Tana moddiy tarkibi to‘rt suyuqlik (xilt) nazariyasiga asoslanadi

Fiziologiya va patologiya o‘rtasidagi farqlarni izohlab bergan

Asab tizimi ustida murakkab tajribalar o‘tkazgan

Tibbiyot falsafasini shakllantirgan

Uning asarlari O‘rta asrlar davomida Yevropa va Sharq tibbiyotida asosiy qo‘llanma bo‘lib xizmat qilgan.

6. Qadimgi Rim san’ati va tibbiyot

Rim san’ati tibbiyot bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Bu bog‘liqlik asosan quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

• Anatomik tasvirlar

Haykaltaroshlik va freskalarda inson tanasi anatomik jihatdan aniq tasvirlangan. Bu tibbiyotning rivojiga bevosita ta’sir qilgan.

• Tibbiy mavzudagi mozaikalar

Shifoxonalarda, villalarda va ibodatxonalarda shifokorlar, jarrohlik amaliyotlari, dori tayyorlash jarayonlarini aks ettiruvchi mozaikalar topilgan.

• Shifobaxsh xudolar obrazi

Asklepiy, Gigeniya, Panakeya kabi tibbiyot bilan bog‘liq xudolar haykallarda keng aks etgan.

• Dorixonalardagi san’at

Ba’zi arxeologik topilmalarda dorixona idishlari, o‘simlik choylari, dori saqlanadigan idishlarda badiiy naqshlar uchraydi.

Bular Rim madaniyatida tibbiyotning naqadar yuksak o‘rin egallaganidan dalolat beradi.

Xulosa

Qadimgi Rim tibbiyoti va san’ati insoniyat tarixida ilmiy-amaliy ahamiyati nihoyatda yuqori bo‘lgan madaniy merosdir. Yunon tibbiyoti bilan uyg‘unlashgan Rim tibbiyoti sanitariya, harbiy tibbiyot, anatomiya va jamoat salomatligi sohalarida ulkan yutuqlarga erishgan. Ayniqsa, Galen merosi ming yillar davomida tibbiyotning asosiy nazariy bazasi bo‘lib kelgan. Shu bilan birga, Rim san’ati tibbiyot tarixining estetik va madaniy jihatlariga yorqin dalil bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda ham Rim tibbiyotining sanitariya tizimi, infratuzilma tamoyillari, shifokorlik etikasi va san’at orqali bilimni targ‘ib qilish usullari zamonaviy tibbiy amaliyotda muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Galen.** *O tibbiyot san’ati.* Qadimgi matnlar to‘plami. – Rim, 1892.
2. **Nutton V.** *Ancient medicine.* – London : Routledge, 2013.
3. **Porter R.** *The history of medicine.* – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1997.
4. **Retief F., Cilliers L.** Medical practice in Ancient Rome // *Acta Theologica*. – 2005.
5. **Scarborough J.** *Roman medicine.* – Ithaca, NY : Cornell University Press, 1969.
6. **Temkin O.** *Galenism: Rise and decline of a medical philosophy.* – Ithaca, NY : Cornell University Press, 1973.
7. **Woolf G.** *Rome: An empire’s story.* – Oxford : Oxford University Press, 2012

SHIFOKOR–BEMOR MULOQOTI LINGVISTIKASI: TIBBIY KOMMUNIKATSIYANING ZAMONAVIY TAHLILI

Yangiboyeva Bushro Baxtiyor qizi
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti
Avezova Anajon Ko'paysin qizi
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti

Annotatsiya.*Ushbu maqolada shifokor va bemor o'rtasidagi muloqotning lingvistik xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tibbiy kommunikatsiyaning semantik aniqligi, pragmatik mosligi va empatik yondashuv orqali bemor ishonchini mustahkamlash, davolash samaradorligini oshirish jarayonlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, verbal va noverbal kommunikatsiya, sotsiolingvistik va madaniy omillar, shuningdek raqamli muloqotning zamonaviy tibbiyotdagi ahamiyati ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar*.shifokor–bemor muloqoti, tibbiy kommunikatsiya, lingvistika, pragmatika, empatiya, noverbal kommunikatsiya, sotsiolingvistik omillar, raqamli tibbiyot*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются лингвистические особенности взаимодействия врача и пациента. Анализируются процессы укрепления доверия пациента и повышения эффективности лечения через семантическую точность, прагматическую адекватность и эмпатический подход. Особое внимание уделено вербальной и невербальной коммуникации, социолингвистическим и культурным факторам, а также значению цифровой коммуникации в современной медицине.*

Ключевые слова: *взаимодействие врач–пациент, медицинская коммуникация, лингвистика, прагматика, эмпатия, невербальная коммуникация, социолингвистические факторы, цифровая медицина*

Anaotation. *This article examines the linguistic characteristics of doctor–patient interaction. It analyzes how semantic accuracy, pragmatic appropriateness, and empathetic approaches contribute to building patient trust and improving treatment outcomes. The study also emphasizes verbal and nonverbal*

communication, sociolinguistic and cultural factors, and the significance of digital communication in modern healthcare.

Keywords:*doctor–patient communication, medical communication, linguistics, pragmatics, empathy, nonverbal communication, sociolinguistic factors, digital healthcare*

Kirish. Shifokor va bemor o‘rtasidagi muloqot zamonaviy tibbiyotning eng muhim tarkibiy unsurlaridan biri bo‘lib, u klinik jarayonning sifatini belgilovchi asosiy omil sifatida talqin qilinadi. Tibbiy amaliyotda farmakologik yoki instrumental davolash usullari qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, muloqot sifati past bo‘lsa, diagnostika aniqligi, davolanish rejalariga rioya qilish darajasi va bemorning psixologik barqarorligi sezilarli darajada pasayadi. Shu sababli so‘nggi yillarda shifokor–bemor o‘zaro ta’sirining lingvistik xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish alohida dolzarb yo‘nalish sifatida shakllandi. Bu jarayonda til, nutq madaniyati, pragmatika va sotsiolingvistika kabi fanlar tibbiyot bilan bevosita tutashadi.Tibbiy kommunikatsiyaning lingvistik tuzilishi avvalo mazmunning aniqligi, tushunchalarning to‘g‘ri qo‘llanishi va axborotning bemor tomonidan qabul qilinish darajasi bilan belgilanadi. Shifokor nutqida qo‘llanadigan terminlar ilmiy aniqlikka ega bo‘lishi bilan birga bemor uchun tushunarli bo‘lishiga ham e’tibor qaratiladi. Chunki murakkab terminlarning ortiqcha ishlatilishi bemorda xavotirni kuchaytirishi yoki ma’lumotni noto‘g‘ri talqin qilishga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli zamonaviy tibbiy diskursda ilmiy mazmunni soddalashtirilgan, lekin aniqlikni yo‘qotmagan tarzda yetkazish lingvistik kompetensiyaning muhim ko‘rinishlaridan biri sanaladi.Shifokor nutqining pragmatik yo‘nalishi bemor bilan qanday aloqa o‘rnatilayotganiga bevosita ta’sir qiladi. Empatiyaga asoslangan yondashuvda shifokor bemorning ruhiy holatini, qo‘rquvini yoki tashvishini sezib, nutqini shu holatga mos ravishda yumshoq, ishonch beruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi tarzda tashkil etadi. Tibbiy muloqotning bu jihati bemorning sog‘liq haqidagi qaror qabul qilish jarayonida faol ishtirok etishiga yordam beradi. Bemorning o‘z holatini bemalol, erkin tarzda bayon etishiga imkon yaratish, uni

tinglab, aytganlarini qayta umumlashtirib tasdiqlab borish shifokorning kommunikativ mahoratini ko‘rsatadi.Bemorning nutqiy xususiyatlari ham klinik muloqotning muhim qismidir. Bemor o‘zida kuzatilgan alomatlarni ko‘pincha subyektiv tasvirlar orqali ifodalaydi, bu tasvirlar esa lingvistik tahlilda alohida semantik qatlamni tashkil qiladi. Bemorning “qamalib qolayotgandek bo‘lyapti”, “ichimni tortib oldi”, “birdan yorilib ketadigandek og‘riydi” kabi metaforali tasvirlari aslida klinik jarayonning murakkablik darajasini anglashga yordam beradi. Shifokor bemorning semantik tasvirlarini ilmiy terminlarga tarjima qilishi, ya’ni o‘ziga xos diagnostik “kodlash” jarayonini amalga oshirishi talab etiladi. Bu jarayon muloqotning lingvokulturologik nuqtayi nazaridan ham muhim bo‘lib, har bir jamiyatning tibbiyot bilan bog‘liq tasavvurlari til orqali namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.Shifokor–bemor muloqotidagi sotsiolingvistik omillar ayniqsa an’anaviy ijtimoiy munosabatlar kuchli bo‘lgan jamiyatlarda alohida ahamiyat kasb etadi. Bemorning yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei, shifokorga bo‘lgan hurmat darajasi, hatto hududiy dialekt farqlari ham lingvistik moslashuvni talab qiladi. Keksalar bilan muloqotda hurmat ifodalovchi nutq shakllari ustunlik qilsa, yosh bemorlar bilan ko‘proq tashkiliy, tezkor va pragmatik mazmundagi nutq shakli qo‘llanadi. Ayol bemorlar bilan suhbatda ehtiyotkorlik, qo‘llab-quvvatlovchi iboralar va xushmuomalalik alohida o‘rin tutadi. Shu bilan birga, shifokorning murakkab terminologiyani haddan ortiq ishlatishi bemorlar orasida o‘zini “kichik”, “bilimsiz” his qilish holatini kuchaytirishi mumkin. Shu sababli tibbiy kommunikatsiyada tilning ijtimoiy maqomlarni belgilovchi kuchidan ehtiyotkorlik bilan foydalanish muhimdir.So‘nggi yillarda tibbiy axborotni yetkazish strategiyalarida kommunikativ psixologiya va klinik lingvistikaning integratsiyasi kuchaymoqda. Masalan, bemorga jarrohlik muolajasining mohiyatini tushuntirish jarayonida shifokor texnik ifodalarni qisqa, strukturalangan, vizual tasvirlar bilan boyitilgan tarzda yetkazishga intiladi. Bunday yondashuv bemorning o‘z sog‘lig‘iga mas’uliyatli munosabatini kuchaytiradi. Xorijiy tajribada SPIKES kabi muloqot protokollari shifokorlarning nutqiy xatti-harakatlarini standartlashtirishga xizmat

qilmoqda. Bu kabi protokollar shifokorga og‘ir tashxisni bildirayotganda qanday nutq strategiyasidan foydalanish, qanday iboralarni tanlash, qaysi bosqichda pauza qilish va bemorning emotsional reaktsiyasini boshqarish bo‘yicha aniq tavsiyalar beradi. Shifokor nutqining tizimli tashkil qilinishi bemor ishonchini mustahkamlaydi va tibbiy yordam sifatini oshiradi.

Shifokor–bemor muloqotining zamonaviy talqinida verbal vositalar bilan bir qatorda noverbal kommunikatsiyaning o‘rni ham tobora muhimlashib bormoqda. Tanadagi holat, ko‘z bilan aloqa, ovoz tembri, pauzalar va mimikalar mazmunning lingvistik talqiniga qo‘shimcha ma’no yuklaydi. Tibbiy amaliyotda shifokorning jiddiy, ammo xotirjam ohangda gapirishi bemorda xavotirning kamayishiga, ko‘z bilan aloqa esa ishonchning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Aksincha, shifokorning shoshqaloq yoki keskin ohangdagi nutqi bemorning emotsional holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois zamonaviy tibbiyot nazariyasida verbal lingvistika bilan bir qatorda noverbal kommunikatsiyaning ham ilmiy talqini alohida o‘rganilmoqda.Shifokor–bemor muloqotining ilmiy tahlilida psixolingvistika ham alohida o‘rin tutadi. Bemor kasallik haqida axborot olganida uni qay tarzda qabul qilishi, tushunishi va psixologik jihatdan o‘zlashtirishi ko‘plab omillarga bog‘liq. Axborotni haddan tashqari murakkab ko‘rinishda taqdim etish bemorning informatsion stressini oshiradi. Shu sababli murakkab terminlarni kontekstual izohlar bilan birga qo‘llash tavsiya etiladi. Masalan, kasallik nomini qisqa, aniq va tushunarli izoh bilan birga berish bemorning umumiy tushuncha darajasini oshiradi va psixologik barqarorlikni saqlashga yordam beradi.Kommunikatsiyaning lingvistik jihati sog‘liqni saqlash tizimining umumiy samaradorligiga ham ta’sir qiladi. Axborotning aniq yetkazilishi davolash jarayoniga rioya qilish darajasini oshiradi, sog‘lom turmush tarziga doir ko‘rsatmalarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Bemorning shifokorga bo‘lgan ishonchi mustahkam bo‘lsa, u davolash rejasi bo‘yicha mas’uliyatni oshiradi, bu esa tizimning iqtisodiy va klinik ko‘rsatkichlari yaxshilanishiga olib keladi. Shu nuqtayi nazardan, tibbiy kommunikatsiyaning lingvistik saviyasi sog‘liqni saqlash siyosati

uchun ham strategik ahamiyatga ega bo‘lmoqda.Raqamli davrda shifokor–bemor muloqoti faqat og‘zaki emas, balki yozma shaklda ham kengaymoqda. Elektron tibbiy karta, onlayn konsultatsiyalar, mobil ilovalar orqali tavsiyalar yetkazilishi lingvistik standartlarning aniqligini yanada muhimlashtiradi. Yozma muloqotda qisqalik, aniqlik, terminlarning to‘g‘ri qo‘llanishi va ortiqcha emotsional yuklamaning bo‘lmasligi talab etiladi. Shifokor yozma nutqida noaniq iboralardan, kontekstsiz qisqartmalardan va semantik jihatdan ikki ma’noli so‘zlardan voz kechishi lozim.Shuningdek, kommunikativ moslashuvchanlik tibbiy etikaga ham bevosita bog‘liq. Bemorning yoshiga, psixologik holatiga, madaniy qarashlariga qarab lingvistik uslubni moslashtirish shifokorning etik majburiyatlaridan biridir. Bolalar bilan ishlashda soddalashtirilgan, obrazli va tashvishni kamaytiruvchi nutq qo‘llaniladi. Keksa bemorlarda esa eshitish yoki idrokdagi qiyinchiliklarni hisobga olgan holda nutqning sekin, aniq va izchil bo‘lishi tavsiya etiladi. Ruhiy kasalliklar bilan ishlaganda esa tashxis jarayonining o‘ziga xosliklari sababli lingvistik ehtiyotkorlik yuqori darajada bo‘lishi talab qilinadi.

Xulosa

Umuman olganda, shifokor–bemor muloqoti lingvistikasi tibbiyotning kommunikativ kompetensiyasini ilmiy asosda yorituvchi va klinik jarayonning samaradorligini belgilovchi muhim yo‘nalishdir. Muloqotning semantik aniqligi, pragmatik mosligi, madaniy kontekstga muvofiqligi va empatik yondashuv bilan boyitilishi diagnostika aniqligini oshiradi, bemor ishonchini kuchaytiradi va davolanish jarayonining barqarorligini ta’minlaydi. Shu sababli tibbiy ta’limda lingvistik kompetensiyalarni chuqur o‘qitish, bo‘lajak shifokorlarni kommunikativ yondashuvga tayyorlash va tibbiy nutq madaniyatini shakllantirish dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Silverman J., Kurtz S., Draper J.** *Skills for communicating with patients.* – 3rd ed. – Boca Raton : CRC Press, 2016.
2. **Roter D. L., Hall J. A.** *Doctors talking with patients / Patients talking with doctors: Improving communication in medical visits.* – Westport, CT : Praeger, 2006.
3. **Levinson W., Lesser C. S., Epstein R. M.** Developing physician communication skills for patient-centered care // *Health Affairs*. – 2010. – Vol. 29, No. 7. – P. 1310–1318.
4. **Makoul G.** Essential elements of communication in medical encounters: The Kalamazoo consensus statement // *Academic Medicine*. – 2001. – Vol. 76, No. 4. – P. 390–393.
5. **Heritage J., Maynard D. W.** *Communication in medical care: Interaction between primary care physicians and patients.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2006.
6. **Kurtz S., Silverman J., Benson J.** Marrying content and process in clinical method teaching: Calgary–Cambridge guides // *Medical Education*. – 2003. – Vol. 37, No. 2. – P. 106–115.
7. **Levin P. F., Browning D. M.** *Nursing communication: Understanding the patient perspective.* – New York : Springer Publishing, 2017.
8. **Street R. L., Makoul G., Arora N. K., Epstein R. M.** How does communication heal? Pathways linking clinician–patient communication to health outcomes // *Patient Education and Counseling*. – 2009. – Vol. 74, No. 3. – P. 295–301.
9. **Rees C. E., Sheard C. E.** The importance of the hidden curriculum in the development of medical professionalism // *Medical Education*. – 2004. – Vol. 38, No. 2. – P. 93–100.
10. **Egbert N., Nanna K.** Using telemedicine to enhance doctor–patient communication: Challenges and strategies // *Telemedicine and e-Health*. – 2009. – Vol. 15, No. 7. – P. 668–674

MODERN APPROACHES TO TEACHING VOCABULARY IN THE DIGITAL AGE

Ilyasova Husnorabonu Jonibek qizi
Student of Chirchik State Pedagogical Univercity
Khamitov Eldorbek E.
Student of Chirchik State Pedagogical Univercity

***Annotation**: This article examines modern approaches to teaching vocabulary in the digital age, focusing on how technological tools, digital platforms, and cognitive theories reshape the language-learning process. As the world becomes increasingly interconnected, students face new demands for rapid lexical acquisition and long-term retention of vocabulary. This paper explores the evolution of vocabulary instruction from traditional rote memorization toward a dynamic, student-centered, and technology-enhanced model. It analyzes digital applications, AI-based tools, corpus linguistics, data-driven learning, and multimodal resources, showing how these innovations improve learner autonomy and engagement. The article also discusses methodological frameworks, including constructivist learning, communicative approaches, and blended learning environments, emphasizing their impact on vocabulary acquisition. Findings indicate that digital tools allow more personalized, adaptive, and effective vocabulary learning experiences, enabling educators to create deeper, more meaningful language instruction. Ultimately, this research highlights the necessity of aligning modern pedagogical strategies with technological advancements to prepare learners for global communication.*

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются современные подходы к обучению словарному запасу в цифровую эпоху. Особое внимание уделяется тому, как технологические инструменты, цифровые платформы и когнитивные теории меняют процесс изучения языка. В условиях*

глобализации учащиеся сталкиваются с необходимостью быстрого усвоения лексики и её долговременного запоминания. В работе анализируется эволюция лексического обучения: от традиционного механического запоминания до динамичной, ориентированной на учащегося и дополненной технологиями модели. Обсуждаются цифровые приложения, инструменты на основе искусственного интеллекта, корпусная лингвистика, обучение на основе данных и мультимодальные ресурсы. Показано, что современные цифровые инновации способствуют повышению автономии и мотивации учащихся. Кроме того, рассматриваются методологические основы, включающие конструктивистский подход, коммуникативную методику и смешанное обучение. Результаты исследования демонстрируют, что технологии позволяют персонализировать и оптимизировать процесс овладения словарем, создавая более эффективную систему обучения в целом.

Annotatsiya: *Ushbu maqola raqamli davrda lug‘at o‘qitishning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qiladi. Texnologik vositalar, raqamli platformalar va kognitiv nazariyalar til o‘rganish jarayonini qanday o‘zgartirayotganiga alohida e’tibor qaratiladi. Global integratsiya kuchaygani sari o‘quvchilar so‘z boyligini tez egallashga va uni uzoq muddat eslab qolishga ehtiyoj sezmoqda. Maqolada lug‘aviy ta’limning evolyutsiyasi — an’anaviy yodlashdan boshlab, talaba markazli, faol va texnologiyalar bilan boyitilgan modelgacha — keng ko‘lamda yoritiladi. Mobil ilovalar, sun’iy intellekt asosidagi vositalar, korpus lingvistikasi, ma’lumotlarga asoslangan o‘qitish va multimodal resurslar chuqur ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy raqamli vositalar o‘quvchilarning mustaqilligini, motivatsiyasini va qiziqishini kuchaytiradi. Shuningdek, konstruktivizm, kommunikativ metod va “blended learning” kabi metodologik yondashuvlarning leksik o‘zlashtirishga ta’siri tahlil qilinadi. Yakuniy xulosalar raqamli innovatsiyalar zamonaviy lug‘at o‘qitishni yanada samarali va moslashtirilgan qilishini ko‘rsatadi.*

Keywords: *Vocabulary teaching; digital learning; mobile-assisted language learning (MALL); AI-based tools; corpus linguistics; blended learning; learner autonomy; multimodal instruction; communicative approach; cognitive approach; vocabulary acquisition.*

Ключевые слова: *Обучение словарному запасу; цифровое обучение; обучение с использованием мобильных приложений; инструменты на основе искусственного интеллекта; корпусная лингвистика; смешанное обучение; автономия учащихся; мультимодальное обучение; коммуникативный подход; когнитивный подход; усвоение лексики.*

Kalit so'zlar: *Lug'at o'qitish; raqamli o'qitish; mobil ilovalar yordamida til o'rganish (MALL); sun'iy intellekt asosidagi vositalar; korpus lingvistikasi; aralash ta'lim; o'quvchi mustaqilligi; multimodal o'qitish; kommunikativ yondashuv; kognitiv yondashuv; lug'atni egallash.*

INTRODUCTION

Vocabulary has long been recognized as the fundamental building block of language proficiency, serving as the primary medium through which individuals express meaning, communicate ideas, and comprehend both spoken and written texts. In the past, vocabulary learning relied heavily on rote memorization, dictionary work, and teacher-led activities that prioritized accuracy over communicative use.

However, with the rapid advancement of digital technologies and the increasing integration of digital platforms into education, the nature of vocabulary instruction has transformed radically. The digital age encourages learners to interact with language in ways that are more contextual, multimodal, and autonomous, offering opportunities to expand vocabulary through exposure to real-life media, online interactions, and personalized learning environments. This shift requires educators to rethink traditional teaching practices and adopt innovative

methodologies that align with the evolving expectations of twenty-first-century learners.

The emergence of smartphones, mobile applications, artificial intelligence, and online learning platforms has created an unprecedented volume of resources that provide students with immediate access to authentic language input. These digital tools not only facilitate exposure to high-frequency vocabulary but also allow learners to practice retention, pronunciation, and contextual usage through engaging, interactive tasks. Furthermore, cognitive and constructivist theories emphasize the importance of meaning-making, learner autonomy, and personalization — principles that are deeply supported by digital technologies. Modern learners no longer rely solely on teachers for input; instead, they construct meaning through self-directed exploration of linguistic resources, reflecting a broader trend in education that promotes active rather than passive learning.

At the same time, the digital age introduces new challenges, such as information overload, reduced attention spans, and the difficulty of evaluating the reliability of online sources. Vocabulary teaching must therefore be grounded in pedagogically sound frameworks that guide learners toward meaningful acquisition, ensuring that vocabulary is not only learned but also retained and applied effectively. Given the global nature of English language communication, it is essential for educators to adopt approaches that prepare learners for real-world contexts, blending traditional pedagogical principles with modern technological tools.

This article aims to explore these modern approaches by analyzing digital resources, data-driven learning, AI-based platforms, multimodal instruction, and the growing significance of corpus linguistics in vocabulary teaching. It also examines how contemporary methodologies — including communicative, cognitive, and blended-learning approaches — work together to create a dynamic learning environment. Through an extensive review of the literature and a detailed discussion of practical strategies, this paper highlights the importance of integrating technology thoughtfully into vocabulary instruction to maximize learning outcomes.

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY

The evolution of vocabulary teaching in the digital age has been extensively discussed in the literature, with researchers emphasizing the transformative impact of technology on language learning. Early vocabulary instruction was dominated by structuralist approaches that prioritized memorization, translation, and dictionary-based activities. However, scholars such as Nation (2001) and Schmitt (2010) shifted attention toward the importance of meaningful encounters with vocabulary, frequency-based instruction, and the need to teach vocabulary through rich contextual exposure. With the rise of the internet and digital learning tools, vocabulary instruction expanded beyond printed materials, offering more dynamic, interaction-driven methods.

Mobile-assisted language learning (MALL) has become a prominent theme in vocabulary research. Studies show that mobile applications such as Quizlet, Memrise, and Anki enhance spaced repetition, personalized learning, and immediate feedback, supporting long-term retention. These apps integrate principles from cognitive psychology, particularly spaced repetition and retrieval practice, allowing learners to reinforce vocabulary through timed exposure and constant review.

Scholars argue that these tools strengthen neural pathways associated with lexical recall, making vocabulary learning more efficient.

Corpus linguistics has also become an influential area in modern vocabulary teaching. Corpora allow learners to observe real language usage, understand collocations, and analyze high-frequency word combinations. According to Biber, Conrad, and Reppen (1998), corpus-based instruction helps learners develop “lexical intuition,” which is crucial for natural-sounding communication. Teachers increasingly incorporate corpus tools such as COCA, Sketch Engine, and the British National Corpus to teach vocabulary through authentic language patterns rather than artificial textbook sentences.

Artificial intelligence further expands possibilities for vocabulary acquisition. AI-powered platforms like ChatGPT, Grammarly, and Elsa Speak provide tailored

feedback, automated assessment, and context-based suggestions for vocabulary improvement. AI adapts to learners' individual needs, offering new words, synonyms, and usage contexts that align with their proficiency level. This level of personalization was previously impossible in traditional classroom settings.

The methodology used for this research relies on a qualitative literature review, examining academic articles, empirical studies, and theoretical frameworks published over the past two decades. This approach allows the study to identify trends, categorize teaching strategies, and synthesize insights from various sources. The review focuses on studies related to MALL, digital tools, corpus linguistics, AI-based learning, and cognitive approaches to vocabulary instruction. Through this review process, patterns of effectiveness emerge, demonstrating how digital-age innovations reshape vocabulary teaching for modern learners.

DISCUSSION

The integration of technology into vocabulary teaching has created learning environments that are more engaging, interactive, and personalized than those available through traditional instruction. Digital tools foster meaningful learning by providing multimodal input — combining text, audio, video, imagery, and interactive features that support different learning styles. For example, learners can encounter new words while watching online videos, reading digital articles, playing language-learning games, or interacting with AI chatbots, allowing them to encounter vocabulary in authentic contexts.

Mobile applications have proven especially effective for vocabulary development. Their portability and accessibility allow learners to study vocabulary anytime and anywhere, encouraging daily engagement and consistent exposure. Features such as gamification, leaderboards, badges, and progress tracking increase motivation and make learning enjoyable. Research indicates that students who use mobile applications engage in more frequent review sessions, resulting in stronger long-term retention.

AI-driven tools provide further advantages by offering personalized vocabulary recommendations based on learner performance. For instance, AI chatbots simulate real-life conversations, prompting learners to use vocabulary actively rather than merely memorize it. This active engagement reinforces deeper learning and enhances language fluency. AI feedback allows learners to identify mistakes, practice pronunciation, and explore alternative expressions, promoting vocabulary expansion and improved communicative competence.

Corpus-based instruction plays a significant role in helping learners understand how vocabulary works in authentic communication. By analyzing word frequencies, collocations, and phrase patterns, learners acquire vocabulary that is relevant, natural, and commonly used in real-world contexts. This stands in contrast to outdated textbooks that may include artificial or rarely used word combinations. As students explore corpus examples, they become more aware of lexical nuances, improving their reading and writing skills.

Blended learning — combining digital tools with traditional classroom instruction — is perhaps the most effective approach in the digital age. Teachers can introduce vocabulary through interactive tasks, multimedia presentations, and collaborative digital platforms while still providing guidance, feedback, and structured instruction in the classroom. This synergy ensures that technology enhances rather than replaces effective pedagogy.

CONCLUSION

The digital age has revolutionized vocabulary teaching, introducing a wide range of innovative tools and methodologies that empower learners to take an active role in their language development. Modern vocabulary instruction moves beyond rote memorization, embracing interactive, learner-centered approaches that incorporate mobile applications, AI tools, corpus linguistics, and multimodal experiences. These digital innovations make vocabulary acquisition more efficient, engaging, and personalized. At the same time, teachers must adopt pedagogically sound practices that guide students in using technology effectively. The integration

of traditional pedagogical principles with modern digital tools creates a balanced and effective approach to vocabulary teaching. By aligning instruction with contemporary technological advancements, educators can prepare students for real-world communication and ensure their success in both academic and professional contexts.

References

1. **Biber D., Conrad S., Reppen R.** *Corpus linguistics: Investigating language structure and use.* – Cambridge : Cambridge University Press, 1998.
2. **Nation I. S. P.** *Learning vocabulary in another language.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
3. **Schmitt N.** *Researching vocabulary: A vocabulary research manual.* – London : Palgrave Macmillan, 2010.
4. **Godwin-Jones R.** Mobile-assisted language learning // *Language Learning & Technology*. – 2018. – Vol. 22, No. 1. – P. 2–11.
5. **Stockwell G.** Using mobile phones for vocabulary activities: Examining the effect of the platform // *Language Learning & Technology*. – 2016. – Vol. 20, No. 3. – P. 10–17.
6. **Webb S., Nation P.** *How vocabulary is learned.* – Oxford : Oxford University Press, 2017.
7. **Cobb T.** Web-based concordancing: Past, present, and future // *Computer Assisted Language Learning*. – 2019. – Vol. 32, No. 8. – P. 1–22.
8. **Li J., Hafner C.** Exploring AI-driven tools in EFL vocabulary learning // *Journal of Educational Technology & Society*. – 2021. – Vol. 24, No. 4. – P. 45–60.
9. **Boers F., Lindstromberg S.** Cognitive linguistic approaches to teaching vocabulary // *ELT Journal*. – 2012. – Vol. 66, No. 3. – P. 234–244.
10. **Laufer B., Hulstijn J.** Incidental vocabulary learning in a second language // *Studies in Second Language Acquisition*. – 2001. – Vol. 23, No. 1. – P. 1–26.

DARS REJALASHTIRISH - ZAMONAVIY CHET TILI O‘QITUVCHISINING ASOSIY PROFESSIONAL KOMPETENSIYASI

Sobirova Feruza Mahamatismayilovna

Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: *Maqolada zamonaviy chet tili ta’limida dars rejalashtirishning o‘qituvchi kasbiy kompetensiyasidagi yetakchi o‘rniga bag‘ishlangan. Darsning ta’rifi, maqsad turlari va chet tili darsining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Dars rejalashtirish ko‘nikmasining 6 ta asosiy komponenti aniqlanib, yosh va bo‘lajak o‘qituvchilarning ushbu jarayondagi eng keng tarqalgan qiyinchiliklari (maqsad qo‘yish, vaqt taqsimoti, baholash, kommunikativ topshiriq tanlash va boshqalar) tadqiqot natijalari asosida ko‘rsatiladi.*

Kalit so‘zlar*: dars rejalashtirish, darsni loyihalash, chet tili o‘qitish metodikasi, kommunikativ yondashuv, kommunikativ til o‘qitish, kasbiy kompetensiya, refleksiya, faoliyatlar to‘plami, moslashuvchan yo‘l (jungle path).*

Аннотация: Статья посвящена центральной роли планирования урока в профессиональной компетенции современного учителя иностранного языка. Анализируются определение урока, виды целей урока и особенности уроков иностранного языка Планирование урока рассматривается как творческий и рефлексивный процесс Выделены шесть основных компонентов навыка планирования урока, а также наиболее распространённые трудности, с которыми сталкиваются будущие и молодые учителя (формулировка целей, распределение времени, оценивание, выбор коммуникативных заданий и др.) на основе результатов исследований.

Ключевые слова: *планирование урока, методика преподавания иностранного языка, коммуникативный подход, коммуникативное обучение*

языку, профессиональная компетенция, рефлексия, кластеры видов деятельности, гибкий/адаптивный путь (jungle path).

***Abstract**: The article focuses on the pivotal role of lesson planning as the core professional competence of a modern foreign language teacher. It examines the concept of a lesson, types of lesson objectives, and the distinctive features of foreign language instruction. Six key components of effective lesson-planning skills are identified, while the most frequent challenges encountered by pre-service and novice teachers – such as formulating clear objectives, time allocation, assessment design, and selecting meaningful communicative tasks – are highlighted based on research evidence.*

***Keywords:** lesson planning, foreign language teaching methodology, communicative approach, CLT, , professional competence, reflection, clusters of activities, jungle path.*

KIRISH. O‘zbek tilining izohli lug’atida dars istilohiga shunday izoh berilgan “Dars - arabcha - saboq, ma’ruza. Ta’lim muassasalarida, ilm ma’lumot berish, berish maqsadida o‘tkaziladigan o‘quv mashg’ulotlari, saboq”.60

O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasida darsga quyidagicha ta’rif beriladi: “Dars — maktab ta’limining asosiy tashkiliy shakli. Dars muayyan miqdordagi doimiy o‘quvchilar tarkibi bilan qat’iy tartibda uyushtiriladigan va aniq maqsadga yo‘naltirilgan didaktik tadbirdir. Dars — insoniyat tomonidan minglab yillar mobaynida orttirilgan hayotiy tajribalarni o‘quvchilarga juda qisqa vaqtda o‘rgatishning eng samarali usuli. Darsni tashkil etish va uning samaradorligini ta’minlashda o‘qituvchining o‘rni beqiyos bo‘lgan. Shuningdek, darsning davomiyligi, predmetlarning joylashuvi, kundalik mashg‘ulotlarning miqdori singari ta’limiy chegaralar har bir o‘qituvchining o‘zi tomonidan belgilanar edi61.

[60]O‘zbek tilining izohli lug’ati. D harfi.- Toshkent: O‘zME Davlat ilmiy nashriyoti,2020 - b.569
[61] O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. D harfi. – Toshkent: O‘zME Davlat ilmiy nashriyoti, 2001. – b.106.

Darsning maqsadi – bu o‘quvchilarda dars oxirida qanday natijaga erishishni aniq ko‘rsatadigan qisqa, aniq va o‘lchanadigan bayonotdir. U o‘qituvchining “bugun nimaga erishmoqchiman?” degan savoliga javob beradi. Zamonaviy talabga ko‘ra dars maqsadi 3 turga bo‘linadi (uch tomonlama maqsad): **Ta’limiy maqsad** (Bilim bilan bog‘liq) O‘quvchi nimani bilishi kerak? Misol: O‘quvchilar sonning modulini aniqlash qoidasini biladilar. O‘quvchilar “Vatan” tushunchasining mazmunini tushuntiradilar. **Tarbiyaviy maqsad** (Axloq, qadriyat, munosabat bilan bog‘liq) O‘quvchida qanday his-tuyg‘u, qadriyat shakllanishi kerak? Misol: O‘quvchilarda tabiatni asrashga mas’uliyat hissi shakllanadi. O‘quvchilar guruhda hamkorlik qilish ko‘nikmasini rivojlantiradilar. **Rivojlantiruvchi maqsad** (Fikrlash, ko‘nikma, qobiliyat bilan bog‘liq) O‘quvchining aqliy, ijodiy, amaliy qobiliyatlari qanday rivojlanadi? Misol: O‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi rivojlanadi. O‘quvchilar muammoni turli yo‘llar bilan yechish ko‘nikmasini egallaydilar. Darsning maqsadi – bu o‘qituvchining yo‘l xaritasi. Agar maqsad aniq bo‘lmasa – o‘quvchi ham, o‘qituvchi ham “bugun nimani o‘rgandik?” degan savolga javob bera olmaydi. Shuningdek, chet tili darsining maqsadlari biroz farq qiladi, to‘rt tomonlama, balki amaliy maqsad qo‘shiladi (amaliy, ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi) bo‘ladi, diqqat markazi va formulasi biroz boshqacha bo‘ladi. Chet tili darsida asosiy e’tibor tilni *kommunikativ qo‘llash ko‘nikmas*iga qaratiladi. Chet tili darsining maqsadi odatda quyidagi 4 ta asosiy ko‘nikma bo‘yicha yoziladi (Yevropa standartlari CEFR bo‘yicha): Tinglab tushunish (Listening), O‘qib tushunish (Reading), Ogzaki nutq (Speaking), Yozma nutq (Writing), Til materiali (leksika, grammatika, madaniy bilimlar).

Asosiy qism

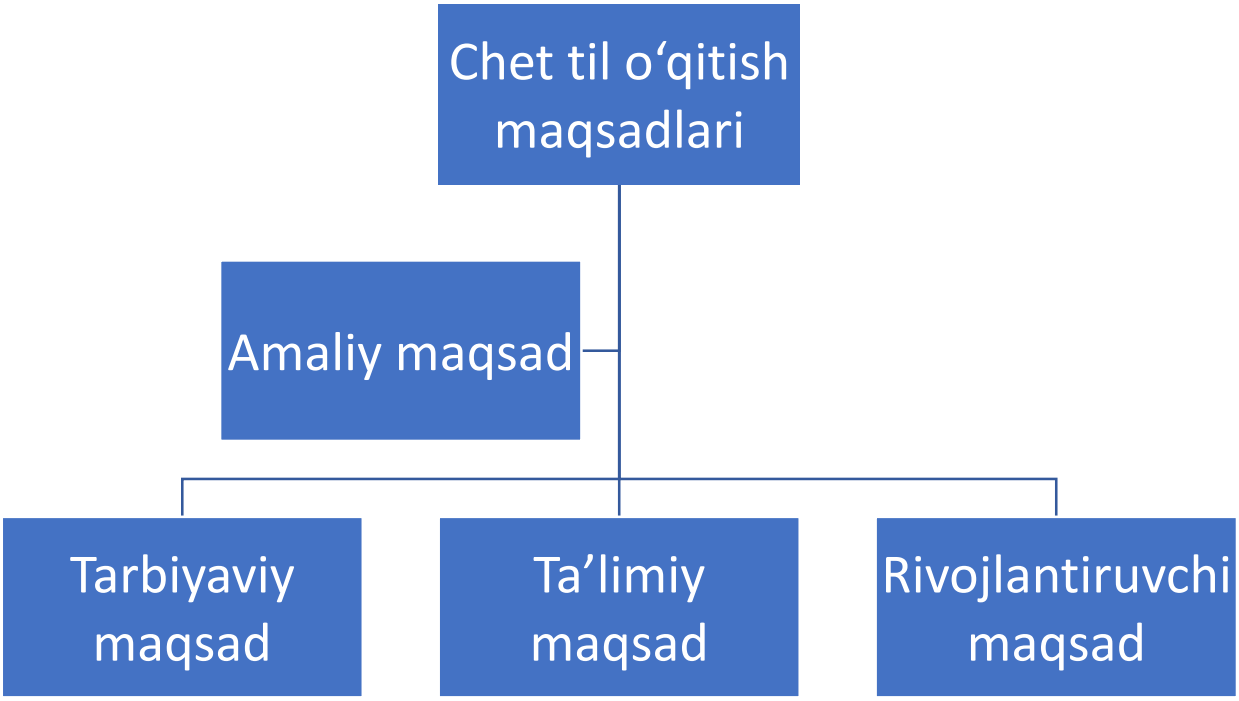

Chet til o‘rgatishning amaliy, ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlari uzviy bog’langan tizim hosil qiladi. O‘quvchilar oldiga qo‘yiladiganchet til o‘qitish maqsadklarini chizma tarzida quyidagicha tasavvur etish mumkin. [62]

Bugungi kunda olib borilgan ko‘plab tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, dars mashg‘ulotlarini unumli tashkil etishning asosida – pedagogning darsni rejalash ko‘nikmasi yotadi. Dars rejalashtirish o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida talqin etiladi. Mazkur kompetensiya kognitiv jihatlarni (masalan, dars rejalashtirish uchun zarur bo‘lgan kasbiy bilimlarni) va hissiy-motivatsion jihatlarni (masalan, o‘qituvchining kasbiy qadriyatlari va shaxsiy munosabatlarini) o‘z ichiga oladi. Shuningdek, u vaziyatga xos qobiliyat va ko‘nikmalarni (jumladan, dars rejalashtirish jarayonida payd o bo‘ladigan holatlarni idrok etish, talqin qilish va qaror qabul qilish jarayonlarini)

[62] Г. В. Рогова, И. Н.Верещагина. Методика обучения английскому языку на началным этапе в средней школе: Пособие для учителяю -М.: Просвещение,1988. стр -37.

hamda pedagogik faoliyat natijalarini (jumladan, dars rejalarining amaliy tatbiqi va ularning baholash jarayoniga ta’sirini) qamrab oladi[63].

Darsni rejalash ta’lim sohasida keng muhokamalarga sabab bo‘lgan mavzulardan biri bo‘lib, ko‘plab soha mutaxassislari unga turlicha ta’rif berganlar. N.Ashkraftning[64] nuqtai nazaridan, darsni loyihalash- bu ijodiy jarayon bo‘lib, bu o‘qituvchiga chet tili o’rganish jarayoni va o‘qitish metodikasi, hamda o‘quvchilarning bilimlari, o‘quv rejasi va til o‘qitish muhitini barchasini birga sintez qilish imkonini beradi. Shuningdek, muallim darsning borish jarayonini oldindan tasavvur qilish, mashg‘ulot tarkibiy qismlarining ma’lum bir ketma-ketlikda oldindan joylashtirish imkoniga ega bo‘ladi. Bundan kelib chiqadiki, dars rejasi-pedagog va o‘quvchilar ishtirokidagi ijodiy hodisa bo‘lib, u bilimni o‘zlashtirish jarayoni, o‘qitish metodikasi va til materiallarini birgalikdagi sintez qilish jarayonidir. J.Jalolovning[65] fikricha esa, “dars rejasi-(konspekt) deganda, darsda muallimning faoliyati va o‘quvchilar bajaradigan amallar, o‘tkaziladigan mashqlar va boshqa barcha ishlarning aniq tasviri va ularga sarflanadigan vaqt miqdoriy o‘lchovi ko‘rsatiladigan dars rejasi tushuniladi. Uni darsning borishi haqidagi “ssenariy” deb ham atashadi.” Ya’ni, dars rejasi-dars jarayonida amalga oshiriladigan barcha ishlar va ularga ajratilgan vaqtlarni o‘z ichiga oladigan hujjatdir. Shuningdek, reja – bu muayyan maqsadga erishish uchun zarur bo‘lgan bosqichlar yoki diagrammalar tizimidan tashkil topgan andozadir. Aniqroq aytganda, u ta’lim jarayonini rejalashtirishga oid konseptual hujjat bo‘lib, o‘qituvchilarning dars jarayonini qanday, qachon va nima sababdan tashkil etishlarini hamda qanday metod va vositalardan foydalanishlarini tushuntirib beruvchi yozma hujjat sifatida namoyon bo‘ladi. *Darslarni rejalashdan asosiy maqsad* esa ham pedagogda, ham o‘quvchilarda ushbu darsda nimalar

[63] Blömeke, S., Kaiser, G., König, J., & Jentsch, A. Profles of mathematics teachers’ competence and their relation to instructional quality. ZDM, 52(2), 2020. P-234.
[64] Ashcraft N. Thomas S. Farrell C. Lesson Planning. TESOL Press; 2014. P-3.

[65] **Jalolov, J.** Chet tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta maxsus ta’lim vazirligi, 2000. **– B.277.**

o‘zlashtirilishi va o‘qitilishi lozimligi haqida aniq-tiniq fikrda ega bo‘lish orqali yangi materialni o‘quvchilarga yetkazish yo‘llarini yaxshilashdir. Bu orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayoni ham, baholash jarayoni ham osonlashadi[66]. Binobarin, Ingliz tili ta'limi (ELT/EFL) sohasida darsni rejalashtirish (lesson planning) nazariyasi va amaliyoti ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Ularning ishlari ko'pincha *kommunikativ til o'qitish (CLT), kompetensiya*ga yo'naltirilgan yondashuv va o'qituvchilarning professional rivojlanishiga asoslanadi.

Taniqli tadqiqotchilardan J.S. Richards talqiniga ko‘ra, “O‘qituvchilar darsni faoliyatlar klasteri sifatidada ko‘rishadi, mazmunni faoliyat bilan o‘z o‘quvchilariga moslashtiadilar”.[67] Richardsning (markaziy dizayn (central design) nazariyasiga ko‘ra, tajribali o‘qituvchi darsni qattiq grammatik yoki leksik bloklar to‘plami emas, balki bir-biri bilan bog‘langan faoliyatlar klasteri sifatida rejalashtiradi. Bunda til materiali (grammatika, leksika, talaffuz) alohida “o‘qitiladigan narsa” emas, balki o‘quvchilarning real ehtiyojlari va sinf muhitiga moslashtirilgan kommunikativ faoliyatlar ichiga organik tarzda singdiriladi. Bu yondashuv zamonaviy kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’limda (CEFR, task-based va flipped classroom, UDL modellarida) eng samarali hisoblanadi, chunki u o‘qituvchiga darsni o‘quvchilarning hozirgi holati va paydo bo‘lgan ehtiyojlariga qarab moslashuvchan boshqarish imkonini beradi. Hozirgi paytda olib borilgan ko‘plab tadqiqotlardan ma’lumki, dars mashg‘ulotlarini samarali tashkil etishning asosida – pedagogning *darsni rejalashtirish ko‘nikmasi* yotadi. Shu o‘rinda dars rejalashtirish ko‘nikmasiga ta’rif beramiz- D**arsni rejalashtirish ko‘nikmasi** – bu o‘qituvchining **bitta konkret dars (80)** uchun quyidagilarni bir vaqtda, professional darajada qila olish qobiliyatidir:

[66] Challay S. Vandi S. K. Teachers’ Perceptions Towards the Usefulness of Lesson Plan Manuals in the Teaching of Language Arts at the Junior Secondary School level. International Journal of Applied Linguistics & English Literature. 2021. –P.93.

[67] Richards, J. C. (2013). Curriculum approaches in language teaching: Forward, central, and backward design. RELC Journal, 44(1), 5–33.

1. **Maqsadni aniq qo‘ya olish** “Dars oxirida o‘quvchi aynan nima qila olishi kerak?” (CEFR “Can-do” formulasi)

2. **O‘quvchilarni tahlil qila olish** Ularning hozirgi bilim darajasi, qiziqishi, qiyinchiliklari va ehtiyojlarini oldindan bashorat qilish.

3. **Til materiali va faoliyatlarni sintez qila olish** Grammatika, leksika, talaffuzni alohida “o‘qitiladigan narsa” emas, balki o‘quvchilar uchun ma’noli va real kommunikativ faoliyatlar ichiga joylashtirish (Richards: “clusters of activities”).

4. **Vaqtni professional taqsimlay olish** Har bir bosqichga real vaqt ajratish (masalan, 5 daqiqa Engage, 10 daqiqa Study, 20 daqiqa Activate, 8 daqiqa reflection).

5. **Moslashuvchanlik va oldindan ko‘ra bilish** “Agar o‘quvchilar tezroq tushunsa…”, “Agar qiyin bo‘lsa…” degan ikkinchi va uchinchi variantlarni tayyorlab qo‘yish (Scrivener: “jungle path”).

6. **Baholash mezonlarini oldindan belgilay olish** “Qanday bilaman ki, maqsadga erishildi?” – rubrika, yoki savollar shaklida.

Refleksiya qila olish Darsdan keyin “Nima yaxshi bo‘ldi? Nima ishlamadi? Keyingi safar nima o‘zgartiraman?” deb yozish (Farrell). Darsni rejalashtirish ko‘nikmasi o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida talqin etiladi.

Mazkur kompetensiya kognitiv jihatlarni (masalan, dars rejalashtirish uchun zarur bo‘lgan kasbiy bilimlarni) va hissiy-motivatsion jihatlarni (masalan, o‘qituvchining kasbiy qadriyatlari va shaxsiy munosabatlarini) o‘z ichiga oladi. Shuningdek, u vaziyatga xos qobiliyat va ko‘nikmalarni (jumladan, dars rejalashtirish jarayonida paydo bo‘ladigan holatlarni idrok etish, talqin qilish va qaror qabul qilish jarayonlarini) hamda pedagogik faoliyat natijalarini (jumladan,

dars rejalarining amaliy tatbiqi va ularning baholash jarayoniga ta’sirini) qamrab oladi[68].

Darhaqiqat, darsni rejalash ko‘nikmasini shakllantirish boshqa ko‘nikmalar singari ma’lum vaqt talab etadigan murakkab jarayon bo‘lganligi bois, ko‘plab yosh pedagoglar o‘z faoliyatlari davomida turli qiyinchiliklarga uchraydilar va bunga yechim izlashga urinadilar. Bu sohada ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazilgan bo‘lib, ular asl holatning mohiyatini anglashga va chuqurroq tahlil qilishga ko‘mak beradi.

Jumladan, tadqiqotchi A.Z.Gultenning[69]fikriga ko‘ra, bo‘lajak o‘qituvchilar, asosan, dars maqsadlarini shakllantirishda hamda darsning bosqichlari uchun mos keladigan mashg’ulot turlarini tanlash muammolarga uchraydilar. Tadqiqotchi B.I FaqeAbdulla[70] esa bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari darsni rejalash jarayonidagi quyidagi kamchilik va qiyinchiliklarga duch kelishlarini aytadi: ular avvalo o‘quvchilar dars so’nggida erishishlari lozim bo‘lgan dars maqsadlarini aniqlashtirib olishda va tanlangan maqsadlarga mos baholash usullarini qo‘llashda, darslarda axborot texnologiya vositalaridan mazmunli foydalanishda, o‘quvchilarga sodda va tushunarli ko‘rsatmalar berishda ko‘p qiyinchilik sezadilar. Shuningdek, ularning loyihalangan dars rejalarida ko‘p muammoli o‘rinlarni kuzatadi hamda ularga ko‘proq qiziqarli topshiriqlar qo‘shilishi lozimligi, chet tili darsida shu dars uchun o‘quvchilar tomonidan o‘rganilishi lozim bo‘lgan alohida yangi so‘zlar guruhining shakllantirilishi, dars davomida til ko‘nikmalarining rivojlantirishning mantiqiy izchilligi ta’minlanishi hamda har bir topshiriq uchun alohida vaqt taqsimotiga amal qilinishiga doir kamchiliklar mavjudligini ta’kidlaydi.

Bu fikrlar shuni tasdiqlaydiki, bo‘lajak pedagoglar ko‘proq dars rejasining tarkibiy qismalarini to‘g‘ri va izchillikda shakllantirishda hamda rejalangan dars mashg‘ulotini amaliyotida muammolarga uchraydilar.

---

[68] Blömeke, S., Kaiser, G., König, J., & Jentsch, A. Profles of mathematics teachers’ competence and their relation to instructional quality. ZDM, 52(2), 2020. P-234.

[69] Dr.Gulten A.Z. Am I planning well? Teacher trainee’s voices on lesson planning. 3rd World Conference on Learning, Teaching and Educational Leadership (WCLTA-2012). Procedia-Social and Behavioral Sciences 93 (2013) –P. 1410.

[70] FaqeAbdulla B.I. Analyzing the structure and effectiveness of lesson plans for pre-service english language teachers. International Journal of English Learning and Applied Linguistics(IJELAL), 4(2) 2024, –P.158.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda dars rejalashtirish ko‘nikmasini shakllantirishda dars rejasi tarkibiy qismlarini tanlash jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aksariyat bo‘lajak o‘qituvchilar dastlab belgilangan dars tarkibiy qismlarini o‘zlashtiradilar. Faqat pedagogik faoliyatining keyingi bosqichlaridagina ular rejalashtirish jarayoniga murakkab omillarni, jumladan, differensial yondashuv, o‘quv uslublari va fanlararo integratsiyani tatbiq eta boshlaydilar.[71] Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagoglar dastlabki bosqichda o‘zlarining nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq etish jarayonida, asosan, dars rejalashtirishning asosiy tarkibiy unsurlariga yo‘naltirilgan holda faoliyat olib boradilar. Xususan, ular dars strukturasini shakllantirish, mavzuga muvofiq didaktik maqsad va topshiriqlarni aniqlash, hamda vaqt resurslarini samarali taqsimlash kabi muhim komponentlarga e’tibor qaratadilar.

Rejalashtirish o‘qituvchiga turli xil ta’lim vositalaridan tizimli va samarali foydalanish imkonini yaratib, ularning muntazam qo‘llanishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, o‘quv dasturi o‘qituvchilarga o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, dars jarayoniga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ta’limiy natijalarni baholash imkoniyatini beradi. Boshqacha aytganda, rejalashtirish o‘qituvchining reflektiv yondashuvini rivojlantirishga xizmat qiladi. Dars rejasi o‘quv faoliyatining qaysi turlarini tanlash, ularni nima uchun va qanday amalga oshirish, qanday qo‘shimcha va yordamchi resurslardan foydalanish hamda erishilgan natijalarni qanday baholash zarurligini belgilab beruvchi muhim pedagogik hujjat hisoblanadi. Shu boisdan, yuqorida sanab o‘tilgan barcha jihatlar oldindan yozma shaklda aks ettiriladi va didaktik nuqtayi nazardan tizimli yondashuv asosida ishlab chiqiladi [72] . J. Jalolovning[73] “Chet tili o‘qitish metodikasi” kitobida ham darsni rejalashtirishga

[71] Fielder, C. Are detailed objectives really necessary in lesson planning? Teacher Trainer: A Practical Journal for Those Who Train, Mentor and Educate TESOL Teachers, 28(2), 2014. –P. 18-20.

[72] Demirel, Ö., & Yağcı, E. *Instructional Technologies and Material Development*.(4th ed.). –Ankara: Pegem A Yayıncılık.2003. –P.45.

[73] **Jalolov, J.** *Chet tili o‘qitish metodikasi.* Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, 2000. –P.278.

alohida e’tibor qaratilgan. Uning fikriga ko‘ra, rejalashtirish chet tili o‘qitish jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u o‘quv materialini psixologik va metodik qonuniyatlar asosida ma’lum bir davrga bo‘lib o‘rganishni ta’minlaydi. Uning fikriga ko‘ra, rejalashtirishda quyidagi jihatlarga e’tibor qaratish lozim:

1. Chet tili o‘qitishning boshlang‘ich bosqichida darsni tashkil qilishni rejalashtirish;
2. Sinfdagi o‘quvchilarning bilim darajalarini hisobga olgan holda darsni rejalashtirish;
3. Darsni rejalashtirish o‘quv yili boshlanishidan oldin bajarilishi kerak;
4. O‘qituvchi darslikni va undagi til materialini yaxshi bilishi va tahlil qila olishi lozim;
5. O‘qitishning shart-sharoitlarini, psixologik qonuniyatlarini, nutq ko‘nikmalarini hosil qilish bosqichlaridan yaxshi xabardor bo‘lishi;
6. Zamonaviy chet tili darsiga qo‘yilgan asosiy talablarni bilish.

Bundan kelib chiqadiki, darsni samarali rejalashtirish uchun o‘qituvchi faqatgina mavzuni tanlash bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchilarning bilim darajasi, psixologik holati va o‘quv sharoitlarini chuqur tahlil qilishi zarur. Ayniqsa, boshlang‘ich bosqichda bu jihatlar dars samaradorligini belgilovchi asosiy omillarga aylanadi. Rejalashtirish jarayonida darslik materialini chuqur o‘rganish, zamonaviy metodik talablarga amal qilish va nutq ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirishga qaratilgan yondashuv — muvaffaqiyat kalitidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Jalolov J. J.** *Chet til o‘qitish metodikasi.* Chet tillar oliy o‘quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 2-nashr. – Toshkent, 2012. – 432 b.
2. **Xoshimov U., Yoqubov I.** *Ingliz tili o‘qitish metodikasi.* – Toshkent : “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2003. – 223 b.

3. **Irgasheva S., Abduraimova Ya., Alimova K., Nuritdinova S., Khan S., Ogay M., Begibaeva N., Mamajonova D.** *Lesson Planning & Management. Trainer's Guidebook.* – Toshkent : Uzbekistan Scientific-Practical Innovation Center at UzSWLU, 2021. – 191 b.
4. **Sattorov T.** Bo'lajak chet tili o'qituvchisining uslubiy omilkorligini shakllantirish texnologiyasi (ingliz tili materialida). – Tashkent : TDYU, 2003. – 191 s.
5. **Saydaliev S.** *Chet til o'qitish metodikasidan ocherklar.* – Namangan : Namangan nashriyoti, 2004. – 238 s.
6. **Ахмедова Л. Т.** Роль и место педагогических технологий в профессиональной подготовке студентов УзГУМЯ. – Ташкент, 2009. – 159 с.
7. **Jensen L.** Planning lessons // In: **Celce-Murcia M.** (Ed.). *Teaching English as a Second or Foreign Language.* – Boston, MA : Heinle & Heinle Publishers, 2001. – P. 403–413.
8. **Ashcraft N.** *Lesson Planning.* – Alexandria, VA : TESOL Press, 2014. – 46 p.
9. **Reed M., Michaud C.** *Goal-driven lesson planning for teaching English to speakers of other languages.* – Ann Arbor, MI : The University of Michigan Press, 2010. – 144 p.
10. **Demirel Ö., Yağcı E.** *Instructional Technologies and Material Development.* – Ankara.

SYNTACTIC AND SEMANTIC PATTERNS OF CAUSATIVE VERBS IN ENGLISH AND UZBEK LITERARY TEXTS

(based on the analysis of the literary works of Charles Dickens "David Copperfield" and Abdulla Qodiriy "O'tgan kunlar")

Rasulov Normurod Atakulovich

Samarkand State Institute of Foreign Languages

Annotation. *This study explores the syntactic and semantic patterns of causative verbs in literary discourse, focusing on English and Uzbek texts. In English literature, causative constructions often convey subtle psychological tension, manipulation, or moral dilemmas, while in Uzbek literature, they frequently reflect social norms, collective responsibility, and respect for hierarchy. The analysis draws on Charles Dickens "David Copperfield" and Abdulla Qodiriy's "**O'tkan kunlar"**, demonstrating how causative verbs contribute to character development, narrative structure, and the cultural context of literary works.*

Keywords: *Causative verbs, derivational morphology, literary discourse, syntactic patterns, semantic analysis, English literature, Uzbek literature*

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot badiiy diskursda kauzativ fe'llarning sintaktik va semantik xususiyatlarini o'rganadi, ingliz va o'zbek matnlari asosida tahlil qiladi. Ingliz adabiyotida kauzativ konstruktsiyalar ko'pincha nozik psixologik taranglik, manipulyatsiya yoki axloqiy dilemma ifodalaydi, o'zbek adabiyotida esa ular jamiyat normalari, kollektiv mas'uliyat va ijtimoiy tartibni aks ettiradi. Tadqiqot Charlz Dikensning "David Copperfield" hamda Abdulla Qodiriyning "**O'tkan kunlar"** asarlari misolida amalga oshirilib, kauzativ fe'llarning xarakter rivoji, hikoya tuzilishi va madaniy kontekstdagi rolini ochib beradi.*

Kalit so'zlar: *Kauzativ fe'llar, derivatsion morfologiya, badiiy diskurs, sintaktik xususiyatlar, semantik tahlil, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti.*

Аннотация. *Данное исследование посвящено синтаксическим и семантическим особенностям каузативных глаголов в художественном дискурсе на материалах английских и узбекских текстов. В английской литературе каузативные конструкции часто выражают тонкое психологическое напряжение, манипуляцию или моральные дилеммы, тогда как в узбекской литературе они часто отражают социальные нормы, коллективную ответственность и уважение к иерархии. Анализ проводится на материалах произведений Чарлза Диккенса (David Copperfield) и Абдуллы Кодири (O‘tkan kunlar), демонстрируя, как каузативные глаголы влияют на развитие персонажей, структуру повествования и культурный контекст литературных произведений.*

Ключевые слова: *каузативные глаголы, деривационная морфология, художественный дискурс, синтаксические структуры, семантический анализ, английская литература, узбекская литература.*

Causative verbs occupy a unique intersection between syntax, semantics, and narrative artistry, providing writers with tools to express authority, influence, moral pressure, and psychological dynamics **(Comrie, 1981; Haspelmath & Sims, 2010)**. In English literature, analytic constructions, typically realized through verbs such as make, have, and get, allow authors to manipulate the portrayal of power and agency with subtlety **(Quirk & Greenbaum, 1985; Fromkin, Rodman & Hyams, 2011)**, leaving nuanced inferences for the reader. Conversely, Uzbek, with its rich derivational morphology, embeds causative meaning directly into the verb **(Sobirov, 2001; Hasanov, 2018)**, thereby encoding social norms, obligations, and interpersonal hierarchies within a single lexical item. This distinction highlights the interplay between language structure and cultural expression, revealing how syntax mirrors societal organization and ethical values **(Levin, 1993; Crystal, 2003)**. The study of causative constructions in the English novel David Copperfield by Charles Dickens and the Uzbek novel O‘tkan kunlar by Abdulla Qodiriy illuminates these

contrasts, demonstrating that linguistic mechanisms are inseparable from the cultural and narrative context in which they are employed.

In David Copperfield, causative verbs frequently occur in contexts where authority, persuasion, or coercion must be conveyed without overtly stating the character's intent, preserving subtlety in psychological and social dynamics. For example, the sentence *"I had him tell the truth about the incident"* (Charles Dickens. David Copperfield. - P. 112) demonstrates that the subject's control over the object is syntactically realized through an analytic verb, yet the responsibility of action is distributed across subject and object. Similarly, the use of make in *"She made him apologize for his behavior"* (Charles Dickens. David Copperfield. - P. 145) directly imposes the action on the object, emphasizing the imbalance of power and reinforcing dramatic tension within the narrative. Such constructions allow Dickens to portray subtle psychological nuances, illustrating how characters navigate social expectations **(Chomsky, 1965)** while revealing their internal motivations indirectly. The analytic nature of English causatives provides syntactic flexibility, enabling complex sentence structures and nuanced shades of meaning that engage the reader in interpreting authority, consent, and ethical responsibility.

Uzbek literary texts, exemplified by Qodiriy's O'tkan kunlar, contrast with this analytic approach by embedding causative meaning in derivational morphology, thereby compressing semantic and cultural information into single lexical units. Consider the sentence *"U yigitni ishni tugatishga majbur qildi"* (Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. - B. 78), in which the causative suffix -ishga majbur qil- simultaneously conveys agency, obligation, and social hierarchy. This morphological compactness allows Uzbek authors to encode social norms and moral expectations directly within the verb, making the societal context immediately perceptible to the reader. Another example, *"U do'stini haqiqatni aytishga majbur qildi"* (Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. - B. 123), illustrates the use of causatives to enforce ethical behavior, reflecting the collectivist orientation and moral structures characteristic of early twentieth-century Uzbek society. In such constructions, the

verb alone conveys not just the action, but the social and ethical imperative that motivates it, demonstrating the close alignment of linguistic structure with cultural and moral frameworks.

Comparing the two linguistic traditions highlights both convergences and divergences in narrative strategy. In both English and Uzbek, causatives serve to control or influence behavior, advance narrative tension, and communicate social and ethical expectations. Yet the mechanisms differ significantly **(Comrie, 1981; Xolmatov, 2010)**. English analytic causatives offer syntactic freedom and allow for subtle manipulations of character behavior, leaving room for interpretation regarding intention and moral responsibility. Uzbek derivational causatives, by contrast, provide semantic density, encoding explicit information about the actor, the compelled action, and the social context. This contrast reflects broader cultural orientations: Victorian England favored indirect persuasion and nuanced social interactions, whereas early twentieth-century Uzbek society emphasized communal norms and direct moral obligations.

Causative constructions also have profound stylistic implications. In English, the distinction between make and have allows the author to delineate between overt coercion and gentle persuasion, subtly influencing readers' perceptions of character agency **(Levin, 1993; Crystal, 2003)**. In Uzbek, derivational morphology signals both the imposition of action and the social or ethical rationale behind it, making the power dynamics and societal expectations immediately apparent. The cumulative effect of these structures in both languages is to shape the narrative voice, guide reader interpretation, and reinforce thematic concerns related to authority, morality, and interpersonal relationships.

From a semantic perspective, English causatives often introduce ambiguity **(Haspelmath & Sims, 2010)** regarding responsibility, intention, and consent, enabling narrative sophistication through inference. Uzbek causatives, in contrast, make these dimensions explicit, leaving little ambiguity about who acts, who commands, and under what social or ethical imperative. Pragmatically, this aligns

with the narrative cultures of the respective literatures **(Fromkin, Rodman & Hyams, 2011)**, where English novels often foreground individual psychology and negotiation of social norms, while Uzbek narratives foreground collective ethics and societal obligation. The presence of causatives, therefore, operates not merely at the syntactic level, but also as a narrative instrument that reinforces cultural ideologies, moral frameworks, and ethical discourse.

The interplay between syntax, semantics, and pragmatics in causative constructions thus contributes to both characterization and thematic development. Characters in English literature may appear subtly manipulated or influenced, with causative verbs reflecting psychological states and social negotiation **(Quirk & Greenbaum, 1985)**. In Uzbek literature, causatives convey societal expectation and moral compulsion, providing immediate interpretive cues about character relationships, social hierarchy, and ethical obligations. Through these linguistic devices, authors negotiate the tension between individual agency and collective normativity, shaping the narrative landscape **(Fromkin, Rodman & Hyams, 2011)** in ways that are culturally specific yet universally recognizable in their human concerns.

In conclusion, causative verbs in literary texts exemplify the integration of linguistic form, narrative strategy, and cultural context. In Dickens' David Copperfield, analytic causatives facilitate subtle character manipulation and complex social interplay, allowing the author to portray nuanced psychological dynamics. In Qodiriy's O'tkan kunlar, derivational causatives encode social obligation and ethical norms directly into the verbal system, producing a dense, morally and culturally informed narrative texture **(Crystal, 2003; Hasanov, 2018)**. The comparative analysis of these texts demonstrates that while causative constructions achieve similar communicative goals—manipulation of action, reinforcement of social norms, and narrative tension—the linguistic strategies employed are deeply rooted in their respective cultural and syntactic traditions. The

study of such patterns illuminates not only the mechanics of causative verbs but also the broader interplay of language, culture, and literature.

REFERENCES

1. **Dickens C.** *David Copperfield.* – London : Bradbury & Evans, 1850. – 960 p.
2. **Qodiriy A.** *O‘tkan kunlar.* – Toshkent : Sharq, 1934. – 384 b.
3. **Comrie B.** *The Languages of the World.* – London : Edward Arnold, 1981. – 952 p.
4. **Quirk R., Greenbaum S.** *A comprehensive grammar of the English language.* – London : Longman, 1985. – 1779 p.
5. **Haspelmath M., Sims A.** *Understanding morphology.* – London : Routledge, 2010. – 384 p.
6. **Crystal D.** *The Cambridge encyclopedia of the English language.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 516 p.
7. **Fromkin V., Rodman R., Hyams N.** *An introduction to language.* – Boston : Heinle, 2011. – 640 p.
8. **Chomsky N.** *Aspects of the theory of syntax.* – Cambridge, MA : MIT Press, 1965. – 258 p.
9. **Levin B.** *English verb classes and alternations.* – Chicago : University of Chicago Press, 1993. – 366 p.
10. **Sobirov S.** *O‘zbek tilining morfologiyasi.* – Toshkent : Fan, 2001. – 592 b.
11. **Xolmatov B.** *O‘zbek adabiy tilining sintaksisi.* – Toshkent : Akademiya, 2010. – 281 b.
12. **Hasanov A.** *Cross-linguistic studies in verb morphology.* – Tashkent : Science Press, 2018.

THE INNOVATIVE APPROACH AS A KEY FACTOR IN INCREASING THE EFFICIENCY OF TEACHING AND EDUCATION

Parmonov Abdutolib

Jizzakh Branch of the National University of Uzbekistan

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta'limdagi an'anaviy va innovatsion yondashuvlar tahlil qilinib, ular o'rtasidagi asosiy farqlar yoritilgan. Bo'lajak muhandislarning umumtexnik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishda innovatsion metodlarning roli, afzalliklari va samaradorligi o'rganilgan. Shuningdek, texnik ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy va metodologik asoslari ochib berilgan hamda ta'lim jarayonining sifat va samaradorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar taqdim etilgan.*

Аннотация. *В данной статье анализируются традиционные и инновационные подходы в образовании, а также раскрываются ключевые различия между ними. Исследуется роль, преимущества и эффективность инновационных методов в формировании и развитии общетехнической компетентности будущих инженеров. Кроме того, рассматриваются теоретико-методологические основы применения современных педагогических технологий в техническом образовании и представлены рекомендации, направленные на повышение качества и эффективности учебного процесса.*

Annotation. *This article analyzes traditional and innovative approaches in education and highlights the key differences between them. It explores the role, advantages, and effectiveness of innovative methods in shaping and developing the general technical competence of future engineers. The study also reveals the theoretical and methodological foundations of using modern pedagogical technologies in technical education and presents recommendations aimed at improving the quality and efficiency of the teaching–learning process.*

Kalit so‘zlar. *an’anaviy yondashuv; innovatsion yondashuv; umumtexnik kompetentlik; STEAM ta’limi; loyiha asosida o‘qitish; raqamli texnologiyalar; muhandislik fikrlashi.*

Ключевые слова. *традиционный подход; инновационный подход; общетехническая компетентность; STEAM-образование; проектное обучение; цифровые технологии; инженерное мышление.*

Keywords. *traditional approach; innovative approach; general technical competence; STEAM education; project-based learning; digital technologies; engineering thinking.*

Introduction. In modern society, the integration of innovative approaches into the educational process has become a key strategic direction in preparing competitive specialists. In particular, the formation and development of general technical competence among students enrolled in technical fields require the application of contemporary teaching technologies. Within this context, innovative approaches serve as a decisive factor in enhancing students’ technical thinking, practical skills, and creative problem-solving abilities. They not only enrich the learning experience but also ensure that future engineers acquire the competencies necessary to adapt to rapidly evolving technological environments.

Research Methodology. Determining which educational approach is most effective in developing students’ general technical competence remains a pressing scientific and practical issue. Today, the education system—along with social, economic, and other key sectors—is gradually transitioning toward a digital economy. Among these areas, education serves as the clearest example, as it must undergo continuous renewal and modernization. This necessity arises from the fact that lessons built on modern, innovative approaches are capable of engaging every learner without exception [1].

It is well known that in the traditional educational approach, the teacher plays a central role and instruction follows a strictly structured model based on the

transmission of ready-made knowledge to students (Figure 1). Such an approach, while systematic, limits opportunities for independent exploration, creativity, and the development of higher-order technical competencies. Therefore, the study emphasizes the need to evaluate and compare traditional and innovative teaching models to identify methodologies that effectively support the formation of technical thinking, practical skills, and problem-solving abilities in future engineers.

The advantage of this approach lies in its ability to ensure the deep assimilation of theoretical knowledge. However, it may prove ineffective in developing essential competencies among students in technical fields, such as practical skills, independent decision-making in problem situations, teamwork, and the ability to work with new technologies. In the current era, it is impossible to form the necessary skills and qualifications without possessing knowledge related to digital information technologies. The acquisition of these fundamental skills and competencies by students serves as the primary indicator of their preparedness for future professional life.

Under such conditions, the goals and objectives of modern education are also undergoing transformation. The shift is occurring from traditional teaching approaches to contemporary, learner-centered models. At the core of this approach lies the holistic development of learners' personalities, preparing them for the rapidly changing world, fostering independent learning abilities, enhancing creative thinking, and cultivating skills for critically searching, selecting, and processing information within an extensive information space. It also emphasizes the learner's capacity not only to recognize problems but also to articulate them clearly and develop effective solutions [2].

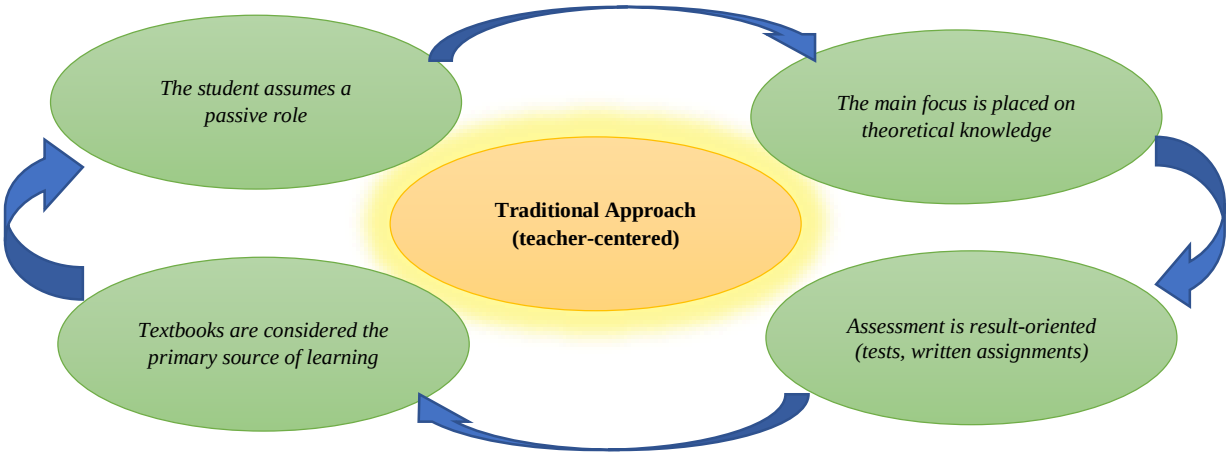

Figure 1. Characteristics of the Traditional Approach

Foreign scholars such as J. S. Bruner [3], J. Dewey [4], P. Freire [5], L. S. Vygotsky [6], and B. F. Skinner [7] view the traditional approach to education as a largely authoritarian and teacher-centered model. It is commonly characterized by the transmission of theoretical knowledge, reproductive learning activities, passive instruction, and a lack of interactive communication.

Using outdated technologies (such as a chalkboard and chalk) in teaching the current generation of learners is no longer feasible. Simply replacing a blackboard with a whiteboard or chalk with markers does not bring any real change; in other words, such modifications cannot motivate modern students to acquire knowledge or develop skills necessary for achieving success in the labor market. Adapting the education system to the digital generation requires the widespread and effective use of innovative educational technologies and didactic models based on modern information and communication technologies [8].

The term innovation (from English innovation — introduced novelty, invention) refers to:

Table 1.

№	Name of the Approach	Key Scholar	Application Possibilities	Examples
1	**"Serious Games" Concept**	Karl Kapp (Bloomsburg Univ.)	• Learning complex concepts through game-based tasks. • Reinforcing knowledge through interactive educational games	– Virtual game on the topic "Force and Energy". – "Virtual test" based on stress–strain diagrams.
2	**Effectiveness of Collaborative Learning**	Barbara Oakley	• Project and laboratory work in small groups. Joint analysis of problem-based questions.	– Designing machine parts collaboratively. – Solving real industrial problems using the case-study method.
3	**Active Teaching in STEM**	Richard Felder & Rebecca Brent	• Activity-based tasks. Encouraging interactive participation and independent thinking in class.	– "Stop & Think" quiz at the beginning of the lesson, reflection at the end. – Calculating and comparing equilibrium forces on the board.
4	**"Peer Instructio**	Eric Mazur (Harvard	• Students exchange opinions and discuss	– Analyzing Newton's Second

	n" Approach	University)	questions. Deepening understanding through critical thinking.	Law question first individually, then in pairs.
5	**Integration of Innovative and Traditional Methods**	General approach	• Lecture + interactive tasks + project work. Engaging students actively in the learning process	– Repeating the lecture using animated video.

1. investments made in the economy to enable the replacement of generations of equipment and technology;

2. advancements in equipment, technology, management, and labor organization based on scientific and technological achievements and best practices, as well as their application across various fields and areas of activity [9].

Barbara Oakley, in her research on mastering technical subjects, has examined the impact of group activities on learning effectiveness, demonstrating that collaborative work enables students to develop a deeper understanding of complex concepts [10].

Richard M. Felder and Rebecca Brent, in turn, have developed practical recommendations for STEM (science, technology, engineering, and mathematics) education, including active learning strategies, improved course design, clear specification of assessment criteria, and the effective integration of modern technologies into the teaching process [11].

Table 2.

Approach	**Strengths**	**Limitations**

Traditional	Creates a strong foundation of theoretical knowledge	Limits students to theoretical knowledge only
	The learning process is well-regulated with strong teacher control.	Restricts the development of practical skills.
	The process of understanding and perceiving information is clear and structured.	Limits students' creative thinking.
	Allows quick and easy assessment (effective measurement system)	Lessons may become repetitive and monotonous.
	Implemented by experienced teachers.	Does not take into account individual differences in students' learning abilities.
Innovation	Focuses on developing practical skills	May require high levels of resources and time
	Enhances students' creativity and independence.	More complex assessment mechanisms are needed compared to traditional evaluation systems
	Enriches the learning process with new technologies and methodologies.	Not all students have the same level of technological competence
	Prepares learners for practical activities and real-life tasks.	Requires training of teachers to implement innovative methods effectively
	Develops students' self-regulation and problem-solving skills.	Some methods may be difficult and challenging for students, leading to learning difficulties

The application of new technologies and modern teaching methods in the educational process undoubtedly motivates learners to acquire new knowledge. The integration of both traditional and innovative teaching approaches creates broad opportunities for improving the overall quality of education. Based on the aforementioned studies, it is possible to examine how "innovative education" approaches can be effectively implemented in general technical subjects, as illustrated in Table 1, and to propose scientifically and theoretically grounded methodological solutions.

The scientific investigations of foreign researchers discussed above contribute to a deeper understanding of the essence of innovative approaches. In general, innovative approaches represent the process of revising and enhancing traditional teaching methods in accordance with modern technologies, psycho-pedagogical advancements, learners' individual characteristics, and societal demands. These approaches are distinguished by the characteristics presented in Figure 2.

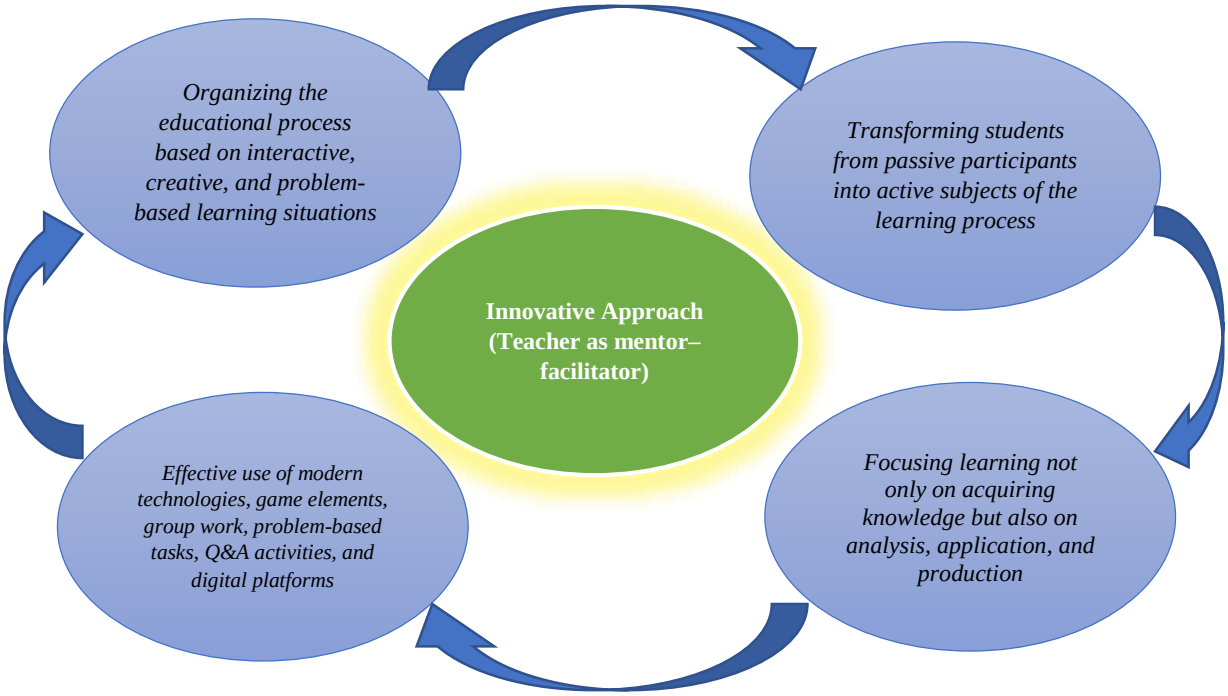

Figure 2. Characteristics of the Innovative Approach

Based on the analysis of teaching through traditional and innovative approaches, Table 2 presents the strengths and limitations of both approaches.

Conclusion and Recommendations. The introduction of innovative approaches in the teaching of general technical subjects is not only a means of delivering modern knowledge, but also a pathway toward preparing students to become independent thinkers capable of analyzing problems and working collaboratively.

In the teaching of general technical disciplines, it is recommended to:

- regularly implement project-based learning, interactive games, and problem-based instruction;
- organize continuous professional development courses for teachers on modern innovative approaches;
- integrate theoretical knowledge with practical training in the educational process;
- develop an assessment system that encourages active student participation;
- strengthen the technical infrastructure of each educational institution and widely incorporate information and communication technologies into the learning process.

These measures will help ensure that students acquire essential competencies and become competitive specialists capable of adapting to the rapidly changing technological environment.

References

1. **Nuriddinov A.** Ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar // *Yangi O‘zbekiston pedagoglari axborotnomasi*. – 2025. – T. 3, № 3. – B. 66–68. – DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15128846
2. **Xudayberdiyev A.** Talabalarning mediasavodxonlik va axborot madaniyatini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarning o‘rni // *Ta’lim tizimida*

innovatsion yondashuvlar: ilg‘or xorijiy tajribalar va rivojlanish istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2023. – B. 73–76.

3. **Bruner J. S.** *The process of education.* – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1960.
4. **Dewey J.** *Experience and education.* – New York : Macmillan, 1938.
5. **Freire P.** *Pedagogy of the oppressed.* – New York : Herder and Herder, 1970.
6. **Vygotsky L. S.** *Mind in society: The development of higher psychological processes.* – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1978.
7. **Skinner B. F.** The science of learning and the art of teaching // *Harvard Educational Review*. – 1954. – Vol. 24, No. 2. – P. 86–97.
8. **Parmonov A.** Talabalarga zamonaviy ta’limni raqamli texnologiyalar yordamida berishning pedagogik zarurati // *Современные инновационные исследования: актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*. – 2022. – T. 1, № 1. – B. 202–204. – Elektron manba. – Kirish rejimi: https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5152
9. **O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.** Birinchi jild. – Toshkent, 2000. – B. 199.
10. **Oakley B.** Coping with hitchhikers and couch potatoes on teams // *Journal of Student Centered Learning*. – 2003. – Vol. 1, No. 1. – P. 9–13.
11. **Felder R. M., Brent R.** *Teaching and learning STEM: A practical guide.* – San Francisco : Jossey-Bass, 2016

PRAAT DASTURIY TA’MINOTI YANGI LINGVISTIK TADQIQOTLAR MANBAYI SIFATIDA

Xamidova Nigora Ibrohim qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillar universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Praat dasturiy ta'minotining fonetika, fonologiya va ta'lim jarayonidagi qo'llanilishi hamda u yangi ilmiy tadqiqotlar uchun ishonchli ma'lumot manbayi sifatida qanday imkoniyatlar yaratishi tahlil qilinadi. Maqolada spektrogramma, formantlar (F1–F3), fundamental chastota (F0), intensivlik, jitter va shimmer ko'rsatkichlari bilan ishlash metodikasi, shuningdek prosodik xususiyatlar (intonatsiya, urg'u, ritm)ni o'rganish usuli taklif etiladi. Debatga yo'naltirilgan ingliz tili ta'limida Praatning samaradorligi haqidagi amaliy tadqiqotlar sharhi ham keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *Praat, akustik fonetika, formant, F0, prosodika, debat, akustik tahlil, spektrogramma.*

Аннотация: *В данной статье анализируются возможности использования программного обеспечения Praat в фонетике, фонологии и образовательном процессе, а также то, какие перспективы оно открывает как надёжный источник эмпирических данных для новых научных исследований. В работе предлагаются методики работы со спектрограммой, формантами (F1–F3), фундаментальной частотой (F0), интенсивностью, показателями джиттера и шиммера, а также подходы к изучению просодических характеристик (интонации, ударения, ритма). Приводится обзор практических исследований, посвящённых эффективности применения Praat в обучении английскому языку с ориентацией на дебаты.*

Ключевые слова: *Praat, акустическая фонетика, формант, F0, просодика, дебаты, акустический анализ, спектрограмма*

Abstract: *This article analyzes the application of the Praat software in phonetics, phonology, and the educational process, as well as the opportunities it creates as a reliable source for new scientific research. The article proposes a protocol for working with spectrograms, formants (F1–F3), fundamental frequency (F0), intensity, jitter, and shimmer indicators, as well as for studying prosodic features (intonation, stress, rhythm). A review of practical studies on the*

effectiveness of Praat in English language teaching, particularly in debate-oriented learning, is also presented.

Keywords: *Praat, acoustic phonetics, formant, F0, prosody, debate, acoustic analysis, spectrogram.*

Kirish. Oxirgi o‘n yillikda nutqni akustik tahlil qilish vositalari lingvistik tadqiqotlarda markaziy o‘rin egalladi. Praat dasturi (Paul Boersma va David Weenink) bepul, platformalararo hamda ochiq ilmiy hamjamiyat tomonidan keng qo‘llaniladigan vosita bo‘lib, akustik signallarni vizuallashtirish va o‘lchashni oddiylashtiradi [6]. Lingvistika nazariyasining asoslari (fonetika, fonologiya, prosodik fonologiya) bilan bir qatorda amaliy til o‘qitish va nutq terapiyasi kabi yo‘nalishlarda ham Praat ishonchli yordamchi hisoblanadi [2, 3].

Fonetika va fonologiya bo‘yicha klassik manbalarda nutq tovushlarining segmental va suprasegmental xususiyatlari batafsil yoritilgan [2, 3]. Ladefoged (2005) unli va undoshlarning artikulyator va akustik belgilari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi [2], Nespor va Vogel esa prosodik fonologiya doirasida frazalash, urg‘u va ritmning ierarxik tuzilishini taqdim etadi [3]. Praat ushbu nazariy tushunchalarni empirik ma’lumot bilan bog‘lash uchun qulay laboratoriya muhiti vazifasini bajaradi.

Akustik parametrlar orasida fundamental chastota (F0), formantlar (F1–F3), intensivlik, tovush davomiyligi, spektral moyillik va ovoza sifati indikatorlari (jitter, shimmer) muhimdir. Biroq ba’zi ko‘rsatkichlar noto‘g‘ri talqin qilinishi mumkin. Masalan, Simpson nafasdorlikni baholashda birinchi va ikkinchi garmoniklarga (H1 va H2) tayangan holda mezon qo‘llash har doim ham to‘g‘ri natija bermasligini ilmiy asoslaydi [5]. Shu bois tadqiqot dizaynida parametrlar tanlovi va sozlamalarini ehtiyotkorlik bilan belgilash zarur.

Asosiy qism. *Praatning texnik imkoniyatlari va tadqiqot manbayi sifatidagi o‘rni*

Praat quyidagi asosiy funksiyalar orqali yangi tadqiqotlar uchun ma’lumot manbayini yaratadi: (i) signalni yozib olish va tozalash, (ii) spektrogramma, formantlar, F0 va intensivlikni avtomatik/qo‘lda o‘lchash, (iii) teglash (TextGrid) asosida segmentatsiya, (iv) skriptlashtirish (batch) orqali ko‘plab yozuvlarni tezkor qayta ishlash [6]. Bu imkoniyatlar korpus lingvistikasiga xos katta hajmdagi nutq ma’lumotlarini tizimli tarzda yig‘ish va tahlil qilishga sharoit yaratadi.

Emotsional nutqni o‘rganishda, masalan, ishtiyoq (passion) va befarqlik (indifference) kabi holatlarning akustik signallarini farqlash kabi muammolar mavjud. Truesdale va Pell (2018) bu borada akustik ko‘rsatkichlar negizida hissiy ohangni identifikatsiyalash mumkinligini ko‘rsatadi[7]. Praat tadqiqotchiga ushbu ko‘rsatkichlarni izolyatsiya qilish va statistik tahlil uchun tayyorlash imkonini beradi.

Praat asosida akustik tahlil jarayoni quyidagicha amalga oshiriladi: Avvalo ma’lumot yig‘iladi va yozuvlar bir xil darajaga keltiriladi, keraksiz pauzalar kesiladi. Praatda ‘TextGrid’ yordamida segmentatsiya amalga oshiriladi: frazalar, so‘zlar va bo‘g‘inlar to‘plami alohida qatlamlarga teglanadi [6]. Har bir segment uchun o‘lchovlar amalga oshiriladi: (i) F0 o‘rtacha, minimal, maksimal qiymatlari; (ii) F1–F3 formantlar (unlilar uchun); (iii) intensivlikning o‘rtacha va pík qiymatlari; (iv) davomiylik; (v) jitter/shimmer (ovoza sifati) olinadi [2, 6]. Nafasdorlikni baholashda H1–H2 farqiga haddan tashqari tayanmaslik, Simpson ko‘rsatmalarini hisobga olish tavsiya etiladi [5].

So‘ngra statistik tahlil amalga oshiriladi. Parametrlar guruhlararo (emotsional vs neytral) va guruh ichida (ishtirokchi ichidagi o‘zgarish) qiyoslanadi. Prosodik ko‘rsatkichlar (F0 diapazoni, temp, pauza chastotasi) emotsional nutqni bashorat qilishda muhim bo‘lishi mumkin [7, 3]. Skriptlar (Praat scripting) va o‘lchov sozlamalarining to‘liq ta’rifi replikatsiyani ta’minlaydi. Styler amaliy ko‘rsatmalarida formantlarni barqaror o‘lchash, o‘rnatmalarni hujjatlashtirish va batch-kodlar bilan ishlash bo‘yicha foydali usullarni keltiradi [6].

Praat ta’lim muhitida ikki yo‘nalishda qo‘llanadi: (a) segmental xususiyatlar (unli/undosh artikulyatsiyasi)ni to‘g‘rilash, (b) suprasegmental/prosodik xususiyatlar (intonatsiya, urg‘u, ritm)ni rivojlantirish. Gorjian va boshqalar prosodik xususiyatlarni o‘rgatishda Praatning ko‘rgazmali va qayta aloqa beruvchi xususiyatlari tufayli natijalar sezilarli darajada yaxshilanishini ko‘rsatadi [1].

Indoneziya EFL sinflari misolida Rahmatunisa va Syarifudin (2021) Praatdan foydalangan holda ingliz debatini o‘rganishda talabalar talaffuzi va tinglab tushunish ko‘nikmalarida ijobiy siljish kuzatilganini bildiradi [4]. Wulandari va boshq. (2016) esa talabalar nutqining segmental xususiyatlarini tahlil qilishda Praatning aniqligi va amaliy qulayligini ko‘rsatadi [8]. Bu natijalar EFL kontekstida Praatning ta’limiy qiymatini tasdiqlaydi.

Praat dasturiy ta’minoti bir qancha afzalliklari ega. Bepul yuklab olish imkoniyati, ishonchli vizualizatsiya, skriptlash imkoniyati, platformalararo ishlash kabi imkoniyatlarni taqdim etadi. Cheklovlari esa ayrim murakkab o‘lchovlar uchun sozlamalarga sezgirlik, foydalanuvchi tajribasiga bog‘liqlik, psixoakustik interpretatsiyada ehtiyotkorlikni talab qiladi. Shu bois natijalarni nazariy manbalar (Ladefoged, Nespor & Vogel) va tajribaviy metodlar bilan solishtirib talqin qilish muhim [2, 3].

Debat kontekstida emotsional ohangning maqsadli boshqaruvi (ishontirish, auditoriya diqqatini ushlash) akustik ko‘rsatkichlar orqali o‘rgatilishi mumkin. Truesdale va Pell (2018) kuzatgan emotsional kategoriyalar EFL talabalari uchun mashq ssenariylarini tuzishda foydali asos bo‘la oladi [7].

Xulosa. Praat dasturiy ta’minoti nafaqat mavjud ma’lumotlarni tahlil qilish, balki katta hajmdagi yangi nutq korpuslarini yaratish, standartlashtirilgan o‘lchovlar olish va replikatsiyalanadigan skriptlar orqali akademik shaffoflikni ta’minlash vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega. EFL ta’limida, ayniqsa, ingliz debatida talaffuz va prosodika ko‘nikmalarini rivojlantirishda Praatning qo‘llanilishi ilmiy jihatdan asoslangan yondashuvni ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Gorjian B., Hayati A., Pourkhoni P.** Using Praat software in teaching prosodic features to EFL learners // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2013. – Vol. 84. – P. 34–40.
2. **Ladefoged P.** *Vowels and consonants: An introduction to the sounds of languages.* – 2nd ed. – Malden, MA ; Oxford : Blackwell, 2005.
3. **Nespor M., Vogel I.** *Prosodic phonology.* – 2nd ed., with a new foreword. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2007.
4. **Rahmatunisa W., Syarifudin S.** The use of PRAAT in learning English debate in Indonesian EFL classroom // *Indonesian EFL Journal*. – 2021. – Vol. 7, No. 1. – P. 43–50. – DOI: 10.25134/ieflj.v7i1.3989.
5. **Simpson A. P.** The first and second harmonics should not be used to measure breathiness in male and female voices // *Journal of Phonetics*. – 2012. – Vol. 40, No. 3. – P. 477–490.
6. **Styler W.** *Using Praat for linguistics research.* – 2017. – Creative Commons Attribution–ShareAlike 3.0 Unported License.
7. **Truesdale D. M., Pell M. D.** The sound of passion and indifference // *Speech Communication*. – 2018. – Vol. 99. – P. 124–134. – DOI: 10.1016/j.specom.2018.03.007.
8. **Wulandari I., Rodliyah I., Fatimah.** Using PRAAT for analysing segmental features of speech produced by the students of English study program of Universitas Brawijaya // *ELTICS Journal*. – 2016. – Vol. 3. – P. 14–25. – ISSN 2407-0742.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA FIZIKA FANIDAN LABORATORIYA ISHLARINI TASHKIL ETISH METODIKASI

Qurbanov Botir Qo‘ziyevich

Urganch davlat tibbiyot instituti
Xamidov Vohid Sobirovich
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Annotatsiya: *Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning rivojlanishi fizika fanini o‘qitish metodikasini tubdan o‘zgartirmoqda. An’anaviy laboratoriya ishlarining cheklovlari, xususan, jihozlarning yetishmovchiligi, xavfsizlik masalalari va fizik jarayonlarni ko‘z bilan kuzatishning qiyinligi virtual laboratoriyalar yordamida bartaraf etilishi mumkin. Ushbu ishda raqamli texnologiyalar asosida fizika fanidan laboratoriya ishlarini tashkil etish metodikasi tahlil qilinadi.*

Ishning asosiy maqsadi — maktab fizika kursida virtual laboratoriya ishlarining samaradorligini baholash, ularning o‘quvchilarning bilim olish jarayoniga ta’sirini o‘rganish va amaliy tadbiq etish usullarini ishlab chiqishdir. Ishda virtual laboratoriyalarni qo‘llashning didaktik asoslari, interaktiv simulyatsiyalar yordamida eksperimentlarni o‘tkazish metodikasi hamda o‘quvchilarning fizik jarayonlarni tushunish darajasiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari maktab o‘qituvchilari va ta’lim muassasalari uchun metodik tavsiyalar shaklida taklif etiladi.

Аннотация: *Развитие цифровых технологий в современной системе образования кардинально меняет методику преподавания физики. Ограничения традиционной лабораторной работы, в частности, недостаток оборудования, проблемы безопасности и трудности визуального наблюдения за физическими процессами, можно преодолеть с помощью виртуальных лабораторий. В данной работе анализируется метод организации лабораторной работы по физике на основе цифровых технологий.*

Основная цель работы – оценить эффективность виртуальных лабораторных работ в школьном курсе физики, изучить их влияние на процесс

обучения учащихся и разработать методы практического применения. В работе анализируются дидактические основы использования виртуальных лабораторий, методика проведения экспериментов с использованием интерактивного моделирования, а также влияние на понимание студентами физических процессов. Результаты исследования предложены в виде методических рекомендаций для учителей школ и образовательных учреждений.

***Abstract**: The development of digital technologies in the modern education system is fundamentally changing the methodology of teaching physics. Limitations of traditional laboratory work, in particular, lack of equipment, safety issues, and the difficulty of visual observation of physical processes, can be overcome with the help of virtual laboratories. In this work, the method of organizing laboratory work in physics based on digital technologies is analyzed.*

The main goal of the work is to evaluate the effectiveness of virtual laboratory work in the school physics course, to study their impact on the learning process of students, and to develop methods of practical application. The work analyzes the didactic basis of using virtual laboratories, the methodology of conducting experiments using interactive simulations, and the impact on students' understanding of physical processes. The research results are offered in the form of methodological recommendations for school teachers and educational institutions.

***Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar,** STEAM, **sun’iy intellekt,** virtual laboratoriya, tadqiqot*

***Ключевые слова:** Цифровые технологии, STEAM, искусственный интеллект, виртуальная лаборатория, исследования*

***Keywords:** Digital technologies, STEAM, artificial intelligence, virtual laboratory, research*

Kirish: Bugungi kunda ta’lim muassasalarida fizika fanini o’qitish sifatini oshirish, ta’lim jarayoniga zamonaviy o’qitish uslublarini joriy qilish, iqtidorli o’quvchilarni saralash, mehnat bozoriga raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash,

ilmiy tadqiqot va innovasiyalarni rivojlantirish hamda amaliy natijadorlikka yo'naltirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Shu bilan birga, sohada yechimini topmagan qator masalalar fizika sohasidagi ta'lim sifati va ilmiy tadqiqot samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish zaruratini ko'rsatmoqda [1].

STEAM fanlarni va tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarining rivojlanishiga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlari joriy etiladi [2].

Asosiy qism: Fizikani zamonaviy yangi pedagogik texnologiyalarga asoslangan o'qitishda laboratoriya va namoyish tajribalarining o'rni juda muhimdir. Laboratoriya va namoyish tajribalarini bajarish orqali o'quvchida asosiy fizik tushunchalar, qonunlarning amaliy va nazariy talqini shakllanadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika ta'limining eng muhim maqsadlaridan biri bu o'quvchilar fizik bilimlarini yaqin kelajakda amaliyotda qo'llashga e'tiborni qaratish bilan o'lchanadi. Jumladan, bu yo'nalishdagi tadqiqot ishlarida umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika o'qitishning zamonaviy texnologiyalari bo'yicha tadqiqotida o'rta maktabda fizika o'qitish jarayonini tashkil etish xususiyatlari, elektron ta'lim muassasalari majmuasidan foydalanishning afzalliklari va fizika o'qitishning raqamli o'quv texnologiyalariga misollar keltirib o'tilgan [3].

Virtual laboratoriya - bu kompyuterda kimyo, biologiya ekologiya va fizikaviy jarayonni simulyatsiya qilish, uni amalga oshirish shartlari va parametrlarini o'zgartirish imkonini beruvchi kompyuter dasturi. Ta'lim jarayonida virtual xonalardan foydalanish haqiqiy o'quv xonalaridan foydalanishni butunlay chetlashtirmaydi. Virtual laboratoriya mashg'ulotlarning o'quvchi va talabalarga o'quv ishlarida faolliklari va mustaqilliklarini oshirishda, o'quv materialining multimedia ko'rinishida kuzatish, materialni o'zlashtirishi bo'yicha to'liq nazorat qilishni va takrorlash va trening jarayonini osonlashtirishga yordam bermoqda [4].

Raqamli ta’lim resurslarida keltirilgan matnlarga qo‘yiladigan talablar Sarlavhalar va qisqa izohlar uchun qirqim shrift, asosiy qism matni uchun belgili shrift, zarurat bo‘lganda shu shriftning turli ko‘rinishlaridan (qiyshaytirilgan, yarim qalin, oraliqli) foydalanish maqsadga muvofiq. Shrift o‘lchami qancha kichik bo‘lsa, harflar oralig‘i shuncha keng bo‘lishi kerak. Harflar o‘lchami matn ko‘zni zo‘riqtirmasdan oson o‘qiladigan bo‘lishi kerak. Shuningdek, “Teskari” matn (oq harflar qora yoki rangli fonda) faqat kam miqdordagi matnda qo‘llanishi mumkin, uzoq o‘qish uchun mo‘ljallangan matnda esa bularni qo‘llab bo‘lmaydi [5].

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida o‘quvchilarga yangi imkoniyatlar yaratadi, ta’limni yanada interaktiv, samarali va oson tushuniladigan holga keltiradi. Ularning integratsiyasi nafaqat o‘quvchilarning bilimlarini chuqurlashtiradi, balki o‘qituvchilarga o‘quv jarayonini yangi metodlar bilan tashkil etish imkonini ham beradi. Bugungi kunda **sun’iy intellekt (AI)** va **STEAM (Fan, Texnologiya, Muhandislik, San’at va Matematika)** yondashuvlari ta’lim jarayonining ajralmas qismlariga aylangan.

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi fizika fanini o‘qitish metodikasida tub o‘zgarishlar qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Xususan, STEAM ta’limi (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika integratsiyasi) hamda sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘quv jarayoniga tatbiq etilishi o‘quvchilarning bilish jarayonini yanada interaktiv va samarali tashkil etish imkonini beradi. Ushbu tadqiqot raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va STEAM yondashuvi asosida fizika fanidan virtual laboratoriya ishlarini tashkil etish metodikasini ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – maktab fizika kursida virtual laboratoriya ishlarining samaradorligini baholash, ularning o‘quvchilarning ilmiy-ijodiy fikrlash va amaliy ko‘nikmalariga ta’sirini o‘rganish, shuningdek, sun’iy intellekt vositalari yordamida individual ta’lim trajektoriyalarini shakllantirish imkoniyatlarini o‘rganishdir. Tadqiqotda STEAM metodologiyasi va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish asosida o‘quvchilar uchun interaktiv laboratoriya tajribalarini loyihalash, ularning o‘zlashtirish darajasini oshirish

yo‘nalishlari tadqiq qilinadi. Tadqiqot natijalari o‘qituvchilar va ta’lim tashkilotlari uchun amaliy metodik tavsiyalar shaklida taklif etiladi.

Fizika fanidan virtual laboratoriya ishlarini tashkil etish, o‘quvchilarga fizik tajribalarning nazariy jihatlarini amaliyotda ko‘rishga imkon yaratadi. Bunday laboratoriyalar fizik qonunlar, jarayonlar va hodisalarni virtual muhitda o‘rganish uchun qulay va xavfsiz vosita hisoblanadi. Virtual laboratoriyalar fizika fanining amaliy jihatlarini o‘rgatish, shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda tajribalarni o‘tkazish imkoniyatini beradi.

Xulosa: Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvida STEAM va sun’iy intellektning roli beqiyosdir. Ular o‘quvchilarga yanada samarali, interaktiv va qiziqarli ta’lim olish imkoniyatini taqdim etadi. Raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning o‘rganish jarayonlari doimiy ravishda yaxshilanishi va moslashuvchanlikning oshishi ta’minlanadi. O‘qituvchilarga esa o‘quv jarayonini boshqarish va nazorat qilish imkoniyatlari ko‘payadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida : 2021-yil 19-martdagi PQ–5032-son Qarori. – Toshkent, 2021.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida : 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-son Farmoni. – Toshkent, 2019.
3. **Olimov B. A.** Fizikadan laboratoriya va namoyish tajribalarini raqamli texnologiyalar asosida o‘qitish metodikasi // Ilmiy-uslubiy ish. – Elektron manba. – DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.11518594
4. **Zoirov S. X., Bahreyeva M. F.** Ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasi // *Science and Education*. – 2024. – T. 5. – № 1. – B. 276–280.

5. **Raqamli ta’lim resurslari va ulardan foydalaniladigan dasturiy vositalarga qo‘yiladigan umumiy talablar.** – Toshkent, 2024.

DIFFERENT METHODS OF TEACHING WITH STORYTELLING AND USING LITERATURE

Djubayeva Asilya Bahadir qizi
Chirchik State Pedagogical University
Khamitov Eldorbek Erkinovich
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: *This article explores different teaching methods that use storytelling and literature to enhance language learning. Storytelling develops creativity, imagination, and communication skills through active participation, while literature fosters critical thinking, empathy, and cultural awareness. Both approaches complement each other, creating a holistic and engaging learning environment. The study emphasizes that combining these methods helps students not only master language but also grow intellectually and emotionally.*

Keywords: *storytelling, literature, language learning, creativity, cultural awareness*

Аннотация: *В статье рассматриваются различные методы обучения, основанные на использовании сторителлинга и литературы для развития языковых навыков. Сторителлинг способствует развитию креативности, воображения и коммуникативных умений через активное участие, а литература формирует критическое мышление, эмпатию и культурное восприятие. Оба подхода взаимно дополняют друг друга, создавая целостную и мотивирующую образовательную среду. Исследование подчеркивает, что*

сочетание этих методов помогает учащимся не только овладеть языком, но и развиваться интеллектуально и эмоционально.

Ключевые слова: *сторителлинг, литература, обучение языку, креативность, культурная осознанность*

Annotatsiya: *Maqolada hikoya qilish (storytelling) va adabiyotdan foydalanishga asoslangan turli o‘qitish usullari tahlil qilinadi. Hikoya qilish ijodkorlikni, tasavvurni va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi, adabiyot esa tanqidiy fikrlash, empatiya va madaniy ongni shakllantiradi. Har ikkala yondashuv bir-birini to‘ldirib, yaxlit va qiziqarli o‘quv muhitini yaratadi. Tadqiqot ushbu usullarni uyg‘unlashtirish orqali talabalarning nafaqat tilni egallashiga, balki intellektual va hissiy rivojlanishiga yordam berishini ta’kidlaydi.*

Kalit so‘zlar: *hikoya qilish, adabiyot, til o‘rganish, ijodkorlik, madaniy ong*

Introduction

Storytelling and literature have always been central to human communication, education, and cultural transmission. In the modern classroom, these two methods serve as powerful tools for developing language skills, creativity, and moral understanding. Storytelling engages learners through imagination and interaction, making language learning more natural and enjoyable. Meanwhile, literature introduces students to authentic language, diverse perspectives, and universal human values. Together, these methods help teachers create a rich learning environment that supports both linguistic competence and emotional growth. This study aims to explore different methods of teaching with storytelling and literature, emphasizing their effectiveness in enhancing motivation, comprehension, and cultural awareness among students.

Storytelling as an educational method

Storytelling is one of the oldest and most effective forms of teaching, deeply rooted in oral tradition and human culture. In education, it serves as a natural way to

introduce language, ideas, and moral lessons in an engaging and memorable context. Through stories, learners encounter new vocabulary, grammatical structures, and expressions within meaningful situations rather than through mechanical repetition. This contextual learning makes language acquisition more intuitive and emotionally connected, allowing students to understand not only what to say but also how and why to say it.

Furthermore, storytelling promotes active participation and imagination in the classroom. When learners listen to or retell stories, they are encouraged to visualize events, predict outcomes, and empathize with characters — all of which stimulate creativity and critical thinking. Teachers can use various techniques such as dramatization, role-play, and sequencing activities to make storytelling interactive. This engagement helps students overcome fear of speaking, improves their pronunciation, and enhances both listening and comprehension skills.

Finally, storytelling contributes to emotional and moral development. Many traditional and modern stories convey values such as honesty, kindness, and perseverance, which resonate with learners on a personal level. By discussing the moral messages in stories, teachers can connect language learning with ethical reflection and cultural appreciation. As a result, storytelling becomes not only a linguistic tool but also a means of shaping students' character, empathy, and worldview — making it an essential component of holistic education.

Teaching through literature

Teaching through literature allows students to experience language in its most authentic, expressive, and culturally rich form. Literary texts — whether poetry, short stories, novels, or plays — expose learners to the beauty and complexity of real language use. Unlike artificial textbook dialogues, literature presents emotions, ideas, and human experiences in context, helping students understand not only grammar and vocabulary but also tone, style, and cultural nuances. Through reading

and discussing literary works, learners engage with moral, philosophical, and social questions, which broadens their worldview and critical awareness.

In the classroom, literature can be used to develop multiple language skills simultaneously — reading, writing, listening, and speaking. For example, analyzing a poem enhances students' sensitivity to rhythm and sound, while dramatizing a scene from a play encourages communication and teamwork. Teachers can also use literary texts for creative tasks such as rewriting endings, imagining dialogues between characters, or composing reflective essays. These activities make literature interactive and help students connect emotionally with what they read, fostering a deeper appreciation for language as a living medium of thought and feeling.

Moreover, literature-based teaching nurtures empathy, intercultural understanding, and moral reasoning. By reading about people from different times and cultures, students learn to respect diversity and recognize universal human values such as love, justice, and courage. This humanistic dimension makes literature an essential part of holistic education. It encourages learners not just to study language as a system of rules, but to see it as a bridge between minds and cultures — a means of understanding both the self and others.

Conclusion

In conclusion, both storytelling and literature serve as powerful and complementary tools in education, enriching the process of language learning and personal development. Storytelling captures students' imagination, making learning interactive, memorable, and emotionally engaging, while literature deepens intellectual and moral reflection through exposure to authentic language and universal human experiences. Together, they cultivate creativity, empathy, and cultural understanding — qualities essential for holistic education. By integrating storytelling and literary methods into classroom practice, teachers can create a more dynamic and human-centered learning environment that not only builds linguistic

competence but also shapes thoughtful, emotionally intelligent, and culturally aware individuals.

REFERENCES

1. **Cameron L.** *Teaching languages to young learners.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
2. **Mourão S.** Storytelling as a strategy to engage young learners in English learning // *International Journal of Early Years Education*. – 2016. – Vol. 24, No. 3. – P. 294–306.
3. **Ellis G., Brewster J.** *Tell it again! The storytelling handbook for primary English language teachers.* – London : British Council, 2014.
4. **Woodhouse M.** Storytelling in the EFL classroom: Enhancing engagement and motivation // *Asian EFL Journal*. – 2019. – Vol. 21, No. 4. – P. 45–60.
5. **Journal of English Teaching.** Article with DOI: 10.33541/jet.v1i1.49 [Electronic resource]. – Access mode: https://doi.org/10.33541/jet.v1i1.49
6. **Taylor & Francis Online.** Storytelling and language learning article [Electronic resource]. – Access mode: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1554480X.2022.2164500
7. **Distant Reader.** English Journal of Teaching methodology article [Electronic resource]. – Access mode: https://distantreader.org/stacks/journals/enjourme/enjourme-6433.pdf

WHY MEDIVIEL ENGLISH LANGUAGE WAS INFLUENCED BY FRENCH LANGUAGE

Djubayeva Asilya Bahadir qizi

Chirchik State Pedagogical University

Khamitov Eldorbek Erkinovich

Chirchik State Pedagogical University

Abstract: *This article explores the historical and linguistic reasons behind the strong French influence on the Medieval English language after the Norman Conquest of 1066. It analyzes how French shaped English vocabulary, syntax, and orthography, enriching its expressive potential and refining its literary style. The study concludes that French contact played a key role in transforming Old English into the more sophisticated Middle English, paving the way for the modern form of the language.*

Keywords: *Norman Conquest, Middle English, French influence, vocabulary, syntax, language contact*

Аннотация: *В статье рассматриваются исторические и лингвистические причины сильного влияния французского языка на среднеанглийский после нормандского завоевания 1066 года. Анализируется, как французский язык повлиял на лексику, синтаксис и орфографию английского, обогатив его выразительные средства и литературный стиль. В заключение отмечается, что контакт с французским языком сыграл решающую роль в превращении древнеанглийского в более развитый среднеанглийский, подготовив основу для современного английского языка.*

Ключевые слова: *нормандское завоевание, среднеанглийский, французское влияние, лексика, синтаксис, языковой контакт*

Annotatsiya*: Ushbu maqolada 1066-yildagi norman bosqinidan keyingi davrda fransuz tilining o‘rta ingliz tiliga kuchli ta’siri tarixiy va tilshunoslik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda fransuz tili ingliz tilining lug‘at boyligi, sintaksisi va imlosiga qanday ta’sir ko‘rsatgani ko‘rsatiladi. Xulosa shuki, fransuz tili bilan aloqa qadimgi ingliz tilining yanada mukammal o‘rta ingliz tiliga aylanishida muhim rol o‘ynagan.*

Kalit so‘zlar: *Norman bosqini, o‘rta ingliz tili, fransuz ta’siri, lug‘at, sintaksis, til aloqasi*

Introduction

The Medieval English language underwent significant transformation following the Norman Conquest of 1066, primarily due to the extensive influence of the French language. Norman French became the language of the ruling elite, law, administration, and culture, while English remained the tongue of the common people. This bilingual and trilingual environment created opportunities for extensive lexical, syntactic, and stylistic borrowing, profoundly shaping Middle English. The integration of French vocabulary enriched English with new words in areas such as law, governance, art, fashion, and cuisine. Moreover, French influence affected spelling conventions, literary genres, and stylistic preferences, leaving a lasting legacy that contributed to the development of modern English. This paper aims to examine the historical, social, and linguistic factors behind the French influence on Medieval English and explore its long-term effects on the evolution of the English language.

HISTORICAL CONTEXT AND SOCIAL FACTORS

The profound influence of the French language on Medieval English can be traced back to the Norman Conquest of 1066, when William the Conqueror and his Norman forces took control of England. As a result, Norman French became the language of the ruling elite, the royal court, and the administrative system, while Old English remained the language of the common people. This social division created a bilingual society in which French was associated with power, prestige, and education, and English was regarded as the language of the lower classes.

During the following centuries, French dominated many domains of public life. In law and government, French became the language of official documents, court proceedings, and administration. The Church and educational institutions also

favored French and Latin as languages of scholarship and theology, which further limited the use of English in formal contexts. However, this coexistence of languages fostered constant contact between French and English speakers, leading to gradual borrowing and linguistic blending.

Over time, English began to regain its social position, especially by the 14th century, when it reemerged as a language of literature and governance. Yet, by that time, English had already absorbed thousands of French words and stylistic features. This process not only enriched the English lexicon but also marked a key stage in the evolution of Middle English as a more flexible and expressive language, capable of bridging different social and cultural worlds.

LINGUISTIC IMPACT OF FRENCH ON MIDDLE ENGLISH

The linguistic influence of French on Middle English was most visible in the **lexicon**. After the Norman Conquest, thousands of French words entered English, particularly in areas connected with government, law, the church, art, and aristocratic life. Terms such as *court*, *judge*, *justice*, *beauty*, *fashion*, *dinner*, and *language* reflect the prestige of French culture and its dominance in administration and refined society. While English retained its Germanic grammatical structure, it adopted a vast number of French-derived words, enriching its vocabulary and creating stylistic diversity.

In addition to vocabulary, French influenced **syntax and morphology**. Some syntactic patterns, such as the preference for prepositional phrases over compound nouns and the development of analytical forms, became more common. Word formation also changed — English began to adopt French prefixes and suffixes, such as *-ment*, *-tion*, and *-ity*, which expanded the potential for abstract expression. This helped shape English into a language with a greater capacity for conceptual and literary sophistication, marking a move away from the simpler structures of Old English.

The **orthography and literary style** of English were equally affected by French scribes and authors. French spelling conventions influenced English writing — for example, replacing *cw* with *qu* (*queen* from *cwen*) or *u* with *ou* (*house*). In literature, French poetic and narrative forms, such as romances and allegories, inspired English writers like Chaucer, who incorporated French vocabulary and stylistic elegance into his works. Thus, French influence not only reshaped English linguistically but also contributed to the emergence of a new literary and cultural identity during the Middle English period.

CONCLUSION

In conclusion, the influence of the French language on Medieval English was profound and transformative, shaping the linguistic, cultural, and literary development of England. Rooted in the Norman Conquest and sustained through centuries of social and political dominance, French enriched English vocabulary, introduced new grammatical patterns, and refined spelling and stylistic expression. The coexistence of English and French created a dynamic bilingual environment that fostered linguistic creativity and adaptability. By the end of the Middle Ages, English had evolved into a more flexible and expressive language — one capable of articulating the complexities of law, art, philosophy, and emotion — ultimately laying the foundation for the richness of Modern English.

References

1. **Alkazwini A. A.** The linguistic influence of the Norman Conquest (11th Century) on the English language // *International Journal of Linguistics*. – 2016. – Vol. 8, No. 3.
2. **Borchers M.** Exploring the Old French influence on Middle English prepositional constructions: A phraseological investigation of “at need” and “in need” // *Journal of Language Contact*. – 2011. – Vol. 4, No. 1. – P. 92–105.

3. **Pervan Z.** Social elements in the Norman French influence on English // Review article. – 2020. – UDK 81’282.8.
4. **Zimberi A.** The influence of words during the Norman Conquest and Middle English 1100–1500 // *Anglisticum: Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*. – 2022. – Vol. 11, No. 8. – P. 103–119.
5. **Handle System.** The linguistic influence of the Norman Conquest on English [Electronic resource]. – Access mode: https://hdl.handle.net/20.500.14468/13429
6. **By Arcadia.** The Norman Conquest and the English language [Electronic resource]. – Access mode: https://www.byarcadia.org/post/the-norman-conquest-and-the-english-language

SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN MANUSCRIPTS BY ABRAUF FITRAT AND JOHN MILTON

Djubayeva Asilya Bahadir qizi
Chirchik State Pedagogical University
Khamitov Eldorbek Erkinovich
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: *This paper explores the thematic and philosophical parallels between Abdurauf Fitrat and John Milton, focusing on their shared belief in moral reform, education, and spiritual freedom. Despite belonging to distinct cultural and religious traditions, both authors emphasize the power of reason, faith, and moral duty in guiding humanity toward enlightenment and justice. Their works demonstrate how literature becomes a tool for moral and intellectual transformation.*

Keywords: *Fitrat, Milton, moral reform, enlightenment, freedom, religion, humanism*

Аннотация: *В статье рассматриваются тематические и философские параллели между Абдурауфом Фитратом и Джоном Мильтоном, которые объединяет стремление к нравственному обновлению, просвещению и духовной свободе. Несмотря на различие культурных и религиозных традиций, оба автора подчеркивают значение разума, веры и нравственного долга в достижении человеческого совершенства и справедливости. Их произведения демонстрируют, как литература становится средством морального и интеллектуального преображения.*

Ключевые слова: *Фитрат, Мильтон, нравственное обновление, просвещение, свобода, религия, гуманизм*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Abdurauf Fitrat va Jon Milton ijodidagi mavzu va falsafiy o‘xshashliklar tahlil qilinadi. Har ikki muallif axloqiy islohot, ma’rifat va ruhiy ozodlik g‘oyalarini ilgari suradi. Ular turli madaniyat va diniy an’analarga mansub bo‘lsalar-da, insoniyatni adolat va nurli yo‘lga boshlovchi aql, e’tiqod va axloqiy burchning ahamiyatini ta’kidlaydilar. Ularning asarlari adabiyotning ma’naviy va intellektual o‘zgarishdagi kuchini namoyon etadi.*

Kalit so‘zlar: *Fitrat, Milton, axloqiy islohot, ma’rifat, ozodlik, din, gumanizm*

INTRODUCTION

John Milton and Abdurauf Fitrat, though separated by centuries and cultures, stand as two towering figures in the intellectual and literary history of their nations. Milton, the English Puritan poet and thinker of the 17th century, and Fitrat, the Uzbek reformist writer and philosopher of the early 20th century, both devoted their works to exploring moral integrity, divine justice, and the power of human reason. Their manuscripts — Milton’s *Paradise Lost*, *Areopagitica*, and *Of Education*, and Fitrat’s *Munozara* and *Bayonoti Sayyohi Hindi* — reveal deep concern with the

human condition, the struggle between obedience and freedom, and the role of education in moral and social reform. Despite differences in religion, language, and historical context, both writers use literature as a means of awakening human consciousness and promoting the pursuit of truth and virtue. This study seeks to analyze the key similarities and differences in their manuscripts, showing how Milton's Christian humanism and Fitrat's Islamic modernism converge in their shared vision of an enlightened and morally responsible humanity.

THEMATIC AND PHILOSOPHICAL SIMILARITIES

Both Abdurauf Fitrat and John Milton explore the deep relationship between morality, freedom, and divine order in their literary works. Despite living in vastly different cultural and historical contexts, both writers perceive humanity as a moral agent, endowed with intellect and free will, whose destiny depends on the pursuit of truth and justice. In Milton's *Paradise Lost*, the fall of Adam and Eve symbolizes not only disobedience but also the human struggle for understanding and self-awareness — the essence of true freedom. Similarly, in Fitrat's *Munozara* and *Bayonoti Sayyohi Hindi*, enlightenment and education are central to moral awakening and liberation from ignorance. Both writers see knowledge as a divine gift that guides humans toward righteousness and harmony.

At the philosophical level, Milton and Fitrat converge on the belief that freedom is inseparable from moral responsibility. For Milton, liberty without virtue leads to chaos and spiritual ruin, as seen in Satan's rebellion and humanity's fall. Fitrat echoes this concern in his reformist writings, warning that independence and progress lose meaning if they are not supported by ethical consciousness and discipline. Both thinkers view moral education as the foundation of a just and enlightened society. Their works thus serve not merely as literary achievements but as calls for moral and intellectual reform — urging people to rise above selfishness, corruption, and ignorance through faith and reason.

Finally, both authors use religious and philosophical symbolism to express universal human values. Milton's Christian worldview and Fitrat's Islamic philosophy share the conviction that divine truth is accessible through human intellect and moral striving. Their shared emphasis on repentance, self-knowledge, and divine justice reflects a humanistic vision that transcends cultural and temporal boundaries. In both traditions, the human being occupies a central role — as the bearer of divine trust and the creator of moral order. Through their writings, Milton and Fitrat advocate a synthesis of faith, knowledge, and ethical responsibility, presenting an enduring vision of humanity's spiritual potential and moral duty.

DIFFERENCES IN CULTURAL AND RELIGIOUS FRAMEWORKS

While Abdurauf Fitrat and John Milton share similar philosophical ideals about freedom, morality, and human responsibility, their cultural and religious frameworks shape their approaches in distinct ways. Milton's thought is deeply rooted in the Christian tradition of 17th-century England, where the concepts of sin, redemption, and divine grace dominate the moral discourse. In *Paradise Lost*, human actions are evaluated through the lens of Christian theology — obedience to God is the ultimate moral duty, and rebellion leads to spiritual ruin. Milton portrays moral struggle as a test of faith, emphasizing salvation through repentance and submission to divine will.

Fitrat, on the other hand, writes within the context of Islamic and Central Asian intellectual traditions, influenced by Sufism, reformist thought, and enlightenment ideals. His works, such as *Munozara* and *Sayyohi Hindi*, reflect the spiritual philosophy of Islam, where knowledge (*ilm*) and moral refinement (*akhloq*) are paths to both divine closeness and social progress. Unlike Milton's focus on sin and redemption, Fitrat's vision centers on enlightenment through education, cultural revival, and moral self-discipline. He calls for reform not as an act of repentance but as an awakening of the Muslim community to its intellectual and moral potential.

Moreover, the differences in their socio-political environments shaped their moral perspectives. Milton's England was undergoing political upheaval and

religious reformation, which inspired his advocacy for individual conscience and resistance to tyranny. Fitrat, living in colonized Turkestan under Russian rule, used Islamic values as a foundation for national awakening and liberation. Thus, while Milton's moral individualism arises from Protestant ethics and the quest for spiritual salvation, Fitrat's emerges from Islamic reformism and the desire for cultural and educational renewal. Both authors ultimately strive for moral perfection and freedom, yet their paths reflect the distinct moral and theological landscapes of their civilizations.

CONCLUSION

In conclusion, both Abdurauf Fitrat and John Milton emerge as moral visionaries who use literature as a medium to express the struggle for spiritual and intellectual freedom. Despite belonging to different religious and cultural worlds, they share a profound belief in the power of reason, morality, and education to elevate humanity. Milton's Christian humanism and Fitrat's Islamic enlightenment both emphasize personal responsibility and the moral duty to pursue truth and justice. However, while Milton's voice reflects the internal spiritual battle of man before God, Fitrat's message calls for collective moral awakening within society. Together, their works illustrate how different civilizations, though divided by time and faith, converge in their pursuit of moral and intellectual liberation.

References

1. **Ahmadova Z. S.** The Enlightenment ideology in the works of Abdurauf Fitrat // *International Journal of Inclusive and Sustainable Education*. – 2022. – Vol. 1, No. 6. – P. 141–144.
2. **Martinez Periset F.** The use of debates in John Milton's poems: Rethinking the conventions of scholastic and humanist dialectics // *Postgraduate English: A Journal and Forum for Postgraduates in English*. – 2018. – No. 37.

3. **Namozova S. B.** The influence of John Milton's work in world literature // *Mental Enlightenment Scientific Methodological Journal*. – 2024. – Electronic resource.
4. **John Milton and the Cultures of Print: An Online Exhibit of Books, Manuscripts, and Other Artifacts** [Electronic resource]. – New Brunswick : Rutgers University Libraries, 2024.
5. **AGIR – Academic Global International Research Journal.** Article 1441 [Electronic resource]. – Access mode: https://agir.academiascience.org/index.php/agir/article/view/1441
6. **Mental Enlightenment Scientific Methodological Journal.** Article 509 [Electronic resource]. – Access mode: https://mentaljournal-jspu.uz/index.php/mesmj/article/view/509

DARS JARAYONIDA O'QITUVCHI-O'QUVCHI HAMKORLIGINI TA'MINLASHNING SAMARALI VOSITALARI (GURUH MUHOKAMASI METODI YORDAMIDA)

Olimov Temur Hasanovich

Osiyo Xalqaro Unversiteti

Turdiboyeva Soxibaxon G'ayratovna

Osiyo Xalqaro Unversiteti

Axmadjonova Gavharoy Dostonbek qizi

Qo'qon davlat unversiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada dars jarayonida o‘qituvchi–o‘quvchi hamkorligini hisobga olishning samarali vositalari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchining shaxs sifatida rivojlanishi, mustaqil fikrlashi va ijodiy qarorlar qabul qilishi hamda ijtimoiy faol bo‘lishi ta’minlanadi. Shuningdek, maqolada guruhlarda muhokama usuli orqali o‘quvchilarni faol fikr almashish, muammolarni tahlil qilish va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirishning metodik jihatlari, mashg‘ulot oldi tayyorgarlik, mashg‘ulot davomidagi faoliyat va yakuniy umumlashtirish bosqichlari bayon qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *o‘qituvchi–o‘quvchi hamkorligi, muhokama usuli, dars samaradorligi, interfaol metodlar, guruh ishlari*

Аннотация: *В данной статье анализируются эффективные средства учета сотрудничества учителя и учащихся в учебном процессе. В современных системах образования обеспечивается развитие личности учащегося, его способность к самостоятельному мышлению, творческим решениям и социальной активности. В тексте раскрываются методические аспекты организации обсуждений в группах для стимулирования активного обмена мнениями, анализа проблем и развития коммуникативных навыков учащихся, а также этапы подготовки к занятию, проведения и итогового обобщения.*

Ключевые слова: *сотрудничество учителя и ученика, метод обсуждения, эффективность урока, интерактивные методы, групповая работа*

Abstract: *This article analyzes effective tools for considering teacher-student collaboration in the classroom. Modern education systems aim to develop students as individuals capable of independent thinking, creative decision-making, and social engagement. The text outlines the methodological aspects of group discussions to encourage active idea exchange, problem analysis, and communication skills*

development, as well as the stages of pre-class preparation, in-class activity, and final summarization.

Keywords: *teacher-student collaboration, discussion method, lesson effectiveness, interactive methods, group work*

Kirish: Zamonaviy ta’lim tizimi o‘quvchini faqat bilim oluvchi sifatida emas, balki ijodiy fikrlash qobiliyatiga ega, mustaqil qarorlar qabul qila oladigan va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllanishiga qaratilgan. Bunday pedagogik yondashuvning amaliyotga samarali tatbiqi esa o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlik aloqalarini yaratish, dars davomida o‘zaro muloqot va mas’uliyatni ta’minlash, shuningdek, birgalikda faoliyat olib borish muhitini shakllantirish bilan bog‘liqdir.

Ta’lim sifatining oshishi nafaqat o‘qituvchining faoliyatiga, balki o‘quvchining bilim olish jarayoniga faol ishtirok etishi, o‘z fikrini bildirishga va bilimni mustaqil ravishda yaratishga qodir bo‘lishiga ham bog‘liq. Hamkorlikka asoslangan pedagogika o‘quvchining nafaqat bilim oluvchi, balki muammolarni hal qila oladigan va bilim yaratuvchi shaxsga aylanishini ta’minlaydi. Shu jarayonda o‘qituvchi boshqaruvchi, yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi sifatida faol ishtirok etadi. Shunday ekan, darsda o‘qituvchi–o‘quvchi hamkorligini tashkil etish va uning samarali vositalarini ishlab chiqish ta’lim sifatini oshirishda muhim omil sifatida qaraladi.

Bugungi pedagogik amaliyotda hamkorlikka asoslangan texnologiyalar, interfaol metodlar, loyihaviy va muammoli ta’lim, refleksiya metodlari hamda shaxsga yo‘naltirilgan baholash tizimlari o‘quvchilarning faolligini kuchaytirishda samarali vositalar hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu vositalarning samaradorligini

belgilovchi omillar, ularni dars sharoitida to‘g‘ri tanlash va amalda qo‘llash mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslanishi zarur.

Shu nuqtai nazardan, dars jarayonida o‘qituvchi–o‘quvchi hamkorligini ta’minlashning samarali vositalarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga tatbiq etish va dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv o‘quvchining tashabbuskorligini oshiradi, mustaqil izlanish faoliyatini jonlantiradi va birgalikda yaratish madaniyatini shakllantiradi. Bu o‘qitish usullarida o‘qituvchilar butun sinfni kichik guruhlarga ajratib, ularga muhokama uchun mavzu beradilar, bu orqali o‘quvchilar qisqa vaqt ichida mavzu bo‘yicha fikrlarni yoki muammoning yechimlarini ishlab chiqishlari kerak bo’ladi. Bu metod muhokama va o‘quvchilar o’rtasida fikr almashish qobiliyatini rivojlantiradi.

Asosiy qism : O‘tkazish tartibi quyidagicha: Mashg‘ulotgacha tayyorgarlik. Metoddan samarali foydalanish uchun avvalo muhokama qilinadigan mavzu aniq belgilanadi. Bu mavzu ochiq, turli fikrlar bildirishga undaydigan bo‘lishi lozim. Muhokamani faollashtiruvchi savol shakllantiriladi — bu savol o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritish, o‘z pozitsiyasini ifodalash va boshqa qarashlarni qabul qilishga moyillik uyg‘otishi kerak.

Savol qanday shaklda taqdim etilishi rejalashtiriladi:

- qog‘ozda yozilgan ko‘rinishda;
- taqdimot slaydida;
- doskaga yozilgan holatda.

Bundan tashqari, o‘qituvchi o’quvchilarni qanday guruhlarga ajratishni oldindan belgilaydi (tasodifiy, mavzu bo‘yicha, daraja asosida va boshqalar). Shuningdek, guruh a’zolarining hamkorlikdagi ishini yengillashtiradigan qo‘shimcha materiallar (topshiriq varaqalari, jadvallar, diagrammalar) ishlab chiqiladi.

Mashg‘ulot vaqtida: Dars boshida o’quvchilar guruhlarga ajratiladi. O‘qituvchi muhokama mavzusini e’lon qiladi va ishlash uchun aniq vaqt chegarasini belgilaydi. Har bir guruh o‘z a’zolari bilan savolga javob izlab, erkin fikr almashadi. Ushbu bosqichda o‘qituvchi guruhlar faoliyatini kuzatib boradi va agar muhokama mavzudan chetlashayotgan bo‘lsa, uni o‘z vaqtida tuzatadi.

Mashg‘ulotdan so‘ng: Mashg‘ulot yakunida o‘qituvchi umumlashtirish ishlarini olib boradi. Guruhlar faoliyatining natijalari, umumiy yondashuvlar, original g‘oyalar tahlil qilinadi. Eng muhim xulosalar ajratib ko‘rsatiladi va metodik jihatdan eng samarali yechimlar ta’kidlanadi.

Guruhlarda muhokama metodi o‘quvchilarni qisqa vaqt ichida faol fikr almashish, muammoni tez tahlil qilish, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga undaydi. U darsda faollikni oshirish, jamoadagi o‘rni va fikrining ahamiyatini anglash uchun samaralidir. Shu bois uni ijtimoiy fanlar, til va adabiyot, tarix, huquqshunoslik kabi yo‘nalishlarda faol qo‘llash mumkin.

Guruh muhokamasi metodining turlari:

№	**Metod nomi**	**Ijobiy tomonlari**
1	“Aqliy hujum”	Erkin fikrlar oqimi, tanqid vaqtincha cheklanadi, ko’plab g’oyalar yig’iladi
2	“Debat” shaklidagi muhokama	2 yoki 1 necha qarama qarshi guruhlar fikr bildiradi.O’zini fikrlarini dalillar bilan isbotlaydi.
3	“Muammo markazi” usuli	1 muammo o’rtaga tashlanadi. Guruhlar navbat bilan takliflar beradi
4	“Davra suxbati”	Keng mavzu doirasida erkin muloqot.

Guruh muhokamasining o‘tkazilish bosqichlari:

Tayyorgarlik: Tayyorgarlik bosqichi muhokamaning samaradorligini ta’minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, mavzuni aniqlash va guruh a’zolarini maqsadga yo‘naltirishdan iborat.

1. Mavzu va muammo tanlash. Mavzu dolzarb, muhokama uchun yetarli bahslik va ko‘p qirrali bo‘lishi kerak. Dissertatsiyaviy kontekstda mavzu tadqiqot savoli yoki gipotezaga bog‘lanishi lozim.

2. Guruh tarkibini belgilash: Optimal hajm: 4–8 kishi (biroz kattaroq guruhlar ham mumkin, lekin sub-guruhlarga bo‘linishi kerak).

Guruhni shakllantirish usullari: ixtiyoriy, ixtiyoriy-aralash, yoki maqsadli tanlash (kompetensiya, tajriba, jins, fikr xilma-xilligi hisobga olinadi).

3. Mezonlar va qoidalar: Muhokama qoidalari (hurmat, gap olish tartibi, taqdimot vaqti, tanqidning konstruktivligi). Baholash mezonlari va natijalar qanday hujjatlashtirilishi (protokol, audio/vidyo yozuv, dala varaqalari).

4. Resurslar va materiallar: Oldindan taqdim etiladigan materiallar (maqolalar, statistik ma’lumotlar, vaziyat tasvirlari). Zarur uskunalar: stol, stullar, doska, markerlar, proyektor, yozuv vositalari.

5. Konferensiya muhitini tayyorlash: Joylashuv: dumaloq stol yoki U-shakl guruhi muloqotni rag‘batlantiradi. Vaqt jadvali: umumiy davomiylik va bosqichlar uchun vaqt chegaralari belgilanadi.

Tajriba-sinov ishlarining natijalari va tahlili: O‘quv jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligiga asoslangan yondashuvni amaliyotga joriy etish ta’lim mazmunini yangicha yoritish, o‘quvchida mustaqil fikrlashni shakllantirish va uning dars jarayonidagi faolligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot doirasida o‘qituvchi-o‘quvchi hamkorligini ta’limning markaziy elementi sifatida qo‘llashga qaratilgan tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajribaning asosiy maqsadi –

o‘quvchining o‘quv faoliyatida sub'ekt sifatida ishtirok etishi, bilimlarni tayyor holatda emas, balki o‘qituvchi bilan hamkorlikda ijodiy ravishda egallashini ta’minlashdan iborat bo‘ldi. Shuningdek, tajriba davomida o‘quvchilarning o‘zaro hurmat va fikrlash madaniyati yuqori bo‘lgan ijtimoiy muhit vujudga keltirildi. O‘qituvchi esa faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi, muammolarga yechim topishda hamkor sifatida faoliyat yuritdi. Bu o‘zaro iliq psixologik muhit o‘quvchilarni erkin fikrlashga, savollar berishga, bahslashishga, dalillar bilan fikr yuritishga undadi. Tajriba guruhida o‘quvchilar o‘zaro baholash va refleksiya vositalarini qo‘llagan holda dars samaradorligini oshirishga bevosita ta’sir ko‘rsatdilar.

Tajriba o‘tkazilgan joy: Andijon Davlat Pedagogika Instituti

Guruh: Pedagogika yo’nalishi 201-guruh (25 nafar talaba)

Dars mavzusi: “Talabalarning auditoriyada va auditoriyadan tashqari faoliyatini tashkil etish”

Qo‘llangan metodlar:

✓ Guruh muhokamasi metodi

Tajriba natijalari bo‘yicha jadval

1. Guruh muhokamasi metodi natijalari

Ko‘rsatkich	Tajriba boshida	Tajriba so‘ngida	O‘sish %
Fikr bildirish faolligi	40%	84%	+44%
Dalillay olish ko’nikmasi	36%	72%	+36%
Fikrni himoya qilish	28%	64%	+36%
Boshqa fikrni baholash	32%	68%	+36%

1.Guruh Muhokamasi metodining samaradorligi bo‘yicha tahlil: 201-guruh (25 talaba) o‘rtasida o‘tkazilgan tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, guruh

muhokamasi metodi talabalarning o‘quv jarayonidagi faolligini sezilarli darajada oshirdi. Ko‘rsatkichlar bo‘yicha tahlil:1) Fikr bildirish faolligi — 40% dan 84% ga (+44%)

Dastlab talabalarning yarmidan kamroq qismi darsda fikr bildirgan bo‘lsa, guruh muhokamasi joriy etilgandan so‘ng 21 nafar talaba muntazam fikr almasha boshladi. Bu o‘zgarish shuni anglatadiki:

talabalar o‘z fikrini aytishda erkinlashdi,

qo‘rquv va uyatchanlik kamaydi,

auditoriyada sog‘lom muloqot muhiti shakllandi.

2) Dalillay olish ko‘nikmasi — 36% dan 72% ga (+36%)

Darsda muhokama jarayonlari talabalarning dalil keltirish, ishonchli fikr yuritish, misollar bilan asoslash ko‘nikmasini ikki baravar oshirdi. Bu esa:

mavzu mohiyatini chuqur anglash,

tahliliy fikrlashning rivojlanishi,

akademik nutq sifatining oshishini ko‘rsatadi.

3) Fikrni himoya qilish — 28% dan 64% ga (+36%) Tajriba boshida bor-yo‘g‘i 7 talaba o‘z fikrini himoya qila olgan bo‘lsa, tajriba yakunida 16 talaba bu ko‘nikmaga ega bo‘ldi.

Xulosa: Dars jarayonida o‘qituvchi–o‘quvchi hamkorligini samarali tashkil etish ta’lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biridir. Hamkorlikning sustligi, muloqotdagi uzilishlar va avtoritar yondashuv ta’lim jarayonida asosiy to‘siq bo‘lib qolmoqda. Shuning uchun hamkorlikning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o‘rganish, pedagogik kommunikatsiya va interaktiv metodlarni amaliyotga joriy etish bugungi ta’limning ustuvor vazifasiga aylangan. Milliy va xorijiy olimlar

tadqiqotlari esa samarali hamkorlik o‘quvchining faolligi, mustaqil fikrlashi va rivojlanishiga kuchli turtki berishini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. **Fayzullayeva G. Sh.** O‘qituvchi–o‘quvchi munosabatlarida o‘qituvchining kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish // Maqola. – Toshkent, 2021. – Elektron manba (ARM, BILIG).
2. **Nurullayeva U. E.** Hamkorlik pedagogikasi orqali tarbiya jarayonini takomillashtirish // *CyberLeninka* ilmiy elektron platformasi. – 2023.
3. Ta’lim jarayonida hamkorlikda o‘qitish texnologiyasining o‘rni // Pedagogik yo‘nalishdagi ilmiy-uslubiy maqolalar (Jizzax va Respublika jurnallari).
4. **Vygotsky L. S.** *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1978.
5. **Elkonin D. B.** Toward the problem of stages of the mental development of children va boshqa tanlangan asarlar // Psixologiya va pedagogika sohasidagi ilmiy ishlar. – 1960–1970-yillar.
6. **Davydov V. V., Elkonin D. B.** Developmental education modeliga bag‘ishlangan tadqiqotlar va eksperimental ishlanmalar // Pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. – 1970-yillar.
7. **Zankov L. V.** *Teaching and Development (Обучение и развитие).* – Rivojlantiruvchi ta’lim tizimi bo‘yicha ilmiy ishlanmalar. – 1970-yillar.
8. **Shatalov A. N.** Опорные сигналы в обучении va tayanch signallar texnologiyasi bo‘yicha pedagogik ishlanmalar // Ilmiy-uslubiy manbalar.
9. **Johnson D. W., Johnson R. T.** Making cooperative learning work // *Theory Into Practice*. – 1999.

   Johnson D. W., Johnson R. T. *Learning Together and Alone.* – 5th ed. – Boston : Allyn & Bacon, 1999.

10. **Kagan S.** *Cooperative Learning.* – San Clemente, CA : Kagan Publishing, 1994.
11. **Brookfield S., Preskill S.** *Discussion as a Way of Teaching: Tools and Techniques for Democratic Classrooms.* – San Francisco : Jossey-Bass, 1999.
12. **Ibragimov X., Abdullayeva Sh. va boshq.** *Pedagogika nazariyasi.* – O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari uchun darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar. – R. H. Jo‘rayev tahriri ostida.

ДУХОВНОЕ ВОСПИТАНИЕ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ И ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ.

Разакова Машхура Камалидиновна
Самаркандский Государственный Педагогический институт
Гугнина Татьяна Дмитриевна
Самаркандского Государственного Педагогического института

Аннотация: *В статье рассматриваются особенности духовного воспитания в современной системе образования, анализируются его значение и роль в формировании ценностных ориентаций учащихся. Особое внимание уделено специфике духовно-нравственного воспитания в Узбекистане, основанного на национальных традициях и культурном наследии. Рассматриваются современные подходы и инновационные методы, способствующие развитию духовной культуры учащихся, включая интерактивные формы работы и использование новых образовательных технологий. Сделан вывод о необходимости интеграции традиционных ценностей и цифровых инструментов для повышения эффективности духовного воспитания в образовательных учреждениях.*

Ключевые слова: *духовность, духовно-нравственное образование, инновационные методы, современные подходы, образовательные технологии, педагогическое наблюдение, духовно-просветительская работа.*

Annotatsiya: *Maqolada zamonaviy ta'lim tizimidagi ma'naviy tarbiyaning xususiyatlari ko'rib chiqiladi, uning ahamiyati va o'quvchilarning qadriyat yo'nalishlarini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. O'zbekistonda milliy an'ana va madaniy merosga asoslangan ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlariga alohida e'tibor qaratildi. Talabalarning ma'naviy madaniyatini rivojlantirishga yordam beradigan zamonaviy yondashuvlar va innovatsion usullar, shu jumladan interaktiv ish shakllari va yangi ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ko'rib chiqiladi. Ta'lim muassasalarida ma'naviy tarbiya samaradorligini oshirish uchun an'anaviy qadriyatlar va raqamli vositalarni birlashtirish zarurligi to'g'risida xulosa chiqarildi.*

Kalit so‘zlar: *ma'naviyat, ma'naviy-axloqiy ta'lim, innovatsion usullar, zamonaviy yondashuvlar, ta'lim texnologiyalari, pedagogik kuzatuv, ma'naviy-ma'rifiy ishlar.*

Annotation: *The article examines the features of spiritual education in the modern education system, analyzes its importance and role in the formation of students' value orientations. Special attention is paid to the specifics of spiritual and moral education in Uzbekistan, based on national traditions and cultural heritage. Modern approaches and innovative methods are considered that contribute to the development of students' spiritual culture, including interactive forms of work and the use of new educational technologies. It is concluded that it is necessary to integrate traditional values and digital tools to increase the effectiveness of spiritual education in educational institutions.*

Key words: *spirituality, spiritual and moral education, innovative methods, modern approaches, educational technologies, pedagogical supervision, spiritual and educational work.*

Введение

Современная система образования переживает период интенсивных преобразований, связанных с глобальными изменениями в обществе, развитием технологий и необходимостью формирования гармоничной личности ученика. Одним из ключевых направлений педагогической науки и практики становится духовное воспитание, способствующее развитию у детей и подростков ценностей, моральных норм и культурной самобытности. В условиях стремительного развития цифровой среды и открытого информационного пространства духовно-нравственные ориентиры приобретают особую значимость. Данная статья посвящена анализу особенностей духовного воспитания в системе образования, рассмотрению современных подходов, а также инновационных методов, позволяющих сохранить и усилить духовное развитие учащихся.

Обзор литературы

Проблема духовного воспитания занимает центральное место в трудах классиков педагогики: К. Д. Ушинского, В. А. Сухомлинского, А. С. Макаренко. Они подчеркивали важность формирования личности, ориентированной на ценности добра, уважения и ответственности. В зарубежных исследованиях (Лоуренс Кольберг, Эрих Фромм) духовное воспитание трактуется как процесс развития морального мышления, эмоционального интеллекта и способности к эмпатии. Конечно, их исследования продолжают быть актуальными, но сейчас нам необходимо что-то новое, что могло бы подстроиться под наше время и менталитет.

В научной литературе Узбекистана акцентируется необходимость укрепления духовно-нравственного потенциала молодого поколения на основе национальных традиций и культурного наследия. Исследователи подчёркивают важность интеграции в образовательный процесс таких элементов, как уважение к старшим, ценность семьи, историческая память и толерантность. Современные публикации также поднимают вопрос о

сочетании традиционных форм духовного воспитания с инновационными образовательными технологиями, что открывает новые возможности для формирования устойчивых ценностных установок. У нас в народе говорят, что в воспитании не бывает перерыва. Для того чтобы детские сады, школы, высшее образование и махалля работали совместно, 26.03.2021 г. было принято Постановление Президента Республики Узбекистан "О мерах по коренному совершенствованию системы духовно-просветительской работы".

Методика исследования

В ходе работы были применены методы, позволяющие комплексно изучить проблему духовного воспитания в системе образования. Основными методами стали:

1) Анализ научной и методической литературы, включающий изучение работ отечественных и зарубежных авторов по вопросам духовно-нравственного воспитания, современных педагогических технологий и особенностей образовательной политики Узбекистана.

2) Метод наблюдения, который позволил выявить особенности организации духовного воспитания в учебных заведениях, а также оценить, как педагоги применяют современные формы и методы в своей практической деятельности.

3) Опрос педагогов и студентов, направленный на выявление отношения участников образовательного процесса к проблеме духовного воспитания, определение наиболее эффективных методов и выявление потребности в использовании инновационных технологий.

Результаты и их анализ

1. Сущность духовного воспитания

Духовное воспитание – это педагогически организованный процесс, в котором обучающимся передаются духовно-нравственные нормы жизни, создаются условия для усвоения и принятия обучающимися базовых национальных ценностей, для освоения системы общечеловеческих,

культурных, духовных и нравственных ценностей многонационального народа Республики Узбекистан. Оно включает формирование у ребёнка системы ценностей, мировоззрения, способности к самосовершенствованию и нравственному поведению. Духовное воспитание не ограничивается религиозной сферой, а охватывает такие категории, как гуманизм, уважение, нравственный выбор и стремление к личностному росту.

2. Духовное воспитание в Узбекистане в системе образования

В Узбекистане духовное воспитание является приоритетным направлением государственной образовательной политики. Оно основано на идеях национальной идентичности, уважения к культурному наследию, укрепления традиций и формирования у молодёжи устойчивой духовно-нравственной позиции. В школах и институтах внедряются специальные программы, мероприятия, посвящённые истории, культуре, семейным ценностям и нравственному поведению. В образовательной среде духовное воспитание реализуется через учебные предметы (читательская грамотность, воспитание, часы будущего), внеклассные мероприятия, воспитательные программы, традиции школьного коллектива и модели поведения педагогов. Оно выступает фундаментом формирования личности, способной к толерантности, социальной ответственности и культурному самоопределению.

3. Современные подходы и методы в духовном воспитании, их роль

Использование инновационных технологий — важное условие для адаптации духовного воспитания к реалиям XXI века. Цифровые платформы, интерактивные учебные программы и виртуальные музеи помогают сделать темы более доступными и близкими для современного поколения. Технологии расширяют возможности визуализации, позволяют создавать образовательный контент, моделировать ситуации нравственного выбора, проводить виртуальные экскурсии по историческим местам, адаптировать

учеников к реальной жизни. Всё это способствует формированию глубокой духовной рефлексии и устойчивых ценностных установок.

Современная педагогическая практика предлагает ряд инновационных подходов:

1) интерактивные методы: дискуссии, дебаты, ролевые игры, тренинги;

2) проектная деятельность: исследовательские проекты о культурном наследии, волонтёрские инициативы;

3) медиаобразование: создание видеороликов, коротких видео, блогов социального и нравственного содержания;

4) искусство как инструмент духовного развития: театрализация, литературное творчество, музейная педагогика;

5) психолого-педагогические практики: развитие эмоционального интеллекта, тренинги эмпатии и ненасильственного общения.

Данные методы позволяют вовлечь учащихся в самостоятельное осмысление духовных и нравственных вопросов. Если каждый учитель будет использовать хотя бы несколько методов при работе с учениками, то нам удастся воспитать духовно развитых детей, которые в будущем продолжат хранить духовность в своих сердцах.

Вывод

Исследование показало, что духовное воспитание занимает ключевое место в системе образования и требует постоянного обновления методов и подходов. В условиях Узбекистана духовное развитие учеников опирается на богатое культурное наследие и современные государственные инициативы. Интеграция инновационных технологий, интерактивных форм и проектного обучения открывает новые возможности для развития духовно-нравственной сферы личности. При этом важно не забывать о сплочении традиционных ценностей и цифровых инструментов для достижения наших целей. Таким образом, образовательные учреждения, внедряющие современные подходы и инновационные методы, могут более эффективно поддерживать

формирование у учащихся ценностей гуманизма, уважения, ответственности и культурной идентичности.

Использованная литература

1. **Левичев О., Чухин С.** Основы духовно-нравственного воспитания школьников. – 2018.
2. **Иванов А. В.** Духовно-нравственное воспитание детей, подростков и юношества. – 2021.
3. **Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.** Электрон ресурс. – URL: https://lex.uz/ru/docs/5344680

TASVIRIY SAN’AT FANINI O‘QITISHDA RANGTASVIR FANINING O‘RNI.

Zulfiyev Rashid Ne'matovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Zulfiyeva Sarvinoz Doston qizi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

Annotatsiya: *Maqolada hozirgi kunda tasviriy san’at darslarini samarali tashkil qilish usullari, tasviriy sanatda rang tasvirlar ranglarining o’zgartiriladigan doirasini tushunish, ifodalash va ishlatishni bildiradi. Ranglar, tasviriy san’atning boshqa elementlari bilan birga, aniq tuyg’ularni, xayollarni va tavsiflarni ifodalash uchun ahamiyatga ega. Rang tasvirning o’rni va ahamiyati to’g’risida so’z yuritilgan.*

Kalit so’zlar*: “Ijodkorlik”dir. Ijodkorlik, fikrlash, rasm chizish, rang tasvir, rang, kompozitsiya, ob’yekt, tafakkur, tasavvur.*

Аннотация: *В статье описываются методы эффективной организации уроков изобразительного искусства сегодня, а также понимание, выражение и использование меняющейся гаммы цветов в изобразительном искусстве. Цвета, наряду с другими элементами визуального искусства, важны для выражения определенных эмоций, фантазий и описаний. Обсуждается роль и значение цветных изображений.*

Ключевые слова: *«Творчество». Творчество, мышление, рисунок, цветное изображение, цвет, композиция, объект, мысль, воображение.*

Abstract: *This article describes methods for effectively organizing visual arts lessons today, as well as understanding, expressing, and using the changing range of colors in the visual arts. Colors, along with other elements of visual art, are important for expressing certain emotions, fantasies, and descriptions. The role and significance of color images is discussed.*

Keywords: *"Creativity". Creativity, thinking, drawing, color image, color, composition, object, thought, imagination.*

Zamonaviy ta’lim tizimida estetik tarbiya va badiiy qobiliyatlarni shakllantirish muhim vazifalardan biri sanaladi. Bu vazifalarni amalga oshirishda tasviriy san’at fanining, xususan, rang tasvir fanining o‘rni beqiyos. Rang tasvir bolalarda tabiatni kuzatish, rangni his qilish, ranglar ohangini tanlash, ta’sirli tasvir

yarata olish qobiliyatini shakllantiradi.

Tasviriy san’at fani o‘quvchilarning estetik dunyoqarashini, tasavvurini va ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, rang tasvir yo‘nalishi tasviriy san’at ta’limining asosiy qismlaridan biri bo‘lib, u bolalarda ranglar bilan ishlash madaniyatini, obrazli fikrlashni va tasviriy ifoda vositalarini ongli qo‘llashni rivojlantiradi.

Asosiy qism

1. Rang tasvir fanining mazmuni va vazifalari

Rang tasvir yo‘nalishi real hayotdagi ob’yektlarni rangli tasvirlash, nur va soya orqali hajm berish, fazoda tasvir yaratish kabilarni o‘rgatadi. Asosiy maqsad – o‘quvchilarga rang bilan ishlash ko‘nikmalarini berish, ularni ijodiy yondashuvga o‘rgatish va badiiy didni shakllantirish.

Rang tasvir — tasviriy san’atning muhim bo‘limi bo‘lib, u real hayotdagi ranglar, nur va soya, jismlarning hajmdorligi, fazoda joylashuvini ranglar orqali ifoda etishni o‘rgatadi. Bu fan o‘quvchilarda quyidagi ko‘nikmalarni shakllantiradi:

- Ranglar haqida nazariy bilimlar;
- Ranglarni aralashtirish, yangi ohanglar yaratish;
- Ob’yektlarni hajm bilan tasvirlash;
- Kompozitsiya yaratish va ranglar muvozanatini saqlash.

2. Rang tasvir fanini o‘qitishdagi metodik yondashuvlar

Dars jarayonida qo‘llaniladigan asosiy usullar:

- Kuzatishga asoslangan mashqlar: tabiat, oddiy jismlar, gullar, meva-sabzavotlar.
- Nazariy tushunchalarni amaliyot bilan bog‘lash: ranglar doirasi, asosiy va ikkilamchi ranglar.
- Mustahkamlovchi ijodiy ishlar: mavzuga oid mustaqil rasm chizish.
- Interaktiv usullar: jamoaviy ish, elektron vositalar orqali rang tahlili.

Metodik yondashuvlar darsning mazmuniga, sinf darajasiga va o‘quvchilarning qiziqishiga qarab tanlanadi. Quyidagilar asosiy usullardan hisoblanadi:

- Nazariy tushuncha va amaliy mashqlar uyg‘unligi;

- Rasmni bosqichma-bosqich chizish metodikasi;
- Raqamli texnologiyalar yordamida interaktiv mashg‘ulotlar;
- Individual va guruhli ishlarni uyg‘unlashtirish;
- Kuzatish va tasavvur asosida ijodiy ishlar bajarish.

3. Rang tasvirdagi faol ta’lim va ijodkorlik

O‘quvchilarga ranglar haqida quyidagi bilimlar beriladi:

- Asosiy va ikkilamchi ranglar;
- Rangsiz va neytral ranglar;
- Rassomlar tomonidan qo‘llaniladigan ranglar ohangi va kontrasti;
- Rasmda hissiyot va kayfiyatni ifodalovchi ranglar tanlovi.

Ushbu fan o‘quvchilarda:

- Estetik did va rang hissini;
- Mustaqil ishlash va fikrlash qobiliyatini;
- San’atga qiziqishni va o‘ziga ishonchni;
- Badiiy tafakkur va tasavvurni rivojlantiradi.

Bu orqali ular nafaqat san’atda, balki boshqa fanlarda ham ta’sirchan fikr yuritishni o‘rganadilar.

4. Dars jarayonida qo‘llaniladigan materiallar va texnikalar

Rang tasvir darslarida turli vositalardan foydalaniladi:

- Guash, akvarel, pastel, rangli qalamlar;
- Grafik planshet va raqamli ilovalar;
- Ko‘rgazmali qurollar: rang doirasi, mashq namunasi, slaydlar.

5. O‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirish

Rang tasvir darslari o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ranglar orqali obraz yaratishga undaydi. O‘qituvchi o‘quvchini erkin ifoda, izlanish, tajriba o‘tkazishga yo‘naltirishi muhim. Baholashda ijodiy yondashuv, urinishlar va

g‘oyaning yangiligi e’tiborga olinadi.

6. O‘qituvchi oldidagi vazifalar

Rang tasvirni o‘qitishda muallim:

- Bo‘lajak mashqlarning maqsadini aniq belgilashi;
- O‘quvchilarning individual imkoniyatlarini inobatga olishi;
- Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan (raqamli rasm chizish, media resurslar) foydalanishi;
- Qo‘rqmaslik, erkin ifoda va izlanish muhitini yaratishi lozim.

MUHOKAMA

Rangtasvir tasviriy san’atning eng muhim turlaridan bo’lib, maxsus polotnolarga, devorlarga ishlanadi. Tasviriy san’at asarlarida ifodalangan maqsad va mazmunni ochib berishda rang muhim o’rin egallaydi. Rangtasvir asarlari xarakteriga ko’ra monumental, dekorativ, mo’jaz, dastgohli turlarga bo’linadi. Monumental rangtasvir me’morchilik bilan bog’liq bo’lib, ular uylarning devorlarini, shiftlarini bezashda qo’llaniladi. Katta hajmda uzoqdan ko’rishga mo’ljallanganligi uchun bular yaxlitlashtirilgan holda ishlanadi, ranglar ham shartli ravishda olinadi. Mo’jaz san’at asarlari Turli mamlakatlarda, shu jum ladan, O’zbekiston hududida judahamqadim zamondan taraq qiy etib, qadimiy qo’lyozmalar ga ishlangan. Chunonchi. Alisher Navoiyning «Xamsa» asarlariga ishlangan rasmlar bunga misol bo’la oladi. Dastgohli rangtasvir asarlari keng tarqalgan bo’lib, maxsus matolar, karton, yog’och, romkaga tortilgan mato-xolst va shu kabilarga ishlanadi.Dastgohli rangtasvir moybo’yoq.guash, suvbo’yoq, tempera bo’yoqlarida maxsus dastgoh (molbert) larga o’rnatilib ishlanadi. Grafika – lotincha «grafo» so’zidan olingan bo’lib, «yozaman», «chizaman» degan ma’noni anglatadi. Tasviriy san’atning bu turiga oddiy va rangli qalamda ko’mir, pastel, sangina, suvbo’yoq,guash va tushda ishlangan bezaklar, turli

plakatlar, hajviyrasmlar va hakozolar kiradi. Haykaltaroshlik – tasviriy san’atturlaridan biri. U lotincha «skulpo»so’zidan olinib, qattiq materiallarga «qirqish, kesish, o’yish, taroshlash» orqali ishlov berish ma’nosini anglatadi. Tasviriy san’atning turlari. Portret – rangtasvir janrlariichida eng qadimiylaridan bo’lib, kishilarning tashqi va ichki kechinmalarini tasvir orqali ochib beradi. Portret janrida ishlangan tasviriysan’at asarlari bizga musavvir yashagan davrni,madaniyatini hamda tasvirdagi kishining ruhiyatini asarda talqin etadi. Avtoportret – portret janrining ko’rinishlaridan biri bo’lib, musavvir o’zining tashqi qiyofasini o’zi tasvirlaydi.

Xulosa

Rang tasvir yo‘nalishini o‘qitish metodikasi tasviriy san’at fanida o‘quvchilarning estetik tarbiyasi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Zamonaviy yondashuvlar, innovatsion vositalar va to‘g‘ri pedagogik metodlar orqali bu yo‘nalishni samarali tashkil qilish mumkin.

Rang tasvir fani tasviriy san’at ta’limida asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. Bu fan o‘quvchilarning dunyoqarashi, rang hissi va badiiy salohiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Uni samarali o‘qitish orqali ta’lim jarayoni nafaqat qiziqarli, balki mazmunli va ta’sirli kechadi.

Ma’lumki, tasvir ishlashni rang vositasida ishlash jarayonida atrof-muhit holati muhim ahamiyatga ega. Chunki chizilayotgan ob’yektga yorug’lik manbai atrofidagi boshqa buyumlarni ta’siri kuzatiladi. Ular O’z rangi, tusi bilan o’zaro muvofiq yoki nomuvofiq bo’lishi mumkin. Rassom ana shunday o’zgarishlarni chuqur anglab, tahlil qilib, so’ng ifoda etishi kerak. Aks holda tasvir jonsiz, ta’sirsiz chiqib qoladi, o’rganayotganlar uchun bunday holatlarni hisobga olib tasvirlashda natyurmortlar juda qo’l keladi. Chunki unda buyumlardagi soya, teri, shu’lalar, rang tuslarining o’yini ifodaviyligi yaqqol ko’rinib turadi. Ular tasvir shaklini, yorqinligini, yaxlitligini ko’rsatishda xizmat kiladi. Natyurmortni qanday xonada

qo’yilganligini ham uning yorug’ yoki qorong’iligi nur derazadan qay holatda va burchak ostida tushayotgani xam muhim ahamiyat kasb etadi. Shu’la («blik») va rangli shu’la («refleks») natyurmortdagi deyarli barcha predmetlarda aks etib turadi. Ayniqsa, yaltiroq sirtli narsalar sathida bu yaxshi sezilib turadi. Chunki ular yorug’likni yutmaydi,balki yog’dulanib qaytaradi. Nurni o’zida sindirib yuboradigan sirtli narsalarda aks shu’lalarni ba’zan sezib olish qiyinroq bo’ladi. Ammo ularni talaba ilg’ab olishini va tasvirlashni doimo mashq qilishi kerak. Buning uchun xar bir o’rganuvchi yosh rassom o’z bilimini ham nazariy, ham amaliy jixatlarini kitob qo’llanmalaridan o’qib rangtasvir namunalarini muzey va ko’rgazma zallarida ko’rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. **Hamroqulova M. T. qizi, Zulfiev R. N., Baymetov B. B.** Bo‘lajak rassom-o‘qituvchini tayyorlashda akademik chizmachilikni o‘qitish nazariyasi va amaliyoti // Fan va ta’lim ilmiy jurnali. – 2020.
2. **Xudoyberganov A.** Tasviriy san’at va chizmachilik metodikasi. – Toshkent, 2020.
3. **Yo‘ldoshev M.** Rangtasvir asoslari. – Samarqand, 2018.
4. **O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi.** Tasviriy san’at fan dasturi.
5. **Internet manbalari:**– www.ziyonet.uz– www.pedagog.uz
6. **Pedagogik texnologiyalar asoslari.** – Toshkent, 2019.
7. **Milliy naqshlar orqali o‘quvchilarda badiiy-estetik tafakkurni shakllantirish metodikasini takomillashtirish.**
8. **Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida sinflarni ikki guruhga bo‘lib tasviriy san’at va chizmachilik darslarini o‘tkazish.**
9. **Milliy kashtachilik san’ati: tarix, an’ana va zamonaviylik chorrahasida.**

ВЛИЯНИЕ ЦЕНТРАЛИЗОВАННОЙ МОДЕЛИ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ НА СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ КАРАКАЛПАКСТАНА В 1960–1980-е ГОДЫ

Мадреймов Фархат Махсетбаевич

Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза.

Шамшетдинова Дилафруза Исмайыловна

Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза.

Аннотация: *В статье анализируется социальная политика Каракалпакстана 1961–1985 гг. в условиях централизованного управления и экологического кризиса. Отмечается, что данная модель ограничивала социальное развитие и снижала уровень жизни населения.*

Ключевые слова: *социальная политика, Каракалпакстан, централизованное управление, Аральский кризис, инфраструктура, уровень жизни населения.*

Annotatsiya: *Maqolada 1961–1985 yillarda markazlashgan boshqaruv va ekologik inqiroz sharoitida Qoraqalpog‘istondagi ijtimoiy siyosatning asosiy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ijtimoiy rivojlanishning cheklanishi va aholi turmush darajasiga salbiy ta’sirini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy siyosat, Qoraqalpog‘iston, markazlashgan boshqaruv, Aral inqirozi, infratuzilma, aholi turmush darajasi.*

Abstract: *The article analyzes social policy in Karakalpakstan (1961–1985) under centralized governance and environmental crisis. It shows how this system limited social progress and affected living standards.*

Keywords: *social policy, Karakalpakstan, centralized management, Aral crisis, infrastructure, living standards.*

В послевоенные десятилетия Каракалпакстан, на фоне общесоюзных достижений, испытывал серьёзные экономические трудности. Региональная экономика оставалась преимущественно аграрной, а бюджет формировался по остаточному принципу. Несмотря на постепенную стабилизацию административной системы, сохранялись проблемы хозяйственной специализации районов и неравномерности развития отраслей. Особое место занимала рыбная промышленность, подчинённая интересам центра. Уже тогда проявлялись предпосылки Аральского кризиса, негативно повлиявшего на социально-экономическую жизнь региона.

Основными физическим потребностям мы можем отнести питание, жилье, здравоохранение, транспорт, связь. В Каракалпакстане наметились два типа национальных особенностей потребления – традиционно-национальный и современно-национальный [1]. Взаимосвязанность традиционного, исторического и современного очевидна, ярко выражается во всем: питании, условиях жизни, социальной инфраструктуры.

В изучаемый период на душу населения приходилось хлеба и хлебопродуктов – 89 кг в год, риса – 4,8, масла растительного – 6,1, на самом деле было потреблено мучных изделий –125,3, риса – 16,7, масло растительного – 11,0 кг. В 1965-1978 гг. годовое потребление мяса на душу населения в СССР приходилось 56 кг, рыбы – 16,9 кг, молока – 320, овощей - 90, картофеля – 120, хлеба - 140 кг. Однако по Каракалпакстану даже в конце 1980-х годов не был достигнут этот уровень. На душу населения мяса потреблено 26,4 кг, молока – 165,6, картофеля – 23, овощей – 67,4 [2].

В 1960 году в Каракалпакстане насчитывалось 9000 жилых домов. В 1959-1965 гг. на строительство жилья было вложено 83,2 млн. руб., в 1961-1970 гг. были сданы в эксплуатацию 3021 тыс. кв.м. жилья. Даже по СССР уровень удовлетворения потребности населения в жилье составлял в 1970-х годах 80-85% [3].

В области здравоохранения не хватало квалифицированных медицинских кадров. В 1960 году по СССР на каждого 10000 человек приходилось 20,1 врача, 64,7 среднего медперсонала, по Узбекистану - 13,8 и 44,4, то по Каракалпакстану – 7,2 и 30,8 соответственно. В 1965 году на здравоохранение и физическую культуру было выделено 6,9 млрд. рублей, в 1975 году – 12,9, 1978 году – 15,6 млрд. рублей [3]. Однако, Каракалпакстан всегда обеспечивался по остаточному принципу.

В сельском хозяйстве наряду с применением большой группы пестицидов, широко проводилась химическая дефолиация – предуборочное удаление листьев с хлопчатника для облегчения его механизированной уборки. Глубоко проникая в почву, дефолианты просачивались в грунтовые воды, заражали их. В 1970-1985 гг. в регионе увеличились больные паратифом, туберкулезом, другими раковыми, инфекционными болезнями. Они усилились к концу 1980-х годов, увеличилась детская смертность, например, удельный вес детской смертности составила 26,8% от общего числа умерших. Особенно увеличились больные с врожденными аномалиями, психическая неразвитость, болезни органов дыхания, крови, эндокринной системы. У взрослого населения – болезни желчно-каменных, хронических гастритов, язв, почек, сердечно-сосудистых систем [4].

Демографический взрыв 1960-1970-х гг. сделало возможным превалирование в социальной структуре каракалпакского общества детей и подростков (49,9%). Если в 1959-1960 учебном году количество учеников было 94,5 тыс., то в 1970 году оно составило 187,2 тыс., к середине 1980-х гг. – около 250 тыс. человек. А в 1985-1986 учебном году в республике действовали 857 школ с охватом около 180 тыс. детей, при этом многие школы исчерпали сроки эксплуатации, постройками из глины и пахсы. Поэтому в школах дети обучались в две, иногда в три смены, что, естественно, сказывалось на учебном процессе [5].

В 1960 году было 305 массовых библиотек, а в 1985 году – 567. Распространилась система кинопоказов, с 1964 года начала работу Нукусская телестудия [6]. В 1976 г. в эксплуатацию было введено 18039 кв. м. жилья, что позволило улучшить условия около 1000 семей [7], но это не решало этой проблемы, устанавливались длинные очереди на получение квартир.

В 1981 – 1982 годы на развитие водопроводных сетей было направлено 1,4 млн. руб. и было введено в действие 4,4 км водопроводных сетей. В 1982 году принято специальное постановление о строительстве водовода Туямуюн – Нукус – Тахтакупыр, Ургенч – Мангит – Тахиаташ – Кунград – Кульсары» [8].

Ситуация с питьевой водой существовала и в других городах. В городе Турткуле в 1984 году проживало около 32 тысячи человек. Из них было обеспечено питьевой водой 20 тыс. человек или 69% населения. Протяженность водопроводной системы составляла 22 км., а протяженность всех улиц г.Турткуля почти 100 км. Канализационная система в городе отсутствовала. В поселке Бустан Элликалинского района население питалось водой из канала, а в зимнее время оно оставалось без воды [9].

Домостроительный комбинат Нукуса был рассчитан на строительство исключительно «четырехэтажек» (т.е. 32-квартирный вариант). Ограниченность в этажности строительства повлияло на формирование выразительности жилых архитектурных ансамблей. К тому же 80% строительство города Нукуса состояла из одноэтажных строений, в том числе около 70% занимали индивидуальные жилые дома. Эта планировка занимала большую территорию, затрудняло и удорожало стоимость инженерных коммуникации и, конечно, ухудшала архитектурный облик. Было принято Постановление от 28 января 1980 г.: «Об упорядочении жилищного строительства в городе Нукусе» решением, которого было запрещено строительство одноэтажных домов в городе Нукусе [10].

В созданном в конце 1970-х годов новом Элликалинском районе в 1980 году велось строительство жилого поселка хлопкоочистительного завода, которая была введена в эксплуатацию в 1981 году, карьер по производству дробленных щебней, типовое здание районного узла связи с автоматической связью на 500 номеров, радиоузел, детский сад на 140 мест, баня на 26 человек в час. В 1982 году был построен и сдан в эксплуатацию двухквартирный двухэтажный жилой дом. В 1983 году сдан в эксплуатацию кирпичный завод, мощностью 10 млн. штук кирпича в год. Для рабочих завода построено жилье на 8 квартир, была проведена газификация завода и жилого поселка, также был сдан Дворец культуры хлопкозавода. В 1984 году в районном центре – Бустане – жилой коммунальный фонд достиг свыше 68 тысяч квадратных метров жилья [11].

Больше половины хлопка-сырца убирались вручную, приходилось привлекать на длительный период уборочной страды учащихся студентов и горожан. Приписки и хищения и другие злоупотребления были выявлены во всех отраслях бытового обслуживания и торговли. В 1983-1985 гг. 150 руководящих работников за различные нарушения были привлечены к уголовной ответственности, было заменено 43 руководителей областного масштаба [12].

1980 г. в Каракалпакстане было 15 районов, 9 городов, из них 8 городов республиканского подчинения и 1 районного подчинения. Поселков городского типа были 13, кишлаков 88 [13]. В 1980 году в Каракалпакстане на каждого жителя приходилось в среднем 10,8 кв.м. жилья, что был одним из низких по Узбекистану. В 1980 году по республике общий жилищный фонд составлял 10,4 млн. кв. метров, из них 3,6 млн. кв. м. составлял городской жилищный фонд, а остальные 6,8 млн. кв. м. – сельский. Этот фонд включал и 5,8 млн. кв. м. жилья индивидуальной собственности населения [14]. Индивидуальные застройщики на селе не обеспечивались строительными

материалами. Следовательно, наблюдалось быстрый рост миграции населения из села в город.

Изменение социальной структуры Каракалпакстана в 1960–1980-е годы было связано с процессами модернизации, требовавшими развития инфраструктуры и повышения уровня жизни населения. Быстрый рост численности жителей усиливал дефицит жилья и коммунальных услуг, тогда как централизованная система хозяйствования не обеспечивала необходимых темпов развития. Нерациональное использование средств, многочисленные незавершённые стройки и убыточные предприятия приводили к росту долгов и снижению эффективности экономики региона.

Несмотря на отдельные успехи в развитии аграрного производства и повышении образовательного уровня населения, экономическая отдача оставалась низкой. Командно-административная модель породила иждивенчество, безразличие к результатам труда и утрату инициативы. В результате общество оказалось в состоянии идеологической зависимости, когда прогрессивные преобразования сочетались с просчётами и нереализованными надеждами.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ

1. **Бекбулатова Г. А.** Влияние социально-экономических факторов на уровень потребления населения Каракалпакстана // Вестник ККО АН РУ. – 1997. – № 3.
2. **Рзаев К.** Демографическое развитие Советской Республики Каракалпакстан // Вестник ККО АН РУ. – 1991. – № 2.
3. **Народное хозяйство СССР в 1985 г.** – Москва, 1986.
4. **Курбаниязов А.** Воспроизводство и использование трудового потенциала в условиях экологического кризиса // Вестник ККО АН РУ. – 1995. – № 1.

5. **Огай О. А., Срымова Ж. А.** О социальной защите населения Республики Каракалпакстан в условиях перехода к рыночной экономике // Вестник ККО АН РУ. – 1994. – № 4.
6. **Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Қарақалпақстан XIX әсирдиң екинши ярымынан XXI әсир басына шекем.** – Нөкис, 2003.
7. **Центральный государственный архив Республики Каракалпакстан (ЦГА РК).** Ф. 551. Оп. 2. Д. 6282.
8. **Центральный государственный архив Республики Каракалпакстан (ЦГА РК).** Ф. 551. Оп. 2. Д. 5613.
9. **Центральный государственный архив Республики Каракалпакстан (ЦГА РК).** Ф. 551. Оп. 2. Д. 5127.
10. **Центральный государственный архив Республики Каракалпакстан (ЦГА РК).** Ф. 551. Оп. 2. Д. 5270.
11. **Центральный государственный архив Республики Каракалпакстан (ЦГА РК).** Ф. 551. Оп. 2. Д. 5588.
12. **Центральный государственный архив Республики Узбекистан (ЦГА РУз).** Ф. Р-2454. Оп. 6. Д. 4193.
13. **Народное хозяйство Узбекской ССР за 70 лет Советской власти.** Юбилейный статистический сборник. – Ташкент, 1987.

ISLOHOTLAR VA ZIDDIYATLAR: 1960–1980-YILLARDA QORAQALPOG‘ISTON AGRAR SIYOSATINING IJTIMOIY-IQTISODIY TAHLILI

Shamshetdinova Dilafruza Ismayilovna

Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Maqolada 1960–1980-yillarda Qoraqalpog‘istondagi agrar o‘zgarishlar ko‘rib chiqiladi. Unda kolxozlarning yiriklashtirilishi, sovxozlarning tashkil etilishi, paxtachilik va sholikorlikning rivojlanishi hamda qishloq xo‘jaligining mexanizatsiya va kimyolashtirilishi jarayonlari*

tahlil qilinadi. Shu bilan birga, paxta monokulturasi va kimyoviy vositalardan ortiqcha foydalanishning salbiy ijtimoiy hamda ekologik oqibatlari ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: *Qoraqalpog‘iston, agrar islohotlar, kolxoz, sovxoz, paxtachilik, sholikorlik, mexanizatsiya, kimyolashtirish, monokultura, ekologiya.*

Аннотация: *В статье рассматриваются аграрные преобразования Каракалпакстана в 1960–1980-х годах. Анализируются процессы укрупнения колхозов, создание совхозов, развитие хлопководства и рисоводства, а также последствия механизации и химизации сельского хозяйства. Вместе с тем выявляются негативные социальные и экологические последствия монокультуры хлопка и чрезмерного применения химических средств.*

Ключевые слова: *Каракалпакстан, аграрные реформы, колхозы, совхозы, хлопководство, рисоводство, механизация, химизация, монокультура, экология.*

Abstract: *The article examines the agrarian transformations in Karakalpakstan during the 1960s–1980s. It analyzes the consolidation of collective farms, the establishment of state farms, the development of cotton growing and rice cultivation, as well as the impact of mechanization and chemicalization in agriculture. Also reveals negative social and environmental consequences of cotton monoculture and the excessive use of chemical substances.*

Keywords: *Karakalpakstan, agrarian reforms, collective farms, state farms, cotton cultivation, rice cultivation, mechanization, chemicalization, monoculture, ecology.*

Kirish. 1960-yillardan boshlab Qoraqalpog‘istonda qishloq xo‘jaligi sohasida keng ko‘lamli islohotlar amalga jshirila boshladi. Ushbu islohotlar markaziy hokimiyatning qat’iy rejalashtiruvi va agrar sektorni intensifikatsiya qilish maqsadlari asosida amalga oshirildi. Boshlang‘ich maqsad – paxtachilikni respublikaning asosiy iqtisodiy yo‘nalishiga aylantirish, shu orqali davlat rejalari va eksport ehtiyojlarini ta’minlash edi. 1960-yillarda paxta maydonlari sezilarli darajada kengaydi va bu ko‘p jihatdan yangi yerlarni o‘zlashtirish hamda irrigatsiya tarmog‘ini qayta qurish natijasi hisoblanadi.

Shu bilan birga, bunday monokultura nafaqat yerning tabiiy hosildorligini kamaytirdi, balki bioxillikning pasayishi va ekologik muammolarni ham keltirib chiqardi. Bu davrda qishloq xo‘jaligini intensifikatsiya qilish maqsadida mexanizatsiyalash va kimyolashtirish keng yo‘lga qo‘yildi. Mineral o‘g‘itlar va pestitsidlarning keng qo‘llanilishi qator ijobiy natijalar bersa-da, ularning nazoratsizligi yer, suv va havo resurslarining ifloslanishi, aholi sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatishi bilan tavsiflandi.

Asosiy qism. Islohotlar doirasida eng birinchi qadam – kolxozlar va sovxozlarni qayta tashkil etish bo‘ldi. 1957-yilda Qoraqalpog‘istonda iqtisodiy jihatdan samarasiz deb topilgan 119 kolxoz 25 sovxozga aylantirildi. Bu asosan Kegeyli, Chimboy, Qo‘ng‘irot va Taxtako‘pir tumanlariga taalluqli bo‘lib, maqsad – paxta ishlab chiqarish samaradorligini oshirish edi[1:22]. Keyinchalik 1960-yillarda kolxozlarning soni 410 dan 200 taga qisqartirildi va ularning maydonlari o‘rtacha 883 gektarni tashkil etdi. Bungacha uning umumiy maydoni 364 gektar bo‘lgan[2:288]. Biroq, kolxozlarning yiriklashtirilishi aholi uchun qiyinchiliklar tug‘dirdi, chunki odamlarni uzoq masofadagi qishloqlardan katta markaziy posyolkalarga ko‘chirish kerak edi. Bu esa ularning psixologiyasi va mehnat samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

Mexanizatsiyaning keng qo‘llanilishi yerga ishlov berishni tezlashtirib, mehnat sarfini kamaytirdi. Misol uchun, 1932-yilda Qoraqalpog‘istonda traktorlar soni 279 ta bo‘lgan bo‘lsa, 1967-yilda bu ko‘rsatkich 13 388 taga yetdi. Shuningdek, 300 ta don terib oluvchi kombayn, 2000 dan ziyod paxta terib oluvchi mashinalar, 932 ta qurak teruvchi mashinalar va 1522 ta yuk avtomobillari qishloq xo‘jaligi samaradorligini sezilarli darajada oshirdi[3:89].

Paxta maydonlari 1968-yilda 1913-yilga nisbatan taxminan yigirma barobar ko‘paydi. Bu esa nafaqat yerlarni kengaytirish, balki irrigatsiya tarmog‘ini samarali qayta qurish va texnikani keng qo‘llash bilan ta’minlandi. Shu bilan birga, respublikaning paxta ishlab chiqarishida o‘zgarishlar kuzatildi: 1958-yilda respublikada 193 ming tonna paxta topshirilgan bo‘lsa, 1965-yilda bu ko‘rsatkich

260 ming tonnaga yetdi. Shuningdek, 1959–1965-yillarda davlatga 1,558 mln tonna paxta topshirildi[2:292-293]. Ammo paxta maydonlarini kengaytirish boshqa qishloq xo‘jalik ekinlarining rivojlanishiga salbiy ta’sir qildi, bir tomonlama rivojlanish kuzatildi.

Suv xo‘jaligi va irrigatsiya tizimini rivojlantirishga katta e’tibor qaratildi. 1962–1965-yillarda Kattag‘ar va Begjap nasos stansiyalarini qurish va kanallar rekonstruksiyasi orqali paxta va sholi maydonlarini suv bilan ta’minlash ishlari olib borilib[4:255-256], 23 ming gektar yangi yerlar qishloq xo‘jaligi aylanmasiga kiritildi. 1966–1970-yillarda suv xo‘jaligi ishlariga 125,1 mln rubl sarflandi, bu esa 1959–1965-yillardagi 29,5 mln rublga nisbatan katta ko‘rsatkichdir. Jami 166 km uzunlikdagi Suenli, Kuanish jarma, Kegeyli va Yeshimo‘zak kanallari qayta tiklanib, magistral kanallarning quvvati soniyasiga 300 m^3 dan 560 m^3 gacha oshirildi[5:54]. Bu esa suv resurslarini samarali taqsimlashga imkoniyat berdi. Biroq, bu davrda Orol dengizi oqimining pasayishi kuzatildi, olimlar va ekologlar bu haqda bir necha bor ogohlantirgan bo‘lsa-da, yechimiga e’tibor qaratilmadi.

1960–1970-yillarda sholikorlik respublikaning asosiy qishloq xo‘jaligi yo‘nalishiga aylandi. 1962–1965-yillarda 7,5 ming gektar yangi yerlardan sholi yetishtirish uchun foydalanildi va 8 ta ixtisoslashtirilgan sovxoz va 1 ta kolxoz tashkil etildi[2:293]. 1970-yilga kelib sholi maydonlari 60 gektarga yetdi, umumiy qishloq xo‘jaligi yerlari esa 203 ming gektarni tashkil etdi[2:295]. Bu davrda 43 ta kolxoz va 38 ta sovxoz paxta yetishtirishga, 23 ta sovxoz sholi yetishtirish, 7 tasi sabzavot, poliz ekinlari va kartoshka yetishtirish, yana 7 tasi meva va uzum yetishtirishga ixtisoslashgan edi. 20 ta chorvachilik sovxozidan 14 tasi go‘sht, 2 tasi sut, 8 tasi qorako‘l, 2 tasi asalarichilik, 1 tasi esa parrandachilik yo‘nalishida faoliyat yuritgan[1:21]. Respublikaning asosiy ekinlari – paxta, sholi, sabzavot, kartoshka, mevalar va chorvachilik bo‘lib, ularning maydonlari va mahsuldorligi doimiy o‘sish ko‘rsatdi. Yalpi sholi hosili 1965-yilda 25,6 ming tonna bo‘lgan bo‘lsa, 1970-yilda 39,1 ming tonnaga yetdi va 1980-yilda 281,8 ming tonnaga chiqdi[1:48]. Hosildorlik

ham o‘zgaruvchan bo‘lib, 1971–1975-yillarda yillik o‘rtacha 32,6 s/ga, 1976–1980-yillarda 45,3 s/ga, 1981–1985-yillarda 34,6 s/ga ni tashkil etdi[6:10].

Biroq, agrar sektorning monoixtisoslashuvi, asosan paxta va sholiga qaratilgani, boshqa oziq-ovqat va ozuqa o‘simliklari rivojlanishiga to‘siq bo‘ldi. Masalan, beda ekish maydonlari sezilarli darajada qisqardi va 1955 yilda beda hosili rejadagi 60 sentner/ga o‘rniga 18 sentner/ga bajarilgan[3:112]. 1956 yilda esa maydonlar deyarli yarmidan ham kamaydi va faqat 16,4 tonna urug‘ to‘plandi. Bu esa o‘z navbatida oziq-ovqat ta’minotida qiyinchiliklarni keltirib chiqardi va chorvachilikka salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

1965–1985-yillarda davlat hissasi bilan yangi yerlar aylanmaga kiritildi, sovxoz va davlat qishloq xo‘jaligi komplekslari tez sur’atda rivojlanib, soni besh baravarga ko‘paydi. 1983-yilga kelib sovxozlar soni 127 taga yetdi va ular 302,6 mln rubllik mahsulot ishlab chiqardi[1:26]. Bu davrda kolxoz va sovxozlar orasida texnik va resurs jihatdan nomutanosibliklar hali ham saqlanib qoldi. Kolxozlar sovxozlardan zamonaviy texnikalar va yuqori samarali mashina jihozlari bo‘yicha orta qoldi, shuning uchun ularning samaradorligi pastroq bo‘lib qoldi. Mexanizatsiya va texnologiyalar keng qo‘llanilishi natijasida kolxozlarda mehnat unumdorligi oshdi, kolxoz qishloq aholisining soni qisqardi, 1979 yilda kolxozchilar ulushi 14,6% ga tushdi, shu bilan birga malaka va madaniy darajasi yuqori bo‘lgan ishchilar soni 60,1% ni tashkil qildi[8:47].

1984-yildan boshlab, Qoraqalpog‘istonda qishloq xo‘jaligi rivojlanishida to‘siq va ziddiyatli jarayonlar kuzatildi. Ko‘plab islohotlar, yuqori malakali kadrlarni jalb qilish va ilmiy-texnik progressga e’tibor qaratilishiga qaramay, boshqaruvdagi kamchiliklar va demografik hamda ekologik muammolar qishloq xo‘jaligi rivojlanishini sekinlatdi. 1976–1980-yillarda mahsulot o‘sishi 21% bo‘lgan bo‘lsa, 1981–1985-yillarda 9% va 1986–1990-yillarda 6% ga tushdi. Bu ko‘rsatkichlar, davlat investitsiyalari va texnik yangilanishga qaramay, samaradorlikning pastligini ko‘rsatdi[9:30].

Xulosa qilib aytganda, 1960–1980-yillarda Qoraqalpoqstondagi agrar islohotlar ko‘p qirrali va ziddiyatli jarayon edi. Davlat rejalashtirishi va paxta monokulturasi davlat vazifalarini bajarishni ta’minlasa-da, yer degradatsiyasi, bioxillikning pasayishi va ekologik muammolarni keltirib chiqardi. Mexanizatsiyalash va kimyolashtirish mehnat samaradorligini oshirsa-da, kimyoviy moddalarning nazoratsiz qo‘llanilishi salomatlik va atrof-muhit uchun xavfli bo‘ldi. Kolxoz va sovxozlarning qayta tashkil etilishi ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarga olib keldi, biroq aholini ko‘chirish va moslashishda qiyinchiliklar yuzaga keldi. Ixtisoslashtirilgan paxta va sholi maydonlari boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlari rivojlanishiga to‘siq bo‘ldi va oziq-ovqat ta’minotida kamchiliklar yuzaga keltirdi.

Shu bois, Qoraqalpoqstondagi agrar sektordagi islohotlar mamlakat iqtisodiyotida muhim rol o‘ynasa-da, ko‘plab ekologik, ijtimoiy va samaradorlik muammolari yechim topmagan holda qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. **Шамамбетов Б.** Аграрное развитие Республики Каракалпакстан в 1965–1986 гг.: опыт и проблемы. – Нукус, 2015.
2. **Қарақалпақстан XIX әсирдиң екинши ярымынан XXI әсирге шекем.** – Нөкис, 2003.
3. **Экономическое преобразование Каракалпакии за годы советской власти.** – Нукус, 1969.
4. **Сарыбаев К.** История орошения Каракалпакстана. – Нукус, 1995.
5. **Бекимбетов А.** Сельское хозяйство Каракалпакии в годы второй пятилетки // Вестник ККФАНУз. – 1975. – № 1.
6. **Народное хозяйство Узбекской ССР в 1985 году.** – Ташкент, 1986.
7. **Народное хозяйство Каракалпакской АССР за 60 лет.** – Нукус, 1984.

8. **Молдахметов К. М.** Колхозное крестьянство Каракалпакской АССР в период развитого социализма // Вестник ККФАНУз. – 1983. – № 2.
9. **Советское общество 70-е годы: опыт, проблемы.** – Москва: Наука, 1988.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI PSIXOLOGLARIDA KASBIY KOMPETENTLIK

Turg‘unov Naufal Shuhrat o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi

Annotatsiya: *Maqolada ichki ishlar organlari tizimida faoliyat yurituvchi psixologlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Psixolog kadrlarga qo‘yiladigan kasbiy talablar, kompetentlikning tarkibiy qismlari, uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik, psixologik va tashkiliy mexanizmlar ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, xizmat jarayonida uchraydigan ekstremal va stress omillarga mos ravishda psixologlarni tayyorlashning zamonaviy yondashuvlari bayon etilgan.*

Аннотация: *В статье освещается вопрос развития профессиональной компетентности психологов, работающих в системе органов внутренних дел. Научно проанализированы профессиональные требования, предъявляемые к кадровым психологам, составляющие элементы компетентности, а также педагогические, психологические и организационные механизмы, способствующие её развитию. Кроме того, изложены современные подходы к подготовке психологов с учётом экстремальных и стрессовых факторов, возникающих в процессе службы.*

Annotation: *The article discusses the development of professional competence among psychologists working within the internal affairs system. It*

provides a scientific analysis of the professional requirements for psychological personnel, the components of competence, and the pedagogical, psychological, and organizational mechanisms that contribute to its development. The article also presents modern approaches to training psychologists in accordance with the extreme and stressful factors encountered in the course of service.

Kalit so‘zlar: *kasbiy kompetentlik, psixolog, ichki ishlar organlari, stress-menejment, kommunikativ kompetensiya, ekstremal psixologiya.*

Kirish. Ichki ishlar organlari faoliyati jamiyat xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklarni oldini olish va jamoat tartibini saqlash kabi strategik vazifalarni bajaradi. Bu jarayonda psixologlarning o‘rni tobora ahamiyat kasb etmoqda. Chunki ichki ishlar xodimlari doimo stress, xavf, ekstremal vaziyatlar va yuqori emotsional zo‘riqish sharoitida ishlaydi. Psixolog xodimlarning ruhiy barqarorligini ta’minlash, jamoada sog‘lom muhit yaratish, xavfli vaziyatlarni oldini olish va tezkor qaror qabul qilish jarayonlariga yordam beradi. Shu bois, ichki ishlar organlari psixologlarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish dolzarb va strategik ahamiyatga ega hisoblanadi.

Asosiy qism. Psixologning kasbiy kompetentligi — bu uning nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, shaxsiy sifatlari, kasbiy etika va ichki ishlar organlari faoliyatiga mos psixologik tayyorgarlikni o‘z ichiga olgan integral tuzilma hisoblanadi [1].

Kasbiy kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari:

1. Psixodiagnostik kompetentlik. Xodimlarning emotsional holati, stressli vaziyatlar, shaxsiy xususiyatlarni baholash qobiliyati.

2. Psixokorreksion kompetentlik. Qiyin holatdagi xodimlar bilan ishlash, krizis intervensiya, relaksatsiya va stressni kamaytirish metodlarini qo‘llash.

3. Kommunikativ kompetentlik.Ishonchli muloqotni yo‘lga qo‘yish, agressiv yoki depressiya holatidagi shaxs bilan muloqot olib borish, konfliktni boshqarish.

4. Ekstremal psixologiya bo‘yicha kompetentlik.Favqulodda vaziyatlarda psixologik yordam ko‘rsatish, tezkor qaror qabul qilishda xodimlarga ko‘maklashish.

5. Emotsional-irodaviy barqarorlik. Psixologning shaxsiy stressga chidamliligi, murakkab vaziyatlarda o‘zini qo‘lga ola olishi.

6. Refleksiv kompetentlik. O‘z faoliyatini tahlil qilish, kamchiliklarni aniqlash va professional o‘sishga intilish.

Psixologlarni tayyorlash jarayonida maxsus modullar — ekstremal psixologiya, stress-menejment, muzokaralar psixologiyasi kabi yo‘nalishlar alohida o‘rgatiladi. Bunday yondashuv nazariy va amaliy bilimlarni tizimli ravishda o‘zlashtirishga yordam beradi. Keys-stadi, situativ mashg‘ulotlar, rolli o‘yinlar va voqealar modellashtirish psixologning real xizmat sharoitida to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Psixolog har bir ish jarayonidan keyin o‘z faoliyatini tahlil qilib, xulosa chiqarib borishi kasbiy o‘sish uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Debatlar, guruhiy tahlil, treninglar va simulyatsiyalar orqali kommunikativ va vaziyatni boshqarish ko‘nikmalari takomillashadi [2].

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari.

Kasbiy identifikatsiyani shakllantirish. Psixolog o‘zining ichki ishlar tizimidagi o‘rni, vazifalari va mas’uliyatini anglagan paytdan boshlab kasbiy takomuli tezlashadi [3].

Emotsional barqarorlikni rivojlantirish. Meditatsiya, avtotrening, mayndfulness, stress-menejment usullari psixologning barqarorligini ta’minlaydi.

Kommunikativ qobiliyatlarni kuchaytirish. Qiyin sub’ektlar bilan muloqot, muzokara psixologiyasi, konfliktlarni bartaraf etish texnikasi kasbiy samaradorlik uchun muhim.

Kognitiv-povedencheskiy mexanizmlar. Psixolog mijozining fikrlash jarayonlarini anglash, xatolarini to‘g‘irlash va pozitiv xulqni shakllantirishga yo‘naltirilgan usullardan foydalanadi.

Sotsial-psixologik mexanizmlar

Mentoring va superviziya. Tажribali psixologlar tomonidan yosh mutaxassislarga ko‘rsatiladigan metodik yordam kasbiy kompetentlikni tez rivojlantiradi.

Kasbiy sotsializatsiya. Ichki ishlar tizimidagi korporativ madaniyat, xizmat intizomi va jamoaviy munosabatlarga moslashuv psixologning faoliyati samaradorligini oshiradi.

Psixologik xavfsizlik muhitini yaratish. Jamoada ishonchli va ochiq muloqot muhiti xodimlar bilan ishlash samaradorligini oshiradi.

Tashkiliy mexanizmlar.

Malaka oshirish va qayta tayyorlash. Psixologlarni muntazam ravishda qayta tayyorlash, seminar va treninglarda ishtirok ettirish zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirishga imkon beradi.

Ish samaradorligini muntazam monitoring qilish. Psixolog faoliyatining natijadorligi, xodimlar qoniqish darajasi va stress indekslari tahlil qilinib boriladi.

Ilmiy-amaliy hamkorlik. Oliy ta’lim muassasalari, ilmiy markazlar va xorijiy ekspertlar bilan hamkorlik innovatsion texnologiyalarni joriy etishga yordam beradi.

Ichki ishlar organlari psixologlarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish ko‘p omilli, kompleks va uzluksiz jarayondir. Pedagogik, psixologik va tashkiliy mexanizmlarning birgalikda qo‘llanilishi psixologlarning xizmat faoliyatiga tayyorgarligini oshiradi, ekstremal vaziyatlarda samarali ish yuritish imkonini beradi, jamoada sog‘lom psixologik muhitni ta’minlaydi. Psixologning yuqori

professional kompetentligi ichki ishlar organlari faoliyati samaradorligi va jamiyat xavfsizligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Абдуллаева Г.** Касбий компетентлик асослари. – Тошкент: Фан, 2020.
2. **Ахмедов Ж.** Психология фаолиятининг асосий тамойиллари. – Тошкент: Университет, 2019.
3. **Очилов У.** Экстремал психология асослари. – Тошкент: Маънавият, 2018.
4. **Исломов М.** Ички ишлар органларида хизмат психологияси. – Тошкент: Юридик нашр, 2022.
5. **Матякубов А.** Кризис ҳолатларда психологик ёрдам кўрсатиш амалиёти. – Самарқанд, 2020.
6. **Петров В. А.** Психология служебной деятельности сотрудников органов внутренних дел. – Москва: Юрайт, 2019.
7. **Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А.** Психология деятельности и готовности специалиста. – Минск, 2017.
8. **Карамова Н.** Профессиональная компетентность психолога как фактор эффективности деятельности. – Тошкент, 2019.
9. **Усмонов Д.** Хавфли вазиятларда мулоқот психологияси. – Тошкент: Фан, 2021.

AYOL OLIMLARNING PROFESSIONAL KARYERASINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY–PSIXOLOGIK OMILLARNING ROLI

Axmedova Maysara Baxromovna

Urganch innovatsion universiteti

Annotasiya: *Ushbu maqola ayol olimlarning ilmiy faoliyatdagi professional karyerasini shakllantirishga ta’sir qiluvchi ijtimoiy va psixologik omillar tahlil qilingan. Tadqiqotlar oila qo‘llab-quvvatlashi, akademik jamoa muhiti, motivatsiya darajasi va stressga chidamlilik kabi omillarning ilmiy yutuqlar va karyera o‘sishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi qiyosiy jihatdan ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *ayol olim, ilmiy karyera, motivatsiya, psixologik omillar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, akademik muhit, stressga chidamlilik, gender tengligi.*

Аннотация: *В данной статье проанализированы социальные и психологические факторы, влияющие на формирование профессиональной карьеры женщин-учёных в научной деятельности. Исследование рассматривает, каким образом семейная поддержка, академическая среда, уровень мотивации и стрессоустойчивость воздействуют на научные достижения и карьерный рост. Также проведён сравнительный анализ опыта развитых и развивающихся стран в вопросах продвижения женщин в научной сфере.*

Ключевые слова: *женщина-учёный, научная карьера, мотивация, психологические факторы, социальная поддержка, академическая среда, стрессоустойчивость, гендерное равенство.*

Abstract: *This article analyzes the social and psychological factors that influence the development of women scientists’ professional careers in academic research. The study examines how family support, academic environment, motivation level, and stress resilience affect scientific achievements and career advancement. It also provides a comparative review of the experiences of developed and developing countries in promoting women’s participation and progress in the scientific sphere.*

Keywords: *woman scientist, scientific career, motivation, psychological factors, social support, academic environment, stress resilience, gender equality.*

KIRISH

Zamonaviy ilm-fan jamiyat taraqqiyotining asosiy drayverlaridan biri hisoblanadi. Ayol olimlarning professional rivojlanishi esa ilmiy salohiyatni to‘liq amalga oshirish va ilmiy yutuqlarni oshirish bilan chambarchas bog‘liq. Biroq ko‘plab mamlakatlarda ayol olimlar ilmiy faoliyatda erkaklar bilan teng sharoitlarga ega bo‘la olmaydi, bu esa ularning karyera o‘sishiga to‘sqinlik qiluvchi omillarning mavjudligini ko‘rsatadi.

ASOSIY QISM

Ayol olimlar karyerasiga ta’sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillardan biri bu — ilmiy motivatsiyadir. Ayol olimning ilmiy izlanishlarga qiziqishi va ichki motivatsiyasi uning professional rivojlanishi uchun asosiy vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, motivatsiya yuqori bo‘lgan ayollar murakkab ilmiy loyihalarda faol ishtirok etadi va yetakchilik lavozimlariga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Oila a’zolari, yaqin do‘stlar va ilmiy rahbarlarning qo‘llab-quvvatlashi ayol olimning ilmiy faoliyatdagi muvaffaqiyatini sezilarli darajada oshiradi. Uy sharoiti va ish o‘rtasida muvozanat saqlash karyera rivojlanishida muhim omildir. Bundan tashqari akademik jamoada tan olinishi, nufuzli jurnallarda maqolalar chop etilishi va konferensiyalarda ishtirok etish ayol olimning karyera o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jamoa qo‘llab-quvvatlashi va ilmiy sheriklik imkoniyatlari ilmiy salohiyatni oshiradi [2.45]. O‘ziga ishonch darajasi yuqori bo‘lgan ayollar ilmiy loyihalarda yetakchilik qilishga tayyor bo‘ladi. O‘ziga nisbatan past baholash ilmiy yutuqlarga erishishda to‘siq bo‘lishi mumkin. Olim ayollar uchun ilmiy sheriklik — bu nafaqat ilmiy natijalarni oshirish vositasi, balki ijtimoiy kapitalni kengaytirishning samarali yo‘lidir. Ilmiy hamkorlik:qo‘shma tadqiqotlar, konferensiyalarda ishtirok, qo‘shma maqolalar va grant loyihalar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Ayollar ilmiy sheriklik orqali ilmiy maydondagi ko‘rinuvchanligini oshiradi, professor-o‘qituvchilar va laboratoriya tarmoqlariga kirish imkoniyatlari kengayadi. Bu esa o‘z navbatida ularning ilmiy reytingini, iqtiboslar sonini va ilmiy nufuzini oshiradi. Ko‘plab ilg‘or universitetlarda olim

ayollarni qo‘llab-quvvatlash uchun mentorlik dasturlari ishlab chiqilgan. Mentorlar: ilmiy strategiyalarni rejalashtirish, maqola yozish va nufuzli jurnallarga yuborish, grant loyihalarini tuzish, kasbiy stressni boshqarish kabi yo‘nalishlarda yordam beradi. Ayol mentorlar mavjudligi yosh ayol tadqiqotchilar uchun ayniqsa motivatsion ahamiyatga ega, chunki ular “rol modeli” sifatida ilmiy kareraning real imkoniyat ekanini namoyish etadi. Ilmiy izlanishlar jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar va vaqt yetishmovchiligi bilan kurashish qobiliyati ayol olimning professional o‘sishida muhim hisoblanadi. Bundan tashqari samarali akademik muhit – bu ilmiy xodimlarning fikrlari qadrlanadigan, tashabbuslari rag‘batlantiriladigan va genderdan qat’i nazar teng imkoniyatlar yaratiladigan makondir. Bunday sharoitda ayol olim o‘z bilim va g‘oyalarini bemalol ilgari surishi, izlanishlarini erkin davom ettirishi mumkin. Aksincha, adolatsiz baholash, norasmiy gender stereotiplari yoki jamoaviy qo‘llab-quvvatlashning sustligi ayol tadqiqotchilarning ilmiy rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Ayollarni ilmiy grantlar va resurslar bilan ta’minlash ularning tadqiqotlar sifatini oshiradi va karyera o‘sishini tezlashtiradi [4.56]. Rivojlangan davlatlar Skandinaviya davlatlarida ilmiy tashkilotlarda gender tengligi yuqori darajada amalga oshirilgan. Ayollar ilmiy lavozimlarning 40–50% ini egallaydi [6.30]. AQSh va Kanadada magistratura va doktoranturada ayollar soni barqaror ravishda oshib bormoqda. Germaniyada STEM yo‘nalishida ayollar ulushi har yili ortmoqda (muhandislik, IT, texnologiya sohalarida). Ta’limdagi bu yutuqlar ayollarning yuqori malakali ish o‘rinlariga kirib borishini tezlashtirdi. Ayollar karyerasini rivojlantirish, ayniqsa ilmiy-akademik sohada, individual psixologik resurslar bilan bir qatorda institutsional qo‘llab-quvvatlash tizimlariga ham bevosita bog‘liq. Shulardan eng muhimlari — moslashuvchan ish grafigi va onalik ta’tili hamda unga qaytish mexanizmlarining rivojlanganligidir. Bu ikki omil ayol tadqiqotchilarning ilmiy faoliyatini uzluksiz davom ettirish, ruhiy barqarorlikni saqlash va karyera uzilishlarining oldini olishda muhim rol o‘ynaydi.Moslashuvchan ish grafigi — bu ayollarga uy-ro‘zg‘or ishlari, bolalar parvarishi, oilaviy mas’uliyatlar va ilmiy tadqiqotlarni bir vaqtning o‘zida

muvozanatlashtirishga yordam beradigan eng samarali mexanizmlardan biridir. Akademik sohada moslashuvchanlik quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

-masofadan turib ilmiy tadqiqot olib borish,

-kutubxona va laboratoriya resurslaridan moslashtirilgan vaqtda foydalanish,

-dars yuklamasini vaqtinchalik kamaytirish,

-grant loyihalarida masofaviy ishtirok etish,

-taqvimiy yuklamani o‘qituvchining individual holatiga moslashtirish.

Ilmiy tashkilotlarda moslashuvchan grafik va onalik siyosati bir-biri bilan integratsiya qilinsa, ayollar uchun quyidagi ustunliklar vujudga keladi:

-ilmiy loyihalarda uzluksiz ishtirok,

-dissertatsiya va tadqiqotlarni belgilangan muddatlarda tugatish imkoniyati,

-stress darajasining pasayishi va ish samaradorligining oshishi,

-akademik o‘sishdagi gender tafovutining kamayishi.

Shu sababli ko‘plab rivojlangan mamlakatlar universitetlari “family-friendly university” modelini joriy qilgan. Bu modelga ko‘ra, ilmiy muassasa ayollarni ilmiy faoliyatdan uzilmaslik uchun maxsus imtiyozlar yaratadi: bolalar bog‘chasi, qisqa muddatli ish vaqti, tadqiqot grantlariga ona tadqiqotchilar uchun alohida kvotalar va boshqalar. Bunday imkoniyatlar ayollarni “karyera yoki oila” dilemma-sidan chiqarib, ularning ikki tomonlama roli — olim va ona sifatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga zamin yaratadi. Psixologiyada bunga rol moslashuvchanligi (role flexibility) deyiladi; bu shaxsning turli ijtimoiy rollarni bir paytning o‘zida samarali bajara olishidir. Moslashuvchan grafik rollar to‘qnashuvini kamaytirib, ayolning ruhiy mehnat sig‘imini oshiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, ayol olimlarning professional karyerasi ko‘plab ijtimoiy va psixologik omillar ta’sirida shakllanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ilmiy muhitda adolatli va qo‘llab-quvvatlovchi sharoit yaratish ayol olimlarning ilmiy salohiyatini to‘liq amalga oshirishiga yordam beradi. Shuning uchun rivojlanayotgan mamlakatlarda ham gender tengligi, mentorlik tizimi va moslashuvchan ish sharoitlarini yaratish muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Bandura A.** Self-efficacy: The exercise of control. – New York : W. H. Freeman, 1997. – 604 p.
2. **Eagly A. H., Carli L. L.** Through the labyrinth: The truth about how women become leaders. – Boston : Harvard Business Press, 2007. – 304 p.
3. **Betz N. E.** Career self-efficacy and women's career development // *Journal of Career Development*. – 2004. – Vol. 31, № 2. – P. 1–12.
4. **Morrison A. M., White R. P., Van Velsor E.** Breaking the glass ceiling: Can women reach the top of America's largest corporations? – Reading, MA : Addison-Wesley, 1992. – 256 p.
5. **Super D. E.** Career development theory // *Career choice and development*. – New York, 1980. – P. 47–95.
6. **Krumboltz J. D.** Social learning and career decision making // *Career development quarterly*. – 1994. – Vol. 23. – P. 1–15.
7. **Myers D. G.** Social psychology. – 11th ed. – New York : McGraw-Hill Education, 2016. – 768 p.

DEVELOPING ORAL SPEECH COMPETENCE OF ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE OF ENGLISH LANGUAGE LEARNERS

Naubetbaeva Nurzada Ómirbaevna

Karakalpak State University named after Berdakh

Annotation. *The following research effort focuses on the process of establishing oral speech competency of English as a foreign language English language lerarners. It is meant to examine the existing hurdles and barriers which are inhibiting the learners from foreign spoken communication and find the proper answers to these situations.*

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot ishi ingliz tilini o‘rganuvchilarda ingliz tilini chet tili sifatida og‘zaki nutq kompetensiyasini shakllantirish jarayoniga qaratilgan. Bunda ta’lim oluvchilarni chet tilidagi og‘zaki muloqotga to‘sqinlik qilayotgan mavjud to‘siq va g‘ovlarni o‘rganish va bu holatlarga to‘g‘ri javob topish nazarda tutiladi.*

Аннотация. *Следующая исследовательская работа посвящена процессу установления устной речевой компетенции английского языка как иностранного языка у обучающихся английскому языку. Он призван изучить существующие барьеры и препятствия, которые препятствуют обучающимся в иностранном устном общении, и найти правильные ответы на эти ситуации.*

Keywords: *Oral speech, Speech Situations, Interaction Patterns, Interactive teaching strategies.*

Kalit sózlar*: Og‘zaki nutq, Nutq vaziyatlari, O‘zaro munosabat shakllari, Interfaol o‘qitish strategiyalari.*

Ключевые слова: *Устная речь, Речевые ситуации, Модели взаимодействия, Интерактивные стратегии обучения.*

Language, native or foreign, acts as a tool of communication, allowing individuals to communicate with each other, to affect each other in the natural conditions of social existence. Communication culture education is a complicated, multidimensional, and multifunctional field. A person's communication culture is developed during their upbringing and persists throughout their entire life. The High school plays a vital role not only in education, but also in the education of a common culture, and individual molding of the person. The goal of improving oral English speech proficiency is to become proficient in all aspects of foreign interaction, including speaking, language, social, compensatory, educational, and cognitive. It should be highlighted how crucial it is to support students' need to use a foreign language for social adaption, communication, cognition, and self-realization. If we talk about the educational significance of learning a foreign language, it is crucial

here - the education of

the characteristics of a member of the community;

growth of self-awareness in the country,

aspirations for understanding between members of various communities and a tolerant attitude toward the ways that different cultures manifest. Every phase of teaching a foreign language, including English, entails putting more specific objectives into practice. They include:

1. Students' communicative vocabulary grows, and significant grammatical structures are activated;

2. Developing speech interaction skills;

3. Increasing the range of topics, domains, and communication scenarios for active English use;

4. Deepening linguistic-cultural and sociocultural knowledge through their actual inclusion in "live" communication;

5. Creating motivation for additional English language improvement [2;20].

The following primary methodological prerequisites are assumed by this system of work in order to guarantee the efficacy of the learning process:

a) interpersonal contact;

b) group engagement; and

c) the educational system’s role-based structure process;

d) utilization of computer educational programs;

e) multi-functionality of exercises.

English, as the language of international communication, works as an instrument of communication in the conversation of all cultures of the modern world and presupposes the acquisition by students of a foreign communicative ability [3;70]. Here, we highlight the key elements of oral comprehension development as suggested by our research and break them down into multiple stages. We emphasize that while they maintain distinct linguistic tasks to scaffold the process, they are interconnected and cannot be supported in isolation. The objective of teaching

English for specific purposes at the stage of higher education is to develop the personality of the future professionals who are capable and eager to engage in cross-cultural communication in the language of study and autonomously advance in the speech exercise that they acquire in a foreign language. He most accessible and natural form of communication is oral speaking, which enables pupils to dive right in absorb the aura of the language, to sense its originality. The oral base of training presupposes the mastery of the students' knowledge of the understanding of speech by ear from the very beginning of teaching English. Teaching kids the fundamentals of both general and specialized activities is the hardest thing. In this regard, the most significant and at the same time the most advantageous is the concentration on the components in which the students` needs meets with the teachers` to established the successful language learning. One of the complex and very controversial aspects of enhancing the oral speech competency, is the topic of the nature of the exercises and the location where they are performed. The category of "communication" and the phases of its organization in the educational process must be accepted as the primary criterion for the typology of exercises due to orientation to contemporary target and substantive features of teaching foreign language (FL). Proficiency in a foreign language requires "knowledge of the general and specialized principles of speech behavior in

the areas of domestic and socially significant communication that have been investigated, as well as the operational knowledge of these norms, produce and vary foreign language speech and accurately assess the substance of real speech in a foreign language [4;256-270]. The term "competence" may mean knowledge, skills, abilities, possession of FL. Some authors identify competence and competency, others distinguish them. A number of authors consider competence (knowledge of their own language) and competence (use, actual use of the language) as a dichotomy of language – speech. While V.V. Safonova considers this concept as "a combination of knowledge, skills, abilities and qualities (personal and professionally significant), as well as the ability to appropriate new knowledge and experience and readiness to

put them into practice" [5;311], A.V. Khutorski defines competency foreign language competency "as a set of interconnected qualities of a personality, set in relation to a certain circle of objects and processes" [5;5].

According to his activation method, communicative actions should be the foundation of FL's oral communication. Component structure of the communicable exercise represents the two-way nature of the learning process – training and learning, and includes three activity plans: orienting, executive and controlling. The first component – the communication task – provides a motivation target plan for achieving the communicative task. An execution strategy for its resolution is part of the second component, the communicative task. The third mandatory component of each exercise is the exercise of control or self-control. C. Goh sees oral speaking competency as "knowledge-based, intellectually, and personality-driven social and professional life activity of an individual [1;46-47]. A uniqueness of the speaking skill in FL is that the assignment itself is organically included in the framework of personal communication between the teacher and the group.

Therefore, it is common to think of oral speech competency as the entirety of professional abilities required to do a particular kind of task.
and competence is seen as a personality quality that indicates its capacity to accomplish one or another activity.

REFERENCES:

1. **Goh C.** Teaching speaking in the language classroom. – Singapore : SEAMEO Regional Language Centre, 2007. – P. 46–47.
2. **Normatova N. N.** Reinforcing the development of foreign oral communication. – 2019. – 20 p.
3. **Hornberger N. H.** Encyclopedia of language and education. – Philadelphia : University of Pennsylvania, 2008. – 70 p.

4. **Trent J.** Enhancing oral participation across the curriculum: Some lessons from the EAP classroom // Asian EFL Journal. – 2009. – Vol. 11, № 1. – P. 256–270.
5. **Сафонова В. В.** Социокультурный подход к обучению иностранным языкам. – М. : Высшая школа ; Амскорт Интернэшнл, 2001. – 311 с.
6. **Хуторской А. В.** Теоретико-методологические основания инновационных процессов в образовании [Электронный ресурс] // Интернет-журнал «Эйдос». – 2005. – Режим доступа: http://www.eidos.ru/journal/2005/0326.htm

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Ягафарова Назиля Рафаиловна
Янгиерского филиала Ташкентского химико-технологического института
Уткирова Латофат
Янгиерского филиала Ташкентского химико-технологического института
Маматкулова Дилдора
Янгиерского филиала Ташкентского химико-технологического института

Аннотация: *В статье рассматриваются современные методы и цифровые технологии, применяемые в преподавании русского языка как иностранного (РКИ) на основе исследований. Проанализированы ресурсы интернета, электронные учебники, онлайн-платформы, информационно-*

коммуникационные технологии (ИКТ), смешанное обучение и методы создания цифровых образовательных сред. Показано, что интеграция этих технологий способствует повышению мотивации, развитию коммуникативной компетенции и улучшению качества усвоения грамматики и лексики. Также выделены проблемы (методические, технические, ресурсные) и даны рекомендации для дальнейшего совершенствования методов обучения РКИ.

Ключевые слова: *русский язык как иностранный, цифровые технологии, смешанное обучение, электронные учебники, онлайн-ресурсы, мотивация, интерактивные технологии.*

Annotatsiya: *Maqolada rus tili xorijiy til sifatida (RKI) o‘qitilishida qo‘llanilayotgan zamonaviy metodlar va raqamli texnologiyalar tadqiqotlar asosida ko‘rib chiqilgan. Internet resurslari, elektron darsliklar, onlayn-platformalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), aralash o‘qitish va raqamli ta’lim muhitini yaratish usullari tahlil qilingan. Ushbu texnologiyalarning integratsiyasi motivatsiyani oshirishga, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga hamda grammatika va leksikani o‘zlashtirish sifatini yaxshilashga xizmat qilishi ko‘rsatilgan. Shuningdek, mavjud muammolar (metodik, texnik, resurs bilan bog‘liq) ajratib ko‘rsatilgan va RKI o‘qitish metodlarini yanada takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *rus tili xorijiy til sifatida, raqamli texnologiyalar, aralash o‘qitish, elektron darsliklar, onlayn-resurslar, motivatsiya, interaktiv texnologiyalar.*

Abstract: *The article examines modern methods and digital technologies used in teaching Russian as a foreign language (RFL) based on recent research. Internet resources, electronic textbooks, online platforms, information and communication technologies (ICT), blended learning, and approaches to creating digital educational environments are analyzed. It is shown that the integration of these technologies contributes to increasing motivation, developing communicative*

competence, and improving the quality of grammar and vocabulary acquisition. The study also highlights existing problems (methodological, technical, and resource-related) and provides recommendations for further improvement of RFL teaching methods.

Keywords: *Russian as a foreign language, digital technologies, blended learning, electronic textbooks, online resources, motivation, interactive technologies.*

Введение.

Современные исследования подтверждают, что цифровизация образования не просто способствует обновлению формы обучения, но влияет на сами методики преподавания РКИ. Исследование «Интернет-ресурсы в обучении русскому языку как иностранному: ожидания и реальность» (Вязовская, Данилевская, Трубчанинова, 2020) показывает, что имеется значительный ресурс онлайн-платформ и электронных средств, но их интеграция в учебный процесс часто остаётся низкой, из-за отсутствия методических рекомендаций и недостатка подготовки преподавателей.

Статья «Стадии развития цифровой лингводидактики РКИ» (Фейзер, Дьякова, 2023) подробно описывает эволюцию цифровых педагогических средств: от простых мультимедийных материалов к адаптивным системам, использованию социальных медиа, виртуальной и дополненной реальности как перспективных направлений.

Для подготовки обзора были использованы следующие методы:

Литературный обзор статей российских учёных и исследовательских групп, опубликованных в «Russian Language Studies», «Педагогическое образование в России», «Журнал педагогических исследований» и др.

Сравнительный анализ технологических и методических решений: электронные учебники, онлайн-курсы, использование ИКТ, смешанное обучение.

Анализ кейсов и эмпирических данных из экспериментов, описанных в статьях, включая статистические результаты по успеваемости, вовлечённости студентов, уровню усвоения грамматики и лексики.

Критический анализ барьеров и проблем: технических (доступ, оборудование), методических (подготовка преподавателей, адаптация контента), психолингвистических (мотивация, страх ошибок).

Обзор и результаты исследований

1. Интернет-ресурсы и электронные учебники

В статье Вязовской, Данилевской и Трубчаниновой (2020) показано, что хотя существует множество интернет-ресурсов по РКИ, многие из них не адаптированы к уровню студентов, отсутствуют последовательные учебные траектории, что снижает эффективность использования.

Анализ статьи «Электронные учебники по русскому языку как иностранному: современное состояние и перспективы развития» Азимова (2020) выявил, что электронные учебники активно используются, но их интерфейсы, навигация, мультимедийные компоненты часто нуждаются в доработке для разных категорий учащихся.

2. Смешанное обучение, онлайн-форматы и ИКТ

Исследование «Перспективы онлайн-обучения РКИ в вузах РФ» (Стрельчук и др.) показывает, что смешанное обучение воспринимается как наиболее устойчивый формат, сочетание онлайн-занятий и аудиторных мероприятий. Принципы индивидуализации, коммуникативного метода, дифференциации отмечаются как ключевые.

Работа «Создание цифровой образовательной среды при обучении грамматике русского языка иностранных студентов» (Филиппова, 2023) акцентирует внимание на важности грамотно организованных цифровых сред: адаптация материалов, обратная связь, задачи, интерактивность, возможность практики грамматики через разные типы упражнений, включая автоматическую проверку.

3. Интерактивные технологии и мотивация

Статья «Интерактивные онлайн-сервисы в процессе изучения иностранных языков» (Агеенко и Рыбкина, 2024) показывает, что студентам нравятся онлайн-сервисы, они повышают вовлечённость, дают ощущение практической значимости языка. Также отмечается, что интерактивные задания помогают справляться с языковыми барьерами.

В исследовании «Использование современных технологий при обучении иностранным языкам на неязыковых факультетах педагогического вуза» (Тукаева, 2023) выявлено, что при применении ИКТ студенты лучше воспринимают материал, меньше испытывают тревоги, связанной с ошибками, и быстрее осваивают новые темы.

Исходя из обзора, можно сформулировать следующие ключевые выводы и наблюдения:

Технологии — это инструмент, а не замена преподавателя. Многие исследования подчёркивают: успех зависит от того, как преподаватель умеет интегрировать цифровые средства в методику, как организует учебный процесс с учётом уровня студентов.

Унифицированные ресурсы малоэффективны для разных групп учащихся. Студентам нужен материал, адаптированный по сложности, стилю восприятия, скоростям обучения. Мотивация как ключевой фактор.

Интерактивность, визуализация, возможность практики языка в разных форматах повышают заинтересованность и самоэффективность учащихся.

Технические и методические барьеры.

— недостаток оборудования или доступа к интернету;

— слабая подготовка преподавателей к использованию цифровых платформ;

— отсутствие элементов аудио/видео, адаптивности в некоторых электронных ресурсах.

Перспективами развития считаются следующие:

— развитие адаптивных систем обучения, где ИКТ не просто доступны, но автоматически реагируют на слабые места ученика;

— интеграция виртуальной и дополненной реальности;

— развитие смешанных форм обучения, когда цифровые и офлайн-форматы сбалансированы;

— создание моделей оценки, ориентированных на компетенции, а не только на знания.

Заключение

Исследования показывают, что цифровые технологии в преподавании русского языка как иностранного обладают значительным потенциалом. Они способны повысить качество образовательного процесса, улучшить усвоение грамматической и лексической системы, повысить мотивацию студентов и дать возможность более гибких форм обучения.

Для практического внедрения рекомендуется:

Повышать квалификацию преподавателей в части цифровых навыков и методик работы с интерактивными платформами.

Разрабатывать адаптивные учебные материалы, ориентированные на разные уровни владения языком и разные стили обучения.

Обеспечивать равный доступ к техническим ресурсам и интернет-связи.

Разрабатывать стандарты качества для цифровых средств обучения РКИ, в том числе критерии удобства, адаптивности, мультисенсорности.

В результате реализация этих рекомендаций может сделать обучение РКИ более эффективным, интересным и устойчивым, особенно в текущих условиях цифровой трансформации образования.

Использованная литература

1. Вязовская Н. В., Данилевская Н. В., Трубчанинова Е. А. Интернет-ресурсы в обучении русскому языку как иностранному: ожидания vs реальность // **Русский язык за рубежом**. – 2020. – № 5. – С. 23–30.

2. Азимов Э. Г. Электронные учебники по русскому языку как иностранному: современное состояние и перспективы развития // **Russian Language Studies**. – 2020. – № 3. – С. 45–52.
3. Фейзер С. Е., Дьякова Е. С. Стадии развития цифровой лингводидактики РКИ // **Педагогическое образование в России**. – 2023. – № 4. – С. 88–95.
4. Стрельчук И. В., Корнилова А. П., Лаврентьева О. А. Перспективы онлайн-обучения русскому языку как иностранному в вузах РФ // **Вестник Челябинского государственного университета**. – 2022. – № 12 (460). – С. 134–142.
5. Филиппова М. Н. Создание цифровой образовательной среды при обучении грамматике русского языка иностранных студентов // **Журнал педагогических исследований**. – 2023. – № 2. – С. 57–63.
6. Агеенко А. В., Рыбкина С. П. Интерактивные онлайн-сервисы в процессе изучения иностранных языков // **Современные проблемы науки и образования**. – 2024. – № 1. – С. 101–109.
7. Тукаева Е. В. Использование современных технологий при обучении иностранным языкам на неязыковых факультетах педагогического вуза // **Педагогический журнал Башкортостана**. – 2023. – № 6. – С. 64–71.
8. Боймуродова Ш. М. Использование цифровых технологий при обучении иностранным языкам // **International Journal of Scientific Research and Education**. – 2024. – № 2. – С. 35–42.
9. Амирхажиев Х. А., Давлетукаева А. Х. Экспериментальное исследование влияния цифровых технологий на изучение иностранных языков студентами вузов Чеченской Республики // **Современные научные исследования и инновации**. – 2024. – № 4. – С. 98–106.
10. Расулова Д. И. Реализация возможностей компьютерных технологий в обучении иностранным языкам // **Russian Journal of Education and Psychology**. – 2024. – № 3. – С. 55–62.

РОЛЬ ПРОЕКТНОЙ РАБОТЫ В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Ягафарова Назиля Рафаиловна
Янгиерского филиала Ташкентского химико-технологического института
Назаров Сардор
Янгиерского филиала Ташкентского химико-технологического института

Аннотация: *В статье рассматривается концептуальная и практическая роль проектной деятельности в формировании социолингвистической компетенции студентов. Обосновывается, что проектная работа представляет собой эффективный педагогический инструмент, направленный на развитие у обучающихся способности адекватно использовать язык в различных социокультурных контекстах. Подчеркивается, что данный метод обучения способствует не только овладению языковыми средствами, но и развитию навыков критического мышления, самостоятельности, рефлексии и межкультурного взаимодействия. Особое внимание уделено анализу педагогических условий, обеспечивающих успешное применение проектных технологий в процессе формирования социолингвистической компетенции, а также их значению в контексте современной образовательной парадигмы.*

Ключевые слова: *проектная работа, социолингвистическая компетенция, межкультурная коммуникация, языковая личность, коммуникативное развитие, образовательная среда.*

Annotatsiya: *Maqolada talabalar sotsiolingvistik kompetensiyasini shakllantirish jarayonida loyiha faoliyatining konseptual va amaliy roli yoritilgan. Loyiha ishi turli sotsiomadaniy kontekstlarda til vositalaridan to‘g‘ri va maqsadga*

muvofiq foydalanish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik vosita ekani asoslab beriladi. Ta'kidlanishicha, ushbu o'qitish metodi nafaqat til birliklarini o'zlashtirishga, balki talabalarda tanqidiy fikrlash, mustaqillik, refleksiya va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada sotsiolingvistik kompetensiyani shakllantirish jarayonida loyiha texnologiyalarini muvaffaqiyatli qo'llashni ta'minlaydigan pedagogik shart-sharoitlar hamda ularning zamonaviy ta'lim paradigmasidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *loyiha ishi, sotsiolingvistik kompetensiya, madaniyatlararo kommunikatsiya, tilshunos shaxs, kommunikativ rivojlanish, ta'lim muhiti.*

Abstract*: The article examines the conceptual and practical role of project-based activities in the formation of students' sociolinguistic competence. It is argued that project work serves as an effective pedagogical tool aimed at developing learners' ability to use language appropriately in various sociocultural contexts. The study emphasizes that this teaching method contributes not only to the acquisition of linguistic means but also to the development of critical thinking, autonomy, reflection, and intercultural communication skills. Special attention is given to analyzing the pedagogical conditions that ensure the successful implementation of project technologies in the process of forming sociolinguistic competence, as well as their significance within the framework of the modern educational paradigm.*

Keywords: *project work, sociolinguistic competence, intercultural communication, linguistic identity, communicative development, educational environment.*

Введение.

Современная система образования ориентирована на формирование у студентов не только языковых знаний, но и комплекса компетенций, отражающих способность личности эффективно функционировать в

социокультурном пространстве. Одной из таких компетенций является социолингвистическая компетенция, включающая умение использовать язык в соответствии с социальными нормами, ролями и культурными ожиданиями.

В условиях глобализации и интернационализации образовательного пространства перед преподавателями стоит задача интеграции инновационных методов обучения, направленных на развитие коммуникативных и культурных навыков студентов. Одним из наиболее результативных методов является проектная деятельность, которая способствует формированию у студентов исследовательских умений, коммуникативной гибкости и способности к межкультурному взаимодействию.

Таким образом, актуальность данного исследования определяется необходимостью теоретического осмысления и практического обоснования роли проектной работы в развитии социолингвистической компетенции будущих специалистов.

Социолингвистическая компетенция: сущность и значение

Социолингвистическая компетенция представляет собой неотъемлемую составляющую коммуникативной компетенции, определяющую способность человека использовать язык в соответствии с социальными, культурными и ситуационными контекстами общения. Она включает умение адекватно интерпретировать высказывания, учитывать статусно-ролевые отношения между участниками коммуникации, нормы речевого поведения и культурные традиции.

Как отмечают исследователи социолингвистическая компетенция обеспечивает соотнесение языковых структур с условиями употребления, что делает общение не только грамматически правильным, но и социально уместным. По мнению Н. Хомского (2000), она отражает способность человека использовать язык не изолированно, а в рамках социокультурной действительности. Современные отечественные исследователи (например,

Хайруллин, 2018; Гальскова и Гез, 2006; Пассов, 2012) уточняют, что данная компетенция формируется на пересечении лингвистических, культурологических и психолого-педагогических знаний.

В структуре социолингвистической компетенции выделяются следующие ключевые компоненты:

- знание норм речевого этикета и социокультурных стереотипов общения (вежливость, обращение, формы приветствия, благодарности и извинения);
- умение адаптировать высказывание к социальной роли и статусу собеседника, выбирать регистр и стиль речи в зависимости от коммуникативной ситуации;
- осознание влияния культурных, исторических и национальных факторов на речевое поведение;
- развитие критического отношения к языковым явлениям и способность распознавать речевые и культурные различия в многонациональной среде.

Современные исследования подчеркивают, что формирование социолингвистической компетенции имеет решающее значение для обучения иностранным языкам в условиях глобализации и цифровизации образования. Она позволяет студентам:

- осваивать язык как инструмент межкультурного взаимодействия, а не только как систему грамматических правил;
- развивать толерантность и эмпатию по отношению к носителям других культур;
- избегать коммуникативных барьеров и недопонимания, вызванных различиями в речевых нормах и культурных ценностях;
- формировать языковую личность, способную к социально и культурно адекватному поведению в реальных ситуациях общения.

Социолингвистическая компетенция рассматривается как системообразующий элемент коммуникативного потенциала личности, объединяющий знания, навыки и ценностные установки, направленные на успешное межкультурное взаимодействие. Она является не только целью, но и важным инструментом гуманизации языкового образования, способствующим воспитанию личности, открытой к диалогу культур.

Проектная работа как средство формирования социолингвистической компетенции

Современная педагогическая практика подтверждает эффективность проектной деятельности как метода активного и интерактивного обучения, направленного на развитие личностных, коммуникативных и социокультурных компетенций обучающихся. Проектная работа отличается от традиционных форм обучения тем, что она ориентирована не на передачу готовых знаний, а на самостоятельное их открытие, осмысление и практическое применение. В результате студенты становятся активными субъектами учебного процесса, приобретают опыт сотрудничества, межкультурного взаимодействия и исследовательской деятельности.

Проектная деятельность строится на принципах коммуникативности, проблемности, междисциплинарности и практической направленности. Она предполагает создание обучающимися конкретного продукта (презентации, видеоролика, мини-исследования, социолингвистического опроса, эссе, словаря и т. д.), что стимулирует их творческую активность и рефлексивное отношение к языку как социальному инструменту.

По мнению Е. Н. Беляевой (2021), внедрение проектных методов способствует формированию коммуникативной автономии студентов и повышает качество усвоения материала за счёт вовлечения в реальные речевые ситуации. Подобные результаты подтверждают и исследования западных авторов, где подчеркивается значимость проектного подхода для развития языковой и социолингвистической компетенции.

Основными педагогическими эффектами проектной деятельности является:

✓ Развитие исследовательских умений.

У студентов формируются навыки анализа языковых, культурных и социальных явлений. Например, при реализации проектов на темы «Языковая вежливость в разных культурах», «Коммуникация в цифровом пространстве» обучающиеся учатся сопоставлять нормы речевого поведения, фиксировать различия и делать выводы (Сафонова, 2019).

✓ Расширение коммуникативных возможностей.

Работа над проектом требует активного взаимодействия: студенты обсуждают идеи, делят роли, выступают с докладами, участвуют в полилоге, что способствует развитию социального интеллекта и уверенности в межличностной коммуникации.

✓ Формирование межкультурной чувствительности.

В ходе проектных заданий обучающиеся осваивают нормы речевого этикета различных сообществ, изучают культурные различия, избегают стереотипов и коммуникативных барьеров. Это особенно важно для будущих специалистов, взаимодействующих с представителями других культур.

✓ Развитие критического и креативного мышления.

Проектная работа требует от студентов самостоятельности, анализа, синтеза и оценки информации. Она стимулирует умение выдвигать гипотезы, аргументировать позицию, творчески интерпретировать языковой материал (Быховская, 2020).

✓ Повышение мотивации к изучению языка.

Осознание практической значимости знаний, полученных в процессе проекта, способствует формированию внутренней мотивации и устойчивого интереса к предмету. Студенты начинают воспринимать язык как средство достижения личных и профессиональных целей.

✓ Интеграция ИКТ и цифровых инструментов.

Современные проекты часто реализуются в цифровой среде — обучающиеся создают блоги, подкасты, мультимедийные презентации, проводят онлайн-опросы. Это способствует развитию цифровой и медиакомпетентности студентов (Карасик, 2021.).

- ✓ Формирование социально ответственного поведения.

Темы проектов, посвящённые проблемам коммуникации и толерантности, формируют этическое мышление, уважение к культурному многообразию и навыки социального взаимодействия (Хайруллин, 2018).

Проектная работа выступает многофункциональным педагогическим инструментом, обеспечивающим комплексное развитие языковой личности. Она способствует формированию у студентов способности к гибкому речевому поведению, культурной эмпатии, критическому осмыслению социокультурных различий.

Кроме того, данный подход отвечает требованиям компетентностной модели образования, где акцент делается не столько на знание в компоненте, сколько на способности применять язык в реальных ситуациях, демонстрируя уважение к культурным нормам и ценностям партнёра по общению.

Выводы и рекомендации.

Проведённый анализ показал, что социолингвистическая компетенция является неотъемлемой частью коммуникативной компетенции и играет ключевую роль в процессе формирования личности, способной к эффективному межкультурному взаимодействию. Её сущность заключается в способности индивида не только владеть языковыми средствами, но и осознавать социокультурные особенности общения, учитывать нормы речевого этикета, социальный статус собеседника и культурные контексты.

Современные исследования подтверждают, что формирование данной компетенции требует системного подхода, объединяющего лингвистические, психологические и культурологические знания. Развитие социолингвистической компетенции способствует гуманизации

образовательного процесса, формированию толерантности, эмпатии и уважительного отношения к многообразию культур.

В условиях глобализации и цифровой трансформации образования данная компетенция приобретает особую значимость, так как обеспечивает успешное участие студентов в международной академической и профессиональной среде. Овладение социолингвистической компетенцией является одним из приоритетных направлений современного языкового образования, направленного на развитие целостной, культурно осведомлённой и коммуникативно компетентной личности.

Для повышения эффективности проектного метода рекомендуется систематически использовать цифровые ресурсы, интерактивные платформы и международные проекты, которые расширяют коммуникативное пространство студентов.

Таким образом, проектное обучение должно рассматриваться как стратегический элемент современной модели иностранного языкового образования, направленной на развитие компетентной, креативной и культурно адаптированной личности.

Использованная литература

1. **Беляева Е. Н.** Проектные технологии в современном языковом образовании. – М.: Флинта, 2021. – 256 с.
2. **Быховская И. А.** Активные методы обучения в гуманитарном образовании. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2020. – 240 с.
3. **Власова Л. В.** Коммуникативная методика и формирование языковой личности. – М., 2022. – 198 с.
4. **Савельева Н. В.** Проектные технологии в обучении иностранным языкам в вузе. – М.: Флинта, 2020. – 214 с.
5. **Сафонова В. В.** Межкультурное образование и проектная деятельность студентов. – Воронеж: Истоки, 2019. – 272 с.

6. **Карасик В. И.** Язык, дискурс и социокультурная коммуникация. – Волгоград: Парадигма, 2021. – 320 с.
7. **Хайруллин Р. Г.** Социолингвистическая компетенция как компонент коммуникативной культуры. – Казань, 2018. – 185 с.
8. **Хомский Н.** Язык и мышление. – М.: Прогресс, 2000. – 256 с

THEORETICAL FOUNDATIONS OF GROUP WORK IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Karimova Shaxloza Boyquzi qizi

Fergana State University

Yo‘ldoshalieva Maftunaxon Baxtiyorjon qizi

Fer*gana State University*

Abstract: *This article explores the theoretical foundations of group work in foreign language teaching and its role in developing communicative competence. Group work is viewed as a key element of modern communicative pedagogy, as it promotes active interaction, negotiation of meaning, and authentic language use. The paper briefly reviews major theoretical perspectives, including socio-cultural theory and communicative language teaching, and highlights how collaborative tasks support linguistic, sociolinguistic, pragmatic, and strategic skills. It also outlines the practical advantages of group work in EFL classrooms and summarizes common challenges along with recommendations for effective implementation.*

Key words: *group work; cooperative learning; communicative competence; foreign language teaching; interaction; EFL methodology.*

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретические основы групповой работы в обучении иностранным языкам и её роль в развитии коммуникативной компетенции. Групповая работа рассматривается как важный элемент современной коммуникативной педагогики, поскольку способствует активному взаимодействию, обсуждению значения и использованию языка в реальных ситуациях. Кратко освещаются основные теоретические подходы, включая социокультурную теорию и коммуникативное обучение, а также показывается, как совместные задания поддерживают развитие лингвистических, социолингвистических, прагматических и стратегических навыков. Приведены основные преимущества, проблемы и рекомендации по эффективной реализации групповой работы.*

Ключевые слова: *групповая работа; кооперативное обучение; коммуникативная компетенция; обучение иностранным языкам; взаимодействие; методика EFL.*

Annotatsiya: *Maqolada chet tilini o‘qitishda guruhda ishlashning nazariy asoslari va uning kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi roli ko‘rib chiqiladi. Guruhda ishlash zamonaviy kommunikativ pedagogikaning muhim elementi bo‘lib, faol muloqot, ma’no kelishuvi va tilning real vaziyatlarda qo‘llanishiga yordam beradi. Maqolada sotsiokultural nazariya va kommunikativ til o‘qitish kabi asosiy nazariy yondashuvlar qisqa yoritiladi hamda hamkorlikdagi topshiriqlar lisoniy, sotsiolingvistik, pragmatik va strategik ko‘nikmalarni qanday rivojlantirishi tushuntiriladi. Shuningdek, guruh ishining afzalliklari, muammolari va samarali amalga oshirish bo‘yicha tavsiyalar keltiriladi.*

Kalit so‘zlar: *guruhda ishlash; kooperativ ta’lim; kommunikativ kompetensiya; chet tili o‘qitish; o‘zaro muloqot; EFL metodikasi.*

INTRODUCTION

The growing interconnectedness of the world, along with increasing academic mobility and international cooperation, has created a strong demand for learners who can communicate effectively in foreign languages. In response, language teaching has moved away from traditional teacher-centered methods toward more interactive, student-centered approaches that provide real opportunities for meaningful communication. One of the approaches that supports this shift is group work, as it encourages active participation, collaboration, and genuine interaction among learners.

Group work holds an important place in communicative language teaching because it allows students to negotiate meaning, exchange ideas, and construct understanding together. Many researchers note that foreign language learning becomes more effective when learners have not only access to input but also regular chances to produce language, receive feedback, and support one another. Understanding how group work functions and how it contributes to communicative competence is therefore essential for strengthening the quality of foreign language education.

The aim of this article is to explore the theoretical principles behind group work in EFL teaching and to examine how collaborative tasks support the development of communicative competence. The discussion also considers the practical benefits and common challenges teachers face when organizing group activities in the classroom.

METHODOLOGY

The theoretical foundations of group work in foreign language teaching are supported by a wide body of scholarly research. Early works by Vygotsky (1978) established the socio-cultural perspective, emphasizing that learning occurs through social interaction and collaborative problem solving. This framework later influenced communicative approaches to language teaching. Canale and Swain (1980) introduced the model of communicative competence, highlighting the

importance of linguistic, sociolinguistic, and strategic skills—components that naturally develop through interaction in groups.

Further contributions came from Long (1996), whose Interaction Hypothesis demonstrated that negotiation of meaning during group tasks promotes second language acquisition. Johnson and Johnson (1999) laid the foundations of cooperative learning, describing positive interdependence, individual accountability, and promotive interaction as essential principles. More recent works (e.g., Richards & Rodgers, 2014; Harmer, 2015) emphasize that group work is integral to communicative pedagogy, as it increases student participation and provides opportunities for meaningful language use. Together, these studies form a consistent theoretical base supporting the integration of group work into EFL instruction.

This article is based on a qualitative, narrative review of the literature. Instead of collecting new data, I focused on analysing and comparing existing theoretical and empirical studies that discuss group work, collaborative learning, and communicative competence in foreign language education. The main sources include classic works by Vygotsky (1978), Canale and Swain (1980), Long (1996), and Johnson and Johnson (1999), as well as more recent publications by Harmer (2015) and Richards and Rodgers (2014). These texts were complemented with articles from peer-reviewed journals in applied linguistics and language pedagogy.

In selecting the literature, I used purposive sampling, giving more attention to studies that explain the concept of group work, describe how interaction functions in communicative classrooms, and show how collaborative activities support the development of communicative competence. I included sources that provided either theoretical insights or practical evidence so that the review would present a balanced and comprehensive picture of the topic.

As this is a review article, all findings are based on secondary sources. The materials were read, compared, and grouped according to common themes, which

helped identify the main ideas that shape current understanding of group work in EFL teaching. This approach made it possible to summarize the key theoretical positions and highlight their relevance for developing communicative competence.

RESULTS

The literature reviewed in this article shows that group work consistently supports students' communicative development in foreign language classrooms. Most studies agree that collaborative tasks give learners more chances to speak, interact, and negotiate meaning, which directly contributes to communicative competence (Long, 1996; Nation & Newton, 2009). Researchers also note that working in groups helps lower anxiety and encourages participation, especially for students who are usually quiet or hesitant (Harmer, 2015). Structured cooperative techniques, such as Jigsaw or Think–Pair–Share, were found to distribute participation more fairly and increase responsibility among learners (Johnson & Johnson, 1999). Overall, the literature indicates that group work is both theoretically grounded and practically effective in improving communication skills in EFL settings.

DISCUSSION

The findings support the theoretical ideas discussed earlier. Vygotsky's view of learning as a social process is clearly reflected in studies showing that learners benefit from peer support and shared problem-solving (Vygotsky, 1978). Communicative language teaching principles are also confirmed, as the research demonstrates that interaction-rich tasks help students develop not only accuracy but also fluency and pragmatic awareness (Canale & Swain, 1980; Richards & Rodgers, 2014). At the same time, the literature points to several challenges that teachers commonly face. These include unbalanced participation within groups, classroom noise, and difficulties assessing individual contributions. However, most studies emphasize that these challenges can be managed through careful planning, clear task instructions, and active teacher guidance. This suggests that group work is most

effective when it is intentionally designed and linked to meaningful communicative outcomes.

CONCLUSION

The review shows that group work is a valuable and well-supported method in foreign language teaching. Theoretical perspectives and research findings consistently highlight its positive influence on different aspects of communicative competence, including linguistic, sociolinguistic, pragmatic, and strategic skills. Although some challenges exist, they can be addressed through thoughtful teaching strategies. Group work not only increases learner engagement but also creates more meaningful opportunities for language use, making it an important component of effective EFL instruction. Future studies could explore group work in online environments or examine how cultural factors shape group interaction.

REFERENCES

1. **Canale M., Swain M.** Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // *Applied Linguistics*. – 1980. – Vol. 1, № 1. – P. 1–47.
2. **Harmer J.** The Practice of English Language Teaching. – 5th ed. – London: Pearson Education, 2015. – 446 p.
3. **Hymes D.** On communicative competence // *Sociolinguistics* / Ed. by J. B. Pride, J. Holmes. – Harmondsworth: Penguin Books, 1972. – P. 269–293.
4. **Johnson D. W., Johnson R. T.** Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning. – 5th ed. – Boston: Allyn & Bacon, 1999. – 330 p.
5. **Littlewood W.** The task-based approach: Some questions and suggestions // *ELT Journal*. – 2004. – Vol. 58, № 4. – P. 319–326. – DOI: 10.1093/elt/58.4.319.

6. **Long M. H.** The role of the linguistic environment in second language acquisition // *Handbook of Second Language Acquisition* / Ed. by W. C. Ritchie, T. K. Bhatia. – San Diego: Academic Press, 1996. – P. 413–468.
7. **Nation I. S. P., Newton J.** Teaching ESL/EFL Listening and Speaking. – New York; London: Routledge, 2009. – 272 p.
8. **Richards J. C., Rodgers T. S.** Approaches and Methods in Language Teaching. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 410 p.
9. **Slavin R. E.** Cooperative Learning: Theory, Research, and Practice. – 2nd ed. – Boston: Allyn & Bacon, 2011. – 344 p.
10. **Vygotsky L. S.** Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

TIBBIY DISKURSNI VOQEALANTIRUVCHI TIL BIRLIKLARI SEMANTIKASI

Mustoqova Sitora Umurzoqovna

Renessans Ta’lim Universiteti

Annotatsiya: *Sog‘liq – bu inson hayotidagi eng asosiy va umuminsoniy qadriyatdir. Insoniyat tarixining barcha davrlarida sog‘liq masalasi olimlarni qiziqtirib kelgan va ilmiy, falsafiy hamda tibbiy adabiyotlarda o‘z aksini topgan. Qadimgi tabobat davridan tortib zamonaviy tibbiyot konsepsiyalarigacha, sog‘liq insonning eng muhim zaruriy, hayotiy ehtiyoji va barqaror qadriyati sifatida e’tirof etiladi. Sog‘liqni mustaqil ijtimoiy-tabiiy hodisa sifatida o‘rganish uning aksiologik maqomini, ya’ni inson hayotidagi mutlaq qadriyat sifatidagi o‘rnini belgilaydi. Tibbiy diskurs — bu tibbiy bilim va tajribani til orqali ifodalashning ijtimoiy va*

kommunikativ shakli bo'lib, uning markazida inson hayoti, sog'ligi va unga oid bahslar turadi.

Kalit so'zlar: *tibbiy diskurs, voqealantirish, til birliklari, semantika, kommunikativ niyat, tibbiy muloqot, lingvistik tahlil, pragmatika, shifokor va bemor nutqi*

Аннотация:*Здоровье — это основная и общечеловеческая ценность в жизни человека. Во все исторические эпохи вопрос здоровья привлекал внимание учёных и нашёл отражение в научной, философской и медицинской литературе. Начиная с древней медицины и заканчивая современными медицинскими концепциями, здоровье признаётся важнейшей жизненной потребностью человека и устойчивой ценностью. Изучение здоровья как самостоятельного социально-природного феномена определяет его аксиологический статус, то есть место абсолютной ценности в жизни человека. Медицинский дискурс представляет собой социальную и коммуникативную форму выражения медицинских знаний и опыта посредством языка, в центре которого стоят человеческая жизнь, здоровье и связанные с ними вопросы.*

Ключевые слова: медицинский дискурс, актуализация, языковые единицы, семантика, коммуникативное намерение, медицинская коммуникация, лингвистический анализ, прагматика, речь врача и пациента.

Annotation*: Health is the most essential and universal value in human life. Throughout all periods of human history, the issue of health has attracted the interest of scholars and has been reflected in scientific, philosophical, and medical literature. From ancient medicine to modern medical concepts, health is recognized as a vital human need and a stable value. Studying health as an independent socio-natural phenomenon defines its axiological status, that is, its position as an absolute value in human life. Medical discourse is a social and communicative form of*

expressing medical knowledge and experience through language, with human life, health, and related issues at its core.

Keywords: *medical discourse, actualization, language units, semantics, communicative intention, medical communication, linguistic analysis, pragmatics, doctor–patient speech.*

Tibbiy diskurs o‘tgan asrning 60-70-yillarida AQSH va Yevropada fanning boshqa antropologik sohalari qatorida o‘rganila boshlandi. G‘arb tilshunosligida tibbiy diskurni tahlil qilishning ikkita yondashuvini ajratish mumkin. Birinchidan, AQSHda sotsiolingvistika nuqtai nazaridan rivojlanayotgan klinik suhbatlarni tahlil qilish, tadqiqotchilar bu yondashuvni mikroanalitik deb ta’riflaydilar, ikkinchidan, Yevropada M.Fuko asarlarida ko‘rsatilgan falsafiy fanlar yo‘nalishi bilan bog‘liq diskursiv tadqiqotlar. Ularda nutq shifokorning vakolatlarini tasdiqlash va saqlash vositasi, shuningdek, manipulyasiya vositasi sifatida tahlil qilinadi[74].

Tilshunoslikda tibbiy muloqot so‘nggi yillarda alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib, tibbiy diskurs tushunchasining mazmuni kengaymoqda. Tibbiy diskurs – bu shifokor va bemor o‘rtasidagi ijtimoiy, psixologik hamda lingvistik jihatdan murakkab bo‘lgan kommunikativ jarayondir. Tibbiy diskursning mazmuniy tuzilishi ko‘plab voqealantiruvchi leksik birliklar orqali namoyon bo‘ladi. Bunday birliklar kasallikning kechishi, tashxis qo‘yish, davolash jarayonlari, sog‘ayish yoki og‘ir holat kabi voqealarni aks ettirib, diskursning semantik asosini tashkil etadi.

Formanovskayaning ta’kidlashicha, “shifokorlik – lingvistik faol kasbdir” [Formanovskaya, 1998, 29-bet]. Bu fikr tibbiy diskursning faqat biologik yoki texnik jarayon emas, balki kommunikativ hodisa ekanini ko‘rsatadi. Shifokor nutqi bemor bilan muloqotda shifobaxsh ta’sir ko‘rsatishi, bemorning ruhiy holatini barqarorlashtirishi va ishonch uyg‘otishi mumkin. N.A. Dzaraeva va R.A.

[74] TIBBIY DISKURSDA GENDERGA XOS TIL VOSITALARI VA DIAGNOSTIKYONDASHUVLAR, Pulatova Dilafruz Toxirjonovna. ISSN: 3030-3931, Impact factor: 7,241 Volume 8, issue1, https://worldlyjournals.com/index.php/Yangiizlanuvchi

Rogojnikovaning fikricha, XIX asr psixiatrlari (I.E. Dyadkovskiy, G.A. Zaxaryin) “axloqiy ishonch kuchi davolash jarayonining muhim tarkibiy qismi” deb hisoblaganlar. Keyinchalik XX asr klinitsistlari (N.N. Bloxin, A.R. Luriya, T.S. Chadov) shifokor va bemor o‘rtasidagi murakkab muloqot jarayonida yangi turdagi munosabatlar shakllanishini ilmiy asoslab berganlar [Dzaraeva, Rogojnikova, 2016].

V.V. Juraning fikricha, ayni paytda shifokor va bemor o‘rtasidagi muloqotning ahamiyati shunchalik ortganki, ayrim Amerika va Britaniya tibbiyot universitetlarining o‘quv dasturiga tibbiy maslahat davomida kommunikatsiyani tashkil etish bo‘yicha kurslar kiritilgan (Cegala, 2003; Evans, 1987). Shu bilan birga, rus tilshunosligida og‘zaki tibbiy diskurs faqat so‘nggi yillarda tadqiqot obyekti sifatida shakllanmoqda. Asosiy e’tibor lingvopragmatik, kognitiv va terminologik masalalarga qaratilgan bo‘lib, bu tibbiy diskursning murakkab tabiatini to‘liq yoritib bera olmaydi [Zhura, 2013]. Shu bois tibbiy diskursni voqealantiruvchi leksik birliklar semantikasi nuqtayi nazaridan tahlil qilish, ya’ni tibbiy nutqdagi jarayon, holat va natijani ifodalovchi so‘zlarning ma’no tizimini o‘rganish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Bu nafaqat tibbiy kommunikatsiyaning samaradorligini oshiradi, balki tibbiy terminologiyaning semantik tuzilishini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Shifokor va bemor o‘rtasida axborot almashish ikki tomonlama jarayon bo‘lib, bunda bemor yetkazayotgan axborot tahlil qilinadi, o‘rganiladi, mulohaza qilinadi, shifokorning vaziyatga oid mushohadalariga aniqlik kiritadi yoki bevosita qabul qilinadi. Muloqot jarayonida shifokorlar tashxis qo‘yish uchun bemorlaridan qancha ko‘p ma'lumot olishsa, uning aniqlik darajasi shuncha yuqori bo‘ladi. Buning uchun bemorlar ham qayd etilganidek, o’z tibbiy bilimiga tayangan holda muloqot qilish tajribasiga ega bo’lishi talab etiladi[75]. Bunda voqealarni, jarayonlarni va holatlarni

[75] TIBBIY DISKURSGA XOS BO‘LGANKASBIY VA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYA. Yorova Sayyora Karimovna, Hasanova Fariza Olimovna. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND MANAGEMENT STUDIES

aks ettiruvchi **voqealantiruvchi til birliklari** muhim rol o‘ynaydi. Ular tibbiy hodisalarni semantik jihatdan ifodalab, diskursning mazmuniy tuzilmasini shakllantiradi.

Tibbiy diskurs o‘z tabiatiga ko‘ra **institutsional (statusga asoslangan)** nutq turi hisoblanadi. Bu holat uning ishtirokchilarining kommunikativ rollari bilan belgilanadi: “shifokor – bemor”, “shifokor – tibbiyot xodimi”, “shifokor – bola yoki bolaning ota-onasi” kabi muloqot modellari bunga misol bo‘la oladi. Har bir muloqot turi ishtirokchilarning ijtimoiy mavqeiga, nutqiy kompetensiyasiga va kommunikativ maqsadiga ko‘ra farqlanadi.

V.V. Jura ta’kidlaganidek, tibbiy diskursning muhim jihati — unda kommunikativ rollar va ularni belgilovchi til birliklarining tizimliligidir. Shifokor va bemor o‘rtasidagi muloqot jarayoni nafaqat informatsion almashinuv, balki psixologik, ijtimoiy va axloqiy komponentlarni ham qamrab oladi (Жура, 2018).

Tibbiy diskurs, V.I. Karasik (2002) ta’riflaganidek, “institutsional diskursning bir ko‘rinishi bo‘lib, unda kommunikatsiya qat’iy ijtimoiy rollar va kasbiy me’yorlar bilan cheklanadi”. Shu sababli, tibbiy muloqot strukturaviy jihatdan aniq tashkil etilgan bo‘ladi va uning amalga oshishida kasbiy til vositalari, terminologik birliklar hamda nutq etiketi muhim o‘rin tutadi.

Tibbiy diskursning voqealanishida ishlatiladigan til birliklari — diagnostik, tavsiflovchi, maslahat beruvchi, empatik va baholovchi semantik komponentlarga ega bo‘lgan ifodalar orqali namoyon bo‘ladi. Masalan, shifokor nutqida “Sizning holatingiz biroz yaxshilangan”, “Davolanish jarayoni ijobiy kechmoqda”, “Sizga tavsiya qilaman...” kabi ifodalar muloqotning kasbiy va hissiy jihatlarini uyg‘unlashtiradi.

Shanina (2015)ning ta’kidlashicha, tibbiy sohadagi kasbiy muloqot maqsadiga ko‘ra bir necha turlarga bo‘linadi: **asosiy, yordamchi, okazional va fatik turlar**.

Shu bois tibbiy diskursda kommunikativ niyatlar (nutqiy intensionsiyalar) ham ushbu maqsadlarga muvofiq tarzda shakllanadi.

Asosiy kommunikatsiya shifokorning bevosita kasbiy faoliyati – ya'ni bemorni tekshirish, tashxis qo'yish va davolash jarayonida amalga oshadi. Bu turdagi muloqotda axborot almashinuvi kasbiy maqsad bilan bevosita bog'liq bo'lib, axborot yig'ish va aniqlashtirish funksiyasini bajaradi. Masalan: *"Qanday shikoyatlaringiz bor?", "Og'riq qayerda va qanday xarakterda?"* kabi ifodalar bu turdagi nutqqa xosdir.

Yordamchi kommunikatsiya esa shifokorning kasbdoshlari yoki bemorning yaqinlari bilan axborot almashish jarayonida yuz beradi. U, odatda, kasbiy maslahatlarga, tibbiy qarorlarni muhokama qilishga yoki rozilik olishga qaratilgan bo'ladi. Masalan: "*Hamkasb, bu simptomatik holat sabablari haqida sizning fikringiz muhim bo'ladi.", "Operatsiya uchun bemorning yaqinlarining roziligi zarur."*

Okazional kommunikatsiya — bu nutqiy o'zaro ta'sirning qisqa, tizimga kirmagan shakli bo'lib, ko'pincha operatsion jarayon davomida yoki tezkor harakatlarni muvofiqlashtirish paytida qo'llaniladi. U kesik, amaliy buyruq shaklida namoyon bo'ladi: *"Skalpel!", "Pintset!", "Puls!"* kabi.

Fatik kommunikatsiya esa, asosan, bemorni ruhiy bosimdan, tashvish yoki qo'rquv holatidan chalg'itishga qaratilgan. Bu turdagi muloqotda shifokor mehribon, tinchlantiruvchi, empatik nutq vositalaridan foydalanadi. Uning maqsadi – bemorda ishonch va ijobiy hissiy holatni shakllantirishdir. Masalan: "Hammasi yaxshi bo'ladi.", "Ko'rmaganday bo'lasiz.", "Bu oddiy protsedura, qo'rqmang."

Xulosa

Tibbiy diskursdagi kommunikativ jarayonlar kasbiy maqsad, vaziyat va ishtirokchilar roliga ko'ra farqlanadi. Har bir tur o'ziga xos semantik va pragmatik xususiyatlarga ega bo'lib, ular tibbiy muloqotning samaradorligini, ishonchliligini

hamda bemor bilan o‘zaro tushunishni ta’minlaydi. Demak, tibbiy diskursni voqealantiruvchi til birliklarining semantikasi kasbiy kommunikatsiyaning pragmatik maqsadi, nutq ishtirokchilarining roli hamda muloqot sharoiti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, tibbiy sohadagi axborot uzatish, tushuntirish, va ishonch uyg‘otish funksiyalarini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. **Dzaraeva N. A., Rogojnikova R. A.** *Lingvisticheskie aspekty meditsinskogo diskursa*. — Sankt-Peterburg, 2016.
2. **Formanovskaya N. I.** *Rechevoe obshchenie: kommunikativno-pragmaticheskiy podxod*. — Moskva, 1998.
3. **Karasik V. I.** *Yazykovoy krug: lichnost’, kontsepty, diskurs*. — Volgograd: Peremena, 2002.
4. **Shanina E. V.** *Kommunikativnye osobennosti professional'nogo meditsinskogo obshcheniya*. — Moskva: MGLU, 2015.
5. **Zhura V. V.** *Meditsinskiy diskurs kak vid institutsional'nogo obshcheniya*. — Tashkent, 2018.
6. **Pulatova Dilafruz Toxirjonovna.** Tibbiy diskursda genderga xos til vositalari va diagnostik yondashuvlar // *Yangi izlanishlar* ilmiy jurnali. — ISSN: 3030-3931. — Impact factor: 7.241. — 8-jild, 1-son.
   URL: https://worldlyjournals.com/index.php/Yangiizlanuvchi
7. **Yorova Sayyora Karimovna, Hasanova Fariza Olimovna.** Tibbiy diskursga xos bo‘lgan kasbiy va kommunikativ kompetensiya // *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies.*

SIROJIDDIN SAYYID SHE’RLARIDA METAFORANING QO’LLANISHI

Usmanova Shohida Shutbayevna

Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti

Quvvatova D.H.

Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti

Annotatsiya: *Adabiyotning asosiy vazifasi – insonni anglash, tarbiyalash, jamiyatga ta'sir ko'rsatishdir. Badiiy asar orqali yozuvchi yoki shoir o'zining dunyoqarashini, fikrini, hissiyotini ifodalaydi va o'quvchiga estetik zavq beradi. Mazkur tadqiqot jarayonida Sirojiddin Sayyid ijodida metafora tushunchasi va uning qo'llanilgan uslublari tahlil qilindi. Adabiy janrning yuragi metafora hisoblanishi ham o'rinlidir.*

Аннотация: *Основная задача литературы — понимать человека, воспитывать его и воздействовать на общество. Через художественное произведение писатель или поэт передаёт своё мировоззрение, мысли и чувства, даря читателю эстетическое наслаждение. В ходе данного исследования были проанализированы понятие метафоры и способы её использования в творчестве Сирожиддина Саида. Можно сказать, что метафора по праву считается сердцем литературного жанра.*

Abstract: *The main purpose of literature is to understand the human being, to educate, and to influence society. Through a literary work, a writer or poet expresses their worldview, thoughts, and emotions, giving the reader aesthetic pleasure. In this study, the concept of metaphor and the methods of its use in the works of Sirojiddin Sayyid were analyzed. It is fair to say that the metaphor is the very heart of the literary genre.*

Kalit so'zlar: *metafora nazariyasi, o'xshashlilik, badiiy adabiyot, metafora, istiora, jonlantirish, o'xshatish.*

Ключевые слова: *теория метафоры, сходство, художественная литература, метафора, иносказание, олицетворение, сравнение.*

Key words: *metaphor theory, similarity, fiction (literature), metaphor, allegory, personification, simile.*

KIRISH

Adabiy asarlarning badiiy jihatdan mukammal chiqishida tasviriy-ifodaviy vositalar ham ma’lum vazifa o’taydi. Bunday maxsus vositalar yordamida yozuvchi va shoirlar o’zlari tasvirlayotgan narsa-hodisalarning muayyan bir tomonini yoki belgisini aniq va qisqa xarakterlab berishga harakat qiladilar. Shunday tasviriy vositalar biri bu – metaforadir. Badiiy adabiyotda metafora – so’zning qiyofasini go’zallikka buruvchi, hissiyot va ma’noni boyituvchi badiiy vositadir. “Metafora – so’zning ruhini ochadigan sehrli kalitdir, u oddiy fikrni go’zal tasvirga aylantiradi.”

Asosiy qism. Metafora tushunchasi paydo bo’lgandan buyon, o’tgan ikki yarim ming yildan ziyod vaqt oralig’ida ushbu fanga bag’ishlangan juda ko’p tadqiqotlar amalga oshirilgan. Merafora masalasi antik davrdan boshlab o’rganilib kelinadi. Arastu bu atamani keng ma’noda qo’llagan. Faylasuf o’zining “Ritorika” asarida quyidagi fikrni ifodalaydi:

“Metafora yuksak darajadagi aniqlik, yoqimlilik va oxorlilik jozibasiga ega, undan o’rinli foydalanish nutqni bezaydi.” Metafora shunchaki badiiy vosita emas, balki inson ongining, obrazli tafakkurining muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi [1, 91].

“Metafora” atamasi ilk bor Izokrat tomonidan “Evagorus” asarida qo’llangan. Ko’chimning bu turi ikki narsa yoki hodisa o’rtasidagi har qanday jihatdan o’xshashlikka asoslanadi. Metaforik ma’nolar insonning tashqi ko’rinishiga, jismoniy va ruhiy holatiga, tana a’zolari harakatiga, hayot bosqichlariga, kiyim-kechaklari va ularning qismlariga asosan yuzaga kelishi mumkin [3, 34].

Metafora (istiora) – biror narsa, belgi yoki harakatning nomini o’zaro o’xshashligi bo’lgan narsa, belgi yoki harakatga ko’chirish, ya’ni yangi ma’no hosil qilish deyiladi. Metafora yopiq o’xshatish hisoblanadi. Oddiy o’xshatishda biror narsa-hodisa ikkinchisiga o’xshatiladi. Metaforada faqat ikki unsurning, ya’ni

o’xshatilgan narsa-hodisaning o’zi bo’ladi. Shunga ko’ra, metafora orqali o’xshagan narsa-hodisalar faraz qilish yo’li orqali tasavvur etiladi [2, 130].

Poetik asarlarda barcha majozlar kabi istiora ham narsa-hodisalarni aniq va ravshan, ta’sirchan, ohorli tasvirlashga qaratilgan. Ulug’ shoirlar o’z asarlari mazmunini yaxshiroq ifoda etish uchun zarur bo’lgan paytlardagina istioraga murojaat qilganlar. Badiiy asarlarda ko’pincha “oltin vodiy”, “o’t yurak”, “temir intizom”, “po’lat iroda” kabi so’z birikmalar uchraydi. Bunday hollarda butun birikma emas, balki faqat aniqlovchining o’zi metaforik xususiyatga ega bo’ladi:

...Gar ko’ylak tiksalar armonlaringdan,

Egni but bo’lardi ***yupun dunyo****ning*

Sirojiddin Sayyid ijodida ham bu tasviriy vositalardan unumli foydalanilgan. Jumladan, bu misrada “yupun dunyo” so’z birikmasi istiora vazifasida kelgan. Ham sifatlash, ham istiora vazifasini bajaruvchi bunday aniqlovchilar metaforik epitetlar deb ataladi. U o’zining “Pahlavon Mahmud” she’rida Pahlavon Mahmudning boshidan kechirganlari, armonlari ko’pligini ularni yig’ib bir joyga keltirsa dunyoga yetgulik bo’lishini, ya’ni ular oldida dunyo ham ojizligini “yupun dunyo” so’zi orqali dunyo beqarorligini, o’tkinchiligini va zaifligini tasvirlagan [2, 136].

Jonlantirish. Metaforaning o’ziga xos ko’rinishlaridan biri jonlantirishdir. Unda insonga va jonli mavjudodga xos belgilar tabiat hodisalariga, narsalarga va tushunchalarga ko’chiriladi. Jonlantirish she’riy asarlarda ko’p uchraydi. Juda ko’p hollarda tabiat hodisalari jonlantiriladi:

“Suvlarda ***sadosiz sindilar oylar****,*

Afsunday jim*, sokin oqdilar soylar.*

Tugunlarin ochib *yillar va oylar*

O’tdilar, sen hamon tili tugunim...”

Shoir o’zining “Alamli dunyoda” she’riy parchasida bir nechta meforik ma’noli birikmalar ustalik bilan qo’llagan. Bunda “sindilar oylar” jonlantirish birikmasi orqali vaqtning sokin, og’riqli, izsiz o’tishini tasvirlagan bo’lsa, “sadosiz sindilar” - tovush sindirmasdan, shovqinsiz, sekin ammo butunlay yo’q bo’lish,

tugash ma’nolari ifodalangan. “Afsunday jim” iborasi ruhiy holatni, ichki og’riqni, yoki tabiatdagi g’ayritabiiy sukunatni kuchli ifodalagan. “Tugunlarin ochib” jumlasidagi jonlantirishda esa hayotdagi murakkabliklar, sinovlar, dard va sirlarning asta-sekin yechilishi ma’nosini bildirgan:

G’urbat *otim* ***jilovini qo’yvormay****,*

Bayram qildi dardu hasrat *itlari...*

“Mir temuriy qovunlar” she’rida shoir “g’urbat” (g’am-alam, anduhlar)ga insoniy xususiyat - jilovni ushlab, unga e’tibor berish, nazorat qilishni yuklash orqali bu tuygulardan ozod bo’lolmayotganini, “Dardu hasrat itlari” – bu yerda dard va hasrat (insoniy his-tuyg’ular) “it” bilan taqqoslanib, ular jonli mavjudot sifatida harakat qilayotgandek qilib tasvirlagan. Ya’ni ular jonlantirilgan.

Misollar ko’rganimizday, jonlantirish tasvirning hayotiyligiga putur yetkazmaydi, balki uning hissiyligini, obrazliligini oshiradi [2, 137].

Allegoriya. U metaforaga yaqin mijozlardan biridir. Allegoriyada aytilmoqchi bo’lgan fikr boshqacha shaklga solinadi. Odatda, istiora nometaforik iboralar orasida kelsa, allegoriya deyarli butun asarga taalluqli bo’ladi: allegorik asarlarda tasvirlangan kishilar, hodisalar orqali har doim boshqa shaxslar, dalillar, narsalar tasavvur qilinadi. Ko’pincha xalq maqollari (“Oti borning qanoti bor”), topishmoqlar (“Otdan baland, itdan past”), masallar va shunga o’xshash asarlar allegorik xususiyatga ega. Boshqa majozlar kabi allegoriya ham tasvirda eng muhim tomonni ajratib ko’rsatish ishini bajaradi. Allegoriya turli sabablarga ko’ra, o’z fikrini boshqacha shaklda ifodalovchi personajlar nutqida ko’proq ish ko’radi [2, 138]. Shoirning quyidagi berilgan “Daryo” she’ridan olingan jumlasida buni yaqqol ko’rish mumkin:

Bir-birin ko’rolmay yurgan ***ko’zlar****u,*

Ko’ngli qora ham ichi torlarga.

Keltirilgan jumlada allegorik element bor. Bu yerda “ko’zlar” va “ko’ngil” oddiy ma’nodadan tashqari ishlatilgan. Ko’zlar va ko’ngil insoniy his-tuyg’ularni, ichki ramziy tarzda ifodalaydi. “Bir-birin ko’rolmay yurgan ko’zlar” – bu nafaqat

fizi ko’rish qobiliyati emas, balki odamlar o’rtasidagi hissiy yoki ruhiy masofani bildiradi. “Ko’ngli qora ham ichi torlarga” – bu ichki ruhiy holat, tushkunlik, umidsizlikni allegorik tarzda ifodalaydi. Ma’nosi: misrada shoir insonlar o’rtasida ajralish, hissiy izolyatsiya va ichki qorong’ulikni tasvirlaydi. Ko’zlar ko’rmaypti, lekin ko’ngil ham yoritilmagan – bu ruhiy, hissiy holatning allegorik tasviridir.

Sirojiddin Sayyid she’riyatida metafora, avvalo, hayotiy tasvirlarni chuqurlashtirish, obrazlarni jonlantirish va ijodkorning o’ziga xos estetik olamini namoyon qilishga xizmat qiladi. Bu orqali shoir tuyg’ularga ko’proq ta’sirchanlik bag’ishlaydi va o’quvchiga obrazni chuqurroq his qilishga imkoniyat beradi.

- Tasvirni chuqurlashtirish: Metaforalar orqali shoir kundalik hayotiy manzaralarga yangicha yondashuvni taklif qiladi, ularga o’ziga xos va chuqur ma’no yuklaydi.

- Obrazlarni jonlantirish: Metafora orqali metaforalar jonli tasvirlar, g’ayritabiiy obrazlar yaraladi, bu esa she’rning badiiy ta’sirchanligini orttiradi.

- Estetik olamni belgilash: Metaforalar shoirning dunyoqarashi, tuyg’ulari va tafakkurini aks ettiruvchi o’ziga xos badiiy uslubini belgilashda muhim rol o’ynaydi.

Sirojiddin Sayyidning she’riyatida metaforaning badiiy vazifalari bo’yicha ilmiy ishlar mavjud bo’lib, ular shoirning o’ziga xos uslubini, obrazli olamini va ijodiy tamoyillarini tadqiq etadi. Tadqiqotlar metaforalar orqali dunyoqarashini, his-tuyg’ularini ifodalashda, o’quvchida chuqur taassurot qoldirishda metaforaning o’rni va ahamiyatini ko’rsatib beradi. Xususan, badiiy mahoratni oshirishda va lirik qahramonning ichki dunyosini ochib berishda metafora vositasiga murijaat qilgani ta’kidlanadi.

Metaforaning tasviriy vazifasi: Sirojiddin Sayyid metaforalardan foydalanib, o’ziga xos obrazlar yaratadi, tabiat manzaralarini, kundalik voqea-hodisalarni yangicha va original tarzda tasvirlaydi. Bu obrazlar shoirning shaxsiy estetik dunyo qarashi va falsafiy mulohazalari bilan bog’liq bo’ladi.

Metaforaning emotsional - psixologik vazifasi: Metaforalar shoirning his-tuyqularini, kechinmalarini, ichki kechinmalarini o’quvchiga yetkazishga yordam

beradi. Ular orqali lirik qahramonning ruhiy holati, kayfiyati, orzu- umidlari va xavotirlari ifodalanadi.

Metaforaning falsafiy semantik vazifasi: Metaforalar dunyoni, hayotni tushunish, anglash, uning mohiyatiga yetishga xizmat qiladi. Ba'zi tadqiqotlarda shoir metaforalari orqali falsafiy fikrlar, hayotiy qoidalar va dunyoqarash elementlari ifodalanganligini ko'rsatib beradi.

Metaforalarning sintaktik-stilistik vazifasi: Metaforalar she'riy matnda sintaktik va stilistik qurilmalarni o'zgartirish orqali matnning ekspressivligini oshiradi. Ular qatorlar o'rtasida bog'liqlikni hosil qiladi, she'riy oqimni kuchaytiradi va o'quvchiga ta'sirchanlikni ta'minlaydi.

Metaforaning meta - she'riy vazifasi: Ba'zi ilmiy ishlarda Sirojiddin Sayyid metaforalarini uning o'zini shaxsiy, meta- she'riy mavqeini ifodalovchi vosita sifatida ko'rib chiqadi. Bu yerda shoirning she'riy olamiga, uning uslubiga xos bo'lgan metaforalar tahlil qilinadi.

Sirojiddin Sayyid o'z she'riyatida metafora turlaridan o'rinli foydalanadi. Bunga misol qilib, uning Alisher Navoiyning "Xamsa" asaridagi baytlar mazmun-mohiyatini anglash qiyinligini tushungan holda, Navoiyning naqadar mahorat va jasorat sohibi ekanligini ko'rsatadi va uning baytlarini sharhlashdek muhim ishga qo'l uradi, bundan ta'sirlanib o'zining "Xamsa hayratlari" turkumini yaratadi [4, 24].

U Navoiyning:

Qancha mehmon o'tdi, lek mezbon o'shal,

Barcha mehmon ichra biz nodonimiz...

baytlarini sharhlarkan uning ulugligiga tan bergan holda, o'zi quyidagi misralarni yozadi.

To Navoiy bor – muhabbat dildadur,

So'lmag'ay hargiz ***ko'ngil bo'stoni****miz.*

Shu misrasidagi "So'lmag'ay ko'ngil bo'stonimiz" jumlasida metaforaning (istiora) belgi o'xshashligini ishlatadi."Ko'ngil bo'stoni" – bu metaforik birikma

bo’lib, u inson qalbi, ichki dunyosi, his-tuyg’ularini bo’ston (bog’) bilan taqqoslaydi va bu orqali inson qalbining go’zal, ezgu, mehrga to’la joy sifatida ifodalaydi. Ya’ni shoir qalbni gulga to’la bog’ga o’xshatib, bu bog’dagi go’zallik – ruhiy poklik, sevgi, umid – hech qachon so’lmasin, degan badiiy orzuni ifodalaydi.

Bundan tashqari shoir “Ilinj” she’ridagi quyidagi misrada:

Yurtim, menga zar kerakmas zarlaringdan,

***Kipriklarim o’psalar** bas gardlaringdan...*

-deya metafora, jonlantirishdan mohirona foydalangan. Ya’ni insonga xos bo’lgan harakatni a’zoga ko’chirish orqali, men shu vatanda yashashimning o’zi menga yetarli degan fikrni ilgari surgan. Sirojiddin Sayyid o’z she’rlarining har bir misrasida metaforadan unumli foydalangan desak mubolag’a bo’lmaydi. “Ustimizdan o’tgan oylar” she’ridan quyida keltirilgan parchada:

***Kiyik ko’zing** – suzuklaring*

Sirg’alaring, uzuklaring

“kiyik ko’zing” jumlasida metafora (istiora) bor. Bu birikmada insonning ko’zlari kiyikning ko’ziga o’xshatilgan, lekin “o’xshash” so’zi ishlatilmagan, ya’ni o’xshatishning vositasi yashirin -shu sababli bu istiora hisoblanadi. Ma’nosi: “kiyik ko’z” odatda go’zal, katta, ma’sum, jozibali ko’zlarni ifodalaydi. Bu orqali shoir inson ko’zining chiroyini, pokligini yoki mehribonligini kiyik obrazida ifodalagan.

***Qaro zulf**ing qaro qildi*

***Kun**imni tunlarimdan ham,*

Kuyik ko’ngil isi kelgay

***Tun**im ham, kunlarimdan ham...*

Shoirning “Qaro zulfing qaro qildi” she’rida “Qaro zulf” (soch) – mashuqaning sochi, “kun” – shoirning baxtli hayoti, “tun” – g’am, hijron ramzi sifatida ishlatilgan. Ma’nosi: sevgilining qora sochi go’yo quyoshni ham qoraytirgan, shoirning “kun” (baxti) endi “tun”dan ham qorong’u bo’lgan. Bu istiora (metafora) – chunki “soch” to’g’ridan – to’g’ri qorong’ulik ramziga aylantirilgan.

Xulosa:

Sirojiddin Sayyid she’riyatida metaforaning badiiy vazifasiga ko’ra shoir ijodini o’rganishda, uning metaforalarini tahlil qilish va ularning badiiy, falsafiy hamda lingvistik ahamiyatini ochib berishga qaratilgan. Taqqiqotlarda, asosan, quyidagilarga e’tibor qaratildi:

Metafora orqali dunyo tasvirini yaratish: Shoirning qanday qilib metaforalar yordamida o’ziga xos, ko’pincha noan’anaviy va chuqur ma’noli dunyo tasvirini yaratishi tahlil qilinadi.

Metaforalarning ma’no va his-tuyg’ularni boyitishi: Metaforalar orqali shoirning his-tuyg’ularni yanada kuchliroq va ta’sirchanroq ifodalash, mavhum tushunchalarga aniq shakl berish kabi vazifalari ko’rsatiladi.

Metaforaning she’riy tilda o’rni: Metaforalarning she’riy tildagi o’rni, ularning o’ziga xosligini ta’minlashdagi roli, yangi qiyofalar yaratishdagi o’rni tadqiqotlarning muhim qismidir.

Metafora turlarining tahlili: Tadqiqotlarda ko’pincha metaforaning qanday turlari (masalan, tabiiy, ijtimoiy, falsafiy) ishlatilgani va ularning badiiy ta’sir kuchini oshirishdagi roli o’rganildi.

Metafora orqali she’rning falsafiy ma’nosini ochish: Metaforalar shoirning hayot, inson, jamiyat haqidagi falsafiy qarashlarini qanday ifodalashi tadqiqot qilindi.

Bundan ko’rinadiki, Sirojiddin Sayyid o’z she’riyatida metafora turlaridan mohirona foydalangan. Metaforaning qo’llanishi she’r mazmunini, unda ifodalangan fikrni ochib berishda muhim rol o’ynagan. Bu orqali muallifning maqsadi yaxshiroq ochiqlanadi, asar falsafasiga yaqinlikni his etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Shermamatova S., Odiljanova M.** O‘zbek va ingliz adabiyotida metaforaning foydalanilish tahlili // *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. – 2003.

2. **Xudoyberdiev E.** Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: *Sharq*, 2008.

3. **Jo‘rayeva B., Sharipova O.** Metaforaning tilshunoslikda namoyon bo‘lishi va ilmiy ahamiyati // *Til va imlo muhokamasi* respublika ilmiy anjumani materiallari. – Toshkent, 2023.

4. **Fayzullaeva R.** Xamsa hayratlari – so‘nmas e’tiqod ifodasi // *Til va adabiyot.uz* ilmiy-metodik elektron jurnali. – 2023. – №11.

5. **Sayyid Sirojiddin.** She’riy to‘plam. – Elektron manba: *Ilmlar.uz*.

KASBIY TA’LIMDA XALQARO TA’LIM DASTURLARI ASOSIDA INGLIZ TILINI O‘QITISHNING INNOVATSION METODLARI

Jalilova Hulkar To‘rayevna

Professional ta’limni rivojlantirish instituti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada kasbiy ta’lim tashkilotlarida ingliz tilini o‘qitishda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari, ularni amaliyotga tatbiq etishning afzalliklari hamda innovatsion metodlar asosida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatlari yoritiladi. Xalqaro tajribaga asoslangan yondashuvlar talabalarda nafaqat xorijiy til ko‘nikmalarini, balki kasbiy sohada muloqot qilish, xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lish imkonini beruvchi integrativ bilimlarni ham shakllantiradi.*

Kalit so‘zlar*: kasbiy ta’lim, ingliz tili, xalqaro ta’lim dasturlari, innovatsion metodlar, kasbiy kompetensiya, kommunikativ yondashuv.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются особенности применения международных образовательных программ в преподавании английского языка в профессиональных образовательных организациях, преимущества их внедрения на практике, а также возможности формирования профессиональных компетенций студентов на основе инновационных методов. Подходы, основанные на международном опыте, формируют у студентов не только навыки владения иностранным языком, но и интегративные знания, позволяющие им эффективно общаться в профессиональной сфере и быть конкурентоспособными на международном рынке труда.*

Ключевые слова: *профессиональное образование, английский язык, международные образовательные программы, инновационные методы, профессиональная компетентность, коммуникативный подход.*

Abstract*: This article examines the specifics of using international educational programs in teaching English in professional educational organizations, the advantages of their practical implementation, and the potential for developing students' professional competencies using innovative methods. Approaches based on international experience develop students not only in foreign language skills but also in integrative knowledge, enabling them to communicate effectively in the professional sphere and be competitive in the international labor market.*

Key words: *vocational education, English language, international educational programs, innovative methods, professional competence, communicative approach.*

Kirish. Globalizatsiya va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bugungi kunda har bir sohaga, xususan, kasbiy ta’lim tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu jarayonda xorijiy tillarni, ayniqsa ingliz tilini chuqur o‘zlashtirish mutaxassislarning xalqaro mehnat bozorida raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omilga aylanmoqda. Chunki ingliz tili nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki zamonaviy ilmiy-texnik yangiliklar, xalqaro hamkorlik loyihalari va global bilimlar makoniga kirish kaliti hisoblanadi [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qator qaror va farmonlarida ta’lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, kasbiy ta’limni isloh qilish hamda chet tillarini o‘qitishda ilg‘or xorijiy tajribalarni keng joriy etish vazifasi belgilab berilgan. Jumladan, “Chet tillarni o‘rganishni ommalashtirish va ta’lim sifatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlar, shuningdek, “Kasbiy ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish”ga oid hujjatlarda xorijiy tillarni, ayniqsa ingliz tilini o‘qitish jarayonida xalqaro ta’lim dasturlariga mos metodik yondashuvlarni ishlab chiqish va joriy etish zarurligi ta’kidlanmoqda.

Xalqaro ta’lim dasturlari — **CEFR (Common European Framework of Reference for Languages)** [1], **CLIL (Content and Language Integrated Learning)** [2], **ESP (English for Specific Purposes), CTIL (Construction and Technical Integrated language)** [3], shuningdek, **IELTS, TOEFL, TESOL** kabi imtihon tizimlari orqali kasbiy ingliz tilini o‘qitish jarayoni talabalarning nafaqat lingvistik bilimlarini, balki kasbiy-kommunikativ kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Bu esa ularni o‘z mutaxassisligi doirasida ingliz tilida erkin fikrlash, texnik hujjatlar bilan ishlash, xalqaro hamkorlikda samarali ishtirok etishga tayyorlaydi.

Shu bilan birga, **innovatsion metodlarni** ta’lim jarayoniga tatbiq etish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim garovi hisoblanadi. Masalan, **raqamlashtirilgan ta’lim muhiti, interaktiv metodlar, masofaviy ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar, simulyatsiya va loyiha asosidagi ta’lim** kabi vositalar kasbiy ingliz tili o‘qitilishining samaradorligini sezilarli oshiradi [4]. Bunday metodlar o‘quvchilarni nafaqat til bilimiga ega bo‘lishga, balki uni amaliy kasbiy faoliyatda qo‘llashga ham tayyorlaydi.

Shunday qilib, xalqaro ta’lim dasturlari va innovatsion metodlar integratsiyasi kasbiy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishda dolzarb masala bo‘lib, bu yo‘nalishda ilmiy izlanishlar olib borish va metodik tavsiyalar ishlab chiqish hozirgi kun talabidir.

1. Xalqaro ta’lim dasturlarining o‘rni

Bugungi kunda kasbiy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishda xalqaro ta’lim dasturlarining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, **CEFR (Common European Framework of Reference for Languages), CLIL (Content and Language Integrated Learning)** va **ESP (English for Specific Purposes)** kabi dasturlar nafaqat lingvistik bilimlarni, balki kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

CEFR xalqaro standarti til o‘rganishni bosqichma-bosqich darajalarga ajratib beradi (A1 – boshlang‘ichdan C2 – mukammal darajagacha). Bu tizim orqali ta’lim oluvchilarning ingliz tilini qanchalik darajada bilishi aniq baholanadi, ta’lim jarayoniga yagona mezon joriy etiladi.

CLIL metodikasi esa kasbiy fanlarni ingliz tilida o‘qitish orqali ikki tomonlama maqsadga erishishni ta’minlaydi: bir tomondan, o‘quvchi ingliz tilida erkin muloqot qila oladi, ikkinchi tomondan esa, o‘z mutaxassislik sohasi bo‘yicha bilimlarni chet tilida o‘zlashtiradi. Masalan, tibbiyot kollejida “Human Anatomy” yoki texnikumlarda “Engineering Basics” mavzulari ingliz tilida olib borilishi mumkin.

ESP dasturi esa ingliz tilini aniq kasbiy yo‘nalishlarga moslashtiradi. Masalan, avtomobilsozlik, turizm, axborot texnologiyalari, iqtisodiyot yoki menejment sohalari uchun maxsus ingliz tili kurslari ishlab chiqiladi. Bu esa talabalarga o‘z kasbiy sohalarida xorijiy hamkorlar bilan bevosita muloqot qilish va kasbiy hujjatlar bilan ishlash imkonini beradi.

CTIL (Construction and Technical Integrated language) metodikasi aynan professional modulni ingliz tili bilan integratsiya orqali o‘rganishni ta’minlaydi. Masalan o‘quvchilar “Qurilish materiallari va buyumlari” fanini ingliz tilida o‘rganish orqali o‘z mutaxssisliklari bo‘yicha xorijiy til ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. O‘quvchilar qurilish materiallarining xossalari, turlari va ishlatilish jarayonlarini ingliz tilida o‘rganadilar, bu esa ularni kelgusida xalqaro mehnat bozori talabiga javob beradigan mutaxassis bo‘lib yetishhishida asosiy ahamiyatga ega bo ‘ladi.

2. Innovatsion metodlar va texnologiyalar

Kasbiy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishda an’anaviy metodlardan tashqari, zamonaviy va innovatsion yondashuvlarga katta ehtiyoj mavjud. Ulardan eng muhimlari quyidagilar:

- **CLIL-metodi** – fan va tilni birgalikda o‘rganish talabalarda kasbiy atamalarni ingliz tilida erkin qo‘llash, mutaxassislik fani bo‘yicha o‘z fikrini aniq ifoda etish imkoniyatini beradi. Bu metod nafaqat til ko‘nikmasini, balki kasbiy tafakkurni ham rivojlantiradi.
- **Flipped Classroom (Ag‘darilgan sinf)** – talaba darsdan oldin o‘quv materiallari (video, maqola, elektron resurslar) bilan mustaqil tanishadi, dars jarayonida esa o‘qituvchi bilan muhokama qiladi, amaliy topshiriqlarni bajaradi. Bu usul talabalarda mustaqil ta’lim olish, mas’uliyatli yondashuv va ijodiy fikrlashni shakllantiradi.
- **Edutainment** (Education + Entertainment) – o‘yinli va qiziqarli mashg‘ulotlar orqali til o‘rgatish. Bu metod interaktiv viktorinalar, til o‘yinlari, roliklar yoki simulyatsiyalardan foydalanishni nazarda tutadi. Edutainment talabalarda tilni o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani oshiradi.
- **Virtual laboratoriyalar** – ingliz tilida kasbiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish imkonini beradi. Masalan, IT yo‘nalishidagi talabalarga ingliz tilida dasturlash topshiriqlari berilishi yoki tibbiyot sohasida “virtual bemor bilan muloqot” modeli qo‘llanilishi mumkin.
- **Blended learning (aralash ta’lim)** – an’anaviy sinf darslari va masofaviy ta’limning uyg‘unlashuvi. Bu metod orqali talabalar onlayn platformalarda (Moodle, Google Classroom, Coursera, Edmodo) materiallarni o‘rganadi va sinfda amaliy mashg‘ulotlarni bajaradi.

3. Kasbiy kompetensiyani shakllantirish

Xalqaro dasturlar va innovatsion metodlarni qo‘llash kasbiy ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning ingliz tili bilimlarini nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan rivojlantiradi. Natijada talabalarda quyidagi kompetensiyalar shakllanadi:

- **Kommunikativ kompetensiya** – ingliz tilida og‘zaki va yozma muloqot qila olish, xorijiy hamkorlar bilan samarali suhbatlashish, xalqaro loyihalarda faol ishtirok etish.
- **Lingvokulturologik kompetensiya** – ingliz tilini o‘rganish jarayonida ingliz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlarning madaniyati, an’analari va biznes odob qoidalarini ham bilib olish. Bu ko‘nikma talabalarning madaniyatlararo muloqotini yengillashtiradi.
- **Kasbiy til kompetensiyasi** – mutaxassislik fanlariga oid terminologiyani egallash, kasbiy matnlar, texnik hujjatlar va xalqaro shartnomalarni ingliz tilida o‘qib tushunish va ishlab chiqish ko‘nikmasi.
- **Raqobatbardoshlik kompetensiyasi** – xalqaro mehnat bozorida o‘z bilim va malakalarini erkin ifoda etish, xorijiy kompaniyalar bilan ishlashga tayyorlik, global kasbiy hamjamiyatning faol a’zosi bo‘lish.

Shunday qilib, xalqaro ta’lim dasturlarini tatbiq etish va innovatsion metodlardan foydalanish kasbiy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu yondashuv talabalarning kasbiy-kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirib, ularni xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh kadr sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Kasbiy ta’lim muassasalarida ingliz tilini xalqaro ta’lim dasturlari asosida o‘qitish nafaqat til ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki talabalarda zamonaviy kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. CEFR, CLIL, ESP kabi xalqaro dasturlarni, shuningdek, **Flipped Classroom, Edutainment, Virtual Labs, CTIL, CPL** kabi innovatsion metodlarni joriy etish orqali talabalarning mustaqil ta’lim

olish, kasbiy sohada erkin muloqot qilish hamda xalqaro standartlarga mos bilim va malakalarni egallashiga erishiladi.

Bunday yondashuvning afzalligi shundaki, u nafaqat lingvistik bilimlarni chuqurlashtiradi, balki talabalarni **xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis** sifatida shakllantiradi. Kasbiy ingliz tilini xalqaro standartlar asosida o‘rgatish o‘quvchilarda **kommunikativ, lingvokulturologik, kasbiy-amaliy va raqobatbardoshlik kompetensiyalarini** rivojlantirish imkonini beradi. Natijada bitiruvchilar xorijiy hamkorlar bilan samarali ishlash, texnik hujjatlar va xalqaro shartnomalarni ingliz tilida ishlab chiqish, ilmiy loyihalarda faol qatnashish qobiliyatiga ega bo‘ladilar [2][3].

Umuman olganda, kasbiy ta’limda ingliz tilini xalqaro ta’lim dasturlari asosida o‘qitishning ustuvorligi shundaki, u:

- ta’lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtiradi;
- yoshlarning raqobatbardoshligini oshiradi;
- xalqaro integratsiya jarayonlarini jadallashtiradi;
- O‘zbekistonning global ta’lim makonida munosib o‘rin egallashiga zamin yaratadi [4].

Shu bois, kelgusida ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish va xalqaro tajribani yanada chuqur o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Council of Europe.** *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.
2. **Marsh D.** *CLIL: Content and Language Integrated Learning*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

3. **Hutchinson T., Waters A.** *English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
4. **Richards J. C., Rodgers T. S.** *Approaches and Methods in Language Teaching*. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014

SPEECH ACTS IN MEDIA COMMUNICATION: LINGUAPRAGMATIC FEATURES IN UZBEK MEDIA DISCOURSE

Xamdamova Nargizaxon Abdulkosimovna
Fergana State University

Annotatsiya*: Ushbu maqolada mediakommunikatsiya jarayonida nutqiy aktlarning lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot J. Ostin va J. Serlning nutqiy aktlar nazariyasi hamda zamonaviy media lingvistikasi yondashuvlariga tayangan holda, O‘zbekiston ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalarda qo‘llaniladigan informativ, baholovchi va persuaziv nutqiy aktlarning shakllanish mexanizmlari, illokutiv maqsadlari va kommunikativ samaradorligi yoritiladi. Shuningdek, multimodal vositalar - rasm, video, grafik, emoji va paralingvistik elementlarning nutqiy aktlar kuchiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari mediakommunikatsiyada nutqiy aktlarning ijtimoiy ongni shakllantirish, auditoriya fikrini boshqarish va ommaviy diskursni yo‘naltirishdagi strategik ahamiyatini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *nutqiy akt, mediakommunikatsiya, pragmatika, media lingvistika, illokutsiya, persuaziya, multimodal diskurs.*

Аннотация: *В статье проводится анализ лингвопрагматических особенностей речевых актов в медиакоммуникации. Исследование основано на теории речевых актов Дж. Остина и Дж. Серля, а также на современных подходах медиалингвистики. Рассматриваются механизмы формирования, иллокутивные цели и коммуникативная эффективность информационных,*

оценочных и персуазивных речевых актов, используемых в узбекских средствах массовой информации и цифровых платформах. Особое внимание уделяется влиянию мультимодальных средств -изображений, видеокадров, графиков, эмодзи и паралингвистических элементов - на усиление или ослабление речевой иллокуции. Результаты исследования демонстрируют стратегическую роль речевых актов в формировании общественного сознания, управлении мнением аудитории и направлении массового дискурса.

Ключевые слова: *речевой акт, медиакоммуникация, прагматика, медиалингвистика, иллокуция, персуазия, мультимодальный дискурс.*

Abstract: *This article presents a comprehensive analysis of the linguopragmatic features of speech acts in media communication. Drawing on J. Austin and J. Searle's Speech Act Theory and modern approaches in media linguistics, the study examines the mechanisms of formation, illocutionary intentions, and communicative effectiveness of informative, evaluative, and persuasive speech acts used in Uzbek mass media and digital platforms. Special attention is given to the impact of multimodal elements-including images, video frames, graphics, emojis, and paralinguistic cues-on the strengthening or weakening of speech act force. The findings highlight the strategic role of speech acts in shaping public consciousness, influencing audience perception, and directing mass media discourse.*

Key words: *speech act, media communication, pragmatics, media linguistics, illocution, persuasion, multimodal discourse.*

Introduction

Media communication is one of the most dynamic and influential spheres of contemporary social life, in which the communicative and pragmatic nature of language is gaining increasing importance. The linguistic units used in mass media and digital platforms do not merely convey information; they also direct audiences toward specific viewpoints, persuade them, or motivate them to act. Therefore, the

representation of speech acts in media discourse is a central topic in media linguistics, pragmatics, and communication studies.

The Speech Act Theory developed by J. Austin and J. Searle provides a methodological foundation for analyzing the goal-oriented nature of communicative language units and the mechanisms through which illocutionary force influences audiences. In today's digital communication environment, speech acts acquire new pragmatic forms as they integrate with multimodal elements such as text, images, videos, emojis, and sound.

The purpose of this study is to identify the features of how speech acts are used in Uzbek media communication, to examine their pragmatic functions, and to analyze the mechanisms through which they affect audiences.

Literature Review

The Speech Act Theory proposed by Austin (1962) and Searle (1979) emphasizes that communicative language units express not only literal meaning but also the speaker's intended purpose. Media linguistics scholars such as Van Dijk, Fairclough, Kress, and van Leeuwen highlight the ideological and persuasive load of speech acts in media, arguing that persuasion - the capacity to direct or influence the audience - is one of the primary tools of media.

Grice's Cooperative Principle and his theory of implicature provide an important methodological basis for identifying implicit, or indirect, speech acts in media communication. Multimodal discourse analysis (Kress, 2010) demonstrates that visual elements accompanying text significantly influence the illocutionary force of speech acts because it is scientifically proven that humans naturally tend to trust and process visual information more quickly. For this reason, visual means are prioritized in media communication.

Although speech acts have been studied in Uzbek linguistics, pragmatic analyses related specifically to media communication remain insufficiently explored.

Main Body

1. *Theoretical Foundations of Media Communication and Speech Acts*

Speech acts consist of three components:

1. Locutionary act – the form and literal meaning of an utterance;
2. Illocutionary act – the speaker's communicative intention;
3. Perlocutionary act – the effect produced on the listener or audience.

In media communication, illocutionary and perlocutionary acts play a dominant role.

2. Speech Acts in Uzbek Mass Media

The most frequent types of speech acts in Uzbek media discourse include:

a) Informative speech acts

Although information appears to be presented objectively, headlines and emphasis often encode illocutionary intentions.

Examples: "A new decree has been adopted", "Prices are expected to rise".

Here, the speaker implicitly intends to alert the public and encourage them to pay attention to upcoming changes.

b) Evaluative speech acts

Mass media express a certain stance toward events:

"It caused sharp criticism", "According to experts…".

Such expressions evaluate the reported information and present the speaker's or institution's perspective.

c) Persuasive speech acts

Widely used in blogs, analytical articles, and interviews:

"Every citizen must know this", "Experts urge action".

These statements employ a gentle form of urging, appealing, or indirect commanding. As a result, audiences tend to adopt the recommended behavior or viewpoint.

3. Multimodal Enhancement of Speech Acts

Digital media accompany text with the following multimodal tools:

Emoji – adds evaluative or emotive illocutionary force;

Video frames – visually intensify emphasis;

Images – create contextual meaning;

Graphics and charts – construct the impression of objectivity.

These elements considerably strengthen the perlocutionary effect, encouraging viewers or readers to respond or take action.

4. Findings

Uzbek media frequently combine informative + evaluative + persuasive speech acts.

The headline serves as the strongest illocutionary site.

Telegram channels and YouTube platforms favor short, impactful, and directive speech acts because digital technology has conditioned audiences to process information quickly and prefer condensed content.

In interviews on platforms such as Instagram, Telegram, and YouTube, the speaker's tone, gestures, and facial expressions serve as key sources of multimodal illocution, further motivating the audience toward the intended goal.

Conclusion

The study demonstrates that in Uzbek media communication, speech acts function not only as tools for conveying information but also as mechanisms for influencing audiences, shaping attitudes, and steering public opinion. The interaction of informative, evaluative, and persuasive acts increases the pragmatic power of media discourse. Multimodal elements further amplify illocutionary intent and broaden perlocutionary impact. Analyzing speech acts in media communication thus provides deeper insights into media language, its mechanisms of influence, and its role in shaping social consciousness.

References

1. **Austin J. L.** *How to Do Things with Words.* – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 166 p.

2. **Searle J. R.** *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 187 p.
3. **Grice H. P.** Logic and Conversation // *Syntax and Semantics.* Vol. 3: Speech Acts. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
4. **van Dijk T. A.** *Discourse and Power.* – London: Palgrave Macmillan, 2008. – 308 p.
5. **Kress G., van Leeuwen T.** *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication.* – London: Routledge, 2001. – 152 p.
6. **Fairclough N.** *Media Discourse.* – London: Edward Arnold, 1995. – 214 p.

OTA-ONALARNING TA’LIMGA MUNOSABATI TALABALAR O‘QUV MOTIVINING ASOSIY OMILI SIFATIDA

Ashurova Nargiza Zayitovna
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

Annotatsiya*: Mazkur maqolada ota-onalarning ta’limga bo‘lgan munosabati talabalarning o‘quv motivatsiyasini shakllantirishdagi asosiy omil sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda oilaviy muhit, ota-onalarning farzand tarbiyasidagi faolligi va ta’lim jarayoniga bo‘lgan e’tiborining talaba shaxsining o‘qishga nisbatan ichki va tashqi motivlarini rivojlantirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, ota-onalarning ijobiy munosabati o‘quv motivatsiyasini oshiruvchi, salbiy yoki befarq munosabat esa uni pasaytiruvchi omil sifatida ko‘rib chiqiladi va ota-onalar, o‘qituvchilar va talabalarning hamkorligi orqali ta’lim sifatini yuksaltirish yo‘llari taklif etiladi.*

Аннотация: *В данной статье анализируется отношение родителей к образованию как ключевой фактор формирования учебной мотивации студентов. В исследовании раскрывается роль семейной среды, активности родителей в воспитании детей и их внимания к образовательному процессу в развитии внутренней и внешней мотивации учащихся. Также*

рассматривается, что положительное отношение родителей повышает учебную мотивацию, тогда как отрицательное или безразличное — снижает её. Кроме того, в статье предлагаются пути повышения качества образования через сотрудничество родителей, учителей и студентов.

Annotation: *This article analyzes parents' attitudes toward education as a key factor in shaping students' academic motivation. The study highlights the role of the family environment, parents' involvement in child upbringing, and their attention to the educational process in developing students' internal and external motivation toward learning. It also examines how a positive parental attitude enhances academic motivation, while a negative or indifferent attitude can diminish it. In addition, the article proposes ways to improve the quality of education through the cooperation of parents, teachers, and students.*

Kalit so'zlar: *ota-onalar, ta'limga munosabat, o'quv motivatsiyasi, talaba, o'qishga qiziqish, psixologik omillar, oilaviy muhit, ta'lim jarayoni, motivatsiya shakllanishi, ota-ona roli, o'quv motivi, tarbiya, ta'lim sifati.*

Ключевые слова: *родители, отношение к образованию, учебная мотивация, студент, интерес к обучению, психологические факторы, семейная среда, образовательный процесс, формирование мотивации, роль родителей, учебный мотив, воспитание, качество образования.*

Keywords: *parents, attitude toward education, academic motivation, student, interest in learning, psychological factors, family environment, educational process, motivation formation, parental role, learning motive, upbringing, quality of education.*

Zamonaviy oliy ta'limning eng dolzarb muammolaridan biri talabalar uchun motivatsiyaga asoslangan o'quv jarayonini tashkil etishdir. Shu munosabat bilan universitet talabalari o'rtasida o'qishga bo'lgan motivatsiyaning mavjud holati va ularning ta'lim faoliyatiga qo'yiladigan zamonaviy talablar o'rtasida qarama–qarshiliklar yuzaga keladi. Universitetda o'qiyotganda talaba, birinchi navbatda, yangi didaktik vaziyatga moslashish bilan bog'liq bo'lgan bir qator muammolarga

duch keladi, bu maktab ta’limidan tubdan farq qiladigan o‘quv jarayonini tashkil etish shakllari va usullaridir. Ushbu yondashuv va u bilan bog‘liq qiyinchiliklar o‘ziga xos didaktik to‘siqni yaratadi, uni yengib o‘tish kerak. Bundan kelib chiqadiki, ijobiy motivlar va asosli maqsadlarni shakllantirish bo‘lajak mutaxassis shaxsini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki motivlar va maqsadlar faoliyatning muhim belgilovchilari hisoblanadi. O‘quv motivining shakllanishida turli omillar ta’sir ko‘rsatadi. Ulardan eng muhimlaridan biri – bu ota-onalarning ta’limga bo‘lgan munosabatidir. Chunki oila – shaxsning ilk ijtimoiylashuv makoni bo‘lib, farzandning o‘qishga, bilimga, mehnatga munosabati, avvalo, ota-onalarning qadriyatlari va xulq-atvori asosida shakllanadi. Ota-onalar va o‘qituvchilar uchun eng katta muammo – samarali muloqot qilishdir. Bu oddiy tuyulishi mumkin, lekin ko‘pincha suhbatlar uzilib qoladi, chunki o‘qituvchi maxsus ta’lim sohasiga xos bo‘lgan tilni ishlatadi va ota-ona uchun notanish bo‘lishi mumkin. O‘qituvchilar suhbat boshida ota-onalarga tegishli so‘z birikmalarini, masalan, turar joy va modifikatsiyani tushunishlariga ishonch hosil qilishlari muhimdir. Bu keyinchalik muammolarga olib kelishi mumkin bo‘lgan o‘ziga xos tushunmovchilik yo‘qligiga ishonch hosil qiladi.

O‘qituvchi ota-onani faol tinglashi kerak. Yechimlar va usullarga berilib ketish shunchalik osonki, o‘qituvchilar talaba uchun eng samarali bo‘lgan narsa haqida fikr-mulohazalarini o‘tkazib yuborishlari mumkin. Ota-onalar qaysi tayanchlar ishlayotganini va qaysi biri ishlamayotganini aniqlashga yordam beradi va muvaffaqiyatga ta’sir qiladigan o‘zgarishlarni amalga oshirishga yordam beradi. Ota-onalarning ta’limga munosabati deganda, ularning farzandining bilim olish jarayoniga, o‘qishdagi yutuq va muammolariga, o‘quv faoliyatiga bo‘lgan e’tibor darajasi tushuniladi. Ba’zi ota-onalar ta’limni hayotdagi muvaffaqiyat kaliti sifatida ko‘rsa, boshqalar uni ikkinchi darajali deb bilishadi. Ana shu qarashlar farzandning o‘quv motivatsiyasiga bevosita ta’sir etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, agar ota-onalar ta’limni qadrlasa, farzandining o‘qishiga qiziqish bildirsa, uni rag‘batlantirsa va doimiy qo‘llab-quvvatlasa, bunday bolalarda o‘quv motivi yuqori bo‘ladi.

Aksincha, befarqlik yoki salbiy munosabat talabalarda beparvolik, mas’uliyatsizlik va o‘qishga nisbatan sovuqlikni keltirib chiqaradi.

Axborot texnologiyalari asrida talabalarning e’tiborini o‘qishga qaratish tobora murakkablashib bormoqda. Shu sababli ota-onalarning faol ishtiroki va to‘g‘ri munosabati yanada muhim ahamiyatga ega. Ota-onaning ta’limga bo‘lgan munosabati deganda, ularning farzandining o‘qishiga, maktab yoki oliy ta’lim muassasasi faoliyatiga, o‘qituvchilarga hamda bilim olish jarayoniga bo‘lgan qarashlari tushuniladi. Bu munosabat quyidagi omillar orqali namoyon bo‘ladi: farzandining o‘qishini doimiy nazorat qilish; ta’lim jarayoniga qiziqish bildirish; o‘qishga rag‘bat beruvchi sharoit yaratish; o‘qituvchilar bilan hamkorlikda ishlash; ta’limning ahamiyatini tushuntirish. Ota-onalarning ta’limga bo‘lgan munosabati talabalarning o‘quv motivatsiyasini shakllantirishda eng asosiy va hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Chunki farzandning ta’lim jarayoniga qanchalik mas’uliyat bilan yondashishi, bilim olishga bo‘lgan qiziqishi va o‘z oldiga maqsad qo‘yish darajasi ko‘p jihatdan oiladagi psixologik muhit, ota-onaning qadriyatlari hamda ularning ta’limga bergan e’tiboriga chambarchas bog‘liqdir. Ta’limni qadrlaydigan, o‘qishni muvaffaqiyat kaliti deb biladigan oilalarda o‘sgan farzandlar odatda bilim olishga nisbatan yuqori motivga ega bo‘lishadi. Bu esa nafaqat ularning o‘qishdagi muvaffaqiyatini, balki kelajakda kasbiy shakllanishini ham belgilab beradi.

Ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi talaba psixologik jihatdan o‘ziga ishonishini kuchaytiradi. Ular tomonidan beriladigan ruhiy yordam, rag‘batlantirish, erishilgan natijalarning qadrlanishi talabaning o‘z oldiga yuqori maqsadlar qo‘yishiga sabab bo‘ladi. Aksincha, ota-onaning ta’limga nisbatan befarq munosabati, tanqidning ko‘pligi yoki o‘quv jarayoniga yetarlicha e’tibor berilmasligi o‘quv motivining sustlashuviga, ba’zan esa o‘qishga nisbatan salbiy munosabat shakllanishiga ham olib keladi. Oiladagi ijobiy ta’limiy muhit esa talabaning fikrlash faolligi, aqliy mehnat madaniyati va intellektual ehtiyojlarining ortishiga yordam beradi.

Shuningdek, ota-onaning shaxsiy namunasi ham katta ahamiyatga ega. Farzandlar ko‘pincha kattalarning xatti-harakatlarini kuzatib, ular orqali o‘z dunyoqarashini shakllantiradi. Agar ota-onalar kitob o‘qishga, yangilik izlashga, o‘z bilimini doimiy ravishda boyitishga intilsa, bolalarda ham bunday fazilatlar shakllanadi. Bu jarayon tabiiy va ong osti ta’siri orqali sodir bo‘lib, talabaning o‘qishga bo‘lgan ichki motivini mustahkamlaydi.

Shu boisdan, ota-onalarning ta’limga bo‘lgan munosabati — o‘quv motivining shakllanishi, rivojlanishi va barqarorlashuvida markaziy o‘rin tutadi. Ta’limga ijobiy qaraydigan, farzandining bilim olishiga investitsiya sifatida yondashadigan, zarur sharoitlarni yaratib beradigan ota-ona jamiyat uchun intellektual yetuk, maqsadli va mas’uliyatli avlodni tarbiyalaydi.

Ta’lim jarayonida ota-onalarning faolligi nafaqat motivatsiyaga, balki talabaning o‘qish uslublari va o‘zlashtirish sifatiga ham kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalar farzandining qiziqishlari, individual qobiliyatlari va o‘quvdagi qiyinchiliklarini anglagan holda ularga mos metodik yordam bera olsalar, talaba o‘zining kuchli va zaif tomonlarini aniqroq his qiladi. Natijada u o‘qishda mustaqil bo‘lishni, vaqtni to‘g‘ri taqsimlashni va mas’uliyat bilan yondashishni o‘rganadi. Bunday jarayon o‘z navbatida o‘quv motivatsiyasining barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Ota-onalarning farzand bilan muntazam muloqoti ham ta’limdagi muvaffaqiyatning muhim omillaridan biridir. Chunki o‘quv jarayoniga oid savollar, muammolar yoki qiziqishlar haqida erkin suhbatlashish, talabaning fikrini tinglash va unga amaliy maslahat berish o‘quv motivatsiyasini yanada oshiradi. Ayniqsa, yosh davridagi o‘zgarishlar, psixologik bosimlar yoki ijtimoiy ta’sirlar kuchaygan davrlarda oilaning qo‘llab-quvvatlashi talabaning ichki barqarorligini saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, ota-onalarning farzand oldiga qo‘ygan talab va kutishlari ham motivatsiyaning shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Juda yuqori yoki amalga oshmaydigan talablar talabada stress, qo‘rquv va o‘ziga ishonchsizlik uyg‘otishi

mumkin. Biroq real, asoslangan va bosqichma-bosqich rivojlanishga yo‘naltirilgan kutishlar talabaning o‘z oldiga aniq maqsadlar qo‘yishiga yordam beradi. Ota-onaning «senga ishonaman» degan oddiy e’tirofi ham ko‘pincha talaba motivatsiyasining kuchli psixologik omiliga aylanadi.

Bundan tashqari, oilaning madaniy saviyasi, uy sharoitidagi intellektual muhit va ta’limga oid resurslarning mavjudligi ham o‘quv motivatsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Kitobga boy muhitda, ilmiy suhbatlar bo‘ladigan, yangiliklarni kuzatib boradigan oilalarda ulg‘aygan talaba o‘z-o‘zidan bilim olish jarayoniga qiziqadi. Aksincha, ta’limga e’tibor past bo‘lgan muhitda farzandning o‘qishga qiziqishi tabiiy ravishda sustlashadi.

Umuman olganda, ota-onalarning ta’limga qadriyat sifatida yondashishi talabaning o‘quv motivatsiyasini faqat bugungi kun uchun emas, balki uning butun hayoti davomida ta’sir ko‘rsatadigan fundamental omil sanaladi. Chunki motivatsiya — bu bir martalik hodisa emas, balki oilada shakllanadigan, maktab va oliy ta’limda mustahkamlanadigan va keyingi kasbiy hayotda davom etadigan uzluksiz jarayondir. Shunday ekan, ota-onalarning ta’lim borasidagi mas’uliyati jamiyatning kelajagini belgilovchi eng muhim omillardan biri bo‘lib qoladi.

Shunday qilib, ota-onaning ta’limga nisbatan ijobiy pozitsiyasi talabaning o‘quv motivini shakllantirishda eng kuchli tashqi omil bo‘lib xizmat qiladi. Ota-onalarning ta’limga munosabatini yaxshilash uchun: pedagoglar va psixologlar tomonidan ma’rifiy seminarlar o‘tkazish, ota-ona – talaba – o‘qituvchi uchburchagini mustahkamlash, oilada o‘qish uchun qulay muhit yaratish, farzandning har bir yutug‘ini rag‘batlantirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Lakoff G., Johnson M.** *Metaphors We Live By.* – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 213 p.

2. **Kövecses Z.** *Metaphor and Emotion.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 245 p.
3. **Moon R.** *Fixed Expressions and Idioms in English.* – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 201 p.
4. **Seidl J., McMordie W.** *English Idioms.* – London: Longman, 1988. – 176 p.
5. **Nurmonov A.** *Ingliz tilida frazeologik birliklar va ularning semantik xususiyatlari.* – Toshkent, 2005. – 147 b.
6. **Tursunov U.** *Ingliz tilidagi hissiyotlarga oid idiomalarni o‘qitish metodikasi.* – Toshkent, 2012. – 132 b.
7. **Hakimov M.** *Ingliz va o‘zbek frazeologiyasida hissiyotlarni ifodalash.* – Samarqand, 2010. – 158 b.

WORLDSKILLS КАК ИНСТРУМЕНТ СОВРЕМЕННОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: НАУЧНЫЙ АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Азизова Асаль Руслановна

Institute for the Development of Vocational Education

Аннотация. *В статье рассматривается влияние международной системы WorldSkills на совершенствование профессионального образования, преобразование процесса подготовки специалистов и включение национальных образовательных моделей в глобальное профессиональное сообщество. Целью исследования является определение образовательных, управленческих и экономических результатов использования методологии WorldSkills в практике учебных заведений. Через анализ зарубежного опыта аргументирована важность компетентностной парадигмы,*

соревновательной системы оценки профессионализма и укрепления связей между образовательными организациями и работодателями. Продемонстрировано, что система WorldSkills содействует внедрению обучения, ориентированного на практические навыки, усилению заинтересованности обучающихся в профессиональном росте, модернизации учебной инфраструктуры и подготовке специалистов, востребованных на рынке труда. Результаты исследования свидетельствуют о целесообразности адаптации инструментов WorldSkills в процессе реформирования системы профессионального образования Узбекистана.

Ключевые слова: *WorldSkills, профессиональное образование, компетентностный подход, профессиональные компетенции, чемпионат движения, стандарт компетенций, квалификация, дуальное обучение, социальное партнёрство, подготовка кадров, профессиональная мобильность, технологическая модернизация.*

Abstract. *The article examines the impact of the international WorldSkills system on the improvement of vocational education, the transformation of specialist training processes, and the integration of national educational models into the global professional community. The purpose of the study is to identify the educational, managerial, and economic outcomes of applying the WorldSkills methodology in the practice of educational institutions. Through an analysis of international experience, the importance of the competence-based paradigm, the competitive system for assessing professional skills, and the strengthening of collaboration between educational organizations and employers is substantiated. It is demonstrated that the WorldSkills system contributes to the implementation of practice-oriented training, the enhancement of learners' motivation for professional development, the modernization of educational infrastructure, and the preparation of specialists who are in high demand in the labor market. The results of the study indicate the relevance and feasibility of adapting WorldSkills tools within the framework of ongoing reforms in the vocational education system of Uzbekistan.*

Keywords: *WorldSkills, vocational education, competence-based approach, professional competencies, skills championship, competency standards, qualification, dual training, social partnership, workforce development, professional mobility, technological modernization.*

Annotatsiya. *Maqolada xalqaro WorldSkills tizimining kasb-hunar ta'limini yaxshilashga, mutaxassislar tayyorlash jarayonlarini o'zgartirishga va milliy ta'lim modellari global kasbiy hamjamiyatga integratsiya qilishga ta'siri tadqiq qilingan. Tadqiqotning maqsadi WorldSkills metodologiyasini ta'lim muassasalari amaliyotida qo'llashning ta'lim, boshqaruv va iqtisodiy natijalarini aniqlashdan iborat. Xalqaro tajribani tahlil qilish orqali kompetensiyaga asoslangan paradigma, kasbiy malaka baholashning raqobatbardosh tizimi va ta'lim tashkilotlari bilan ish beruvchilar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish muhimligi isbotlangan. WorldSkills tizimi amaliyotga yo'naltirilgan ta'limni joriy qilishga, o'quvchilarning kasbiy rivojlanishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga, ta'lim infratuzilmasini modernizatsiya qilishga va mehnat bozorida talabga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qilishi ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda kasb-hunar ta'limi tizimida olib borilayotgan islohotlar doirasida WorldSkills vositalarini adaptatsiya qilishning dolzarbligi va amalga oshirilishi mumkinligini ko'rsatmoqda.*

Kalit so'zlar: *WorldSkills, kasb-hunar ta'limi, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, kasbiy kompetensiyalar, malaka chempionati, kompetensiya standartlari, malaka, ikki tomonlama ta'lim, ijtimoiy hamkorlik, mehnat resurslarini rivojlantirish, kasbiy harakatchanlik, texnologik modernizatsiya.*

Введение

Постановление Президента Республики Узбекистан от 11 августа 2020 года № ПП-4804 "О дополнительных мерах, направленных на привлечение к предпринимательству, повышение трудовой активности и профессиональное обучение бедных и безработных граждан, а также обеспечение занятости населения". Этот документ направлен на решение проблем занятости и

бедности в стране путем создания условий для вовлечения малообеспеченных и безработных граждан в экономическую деятельность. Постановление предусматривает меры по профессиональному обучению уязвимых категорий населения, предоставлению льгот для начинающих предпринимателей из числа малообеспеченных семей, а также усилению поддержки в трудоустройстве и самозанятости. Документ вступил в силу 12 августа 2020 года [1].

Глобальные трансформационные процессы в мировой экономике детерминируют необходимость повышения качества профессиональной подготовки кадров. Ускоренное технологическое развитие производственных систем, масштабная цифровизация экономики и обострение конкуренции на рынке труда формируют объективную потребность в модернизации образовательных систем и внедрении современных механизмов формирования профессиональных компетенций. В этом контексте международное движение WorldSkills, представляющее собой глобальную платформу профессионального совершенства с участием более 80 стран, зарекомендовало себя как один из наиболее результативных инструментов развития профессионального образования.

Научная актуальность настоящего исследования обусловлена тем, что вовлечение национальных образовательных систем в движение WorldSkills создает условия для их системной модернизации посредством освоения инновационных образовательных технологий, стандартизации квалификационных параметров и формирования механизмов интеграции национальных кадров в глобальное профессиональное пространство.

Методы исследования

В исследовании применялись теоретические и эмпирические методы анализа. Теоретические методы включали сравнительно-педагогический анализ

международных стандартов компетенций, контент-анализ нормативных документов WorldSkills и научно-педагогической литературы по вопросам компетентностного подхода. Эмпирические методы основывались на изучении материалов чемпионатов WorldSkills International и WorldSkills Uzbekistan, данных национальных отчётов о подготовке участников, экспертных заключений и аналитических обзоров, посвящённых трансформации профессионального образования в странах-участницах движения. Метод системного анализа позволил выявить структурные компоненты влияния WorldSkills на образовательные учреждения и оценить педагогическую эффективность внедрения стандартов движения.

Результаты исследования подтверждают, что WorldSkills значительно повышает качество профессионального образования. Благодаря внедрению стандартов WorldSkills, учебные программы становятся более актуальными и соответствуют требованиям рынка труда. Модернизация материально-технической базы позволяет учащимся осваивать современные технологии. Чемпионаты WorldSkills формируют у студентов необходимые профессиональные качества, такие как ответственность, стремление к качеству и умение работать в условиях ограниченного времени. Кроме того, WorldSkills способствует повышению квалификации преподавателей и укреплению связей между образованием и работодателями, что в конечном итоге обеспечивает подготовку высококвалифицированных специалистов.

Обсуждение

Анализ международного опыта показал, что WorldSkills можно рассматривать как модель глобального развития компетентностного образования. В отличие от традиционных академических подходов, движение ориентировано на реальные производственные задачи, оценку практических

навыков и создание условий для формирования профессионального мастерства.

Узбекистан, интегрировав WorldSkills в систему профессионального образования, получает возможность ускорить реформирование отрасли, реализовать государственные программы по повышению конкурентоспособности кадров и создать эффективную систему дуального обучения. Это особенно важно в условиях промышленной модернизации, необходимости подготовки инженерно-технических кадров и повышения уровня занятости молодёжи.

Научная значимость результатов движения WorldSkills состоит в том, что оно формирует основу для развития системы независимой оценки квалификаций, стимулирует переход к модульному и практико-ориентированному обучению и создаёт единое профессиональное пространство, в котором квалификация специалиста подтверждается объективными критериями.

Заключение

Проведённое исследование позволяет утверждать, что WorldSkills представляет собой эффективный международный механизм развития профессионального образования, способствующий формированию конкурентоспособных кадров и обновлению образовательной системы. Движение оказывает комплексное влияние на содержание обучения, материально-техническое оснащение, профессиональную мотивацию учащихся и повышение квалификации преподавателей.

Для Узбекистана внедрение WorldSkills имеет стратегическое значение, поскольку обеспечивает модернизацию профессионального образования, укрепление сотрудничества с бизнесом, повышение качества практической

подготовки и формирование современного кадрового потенциала. Полученные результаты подтверждают необходимость дальнейшего расширения участия образовательных учреждений в движении и интеграции стандартов WorldSkills в национальную образовательную систему.

Список использованных источников

1. **Постановление Президента Республики Узбекистан** от 11 августа 2020 года № ПП-4804 «О дополнительных мерах, направленных на привлечение к предпринимательству, повышение трудовой активности и профессиональное обучение бедных и безработных граждан, а также обеспечение занятости населения». URL: https://lex.uz/docs/4945780
2. **Mulder, M.** *Competence-Based Education and Training.* – London: Routledge, 2017. – 432 p.
3. **Зеер, Э.Ф.** *Психология профессионального развития.* – Москва: Академия, 2009. – 240 с.
4. **Сатунина, А.А.** Международное движение WorldSkills и его влияние на развитие профессионального образования // *Профессиональное образование и рынок труда.* – 2022. – № 4. – С. 15–22.
5. **WorldSkills Uzbekistan.** *National Report on Championship Development.* – Tashkent: WSU Publishing, 2024. – 118 p.
6. **Дьюи, Дж.** *Демократия и образование.* – Москва: Педагогика, 2000. – 384 с.
7. **Кларин, М.В.** *Инновационные образовательные технологии.* – Москва: Изд-во МГУ, 2018. – 312 с.
8. **European Commission.** *Skills Agenda for Europe.* – Brussels: EC Publications, 2020. – 167 p.

URUSHDAN KEYINGI YILLARDA QORAQALPOG‘ISTONDA KASABA UYUSHMA TASHKILOTINING FAOLIYATI TARIXIDAN

Erniyazova Dilarom Bekniyazovna

Nukus davlat pedagogik instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqola Ikkinchi jahon urushidan keying davrda Qoraqalpog‘iston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy tiklanishi va rivojlanishida kasaba uyushmalarining tutgan o'rnini tahlil qiladi. Tadqiqot urushdan keying vayronalarni bartaraf etish, sanoatni qayta tiklash, ishchi kuchini safarbar qilish va ijtimoiy himoya tizimini shakllantirish jarayonlarida kasaba uyushmalarining ko'p qirrali faoliyatini ko'rib chiqadi. Tadqiqot natijalarida urushdan keying rekonstruksiya davrida kasaba uyushmalarining nafaqat mehnat jarayonlarini tashkil etishda, balki ishchilarning turmush sharoitlarini yaxshilash, madaniy-ma'rifiy ishlarni yo'lga qo'yish va ijtimoiy kafolatlarni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaganligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *kasaba uyushmalari, urushdan keying qayta qurish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, ishchilar harakati, mehnat tashkiloti, Sovet davri*

Abstract. *This article analyzes the role of trade unions in the socio-economic reconstruction and development of the Republic of Karakalpakstan in the post-World War II period. The study examines the multifaceted activities of trade unions in the processes of post-war destruction, industrial reconstruction, labor mobilization, and the formation of a social protection system. The results of the study show that trade unions played an important role not only in organizing labor processes during the post-war reconstruction period, but also in improving the living conditions of workers, organizing cultural and educational activities, and providing social guarantees.*

Keywords: *trade unions, post-war reconstruction, socio-economic development, labor movement, labor organization, Soviet period*

Аннотация. *В статье анализируется роль профсоюзов в социально-экономическом восстановлении и развитии Республики Каракалпакстан в послевоенный период. В исследовании рассматривается многогранная деятельность профсоюзов в процессах послевоенной разрухи, восстановления промышленности, мобилизации рабочей силы и формирования системы социальной защиты. Результаты исследования показывают, что профсоюзы сыграли важную роль не только в организации трудовых процессов в период послевоенного восстановления, но и в улучшении условий жизни трудящихся, организации культурно-просветительской деятельности и предоставлении социальных гарантий.*

Ключевые слова: *профсоюзы, послевоенное восстановление, социально-экономическое развитие, рабочее движение, организация труда, советский период*

KIRISH. Ikkinchi jahon urushi Sovet Ittifoqining barcha hududlariga katta insoniy va moddiy yo'qotishlar keltirdi. Urushdan keyingi qayta qurish davri Sovet davlati oldida mamlakatning iqtisodiy salohiyatini tiklash va aholining turmush darajasini yaxshilash kabi ulkan vazifalarni qo'ydi. Qoraqalpog‘iston Avtonom Respublikasi geografik jihatdan to'g'ridan-to'g'ri harbiy harakatlarga duch kelmagan bo'lsa-da, urush davomida front va orqa uchun ulkan mehnat resurslarini safarbar etish, iqtisodiyotni harbiy ehtiyojlarga moslash va evakuatsiya qilingan aholini qabul qilish zaruriyati yuzaga keldi [1]. Urushdan keyingi davrda esa mintaqada sanoat korxonalarini modernizatsiyalash, qishloq xo'jaligini rivojlantirish va ijtimoiy infratuzilmani qayta tiklash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etdi. Bu murakkab jarayonlarda kasaba uyushma tashkilotlari davlat va partiya organlari bilan birgalikda mehnat jarayonlarini tashkil etish, ishchi sinfining ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini himoya qilish va jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda muhim vositaga aylandi. Sovet kasaba uyushmalari tizimi o'zining tuzilishi va funktsiyalari jihatidan g'arbiy demokratik mamlakatlardagi kasaba uyushmalaridan

tubdan farq qildi. Sovet tizimida kasaba uyushmalari davlat va ishchi sinfi o'rtasidagi vositachi sifatida emas, balki davlat siyosatini amalga oshirishning muhim mexanizmi vazifasini bajargan [2]. Qoraqalpog‘istonda ham kasaba uyushmalari ishlab chiqarish rejalarini bajarish, mehnat intizomini mustahkamlash, ishchilarning malakasini oshirish va ularning moddiy-madaniy ehtiyojlarini qondirish bo'yicha ko'p qirrali faoliyat yuritgan.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot asosan tarixiy-tahliliy va taqqoslash metodologiyasiga asoslanadi. Sovet kasaba uyushmalari tarixi bo'yicha fundamental tadqiqotlar asosan 1960-1980-yillarda nashr etilgan bo'lib, ularning ko'pchiligi kasaba uyushmalarining ijobiy rolini ta'kidlash va davlat siyosatini oqlovchi xarakterga ega edi [3]. Biroq, mustaqillik davridan keyin post-sovet makonidagi tadqiqotchilar kasaba uyushmalarining real funksiyalari va ularning Sovet tizimidagi o'rnini obyektiv baholashga harakat qildilar. Rossiyalik tarixchi Filtzer (1994) o'z tadqiqotida Sovet kasaba uyushmalarining ishchi sinfining manfaatlarini himoya qilishdan ko'ra, davlat siyosatini amalga oshirish vositasi bo'lganligini ta'kidlaydi [4].

O'zbekiston va Qoraqalpog‘iston tarixiga oid umumiy asarlarda kasaba uyushmalari ko'pincha sanoatlashtirish va qishloq xo'jaligi jarayonlari tahlilining tarkibiy qismi sifatida tilga olinadi [5]. Biroq, aynan urushdan keyingi qayta qurish davrida kasaba uyushmalarining o'ziga xos rolini yorituvchi monografik tadqiqotlar yetarli emas. Qoraqalpog‘iston tarixiga bag'ishlangan fundamental asarlarda mintaqaning urushdan keying iqtisodiy rivojlanishi, sanoat va qishloq xo'jaligi transformatsiyasi, shuningdek, ijtimoiy jarayonlar kengroq kontekstda ko'rib chiqilgan [6]. Ushbu tadqiqotlar kasaba uyushmalarining mehnat tashkiloti va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi ishtirokini tasdiqlovchi ma'lumotlar beradi, ammo ularning ijtimoiy himoya funksiyalari va ishchilar turmush darajasiga ta'siri to'liq ochib berilmagan. Urushdan keying Sovet iqtisodiyotining qayta tiklanishi

masalasiga bag'ishlangan xorijiy tadqiqotlar, xususan, Nove va Harrison asarlari Sovet iqtisodiyotining qayta qurish strategiyalarini tahlil qiladi [7].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Urushdan keyingi davrda Qoraqalpog‘iston kasaba uyushmalari tashkilotining faoliyati bir necha asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirildi: ishlab chiqarish rejalarini bajarish va mehnat unumdorligini oshirish, ishchilarning ijtimoiy himoyasi va turmush sharoitlarini yaxshilash, madaniy-ma'rifiy ishlar va kadrlar tayyorlash. Harbir yo'nalish mintaqaning iqtisodiy tiklanishi va ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega edi. Qoraqalpog‘iston 1940-yillarning ikkinchi yarmida va 1950-yillarda tez sanoatlashtirish jarayonini boshdan kechirdi, bu esa ishchi kuchiga bo'lgan talabning keskin oshishiga olib keldi [8]. Kasaba uyushmalari ishchi kuchini safarbar etish, yangi ishchilarni kasbiy tayyorlash va mavjud kadrlarning malakasini oshirish jarayonlarini tashkil etishda markaziy rol o'ynadi.

Ishlab chiqarish sohasida kasaba uyushmalarining asosiy vazifasi mehnat intizomini mustahkamlash va ishlab chiqarish rejalarini bajarish edi. Urushdan keyingi davrda Sovet iqtisodiyoti qat'iy markaziy rejalashtirish asosida tiklanayotgan edi va har bir korxona belgilangan ishlab chiqarish ko'rsatkichlariga erishishi talab qilingan. Qoraqalpog‘iston kasaba uyushmalari mehnat raqobati harakatlarini tashkil etish, ilg'or ishchilarni targ'ib qilish va mehnat unumdorligini oshirish bo'yicha kampaniyalar o'tkazish orqali ishlab chiqarish jarayonlarini rag'batlantirdilar. Staxanovchilar harakati, sotsializm mehnatining qahramonlari tizimi va mehnat zarbdorlari tashkiloti kabi ommaviy harakatlar kasaba uyushmalari tomonidan faol qo'llab-quvvatlangan va ular orqali ishchilar orasida mehnat rag'bati oshirilgan [9]. Shu bilan birga, kasaba uyushmalari mehnat qonunchiligini bajarish ustidan nazorat qilish, ishchilarning ish vaqti va dam olish tartibini tartibga solish hamda mehnat xavfsizligi qoidalarini ta'minlashda ham mas'uliyat yuklagan.

Biroq, ishlab chiqarish vazifalarini bajarishda kasaba uyushmalari ko'pincha ishchilarning manfaatlarini himoya qilishdan ko'ra, davlat rejalarini amalga oshirish vositasi sifatida harakat qilgan. Sovet tizimida kasaba uyushmalari mustaqil

tashkilot emas, balki Kommunistik partiya va davlat boshqaruv organlarining tarkibiy qismi bo'lgan, shuning uchun ularning faoliyati asosan yuqoridan belgilangan ko'rsatkichlarga erishishga qaratilgan edi [2]. Qoraqalpog‘iston kontekstida ham kasaba uyushmalari mahalliy partiya qo'mitalari va davlat organlari bilan uzviy bog'liq holda ishlagan va ularning asosiy vazifasi ishlab chiqarish rejalarini bajarish uchun ishchilarni safarbar etish edi. Bu holat ba'zan ishchilarning haqiqiy ehtiyojlari va ularning mehnat sharoitlarini yaxshilash talablari ikkinchi o'ringa surilib qolishiga olib kelgan.

Ijtimoiy himoya sohasida Qoraqalpog‘iston kasaba uyushmalari urush oqibatlaridan zarar ko'rgan oilalarga yordam ko'rsatish, nogironlar va frontdan qaytgan harbiylar uchun ish o'rinlarini tashkil etish, ishchilarning turmush sharoitlarini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirdilar. Urushdan keyingi yillarda ko'plab ishchilar oilalari og'ir moddiy ahvolda qolgan, uy-joy muammosi keskin edi va oziq-ovqat ta'minoti ham yetarli darajada emas edi. Kasaba uyushmalari ishchilar uchun ijtimoiy-maishiy xizmatlar ko'rsatish, ommaviy ovqatlanish punktlari, bolalar bog'chalari va sog'lomlashtirish muassasalarini tashkil etish orqali ishchilar oilalarining turmush darajasini yaxshilashga yordam berdilar [10].

Kasaba uyushmalarining madaniy-ma'rifiy faoliyati ham katta ahamiyatga ega edi. Ular ishchilar klublari, kutubxonalar va madaniy markazlarni tashkil etish orqali ishchilarning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish va ularning madaniy darajasini oshirishga harakat qildilar. Qoraqalpog‘istonda kasaba uyushmalari tomonidan tashkil etilgan madaniy tadbirlar, teatr va kino ko'rsatuvlari, sport musobaqalari va badiiy to'garaklar ishchilarning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish va jamoa ruhini mustahkamlashga xizmat qilgan. Savod oshirish va kasbiy o'qitish dasturlari ham kasaba uyushmalari faoliyatining muhim qismi bo'lib, ular ishchi sinfining malakasini oshirish va ularni zamonaviy ishlab chiqarish talablariga moslashtirishda yordam bergan. Urushdan keying davrda texnologik taraqqiyot tez sur'atlarda

kechayotgan paytda, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish iqtisodiy rivojlanishning zaruriy sharti edi.

Qoraqalpog‘iston kasaba uyushmalari faoliyatining yana bir muhim yo'nalishi mehnat qonunchiligini bajarish ustidan nazorat qilish va ishchilar huquqlarini himoya qilish edi. Nazariy jihatdan kasaba uyushmalari ishchilarning ish haqi, ish vaqti, dam olish kunlari va mehnat xavfsizligi bo'yicha qonun hujjatlarining bajarilishini ta'minlashi kerak edi. Amalda esa, markaziy rejalashtirilgan iqtisodiyot sharoitida kasaba uyushmalari ko'pincha ishlab chiqarish rejalarini bajarish uchun mehnat qonunchiligining ba'zi normalaridan voz kechishga majbur bo'lgan. Masalan, ortiqcha ish vaqti, dam olish kunlarida ishlash va zaruriy xavfsizlik choralari bajarilmasdan ishlab chiqarish jarayonini davom ettirish holatlari mavjud edi.

XULOSA

Qoraqalpog‘istonning urushdan keying ijtimoiy-iqtisodiy qurilishida kasaba uyushma tashkilotining roli ko'p qirrali va ziddiyatli xarakterga ega bo'lgan. Tadqiqot natijalarida kasaba uyushmalarining 1945-1960-yillar oralig'ida mintaqaning iqtisodiy tiklanishi, sanoatni rivojlantirish va ishchilar turmush darajasini yaxshilashda muhim hissa qo'shganligi aniqlandi. Kasaba uyushmalari ishlab chiqarish rejalarini bajarish uchun ishchi kuchini safarbar etish, mehnat intizomini mustahkamlash va mehnat unumdorligini oshirishda samarali mexanizm bo'lib xizmat qildilar. Ular mehnat raqobati harakatlarini tashkil etish, ilg'or ishchilarni targ'ib qilish va kadrlar malakasini oshirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam berdilar. Ijtimoiy himoya sohasida Qoraqalpog‘iston kasaba uyushmalari ishchilar oilalariga moddiy yordam ko'rsatish, turmush sharoitlarini yaxshilash, sog'lomlashtirish va dam olish imkoniyatlarini ta'minlash bo'yicha muhim ishlarni amalga oshirdilar. Urushdan keying og'ir sharoitlarda kasaba uyushmalari tomonidan tashkil etilgan ijtimoiy dasturlar ishchilarning kundalik turmushini yengillashtirish va ularning moddiy ahvolini yaxshilashga hissa qo'shdi. Madaniy-ma'rifiy faoliyat orqali kasaba uyushmalari

ishchilarning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish va ularning madaniy darajasini oshirishga harakat qildilar.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Allamuratov, N.** (2015). *Qoraqalpog'iston tarixi: XX asr*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. **Ashwin, S.** (2004). *Russian workers: The anatomy of patience*. Manchester: Manchester University Press.
3. **Bonnell, V. E.** (1983). *Roots of rebellion: Workers' politics and organizations in St. Petersburg and Moscow, 1900–1914*. Berkeley: University of California Press.
4. **Filtzer, D.** (1994). *Soviet workers and the collapse of perestroika: The Soviet labour process and Gorbachev's reforms, 1985–1991*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. **G'afurov, B. G.** (1974). *O'rta Osiyo xalqlari tarixi*. Toshkent: Fan.
6. **Kamalov, S. K.** (2001). *Qoraqalpog'iston: Tarixiy-geografik tadqiqot*. Nukus: Qaraqalpaqstan.
7. **Harrison, M.** (1998). The economics of World War II: An overview. In M. Harrison (Ed.), *The economics of World War II: Six great powers in international comparison* (pp. 1–42). Cambridge: Cambridge University Press.
8. **Matveeva, A.** (2009). The Karakalpak factor in Uzbekistan's politics. *Central Asian Survey*, 28(4), 419–435.
9. **Nove, A.** (1992). *An economic history of the USSR, 1917–1991* (3rd ed.). London: Penguin Books.
10. **Yuldashev, Q.** (2008). *O'zbekiston mehnat tarixi: 1945–1991 yillar*. Toshkent: Sharq.

QORAQALPOQ FOLKLORIDA BALIQCHILIKNING ETNOGRAFIK TALQINI

Yeshimbetova Shahnoza Xaydarovna
TDTU akademik litseyi

Annotatsiya: *Maqolada qoraqalpoq folklor an'analarining tavsifiy jihatlari, folklor madaniyatda aholining etnik tarixi, baliqchilik madaniyatining kundalik turmush tarzida aks etishi o'rganilgan. Shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shahri, Mo'ynoq va Qo'ng'irot tumanlarida olib borilgan dala tadqiqotlari tahlili berilgan.*

Аннотация: *В статье рассматриваются описательные аспекты фольклорных традиций каракалпаков, отражение этнической истории населения в фольклорной культуре, культура рыболовства в повседневной жизни. Также дается анализ полевых исследований, проведенных в городе Нукусе, Муйнакском и Кунгиратском районах Республики Каракалпакстан.*

Abstract: *The article studies the descriptive aspects of Karakalpak folklore traditions, the reflection of the ethnic history of the population in folklore culture, and the fishing culture in everyday life. It also provides an analysis of field research conducted in the city of Nukus, Muynak and Kungirat districts of the Republic of Karakalpakstan.*

Kalit so'zlar: *"Qirq qiz", "qaqtiruv", "shalang", "bakira", "bo'rga", "baliqshi", "baliq"*

Ключевые слова: *«Сорок девушек», «гактирув», «шаланг», «бакира», «борга», « рыбак», « рыба».*

Keywords: *"Forty girls", "gaktiruv", "shalang", "bakira", "borga", "fisherman", "fish".*

Kirish. Xalq og'zaki ijodi xalq badiiy faoliyatining tarkibiy qismi bo'lib, og'zaki so'z san'ati ekanligi bilan ajralib turadi. U avloddan-avlodga o'tib, xalqning iste'dodli vakillari ijrosida sayqallanadi. Vaqtlar o'tishi bilan folklor asarlar qayta

ishlanib, turli o‘zgarishlarga uchrab, yangi-yangi ma’lumotlar bilan boyib, tarixiy sharoitga moslashib borganligini ko‘rishimiz mumkin.

Etnografik motivlarning xalq folklorida o‘rganilishi o‘sha xalqning an’anaviy-maishiy madaniyatining asoslarini tushunish uchun muhimdir. Folklor asarlar yaratuvchi xalqning madaniyati, turmushi va dunyoqarashi tarixini o‘rganish uchun eng boy manba. Shunday bo‘lsa ham qoraqalpoq folklorining etnografik tahlili manbalarda to‘liq yoritilmagan[76].

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab qoraqalpoqlarning og‘zaki va yozma merosini o‘rganish ishlari boshlangan. Xususan, qoraqalpoq xalqining madaniyati, adabiyatini o‘rganishda bir necha olimlarning xizmatlari bor. Qozoq olimi Cho‘qan Valixanov qoraqalpoqlar xalq og‘zaki ijodini namunalarini to‘plash ishlarini olib borgan.

Shuningdek, N.P.Ostroumov 1888-1891 yillarda “Turkiston o‘lkasi mahalliy xalqlarining naql-maqollari” nomli kitobi (etnografik manbalar asosida) da 1110 ta naql-maqollarni keltirib o‘tgan. Ushbu maqollar orasida qoraqalpoq xalqiga tegishli naqllar ham o‘rin olgan[77].

Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodining ajralmas qismi bo‘lgan naql-maqollarni o‘rganishda rus olimi, filologiya fanlari doktori, professor N.A.Baskakovning xizmati katta. U 1926-1946 yillar oralig‘ida Qoraqalpog‘istonning ko‘plab tumanlarida etnografik va dialektologiyalik izlanishlar olib borgan. 1951 yil “Qoraqalpoq tili” ning birinchi jildi nashrdan chiqishiga erishgan, unda qoraqalpoq va rus tillarida 700 dan ortiq naql-maqollarni kiritgan[78].

Maqolada ko‘rib chiqiladigan qoraqalpoq xalq naql-maqollari-xalqning asrlar davomida yig‘ilgan, ajdodlarimizdan meros sifatida saqlab kelinayotgan xalq xazinasidir. Naql-maqollarining asosiy mazmuni xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro qarindoshlik aloqalari, xalqning turmushdagi o‘z qarashlari, mehnatsevarligi,

[76] Қарақалпақ фольклоры, “Қарақалпақстан”. Нукус-1978, с. 7.
[77] Есбергенов Х; Хошниязов Ж. Этнографические мотивы в каракалпакском фольклоре. « Фан», 1988.с.13
[78] Баскаков Н.А. Каракалпакский язык, т.I. Москва, 1951. 409.с.

geografik hududlar bilan bog‘liq atamalar, xalq xo‘jaligining asosiy sohalari bo‘lgan dehqonchilik, chorvachilik va baliqchilikda o‘z aksini topgan.

Qoraqalpoqlar azaldan so‘zga chechan, har bir gapiga naql qo‘shib aytadigan xalq bo‘lgan. Shuning uchun ham xalqda:

“ Naqlni bir aytmasa, aqlsiz aytmaydi,

dono kishi so‘zlasa, naqlsiz aytmaydi”, degan maqoli bor.

Quyida biz bir qancha naql-maqollar mohiyatiga to‘xtalib o‘tamiz:

Bekiraning bel kesmasin yemagan boshim,

Qo‘yning sassiq go‘shtiga to‘g‘ri keldim,

Ushbu maqolda bakira - baliqlar ichidagi eng shirini, qo‘y go‘shtining esa qandaydir hidli bo‘lishini doimo baliq yeb yurgan qizning tilidan aytilganini ko‘rish mumkin. Baliqchi qizning chorvador xonadonga kelin bo‘lgani, qo‘y go‘shti ko‘p iste’mol qilinishidan kuyinib aytganligi aks etgan[79].

Qoraqalpoq folklori ma’lumotlarida, mahalliy arxaik xo‘jalik-madaniy turlarining izlari, masalan, ovchilik, baliqchilik, dastlabki dehqonchilik va chorvachilik shakllari, shuningdek, ular bilan bog‘liq qadimgi e’tiqodlar ham mavjud bo‘lib, islomdan oldingi diniy e’tiqod va marosimlarda asosan o‘simlik va hayvonot olami kulti asosiy o‘rinni egallagan. Bu esa ularning yarim ko‘chmanchi turmush tarzi bilan bog‘liqligini bildiradi. Masalan, imomlarning fikrlariga ko‘ra, kasalliklar insonga beriladi va qaytarib olinadi, ular xudodan keladi, biroq xudoning yordamini kutmasdan e’tiqodli insonlar qadimgi urf-odatlarga muvofiq “davolanish” ga intilganlar. Bu urf-odatlarning ildizlari islomdan oldingi davrga borib taqaladi. O‘tmishda qoraqalpoqlarda mavjud bo‘lgan e’tiqodlarga ko‘ra, ayollarning bepushtlik sabablari ota-bobolar madaniyatining ta’siri bo‘lgan. Ular tegishli xotira marosimlarini bajarmaganligi bois bepushtlik bilan jazolangan, insonga qarshi yovuz ruhlarni turli ko‘rinishlarda (hayvonlar, odamlar va b.) yuborgan. Agar homiladorlik uzoq vaqt davomida sodir bo‘lmasa farzandsiz ayollar

[79] Низанов М. Қорақалпоқлар: роман-эссе (биринчи китоб)-Нукус: «Билим», 2020. б. 295.

“muqaddas” joylarga murojaat qilgan va tabiblar ayolning bepushtligini yomon nazar bilan bog‘liq deb hisoblasalar, ularga “qaqtiruv” qilishni tavsiya qilgan, ya’ni turli hayvonlarga o‘zlarini urish (masalan, qora tovuq yoki qush, yoki baliq) orqali marosim o‘tkazishni buyurgan. So‘ngra kasallik ayol tanasidan chiqib hayvonga o‘tadi va ayol homilador bo‘ladi deb ishonilgan[80].

Dala yozuvidan olingan ma’lumotlarga ko‘ra, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Beruniy tumanida yashovchi axborotchi Ibodullayeva Qurbonoy o‘z nevarasining o‘n yildan beri farzandsiz ekanligini aytib, unga homilador bo‘lishi uchun “bakira” balig‘ini dokada qoqlab, “un” qilib taomlariga va til ostiga qo‘yib yutqizdirgani, hamda nevarasining farzandli bo‘lib ketganini quvonch bilan aytib berdi. Xotiralarini davom ettirib, 1987-1988 yillari bitta baliqchidan bakira balig‘ini ovlab berishini iltimos qilganman, oradan vaqt o‘tib baliqchi va’dasi ustidan chiqdi. Shunday qilib, bir yarim yil davomida nevaram kuniga to‘rt, besh marotaba qoqlangan bakira balig‘ini iste’mol qildi va natijasi biz kutganday bo‘lib chiqdi. Hozirgi paytda oilasidagi kelishmovchiliklar bartaraf bo‘lib, baxtli oilalardan biri deb, so‘zini yakunladi[81].

Qoraqalpoq folklorida baliqchilik haqidagi qoraqalpoq naql-maqollarida baliqchilarning kundalik turmush tarzi bilan bog‘liq hayoti, tabiiy sharoiti, baliq taomlari haqidagi ko‘plab ma’lumotlarga ega bo‘lamiz.

Шөл жағалап қонбай,

Көл жағалап қон

(Cho‘lga qarab yurma topmaysan narsa, ko‘lga qarab yursang topasan rizq)

Тутып алсаң сазанды

Толтырасаң қазанды

(Sazan baliq ushlaganning qozoni qaynar ma’nosida ishlatilgan)

Балығы болмаған көли құрысын

[80] Есбергенов Х; Хошниязов Ж. Этнографические мотивы в каракалпакском фольклоре. « Фан», 1988.с.75.
[81] Dala yozuvi:Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Beruniy tumani, 2025 yil

Кийиги болмаған шөли қурысын

(Baliqsiz ko‘l, kiyiksiz cho‘l bo‘lmagani yaxshi)

Балықтың тиришилиги суў менен

Бақаның куни көл менен

(Baliq hayoti suv bilan, baqaning kuni esa ko‘l bilan bog‘liq)

Көлдиң атын балық шығарады

Балықтың атын халық шығарады

(Ko‘lning nomini baliq chiqarar, baliqning nomini esa xalq mashhur qiladi)

Сумбиле туссе суў суўыр

Көлдеги балық қурыр

(Sumbula tushsa suv soviydi, ko‘lda baliq kamayadi)

Жарлының теңи жарма

Балықшының теңи қарма

(Kambag‘alning sherigi yorma, baliqchining sherigi qarma)

Балықшы айтпайды расын

Сонда да алады бир асым

(Baliqchi haqiqatni aytmaydi, shunda ham o‘z ulushini oladi, ya’ni baliqchi va baliqning o‘ziga xos xususiyatlari orqali odamlar fe’l-atvori ifodalangan)

Ет есесин алады

Балық баҳасын алады

(Go‘sht o‘z haqqini oladi, baliq o‘z narxini oladi)

Көлди балық гужитер

Сөйлемегенниң иши исер

(Ko‘lni baliq g‘ajitar, so‘zlamaganning ichi shishar)

Балық жеген тоқ болар

Ҳәл-дәрманы жоқ болар

(Baliq yegan odam to‘q bo‘lar, hol-darmoni yo‘q bo‘lar)

Сазан балықтың мийин жеген

Ақыллы болады

(sazan baliqning miyasini yegan aqlli bo‘ladi)

Балықшы балықшыны узақтан таныйды

(Baliqchi baliqchini uzoqdan taniydi)

Тисли- бир қайнаса писти

(Tishli-bir qaynasa pishdi)

Балықшының уйине барсаң қарма жейсең

Дийқанның уйине барсаң жарма ишесең

Baliqchining uyiga borsang qarma yeysan, dehqonning uyiga borsang yorma yeysan, ya’ni qoraqalpoq xalqi yarim ko‘chmanchi bo‘lishiga qaramasdan mavsumga qarab chorvachilik, dehqonchilik va baliqchilik bilan ro‘zg‘or tebratgan. Ayniqsa baliqdan xilma-xil taomlar tayyorlashgan. Bu haqda “qoramo‘yin” urug‘idan bo‘lgan axborotchi To‘lepova Gulsara Rametullayevna shunday ma’lumot berib o‘tdi: “baliq qarma” taomi ota-bobolarimizdan meros qolgan. Yoshligimizda kempir apalarimiz jilan baliqdan baliq qarma taomini tayyorlab berishgan. Lekin hozirda biz oilamiz bilan Nukus shahridagi mavjud ikkita tamaddixonaga buyurtma berib tanovul qilamiz. Bittasida “ baliq qarma” ikkinchisida sazan baliqning qovurilganini (Go‘ne qal’a) tayyorlashadi deb so‘zini yakunladi[82].

Demak, qoraqalpoq maqollari xalqning tarixiy o‘tmishi bilan bog‘liq bo‘lib, ajdodlar qoldirgan an’analar, ayniqsa, baliqchilikning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi o‘rni, baliq ovlash qurollari, baliq turlari va baliq taomlarining kundalik turmushdagi ahamiyati yoritilgan.

Shuningdek, maqolada qoraqalpoq xalqining baliqchilikka oid qo‘shiqlari ham o‘rin olgan bo‘lib, masalan, “Aralim”, “Aral” qo‘shiqlarida Orol dengizining to‘lib toshishi, ota-bobolar kasb-kori baliqchilik, baliq ovlashda ishlatilgan qurollar va ularning turlari, xilma-xil baliqlarning tipirchilab suvda o‘ynashi, xalqning xursandchiligi aks ettirilgan.

[82] Dala yozuvi: Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Nukus shahri, 2025 yil

Quyidagi “Baliq” she’rida ham baliqchining ovga bo‘lgan mehri va saxiyligi o‘rin olgan:

Baliq

Теңизге мен аў салдым, туттым бугин бир балық,
Қолда турмай ойнақшып, тыпыршып тур ол балық,
Қызығып қарап тур екен, балығыма бир бала,
Бердим оған сыйлаўға, рахмет,-деди қуўана[83].

Baliqchilar ovga ketishini atymaydi, chunki ov baroridan kelmay qolishi mumkin, shu o‘rinda aytib o‘tay “Baliqchi aytmaydi rostini, mingta bo‘lsa ham balig‘i ya’ni baliqchi ovlab kelgan balig‘ini atigi uchta, to‘rttagina deb, boshqa bir insonga berishni xohlamaydi deya Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Qo‘ng‘irot tumanida yashovchi axborotchi, muyten urug‘idan bo‘lgan Karimov Abdulla o‘zining bolalikda otasi Qo‘chqorov Karimboydan eshitgan naql-maqollarini eslab o‘tdi. Shuningdek, Karimboy ota “сыралға” odati haqida ham to‘xtalib, agar baliq ovida yoshi katta inson kelib xohlagan ko‘ngli tushgan baliqni berishni so‘rasa, baliqchi o‘sha baliqni “қарры” (qoraqalpoqlarda yoshi katta inson) insonga albatta qiynalmasdan rozi bo‘lib berish kerakligini ta’kidladi. Shaxsan men baliq ovida yoshi katta odamga xohlagan balig‘ni, yana besh, oltita baliq qo‘shib berganman. Shunday qilolsanggina keyingi ov baroridan keladi deyishadi ota-bobolarimiz. O‘sha inson bizga “жылымың майлана берсин” deb fotiha (“patiya”) berganini aytib o‘tdi. Karimboy ota hozirda yashayotgan manzili Berdaq MFY, “Baliqchi” ko‘chasi deb nomlanishini, hamda ko‘chaga bunday nom berilishiga aholining baliqchililk bilan shug‘ullanib, ro‘zg‘or tebratishini, ota kasbining davomchisi sifatida qayiq yasashini ta’kidladi o‘tdi[84].

Ta’kidlash joiz, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Mo‘ynoq tumanida yashovchi 1955 yilda tug‘ilgan, qo‘ldovli urug‘idan bo‘lgan Utemuratova Gulzira opa 1979 yil Mo‘ynoqqa turmushga chiqib, Qozoqdaryo MFYda ingliz tilidan dars bergan. O‘z

[83] Уббиниязов Х. Балықшының балалары: Қосықлар топламы. - Нөкис, Қарақалпақстан, 1983.б.22-23.
[84] Dala yozuvi: Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Qo‘ng‘irot tumani, 2025 yil

xotiralari bilan o‘rtoqlashib, qoraqalpoqlarning muyten va qo‘stamg‘ali urug‘lari ota-bobolari baliqchilar bo‘lishgani haqida to‘xtalib:

“Qo‘stamg‘ali vu deydi, baliqqa qarab shu deydi,

Bir baliqning basin yeb, voy-voy xotin suv deydi” ya’ni baliq oviga ketgan baliqchilar turmush o‘rtoqlariga hazil qilib, aytishgani, hamda baliq oviga qiziuvchanligini, haqiqiy baliqchi ekanligini ko‘rsatish ma’nosida ota-bobolaridan qolgan merosini aytib o‘tdi[85].

Shu o‘rinda, maqolada qoraqalpoq xalqi etnogenezida ishtirok qilgan massaget qabilasi haqidagi qissa ham o‘rin olgan bo‘lib, qissada baliqchilikka oid ma’lumotlar keltirilgan. Jumladan, massagetlar Kaspiy va Orol dengizi oralig‘ida, Araks-Amudaryo, Aksart-Sirdaryo bo‘ylarida makon topishgan. O‘sha paytlarda Araks-Amudaryo Kaspiy dengiziga quyilgan. Suv daryoning o‘zaniga sig‘may toshib ketgan vaqtlarda Uzbay irmog‘i orqali Orolga quyilgan. Tarix otasi Gerodot massagetlarni hozirgi xorazmliklarning tub bobosi deb hisoblagan. Shu sababdan, Xorazm diyorida yashayotgan qoraqalpoqlar, o‘zbeklar, qozoqlar barchasi bu qadim qavmni o‘zlarining bobolari deb bilishgan. Biroq ularning kasb-koriga, turmush tarziga chuqurroq razm solsak, qoraqalpoq millatiga xos bo‘lgan belgilarni ko‘proq uchratish mumkin. Masalan, “massaget” so‘zi “baliq yeb kun ko‘ruvchilar” degan ma’noni bildiradi. Demak qoraqalpoqlarning baliqqa ixlosi, qayerda yashamasin dengiz yoki daryo bo‘yini o‘zlashtirib, baliqchilikni kasb qilib olishi bizga massagetlardan meros bo‘lib qolgan. Xalqimizda “Uch oy chabog‘im” degan maqol bor. Bir baliqchining qizi cho‘ponning o‘g‘liga turmushga chiqib, kelin bo‘lib tushgan joyida turmushiga ko‘ngli to‘lmay “Bakiraning bel kesmasin yemagan boshim, qo‘yning sassiq go‘shtiga duchor bo‘ldim” degan ekan[86].

Demak bu qoraqalpoqlarning baliqni hamma taomlardan ustun qo‘yishini anglatadi. Shuningdek, bizning xalqimizda “baliq jannatdan chiqqan” degan ibratli

[85] Dala yozuvi: Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Mo‘ynoq tumani, 2025 yil
[86] Низанов М. Қорақалпоқлар: роман-эссе (иккинчи китоб)-Нукус: Билим, 2021.б. 6.

ibora bo‘lib, shuning uchun ham baliqni bo‘g‘izlamasdan ovlashgan. Bu esa ularning baliq zotiga, o‘z kasb-koriga bo‘lgan hurmatidir.

Albatta, dunyoda baliqni xushlamaydigan xalq yo‘q. Chunonchi, qoraqalpoqlarning baliq desa “o‘zini tomdan tashlashi” dan ko‘z yumib bo‘lmaydi. Qolaversa, bizning ota-boblarimiz hamisha dengiz va daryo bo‘ylarida hayot kechirib, baliqchilikni o‘zlariga asosiy kasb qilib olishgan, ba’zan yuz bergan ocharchilik paytlarida ham “luqmai halol” xalqning joniga oro kirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Қарақалпақ фольклоры.** – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1978. – 348 с.
2. **Есбергенов Х., Хошниязов Ж.** Этнографические мотивы в каракалпакском фольклоре. – М.: «Фан», 1988. – 151 с.
3. **Баскаков Н. А.** Каракалпакский язык. Т. I. – Москва, 1951. – 409 с.
4. **Низанов М.** Қорақалпоқлар: роман-эссе (биринчи китоб). – Нукус: «Билим», 2020. – 432 б.
5. **Дала ёзуви.** Қорақалпоғистон Республикаси, Беруний тумани, 2025 йил.
6. **Дала ёзуви.** Қорақалпоғистон Республикаси, Нукус шаҳри, 2025 йил.
7. **Уббиниязов Х.** Балықшының балалары: Қосықлар топламы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1983. – 53 б.
8. **Дала ёзуви.** Қорақалпоғистон Республикаси, Қўнғирот тумани, 2025 йил.
9. **Дала ёзуви.** Қорақалпоғистон Республикаси, Мўйноқ тумани, 2025 йил.
10. **Низанов М.** Қорақалпоқлар: роман-эссе (иккинчи китоб). – Нукус: «Билим», 2021. – 428 б

KEY CONCEPTUAL FEATURES IN UZBEK AND ENGLISH LITERATURE

Anvarjonova Zarifaxon Abrorjon qizi

Fergana State University

Abstract: *This study comparatively examines the conceptualization of homeland in four landmark poems: two Uzbek (Abdulla Oripov and Hamid Olimjon) and two English (William Wordsworth's "Tintern Abbey" and Seamus Heaney's "Digging"). Through close reading and comparative tables, the article reveals that while both traditions construct homeland through soil, landscape, and memory, Uzbek poetry foregrounds collective reverence and sacred loyalty, whereas English Romantic and modern poetry emphasizes individual reflection and personal restoration, highlighting culturally distinct yet universally rooted cognitive patterns of belonging.*

Keywords: *homeland, nature, identity, Uzbek poetry, English poetry, conceptual features, cross-cultural comparison*

Аннотация

Настоящее исследование сопоставительно анализирует концептуализацию родины в четырёх ключевых поэтических текстах: двух узбекских (Абдулла Орипов и Хамид Олимжон) и двух английских (Уильям Вордсворт «Tintern Abbey» и Шеймус Хини «Digging»). На основе детального текстового анализа и сравнительных таблиц показано, что обе традиции осмысляют родину через землю, пейзаж и память, однако узбекская поэзия акцентирует на общую благоговейность и преданность, тогда как английская индивидуальное размышление и личное духовное обновление, демонстрируя культурно специфические, но универсально укоренённые когнитивные модели принадлежности.

Ключевые слова: *родина, природа, идентичность, узбекская поэзия, английская поэзия, концептуальные особенности, кросс-культурное сравнение*

Annotatsiya *Ushbu tadqiqot to‘rtta muhim she’riy asar ikki o‘zbek (Abdulla Oripov va Hamid Olimjon) hamda ikki ingliz (U. Wordsworthning “Tintern Abbey”i va S. Heaneyning “Digging”i) asosida vatan konseptining talqinini qiyosiy tahlil qiladi. O‘qin o‘qish va taqqoslovchi jadvallarga tayangan holda maqola shuni ko‘rsatadiki, har ikki adabiyot vatanni tuproq, manzara va xotira orqali konseptuallashtiradi. Biroq o‘zbek she’riyati ko‘proq jamoaviy hurmat va muqaddas sadoqatni, ingliz she’riyati esa individual fikrlash va shaxsiy ruhiy tiklanishni ilgari suradi. Bu esa madaniy jihatdan farqli, ammo umumiy insoniy tajribaga tayanadigan kognitiv modellarni namoyon qiladi.*

Kalit so‘zlar: *vatan, tabiat, o‘zlik, o‘zbek she’riyati, ingliz she’riyati, kontseptual xususiyatlar, madaniyatlararo taqqoslash*

Introduction

Literature is one of the clearest mirrors of a nation’s worldview. The way writers speak about love, homeland, nature, identity or human emotions is never accidental it is shaped by deep cultural concepts that exist in the minds of native speakers. Comparing Uzbek and English literary texts therefore helps us see both universal human experiences and unique national ways of understanding the world.

Uzbek literature has grown on the soil of rich Eastern tradition, Islamic spirituality, collectivist values and a very strong emotional bond with the native land (vatan). English literature, especially from the Romantic period onwards, more often places the individual, individual feelings, personal memory and inner psychological world at the centre. Although both traditions deal with the same big themes : homeland, nature, love, the search for identity the conceptual “colour” and emotional weight given to these themes are noticeably different.

The present article does not aim to cover everything. It is a short comparative study that identifies the key conceptual features in selected Uzbek and English poetic texts. By “conceptual features” we understand the main mental images, values and cultural priorities that repeatedly appear when writers speak about homeland, nature and personal identity. The study is based on close reading of only a few well-known poems, which are representative of each tradition.

The article will briefly present the theoretical background, describe the material, analyse three chosen conceptual domains (homeland, nature, and identity), and finally show what these differences and similarities tell us about Uzbek and English cultural thinking. The comparison is expected to contribute to cross-cultural literary studies and to show how literature carries the national “picture of the world”

Literature Review

The idea that literature reflects the national worldview has long been accepted in both Uzbek and Western literary scholarship. Uzbek linguists and literary critics such as N. Mahmudov (1996), A. Nurmonov (2004), R. Qo‘ng‘urov (2010), S. Karimov (2015), and D. Hudoyberganova (2018) repeatedly emphasize the concept of milliy dunyoqarash (national worldview). According to them, every nation organizes its experience through specific conceptual domains: for Uzbeks these are vatan (homeland), ota-ona (parents), tabiat (nature), oila (family), and ma’naviyat (spirituality). These domains appear in literature not only as themes but as deep mental structures that shape imagery, symbols and emotional tone.

In English-language scholarship, the same idea is expressed through Cognitive Linguistics and Conceptual Metaphor Theory. G. Lakoff and M. Johnson (1980) showed that human thought is largely metaphorical and culture-bound. Z. Kövecses (2005) later proved that even universal emotions (love, anger, sadness) are expressed differently because of cultural priorities. British and American researchers who study national identity in literature (Bill Ashcroft, Seamus Heaney’s critics, etc.) also note that English poetry often focuses more on individual memory, individual consciousness and personal relationship with landscape.

Recent comparative works are still very few. Some Uzbek researchers (Sh. Sirojiddinov, M. To‘ychiyeva) have compared imagery in Navoiy and Shakespeare, but they usually concentrate only on classical periods. Modern short comparative studies of 21st-century Uzbek and English poetry are almost absent. Therefore, the present article tries to fill this small gap by looking at three key conceptual domains homeland, nature, and identity in selected poems from both traditions.

Materials and Methods

This short comparative study is based on a deliberately limited yet representative corpus consisting of four poems: two Uzbek and two English that reflect parallel conceptual approaches to homeland, nature, and identity. The selection includes both classical and modern texts that are widely cited in academic discussions of national worldview and literary cognition.

The Uzbek poems selected are:

1. Abdulla Oripov - “Men nechun sevaman O‘zbekistonni” (1970s), a central patriotic work conceptualising homeland as sacred soil, emotional loyalty, and collective historical memory.
2. Hamid Olimjon - “Ajib yurt” (1940s), a lyrical-romantic representation of the homeland as an idealised landscape characterised by beauty, fertility, and cultural harmony.

The English poems chosen for comparison are:

1. William Wordsworth - “Tintern Abbey” (1798), a defining Romantic poem in which homeland and nature merge into a spiritual landscape that shapes personal memory and identity.
2. Seamus Heaney - “Digging” (1966), a major 20th-century poem linking homeland to ancestry, labour, and the physical reality of soil as a marker of identity.

All the texts are concise enough for a close reading and share thematic clarity, making conceptual correspondences visible and methodologically manageable within a five-page study.

The research employs a qualitative comparative method through close reading. Analysis focuses on identifying dominant conceptual features such as symbolic imagery (soil, mountains, rivers), emotional tone, lexical patterns, and the role of the lyrical subject in relation to homeland. To present the results clearly, the study uses two comparative tables: one for the sacred/ancestral conceptualization and one for the romantic/natural conceptualization. Interpretations draw on the Uzbek scholarly tradition of "milliy dunyoqarash" (national worldview) and general cognitive approaches to concept structuring in literature.

This minimal but carefully selected corpus and transparent qualitative procedure allow meaningful and reliable conclusions within the limits of a short academic article.

Analysis and Discussion

The comparative reading of the four poems reveals two dominant conceptual models of homeland that recur across both Uzbek and English literary traditions. Although the cultural contexts differ considerably, the poems by Oripov, Olimjon, Heaney, and Wordsworth converge in their emphasis on emotional attachment, personal memory, and the symbolic significance of the natural environment. Yet each author shapes the concept of homeland according to the cognitive preferences and historical experiences of their culture.

A first set of parallels emerges between Abdulla Oripov's *"Men nechun sevaman O'zbekistonni"* and Seamus Heaney's *"Digging."* Both poets construct homeland around the imagery of **soil,**not merely as physical ground but as a deep source of identity and continuity. In Oripov's poem, the soil of Uzbekistan acquires almost sacred meaning, a substance worthy of devotion and gratitude, while Heaney approaches the Irish soil through the lens of family labour and inherited craft. The table below demonstrates how both traditions use similar symbols but assign them different emotional depths and cultural functions.

Table 1. Conceptualization of Homeland as Soil and Ancestral Memory

Author & Poem	Key Image	Emotional Function	Conceptual Meaning
A. Oripov - "Men nechun sevaman O'zbekistonni"	"Tuproq", "Vatan", "Ona xalq"	Reverence, sacred loyalty	Soil as spiritual value; homeland as moral duty and collective memory
S. Heaney - "Digging"	"Bog", "Peat", "Spade", "Ancestor's labour"	Respect, continuity, reflection	Soil as heritage; homeland defined by generational craft and the persistence of memory

Despite their different tones Oripov more declarative, Heaney more introspective both poets treat homeland as a **terrain of identity,** where the ground itself holds personal and collective history. Oripov elevates the homeland's soil to a universal moral category, while Heaney grounds it in the tactile rhythm of work. In both cases, the lyrical "I" expresses belonging not through abstract patriotism but through a close, almost physical connection to the land.

A different conceptual model appears in the comparison of Hamid Olimjon's *"Ajib yurt"* and William Wordsworth's *"Tintern Abbey."* Here homeland is imagined primarily as **an idealised natural landscape**, capable of shaping emotion, moral perception, and inner harmony. Olimjon presents Uzbekistan as a place of beauty and vitality, where mountains, rivers, and gardens merge into a coherent poetic vision of abundance. Wordsworth similarly situates memory and identity within the landscape of the Wye Valley, treating nature as a restorative force and a spiritual guide. Both poets use rich imagery, but Olimjon tends toward collective joy and social optimism, while Wordsworth focuses on personal calmness and contemplative renewal.

Table 2. Conceptualization of Homeland as Idealised Landscape

Author & Poem	Dominant Imagery	Emotional Tone	Conceptual Meaning
H. Olimjon "Ajib yurt"	Mountains, rivers, orchards, blooming fields	Joy, admiration, optimism	Homeland as a "perfect land" where beauty and human life harmonise
W. Wordsworth "Tintern Abbey"	River, cliffs, greenery, quiet fields	Calmness, reflection, spiritual balance	Landscape as moral guide; nature shaping memory and identity

This comparison highlights a shared Romantic sensitivity across cultures. Olimjon's land is animated by movement, labour, and abundance, while Wordsworth's is meditative and emotionally soothing. Yet both envision homeland as **a natural space where human inner life is nurtured**, suggesting a universal cognitive link between landscape and emotional identity.

Taken together, these two conceptual models homeland as sacred soil and homeland as idealised nature,illustrate a significant cross-cultural pattern. In Uzbek poetry, both Oripov and Olimjon emphasise the **collective dimension** of homeland: the people, the history, and the land are inseparable. Emotional attachment is strongly national and communal. In English poetry, Heaney and Wordsworth also express deep attachment, but it is framed through more **individualistic** experiences: personal memory, private reflection, and the inner life of the lyrical subject.

Despite these differences, the four poems reveal a shared cognitive structure: homeland is conceptualised through **nature, memory, emotion,** and **identity.** Whether through the sacredness of soil or the beauty of landscape, both literary traditions use the physical environment to articulate belonging. The land becomes not merely a setting but a source of meaning.

In this sense, the comparative analysis shows that while Uzbek poetry foregrounds collective historical consciousness and national moral values, English poetry highlights the subjective, meditative relationship between the individual and place. These variations demonstrate how literary discourse reflects broader cultural models of identity: the Uzbek *milliy dunyoqarash* emphasises community, continuity, and the sanctity of homeland, whereas the English Romantic and post-Romantic worldview foregrounds personal emotion, memory, and introspection.

Thus, even within a small corpus, the results make clear that the conceptualisation of homeland transcends geographical boundaries, yet remains shaped by cultural history, poetic tradition, and the cognitive patterns through which each culture interprets its relationship to the land.

Conclusion

The comparative examination of four poems: two Uzbek and two English demonstrates that the concept of homeland, while culturally specific in its expression, is structured through remarkably similar cognitive patterns across literary traditions. Oripov and Heaney, despite writing in different languages and historical contexts, both anchor identity in the physicality of soil and in the continuity of generational memory. Their poems show that homeland is not merely a geographical location but a living archive of the past, where ancestry, labour, and emotional heritage converge. Olimjon and Wordsworth, on the other hand, conceptualise homeland as an idealised landscape that nurtures inner harmony and shapes the moral and emotional development of the individual. Through vivid natural imagery, both poets reveal how landscape becomes a formative element of human consciousness.

What distinguishes the two traditions is not the core conceptual foundations but the dominant orientation of perspective. Uzbek poetry tends to frame homeland collectively, tying the self to the fate, pride, and memory of the nation. English poetry, by contrast, privileges the reflective and personal relationship between the individual and the land. Yet this difference does not obscure the deeper similarity:

in both traditions, homeland functions as a cognitive space where personal emotion, cultural memory, and natural environment coalesce. The land becomes a medium through which identity is felt, understood, and expressed.

Within the limits of a short corpus, the study shows that homeland in literary discourse is a culturally flexible but conceptually stable category. By placing the poems side by side, it becomes clear that nature, soil, landscape, memory, and emotional attachment form the central scaffolding of how homeland is imagined. Such findings suggest that cross-cultural literary analysis can illuminate universal cognitive structures while also respecting the unique historical and cultural textures of each literary tradition. The comparison therefore not only highlights the richness of Uzbek and English poetry but also demonstrates the value of conceptual approaches in understanding how literature encodes the human experience of belonging.

References

1. **Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H.** (Eds.). (2006). *The Post-Colonial Studies Reader* (2nd ed.). London: Routledge.
2. **Heaney, S.** (1966). *Digging*. In *Death of a Naturalist* (pp. 1–2). London: Faber & Faber.
3. **Hudoyberganova, D.** (2018). *Milliy dunyoqarash va adabiy matn*. Toshkent: Fan va Texnologiya.
4. **Karimov, S.** (2015). *Til va madaniyat masalalari*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti.
5. **Kövecses, Z.** (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. **Lakoff, G., & Johnson, M.** (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
7. **Mahmudov, N.** (1996). *Til va milliy dunyoqarash*. Toshkent: O‘zbekiston.
8. **Nurmonov, A.** (2004). *Milliy dunyoqarash va adabiyot*. Toshkent: Fan.

9. **Oripov, A.** (2005). *Men nechun sevaman O‘zbekistonni*. In *Tanlangan asarlar* (pp. 78–82). Toshkent: Sharq.
10. **Qo‘ng‘irov, R.** (2010). *O‘zbek adabiyotida milliy ruh*. Toshkent: O‘zbekiston.
11. **Sirojiddinov, Sh., & To‘ychiyeva, M.** (1998). *Navoiy va Shekspir obrazlarining qiyosiy tahlili*. Toshkent: Adabiyot va San’at.
12. **Wordsworth, W.** (1798). *Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey*. In *Lyrical Ballads* (pp. 109–120). London: J. & A. Arch.

OLIY TA’LIM MUASSASALARI XALQARO TAJRIBAGA MOSLASHUVI VA TALABALARNING AKADEMIK VA KREATIV RIVOJLANISHINI TA’MINLASH

Doniyorova Shoxista

Samarqand davlat pedagogik instituti

Annotatsiya: *Maqolada oliy ta’lim muassasalarining xalqaro standartlarga moslashuvi jarayonida talabalarning akademik va kreativ rivojlanishini ta’minlash masalalari tahlil qilinadi. Xalqaro tashkilotlar (UNESCO, OECD, EU) tavsiyalari hamda O‘zbekiston Respublikasidagi milliy qonunlar asosida oliy ta’lim muassasalarida talabalarning o‘quv, ijodiy va ijtimoiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash tizimlari ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *xalqarolashuv, oliy ta’lim, talabalarning akademik va kreativ rivojlanishi, innovatsion metodlar, inklyuziv yondashuv, kompetensiyalar.*

Annotation: *This study examines the improvement of students’ academic and creative development during the internationalization of higher education institutions. International standards (UNESCO, OECD, EU) and national regulations are analyzed to propose effective frameworks for student academic support, creativity enhancement, and competency development.* ***Keywords:***

internationalization, higher education, student academic and creative development, innovative methods, inclusive approach, competencies.

Keywords: *internationalization, higher education, student academic and creative development, innovative methods, inclusive approach, competencies.*

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы обеспечения академического и креативного развития студентов в процессе интернационализации вузов. Проанализированы международные стандарты (ЮНЕСКО, ОЭСР, ЕС) и национальные нормативы для разработки эффективных механизмов поддержки студентов.* ***Ключевые слова:*** *интернационализация, высшее образование, академическое и креативное развитие студентов, инновационные методы, инклюзивный подход, компетенции.*

Ключевые слова: *интернационализация, высшее образование, академическое и креативное развитие студентов, инновационные методы, инклюзивный подход, компетенции.*

Kirish. Oliy ta’lim muassasalarining xalqaro tajribaga moslashuvi talabalar uchun akademik va kreativ rivojlanishni ta’minlaydigan pedagogik va metodik muhitni yaratishni taqozo etadi. Ushbu jarayon talabalarning global bilim maydonida raqobatbardoshligini oshirish, ularning kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda inklyuziv pedagogik muhitni tashkil etishni o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston Respublikasi PF–5847 va PF–76 farmonlari, shuningdek, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun asosida oliy ta’lim muassasalari xalqaro standartlarga moslashuvi bo‘yicha tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda talabalar akademik va kreativ rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydigan tizimlar muhim rol o‘ynaydi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi tezkor sur’atlarda xalqaro maydonga chiqish jarayonini boshlab berdi. XXI asrda ta’limning global xarakterga

ega bo‘lishi, raqamli resurslar va xalqaro hamkorlikning kengayishi natijasida oliy ta’lim muassasalari oldida yangi strategik vazifalar paydo bo‘ldi. [1; 2]

Xalqaro platformada ta’lim jarayonini amalga oshirish, akademik mobil dasturlar, qo‘shma diplomli loyihalar va onlayn o‘qitish tizimlarini joriy etish talabalar uchun nafaqat nazariy bilim, balki madaniyatlararo kompetensiyalar, ijodiy fikrlash va mustaqil tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishni shart qiladi.

Pedagogika yo‘nalishidagi talabalar uchun bu jarayon alohida ahamiyatga ega. Xalqaro ta’lim muhiti o‘qituvchilik kasbini yangicha ko‘rinishda o‘rganish, zamonaviy metod va texnologiyalardan foydalanish, shuningdek, o‘quvchi shaxsiga individual yondashuvni shakllantirish imkonini yaratadi. Shu sababli, hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalarida talabalarning pedagogik faoliyatga tayyorgarlik darajasini oshirish xalqaro ta’lim strategiyalarining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. [3]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan *“Ta’lim sohasini modernizatsiya qilish”* konsepsiyasi va 2023–2030-yillarga mo‘ljallangan Ta’limni rivojlantirish strategiyasida ta’limning xalqaro integratsiyasi, akademik erkinlikni kengaytirish va mamlakatning xalqaro reytinglarda nufuzini oshirish eng muhim yo‘nalish sifatida belgilangan. Bu esa oliy ta’lim muassasalarida talabalarning xalqaro pedagogik tajriba asosida kasbiy va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Hozirgi kunda dunyoning turli mamlakatlarida — xususan, Janubiy Koreya, Finlyandiya, Germaniya, Yaponiya va AQShda — ta’limning xalqaro modeli asosida o‘qituvchilarni tayyorlash, ularni ilmiy-tadqiqot jarayonlariga jalb etish va xalqaro pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish samarali amalga oshirilmoqda. Ushbu tajribalar O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun ham amaliy qiymatga ega bo‘lib, o‘qituvchini yangicha fikrlovchi, global ta’lim jarayonlarida faol ishtirok etuvchi mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u xalqaro ta’lim muhitida talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini chuqur o‘rganish,

muhim omillarni aniqlash va ularni zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan.

Sotsial-ekologik yondashuv – talabaning rivoji shaxsiy imkoniyatlar va jamiyat tomonidan yaratilgan qo‘llab-quvvatlash bilan belgilanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv – pedagogik muhit talabaning kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratiladi. Inklyuziv metodologiya – barcha talabalar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash va ularni xalqaro pedagogik standartlarga moslashtirishni namoyon qiladi. Ushbu ilmiy muammo yuzasidan N.A. Muslimov – kasbiy tayyorgarlik va talabalarning ishga moslashuvi, N.S. Saidahmedov – innovatsion pedagogik texnologiyalar va talaba faolligi, Z.T. Nishonova – interfaol metodlar orqali inklyuziv pedagogik muhit yaratish, Doniyorova Sh.Sh ilmiy ishlari talabalarni xalqaro ta’lim dasturlariga integratsiyalash va akademik qo‘llab-quvvatlash yuzasidan xulosalar bergan.

Talabalar akademik va kreativ rivojlanishini ta’minlashda bir nechta muhim omillar mavjud. Birinchi navbatda, infratuzilma va texnologik resurslar muhim ahamiyatga ega. Bu talabalar uchun moslashtirilgan auditoriyalar, pandus va liftlar kabi qulayliklar, shuningdek, kompyuterlar, braille printerlar va audio-resurslar kabi zamonaviy texnologiyalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu resurslar talabalarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishini va akademik hamda kreativ ko‘nikmalarini rivojlantirishni ta’minlaydi.

Shuningdek, pedagogik va metodik qo‘llab-quvvatlash tizimi ham markaziy ahamiyatga ega. Bu tizim doirasida talabalar individual yondashuv asosida o‘qitiladi, interfaol metodlar qo‘llaniladi va kreativ hamda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishga imkon yaratiladi. Talabalar o‘z qobiliyatlarini amalda qo‘llash orqali nafaqat bilim, balki ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini ham mustahkamlaydi. Oliy ta’lim muassasalari talabalar akademik va kreativ rivojlanishini ta’minlash orqali xalqaro raqobatbardoshlikni oshiradi. Bu jarayonda talabalar nafaqat nazariy bilimlarni egallaydi, balki ijodiy fikrlash va mustaqil tahlil qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Doniyorova Sh.Sh.ning ilmiy ishlari

interfaol va kreativ metodlarni qo‘llash orqali talabalarning faolligini oshirish va inklyuziv pedagogik muhitni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi [8; 9; 10]. Shu bilan birga, raqamli platformalar, moslashtirilgan auditoriyalar va boshqa texnologik resurslar talabalarning global ta’lim standartlariga moslashuvini samarali ta’minlaydi [1; 2].

Xulosa. Mazkur maqolada O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarining xalqaro tajribaga moslashuvi jarayonida talabalarning akademik va kreativ rivojlanishini ta’minlash masalalari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarning muvaffaqiyatli pedagogik va akademik faoliyati uchun nafaqat zamonaviy infratuzilma va texnologik resurslar, balki interfaol va inklyuziv pedagogik yondashuvlar, shuningdek, psixologik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi ham muhim ahamiyatga ega. Talabalar akademik va kreativ rivojlanishini ta’minlash orqali oliy ta’lim muassasalari xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini oshiradi. Inklyuziv va interfaol pedagogik yondashuvlar talabalarning kreativ, ijtimoiy va akademik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu nuqtai nazardan, amaliy tavsiyalar sifatida moslashtirilgan auditoriyalar, zamonaviy raqamli resurslar va mentorlik tizimi orqali talabalarni pedagogik va akademik qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish lozim [3; 8].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. **UNESCO.** *Inclusive Education Guidelines.* – Paris, 2020.
2. **OECD.** *Framework for Inclusive Education.* – Paris, 2021.
3. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** PF–76-son Farmon. *Ta’lim sifatini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida.* – Toshkent, 2025.
4. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** PF–5847-son Farmon. *Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida.* – Toshkent, 2019.

5. **Doniyorova, Sh.Sh.** (2022). *Inklyuziv ta'lim jarayonida kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish.* **Pedagogik Innovatsiyalar Jurnali**, 3(12), 45–58.

DEVELOPING ALL FOUR SKILLS THROUGH PROJECT BASED LEARNING

Olimova Aziza
Chirchik State Pedagogical University
Tulyaganova Nargiza
Chirchik State Pedagogical University

Abstract*:This study investigates how Project-Based Learning (PBL) enhances learners' listening, speaking, reading, and writing skills in an integrated way. PBL encourages students to use language meaningfully while completing real-world tasks, promoting creativity and collaboration. The research involved intermediate learners working on various projects related to daily life and academic topics. Results revealed that PBL significantly improved students' fluency, confidence, and overall communicative competence. It also increased motivation and active participation in the learning process. The study concludes that PBL is an effective method for developing all four language skills simultaneously through meaningful and engaging activities.*

Keywords*: Project-Based Learning; Four Skills; Communicative Competence; Motivation; Collaboration; Fluency; Language Development.*

Аннотация: *В данном исследовании рассматривается, как обучение на основе проектов (PBL) способствует комплексному развитию навыков аудирования, говорения, чтения и письма. PBL побуждает учащихся использовать язык осмысленно при выполнении реальных заданий, способствуя развитию творчества и сотрудничества. В исследовании*

участвовали обучающиеся среднего уровня, работающие над различными проектами, связанными с повседневной жизнью и академическими темами. Результаты показали, что PBL значительно улучшает беглость речи, уверенность и общую коммуникативную компетентность студентов. Кроме того, повысилась мотивация и активное участие в учебном процессе. В исследовании делается вывод, что PBL является эффективным методом одновременного развития всех четырёх языковых навыков посредством содержательных и увлекательных видов деятельности.

Ключевые слова: *Проектное обучение; Четыре навыка; Коммуникативная компетентность; Мотивация; Сотрудничество; Беглость; Развитие языка.*

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot Loyihaga asoslangan o‘qitish (PBL) o‘quvchilarning tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini integrativ tarzda qanday rivojlantirishini o‘rganadi. PBL o‘quvchilarni real hayotga oid vazifalarni bajarish jarayonida tilni mazmunli qo‘llashga undaydi, ijodkorlik va hamkorlikni rivojlantiradi. Tadqiqotda o‘rta darajadagi o‘quvchilar kundalik hayot va akademik mavzularga oid turli loyihalarda ishtirok etdilar. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, PBL o‘quvchilarning ravonligi, ishonchi va umumiy kommunikativ kompetensiyasini sezilarli darajada oshirdi. Shuningdek, o‘quvchilarning motivatsiyasi va o‘quv jarayonidagi faol ishtiroki kuchaydi. Tadqiqot xulosa qiladi: PBL mazmunli va qiziqarli faoliyatlar orqali to‘rt til ko‘nikmasini bir vaqtning o‘zida rivojlantirishning samarali usulidir.*

Kalit so‘zlar: *Loyihaga asoslangan o‘qitish; To‘rt ko‘nikma; Kommunikativ kompetensiya; Motivatsiya; Hamkorlik; Ravonlik; Til rivoji.*

INTRODUCTION

In recent years, the role of communicative and interactive teaching approaches has become increasingly important in language education. Traditional methods that

focus mainly on grammar and vocabulary often fail to prepare students for real-life communication. Project-Based Learning (PBL) offers a meaningful alternative, as it encourages learners to use language as a tool for solving problems, sharing ideas, and completing authentic tasks. Through this approach, students learn by doing, which promotes both motivation and responsibility in the learning process [1].

PBL provides opportunities for learners to develop all four language skills—listening, speaking, reading, and writing—in an integrated manner. When students plan and execute projects, they read materials for research, listen to peers' opinions, discuss ideas, and write reports or reflections. This natural combination of skills creates a more holistic learning experience. As Nunan (2004) points out, meaningful communication leads to deeper language understanding and more effective learning outcomes [2].

Moreover, PBL helps bridge the gap between classroom instruction and real-world application. It empowers students to become active participants in their learning journey, encourages collaboration, and nurtures creativity. The integration of projects into language teaching allows learners to see the purpose of using English beyond textbooks, helping them gain confidence and autonomy. Consequently, teachers who adopt PBL not only enhance language proficiency but also cultivate essential 21st-century skills such as critical thinking and teamwork.

In addition, Project-Based Learning supports learner-centered education by focusing on students' interests, strengths, and goals. It promotes intrinsic motivation, as learners take ownership of their tasks and reflect on their progress. This personal involvement fosters deeper cognitive processing and long-term retention of knowledge. As students collaborate to achieve common objectives, they naturally practice communication strategies and develop intercultural awareness, making PBL an effective and humanistic approach to modern language instruction.

MAIN PART

The study was carried out among intermediate-level English learners to explore how Project-Based Learning (PBL) enhances their proficiency in all four language

skills. Students were divided into groups and assigned different projects based on real-life topics such as environmental protection, cultural diversity, and digital literacy. Each project required learners to research information, prepare written materials, discuss findings, and present results orally. Throughout the process, teachers acted as facilitators, providing guidance and feedback rather than direct instruction. This structure encouraged students to take responsibility for their own learning and practice language meaningfully in authentic situations [4].

During the implementation phase, learners were exposed to multiple opportunities for skill integration. They practiced listening when receiving instructions or watching related videos, reading when gathering information, speaking during group discussions, and writing when compiling reports or presentations. This dynamic interaction among skills helped learners see language as a unified system rather than isolated parts. According to Ellis (2003), effective language learning occurs when input, output, and interaction are interconnected in meaningful contexts [5]. PBL, therefore, serves as an ideal framework for combining these processes within a communicative environment.

The results of the project activities demonstrated significant improvements in students' linguistic and communicative competence. Learners became more fluent and confident in speaking, showed greater accuracy in writing, and developed stronger listening comprehension. Observations also indicated that students were more motivated and enthusiastic about learning English compared to traditional lessons. They appreciated the opportunity to apply their knowledge to real-world topics, which made learning more purposeful and enjoyable. In this sense, PBL not only improved language skills but also nurtured students' critical thinking and creativity.

Furthermore, the collaborative nature of PBL played an essential role in fostering social and interpersonal skills. Working in teams required learners to negotiate meaning, share opinions, and solve problems collectively. As Trudgill (2000) notes, social interaction is central to language development, as it provides the

context in which communication becomes both meaningful and functional [6]. Through teamwork, learners developed respect for different perspectives and improved their ability to express ideas clearly and politely—skills that are crucial for real-life communication.

Overall, the findings suggest that Project-Based Learning can be an effective pedagogical strategy for comprehensive language development. It promotes active engagement, integrates all four skills, and aligns language learning with authentic communication. By connecting linguistic practice with real experiences, PBL transforms the classroom into a creative and collaborative space, helping learners become confident and independent users of English in various contexts.

CONCLUSION

The findings of this study demonstrate that Project-Based Learning (PBL) is an effective approach for developing all four language skills—listening, speaking, reading, and writing—in an integrated and meaningful way. By engaging learners in real-world projects, PBL encourages them to use English as a tool for communication and problem-solving rather than as a subject to be memorized. This active participation helps students retain knowledge longer, improves their fluency, and enhances their confidence in using the language in diverse situations.

Moreover, PBL fosters a student-centered classroom environment that values creativity, collaboration, and autonomy. Learners who take ownership of their learning process become more motivated and responsible, as they see the relevance of language beyond textbooks. Teachers, in turn, serve as facilitators who support and guide learners through each stage of the project. This shift from teacher-centered to learner-centered education aligns with modern pedagogical principles that emphasize critical thinking, communication, and cooperation [7].

In conclusion, integrating PBL into language teaching offers significant pedagogical benefits. It not only strengthens linguistic competence but also prepares learners for the demands of the 21st century by developing social, cognitive, and intercultural skills. Therefore, educators are encouraged to implement project-based

strategies in their English classrooms to promote holistic language growth and lifelong learning attitudes among students.

References

1. **Carter, R.** (2010). *Language and Creativity: The Art of Common Talk*. London: Routledge.
2. **Nunan, D.** (2004). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. **Hymes, D.** (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected Readings* (pp. 269–293). Harmondsworth: Penguin.
4. **Larsen-Freeman, D.** (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
5. **Ellis, R.** (2003). *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
6. **Trudgill, P.** (2000). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. London: Penguin Books.
7. **Richards, J. C., & Schmidt, R.** (2013). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics* (4th ed.). London: Routledge.
8. **Tulyaganova, N. F. Q.** (2024). Exploring literary and non-literary forms of speech in Uzbek and English: An interactive approach to language teaching. *Academic Research in Educational Sciences*, 5(CSPU Conference 1), 961–964.

TA’LIM MUASSASASI MENEJMENTI

Ikromova Gulsevar Elmurodjon qizi

Umaraliyeva Moxlaroyim Azimjon qizi

ADPI

Annotatsiya: *Ushbu tezisda ta’lim muassasasini samarali boshqarishning nazariy asoslari, zamonaviy menejment yondashuvlari va ularning amaliyotdagi qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Mavzuda rahbarlik madaniyati, strategik rejalashtirish, innovatsion boshqaruv hamda pedagogik jarayonni tashkil etishning takomillashtirish yo‘llari ko‘rib chiqilgan.*

Аннотация: *В данной тезисной работе анализируются теоретические основы эффективного управления образовательным учреждением, современные управленческие подходы и их практическое применение. Рассматриваются вопросы управленческой культуры, стратегического планирования, инновационного менеджмента и совершенствования организации педагогического процесса.*

Abstract: *This thesis analyzes the theoretical foundations of effective educational institution management, modern managerial approaches, and their practical implementation. The study examines leadership culture, strategic planning, innovative management, and ways to improve the organization of the pedagogical process.*

Kalit so‘zlar: *Ta’lim muassasasi, menejment, boshqaruv, pedagogik jarayon, strategik rejalashtirish, innovatsion boshqaruv, ta’lim sifati, rahbarlik, monitoring, boshqaruv samaradorlig*

Ключевые слова: *Образовательное учреждение, менеджмент, управление, педагогический процесс, стратегическое планирование, инновационное управление, качество образования, лидерство, мониторинг, эффективность управления.*

Keywords: *Educational institution, management, administration, pedagogical process, strategic planning, innovative management, education quality, leadership, monitoring, management efficiency.*

Zamonaviy davrda ta’lim tizimida ro‘y berayotgan tub islohotlar ta’lim muassasalarini boshqarish jarayoniga yangi yondashuvlarni joriy etishni talab

qilmoqda. Ta’lim sifati, pedagogik jarayonning samaradorligi, o‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun yaratilayotgan sharoitlar, shuningdek, innovatsion texnologiyalarni joriy etish ko‘p jihatdan ta’lim muassasasi rahbariyatining boshqaruv madaniyatiga bog‘liqdir. Shu bois, ta’lim muassasasi menejmenti nafaqat tashkiliy jarayonlarni muvofiqlashtirish, balki strategik fikrlash, ilg‘or boshqaruv tamoyillarini qo‘llash va ta’lim jarayonini uzluksiz rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi.

Mamlakatimizda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro tajribalarni o‘rganish va innovatsion boshqaruv amaliyotini joriy etish orqali ta’lim sifatini oshirish muhim ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim muassasalarida menejmentni takomillashtirish, rahbarlik kompetensiyalarini rivojlantirish hamda samarali boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish bugungi kunda dolzarb masalaga aylangan. Ushbu ishda ta’lim muassasasini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari, zamonaviy boshqaruv modellari, innovatsion yondashuvlar hamda ta’lim jarayonining sifatini oshirish imkoniyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Ta’lim muassasasini boshqarish — bu ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, pedagogik faoliyatni muvofiqlashtirish, ta’lim sifatini oshirish va o‘quv muassasasining rivojlanish strategiyasini belgilashga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Menejmentning asosiy tamoyillari — rejalashtirish, tashkillashtirish, motivatsiya, nazorat va tahlil ta’lim muassasasi boshqaruvida keng qo‘llaniladi. Ta’lim menejmenti umumiy boshqaruv nazariyasiga tayanadi, biroq pedagogik jarayonning o‘ziga xos xususiyatlariga moslashtirilgan.

Ta’lim muassasasida boshqaruv jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat: Strategik rejalashtirish – ta’lim muassasasining uzoq muddatli maqsadlarini belgilash, rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish. Tashkiliy faoliyat – xodimlar o‘rtasida vazifalarni taqsimlash, zarur pedagogik va moddiy sharoitlarni yaratish. Motivatsiya – o‘qituvchilar va o‘quvchilarning faolligini oshirish, rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish. Monitoring va nazorat – o‘quv jarayonining samaradorligini baholash, kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish. Tahlil va

takomillashtirish – boshqaruv natijalariga asoslanib yangi yondashuvlar ishlab chiqish. Zamonaviy menejment yondashuvlarining ta’limda qo‘llanilishi: Bugungi kunda ta’lim muassasalarida innovatsion va interaktiv boshqaruv modellari keng joriy etilmoqda. Jumladan: Liderlikka asoslangan menejment, Jamoaviy boshqaruv, Loyiha asosida boshqaruv, Raqamli boshqaruv (digital management), Sifat menejmenti tizimlari (ISO 9001 talablari asosida). Bu yondashuvlar ta’lim sifati, pedagoglarning kompetensiyasi va o‘quvchilar yutuqlarini oshirishga xizmat qiladi. Ta’lim muassasasida rahbarlik kompetensiyalari: Samarali rahbar: strategik fikrlay olishi, kommunikativ ko‘nikmalarga ega bo‘lishi, jamoani boshqara bilishi, pedagogik jarayonni chuqur tushunishi, innovatsiyalarni joriy etish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak.

Rahbarning boshqaruv madaniyati ta’lim muassasasining umumiy rivojlanish sur’atiga bevosita ta’sir qiladi. Ta’lim jarayonida innovatsion boshqaruvning o‘rni: Innovatsion boshqaruv zamonaviy ta’lim ehtiyojlariga mos ravishda yangicha texnologiyalarni, metodlarni va boshqaruv vositalarini qo‘llashni anglatadi. Bunga: elektron jurnal va kundalik, masofaviy o‘qitish tizimlari, o‘quv jarayonini avtomatlashtirish dasturlari, analitik monitoring platformalari kiradi. Ushbu vositalarning joriy etilishi boshqaruv jarayonining aniqligi, tezkorligi va samaradorligini oshiradi. Ta’lim sifatini oshirishda boshqaruvning ahamiyati: Ta’lim sifatining asosiy ko‘rsatkichlari — o‘quvchilarning bilim darajasi, kompetensiyalari, o‘qituvchilarning malakasi, o‘quv jarayonining zamonaviy talablarga mosligi boshqaruv faoliyatiga bog‘liq. Shuning uchun boshqaruv tizimining takomillashuvi ta’lim muassasasining raqobatbardoshligini oshiradi.

XULOSA: Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish, monitoring va baholash tizimini takomillashtirish, tashkiliy madaniyatni rivojlantirish hamda rahbarning professional kompetensiyalarini kuchaytirish ta’lim sifatini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim muassasasining moddiy-texnik bazasini yangilash va xalqaro tajribalarga asoslanib boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish esa o‘quvchilarning bilim darajasi va o‘qituvchilarning

samarali ishlashiga zamin yaratadi. Yakuniy xulosaga ko‘ra, ta’lim muassasasi menejmenti kompleks yondashuvni, tizimli boshqaruvni va uzluksiz takomillashtirishni talab qiladigan jarayondir. Boshqaruvda innovatsion g‘oyalar, zamonaviy texnologiyalar va ilmiy asoslangan strategiyalar qo‘llanilgandagina ta’lim muassasasi o‘z oldiga qo‘yilgan maqsadlarga erishishi, ta’lim sifati esa yuqori darajada ta’minlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni.** “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF–60-son. – Toshkent, 2022.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori.** “Ta’lim sifatini baholashning yangi mexanizmlarini joriy etish haqida”. – Toshkent, 2023.
3. **Abdug‘aniyev, A.** Ta’lim muassasalarida boshqaruv jarayonining takomillashuvi. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2022.
4. **Raxmonov, M.** Zamonaviy ta’lim menejmenti: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Istiqlol nashriyoti, 2023.
5. **Karimova, S.** Ta’lim tizimida innovatsion boshqaruv yondashuvlari // *Pedagogik innovatsiyalar* jurnali. – 2022. – № 4.
6. **Usmonova, N.** Ta’lim sifatini oshirishda raqamli boshqaruvning ahamiyati // *Oliy ta’lim va ilm-fan* jurnali. – 2023. – № 2.

TA’LIM TURLARI VA TA’LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI

Umaraliyeva Moxlaroyim Azimjon qizi

Ikromova Gulsevar Elmurodjon qizi

ADPI

Annotatsiya: *Ushbu tezisda ta’limning asosiy turlari, ularning o‘ziga xos xususiyatlari hamda ta’lim jarayonini tashkil etish shakllari tizimli tahlil qilinadi. Mavzuda formal, noformal va informatsion ta’lim turlari, shuningdek, dars, seminar, amaliy mashg‘ulot, mustaqil ta’lim kabi shakllarning ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot ta’lim jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarning bilim faoliyatini faollashtirish va zamonaviy o‘quv jarayonida qo‘llaniladigan metodik yondashuvlarni aniqlashga qaratilgan.*

Аннотация: *В данной тезисной работе рассматриваются основные виды образования и особенности их применения, а также формы организации учебного процесса. Анализируются формальное, неформальное и информальное образование, а также такие формы организации занятий, как урок, семинар, практическое занятие и самостоятельная работа. Исследование направлено на выявление эффективных методических подходов, способствующих повышению качества обучения и активизации познавательной деятельности учащихся.*

Abstract: *This thesis analyzes the main types of education and their characteristics, as well as the organizational forms of the educational process. It examines formal, non-formal, and informal education, along with classroom lessons, seminars, practical sessions, and independent learning. The study aims to identify effective methodological approaches that enhance learning quality and increase students’ engagement in the educational process.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim turlari, formal ta’lim, noformal ta’lim, informatsion ta’lim, ta’lim shakllari, dars, seminar, amaliy mashg‘ulot, mustaqil ta’lim, ta’lim jarayoni, metodik yondashuvlar.*

Ключевые слова: *виды образования, формальное образование, неформальное образование, информальное образование, формы обучения, урок, семинар, практическое занятие, самостоятельное обучение, учебный процесс, методические подходы.*

Keywords: *types of education, formal education, non-formal education, informal education, learning forms, lesson, seminar, practical training, independent learning, educational process, methodological approaches.*

Zamonaviy ta’lim tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojiga mos ravishda doimiy ravishda yangilanib borayotgan murakkab va ko‘p qirrali jarayondir. Ta’limning turli shakllari va turlari o‘quvchilarning bilim ehtiyojlari, qobiliyatlari hamda shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini moslashuvchan tashkil etishga xizmat qiladi. Formal, noformal va informal ta’lim turlari bugungi kunda insonning hayot davomida o‘qish va kasbiy rivojlanish jarayonini to‘laqonli ta’minlashda muhim omil sifatida qaraladi. Ta’limni samarali tashkil etish shakllari — dars, seminar, amaliy mashg‘ulot, mustaqil ta’lim, interaktiv mashg‘ulotlar — o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularning bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini chuqurlashtirish va kreativ fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, ta’lim shakllarining rang-barangligi o‘qituvchiga o‘quv jarayonini turli pedagogik metodlar asosida boshqarish imkonini yaratadi.

Ta’lim turlari — bu o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish jarayonini tashkil etishning turli yo‘llari va shakllari. Zamonaviy pedagogik adabiyotlarda ta’limning asosiy turlari quyidagilar bilan tavsiflanadi:Formal ta’lim — maktab, kollej, oliy ta’lim muassasalari kabi rasmiy ta’lim muassasalarida beriladigan sistematik va dasturlashtirilgan ta’lim. Formal ta’limning xususiyati — rejalashtirilgan o‘quv dasturlari, baholash tizimi va diplom bilan yakunlanishidir. Noformal ta’lim — o‘quvchilar va talabalar uchun tashkil etilgan kurslar, treninglar, seminarlar, klub va loyihaviy faoliyat orqali beriladigan bilim va ko‘nikmalar. Bu turdagi ta’lim rasmiy attestatsiya talab qilmaydi va odatda moslashuvchan shaklda o‘tadi. Informal ta’lim — hayotiy tajriba, mustaqil o‘qish, internet resurslari, video darslar va o‘z-o‘zini rivojlantirish orqali olinadigan bilim va ko‘nikmalar. Bu ta’lim turi shaxsning individual rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ta’limni tashkil etish shakllari: Ta’lim jarayonini samarali tashkil

etish shakllari o‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantirish va bilimni chuqur o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Asosiy shakllar quyidagilar: Dars — o‘qituvchi rahbarligida o‘quvchilarga bilim berishning asosiy shakli. Dars davomida nazariy ma’lumotlar beriladi, misollar ko‘rsatiladi va nazorat savollari orqali bilim darajasi aniqlanadi. Seminar — kichik guruhda olib boriladigan muhokama shakli. Seminar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, savol-javob va munozara orqali bilimni mustahkamlash imkonini beradi. Amaliy mashg‘ulot — laboratoriya, tajriba va loyiha ishlari orqali o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Bu shakl nazariy bilimlarni real faoliyat bilan bog‘lashga yordam beradi.

Mustaqil ta’lim — o‘quvchining o‘z bilimini mustaqil ravishda rivojlantirishga yo‘naltirilgan shakl. Mustaqil o‘qish, topshiriqlar bajarish va tadqiqot ishlari orqali o‘quvchi o‘z bilimini chuqurlashtiradi. Interaktiv mashg‘ulotlar — zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etiladi. Bunga interaktiv taqdimotlar, onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar va guruh loyihalari kiradi. Ushbu shakl o‘quvchilarning faol ishtirokini oshiradi va kreativ fikrlashni rivojlantiradi. Ta’lim turlari va shakllarining o‘zaro bog‘liqligi: Ta’limning turlari va tashkil etish shakllari bir-birini to‘ldiradi. Formal ta’limda seminar va amaliy mashg‘ulotlar orqali bilim mustahkamlanadi, noformal va informal ta’lim shakllari esa shaxsiy qiziqish va kasbiy rivojlanishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, interaktiv va innovatsion shakllar barcha ta’lim turlarini yanada samarali qiladi, o‘quv jarayonini qiziqarli va motivatsion qiladi. Ta’lim turlarini samarali qo‘llash: Ta’lim jarayonida turli turlarni birgalikda qo‘llash o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini to‘liq rivojlantirishga imkon beradi. Masalan: Formal ta’lim orqali asosiy nazariy bilimlar beriladi va rasmiy baholash tizimi joriy etiladi; Noformal ta’lim orqali o‘quvchilarning kreativ fikrlashi va amaliy ko‘nikmalari shakllantiriladi; Informal ta’lim esa shaxsiy qiziqish va hayotiy tajriba orqali mustaqil rivojlanishga yordam beradi. Shunday qilib, ta’lim turlarining uyg‘unligi ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi va o‘quvchilarning individual rivojlanishiga moslashuvchan imkoniyat yaratadi.

Zamonaviy ta’limda innovatsion yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Interaktiv shakllar: Guruh loyihalari va case-study metodlari — o‘quvchilarni muammolarni hal qilishga jalb qiladi; Onlayn kurslar va virtual laboratoriyalar — nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan mustahkamlaydi; Multimedia va raqamli resurslar — darslarni qiziqarli va tushunarli qiladi; Gamifikatsiya — o‘quv jarayonini o‘yin elementlari orqali rag‘batlantiradi. Innovatsion yondashuvlar ta’lim jarayonini zamonaviy talablarga moslashtiradi va o‘quvchilarning faolligini oshiradi.Ta’limni tashkil etishda boshqaruvning roli: Ta’lim shakllarini samarali qo‘llash nafaqat o‘qituvchining pedagogik mahoratiga, balki ta’lim muassasasi boshqaruvining sifatiga ham bog‘liq. Samarali boshqaruv quyidagilarni ta’minlaydi: o‘quv jarayonini rejalashtirish va muvofiqlashtirish; xodimlar va o‘quvchilar o‘rtasida optimal muloqot va hamkorlik; resurslarni samarali taqsimlash; monitoring va baholash orqali ta’lim sifatini oshirish. Shu bilan birga, boshqaruv zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, innovatsion shakllarni qo‘llash va o‘quvchilarning qiziqishlarini rag‘batlantirish orqali ta’lim jarayonini optimallashtiradi.

Ta’lim turlari va ta’limni tashkil etish shakllari — o‘quv jarayonining samaradorligini ta’minlovchi asosiy pedagogik vositalardir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, formal, noformal va informal ta’lim turlari bir-birini to‘ldiruvchi va o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va shaxsiy rivojlanishini ta’minlaydigan mexanizm sifatida xizmat qiladi. Ta’limni tashkil etish shakllari — dars, seminar, amaliy mashg‘ulot, mustaqil ta’lim va interaktiv mashg‘ulotlar — o‘quv jarayonini qiziqarli, samarali va motivatsion qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning faolligini rag‘batlantirish va ularni mustaqil fikrlashga yo‘naltirish imkonini yaratadi. Shunday qilib, ta’lim turlari va shakllarini samarali uyg‘unlashtirish, boshqaruv va innovatsion metodlarni qo‘llash orqali ta’lim jarayonini yanada sifatli va samarali tashkil etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni.** “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF–60-son. – Toshkent, 2022.
2. **Abdug‘aniyev, A.** Ta’lim turlari va pedagogik metodlar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2022.
3. **Karimova, S.** Ta’limni tashkil etish shakllari va innovatsion yondashuvlar // *Pedagogik innovatsiyalar* jurnali. – 2023. – № 3.
4. **Usmonova, N.** Ta’lim sifatini oshirishda interaktiv va raqamli metodlarning roli // *Oliy ta’lim va ilm-fan* jurnali. – 2023. – № 2.
5. **Johnson, P.** *Educational Leadership and Modern Learning Approaches*. – London: Routledge, 2022.
6. **Miller, T.** *Innovative Learning Forms and Education Management*. – New York: Springer, 2023.

NATIONAL AND CULTURAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE UZBEK LANGUAGE.

Habibullayeva Laylokhon Zarifjon kizi

Kokand University

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi frazeologizmlarning* ***milliy-madaniy xususiyatlari****, ularning xalq tafakkuri, qadriyatlari va turmush tarzi bilan uzviy bog‘liqligi tahlil etiladi. Frazeologik birliklarning mazmunida xalqning* ***mentaliteti, tarixiy tajribasi, urf-odat va an’analari*** *aks etgani ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, maqolada o‘zbek tilidagi barqaror iboralarning* ***badiiy-estetik va ma’naviy yuklamasi****, ularning* ***xalq og‘zaki ijodi*** *hamda* ***milliy o‘zlikni ifodalashdagi o‘rni*** *misollar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra,*

*frazeologizmlar o‘zbek xalqining **dunyoqarashi, axloqiy mezonlari va madaniy boyligini** namoyon etuvchi muhim til birliklari sifatida baholanadi.*

***Kalit so‘zlar:** frazeologizm, milliy madaniyat, xalq tafakkuri, qadriyat, mentalitet, an’ana, o‘zlik, til, badiiy ifoda.*

***Annotation:** This article analyzes the **national and cultural features of phraseologisms** in the Uzbek language and their close connection with the people’s mentality, values, and way of life. It is scientifically substantiated that the meanings of phraseological units reflect the **historical experience, traditions, and worldview** of the Uzbek people. The article also examines the **artistic, aesthetic, and spiritual significance** of stable expressions in Uzbek, illustrating their role in **folk creativity** and in **expressing national identity**. The research concludes that phraseologisms are important linguistic units that represent the **worldview, moral principles, and cultural richness** of the Uzbek nation.*

***Keywords:** phraseologism, national culture, folk mentality, values, mentality, tradition, identity, language, artistic expression.*

***Аннотация:** В данной статье анализируются **национально-культурные особенности фразеологизмов** в узбекском языке, их тесная связь с народным менталитетом, ценностями и образом жизни. Научно обосновано, что в значении фразеологических единиц отражаются **исторический опыт, традиции и мировоззрение** узбекского народа. В статье рассматриваются **художественно-эстетическая и духовная значимость** устойчивых выражений, их роль в **устном народном творчестве** и **выражении национальной самобытности**. В результате исследования установлено, что фразеологизмы являются важными языковыми единицами, отражающими **мировоззрение, моральные принципы и культурное богатство** узбекского народа.*

***Ключевые слова:** фразеологизм, национальная культура, народное мышление, ценности, менталитет, традиции, самобытность, язык, художественное выражение.*

INTRODUCTION

The language of every nation is its spiritual wealth and an expression of its mentality. Through language, a nation reflects its worldview, traditions, and historical lifestyle. In this regard, phraseology is considered one of the brightest examples of national thinking and culture. Phraseological units in the Uzbek language also deeply reflect the lifestyle, values, and psychology of the Uzbek people. Expressing a simple idea through phraseology gives speech imagery and expressiveness. Nowadays, their usage has become common in social networks, memes, and advertisements. For example, the phrase “to disconnect from the Internet” is understood as being left behind from news or trends.

Many linguists have thoroughly studied Uzbek phraseology. For instance, Sh. Rahmatullayev is one of the founders of Uzbek phraseology. He compiled the **Explanatory Dictionary of Uzbek Phraseological Units** and developed the theoretical foundations of phraseology. N. Mahmudov conducted research on the role of phraseological units in literary language and their national-cultural aspects.

Phraseological units of the Uzbek language are linguistic elements that reflect the nation’s history and way of life. The contribution of the above-mentioned scholars is invaluable in the scientific study of these expressions.

The main purpose of this article is to study the national-cultural features of Uzbek phraseological units and analyze their usage on artificial intelligence platforms.

MAIN PART

At the beginning of the 20th century, phraseological units began to be studied as a separate field of linguistics. The general theoretical issues of phraseology were first investigated by the French linguist Charles Bally. In his works, Charles Bally systematized word combinations and, based on their meanings and syntactic features, referred to the stable combinations used as a whole as phraseological units.[1] According to Sh. Rahmatullayev, many expressions originate from ancient Turkic languages and have preserved their meanings to this day. In the studies of E.

Begmatov and M. Mirtojiyev, the lifestyle, values, traditions, and mentality of the Uzbek people are revealed through phraseological units. Phraseological units are closely connected with the life, values, and national-cultural characteristics of the people. They enrich the artistic expressive possibilities of the language and add expressiveness, imagery, and national spirit to speech.

Review of sources used

During the preparation of this article, several scientific sources related to issues of phraseology were utilized. In her research, M. Asqarova provides detailed information about the lexical-semantic features of Uzbek phraseological units, their structural types, and their role in the language. The scholar's views served as an important source in shaping the theoretical foundations of phraseology. Based on her scientific views, phraseological units represent the richest layer of the people's language and culture, embodying their spiritual world, lifestyle, and national-cultural characteristics. As a result of the works of A. Madlayeva and A. Hojiyev, phraseology has been recognized as a separate branch of Uzbek linguistics. The structure, meaning, types, and grammatical features of phraseological units have been clearly defined.

Use of Phraseological Units on Artificial Intelligence Platforms

In today's era of globalization, artificial intelligence and digital technologies are creating new interpretations of linguistic units. Platforms such as ChatGPT, Google, and DeepL work with phraseological units during translation, processing, and text analysis. However, the national color of language is most vividly expressed through phraseology itself. Artificial intelligence often translates phraseological units literally or interprets them incorrectly. Therefore, deep linguistic knowledge is required to correctly identify and contextually translate phraseological expressions.

For example, phraseological units such as "miyasi qotmoq" (to be confused), "kallasiga keltirmoq" (to realize), "tishi o'tmoq" (to become experienced) may be translated by AI literally as "freeze of brain", "bring to head", or "tooth becomes sharp". This leads to distortion of meaning.

That is why, in the process of integrating phraseological units into AI platforms, the following aspects must be taken into account:

- historical formation of the expression
- connection with national mentality
- semantic field
- usage contexts

Conclusion

In conclusion, phraseological units are the richest layer of a nation's worldview, cultural memory, and mentality. They create imagery in language, give speech a national spirit, and express meaning more strongly. Since the 20th century, phraseology has developed as an independent scientific field in Uzbek linguistics and continues to develop consistently even today. In the modern digital era, the correct application of phraseological units on artificial intelligence platforms is becoming increasingly relevant. This process plays an important scientific and practical role in correctly integrating the richness of the Uzbek language into the global information space, preserving the national linguistic heritage, and transferring the cultural spirit of the people to future generations.

References

1. **Shirvonova Z. A.** Dissertation. – Termiz, 2023.
2. **Rahmatullayev Sh.** Modern Uzbek Literary Language. – Tashkent : O‘quvchi, 1978.
3. **Ma’rufov Z. M.** Explanatory Dictionary of the Uzbek Language. – Moscow : Russian Language Publishing House, 1981.
4. **Khodjaeva Sh. R.** Article. – Publication details not specified.
5. **Rahmatullayev Sh.** Modern Uzbek Language. – Tashkent : University Publishing House, 2006.

6. **Abdurahmonov G.** On the Modern Uzbek Language. – Tashkent.

ADOLESCENT IDENTITY AND CULTURAL TRANSFORMATIONS IN 20th CENTURY AMERICAN PROSE

Fayzieva Nigora Khamidjanovna

Osiyo xalqaro universiteti

Abstract. *This article examines the formation of adolescent identity in 20th-century American prose, focusing on how cultural, psychological, and ideological transformations shape literary portrayals of youth. Adolescence is analyzed not only as a biological stage but also as a metaphor for sociocultural transition, emotional turbulence, and moral conflict. Through close readings of works by J.D. Salinger, Harper Lee, Carson McCullers, Joyce Carol Oates, John Updike, and others, the study demonstrates how adolescent protagonists embody tensions between rebellion and conformity, innocence and experience, alienation and belonging. By tracing these literary patterns, the paper argues that adolescence functions as a symbolic space through which American writers interrogate national ideals, cultural anxieties, and the fragmentation of identity in modern society.*

Keywords: *adolescence, identity, American prose, cultural transformation, bildungsroman, psychological realism.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XX asr Amerika nasrida o‘smirlik identitetining shakllanishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda madaniy, psixologik va mafkuraviy o‘zgarishlar adabiyotda yosh qahramonlarning tasvirlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi ko‘rsatib beriladi. O‘smirlik faqat biologik bosqich sifatida emas,*

balki sotsiomadaniy o‘tish davri, emotsional beqarorlik va axloqiy ziddiyatlar metaforasi sifatida ham o‘rganiladi. J.D. Salinger, Harper Lee, Carson McCullers, Joyce Carol Oates, John Updike va boshqa ijodkorlarning asarlariga tayanilgan holda, maqolada o‘smir obrazlari isyon va muvofiqlik, poklik va tajriba, begonalashuv va mansublik o‘rtasidagi ichki ziddiyatlarni mujassam etishi ta’kidlanadi. Adabiy manbalar tahlili o‘smirlikni Amerikaning milliy ideallarini, madaniy xavotirlarini va zamonaviy jamiyatdagi identitetning ragmentatsiyasini tadqiq etishda ahamiyatli ramziy konstruksiya sifatida sifatida talqin qiladi.

Kalit so‘zlar: *o‘smirlik, identitet, Amerika nasri, madaniy transformatsiya, bildungsroman, psixologik realizm.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается формирование подростковой идентичности в американской прозе XX века, с акцентом на то, как культурные, психологические и идеологические трансформации формируют литературные образы молодёжи. Подростковый возраст анализируется не только как биологическая стадия, но и как метафора социокультурного перехода, эмоциональной нестабильности и моральных конфликтов. Путём детального анализа произведений Дж. Д. Сэлинджера, Харпер Ли, Карсон Маккуллерс, Джойс Кэрол Оутс, Джона Апдайка и других авторов в исследовании показано, что подростковые персонажи воплощают напряжение между бунтом и конформизмом, невинностью и опытом, отчуждением и стремлением к принадлежности. Прослеживая эти литературные закономерности, автор статьи утверждает, что подростковость функционирует как символическое пространство, через которое американские писатели исследуют национальные идеалы, культурные тревоги и фрагментацию идентичности в современном обществе.*

Ключевые слова: *подростковый возраст, идентичность, американская проза, культурная трансформация, билдунгсроман, психологический реализм.*

Introduction. The 20th century in America was marked by rapid modernization, political upheaval, and unprecedented cultural change. Industrialization, two world wars, the Great Depression, the Civil Rights Movement, and the rise of youth subcultures reshaped the American social landscape. As society transformed, so too did the concept of adolescence. What had once been a transitional stage became a distinct cultural category, characterized by psychological instability, ideological questioning, and moral ambiguity.

American prose played a crucial role in articulating and shaping the literary image of the teenager. Writers increasingly portrayed adolescents as symbolic figures who reflect broader cultural tensions. Holden Caulfield's disillusionment, Scout Finch's moral awakening, and Frankie Addams's emotional fragmentation stand not merely as personal struggles but as representations of the American nation's anxieties and contradictions.

As Kenneth Millard notes, "adolescence in American fiction functions as a metaphor for national self-definition, uncertainty, and transformation" (Millard, 2007, p. 15). Thus, studying adolescent identity in 20th-century American prose illuminates not only the evolution of literary forms but also the cultural psyche of modern America.

Adolescence, Identity, and Cultural Theories. The concept of adolescence is deeply intertwined with psychological theories. Erik Erikson's conceptualization of adolescence as a struggle between "identity vs. role confusion" (Erikson, 1968) is central to understanding adolescent characters in American literature. According to Erikson, adolescents attempt to reconcile inner desires with external pressures, producing crises of selfhood that often manifest as rebellion or withdrawal.

This psychological framework explains why adolescent protagonists frequently appear confused, alienated, or resistant to authority—traits vividly illustrated in Holden Caulfield, Frankie Addams, and Oates's teenage characters.

Freudian psychoanalysis also shaped modernist literature. Freud's theories of repression, the unconscious, and emotional trauma influenced modernist writers, who depicted adolescence as a battleground between instinctual drives and societal norms. Joyce Carol Oates, for instance, often portrays teenage girls whose psychological turmoil exposes the darker underside of suburban America.

Freud's notion of the uncanny (das Unheimlich) also resonates in literary representations of adolescence, where unstable identity creates an unsettling blend of familiarity and strangeness.

Main part. *Literary Images of Adolescents.* Sociologist G. Stanley Hall described adolescence as a period of "storm and stress" (Hall, 1904), a definition that influenced literary and cultural discourse throughout the century. The emergence of mass media, rock music, countercultural activism, and youth movements in the 1950s–1970s further reshaped public perceptions of adolescence.

As Thomas Hine argues, "the invention of the teenager was one of the most significant cultural developments of the 20th century" (Hine, 1999, p. 4). Literature, in turn, reflected adolescents as agents of cultural transformation.

Literary Representations of Adolescence in 20th-Century Prose

Holden Caulfield: Rebellion and Alienation. J.D. Salinger's The Catcher in the Rye (1951) is perhaps the most iconic representation of teenage identity crisis. Holden Caulfield's narrative voice reveals deep disillusionment with post-war American values: "People never notice anything." (Salinger, 1951, p. 9)

Holden's disdain for the "phoniness" of adult society reflects a generational sense of alienation. His desire to protect children from losing their innocence symbolizes his resistance to entering a corrupt adult world. Critics note that Holden embodies "the adolescent as cultural critic, exposing the hypocrisies of American capitalism and social conformity" (Pinsker, 1993, p. 42).

Scout Finch: Moral Awakening and Social Justice. Harper Lee's To Kill a Mockingbird (1960) presents adolescence through the lens of racial injustice. Scout

Finch's moral development is portrayed as a journey from childhood innocence to ethical awareness:

"Atticus told me to delete the adjectives and I'd have the facts." (Lee, 1960, p. 59). Through Scout's perspective, readers witness the contradictions of Southern society, where children often see moral truths more clearly than adults. Scout becomes an emblem of America's struggle to reconcile democratic ideals with racial inequality.

Frankie Addams: Loneliness and the Fragmented Self. In Carson McCullers's The Member of the Wedding (1946), Frankie's yearning "to belong to a world that was not quite hers" mirrors the universal search for identity. Her emotional turmoil captures the psychological fragmentation of adolescence.

As McCullers writes: "She was afraid of being left out, or worse—left behind." (McCullers, 1946, p. 73). Frankie's crisis reflects not only personal loneliness but also the broader existential uncertainty of mid-century America.

Joyce Carol Oates: Adolescence Confronting Violence. Joyce Carol Oates frequently portrays adolescents caught in violent or traumatic situations that expose the fragility of identity. In "Where Are You Going, Where Have You Been?" (1966), Connie's confrontation with menace reveals the vulnerability of teenage girls in a consumer-driven, patriarchal society.

As Oates suggests, adolescence is a "threshold where innocence collapses into the dangers of adult desire" (Oates, 1972, p. 119).

John Updike: Suburban Disillusionment. Updike's suburban adolescents experience moral decay, restlessness, and existential emptiness. In Rabbit, Run and his short stories, youth struggle with the monotony of suburban life. Updike's work illustrates the paradox of American prosperity: material comfort fails to provide emotional fulfillment.

Adolescence as Cultural Metaphor. The analysis reveals that adolescence in 20th-century American prose serves as more than a narrative device it functions as a cultural metaphor. Through adolescent characters, writers explore:

- identity fragmentation
- moral contradictions
- racial tension
- gender expectations
- psychological trauma
- alienation in modern society

Teenagers become symbolic figures through whom American culture reflects its own uncertainties. As Millard notes, “the adolescent is used to map the crises of modernity itself” (2007, p. 22). Thus, the portrayal of adolescents in American prose mirrors national anxieties surrounding the American Dream, social mobility, and the loss of innocence.

Conclusion. The representation of adolescent identity in 20th-century American prose reveals the profound psychological, cultural, and ideological tensions shaping modern American life. Through the works of Salinger, Lee, McCullers, Oates, Updike, and others, adolescence emerges as a symbolic space in which society’s contradictions are examined and challenged.

Adolescent protagonists serve as both mirrors and critics of their cultural environment. Their emotional intensity, moral questioning, and struggle for authenticity reflect the broader challenges of modernity. Consequently, the literary teenager remains an essential figure in understanding not only American literary history but also the evolving cultural identity of the United States.

References

1. **Barnes K.** Translation in the UK language classroom: Current practices and a potentially dynamic future // *Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts*. – 2021. – Vol. 7, № 1. – P. 41–64.
2. **Chau S. S.-C.** Aspects of Translation Pedagogy : dis. … PhD. – 1984.
3. **Coffey S.** Using corpora in translator training // *IntraLinea*. – 2002.

4. **Hurtado Albir A.** Traducción y Traductología: Introducción a la traductología. – Madrid : Cátedra, 2001. – 642 p.
5. **Kiraly D.** A Social Constructivist Approach to Translator Education: Empowerment from Theory to Practice. – Manchester : St. Jerome Publishing, 2000. – 220 p.
6. **Koponen M.** How to teach machine translation post-editing? // *Proceedings of the Workshop on Post-Editing Technology and Practice (WPTP)*. – 2015.
7. **Newmark P.** A Textbook of Translation. – New York : Prentice Hall, 1988. – 292 p.
8. **Nord C.** Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis. – Amsterdam ; New York : Rodopi, 2005. – 250 p.
9. **PACTE Research Group.** Building a Translation Competence Model / J. Beeby [et al.]. – 2003.
10. **Rothwell A., Moorkens J., Svoboda T.** Training in translation tools and technologies: Findings of the EMT survey 2023 // *Computer Science*. – 2025. – 26 March. – DOI: 10.48550/arXiv.2503.22735.
11. **Vermeer H. J.** Skopos and Commission in Translational Action // *The Translation Studies Reader* / ed. by L. Venuti. – 3rd ed. – London : Routledge, 2012. – P. 191–202.

MILLATLARARO HAMJIHATLIK VA DAVLAT TILINING JAMIYATDAGI ROLI

Qurbonova Marg‘uba

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Davlat tilining jamiyatda yagona muloqot vositasi sifatida faoliyat yuritishi, ko‘p millatli jamiyatda integratsiya jarayonlarini kuchaytirishga xizmat qilishi asoslanadi. Shuningdek, til siyosati va uning ijtimoiy barqarorlikka ta’siri o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar: *davlat tili, millatlararo hamjihatlik, til siyosati, ijtimoiy barqarorlik, O‘zbekiston.*

Аннотация: *В статье утверждается, что государственный язык выполняет функцию единственного средства общения в обществе, способствуя укреплению интеграционных процессов в многонациональном обществе. Также рассматривается языковая политика и её влияние на социальную стабильность.* ***Ключевые слова****: государственный язык, межнациональное согласие, языковая политика, социальная стабильность, Узбекистан.*

Abstract: *This article argues that the state language functions as the only means of communication in society, serving to strengthen integration processes in a multinational society. It also examines language policy and its impact on social stability.*

Keywords*: state language, interethnic harmony, language policy, social stability, Uzbekistan.*

Kirish. Davlat tili va millatlararo muloqot Davlat tili umumxalq tili bo‘lib, jamiyat a’zolari o‘rtasida muloqot, anglashuv va o‘zaro hurmat asoslarini mustahkamlashda asosiy omildir. O‘zbek tilini bilish barcha fuqarolar uchun teng ijtimoiy imkoniyatlarni ochib beradi, shu orqali integratsion jarayonlar jadallashadi. 1989 yil “Davlat tili haqida”gi Qonunning qabul qilinishi davlat tilining huquqiy maqomini belgilab berdi va o‘zbek tilini millatlararo muloqotni ta’minlovchi strategik vositaga aylantirdi. Mazkur maqola aynan davlat tilining jamiyatdagi integratsiya jarayonlariga ko‘rsatgan ta’siri va millatlararo totuvlikni mustahkamlashdagi rolini ko‘rsatishga qaratilgan.

Millatlararo hamjihatlik va davlat tilining jamiyatdagi funksional roli haqida o‘zbek va xorijiy adabiyotlarda ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. Bu adabiyotlar davlat tilining faqat kommunikatsion emas, balki ijtimoiy-institutsional birlashtiruvchi vosita sifatidagi o‘rnini tasdiqlaydi.

Birinchi Prezidentimiz **I.A.Karimov** o‘zining “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida til masalasini millat ruhiyati, tarixiy xotirasi va mustaqillikning ajralmas elementi sifatida ko‘rsatadi. U davlat tilining rivoji orqali jamiyatda ijtimoiy uyg‘unlikni mustahkamlash mumkinligini ta’kidlaydi [1; 61-b].

S. G‘aniyev va **M. Tojiboyeva**ning “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomi” mavzusidagi izlanishlarida, ayniqsa ko‘p millatli muhitda o‘zbek tilining birlashtiruvchanlik funksiyasi asoslangan. Ular ta’lim, davlat boshqaruvi va OAVdagi til siyosatining samaradorligini amaliy misollar orqali tahlil qilganlar .

Z.Baxtiyorov millatlararo muloqot va til madaniyati masalasiga e’tibor qaratgan. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, davlat tilini bilish fuqarolarning ijtimoiy hayotdagi ishtirokini kuchaytiradi va davlatga bo‘lgan ishonchni oshiradi [2; 44-b].

Xalqaro tajribalarni tahlil qilgan **J.Fishman** (Sociolinguistics: A Brief Introduction) o‘z asarlarida til siyosati va millatlararo integratsiya o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqur o‘rganadi. Uning fikricha, davlat tili mustahkam ijtimoiy institut sifatida ko‘rib chiqilishi kerak, bu esa ayni O‘zbekiston tajribasi bilan hamohangdir [3; 7-b].

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat tilini rivojlantirishga oid qarorlari, hukumat dasturlari va ularning ijrosi bo‘yicha monitoring natijalari mavzuni siyosiy-amaliy kontekstdan baholash imkonini beradi.

Davlat tilining huquqiy maqomi 1989-yil 21-oktabrda qabul qilingan “Davlat tili haqida”gi Qonun va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasi asosida o‘zbek tili davlat tili sifatida belgilangan. Bu hujjatlar davlat tilining jamiyat hayotida asosiy aloqa vositasi sifatida mustahkam o‘rnatilishini ta’minladi.

O‘zbekiston tajribasi mamlakatda rus, qoraqalpoq, tojik, qozoq, qoraim va boshqa tillarda ham ta’lim olish va madaniyatni rivojlantirish imkoniyatlari yaratilgan. Shu bilan birga, davlat tili sifatida o‘zbek tilining o‘rni muntazam ravishda kuchaytirilmoqda. Rasmiy hujjatlar yuritilishi, OAVda keng qo‘llanishi va ta’lim tizimiga keng tatbiq etilishi bu yo‘nalishdagi muhim qadamlardir [4; 77-b].

Til siyosatining ijtimoiy barqarorlikka ta’siri Davlat tilining barcha ijtimoiy qatlamlar o‘rtasida integratsiya va muloqotni ta’minlashdagi o‘rni ijtimoiy barqarorlikni kuchaytiradi. Bu esa millatlararo totuvlik, bag‘rikenglik va umumiy fuqarolik ongining shakllanishiga olib keladi.

Birinchidan, Davlat tilining huquqiy asoslari va rivojlanish bosqichlari. 1989-yil 21-oktabrda qabul qilingan Qonun va 1992-yilda tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasi asosida o‘zbek tili davlat tili sifatida tan olingan. Keyingi yillarda Prezident qarorlariga muvofiq til siyosatini takomillashtirish va davlat tilining ijtimoiy hayotdagi mavqeini oshirish bo‘yicha tizimli ishlar olib borildi [5; 8-b].

Ikkinchidan, Davlat tili va ijtimoiy integratsiya. Davlat tilining barcha millat vakillarini yagona kommunikativ makonda birlashtirish funksiyasi mavjud. Til – bu jamiyatda teng imkoniyatlar yaratish, fuqarolarni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga jalb etish vositasidir. O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilini o‘rganish uchun yaratilgan imkoniyatlar, ayniqsa ta’lim tizimi orqali, millatlararo totuvlikni mustahkamlaydi [6; 34-b].

Uchinchidan, ko‘p millatli jamiyatda davlat tilining roli. Respublikada 130 dan ortiq millat vakillari yashaydi. Ularning o‘z tillari, madaniyati va qadriyatlari hurmat qilinadi. Shu bilan birga, davlat tili sifatida o‘zbek tilining o‘rni har bir fuqaroni yagona ijtimoiy makonga integratsiyalashga xizmat qiladi. Rasmiy hujjatlar, OAV, oliy ta’lim va davlat boshqaruvi tizimida davlat tilining keng tatbiqi millatlararo muloqotni soddalashtirmoqda [7; 63-b].

To‘rtinchidan, til siyosati va ijtimoiy barqarorlik.Til siyosati – bu faqat lingvistik masala emas, balki ijtimoiy barqarorlik va fuqarolik birdamligining

kafolatidir. Davlat tilining jamiyatdagi nufuzi qanchalik baland bo‘lsa, fuqarolarning ijtimoiy hayotga jalb etilishi, o‘zini davlatning ajralmas qismi deb his qilishi shunchalik kuchli bo‘ladi [8; 55-b].

Xulosa. O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi o‘rni – bu nafaqat huquqiy normalar, balki ijtimoiy barqarorlik va millatlararo hamjihatlikni ta’minlashning muhim kafolatidir. Davlat tilini rivojlantirish, uni barcha fuqarolar orasida hurmat bilan qabul qilinishini ta'minlash orqali ko‘p millatli jamiyatda umumiy qadriyatlar asosida yashash madaniyatini shakllantirish mumkin [9; 69-b].

O‘zbekiston Respublikasida davlat tilining millatlararo hamjihatlikni ta’minlashdagi roli keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy strategiyalarga asoslanadi. Davlat tilining har bir fuqaro tomonidan o‘zlashtirilishi ijtimoiy barqarorlik va fuqarolik birlikning kuchayishiga olib keladi. Shuning uchun ham davlat tilini rivojlantirish borasidagi siyosiy qarorlar jamiyatda totuvlik, barqarorlik va taraqqiyot kafolatidir.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarida millatlararo totuvlik va barqarorlikni ta’minlashda davlat tilining tutgan o‘rni alohida ahamiyat kasb etmoqda. Davlat tili – o‘zbek tili nafaqat aloqa vositasi, balki barcha millat va elatlar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, birlashuv va ijtimoiy birdamlikni shakllantirishda muhim ijtimoiy-siyosiy vosita sifatida xizmat qilmoqda [10; 11-b].

O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomini mustahkamlash orqali mamlakatda fuqarolik birdamligi, ijtimoiy uyg‘unlik va milliy identitetni rivojlantirish imkoniyati yanada ortadi. Mazkur tadqiqotda O‘zbekistonda olib borilayotgan til siyosati, huquqiy-me’yoriy baza va amaliy tajribalar tahlil qilinar ekan, davlat tilining millatlararo totuvlikdagi birlashtiruvchi vazifasini yanada kuchaytirish zarurligi asoslab berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. **O‘zbekiston Respublikasining** “Davlat tili haqida”gi Qonuni // *Xalq so‘zi* gazetasi. – 1989-yil 21-oktabr.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning** Oliy Majlisga Murojaatnomasi // *Xalq so‘zi* gazetasi. – 2020-yil 25-yanvar.
3. **Karimov I. A.** Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent : Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
4. **Qo‘chqorova G.** Davlat tili va millatlararo munosabatlar: ijtimoiy-siyosiy yondashuvlar. – Toshkent : O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2017. – 128 b.
5. **Qurbonova M.** Davlat tili – milliy birdamlik asosi // *Ijtimoiy fanlar* jurnali. – 2023. – № 2. – B. 45–49.
6. **Ergashev R., Rahmatullayev A.** Til siyosati va millatlararo munosabatlar: nazariya va amaliyot. – Toshkent : Fan, 2021. – 204 b.
7. **UNESCO.** Language Vitality and Endangerment : document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding Endangered Languages. – Paris, 2003.
8. **Fishman J. A.** Handbook of Language and Ethnic Identity. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 466 p.
9. **Smagulova J.** Language Policies of Central Asian States and their Impact on Interethnic Relations // *Central Asian Survey*. – 2020. – Vol. 39, № 4. – P. 501–517.
10. **Shozimova M.** Til va madaniyatlararo muloqot: O‘zbekiston tajribasi // *Til va jamiyat* jurnali. – 2022. – № 3. – B. 33–38.

INSON RUHI HAQIDA AYRIM QARASHLAR. (QORAQALPOG’ISTONNING JANUBIY HUDUDLARI MISOLIDA)

Kamalova Dilfuza Abdullayevna

QQDU

Annotatsiya: *Maqolada inson ruhi haqidagi azaldan mavjud bo'lgan tushunchalar, shuningdek Qoraqalpog'istonning janubiy qismida yashovchi qozoq va o'zbek xalqlarining ruhga oid mahalliy qarashlari bayon etilgan. Bunda tarixiy qiyosiy o'rganish va dala tadqiqotlaridan keng foydalanildi.*

Kalit so'zlar: *"ruh", "shibin jan", "yet jan", "chiroqxona", "qirq shiraq", "o'tganlar ruhi", "reinkarnatsiya", "arvoh kapalak".*

Аннотация: *В статье рассматриваются древние представления о душе человека, а также местные воззрения казахов и узбеков, проживающих в южной части Каракалпакстана, на душу. При этом широко использовались историко-сравнительный и полевой методы исследования.*

Ключевые слова: *«душа», «шибин жан», «йет жан», «чирокхона», «кирк ширак», «утганлар рухи», «реинкарнация», "бабочка-призрак".*

Abstract: *The article describes the ancient concepts of the human soul, as well as the local views of the Kazakh and Uzbek peoples living in the southern part of Karakalpakstan on the soul. Historical comparative study and field research were widely used in this.*

Keywords: *"soul", "shibin jan", "yet jan", "chiroqkhona", "kirq shiraq", " utganlar ruhi", "reincarnation", "ghost butterfly"*

Kirish. Markaziy Osiyo xalqlarida azaldan mavjud bo'lgan, inson ruhi va u haqidagi qarashlar deyarli bir xil bo'lib, ular orasida farq juda kam. Tarix ilmidan ma'lumki, ezgulik va yovuzlik ruhi tushunchasi mavjud, bu tushuncha esa davr va hududga mos tarzda o'zgarib boradi. Jon va ruhga oid qarashlar hozirga qadar tugal o'rganilib chiqilmagan. Diniy jihatdan inson ruhi Alloh tamonidan yaratilgan va tanada jon qilib berilgandir. Inson bu dunyoda ruh va tana birgalikda mavjuddir. O'lim esa, ruhning tanani tark etishidir. Ruh – Alloh tamonidan berilgan abadiy, no-moddiy mavjudot. Tiriklik paytida ruh tana ichida, ongimiz va hayotimiz

manbai hisoblanadi. Ba'zi g'oyalarga ko'ra, ruh insonda tug'ilish paytida paydo bo'ladi va uning bu foniy dunyoda o'zini qanday tutishiga qarab, uning o'limdan keyingi mavjudligi belgilanadi.

Asosiy qism. Inson ruhi haqidagi tushuncha o'zbek va qozoq xalqida deyarli bir xil tushuncha bo'lib, bunda zardushtiylik va islom dini an'analari birgalikda o'ziga xos ko'rinishni mujassamlashtirgan. Qoraqalpog'istonning janubiy hududlarida yashovchi o'zbek va qozoq xalqlari necha asrlardan buyon yonma yon yashab kelayotganligi bois, ularning nafaqat dafn marosimi balki, ruh haqida qarashlarida ham o'xshashlik kuzatiladi.

Ibn Qoyyim al-Javziya o'zining "Ruh" asarida ruh davom etuvchi va harakatlantiruvchidir deyilgan. Inson jasadi (tanasi) ruhsiz yashay olmaydi, lekin ruh tanasiz yashay oladi.

Ruh haqida izlanishlar natijasida M. S. Andreevning asarlarida ham o'xshash tushunchalarni kuzatishimiz mumkin.[1,B. 203.] G.P. Snesarevning ta'kidlashicha, O'rta Osiyoning barcha xalqlarida "ikki jon, aniqrog'i, jon va ruh atamalarining farqiga mos keladigan ruh va ruhning mavjudligi to'g'risida keng tarqalgan g'oya mavjud. Ushbu ikki tushunchaning mohiyatidagi farqni marosimning ma'lum bosqichlarida allaqachon noaniq tarzda kuzatish mumkin, ular ba'zan birlashadilar, ba'zan esa bir-birini almashtiradilar " [2, B.108].

Inson o'limi garchi qayg'uli va og'riqli holatni ifodalashiga qaramay, hayotimizning ajralmas qismidir. Inson o'limi yuz bergach, beixtiyor inson ruhi haqida tushunchalar qo'llaniladi. Xalqimiz orasida "arvoh kapalak" tushunchasi mavjud bo'lib, bu tushuncha asosan inson o'limi yaqinlashganda va marhumning ma'rakalarida(yil sadaqasiga qadar) uning yaqin insonlari tevarigiga keladi degan tushuncha bor. Qozoqlar ruhni uch hil "шыбин жан", "ет жан" va "руҳ жан" deb tasavvur qilishadi.[, B. 88 – 89.]

Aholi orasida shunday tushuncha mavjudki, biror nomaqbul ish qilinsa, uning ota-bobolari ruhi "bezovta" boladi deyishadi. Ruhlarning ko'ngli shod

bo’lishi uchun bo’g’irsoq pishiriladi. Ruhlar yog’ hididan oziqlanadi degan tushuncha ilmiy adabiyotlarda keltiriladi. Bu ishni amalga oshirilishining birinchi sababi marhumlarni xotirlash bo’lsa, ikkinchisi o’likdan qo’rqish hissining yuqoriligidir. S. P. Tokaraev “tiriklarning o’liklar oldida qo’rqinch hissi ular o’rtasidagi ijtimoiy bog’liqligidan kelib chiqadi” deb yozadi. Bundan tashqari ota bobolar ruhiga najot sifatida qarashlar ham mavjuddir. Buni axborot olish jarayonlarida ham bir necha bor kuzattik. Vafot etgan ota bobolarimiz bizlarni doimo kuzatishi haqidagi ishonchning kuchli ekanli, shuningdek, kishilarning ishi o’xshamasa , biror mushkulotga uchrasa , yoki ishi baroridan kelsa, quyidagi kabi so’zlardan foydalaniladi. “Ota-bobolar ruhi madadkor bo’lsin”, “ otasi ruhi qo’lladi”.

S. A. Tokaraev “narigi dunyo” haqidagi tasavvur va tushunchalarni tahlil qilar ekan, Ruhning o’limdan keyingi taqdiri haqidagi tasavvurlaariga oid, ruhlar yonginamizda, tiriklar dunyosida qoladi yoki o’ziga xos dunyo ga ketadi. Bu qarashlar orqali biz bevosita totemizm bilan bog’liqlikni kuzatishimiz mumkin.[8, B.198-199]

Marhumning dafn qilingan joyda “aylanib yurishi” haqida tasavvurlar asosida XX asrning 50 yillarga qadar shahar qabristonlarida ruhlarga atab chiroq yoqish odati mavjud bo’lgan. Bunda qabr bosh tarafiga uchta g’ishtdan “chiroqxona” yasalib, shu joyda chiroq yoqilgan. Hozirgi kundagi xalqimiz orasida marhum yotgan xonaga qirq kun davomida chiroq yoqilishi, boisi ham shunga bog’liqdir. Dala yozuvi jarayonida Beruniy tumani “Qizilqa’la” hududidagi qozoq xalqida “qirq shiraq” tushunchasi o’zgacha tarzda amalga oshirilishi haqida ma’lumot oldik. Bunda bitta idishga tuproq (qum) solinib, qamishdan chiroq tayyorlanib, uchiga marhum yuvilgan paxtadan va bo’g’irsoq pishirilgan yog’dan solinib, o’ziga xos sham tayyorlashadi va u o’sha xonada yoqib qo’yilishar ekan [5, Dala yozuvi]. Albatta bu qadimiy an’ananing transformatsiyaga uchramasdan amaliyotda qo’llanilib kelayotgani, etiborimizni tortadi.

Ruhlar bir yil davomida va hayit bayramlarida o'z uylariga kelishiga ishonib, unga maxsus tayyorgarlik ko'riladi. Dala tadqiqotida uy va tevarak atrofni tozalash ishlari, ayniqsa , hovlilar ehtiyotkorlik bilan suv sepib supurilishi, ruhlar uyga erkin kirishi uchun eshiklar ochilib qo'yilishi, ba'zi insonlar ular o'z yo'llarini topishi uchun uy chiroqlarini yoqib qo'yish holatlari ham kuzatildi.

Umumiy qilib aytganda, xalqimizda "o'tgan"lar ruhi, arvohlar tushunchasi, bir nechta xususiyatni o'zida mujassamlashtiradi. Birinchisi, ota-bobolar ruhini xotirlash, ikkinchisi, marhumning noroziligi yuzaga kelishdan qo'rqish (ayniqsa biror nojo'ya ish qilinganda), uchinchisi, ziyon zahmat yetkazuvchi narsalardan saqlovchi kuch sifatida tasavvur qilishadi.

Inson uxlaganda ruh tanani ma'lum muddatga tark etadi, uning tush ko'rishi esa, ruhga tegishli degan tushunchalar bor. Inson birdaniga uyg'onishi mumkin emas, sababi ruh tanaga qaytishga ulgurolmay qolishi va hattoki bu holatlar inson o'limiga ham sabab bo'lishi mumkin.[6, Dala yozuvi] Bu kabi qarashlar o'zbek xalqidagina emas, balki, qozoq, no'g'ay, qalmiq xalqlarida ham uchrashadi.

Jon va ruh haqida tushunchalar xalqimizning necha yillar davomida yig'ilib kelayotgan tasavvurlari va ishonchlari yig'indisidir. . Ruh haqida "Ruh Robbimning ishidir" sizga juda oz ilm berilgandir [10, B.]degan jumladan ham bilishimiz mumkin ki, butunlay o'rganish imkoniyati cheklangan ilmdir.

G. P. Snesarov va Q. Nasriddinovlarning bu sohani o'rganishlari jarayonida olgan natijalari ko'rsatishicha, o'zbeklarda garchi ruh tanaga qaytmasada , boshqa ko'rinishga, masalan, qush yoki hayvon ko'rinishiga o'tib, o'z yaqinlaridan xabar olib turadi va xatto tirik odamlar qiyofasida qayta namayon bo'lgan holda , o'z oilasiga qaytishi mumkin.[3, B. 114-115. B.] Bu haqida Rustam Obid "Biz oldin yashaganmizmi?" risolasida kengroq ma'lumot berib o'tar ekan, Bu hodisa Yunonistonda "metampsixoz", hinduizmda

“sanasara”, islom dinida “ tanasux- al- arvoh”, ilmiy tilda esa,”reinkarnatsiya” deb ataladi.[7, B.12-14] G. M. Izibayeva ruh haqida tirik odam moddiy tana va undagi hayotni qo’llab quvvatlovchi ko’rinmas moddaning kombinatsiyasi bo’lib, moddaning ketishi natijasida tana o’z faoliyatini to’xtatadi deb aytadi.[4, B 19]

Islom dini ta’limotiga ko’ra ruh, Allohning yaratgan ne’mati bo’lib, u insonning ma’naviy hayoti va oxiratda taqdiri uchun javobgardir. Ruhning jondan farqi shundaki, jon jismga hayot bag’ishlaydi, ruh esa, insonning ma’naviy va ma’rifiy jihatlarini o’zida mujassam etgan, jismdan mustaqil narsadir. Oxiratda insonning taqdiri ruhga bo’gliqdir.

Yakuniy fikr sifatida bugungi kunda inson ruhi haqidagi qarashlar nafaqat islom dini aqidalari bakli, animizm, shomonizm va zardushtiylik dini qarashlarini ham mujassamlashgan o’ziga xos umumiylikni kuzatishimiz mumkin. Biz o’rganilayotgan hududdagi o’zbek va qozoq xalqlari oradida o’tkazilgan sotsiologik so’rovnomada ham bu yaqqol namayon bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. **Андреев М. С.** Таджики долины Хуф. – М., 1953. – Вып. 1. – 203 с.
2. **Снесарев Г. П.** Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М. : Наука, 1969. – 108 с.
3. **Снесарев Г. П.** Реликты домусульманских верований у узбеков Хорезма // (qo‘shimcha material). – С. 114–125.
   (2-banddagi asarning tegishli sahifalari sifatida ko‘rsatildi)
4. **Изибаева Г. М.** Похоронно-поминальные обряды марийцев Республики Башкортостан. – Уфа, 2019.
5. **Dala yozuvi.** Erjanova S. Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Beruniy tumani. – 1955-yil.
   (Etnografik dala materiallari)

6. **Dala yozuvi.** Ilyasova B. Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Amudaryo tumani. – 1952-yil.
(Etnografik dala materiallari)
7. **«Сирли олам»** журнали. – 1991. – № 8. – Б. 12–14.
8. **Токарев С. А.** Ранние формы религии и их развитие. – М. : Наука, 1990. – С. 198–199.
9. **Толеубаев А. Т.** Реликты домусульманских верований в семейной обрядности казахов. – Алма-Ата, 19___. – С. 88–89.
(Nashr yili aniqlanmagan, ilmiy ishda ko‘rsatish tavsiya etiladi)
10. **Қуръони Карим.** Ўзбекча изоҳли таржима / тарж. Алоуддин Мансур. – Тошкент, 1992. – 196 б.

INGLIZ TILI YO‘NALISHI TALABALARIDA LINGVOKULTUROLOGIK KOMPETENSIYANI ONOMASTIK BIRLIKLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Komilova Muxtaram Xotamjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya. *Maqolada ingliz tili yo‘nalishi talabalarida lingvokulturologik kompetensiyani onomastik birliklar asosida rivojlantirishning nazariy-metodologik jihatlari yoritilgan. Tadqiqotda til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, lingvokulturologik kompetensiyaning mohiyati va tarkibiy komponentlari tahlil qilingan. Onomastik birliklar (geografik nomlar, shaxs nomlari, tarixiy va madaniy nomlar) ning lingvokulturologik ta’limdagi o‘rni va ahamiyati ochib berilgan. Maqolada zamonaviy ta’lim tizimida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirish masalalari, shuningdek, til o‘qitish metodologiyasidagi kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar (N.Chomsky, D.Hymes, M.Canale va*

M.Swain, M.Byram nazariyalari) qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida lingvokulturologik kompetensiyani rivojlantirishda onomastik birliklardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari isbotlangan.

Аннотация. *В статье освещены теоретико-методологические аспекты развития лингвокультурологической компетенции студентов направления английского языка на основе ономастических единиц. В исследовании проанализирована взаимосвязь между языком и культурой, сущность и структурные компоненты лингвокультурологической компетенции. Раскрыта роль и значение ономастических единиц (географических названий, личных имен, исторических и культурных наименований) в лингвокультурологическом образовании. В статье рассмотрены вопросы формирования компетенции межкультурного общения в современной системе образования, а также проведен сравнительный анализ компетентностных подходов в методологии преподавания языков (теории Н. Хомского, Д. Хаймса, М. Канале и М. Суэйна, М. Байрама). По результатам исследования доказаны педагогические возможности использования ономастических единиц в развитии лингвокультурологической компетенции.*

Abstract. *The article highlights the theoretical and methodological aspects of developing linguocultural competence of English language students based on onomastic units. The study analyzes the relationship between language and culture, the essence and structural components of linguocultural competence. The role and significance of onomastic units (geographical names, personal names, historical and cultural names) in linguocultural education are revealed. The article discusses the issues of forming intercultural communication competence in the modern education system, as well as provides a comparative analysis of competence-based approaches in language teaching methodology (theories of N. Chomsky, D. Hymes, M. Canale and M. Swain, M. Byram). Based on the research results, the pedagogical*

possibilities of using onomastic units in the development of linguocultural competence have been proven.

Kalit so‘zlar: *lingvokulturologik kompetensiya, onomastik birliklar, madaniyatlararo muloqot, ingliz tili, kommunikativ kompetensiya, til va madaniyat, mamlakatshunoslik.*

Ключевые слова: *лингвокультурологическая компетенция, ономастические единицы, межкультурное общение, английский язык, коммуникативная компетенция, язык и культура, страноведение.*

Keywords: *linguocultural competence, onomastic units, intercultural communication, English language, communicative competence, language and culture, country studies.*

Kirish

Hozirgi kunda globallashuv va madaniyatlararo integratsiya sharoitida chet tillarini o‘qitish nafaqat lingvistik bilimlarni, balki madaniy kompetensiyalarni ham rivojlantirishni talab etmoqda. Zamonaviy dunyoda turli madaniyatlar vakillari o‘rtasida samarali muloqot o‘rnatish qobiliyati shaxsiy va professional muvaffaqiyatning muhim omilidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni va 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son qarori xorijiy tillar, xususan ingliz tilini o‘qitishda innovatsion yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish, xalqaro standartlarga muvofiq ta’lim berishni ustuvor vazifa qilib belgilab bergan.

Bu vazifalarni amalga oshirishda lingvokulturologik yondashuv, xususan onomastik birliklardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Onomastik birliklar geografik nomlar, shaxs nomlari, tarixiy va madaniy nomlar bo‘lib, ular milliy madaniyat va mentalitetning o‘ziga xos ko‘zgusidir.

Adabiyotlar sharhi

Til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik masalasi ko‘plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar e’tiborida bo‘lgan. V.Vorobyov, V.Maslova, N.Alefirenko singari rus olimlari lingvokulturologiyaning nazariy asoslarini ishlab chiqdilar. Ular til madaniyatning asosiy ifodachisi va tashuvchisi bo‘lib, xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, qadriyatlari va mentalitetini o‘zida mujassam etishini ta’kidlaydilar.

Til o‘qitish metodologiyasi tarixida kompetensiya tushunchasining rivojlanishida bir necha muhim bosqichlar mavjud. N.Chomsky tomonidan ilgari surilgan modeli til bilimini ideal so‘zlovchi-tinglovchining ichki, tug‘ma qobiliyati sifatida tushuntiradi. Biroq, bu model tilning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi qo‘llanilishini yetarlicha yoritmasligini inobatga olib, D.Hymes kommunikativ kompetensiya tushunchasini joriy etdi.

M.Canale va M.Swain Hymes modelini rivojlantirib, kommunikativ kompetensiyani to‘rt asosiy komponentga ajratdilar: grammatik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik kompetensiyalar. Bu model zamonaviy kommunikativ til o‘qitish metodikasining nazariy asosini tashkil etadi.

Madaniyatlararo kompetensiya sohasida M.Byram tomonidan ishlab chiqilgan madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya modeli alohida ahamiyatga ega. Bu model til o‘qitishda madaniy aspektlarni tizimli integratsiya qilish zarurligini ta’kidlaydi.

Onomastika sohasida O‘zbekiston tilshunosligida E.Begmatov, Z.Do‘simov, T.Nafasov, S.Qorayev, N.Husanov, Sh.Usmanova, M.Saidov kabi olimlar muhim hissa qo‘shganlar. Xorijiy tadqiqotchilardan R.Coates, P.Hanks, E.Weekley, D.Mills, O.Felecan va A.Felecan onomastik birliklarning madaniy semantikasini o‘rganishga e’tibor qaratganlar.

Natijalar va muhokama

Lingvokulturologiya til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini, til vositasida milliy madaniyatning qanday ifodalanishini o‘rganuvchi fandir. XX asr oxirida mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib, tilda mujassam bo‘lgan madaniy kodlar, milliy qadriyatlar, dunyoqarash va mentalitet elementlarini o‘rganadi.

Lingvokulturologik kompetensiya tilni nafaqat grammatik va kommunikativ vosita sifatida, balki milliy madaniyat va qadriyatlarning aks etuvchisi sifatida anglash hamda uni madaniyatlararo muloqotda samarali qo‘llash qobiliyatidir. Bu kompetensiya quyidagi asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

Madaniy bilimlar komponenti: Tilni o‘rganilayotgan xalqning tarixi, geografiyasi, adabiyoti va san’ati haqida bilimlar; milliy bayramlar, an’analar, urf-odatlar va marosimlar to‘g‘risida ma’lumotlar; ijtimoiy institutlar, ta’lim tizimi va kundalik turmush tafsilotlari haqida tushunchalar.

Til-madaniy birliklar komponenti: Frazeologizmlar, maqol va matallar, idiomatik iboralar; metaforalar, ramzlar va milliy obrazlar; realiyalar (milliy-madaniy spetsifiklikni aks ettiruvchi so‘zlar); onomastik birliklar (shaxs nomlari, geografik nomlar, tarixiy nomlar).

Madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalari komponenti: O‘zga madaniyatga hurmat va empatiya, madaniy farqlarni anglash va ularga moslashish qobiliyati.

Qiyosiy-tahliliy kompetensiya komponenti: O‘z madaniyati va boshqa madaniyatni qiyoslash qobiliyati. Madaniy kontekstda matnlarni tahlil qilish ko‘nikmalari. Milliy mentalitet va dunyoqarash farqlarini anglash.

Til o‘qitish metodologiyasida kompetensiya tushunchasining rivojlanishi bir necha muhim bosqichlardan o‘tgan:

Chomsky modeli: N.Chomsky til kompetensiyasini ideal so‘zlovchining grammatik bilimi sifatida ta’rifladi. Bu model tilning tuzilishi va grammatik qoidalarni ishlab chiqarish qobiliyatiga e’tibor qaratadi. Biroq, uning asosiy cheklovi tilning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi qo‘llanilishini hisobga olmasligi.

Hymes modeli: D.Hymes kommunikativ kompetensiya tushunchasini joriy etib, tilni nafaqat grammatik to‘g‘rilik, balki ijtimoiy va madaniy kontekstda samarali qo‘llash jihatidan ham baholash zarurligini ta’kidladi.

Canale va Swain modeli: Bu olimlar kommunikativ kompetensiyani to‘rt komponentga ajratdilar: grammatik kompetensiya, sotsiolingvistik kompetensiya, diskursiv kompetensiya va strategik kompetensiya.

Byram modeli: M.Byram tomonidan ishlab chiqilgan madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya modeli zamonaviy ta’limda keng qo‘llanilmoqda. Model madaniy bilimlar, muloqot ko‘nikmalari, kuzatish va tahlil qilish ko‘nikmalari, madaniy anglash va tanqidiy madaniy ongni o‘z ichiga oladi.

Onomastika maxsus nomlarni (shaxs nomlari, geografik nomlar, obyektlar nomlari) o‘rganuvchi tilshunoslik bo‘limidir. Onomastik birliklar til va madaniyatning kesishish nuqtasi bo‘lib, milliy mentalitet, tarixiy xotira va madaniy qadriyatlarni o‘zida mujassam etadi.

Onomastik birliklarning asosiy turlari:

Antroponimlar (shaxs nomlari): Ismlar va familiyalar (John, William, Smith, Johnson); tarixiy shaxslar nomlari (Winston Churchill, William Shakespeare); adabiy qahramonlar (Sherlock Holmes, Harry Potter).

Toponimlar (geografik nomlar): Shahar va viloyatlar (London, Manchester, Yorkshire); tabiiy obyektlar (Thames, Dover, Lake District); tarixiy hududlar (Wessex, Mercia, Northumbria).

Onomastik birliklardan foydalanish strategiyalari. Mamlakatshunoslik fanini o‘qitishda onomastik birliklarni integratsiya qilishning bir necha samarali strategiyalari mavjud: etimologik tahlil strategiyasi (nomlarning kelib chiqishini o‘rganish); qiyosiy strategiya (o‘zbek va ingliz onomastik birliklarini qiyoslash); kontekstual strategiya (onomastik birliklarni adabiy asarlar va tarixiy hujjatlar kontekstida o‘rganish). Loyiha asosidagi strategiya (talabalarni tadqiqot loyihalarini

amalga oshirishga jalb qilish), texnologik strategiya (raqamli resurslar va interaktiv xaritalardan foydalanish).

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, lingvokulturologik kompetensiya zamonaviy chet tili ta’limining muhim komponenti hisoblanadi. Onomastik birliklar esa bu kompetensiyani rivojlantirishning samarali vositasi sifatida xizmat qiladi.

Til o‘qitish metodologiyasida kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarning tarixiy rivojlanishi (Chomsky, Hymes, Canale va Swain, Byram modellari) shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim tilning grammatik aspektlaridan madaniy va ijtimoiy kontekstga qarab rivojlanib kelgan.

Onomastik birliklar (antroponimlar, toponimlar) til va madaniyatning kesishish nuqtasi bo‘lib, ular orqali talabalar nafaqat til bilimlarini, balki madaniy anglash, empatiya va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Mamlakatshunoslik fanini o‘qitishda onomastik birliklarni tizimli integratsiya qilish ingliz tili yo‘nalishi talabalarida lingvokulturologik kompetensiyani samarali rivojlantirishga imkon beradi. Kelajakda bu yo‘nalishda tadqiqotlarni davom ettirish, amaliy metodikalar ishlab chiqish va pedagogik eksperimentlar o‘tkazish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **UNESCO.** *Intercultural Dialogue: Towards a New Vision of Humanity*. – Paris: UNESCO, 2023.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni.
3. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son qarori.
4. **Vorobyev V. V.** Lingvokulturologiya: teoriya va metodlar. – Moskva, 2008.

5. **Maslova V. A.** Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2010.
6. **Chomsky N.** *Aspects of the Theory of Syntax*. – Cambridge, MA: MIT Press, 1965.
7. **Hymes D.** *On Communicative Competence*. – Harmondsworth: Penguin, 1972.
8. **Canale M., Swain M.** Theoretical bases of communicative approaches // *Applied Linguistics*. – 1980.
9. **Byram M.** *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. – Clevedon, 1997.
10. **Begmatov E.** O‘zbek tilining onomastikasi. – Toshkent: Fan, 2004.
11. **Usmanova Sh.** O‘zbek tili antroponimikasining lingvistik asoslari. – Toshkent, 2012.
12. **Coates R.** *A New Theory of the Origin of English Place-Names*. – London, 2007.
13. **Felecan O., Felecan A.** *Name and Naming*. – Newcastle, 2013.

O‘ZBEKISTON–ROSSIYA ENERGETIK HAMKORLIGINING RIVOJLANISHI: LUKOIL KOMPANIYASI FAOLIYATI VA UNING MILLIY IQTISODIYOTGA TA’SIRI

Nilufar Esanova

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqola O‘zbekiston va Rossiya o‘rtasidagi energetik sohadagi hamkorlikni rivojlanishi, xususan, LUKOIL kompaniyasining faoliyati va uning milliy iqtisodiyotga ta’sirini tahlil qiladi. Maqolada LUKOILning O‘zbekistondagi loyihalari, investitsiyaviy faoliyati, energetik resurslar sohasidagi*

hissasi hamda milliy iqtisodiy o‘sishga qo‘shgan ulushi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari energetik hamkorlikning rivojlanishi va strategik ahamiyatini aks ettiradi.

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston, Rossiya, LUKOIL, energetik hamkorlik, investitsiya, milliy iqtisodiyot, neft-gaz sektori.*

Аннотация. *В данной статье анализируется развитие энергетического сотрудничества между Узбекистаном и Россией, с особым вниманием к деятельности компании LUKOIL и её влиянию на национальную экономику. Рассматриваются проекты LUKOIL в Узбекистане, инвестиционная деятельность, вклад в энергетические ресурсы и влияние на экономический рост страны. Результаты исследования отражают стратегическую значимость и перспективы развития энергетического сотрудничества.*

Ключевые слова: *Узбекистан, Россия, LUKOIL, энергетическое сотрудничество, инвестиции, национальная экономика, нефтегазовый сектор.*

Abstract. *This article analyzes the development of energy cooperation between Uzbekistan and Russia, focusing on the activities of LUKOIL and its impact on the national economy. It examines LUKOIL’s projects in Uzbekistan, investment activities, contribution to energy resources, and influence on the country’s economic growth. The research findings highlight the strategic importance and prospects of energy cooperation.*

Key words: *Uzbekistan, Russia, LUKOIL, energy cooperation, investment, national economy, oil and gas sector.*

Energetika sohasidagi xalqaro hamkorlik davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy va strategik aloqalarni mustahkamlashning asosiy omillaridan biridir. O‘zbekiston va Rossiya o‘rtasidagi energetik aloqalar mustahkam tarixga ega bo‘lib, neft-gaz sohasidagi investitsiya va texnologik hamkorlik mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Shu nuqtai nazardan, LUKOIL kompaniyasi

O‘zbekistondagi energetik loyihalarning asosiy ishtirokchisi sifatida milliy iqtisodiyotga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

1991-yildan so‘ng, mustaqil O‘zbekiston neft va gaz sohasida Rossiya kompaniyalari bilan faol hamkorlikni yo‘lga qo‘ydi. LUKOIL kompaniyasi esa bu jarayonda muhim rol o‘ynadi. 2000-yillardan boshlab LUKOIL O‘zbekistonda bir qator loyihalarni amalga oshirib, texnologik investitsiyalar kiritdi. Ular orasida qazib olish jarayonlarini modernizatsiya qilish, yangi neft konlarini ochish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish loyihalari alohida ahamiyatga ega.

O‘zbekiston va Rossiya o‘rtasidagi energetik hamkorlikni rivojlantirishda xalqaro tajribalarni o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Dunyo bo‘yicha neft va gaz sohasidagi muvaffaqiyatli hamkorlik loyihalarini tahlil qilgan olimlar va ekspertlar LUKOIL kabi yirik kompaniyalar faoliyatining milliy iqtisodiyotga ijobiy ta’sirini ta’kidlashadi. Xususan, O‘rta Osiyo va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda xorijiy investitsiyalar neft-gaz sohasining texnologik modernizatsiyasini tezlashtiradi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va mahalliy ish o‘rinlarini yaratadi [1, B.13].

Masalan, Janubiy Amerika va Sharqiy Afrika davlatlaridagi neft-gaz loyihalarini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, xorijiy kompaniyalar bilan hamkorlik energetik resurslarni boshqarish bo‘yicha ilg‘or texnologiyalarni joriy etishga imkon yaratadi. Bu esa mamlakatning ichki ishlab chiqarish quvvatini oshirish va energiya xavfsizligini ta’minlashga yordam beradi. Shuningdek, xorijiy investorlarning ishtiroki byudjet daromadlarini ko‘paytiradi va eksport salohiyatini oshiradi.

LUKOILning O‘zbekistondagi loyihalari ham shunday xalqaro tajribalar bilan uyg‘unlashadi. Kompaniya texnologik modernizatsiya, qazib olish samaradorligini oshirish va ijtimoiy mas’uliyat dasturlarini amalga oshirish orqali milliy iqtisodiyotga sezilarli hissa qo‘shmoqda. Bunday tajribalar shuni ko‘rsatadiki, yirik energetik kompaniyalar bilan hamkorlik mamlakatning strategik energiya manbalarini samarali boshqarish va global bozorda raqobatbardosh pozitsiya egallash imkonini beradi.

Shuningdek, xalqaro tajribalar LUKOIL kabi kompaniyalar faoliyatini shaffof boshqaruv, ekologik xavfsizlik va mahalliy hamjamiyatlar bilan ijtimoiy muloqot orqali yanada samarali qilish mumkinligini ko‘rsatadi. Bu esa O‘zbekiston uchun uzoq muddatli barqaror energetik rivojlanish va iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro tajribalar shuni tasdiqlaydi: LUKOILning O‘zbekistondagi faoliyati va O‘zbekiston–Rossiya energetik hamkorligi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, texnologik modernizatsiya va energiya xavfsizligini ta’minlashda strategik vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro tajribalar asosida ilg‘or texnologiyalar, shaffof boshqaruv va ijtimoiy mas’uliyat dasturlarini joriy etish orqali hamkorlik samaradorligini oshirish mumkin.

O‘zbekiston va Rossiya o‘rtasidagi energetik hamkorlik masalalari bilan bog‘liq ilmiy adabiyotlar o‘rganilganda, bu sohada ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilgani ko‘rinadi. Abdullaev O‘zbekiston va Rossiya energetik aloqalarining tarixiy rivojlanishini tahlil qilgan, bunda LUKOIL kompaniyasining loyihalari va investitsiyaviy faoliyati milliy iqtisodiyotga ko‘rsatgan ijobiy ta’siri alohida e’tiborga olingan. Muallifning fikricha, bu hamkorlik nafaqat iqtisodiy foyda, balki mamlakatning energetik xavfsizligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi [2, B.67].

O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi tomonidan e’lon qilingan rasmiy hisobotlarda LUKOILning O‘zbekistondagi neft-gaz loyihalari, ishlab chiqarish hajmlari va investitsiya salohiyati batafsil yoritilgan. Hisobotda kompaniyaning zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirayotgani va milliy iqtisodiyotga qo‘shgan hissasi ko‘rsatib o‘tilgan. Shu bilan birga, hisobot O‘zbekistonning energetik bozorini diversifikatsiya qilish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish strategiyasini ham muhokama qiladi.

LUKOILning rasmiy veb-sayti kompaniyaning global va O‘zbekistondagi loyihalarini, investitsiya hajmini va ijtimoiy mas’uliyat dasturlarini taqdim etadi. Tadqiqotlarda LUKOILning neft-gaz konlarini rivojlantirishdagi texnologik yondashuvlari, ish o‘rinlarini yaratish va mahalliy iqtisodiyotga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Bu manba ilmiy tadqiqotlar uchun asosiy ma’lumot manbai sifatida keng qo‘llaniladi[3, B.89].

Shuningdek, World Bank tomonidan tayyorlangan **Uzbekistan Energy Sector Review** hisobotida mamlakatning energetik bozorining holati, eksport salohiyati va xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri statistik ma’lumotlar bilan yoritilgan. Hisobot LUKOIL kabi kompaniyalar faoliyatining milliy iqtisodiyotning o‘sishiga qanday hissa qo‘shishini aniq ko‘rsatadi va strategik tahlil imkonini beradi[4, B.54].

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar O‘zbekiston–Rossiya energetik hamkorligi doirasida LUKOIL kompaniyasining faoliyati milliy iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini bir ovozdan tasdiqlaydi[5, B.43]. Tadqiqotlarda kompaniyaning investitsiyaviy loyihalari, texnologik modernizatsiyasi, ish o‘rinlarini yaratish va byudjetga qo‘shgan hissasi asosiy e’tiborga olinadi. Shu bilan birga, ilmiy manbalar ushbu hamkorlikning strategik ahamiyatini, energiya xavfsizligini ta’minlashdagi rolini va mamlakatning global energetik bozoridagi o‘rnini yoritadi[6, B.84].

Umuman olganda, O‘zbekiston–Rossiya energetik hamkorligi tarixi LUKOYL faoliyati orqali milliy iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlarini, xalqaro hamkorlikning shakllanish yo‘nalishlarini va energetika sanoatining zamonaviy taraqqiyot jarayonlarini o‘zida mujassam etadi. Ushbu tajriba kelajakdagi energetik loyihalar, investitsion siyosat va strategik hamkorlik uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

LUKOIL kompaniyasining O‘zbekistondagi faoliyati mamlakatning neft-gaz sohasini rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va milliy iqtisodiyotga sezilarli ta’sir ko‘rsatishda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston–Rossiya energetik hamkorligi doimiy ravishda kengayib borayotganligi, davlatlar iqtisodiy va strategik

manfaatlarini uyg‘unlashtirish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, LUKOILning loyihalari milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga hissa qo‘shadi [7, B.101].

O‘zbekiston va Rossiya o‘rtasidagi energetik hamkorlik, xususan LUKOIL kompaniyasining faoliyati, milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim strategik ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Tadqiqotlar va mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, LUKOILning O‘zbekistondagi loyihalari nafaqat neft va gaz ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki ish o‘rinlarini yaratish, texnologik modernizatsiya va investitsiyaviy faollik orqali milliy iqtisodiyotga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda[8, B.22].

O‘zbekiston va Rossiya o‘rtasidagi energetik hamkorlik va LUKOIL kompaniyasining faoliyatini ilmiy tahlil qilganda bir nechta asosiy jihatlar ajralib turadi. Avvalo, LUKOILning O‘zbekistondagi loyihalari milliy iqtisodiyotga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu ta’sir bir necha asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: neft-gaz resurslarini samarali boshqarish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va investitsiyaviy oqimlarni jalb qilish [9, B.76].

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, LUKOILning loyihalari texnologik modernizatsiya va ilg‘or ishlab chiqarish usullarini joriy etish orqali O‘zbekistonning energetik salohiyatini oshirmoqda. Shu bilan birga, kompaniyaning faoliyati byudjetga qo‘shilgan daromadlar va eksport salohiyatini kengaytirish orqali milliy iqtisodiy o‘sishga sezilarli hissa qo‘shadi. Xalqaro tajribalar bilan solishtirganda, O‘zbekiston sharoitida LUKOILning faoliyati global energetik bozor talablariga mos keladigan samarali mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi[10, B.45].

Shuningdek, kompaniyaning loyihalari byudjet daromadlarini ko‘paytirish, eksport salohiyatini oshirish va energiya xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston–Rossiya energetik hamkorligi esa ikki davlat uchun ham iqtisodiy manfaatlarni uyg‘unlashtirish, global energetik bozorida barqaror pozitsiya egallash va strategik resurslarni samarali boshqarish imkoniyatini yaratadi.

Ushbu tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi ilmiy tavsiyalar berilishi mumkin:

-LUKOIL va boshqa xorijiy kompaniyalar bilan hamkorlikni kengaytirish orqali milliy energetik sektorni rivojlantirish va investitsiya salohiyatini oshirish.

-Texnologik modernizatsiya va innovatsion ishlab chiqarish usullarini joriy etish orqali neft-gaz konlarining samaradorligini oshirish.

-Mahalliy ishchi kuchini jalb etish va professional kadrlarni tayyorlash orqali iqtisodiy va ijtimoiy foydani maksimal darajada oshirish.

-Energetik hamkorlikni strategik rivojlantirish orqali davlatning energiya xavfsizligi va eksport salohiyatini mustahkamlash.

Shu tariqa, LUKOIL kompaniyasining O‘zbekistondagi faoliyati va O‘zbekiston–Rossiya energetik hamkorligi milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishi va strategik manfaatlarini ta’minlashda asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. **Abdullaev S.** O‘zbekiston va Rossiya energetik hamkorligi: tahlil va istiqbollar. – Toshkent: Ilm-fan, 2021. – 256 b.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi.** Neft-gaz sanoati rivoji: rasmiy hisobot. – Toshkent, 2023. – 132 b.
3. **LUKOIL.** Annual Report 2022 [Elektron resurs]. – Moskva: LUKOIL, 2022. – Kirish rejimi: https://www.lukoil.com (murojaat sanasi: 2025-y.).
4. **World Bank.** Uzbekistan Energy Sector Review. – Washington, D.C., 2022. – 98 p.
5. **Karimov I.** Energetik resurslar va milliy iqtisodiyot. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020. – 184 b.
6. **Petrov A. V.** Investitsion loyihalar va xorijiy kompaniyalar faoliyati O‘zbekistonda // *Energetika va iqtisodiyot*. – 2021. – № 4. – B. 45–58.

7. **Rustamov B.** LUKOILning O‘zbekistondagi neft-gaz loyihalari: iqtisodiy va strategik tahlil // *Global energetika*. – 2022. – № 2. – B. 12–27.
8. **Nazarov M.** O‘zbekiston energetik sektorida texnologik modernizatsiya va xorijiy investitsiyalar. – Toshkent: Ilmiy nashr, 2019. – 210 b.
9. **Johnson P., Smith R.** Central Asia Energy Cooperation: Opportunities and Challenges. – London: Routledge, 2021. – 276 p.
10. **O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi.** Energetika sohasi bo‘yicha statistik hisobot 2022 [Elektron resurs]. – Toshkent, 2023. – Kirish rejimi: https://stat.uz (murojaat sanasi: 2025-y.).

OLIY TA’LIM TRANSFORMATSIYASI VA INNOVATSION HAMKORLIK: O‘ZBEKISTON–HINDISTON O‘RTASIDAGI ILMIY-TEXNOLOGIK INTEGRATSIYA VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Asadova Ra’no Baymanovna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi oliy ta’lim sohasidagi hamkorlikning zamonaviy tendensiyalari, ilmiy-texnologik integratsiya jarayonlari hamda innovatsion loyihalarning rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Ikki davlat oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida akademik almashinuv, qo‘shma ta’lim dasturlari, ilmiy tadqiqotlar va texnologik startaplarni rivojlantirishdagi mavjud imkoniyatlar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli transformatsiya, ilmiy salohiyatni kuchaytirish va kadrlar tayyorlash sifatini oshirishga qaratilgan strategik yo‘nalishlar yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Oliy ta’lim, innovatsion hamkorlik, ilmiy integratsiya, texnologiya, O‘zbekiston, Hindiston, akademik almashinuv, raqamli transformatsiya.*

Аннотация: *В статье рассматриваются современные тенденции сотрудничества между Узбекистаном и Индией в сфере высшего образования, процессы научно-технологической интеграции и перспективы развития инновационных проектов. Анализируются возможности развития академического обмена, совместных образовательных программ, научных исследований и технологических стартапов между вузами двух стран. Особое внимание уделено цифровой трансформации, укреплению научного потенциала и повышению качества подготовки кадров.*

Ключевые слова: *Высшее образование, инновационное сотрудничество, научная интеграция, технологии, Узбекистан, Индия, академический обмен, цифровая трансформация.*

Abstract: *This article explores the modern trends of cooperation between Uzbekistan and India in the field of higher education, the processes of scientific and technological integration, and the prospects for innovation-driven development. It examines opportunities for enhancing academic exchange, joint educational programs, scientific research, and technological start-ups between the universities of both countries. The paper also highlights strategic directions aimed at digital transformation, strengthening scientific capacity, and improving the quality of human capital development.*

Keywords: *Higher education, innovative cooperation, scientific integration, technology, Uzbekistan, India, academic exchange, digital transformation.*

Kirish. Globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta’lim tizimining transformatsiyasi davlatlar taraqqiyotining asosiy omili sifatida namoyon bo‘lmoqda. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ilmiy-texnik hamkorlikni kengaytirgan davlatlar innovatsion rivojlanishda sezilarli ustunliklarga ega bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi hamkorlik so‘nggi yillarda sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarildi. Hindistonning IT, muhandislik, farmatsevtika va ilmiy tadqiqot sohlaridagi yuksak tajribasi O‘zbekistonning ilmiy-

texnologik modernizatsiya jarayonlari bilan uyg‘unlashib, ikki tomonlama hamkorlikning mustahkam ilmiy asoslarini shakllantirmoqda. Mazkur maqola aynan shu integratsion jarayonlarning ilmiy tahliliga bag‘ishlangan.

O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi oliy ta’lim va ilmiy-texnik hamkorlik so‘nggi yillarda jadal rivojlanmoqda. Bu hamkorlik ikki davlatning ilmiy salohiyatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. Global ta’lim va ilm-fan maydonida kuchaygan raqobat sharoitida akademik almashuvlar, qo‘shma tadqiqotlar va ilmiy loyihalar ikki tomonlama manfaatlarni ta’minlaydi[1, B.14].

O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi oliy ta’lim va ilmiy-texnologik hamkorlik so‘nggi yillarda izchil rivojlanib, strategik ahamiyatga ega yo‘nalishlardan biriga aylandi. O‘zbekiston dunyoning yetakchi ta’lim va ilmiy tadqiqot maskanlari bilan aloqalarni kengaytirishga faol intilayotgan bir paytda, Hindiston o‘zining rivojlangan ta’lim tizimi, texnoparklari, IT sanoati va startap ekotizimi bilan ushbu jarayonda muhim hamkor sifatida maydonga chiqmoqda. Akademik almashinuv dasturlari, qo‘shma ta’lim loyihalari va ilmiy tadqiqotlar bo‘yicha hamkorlik ikki mamlakat oliygohlari o‘rtasida bilim va tajriba almashish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Raqamli texnologiyalar, IT, muhandislik, biotexnologiya va farmatsevtika sohalaridagi integratsiya jarayonlari ham alohida e’tiborga loyiqdir. Hindistonning “Digital India” tajribasining O‘zbekistonning “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi bilan uyg‘unlashuvi ilmiy innovatsiyalarni tezlashtirish, sun’iy intellekt markazlarini rivojlantirish va qo‘shma dasturlarni yo‘lga qo‘yishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, muhandislik fanlari bo‘yicha IIT modeli va Hindistonning farmatsevtika sanoati namunalarini o‘rganish O‘zbekiston ilmiy salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Innovatsion hamkorlikning yana bir muhim omili – startap ekotizimlarini bog‘lashdir. Hindistonning yirik startap bozori bilan integratsiya yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratib, qo‘shma texnologik loyihalar va startaplarni

rivojlantirishga turtki bo‘lmoqda. Texnoparklar, laboratoriyalarni zamonaviy jihozlash, texnologiya transferi va biznes-inkubatsiya jarayonlarini takomillashtirish orqali hamkorlik samaradorligi yanada oshmoqda. Bularning barchasi inson kapitalini rivojlantirish, xalqaro sertifikatlar asosida ta’lim berish va qo‘shma ilmiy maktablarni shakllantirish kabi ustuvor vazifalar bilan uzviy bog‘langan.

Kelgusida hamkorlikni chuqurlashtirish istiqbollari yanada keng ko‘lamli bo‘lib, qo‘shma xalqaro universitet tashkil etish, ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirishning yangi mexanizmlarini yaratish, sun’iy intellekt va raqamli iqtisodiyot markazini barpo etish kabi tashabbuslar ikki davlat o‘rtasidagi ilmiy-texnologik aloqalarni mustahkamlashi kutilmoqda. Shuningdek, qo‘shma ta’lim standartlarini joriy etish ham kadrlar tayyorlash sifatini oshirishda muhim o‘rin tutadi.Umuman olganda, O‘zbekiston–Hindiston hamkorligi nafaqat oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, balki ikki davlatning innovatsion salohiyati va global raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladigan strategik jarayondir. Ushbu hamkorlikning tizimli davom etishi ilm-fan, texnologiya va ta’lim sohalarida yangi yutuqlar uchun mustahkam zamin yaratadi.

O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalar qadimiy davrlardan boshlangan bo‘lib, tarix davomida turli shakllarda rivojlanib kelgan. Savdo yo‘llari, xususan, Buyuk Ipak Yo‘li orqali ikki mintaqa o‘rtasida tovarlar, madaniyat va ilm-fan almashuvi amalga oshgan. Bu jarayonlar nafaqat iqtisodiy manfaatlarni, balki madaniy va ilmiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilgan.

Sovet davrida O‘zbekistonning Hindiston bilan iqtisodiy va ilmiy hamkorligi tizimli xarakter kasb etgan. 1950–1980 yillarda sanoat mahsulotlari, qishloq xo‘jaligi texnologiyalari va ilmiy salohiyatni rivojlantirishga yo‘naltirilgan qo‘shma dasturlar amalga oshirilgan. Shu davrda madaniy aloqalar ham faollashib, Hindiston san’ati, musiqasi va adabiyoti O‘zbekistonda tanilgan va o‘rganilgan [2, B.34].

Mustaqillik davrida esa O‘zbekiston-Hindiston hamkorligi yangi bosqichga ko‘tarildi. Iqtisodiy sohada energetika, farmatsevtika, axborot texnologiyalari va transport tizimlarida qo‘shma loyihalar amalga oshirilmoqda. Madaniyat sohasida

esa kinofilm, teatr, musiqa va ta’lim sohalarida almashuvlar kengaytirildi. Shu bilan birga, qo‘shma ilmiy-tadqiqot markazlari va oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlik ham mustahkamlandi.

Tarixiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi hamkorlik doimo ikki tomonlama manfaatlarni ko‘zlagan bo‘lib, iqtisodiy rivojlanish va madaniy almashuv jarayonlarini uyg‘unlashtirish orqali kuchaygan. Bugungi kunda ham ushbu aloqalar, avvalgi tarixiy tajribalarni hisobga olgan holda, strategik va barqaror rivojlanish yo‘lida yangi imkoniyatlarni ochmoqda [3, B.56].

Xulosa qilib aytganda, tarixiy tajriba O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi hamkorlikning asosiy yo‘nalishlarini aniqlash va kelajak strategiyasini ishlab chiqishda muhim rol o‘ynaydi. Bu esa iqtisodiy loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish va madaniy hamkorlikni yanada rivojlantirishga yordam beradi.

O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi oliy ta’lim, innovatsion hamkorlik hamda ilmiy-texnologik integratsiya masalalari bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda bir qator muhim ilmiy yondashuvlar shakllangan. Jahon ta’lim tizimi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda davlatlar o‘rtasidagi akademik hamkorlikning rivojlanishi, kadrlar almashinuvi, qo‘shma ta’lim dasturlarining joriy etilishi va global raqobatbardoshlikni oshirishda ilmiy integratsiyaning o‘rni alohida ta’kidlanadi. Xususan, oliy ta’limning sifati ko‘p hollarda xalqaro hamkorlikning chuqurligi bilan belgilanadi, bu esa O‘zbekiston va Hindiston misolida ham dolzarbligini ko‘rsatadi.

Raqamli transformatsiya va innovatsion rivojlanish bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarda Hindistonning “Digital India” tajribasi, IT sohasining jadal o‘sishi, startap ekotizimining rivojlanishi hamda muhandislik ta’limining innovatsion modeli keng o‘rganilgan. Ushbu adabiyotlarda Hindistonning texnik universitetlari, texnoparklari va ilmiy-tadqiqot institutlari global innovatsion makonda yetakchi o‘rinlarni egallashi bejiz emasligi qayd etiladi. Mavjud ilmiy ishlar Hindistonning o‘quv standartlari, amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari va texnologiya transferi mexanizmlarini boshqa davlatlar uchun samarali model sifatida ko‘rsatadi.

O‘zbekiston bo‘yicha ilmiy adabiyotlar esa so‘nggi yillarda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, akademik mobillikni rivojlantirish, xorijiy universitetlar bilan qo‘shma dasturlar ochish, ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonlarini keng tahlil qiladi. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish, sun’iy intellekt va IT-ta’limni modernizatsiya qilish bo‘yicha O‘zbekistonning strategik dasturlari ko‘plab zamonaviy ilmiy maqolalarda yoritilgan.

Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, ikki davlatning hamkorlikdan manfaatdorligi bir necha omillar bilan izohlanadi: birinchidan, Hindiston IT va muhandislik bo‘yicha dunyodagi eng yirik kadrlar bozoriga ega; ikkinchidan, O‘zbekistonning ilmiy-ta’lim islohotlari va raqamli transformatsiya siyosati Hindiston tajribasi bilan uyg‘unlashishga qulay sharoit yaratadi; uchinchidan, innovatsion startaplar va texnologik markazlar o‘rtasida integratsiya ikki tomonlama iqtisodiy va ilmiy foyda keltiradi.

Biotexnologiya, farmatsevtika va muhandislik sohalariga doir ilmiy manbalarda Hindistonning ilmiy maktablari, klinik tadqiqotlari va farmatsevtika sanoati dunyo bozoridagi o‘rni keng yoritilgan. O‘zbekistonning mazkur yo‘nalishlarda hamkorlikni kengaytirishga intilishi ilmiy adabiyotda “texnologiya transferi samaradorligini oshirish” hamda “ilmiy salohiyatni diversifikatsiya qilish” tamoyillari bilan izohlanadi.

Xalqaro ta’lim siyosati va innovatsion rivojlanish bo‘yicha adabiyotlarda, shuningdek, qo‘shma universitetlar tashkil etish, qo‘shma ilmiy grantlar joriy etish, professor-o‘qituvchilar mobil dasturlarini kengaytirish va ilmiy markazlar yaratish ilmiy integratsiyaning eng samarali mexanizmlaridan biri sifatida qayd etiladi. Bu yondashuv O‘zbekiston–Hindiston hamkorligi istiqbollariga ham to‘liq mos keladi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasidagi global tendensiyalarni tahlil qilar ekan, O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi hamkorlikning kengayishi ikki davlat uchun strategik ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Adabiyotlarda ilgari surilgan ilmiy g‘oyalar hamkorlikning

nafaqat ta’lim tizimi, balki iqtisodiy, texnologik va ilmiy rivojlanishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi oliy ta’lim va ilmiy-texnik hamkorlik masalalari ko‘plab ilmiy manbalar va tadqiqotlarda o‘rganilgan. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar ushbu hamkorlikning ijtimoiy, iqtisodiy va ilmiy salohiyatini turli nuqtai nazarlardan tahlil qilganlar.

Masalan, **Ubaydullaeva Sh. A.** O‘zbekistonda xotin-qizlarning pedagogik sohadagi ishtiroki va qo‘shma ilmiy loyihalardagi rolini o‘rganib, xalqaro tajriba asosida akademik almashuv va qo‘shma laboratoriyalar orqali ilmiy salohiyatni oshirish imkoniyatlarini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, **Patel R. (2020)** Hindiston universitetlari o‘rtasidagi ilmiy hamkorlik, grantlar va innovatsion laboratoriyalar orqali ilg‘or texnologiyalarni tatbiq etish tajribasini yoritadi[4, B.87].

O‘zbek olimlari, jumladan **Karimov D.** O‘zbekiston va Hindiston universitetlari o‘rtasidagi qo‘shma magistratura va doktorantura dasturlarining afzalliklarini, shuningdek, akademik almashuvning talabalar va o‘qituvchilar uchun kadr tayyorlash sifatini oshirishdagi ahamiyatini ta’kidlaydilar[5, B.78].

Shuningdek, tahlil ko‘rsatadiki, hamkorlikning uzoq muddatli samaradorligi ikki tomonlama manfaatlarni hisobga olgan holda rivojlanadigan strategiyalar va barqaror loyihalar orqali ta’minlanadi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston-Hindiston hamkorligi ilmiy salohiyatni oshirish, kadrlar tayyorlash sifatini yaxshilash va innovatsion yechimlarni joriy etishning samarali mexanizmi sifatida qaralishi mumkin.

O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi oliy ta’lim va ilmiy-texnik hamkorlik ikki mamlakat uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, talabalar, tadqiqotchilar va o‘qituvchilar uchun zamonaviy ilmiy tajriba orttirish imkonini yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qo‘shma magistratura va doktorantura dasturlari, akademik almashuvlar, ilmiy loyihalar va innovatsion laboratoriyalar nafaqat kadrlar tayyorlash sifatini oshiradi, balki mamlakatlarning ilmiy salohiyatini kengaytirishga xizmat qiladi [7, B.14].

Hindistonning IT, biotexnologiya, energetika va muhandislik sohalaridagi ilg‘or tajribasi O‘zbekistonda innovatsion yechimlarni tatbiq etish, startaplarni rivojlantirish va raqamli texnologiyalar sohasida qo‘shma ilmiy loyihalarni amalga oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, hamkorlikning uzoq muddatli samaradorligi strategik rejalashtirish, barqaror loyihalar va ikki tomonlama manfaatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilgan tashabbuslar orqali ta’minlanadi.

O‘zbekiston va Hindiston o‘rtasidagi oliy ta’lim hamda ilmiy-texnologik hamkorlik so‘nggi yillarda izchil rivojlanib, ikki davlatning innovatsion salohiyatini oshirishda muhim omilga aylanmoqda. O‘zbekistonning global ta’lim makoniga integratsiyalashuv jarayonlari, Hindistonning rivojlangan ta’lim tizimi, yirik IT sanoati, farmatsevtika ishlab chiqarishi va startap ekotizimi bilan uyg‘unlashib, yangi sifat bosqichiga ko‘tarilmoqda. Akademik almashinuv dasturlari, qo‘shma ta’lim yo‘nalishlari, ilmiy-tadqiqot loyihalari, IT va muhandislik sohalarida integratsiya, biotexnologiya va farmatsevtika yo‘nalishidagi qo‘shma tashabbuslar hamkorlikning amaliy natijalarini ko‘rsatmoqda [8, B.54].

Raqamli transformatsiya jarayonlarida Hindistonning “Digital India” tajribasi O‘zbekistonning “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi bilan uyg‘unlashib, sun’iy intellekt, axborot xavfsizligi, kibermuhandislik va dasturlash bo‘yicha qo‘shma markaz va laboratoriyalarni yaratish uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. Texnoparklar, innovatsion markazlar va startap ekotizimlarining bog‘lanishi yoshlarning ilmiy-texnologik loyihalarda ishtirokini faollashtirib, ikki davlatda innovatsion muhitni yanada jonlantirmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy maktablarni rivojlantirish va xalqaro ilmiy hamjamiyatda raqobatbardosh tadqiqotlar yaratishga xizmat qilmoqda.

Ushbu takliflar O‘zbekiston va Hindiston hamkorligini tizimli rivojlantirish, ta’lim va ilm-fan sifatini oshirish, shuningdek, ikki mamlakatning iqtisodiy va madaniy aloqalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. **Nurxonov M. N.** Yangi O‘zbekistonda oliy ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar va xalqaro hamkorlikning rivojlanishi // *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. – 2025. – T. 5. – № 4.
2. **Gafurova D.** Improvement of scientific methodological bases of innovative management of higher education institutions // *Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot*. – 2025. – DOI: 10.55439/GED/vol1_iss10/a144.
3. **Asadova R. B.** O‘zbekiston va Hindiston munosabatlari: ta’lim va madaniyat sohasidagi amaliy hamkorlik // *Tadqiqotlar*. – 2025. – T. 55. – № 2.
4. **Beknazarova G. M., Sadinov M. N.** O‘zbekiston va Hindiston aloqalarining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari // *Luchshiye intellektualnye issledovaniya*. – 2024.
5. **Eshankulova M. D.** Ta’limda xalqaro hamkorlik: O‘zbekistondagi tajriba va rivojlanish yo‘nalishlari // *Ilm-fan yangiliklari* : ilmiy konferensiya materiallari. – 2025. – T. 11. – № 1.
6. **Asadova R. B.** O‘zbekiston–Hind munosabatlarining yangi bosqichga ko‘tarilishi: hamkorlik istiqbollari // *Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar*. – 2024. – № 4. – DOI: 10.53885/edinres.2024.04.2.007.
7. **Shavlay E. P., Kirichenko I. V.** India: international scientific and technical cooperation // *Asia & Africa Today*. – 2023. – № 2.
8. **Dua J., Singh V. K., Hiran H. L.** Measuring and characterizing international collaboration patterns in Indian scientific research // *arXiv*. – 2022. – Preprint. – arxiv:2204.00450.

FE’L SO‘Z TURKUMI

Sa’dullayeva Zulfizar Bahodir qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Ushbu tezislar to‘plamida o‘zbek tilida fe’l so‘z turkumining mazmun-mohiyati, asosiy grammatik kategoriyalari, semantik guruhlari va gapdagi sintaktik vazifalari yoritilgan. Fe’lning zamon, mayl, shaxs-son, nisbat va inkor shakllari misollar bilan izohlangan, shuningdek, uning sifatdosh, ravishdosh va harakat nomi kabi shaxs - son shakllari haqida ham qisqa nazariy ma’lumotlar berilgan. Tezislar o‘quvchi va talabalarda fe’l so‘z turkumini tizimli ravishda o‘zlashtirish, nutq madaniyatini rivojlantirish hamda grammatik bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *Fe’l, so‘z turkumi, zamon, mayl, shaxs-son, nisbat, bo‘lishli fe’l, bo‘lishsiz fe’l, sifatdosh, ravishdosh, harakat nomi, kesim.*

Аннотация: *В данном сборнике тезисов освещены сущность глагола в узбекском языке, его основные грамматические категории, семантические группы и синтаксические функции в предложении. Формы времени, наклонения, лица-числа, залога и отрицания глагола объясняются примерами, а также даются краткие теоретические сведения о его лично-числовых формах, таких как причастие, деепричастие и название действия. Тезисы служат систематическому усвоению глаголов у учащихся, развитию культуры речи и закреплению грамматических знаний.*

Ключевые слова: *Глагол, часть речи, время, наклонение, лицо-число, залог, утвердительный глагол, отрицательный глагол, причастие, деепричастие, существительное действия, сказуемое.*

Abstract: *This collection of theses covers the essence of verbs in the Uzbek language, their main grammatical categories, semantic groups, and syntactic functions in sentences. The tense, mood, person-number, voice, and negative forms of the verb are explained with examples, and brief theoretical information is also given about its person-number forms, such as adjectives, participles, and verbal*

nouns. Theses serve the systematic assimilation of verbs by students, the development of speech culture, and the consolidation of grammatical knowledge.

Keywords: *Verb, part of speech, tense, mood, person-number, voice, affirmative verb, negative verb, participle, adverbial participle, verbal noun, predicate.*

Kirish.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, oliy ta’lim muassasalarining keng ko‘lamli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3775-son, 2018 yil 5 iyuldagi "“Oliy o‘quv yurtlarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilishi to‘g‘risida”gi PQ-3839 son Qarorida, 2020 yil 27 fevraldagi “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-son qarorlarida ta’lim, 2020 yil 23 sentyabrdagi yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son qonuni, fan-fan va ishlab chiqarish uyg‘unligini ta’minlash orqali ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda ushbu faoliyatga oid boshqa hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ma’lum darajada xizmat qiladi [1-2].

Asosiy qism.

Fe’l so‘z turkumi haqida umumiy ma’lumot

Fe’l – predmetning harakatini, holatini, jarayonini bildiruvchi mustaqil so‘z turkumi hisoblanadi: yurmoq, o‘qimoq, o‘ylamoq, uxlamoq va boshqalar.

Fe’l odatda “nima qildi?”, “nima qilyapti?”, “nima qiladi?”, “nima bo‘ldi?” kabi savollarga javob bo‘ladi. Gapda fe’l asosan kesim vazifasida keladi, biroq uning

sifatdosh, ravishdosh va harakat nomi shakllari boshqa gap bo‘laklari vazifasida ham ishlatilishi mumkin[3].

Fe’lning grammatik belgilari

Fe’l quyidagi asosiy grammatik kategoriyalarga ega: zamon (o‘tgan, hozirgi–kelasi, kelasi); mayl (darak , buyruq-istak, shart va h.k.); shaxs-son (1-, 2-, 3-shaxs, yakka va ko‘plik); nisbat (oddiy, o‘zlik ,birgalik, orttirma, majhul); inkor (bo‘lishli-bo‘lishsiz shakllar). Fe’l shaxs-son qo‘shimchalari orqali ega bilan moslashadi: o‘qiyman, o‘qiysan, o‘qiydi, o‘qiymiz, o‘qiyapsizlar va hokazo.[4]

Fe’lning semantik guruhlari

Harakat fe’llari – predmetning faol harakatini bildiradi: yurmoq, yozmoq, o‘qimoq, chizmoq.

Holat fe’llari – predmetning ichki yoki tashqi holatini bildiradi: uxlamoq, o‘tiribdi, yotibdi, yashamoq.

Ruhiy holat fe’llari – his-tuyg‘u va fikrlash jarayonini anglatadi: sevinmoq, xafa bo‘lmoq, hayron qolmoq, o‘ylamoq.

Bo‘lish fe’llari – mavjudlik va yo‘qlikni bildiradi: bor bo‘lmoq, yo‘q bo‘lmoq, mavjud bo‘lmoq[5].

Fe’lning zamon kategoriyasi

Hozirgi–kelasi zamon – hozirda davom etayotgan yoki kelajakda bajariladigan harakatni bildiradi: o‘qiyapman, yozayapti, boraman, kelaman.

O‘tgan zamon – allaqachon sodir bo‘lgan harakatni ifodalaydi: o‘qidim, borib keldim, kelgan, yozibdi.

Kelasi zamon – kelajakda bajariladigan harakatga ishora qiladi: borarman, o‘qirman, kelarman; amaliy nutqda ko‘pincha boraman, kelaman shakllari kelasi ma’noni ham ifodalaydi.

Fe’lning mayl kategoriyasi

Darak mayl – oddiy xabarni bildiradi: Men darsga boraman. U kitob o‘qiydi.
Buyruq-istak mayli – buyruq, iltimos, istak, maslahatni bildiradi: Bor!, o‘qi!, keling, boraylik, o‘qiylik.
Shart mayli – shartni ifodalaydi: Borsang, ko‘rasan. Kelsang, gaplashamiz.
Taxmin ma’noli shakllar – ehtimol, taxmin, gumonni bildiradi: Kelayotgandir, o‘qiyotgandir, borgan bo‘lsa kerak.

Shaxs va son kategoriyasi

Fe’l 1-, 2-, 3-shaxs va yakka-ko‘plik shakllarida tuslanadi: 1-shaxs: men boraman, biz boramiz; 2-shaxs: sen borasan, siz borasiz, sizlar borasizlar; 3-shaxs: u boradi, ular boradilar. 3-shaxs ko‘plik shakli ba’zida hurmat ma’nosini ham ifodalaydi: Ustoz keldilar. Onangiz chiqib ketdilar[6].

Fe’lning nisbat shakllari

Oddiy (o‘zgarmas) nisbat – harakatning oddiy bajarilishini bildiradi: o‘qidi, yozdi, bordi.
O‘zlik nisbat – o‘zaro harakatni ko‘rsatadi: ko‘rishmoq, urishmoq, quchoqlshmoq, gaplashmoq.
Orttirma nisbat – harakatni biror shaxs boshqasiga bajartirayotganini bildiradi: o‘qitmoq (o‘qimoq+ -t), yozdirmoq, tozalatmoq, uyaltirmoq.
Majhul nisbat – bajaruvchi noma’lum bo‘lib, diqqat natijaga qaratiladi: uy qurildi, kitob yozildi, xona tozalandi.

Bo‘lishli va bo‘lishsiz fe’llar

Bo‘lishli fe’llar – harakatning sodir bo‘lishini bildiradi: boradi, keladi, o‘qiydi, yozadi.

Bo‘lishsiz fe’llar – harakatning inkorini bildiradi: bormaydi, kelmaydi, o‘qimadi, yozmagan, kelmas[4].

Fe’lning shaxs- son shakllari

Sifatdosh – fe’lning sifatga yaqin shakli bo‘lib, predmetning harakatga aloqador belgisini bildiradi: o‘qigan talaba, yozayotgan o‘qituvchi, keladigan mehmon.
Ravishdosh – harakatlarning qo‘shimcha jarayon bilan bog‘langan holda bajarilishini bildiradi: kulib gapirdi, yugurib keldi, o‘ylab ko‘rdi.
Harakat nomi – harakatni nom sifatida ifodalaydi: o‘qish, yozish, o‘qitish, yugurish.
Bu shakllar gapda aniqlovchi, hol, ega, to‘ldiruvchi vazifalarida kelishi mumkin.

Fe’lning yasalishi

Fe’llar sodda, yasalgan va qo‘shma bo‘lishi mumkin: sodda: bor, kel, ol, yoz; yasalgan: o‘qitmoq, tozalamoq, bo‘yamoq; qo‘shma: borib kelmoq, o‘qib chiqmoq, qo‘yib yubormoq.
Fe’l yasashda -la, -lash, -lashtir, -t, -dir, -qiz kabi qo‘shimchalar faol ishlatiladi: yumshamoq, kattalashmoq, tozalamoq, o‘qitmoq, uyg‘otmoq[3].

Fe’lning sintaktik vazifasi

Fe’l gapning markaziy bo‘lagi – kesimni ifodalashda eng muhim vositadir: Talaba darsga tayyorlanmoqda. O‘qituvchi mavzuni tushuntirdi.
Sifatdosh, ravishdosh va harakat nomi shakllari esa shu fe’l asosida tuzilgan gaplarda aniqlovchi, hol, ega, to‘ldiruvchi vazifalarini bajaradi: O‘qigan talaba muvaffaqiyatga erishadi. Kulib gapirgan ustoz, o‘qish foydali[4]

Xulosa

Fe’l – o‘zbek tilidagi eng faol, murakkab va markaziy so‘z turkumlaridan biri bo‘lib, fikrni harakat va jarayon orqali ifodalashga xizmat qiladi. Fe’lning zamon, mayl,

shaxs-son, nisbat va shaxs- son shakllarini to‘g‘ri o‘zlashtirish o‘quvchi va talabalar nutqining aniqligi, ravonligi va boyligini ta’minlaydi. Ta’lim jarayonida fe’l so‘z turkumini o‘rgatishda nazariya va amaliyotning uyg‘unligi, ko‘p misollar, mashqlar, matn tahlillari va testlardan foydalanish yuqori samaradorlikka olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida : Farmon. – 2017 yil 7 fevral. – PF–4947-son.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.** Ta’lim to‘g‘risida : Qonun. – 2020 yil 23 sentyabr. – O‘RQ–637-son.
3. **Nurmonov A., Mahmudov N.** O‘zbek tilining nazariy grammatikasi : o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2007.
4. **Bahriddinova B.** O‘zbek tilida fe’l lug‘aviy shakli : filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi. – Toshkent, 2002.
5. **Sulaymonova M. O.** Fe’l so‘z turkumi va uning leksik-semantik tasnifi // Ilmiy maqola. – 2021.
6. **Karimova F. S.** Ona tili darslarida fe’l so‘z turkumining o‘rganilishi yuzasidan tavsiyalar // *O‘zbekistonda ilmiy tadqiqotlar: davriy anjumanlar*. – Toshkent, 2022.

BUXORO AMIRLIGIDA SHAHRISABZ BEKLIGINING TUTGAN O‘RNI

Kamolova Habiba Muhammadiyevna

Iqtisodiyot va pedagogika unversiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yuksalish va shiddatli tanazzul davri Buxoro amirligi tarixining ajralmas bir bo‘lagini tashkil*

etgan Shahrisabz bekligining amirlikda tutgan o'rni va roli to'g'risidagi ma'lumotlar yoritib beriladi.

Tayanch iboralar: *amirlik, beklik, amloklik, guzarlar, bek, qozi, sarkor, mirob, amin, oqsoqol, zakotchi, darg'aboshi.*

Аннотация: *В данной статье освещаются сведения о месте и роли в эмирате Шахрисабзского бекства, составлявшего неотъемлемую часть истории Бухарского эмирата в период подъема и стремительного упадка в конце XIX - начале XX веков.*

Ключевые слова: *эмират, бекство, амляклик, гузары, бек, кази, саркор, мираб, амин, аксакал, закятчи, даргабаши.*

Abstract: *This article highlights information about the place and role of the Shakhrisabz bekstvo in the emirate, which constituted an integral part of the history of the Bukhara Emirate during the period of rise and rapid decline in the late 19th and early 20th centuries.*

Keywords: *emirate, bekstvo, amlyaklik, guzari, bek, kazi, sarkor, mirab, amin, aksakal, zakyatchi, dargabashi.*

Kirish. Markaziy Osiyo siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy taraqqiyotining butun tarixi davomida Shahrisabz shahrining XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi yuksalish va shiddatli tanazzul davri Buxoro amirligi tarixining ajralmas bir bo'lagini tashkil etadi.

Buxoro amirligi Buxoro xonligining 1756-yildan keyingi nomi bo'lib, ashtarxoniylar o'rniga kelgan mang'itlar sulolasi vakillari o'zlarini amir deb ataganlariga ko'ra, mazkur davlat Buxoro amirligi deb atala boshlangan va 1920-yil Rossiya bosqini natijasida tugatilganiga qadar shu nom bilan mavjud bo'lgan[1. Б.284].

Buxoro amirligi o'z boshqaruvi va ma'muriy bo'linishi bilan ajralib turgan. Buxoro amirligida amir oliy hukmdor hisoblanib, ijro etuvchi hokimiyat qo'shbegi qo'lida bo'lgan. Buxoro amirligi ma'muriy jihatdan bekliklarga bo'lingan. Bekliklar

o‘z navbatida amlokliklarga bo‘lingan bo‘lib, ular bir nechta qishloqlarni o‘z ichiga olar edi. Buxoro amirligida ma’muriy jihatdan bir qadar ilgari tashlangan bu qadam amirlikning avval deyarli mustaqil bo‘lgan bekliklarini hududiy va ma’muriy jihatdan birmuncha tartibga keltirgan. Amirlikda 27 beklik mavjud bo‘lib, deyarli barcha beklar amir tomonidan tayinlangan.Qashqadaryo vohasida Qarshi, Shahrisabz, Chiroqchi, Kitob, G‘uzor, Yakkabog‘ bekliklari mavjud bo‘lgan. Aholi soni jihatidan Qarshi (16 amloklikka) va Shahrisabz (14 amloklikka) bekliklari amirlikda oldingi o‘rinlarni egallagan[2. Б.152].

Asosiy qism. Shahrisabz bekligi o‘zining joylashgan o‘rni, boshqaruv tartibi, aholisi, tabiati, boyliklari bilan salmoqli ahamiyatga ega bo‘lgan. Rossiya imperiyasi zobiti Grigorev tomonidan yozib qoldirilgan ma’lumotlarga ko’ra, Samarqandning janubida, bir kunlik masofada mahalliy xalq goh Urgut, goh Qoratepa deb ataydigan tog‘ tizmalari ortida, katta savdo yo‘llardan biroz chetroqda uncha katta bo‘lmagan Shahrisabz bekligi joylashgan.

Beklik bir-biridan 4-5 tosh masofa uzoqlikda joylashgan bir necha yuz qishloqlardan tashkil topgan. Voha uch tomondan tog‘lar bilan o‘ralgan va Hisor, Samarqand viloyatlari hamda Buxoroning Chiroqchi, Qarshi, Yakkabog‘ yerlari bilan chegaradosh bo‘lgan. Shahrisabz bekligiga vohaning janubiy va qisman g‘arbiy qismida joylashgan qishloqlar qaragan. Sharqiy tomonda ikkita daryo – yani tog‘ yon bag‘irlarida Toshko‘prik (ba‘zilar uni Uloch ham deb ataydilar) va Tanhoz mavjud. O‘zbeklar Oqsuv deb ataydigan hamda Hazrati Sultondan boshlanadigan Oqdaryo bo‘yida Qorasuv, Mirishkor, Mo‘minobod, Beshkapa, Bumi, Chori, Shakartepa, Soybuyi, Bo‘zari, Shavkan, Polmon, Uloch kabi qishloqlar joylashgan bo‘lib, ulardan eng yiriklari 200 xonadonli Mo‘minobod va 100 xonadonli Qorasuv, Mirishkor, Uloch qishloqlari bo‘lgan. Toshko‘prik tomondan Beshbek, Qirqpichoq, Beshqop, Sayyod, Musobozor, Qizilemchak, Hisorak, G‘elon, Ko‘l qishloqlari va Hazrati Sulton tog‘i mavjud. Yana, tog‘ yon bag‘rida tojiklar yashaydigan 50 xonadonli Chungurak qishlog‘i ham bo‘lgan[3. C. 16].

Ikkinchi taraf, Shahrisabzdan nariroqda Tanhoz daryosi bo‘ylab Dahyak, Qutchi, Chuqun, Muchun, Tamshush, Anday, Ustoy, Hazora, Achchig‘i, Pastqo‘rg‘on qishloqlari, tog‘ yaqinida esa Dehtor, Ammog‘on, Xitoy, Chopiq qishloqlari mavjud. Ulardan eng yiriklari 300 xonadonli Dahyak va Ammag‘on qishloqlaridir.

Shaharga yaqin qishloqlarga shimol tomoniga joylashgan Kerayit, Sinabog‘, Xo‘jamurodbaxshi, Taraxli, Govjallob va boshqa tomondan, Zangi, Sariosiyo, Govushmon, To‘xliboy, Kapkan, Xo‘jaxuroson, O‘rtaqo‘ron, Shamaton, Choshtepa, Qo‘ng‘irot, Tezguzar kabi 30 ga yaqin qishloqlar kirgan. Ulardan eng yirigi O‘rtaqo‘rg’on bo‘lib, bu qishloqda 500 ta uy mavjud bo‘lgan. Shahrisabz o‘ziga yaqin qishloqlar bilan birga yagona “chim” devor bilan o‘rab olingan[4. Б.24].

Shahrisabz bekligining markazi bo‘lgan Shahrisabz shahri o‘zining ahamiyati va kattaligi jihatidan XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro amirligida uchinchi shahar hisoblangan[5.C.138]. Shahrisabz shahri o‘zining tuzilishi, qurilishi, tarixiyligi va salobatligi bilan amirlikda muhim ahamiyat kasb etgan. Manba va adabiyotlarda qayd etilishicha, Shahrisabz shahri tuzilishi jihatidan O‘rta Osiyo shaharlaridan farqlanmagan, ya’ni qo‘rg‘on, qal’a va rabotdan iborat bo‘lgan. Bek qo‘rg‘oni shaharning shimoli-sharqiy qismida joylashgan. Qo‘rg‘on ikkita darvozaga ega bo‘lib, sharqiy darvoza – To‘pxona darvoza, janubiy darvoza – Ko‘k darvoza deb nomlangan. Qo‘rg‘on oldida shaharning asosiy maydoni – Registon joylashgan. Shahar markazida joylashgan aylanma gumbazli Chorsudan shaharni to‘rtga bo‘luvchi ko‘chalar ketgan bo‘lib, bu ko‘chalar orqali shahar devorlarining darvozalariga borilgan.

XVIII-XIX asrlarda Shahrisabz paxsa devor bilan o‘ralgan bo‘lib, shahar atrofini ajratib turuvchi bu devorlarning 6 ta darvozasi bo‘lgan. Shahar guzarlarga bo‘lingan. Ular to‘g‘risida dastlabki ma’lumot A.Kun tomonidan keltiriladi. A.Kun Shahrisabzning 14 guzarga bo‘linishi to‘g‘risida yozadi[6.C.286]. Shuningdek, chor

Rossiyasi zobiti V.V. Grigorev ham shahar 14 guzarga bo‘linganligi to‘g‘risida ma’lumot qoldirgan.

1945-yilda Shahrisabzda etnografik tadqiqotlar olib borgan O.A. Suxareva Shahrisabzda 14 ta emas, balki XX asrning boshlarida 52 ta guzar mavjud bo‘lganligini aniqladi. Bu guzarlar quyidagilar: Ko‘knorxona, Xonaqo, Qatog‘on, Chubin, Madaxon, Eshonpir, Telpakdo‘z, Toqi Chanor, Sangi Oxur, Rais, Bolahovuz, Alovuddin, Degrez, Chokar, Houzi Mardon, Simxona, Xabarliq, Qunduzak, O‘zbek, Katta Charmgar, Kichik Charmgar, Kulollik, Yoyilma, Hazrati Shayx, Nazarmat, Payzbobo, Qassoblik, Xo‘ja Mir Hamid, Qapqon, Isobek, Zingaron, Poxol, Murdashuy, Sutbozor, Xo‘jaguzar, Eshonguzar, Sutguzar, Katta Chuyton, Kichik Chuyton, Arpabozor va boshqalar. Shahrisabz guzarlari Buxoro guzarlari kabi unchalik katta bo‘lmagan. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, ularning eng kattasi 100 ga yaqin xo‘jaliklarni birlashtirgan bo‘lsa, kichigida 20-30 oila istiqomat qilgan[7. Б.173].

Shahrisabz bekligi markaziy hokimiyatga taqlid qilib, xuddi amir saroyidagidek o‘z mansab va mansabdorlarini saqlagan. XIX asrning 70-yillarida Buxoroda bo‘lgan rus sayyohi doktor Yavorskiy shunday yozadi: “Buxoroda har bir bek o‘zini hududning yakka egasi deb hisoblaydi. Har bir bek o‘zining bir oz kichikroq va kamroq bo‘lsa-da mansab va vazifalar mavjud saroyiga ega”[8. C.35-36].

Beklikni boshqarish bekning shaxsiy nazorati ostida oqsoqollar, sarkorlar, qozilar, raislar miroblar va mirshablar zimmasiga yuklatilgan. Har bir qishloq mirshabi, shuningdek, o‘z oqsoqoliga ega bo‘lgan. Bir necha qishloqqa boj yig‘uvchi zakotchisi hisoblangan sarkor tayinlangan. Jo‘rabek davrida Kitobda 6 ta sarkor ish olib borgan. Shahrisabzda esa 9 ta sarkor faoliyat ko‘rsatgan. Har bir sarkorga ariqlar nazoratchisi bo‘lgan 10 ta mirob bo‘ysungan[9. C.22].

Shaharda sud hokimiyati qozilar qo‘lida bo‘lib, u amir tomonidan tayinlangan. Qozi nafaqat sud ishlarini boshqargan, balki mahalliy hokim faoliyatini nazorat qilib

ham turgan. Shu tariqa mahalliy hokimiyat ikki tomonlama nazoratni yo‘lga qo‘ygan. Shahrisabz 5 ta qozisiga ega bo‘lib, ular shuningdek, muftiy ham hisoblangan. Qozilar asosan sarkorlar yashaydigan qishloqlarda istiqomat qilishgan. Shahrisabzning bitta qozikaloni, raisi, mirshabboshisi bo‘lgan. Yuqorida sanab o‘tilgan mansabdorlar sarkordan tashqari jamoat hisobidan maosh olishgan[10. C. 28].

Beklikning ushbu boshqaruv tizimida amloklik o‘rni katta bo‘lgan. Amlokdor Buxoro amirligida beklarga qarashli eng kichik ma’muriy bo‘linma (amloklik)ni boshqaruvchi amaldor bo‘lib, u aholining o‘ziga to‘q vakillaridan tayinlanib, bir necha katta va kichik qishloqlar uning ixtiyorida bo‘lgan. Amlokdor xiroj yig‘ish, dehqonlar yetishtirgan hosilni hisobga olish, soliq to‘lamaganlarni jazolash, jarima solish va boshqa xo‘jalik ishlari bilan shug‘ullanib, kotib(mirzo), mirob, amin, oqsoqollar yordamida amloklikni idora qilgan[11. Б.286].

Amin amlokdorga itoat etib, soliq yig‘ish va aholini nazorat ostida saqlab turishda unga yordam bergan. Bu vazifaga mahalliy mayda mansabdorlar tayinlangan. Amin amloklik hududidagi yo‘llar, dovonlar, daryo kechuvlari, qolaversa, aholining turmush sharoitini boshqa mansabdorlarga nisbatan yaxshi bilgan.

Oqsoqol har bir qishloqda katta e’tiborga ega kishi hisoblanib, ular saylov yo‘li bilan shu lavozimga o‘tirgan. Oqsoqollar qishloqni ma’muriy, xo‘jalik va ijtimoiy boshqarishda amlokdorga yordam berganlar. Ularning asosiy vazifasi aholining kundalik ichki ishlarini hal etish, marosim va urf-odatlar bajarilishini nazorat qilish hamda qishloq aholisi o‘rtasidagi har xil nizo va kelishmovchiliklarni bartaraf etish bo‘lgan.

Har bir amloklikda mirob, zakotchi va darg‘aboshi bo‘lgan. Amlokliklardagi muhim lavozimlardan biri mirob edi. Mirob suv taqsimoti va sug‘orish tizimi ustidan nazorat qilgan. Bosh sug‘orish tizimi hisoblangan magistral kanallardan katta ariqlarga suv taqsimlash mirobboshiga, katta ariqlardan qishloq ariqlariga suv

taqsimlash esa ariq oqsoqollariga, qishloq ariqlaridan shohariqlarga va dahanalarga suv taqsimlash qishloq mirobiga yuklatilgan. Miroblar kuzda dehqonlardan mirobona solig‘ini olganlar. Zakotchi va darg‘aboshi soliqlarning to‘lanishi to‘g‘risida ma’lumot yig‘ishgan. Har bir beklikda ikkita zakotchi mavjud edi, biri bek yonida bo‘lib, uning qo‘rg‘onida yashagan, ikkinchisi esa beklikka bo‘ysunuvchi hududlarga borib mulkdor shaxslarga zakot miqdorini belgilagan. Chor hukumati amaldorlari va sayohatchilari ma’lumotlariga qaraganda, XIX asr oxirlarida har bir beklikda amaldorlar soni 200-300 kishiga yetgan[12. Б.150]. Bekliklardagi amaldorlarga ish haqi ajratilmagan, aholidan ular foydasiga soliq olingan. Har bir bekning kotibi yoki devonbegisi bo‘lib, u asosan soliqlarning o‘z vaqtida yig‘ib olinishini nazorat qilgan.

Yuqorida ta’kidlangan boshqaruv tizimi bo‘linmalari va ularning boshqaruvchilari Shahrisabz bekligi hayotida muayyan o‘rin tutsada, lekin hal qiluvchi ahamiyatga ega emas edi. Bu borada Buxoro amirligi tomonidan tayinlanadigan va bo‘shatiladigan Shahrisabz begi lavozimi eng yuqori darajali ahamiyatga ega bo‘lgan.

Shuning uchun Shahrisabzda beklik lavozimini egallashda urug‘lar va qabilalar vakillari o‘rtasida tinimsiz kurashlar bo‘lib turgan. Buxoro amiri bo‘lgan Muhammad Rahimbiy 1756-yilda Shahrisabz bekligi hokimi, 1753-1758-yillar uning ushbu beklikda hukmron bo‘lgan birinchi hokim sifatida tarixga kirdi [13. Б.279]. 1758-yilda Muhammad Rahimbiy vafotidan so‘ng Shahrisabz yana itoatdan chiqqach, Beknazarbiy, keyin esa Niyoz Ali Muhammad Sodiq bir muncha vaqt shahar hokimlari bo‘lgan edilar. 1758-yilda Muhammad Rahimbiyning nabirasi (qizining o‘g‘li) Fozilto‘ra taxtga o‘tirdi. Amalda esa davlatni amakisi Doniyolbiy otaliq boshqardi.

1838-yil Doniyol otaliq vafotidan so‘ng uning vasiyatiga ko‘ra, Shahrisabzga katta o‘g‘li Xo‘jaqulbiy, Kitobga kichik o‘g‘li Bobobiy hokim etib tayinlandilar. 1846-yilda Xo‘jaqulbiy vafot etib, Shahrisabzga o‘g‘li Amirqulbiy, Kitobga ukasi

Iskandar hokim bo‘lishdi. Ammo tezda Iskandar Shahrisabzni o‘ziga qo‘shib oldi. Buxoro amiriga qarshi kurashni davom ettira olmasdan 1826-yildan boshlab taxtga o‘tirgan amir Nasrullohga taslim bo‘ldi. Aytish lozimki, amir Nasrulloh Shahrisabzga qarshi 32 marta lashkar tortib, 1856-yilga kelib uni o‘ziga tobe etadi.

Amir Nasrulloh Iskandar Vallami (valine’mat)ni oila a’zolari bilan Buxoroga ko‘chiradi. G‘alabaning omonatligini his etgan amir Nasrulloh Iskandar Vallamining singlisiga uylanib, kenagaslar bilan yaqinlashmoqchi bo‘ladi. Ammo niyatiga erisholmasdan Iskandar Vallamini, uning oila a’zolarini hamda singlisini qatl ettiradi[14. Б.28].

1860-yilda amir Nasrulloh vafotidan so‘ng taxtga o‘g‘li amir Muzaffar o‘tiradi. Amir Muzaffar hukmronligining dastlabki yillaridayoq (1860-yil) Shahrisabz va Kitob bekliklari mustaqillik uchun harakat boshladi. Sababi Amir Muzaffar taxtga o‘tirgach, Shahrisabz beklarini almashtirdi. Olloyorbek Samarqand hukmdori, Fayzibek esa Buxoroga chaqirib olindi. Ular o‘rniga Kitobga Zokirbiy, Shahrisabzga Ashirbiy tayinlandi. Kitob hokimi Zokirbiy amir siyosatini o‘tkazishga ko‘p harakat qildi. Har ikki beklar ham o‘z amallarini suiiste’mol qilishga tushishdi. Xalq g‘azabi oshgandan oshib bordi. Halokatlarning oldini olish, xalq dardiga quloq solish o‘rniga beklar Buxoro amiriga noroziliklarni isyon sifatida baholab, shikoyat jo‘natishdi. Amir Muzaffar norozilarni biron bir bahona bilan Samarqandga jo‘natishga farmon bergan[15. Б. 32].

Mazkur voqealar oqibatida Kitobda Jo‘rabek va bir qancha taniqli kishilar qamoqqa olindi. Bu xabar Shaharga yetib kelgach, xuddi shunday qama-qamalardan xavflangan xalq oyoqqa turdi. Ochamayli urug‘idan bo‘lgan Hakimbek (Bobobekning otasi) rahnamoligida Shahrisabz qo‘rg‘oniga bostirib kirishdi va Buxoro sarbozlarini yanchib tashlab, bekni qamoqqa olishdi. Qo‘zg‘olonchilar so‘ngra Kitobga otlanib Jo‘rabek va boshqa qamalganlarni ozod qilishdi.

Natijada Buxoro hukmronligi yo‘q qilindi va aholi Shahrisabz begi qilib Hakimbekni, Kitobda esa Jo‘rabekni sayladi. 1865-yilda esa Hakimbiy vafot etib,

uning o‘rnini o‘g‘li Bobobek egallaydi. Shu tariqa Shahrisabz bekligi 1870-yilga qadar mustaqil boshqarilib kelindi. Manbalarda qayd etilishicha, Bobobek (1833-1898) Shahrisabz hokimi (1865-1870) kenagas urug‘ining ochamayli aymog‘idan bo‘lib, otasi Hakimbiy vafotidan so‘ng (1865) Shahrisabz beki etib saylangan[16. C. 139].

Keyingi yillarda (1850-1870-yillar) beklik ikkita bek: Jo‘rabek va Bobobek tomonidan boshqarilgan. Voha unga kiruvchi daralar bilan birga ikkita bek o‘rtasida deyarli teng bo‘lingan. Jo‘rabek o‘ziga tegishli yerlar bilan Kitobni, Bobobek esa Shahrisabzni boshqargan[17.C.217]. Beklik Bobobekdan so‘ng, 1920-yilgacha Haydarxon, Mirza Salimbek va Said Karimxonlar tomonidan boshqarilgan.

Darhaqiqat, Shahrisabzda beklik lavozimini egallashda urug‘lar va qabilalar vakillari o‘rtasida tinimsiz kurashlar bo‘lib turgan. XIX asr o‘rtalarida Shahrisabz bekligi beklar orasida o‘z ta’sirini kuchaytirish uchun kurash olib borib, aslida Buxorodagi markaziy hokimiyatga ham bo‘ysunmaslik yo‘lini tutib, Chiroqchi, Yakkabog‘, G‘uzor bekliklari esa Shahrisabz bekligi ta‘siri ostida bo‘lib kelmoqda edi. Amir Muzaffar davrida Shahrisabz bekligi deyarli mustaqil bo‘lib, hatto Buxoro amirligi bilan turli darajada harbiy-siyosiy munosabatlar olib borish mavqeiga ega bo‘lgan.

Shahrisabz hokimi Bobobek va Kitob hokimi Jo‘rabek bilan chorizm istilosi boshlangan davrlardayoq bosqinchilarga qarshi kurash tarafdori bo‘lib chiqib, nizolarni unutib, Buxoro amiriga tobelikni tan olib, umumiy dushmanga qarshi kurashda amir chaqirig‘iga javoban ishtirok qilish istagini bildirgan edilar. Ammo ularning bu yo‘ldagi harakatlari amir Muzaffar tomonidan qarshilikka uchragandan keyin ular birmuncha fursat o‘tgach, G‘uzor viloyatining hokimi bo‘lgan uning o‘g‘li Abdumalik To‘rani qo‘llay boshladilar. Jo‘rabek va Bobobek yordamida Abdumalik o‘z atrofida katta kuch yig‘ishga erishdi. Jo‘rabek, Bobobek, G‘uzor hokimi Abdumalik To‘ra, qozoq Kenesari Qosimovning o‘g‘li Sulton Sodiq boshliq

qo‘zg‘olonchilar Jom qishlog‘i yonida amir Muzaffar qo‘shinini tor-mor etdilar[18. Б.96].

Samarqand qo‘zg‘olonida Jo‘rabek, Bobobek, G‘uzor hokimi Abdumalik To‘ra yigitlari vatan himoyasi yo‘lida jasorat namunalarini ko‘rsatdilar va rus istilochilariga qarshi kurashni davom ettirdilar. Lekin 1868-yil 23-oktyabr kuni kapitan Grebenkin boshchiligidagi rus qo‘shinlari Qarshi yaqinida qo‘zg‘olonchilarga hal qiluvchi zarba berdi. Oraga bo‘linish, parokandalik tushdi. Abdumalik To‘ra najot kutib Xiva, Afg‘oniston, Qo‘qon, Qashqar, Hindistonda bo‘ladi va 1901-yil Peshovarda vafot etdi. Jo‘rabek va Bobobek o‘z qo‘shinlari bilan birga Shahrisabz va Kitobga chekindilar. Ular mag‘lubiyatidan so‘ng, 1868-yil 23-oktyabrdan 1870-yil 11-avgustga qadar Shahrisabz bekligiga tinchlik hukm surdi[19. C. 280].

Mustamlakachilar Kitob-Shahrisabz beklari bilan munosabatlarni ma’lum muddat yaxshilab, 1870-yil yoz oyida kutilmaganda bostirib keldilar va 12- avgust kuni ertalab katta talafot ko‘rib, Kitob shahrini ishg‘ol etdilar, so‘ngra Shahrisabzga hujumga o‘tdilar. Jo‘rabek va Bobobek qo‘shinlari Shahrisabzda ham, Kitobda ham qarshilik ko‘rsata olmadilar. 15-avgustda Abramov qo‘shinlari Shahrisabzga bostirib kirishga muvaffaq bo‘ldi va beklarning qo‘shinlari Marv tomon chekindi. Dushmanning 2,5 ming bosqinchi qo‘shiniga qarshi 8 ming mudofaachi bo‘lib jang qilgan xaloskor kuchlar sarkardalari Jo‘rabek va Bobobek mag‘lubiyat alamini ichiga yutib chekindilar. Shu tariqa Jo‘rabek va Bobobek boshchiligidagi Kitob va Shahrisabz xalqining yurt ozodligi yo‘lida olib borgan qahramonona kurashlari mag‘lubiyat bilan tugadi[20. Б. 268].

1870-yil 28-avgustda general K.P.fon Kaufman Shahrisabz va Kitob bekliklarini amir Muzaffar ixtiyoriga topshirdi. Shahrisabz hududi rus bosqinchilar tomonidan bosib olingandan so‘ng, vohada Buxoro amirligiga va shahar bekligiga nisbatan munosabatlarda kuchli norozilik harakatlari bo‘lib turdi. Buxoro va Shahrisabz o‘rtasidagi kurashlar keyingi Buxoro amirlari davrida ham davom etdi.

Shahrisabz bekligi XIX asr oxiriga kelib harbiy jihatdan ancha mustahkam bo‘lgan edi. Chunonchi, XX asr ikkinchi yarmining 70-80-yillarida Buxoro amiri Abdulahad otasi amir Muzaffarning Rossiyaga qarshi pinhona harbiy tayyorgarligini davom ettirib, Qarshidan Buxoroga 2500 ta yangi sarboz otliq qo‘shin olib o‘tadi. Shahrisabzdan esa 1200 piyoda va 600 otliq sarboz poytaxt xizmatiga jalb etiladi. Hujum uchun qurol-aslaha, ot-ulov, o‘q-dori zaxira olinadi[21. Б.12]

XIX asrning ikkinchi yarmida Bobobekda otliqlar va artilleriyadan tashqari, 600 tagacha piyoda askarlar mavjud bo‘lgan. Barcha navkarlar xizmatga ko‘ngilli asosda jalb qilinganligi haqida ma’lumotlar mavjud. O‘zining ichki muxoliflarining harbiy texnikaga ega bo‘lishi Buxoro amirligini tashvishga solib qo‘ygan. Hakimbek vafotidan keyin uning o‘rnini egallagan Bobobek davriga kelib to‘p (zambarak) bilan qurollangan qo‘shinning artelleriya qismi tashkil etiladi. Zambaraklar yasashni mukammal o‘zlashtirib olgan mahalliy ustalar Rahmatilloh afg‘on vafotidan keyin ham yiliga uchta zambarak yasab beklik qo‘shiniga yetkazib turilgan[22.C.9-26]. Demak, keltirilgan ma’lumotlar Shahrisabz bekligining Buxoro amirligida harbiy sohada tutgan mavqei baland bo‘lganligini ifodalaydi.

1920-yil 2-sentyabrda M. Frunze boshchiligidagi qo‘shin tomonidan amirlik poytaxti Buxoro egallandi. 1753-yildan buyon hukmronlik qilib kelgan mang‘itlar sulolasining so‘nggi hukmdori Olimxon taxtdan ag‘darildi va Buxoro amirligi tugatildi[23. Б.3-5].

Lekin bu holat Shahrisabz bekligini batamom tugatilganidan dalolat bermas edi. Chunki, Shahrisabz, Kitob, Chiroqchi bekliklari Buxoro amirligining mavjud bo‘lib turgan kuchlari ta‘siridan xalos etilmagan edi. Garchi yer umumxalq mulki, amirlikning to‘lov va soliqlari bekor qilinib, armiyasi tarqatilgan bo‘lsada, lekin uning hali tor-mor etilmagan kuchlari amirlikni qayta tiklash uchun kurash boshladi.

Qizil armiya joylarda hokimiyatdan ag‘darilgan sobiq amir Said Olimxon kuchlarini tor-mor qilish ishlarini shiddat bilan olib bormoqda edi. Ayni paytda Said Olimxon Dushanbeda bir oz o‘z kuchlarini mustahkamlab olgach, Sherobod,

Boysun hududlarini yangitdan ishg‘ol qilib, G‘uzor, Shahrisabz, Qarshi viloyatlariga hujum qilishga tayyorgarlik ko‘rdi. Sovet hokimiyatining bosqinchilik siyosatidan norozi bo‘lgan mulkdorlar, dindorlar soni ko‘payib bordi va ular qarshilik harakatiga qo‘shilib, Sovet hokimiyatiga qarshi kurashni boshladilar. 1920-yil dekabrda Qashqadaryoda qarshilik harakati safiga qo‘shilganlar qatorida G‘uzorning sobiq beki Bo‘ri To‘qsabo ham bor edi. 1920-yil dekabrda Said Olimxon armiyasi 15 ming kishiga etdi, amir Shahrisabz, Kitob, Yakkabog‘, Chiroqchida sovetlarga qarshi g‘alayon ko‘tarishga erishdi.

1920-yil oxiri va 1921-yil boshida Qashqadaryoda shiddatli janglar boshlanib ketdi. Yangi Buxoroga qarshi ko‘tarilgan qo‘zg‘olonlar Yakkabog‘, Kitob, Chiroqchi bekliklarini ham qamrab oladi. 23-sentyabrda qizil askarlar uch turdagi qurollar yordamida 5 soatlik jangdan so‘ng Shahrisabzni egallashdi. Dushman Chiroqchi, Kitob yo‘nalishi tomon chekinadi[24. Б.7-9].

1920-yil 24-sentyabrda Shahrisabz, Yakkabog‘, Kitob, Chiroqchida qo‘zg‘olon boshlandi. Bu yerda to‘plangan 2500 kishi Said Olimxon qo‘shini safiga qo‘shilish maqsadida Sharqiy Buxoro tomon yurdi. Sharqiy Buxoro qo‘zg‘olonchilari vakillari asosan Buxoroni qizil qo‘shinlardan ozod etishni va islomiy ruhdagi talablarni qo‘yishdi. Shunday qilib, 1920-yil dekabrining oxirida sobiq amir Olimxon 15000 ga yaqin lashkar to‘pladi. Buxoro guruhi qo‘shinlari qo‘mondonligi tomonidan 1920-yil 24-dekabrda chiqarilgan buyruqda Kitob – Shahrisabz va Chiroqchi - Yakkabog‘ rayonlarida ko‘tarilgan ushbu qo‘zg‘olonni tugatish uchun shoshilinch va qat’iy tadbirlar belgilandi. Bu tadbirlardan ko‘zlangan asosiy maqsad esa qo‘zg‘olonchilarning Sangardon, Yurchi va Denovda joylashgan qo‘shinlari bilan birlashishiga yo‘l qo‘ymaslik edi. Samarqanddan yo‘lga chiqqan Ionov otryadi 25-dekabrda Taxtaqoracha dovonini egalladi va 26-dekabrda dovondan tushish yo‘llari ishg‘ol etildi[25. Б. 6].

Shu tariqa qo‘zg‘olonchilarga va amir Olimxonning qolgan kuchlariga qarshi janglar qizib ketdi. 1920-yilning 23-dekabrida qizil qo‘shinlar Shahrisabz,

Yakkabog‘, Kitob, Chiroqchi hududlarini bosib olishdi[26. Б.103]. So‘ngra amir Said Olimxonning uch ming kishilik armiyasiga qarshi jang boshlandi. 1921-yil 14-fevralda amir qo‘shinlari tor-mor keltirildi. Butun Sharqiy Buxoro bosib olindi. 5-martda sobiq amir Panj daryosi orqali Afg‘onistonga o‘tib ketdi. Ammo amirning qolgan kuchlari Qarshi, G‘uzor, Shahrisabzni bir necha marotaba egallab olishga harakat qildi. Bu borada samarqandlik eng nufuzli qo‘rboshilardan biri bo‘lgan Ochilbek (Ochil dev)ning 200 dan ortiq yigiti bilan Shahrisabz vatanparvarlariga yordami ham foyda bermadi.

Shunday qilib, Shahrisabzda Buxoro amirligining tugatilishi 1920-yil dekabr oyi oxiri va 1921-yil yanvar, fevral oylariga to‘g‘ri keladi. Shunga ko‘ra, Shahrisabz bekligi tarixining tugatilishini 1920-yil 2-sentyabrda Buxoro amirligining ag‘darilishi bilan tushuntirish to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Xulosa. Shahrisabz bekigining ma’muriy boshqaruvi Buxoro amirligining boshqa bekliklaridan farq qilmagan. Shahar amirlikda mavqei jihatidan Buxoro, Qarshi shahridan keyingi uchinchi shahar hisoblangan. Bu davrda beklikda murakkab siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar yuz berayotgan edi. Beklikning siyosiy hayotida Buxoro amirligiga bo‘ysunmaslik, mustaqillik uchun va rus bosqinchilarining asoratiga tushmaslik yo‘lida kurashlar muhim o‘rin tutgan. Beklikning boshqa bekliklardan farqli xususiyati: siyosiy erkinlikka intilish va kurashning yuqoriligi bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Ўзбекистон Миллий энциклопедияси.** 2-том. – Тошкент : ЎзМЭ, 2001. – Б. 284.
2. **Сафаров Д. Т.** XIX аср охири – XX аср бошларида Қуйи Қашқадарё аҳолиси (тарихий-этнографик маълумотлар) // *Қадимий Қариши. Ўрта*

Осиё шаҳарсозлиги ва маданияти тарихи. – Қарши : Насаф, 1999. – Б. 152.

3. **Григорев В. В.** Очерки Шаҳрисабзского бекства // *Вестник Европы*. – 1870. – Отд. отт. – С. 16.
4. **Ўзбекистон Миллий архиви (O‘z MA).** 126-фонд, 1-рўйхат, 71-иш, 24а-варақ.
5. **Сухарева О. А.** К истории городов Бухарского ханства. – Ташкент : Изд-во АН УзССР, 1958. – С. 138.
6. **Кун А.** Очерки Шаҳрисабзского бекства // *Записки Императорского Русского географического общества* по отделению этнографии. – Т. 6. – СПб., 1880. – С. 286.
7. **Қадимги Кеш – Шаҳрисабз тарихидан лавҳалар.** – Тошкент : Шарқ, 1998. – Б. 173.
8. **Яворский И. Л.** Путешествие русского посольства по Афганистану и Бухарскому ханству в 1876–1879 гг. Т. 1. – СПб., 1882. – С. 35–36.
9. **Григорев В. В.** Очерки Шаҳрисабзского бекства // *Вестник Европы*. – 1870. – Отд. отт. – С. 22.
10. **Тухтаметов Т. Г.** Русско-Бухарские отношения в конце XIX – начале XX в. – Тошкент : Фан, 1966. – С. 28.
11. **Ўзбекистон Миллий энциклопедияси.** 1-том. – Тошкент : ЎзМЭ. – Б. 286.
12. **Чориев З.** Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент : Шарқ, 2002. – Б. 150.
13. **Азамат Зиё.** Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Тошкент : Шарқ, 2000. – Б. 279.
14. **Ражабов Қ.** Насруллоҳхон. – Тошкент : Абу матбуот-консалт, 2011. – Б. 28.
15. **Равшанов П.** Малика Кенагас ойим ёхуд амир Насрулонинг ўлими қиссаси. – Тошкент : Шарқ, 2000. – Б. 32.

16. **Бейсембиев Т. К.** Малые владения в Мавераннахре: Нур-ата, Ургут, Яккабаг (XVIII–XIX вв.) // *Iran-name*. – 2007. – № 2. – С. 139–148.
17. **Кун А.** Очерки Шахрисабзского бекства // *Записки Императорского Русского географического общества* по отделению этнографии. – Т. 6. – СПб., 1880. – С. 217–218.
18. **Одилов А. А.** Бухоро амирлигида XIX асрнинг 60-йилларида озодлик ҳаракати тарихи // Илмий тўплам. – Тошкент, 1995. – Б. 96–98.
19. **Мирза Салимбек.** Тарих-и Салими (источник по истории Бухарского эмирата) / пер. с перс., ввод. ст. и примеч. Н. К. Норкулов ; ред. перевода А. К. Арендс ; предисл. и ред. примеч. А. С. Сагдуллаев. – Ташкент : Академия, 2009. – С. 280 (прим. 38).
20. **Зияев Ҳ.** Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш (XVIII – XX аср бошлари). – Тошкент : Шарқ, 1998. – Б. 268–292.
21. **Шукруллаев Й.** Бухоро амирлигида қўшин ва ҳарбий иш (1756–1920 йиллар) : тарих фанлари номзоди дисс. автореф. – Тошкент : ЎзМУ, 2006. – Б. 12.
22. **Вяткин В. Л.** Каршинский округ, организация в нем войска и события в период 1215–1217 (1800–1803 гг.) // *Известия Средне-Азиатского отдела Государственного Русского географического общества*. – Т. 18. – 1928. – С. 9–26.
23. **Ўзбекистон Миллий архиви (O‘z MA).** 1-фонд, 29-рўйхат, 170-иш, 3–5-варақ.
24. **Ўзбекистон Миллий архиви (O‘z MA).** I-5-фонд, 1-рўйхат, 89-иш, 7–9-варақ.
25. **Ўзбекистон Миллий архиви (O‘z MA).** 46-фонд, 2-рўйхат, 10-иш, 6-варақ.
26. **Ўзбекистон Миллий архиви (O‘z MA).** 46-фонд, 2-рўйхат, 10-иш, 103-варақ.

ЦИФРОВАЯ ЗАВИСИМОСТЬ У ДЕТЕЙ. КАК РАСПОЗНАТЬ? НОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ — НОВЫЕ ВЫЗОВЫ

Баротова Шохсанам Бахтиёр кизи
Самаркандского государственного педагогичнского института
Мамадаминова Амира,
Самаркандского государственного педагогичнского института
Мамаюсупова Шахзода
Самаркандского государственного педагогичнского института

Annotatsiya: Maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli qaramlik muammosiga bag‘ishlangan. Unda uning asosiy ko‘rinishlari — multfilmlarga, o‘yinlarga va qurilmalarning o‘ziga qaramlik, shuningdek, odatlanishning shakllanish mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *aqamli qaramlik, bolalar, maktabgacha yoshdagilar, gadjetlar, smartfonlar, planshetlar, multfilmlar, o‘yinlar, videokontent, dofamin, odatlanish, ota-onalar, pedagoglar, ruhiy salomatlik, jismoniy sog‘liq, ijtimoiy izolyatsiya, muloqot, rivojlanish, xulq-atvor, e’tibor, his-tuyg‘ular, virtual olam, haqiqiy hayot, muvozanat, ongli yondashuv.*

Аннотация: *Аннотация Статья посвящена актуальной проблеме цифровой зависимости у детей дошкольного возраста. Рассматриваются основные формы её проявления: зависимость от мультфильмов, игр и самих устройств, а также ключевые механизмы формирования привыкания.*

Ключевые слова: *цифровая зависимость, дети, дошкольники, гаджеты, смартфоны, планшеты, мультфильмы, игры, видеоконтент, дофамин, привыкание, родители, педагоги, психическое здоровье, физическое здоровье, социальная изоляция, коммуникация, развитие, поведение, внимание, эмоции, виртуальный мир, реальная жизнь, баланс, осознанность.*

Abstract: *The article is devoted to the pressing issue of digital addiction among preschool children. It examines the main forms of its manifestation — dependence on cartoons, games, and digital devices themselves, as well as the key mechanisms behind the development of this habit.*

Keywords: *digital addiction, children, preschoolers, gadgets, smartphones, tablets, cartoons, games, video content, dopamine, dependence, parents, teachers, mental health, physical health, social isolation, communication, development, behavior, attention, emotions, virtual world, real life, balance, mindfulness.*

Цифровая зависимость — это не просто увлечение гаджетами, а навязчивая потребность в их использовании, которая начинает управлять жизнью ребенка. Технологии развиваются стремительно, и самые младшие пользователи особенно уязвимы. Дошкольники, чей мозг только формируется, с головой погружаются в яркий виртуальный мир. Со временем интерес к мультфильмам и играм может перерасти в настоящую зависимость от смартфонов и планшетов, что серьезно бьет по их психическому, физическому и социальному здоровью. Ребенка действительно легко увлечь: достаточно включить красочный мультфильм или показать ему интерактивную игру с быстрой сменой картинок, и его внимание будет полностью захвачено экраном. Современный цифровой контент для детей построен именно на этом — он предлагает мгновенное удовольствие, простоту использования и непрерывный поток ярких визуальных стимулов. Масштабы проблемы подтверждаются научными данными: это состояние характеризуется как компульсивная зависимость от цифровых медиа и высокотехнологичных устройств. Хотя этот вид зависимости пока не включен в официальные медицинские руководства, многие психологи отмечают ее сходство с другими поведенческими расстройствами, особенно в механизмах формирования привыкания. Статистика показывает, что различные формы цифровой зависимости наблюдаются у 26,99% людей, причем наиболее уязвимой

группой является молодежь и дети. Эта повсеместная зависимость провоцирует развитие психологических проблем, усугубляет социальную изоляцию, вызывает нарушения сна и приводит к значительному снижению когнитивных функций. Сегодня родители, педагоги и родственники постоянно пользуются цифровыми устройствами. Ребенок видит это, и рано или поздно тоже начинает просить телефон или планшет. Если ему меньше пяти лет, он может закатывать истерики, добиваясь своего. Взрослые, желая успокоить ребенка или получить немного свободного времени, часто идут по пути наименьшего сопротивления и разрешают сидеть с гаджетом. Однако многие не до конца осознают, к каким последствиям приводит такое попустительство. Страдает не только зрение, но и общее самочувствие: снижается физическая активность, портится настроение, падает интерес к реальной жизни. Ребенок перестает интересоваться традиционными игрушками, общением со сверстниками и познанием окружающего мира через непосредственный опыт.

Какие бывают виды цифровой зависимости у детей? Цифровая зависимость у дошкольников имеет свою специфику: **1** Зависимость от видеоконтента. Самый распространенный вид среди малышей. Проявляется в неконтролируемой потребности постоянно смотреть мультфильмы, развивающие видео или блоги других детей. Ребенок требует включить видео сразу после пробуждения, во время еды, в любую свободную минуту. **2** Игровая зависимость. Даже простые детские игры с системой вознаграждений (звездочки, аплодисменты, переход на новый уровень) способны вызывать привыкание. Длительные игровые сессии заставляют детей забывать о других занятиях. **3** Зависимость от самого устройства. Это страх расстаться с планшетом или телефоном даже на короткое время. Гаджет становится «игрушкой-утешителем», без которого ребенок чувствует себя неуверенно и тревожно.

Почему возникает зависимость? Простым языком о сложных процессах. Чтобы эффективно бороться с проблемой, важно понять ее корни. В основе

цифровой зависимости лежит тот же механизм, что и в случае с другими видами зависимостей — выброс дофамина — нейромедиатора, отвечающего за чувство удовольствия и мотивации. Каждая новая серия мультфильма, яркая анимация, забавный звук или победа в простой игре — это микро-вознаграждение, которое вызывает небольшой выброс дофамина. Мозг ребенка, чья система контроля и саморегуляции еще незрела, быстро запоминает этот легкий способ получить положительные эмоции. Со временем развивается толерантность: для получения прежнего удовольствия требуется все больше времени перед экраном или более интенсивные стимулы. А когда гаджета нет под рукой, ребенок испытывает нечто похожее на «ломку»: скуку, раздражительность, беспокойство. Его мозг просто требует новую «дозу» ярких впечатлений. Вот основные признаки, которые должны насторожить родителей и педагогов:

• Эмоциональные колебания: Ребенок становится раздражительным, агрессивным или подавленным, когда ему ограничивают время за гаджетами.

• Потеря интереса: Ему больше не интересны обычные игрушки, рисование, лепка, прогулки на свежем воздухе.

• Постоянные просьбы: Ребенок все время просит включить мультики или дать поиграть, даже во время других занятий.

• Нарушение режима: Ребенок отказывается спать или есть без гаджета, с трудом засыпает.

• Ухудшение коммуникации: Становится менее общительным, предпочитает виртуальный мир реальному взаимодействию.

Цифровая зависимость у дошкольников — это серьезный вызов, но не приговор. Важно понимать, что у технологий есть и положительные стороны — образовательные приложения, развивающие игры. Задача взрослых — не оградить ребенка от цифрового мира, а научить его использовать технологии как инструмент, а не как единственный источник радости. Главное — сохранять баланс. Никакой, даже самый совершенный гаджет, не заменит

тепла живого общения, радости совместных открытий и тактильного опыта, который так важен для развития малыша. Пусть технологии будут нашими помощниками, а не хозяевами времени и внимания наших детей. Ваша осознанность, любовь и готовность участвовать в жизни ребенка — самый надежный фундамент для его здорового и счастливого будущего

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. **Panova T., Carbonell X.** Is smartphone addiction really an addiction? // *Journal of Behavioral Addictions*. – 2018.
2. **Kwon M., Lee J. Y., Won W. Y., Park J. W., Min J. A., Hahn C., va boshq.** Development and validation of a smartphone addiction scale (SAS) // *PLOS ONE*. – 2013.
3. **Griffiths M. D.** The evolution of addiction and the internet // *Principles of Addiction*. – 2018.
4. **Cheng C., Li A. Y.** Internet addiction prevalence and quality of (real) life: a meta-analysis of 31 nations across seven world regions // *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. – 2014.
5. **Darvesh N., Radhakrishnan A., Lachance C. C., Nincic V., Sharpe J. P., Ghassemi M., va boshq.** Exploring the prevalence of gaming disorder and Internet gaming disorder: a rapid scoping review // *Systematic Reviews*. – 2020.

JAMIYATDA MILLATLARARO MUNOSABATLARNI MUSTAHKAMLASHNING IJTIMOIY-MADANIY OMILLARI

Karimova Sadoqat Tohirovna

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti

Аннотация: *На протяжении всей истории предпринимались многочисленные попытки дальнейшего развития межнациональных отношений. Хотя эти усилия не всегда были успешными, стремление к культурно совместимым отношениям оставалось неизменной целью, характерной чертой толерантности. Узбекистан – многонациональное государство. Здесь, наряду с основной нацией – узбеками, мирно живут граждане многих других стран со своей культурой и традициями. Взаимный товарооборот между странами региона увеличился более чем в два с половиной раза, а количество совместных предприятий – в пять раз. Наш регион стал центром экономического развития, транспортно-коммуникационным мостом, соединяющим Восток и Запад, Север и Юг, и интерес к нему растёт.*

Ключевые слова: *толерантность, национальные процессы, национальная политика, духовное возрождение, международное сообщество, демократические реформы, глобализация, международные организации, любовь к родине, бескорыстие.*

Annotation: *Throughout history, a number of efforts have been made to further develop interethnic relations. Although such efforts have not always been successful, the pursuit of culturally compatible relations has remained a constant goal, a characteristic of tolerance. Uzbekistan is a multinational state. Here, along with the main nation, Uzbeks, citizens of many other countries with their own culture and traditions live in peace. Mutual trade between the countries of the region has increased more than two and a half times, and the number of joint ventures has increased five times. Our region has become a center of economic development, a transport and communication bridge connecting East and West, North and South, and interest in it is growing.*

Keywords: *tolerance, national processes, national politics, spiritual renewal, international community, democratic reforms, globalization, international organizations, love of country, selflessness.*

Annotatsiya: *Butun tarixiy davr mobaynida millatlararo munosabatlarni yanada shakllantirishda bir qator harakatlar amalga oshirib kelingan. Garchi bu sohada sayi harakatlar hamisha ham muvaffaqiyatli chiqavermagan bo‘lsa-da har holda madaniy jihatdan o‘zaro munosabatlarga intilish bag‘rikenglik (tolerantlik) fe’l-atvor taomili, doimiy maqsad bo‘lib qolavergan. O‘zbekiston ko‘p millatli davlat tipiga mansubdir. Bu yerda asosiy millat o‘zbeklar bilan birga o‘z madaniyatiga va an’analariga ega bo‘lgan juda ko‘plab boshqa davlat fuqorolari tinch-totuv yashab kelmoqda. Mintaqa davlatlari o‘rtasida o‘zaro savdo ikki yarim barobardan ziyod, qo‘shma korxonalar soni esa besh marta o‘sdi. Mintaqamiz iqtisodiy rivojlanish markaziga, Sharq va G‘arbni, Shimol va Janubni bog‘laydigan transport-kommunikatsiya ko‘prigiga aylanib, unga qiziqish tobora ortib bormoqda.*

Kalit so’zlar: *bag‘rikenglik (tolerantlik), milliy jarayonlar, milliy siyosat, ma’naviy yangilanish, xalqaro hamjamiyat, demokratik islohotlar, globallashuv, xalqaro tashkilotlar, yurtga muhabbat, fidoiylik.*

KIRISH. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 78-sessiyasidagi nutqida: «Markaziy Osiyoning dunyoga ochiqligi – mintaqa xavfsizligi va barqaror rivojlanishini ta’minlaydigan eng muhim shartga aylanmoqda. Ishonch bilan aytish mumkinki, bizning xalqlarimizni mintaqaviy o‘ziga xoslikni anglash tuyg‘usi birlashtirmoqda va bu tuyg‘u tobora kuchayib bormoqda. Bizning nafaqat tariximiz, balki kelajagimiz, hayotiy muhim manfaatlarimiz ham umumiy va mushtarakdir. Mintaqaviy hamkorligimizni kengaytirishdan boshqa yo‘limiz yo‘q va bo‘lishi ham mumkin emas! Aminmanki, xalqaro hamjamiyatning qo‘llovi bilan Markaziy Osiyo birdamlik yo‘lidan borishda davom etadi. Markaziy Osiyoni tinch va gullab-yashnayotgan hududga aylantirish O‘zbekiston tashqi siyosatida bundan buyon ham ustuvor maqsad bo‘lib qoladi». Bizning fikrimizcha, ana shunday sharoitda ko‘p millatli jipslashgan davlatni barpo etishda millatlararo va elatlararo bag‘rikenglikka

erishish siyosatining ahamiyati benihoya kattadir. Bu siyosat eskirgan qoloq aqidalardan voz kechishga va milliy mustaqillik hamda ma'naviy yangilanish g'oyalari va tamoyillarini odamlar ongiga singdirshiga qaratilgandir.

Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, o'tmishdagi milliy siyosatda yo'l qo'yilgan xatolar ta'lim mehnat boshqaruv sohalarida millatiga qarab kamsitish hollari millatchilik xurofotlari va boshqa salbiy tushunchalar millat va elatlar o'rtasida o'zaro keskinlik va mojarolarni keltirib chiqaruvchi asosiy sabablar qatoridan joy olgan. Mamlakatimizdagi mustaqil rivojlanish sharoitida ro'y berayotgan chuqur ijtimoiy o'zgarishlar o'zbekistonliklarning mentalitetida yangi milliy davlatchilikni qaror toptirish jarayonlarini jadallashtirib yubordi.

Millatlararo munosabatlardagi yangi tizimning shakllantirish jarayonida fuqorolarning ba'zi qatlamlari, ayniqsa yoshlar o'rtasida shunday munosabatlarning to'laqonli yuzaga chiqarish sifatida belgilab olingan. «Mubolag'asiz aytish mumkin» - deya ta'kidlagan edi I.Karimov «bizning kelajagimiz mamlakatimizning kelajagi bizning o'rnimizga kimlar kelishiga yoki boshqacharoq aytganda qanday kadrlar tayyorlashimizga bog'liq». Davlatning butun diqqat-e'tibori mazkur muammoga qaratilganligi chunonchi yoshlarni tarbiyalashga yangi yondoshuvlar belgilab berilganligi va bu ishda avvalo ma'naviyatni qaror toptirish va mustahkamlashga urg'u berilganligi yosh avlodga munosabat tubdan o'zgarganligidan dalolat beradi.

ASOSIY QISM. Demokratik islohotlarni amalga oshirish ta'sirchan milliy siyosat yuritish uchun yoshlar orasidagi millatlararo munosabatlar qay yo'sinda o'zgarayotganligini sinchiklab o'rganish metodologik jihatdan muhim ahamiyatga egadir. Aholining soni va tarkibini bildiruvchi ko'rsatkichlar bunday xulosa chiqarish uchun asos bo'ladi. Masalan, O'zbekistonning 38 milliondan oshiq aholisidan 60 foizi yoshga yetmagan yigit va qizlar bo'lsa shundan 43 foizini 16 yoshdagi o'smirlar tashkil qildi.

Darhaqiqat, «Yangi O'zbekiston yangi saylovlar» shiori ostida 2019-yilda o'tgan saylovlar natijasida saylangan xalq deputatlari viloyat Kengashlari

deputatlarining 10 foizi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati a’zolarining 8 foizi, Qonunchilik palatasi deputatlarining 13 foizi qoraqalpoq, tojik, qozoq, qirg‘iz, turkman, rus, koreys va boshqa millatlarga mansubligi O‘zbekistonda yashayotgan turli millat vakillari ro‘y berayotgan muhim siyosiy jarayonlarning faol ishtirokchisi ekanligidan dalolat beradi».

Milliy jarayonlarning mohiyatini tushunish yosh avlod tarbiyasiga oid ta’sirchan siyosatni ishlab chiqish yoshlar orasida millatlararo munosabatlarni uyg‘unlashtirish metodlarini yaratish uchun ham millatlararo bag‘rikenglik muammosi benihoya dolzarb ahamiyatga molikdir. Shu maqsadda «Oqilona siyosat natijasida O’zbekistonda tele-radio ko’rsatuv va eshittirishlar 12 tilda efirga uzatilmoqda, gazeta va jurnallar 14 tilda chop etilmoqda hamda mamlakatimizdagi 10 000 dan ortiq umumta’lim maktabining 1 865 tasida ta’lim 6 tilda, ya’ni qoraqalpoq, rus, tojik, turkman, qirg’iz va qozoq tillarida olib borilmoqda». Bugungi vaqtga kelib dunyoda madaniy aloqalar kengayib borayotganligi sababli turli madaniyatlar o‘zaro hamkorligining samaradorligi muammosi dolzarb vazifa qilib qo‘yilmoqda. O‘zaro madaniy aloqa va bu sohada hamjihatlik g‘oyat murakkab jarayon bo‘lib xilma-xil mantiqiy va ma’naviy tarkibga egadir bu holatni inkor qilish ko‘pincha murakkab muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Endilikda insoniyat «biz yashab turgan dunyo qanday bo‘lishi kerak», «qon to‘kilishiga, ekstremizmga, odamlar o‘rtasidagi adovatga qanday qilib barham berish kerak» degan masala ustida tinimsiz bosh qotirmoqda. Alohida har bir odamni va umuman jamiyatni o‘zidan boshqa shaxs va jamiyatlarni salbiy darajada talqin etmaslik o‘zgalar fikriga sabr-toqat bilan munosabatda bo‘lish demokratik huquqiy jamiyatning eng asosiy belgilaridan biri ekanini tushunish ruhida qanday qilib tarbiyalamoq kerak degan masala ham g‘oyat muhim ahamiyatga egadir. Xalqaro tashkilotlardan biri YUNESKO tomonidan 1995-yil «Tolerantlik tamoyillari deklaratsiyasi»da tolerantlik tushunchasini fuqarolik jamiyatining qadriyati va ijtimoiy normasi deya ta’riflandi.

Hozirgi dunyodagi mamlakatlarning aksariyati ko‘pmillatli, ko‘p madaniyatli xarakterga ega. Ta’kidlash joizki, O‘zbekiston Respublikasi ham aynan shunday mamlakatlar jumlasiga kirib, ushbu hol fuqarolar o‘rtasidagi tinchlik-totuvlik hamda millatlararo hamjihatlikni saqlab qolishga to‘sqinlik qilmaydi. Shuningdek, millatlararo tolerantlik uning ustuvor jihatlaridan biridir. Tolerantlikni rivojlantirish odamlar o‘rtasida doimiy muloqotni yo‘lga qo‘yishni ko‘zda tutadi. Shu sababli hozirgi globallashib borayotgan dunyoda tolerantlikni ommalashtirishga, kishilarning insonparvarlik tafakkuri va fe’l-atvorini takomillashtirishga, o‘zgalarga yotsirash bilan qarash (ksenofobiya)ga qarshilik qilish loyihalarini shakllantirish va amaliyotda qo‘llashga intiluvchi turli nohukumat tashkilotlar, fuqaro guruhlari va ayrim tashabbuskorlar harakat qila boshladilar.

XX asrning ikkinchi yarmida tolerantlik muammosi xalqaro tus oldi chunki bu muammoning ijobiy hal etilishi xalqlar o‘rtasidagi va mamlakat ichidagi ko‘pgina mojarolar tugunini yechib yuborish imkonini beradi. Chunonchi, bir-biriga sabr-toqat bilan qarash, bir-birining o‘zgacha yashash huquqini tan olish, ayrim ijtimoiy subyektlarning mutloq xaqiqat tushunchasini tan olish to‘g‘risidagi fikriga qo‘shilish sohasida muayyan hamjihatlik bo‘lmasa, o‘zaro mojarolashuvchi tomonlar o‘rtasidagi muloqotda murosaga erishib bo‘lmaydi. Tolerantlik muammosiga katta ahamiyat berilayotganini shundan ham bilsa bo‘ladiki, jahon hamjamiyatining bu hayotiy muammoga e’tiborini jalb qiluvchi ko‘pgina xalqaro tadbirlar o‘tkazila boshlandi, jumladan, 1995-yilni Birlashgan Millatlar Tashkiloti bag‘rikenglikka bag‘ishladi. Bu tadbirlarda tolerantlikni rivojlantirishga ko‘maklashuvchi shart-sharoitlarni yaratish yo‘llarini izlanmoqda, bu muammoni hal etishga xalaqit berayotgan omillarni bartaraf etishga harakat qilinmoqda. Hozirgi dunyoning globallashib borayotganligi ana shunday omillardan biridir.

Globallashuv jarayonining mohiyati ham odamlar, ham davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqa va o‘zaro bog‘liqlikning haddan tashqari kengayib va murakkablashib borayotganligidan iboratdir. Chunonchi dunyo miqyosidagi axborot makoni, kapitallar, tovarlar va ishchi kuchlarining jahon bozori vujudga

kelmoqda, tabiiy muhitga texnogen ta’siri muammosi, millatlararo va dinlararo nizolar va yalpi xavfsizlik muammosi chigallashib ketmoqda.

Hozirgi dunyoning globallashuvi turli darajadagi jarayonlarni yuzaga keltirayotgani va oqibatda millatlararo munosabatlarning ba’zi holatlarda beqarorlashuviga olib kelmoqda. Madaniyatlar xilma-xil ekanligi sababli ayni bir xil jarayonlarga yondoshuvlar ham turli-tumandir ammo bu narsa aniq ijtimoiy subyektlar uchun ham, butun dunyo uchun ham xavf solishi mumkin. Iqtisodiy o‘zaro bog‘liqlik, axborotning globallashuvi va xavfsizlik nuqtai nazaridan o‘zaro bog‘liqlik hozirgi dunyo globallashuvining o‘ziga xos xususiyatlaridir.

O‘zbekistonning mustaqil rivojlanish tarixi yangi yuz yillik bilan, dunyoda millatlararo va dinlararo adovat benihoya avj olgan yuz yillik bilan bir paytga to‘g‘ri keldi. Bizning ko‘z o‘ngimizda butun butun davlatlar barbod bo‘lmoqdaki, buning asl sababi mazkur davlatlardagi milliy manfaatlarning to‘qnashuvidir. Shu sababli biz O‘zbekistonning eng katta yutug‘i millatlararo hamjihatlik va totuvlik, tinchlik va barqarorlik deganimizda, bu gap shunchaki hammaga ma’lum bo‘lgan haqiqatgina bo‘lmay, balki bu hozirgi notinch dunyodagi respublikaning katta muvaffaqiyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Abu Nasr Forobiy.** Fozil odamlar shahri. – Toshkent : Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993. – 189 b.
2. **Nosirov R. N., Sirojiddinov Sh. S., Ziyautdinova H. A.** O‘rta Osiyolik allomalarning falsafiy qarashlari. – Toshkent : Falsafa va huquq instituti nashriyoti, 2007. – 345 b.
3. **Nurmatova M. A.** Shaxs kamolotida axloqiy va estetik qadriyatlar uyg‘unligi. – Toshkent : Universitet, 2009. – 189 b.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ФИЗИКА ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ.

Санақулов.Ф.Р

Қарши Давлат Техника Университети

Аннотатсия: *Ушбу мақолада олий таълим муассасаларида физика йўналиши талабаларини илмий-тадқиқот фаолиятига тайёрлашнинг назарий ва амалий жиҳатлари ёритилган. Илмий-тадқиқот компетенцияларини шакллантиришда индивидуал ўқитиш, онгли истиқбол, таълим тизимининг очиқлиги ва мослашувчанлиги тамойилларининг аҳамияти илмий асосда таҳлил қилинган.*

Таянч сўзлар: *индивидуал ўқитиш тамойили, онгли истиқбол тамойили, таълим тизимининг очиқлиги тамойили, таълим тизимининг мослашувчанлиги тамойили, Касбий билимлар.*

Аннотация: *В данной статье раскрываются теоретические и практические аспекты подготовки студентов физического направления высших учебных заведений к научно-исследовательской деятельности. На научной основе проанализирована важность принципов индивидуального обучения, сознательной перспективы, открытости и гибкости образовательной системы в формировании научно-исследовательских компетенций.*

Ключевые слова: *Принцип индивидуального обучения, Принцип сознательной перспективы, Принцип открытости системы образования, Принцип гибкости системы образования, Профессиональные знания*

Annotation: *This article explores the theoretical and practical aspects of preparing physics majors at higher education institutions for scientific research*

activities. The importance of the principles of individualized learning, conscious perspective, openness, and flexibility of the educational system in developing research competencies is scientifically analyzed.

Key words: *Principle of individualized instruction, Principle of conscious perspective, Principle of openness of the education system, Principle of flexibility of the education system, Professional knowledge.*

Олий таълим муассасаларида физика йўналиши талабаларини илмий-тадқиқот фаолиятга тайёрлаш қуйидаги тамойилларни ҳисобга олиши ва мақсадли равишда фойдаланиши зарурдир:

- *индивидуал ўқитиш тамойили*, бу тамойилга кўра ҳар бир талаба олий таълим олиши давомида касбий фаолиятини ёки бир нечта касбий фаолиятга (лойиҳавий-конструкторлик, ташкилий бошқарув, педагогик, маънавий-маърифий) тайёргарлигини ривожлантиришда ўз шахсий таълим траекториясини тузишда ҳамда уни амалга оширишда фаол иштирок этиш имкониятига эга бўлади;

- *онгли истиқбол тамойили*, бу тамойилни амалга ошириш профессор-ўқитувчи ва тиалабалар ўртасида ўзаро манфаатдорлик ва ижодий кўмаклашиш муҳити юзага келиб, бу ахборотларни англашнинг сифати яхшиланишига ва касбий маҳоратнинг пайдо бўлишига ёрдам беради;

- *таълим тизимининг очиқлиги тамойили*, бу тамойилга кўра таълим тизими ташқи ахборотлар, ресурслар, технологиялар ва шу кабилар билан ўзаро алмашинувни амалга оширишга қобил бўлади, бу эса ўз навбатида ўз-ўзини ташкил этиш механизми бўлиб ҳисобланади, чунки бирон-бир янги нарсанинг туғилиши ҳар доим одатдаги тартиблиликнинг бузилиши билан боғланган бўлади, дастлабки тизим чегараларидан чиқиш билан муҳит элементлари ҳисобига тизимнинг қайта тузилмаланиши ва қурилиши рўй беради;

- *таълим тизимининг мослашувчанлиги тамойили* физика ўқитиш мазмуни ва билимларни ўзлаштириш даражаси, шунингдек, илмий-тадқиқот кўникмаларни ўзлаштириш йўналишини шахснинг эҳтиёжларига ва унинг касбий интилишлари даражасига мос келади. Билимлар ўқув режаси билан зўрлаб тиқиштириладиган бўлиб эмас, автоматик равишда талаб мавжуд бўлган нарсага айланади, бунда шахсий мотивация ва билимларни ўзлаштириш самарадорлиги сезиларли равишда кучаяди;

- *таълим тизимининг динамиклиги тамойили,* бу олий таълим муассасаларида физика йўналиши талабаларини илмий-тадқиқот фаолиятга тайёрлаш давомида касбда ва умуман бутун мамлакат миқёсидаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга тезкор реакция кўрсатиш билан боғлиқ бўлади. Уларнинг синергияси талабалар шахсининг когнитив, меъёрий-этикавий, ахборот-коммуникатив, жамоавий-фаолиятли, рефлексив-баҳолашли соҳаларининг ривожлантирилишига қаратилади.

Олий таълимни модернизациялашнинг мақсади, энг аввало, жамият талаб-эҳтиёжларига мос ҳолда таълим тизимининг ривожланишини таъминлай оладиган барқарор ҳамда динамик ривожланиб борувчи ижтимоий-иқтисодий механизмни яратишдан иборатдир. Мана шундай мосликнинг кўрсаткичи бўлиб хусусан, меҳнат бозори ва таълим хизматлари бозорининг ўзаро мувозанатлашиши саналади. Меҳнат бозорининг механизми иш берувчилар ва ишга лаёқатли аҳолининг ўзаро алоқалари ва манфаатларининг тўқнашишида намоён бўлади.

Касбий йўналишдаги мутахассисларга талабнинг ортиб бориши билан меҳнат бозорида ҳам таълим хизматларига бўлган талаб ортиб боради.

Ҳозирги вақтда меҳнат бозорининг мутахассисларга қўядиган талаблари нафақат таянч компетентлилик билан белгиланади, балки “мобил” компетентлиликка ҳам зарурат туғилиб бормоқда. Унда “мобил компетентлилик” деганда мутахассисларнинг янгича меҳнат шароитлари ва

талабларига мослашиш ҳамда киришиб кета олиш қобилияти назарда тутилади.

Ўқитиш воситаси тушунчаси дидактикада профессор-ўқитувчи ва талаба фаолиятларининг компонентлари билан бирга бошқа компонентларни (якуний маҳсулот қиёфаси, қайта ўзгартириш воситаси, предмети ва фаолият технологияси) ҳам белгилаш учун қўлланилади. Ўқитиш воситаси – бу моддий нарса бўлиб, унинг объекти профессор-ўқитувчи ва талаба ўртасида жойлашади ҳамда билимларни ўзлаштириш, ўқув-билиш ва ўқув-ишлаб чиқариш фаолияти тажрибаларини шакллантириш учун фойдаланилади. Ўқитиш воситалари ўқувчилар билимлари сифатига, уларнинг ақлий ривожланиши ва касбий оёққа туришларига таъсир кўрсатади.

Ўқитиш воситалари функциясини бажарувчи объектлар турли хил асосларда – уларнинг хоссалари, фаолият субъекти, билимлар сифатига таъсири, қобилиятлар ривожланишига таъсири, уларнинг ўқув жараёнидаги самарадорлигига таъсири бўйича таснифланиши мумкин.

Касбий билимлар ва ишбилармонлик сифатлари жамланмаси мутахассис компетентлилигининг зарурий даражасини белгилаб беради. Бундан келиб чиқиб, замонавий корхона-ташкилотлар учун мутахассисларни тайёрлаш технологияларида ва компетенцияларни шакллантиришда янгича ёндашувларни талаб қилад.

Касбий компетентли мутахассисни шакллантиришда унинг шахсий-касбий компетенцияларининг ривожлантирилиши муҳим аҳамиятга эга бўлади. Шахсий-касбий компетенциялар шахснинг юқори касбий мақомини, меҳнат бозорига мос келувчи тармоғидаги юқори рейтинг позициясини, касбий хизматларига талаб мавжудлигини таъминловчи интегратив хусусиятларни намоён қилади. Шахсий–касбий компетенцияларнинг ривожлантирилиши мутахассиснинг шахсий ўзига хосликларига ва унинг касбий фаолияти ҳамда касбий мулоқот даражасига боғлиқ бўлади[53].

Шахсий-касбий компетенциялар касбий соҳада ўз-ўзининг келажагини белгилаб олишдан бошланади. Касбий ўз-ўзининг келажагини белгилаб олиш – бу “танлаб олинаётган, ўзлаштирилаётган ва эндиликда амалга ошириб борилаётган меҳнат фаолиятидаги шахсий фаолиятини излаш ҳамда уни топиш”нинг мустақил равишда амалга оширилишидир. Шахсий-касбий компетенциялар мутахассиснинг рақобатбардошлилигини, унинг меҳнат бозори талабларига мос кела олиш қобилиятини белгилаб беради. Бу қобилиятларни таъминловчи сифатлар мутахассисга маълум бир иш ўрни (вакант жой, лавозим)га даъвогарлик қилишга, (рақобатдаги устунликлари ҳисобига) ва келгусида мазкур мутахассисга меҳнат бозорида барқаро талаб мавжуд бўлишини таъминлашга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. **Покасов В. Ф.** Управление качеством образования современной школы : методические материалы / авт.-сост. – Ставрополь, 2012. – 145 с.
2. **Аладьев В. З., Харитонов В. Н.** Программирование: *Maple или Mathematica*. – Таллинн, 2011. – 415 с.
3. **Гомулина Н. Н.** Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. – Москва : МГПУ, 2003. – 332 с. – РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. **Xamidov V. S.** Ta’lim tizimida keskin burilishga sabab bo‘lgan 4 dastur // *Infocom.uz*. – Toshkent, 2010. – № 1. – B. 54–57.
5. **Шоштаева Е. Б.** Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса : автореф. дис. … канд. пед. наук. – Карачаевск, 2003. – 23 с.

OLIY TA’LIM MUASSALARIDA MUSTAQIL TA'LIM

Mehrochev Barot Botir o’g’li.
Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya: *Ma’lumki, har bir sohada bo’lgani kabi ta’lim tizimida ham ko’plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Natijada ta’lim tizmiga kredit-modul tizimi kirib keldi. Bu tizimida talabalarning mustaqil ishining asosiy va yordamchi tushunchalari ishlab chiqildi hamda ularda fan bo‘yicha mustaqil bilim olishga bo‘lgan qiziqishlari chuqurlashtirildi.*

Kalit so'zlar: *kredit soati, kredit moduli, mustaqil ta'lim, referat, insho, nostandart test, hisob-grafik ishlar*

Absract: *As is known, many reforms are being carried out in the education system, as in every sphere. As a result, a credit-module system has been introduced into the education system. In this system, the main and auxiliary concepts of independent work of students have been developed and their interest in independent knowledge in the subject has been deepened.*

Keywords*: credit hour, credit module, independent study, abstract, essay, non-standard test, calculation and graphic work*

Аннотация: *Как известно, в системе образования, как и в любой сфере, проводится множество реформ. В результате в систему образования внедрена кредитно-модульная система. В рамках этой системы разработаны основные и вспомогательные понятия самостоятельной работы студентов, углублён их интерес к самостоятельному познанию предмета*

Ключевые слова*: зачётный час, зачётный модуль, самостоятельная работа, реферат, эссе, нестандартный тест, расчётно-графическая работа*

1869-yilda Garvard universiteti prezidenti, amerikalik ta’limning taniqli arbobi Charlz Uilyam Eliot “kredit soati” tushunchasini kiritdi.

"Kredit soati" tizimi birinchi marta AQShda paydo bo'ldi va takomillashtirildi. AQSHda bakalavr darajasini olish uchun 4 yilda kamida 120 kredit-soat, magistratura uchun 1-2 yilda mos ravishda 30-60 kredit-soat, 3 yilda esa 60-90 kredit-soat to‘plash talab etiladi.

Kredit tizimining yevropacha varianti ECTS deyiladi. Bu tizim yevropa talabalari va umuman, Boloniya jarayonida ishtirok etuvchi davlatlar uchun katta afzalliklarni taqdim etadi.

Ta'lim jarayonini tashkil etishning kredit-modul tizimi modulli ta'lim texnologiyalari va ta'lim bo'linmalarining kreditlari yoki kreditlari kombinatsiyasiga asoslangan o'quv jarayonini tashkil etish modelidir.

Ta'lim jarayonini tashkil etish va amalga oshirish ko'p qirrali va murakkab harakat va o'zaro ta'sir tizimidir.

Kredit-modul tizimida uning ikkita xususiyatiga e'tibor beriladi:

- talabalarning mustaqil ishi bo'yicha;

- o'quv jarayonini tashkil etishning kredit-modul tizimini va talabalarning o'quv yutuqlarini baholashning reyting tizimini amalga oshirish.

Nyu-Brunsvik universiteti professori, t.f.n. Vohid O‘rinov O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalarida ECTS kredit-moduli tizimi bo‘yicha qo‘llanmada kredit ta’lim tizimi, o‘lchov birligi, o‘quv yuklamasi, auditoriya va mustaqil soatlar haqida fikr-mulohazalari keltirilgan. Uning fikricha, “Talabaning o‘quv yuklamasi shu tarzda auditoriya va mustaqil o‘quv soatlariga bo‘linadi, oliy ta’lim muassasalari kutubxonalaridagi sharoitlarni yaxshilash, keng o‘quv zallarini tashkil etish, chet tillarida nashr etilgan nufuzli kasbiy adabiyotlarni ommaviy tarzda tarjima qilish, ya’ni, sifatli ta’lim ko‘lamini yanada kengaytirish zarur”.

Olim va amaliyotchilar tomonidan oliy ta’lim muassasalari talabalarining mustaqil ishini tashkil etish muammosiga katta e’tibor qaratilayotganiga qaramay, hali ham o‘ylab ko‘rilishi va yechimini kutayotgan muhim masalalar mavjud. Yu.Miroshnichenko va O.Troyan tomonidan ta'kidlanganidek, oliy o'quv yurtlari talabalarining mustaqil ishini tashkil etish maqsadi va uni amalga oshirish yo'llari

o'rtasidagi ochilmagan aloqalar va munosabatlar; ta’limning kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishni har tomonlama nazariy tushunish va asoslash; talabalarning mustaqil ta'lim faoliyati samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan rag'batlantirish masalalari; talabalar tomonidan tarbiyaviy ishning oqilona usullarini o'zlashtirish; mustaqil ta'lim ko'nikma va malakalarini shakllantirish o’ta muhim masala hisoblanadi.

Kredit-modul tizimi ta'limni tashkil etish jarayoni bo'lib, modul texnologiyalari majmui va kredit o'lchoviga asoslangan baholash modelidir.

Modul - bu o'quv rejasining bir qismi bo'lib, unda bir nechta fanlar va kurslar o'rganiladi. Bu talabalarning ma'lum bilim va ko'nikmalarni egallashiga, analitik va mantiqiy kuzatishga qaratilgan bir necha fanlar (kurslar) majmuidir. Bunda o‘qituvchi o‘quv jarayonini tashkil qiladi, jonli, video va audio ma’ruzalar o‘qiydi, talaba faoliyatini muvofiqlashtiradi va nazorat qiladi. Talaba fanni mustaqil o‘rganadi va berilgan topshiriqlarni bajaradi.

Xorijiy tajribaga ko‘ra, kredit-modul tizimida o‘quv jarayoni har semestrda 2-4 moduldan iborat. Modulda to‘plangan fanlar osondan murakkabga, nazariy-uslubiy fanlardan amaliy fanlarga va mantiqiy jihatdan bir-birini to‘ldirish tamoyili asosida shakllantiriladi. Talaba mutaxassis bo‘lishi uchun nafaqat axborotni egallashi, balki uni qayta ishlay olishi va amaliyotga tadbiq eta olishi ham zarur.

Oliy ta’lim muassasalarida 1 kredit bo‘yicha o‘quv yuklamasi 30 soat etib belgilangan bo‘lib, shundan 12 soati (30*40%=12) auditoriya soati, 18 soati (30*60%=18) talabaning mustaqil ta’lim soatiga to‘g‘ri keladi. Agar ushbu taqsimotdan kelib chiqib 6 kreditli dars yukini aniqlasak, talaba 72 soat ((30*6)*40%=72) auditoriya mashg‘ulotlariga, 108 soat ((30*6)*60%=108) o‘tkazishi kerak bo‘ladi.) uyda va kutubxonada mustaqil o'quv yuklamasini bajarishi kerak bo'ladi.

Mavzularni mustaqil o‘rganish uchun talabalarga quyidagi turdagi topshiriqlarning berilishi ularning o‘z ustida ishlashiga imkon beradi.

Referat tayyorlash. Mavzu bo'yicha ma'lumotlar konspekt shaklida taqdim etiladi. Titul varag'ida oliy ta'lim muassasasining nomi, fakultet va talaba guruhi, talaba familiyasi, ismi, referat mavzusi va yili, bajaruvchi va qabul qiluvchi yoziladi.

Masalan:

Mavzu nomi

Kirish

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Mavzuni adabiyot va elektron manbalarda yoritish va solishtirish rejalar asosida

Xulosa .

Ilovalar

Kirish qismida mavzuning dolzarbligi va ahamiyati, referatning maqsad va vazifalari yoritilgan, keyingi qismda asosiy adabiyotlarda keltirilgan ma’lumotlar, undan so’ng esa bir nechta adabiyotlar solishtirilib, bir-biriga zid tushunchalar muhokama qilinadi. Xulosa qismida referat haqida qisqacha ma’lumot beriladi. Referatning oxirgi sahifasida foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati mavjud. Referatning barcha varaqlari raqamlangan.

Insho yozish. Mavzu to‘liq o‘qiladi, material imkon qadar o‘zlashtiriladi, mavzu mazmuni o‘z so‘zlari asosida yoziladi. Qo‘lyozma ham, elektron variant ham hisobga olinadi.

Multimedia taqdimotini tayyorlash. Bunda PowerPoint dasturi asosida mavzu bo'yicha elektron taqdimotlar tuziladi. Oddiy taqdimot audio, video va animatsiya bilan boyitiladi. Matnlar audio format orqali tushuntiriladi.

Case Study: Talabalar uchun qo'llanma:

1. Manbalarda keltirilgan ma'lumotlarni diqqat bilan o'qing.
2. Tushunchalarni farqlang.
3. Olingan ma'lumotlarga asoslanib, vaziyat savollariga javobingizni tuzing.

4. Javob variantingizni kichik guruhning boshqa vakillari bilan muhokama qiling va umumiy javob variantini tuzing

Ishni hal qilish jarayoni. Manbalarda keltirilgan ma'lumotlarni diqqat bilan o'qiydi, tushunchalarni farqlaydi, olingan ma'lumotlar asosida vaziyat savollariga javob variantini yaratadi, kichik guruhning boshqa vakillari bilan javob variantingizni muhokama qiladi va umumiy javob variantini shakllantiradi.

Talabaning o`qituvchi rahbarligidagi mustaqil ishi tomonidan berilgan turga ko`ra mustaqil ishning bajarilishi har bir fan bo`yicha dasturda ko`rsatiladi va talabalarga ushbu mustaqil o`quv topshirig`ini bajarish topshiriladi.

Kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishlariga 50-60% ajratiladi, bu esa ulardan o'z ustida ko'proq ishlashni talab qiladi.

Talabalar mustaqil ishining maqsadi nafaqat o'z bilimlarini mustaqil ravishda boyitish va ilmiy axborotlar oqimida erkin fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, balki kelajakda o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini anglash uchun zarur shart sifatida harakat qilishdir

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida : Farmon. – PF-5847-son.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi.** Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida : Qaror. – 824-son.
3. **Anorqulkova G., Karimov A.** Xorijiy mamlakatlar ta’lim tizimining o‘ziga xos yo‘nalishi, uslubi va tahlili // *Xalq ta’limi* ilmiy-metodik jurnali. – 2017. – № 3.
4. **Afanasiev Yu. A., Kazanskaya O. V.** Elements of the information learning environment at NSTU // *Open Distance Education*. – 2021.
5. **Nazarov S. A.** Pedagogical modeling of the personality-developing information and educational environment of the university.

6. **Grigoriev S. G., Grinshkun V. V.** Informatization of education should become a separate area for teacher training // *Bulletin of the Moscow City Pedagogical University*. Series: Informatics and informatization of education. – 2008.

OLIY TA'LIMIDA ILMIY TADQIQOT NATIJALARINI ONLAYN PLATFORMALAR VA VIRTUAL HAMJAMIYATLAR ORQALI OMMALASHTIRISH

O'rinboyeva Kumushoy Sultonbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Usubjonova Durdona Fazliddin qizi
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Maqolada oliy ta'limda ilmiy tadqiqot natijalarini onlayn platformalar va virtual hamjamiyatlar orqali samarali ommalashtirish imkoniyatlari, ularning fizika ta'limidagi ahamiyati va talabalar hamda yosh olimlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish usullari yoritiladi.*

Аннотация: *В статье рассматриваются возможности эффективного распространения результатов научных исследований в высшем образовании через онлайн-платформы и виртуальные сообщества, их значимость в преподавании физики, а также методы вовлечения студентов и молодых ученых в научную деятельность.*

Annotation: *The article discusses the possibilities of effectively disseminating research results in higher education through online platforms and virtual communities, their significance in physics education, and methods for engaging students and young researchers in scientific activities.*

Kalit so‘zlar: *Oliy ta’lim, Fizika ta’limi, Ilmiy tadqiqot, Onlayn platformalar, Virtual hamjamiyatlar, Ilmiy natijalarni ommalashtirish, Talabalarni jalb qilish, Innovatsion metodlar, Ilmiy kommunikatsiya, Elektron resurslar, Interaktiv ta’lim.*

Ключевые слова: *Высшее образование, Преподавание физики, Научное исследование, Онлайн-платформы, Виртуальные сообщества, Эффективное распространение научных результатов, Привлечение студентов, Инновационные методы, Научная коммуникация, Электронные ресурсы, Интерактивное обучение.*

Keywords: *Higher education, Physics education, Scientific research, Online platforms, Virtual communities, Effective dissemination of research results, Student engagement, Innovative methods, Scientific communication, Electronic resources, Interactive learning.*

Kirish: So‘nggi o‘n yillikda oliy ta’lim tizimida ilmiy tadqiqot natijalarini samarali ommalashtirish masalasi tobora dolzarblashmoqda. Globalizatsiya, raqamli texnologiyalarning tez rivojlanishi va ilmiy hamkorlikning xalqaro miqyosga kengayishi talabalarning va yosh olimlarning ilmiy faoliyatini yangi darajaga ko‘tarishni taqozo qilmoqda. Ayniqsa, fizika fanida murakkab tajribalar va ilg‘or tadqiqot metodlarini an’anaviy darslarda to‘liq joriy etish qiyinchilik tug‘diradi, chunki eksperimental jihozlar, laboratoriya resurslari va xalqaro ilmiy ma’lumotlar bazalari har doim ham mavjud emas. Shu bilan birga, so‘nggi o‘n yil ichida ko‘plab oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlar **onlayn platformalar** va **virtual hamjamiyatlar**dan foydalangan holda ilmiy natijalarni ommalashtirishni kengaytirdi. ResearchGate, arXiv, Academia.edu kabi platformalar, shuningdek, MOOC kurslari, virtual seminarlar va webinarlar talabalar va yosh olimlarni real ilmiy jarayonlar bilan yaqindan tanishtirishga xizmat qilmoqda.[87] Biroq, bu

1. [87] Johnson, P., Smith, L., & Brown, K. (2018). *The role of online platforms in higher education research dissemination*. Journal of Educational Technology, 45(3), 112-125.

jarayonda bir qancha dolzarb muammolar yuzaga kelmoqda: ma’lumotlarning sifatini baholash, ilmiy axborotni moslashtirish, talabalar orasida faol ishtirokni rag‘batlantirish va ilg‘or tadqiqotlarni o‘quv jarayoniga integratsiyalash masalalari. Shuningdek, zamonaviy fizika ta’limida innovatsion metodlar va raqamli resurslardan foydalangan holda ilmiy tajribalarni virtual muhitda tashkil qilish talabaning ilmiy fikrlashini rivojlantirish va ularni amaliy tadqiqotlarga jalb qilish imkonini beradi. Shu sababli oliy ta’limda ilmiy tadqiqot natijalarini onlayn platformalar va virtual hamjamiyatlar orqali ommalashtirish mavzusi nafaqat ilmiy kommunikatsiya va axborot tarqatish, balki talabalarning ilmiy salohiyatini oshirish, yosh olimlarni ilmiy hamjamiyatga jalb qilish va xalqaro miqyosdagi hamkorlikni rivojlantirish jihatidan ham juda muhimdir.

Adabiyotlar tahlili: ilmiy tadqiqot natijalarini oliy ta’limda ommalashtirish masalasi tobora dolzarblashmoqda. Raqamli texnologiyalar va onlayn platformalarning rivojlanishi talabalarni va yosh olimlarni ilmiy jarayonga faolroq jalb qilish imkonini yaratdi. Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ResearchGate, arXiv va Academia.edu kabi saytlar nafaqat ilmiy maqolalarni tezkor yetkazishga, balki tajriba almashish va ilmiy fikrlarni shakllantirishga ham yordam beradi (Johnson va hamkasblari, 2018). Shuningdek, virtual seminarlar, webinarlar va interaktiv kurslar talabalarga murakkab fizik jarayonlarni tushunishga yordam beradi va ularni laboratoriya ishlarida faol ishtirok etishga rag‘batlantiradi (Smith, 2020; Liu & Chen, 2021). [88]Elektron resurslar va interaktiv platformalar yordamida talabalarning mustaqil izlanish ko‘nikmalari ham rivojlanadi, bu esa ularni kelajakda ilmiy faoliyatga tayyorlaydi. Oxirgi yillarda MOOC kurslari va virtual forumlarning ham foydasi kengaymoqda. [89]Brown va hamkasblari (2019) shuni qayd etadiki, global ilmiy hamjamiyat bilan tanishish va tajriba almashish yosh olimlar uchun katta motivatsiya beradi.[90] Shu bilan birga, talabalarni ilmiy loyihalar va startap

[88] Smith, R. (2020). Virtual laboratories and student engagement in physics education.
[89] Liu, Y., & Chen, H. (2021). MOOC platforms and scientific research participation among students.
[90] Brown, T., Wilson, J., & Adams, S. (2019). Online communities and academic collaboration: Global perspectives.

g‘oyalarga jalb qilish yangi imkoniyatlar yaratadi. Mahalliy tadqiqotlar ham shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim muassasalarida virtual laboratoriyalar va onlayn resurslardan foydalanish fizika ta’limini yanada qiziqarli va interaktiv qiladi (Xolmatov, 2021; Karimova, 2022). Bu usullar talabalarning ilmiy fikrlashini rivojlantirish, ularni tajriba va ilmiy loyihalarga jalb qilish hamda ilmiy hamjamiyat bilan bog‘lash imkonini oshiradi.[91]

Metodologiya: Ushbu maqolada oliy ta’limda ilmiy tadqiqot natijalarini onlayn platformalar va virtual hamjamiyatlar orqali ommalashtirish jarayonini o‘rganish uchun bir necha asosiy yondashuvlardan foydalandik.

Birinchidan, **adabiyotlar tahlili** amalga oshirildi. So‘nggi o‘n yillikdagi ilmiy maqolalar, kitoblar va onlayn manbalar o‘rganilib, talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishi, virtual hamjamiyatlar va onlayn platformalarning samaradorligi, shuningdek, dolzarb muammolar aniqlandi.

Ikkinchidan, **amaliy kuzatuv va tajriba** usuli qo‘llanildi. Bu jarayonda fizika fanini o‘qitish jarayonida talabalarning onlayn resurslar, virtual laboratoriyalar, interaktiv kurslar va webinarlar orqali o‘qitishga bo‘lgan munosabati o‘rganildi. Shu bilan birga, ularning ilmiy tadqiqotga qiziqishi va faol ishtirok etishi baholandi.

Uchinchidan**, so‘rovnoma va suhbatlar** o‘tkazildi. Talaba va yosh olimlar bilan suhbatlar orqali platformalarning foydaliligi, qulayligi va ilmiy faoliyatga rag‘batlantiruvchi jihatlari aniqlandi. Shu bilan birga, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ham o‘rganildi.

To‘rtinchidan, **analitik va taqqoslash metodlari** yordamida turli onlayn platformalar va virtual hamjamiyatlarning samaradorligi solishtirildi. Talabalar va yosh olimlarning ilmiy natijalarni ommalashtirishga bo‘lgan qiziqishi ham baholandi.

Muhokama va natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, oliy ta’limda ilmiy tadqiqot natijalarini onlayn platformalar va virtual hamjamiyatlar orqali

[91] Xolmatov, R. (2021). Virtual resources in physics education at Uzbek universities.

ommalashtirish talabalar va yosh olimlarning ilmiy faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Kuzatuv va so‘rovnomalar natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarning katta qismi ResearchGate, arXiv, Academia.edu va MOOC platformalaridan foydalangan holda ilmiy ma’lumotlarni tez va oson olish imkoniyatini qadrlaydi. Shu bilan birga, virtual seminarlar va interaktiv laboratoriyalar ularning tajriba olish jarayonini samaraliroq va qiziqarli qiladi. [92]Suhbatlar natijasida ko‘rindi: talabalar va yosh olimlar onlayn hamjamiyatlarda faol ishtirok etish orqali ilmiy fikr almashish va yangi g‘oyalarni shakllantirish imkoniyatini yuqori baholaydi. Shu bilan birga, ba’zi muammolar ham mavjud – masalan, ma’lumotlarning sifati va ishonchliligini baholash, platformalarni samarali ishlatish bo‘yicha yetarli ko‘nikmalar yo‘qligi, shuningdek, talabalarning virtual hamjamiyatlarda muntazam ishtirok etish darajasi pastligi. [93]Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim muassasalarida onlayn platformalarni integratsiyalash va virtual hamjamiyatlarni faol rivojlantirish talabalarning ilmiy qiziqishini oshiradi, ularni ilmiy tadqiqotga jalb qiladi va global ilmiy hamjamiyat bilan bog‘laydi. Shu bilan birga, platformalarni to‘g‘ri tanlash, virtual seminarlar va interaktiv kurslarni joriy etish, shuningdek, talabalarga ushbu resurslardan foydalanish bo‘yicha ko‘nikmalar berish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, onlayn platformalar va virtual hamjamiyatlar orqali ilmiy natijalarni ommalashtirish nafaqat ma’lumot tarqatish vositasi, balki talabalarning ilmiy salohiyatini rivojlantirish, ularni izlanishga rag‘batlantirish va yosh olimlarni ilmiy hamjamiyatga faol jalb qilish vositasi sifatida ham samarali ekanligi isbotlandi.

Xulosa: Ushbu maqolada oliy ta’limda ilmiy tadqiqot natijalarini onlayn platformalar va virtual hamjamiyatlar orqali ommalashtirishning ahamiyati, imkoniyatlari va dolzarb muammolari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli resurslar va virtual hamjamiyatlar talabalarning ilmiy faoliyatga

[92] Karimova, N. (2022).
[93] Academia.edu (2023). Research sharing and virtual academic communities.

qiziqishini oshirish, ularni tajriba va ilmiy izlanishlarga jalb qilishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.. Shuningdek, virtual seminarlar, interaktiv laboratoriyalar va elektron resurslardan foydalanish talabalarning ilmiy fikrlashini rivojlantiradi, murakkab fizik jarayonlarni tushunishga yordam beradi va o‘quv jarayonini qiziqarli qiladi. Tadqiqot shuni ham ko‘rsatdiki, talabalarni ilmiy hamjamiyatga faol jalb qilish, ularni startap loyihalar va ilmiy g‘oyalarga rag‘batlantirish orqali yosh olimlarni ilmiy izlanishlarga tayyorlash mumkin.

Biroq, mavjud platformalarning samaradorligini oshirish va ilmiy natijalarni yanada keng auditoriyaga yetkazish uchun bir qator chora-tadbirlar zarur: ma’lumotlarning sifatini va ishonchliligini ta’minlash, talabalarga onlayn resurslardan foydalanish ko‘nikmalarini o‘rgatish, virtual hamjamiyatlarda muntazam va faol ishtirokni rag‘batlantirish. Shu yo‘l bilan ilmiy natijalarni nafaqat tezkor tarqatish, balki ularni talaba va yosh olimlarning ilmiy fikrlashini rivojlantirish vositasi sifatida ham samarali ishlatish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, onlayn platformalar va virtual hamjamiyatlar oliy ta’limda ilmiy tadqiqot natijalarini ommalashtirishning dolzarb va samarali vositasi hisoblanadi. Ular nafaqat talabalarning ilmiy salohiyatini oshirish, yosh olimlarni global ilmiy jarayonlarga jalb qilish, balki fizika ta’limini yanada innovatsion, interaktiv va qiziqarli qilish imkoniyatini beradi. Shu sababli oliy ta’lim muassasalari va o‘qituvchilar ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish va ularni talaba va ilmiy hamjamiyatga to‘liq integratsiyalash yo‘llarini izlashlari muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Johnson P., Smith L., Brown K.** The role of online platforms in higher education research dissemination // *Journal of Educational Technology*. – 2018. – Vol. 45. – No. 3. – P. 112–125.
2. **Smith R.** Virtual laboratories and student engagement in physics education // *International Journal of Science Education*. – 2020. – Vol. 42. – No. 7. – P. 945–963.

3. **Liu Y., Chen H.** MOOC platforms and scientific research participation among students // *Computers & Education*. – 2021. – Vol. 164. – Art. 104116.
4. **Brown T., Wilson J., Adams S.** Online communities and academic collaboration: global perspectives // *Higher Education Review*. – 2019. – Vol. 51. – No. 2. – P. 67–85.
5. **Xolmatov R.** Virtual resources in physics education at Uzbek universities // *Journal of Physics Education*. – 2021. – Vol. 12. – No. 4. – P. 45–52.
6. **Karimova N.** Integration of online platforms in higher education: opportunities and challenges. – Tashkent : Tashkent University Press, 2022. – 98 p.
7. **Academia.edu.** Research sharing and virtual academic communities. – Kirish manzili: https://www.academia.edu

IMPERATIV NUTQ ASOSIDA TERGOV MULOQOTIDA SHAXS PSIXOTIPLARINI ANIQLASHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Axmedova Latofat Kadirkulovna
Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada tergov muloqotida imperativ nutq elementlarining lingvopragmatik xususiyatlari,ularning shaxs psixologik tiplarini aniqlashdagi diagnostik imkoniyatlari va ijtimoiy-psixologik mexanizmlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Imperativ nutqqa beriladigan kognitiv,emotsional va xulqiy reaksiyalar shaxsning individual xususiyatlari, psixologik qarshilik darajasi hamda kommunikativ strategiyalarini belgilovchi muhim indikator sifatida ko‘rib chiqiladi.Ayzenk, Festinger,Andreeva kabi olimlarning nazariyalariga tayangan holda imperativlik asosidagi psixodiagnostik model ishlab chiqiladi.*

Kalit so‘zlar*:imperativ nutq,tergov muloqoti,psixologik tip,diagnostika, psixologik qarshilik.*

Annotation: *This article analyzes the linguo-pragmatic features of imperative speech elements in investigative communication and their diagnostic value in identifying psychological personality types.Cognitive,emotional, and behavioral reactions to imperative stimuli are interpreted as significant indicators of psychological resistance, personality traits, and communication strategies. Based on the theoretical works of Eysenck, Festinger, and Andreeva,a diagnostic model for determining personality types through imperative speech is proposed.*

Keywords:*imperative speech, investigative communication,psychological type, diagnostics, resistance*

Аннотация: *В статье рассматриваются лингвопрагматические особенности императивных речевых элементов в следственной коммуникации и их диагностическая роль в определении психологических типов личности.Реакции на императив— когнитивные,эмоциональные и поведенческие—анализируются как индикаторы психологической устойчивости и индивидуальных характеристик личности.На основе теорий Айзенка, Фестингера и Андреевой предлагается диагностическая модель.*

Ключевые слова*:императивная речь,следственная коммуникация, психологический тип, диагностика,сопротивление.*

Kirish. Tergov muloqoti — bu huquqni muhofaza qilish tizimiga xos bo‘lgan institutsional kommunikatsiya shakli bo‘lib, unda axborot almashinuvi qat’iy protsessual,ijtimoiy va psixologik chegaralarda amalga oshadi. Bunday jarayonda imperativ nutq birliklari —buyruq,ko‘rsatma,talab,cheklov va shartlarning qo‘llanishi — kommunikatsiyaning qiymatini oshiradi,chunki ular nafaqat boshqaruv funksiyasini,balki diagnostik funksiyani ham bajaradi.

Olimlar ta’kidlaganidek, imperativ nutq muloqot ishtirokchilarining kayfiyati, ijtimoiy roli va shaxsiy xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan psixologik jarayonlarni faollashtiradi. Andreeva fikricha, institutsional muloqotda tilning ta’sir

o‘tkazish mexanizmi yetakchi o‘rinni egallaydi[1]. Shu sabab imperativ elementlar shaxsning psixotipini aniqlashda samarali indikator vazifasini bajaradi.

ASOSIY QISM

1. Tergov muloqotining ijtimoiy-psixologik mohiyati

Tergov muloqotida ishtirokchilar — tergovchi va shaxs (gumonlanuvchi, guvoh, jabrlanuvchi) — turli psixologik rollarga ega. Bu rollar kommunikatsiya jarayonini belgilaydi va undagi nutq shakllarini, ayniqsa imperativ ohangni aniqlaydi.

Imperativ nutqning qo‘llanishi, Jamesning psixologik ta’sir nazariyasiga ko‘ra, shaxsning ichki psixik reaktsiyalarini faollashtiradi, undagi ehtiyotkorlik, qarshilik yoki moslashuv mexanizmlarini ishga tushiradi[2].

2. Imperativ nutq elementlarining pragmatik imkoniyatlar

Imperativ nutq uch asosiy vazifani bajaradi:

1) Regulyativ funksiya

Muloqot oqimini boshqaradi, axborotni qisqartiradi yoki kengaytiradi.

2) Motivatsion funksiya

Suhbatdoshni kerakli mazmunga yo‘naltiradi, ma’lumot berishga undaydi.

3) Diagnostik funksiya

Shaxsning psixotipi va kommunikativ xulqlarini aniqlaydi.

Ayzenkning shaxs modeli asosida imperativga beriladigan reaksiyalar quyidagicha talqin qilinadi[3]:

Ekstravertlar tez, faol javob beradi.

Introvertlar cheklangan va kechikkan reaksiyani namoyon qiladi.

Nevrotik tipdagi shaxslar emotsional tebranish bilan javob beradi.

Barqaror shaxslar buyruqdan qat’iy nazar mantiqiy ohangni saqlaydi.

Bu farqlar diagnostik ma’lumotlar sifatida muhimdir.

3. Imperativ nutq va psixologik qarshilik mexanizmlari

Freyd nazariyasiga ko‘ra, shaxs himoya mexanizmlari orqali o‘z pozitsiyasini saqlashga intiladi[5]. Tergov muloqotida bu qarshilik quyidagicha namoyon bo‘ladi:

Kognitiv qarshilik

Savollardan qochish, mavzuni o‘zgartirish.

Emotsional qarshilik

Jahllanish, yig‘lash, ovozning o‘zgarishi.

Xulqiy qarshilik

Bahslashish, rad etish, manipulyatsiya.

Festingerning kognitiv dissonans nazariyasiga muvofiq, imperativ nutq shaxsning ichki ziddiyatlarini faollashtiradi — bu diagnostik ahamiyatga ega[4].

4. Imperativ nutq asosida psixotipni aniqlash modeli

Quyidagi jadval tergov muloqotidagi imperativ nutq elementlari diagnostikasini ko‘rsatadi:

Nutqiy reaksiyani qayd etish — birlamchi javob tezligi.

Emotsional holatni aniqlash — ovoz o‘zgarishi, tana tili, mimika.

Kognitiv izchillikni baholash — fikr oqimining to‘g‘riligi.

Ijtimoiy rollarning namoyoni — bo‘ysunuvchanlik, qarshilik, faol himoya.

Tipologik xulosa — ekstravert/introvert, temperament turi, moslashuvchanlik darajasi.

Bu model tergov muloqotida shaxsni aniqlashning yuqori aniqlikdagi psixologik mexanizmlaridan biridir.Bu model St-Yvesning “Investigative Interviewing” amaliyoti bilan mos keladi[6].

5. Imperativ nutqning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari

Imperativ elementlarning 861 indikator 861 ta’siri quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshadi:

-Dominatsiya–bo‘ysunish mexanizmi

-Emotsional aks-sado mexanizmi

-Kognitiv moslashuvchanlik mexanizmi

-Ijtimoiy baholash mexanizmi

-Ichki konflikt (dissonans) mexanizmi

Bu jarayonlar kompleks tarzda shaxsning psixotipini “nutq reaksiyasi” orqali aniqlash imkonini beradi.

XULOSA

Imperativ nutq tergov muloqotining asosiy psixologik vositalaridan biri bo‘lib, u nafaqat kommunikativ jarayonni boshqaradi,balki shaxsning psixologik tipini aniqlashda kuchli diagnostik ahamiyatga ega.Uning lingvopsixologik strukturalari, pragmatik vazifalari va psixotiplarga ko‘rsatadigan ta’siri tergovchi uchun muloqotni samarali tashkil etishda muhim o‘rin tutadi.Imperativ nutq yordamida shaxsning temperament xususiyatlari,emotsional barqarorligi, himoya mexanizmlari va muloqot strategiyasi yuzaga chiqadi.Tadqiqotlar bu jarayonning ilmiy asoslangan mexanizmlarini yanada chuqur o‘rganishni talab qiladi.Tergov muloqotida indikator 862 nutq elementlari nafaqat muloqotni boshqaruvchi indikator vosita,balki shaxsning psixotipini ochib beruvchi ishonchli indikator 862 sifatida namoyon bo‘ladi.Imperativga beriladigan kognitiv,emotsional va xulqiy reaksiyalar shaxsning barqaror psixologik xususiyatlari, stressga chidamliligi, irodaviy sifatlari va kommunikativ kompetentsiyasini aniq ko‘rsatadi.Ushbu ilmiy yondashuv tergov amaliyotida samaradorlikni oshiradi va shaxsga yo‘naltirilgan professional muloqot strategiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Andreeva G. M.** Social psychology. – Moscow : Aspekt Press, 2017.
2. **James W.** Principles of psychology. – New York : Holt, 1890.
3. **Eysenck H.** The biological basis of personality. – Springfield : Thomas, 1967.
4. **Festinger L.** A theory of cognitive dissonance. – Stanford : Stanford University Press, 1957.
5. **Freud S.** The ego and the mechanisms of defence. – London : Hogarth Press, 1936.
6. **St-Yves M.** Investigative interviewing: psychology, method and practice. – London : Routledge, 2014.

THE DEVELOPMENT AND SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF CREATIVE COMPETENCE: KEY SCHOLARS, MODELS, AND CONTEMPORARY EDUCATIONAL RESEARCH

Asatova Dildora Aslamovna

Navoi State University

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kreativ kompetensiyaning konseptual asoslari, uning shakllanishiga hissa qo‘shgan yetakchi olimlar (Guilford, Torrance, Amabile, Csikszentmihalyi va boshqalar), shuningdek, kreativlik va ta’lim sohasidagi zamonaviy tadqiqot yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Maqolada mavjud nazariy modellarning mohiyati, empirik tadqiqotlarning natijalari, kreativlikni baholash metodikalari (TTCT, PISA) va o‘quvchilarda kreativ kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlar yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi - zamonaviy ta’lim tizimida kreativ kompetensiyaning roli va ahamiyatini aniqlashdir.*

Kalit so‘zlar: *kreativ kompetensiya, kreativlik, divergent tafakkur, Torrance, Guilford, pedagogik innovatsiya.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются концептуальные основы креативной компетентности, вклад ведущих исследователей в её развитие (Гилфорд, Торранс, Амабайл, Чиксентмихайи и др.), а также современные направления исследований в области креативности и образования. Анализ включает изучение теоретических моделей, эмпирических данных, методов оценки креативности (TTCT, PISA) и педагогических подходов, направленных на развитие креативной компетентности обучающихся. Основная цель исследования - определить роль и значимость креативной компетентности в системе современного образования.*

Ключевые слова: *креативная компетентность, креативность, дивергентное мышление, Торранс, Гилфорд, педагогическая инновация.*

Abstract: *This article examines the conceptual foundations of creative competence, the major scholars who contributed to its development (Guilford, Torrance, Amabile, Csikszentmihalyi, and others), and contemporary research trends in creativity and education. The analysis highlights theoretical models, empirical studies, assessment methodologies (such as TTCT and PISA), and pedagogical approaches designed to enhance creative competence in learners. The article aims to identify the role and significance of creative competence in modern education.*

Keywords: *creative competence, creativity, divergent thinking, Torrance, Guilford, pedagogical innovation.*

INTRODUCTION

Since the mid-20th century, creativity and creative competence have become central constructs in psychology, pedagogy, and organizational studies. Creative competence reflects an individual's ability to generate new ideas, solve non-standard problems, think flexibly, and develop innovative solutions. The concept evolved gradually through the contributions of various researchers and theoretical schools. This article systematizes the main scientific approaches to creative competence and analyzes the contributions of key scholars and international research initiatives.

LITERATURE REVIEW

J.P. Guilford's Cognitive Model. The scientific foundation of creativity research was laid by Guilford (1950), who proposed the Structure of Intellect model. He distinguished divergent and convergent thinking and defined creativity through fluency, flexibility, originality, and elaboration, establishing a framework for later studies[1].

E.P. Torrance: Assessment of Creative Thinking. Torrance (1966) developed the Torrance Tests of Creative Thinking (TTCT), which remain one of the most widely used instruments for assessing creativity across age groups. Torrance's work shifted the field toward measurable, standardized evaluation of creative potential[2].

Teresa Amabile: Componential Model of Creativity. Amabile (1983) conceptualized creativity as the interaction of domain-relevant skills, creativity-relevant processes, and intrinsic motivation. Her componential model demonstrated that motivation, particularly intrinsic motivation, is essential for developing creative competence[3].

Mihaly Csikszentmihalyi: Systems Approach. Csikszentmihalyi (1996) viewed creativity as a systemic phenomenon resulting from the interaction of the individual (person), domain (knowledge field), and field (expert community). This theory emphasized that creative competence is shaped not only by internal abilities but also by social and cultural environments[4].

International Studies: OECD and PISA. In recent years, creative competence has been recognized globally as a key 21st-century skill. The OECD's PISA assessments have integrated creative thinking as a measurable competence. Their framework evaluates originality, flexibility, task interpretation, and idea generation, providing a global benchmark for creative competence in education[5].

Regional and Local Research. Researchers in Central Asia and post-Soviet countries (e.g., Ergashev, Urakova, Qodirova) have investigated creative competence development through innovative teaching methods, STEAM integration, and project-based learning. Their studies demonstrate substantial improvement in learners' creative abilities when interactive and activity-based pedagogies are implemented[6].

DISCUSSION

The analysis indicates that studies of creative competence have developed along two major directions:

1. Psychological–theoretical approaches

These works explore the cognitive, motivational, and personal dimensions of creativity.

- Guilford and Torrance emphasized cognitive mechanisms,
- Amabile focused on motivation and domain knowledge,
- Csikszentmihalyi integrated sociocultural influences.

This multidimensional approach shows that creative competence cannot be reduced to a single trait; it emerges from complex interactions between cognition, personality, and environment.

2. Pedagogical and competence-based approaches

Educational research has focused on how to cultivate creative competence in learners. Effective methods include:

- Project-Based Learning (PBL)
- Problem-Based Learning (PBL)
- Design Thinking strategies
- Divergent thinking exercises
- Creative classroom environments and collaborative activities

Empirical studies consistently show that interactive, inquiry-based, and activity-oriented learning fosters significant growth in creative competence.

Challenges in Assessment. One of the central issues in creativity research is measurement. While TTCT and PISA provide structured frameworks, creative competence remains partly subjective and context-dependent. Researchers therefore advocate for multi-method assessment, including portfolios, rubrics, open-ended tasks, and performance-based evaluations.

CONCLUSION

The comprehensive analysis of the literature demonstrates that creative competence is a multidimensional and dynamic construct, encompassing cognitive, motivational, emotional, and sociocultural components. Foundational work by Guilford and Torrance laid the theoretical and methodological basis, particularly

highlighting the importance of divergent and convergent thinking in problem-solving and idea generation. Amabile's componential model further expanded this understanding by emphasizing the interaction between domain-relevant skills, creativity-relevant processes, and intrinsic motivation, illustrating that creativity is not merely an innate ability but a skill that can be cultivated. Csikszentmihalyi contributed by framing creativity as a systemic phenomenon, influenced not only by individual talent but also by cultural, social, and institutional contexts. Contemporary international frameworks, including the OECD's PISA assessments, have recognized creative thinking as a critical 21st-century skill, underscoring its global relevance in education and workforce preparation.

Recent empirical studies suggest that creative competence is highly context-dependent, and its development is significantly enhanced by educational environments that promote active engagement, experimentation, and collaboration. Pedagogical strategies such as project-based learning, problem-based learning, collaborative tasks, and design thinking exercises allow learners to confront complex, real-world problems and generate original solutions. These approaches not only strengthen divergent and convergent thinking but also foster essential metacognitive skills, adaptability, resilience, and reflective thinking. Such active learning environments encourage students to take intellectual risks, explore alternative perspectives, and develop self-regulated learning habits, which are critical for long-term personal and professional growth.

The integration of digital tools, multimedia resources, and gamified learning environments has emerged as a significant enhancer of creative competence. Virtual simulations, collaborative online platforms, and interactive digital activities provide learners with low-risk spaces to test hypotheses, iterate on ideas, and receive immediate feedback. Structured feedback that emphasizes the learning process rather than outcomes further reinforces learners' ability to refine their creative strategies, promoting persistence, critical evaluation, and self-directed

improvement. These technological and pedagogical innovations demonstrate that creative competence can be intentionally nurtured rather than left to chance.

Cross-cultural research also indicates that the expression and valuation of creativity vary across educational systems and social contexts. In collectivist societies, collaborative innovation and socially oriented solutions are often emphasized, whereas individualist cultures tend to prioritize originality, independence, and personal initiative. This underscores the importance of culturally responsive teaching practices that respect local norms while encouraging creative problem-solving. Educators must adapt pedagogical approaches to the cultural and social context of their learners to optimize the development of creative competence.

Furthermore, contemporary research highlights that creative competence is deeply linked to lifelong learning, career readiness, and innovation-driven economic growth. Individuals with high creative competence are more capable of adapting to rapidly changing environments, generating innovative solutions, and contributing meaningfully to knowledge-based societies. By fostering creative skills, educational institutions are not only enhancing cognitive and emotional development but are also equipping learners with the flexibility and ingenuity necessary for success in a competitive global landscape.

In conclusion, cultivating creative competence requires a holistic and integrative approach that combines theoretical understanding, innovative pedagogical practices, technological support, reflective assessment, and cultural sensitivity. It involves developing learners' cognitive abilities, nurturing intrinsic motivation, providing supportive and interactive learning environments, and promoting adaptive and resilient mindsets. Educational systems that embrace these strategies will empower students not only to acquire knowledge but also to apply it creatively, solve complex problems, and innovate in diverse contexts. The development of creative competence is therefore both a pedagogical imperative and a societal necessity, ensuring that learners are prepared to navigate the challenges of the 21st century with confidence, adaptability, and ingenuity.

References

1. **Guilford J. P.** Creativity // *American Psychologist*. – 1950.
2. **Torrance E. P.** Torrance tests of creative thinking. – Melbourne : ACER Press, 1966.
3. **Amabile T. M.** The social psychology of creativity. – New York : Springer, 1983.
4. **Csikszentmihalyi M.** Creativity: flow and the psychology of discovery and invention. – New York : HarperCollins, 1996.
5. **Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).** PISA creative thinking framework. – Paris : OECD, 2022.
6. **Ergashev M. I., Urakova S. K., Qodirova A.** Ta’lim jarayonida kreativ kompetensiyani rivojlantirishga oid tadqiqotlar. – 2020–2024.

FICTIVE MOTION METAPHORS IN UZBEK AND ENGLISH POLITICAL DISCOURSE: A COMPARATIVE PRAGMATIC STUDY

Majidova Dilnavoz Sherzodjon qizi

Fergana State University

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot ta’limiy nazariy modeli va Konseptual metafora nazariyasiga asoslanib, o‘zbek va ingliz siyosiy diskursida qo‘llanilgan fiktiv harakat metaforalarini qiyosiy tahlil qiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek siyosiy nutqida jamoaviy harakat va birlik tamoyili ustunlik qiladi, ingliz siyosiy diskursida esa maqsadga yo‘naltirilganlik va yetakchilik tasvirlari ko‘proq uchraydi. Har ikki tilda harakat obrazlari siyosiy taraqqiyotni ifodalash,*

auditoriyani ishontirish va ma’no yaratishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi, bu esa umumiy kognitiv tendensiyalar bilan birga madaniyatga xos farqlarni ham namoyon etadi.

Kalit so‘zlar: *fiktiv harakat, siyosiy diskurs, metafora, pragmatika, konseptual metafora nazariyasi, tillararo qiyoslash, kognitiv lingvistika, siyosiy kommunikatsiya.*

Аннотация: *В исследовании проводится сопоставление фиктивно-движенческих метафор в узбекском и английском политическом дискурсе на основе теоретической модели Талми и Концептуальной метафорической теории. Результаты показывают, что в узбекском дискурсе акцент делается на коллективном движении и единстве, тогда как английский дискурс более целеориентирован и основан на лидерстве. В обоих языках образы движения используются для репрезентации политического прогресса и убеждения аудитории, что позволяет выявить общие когнитивные тенденции наряду с культурно-специфичными различиями.*

Ключевые слова: *фиктивное движение, политический дискурс, метафора, прагматика, теория концептуальной метафоры, межъязыковое сопоставление, когнитивная лингвистика, политическая коммуникация.*

Abstract: *This study compares fictive motion metaphors in Uzbek and English political discourse, drawing on Talmy’s framework and Conceptual Metaphor Theory. Findings show that Uzbek discourse emphasizes collective path-movement and unity, while English discourse is more goal-directed and leadership-oriented. Both use motion imagery to frame political progress and persuade audiences, revealing shared cognitive patterns alongside culture-specific differences.*

Key words: *fictive motion, political discourse, metaphor, pragmatics, conceptual metaphor theory, cross-linguistic comparison, cognitive linguistics, political communication.*

Introduction

Metaphor plays a central role in political discourse and persuasion. Fictive motion, a powerful cognitive mechanism, conceptualizes abstract sociopolitical realities as movement through space. Although no literal motion occurs, such expressions evoke imagined trajectories, allowing nations, policies, or institutions to be perceived as progressing toward a goal. This aligns with cognitive linguistic principles, where abstract concepts are understood through embodied experience.

In political communication, fictive motion metaphors frame reform, development, and progress as dynamic journeys or paths, encouraging audiences to view political processes as active and purposeful. Uzbek discourse often emphasizes collective movement, unity, and shared progress, whereas English discourse foregrounds goal-orientation, leadership, and future-directed motion.

This study examines fictive motion metaphors from Uzbek and English political speeches, debates, and official statements using Talmy's theory and Conceptual Metaphor Theory. It explores their pragmatic functions, forms, and cognitive patterns, highlighting both universal tendencies and culture-specific rhetorical strategies, contributing to cognitive linguistics and political communication research.

Literature review

Metaphor plays a central role in shaping political reasoning and persuasion, and motion-based metaphors are among the most productive means of conceptualizing abstract political processes. Within cognitive linguistics, fictive motion refers to linguistic expressions that describe static entities as if they were moving. Talmy (1996, 2000) defines this as a mental simulation of movement in the absence of physical motion, while Langacker (1987, 2008) links it to subjective construal, where the observer imagines motion to structure perception and meaning.

Fictive motion is closely tied to Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson, 1980), particularly to the schema PROGRESS IS MOTION, which maps physical movement onto political development, reform, and social change. Scholars such as

Kövecses (2010) and Gibbs (2006) demonstrate that such metaphors guide public interpretation by framing politics as a trajectory with direction, obstacles, and a goal. Motion metaphors therefore allow complex policies and national ideologies to be communicated as intuitive, embodied experiences.

Previous studies show that fictive motion is widespread across languages, yet culturally variable. English political discourse often frames development through forward movement, leadership, and competition (e.g., moving ahead, falling behind). Research on non-Western contexts suggests alternative patterns, such as collective progress and unity-based motion imagery, reflecting shared responsibility and common purpose. However, comparative work involving Uzbek remains scarce, with most existing studies addressing metaphor in general, not specifically fictive motion.

This research addresses that gap by comparing fictive motion metaphors in Uzbek and English political discourse. It examines how both languages use motion imagery pragmatically to persuade, motivate, and shape public perception, while revealing differences linked to cultural worldview and rhetorical tradition.

Main body

Political language frequently uses motion metaphors to conceptualize time, progress, reform, and development. English studies show expressions such as “moving forward”, “driving change”, or “heading towards reform” serve persuasive and framing functions. Similarly, Uzbek political discourse employs metaphors like “yangi yo‘llar ochildi” (“new paths are opened”) and “rivojlanish yo‘li davom etadi” (“the path of development continues”).

While motion metaphors are common across cultures, their pragmatic functions differ. English discourse often emphasizes individual agency and goal-directed motion, whereas Uzbek discourse highlights collective movement and national progress, reflecting cultural cognition (collectivist vs. individualist orientation). Despite these insights, few studies systematically compare fictive motion metaphors across languages, particularly in the political domain. This study addresses this gap

by providing a pragmatic, cognitive, and cross-linguistic analysis. In Uzbek discourse, metaphors predominantly emphasize collective movement, unity, and path-opening trajectories. For example, “oldinga siljish” (moving forward) conveys continuous national progress and reform, emphasizing purposeful societal advancement. “Yo‘lni ochish” (opening the path) represents creating opportunities for reform, framing leadership as enabling collective progress. “Orqada qolmaslik” (not falling behind) warns against stagnation, highlighting shared responsibility for keeping pace with global development. “Birinchi qadamni tashlash” (taking the first step) signifies initiating reform, emphasizing proactive leadership and collective engagement. Expressions like “mamlakatni rivojlantirish yo‘lida harakat qilish” (moving along the path of national development) and “rivojlanish yo‘lini bosib o‘tish” (traversing the path of development) frame progress as an ongoing journey, reflecting careful planning and joint effort. “Birgalikda olg‘a intilish” (advancing together) highlights solidarity and social cohesion, while “toshlar yo‘lini to‘smasin” (don’t let obstacles block the path) metaphorically emphasizes overcoming challenges through cooperative action. Collectively, these metaphors frame political reform and national development as shared journeys, reinforcing unity, cooperation, and culturally grounded notions of collective advancement.

In English discourse, metaphors are often goal-oriented, leadership-centered, and dynamic, reflecting individual initiative and outcome-focused perspectives. “Riding coattails” conveys indirect progress achieved through association, emphasizing political strategy and positioning. “Running through the tape” represents achieving a milestone or goal, highlighting success-oriented motion. “Moving forward” frames continuous, purposeful progress, underscoring leadership and initiative. “Falling behind” signals regression or failure to maintain pace, emphasizing consequences for leaders or nations. “The nation is being pulled apart” depicts societal division as opposing forces acting upon a collective entity, highlighting conflict and instability. These expressions foreground individual agency, strategic leadership, and outcome-directed trajectories, contrasting with the collective focus of Uzbek metaphors.

Across both languages, fictive motion metaphors perform key pragmatic functions. They frame political agendas by making abstract processes like reform, development, and leadership comprehensible as trajectories. They persuade and mobilize audiences, encouraging engagement with policy or national objectives. They also construct optimism or caution: forward-oriented expressions like oldinga siljish, yo‘lni ochish, and moving forward inspire hope, while regressive or divisive expressions like orqada qolmaslik, falling behind, and the nation is being pulled apart signal challenges or risks.

The comparative analysis highlights both universal cognitive tendencies, reflecting the human inclination to conceptualize abstract ideas through motion, and culture-specific rhetorical patterns. Uzbek discourse emphasizes collective advancement, unity, and shared responsibility, while English discourse prioritizes individual-directed, goal-oriented progress and leadership. These findings demonstrate that motion-based conceptualizations are cognitively grounded, culturally shaped, and persuasively functional, shaping how audiences perceive political processes, reform, and national development across languages.

Conclusion

This study examined fictive motion (FM) metaphors in Uzbek and English political discourse through a comparative pragmatic lens. The analysis of 100 metaphorical expressions demonstrated that motion-based conceptualizations serve as “powerful cognitive and rhetorical tools” for framing political reform, national development, and social progress.

In “Uzbek discourse”, metaphors predominantly emphasize “collective movement, unity, and path-opening trajectories”, reflecting culturally rooted values of cooperation, shared responsibility, and solidarity. In contrast, “English discourse” relies more on “goal-directed, leadership-centered, and dynamic metaphors”, highlighting individual initiative, strategic planning, and outcome-oriented progress. Despite these differences, both languages utilize motion imagery to “structure

abstract political processes", "persuade audiences", and "construct narratives of progress or caution".

The findings have several implications:

1. Cognitive linguistics: The study confirms that abstract political concepts are universally conceptualized through embodied experiences of motion, demonstrating cross-linguistic patterns in human cognition.
2. Political communication: FM metaphors function as persuasive tools that influence public perception, engagement, and alignment with political agendas.
3. Cross-cultural pragmatics: Differences between Uzbek and English highlight how cultural norms, political traditions, and ideological orientations shape metaphorical conceptualization, revealing the interplay between language, cognition, and culture.

Overall, the study underscores that fictive motion metaphors are not only linguistic devices but also strategic instruments in political discourse, reflecting both universal cognitive tendencies and culture-specific rhetorical strategies. Future research could expand on this work by examining FM metaphors in additional languages or exploring their effects on audience interpretation and political behaviour.

Reference

1. **Talmy L.** Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms // *Language Typology and Syntactic Description*. – Vol. 3. – Cambridge : Cambridge University Press, 1985. – P. 57–149.
2. **Talmy L.** Fictive motion in language and "ception" // *Theoretical Linguistics*. – 1996. – Vol. 22. – No. 1–2. – P. 45–82.
3. **Talmy L.** The fundamental system of spatial schemas in language // *Spatial Cognition*. – Berlin : Springer, 2000. – P. 27–74.
4. **Langacker R. W.** Foundations of cognitive grammar. Vol. 1: Theoretical prerequisites. – Stanford : Stanford University Press, 1987.

5. **Blomberg J., Zlatev J.** Non-actual motion events in language: cognitive and communicative perspectives // *Cognitive Linguistics*. – 2014. – Vol. 25. – No. 4. – P. 593–627.
6. **Özçaliskan S.** Metaphorical motion: a cognitive linguistic perspective // *Journal of Pragmatics*. – 2003. – Vol. 35. – P. 1221–1244.
7. **Matsumoto Y.** Subjective motion in language and cognition // *Cognitive Linguistics*. – 1996. – Vol. 7. – No. 1. – P. 1–30.

IDIOMALARNING O‘ZLASHTIRILISHIDA KONTEKSTNING ROLI: KONTEKSTSIZ VA KONTEKSTLI ANGLASH FARQI

Adizova Dildora Rustam qizi
ToshDO‘TAU

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘quvchilarning idiomalarni anglash jarayonida kontekstning ta’siri psixolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Kontekstli va kontekstsiz sharoitlarda idiomalarni tushunish samaradorligi eksperimental ravishda taqqoslandi. Natijalar figurativ ma’noni aniqlashda kontekstning muhim rol o‘ynashini ko‘rsatdi. Tadqiqot idiomalar o‘zlashtirilishining kognitiv mexanizmlarini yanada chuqurroq yoritadi.*

Kalit so‘zlar: *kontekst, iboralar, til o‘zlashtirish, psixolingvistika.*

Аннотация: *В данной статье с психолингвистической точки зрения анализируется влияние контекста на процесс понимания учащимися идиом. Экспериментально сравнивалась эффективность понимания идиом в контекстных и бесконтекстных условиях. Результаты показали, что контекст играет важную роль в определении переносного значения. Исследование более глубоко освещает когнитивные механизмы усвоения идиом.*

Ключевые слова: *контекст, идиомы, усвоение языка, психолингвистика*

Annotation: *This article analyzes, from a psycholinguistic perspective, the influence of context on students' comprehension of idioms. The effectiveness of understanding idioms in contextualized and decontextualized conditions was experimentally compared. The results showed that context plays an important role in identifying figurative meaning. The study further clarifies the cognitive mechanisms underlying the acquisition of idioms.*

Keywords: *context, idioms, language acquisition, psycholinguistics.*

Kirish. Idiomalarning semantik xususiyati ularning tarkibiy qismlaridan kelib chiqqan literal ma'nodan farq qilishidir. Shuning uchun idiomalarning mazmunini anglash ko‘proq kontekstga tayangan holda amalga oshadi. Psixolingvistika doirasidagi bir qator tadqiqotlar (Gibbs, 1994; Glucksberg, 2001; Cacciari va Tabossi, 1988) kontekst figurativ ma'noning tez va to‘g‘ri faollashishini ta'minlashini ko‘rsatadi. Til birliklari orasida idiomalar alohida murakkab semantik tuzilishga ega bo‘lgan frazeologik birliklar sifatida ajralib turadi. Idiomalarning mazmuni ko‘pincha tarkibiy qismlarining yuzaki yoki literal ma'nosidan kelib chiqmaydi; aksincha, ular tilda madaniy, konseptual va metaforik asosda shakllangan yaxlit mazmunni ifodalaydi. Shu boisdan idiomalarni to‘g‘ri anglash va ularni faol nutqda qo‘llay olish til kompetensiyasining muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. Psixolingvistika sohasida idiomalar ustida olib borilgan tadqiqotlar ularning o‘zlashtirilishi jarayoni literal so‘zlar o‘zlashtirilishidan ancha murakkab ekanini ko‘rsatadi (Gibbs, 1994; Glucksberg, 2001).

Idiomalarni o‘rganishning murakkabligi, avvalo, ularning **semantik noaniqligi, metaforik asoslari, milliy-madaniy konnotatsiyasi** hamda **kontekstga yuqori darajada bog‘liqligi** bilan izohlanadi. Til o‘rganuvchilar yoki yosh o‘quvchilar idiomalarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri, literal ma'nosiga berilib, ularni figurativ mazmunda talqin qila olmay qolishlari ko‘p kuzatiladi. Bu holat psixolingvistika adabiyotida "literal dominantlik" yoki "literal interferensiya" fenomeni sifatida izohlanadi (Swinney va

Cutler, 1979; Giora, 1997). Ayniqsa, kontekstsiz taqdim etilgan idiomalar o‘quvchilar uchun yuqori darajada qiyinchilik tug‘diradi.

Shu nuqtayi nazardan, **kontekst** idiomalarni to‘g‘ri anglashda markaziy omil sifatida e’tirof etiladi. Kontekst nafaqat voqea yoki vaziyatni aniqlashtiradi, balki idiomaning figurativ ma’nosini tez va aniq faollashtiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, idiomaning tarkibiy qismlari bilan bog‘liq literal ma’no avvalroq faollashsa-da, kontekst mavjud bo‘lganda figurativ ma’no tezroq tanlanadi (Cacciari va Tabossi, 1988). Shu sababli idiomalarni tushunishda kontekstning mavjud yoki mavjud emasligi talqin samaradorligi va to‘g‘riligini sezilarli o‘zgartiradi.

Yana bir muhim jihat shundaki, idiomalar ma’lum bir **kognitiv metafora** yoki **tushunchaviy xarita** asosida shakllanadi (Lakoff va Johnson, 1980). Bu konseptual metaforalar til va tafakkur uzviy bog‘langanini ko‘rsatadi. Masalan, “yuragi qinidan chiqayozdi” idiomasi qo‘rquv konseptini tanadagi fiziologik o‘zgarishlar orqali ifodalaydi. Yosh o‘quvchilarda bu metaforik konseptlar hali to‘liq shakllanmagan bo‘lishi mumkin, shuning uchun ular idiomani kontekstga tayanib anglaydilar.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, ta’lim tizimida idiomalarni o‘rgatish ko‘pincha izoh berish yoki yodlashga asoslanadi, ammo idiomalarni kontekst orqali o‘zlashtirishning psixolingvistik mexanizmlari kam o‘rganilgan. O‘zbek tilida idiomalar keng qo‘llanadiki, ular nutqning emotsional-ekspressiv quvvatini oshirishga xizmat qiladi. Shunga qaramay, yosh o‘quvchilarning bunday figurativ birliklarni qay darajada anglagani va kontekstning bunday anglashga ta’siri bo‘yicha eksperimental tadqiqotlar kam.

Shu bois ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — **idiomalarni kontekstsiz (gap tashqarisida) va kontekstli (gap ichida) sharoitlarda anglash samaradorligini eksperimental ravishda taqqoslash**, literal xatolarning tabiati va ularning kognitiv sabablari aniqlash, shuningdek, kontekstning figurativ ma’noni faollashtirishdagi rolini o‘lchashdan iborat.

Ushbu tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki:

- idiomalarni anglash jarayonida kontekstning psixolingvistik funksiyasi ochib beriladi;
- figurativ tafakkur va literal interferensiya mexanizmlari aniqlanadi;
- o‘zbek tilidagi somatik va emotsional idiomalarning o‘zlashtirilish xususiyatlari yoritiladi;
- natijalar til o‘qitish metodikasiga amaliy tavsiyalar beradi.

Tadqiqot natijalari idiomalar o‘zlashtirilishida kontekstning markaziy vosita ekanini ko‘rsatish bilan birga, yosh o‘quvchilarda figurativ ma’nolarni anglash jarayonining bosqichma-bosqich rivojlanishini yoritadi. Bu o‘z navbatida O‘zbekistonda frazeologik kompetensiyani shakllantirish bo‘yicha yangi yondashuvlarni taklif etish imkonini beradi.

Mazkur maqolada idiomalarni **kontekstsiz** va **kontekstli** sharoitlarda talqin qilish o‘rtasidagi farq eksperimental yo‘l bilan o‘rganiladi. Tadqiqot yosh o‘quvchilarda figurativ fikrlashning rivojlanish jarayonini ochib berish bilan ahamiyatlidir.

1. Nazariy asoslar

1.1. Idiomalarni anglashning psixolingvistik modellari

Idiomalarning qayta ishlanishi bir necha psixolingvistik modellar orqali tushuntiriladi:

Birlamchi literal model (Classical Model)

Bu modelga ko‘ra, o‘quvchi avval idiomaning literal ma’nosini faollashtiradi, so‘ng kontekst yordamida figurativ ma’noga o‘tadi (Swinney va Cutler, 1979).

To‘g‘ridan-to‘g‘ri figurativ model (Direct Access Model)

Ko‘p uchraydigan idiomalarda miya bevosita figurativ ma’noni faollashtiradi, kontekst esa jarayonni tezlashtiradi (Gibbs, 1994).

Kontekstni faollashtirish modeli (Contextual Activation Model)

Cacciari va Tabossi (1988) ta’kidlaganidek, kontekst idiomaning “kalit so‘zlari” ni tezroq faollashtiradi va interpretatsiyani yengillashtiradi.

2. Metodologiya

2.1. Ishtirokchilar

Tadqiqotda 20 nafar 14 yoshli o‘quvchilar ishtirok etdi. Ular 8-sinfida tahsil oladi.

2.2. Materiallar

8-sinf “Ona tili” va “Adabiyot” darsliklarida ko‘p qo‘llanilgan 20 ta o‘zbekcha idiomalar tanlandi. Masalan: *ko‘ngli tog‘dek, xayoliga keltirmaslik, tili qisiq, qulog‘iga kirmoq*.

2.3. Jarayon

Tadqiqot ikki xil holatda o‘tkazildi:

1-holat: Kontekstsiz anglash

Ishtirokchilar idiomani kontextsiz holda ko‘rdi va to‘g‘ri ma’noni tanladi.

2-holat: Kontekstli anglash

Idiom sodda gap kontekstida berildi. Masalan: “Oqto‘sh nari ketishni *xayoliga* ham *keltirmay*, tag‘in suykala boshlagandi, Karim podachi etigi uchi bilan turtib yubordi.”

Har ikki holatda javobning to‘g‘riligi va tezligi qayd etildi.

3. Natijalar

Natijalar quyidagi asosiy qonuniyatlarni ko‘rsatdi:

3.1. Kontekstli sharoitda tushunish samarador

Ishtirokchilar kontekstsiz sharoitda idiomalarni **48%** to‘g‘ri talqin qildi.
Kontekstli sharoitda esa bu ko‘rsatkich **87%** ga yetdi.

3.2. Javob berish tezligi farqi

Kontekstsiz sharoitda o‘rtacha javob berish vaqti **4,2 sekund**,
kontekstli sharoitda esa **2,1 sekund** bo‘ldi.

3.3. Xatolar tabiati

Xato javoblarning asosiy sababi **literal interpretatsiya** bo‘lib, kontekstsiz sharoitda bu xatolar ikki baravar ko‘proq kuzatildi.

4. Muhokama

Ushbu natijalar psixolingvistik modellarni qo‘llab-quvvatlaydi:

- Kontekst figurativ ma’noni tez faollashtiradi;
- Kontekstsiz sharoitda literal ma’no ustun bo‘lib, noto‘g‘ri talqin qilishga olib keladi;
- Yosh o‘quvchilarda figurativ tafakkur hali to‘liq shakllanmagani sababli kontekstga tayanish kuchli.

Cacciari va Tabossi (1988) ta’kidlagan “kalit so‘z effektlari” mazkur tadqiqotda ham kuzatildi: kontekst idiomaning asosiy semantik yadrosini tezroq faollashtirdi.

5. Xulosa

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, idiomalarning o‘zlashtirilishida kontekst hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Kontekstsiz berilgan idiomalar yosh o‘quvchilar uchun ko‘pincha literal ma’no asosida talqin qilinadi, kontekstli sharoit esa figurativ ma’noni tushunishni yengillashtiradi va tezlashtiradi. Ushbu natijalar maktab ta’limida idiomalarni o‘rgatishda matnli va kontekstli yondashuvni qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Gibbs R. W.** The poetics of mind: figurative thought, language, and understanding. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994.
2. **Glucksberg S.** Understanding figurative language: from metaphor to idioms. – Oxford : Oxford University Press, 2001.
3. **Cacciari C., Tabossi P.** The comprehension of idioms // *Journal of Memory and Language*. – 1988. – Vol. 27, No. 6. – P. 668–683.
4. **Titone D., Connine C.** On the compositional and noncompositional nature of idiomatic expressions // *Journal of Pragmatics*. – 1999. – Vol. 31. – P. 1655–1674.
5. **Swinney D., Cutler A.** The access and processing of idiomatic expressions // *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. – 1979. – Vol. 18. – P. 523–534.
6. **Giora R.** Understanding figurative and literal language: the graded salience hypothesis // *Cognitive Linguistics*. – 1997. – Vol. 8, No. 3. – P. 183–206.

7. **Lakoff G., Johnson M.** Metaphors we live by. – Chicago : University of Chicago Press, 1980.
8. **Mollica F., Piantadosi S. T.** Comprehension of figurative language in context // *Cognitive Science*. – 2019. – Vol. 43, No. 4. – Art. e12724.
9. **O‘zbek tilida idiomalar lug‘ati.** – Toshkent : O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti, 2014.
10. **Sharipov A.** Frazeologiyaning nazariy asoslari. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2020.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING UZLUKSIZ MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYAGA OID QARASHLARI

Saxobiddinova Nilufarxon Kamoliddin qizi,
Qo‘qon davlat universiteti magistranti.

Annotatsiya: *Sharq mutafakkirlarining g‘oyalari zamonaviy ta’limda ya'ni bugungi pedagogik jarayonda o‘z ahamiyatini yo‘qotmay kelmoqda. Ularning ta’lim falsafasida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, axloqiy mas’uliyat, ijodiy fikrlash, ta'lim-tarbiya borasidagi qarashlari, xususan uzluksiz ma’naviy-axloqiy tarbiya borasida muhim qrashlari mavjud. Shu bois, zamonaviy kasbiy-pedagogik tayyorgarlik tizimida bu mutafakkirlar merosini o‘rganish eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.*

Kalit so‘zlar: *tarbiya, ma’naviyat, uzluksiz tarbiya, ta’lim, komil inson, axloqiy mas’uliyat, ta’lim ba tarbiya uyg‘unligi.*

Аннотация: *Идеи восточных мыслителей продолжают оставаться актуальными в современном образовании, то есть в современном педагогическом процессе. Их философия образования включает в себя личностно-ориентированный подход, моральную ответственность, творческое мышление, взгляды на воспитание и, в частности, на непрерывное*

духовно-нравственное воспитание. Поэтому в современной системе профессионально-педагогической подготовки изучение наследия этих мыслителей остается одним из самых актуальных вопросов.

Ключевые слова: *гармония воспитания, духовности, непрерывного воспитания, воспитания, совершенного человека, моральной ответственности, воспитания и воспитания.*

Abstract: *The ideas of Eastern thinkers continue to be relevant in modern education, that is, in the modern pedagogical process. Their philosophy of education includes a personality-oriented approach, moral responsibility, creative thinking, views on education and, in particular, on continuous spiritual and moral education. Therefore, in the modern system of professional and pedagogical training, the study of the legacy of these thinkers remains one of the most pressing issues.*

Keywords: *the harmony of upbringing, spirituality, continuous education, upbringing, the perfect person, moral responsibility, upbringing and upbringing.*

Kirish. Sharq svilizatsiyasi insoniyat tafakkurining eng qadimiy va boy manbalaridan biridir. Unda insonni barkamol, odobli, bilimli va yetuk kasb egasi sifatida tarbiyalash g‘oyasi markaziy o‘rinda turadi. Ayniqsa, kasbiy-pedagogik faoliyat — ya’ni o‘qituvchi shaxsining axloqiy, intellektual va kasbiy sifatlarini shakllantirish masalasi Sharq mutafakkirlarining ilmiy, falsafiy va pedagogik qarashlarida chuqur ifodalangan. Shuningdek ko‘plab mutafakkirlarimiz insonni har tomonlama kamolga yetkazishda kasbiy-pedagogik faoliyat borasida, ta'lim va tarbiya bobida muhim falsafiy qarashlari orqali biz yosh avlodga eng zarur bilimlar poydevorini yaratib berganlar. Sharq mutafkkirlarining kasbiy-pedagogik faoliyatni shakllantirishga oid qarashlarini o‘rganish bugungi kunda eng muhim mavzulardan biri hisoblanib, ularning boy merosini o‘rganishni talab etadi.

Sobiq sho'ro tuzimi davrida pedagogika tarixi ijtimoiy tuzumlar bo'yicha davrlashtirish muhim ahamiyat kasb etgan bo'lsa, mustaqillik yillarida taniqli

olimlar O. Hasanboyeva, J.Hasanboyev, X.Xomidovlar pedagogika tarixini davrlashtirishga quyidagicha yondashganlar[94].

1. Qadimgi davrdan VII asrgacha bo'lgan tarixiy davrda ta'lim-tarbiya va pedagogik g'oyalar taraqqiyoti davri.

2. VII-VIII asrlarda Movarounnahrda madaniyat va pedagogik fikrlar rivojlanishi davri

3. Sharq uyg'onish bosqichida fan va madaniyat hamda ta'lim-tarbiyaning taraqqiyoti davri.

4. Madaniyat va ta'lim-tarbiyaning Temuriylar hukmronligi davridagi taraqqiyoti.

5. XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida ta'lum tarbiyaning rivojlanishi davri.

6. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi, istiqlol va istiqbol yo'llari davri.

Sharqda qadimgi davrdan VII asrgacha bo‘lgan davrda ta’lim-tarbiya va pedagogik g‘oyalar asta-sekinlik bilan diniy, axloqiy va aqliy asoslar orqali shakllangan. Bu davrda insonni ezgulik, halollik, aql va mehnatga yo‘naltirish asosiy maqsad bo‘lgan. Aynan shu qadimiy g‘oyalar keyingi asrlarda buyuk Sharq mutafakkirlari ta’limotlari uchun poydevor bo‘lib xizmat qilgan. Shu nuqtai-nazardan biz ushbu mavzuga aloqador bo‘lgan ko‘plab sharq mutafakkirlarini, aynan ushbu essemizda 30 ga yaqin mutafakkirlarimiz tomonidan bildirilgan fikr-mulohaza hamda qarashlarni o‘rganib chiqdik. Biz ushbu davrlashtirishlar asosida ketma-ketlikda mutafakkirlarimiz qarashlarini o‘rganishga harakat qildik. Asosan quyidagi sharq mutafakkirlarni:

Imom al-Buxoriy (810-yil) - «Al-jome' as-sahih» («Ishonchli to'plam»), «Al-adab al-mufrad» («Adab durdonalari»), «At-tarix al-kabir» («Katta tarix»), «At-tarix as-sag‘iyr», («Kichik tarix»), «Al-qiroatu xalfa-1-Imom» («Imom ortida turib

[94] K.Hashimov, S.Nishonova Pedagogika tarixi II qism. – Darslik, – Toshkent: 2005

o'qish»), “Vaful-yadini fi-s-saloti” («Namozda ikki qo‘lni ko'tarish») kabi asarlarining inson axloqi va tarbiyasidagi ahamiyati shundan iboratki, u insonni hech qachon umidsizlik tushkinlik holatiga qo'ymaydi, yaxshilik va tavba-tazarru uchun doimo imkon beradi, hatto yomonlikni ham yaxshilik va ezgulik bilan mahv etishga yo'l ochadi.

Imom at-Termiziy (824-yil) - «Al-jome' as-sahih» («Ishonchli to‘plam»), «Ash-shamoil an-nabaviya» («Payg'ambarning alohida fazilatlari»), «Al-ilal fi-l-hadiys» (“Hadislardagi illatlar va og'ishlar haqida”) nomli ko‘plab asarlari bizga meros bo‘lib qolgan[95]. Halollik, adolat, mehnatsevarlik, poklik, diyonat, mehr-shavqat, yoshi kattalarga hurmat orqali shaxs ta’limi va tarbiyasini tashkil etishga etibor qaratgan. Ushbu tarbiya borasidagi qarashlar Imom Buxoriy asarlarida ham o‘z aksini topgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Ahmad Yassaviy (1041-yil) - «Devoni hikmat» ya'ni "Hikmatlar" nomli asarida, Yassaviy bilim egallash oson emasligini, qiyinchiligu mashaqqatlarga qaramasdan tinmay izlanish va o‘z ustida qunt bilan ishlash lozimligini ta'kidlab o‘tgan. Ilm egallash borasidagi fikrlar nafaqat o‘quvchilar, ilm oluvchilar balki muallimlarga ham taalluqli ekanligi e'tiborli.

Xoja Abduxoliq G’ijduvoniy (1103-yil) -“Risolai tariqat”, “Risolai sohibiya”, “Vasiyatnoma”, “Az guftori Xoja Abdulxoliq G‘ijduvoniy” nomlari asarlarida ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini, inson kamoloti borasidagi fikrlarini ko‘rishimiz mumkin.

Bahovuddin Naqshband (1318-yil) - Bahovuddin Naqshband nafaqat ilm olishni, balki har bir ishda “Dil ba yoru dast ba kor” degan tamoyilga asoslangan bo’lib ya’ni qo’ling mehnatda bo’lsin, diling Allohda deydi. “Hayotnoma”, “Dalil al-oshiqiyn” kabi asarlarida o’zining qarashlari orqali tarbiyaga, pedagogic fikrlar taraqqiyotiga o’z hissasini qo’shgan.

[95] A. Konstantinov , E.N.Medinskiy, M .F. Shabayeva “Pedagogika tarixi” — O'qituvchi, 1976-yil.

Muso al-Xorazmiy (783-850) - dunyoga mashhur matematika faniga doir “Al-kitob al-muxtasar fi-hisob al-jabr va-l muqobala” nomli asari bitmas-tuganmas tarixiy, ilmiy meros bo’lib qoldi. Bilish nazariyasi, induksiya, deduksiya haqida qarashlari mavjud bo’lgan. O’quvchilar mustaqil bilim olishi borasida ya’ni hozirgi davrdagi mustaqil ta’lim to’g’risida o’z fikrlarini yozib qoldirgan. Sinov-kuzatish va sinov metodlariga asos soldi.

Abu Nasr Forobiy (873-950-yil) -“Muallimi soniy” «Fozil odamlar shahri», «Baxt saodatga erishuv to'g'risida», “Ixso al-ulum”, «Ilmlarning kelib chiqishi», «Aql ma'nolari to'g'risida» asarlari muallifi, u o‘z asarlarida ta’lim va tarbiyaning uyg‘unligini, o‘qituvchi shaxsining komilligi orqali jamiyat kamolotini ta’minlash mumkinligini ta’kidlagan. Unga ko‘ra, haqiqiy ustoz — bu nafaqat bilim beruvchi, balki inson ruhiyatini tarbiyalovchi shaxsdir. Forobiy “Fozil shahar ahlining nazariyasi” asarida o‘qituvchini “fazilatli insonlarni yetishtiruvchi eng muhim kasb egasi” sifatida ko‘rsatadi. Bu qarashlar hozirgi zamon pedagogining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda asosiy mezonlardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Ta’lim va tarbiya 1-marta ta’rif bergan olim, tarbiya borasida muhim fikrlari, musiqa ilmida, odatlantirish, rag’batlantirish va majbur etish metodlari borasida o‘z fikrlarini berib o‘tgan[96].

Abu Rayxon Beruniy (973-yil) -tajriba, ilm va metodik yondashuv asosiy qarashlari. “Ma’mun akademiyasi”da faoliyat olib borgan. «Kartografiya», «Globus yasash kitobi», «Yerdagi joylarning uzunlama va kenglamalarini aniqlash haqida maqola», “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Mineralogiya” kabi asarlari turli sohalar bo‘yicha o‘chmas meros bo‘lib qolmoqda[97]. O’quvchiga ta’lim berishda uzviylik, izchillik, tahlil va taqqoslash, takrorlash, o’quvchini zeriktirmaslik borasida, ilm olishni axloqiy tarbiya bilan bog’lagan, axloqiy tarbiya, mehnat

[96] Abu N asr Forobiy. Fozil odamlar shahri.Tanlangan asarlar. — T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993-yil.
[97] B eruniy , Abu Rayhon. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. — T.: Fan, 1968-yil.

tarbiyasi, Inson kamolotida irsiyat, muhit, tarbiya bu 3 muhim omilni asoslab berga. 15odan ortiq asarlari mavjud bo‘lib, dunyoga yoyilgan.

Abu Ali ibn Sino (980-1037-yil) - “Tib qonunlari”, Ash-shifo” “Donishnoma”, “Al qonun”, “Risolat al-qadr” asarlari orqali ilmiy tafakkur va kasbiy mas’uliyat uyg‘unligini ochib bergan qomusiy olimdir. U pedagogik faoliyatni ilmiy fikrlash, mantiq va tajribaga asoslash zarurligini urg‘ulaydi. Uning fikricha, haqiqiy muallim shaxsiy namuna, sabr, mantiqiy tahlil va o‘z ustida ishlash orqali o‘z kasbiy saviyasini muntazam oshirib borishi lozim. “Donishnoma” asarida u ta’lim jarayonini tahlil etib, o‘quvchini mustaqil fikrlashga, amaliy faoliyatga tayyorlashni o‘qituvchining eng muhim vazifasi deb biladi. Bu, zamonaviy pedagogikada “kompetensiyaviy yondashuv” tamoyiliga mos keladi. Ta’lim-tarbiyaga oid fikrlari, Ma’rifatli kishi bo’lish, bolalarni maktabda o’qitish zarurligi, ta’lim tamoyillarini sanab o’tgan, aqliy tarbiya, oilada farzand tarbiyasi borasida muhim qarashlari mavjud.

Yusuf xos Hojib (1019-yil) - “Qutadg’u bilig” asarida inson kamoloti masalasi yoritiladi, ilmli kishilarni qadrlash lozimligi, tarbiyada kattalar namunasi, ajdodlar tajribasi muhim degan, muammoli ta’lim borasida asosli fikrlar qoldirib ketgan.

Kaykovus (1021-yil) - “Qobusnoma” ilm olish borasida, ilm toliblariga yo’llanma va nasihatlar qoldirgan, axloq tarbiyasi, suxandonlik – tarbiyani asosi ekanligi, jismoniy tarbiyaga alohida ahamiyat qaratgan. Aqlning 2 xil turi -tabiiy aql va o’rgatilgan aql.

Ahmad Yugnakiy (XXII asr boshlari) - “Hibat ul haqoyiq” inson shaxsi, uning ma’naviy-axloqiy qiyofasi, shaxs kamoloti, inson axloqi borasida o’z fikrlarini yozib qoldirgan. Inson axloqi – uning xushxulqliligi va til odobida deydi, Ahmad Yugnakiy.

Muslihiddin Sa’diy (1184-yil) - “Guliston” va “Bo’ston” kabi asarlar muallifi, bilimli va fozil kishilar so’z va amal birligiga tayanishi lozimligini, o’rganish jarayonida munozara metodini, ta’lim-tarbiya bobida o’qituvchi talabchan va

qattiqo'l bo'lishi zarurligini, inson kamolotida tarbiyaning ahamiyatibi ochib bergan.

Amir Temur (1336-1405) - "Temur tuzuklari" nomli adolat timsoli, harbiy jang san'ati, davlat boshqaruviga oid buyuk, tarixiy asar yaratib ketgan buyuk mutafakkir bobomiz. Aql charxlash vositasi sifatida shaxmatni, (shatranj o'yinini) nazarda tutgan. "Kuch - adolatdadir" deya Amir Temur har sohada adolat tamoyilini o'rni beqiyos ekanligini ochib bergan.

Mirzo Ulug'bek (1394-1449) - "Zijji jadidi Ko'ragoniy", "Risolai Ulug'bek" nomli asarlari bor. Ta'lim-tarbiyada matematika va falakiyot fanlarining o'rnini asoslab bergan. Axloqiy tarbiyada – do'stlik va birodarlik masalalariga alohida e'tibor bergan.

Zahiriddin Muhammad Bobur[98](1483-1530) - "Boburnoma" memuar asari hamda g'azallarida talim-tarbiya, odob-axloq masalalariga e'tibor berilgan. Madaniyat va ma'naviyatni tutashtirgan olim sifatida tarixda o'chmas iz qoldirgan. Yozuv - yarim ilm ekanligini ta'kidlagan.

Abdurahmon Jomiy (1414-1492) - "Silsila tuz zahab" dostoni, "Bahoriston", "Haft avrang" kabi asarlarida komil inson tarbiyasi, bilimlilik va axloqlilik, kitoblarning bilimlarni egallashdagi o'rni, saxovat, kamtarlik, oliyjanoblik borasida muhim nuqtai-nazarlari aks etgan.

Alisher Navoiy (1441-1501-yil) - axloqiy tarbiya va ustoz sha'ni asosiy qarashlari, "Xamsa", "Mahbub ul-qulub", "Munojot", "Vaqfiya", "Muhokamat ul-lug'atayn" singari asarlarida insonparvarlik, g'oyasini ilgari surgan, ilm-fanni inson kamolotidagi o'rni haqida, aqliy tarbiya, yaxshi xulqni asosi – odob, tarbiyada namuna usuli, oilada va maktabdagi tarbiya, o'zini-o'zi tarbiyalash masalasi keng yoritilgan. Bilimlarni tinmay, uzluksiz o'rganish kerakligini, mustaqil ilm o'rganish, shogird tushish, maktab yoki madrasada tahsil olish, ilm olish prinsiplarini asoslab bergan. Navoiy fikricha, o'qituvchi o'z shogirdiga nafaqat bilim, balki ma'naviyat,

[98] Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. —T.: O' qituvchi, 1960-yil. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnom a: T Yulduzcha, 1989-yil.

vijdon va mas’uliyatni ham singdirishi zarur. Bu g‘oya pedagogik etika va kasbiy madaniyat tushunchalarining ildizini tashkil etadi.

Husayn Voiz Koshifiy (1440-1504) - «Axloqi Muhsiniy», «Anvari Suhayliy», «Javohirnoma», «Risolai dar ilmi e'dod» («Sonlar haqida risola»), «Ravzat ush shuhado» («Shohidlik bog‘i»), «Oynai Iskandariy» («Iskandar oynasi»), «Tafsiri Husayniy», «Risolati Hotamiya», «Kitobi Hotamnoma» «Badoe al-afkor fi sanoe al-ash'or»[99] nomli asarlari mavjud bo’lib, ularda aqliy tarbiya, ilmni amaliyot bilan bog’lash lozimligi, komil inson xislatlari haqida fikrlarni berib o’tgan.

Xulosa. Sharq mutafakkirlarining g‘oyalari zamonaviy ta’limda ya'ni bugungi pedagogik jarayonda o‘z ahamiyatini umuman yo‘qotmagan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Ularning ta’lim falsafasida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, axloqiy mas’uliyat, ijodiy fikrlash, inson kamoloti, ta'lim-tarbiya borasidagi qarashlari, ustoz va shogird vazifalari hamda ilmiy asoslangan metodlar uyg‘unligi mavjud. Shu bois, zamonaviy kasbiy-pedagogik tayyorgarlik tizimida bu mutafakkirlar merosini o‘rganish o‘qituvchi shaxsining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda ham muhim omil bo‘lib qolmoqda. Sharq mutafakkirlarining qarashlari nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy ta’lim nazariyasi va amaliyotining poydevori hisoblanadi. Ular insonni asosiy o‘ringa qo‘ygan, o‘qituvchini jamiyat ma’naviyatining yo‘lboshchisi sifatida talqin etgan. Bugungi kunda ham bu g‘oyalar kasbiy-pedagogik faoliyatni takomillashtirish, o‘qituvchining ilmiy, ma’naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda bebaho manba bo‘lib xizmat qilib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Hashimov K., Nishonova S.** Pedagogika tarixi. II qism : darslik. – Toshkent, 2005.
2. **Xodjayev B. X.** Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent : Sano-standart, 2017. – 416 b.
3. **Abu Nasr Forobiy.** Fozil odamlar shahri // Tanlangan asarlar. – Toshkent : A. Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993.

[99] Xodjayev B.X. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2017. – 416 b.

4. **Beruniy Abu Rayhon.** Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar // Tanlangan asarlar. – Toshkent : Fan, 1968.
5. **Bobur Zahiriddin Muhammad.** Boburnoma. – Toshkent : O‘qituvchi, 1960.
Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. – Toshkent : Yulduzcha, 1989.
6. **Konstantinov A., Medinskiy E. N., Shabayeva M. F.** Pedagogika tarixi. – Toshkent : O‘qituvchi, 1976.

IJTIMOIY TARMOQLARNING SHAXS PSIXOLOGIYASIGA TA’SIRI

Baxrillayeva Asal Sherzod qizi
Samarqand davlat pedagogika insituti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning shaxs psixologiyasiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning kognitiv jarayonlarga, emotsional holatga, xulq-atvor va shaxsning o‘zini anglashiga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, “FOMO” (o‘tkazib yuborish qo‘rquvi), solishtirish sindromi, raqamli qaramlik va ijtimoiy izolyatsiya kabi zamonaviy psixologik muammolarning shakllanish mexanizmlari ko‘rib chiqiladi. Maqola ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy va salbiy jihatlarini tahlil etib, salbiy ta’sirlarni kamaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni taklif qiladi.*

Аннотация. *В данной статье проводится научный анализ влияния социальных сетей на психологию личности. Исследование раскрывает влияние использования социальных сетей на когнитивные процессы, эмоциональное состояние, поведенческие реакции и самоосознание человека. Рассматриваются такие современные психологические феномены, как FOMO (страх упустить), синдром сравнения, цифровая зависимость и социальная изоляция. Статья анализирует положительные и отрицательные аспекты*

социальных сетей и предлагает практические рекомендации по снижению отрицательных эффектов.

Abstract. *This article provides a scientific analysis of the impact of social media on individual psychology. The study examines how social media usage influences cognitive processes, emotional well-being, behavioral patterns, and self-perception. Modern psychological phenomena such as FOMO (Fear of Missing Out), comparison syndrome, digital addiction, and social isolation are explored. The article highlights both the positive and negative effects of social networks and offers practical recommendations to mitigate their negative impact.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy tarmoq, psixologik muammolar, FOMO, ruhiy salomatlik, passiv kuzatish, raqamli qaramlik.*

Ключевые слова: *социальная сеть, психологические проблемы, FOMO, психическое здоровье, пассивное наблюдение, цифровая зависимость.*

Key words: *social network, psychological problems, FOMO, mental health, passive observation, digital addiction.*

So‘nggi o‘n yilliklarda ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining ajralmas qismiga aylangan. Facebook, Instagram, TikTok, Telegram va boshqa platformalar nafaqat axborot almashish va muloqot vositasi, balki shaxsning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan murakkab ijtimoiy muhit sifatida qaraladi. Zamonaviy psixologik nazariyalar ijtimoiy tarmoqlarni shaxsning o‘zini anglash, ijtimoiy identifikatsiyasi va muloqot qobiliyatlarini shakllantirish jarayonida muhim vosita sifatida baholaydi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlardan ortiqcha foydalanish yoshlar orasida stress, tashvish, depressiv kayfiyat, uyqu buzilishi va o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishiga olib keladi. Masalan, ommaviy so‘rovlar ijtimoiy tarmoqlarda kuniga 3 soatdan ortiq vaqt sarflaydigan yoshlarning 40–50% da yuqori darajadagi psixologik charchoq va tashvish kuzatilishini ko‘rsatadi.[100] Shu bilan

[100] **“Social media use, mental health and sleep: A systematic review with meta-analyses”**, *Journal of Affective Disorders*, Vol. 367, 2024, Pages 701–712.

birga, ijtimoiy tarmoqlar ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, bilim olish va ijodiy faoliyatni rivojlantirish imkoniyatlarini ham taqdim etadi, bu esa ularning ikki tomonlama – ijobiy va salbiy – ta’sirini aks ettiradi. Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlarning shaxs psixologiyasiga ta’sirini o‘rganish nafaqat psixologik, balki ijtimoiy jihatdan ham dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlarning shaxs psixologiyasiga ijobiy va salbiy ta’sirlarini tizimli tahlil qilib, ularning yoshlar orasida psixologik ong va ijtimoiy rivojlanishga ta’sirini aniqlashga qaratilgan.

Ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda shaxsning ijtimoiy, psixologik va akademik rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi. Ular nafaqat axborot almashish va bilim olish imkonini beradi, balki shaxsning o‘zini anglash, ijtimoiy identifikatsiyani mustahkamlash va do‘stlik aloqalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Onlayn hamjamiyatlar va ijtimoiy guruhlar foydalanuvchilarga o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etish, maslahat olish va ruhiy qo‘llab-quvvatlashni ta’minlash imkonini beradi. Shu tarzda ijtimoiy tarmoqlar ruhiy barqarorlikni saqlash va ijtimoiy integratsiyani rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning ijodiy va akademik faoliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi. Instagram, TikTok va boshqa platformalarda yoshlar turli kreativ loyihalar, onlayn kurslar va treninglarda ishtirok etib, o‘z ko‘nikmalarini oshiradi. Shu bilan birga, masofadagi do‘stlar bilan muntazam muloqot qilish ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini kengaytiradi, bu esa ruhiy salomatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladigan konstruktiv muloqot va interaktiv faoliyat yoshlarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

Ijtimoiy tarmoqlar shaxsning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo‘lsa-da, ularning ortiqcha va nazoratsiz ishlatilishi bir qator psixologik muammolarga olib kelishi mumkin. Muammoli ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish, ya’ni foydalanuvchining tarmoqlarga haddan tashqari bog‘lanishi, ruhiy salomatlikka sezilarli ta’sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muammoli foydalanish bilan depressiya o‘rtasida o‘rtacha korrelyatsiya ($r \approx 0.31$), yolg‘izlik

hissi bilan (r ≈ 0.21), FOMO —“ma’lum narsani o'tkazib yuborish qo‘rquvi” bilan esa r ≈ 0.41 darajasida bog‘liqlik mavjud. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari bog‘liqlik shaxsning o‘ziga bo‘lgan past bahosiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi (r ≈ –0.24).[101] Yoshlar va o‘smirlar ijtimoiy tarmoqlarning eng faol foydalanuvchilari bo‘lib, ular orasida psixologik muammolar yanada kuchliroq namoyon bo‘ladi. Passiv foydalanish, ya’ni boshqalarning postlarini kuzatish, doimiy solishtirish va FOMO hissi, yolg‘izlik, tashvish va ruhiy stressning oshishiga sabab bo‘ladi. Shu bilan birga, tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muammoli ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilarda uyqu buzilishi, diqqatni jamlay olmaslik va anksiyete darajasi sezilarli darajada yuqori bo‘ladi. Bular shaxsning akademik va ijtimoiy faoliyatiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Psixologik jihatdan, ijtimoiy tarmoqlarda doimiy solishtirish va o‘zini boshqalar bilan baholash shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zini doimiy boshqalar bilan solishtiradigan yoshlar orasida depressiya va anksiyete xavfi ancha yuqori bo‘ladi.[102] Shu bilan birga, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi va onlayn faoliyatning passivligi shaxsni yolg‘izlik va tushkunlikka olib keladi. Shu tarzda, ijtimoiy tarmoqlar psixologik muhitni ikki tomonlama shakllantiradi: ular to‘g‘ri va maqsadli ishlatilsa ruhiy farovonlikni oshiradi, ammo nazoratsiz va haddan tashqari foydalanish psixologik muammolarni kuchaytiradi. Shu bois, ushbu salbiy ta’sirlarni kamaytirish bo‘yicha amaliy yechimlar ishlab chiqilgan va ular turli mamlakatlarda psixologik intervensiyalar sifatida qo‘llanilib kelmoqda.

Tadqiqotlar, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish vaqtini ongli boshqarish eng samarali yechimlardan biri ekanini ko‘rsatadi. Foydalanuvchilar kunlik yoki haftalik foydalanish vaqtini belgilash, passiv kuzatish o‘rniga konstruktiv va interaktiv

[101] **“Association between social network sites use and mental illness: A meta-analysis”**, *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, Vol. 16, No. 1, 2022.
[102] Andreassen, C.S., et al. (2022). ***Association between social network sites use and mental illness: A meta-analysis.*** *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, Vol. 16, No. 1*

faoliyat bilan shug‘ullanish orqali psixologik salomatlikni mustahkamlashi mumkin. Shu tarzda, onlayn kurslar, ijodiy loyihalar, o‘z-o‘zini rivojlantirish mashg‘ulotlari ruhiy barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, qisqa muddatli “raqamli detoks” usullari ham samarali hisoblanadi. Bu usul foydalanuvchining ma’lum muddatga ijtimoiy tarmoqlardan chekinishi va oflayn faoliyatga ko‘proq e’tibor qaratishi orqali stress, anksiyete va depressiya alomatlarini kamaytiradi. Bunday amaliyotlar yoshlar orasida ruhiy farovonlikni oshirishga yordam beradi.

Muammoli ijtimoiy tarmoqlardan keladigan salbiy ta’sirni kamaytirishning yana bir yo‘li — psixologik qo‘llab-quvvatlash va intervensiyalarni joriy qilishdir. Maxsus onlayn yoki oflayn dasturlar, guruh terapiyasi, shaxsiy psixologik maslahatlar yoshlarni FOMO, depressiya va anksiyete xavfidan himoya qilishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, foydalanuvchilarni raqamli savodxonlik va media ongini oshirish orqali ijtimoiy tarmoqlardan mas’uliyatli va ongli foydalanishga o‘rgatish mumkin. Natijada, ilmiy tadqiqotlar asosida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish bo‘yicha psixologik yechimlar ikki asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi: birinchisi, vaqt va faoliyatni ongli boshqarish, ikkinchisi, psixologik qo‘llab-quvvatlash va media savodxonlikni oshirish. Ushbu yondashuvlar amalda qo‘llanilganda ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta’siri kamayadi va foydalanuvchining ruhiy farovonligi sezilarli darajada oshadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning shaxs psixologiyasiga ta’siri tizimli tarzda o‘rganildi. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar me’yorda va ongli ishlatilsa ruhiy farovonlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va shaxsiy rivojlanishni oshiradi. Aksincha, ortiqcha va muammoli foydalanish depressiya, anksiyete, uyqu buzilishi, yolg‘izlik va o‘zini past baholash kabi psixologik muammolarni kuchaytiradi. Salbiy ta’sirlarni kamaytirish uchun vaqtni ongli boshqarish, konstruktiv va interaktiv faoliyat, qisqa muddatli “raqamli detoks”, psixologik qo‘llab-quvvatlash va media savodxonlikni oshirish tavsiya etiladi. Shu bilan, ijtimoiy tarmoqlar ongli ishlatilganda shaxs psixologiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, aks holda psixologik muammolarni kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Ismoilova N., Abdullayeva D.** Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2013. – 240 b.
2. **Karimova V. M.** Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 1999. – 198 b.
3. **Bandura A.** Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1986. – 617 p.
4. **Guadagno R. E.** Psychological Processes in Social Media. – Amsterdam: Elsevier, 2025. – 320 p.
5. **Sheinov V. P.** Social Media Addiction and Personality: A Review of Research // *RUDN Journal of Psychology and Pedagogics*. – 2021. – Vol. 18, №3. – P. 607–630.
6. **Andreassen C. S., Pallesen S., Griffiths M. D.** The Relationship Between Addictive Use of Social Media, Narcissism, and Self-Esteem: Findings from a Large National Survey // *Addictive Behaviors*. – 2017. – Vol. 64. – P. 287–293.
7. **Ahmed O., Walsh E. I., Dawel A., Alateeq K., Espinoza Oyarce D. A., Cherbuin N.** Social media use, mental health and sleep: A systematic review with meta-analyses // *Journal of Affective Disorders*. – 2024. – Vol. 367. – P. 701–712.
8. **Yang Q., Liu J., Rui J.** Association between social network sites use and mental illness: A meta-analysis // *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*. – 2022. – Vol. 16, №1.
9. **Jing X. et al.** Correlations between social media addiction and anxiety, depression, FoMO, loneliness and self-esteem among students: A systematic review and meta-analysis. – 2025.
10. **Association between problematic social networking use and anxiety symptoms: A systematic review and meta-analysis** // *BMC Psychology*. – 2024. – Vol. 12. – Article 263.

PR KOMMUNIKATIV JARAYON SIFATIDA

Kalmurzaeva Ayman Karamirza qizi
Qarqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ommaviy aloqalar (PR)ning jamiyatdagi kommunikativ vazifalari, uning ijtimoiy insti1tutlar, tashkilotlar va jamoatchilik o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni uyg‘unlashtirishdagi roli tahlil qilinadi. PRning axborot uzatish, tushuntirish, ijtimoiy hamkorlikni mustahkamlash, ijobiy imij yaratish va inqirozli vaziyatlarda kommunikativ barqarorlikni ta’minlash kabi asosiy funksiyalari ilmiy adabiyotlar asosida yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy raqamli kommunikatsiya sharoitida PRning strategik ahamiyati, jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi o‘rni va axborot maydonidagi transformatsiyalar tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *PR, kommunikatsiya, jamoatchilik bilan aloqalar, imij, axborot siyosati, media strategiya, reputatsiya, jamiyat.*

Аннотация: *В данной статье анализируются коммуникативные функции связей с общественностью (PR), их роль в процессах информационного обмена, формировании общественного мнения, обеспечении социальной стабильности и создании позитивного имиджа. Рассматриваются функции PR, такие как передача информации, разъяснение, организация двусторонней коммуникации, управление кризисными ситуациями и укрепление общественного взаимодействия в рамках современных коммуникационных теорий. Статья научно обосновывает стратегическое значение PR в эпоху цифровых коммуникаций.*

Ключевые слова: *PR, коммуникация, связи с общественностью, имидж, репутация, информационная политика, медиастратегия, общественный диалог.*

Abstact: *This article examines the communicative functions of Public Relations (PR), focusing on its role in information exchange, public opinion formation, ensuring social stability, and creating a positive organizational image. The study highlights key PR functions such as information dissemination, interpretation, establishment of two-way communication, crisis communication management, and strengthening social cooperation. The article provides a scientific assessment of the strategic importance of PR in the era of digital communication.*

Keywords *: PR, communication, public relations, image, reputation, information policy, media strategy, social dialogue.*

Kirish: Bugungi globallashuv, raqamli texnologiyalar taraqqiyoti va axborot oqimlarining keskin ko‘payishi sharoitida jamoatchilik bilan aloqalar (Public Relations — PR) jamiyat hayotining eng muhim kommunikativ institutlaridan biriga aylandi. Axborotning tez tarqalishi, jamoatchilik fikrining shakllanishida media vositalarining ta’sirchanligi, shuningdek, tashkilotlar o‘rtasida raqobatning kuchayishi PR faoliyatining ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Zamonaviy jamiyatda har qanday tashkilot yoki institut — davlat idorasi bo‘lsin, biznes subyekti, nodavlat tashkilot yoki ta’lim muassasasi bo‘lsin — o‘z faoliyatining barqarorligi va samaradorligini ta’minlash uchun jamoatchilik bilan to‘g‘ri va tizimli kommunikatsiya olib borishi zarur. SHu sababli PR bugungi kunda faqat reklama yoki axborot tarqatish vositasi emas, balki strategik boshqaruvning muhim elementi sifatida qaralmoqda.

PRning kommunikativ vazifalari jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni boshqarish, muassasa va jamoatchilik o‘rtasida o‘zaro ishonchni mustahkamlash, jamoatchilik fikrini shakllantirish, ijobiy imij va reputatsiyani yaratish kabi ko‘plab funksiyalarni qamrab oladi. Bunday vazifalar PRni nafaqat axborot tarqatuvchi, balki jamoatchilik va tashkilot o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajaruvchi, muvofiqlashtiruvchi kommunikativ mexanizm sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Maqolada PRning aynan kommunikativ jihatlari, ya’ni jamiyatdagi axborot almashinuvi tizimidagi o‘rni, ahamiyati va vazifalari nazariy yondashuvlar hamda zamonaviy kommunikatsiya amaliyoti asosida chuqur tahlil qilinadi.

PRning kommunikativ tizim sifatidagi mohiyati: Jamoatchilik bilan aloqalar tizimi — bu tashkilot va jamoatchilik o‘rtasidagi o‘zaro muloqotni yo‘lga qo‘yish, uni boshqarish hamda integratsiyalashgan kommunikatsiya strategiyalarini amalga oshirishga qaratilgan faoliyatdir. PR kommunikativ tizim sifatida bir nechta asosiy elementlarni o‘z ichiga oladi: axborotni ishlab chiqish, uni uzatish kanallarini tanlash, kommunikativ signallarni jamoatchilik tomonidan qanday qabul qilinishini tahlil qilish va zarur bo‘lsa, strategiyani qayta yo‘naltirish.

Kommunikatsiya nazariyalariga ko‘ra (Lassuell, Shannon–Weaver modeli), axborotning to‘g‘ri shakllanishi va uni manzilli auditoriyaga yetkazish jarayonning eng muhim bosqichlari hisoblanadi. Zamonaviy PRda ushbu model ikki tomonlama muloqot tamoyillari asosida qo‘shimcha ravishda boyitilgan bo‘lib, unda tashkilot nafaqat axborot uzatadi, balki jamoatchilikning fikr-mulohazalarini muntazam ravishda monitoring qiladi. Demak, PR tizimi — bu interaktiv kommunikatsiya maydoni bo‘lib, unda bir nechta subyektlar o‘zaro axborot almashadi, tushunadi va bir-biriga ta’sir ko‘rsatadi.

Axborot uzatish va jamoatchilikni xabardor qilish funksiyasi: PRning eng an’anaviy, ammo eng muhim kommunikativ vazifalaridan biri — axborot yetkazishdir. Tashkilot faoliyatidagi dolzarb yangiliklar, qarorlar, strategik rejalarning keng jamoatchilikka to‘g‘ri, tezkor va ishonchli tarzda yetkazilishi ijtimoiy boshqaruvning muhim qismidir.

Axborot almashinuvi jarayonida quyidagi kommunikativ prinsiplarga amal qilinadi:

• Aniqlik va shaffoflik – axborotning faktlarga asoslanishi.

• Ko‘pkanallilik – matbuot anjumanlari, press-relizlar, ijtimoiy tarmoqlar, televideniye va boshqalar orqali keng auditoriyaga chiqish.

• Joriylik – voqea sodir bo‘lishi bilan axborot yetkazilishi.

Bugungi raqamli jamiyatda xabardorlik nafaqat matnli axborot orqali, balki vizual kommunikatsiya, infografika va videomurojaatlar orqali ham samarali shakllanadi. PRning ushbu funksiyasi jamiyatdagi ochiqlik tamoyilining muhim tarkibiy qismidir.

Tushuntirish va ijtimoiy talqin funksiyasi: Jamiyatda yuz berayotgan siyosiy, iqtisodiy yoki ijtimoiy jarayonlar ko‘pincha murakkab bo‘lib, keng jamoatchilik tomonidan to‘liq anglanmasligi mumkin. PRning kommunikativ vazifalaridan biri — ushbu jarayonlarning mazmunini tushuntirish, ularga ijtimoiy talqin berish va auditoriyada to‘g‘ri tushuncha shakllantirishdir.

Masalan:

• yangi iqtisodiy islohotlar qabul qilinganda ularning jamiyat uchun foydali tomonlarini izohlash;

• sog‘liqni saqlash bo‘yicha profilaktik tadbirlarni tushuntirish;

• ekologik loyihalar bo‘yicha jamoatchilikni xabardor qilish.

Tushuntirish funksiyasi kommunikativ barqarorlikni ta’minlaydi, noto‘g‘ri talqinlarni kamaytiradi va ijtimoiy kayfiyatni muvozanatda ushlab turadi. Bu funksiyaning samaradorligi PR xodimidan nafaqat axborot berishini, balki murakkab tushunchalarni sodda, obyektiv va auditoriya mentalitetiga mos shaklda yetkazishni talab qiladi.

Ikki tomonlama kommunikatsiya va ijtimoiy dialogni shakllantirish: PRning zamonaviy konsepsiyalarida eng muhim yondashuvlardan biri bu — ikki tomonlama simmetrik kommunikatsiya modeli (J. Grunig). Ushbu yondashuvga ko‘ra, PR faqat axborot beruvchi emas, balki jamoatchilikning fikrlarini o‘rganuvchi, tahlil qiluvchi va ularga mos strategiyalar ishlab chiqaruvchi tizim sifatida namoyon bo‘ladi

Ikki tomonlama kommunikatsiya quyidagi mexanizmlarni o‘z ichiga oladi:

• ijtimoiy so‘rovlar va monitoring;

• jamoatchilik fikrini tahlil qilish;

• auditoriyalar bilan uchrashuvlar, forumlar;

• ijtimoiy tarmoqlarda doimiy fikr almashinuvi.

Ushbu jarayonlar tashkilotga jamoatchilik ehtiyojlarini chuqur tushunish, ular asosida qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Natijada, tashkilot faoliyati ijtimoiy ehtiyojlar bilan hamohang bo‘lib boradi.

Ijobiy imij va reputatsiyani shakllantirish: Imij — bu tashkilotga nisbatan jamoatchilik ongida shakllanadigan umumiy psixologik tasavvurdir.

Reputatsiya esa uzoq muddatli ishonch kapitali bo‘lib, u tashkilotning faoliyati davomida qayd etgan natijalariga asoslanadi.

PR kommunikativ faoliyatida imij va reputatsiya quyidagi yo‘llar bilan shakllantiriladi:

• media bilan samarali hamkorlik;

• ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish;

• korporativ madaniyatni rivojlantirish;

• brending strategiyalarini ishlab chiqish;

• ochiq va halol kommunikatsiya yuritish.

Uzoq muddatli reputatsiya jamoatchilikning ishonchini oshiradi, raqobat ustunligini mustahkamlaydi va tashkilotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Inqirozli vaziyatlarda kommunikatsiya: Inqiroz paytida noto‘g‘ri yoki kechiktirilgan axborot jamoatchilik ishonchini pasaytirishi, tashkilot obro‘siga zarar yetkazishi mumkin. Inqiroz PRining asosiy vazifalari:

• tezkor axborot berish;

• auditoriya xavotirini kamaytirish;

• faktlarga asoslangan aniq pozitsiyani bildirish;

• vaziyat nazorat ostida ekanini ko‘rsatish;

• noto‘g‘ri xabarlarga o‘z vaqtida javob qaytarish.

Samarali inqiroz kommunikatsiyasi tashkilotning reputatsion yo‘qotishlarining oldini oladi, jamoatchilikka ijtimoiy barqarorlik tuyg‘usini yetkazadi.

Xulosa: Jamoatchilik bilan aloqalar (PR) zamonaviy jamiyatning kommunikativ tizimida muhim o‘rin tutuvchi strategik institut sifatida shakllanib bormoqda. Ushbu maqolada PRning kommunikativ vazifalari nazariy va amaliy yondashuvlar asosida tahlil qilindi hamda ularning jamiyat hayotidagi o‘rni keng yoritildi. O‘tkazilgan ilmiy tahlillarga ko‘ra, PRning kommunikativ vazifalari nafaqat axborot tarqatish jarayoni bilan cheklanib qolmay, balki ijtimoiy muloqotni yo‘lga qo‘yish, jamoatchilik fikrini shakllantirish, ijtimoiy barqarorlikni saqlab turish va tashkilotlar faoliyatining davomiyligini ta’minlash kabi ko‘p qirrali funksiyalarni o‘z ichiga oladi.

Birinchidan, PRning axborot uzatish funksiyasi jamiyatdagi ochiqlik va shaffoflik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu funksiya orqali tashkilotlar jamoatchilik bilan muntazam muloqotda bo‘lib, tegishli axborotlarni yetkazadi va ijtimoiy ongda to‘g‘ri tasavvur shakllanishiga zamin yaratadi.

Ikkinchidan, PRning tushuntirish va izohlash funksiyasi murakkab ijtimoiy jarayonlarni jamoatchilik tomonidan to‘g‘ri anglanishini ta’minlaydi. Bu jarayon kommunikativ barqarorlikning saqlanishiga, noto‘g‘ri talqinlar va axborot bo‘shliqlarining oldini olishga yordam beradi. Ayniqsa, islohotlar davri, muhim ijtimoiy qarorlar qabul qilinayotgan paytda PRning ushbu roli yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, ikki tomonlama kommunikatsiya modeli asosida PR jamoatchilikning ehtiyoj va fikrlarini o‘rganib, tashkilot faoliyatini ushbu ehtiyojlar bilan muvofiqlashtiradi. Bu esa jamoatchilik bilan doimiy va konstruktiv dialogning shakllanishiga olib keladi. SHu jihatdan PR nafaqat axborot tarqatuvchi, balki ijtimoiy jarayonlarni boshqaruvchi kommunikativ vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

To‘rtinchidan, PRning imij va reputatsiyani shakllantirishga qaratilgan faoliyati tashkilotning uzoq muddatli muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ijobiy imij jamoatchilik ishonchini oshiradi, hamkorlik munosabatlarini mustahkamlaydi va raqobatbardoshlikni ta’minlaydi. Reputatsiya esa tashkilotning

eng muhim intellektual kapitali sifatida namoyon bo‘lib, uning ijtimoiy mavqeini belgilaydi.

Beshinchidan, inqirozli vaziyatlarda PRning kommunikativ roli alohida ahamiyatga ega. Tezkor, aniq va ishonchli axborot berish orqali PR tashkilotning jamoatchilik oldidagi mas’uliyatini namoyon etadi va xavotirlarni kamaytiradi. Inqiroz kommunikatsiyasining samaradorligi ko‘p jihatdan PR strategiyasining professional darajasiga bog‘liq.

Xulosa qilib aytganda, PRning ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish va jamoatchilik fikrini shakllantirishga qaratilgan faoliyati jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Turli ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar va davlat institutlari o‘rtasidagi muloqot PR orqali tizimli ravishda yo‘lga qo‘yiladi. Bu jamiyatning integratsiyalashuviga, ijtimoiy muammolarning konstruktiv ravishda hal etilishiga va barqaror rivojlanishning ta’minlanishiga olib keladi.

Umuman olganda, PRning jamiyatdagi kommunikativ vazifalari zamonaviy axborot maydonida strategik ahamiyat kasb etadi. Raqamli texnologiyalar, global kommunikatsiya imkoniyatlarining kengayishi PRning vazifalarini yanada murakkab, ammo samarali qilishga xizmat qilmoqda. Kelajakda PRning ijtimoiy boshqaruv, davlat axborot siyosati, biznes kommunikatsiyasi va mediamadaniyat rivojidagi o‘rni yanada ortib borishi shubhasizdir. SHu sababli PR faoliyati bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Зайцев А. В.** PR-коммуникация: диалогическая модель связей с общественностью и современность // *PR-коммуникация: dialogic model of public relations and modernity*. – 2013. – Мақола.

2. **Qosimova N., Bobojonova G.** Axborot xizmatlari uchun amaliy qo‘llanma: jamoatchilik bilan samarali muloqot. – Toshkent : Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2013.

3. **Чумиков А.** Паблик рилейшнз для профессионалов. – Москва, 2000.

4. **Емельянов С. М.** Теория и практика связей с общественностью : учебное пособие для академического бакалавриата. – Москва : Юрайт, 2017.

YOSHLARNI KASBIY YO‘NALISHGA YO‘NALTIRISHDA INNOVATSION USULLAR

Soatov Anvar Mahkamovich

Jizzax politexnika instituti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada yoshlarni kasbiy yo‘nalishga yo‘naltirishda innovatsion usullarning ahamiyati va ularni qo‘llashning samaradorligi tahlil etiladi. Ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va yondashuvlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning kasbga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning kasbiy ko‘nikmalarini shakllantirish hamda mehnat bozorining talablariga mos kadrlarni tayyorlash masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, xorijiy tajribalar va milliy ta’lim tizimidagi innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *kasbiy yo‘naltirish, innovatsion usullar, pedagogik texnologiyalar, o‘quvchilarning qiziqishi, kasbiy ko‘nikmalar, mehnat bozori, xorijiy tajriba, milliy ta’lim tizimi.*

Аннотация: *В статье анализируется значение инновационных методов в профессиональной ориентации молодёжи и эффективность их применения. Рассматриваются вопросы повышения интереса студентов к профессии, формирования их профессиональных навыков и подготовки кадров в соответствии с требованиями рынка труда посредством использования современных педагогических технологий и подходов в образовательном процессе. Также анализируется зарубежный опыт и инновационные подходы в отечественной системе образования.*

Ключевые слова: *профориентация, инновационные методы, педагогические технологии, интерес студентов, профессиональные навыки, рынок труда, зарубежный опыт, отечественная система образования.*

Abstract: *This article analyzes the importance of innovative methods in guiding young people to a professional career and the effectiveness of their application. The issues of increasing students' interest in the profession, forming their professional skills, and training personnel in accordance with the requirements of the labor market through the use of modern pedagogical technologies and approaches in the educational process are considered. Foreign experience and innovative approaches in the national education system are also analyzed.*

Keywords: *career guidance, innovative methods, pedagogical technologies, student interest, professional skills, labor market, foreign experience, national education system.*

Hozirgi kunda yoshlarni kasbga yo‘naltirish masalasi jamiyat taraqqiyoti va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. An‘anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda, innovatsion usullarni qo‘llash orqali ta’lim jarayonini takomillashtirish va yoshlarning kasb tanlashdagi qobiliyatlarini rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va yondashuvlar o‘quvchilarning kasbga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning kasbiy ko‘nikmalarini shakllantirish hamda mehnat bozorining talablariga mos kadrlarni tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi.

Innovatsion usullar, jumladan, interaktiv o‘qitish, loyiha asosida ta’lim berish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va kasbiy yo‘naltirish bo‘yicha individual maslahatlar yoshlarning kasb tanlash jarayonida ongli qaror qabul qilishiga yordam beradi. Bu usullar o‘quvchilarning shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari va mehnat bozoridagi ehtiyojlarni hisobga olgan holda, ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashga qaratilgan.

Shuningdek, xorijiy tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda kasbga yo‘naltirish tizimlari innovatsion yondashuvlar asosida

tashkil etilib, bu borada yuqori samaradorlikka erishilmoqda. Masalan, Kanadada innovatsion tamoyillardan faol foydalangan holda o‘quvchilarning kasbiy o‘zini o‘zi belgilashiga yordam berishning ko‘p bosqichli tizimi yaratilgan.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham yoshlarni kasbga yo‘naltirishda innovatsion usullarni joriy etish orqali ularning kasbiy tayyorgarligini oshirish va mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga erishish mumkin. Bu esa mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yoshlarni kasbiy yo‘nalishga yo‘naltirishda innovatsion usullarni joriy etishda bir qator muammolar mavjud, bular:

Birinchidan, pedagoglarning malakasi yetishmasligi bois ba’zi o‘qituvchilar innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega emaslar, bu esa ta’lim jarayonida zamonaviy usullardan samarali foydalanishga to‘sqinlik qiladi.

Ikkinchidan, resurslarning cheklanganligi bois ta’lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalar va uskunalarning yetishmasligi innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishda qiyinchiliklar tug‘diradi.

Uchunchidan, ota-onalarning ishtiroki pastligi bois ba’zi hollarda ota-onalar farzandlarining kasb tanlash jarayonida faol ishtirok etmaydilar yoki eskirgan qarashlarga ega bo‘lib, bu yoshlarning kasbiy yo‘nalishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, mehnat bozoridagi o‘zgarishlar bois mehnat bozoridagi tezkor o‘zgarishlar va yangi kasblarning paydo bo‘lishi ta’lim tizimining ularga moslashishini talab qiladi, bu esa doimiy yangilanish va moslashuv jarayonini murakkablashtiradi.

Beshinchidan, motivatsiya yetishmasligi bois ba’zi yoshlar kasb tanlashda yetarli motivatsiyaga ega emaslar yoki o‘z qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlashda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Ushbu muammolarni hal etish uchun pedagoglarning malakasini oshirish, ta’lim muassasalarini zamonaviy resurslar bilan ta’minlash, ota-onalarni jarayonga

jalb etish va mehnat bozoridagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatib borish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim.

Demak, bu borada yoshlarni kasbiy yo‘nalishga yo‘naltirishda innovatsion usullarni joriy etishda uchraydigan muammolarni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir, ya’ni:

Birinchidan, pedagoglarning malakasini oshirish yo‘nalishida o‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion usullar bo‘yicha muntazam ravishda o‘qitish va malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Bu ularga yangi yondashuvlarni ta’lim jarayoniga samarali tatbiq etishga yordam beradi.

Ikkinchidan, resurslar bilan ta’minlash yo‘nalishida ta’lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar, laboratoriyalar va boshqa zaruriy uskunalar bilan jihozlash lozim. Bu innovatsion usullarni qo‘llash imkoniyatini kengaytiradi.

Uchunchidan, ota-onalarni jalb etish yo‘nalishida ota-onalar uchun farzandlarining kasb tanlash jarayonida faol ishtirok etishning ahamiyati haqida seminarlar va treninglar o‘tkazish kerak. Bu ularning jarayonga faol qo‘shilishiga va eskirgan qarashlarni o‘zgartirishga yordam beradi.

To‘rtinchidan, mehnat bozorini monitoring qilish yo‘nalishida mehnat bozoridagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatib borish va ta’lim dasturlarini ushbu o‘zgarishlarga mos ravishda yangilab borish lozim. Bu yoshlarni zamonaviy talab va yangi kasblarga tayyorlashga imkon beradi.

Beshinchidan, yoshlarni motivatsiyalash yo‘nalishida o‘quvchilarning qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlashga yordam beradigan psixologik testlar va maslahat xizmatlarini tashkil etish kerak. Shuningdek, muvaffaqiyatli kasb egalari bilan uchrashuvlar va kasbga yo‘naltiruvchi tadbirlar o‘tkazish orqali ularni rag‘batlantirish mumkin.

Shunday ekan, ushbu chora-tadbirlar yoshlarni kasbiy yo‘nalishga yo‘naltirishda innovatsion usullarni samarali joriy etishga va mavjud muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Yoshlarni kasbiy yo‘nalishga yo‘naltirishda innovatsion usullarni qo‘llash bugungi kunda ta’lim tizimining dolzarb masalalaridan biridir. An‘anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali o‘quvchilarning kasb tanlashdagi qobiliyatlarini rivojlantirish va mehnat bozorining talablariga mos kadrlarni tayyorlash mumkin.

Innovatsion usullar, jumladan, interaktiv o‘qitish, loyiha asosida ta’lim berish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va kasbiy yo‘naltirish bo‘yicha individual maslahatlar yoshlarning kasb tanlash jarayonida ongli qaror qabul qilishiga yordam beradi. Bu usullar o‘quvchilarning shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari va mehnat bozoridagi ehtiyojlarni hisobga olgan holda, ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashga qaratilgan.

Biroq, bu jarayonda bir qator muammolar mavjud. Masalan, pedagoglarning innovatsion usullarni qo‘llash bo‘yicha malakasi yetarli emasligi, ta’lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalar va uskunalarning yetishmasligi, ota-onalarning kasb tanlash jarayonida faol ishtirok etmasligi kabi omillar yoshlarning kasbiy yo‘nalishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1. Pedagoglarning malakasini oshirish deganda, bu o‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion usullar bo‘yicha muntazam ravishda o‘qitish va malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur.

2. Resurslar bilan ta’minlash deganda, bu ta’lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar, laboratoriyalar va boshqa zaruriy uskunalar bilan jihozlash lozim.

3. Ota-onalarni jalb etish deganda, bu ota-onalar uchun farzandlarining kasb tanlash jarayonida faol ishtirok etishning ahamiyati haqida seminarlar va treninglar o‘tkazish kerak.

4. Mehnat bozorini monitoring qilish deganda, bu mehnat bozoridagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatib borish va ta’lim dasturlarini ushbu o‘zgarishlarga mos ravishda yangilab borish lozim.

5. Yoshlarni motivatsiyalash deganda, bu o‘quvchilarning qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlashga yordam beradigan psixologik testlar va maslahat xizmatlarini tashkil etish kerak.

Yoshlarni kasbiy yo‘nalishga yo‘naltirishda innovatsion usullardan foydalanish nafaqat zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, balki ta’limda inklyuzivlikni ta’minlash orqali har bir yoshning qobiliyat va imkoniyatlarini inobatga olishni ham anglatadi. Har kim o‘z salohiyatini to‘liq namoyon eta olishi uchun ta’lim muhitida teng imkoniyatlar yaratish muhimdir. Raqamli platformalar, virtual haqiqat texnologiyalari va shaxsiylashtirilgan maslahat tizimlari yordamida imkoniyati cheklangan yoshlarga ham kasbiy ta’lim olishda keng yo‘l ochish mumkin. Shu tariqa, innovatsion yondashuv nafaqat zamonaviy kasblarga yo‘naltirish, balki har bir yoshning o‘z iqtidorini to‘liq ro‘yobga chiqarishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarni kasbiy yo‘nalishga yo‘naltirishda innovatsion usullarni samarali joriy etish ta’lim tizimining sifatini oshirishga, mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga va jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.M.Mirziyoev “Mamlakatimiz va Oliy Majlisning 2019 yildagi taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Oliy Majlisga Murojaatnomasi”. Toshkent., 2018 yil, 28 dekabr.

2. Sh.M.Mirziyoev “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz”. T.: “O‘zbekiston” - 2017. 29-b.

3. G.A.Haydarova, K.U.Pardaeva, B.N.Gapparov “Xalq pedagogikasi”, “Tafakkur” nashriyoti, Toshkent. 2009 yil, 144-151 betlar.

4. B.N.Gapparov, UzAcademia scientific-methodical journal. ISSN (E) – 2181 – 1334. VOL 1, ISSUE 2, august 2020 2 – JILD. 245-247 betlar.

5. Nematillaevich G.B., Egamkulovich K.I. Professional Training-Main Evaluation and Criteria // Journal NX. – S. 411-415.

6. B.N.Gapparov, Sh.R.Gapparova “O’zbekistoinda millatlararo totuvlik, milliy, diniy va siyosiy bag’rikenlikni yanada rivojlantirishning ijtimoiy, falsafiy masalalari” mavzuida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi ilmiy maqolalar to’plami. Toshkent. 21.05.2020 yil, 761-765 betlar.

GABRIEL GARSIA MARKESNING ASARLARIDA VAQT TASVIRI

Nematillayev Akramjon Gofurjonovich,

NamDCHTI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Gabriel Garsia Markesning asarlarida vaqt tushunchasining badiiy ifodalanishi va uning strukturaviy va estetik vazifalari tahlil etiladi. Muallif asosan “Yolg‘izlikning yuz yilligi” va “Vabo vaqtiidagi sevgi” romanlari misolida vaqtning siklik va chiziqli ifodalari, sehrli realizm doirasidagi zamoniylikning elastik xarakteri hamda xotira va retrospektiv usullar yordamida yaratilgan narrativ dinamikani ko‘rsatib beradi. Tadqiqotda vaqtning Markes poetikasidagi o‘rni, Lotin Amerikasi madaniy konteksti bilan bog‘liqligi va insoniy tajribaning murakkab qatlamlari yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Gabriel Garsia Markes, sehrli realizm, zamoniylik, vaqt tasviri, retrospektiv, siklik tarix, Lotin Amerikasi adabiyoti.*

Annotation: *This article examines the depiction of time in the works of Gabriel García Márquez, focusing on its structural and aesthetic functions. The study analyzes “One Hundred Years of Solitude” and “Love in the Time of Cholera” as key examples to illustrate how time is portrayed both cyclically and linearly, revealing its elastic nature within the framework of magical realism. The paper highlights how Márquez uses narrative techniques such as retrospection and subjective memory to construct complex temporal layers, exploring time as a central*

element in his poetics and as a means to reflect the unique cultural context of Latin America and the intricacies of the human condition.

Keywords: *Gabriel García Marquez, magical realism, temporality, time representation, retrospection, cyclic history, Latin American literature.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается изображение времени в творчестве Габриэля Гарсиа Маркеса, уделяя особое внимание его структурным и эстетическим функциям. В качестве ключевых примеров рассматриваются произведения «Сто лет одиночества» и «Любовь во время холеры», иллюстрирующие цикличность и линейность изображения времени, раскрывающие его эластичную природу в рамках магического реализма. В статье рассматривается, как Маркес использует такие повествовательные приемы, как ретроспекция и субъективная память, для построения сложных временных пластов, рассматривая время как центральный элемент своей поэтики и как средство для отражения уникального культурного контекста Латинской Америки и тонкостей человеческого существования.*

Ключевые слова: *Габриэль Гарсиа Маркес, магический реализм, темпоральность, репрезентация времени, ретроспекция, циклическая история, латиноамериканская литература.*

Gabriel García Markizning badiiy olamida vaqt nafaqat tematik masala, balki tarix, afsona va insoniy tajribaning sindirilishi orqali o ‘tadigan strukturaviy printsip va ontologik vositadir. Markiz ijodida vaqt ko‘pincha moslashuvchan, sub ektiv va ba‘zan siklik sifatida tasvirlanadi, u bir yoqlama yoki qat ‘iy emas, balki vaqt tasviri uning romanlari badiiyatini shakllantirish usuliga va personajlarining ongiga chuqur ta‘sir ko ‘rsatadi (Bell-Villada, 1990).

Uning asarlarida Makondo aholisi oilalarining takrorlanuvchi taqdirlari, ellik yildan ortiq davom etgan bir tomonlama sevgi sabr bilan kutilishi yoki shaxsiy xotiraning jamoaviy tarix bilan to‘qnashuvi – bularning barchasi Garsia Markes tadqiq etgan vaqtning ko‘p qirrali jihatlaridir. Vaqtning yemiruvchi, saqlovchi, buzuvchi va yangilovchi xususiyatlari uning estetik qarashlarining markazida turadi

va Lotin Amerikasi o‘ziga xosligini hamda umuman insoniyat holatini chuqur anglash uchun asosiy maydon sifatida xizmat qiladi. Markesning fantastik asarlari o‘quvchini vaqtni voqealar uchun qat’iy asos emas, balki ko‘pincha sehrli xususiyatlarga ega vosita sifatida tasavvur qilishga chorlaydi – bu vosita voqealarni keyingi hodisalar shakllantiradigan uzluksizlik bo‘ylab harakatlantiradi hamda mavjudlikni ifodalovchi barcha narsalarni tartibga soladi va o‘zaro bog‘laydi.

Ko‘plab o‘quvchilar sehrli realizmni Garsia Markes va boshqa XX asr Lotin Amerikasi yozuvchilari bilan bevosita bog‘liq adabiy yo‘nalish sifatida ko‘radilar. Sehrli realistik hikoyalar, odatda, realistik muhitda fantastik yoki afsonaviy elementlarni namoyon etadi va g‘ayrioddiy voqealarni oddiy hol sifatida tasvirlaydi (Carpentier, 1949-yilda “lo real maravilloso” tushunchasi orqali shu g‘oyani tushuntirgan). Bunday fantastik aralashma an’anaviy G‘arb realizmining – ishorali sabab-natija munosabatlari va xronologik vaqtni asos qilgan empirik, ratsionalist epistemologiyasining – qarashlariga qarshi turadi (Zamora & Faris, 1995). Sehrli realistik hikoyalarda vaqt ko‘pincha kamroq ishorali xarakterga ega bo‘ladi: vaqt o‘zining qat’iyligini yo‘qotadi; o‘tmish, hozirgi va kelajak aralashib ketadi, bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lishi yoki hozirgi voqealarni shakllantiruvchi bashoratlar, tiriklar bilan muloqot qiluvchi arvohlar, vaqt aylanishlari va tarixiy jarayonlarning tezlashishi yoki sekinlashishi orqali vaqt o’zgarib, turlicha ko‘rinishda yuzaga chiqishi mumkin.

Vaqtning bunday qiziqarli manipulyatsiyasi shunchaki ko‘zga tashlanadigan bezak emas; sehrli realizm, shu bilan birga, alternativ dunyoqarash tizimlarini tasvirlash yoki sof empirik tarix hikoyasining idrok etilgan chegaralarini tanqid qilish, shuningdek, chiziqli tuzilishga bo‘ysunmaydigan jamoaviy xotira, afsona yoki ongsiz haqiqat shakllarini yuzaga chiqarish vositasi sifatida ham xizmat qiladi (Roh, 1925-yilda bu atamani san’at tanqidida yaratgan, ammo keyinchalik uning adabiyotdagi qo‘llanilishi ancha kengaygan). Shu bois**,** erkin shakllanuvchi, tartibga bo‘ysunmagan **v**aqt tushunchasi sehrli realistik matnlarning narrativ mantiqi va tematik mazmunida asosiy o‘rin tutadi.

Ma’lumki, Gabriel Garsia Markesning “Yolg‘izlikning yuz yilligi” (1967) asari XX asr adabiyotida belgilovchi hodisa sifatida tan olingan bo‘lib, sehrli realizmning eng yuksak cho‘qqilaridan biri hisoblanadi. Asarda epik va afsonaviy vaqt oralig‘ida Karib dengizi tog‘larida joylashgan, tashqi dunyodan ajralgan Makondo shaharchasi hamda Buendiya oilasining avlodlar davomida ko‘tarilishi va qulashi hikoya qilinadi. Asarda vaqt asosan aylanma va qaytuvchan xarakterga ega: tarix rivojlanish emas, balki voqelarning doimiy takrorlanishi, oldindan aytib berilgan kelajak va avlodlar tsikllari orqali yuzaga chiqadi. Asarda so’n ngida nihoyat, qadimiy bashoratlarga muvofiq apokaliptik yakuniy lahza ochiladi (Garsia Markes, 1967).

Romanni tahlil qilar ekanmiz hikoya ichki va tashqi aylanishlarga asoslanadi: ba’zida o‘n yillar bitta gapda ifodalanadi, ba’zida esa bir lahza afsona darajasida cho‘ziladi.

Markesning yana bir “Vabo vaqtidagipaytida sevgi” (1985) asari ham o‘ziga xos badiiy uslubini davom ettiradi, ammo undagi vaqt qamrovi mutlaqo boshqacha. Unda voqealar qat’iy xronologiya bilan chegaralanmaydi, balki chiziqli shaklda rivojlanib, Florentino Arizaning Fermina Dazani ellik bir yil, to‘qqiz oy va to‘rt kun davomida sadoqat bilan kutishi tasvirlanadi (Garsia Markes, 1985).

Bu asarda vaqt shaxsiy iroda, xotira, qarish jarayoni va inson hayotining o‘tkinchiligi bilan bog‘lanib tasvirlanadi. Unda vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib boruvchi obrazlar va fon motivlari, jumladan vabo metafora va ramz sifatida alohida o‘rin egallaydi.

Xulosa o’rnida aytish mukinki, har ikkala roman ham retrospektiv sahnalar (flashback) va xotiraning subyektiv buzilishlarini o‘z ichiga oladi. Ularning vaqt tuzilmalari bardoshlilik va davomiylikni ta’kidlab, “Yolg‘izlikning yuz yilligi”dagi to‘xtovsiz, afsonaviy tsikllardan ko‘ra, voqealarning uzun va uzluksiz chiziqliligini ko‘rsatadi. Shu sababli, bu ikki asar vaqt o‘tishining turli, ammo bir-birini to‘ldiruvchi tasvirlarini beradi. Biri butun bir sulolaning kollektiv tsiklik taqdirini

aks ettirsa, ikkinchisi individual fidoyilik va shaxsiy tajribaning uzoq davom etgan chiziqli xarakterini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Bell-Villada G. H.** *Gabriel García Márquez: The Man and His Work*. – Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1990.
2. **Bloom H. (ed.).** *Gabriel García Márquez*. – New York : Chelsea House Publishers, 1998.
3. **Comrie B.** *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1976.
4. **García Márquez G.** *Love in the Time of Cholera* / trans. by E. Grossman. – New York : Alfred A. Knopf, 1985.
5. **García Márquez G.** *One Hundred Years of Solitude* / trans. by G. Rabassa. – New York : Perennial Classics, 2003. – (Orig. ed.: 1967).

SHAXSNING RIVOJLANISHI, TARBIYASI VA IJTIMOIYLASHUVI

Yoqubaliyeva Dilafro‘z Payzidin qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Abdurahmonova Nazokat Oybekjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Anotatsiya: *Ushbu maqolada shaxsning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi jarayonlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shaxsning biologik va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllanishi, tarbiyaning maqsadli pedagogik jarayon sifatidagi o‘rni hamda ijtimoiy institutlarning – oila, maktab va jamiyatning shaxs kamolotiga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlaridagi asosiy nazariyalar shaxs rivojlanishi va ijtimoiylashuv jarayonining bosqichlari bilan bog‘liq holda izohlanadi.*

Kalit so‘zlar: *Shaxs, rivojlanish, tarbiya, ijtimoiylashuv, psixologik omillar, pedagogik ta’sir, ijtimoiy institutlar, shaxs shakllanishi, oila, maktab, jamiyat, ijtimoiy muhit, individ, identifikatsiya.*

Аннотация: *В статье анализируются процессы развития личности, воспитания и социализации на основе научных источников. Рассматривается формирование личности под влиянием биологических и социальных факторов, роль воспитания как целенаправленного педагогического процесса, а также влияние социальных институтов – семьи, школы и общества – на развитие личности. Также рассматриваются основные теории современной психологии и педагогики в связи с этапами развития личности и социализации.*

Ключевые слова: *Личность, развитие, воспитание, социализация, психологические факторы, педагогическое воздействие, социальные институты, формирование личности, семья, школа, общество, социальная среда, индивид, идентификация.*

Abstract: *This article analyzes the processes of personality development, upbringing and socialization based on scientific sources. The formation of the personality under the influence of biological and social factors, the role of upbringing as a purposeful pedagogical process, and the influence of social institutions - family, school and society - on personality development are highlighted. Also, the main theories of modern psychology and pedagogical sciences are explained in connection with the stages of personality development and socialization.*

Keywords: *Personality, development, upbringing, socialization, psychological factors, pedagogical influence, social institutions, personality formation, family, school, society, social environment, individual, identification.*

Kirish: Shaxsning shakllanishi va rivojlanishi masalalari qadimiy davrlardan boshlab falsafa, pedagogika va psixologiya fanlarining markaziy tadqiqot yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelgan. Aristotel, Ibn Sino, Farobiy kabi mutafakkirlar o‘z asarlarida shaxsning kamolotini tarbiya orqali yuzaga chiqishini ta’kidlab

o‘tganlar. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda esa shaxsning rivojlanishi murakkab, uzluksiz va ko‘p omilli jarayon sifatida baholanadi.Ilmiy adabiyotlarda (L.S. Vygotskiy, J. Piaje, E. Erikson, A. Maslow va boshqalar) shaxs rivojlanishi biologik, psixologik va ijtimoiy omillar o‘zaro ta’siri orqali yuzaga chiqishi qayd etiladi. Ijtimoiylashuv esa bolaning jamiyatning faol a’zosi bo‘lib shakllanishiga xizmat qiluvchi asosiy mexanizm sifatida qaraladi. Tarbiya esa ushbu jarayonning boshqariladigan, maqsadli va yo‘naltirilgan shakli sifatida ta’riflanadi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, shaxsning har tomonlamabarkamol rivojlanishi milliy taraqqiyot, ma’naviy yuksalish va raqobatbardosh avlodni shakllantirishning ustuvor shartidir.

Asosiy qism: Ilmiy manbalarda shaxs rivojlanishi ko‘p omilli jarayon sifatida talqin qilinadi. Psixologiya fanining klassik nazariyalarida ushbu jarayon turli omillar ta’sirida shakllanishi izohlangan. Vygotskiy ta’limotida shaxsning rivojlanishi, eng avvalo, ijtimoiy muhit va faoliyat orqali ro‘y berishi ta’kidlanadi. Uning fikricha, bola yuqori psixik funksiyalarni kattalar bilan o‘zaro hamkorlik jarayonida o‘zlashtiradi va rivojlanish faoliyatning ichki mohiyati bilan bog‘liq holda kechadi. Piaget nazariyasida intellektual rivojlanish bosqichma-bosqich sodir bo‘ladigan tabiiy jarayon sifatida ko‘rilib, bola fikrlashining o‘ziga xos tarkibi har bir yosh bosqichida o‘zgarib borishi asoslab beriladi. Erikson psixososial rivojlanish kontseptsiyasida esa shaxsning kamoloti sakkiz bosqichda amalga oshishi, har bir bosqichda shaxs ma’lum ijtimoiy muammoni hal qilishi orqali keyingi bosqichga muvaffaqiyatli o‘tishi mumkinligi ta’kidlanadi.

Shaxs rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar ilmiy adabiyotlarda biologik, ijtimoiy va faoliyat omillari sifatida tasniflanadi. Biologik omillarga irsiyat, fiziologik xususiyatlar, nerv tizimining individual tipologiyasi kiradi. Ijtimoiy omillar esa tarbiya, muloqot, oila muhiti, madaniy an’ana va ijtimoiy tajriba bilan belgilanadi. Faoliyat komponenti Vygotskiy tomonidan shaxs rivojlanishining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ko‘riladi, chunki aynan faoliyat jarayonida bola bilimni o‘zlashtiradi, ko‘nikma va malakalar shakllanadi, tajriba boyiydi.

Ushbu omillar uyg‘unlashgan holda shaxsning intellektual, axloqiy, emotsional va ijtimoiy jihatdan kamol topishiga zamin yaratadi. Tarbiyaga pedagogik adabiyotlarda maqsadli, rejalashtirilgan va tizimli jarayon sifatida ta’rif beriladi. Ushinskiy tarbiyani shaxsning ma’naviy va axloqiy shakllanishida asosiy omil deb hisoblagan. Tarbiya yo‘nalishlari ichida aqliy tarbiya — o‘quvchilarning bilish faoliyatini, tafakkurini va fikrlash imkoniyatlarini rivojlantiradi; axloqiy tarbiya — ma’naviy qadriyatlar va xulq me’yorlarini singdiradi; jismoniy tarbiya — sog‘lom turmush tarzini shakllantiradi; estetik tarbiya — san’at va go‘zallikni idrok etish qobiliyatini rivojlantiradi; mehnat tarbiyasi esa mehnatga hurmat, mas’uliyat, mustaqillik va xarakter barqarorligini tarkib toptiradi. Tarbiyaning samaradorligi, avvalo, oila va maktab hamkorligiga, pedagogning kasbiy mahoratiga hamda bolaning individualligini inobatga olish darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Ijtimoiylashuv shaxsning jamiyatga moslashuvi, ijtimoiy rollarni egallashi, qadriyat va me’yorlarni o‘zlashtirishi jarayoni sifatida izohlanadi. Ilmiy manbalarda ijtimoiylashuv birlamchi va ikkilamchi bosqichlarga bo‘linadi. Birlamchi ijtimoiylashuvda bola oila orqali nutq, muloqot, xulq me’yorlari, qadriyatlar va e’tiqodlarni o‘zlashtiradi. Oila bola shaxsining boshlang‘ich muloqot kompetensiyalari va axloqiy qarashlarini shakllantiruvchi hal qiluvchi muhit bo‘lib xizmat qiladi. Ikkilamchi ijtimoiylashuv esa maktab, tengdoshlar, axborot vositalari, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlar orqali sodir bo‘ladi. Bu bosqichda bola murakkab ijtimoiy rollarni o‘zlashtirib, jamiyatning faol a’zosiga aylanadi. Ijtimoiylashuvga ta’sir etuvchi omillar sifatida ijtimoiy muhit, muloqot va kommunikatsiya, ta’lim tizimi, zamonaviy axborot texnologiyalari, madaniy qadriyatlar alohida ko‘rsatib o‘tiladi. Hozirgi tadqiqotlarda raqamli makon, internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy madaniyatning shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulqiga kuchli ta’sir ko‘rsatayotgani alohida ta’kidlanadi. Rivojlanish, tarbiya va ijtimoiylashuv o‘zaro uzviy bog‘langan jarayonlardir. Rivojlanish shaxsning umumiy kamolot jarayonini, tarbiya esa ushbu rivojlanishni maqsadli boshqariladigan yo‘nalishda olib borilishini anglatadi. Ijtimoiylashuv esa shaxsning

jamiyat talablariga mos ravishda shakllanishi va ijtimoiy tajriba asosida o‘z o‘rnini topishini ta’minlaydi.

Xulosa: Shaxsning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi uzviy bog‘liq bo‘lgan jarayonlar bo‘lib, insonning har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladi. Rivojlanish jarayonida biologik xususiyatlar, psixologik omillar va ijtimoiy muhit birgalikda ta’sir ko‘rsatadi, tarbiya esa ushbu jarayonni maqsadga yo‘naltirilgan holda boshqaradi. Oila, maktab, tengdoshlar va jamiyatning boshqa institutlari shaxsning ijtimoiy tajribasini shakllantirib, uning qadriyatlari, ijtimoiy rollari va xulq-atvor me’yorlarini belgilab beradi.Zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar shaxs rivojlanishida individual xususiyatlarni hisobga olish, qulay tarbiyaviy muhit yaratish va ijtimoiylashuv imkoniyatlarini kengaytirish muhimligini ta’kidlaydi. Shuning uchun shaxs kamoloti ko‘p tomonlama qo‘llab-quvvatlash, samarali tarbiya va sog‘lom ijtimoiy muhit orqali ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy, L. S. "Psixologiya va pedagogika asoslari" – Moskva: Pedagogika, 1984.
2. Erikson, E. "Identity: Youth and Crisis" – New York: Norton, 1968.
3. Piaje, J. "The Psychology of Intelligence" – Routledge, 1950.
4. Maslow, A. H. "Motivation and Personality" – Harper & Row, 1954.
5. Ushinskiy, K. D. "Oila va maktabda tarbiya" – Moskva: Prosveshchenie, 1968.
6. Курбонов, Ш. "Pedagogika nazariyasi" – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
7. Zokirov, B. "Shaxs va jamiyat" – Toshkent: Fan, 2010.
8. National Council of Educational Research and Training (NCERT). "Psychology of Learning and Development" – India, 2015.

XALQ OG’ZAKI IJODI VA YOZMA ADABIYOTDA “YUSUF VA ZULAYHO” OBRAZLARI

Abdusattorova Muslimaxon Madaminjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti

Tojimatova Zulayxo Abdug‘affor qizi

Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada “Yusuf va Zulayho” dostoni hamda qissa-afsonasi orqali shakllangan obrazlar — diniy matn (Qur’oni Karim)dagi, xalq og‘zaki ijodidagi va mumtoz yozma adabiyotdagi talqinlari jihatidan tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor — boshlang‘ich diniy manbaning matn baxsh etgan asosiy mazmuni bilan klassik mumtoz dostonlardagi badiiy-tasavvufiy kengaytmalarning mosligi hamda farqlariga qaratiladi. Xususan, Abdurahmon Jomiy, hamda (xalq adabiy-an’anasi doirasida) mumkin bo‘lgan Durbek nomi bilan bog‘langan versiyalar ham ko‘rib chiqiladi. Maqola “Yusuf va Zulayho” personajlari orqali sharqiy adabiyot va ma’naviyat me’rosining shakllanishi, ularning jamiyatdagi tarbiyaviy, ma’rifiy rolini aniqlashga harakat qiladi.*

Аннотация: *В данной статье проводится анализ образов, сформированных через поэму и сказание «Юсуф и Зулейха», с точки зрения их интерпретации в религиозном тексте (Коран), устной народной традиции и классической письменной литературе. Основное внимание уделяется соответствию и различиям между основным смыслом исходного религиозного источника и художественно-мистическими расширениями в классических поэмах. В частности, рассматриваются версии, связанные с Абдурахманом Джоми, а также версии, возможные в рамках народной литературной традиции, ассоциируемые с именем Дурбек. Статья пытается определить роль персонажей «Юсуф и Зулейха» в формировании восточной литературы и духовного наследия, а также их воспитательное и просветительское значение в обществе.*

Abstract: *This article analyzes the characters shaped through the poem and tale of “Yusuf and Zulaikha,” examining their interpretations in the religious text (the Qur’an), oral folk tradition, and classical written literature. The main focus is*

on the correspondence and differences between the core meaning conveyed by the original religious source and the artistic-mystical expansions found in classical epic poems. In particular, versions associated with Abdurahman Jami, as well as possible versions linked to the name Durbek within the framework of folk literary tradition, are considered. The article seeks to determine the role of the "Yusuf and Zulaikha" characters in shaping Eastern literature and spiritual heritage, as well as their educational and enlightening influence in society.

Kalit so'zlar: *Yusuf va Zulayho, doston, mumtoz adabiyot, xalq ijodi, Qur'on, Abdurahmon Jomiy, Durbek, tasavvuf, adabiy talqin, obraz.*

Ключевые слова: *Юсуф и Зулейха, поэма, классическая литература, народное творчество, Коран, Абдурахман Джами, Дурбек, суфизм, литературная интерпретация, образ.*

Keywords: *Yusuf and Zulaikha, epic poem, classical literature, folk creativity, Qur'an, Abdurahman Jami, Durbek, Sufism, literary interpretation, character.*

"Yusuf va Zulayho" qissasi — asosan Qur'onda bayon qilingan (Ya'qub alayhissalomning o'g'li — Yusuf alayhissalom, hamda Misrdagi Azizning xotini Zulayho voqeasi). Bu qissa keyinchalik Sharq xalqlarida — arab, fors, turkiy, o'zbek tili va boshqa tillarda og'zaki rivoyatlar, folklor dostonlari, mumtoz adabiyot asarlari — ya'ni keng adabiy-ma'rifiy me'ros shaklida davom etdi. Mumtoz adabiyotda esa bu qissa ko'plab doston, masnaviy, poema va tarjima asarlarida qayta talqin topdi — eng mashhurlaridan biri Jomiy tomonidan yozilgan "Yusuf va Zulayho" dostonidir. Biroq – bu dostonlarning muallifi va yozilgan yili bilan bog'liq ba'zi versiyalar (masalan, Durbekga nisbatan) ham mavjud, lekin ularning asl nusxalari, mualliflik huquqi, aniq tarixiy ko'rsatkichlari nuqtai nazaridan muammoli. Shu bois — "Yusuf va Zulayho" qissasining shakllanishi va rivojlanishi bir necha qatlamli adabiy-ma'naviy jarayon sifatida ko'rilishi lozim: diniy matn → xalq og'zaki ijodi / folklor → mumtoz yozma adabiyot.

Qur'onda "Yusuf" surasi orqali tasvirlangan voqealar, ayniqsa Yusuf alayhissalomning pokligi, qiyinchiliklarga sabr-qaror bilan duch kelishi, Zulayho

tomonidan vasvasaga uchirilishi va yakunda Allohning taqdir-adolatida g‘alaba qozonishi — bu qissa musulmonlar orasida muqaddas va axloqiy saboq manbai. Bu matn diniy-ruhy ma’noga ega: bu yerda go‘zallik, vasvasa, poklik, tavba va Allohga bo‘lgan ishonch timsollari — barcha insonlar uchun ibrat. Qissa diniy tajriba va ma’naviy sinov sifatida talqin qilinadi. Ammo — Qur’onda Zulayho ismi ko‘rsatilmasligi, voqealar tafsilotlari qisqaroq berilishi va asosan diniy ma’noga urg‘u berilishi bilan yozma dostonlardagi badiiy-romantik elementlar hali yo‘q. Shuning uchun — keyingi adabiy talqinlarda bu hikoya kengaytirilishga muhtoj bo‘ldi.

Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostonida hikoya nafaqat tarixiy — diniy voqea sifatida, balki tasavvufiy-romantik syujetga aylangan. Bu asarda Yusuf — go‘zallik, poklik va haqiqat ramzi; Zulayho esa vasvasa, dunyoviy muhabbat va nafs timsoli. Mumtoz dostonlarda, ayniqsa Jomiy versiyasida matn va miniatyura san’ati uyg‘unligi alohida ta’kidlangan — ya’ni hikoya tasvir-badiiy ramzlar, tasviriy unsurlar, falsafiy mazmun bilan boyitilgan. Bu talqin tufayli “Yusuf va Zulayho” faqat diniy rivoyat emas — sufi tajriba, ruhiy intiqom, axloq va muhabbat haqidagi chuqur ma’naviy-estetik asarga aylangan. Shuningdek — bu doston Sharqdagi turli tillar (fors, chag‘atai / turkiy, o‘zbek) va turli xalqlarda moslashtirilgan, tarjima qilingan, yangi badiiy shakllar egallagan. Ba’zi manbalarga ko‘ra, “Yusuf va Zulayho” dostonining muallifi deb Durbek nomi ham zikr qilinadi, yozilgan yil esa abjad hisobiga 812 hijriy (milodiy 1409) deb keladi. Biroq bu versiyaning tarixiy aniqligi, asl nusxalarining mavjudligi, mualliflik huquqi va adabiy meros sifatida ro‘yhatga olinishi nuqtai nazaridan ilmiy adabiyotlarda munozaralar mavjud: ayrim tadqiqotchilar mualliflikni noma’lum deydi. Demak — “Yusuf va Zulayho” dostonining tarixi va manbai ko‘p qatlamli, u da’volar, farazlar va dalillarga asoslangan. Bu esa uni faqat diniy qissa emas, balki adabiy-tarixiy meros sifatida tahlil qilish zaruratini tug‘diradi.

“Yusuf va Zulayho” qissasi xalq og‘zaki ijodida ham keng tarqalgan: rivoyatlar, xalq qissalari, doston-qissa shakllari orqali shakllangan. Xalq ijodidagi

bu shakllar — mumtoz adabiyotga “o‘tish” uchun tayanch bo‘lgan: sabab — oddiy til, xalq tabiatiga yaqin ifoda, keng tarqaluvchanlik. Folklor va og‘zaki rivoyatlar orqali qissa xalqning ongiga singan, ruhiy-ma’naviy saboq shaklida qolgan. Mumtoz dostonlar esa bu xalqiy rivoyatlarni badiiy, estetik, falsafiy darajaga ko‘tarib bergan — shu yo‘l bilan Sharq adabiy merosidagi “qissa-epos” traditsiyasi shakllangan. Mumtoz dostonlar, xususan Jomiy “Yusuf va Zulayho” asarida — poklik, sabr, tavba, chekinish, ruhiy kamolot, haqiqat yo‘lini izlash kabi qadriyatlar asosida — insonning ma’naviy va axloqiy tomonlarini ko‘taradi. Shu bilan birga, doston va qissa Sharq xalqlari madaniy identifikatsiyasining muhim qismi. Turkiy, fors-o‘zbek adabiyotlari orqali bu hikoya milliy-madaniy kontekstda moslashib, o‘z tilida, o‘z ruhida qayta tug‘ilgan. Bu — tarixiy-madaniy meros sifatida “Yusuf va Zulayho” qissasining faqat diniy emas, balki badiiy, adabiy, madaniy, jamiyat-tarbiyaviy ahamiyatini ham ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rajabova M. M. qizi. *“Yusuf va Zulayho” turkumidagi dostonlarning o‘ziga xos xususiyatlari*. – Ilmiy maqola.
2. Isoqulova D. F. qizi. *“Yusuf va Zulayho” asarining Ogahiy tarjimasi haqida*. – Ilmiy maqola, 2025.
3. Murodova R. I. qizi. *The Epic of Yusuf Zulaykho through the Eyes of Alisher Navoi*. – Ilmiy maqola, 2023.
4. Aghamuhammad Muradi, Hairatullah Barlas. *Chag‘atoy tilida “Yusuf va Zulaikha” qissasi*. – Ilmiy maqola.
5. Hajiabadi I. Z. *Jalal al-Din al-Rumi and his view of the story of Joseph and Zulekha in the Holy Quran*. – Ilmiy maqola, 2021.

PROBLEMS IN THE PROCESS OF TRANSLATING ONLINE SPEECH-ACTS BETWEEN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Abduvaliyeva Farangizxon Salohiddin qizi

Fergana State University

Annotation*: This study explores the major linguistic, pragmatic, and cultural challenges that arise in the process of translating online speech acts between English and Uzbek languages. With the rapid growth of digital communication, the accurate translation of speech acts—such as requests, compliments, suggestions, apologies, and criticisms—has become essential for effective intercultural interaction. The research identifies key problems including pragmatic mismatches, cultural non-equivalence, difficulties in translating emojis and internet slang, and the limitations of machine translation tools. The article concludes that translating online speech acts requires a deep understanding of both linguistic structures and socio-pragmatic norms.*

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasida onlayn nutq aktlarini tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan asosiy lingvistik, pragmatik va madaniy muammolarni o‘rganadi. Raqamli muloqotning jadal rivojlanishi sharoitida so‘rov, maqtov, taklif, kechirim so‘rash, tanqid kabi nutq aktlarini aniq tarjima qilish samarali madaniyatlararo muloqot uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot asosiy muammolar sifatida pragmatik nomuvofiqliklar, madaniy mos kelmaslik, emoji va internet jargonlarini tarjima qilishdagi qiyinchiliklar, shuningdek, mashina tarjima vositalarining cheklovlarini aniqlaydi. Maqolada xulosa qilinishicha, onlayn nutq aktlarini tarjima qilish til qurilmalari bilan birga ijtimoiy-pragmatik me’yorlarni ham chuqur tushunishni talab qiladi.*

Аннотация: *В данном исследовании рассматриваются основные лингвистические, прагматические и культурные проблемы, возникающие в процессе перевода онлайн речевых актов между английским и узбекским языками. С быстрым развитием цифровой коммуникации точный перевод речевых актов — таких как просьбы, комплименты, предложения, извинения и критика — становится важным условием эффективного межкультурного взаимодействия. В исследовании выявлены ключевые проблемы, включая*

прагматические несоответствия, культурную неэквивалентность, трудности перевода эмодзи и интернет-сленга, а также ограничения инструментов машинного перевода. В статье делается вывод, что перевод онлайн речевых актов требует глубокого понимания как языковых структур, так и социопрагматических норм.

Key words: *online speech acts; translation problems; English–Uzbek translation; pragmatics; digital communication; cultural equivalence; internet discourse.*

Kalit so‘zlar: *onlayn nutq aktlari; tarjima muammolari; ingliz–o‘zbek tarjimasi; pragmatika; raqamli muloqot; madaniy ekvivalensiya; internet diskursi.*

Ключевые слова: *онлайн речевые акты; проблемы перевода; английско-узбекский перевод; прагматика; цифровая коммуникация; культурная эквивалентность; интернет-дискурс.*

Introduction: In recent years, the widespread use of online communication platforms such as social networks, messaging applications, and discussion forums has significantly changed the nature of interpersonal communication. Online messages often contain speech acts that express intentions such as requesting, greeting, apologizing, or giving advice. Translating these speech acts between English and Uzbek is not a purely linguistic process; it involves understanding context, emotion, politeness norms, and cultural expectations.

Despite the growing demand for translation in digital spaces, relatively little research has discussed the specific problems that arise when transforming online speech acts from English into Uzbek and vice versa. This study aims to identify and analyze these problems from a linguopragmatic perspective. The rapid growth of digital communication technologies has significantly transformed the way individuals interact in the 21st century. Online platforms—including social media networks, messaging applications, and discussion forums—have become primary spaces for exchanging information, emotions, and social actions. Unlike traditional written communication, online discourse is heavily influenced by immediacy, informality,

abbreviated forms, emojis, hashtags, and multimodal content. These elements not only convey information but also serve as essential tools for expressing pragmatic meanings such as tone, intention, and interpersonal attitude.

According to speech act theory (Austin, 1962; Searle, 1969), every utterance performs a communicative function. In online environments, the performance of these functions becomes even more complex due to limited contextual cues and the need to compensate for nonverbal communication. As a result, translating online speech acts from English to Uzbek is not a direct lexical operation; it is a sensitive process that requires identifying the speaker's intended meaning, social positioning, politeness strategies, emotional tone, and cultural expectations. English and Uzbek differ substantially in politeness norms, indirectness patterns, the use of honorifics, and conventionalized expressions of respect. For example, many English online messages are minimalistic and direct ("Send it now," "Call me ASAP"), whereas Uzbek communication typically employs mitigators and politeness markers ("Iltimos, hozir yuboring," "Imkon bo'lsa, qo'ng'iroq qiling"). A literal translation often results in pragmatic failure, where the translated message sounds rude, overly formal, or culturally inappropriate.

Another challenge arises from the digital-specific features of online communication such as emojis, acronyms (LOL, BTW, IMO), hashtags, memes, GIFs, and code-switching practices. These elements act as pragmatic markers that shape meaning beyond the lexical level. Emojis alone can alter the illocutionary force of a message—turning a complaint into a joke or softening criticism. However, many of these symbols do not have direct equivalents in Uzbek digital discourse.

Literature review: Several studies have explored online language pragmatics and digital discourse. Crystal (2011) highlights the hybrid nature of internet language, which combines features of speech and writing. Herring (2013) notes that online environments amplify pragmatic ambiguity due to the absence of paralinguistic cues. These characteristics complicate translation processes. In the field of translation studies, Baker (1992) and House (2015) outline the complexities

of cultural non-equivalence and pragmatic loss. However, research specifically focusing on English–Uzbek translation remains limited. Uzbek scholars have analyzed politeness norms, speech act performance, and cultural communication patterns, but few have examined their application in online translation contexts.

The existing literature indicates that digital discourse requires a multidimensional approach combining pragmatics, sociolinguistics, translation theory, and communication studies. This paper extends current insights by focusing on English–Uzbek online speech act translation challenges.

The main findings and results: The study revealed several key issues that arise in the translation of online speech acts between English and Uzbek. One of the most prominent problems is the pragmatic mismatch between the two languages. English online communication generally favors brevity and explicitness, whereas Uzbek speakers tend to rely on indirectness, politeness markers, and contextual cues to maintain social harmony. As a result, direct translations from English often sound too harsh or abrupt in Uzbek, causing potential misunderstandings or unintended impoliteness.Another significant problem concerns cultural non-equivalence. The two languages encode different cultural expectations in expressions of gratitude, apology, respect, and disagreement. Certain Uzbek honorific expressions, such as “ota-onangizga salom ayting,” do not have direct equivalents in English, while many English informal expressions like “No worries” or “You rock!” lack natural, standardized Uzbek translations. These culturally embedded speech acts require careful adaptation rather than literal translation.Digital symbols and emojis also present challenges in translation. In many online contexts, emojis replace entire speech acts, performing expressive or interpersonal functions. However, the same emoji can carry several possible meanings depending on context. For instance, the 🙏 emoji may signal gratitude, a polite request, or a religious gesture. Machine translation tools frequently fail to capture these pragmatic nuances, resulting in incomplete or inaccurate translations.Internet slang and abbreviations further complicate the translation process. Shortened forms such as LOL, BTW, and IDK

are deeply integrated into English digital communication, yet they do not have widely accepted equivalents in Uzbek. Their translation often results in unnatural phrasing or reduced pragmatic force. Similarly, code-switching is common among Uzbek bilingual users, who mix English and Uzbek within the same message. Translating these hybrid expressions can erase markers of identity, informality, or social belonging that are essential to the original message's meaning.Finally, the limitations of machine translation tools contribute to many translation failures. Automated systems typically prioritize lexical accuracy and grammatical structure, but they cannot reliably interpret tone, politeness strategies, or implicit meanings. As a result, machine-translated speech acts often fail to meet the socio-pragmatic expectations of the target language community.Overall, these findings show that translating online speech acts is not merely a linguistic operation but fundamentally a pragmatic and cultural task. Literal translation cannot adequately express the intended meaning of online messages, especially when tone, emotion, or interpersonal relationships are conveyed indirectly. The translator must have a deep understanding of the digital norms of both languages, the social expectations of the communicative context, the politeness strategies typical of each culture, and the role of emojis, metaphors, and slang in shaping meaning. Moreover, the widespread influence of English on Uzbek online discourse has resulted in hybrid forms of communication that traditional translation approaches cannot fully address. Therefore, effective translation requires a flexible, context-sensitive strategy that combines cultural adaptation with linguistic transformation to preserve both meaning and communicative intent.

Conclusion: In conclusion, translating online speech acts between English and Uzbek is a complex task that requires more than lexical equivalence. The primary problems include pragmatic mismatches, cultural non-equivalence, difficulties in interpreting emojis and internet slang, and the limitations of machine translation tools. Understanding how speech acts function in digital environments is essential for producing accurate, culturally appropriate translations.

Further studies should investigate how bilingual users negotiate meaning in online multilingual environments and how translation tools can be improved to handle pragmatic meaning more effectively.

References

1. **Austin J. L.** How to Do Things with Words. – New York: Oxford University Press, 1965. – 166 p.
2. **Searle J. R.** Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
3. **Seuren P. A. M.** Semantic Syntax. – Oxford: Blackwell, 1996. – 320 p.
4. **Herring S. C.** Discourse in Web 2.0: Familiar, reconfigured, and emergent // *Discourse*. – 2013. – Vol. 2. – P. 1–26.
5. **Jassem Z. A.** The Arabic origins of English and Indo-European “life and death terms”: A radical linguistic theory approach // *International Journal of English and Education*. – 2015. – Vol. 4, No. 1. – P. 322–345.
6. **Sapir E.** The problem of noun incorporation in American languages // *American Anthropologist*. – 1911. – Vol. 13, No. 2. – P. 250–282.
7. **Trager G. L.** Taos IV: Morphemics, syntax, semology in nouns and in pronominal reference // *International Journal of American Linguistics*. – 1961. – Vol. 27, No. 3. – P. 211–222. – URL: https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/464634 (murojaat sanasi: 2025).
8. **Chomsky N.** Logical structure in language // *Journal of the American Society for Information Science*. – 1957. – Vol. 8, No. 4. – P. 284. – DOI: https://doi.org/10.1002/asi.5090080406
9. **Hall E. T.** A system for the notation of proxemic behavior // *American Anthropologist*. – 1963. – Vol. 65, No. 5. – P. 1003–1026. – URL: https://www.jstor.org/stable/668580 (murojaat sanasi: 2025).

10. **Gove P. B.** Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged. Vol. 1. – Springfield, MA: Merriam-Webster, 1981. – 2662 p.
11. **Brown J. D., Bailey K. M.** A categorical instrument for scoring second language writing skills // *Language Learning*. – 1984. – Vol. 34, No. 4. – P. 21–38. – DOI: https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1984.tb00350.x
12. **Atchison J.** The well-tempered tongue: The politics of standard English in the high school // *Journal of Language and Social Psychology*. – 1987. – Vol. 6, No. 2. – P. 135–137. – DOI: https://doi.org/10.1177/0261927X8700600205
13. **Yule G.** Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 138 p.
14. **Danesi M.** The Semiotics of Emoji: The Rise of Visual Language in the Age of the Internet. – London: Bloomsbury, 2017. – 256 p.
15. **Fullwood C., Orchard L. J., Floyd S.** Emojis and emotional expression in digital communication // *Computers in Human Behavior*. – 2016. – Vol. 61. – P. 150–158.
16. **Stark L.** The emotional life of emojis // *Social Media & Society*. – 2020. – Vol. 6, No. 3. – P. 1–11.
17. **Hojiyev A.** O‘zbek tilining izohli lug‘ati: pragmalingvistik izohlar. – Toshkent: Fan, 2006. – 560 b.
18. **G‘afforov N.** Pragmalingvistika va uning o‘zbek tilshunosligidagi tadqiqi // *O‘zbek tili va adabiyoti*. – 2019. – № 4. – B. 25–32.

FIZIKA LABORATORIYALARIDA XAVFSIZ VIRTUAL EKSPERIMENTLAR YARATISHNING METODIK TALABLARI

Abduvasiyev Sardor Bahrom o‘g‘li

Jizzakh State Pedagogical Institute

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalari misolida fizika fanidagi ayrim laboratoriya mashg'ulotlarini vizual modellashtirish orqali xavfsiz laboratoriya muhitini yaratish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Amaliy sharoitda bajarilishi yuqori xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan tajribalarni virtual va vizual ko'rinishda namoyish etishning afzalliklari, ularni o'qitish jarayoniga samarali integratsiya qilish bo'yicha metodik tavsiyalar ham beriladi. Mazkur yondashuv talabalarning tushuncha hosil qilish jarayonini yengillashtirishi, xavfsizlikni ta'minlashi hamda tajriba natijalarini mukammal tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirishi bilan ahamiyatlidir.*

Kalit so`zlar: *Virtual eksprement, real labaratoriya, modellashtirish, vizual simulyatsiya, virtual labaratoriya, simulyatsiya, modellashtirish.*

Аннотация: *В данной статье анализируются возможности создания безопасной лабораторной среды посредством визуального моделирования отдельных лабораторных занятий по физике на примере студентов высших учебных заведений. Рассматриваются преимущества демонстрации опытов, выполнение которых в реальных условиях может представлять повышенную опасность, в виртуальном и визуальном формате, а также приводятся методические рекомендации по их эффективной интеграции в процесс обучения. Такой подход способствует облегчению формирования понятий у студентов, обеспечивает безопасность и расширяет возможности всестороннего анализа результатов экспериментов.*

Ключевые слова: *виртуальный эксперимент, реальная лаборатория, моделирование, визуальная симуляция, виртуальная лаборатория, симуляция, моделирование.*

Annotation: *This article analyzes the possibilities of creating a safe laboratory environment through visual modeling of certain physics laboratory activities, using higher education students as an example. The advantages of demonstrating experiments that may pose increased risks when performed in real conditions in a virtual and visual format are examined, and methodological recommendations are*

provided for their effective integration into the teaching process. This approach is significant as it facilitates students' conceptual understanding, ensures safety, and expands the opportunities for thorough analysis of experimental results.

Keywords: *virtual experiment, real laboratory, modeling, visual simulation, virtual laboratory, simulation, modeling.*

Zamonaviy ta’lim jarayonida laboratoriya mashg‘ulotlari fizika fanining mazmunini chuqur o‘zlashtirishda muhim o‘rin tutadi. Biroq ayrim tajribalar amaliy sharoitda yuqori kuchlanish, ionlashtiruvchi nurlanish, portlovchi reaksiyalar yoki tezlashgan zarrachalar bilan bog‘liq bo‘lgani sababli ularni real laboratoriyada bajarish talabalarning xavfsizligi nuqtai nazaridan cheklangan bo‘ladi. Shu bois, so‘nggi yillarda virtual laboratoriyalar, vizual simulyatsiyalar va raqamli modellar yordamida xavfsiz o‘quv muhitini yaratish ta’lim amaliyotida keng qo‘llanilmoqda. Virtual laboratoriyalar real jarayonlarning asosiy qonuniyatlarini tiklash, parametrlarni o‘zgartirib tajriba natijalarini kuzatish, murakkab fizik hodisalarni xavfsiz va interaktiv tarzda o‘rganish imkonini beradi. Ayniqsa, vizual modellashtirish orqali fizik jarayonlarning bosqichma-bosqich tasvirlanishi talabalarning tasavvurini boyitadi, mavzuni chuqur anglashga yordam beradi va o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Mazkur maqolada xavfli yoki amalda bajarilishi qiyin bo‘lgan laboratoriya ishlarini vizual ko‘rinishda yaratishning didaktik ahamiyati, ularni ta’lim jarayoniga joriy etishning metodik yondashuvlari hamda talabalarda eksperimentdan to‘g‘ri foydalana olish kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari yoritiladi.

Fizika fanida tabiiy hodisalarni bevosita kuzatish va amaliy tajribalar orqali o‘rganish o‘quv jarayonining asosiy tarkibiy qismidir. Biroq, talabalarning xavfsizligi, laboratoriya jihozlarining yetishmasligi, moddiy-texnik bazaning cheklanganligi yoki individual ishlash uchun imkoniyatlarning kamligi natijasida barcha eksperimentlarni real sharoitda amalga oshirish doimo ham mumkin emas. Shu nuqtai nazardan, vizual modellashtirish va virtual laboratoriyalar aynan fizik hodisalarni xavfsiz, aniq va interaktiv shaklda o‘rganishga yordam beruvchi

zamonaviy didaktik vosita sifatida o‘z o‘rniga ega bo‘lmoqda. Virtual laboratoriyalar fizik jarayonlarning real modeliga asoslanadi va talabalarga parametrlarni mustaqil o‘zgartirish, tajriba sharoitlarini simulyatsiya qilish hamda natijalarni tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Bunday simulyatsiya muhiti ayniqsa elektromagnit maydonlar, radioaktiv parchalanish, yuqori kuchlanish ostida sodir bo‘ladigan jarayonlar yoki murakkab mexanik tebranishlar kabi ko‘plab xavfli yoki kuzatishga qiyin bo‘lgan hodisalarni o‘rganishda nihoyatda samarali hisoblanadi. Vizual modellar esa o‘quvchining abstrakt fizik tushunchalarni ko‘rish, taqqoslash va tushunish jarayonini osonlashtiradi. Masalan, elektr maydon chiziqlarining shakllanishi, magnit oqimning taqsimlanishi, issiqlik almashinuvi yoki kvant hodisalarining grafik tasviri orqali talabaning mavzuga qiziqishi ortadi, jarayonlar yaxshiroq idrok qilinadi va bilimlar mustahkamlanadi.

Quyida ayrim xavfli laboratoriya tajribalarini visual modellashtirish zaruratini ko`rib chiqamiz:

Ba’zi fizik tajribalar real sharoitda talaba sog‘lig‘i va laboratoriya jihozlari uchun xavf tug‘dirishi mumkin. Masalan:

- yuqori kuchlanish bilan bog‘liq tajribalar (Tesla transformatori, elektr yoyi),
- ionlashtiruvchi nurlanish manbalari bilan ishlash (alfa, beta, gamma nurlar),
- vakuum kameralari va tezlashgan zarrachalar bilan bog‘liq tajribalar,
- kuchli magnit maydonli qurilmalar (solenoidlar, elektromagnitlar),
- yuqori haroratli yoki portlovchi moddalar ishtirokidagi jarayonlar.

Bunday holatlarda vizual simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar talabalarga jarayonni xavfsiz tarzda o‘rganish imkonini beradi. Talaba jarayonning bosqichlarini, o‘zgaruvchilar ta’sirini va natijaning fizik mazmunini tushunadi, biroq hech qanday xavfga duch kelmaydi. Shu sababli, virtual laboratoriyalar talabalarning xavfsizligini ta’minlagan holda real laboratoriya tajribasining didaktik mohiyatini saqlab qolishga yordam beradi. Aynan shu jihatlar oliy ta’limda virtual eksperimentlarning ahamiyatini yanada oshirmoqda, chunki ular ta’lim jarayonini

diversifikatsiya qiladi, xavfli tajribalarni xavfsiz shaklda o‘rgatadi va talabalarning ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Virtual laboratoriya muhitini yaratish jarayonida vizual modellashtirish va interfaol simulyatsiya texnologiyalarining qo‘llanilishi fizika ta’limi jarayonining sifatini oshirishda hamda talabalarning xavfsizligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Virtual laboratoriyalar murakkab fizik jarayonlarning real sharoitdagi xatarlarini bartaraf etgan holda talabalarga eksperimentlarni chuqur va tizimli o‘rganish imkoniyatini beradi. Bu, avvalo, yuqori kuchlanish, ionlashtiruvchi nurlanish, yuqori tezlanishdagi zarrachalar, kuchli elektromagnit maydonlar, portlovchi moddalar va boshqa xavfli fizik hodisalar bilan bog‘liq tajribalarni xavfsiz tarzda modellashtirish imkonini yaratadi. Shuningdek, vizual modellashtirish talabalarga jarayonning bosqichma-bosqich dinamikasini, parametrlar o‘zgarishining natijalarga ta’sirini va hodisalarning sabab-oqibat bog‘liqligini aniq idrok etishga yordam beradi, bu esa ularning ilmiy tafakkurini rivojlantirish va eksperimental fikrlash ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Virtual laboratoriyalarni yaratishda asosiy metodik talablar real fizik qonuniyatlarga moslik, interfaol boshqaruv imkoniyatlari, vizualizatsiya sifati va didaktik moslik bilan belgilanadi. Har bir model o‘quv dasturi maqsadlariga muvofiq bo‘lib, talabalarga parametrlarni mustaqil boshqarish, natijalarni real vaqt rejimida kuzatish, o‘zgarishlarning grafik ko‘rinishlarini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Bu esa tajriba jarayonida eksperimental nazariyalarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, murakkab tushunchalarni vizual va interaktiv tarzda o‘zlashtirish imkonini oshiradi. Shuningdek, virtual laboratoriyalar metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan holda, talabalarga ilmiy izlanish, xulosalar chiqarish va eksperiment natijalarini taqqoslash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, virtual laboratoriyalar o‘quv jarayonining individualizatsiyasini ta’minlaydi, ya’ni talabalar o‘z tempo va darajalariga mos ravishda tajribalarni o‘rganishi, qo‘shimcha izohlar va yordam oynalaridan foydalanishi, mustaqil tahlil qilish va o‘z xulosalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Shu tariqa, virtual laboratoriyalar nafaqat xavfsiz va samarali o‘rganish muhiti yaratadi, balki talabalarda ilmiy kompetensiyalar, analitik fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Jadval 1. Virtual laborattoriyalarni yaratishda metodik talablar va ularning ta’limiy ahamiyati

№	Metodik talablar	Ta’limiy ahamiyati / Izohi
1	Real fizik qonuniyatlarga moslik	Virtual model fizik jarayonning qonuniyatlarini to’liq aks ettirishi, talabalarga tajribani nazariy asos bilan
2	Interfaol boshqaruv imkoniyatlari	Talabalar parametriarni mustaqil o’zgartirishi, natijalarni real vaqt rejimida kuzatishi va tajribanai tahlil qilishi mumkin
3	Vizualizatsiya sifati va ilmiy aniqlik	Fizik jarayonlar grafik, animatsiya va diagrammalat yordamida aniq va bosqichma-bosqich tasvirlanadi, mavzuni tushunish va idrok qilish osonlashadi
4	Xavfsizlikni ta’minlash	Yuqori kuchlanish, ionlashtiruvchi nurlanish, portlovchi moddalar kabi xavfli tajribalarni xavns: simulyatsiya qilish mumkin bo’ladi
5	Didaktik moslik	Har bir model o’quv dasturi maqsaddariga mos bo’lishi, talabalarning tushuncha hosil qilish va eksperimentdan
6	Individualizastiya va moslashuvchanlik	Talabalar o’z tempo va darajalariga mos ishlashi, qo’shimcha izohlar va yordam oynalaridan foydamishi

Quyidagi jadvalda virtual labaratoriyalarga qo`yiladigan metodik talablar keltirilgan

Umuman olganda, virtual laboratoriya yondashuvi fizika ta’limida xavfli tajribalarni xavfsiz modellashtirish, nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan uyg‘unlashtirish, talabaning eksperimental fikrlash ko‘nikmalarini mustahkamlash va o‘quv jarayonini interaktiv, individual va nazariy asoslangan shaklda tashkil etish imkoniyatlarini kengaytiradi, bu esa oliy ta’limda ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa o`rida aytish mumkun-ki, fizika fanida xavfli yoki murakkab laboratoriya tajribalarini talabalarga xavfsiz tarzda o‘rgatishda virtual laboratoriyalar va vizual modellashtirishning ahamiyati katta. Oliy ta’lim muassasalari misolida tahlil qilingan yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, virtual laboratoriyalar talabalarga real jarayonlarning qonuniyatlarini to‘liq idrok etish, parametrlarni boshqarish, natijalarni tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Shu bilan birga, ular xavfsizlikni ta’minlash, o‘quv jarayonini interaktiv va individual darajada moslashtirish, murakkab tushunchalarni vizual va interfaol tarzda o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Jadvalda ko‘rsatilgan metodik talablar esa virtual laboratoriyalarni yaratishda ilmiy aniqlik, didaktik moslik, xavfsizlik va talaba kompetensiyalarini rivojlantirish kabi asosiy tamoyillarni ta’minlash zarurligini isbotlaydi. Umuman olganda, virtual laboratoriyalar ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi, xavfli tajribalarni xavfsiz muhitda o‘rganish imkoniyatini yaratadi va talabalarning eksperimental fikrlash qobiliyatini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **To‘raqulov B.** Fizika fanida virtual laboratoriya ishlanmalaridan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklari // *Journal of Physics and Technology Education*. – 2021. – № 6.
   (Maqolada VR, AR va interaktiv ta’lim texnologiyalarining o‘quv jarayonidagi o‘rni yoritilgan.)
2. **Tilavova T. B.** Virtual laboratory technologies as a means of improving the quality of university students’ training // *Web of Teachers: Inderscience Research*. – 2025. – Vol. 3, № 4.
3. **Abduvasiyev S. B. o‘g‘li.** VR simulyatorlar asosida kvant fizikasi elementlarini o‘qitishning psixologik va pedagogik asoslari // *Ilm-fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta’limning rivojlanish omillari*. – 2025. – 12-to‘plam.

4. **Abduvasiyev S. B. o‘g‘li.** Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalarining ta’lim tizimiga ta’siri: psixologik, kognitiv va amaliy asoslar hamda STEAM ta’limining Yangi O‘zbekiston sharoitidagi ahamiyati // *Global bilim maydonida Yangi O‘zbekiston yoshlarining munosib o‘rnini ta’minlashda STEAM ta’limining ahamiyati*. – Namangan, 2025.

O‘QUVCHILARNING ILMIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH

Yoqubaliyeva Dilafro‘z Payzidin qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Avazbekova Muxlisa Toxirjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari, ta’lim jarayonida ilmiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik va pedagogik omillari, shuningdek, mazkur jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan didaktik yondashuvlar yoritiladi. Ilmiy dunyoqarashning asosiy tarkibiy tarkibiy qismlari — ilmiy bilimlar tizimi, mantiqiy fikrlash, qonuniyatlarni anglash, tadqiqot madaniyati va tanqidiy tafakkur — o‘quvchi shaxsida qanday shakllanishi ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.*

Kalit so’zlar: *Ilmiy dunyoqarash, ilmiy tafakkur, ilmiy e’tiqod, mantiqiy fikrlash, sabab-oqibat bog‘liqligi, tadqiqot madaniyati, integrativ ta’lim, muammoli vaziyat, STEAM, eksperiment, kuzatish, innovatsion pedagogika, didaktik yondashuv.*

Аннотация:*В статье рассматриваются теоретико методологические основы формирования научного мировоззрения студентов, психолого-педагогические факторы развития научного мышления в*

образовательном процессе, а также дидактические подходы, способствующие повышению эффективности этого процесса. На основе научных источников анализируются основные компоненты научного мировоззрения: система научных знаний, логическое мышление, понимание закономерностей, исследовательская культура и критическое мышление.

Ключевые слова: *Научное мировоззрение, научное мышление, научные убеждения, логическое мышление, причинно-следственные связи, исследовательская культура, интегративное образование, проблемная ситуация, STEAM, эксперимент, наблюдение, инновационная педагогика, дидактический подход.*

Abstract: *This article discusses the theoretical and methodological foundations of the formation of students' scientific worldview, psychological and pedagogical factors of developing scientific thinking in the educational process, as well as didactic approaches that serve to increase the effectiveness of this process. The main components of the scientific worldview - a system of scientific knowledge, logical thinking, understanding of patterns, research culture and critical thinking - are analyzed based on scientific sources.*

Keywords: *Scientific worldview, scientific thinking, scientific beliefs, logical thinking, cause-and-effect relationships, research culture, integrative education, problem situation, STEAM, experiment, observation, innovative pedagogy, didactic approach.*

Kirish: Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish ta’lim tizimining eng ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ilmiy dunyoqarash o‘quvchining borliqni ilmiy asoslarda anglay olishi, hodisa va jarayonlarning sababiy bog‘liqliklarini tushunishi, ilmiy tamoyillar asosida fikr yurita olishi bilan izohlanadi. Jahon pedagogikasida Dewey, Bruner, Vygotskiy, Piaget kabi olimlarning ilmiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan qarashlari ushbu jarayonni chuqur anglashda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekistonda olib borilayotgan ta’lim islohotlari, xususan, kompetensiyaviy

yondashuvning amaliyotga joriy qilinishi, STEAM ta’limining rivojlanishi, innovatsion laboratoriya jihozlarining maktablarga kirib kelishi o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratmoqda. Shu bois ushbu maqolada o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga doir ilmiy-nazariy manbalar, psixologik omillar va pedagogik metodlarning mohiyati chuqur tahlil qilinadi.

Asosiy qism: O‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashi, avvalo, ularning ilmiy bilimlarni o‘zlashtirish darajasi, ilmiy tamoyillarni anglash qobiliyati va real jarayonlarni ilmiy asosda talqin qila olish ko‘nikmalari asosida shakllanadi. Ilmiy dunyoqarash o‘z ichiga borliq haqidagi ilmiy bilimlar tizimini, mantiqiy fikrlash jarayonini, dalillash, asoslash, umumlashtirish kabi intellektual amallarni va shaxsning ilmiy e’tiqodlarini qamrab oladi. Vygotskiy ta’kidlaganidek, ilmiy tushunchalar shaxsda bosqichma-bosqich rivojlanadi va ular o‘quv faoliyati davomida mustahkamlanib boradi. Shu bois ta’lim jarayonini ilmiylik tamoyili asosida tashkil etish o‘quvchining dunyoqarashini tizimli ravishda rivojlantiradi. O‘qituvchi ushbu jarayonning asosiy boshqaruvchisi bo‘lib, o‘quvchilarni ilmiy izlanish va fikrlashga yo‘naltiruvchi vositachi vazifasini bajaradi. Uning pedagogik mahorati o‘quv materialini ilmiy asosda tanlash, uni mantiqiy ketma-ketlikda bayon etish, muammoli vaziyatlar yaratish, tajribalar va kuzatishlar orqali o‘quvchini ilmiy faoliyatga jalb eta olishda namoyon bo‘ladi. Bruner ta’kidlagan faol bilim olish modeli o‘quvchining tayyor bilimni emas, balki uni mustaqil izlanish jarayonida egallashi zarurligini asoslaydi. Shu bois laboratoriya ishlari, tadqiqot loyihalari, kuzatishlar, amaliy mashg‘ulotlar va interfaol metodlar ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning eng samarali vositalaridan sanaladi.

Ta’lim jarayonida muammoli vaziyatlardan foydalanish o‘quvchilarni hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni mustaqil aniqlashga, taxminlar ilgari surishga, dalillarni tahlil qilishga va xulosalar chiqarishga o‘rgatadi. Bu metod ilmiy izlanishning tabiiy bosqichlarini maktab sharoitida namoyon etadi. STEAM yondashuvi o‘quvchilarni ilmiy, texnologik, muhandislik, matematika va san’at

bilimlarining uyg‘unlashgan holda qo‘llanishiga yo‘naltiradi. Bu integrativ ta’lim modeli real hayotiy masalalarni ilmiy asosda hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi va o‘quvchilarni ijodkorlikka undaydi. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda kuzatish va tajriba metodlari alohida ahamiyatga ega. Kuzatish jarayonida o‘quvchi voqelikni bevosita idrok etadi, o‘zining subyektiv tasavvurlarini ilmiy asosga soladi va jarayonlarning mohiyatini anglashga intiladi. Tajribalar esa nazariy bilimlarni amalda sinash, ularni tasdiqlash yoki rad etish imkonini beradi. Natijalarni qayd etish, solishtirish, umumlashtirish, xulosa chiqarish kabi jarayonlar ilmiy fikrlashning shakllanishida muhim o‘rin tutadi.

Zamonaviy ta’lim amaliyotida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ham ilmiy dunyoqarashning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi. Tanqidiy fikrlash o‘quvchiga ma’lumotlarni tahlil qilish, solishtirish, dalillarga tayanib xulosa chiqarish, turli qarashlarni baholash imkonini beradi. Bu ko‘nikma ayniqsa axborot oqimi nihoyatda kuchaygan bugungi davrda o‘quvchilarni noto‘g‘ri va ilmiy asossiz ma’lumotlardan himoya qiladi. O‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishni yanada samarali tashkil etish uchun o‘qituvchilar tomonidan zamonaviy ilmiy ma’lumotlardan muntazam foydalanish, o‘quv dasturlarini real hayotga moslashtirish, kichik tadqiqot loyihalarini tashkil etish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish, raqamli texnologiyalar va virtual laboratoriyalardan foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o‘quvchilarni ilmiy muloqotga jalb etish, ularda bahs-munozara madaniyatini shakllantirish, mustaqil izlanishga rag‘batlantirish ham ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa: O‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish bugungi ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning mazmuni o‘quvchilarning ilmiy bilimlarni ongli ravishda egallashi, mantiqiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishi, hodisa va jarayonlarni ilmiy tamoyillar asosida talqin qila olishini ta’minlashdan iboratdir. Ilmiy dunyoqarashning shakllanishi uzluksiz pedagogik jarayon bo‘lib, o‘qituvchining metodik mahorati, ta’lim jarayonining ilmiylikka asoslanganligi, muammoli vaziyatlar, tajribalar, kuzatishlar, tadqiqot

loyihalari va STEAM yondashuvining muntazam tatbiq etilishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shuningdek, tanqidiy fikrlashni shakllantirish, zamonaviy axborot manbalaridan to‘g‘ri foydalanish, tajriba va amaliy mashg‘ulotlarga asoslangan o‘qitish o‘quvchilarda ilmiy qarashlarning barqarorligini oshiradi. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish faqat alohida metodlar majmui emas, balki butun ta’lim jarayonining ilmiy asosda tashkil etilishi, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi faol hamkorlik, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni maqsadga muvofiq qo‘llash orqali samarali kechadigan kompleks pedagogik jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy, L. S. Pedagogik psixologiya. — Moskva: Pedagogika, 1991.

2. Dewey, J. How We Think. — Boston: D. C. Heath & Co., 1933.

3. Bruner, J. S. The Process of Education. — Cambridge: Harvard University Press, 1960.

4. Piaget, J. The Child’s Conception of the World. — London: Routledge & Kegan Paul, 1929.

5. Xodjayeva, M. Pedagogik innovatsiyalar va interfaol metodlar. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.

6. Yo‘ldoshev, J., Usmonov, S. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: “O‘qituvchi”, 2006.

TARBIYA FANI DOIRASIDA AXLOQIY VA MA’NAVIY BARKAMOLLIKNI SHAKLLANTIRISHDA HADISIY TAMOYILLAR VA PEDAGOGIK STRATEGIYALAR

Axmedov Boburjon Vasikovich,

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada hadislar asosida tarbiya fanining zamonaviy pedagogik jarayondagi roli o‘rganiladi. Tadqiqotda hadislarning axloqiy, ma’naviy*

va ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirishdagi ahamiyati, shuningdek, oilaviy va maktab muhiti orqali ularni tarbiyaviy amaliyotga tatbiq etish usullari tahlil qilinadi. Pedagogika fanlari doktori Musayeva Nodira Maxmudovnaning ilmiy qarashlariga tayangan holda, hadislar tarbiya fanida metodik asos sifatida baholanadi va yosh avlodni axloqiy-barkamol shaxs sifatida tarbiyalash vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, maqolada hadislarning ekologik madaniyat va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishdagi roli ham yoritilgan.

Tayanch so‘zlar. *Hadis, tarbiya fani, axloqiy tarbiya, ma’naviy qadriyatlar, pedagogika, oilaviy tarbiya, ekologik madaniyat.*

Аннотация. *В статье исследуется роль педагогики, основанной на хадисах, в современном образовательном процессе. Анализируются влияние хадисов на формирование нравственных, духовных и социальных ценностей, а также методы их применения в рамках семейного и школьного воспитания. На основе научных взглядов Нодиры Мусаевой хадисы рассматриваются как методическая основа педагогики и средство формирования гармонично развитой личности. Кроме того, статья освещает вклад хадисов в развитие экологической культуры и социальной ответственности.*

Ключевые слова. *Хадис, предмет воспитания, нравственные ценности, духовное воспитание, семейное воспитание, экологическая культура.*

Abstract. *This article explores the role of Hadith-based pedagogy in contemporary educational practice. The study examines the impact of Hadiths on the formation of moral, spiritual, and social values, as well as methods for their application in family and school education. Based on the scientific perspectives of Nodira Musayeva, Hadiths are regarded as a methodological foundation in pedagogy and as a tool for fostering morally and spiritually developed individuals. The article also highlights the role of Hadiths in cultivating ecological awareness and social responsibility.*

Keywords. *Hadith, upbringing science, moral upbringing, spiritual values, family upbringing, ecological culture.*

Kirish. Respublika Ma’naviyat va Ma’rifat Kengashining kengaytirilgan yig‘ilishida Prezident Shavkat Mirziyoyev “Bugun ma’naviyat boshqa sohalardan o‘n qadam oldinda yurishi, ma’naviyat yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak”, [103] lozimligini ta’kidladi. Bugungi globallashuv va madaniy raqobat sharoitida inson tarbiyasi, ayniqsa axloqiy va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy pedagogik jarayonlarda nafaqat bilim, balki shaxsning ijtimoiy va ma’naviy yetukligi ham muhim o‘rin tutadi. Shu nuqtai nazardan, hadislar inson tarbiyasining boy va ishonchli manbai sifatida alohida ahamiyatga ega.

Pedagogika fanlari doktori Musayeva Nodira Maxmudovnaning tadqiqotlarida hadislar asosida tarbiya jarayoni chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot muallifi ta’kidlaganidek, hadislar nafaqat axloqiy tamoyillarni, balki ularning real hayotiy vaziyatlarda qanday amal qilishi kerakligini ham ko‘rsatadi. Bu jihat hadislarni zamonaviy tarbiya tizimiga integratsiya qilish imkonini beradi va yosh avlodning ma’naviy barkamollik sari yo‘naltirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tarbiya fani nafaqat pedagogik, balki ekologik madaniyat, ijtimoiy mas’uliyat va madaniy qadriyatlarni shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lib, hadislar bilan uyg‘unlashganda shaxsni har tomonlama yetuklashtirishga yordam beradi. Shu sababli ushbu maqola hadislarning tarbiyaviy salohiyati, ularning tarbiya jarayoniga tatbiqi va natijadorligini o‘rganishga qaratilgan.

Asosiy qism. Bugungi ilmiy-ijtimoiy taraqqiyot sharoitida **hadislarning tarbiyaviy ahamiyatini chuqur o‘rganish**, ularning zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimi bilan uyg‘unlashgan jihatlarini ilmiy asosda yoritish dolzarb masalaga aylangan. Shu munosabat bilan, **Pedagogika fanlari doktori Musayeva Nodira Maxmudovna** o‘z tadqiqotlarida quyidagi teran fikrlarni ilgari suradi: Hadislarda oldinga surilgan axloq-odob to‘g‘risidagi g‘oyalarda dunyoviylik muammolari nihoyatda keng o‘rin olganligini inkor etib bo‘lmaydi. Shu ma’noda olib

[103] Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashining kengaytirilgan yig‘ilishidagi nutqi. 22.12.2025 President.uz, 2023

qaraganimizda, hadislar axloq-odob borasidagi milliy, umuminsoniy qadriyatlarni o‘zida to‘la va holisona mujassamlashtirgan hayotiy qomusdir. Hadislarda axloq-odobning mohiyatigina emas, balki inson o‘z hayotining har bir daqiqasida ularga amal qilishi ham ko‘rsatib o‘tilgan. Axloqsizlik, odobsizlik hollari sodir bo‘lishi inson o‘z faoliyatida muayyan qadriyatlar tizimini chetlab o‘tishining belgisidir. Tarbiya esa faqat va faqat inson ma’naviyatini shakllanishining adolat va xaqiqat mezonlari asosida to‘g‘ri yo‘lga solishga qaratilgandir. Shu sababli hadislarda o‘rtaga qo‘yilgan ma’naviy sog‘lom kishilarni tarbiyalashga oid bo‘lgan fikrlar ham katta ahamiyatga ega. Bu borada ayniqsa oila barqarorligini ta’minlash, ota-onaning jamiyat oldidagi, farzandlarning ota-ona va jamiyat oldidagi burchi va mas’uliyatining mezonlari belgilab berilganligi katta ahamiyatga ega. Tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, qaysi oilada axloq va odob mezonlariga rioya qilinmasa, ularga kam e’tibor berilsa, unday oilada hurmat, mehr-oqibat, ezgulik kabi fazilatlar o‘rniga yomonlik, adovat, hiyonat, dilozorlik singari illatlar jonlanadi. Hadislardagi farzand tarbiyasining asosiy mezonlari ham belgilab berilgandir. Ota-ona o‘z farzandiga axloq va odobdan ko‘ra kattaroq meros qoldira olmaydi, degan fikr barcha davrlarda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydigan chuqur falsafiy-pedagogik hikmatdir. Hadislarda farzand tarbiyalaydigan ota-onaning o‘zi yaxshi tarbiya ko‘rgan bo‘lishi kerakligi haqidagi fikrlar ham o‘rtaga qo‘yilgan. Ota-onalarning aytgan so‘zlarigina emas, balki bir-birlariga, qarindosh-urug‘lariga, qo‘ni-qo‘shnilariga bo‘lgan munosabati, yurish turishi, fe’l-atvori ham farzandlariga ijobiy yoki salbiy ta’sir etadigan tarbiyaviy omildir.[104]

Hadislarning tarbiyaviy va axloqiy salohiyati. Hadislar inson hayotining turli jabhalarini qamrab oladi, ularning axloqiy mazmuni tarbiya jarayonida beqiyos manba sifatida xizmat qiladi. Musayeva Nodira Maxmudovnaning tadqiqotida

[104] N.M.Musayeva. Insonning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishda hadislarning roli (ijtimoiy-falsafiy tahlil): Falsafa fanlari nomzodi ilmiy darjasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya avtoreferati - T., 2001. 17-18 betlar.

ta’kidlanganidek, hadislar nafaqat nazariy axloqiy me’yorlarni belgilaydi, balki ularni hayotiy holatlarda qanday qo‘llashni ham ko‘rsatadi.

Masalan, Rasulullоh alayhissalomdan imom Termiziy rivoyat qilgan bir hadisda: “***Ota-ona o‘z bolasiga go‘zal odobdan afzal narsa bera olmaydi***”,[105] deyilgan. Bu hadis tarbiyadagi amaliy mas’uliyatni, ota-onaning roli va namunasining muhimligini ochib beradi. Shuningdek, shaxsning ichki axloqiy barqarorligini shakllantirishda hadislar ijtimoiy me’yor sifatida xizmat qiladi.

Hadislarning axloqiy tarbiyadagi roli quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. **Kognitiv jihat:** o‘quvchi axloqiy tamoyillarni tushunadi, mas’uliyatni idrok etadi;
2. **Aksiologik jihat:** tabiat, jamiyat va insonlar bilan munosabatlarda qadriyatlarni qadrlashni o‘rganadi;
3. **Xulqiy jihat:** kundalik hayotda odob-axloq va mas’uliyatli xatti-harakatlarni amalga oshiradi.

Tarbiya fani bilan uzviy bog‘liqlik. Tarbiya fanining asosiy vazifasi shaxsning ijtimoiy va ma’naviy yetukligini ta’minlashdir. Hadislar esa bu jarayonning aniq, metodik va nazariy zaminini yaratadi. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, axloqsizlik va odobsizlik hollarining ko‘pligi ko‘pincha oilaviy va jamiyatdagi qadriyatlar tizimining yetarlicha ishlamasligi bilan bog‘liq.

Hadisiy misol: Payg‘ambarimiz solallohu alayhi va sallam marhamat qiladilar: ***“Bolalaringizga odob beringlar va odoblarini chiroyli qilinglar”.***

Bu iqtibos ota-onaning shaxsiy namunasi, amaliy tarbiya va kundalik muomala orqali farzand tarbiyasida hal qiluvchi omil ekanligini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, tarbiya jarayonida ota-onaning roli, ularning axloqiy namunalari, oilaviy muhitning barqarorligi - barcha pedagogik yechimlarning poydevori sifatida ahamiyat kasb etadi.

[105] https://sammuslim.uz/oz/articles/actual/ota-ona-oz-bolasiga-gozal-odobdan-afzal-narsa-bera-olmaydi

Hadisiy namunalardan pedagogik yechimlar. Axloqiy qadriyatlarni amaliyotga tatbiq etish: Masalan, Rasulullоh alayhissalom shunday deydi: Abdulloh ibn Abbos roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: Rasulullоh sollallohu alayhi vasallam*: **“Seni ikki xislat - faxrlanish va isrofgarchilik xatoga boshlamasa, xohlaganingni yeb, xohlaganingni ichaver»,** deganlar” (Imom Buxoriy rivoyati).*

Faxri koinot aytganlaridek: ***“Yenglar, ichinglar, sadaqa qilinglar, ammo isrofgarchilik va faxrga o‘tmanglar»; «Kim hayotda tejamkor bo‘lsa, zinhor qashshoqlikka tushmaydi”.*** Yana bir hadisda: ***“Isrofgar jannatga kirmaydi”.*** Yana boshqa bir hadisi sharifda: ***«Tejamkor odam hech qachon qashshoqlik ko‘rmaydi»***, deyilgan.[106]

Ushbu hadislar orqali bolalarni resurslardan oqilona foydalanishga, tejamkorlikni odatga aylantirishga, faxr va isrofgarchilik kabi zararli xislatlardan uzoq turishga o‘rgatish mumkin. Hadisiy meros pedagogik jihatdan nafaqat axloqiy qadriyatlarni etkazish, balki ularni **amaliyotga tatbiq qilish imkoniyatini** ham yaratadi. Shu yo‘l bilan yosh avlodning ma’naviy, axloqiy va ekologik madaniyati shakllanadi.

Oilaviy muhit orqali tarbiya: Hadislarda ota-onaning shaxsiy namunalari, odob axloqi, farzandga mehr-muhabbati, farzandning jamiyatga moslashuvi va mas’uliyatini shakllantirishdagi ahamiyati alohida qayd etilgan. Pedagogik yondashuvlar ota-onani tarbiyaviy resurs sifatida ko‘rib, ularning amaliy harakatlarini metodik tarzda uyg‘unlashtirishni tavsiya qiladi.

Shaxsiy va ijtimoiy mas’uliyatni uyg‘unlashtirish: Hadislarda insonning o‘zining va jamiyatning manfaatini birlashtiruvchi qadriyatlar tizimi ilgari surilgan. Masalan: *Rasulullоh sollallohu alayhi vasallam: **“Sizlarning yaxshilaringiz - ahli-oilasiga yaxshilik qiluvchilaringizdir”,*** dedilar *(Imom Abu Dovud, Imom Termiziy rivoyati).* Bu tamoyil orqali tarbiya jarayoni faqat individual emas, balki ijtimoiy yo‘nalishda ham samarali bo‘lishi ta’minlanadi.

[106] https://muslim.uz/uz/e/post/33020-isrofgarchilik-barakani-ketkizadi

Natijadorlik va amaliy yechimlar: Hadislarga asoslangan tarbiyaviy yondashuv quyidagi natijalarni beradi:

- **Axloqiy barqarorlik:** o‘quvchilarda odob-axloqning mustahkam poydevori shakllanadi;
- **Ijtimoiy mas’uliyat:** bolalar jamiyatdagi o‘z rolini anglaydi;
- **Ma’naviy yetuklik:** ruhiy va ma’naviy barkamollik rivojlanadi;
- **Ekologik ong:** resurslardan oqilona foydalanish, tabiatni asrash ko‘nikmalari mustahkamlanadi.

Amaliy yechimlar: tarbiyachilar va ota-onalar hadisiy o‘gitlarni kundalik hayotga tatbiq etish, oilaviy va maktab muhiti orqali ijtimoiy va axloqiy qoidalarni mustahkamlash orqali natijadorlikni oshiradi.

Xulosa. Musayeva Nodira Maxmudovnaning tadqiqotida hadislar asosida tarbiya jarayonini o‘rganish, ularni zamonaviy pedagogik yondashuv bilan uyg‘unlashtirish shaxsni har tomonlama yetuklashtirishga xizmat qilishi aniqlandi. Hadislar milliy va umuminsoniy axloqiy qadriyatlarni uyg‘unlashtiruvchi, yosh avlodni ma’naviy barkamollikka yetaklovchi ishonchli manba sifatida qadrlanadi.

Shuningdek, tarbiya fani va hadislar integratsiyasi nafaqat ilmiy nazariy jihatdan, balki amaliy pedagogik faoliyatda ham muhim natijalarga erishish imkonini beradi: axloqiy yetuk shaxslar tarbiyalash, jamiyatga foydali fuqarolarni shakllantirish va ekologik ongni rivojlantirish. Shu jihatlar hadislar asosidagi tarbiyaviy yondashuvning bugungi pedagogik amaliyotdagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashining kengaytirilgan yig‘ilishidagi nutqi [Elektron resurs]. – 22.12.2025. – President.uz, 2023.
2. Musayeva N. M. *Insonning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishda hadislarning roli (ijtimoiy-falsafiy tahlil)*: falsafa fanlari nomzodi ilmiy

darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2001. – B. 17–18.

3. Temirov H. O‘MI Samarqand viloyat vakilligi xodimi. Ota-ona o‘z bolasiga go‘zal odobdan afzal narsa bera olmaydi [Elektron resurs]. – 04.10.2023. – Rejim: https://sammuslim.uz/oz/articles/actual/ota-ona-oz-bolasiga-gozal-odobdan-afzal-narsa-bera-olmaydi
4. Abdullayev F. Isrofgarchilik barakani ketkizadi [Elektron resurs]. – 14.05.2018. – Rejim: https://muslim.uz/uz/e/post/33020-isrofgarchilik-barakani-ketkizadi
5. *Tarbiya fani. Baxt va muvaffaqqiyat sirlari*: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 7-sinf o‘quvchilari uchun darslik. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.

XXI ASR BOSHIDA SAUDIYA ARABISTONI: DAVLAT VA RIVOJLANISH MASALALARI (VISION 2030 DASTURI MISOLIDA)

Azimov Komil Sarvarovich

T*oshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti*

Mavlonova Gulmira Mirzohid qizi

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

Anotatsiya*: Ushbu tezisda XXI asr boshlarida Saudiya Arabistoni Qirolligining davlat va rivojlanish masalalariga bag‘ishlangan. Saudiya Vision 2030 dasturi doirasida Qirollik neftga qaramlikdan voz kechish, xususiy sektorni rivojlantirish, xorijiy bevosita investitsiyalarni jalb etish hamda neft-tashqari tarmoqlar — turizm, ishlab chiqarish, qayta tiklanuvchi energiyani rivojlantirishga qaratilgan strategik bosqichlarni boshlab berdi. Tezisda rivojlanishda duch kelinayotgan muammolar, masalan, inson kapitali tayyorlash, aholiga imkoniyatlarning teng taqsimlanishi, jamoat institutlarini zamonaviylashtirish masalalari ham ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *iqtisodiy diversifikatsiya, neftga qaramlik, neftdan tashqari sektor, bevosita investitsiya,, ijtimoiy islohot,, jamoat institutlarini modernizatsiyalash,qayta tiklanuvchi energiya, turizm sektori, strategik ramka*

Аннотация: *В данном тезисе рассматриваются государственные и вопросы развития Королевства Саудовская Аравия в начале XXI века. В рамках программы Saudi Vision 2030 Королевство инициировало стратегические этапы, направленные на отказ от нефтяной зависимости, развитие частного сектора, привлечение прямых иностранных инвестиций, а также развитие ненефтяных отраслей — туризма, производства и возобновляемой энергетики. В тезисе также анализируются проблемы, возникающие в процессе развития, такие как подготовка человеческого капитала, обеспечение равного распределения возможностей среди населения и модернизация общественных институтов.*

Ключевые слова: *экономическая диверсификация, нефтяная зависимость, ненефтяной сектор, прямые инвестиции, социальные реформы, модернизация общественных институтов, возобновляемая энергетика, туристический сектор, стратегическая рамка.*

Abstract*: This thesis explores the state and development issues of the Kingdom of Saudi Arabia in the early 21st century, focusing on key dimensions of economic diversification, social reform, and governance transformation. Under the umbrella of Saudi Vision 2030 the Kingdom has pursued a strategic shift away from oil dependency by promoting private-sector growth, foreign direct investment, and the development of non-oil sectors such as tourism, manufacturing, and renewable energy. The thesis also discusses ongoing challenges: balancing rapid growth with local human-capital development, ensuring inclusive access to benefits, and modernising public institutions for improved effectiveness and accountability.*

Key words: *economic diversification, oil dependency, non-oil sector, social reform, governance transformation, human capital development, public institution modernisation, renewable energy, tourism sector, strategic framework*

Adabiyotlar tahlili: Vision 2030 dasturi 2016-yilda e'lon qilinganligi sababli, bu mavzuni yorituvchi ilmiy asarlar 2017-yildan boshlab nashr etila boshladi. Quyida bu yo'nalishdagi asosiy tadqiqotlar tahlil qilinadi. Mohamed Ramady ning 21-asrda Saudiya Arabistoni iqtisodiyoti kitobi 2021-yilda yozilgan. Kitobda Vision 2030 ning iqtisodiy tomonini tahlil qiladi, masalan, Saudiya Arabistonida ishsizlikni tushirish, xususiy sektor ulushini ko'tarish haqida. Shuningdek, suv taqchilligi va iqlim o'zgarishi kabi ekologik muammolar ham yoritilgan. Kitobda pandemiyaning iqtisodiyotga ta`siri ham bayon etilgan.

Carnegie Endowment va Chatham House tadqiqot markazlari tomonidan 2018-2020-yillarda nashr etilgan maqolalar ayollar huquqlarining kengayishi, ko'ngilochar sanoatning rivojlanishi va ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlarni tahlil qiladi. Bu tadqiqotlarda 2018-yilda ayollarga haydash huquqining berilishi, kinotetrlar ochilishi va musiqiy tadbirlar tashkil etilishi kabi muhim voqealar ko'rib chiqilgan. Tadqiqotchilar an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy islohotlar o'rtasidagi muvozanatni baholashga harakat qilishgan.

Mohammed Nuruzzaman ning "Saudi Arabistonida Vision 2030 dasturi: islohotlar va ularning qiyinchiliklari haqida 2023-yilgi maqola Vision 2030 ning islohotlarini (ta'lim, sog'liqni saqlash, suv ta'minoti) tahlil qiladi. Iqtisodiy diversifikatsiya uchun 9 sektor (masalan, konchilik, turizm) belgilangan, ammo diniy qarshilik va byurokratik to'siqlar muammo bo`layotganini bayon etgan. U markazlashgan tizim va korrupsiya islohotlarni sekinlashtirayotganini tahlil qiladi.

Kirish

Saudiya Arabistoni Yaqin Sharqda joylashgan neftga boy davlat sifatida XX asr oxiriga qadar asosan karbon-energiya eksportiga tayangan iqtisodiy modelga ega edi. Biroq global neft bozori o‘zgaruvchanligi, energiya xavfsizligi va iqlim siyosatlarining qayta shakllanishi fonida mamlakat 2016-yilda ishga tushirgan Vision 2030 Dasturi orqali iqtisodiy diversifikatsiya, xususiy sektorni rivojlantirish va yashash sifatini oshirish kabi keng qamrovli maqsadlarni belgiladi. Bu

o‘zgarishlar mamlakat oldida yangi imkoniyatlar yaratsa-da, bir qator murakkab muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Bularga yoshlar bandligini ta’minlash, infratuzilma va ijtimoiy sohalarni modernizatsiya qilish, neftga qaramlikni sezilarli kamaytirish va global bozorlar bilan raqobatlashish kabi sohalarni kiritsak bo’ladi. Shu bois, Saudiya Arabistonida davlat va rivojlanish muammolarini chuqur tahlil qilish zamon talabiga aylanmoqda. Ushbu tezisda davlatning rivojlanish strategiyalari, erishilgan ijobiy yutuqlari hamda duch kelayotgan to‘siqlari ko‘rib chiqiladi. Ayniqsa, neftdan tashqari sektorlarga yo‘naltirilgan iqtisodiy model, investitsiyalar va malakali inson resurslarini shakllantirish jarayonlari tahlil qilinadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot ishida Saudiya Arabistonining Vision 2030 strategiyasi doirasida raqamli transformatsiya jarayonlarini o'rganish uchun keng qamrovli metodologiya qo'llanildi. Dastlab, raqamli transformatsiya, tashkiliy strategiyalar va Vision 2030 dasturiga oid ilmiy adabiyotlar, tadqiqot maqolalari va hisobotlar to'plandi. Keyinchalik, Saudiya Arabistoni hukumati tomonidan chop etilgan rasmiy hujjatlar, qonunchilik hujjatlari va davlat dasturlari batafsil o'rganildi. To'plangan materiallar tematik tahlil usuli orqali o'rganildi va asosiy yo'nalishlar, tendentsiyalar hamda muammolar aniqlandi. Qiyosiy tahlil metodi yordamida turli tashkilotlarning raqamli transformatsiya strategiyalari solishtirildi va ularning samaradorligi baholandi. Saudiya Arabistoni tashkilotlaridan olingan amaliy misollar chuqur tahlil qilindi. Har bir misoldagi strategiyalar, qiyinchiliklar va olingan natijalar ko'rib chiqildi. Nihoyat, tadqiqot natijalari raqamli transformatsiya va Vision 2030 bo'yicha taniqli mutaxassislar tomonidan baholandi va ilmiy asosliligi ta'minlandi.

Asosiy qism

Dasturning qabul qilinishi va asosiy yo‘nalishlari

Vision 2030 dasturi Saudiya Arabistoni tomonidan boshlangan hukumat dasturi bo'lib, unda davlatni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan diversifikatsiya

qilishga e’tibor qaratilgan. Bu loyiha valiahd shahzoda Muhammad bin Salmon tomonidan 2016-yil 25-aprelda e’lon qilingan. (Rashad, 2016)

Saudiya Arabistonining neftga qaramligini kamaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlarga qaramay, 2022 yil holatiga ko'ra, Saudiya Arabistoni yalpi ichki mahsulot (YaIM), moliyaviy daromadlar va eksportga qo'shgan hissasi bilan o'lchanadigan neft daromadlariga qattiq bog'liq bo'lib qolmoqda. Neft Saudiya yalpi ichki mahsulotining taxminan 40% va fiskal daromadining 75% ni tashkil qilgan. Aynan neftga qaramlikni tugatish va yangi sohalarni rivojlantirish uchun bu dastur ishga tushurildi. Vision 2030 dasturining uchta asosiy ustuni bor:

- mamlakatni "arab va islom dunyosining yuragi" ga aylantirish,
- global sarmoyaviy kuchga aylanish
- mamlakat joylashuvini Afro-Yevrosiyoni bog'lovchi markazga aylantirish (Ramady, 2024)

Saudi Vision 2030 diversifikatsiya va raqobatbardoshlikni oshirish maqsadlarini belgilaydi. U 2030 yilgacha erishilishi kerak bo'lgan aniq maqsadlarnibelgilaydigan uchta asosiy mavzu atrofida qurilgan:

- Jonli jamiyat - urbanizatsiya, madaniyat va ko'ngilochar dasturlar, sport, Umra , YUNESKO merosi ob'ektlari
- Rivojlanayotgan iqtisodiyot – bandlik, mehnatdagi ayollar, xalqaro raqobatbardoshlik, davlat investitsiya fondi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar
- Maqsadli davlat – neftdan boshqa sohalar daromadlarini oshirish, hukumat samaradorligi, elektron hukumat, uy xo'jaliklarining jamg'armalari va daromadlari, notijorat tashkilotlarini qo’llab-quvvatlash

Vision 2030ning strategik maqsadlari va maqsadlariga erishish uchun Vision Realization Programs (VRPs) deb nomlangan o'n uchta dastur tashkil etildi. VRPlar 2017-yil 24-aprelda Iqtisodiy va taraqqiyot masalalari kengashi (CEDA) tomonidan taqdim etilgan: Bularga hayot sifati dasturi, moliyaviy sektorni rivojlantirish dasturi, uy-joy dasturi, fiskal balans dasturi, milliy transformatsiya dasturi, davlat investitsiya fondi dasturi, xususiylashtirish dasturi, milliy kompaniyalarni

rag‘batlantirish dasturi, sanoatni rivojlantirish va logistika milliy dasturi, strategik hamkorlik dasturi, haj va umra dasturi, inson kapitalini rivojlantirish dasturi, Saudiya xarakterini boyitish dasturi. (Nuruzzamon, 2023)

Dastur yuzasidan amalga oshirilgan islohotlar

2017-yilning boshida Saudiya Arabistoni davlat maktablari 2017-yilning kuzidan boshlab o‘g‘il bolalar va qizlar uchun jismoniy tarbiya darslarini taklif qilishlarini e’lon qildi. O‘sha yilning oxirida shtat ayollarga sport tadbirlarida, jumladan, sport stadionlari ichida qatnashishlariga ruxsat berishini e’lon qildi. 2017-yil 26-sentyabrda ayollarga transport vositalarini boshqarish huquqini beruvchi qirollik farmoni e’lon qilindi, bu 2018-yil iyun oyidan kuchga kirgan. (Xabbard, 2019)

Ayollar farovonligi uchun qonunga o'zgartirishlar kiritilgan bo'lsa-da, ba'zilar hali ham ko'proq erkinliklarga erishish kerakligini ta'kidlaydilar. 2019 yilda hukumatga asoslangan Absher veb-ilovasi OAV e'tiborini tortdi va qirollik ayollarining harakatini kuzatib borishi uchun tanqid qilindi. Erkaklar vasiylik tizimini targ‘ib qiluvchi ilova ayollarning qayerda va qachon sayohat qilishi mumkinligini ko‘rsatib, erkaklarga ayollar hayotini raqamli boshqarish imkonini beradi. Agar ayol chegarada pasportidan foydalansa, ilova erkaklar telefonlariga ham ogohlantirishlar yuboradi.

Yevropa Parlamenti va Amerika Qo'shma Shtatlari Kongressi ilovani qoraladi va Qirollikni erkaklar vasiylik tizimini bekor qilishga chaqirdi. 2019-yil avgust oyida Saudiya Arabistoni ayollar uchun sayohat cheklovlarini bekor qildi va 21 yoshdan oshganlarga ko‘proq nazoratni berdi. Saudiya Arabistoni modernizatsiya qilish rejasining bir qismi sifatida ayollar huquqlari va gender tengligini oshirishga qaratilgan o'zgarishlarni qabul qildi. (Vivian, 2022) Biroq, inson huquqlari guruhlari mamlakatning barcha sa'y-harakatlari jiddiy emasligini va inson huquqlari holatini yaxshilash uchun olib borayotgan oqlash kampaniyasiga to'g'ri kelishini ta'kidlagan holda tanqid qilinmoqda.

Vision 2030 dasturining amalga oshirilishidagi muammolari va ba’zi yechimlari

Vision 2030 dasturining amalga oshirilish jarayonida muayyan natijalarga erishilgan bo‘lsa-da, uni to‘liq amalga oshirish yo‘lida bir qator muammolar ham mavjud. Eng avvalo, mamlakat iqtisodiyoti hanuzgacha neft eksportiga yuqori darajada tayanadi. Diversifikatsiya siyosati ishlab chiqilganiga qaramay, ishlab chiqarish va texnologik sohalarning rivojlanish sur’ati yetarlicha tez emas. Bu holat Saudiya Arabistonining iqtisodiy barqarorligini uzoq muddatda xavf ostiga qo‘yadi.

Shuningdek, yoshlar bandligi ham muhim ijtimoiy muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Aholining katta qismini yoshlar tashkil etgani holda, ularning ta’lim va ish bozoriga kirish imkoniyatlari cheklangan. Bu esa kadrlar siyosatini yanada takomillashtirish zaruratini ko‘rsatadi. Ijtimoiy sohada esa gender tengligini ta’minlash, ayollarning mehnat bozoridagi ishtirokini kengaytirish va ularning iqtisodiy faoliyatini rag‘batlantirish jarayoni davom etmoqda. So‘nggi yillarda ayollarga ko‘proq erkinliklar berilayotgani, masalan, haydovchilik yoki mustaqil ish yuritish huquqi, jamiyatda sezilarli ijobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lgan. Biroq an’anaviy qadriyatlar bilan modernizatsiya o‘rtasida muvozanatni saqlash hanuz murakkab masala bo‘lib qolmoqda.

Shuningdek, mehnat migrantlari bilan bog‘liq inson huquqlari muammolari, ish sharoitlari va byurokratik to‘siqlar hamon mavjud. Bu muammolarni bartaraf etish uchun Saudiya hukumati ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, yoshlar uchun startap va innovatsion dasturlarni rivojlantirish, shuningdek, xususiy sektorni kengaytirish orqali yangi ish o‘rinlarini yaratishga qaratilgan islohotlarni davom ettirmoqda. Raqamli iqtisodiyot va sun’iy intellekt asosidagi loyihalar orqali boshqaruv samaradorligini oshirish ham Vision 2030 maqsadlaridan biridir. Umuman olganda, bu jarayonlarning muvaffaqiyati inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va davlat boshqaruvi tizimini soddalashtirish bilan bevosita bog‘liqdir. (Nuruzzamon, 2023) Shu sababli Vision 2030 dasturining to‘liq

natijaga erishishi mamlakatda iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda izchil hamda muvofiqlashtirilgan siyosat yuritilishini talab etadi.

Xulosa: Saudiya Arabistoni tomonidan qabul qilingan “Vision 2030” strategik dasturi mamlakatni neftga qaram iqtisodiyotdan chiqarish, zamonaviy boshqaruv tizimini shakllantirish va jamiyat hayotini yangilashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar majmuasidir. Dastur doirasida iqtisodiy diversifikatsiya, xususiy sektorni rivojlantirish, chet el investitsiyalarini jalb etish hamda ijtimoiy modernizatsiya yo‘nalishida muhim natijalarga erishilmoqda. Biroq amalga oshirilayotgan islohotlar bilan bir qatorda ayrim muammolar ham mavjud.

Ular orasida inson kapitalini rivojlantirish, yoshlar bandligini ta’minlash, byurokratik to‘siqlarni bartaraf etish va boshqaruv samaradorligini oshirish kabi masalalar dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shuningdek, jamiyatdagi an’anaviy qadriyatlar bilan modernizatsiya siyosati o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash ham alohida e’tibor talab qiladi. Umuman olganda, Vision 2030 dasturi Saudiya Arabistonining kelajakdagi taraqqiyot modeli sifatida mamlakatni global iqtisodiy maydonda raqobatbardosh, ijtimoiy jihatdan ochiq va barqaror davlatga aylantirish yo‘lida muhim bosqich hisoblanadi. Dastur maqsadlariga to‘liq erishish esa ta’lim, innovatsiya va boshqaruv sohalarida chuqur islohotlarni izchil davom ettirish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nuruzzamon M. *Saudi Arabia’s “Vision 2030”: Structural Reforms and Their Challenges*. – Great Britain, 2023.
2. Ramady M. *The Economy of Saudi Arabia in the 21st Century: Prospects and Challenges*. – Oxford: Oxford University Press, 2024.
3. Rashad M. Saudis await Prince’s vision of future with hope and concern // *Reuters*. – 2016.

4. Roche D. J. New documentary reveals that 21,000 laborers have died working on Saudi Vision 2030, which includes NEOM, since construction began // *The Architect's Newspaper*. – 2024.
5. *Saudi Vision 2030* [Elektron resurs]. – 19.07.2019. – Rejim: https://web.archive.org/web/20190704194214/https://vision2030.gov.sa/en/programs
6. Vivian H. Saudi law granted women new freedoms. Their families don't always agree // *The New York Times*. – 2022.
7. Xabbard B. Saudi Arabia agrees to let women drive // *The New York Times*. – 2019.

BOLALARNI SOG'LOMLASHTIRISH OROMGOHLARIDA JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARINI TAKOMILLASHTIRISHNI TASHKIL ETISH

Nizomov Behzod Raximjonovich
Oriental universiteti Samarqand kampusi
Tojiyev Ulug'bek Mamadiyor o'g'li
Oriental universiteti Samarqand kampusi
Ismoilova Umida Shukrillayevna
Oriental universiteti Samarqand kampusi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yoshlar orasida jismoniy madaniyat va sportning o'rni, tarixiy bosqichlari, yoshlarning so'g'lom turmush tarzini tashkil etishda yozgi sog'lomlashtirish oromgohlarida musiqa sadosi ostida jismoniy mashq bajarish hamda kerakli tavsiyalar mujassam.*

Kalit so'zlar: *tarixiy, ijtimoiy, oldingi davr, hozirgi davr sog'lom turmush tarzi, so'g'lomlashtirish, musiqa,mashq, oromgoh.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается роль физической культуры и спорта среди молодежи, ее исторические этапы, роль занятий*

физическими упражнениями под музыку в летних оздоровительных лагерях в организации здорового образа жизни молодежи, а также необходимые рекомендации.

Ключевые слова: *исторический, социальный, прошлое, настоящее, здоровый образ жизни, укрепление здоровья, музыка, физические упражнения, отдых.*

Abstract: *This article discusses the role of physical culture and sports among young people, its historical stages, the role of physical exercise to the sound of music in summer health camps in organizing a healthy lifestyle for young people, and the necessary recommendations.*

Keywords: *historical, social, past, present, healthy lifestyle, health promotion, music, exercise, recreation.*

Kirish. Mustaqil davlatimizning ertangi kuni, uning gullab-yashnashi va rivojlanishi ko’p jihatdan o’sib kelayotgan avlodning sog’lom bo’lishiga bog’liq. Bu esa o’z navbatida Vatanimizning kelajagi, farzandlarimizning jismoniy, aqliy va ma’naviy kamol topishi uchun qulay sharoitlar yaratishni taqozo etadi. Jismoniy madaniyat va sport hamisha jamiyat hayotining ajralmas qismi bo’lib kelgan. Bizgacha mavjud bo’lgan ijtimoiy jamoalar ham o’z rivojlanishida jismoniy tarbiya va sportga katta ahamiyat berilgan. Jismoniy madaniyat va sport, jamiyatdagi insonlarning manfaatini ifodalashga xizmat qilib, ularni himoya qilgan va yo’l ko’rsatgan. O’rta Osiyoning mashhur olimi Abu Ali ibn Sino (mil. 980-1037) 1002-1011 yillarda Xorazmshohning vaziri Abul Hasan Ahmad ibn Muhammad al – Sahlidan “Tozalik haqida risola” nomli kitob yozishga buyurtma olgan. U Abu Ali ibn Sinoning butun dunyoga mashhur “Tib qonunlari” ga asos bo’ldi.

Olim risolasini quyidagi beshta mustaqil boblarga bo’lgan:

1. Toza havo.
2. Hammom.
3. Taom.
4. Harakat.

5. Uyqu va (harakat) tetiklik.

Ibn Sino o’z risolasining to’rtinchi bobi, o’n yettinchi faslida shunday degan: “ Jismoniy tarbiya mashqlari saviya va son jihatdan juda uzoq va kishini charchatadigan bo’lmasligi kerak. Ular juda tez ham bo’lmasligi kerak, aks holda qisqa davom etishiga qaramay, kishiga uzoq bo’lib tuyuladi, shuningdek, bu mashqlar o’ta bo’sh bo’lmasligi ham kerak”. Bundan ko’rinadiki, Abu Ali ibn Sino o’rta asrlardayoq jismoniy tarbiya mashg’ulotlarining inson hayotida tutgan o’rni va mohiyatini nazariy jihatdan asoslab bergan.[1] Musiqa sadosi orqali jismoniy mashqlarning inson organizmiga ta’sirini professor Costas Karageorghis o’z tajribasida isbotlab bergan.

Musiqa va jismoniy mashqlar bir-biriga mos keladi, ya’ni ularni birlashtirish kishiga zavq bag’ishlaydi. Musiqa tinglash paytida mashq qilish ushbu mashg’ulotni osonroq va yoqimli qiladi. Jismoniy mashqlarda musiqaning afzalliklari to’grisida tadqiqotni Avstraliyaning Janubiy Kvinslend Universitetidan professor Costas Karageorghis va uning jamoasi bilan hamkorlikdaTerri tomonidan olib bord. Piter Terri, Costas Karageorghis va ularning tegishli jamoalari bilan birgalikda ushbu mavzu bo’yicha mavjud 139 tekshiruvni tahlil qildi. Ular 1911- yildan 2017-yilgacha davom etgan. Shuning uchun ular bir asrdan ko’proq vaqtni qamrab olgan. Maqsad jismoniy mashqlarda musiqaning afzalliklari to’g’risida to’liq va ishonchli xulosani yaratish edi. Minglab ishtirokchilarning ma’lumotlaridan juda katta miqdordagi ma’lumotni olib, tadqiqotchilar, birinchi navbatda, musiqa fiziologik foyda keltirishni aniqladilar. Ikkinchidan, bu “Ergogen” ta’siriga ega. Boshqacha qilib aytganda, bu ish faoliyatini yaxshilaydi.[2]

Yutimizda olib borilayotgan islohotlarda xalqimizning dinyoqarashini o’zgartirishga qaratilgan dastur va tadbirlar ham mavjud bo’lib, ular amaliyotga tatbiq etilmoqda.

Jumladan, bugungi kunda yoz mavsumida bolalarning yozgi dam olishlarini mazmunli tashkil etish hamda ularni sog’lomlashtirish maqsadida Respublikamizda

200 ta statsionar turdagi oromgohlarda 95 ming 980 nafar bolajonlar sog'lomlashtirildi.

Bu davlatimizning bolalarga bo'lgan e'tibori va g'amxo'rligidir!

So'ngi 5 yil ichida muhtaram Prezidentimiz rahbarliklarida Respublikamizda 7 ta statsionar oromgoh yangidan qurilib, foydalanishga topshirilgan. Har yili yoz mavsumi davomida yangidan qurilgan oromgohlarda belgilangan reja bo'yicha bolalar sog'lomlashtirilmoqda.[4]

Bolalar va o'smirlarning yozgi sog'lomlashtirish davri muayyan aniq belgilangan muddat va sharoitda o'tkazilib, ta'lim tizimining bir qismi bo'lmog'i va ma'naviy-ma'rifiy tarbiya izchilligini ta'minlashi lozim. Bu davrning o'ziga xosligi – barcha bolalarning erkin ravishda o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon etishlari uchun katta imkoniyat yaratishi hamda o'quv yili davomida o'quv yuklamalarini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan jismoniy, aqliy va ruhiy-emotsional zo'riqishlarni bartaraf qilish, bolalarning yangi o'quv yiliga lozim bo'lgan tayyorgarlik bilan kelishlarini ta'minlashi bilan xarakterlanadi. O'quvchilarning istedodini yanada rivojlantirish, dunyoda bo'layotgan voqea va jarayonlarga o'z munosabatlarini aniq bildira oladigan mustaqil fikrga ega, vatanparvar hamda xalqimizga sadoqatli farzand etib tarbiyalshida yozgi sog'lomlashtirish oromgohlarining o'z o'rni bor. Yozgi sog'lomlashtirish oromgohlari faoliyatiga mamlakatimizning taniqli shoir va yozuvchilari, yetakchi oliy ta'lim muassasalarining eng ilg'or professor-o'qituvchilarni jalb etgan holda maxsus dastur asosida mashg'ulotlar, fan kechalari, viktorinalar, mushoiralar, turli tanlov va musobaqalar o'tkazish alohida ahamiyat kasb etadi. Bundan ko'zlangan maqsad yozgi oromgohlar faoliyatini yuksak ma'naviyat me'zonlari asosida tashkil etish bo'lib, farzandlarimizning dam olishini mazmunan boyitishga, qolaversa, ularni sog'lomlashtirishga xizmat qiladi. Oromgohlarda bolalarni sog'lomlashtirish maqsadida turli sport musobaqalari bilan birgalikda har kuni ertalabki badantarbiya mashg'ulotlari bo'lib o'tadi. Ushbu mashg'ulotlarni bolalar zavq bilan bajarishadi. Ammo ayrim bolalar ertalabki badantarbiya mashqlarini to'liq bajarishmaydi. Lekin oromgohlarda musiqiy tovush

orqali jismoniy mashqlar bajarilsa, bolalar ushbu mashg'ulotni umumiy tarzda yanada xush kafiyat bilan bajarishadi.

Tajriba natjasi. Biz Samarqand viloyat Urgut tumanida joylashgan "Chor chinor" bolalar sog'lomlashtirish oromgohida olib borilgan tajriba shuni ko'rsatdiki, bolalarga jismoniy mashq jarayonini musiqa sadosi ostida bajarish ularga yengil va qiziqarli bo'lishi kuzatildi. Bu tajriba natijasi shuni ko'rsatadiki tajriba guruhi uchun

T/R	yuklamalar	Tajriba guruhida 12 nafar			Nazorat guruhida 12 nafar		
		Yuqori	O'rta	Qoniqarli	Yuqori	O'rta	Qoniqarli
1	To'psiz yugurish	8	3	1	6	3	3
2	To'p almashtirish harakatli o'yini	9	1	2	7	0	5
3	Arg'amchida yugurish	7	5	0	6	2	4
4	To'siqlar osha yugurish	8	4	0	5	5	2
5	Arqon tortish	10	2	0	7	2	3
%		35 %	12.5 %	2.5 %	25.9 %	10 %	14.1 %

olingan bolalar, nazorat guruhidagi bolalarga nisbatan ancha faol qatnashdi.

Tajriba natijasi shuni ko'rsatayapdiki musiqa sadosi ostida mashq bajargan tajriba guruhidagi bolalar quvnoq startlar musobaqasida yaxshi natija ko'rsatdi (1-jadval). Tajriba jarayonida quyidagi musiqalardan foydalanildi:

Ertalabki mashg'ulot jarayonida foydalanilgan musiqalar:

1-jadval

Asqarxo’ja-badantarbiya,Ariva-korporativniy-tanec,Macarena,Shaxzoda-qilpillama.

Kechki mashg’ulot jarayonida foydalanilgan musiqalar:

Andijon polka, Ariva-korporativniy-tanec, Shakira-la-la-la,Bugi-mugi o’zbekcha qo’shiq.

Xulosa qilib aytganda yoshlar o’rtasida musiqa va jismoniy mashqlarning birgalikda qo’llanilishida quyidagi afzalliklar aniqlandi

Birinchidan,musiqa va jismoniy mashqlar-ijobiy kayfiyat paydo qiladi.Tadqiqotchilarning xulosalardan biri shundaki, musiqa jismoniy mashqlar paytida sizning yaxshi kayfiyatingizni oshiradi. Buning sababi shundaki, u odamga hozirgi holatini unutishga yordam beradi.Boshqacha qilib aytganda, shunchaki qo’shiqni eshitishni o’zi yetarli emas. Darhaqiqat, odam qandaydir sabablarga ko’ra qo’shiqlarni shaxsiy xohish-istaklariga ko’ra eshitganda, uning samarasi, ayniqsa, yuqori buladi.

Ikkinchidan, musiqa jismoniy imkoniyatni oshiradi.Jismoniy ko’rsatkichlarning yaxshilanishi olimlar “Ergogen ta’sir” deb bilishadi. Bu sizning faolligingiz o’z-o’zidan o’sishiga mos keladi. Musiqa tinglayotganda jismoniy mashqlarni odatdagidan ko’ra xuddi shu kuchni sarflagan holda ko’proq mashq qilishingiz mumkin. Bu, asosan, takrorlanadigan aerobik mashqlarga taalluqlidir. Faoliyat qo’shiq ritmiga moslashtitilgandagina samarali bo’ladi.

Uchunchidan, musiqa va jismoniy mashqlar ta’sirida charchoq holati kamayishi.Musiqaning yana bir qiziqarli foydasi shundaki, u sizning harakatlaringiz haqidagi idrokni o’zgartiradi. Boshqacha qilib aytganda, bu sizga jismoniy mashqlar unchalik qiyin va mashaqqatli emasligini his qilishingizga yordam beradi.Finlandiyadagi Jyvaskyla universitetida o’tkazilgan boshqa tadqiqotlarda

tadqiqotchilar, umuman olganda, jonli va raqsga tushadigan ritmlar sezilgan kuch hissiyotini pasaytirishini, biroq bu ta’sir odamlarning shaxsiy tajribalari bilan bog’liq barcha narsalarni yaxshilashini aniqladilar.

To’rtinchidan, bu fiziologik samaradorlikni yaxshilaydi. Hamma narsa shuni ko’rsatadiki, turli xil ritmlarni tinglash paytida tanangizning tebranishiga qo’shilgan qo’zg’atilgan kayfiyat sizning nafasingizni yanada uyg’unlashtiradi. Shuning uchun siz nafasingizni yaxshilaysiz.Yangilik shundaki, ushbu tadqiqot sizga ta’sir yuqori darajada prinsipial jihatdan og’ir bo’lib tuyuladigan faoliyatni amalga oshirishda yordam berishi mumkinligini ko’rishga imkon beradi. Shunday qilib, musiqa - jismoniy mashqlarinigizdan ko’proq foyda olish uchun ajoyib vositadir.

Albatta, yurtimizda ayni davrda musiqa ostida jismoniy mashqlarni bajarishda ommaviy musiqalardan foydalangan holda umumiy jismoniy raqslarni ko’proq ishlab chiqish lozim, yoshlar orasida maktabgacha ta’lim, o’rta ta’lim, professional ta’lim hamda oliy ta’limda ommalashtirish maqsadga muvofiq bo’lar edi.

Hozirda teleko’rsatuvlar orqali namoyish qilinayotgan tongi mashqlarni musiqa bilan uyg’unlikda milliy raqs elementlarini qo’shish bilan olib borilayotganligi ham yuqorida biz sanab o’tgan ijobiy holatlarga sabab bo’lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Eshnazarov J. E.** O‘zbekistonda jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. – Toshkent, 2008. – 144 b.

2. **Valdayo A. C.** Musiqa va jismoniy mashqlarning jismoniy tayyorgarlik va psixologiyaga ta’siri // *Ta’lim, motorli ko‘nikmalar va tadqiqotlar jurnali*. – 2017. –

3. **Nizomov B. R.** Boshlang‘ich ta’limda jismoniy tarbiya va sport: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2025. – — b.

4. **Respublika oromgohlari.uz.** Elektron axborot manbasi. – URL: https://respublikaoromgohlari.uz (murojaat sanasi: ___).

REFLECTION OF RELATIONS BETWEEN THE KHANATE OF KHIVA AND THE RUSSIAN EMPIRE IN HISTORICAL BOOKS DURING THE KHAN OF KHIVA MUHAMMAD RAHIMKHAN I (1806-1825)

Saparbaev Bunyod Khurrambek ogli

Urgench State University

Abstract: *The article discusses the coverage of relations between the Khiva Khanate and the Russian state in historical books during the reign of Khan Muhammad Rahimkhan I. The information in historical literature is researched, compared, and analyzed.*

Key words: *Muhammad Rahimkhan I, Khiva state, the Russian empire, analysis of historical literature, the work "Firdaws ul-iqbal".*

Annotatsiya: *Maqolada Muhammad Rahimxon I davrida Xiva xonligi va Rossiya davlati o'rtasidagi munosabatlarning tarixiy kitoblarda yoritilishi haqida so'z yuritiladi. Tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlar tadqiq etiladi, qiyoslanadi va tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Muhammad Rahimxon I, Xiva xonligi, Rossiya imperiyasi, tarixiy adabiyotlar tahlili, "Firdavs ul-iqbol" asari.*

Аннотация: *В статье рассматривается освещение взаимоотношений Хивинского ханства и Российского государства в исторических трудах в период правления Мухаммад Рахимхана I. Исследуются, сопоставляются и анализируются сведения в исторической литературе.*

Ключевые слова: *Мухаммад Рахимхан I, Хивинское ханство, Российская империя, анализ исторической литературы, труд "Фирдаус уль-Икбал".*

Introduction. Whenever Muhammad Rakhim Khan was in Kungirat, he always visited the grave of Hakim father Sulaiman Bakirgani. This time he did not

follow this tradition and went to visit the tomb of the great poet. The poet Munis also participated in this pilgrimage and dedicated one continent in honor of father Hakim.

O muallo, the people of the qibla of Aston are near.

The fate of kings pray for you.

Whoever kissed your lover, gained prestige,

Perhaps, the visit was accompanied by happiness.

Everyone, my drunkards are always welcome.

Uldurur Maykhanai Vahdataro Ishrat Taroz.

I don't want a solution, I'm confused, my heart hurts,

Do something, because you are in pain.

He came to Munis with a hundred hopes,

Pray for him, O lord of the poor [1: P.251].

During the Khan Kungirat procession, Muhammad Yusuf organized a solemn iftar in the mehtar's house. At that iftar time, Yormuhammadbek Koshkoprukiy brought him a prayer from Khiva.

This letter was from the emir of Bukhara, who asked the khan to forget all grudges and come to his son's wedding. Two people bring the name and give it to Khutlugmurad Inok, who is sitting in Khiva Khan's seat. And he sent the name to the khan.

The main part. Khan welcomes Noma. At the same time, in the event of Eltuzarkhan's death, some people remained in captivity in Bukhara. Khan remembered them and sent a message to the Bukhara emir asking him to release those people if they were still alive [2: P.252].

At that time, when the Battle of Kungirot was going on, a petition was sent to the khan from the Achamaili and Kokozakli tribes. It contained the requests of citizens to be freed from the tyranny of Khojamuradbi and Toramurad Sufis. At the same time, they asked to pardon the people. Khan responds favorably to this proposal.

On the tenth day of the month, Khan Karimberdi gave an order to Ataliq and Abdulla Inoq to invade the fortress. They break into the castle. Sufi was arrested and executed along with all his close comrades. Among them was an ambassador from Bukhara [3: P.113-116].

To the castle Khan made his younger brother Muhammad Nazarbek the ruler. The soldiers who entered from all the gates of the fortress looted the property of the Sufi. They broke his prison and freed the prisoners. Most of the prisoners were men and women who had been in handcuffs for 5-7 years.

At the time of the capture of the fortress, three sons of Toramurod Sufi and several relatives managed to escape. The Khan sent people to pursue them and appointed Karimberdi father, Khudoynazar father, Qilich father, Muhammadreza father and Abdullah father to guard the castle gates. He returned to Khiva, handing over the head of Sufi to the son of Kangli Jahangirbek and Khudoyberdi with a fathnama.

Soon, a group of seven men, led by Shahniyoz Karakalpak, who had been following the fugitives, caught up with the Sufi's children, killed two of the Yovmits, and took two of them prisoner. Just before Berdi Bahadur was about to capture the Sufi's three sons, Tavqarabek and Suyunbiy abandoned their horses and weapons, entered the lake, and hid in the reed bed. However, Dosotbek managed to escape, crossed the river, and reached Bukhara [4: P.255]. However, Tavqarabek, not knowing what to do, left the reed bed and returned to Kungirat. He was captured and taken to the khan. He was executed along with the captured Yovmits.

Suyunbiy, after much perplexity, sent a man to Kilich Inaq and asked for forgiveness. Kilich Inaq, considering that they were from the same clan, asked the Khan for his sin, and the Khan accepted this request and pardoned him [4: P.257].

After Munis described the details of these events, he fully included in the book two odes and seven histories by Mirza Masihi Bukhari and Mulla Vaisniyaz Ziyrak dedicated to the conquest of Aral.

After the end of the Toramurat Sufi secession in Aral, peace and tranquility began to reign in the country. The Khan considered many people who had suffered from Sufis worthy of various positions. He generously pardoned many people who had acted wrongly and later repented, even one of the Sufis' sons.

At that time, Khan Pahlavan had a mausoleum built over the grave of Mahmud. He gathered the most talented and literate clerics there. He organized the “Furqaniy majid hafizlaridin group of wise men”, who recited the Quran [5: P.265]. He took measures to repair many mosques, madrasas, and khanaqas throughout the country and appoint representatives from among the wise men to them.

After the Aral Sea problem was resolved and the people found peace, the Dashti-Kipchak problem arose.

The Kazakh people of Shumanay, during the reign of Muhammadamin Inaq, lived in peace under Eralikhan, the son of Abdulkhairkhan, as their king. However, after Eralikhan's death, his descendants continued to rule, and during the reign of his son Temurtora, corruption increased. The people of this khanate first began to plunder caravans. Later, they began to plunder, capture, and take away the citizens of Khorezm and Bukhara. In particular, they oppressed the Karakalpaks in Yangidarya, plundering their property and taking people captive.

As a result, the khan began the Dashti-Kipchak campaign to protect the citizens of the country. At this time, the Taka bandits in Merv also began to plunder. The khan took this situation into account in his campaign. Before leaving for the

campaign, ambassadors from Bukhara came and asked to jointly eliminate the bandits of the Turkmen bandits. However, to resolve this issue, the khan sent Berdi Inaq and himself set off on the next campaign. Before leaving for the campaign, Kazakh ambassadors arrived and raised the issue of obedience, but the khan did not agree to this.

On the 12th of Muharram in 1812, the Khan left Khiva and landed in the Moyli forest [6: P.269].

Meanwhile, the Gurgan Turkmens launched a raid on the Karakalpaks in Khojaly. The Khan entrusted Yusuf Mehtar with the task of dealing with them, and himself led the army through the Kipchaks to the Chilpyk region.

These events took place in the seventh year of the Khan's reign. Thus, the Khan's army set off towards the Dashti Kipchaks. On the way, 500 Karakalpaks of Aydostbiy joined him [7: P.159]. The army, suffering greatly from the cold, finally reached Hasan Qala. According to the information of the prisoners taken there, the Kazakhs were still unaware of the army's arrival. However, when one prisoner escaped and reported this news, the Kazakhs began to flee in groups.

The Khan's troops continued to march, plundering the property of the local tribes and taking people captive. They captured more than one hundred thousand sheep, more than forty thousand camels, and many people were taken prisoner, five hundred of whom were young girls. The ancestors of Bulakay Khan were also taken prisoner.

Sultan Temur Khan, alarmed by this rapid march of the Khan's troops, sent an ambassador to the Khan to demand obedience.

The Khan told the ambassadors: "Whoever you have captured from our country, from the Muslim nation in general, return them to us, and we will return the prisoners to you, God willing." He put the devanbeg of Kushnazar in charge of this matter. Thus, the Khan returned with a lot of booty. On the tenth day of the month of Safar,

he arrived at Kohna Kot, passed the shrine of Shah Abbas Wali, and stopped opposite Cholish [8: P.96].

Three days later, on the occasion of the Nowruz holiday, the khan presented gifts to the troops. Poets wrote many odes about the khan's victorious conquest. Munis included one ode by Abdulmaoni Mulla Niyazmuhammad in his book. According to him, the ode consisted of 70 verses, of which Munis remembered only 24 verses and could not recall the rest.

He himself wrote a history about this campaign. On the seventeenth of the month, the khan crossed the river and visited Khiva [8: P.96].

References:

1. **Иванов П. П.** Очерки по истории Средней Азии. XVI – середина XIX вв. – М.: Изд-во восточной литературы, 1958. – 245 с.
2. **Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII вв.** / Сост.: С. К. Ибрагимов, Н. Н. Мингулов, К. А. Пищулина, В. П. Юдин. – Алма-Ата: Наука, 1969. – 312 с.
3. **Мунировқ.** Мунис, Огахий ва Баёнийнинг тарихий асарлари. – Тошкент: Фан, 1960. – 198 б.

   Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. – 356 б.

   Муталов О. Оллокулихон даврида Хива хонлиги. – Тошкент, 2005. – 220 б.
4. **Мунис Шермухаммад Хоразмий; Огахий Мухаммадризо мироб.** Фирдавс ул-икбол. – Лейден, 1988. – 275 б.
5. **Фирдавс ул-икбол (Бахтлар боғи)** / Нашрга тайёрловчилар: Н. Жумахўжа, С. Рўзимбоев, А. Ахмедов. – Тошкент: Ўқитувчи, 2010. – 320 б.
6. **Худойберганов Қ.** Хива хонлари тарихидан. – Урганч: Хоразм, 2008. – 180 б.

7. **Муравьёв Н. Н.** Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819 и 1820 годах. – М., 1822. – 340 с.
8. **Баёний М.** Хоразм тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – 250 б.

THE ROLE OF CRITICAL THINKING IN MODERN EDUCATION

Bazarbayeva Asaloy Muminjanovna
Chirchik State Pedagogical University
Khamitov Eldorbek E.
Chirchik State Pedagogical University

Annotation: *This article explores the pivotal role of critical thinking in modern education. It highlights how analytical, evaluative, and problem-solving skills contribute to students' academic success, personal growth, and readiness for professional life. The study investigates various teaching strategies, assessment methods, and classroom practices that foster critical thinking. Challenges in implementation are also discussed, emphasizing the need to equip students with skills necessary to navigate complex real-world situations. Examples from classroom practice and contemporary research are used to illustrate effective approaches.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola zamonaviy ta'limda tanqidiy fikrlashning ahamiyatini tahlil qiladi. Talabalarning tahliliy, baholash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish akademik muvaffaqiyat, shaxsiy o'sish va kasbiy tayyorgarlikni oshirishga yordam beradi. Maqolada samarali o'qitish strategiyalari, baholash usullari va dars faoliyatlari ko'rib chiqiladi, shuningdek, o'qituvchilar duch keladigan qiyinchiliklar ham muhokama qilinadi. Misollar va amaliy dars tajribalari orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari tushuntiriladi.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается ключевая роль критического мышления в современном образовании. Подчеркивается, как аналитические, оценочные и проблемно-решающие навыки способствуют академическому успеху, личностному развитию и профессиональной подготовке студентов. Статья рассматривает различные стратегии обучения, методы оценки и практики в классе, способствующие развитию критического мышления. Обсуждаются трудности внедрения этих подходов, подчеркивая необходимость оснащения студентов навыками, необходимыми для эффективного решения сложных реальных задач. Примеры из практики и современных исследований иллюстрируют эффективные методы.*

Keywords: *Critical thinking, modern education, problem-solving, analytical skills, evaluation, teaching strategies, 21st-century skills*

Kalit so‘zlar: *Tanqidiy fikrlash, zamonaviy ta’lim, muammolarni hal qilish, tahliliy ko‘nikmalar, baholash, o‘qitish strategiyalari, 21-asr ko‘nikmalari*

Ключевые слова: *Критическое мышление, современное образование, решение проблем, аналитические навыки, оценка, стратегии обучения, навыки XXI века*

Introduction: Critical thinking is an essential component of modern education. It enables students to analyze information critically, evaluate evidence objectively, and make reasoned decisions. In the current global context, learners are confronted with complex challenges arising from technological advancement, social change, and ethical dilemmas. Simply memorizing information is no longer sufficient. Students must develop the ability to question assumptions, recognize biases, and construct well-founded arguments.

Modern pedagogical approaches, such as inquiry-based learning, project-based learning, and collaborative classrooms, emphasize active participation, reflection, and problem-solving. These methods encourage learners to engage deeply with content, to ask questions, and to consider multiple perspectives. By integrating

critical thinking into all aspects of learning, educators cultivate intellectual independence, curiosity, creativity, and adaptability. This approach ensures that students are prepared not only for academic success but also for informed and responsible participation in professional and social life.

The importance of critical thinking: Critical thinking equips students with cognitive and metacognitive abilities that allow them to analyze complex problems, evaluate the reliability of information, and make evidence-based decisions. In practical terms, this skill enables learners to identify logical fallacies, assess different viewpoints, and generate innovative solutions to real-world problems.

In classroom practice, students who engage in critical thinking activities are better able to connect theoretical concepts to practical applications. For instance, in science lessons, learners can analyze experimental data, identify anomalies, and propose hypotheses. In literature or social studies, students critically evaluate texts, consider historical or cultural context, and discuss the implications of various interpretations. These experiences cultivate reflective thinking and the ability to reason independently.

Moreover, critical thinking enhances creativity and innovation. By evaluating multiple perspectives and generating solutions to complex challenges, learners develop problem-solving skills essential for the 21st century. Students trained in critical thinking are more adaptable and confident in confronting ambiguous situations, which is increasingly important in professional environments.

Teaching strategies to foster critical thinkin: Educators can cultivate critical thinking through carefully designed instructional strategies. Problem-based learning engages students in real-world scenarios that require research, analysis, and solution development. For example, learners in a biology class may be asked to propose solutions to an environmental problem, integrating scientific concepts with practical actions.

Socratic questioning is another effective strategy. Teachers encourage learners to ask probing questions and challenge assumptions, fostering reflective

thinking. During a history lesson, students might be asked to evaluate the causes and consequences of historical events from multiple perspectives, thus enhancing analytical skills.

Debates and structured discussions promote reasoning and communication. In a language classroom, students might debate a social issue, requiring them to construct arguments supported by evidence. Reflective writing, such as essays, journals, or portfolios, enables students to analyze their thought processes, evaluate decisions, and articulate learning experiences clearly. Case studies and simulations further support critical thinking by allowing learners to apply knowledge in practical and often interdisciplinary contexts.

These strategies also strengthen collaboration, as students often work in teams to solve problems, share insights, and evaluate each other's reasoning. Such interactions not only enhance learning outcomes but also prepare students for professional environments where teamwork and problem-solving are essential.

Assessment methods for critical thinking: Assessing critical thinking requires methods that go beyond traditional testing. Open-ended questions encourage students to justify their reasoning and propose solutions. Portfolios and reflective assignments document learners' thought processes and their ability to apply knowledge. Peer assessment allows students to evaluate each other's arguments, promoting deeper engagement and understanding. Performance-based tasks simulate real-world challenges, giving learners opportunities to demonstrate practical application of critical thinking skills.

Assessment practices also support continuous development. Constructive feedback highlights areas for improvement, encourages self-reflection, and fosters growth. When students receive timely and meaningful feedback, they become more motivated to refine their analytical abilities and apply critical thinking consistently.

Challenges in promoting critical thinking: Despite its importance, fostering critical thinking faces multiple challenges. Standardized curricula and rigid testing schedules can limit opportunities for analytical and reflective activities. Some

educators may not be trained in strategies to promote higher-order thinking, while students accustomed to rote memorization may initially resist inquiry-based approaches. Effective critical thinking activities often require access to diverse resources, technology, and collaborative learning environments, which may not always be available.

Addressing these challenges requires institutional support, ongoing professional development for teachers, and flexible learning environments. Schools should encourage inquiry, reflection, and exploration, and provide students with opportunities to engage in meaningful problem-solving experiences. Teachers must guide learners in developing self-regulation, time management, and independent learning skills to maximize the benefits of critical thinking.

Conclusion: Critical thinking is a central component of modern education, essential for developing students' analytical, evaluative, and problem-solving skills.

Incorporating teaching strategies such as problem-based learning, Socratic questioning, debates, reflective writing, and case studies enables students to engage deeply with content and develop skills that extend beyond the classroom.

By fostering critical thinking, educators prepare learners for the complexities of the 21st century. Students gain the ability to make informed decisions, solve problems creatively, and adapt to rapidly changing environments. While challenges exist, including curriculum limitations and resource constraints, embedding critical thinking throughout educational programs ensures that students acquire not only knowledge but also the ability to reason, reflect, and act responsibly. Ultimately, critical thinking equips learners for lifelong learning, professional competence, and effective participation in society, making it an indispensable aspect of contemporary education.

References

1. Paul R., Elder L. *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*. – Pearson, 2019.

2. Facione P. *Critical Thinking: What It Is and Why It Counts*. – Insight Assessment, 2015.
3. Brookfield S. *Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions*. – San Francisco: Jossey-Bass, 2012.
4. Halpern D. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. – New York: Psychology Press, 2014.
5. Ennis R. Critical thinking across the curriculum: a vision // *Topoi*. – 2013.

MODERN TRENDS IN COGNITIVE SCIENCE RESEARCH

Bazarbayeva Asaloy Muminjanovna
Chirchik State Pedagogical University
Khamitov Eldorbek E.
Chirchik State Pedagogical University

Annotation: *This article explores modern trends in cognitive science research, highlighting the interdisciplinary approaches, technological innovations, and emerging methodologies that shape the field. It examines how neuroscience, artificial intelligence, psychology, and linguistics intersect to advance understanding of human cognition. The paper discusses current research directions, including brain-computer interfaces, cognitive modeling, neuroimaging techniques, and machine learning applications, as well as the implications of these trends for education, healthcare, and artificial intelligence development. The article also emphasizes ethical considerations and challenges faced by researchers in this rapidly evolving field.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola kognitiv fanlar sohasidagi zamonaviy tendensiyalarni tahlil qiladi. Unda sohaning rivojlanishida fanlararo yondashuvlar, texnologik yangiliklar va yangi metodologiyalar muhim o‘rin tutadi. Maqolada nevrologiya, sun’iy intellekt, psixologiya va lingvistika kognitiv jarayonlarni*

tushunishda qanday integratsiyalashgani ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, miya-kompyuter interfeyslari, kognitiv modellashtirish, neyroimaging texnologiyalari va mashinani o‘rgatish sohalari va ularning ta’lim, sog‘liqni saqlash va AI rivojlanishiga ta’siri, shuningdek, tadqiqotchilar duch keladigan etika masalalari muhokama qilinadi.

Аннотация: *В данной статье рассматриваются современные тенденции исследований в области когнитивных наук, включая междисциплинарные подходы, технологические инновации и новые методологии. Анализируется пересечение неврологии, психологии, искусственного интеллекта и лингвистики для углубленного понимания человеческого познания. Обсуждаются текущие направления исследований, такие как интерфейсы мозг-компьютер, когнитивное моделирование, нейровизуализация и применение машинного обучения, а также их влияние на образование, здравоохранение и развитие ИИ. Особое внимание уделяется этическим аспектам и вызовам, с которыми сталкиваются исследователи в этой быстро развивающейся области.*

Keywords: *Cognitive science, neuroscience, artificial intelligence, neuroimaging, cognitive modeling, interdisciplinary research, machine learning, brain-computer interfaces, ethical considerations.*

Kalit so‘zlar: *Kognitiv fanlar, nevrologiya, sun’iy intellekt, neyroimaging, kognitiv modellashtirish, fanlararo tadqiqotlar, mashinani o‘rgatish, miya-kompyuter interfeyslari, etika masalalari.*

Ключевые слова: *Когнитивные науки, неврология, искусственный интеллект, нейровизуализация, когнитивное моделирование, междисциплинарные исследования, машинное обучение, интерфейсы мозг-компьютер, этические аспекты.*

Introduction: Cognitive science is an interdisciplinary field dedicated to understanding human thought, memory, perception, attention, learning, and

decision-making. It combines psychology, neuroscience, linguistics, philosophy, and computer science to explain how the mind works. Modern cognitive science has expanded its scope due to technological advancements, including neuroimaging techniques, computational modeling, and machine learning. These technologies allow researchers to observe neural activity in real time, model complex cognitive functions, and predict human behavior in diverse settings.

Over the last decade, there has been a shift toward data-driven and multimodal approaches, which integrate behavioral experiments, neuroimaging, and computational simulations.

This combination enables scientists to examine cognition at multiple levels, from single neurons to large-scale brain networks, behavioral patterns, and social interactions. Such approaches allow for deeper insights into learning processes, memory consolidation, attention mechanisms, and language comprehension. The study of these processes has direct implications for educational strategies, clinical interventions, and artificial intelligence development.

Interdisciplinary Approaches in Cognitive Science

Interdisciplinary collaboration has become a fundamental trend in cognitive science. Psychology contributes understanding of human behavior, emotions, and cognitive biases. Neuroscience investigates the biological foundations of cognition, including brain structures and neural networks. Linguistics examines language processing, acquisition, and comprehension, while computer science and AI provide computational models and simulations of human thought. Philosophy adds theoretical frameworks for understanding consciousness, knowledge, and decision-making.

For example, neurolinguistics combines linguistics and neuroscience to study how the brain processes syntax, semantics, and pragmatics. Similarly, computational cognitive models simulate memory and decision-making, helping researchers predict human behavior and test hypotheses that are difficult to examine experimentally. Such integrative approaches enhance the accuracy and applicability

of research findings and open pathways for innovative solutions in education, healthcare, and technology.

Technological Innovations and Neuroimaging Techniques: Advancements in neuroimaging have significantly influenced modern cognitive science. Techniques such as functional Magnetic Resonance Imaging (fMRI), Electroencephalography (EEG), and Magnetoencephalography (MEG) allow scientists to visualize brain activity in real time. These methods help identify which brain regions are involved in specific cognitive tasks, map neural networks, and understand the temporal dynamics of perception, attention, and memory.

In addition to imaging, brain-computer interfaces (BCIs) have emerged as a promising technology that translates neural signals into actionable commands. BCIs are increasingly used in research and clinical applications, including rehabilitation for patients with motor impairments and development of assistive communication devices. Machine learning algorithms applied to neuroimaging data enable predictive modeling of cognitive functions and individual differences, facilitating personalized interventions in education and healthcare.

Cognitive Modeling and Artificial Intelligence Applications: Cognitive modeling and AI are central to contemporary research. Computational models simulate human cognitive processes such as problem-solving, decision-making, and learning. These models allow researchers to test theories about memory encoding, attention allocation, and reasoning processes in controlled virtual environments.

Artificial intelligence, including neural networks and deep learning systems, complements cognitive science by replicating complex behaviors observed in humans. AI models can predict decision patterns, optimize learning strategies, and contribute to the development of intelligent tutoring systems. The integration of AI with cognitive science not only advances theoretical understanding but also enables practical applications in adaptive learning platforms, robotics, and human-computer interaction.

Applications and Implications: Modern cognitive science research has numerous applications. In education, understanding how humans learn and process information allows the creation of personalized learning experiences, enhancing academic outcomes. In healthcare, cognitive science informs diagnosis and treatment of neurological and psychiatric conditions, including Alzheimer's disease, ADHD, and depression. In technology, AI systems inspired by cognitive models improve natural language processing, autonomous systems, and human-computer interaction.

Ethical considerations are increasingly important, particularly regarding data privacy, algorithmic bias in AI, and implications of neural monitoring technologies. Researchers are called to balance innovation with responsibility, ensuring that advancements respect human rights and societal norms.

Challenges and Future Directions: Despite progress, cognitive science faces several challenges. Integrating multimodal data from behavioral studies, neuroimaging, and computational models can be complex. Ensuring reproducibility and generalizability of findings is another concern. Bridging the gap between laboratory research and real-world applications requires careful experimental design and longitudinal studies.

Future trends are likely to focus on personalized cognitive assessments, advanced BCIs, immersive virtual environments for research, and more sophisticated AI models that emulate human cognition. Interdisciplinary collaboration, open science practices, and ethical research frameworks will continue to shape the field, expanding knowledge and applications in meaningful ways.

Conclusion: Modern cognitive science research demonstrates the growing importance of interdisciplinary approaches, technological innovations, and computational methods in understanding human cognition. By combining insights from psychology, neuroscience, linguistics, and computer science, researchers can investigate cognition at multiple levels, from neural networks to complex behavior.

Neuroimaging, cognitive modeling, and AI applications provide theoretical knowledge as well as practical solutions in education, healthcare, and technology.

Data-driven and multimodal research approaches enable precise analysis of cognitive functions, while ethical considerations guide responsible research. Ongoing collaboration across disciplines, combined with technological advancement, promises to expand understanding of the human mind and create applications that improve learning, health outcomes, and human-computer interaction. Overall, modern cognitive science continues to push the boundaries of knowledge, offering transformative insights into human thought, learning, and behavior.

References

1. Gazzaniga M. S., Ivry R., Mangun G. R. *Cognitive Neuroscience: The Biology of the Mind*. – New York: W. W. Norton & Company, 2018.
2. Anderson J. R. *Cognitive Psychology and Its Implications*. – New York: Worth Publishers, 2015.
3. Sun R. (ed.). *The Cambridge Handbook of Computational Cognitive Modeling*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
4. Dehaene S. *Reading in the Brain: The Science and Evolution of a Human Invention*. – New York: Viking, 2009.
5. Friston K. Theoretical neurobiology and cognitive neuroscience // *Nature Reviews Neuroscience*. – 2010.

THE EFFECTIVENESS OF BLENDED LEARNING IN ENGLISH LANGUAGE EDUCATION

Bazarbayeva Asaloy Muminjanovna
Chirchik State Pedagogical University
Khamitov Eldorbek E.
Chirchik State Pedagogical University

Annotation: *This article examines the effectiveness of blended learning in English language education. Blended learning combines traditional face-to-face instruction with online learning, offering flexibility, interaction, and enhanced engagement. The study analyzes pedagogical strategies, digital tools, and assessment methods that contribute to successful blended learning environments. The paper highlights the benefits, challenges, and measurable outcomes of implementing blended learning in English language classrooms, focusing on improvements in language skills, learner autonomy, and academic achievement.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola ingliz tili ta'limida aralash (blended) ta'limning samaradorligini tahlil qiladi. Aralash ta'lim an'anaviy yuzma-yuz o'qitish usullarini onlayn o'qitish bilan birlashtirib, moslashuvchanlik, interaktivlik va talaba faolligini oshiradi. Maqolada pedagogik strategiyalar, raqamli vositalar va baholash usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ingliz tili darslarida aralash ta'limning afzalliklari, qiyinchiliklari va o'quv natijalari, til ko'nikmalari, talaba mustaqilligi va akademik yutuqlarga ta'siri tahlil qilinadi.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается эффективность смешанного обучения в преподавании английского языка. Смешанное обучение объединяет традиционные очные занятия с онлайн-обучением, обеспечивая гибкость, интерактивность и вовлеченность учащихся. В работе анализируются педагогические стратегии, цифровые инструменты и методы оценки, способствующие успешной реализации blended learning. Также рассматриваются преимущества, трудности и измеримые результаты внедрения смешанного обучения в классах английского языка, включая улучшение языковых навыков, автономии студентов и академической успеваемости.*

Keywords: *Blended learning, English language education, online learning, face-to-face instruction, learner autonomy, academic achievement, digital tools.*

Kalit so‘zlar: *Aralash ta’lim, ingliz tili ta’limi, onlayn o‘qitish, yuzma-yuz o‘qitish, talaba mustaqilligi, akademik yutuqlar, raqamli vositalar.*

Ключевые слова: *Смешанное обучение, преподавание английского языка, онлайн-обучение, очное обучение, автономия студентов, академическая успеваемость, цифровые инструменты.*

Introduction: Blended learning has emerged as a transformative approach in modern education, combining traditional classroom instruction with digital technologies. In English language education, this model provides learners with flexibility, personalized learning opportunities, and greater access to resources. Traditional teaching often relies on lectures, textbooks, and exercises, which may limit interaction and engagement. In contrast, blended learning encourages active participation, collaboration, and self-paced learning, which are critical for developing language skills.

The integration of online platforms, multimedia materials, and interactive tools enables teachers to design engaging lessons and offer immediate feedback. Research indicates that blended learning can improve learner motivation, academic performance, and autonomy, making it a preferred approach in higher education and secondary schools.

Blend learning in practice: Blended learning is an instructional approach that combines traditional face-to-face classroom methods with online learning activities, creating a dynamic and flexible learning environment. In English language education, blended learning allows learners to access course materials, practice language skills, and receive immediate feedback through digital platforms while also participating in interactive in-person lessons. This dual approach ensures that students benefit from both the structure and guidance of classroom teaching and the flexibility, autonomy, and personalization offered by online tools. The combination of these modalities not only enhances students’ motivation and engagement but also allows teachers to monitor progress and adapt instruction to meet individual learning needs.

A key component of blended learning is the integration of effective pedagogical strategies. Techniques such as the flipped classroom, where students review lesson content online before applying knowledge in class, promote active learning and deeper comprehension. Task-based learning encourages learners to complete meaningful projects or activities that integrate both online and offline components, fostering practical application of language skills. Interactive discussions, whether through online forums or classroom debates, promote collaboration, communication, and critical thinking. Additionally, personalized learning paths within the blended framework allow students to progress at their own pace, ensuring mastery of language concepts and increasing learner autonomy.

Digital tools play a central role in supporting blended learning in English education. Learning management systems such as Moodle, Canvas, or Google Classroom provide structured platforms for accessing course materials, submitting assignments, and tracking progress. Multimedia resources, including videos, podcasts, and interactive exercises, cater to diverse learning styles and reinforce comprehension. Collaboration tools such as Zoom, Microsoft Teams, or Padlet enable synchronous and asynchronous communication among students and teachers, enhancing engagement and peer interaction. Assessment tools, including online quizzes, polls, and e-portfolios, allow teachers to provide timely feedback and support self-reflection, ensuring students remain actively involved in their learning process.

The benefits of blended learning in English language education are manifold. It enhances language proficiency by providing integrated practice in listening, speaking, reading, and writing, while also promoting learner autonomy and self-regulation. Students gain the ability to manage their own learning, develop critical thinking skills, and engage with content in ways that suit their individual learning preferences. Flexible access to learning materials allows learners to review lessons, revisit difficult topics, and practice independently, which leads to improved academic performance. Moreover, interactive and multimedia elements increase

engagement and motivation, making the learning process more enjoyable and effective.

Despite its advantages, blended learning presents certain challenges. Technological access can be a limitation, as not all students have reliable devices or internet connections. Teacher preparedness is crucial; instructors must be trained to design, implement, and manage blended courses effectively. Balancing online and offline components can be complex, requiring careful planning and time management. Additionally, some students may struggle with self-discipline and autonomy when completing online tasks independently. To address these challenges, institutions can provide teacher training, ensure access to necessary technology, establish structured learning schedules, and offer guidance on self-regulation and time management strategies.

Conclusion: Blended learning has proven to be a highly effective instructional approach in English language education, successfully integrating the advantages of traditional face-to-face teaching with the flexibility and personalization offered by online learning platforms. By combining these two modalities, students are provided with multiple opportunities to engage with the learning material, practice their language skills, and receive immediate feedback, all of which contribute to improved comprehension, retention, and application of knowledge. This approach supports a more student-centered learning environment, allowing learners to progress at their own pace, explore topics of personal interest, and develop autonomy in managing their own educational journey.

Moreover, blended learning enhances student motivation and engagement by offering interactive and multimedia-rich activities that are both enjoyable and educational. Students are encouraged to participate in discussions, collaborate with peers on tasks, and apply theoretical knowledge in practical projects, which strengthens critical thinking and problem-solving skills. The integration of digital tools such as learning management systems, collaboration platforms, and assessment applications further supports personalized feedback, continuous monitoring of

progress, and timely intervention by instructors. These elements collectively foster a more effective and meaningful learning experience compared to traditional methods alone.

Despite its clear benefits, the implementation of blended learning is not without challenges. Issues such as unequal access to technology, varying levels of digital literacy among students and teachers, and the need for careful time management must be addressed to ensure that all learners can benefit fully. Institutions can overcome these challenges by providing appropriate training for teachers, ensuring equitable access to devices and internet, and designing structured yet flexible learning schedules. Encouraging self-regulation and time-management skills among students also plays a crucial role in the success of blended learning initiatives.

In conclusion, blended learning represents a forward-thinking and adaptable approach to English language education. It empowers students by promoting learner autonomy, engagement, and academic achievement while allowing teachers to deliver instruction more effectively and responsively. By carefully addressing challenges and leveraging the strengths of both traditional and digital learning methods, blended learning can become a sustainable and scalable model for modern classrooms. The approach not only prepares students for academic success but also equips them with the skills necessary for lifelong learning, adaptability, and effective communication in an increasingly digital and globalized world.

References

1. Graham C. R. Blended learning systems: definition, current trends, and future directions // Bonk C. J., Graham C. R. (eds.). *The Handbook of Blended Learning*. – San Francisco: Pfeiffer, 2013.
2. Graham C. R., Woodfield W., Harrison J. B. A framework for institutional adoption and implementation of blended learning in higher education // *The Internet and Higher Education*. – 2013.

3. Horn M. B., Staker H. *Blended: Using Disruptive Innovation to Improve Schools*. – San Francisco: Jossey-Bass, 2014.
4. Dziuban C., Graham C. R., Moskal P., Norberg A., Sicilia N. Blended learning: the new normal and emerging technologies // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. – 2018.
5. Bonk C. J., Graham C. R. *The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs*. – San Francisco: Pfeiffer, 2006.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI VA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Bekmuratova Muhayyo Uralbayevna

Urganch davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlari tahlil qilinib, ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish omillari ko‘rib chiqilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv, ijtimoiy va motivatsion xususiyatlari, shuningdek, zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati ta’kidlangan. Pedagogik yondashuv, individual o‘quv rejalari va interaktiv ta’lim vositalari bolalarning raqamli ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam berishi ko‘rsatildi.*

Annotation: *The article analyzes the psychological and pedagogical characteristics of primary school students and examines the factors influencing the development of their digital competencies. It highlights the cognitive, social, and motivational features of young learners, as well as the importance of using digital technologies in the modern educational process. It is shown that pedagogical*

approaches, individualized learning plans, and interactive educational tools contribute to the formation of children's digital skills.

Аннотация: *В статье анализируются психолого-педагогические особенности учащихся начальных классов и рассматриваются факторы развития их цифровых компетенций. Подчёркиваются когнитивные, социальные и мотивационные особенности младших школьников, а также значение использования цифровых технологий в современном образовательном процессе. Показано, что педагогические подходы, индивидуальные учебные планы и интерактивные образовательные средства способствуют формированию цифровых навыков у детей.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich sinf, psixologik-pedagogik xususiyatlar, raqamli kompetensiyalar, interaktiv ta'lim, o'quv jarayoni*

Keywords: *primary school, psychological and pedagogical characteristics, digital competencies, interactive learning, learning process*

Ключевые слова: *начальные классы, психолого-педагогические особенности, цифровые компетенции, интерактивное обучение, учебный процесс*

Kirish: Zamonaviy ta'lim jarayoni jadal ravishda raqamlashtirilmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng qo'llanilishi o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish ayniqsa muhimdir, chunki bu yoshdagi bolalar o'zining kognitiv, ijodiy va ijtimoiy salohiyatini shakllantirish jarayonida turli raqamli vositalardan foydalana boshlaydilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilari 6–10 yosh oralig'idagi bolalarni o'z ichiga oladi va ularning psixologik-pedagogik xususiyatlari o'quv jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Bu yoshdagi bolalar qisqa muddatli e'tibor, o'rganishga bo'lgan yuqori qiziqish, ijodiy tafakkur va ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Shu

sababli pedagoglar o‘quv materiallarini vizual va interaktiv usullar orqali taqdim etishi, o‘yinlar, guruh ishlari va muammoli vazifalardan foydalanishi zarur. Raqamli kompetensiyalar esa o‘quvchilarning axborot bilan ishlash, raqamli vositalardan samarali foydalanish va ijodiy loyihalar yaratish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi.

Bu ko‘nikmalarni rivojlantirishda pedagogik yondashuv, texnologik muhit, individual yondashuv va ota-ona hamda jamoaning qo‘llab-quvvatlashi muhim omil hisoblanadi. Interaktiv ta’lim vositalari, ta’lim platformalari va multimediya materiallari o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, darslarni yanada samarali qiladi. Shuningdek, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Masalan, e’tibor va xotira imkoniyatlari, o‘quvchilarning motivatsiyasi va qiziqishi, guruhdagi ijtimoiy munosabatlar raqamli ta’lim jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etishga ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, pedagoglar individual yondashuvni qo‘llab, har bir bolaning qobiliyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan darslarni tashkil etishlari muhimdir. Natijada, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlari va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish omillarini hisobga olgan holda tashkil etilgan ta’lim jarayoni, ularning bilim, ko‘nikma va ijtimoiy salohiyatini samarali shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, pedagog va ota-onaning faol ishtiroki bolalarning raqamli ko‘nikmalarini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar tahlili:

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlari va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish mavzusida xalqaro va mahalliy tadqiqotlar ko‘plab yondashuvlarni taklif qiladi. L.S. Vygotsky (1978) o‘zining Mind in Society asarida bolalarning kognitiv rivojlanishini ijtimoiy muhit va o‘quv faoliyati bilan bog‘lab tushuntiradi. U bolalarning bilimlarini shakllantirishda pedagogik yondashuv va muloqotning asosiy rolini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, J. Piaget (1972) o‘z tadqiqotlarida boshlang‘ich yoshdagi bolalarning tafakkuri va mantiqiy fikrlash jarayonini bosqichma-bosqich rivojlanadigan jarayon sifatida ko‘rsatadi, bu esa

pedagoglarga individual va interaktiv metodlarni qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga oid tadqiqotlar kengaygan. UNESCO (2021) tomonidan ishlab chiqilgan Digital Competence Framework for Educators me’yorlari o‘qituvchilarga raqamli vositalarni ta’lim jarayonida samarali qo‘llash, o‘quvchilarning axborot bilan ishlash qobiliyatini rivojlantirish va ijodiy loyihalarni tashkil etishda yo‘riqnomalar beradi. Mahalliy tadqiqotlar, jumladan, Salomova (2019) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlarini o‘rganib, ularning o‘qish motivatsiyasi, ijtimoiy ko‘nikmalari va diqqatini rivojlantirishning samarali usullarini taklif qiladi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik adabiyotlarda interaktiv ta’lim vositalarining bolalar e’tiborini jalb qilish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va raqamli kompetensiyalarni shakllantirishdagi ahamiyati alohida ta’kidlangan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, vizual va multimediya materiallar, o‘yinli mashg‘ulotlar, ta’lim platformalari va guruh ishlari bolalarning raqamli ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Shu bois, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari psixologik-pedagogik xususiyatlarini hisobga olgan holda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoni samarali bo‘lishi uchun pedagogik yondashuv, interaktiv metodlar va texnologik vositalardan foydalanish zarur. Bu esa zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi va o‘quvchilarning bilish, ijodiy va ijtimoiy salohiyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism:

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari – bu 6–10 yoshdagi bolalardir, ularning psixologik-pedagogik xususiyatlari ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Shu yoshdagi bolalar kognitiv, ijtimoiy va emosional rivojlanishning faol bosqichida bo‘lib, ular qisqa muddatli e’tibor, yuqori qiziqish va faol tasavvur qobiliyatiga ega. Shu sababli pedagoglar darslarni interaktiv va vizual materiallar yordamida o‘tkazishlari lozim. Masalan, multimediyali taqdimotlar, o‘yinli mashg‘ulotlar va muammoli vazifalar bolalarning bilimini chuqurlashtirish va

mustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi. Kognitiv rivojlanish nuqtai nazaridan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari mantiqiy fikrlash va xotira imkoniyatlarini faollashtirishga muhtoj. Piagetning nazariyasiga ko‘ra, bu yoshdagi bolalar konkret operatsiyalar bosqichida bo‘lib, ular faktlar va hodisalarni o‘zaro bog‘lab, mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatilishi lozim. Shu nuqtai nazardan, darslarni bosqichma-bosqich va sodda qilib tashkil etish, qiyin tushunchalarni misollar bilan tushuntirish muhim ahamiyatga ega. Masalan, matematika darslarida raqamlarni vizual grafiklar bilan tushuntirish yoki tabiatshunoslikda eksperimentlar orqali bilim berish bolalarning e’tiborini ushlab turishga yordam beradi. Ijtimoiy ko‘nikmalar ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilari rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Guruh ishlari, o‘yinlar va jamoaviy loyihalar orqali bolalar muloqot, hamkorlik va hamdardlik ko‘nikmalarini egallaydilar. Shu bilan birga, pedagoglar o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olib, darslarni shaxsiylashtirilgan yondashuv bilan tashkil etishlari lozim. Bu nafaqat o‘quvchilarning o‘zini namoyon qilish imkoniyatini oshiradi, balki ularning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi. Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifasiga aylangan. Bu ko‘nikmalar bolalarga axborot bilan ishlash, raqamli vositalardan samarali foydalanish va ijodiy loyihalarni amalga oshirish imkoniyatini beradi. UNESCOning *Digital Competence Framework for Educators* mezonlariga ko‘ra, pedagoglar interaktiv dasturlar, ta’lim platformalari va multimedia materiallarini qo‘llash orqali o‘quvchilarning raqamli ko‘nikmalarini shakllantirishi mumkin. Shu bilan birga, uy sharoitida ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi ham bolalarning raqamli vositalardan xavfsiz va samarali foydalanishini ta’minlaydi. Raqamli vositalardan foydalanish jarayonida o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Masalan, e’tibor muddati qisqa bo‘lgan bolalar uchun interaktiv mashg‘ulotlar qisqa bloklarga bo‘linishi lozim, motivatsiya darajasi past bo‘lgan o‘quvchilarga esa o‘yin shaklidagi vazifalar taqdim etilishi samarali bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, pedagoglar individual yondashuvni qo‘llash orqali har bir bolaning qobiliyati va ehtiyojiga moslashtirilgan darslarni tashkil etishlari kerak. Raqamli

kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida turli metodlar va vositalardan foydalanish mumkin. Misol uchun, bolalarga interaktiv o‘yinlar orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, multimedia materiallar yordamida matematik va tabiatshunoslik tushunchalarini vizual tarzda o‘rgatish, shuningdek, ta’lim platformalarida kichik loyihalar yaratishga rag‘batlantirish mumkin. Shu bilan birga, darslarda o‘yinlar va guruh ishlari orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish ham muhimdir. Bu nafaqat bolalarning raqamli ko‘nikmalarini oshiradi, balki ularning jamoadagi muloqot qobiliyatlarini ham mustahkamlaydi. Bundan tashqari, pedagogik yondashuvning sifatini oshirish uchun o‘qituvchilar zamonaviy metodlarni o‘zlashtirishi, texnologik vositalardan samarali foydalanishi va bolalarning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olishi zarur. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning umumiy kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Natijada, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlarini hisobga olgan holda interaktiv va texnologik asoslangan ta’lim jarayonini tashkil etish, ularning raqamli ko‘nikmalarini samarali shakllantirishga imkon beradi. Bu esa bolalarning bilim, ko‘nikma va ijtimoiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi, shuningdek, ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda tayyorlaydi.

Xulosa:

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlari va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish omillari zamonaviy ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy jihatlardir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolalarning kognitiv, ijtimoiy va motivatsion xususiyatlarini hisobga olgan holda interaktiv va texnologik vositalardan foydalanish, ularning bilim va ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, individual yondashuv, ota-ona va pedagoglarning faol ishtiroki raqamli kompetensiyalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish bolalarning axborot bilan

ishlash, ijodiy loyihalarni amalga oshirish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interaktiv dasturlar, multimedia materiallar va ta’lim platformalaridan samarali foydalanish orqali pedagoglar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, psixologik-pedagogik xususiyatlar va raqamli kompetensiyalarni birlashtirgan ta’lim modeli bolalarning bilim, ko‘nikma va ijtimoiy salohiyatini rivojlantirishga eng optimal yo‘l sifatida qaraladi. Natijada, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlarini inobatga olgan holda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish ta’lim jarayonining sifatini oshiradi, ularni zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli va faol shaxs sifatida shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, bu yondashuv pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish va maktab ta’limini yanada zamonaviylashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. **Vygotsky L. S.** Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
2. **Piaget J.** The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1972.
3. **UNESCO.** Digital Competence Framework for Educators. – Paris: UNESCO, 2021.
4. **Salomova N.** Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlari // Pedagogika ilmiy jurnali. – 2019. – № 5(3). – B. 45–52.
5. **G‘aniyeva M.** Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi // Ta’lim va innovatsiyalar. – 2020. – № 2(1). – B. 12–20.
6. **Karimov S.** Boshlang‘ich sinf pedagogikasida individual yondashuv // O‘zbekiston pedagogik jurnali. – 2018. – № 4(2). – B. 34–41.
7. **Tursunov D.** Interaktiv metodlar va raqamli vositalar yordamida o‘quvchilarning bilish ko‘nikmalarini rivojlantirish // Ilm-fan va ta’lim. – 2021. – № 3(5). – B. 56–63.

8. **Abdullayeva F.** Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy va kognitiv rivojlanish // Ta’limda innovatsion yondashuvlar. – 2019. – № 1(4). – B. 22–30.

QORAQALPOG‘ISTON IJTIMOIY MUHITIDA TRAVEL KONTENTLARNING TA’SIRCHANLIGI MASALALARI

(Instagram ijtimoiy tarmog‘i va Telegram messengeri misolida)

Dauletbaeva Dilshada Dastanovna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy sayohat jurnalistikasida blogosferaning o'rni, Instagram va Telegram platformasida shakllanayotgan travel-bloglar faoliyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda I.V.Pokazaneva, M.A.Panikovskaya, N.G.Stezhko va P.O. Nedvetskaya kabi rus olimlarining ilmiy qarashlari modeli asosida sayohat bloglarining turlari, funktsiyalari, kommunikativ va videoblogging media tizimdagi rivoji o'rganilgan. Qoraqalpoq madaniyati, uning turistik salohiyatini ochib beruvchi bir nechta sahifalar tanlab olinib, tadqiq qilingan. Bloglar toifalarga ajratilgan, video bloglar mazmunan, auditoriyasiga ko’ra analizlangan.*

Аннотация: *В статье анализируется роль блогосферы в современной трэвел-журналистике, активность трэвел-блогов, формирующаяся на платформах Instagram и Telegram. В исследовании рассматриваются типы, функции и развитие трэвел-блогов в системе коммуникативных и видеоблоговых медиа, основанные на модели научных взглядов российских учёных, таких как И.В. Показанева, М.А. Паниковская, Н.Г. Стежко и П.О. Недвецкая. Были отобраны и изучены несколько страниц, раскрывающих культуру Каракалпакстана и его туристический потенциал. Блоги были*

разделены на категории, а видеоблоги проанализированы по содержанию и аудитории.

Abstract: *This article analyzes the role of the blogosphere in modern travel journalism and the activity of travel blogs emerging on Instagram and Telegram. The study examines the types, functions, and development of travel blogs within the system of communication and video blogging media, based on the academic views of Russian scholars such as I.V.Pokazaneva, M.A.Panikovskaya, N.G.Stezhko, and P.O. Nedvetskaya. Several pages exploring the culture of Karakalpakstan and its tourism potential were selected and analyzed. Blogs were categorized, and video blogs were analyzed based on content and audience.*

Kalit so'zlar: *Trevel jurnalistika, sayohat bloglari, blogosfera, videobloglar, Instagram, Telegram, bloglar toifalari, "Karakalpakstan.travel", "Aral_sea_discovery", "Karakalpak.etno.village".*

Ключевые слова: *Туристическая журналистика, блоги о путешествиях, блогосфера, видеоблоги, Instagram, Telegram, категории блогов, "Karakalpakstan.travel", "Aral_sea_discovery", "Karakalpak.etno.village".*

Keywords: *Travel journalism, travel blogs, blogosphere, video blogs, Instagram, Telegram, blog categories, "Karakalpakstan.travel", "Aral_sea_discovery", "Karakalpak.etno.village".*

Kirish: Bugungi kunda sayohat qilgan har bir yo'lovchi ijtimoiy tarmoqlarda o'zining postlari orqali Instagram va Telegramda taassurotlarini yoritadi. Ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlarning keng foydalanishishi natijasida haqiqatan ham sayohat jurnalistikasiga oid faol bloglar vujudga kelib, auditoriyasi, mashhurlik darajasi o'sib bormoqda. Nafaqat havaskorlar, balki professional jurnalistlar ham mualliflik sahifalarini ijtimoiy tarmoqlarda yaratib, sayohat davomida olgan tajribalarini baham ko'rish uchun messengerlardan foydalanishyabdi. Natijada zamonaviy trevel jurnalistikasining ajralmas qismi blogosfera (bloglar makoni) rivojlanayabdi.

Ayni paytda, har qanday sayohatchi haqiqatan ham sayohat bloggeri va professional jurnalistlar bilan bir qatorda ishlashi mumkinmi degan savol tadqiqotchilar orasida munozaralarga sabab bo'lmoqda.

Sayohat jurnalistikasida bloglarning o’rni borasida rus olimlari ham izlanishlar olib borgan. Bunga I.V.Pokazanevaning “Rossiya fanini ommalashtiruvchi geografik mavzudagi televideniyening paydo bo‘lishi: televideniyeda sayohat jurnalistikasining shakllanishi”, “Sayohat blogerligining nazariy asoslari. Sayohat blogeri va sayohat jurnalisti funksional farqlari.” mavzusidagi ilmiy maqolalari, M.A.Panikovskayaning “Blogosferada sayohat jurnalistikasining o‘ziga xosligi”, N.G.Stezhko va P.O.Nedvetskayalarning “Ekran sayohat jurnalistikasi va sayohat blogerligi: paydo bo‘lishi va taqqosiy tahlil” sarlavhali ilmiy mehnatlarida va boshqa ilmiy tadqiqot ishlarida o’rganilgan. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, blog yuritish – sevimli biznesingizda auditoriyani jalb qilish va pul ishlashning eng qulay va tezkor usuli, shuningdek, sayohat bloggeri bo’lish o’zingizni qayta kashf etish usuli hamdir.

Asosiy qism: M.A.Panikovskaya maqolasida sayohatga oid bloglarni axborot va axborot-tahliliy sayohat bloglarini ajratib ko'rsatadi. Olimning ta’kidlashicha axborot bloglari mualliflarning kundalik yozuvlari, sayohat yozuvlari, reportajlar, hisobotlar va intervyu janrlarida yaratiladi hamda tinglovchilarga sayohat haqidagi har qanday ma’lumotlarni yetkazib berish uchun xizmat qiladi. Axborot-tahliliy bloglar esa tavsiya, sharh, izoh va reyting janrlaridagi ma'lumotlardan tarkib topgan bloglardir. Mavzular bo'yicha esa bloglar umumiy va joylarga bag'ishlangan bo’lib tahlil qilinadi [1].

Travel-videoblogging (sayohat videobloglari) — 2000-yillarning boshlarida AQShda shakllangan bo’lib, matn asosidagi travel-bloglarning yangi formatdagi ko‘rinishi sifatida yuzaga kelgan nisbatan yosh media hodisasidir. Raqamli video texnologiyalari, mobil internetning kengayishi va foydalanuvchi tomonidan yaratiladigan kontentning ommalashuvi ushbu janrning tez sur’atlarda rivojlanishiga zamin yaratdi [2].

MDH hududida travel-videoblogging rivojlanishi YouTube videohostingi ommalashuvi bilan bog‘liq. 2005 yilda yaratilgan ushbu platforma foydalanuvchilarga bepul va cheklanmagan videokontent joylashtirish imkonini berar ekan, u an’anaviy ekran jurnalistikasining – xususan, televideniyedagi sayohat ko‘rsatuvlarining – rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Devorov (travel-jurnalistika bo‘yicha tadqiqotlar) qayd etganidek, an’anaviy telekontent o‘nlab yillar davomida professional tahrir va katta texnik baza talab qilgan bo‘lsa, videobloglar mazkur jarayonni sezilarli darajada soddalashtirdi.

Videobloglarning asosiy afzalligi shundaki, muallif vizual qator, audio hamrohligi, ovoz ortidagi matn yoki jonli muloqot orqali axborotni tez, ixcham va hissiy jihatdan kuchli tarzda yetkazishi mumkin. Natijada travel-videoblogging nafaqat yangi kommunikativ shakl, balki mustaqil media amaliyot sifatida ham shakllandi.

I.V.Pokazaneva travel-bloglarni rejalashtirilayotgan, davom etayotgan yoki o‘tgan safarga oid shaxsiy postlar yoki yozuvlar deya ta’riflaydi. “Travel-bloglar virtual kundaliklarning ekvivalentlari bo‘lib, umumiy mavzu (masalan, ma’lum geografik yo‘nalish yoki dunyo bo‘ylab sayohat) asosida yaratilgan bir yoki bir nechta postlardan iborat bo‘ladi. Odatda ular o‘z safar davomida boshdan kechirgan sarguzashtlari va taassurotlari haqida do‘stlari va oila a’zolarini xabardor qiluvchi sayyohlar tomonidan yoziladi”. [3].

Oddiy postlar va sayohat bloglari o‘rtasidagi farq ularning kommunikativ chegaralarida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotchi bloglarni quyidagi toifalarga ajratadi:

- “iste’molchidan iste’molchiga” (consumer to consumer — C2C),
- “biznesdan biznesga” (business to business — B2B),
- “biznesdan iste’molchiga” (business to consumer — B2C) va
- “davlatdan iste’molchiga” (government to consumer — G2C) [13].

Zamonaviy media makonida eng ko‘p uchraydigan format — “iste’molchidan iste’molchiga” turidagi bloglardir. Bunday bloglar mualliflari sayohatchilar bilan bir

xil kommunikativ darajada turib, o‘z shaxsiy taassurotlari, hissiyotlari va fikrlarini ulashadilar.

Tomoshabin mavzuviy jihatdan turfa xil bo‘lgan kontentlar orasida adashib qolmasligi uchun mualliflar tomonidan xeshteglar qo‘llaniladi. Xeshteglar auditoriya tomonidan kontentning tez va oson topilishini ta’minlaydi hamda muallifning ko‘rinish darajasini oshiradi [4]. Xeshteg — bu oldidan “#” belgisi qo‘yilgan so‘z yoki so‘zlar birikmasidir. Blog mavzusini aniq aks ettiruvchi xeshteglarni to‘g‘ri shakllantirish blogerga auditoriyani kengroq qamrab olish, shuningdek, kontentning internet makonida ilgari surilishini ta’minlaydi.

Janr nuqtayi nazaridan qaralganda, sayohat blogerlari tomonidan yaratiladigan kontent asosan travelog film janri va sayohat ocherki unsurlarining sintezi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur janrda muallifning ijodiy erkinligi maksimal darajada saqlanib qolishi muhim ahamiyatga ega.

Sayohat bloglariga quyidagi xususiyatlar xosdir:

Ochiqlik: kontent ochiq videohostinglarda joylashtiriladi, shuning uchun uni istagan har bir foydalanuvchi ko‘rishi mumkin.

Qattiq senzura yo‘qligi: videolarda nomaqbul so‘zlar yoki noo‘rin harakatlar ishlatilishi ularni ommalashtirishi mumkin; shunga qaramay, platforma qoidalarini buzgan kontent bloklanishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar bilan integratsiya: videolarni ommalashtirish va targ‘ib qilish ijtimoiy tarmoqlardagi repostlar orqali amalga oshiriladi.

Kontentning qat’iy chiqarilish jadvali: videolarni chiqarish chastotasi va vaqti oldindan belgilangan bo‘ladi.

Obunachilar bilan muloqot va samaradorlikni kuzatish: tomoshabinlar sharh qoldiradi, like yoki dislike beradi, videolarni do‘stlari bilan bo‘lishadi va kelajakdagi chiqishlar bo‘yicha o‘z takliflarini bildiradilar, bu esa kontentni rivojlantirishga ta’sir qiladi [5].

Trevel jurnalistikasi va sayohat blogerligi o‘rtasidagi o‘xshashliklar va farqlar quyidagicha ko‘rinadi:

Birinchidan, sayohat jurnalistikasining asosiy maqsadi auditoriyaga mamlakat, uning siyosati, aholisi, madaniyati va boshqa jihatlar haqida ob'ektiv ma'lumot berishdir. Sayohat bloglarining maqsadi esa ko'pincha aniq belgilanmagan bo'lib, muallif asosan shaxsiy taassurotlari va fikrlarini tashrif buyurgan joyi haqida bo'lishadi. Shu bilan birga, sayohat bloglarining axborot va ma'rifiy funksiyalarini inkor etib bo'lmaydi.

Ikkinchidan, sayohat jurnalistlari odatda professional ta'limga ega bo'lishadi, holbuki aksariyat sayohat blogerlari havaskor sifatida faoliyat yuritadi.

Uchinchidan, sayohat blogerlari o'z faoliyatida jurnalistlarga nisbatan ancha erkin bo'lib, jurnalistning ishlashi telekanal yoki nashrning tahririy siyosati bilan cheklangan bo'ladi. Odatda jurnalist aniq belgilangan vazifani bajaradi va uning doirasidan chiqmaydi, holbuki bloger videofilm mavzusini, suratga olish joyini, sayohat tafsilotlarini o'zi tanlaydi, ssenariy yozadi va loyiha amalga oshirilishi uchun moliyaviy resurslarni izlaydi.

To'rtinchidan, televideniye uchun kontent tayyorlash jarayonida odatda mutaxassislar jamoasi jalb qilinadi, holbuki sayohat blogeri ko'pincha yakka holda prodakshen (production – yaratish, ishlab chiqarish) va post-prodakshen (post-production – montaj, ovoz berish, sarlavha yozish va boshqa ishlov berish) ishlarini bajaradi.

Beshinchidan, bloglarda faktik, grammatik va boshqa xatoliklar tez-tez uchraydi, bu esa professional jurnalistika uchun mutlaq maqbul emas. Jurnalist OAV to'g'risidagi qonunlarni buzgan taqdirda ishdan bo'shatilishi yoki sudga tortilishi mumkin, blogerni esa faqat platformaning foydalanuvchi kelishuvi buzilganida kanali bloklanadi yoki o'chiriladi.

Oltinchidan, jurnalist teleko'rsatuv dasturining efir jadvalidagi joyini belgilay olmaydi va efirga chiqishni kechiktira olmaydi, holbuki bloger videorolikni chiqarish sanasi va vaqtini mustaqil belgilaydi va zarur bo'lsa ularni o'zgartirishi mumkin. [6]

Yuqorida keltirilgan nazariy ma’lumotlar asosida Instagram va Telegram messengerida qoraqalpoq hayoti, uning turmush tarzi, tarixiy joylari, madaniyati umuman olganda Qoraqalpog’istonning turizm salohiyatini yorituvchi trevel jurnalistik bloglarni tahlil qilamiz. Ularning bir nechtasi haqida umumiy ma’lumotni quyidagi jadvalda keltirib o’tdik.

Qoraqalpog’istonning turizm salohiyatini yorituchi bloglar

(Jadvaldagi ma’lumotlar 2025-yil 7-dekabr holatiga keltirilgan)

№	Sahifa nomi	Tegishliligi	Instagram		Telegramm messengeridag		Toifasi
			1-post qo’yilgan vaqt	obuna-chi soni	1-post qo’yilgan vaqt	obuna-chi soni	
1.	Karakalpakstan.travel [7]	O‘zR Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi QR hududiy boshqarmasi	13.03.2020	1333		820	davlatdan iste’molchiga” (G2C)
2.	Aral_sea_discovery [8]	Yuridik shaxsga tegishli (profilda shunday keltirilgan)	22.09.2020	23.500 dan ortiq	23.04.25	95	“biznesdan iste’molchiga” (B2C)
3.	Karakalpak.etno.village [9]	“NITSA-NUKUS MCHJ tegishli	25.12.2022	11.700dan ortiq	-	-	“biznesdan iste’molchiga” (B2C)
4.	Esthergoesto [10]	Nyu Yorklik Esther ismli	28.10.2024	2845	-	-	“iste’molchidan iste’m

		ayol sayohatchi					olchiga” (C2C)
5.	Luxetatiana [11]	Slovakialik Tatiana ismli ayol sayohatchi	31.03.2025	1250	-	-	“iste’molchidan iste’molchiga” (C2C)

Ijtimoiy tarmoqlarda “Karakalpakstan.travel” nomi bilan yuritiluvchi O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasining Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududiy boshqarmasiga tegishli sahifa dastlab ko’rgazmalar va tarixiy manzillar, turli madaniy tadbirlarning rasmlari, telekanallar bilan hamkorlikda tayyorlangan lavhalarni joylash bilan bilan ish boshlagan bo’lsa, joriy yil uning sahifasida “jonlanishni” ko’rish mumkin. Instagram ijtimoiy tarmog’i va Telegram messengeridagi sahifalar uchun 1 daqiqadan oshmaydigan reelslar, qoraqalpoq xalqining milliyligini ifodalovchi yorqin ranglardagi milliy kiyimlar va turistlar uni qayerda tomosha qilishi mumkinligi haqida ma’lumot beruvchi postlar joylaygan. Shuningdek, sahifaning bunday qiziqarli, yorqin ranglardagi videoblog(reels)lari ko’proq tomosha qilinganini ijtimoiy tarmoq statistikasidan ko’rish mumkin. 2020 yil 15-dekabrda usta to’quvchi Altinay Nawbetova [12] ayol haqidagi 2 daqiqa 13 soniyali video 60dan ortiq inson tomonidan tomosha qilinib, 10 ta inson tomonidan reaksiya bildirilgan. 2025-yil 22-oktabrda joylangan videoblogda miloddan avvalgi 4-3-asrlarga tegishli bo’lgan katta Guldursun Qala [13] haqida slaydshow shaklida yig’ilgan tasvirlarnini ko’rish mumkin. Post izohiga Qal’a haqida ingliz va rus tillarda ma’lumot va hudud joylashgan manzil lokatsiyasi keltirilgan. Bu post 910 ta inson tomonidan tomosha qilinib, 35dan ortiq inson tomonidan boshqalarga ulashilgan.

“Karakalpakstan.travel” sahifasining boshqa sahifalar bilan hamkorlikda joylangan postlari ko’proq tomosha qilingan. Masalan 2025 yil noyabr oyida “Karakalpak.etno.village” bilan hamkorlikda “Karakalpak etno ovulida kuz” [14]

sarlavhasida 58 soniyali video rolik joynaladi. Unda mazkur qoraqalpoq awulining kuzgi tabiati, ko'l manzarasi, qora uylaridagi qoraqalpoq milliyligini ifodalovchi buyumlar, mehmonlar uchun hozirlangan imkoniyatlar haqida tasvirlar beriladi. Hech qanday titrdan foydalanilmagan, faqat musiqa va jonli tabiat ovozi fonida berilgan tasvirlarni 54.300dan ortiq insonlar tomosha qilgan. 3500dan ortiq inson bir-biriga ulashgan va 3200 nafar virtual auditoriyaga bu reels yoqqani bildirilgan.

"Karakalpakstan.travel" sahifasi faoliyatida sun'iy inlekt imkoniyatlari yordamida yaratigan video postlar ham bor. Ularga 26 soniyadan iborat Qoraqalpog'istonning markazi Nukus shahri haqidagi rolik [15] misol bo'la oladi. Rolikda Nukusning markaziy Do'stlik kanali, uning atrofidagi atraksionlar, Toshkent mehmonxonasi va Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatrini ko'rishlari ifodalangan.

"Biznesdan istemolchiga" toifasiga kiruvchi "Aral_sea_discovery" va "Karakalpak.etno.village" sahifalari ham mahalliy va xorijlik turistlarga xizmat ko'rsatib kelmoqda. Sahifaning blogpostlarida asosan ko'rsatilayotgan xizmatlarining turlari va yaratilgan sharoit, sayyohlar boriladigan marshutlar haqida ma'lumotlar va ulardan foydalangan iste'molchilar tilidan tayyorlangan intervyular mavjud. Aynan shunday blogpostlari boshqa postlarga qaraganda ko'proq tomosha qilingan.

Xususan, "Aral_sea_discovery" xizmatidan foydalangan istemolchilaridan biri Zilola_Qodirning 3-oktabr kuni Orolga qilgan sayohati, u joydagi ko'zgular haqida video post joylaydi [16]. 27 soniyali videopost 482 ming odam tomosha qilib, ularning 12.5 mingi "like" bosgan. Shunday xizmatda foydalangan iste'molchilarning yana biri Italiyalik sayohatchi Sylvia. Undan intrvyu shaklidagi videoblog 2025 yil 5-noyabr kuni tayyorlangan [17]. 4260dan ortiq inson tomosha qilingan intervyuda safar taassurotlati so'ralganda u 4 kunlik turda yosh ajoyib ingliz tilida yaxshi tushuntiradigan gid (Mahatay) boshchilik qilib, vatani Qoraqalpog'istonini batafsil tasvirlagani manzur kelgani, sayyohlar bilmagan hikoyalarni so'zlab berganini aytadi. Bu ma'lumotlar Sylviada Qoraqalpoqlar

hayotiga qiziqish uyg'otganini alohida ta'kidlaydi. Orol muammosiga u ham qiziqqani va bu uni ham tavshilantirayotganini biladiradi. "Aral_sea_discovery" ning mashinalari yordamida manzilga borishda hech qanday muammo bo'lmaganini, uning O'zbekistonga sayohati ajoyib boshlaganini aytadi. Interyu yakunida ajoyib xotiralar uchun "Aral_sea_discovery" va gidga minnatdorchilik bildirib, muvofaqqiyat tilaydi.

"Aral_sea_discovery" sahifasida ham sun'iy intellekt yordamida tayyorlangan ajoyib videobloglarni ko'rish mumkin. Xususan, 2025-yil 11- noyabr kuni "Nukusga xush kelibsiz" [18] sarlavhasi ostida 22 soniyali video joylangan. U 2025-yil 7-dekabr holatiga tomosha qilgan 246 ming insonning 19.500 dan ortig'i "like" orqali reaksiya bildirgan. Video animatsiya tarzda ingliz tilida tayyorlangan bo'lib, unda qor ostidagi Nukus xalqaro Aeroporti, Nukus shahri ko'chalari va diqqatga sazovoq manzillar, Ajeniyaz va Berdaq shoir haykallari, I.V.Savitskiy nomidagi Qoraqalpog'iston davlat san'at muzeyi tasvirlanadi. Undan tashqari Ilon Mask [19] ham milliy kiyimdagi qoraqalpoq yigiti yoniga kelib, ingliz tilida mehmonlarni Qoraqalpog'istonga chaqirgani haqida videoblog 2025-yil 12-oktabrda joylangan.

"Aral_sea_discovery" sahifasida sayohatchilar tomonidan aksar postlarda #аральскоеморе, #каракалпакстан, #aralseadiscovery, #nukus, #qaraqalpaqstan, #aralsea, #sea, #trevel, #karakalpakstan, #uzbekistan #tourizm heshteglari foydalanilgan.

"Karakalpak.etno.village" sahifasi virtual auditoriyaga o'zini dam olish maskani sifatida tanishtirgan va foto, videolarida asosan "Qaraqalpaq awuli"da mehmonlarga yaratilgan sharoitlar haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, sahifada u yerning xizmatidan foydalangan sayyohlar tayyorlagan videopostlarni ham ko'rish mumkin. Ularning biri Jahona85 2023-yil 29-noyabrda "Karakalpak village Cultural resort" sarlahasida [20] qoraqalpoqning etno ovulida haqida video post joylaydi. Unda hududda sayyohlar uchun 20 ta qorauy borligi, uning ichki imkoniyati, yotish uchun joy, milliy taomlarini tayyorlanish jarayonida qatnashib, uni tatib ko'rgani va

qoraqalpoq qo’l mehnati asosida tayyorlangan milliy kiyimlarini kiyish, dutor chalish mumkinligini 48 soniyali videoda ingliz tilida tushuntiriladi. Videoblog etno ovulga boshqa sayyohlarni tashrifi uchun chaqirig’i bilan yakunlanadi. 2025-yil 7-dekabr holatiga 1718 odam tomonidan reaksiya bildirilgan mazkur video 128 odam tomonidan ulashilgan.

“Iste’molchidan iste’molchiga” toifasiga kiruvchi postlarning birini Nyu Yorklik Esther ismli sayohatchi qiz 2 hafta (postda 16 kun deya ta’kidlagan) davomida Markaziy Osiyo davlatlari, shundan Toshkent, Samarqand, Buxoro va Orol dengiziga sayohati haqida sentyabr va oktabr oylarida postlar joylaydi. Aynan Qoraqalpoq hududi haqida 2025-yil 28-sentabr kuni video post shaklida taasurotlari bilan bo’lishadi [21]. 62 soniyali videoblogda shunday ma’lumotlar keltiriladi: Orol dengizi aslida ko'l, lekin o'zining kattaligi (bir vaqtlar dunyodagi 4-o'rinli ko'l!) va sho'rligi tufayli, bir vaqtlar Kaspiy dengizi bilan bog'langanligi uchun uni dengiz deb hisoblashgan va dengiz deb atashgan.

1960-yillarda SSSRda ishlab chiqarishni ko‘paytirish maqsadida Sirdaryo va Amudaryo suvlarini ko‘ldan burib, paxta dalalarini sug‘orish boshlandi. Buning natijasida 1980-yillarga kelib baliq ovlash qisqarib, ko'plab oilalar ko'chib ketgan. 2000-yillarda esa hudud uchun muhim rol o'ynagan konserva zavodi yopilishiga olib keldi.

Hozirda qolgan tuz va changni shamol olib ketmasligi uchun butalar ekilgan (bu butun Osiyo va Yevropa bo‘ylab nafas olish tizimi bilan bog‘liq muammolarga olib keladi!) va zararni bartaraf etish uchun daryolarni qayta yo‘naltirish va ehtimol Kaspiy dengizidan Orol dengiziga kanal ochish rejalashtirilgan …”

U videoda kadr ortida va subtittrlar asosida ham ma’lumotlarni aytib o’tadi. Hududda ilgari 37 turdagi baliqlardan 22 turdagi konserva mahsulotlari tayyorlangani, 1960-1973 yillardagi, 2006-2016 yillardagi suvning kamayishi xaritani o’z kadrda ko’rinib, auditoriyasiga ko’rsatiladi. Orol dengizi atrofidagi tuzlarni ham borib ko’rganini u yerdagi videotasvirlardan bilish mumkin. 2025-yil

7-dekabr holatiga uning bu posti 3000dan ortiq Instagram auditoriyasi tomonidan tomosha etilgan va 45 inson o’z yoqtirishini bildirgan.

Slovakiyalik Tatyana 2025 yilning Aprel oyida O’zbekiston Respublikasiga, 9-aprelda Qoraqalpog’iston Respublikasi hududiga sayohat qiladi. Sayohati haqida 22 soniyalik videopost joylaydi [22]. Kadrda u hozirda Mo’ynoq tumanida joylashgan “Kemalar qabristoni” da bo’lgani, kemalar ustida ya yonida turi tushib joylangan rasmlardan guvoh bo’lish mumkin. U o’z taasurotini shunday ifodalaydi: “Bu avval dengiz edi. Endi bu yer chang va sukunat qabristoniga aylandi. Bir paytlar Yer yuzidagi to‘rtinchi eng katta ko‘l bo‘lgan Orol dengizi paxta uchun quritilgan. Ortda qolgan narsa insoniyat tarixidagi eng dahshatli ekologik ofatlardan biridir. Toksik shamollar. O'lik er. Unutilgan shaharlar”. #aralsea #aralseadisaster #uzbekistan heshteglaridan foydalanib joylangan mazkur post 2025-yil 7-dekabr holatiga 14.400 dan ortiq insonlar tomonidan tomosha qilingan va ularning 588 tasi yoqtirishini “Like” bosish orqali bildirgan. Aral_sea_discovery sahifasi bilan hamkorlikda joylangan ushbu post ularning faoliyati haqida boshqa mamlakatimizga keluvchi turistlarga bu haqida ma’lumot berishgan xizmat qiladi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko’pchilik bloglar axborot bloglaridir. Ya’ni “Karakalpakstan.travel”, “Aral_sea_discovery”, “Karakalpak.etno.village” sahifalarida va bir nechta sayyohlar kundalik yozuvlar, sayohat yozuvlari, reportajlar, hisobotlar va intervyu janrlarida ma’lumot bergan. Tahliliy axborot janrdagi materiallarni ko’p uchratmaymiz.

Shuningdek, Instagram, Telegram kabi platformalar orqali har bir sayohatchi o'z taassurotlarini ommaga taqdim eta olishi natijasida travel-bloggerlik keng ommalashib, zamonaviy media amaliyotining yo'nalishiga aylanmoqdi. Bunda milliy havaskorlar, balki professional jurnalistlar ham faol ishtirok etib, blogferaning kengayishiga hissa qo'shmoqda.

Tadqiqotlar ko'rinishidagi, sayohat bloglari mazmuni, funktsional va kommunikativ shuni ko'rsatadigan ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Axborot, axborot-tahliliy, videoblog, C2C, B2C yoki G2C kabi toifalar auditoriya bilan

ishlash mexanizmini belgilab beradi. Videoblogging ommalashuvi esa sayohat kontentini vizual va emotsional ravishda ishlab chiqarish yanada kuchaytirdi.

Qoraqalpog’iston misolida o'zining amaliy hududini turizmga targ'ib etuvchi sahifani bloggerlar, davlat idoralari va xizmat ko’rsatuvchi sub'ektning faoliyati juda faol rivojlanayotganini ko'rsatadi. “Karakalpakstan.travel”, “Aral_sea_discovery”, “Karakalpak.etno.village” kabi sahifalar kontenti, vizuallik, xeshteglar, sun'iy intellektdan foydalanib videolar yaratishi keng auditoriyaga ega bo’lishga va ular bilan muloqotda foyda keltiradi. Ular tomonidan olinadigan videobloglarning ko’rishlar, layklar, repostlar olishi Qoraqalpog'iston haqida xalqaro miqyosda ma’lumot bilan ta'minlanishiga xizmat qilmoqda.

Tahillar ham isbotladiki, travel-bloggerlik professional bilan bir qator o'xshash jurnalistliklarga ega bo'lsa-da, qonunchilik maqsadi, mas'uliyati, axborotni ishlab chiqarish usuli va me'yoriy foydani muhim farqlar mavjud. Blogerlikning erkinlik darajasi yuqori bo'lgan tufayli u ko'proq shaxsiy tajriba va taassurotlarni ommaga etkazishga yo'l qo'yilgan bo'lsa, jurnalistika axborotning aniqligi, xolisligi va tahririy siyosatga mos tayanadi.

Umuman olganda, travel-bloggerlik Qoraqalpog'istonning turistik jozibadorligini targ'ib etishda samarali media vositalariga aylanmoqda. Sun'iy intellekt, visual texnologiyalar, foydalanuvchi-kontent modeli va auditoriya bilan ikki tomonlama muloqot sayohatga doir kontentni olish jarayonini yanada takomillashtirmoqda. Bu esa kelgusida hududning xalqaro turizm bozorida o’rniga ega bo’lishi, milliy omillarni targ'ib qilish va sayyohlar ehtiyojlarini ko'paytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Panikovskaya M. A. Specifics of travel journalism in the blogosphere // Mediasreda. – 2016. – № 11. – P. 85–91. – (Rus tilida).
2. Стежко Н. Г., Недвецкая П. О. Экранная тревел-журналистика и тревел-блогинг: генезис и сравнительный анализ // Журнал Белорусского государственного университета. Журналистика. – 2022. – С. 33–42.

3. Pokazanyeva I. V. Theoretical foundations of travel blogging. Functional differences between travel blogger and travel journalist // Universum: филология и искусствоведение. – 2015. – № 3–4. – Электрон манба. – Rejimda foydalanish: https://7universum.com/ru/philology/archive/item/2083 (murojaat sanasi: 18.03.2022). – (Rus tilida).
4. Pochkay E. P. Dilettante journalism as a way of self-actualization // International Research Journal. – 2017. – № 1 (Part 3). – P. 136–139. – DOI: 10.23670/IRJ.2017.55.020.
5. Karakalpakstan.travel. Instagram sahifasi [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/karakalpakstan.travel (murojaat sanasi: 10.11.2025).
6. Aral Sea Discovery. Instagram sahifasi [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/aral_sea_discovery (murojaat sanasi: 10.11.2025).
7. Karakalpak Ethno Village. Instagram sahifasi [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/karakalpak.etno.village (murojaat sanasi: 10.11.2025).
8. Esther Goes To. Instagram sahifasi [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/esthergoesto (murojaat sanasi: 10.11.2025).
9. Luxe Tatiana. Instagram sahifasi [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/luxetatiana (murojaat sanasi: 10.11.2025).
10. Instagram TV video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/tv/CI0SqLlnPnN (murojaat sanasi: 10.11.2025).
11. Instagram Reels video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/reel/DQGNZuyDCV- (murojaat sanasi: 10.11.2025).
12. Instagram Reels video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/reel/DQV1m8ADGRp (murojaat sanasi: 10.11.2025).

13. Instagram Reels video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/reel/DR1BunRDIXa (murojaat sanasi: 10.11.2025).
14. Instagram Reels video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/reel/DPV5nnqDTg9 (murojaat sanasi: 10.11.2025).
15. Instagram Reels video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/reel/DQrSarICL8L (murojaat sanasi: 10.11.2025).
16. Instagram Reels video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/reel/DQ6u0uyCNQc (murojaat sanasi: 10.11.2025).
17. Instagram Reels video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/reel/DPtL15ZiOwu (murojaat sanasi: 10.11.2025).
18. Instagram Reels video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/reel/C0O0D4Pr__3 (murojaat sanasi: 10.11.2025).
19. Instagram Reels video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/reel/DPJ0A5SjW_H (murojaat sanasi: 10.11.2025).
20. Instagram Reels video materiali [Elektron resurs]. – Rejimda foydalanish: https://www.instagram.com/reel/DIO4NyLNYSY (murojaat sanasi: 10.11.2025).

PEDAGOGICAL REFLECTION OF THE KALOKAGATHIA IDEAL IN PERSONAL DEVELOPMENT

Dilorom Jovliyevna Abdurahmonova

Nizami National Pedagogical University

Anotation*: This study examines the pedagogical significance of the kalokagatiya ideal from ancient Greek philosophy within the context of modern education. Kalokagatiya is interpreted as a concept reflecting the harmony of moral maturity, aesthetic taste, and physical well-being, serving as a key criterion in the personal and professional development of future primary school teachers. The research grounds pedagogical reflection as a mechanism for consciously shaping kalokagatiya traits. Drawing on philosophical sources, contemporary studies, and micro-empirical observations, it explores theoretical and methodological possibilities for integrating this ideal into the educational process. The scientific novelty lies in interpreting the kalokagatiya concept through reflective pedagogy and substantiating it as an integrative model that promotes personal excellence.*

Keywords: *kalokagatiya, personal development, pedagogical reflection, moral education, aesthetic development, physical harmony, paideia, ancient Greek philosophy, primary education, integrative approach.*

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot qadimgi yunon falsafasidagi kalokagatiya idealining zamonaviy ta’lim jarayonidagi pedagogik ahamiyatini o‘rganadi. Kalokagatiya shaxsning axloqiy yetukligi, estetik didi va jismoniy uyg‘unligini ifodalovchi konsepsiya sifatida talqin qilinib, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining shaxsiy va kasbiy kamolotida muhim mezon sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot pedagogik refleksiyani kalokagatiya fazilatlarini ongli shakllantirish mexanizmi sifatida asoslaydi. Falsafiy manbalar, zamonaviy tadqiqotlar va mikro-empirik kuzatuvlar yordamida ushbu idealni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning nazariy-metodik imkoniyatlari ochib beriladi. Ilmiy yangilik — kalokagatiya g‘oyasini reflektiv pedagogika bilan uyg‘unlashtirib, shaxs kamolotini ta’minlovchi integrativ model sifatida asoslashdir.*

Kalit so‘zlar: *kalokagatiya, shaxs kamoloti, pedagogik refleksiya, axloqiy tarbiya, estetik rivojlanish, jismoniy uyg‘unlik, paideia, qadimgi yunon falsafasi, boshlang‘ich ta’lim, integrativ yondashuv*

Аннотация: *Данное исследование изучает педагогическое значение идеала калокагатии из древнегреческой философии в контексте современного образовательного процесса. Калокагатия трактуется как концепция, отражающая гармонию моральной зрелости, эстетического вкуса и физического благополучия, выступая ключевым критерием в личностном и профессиональном развитии будущих учителей начальных классов. В исследовании педагогическая рефлексия рассматривается как механизм сознательного формирования качеств калокагатии. На основе философских источников, современных исследований и микро-эмпирических наблюдений раскрываются теоретико-методические возможности интеграции этого идеала в образовательный процесс. Научная новизна заключается в интерпретации идеи калокагатии через призму рефлексивной педагогики и её обосновании как интегративной модели, способствующей личностному совершенствованию.*

Ключевые слова: *калокагатия, личностное развитие, педагогическая рефлексия, нравственное воспитание, эстетическое развитие, физическая гармония, пайдейя, древнегреческая философия, начальное образование, интегративный подход.*

Introduction: In the context of scientific and social progress, the modern education system emerges as a priority social institution aimed at fostering the holistic development of the individual. Today's educational process goes beyond mere knowledge transmission and requires the comprehensive development of a person's moral, aesthetic, intellectual, and physical dimensions. This is particularly significant in the professional preparation of future primary school teachers, where the integrative development of these components plays a crucial role.

From this perspective, the ancient Greek ideal of **kalokagathia** serves as an important theoretical foundation for contemporary pedagogical research. The concept combines **kalós** — beautiful, exemplary — and **agathós** — good, virtuous, morally sound qualities [1, p. 86]. Kalokagathia is interpreted as a moral-aesthetic-

pedagogical ideal that embodies the harmony of beauty, goodness, body, and mind in a person. This ideal allows for shaping a future teacher not only as a professionally competent specialist but also as a mature educator capable of influencing students through personal example [2, p. 48].

In contemporary pedagogy, however, the development of kalokagathia traits is often fragmented, addressed separately within moral, aesthetic, or physical education domains. Such a segmented approach hinders the holistic formation of the individual [3, p. 34]. Pedagogical reflection emerges as a key methodological mechanism to overcome this challenge. Reflection enables teachers and students to consciously analyze, evaluate, and improve their activities, values, goals, and experiences, enhancing internal growth and self-awareness. A reflective approach provides an effective way to integrate the kalokagathia ideal into the educational process in a deliberate and systematic manner.

The theoretical and scientific relevance of the study is determined by several contradictions: on one hand, the increasing demand within the education system for the comprehensive development of the individual; on the other, the insufficiently developed methodological approaches for preparing teachers who embody kalokagathia traits. Moreover, the discrepancy between the traditional content of teacher education and contemporary socio-pedagogical requirements further emphasizes the urgency of the issue.

The aim of the study is to analyze the pedagogical significance of the kalokagathia ideal for personal development using a reflective approach and to substantiate its integration into modern educational practices.

The object of the study is the personal development of future primary school teachers within the teacher training process.

The subject of the study is the process and content of forming the kalokagathia ideal based on pedagogical reflection.

The research methods include philosophical-pedagogical analysis, comparison, generalization, reflective approach analysis, and pedagogical observation.

Since the 5th century BCE, alongside the concept of **arete** associated with human perfection, the terms **kalos kai agathos** (καλός καὶ ἀγαθός) and its abbreviated form **kalos kagathos** (καλοκἀγαθός) became widespread [4, pp. 365–374]. These terms represented a socio-cultural ideal of harmony between physical beauty and moral perfection and were recognized in ancient Greek thought as a measure of human excellence.

According to A.W.H. Adkins (1960), in the value system of the Homeric era, the ideal of kalokagathia was expressed through the combination of heroism, moral responsibility, and physical power. Heroes in the *Iliad* and *Odyssey* gradually came to be evaluated not only by martial strength but also by moral choices and internal responsibility.

Socrates linked virtue with knowledge, interpreting it as a phenomenon consciously assimilated by the individual [5, pp. 13–20]. Aristotle, in the *Nicomachean Ethics*, describes kalokagathia as the model of a mature person shaped through moral education, habitual practice, and conscious choice. Furthermore, in Sparta, individuals embodying kalokagathia held significant responsibilities in governance and youth education [6, pp. 386–387].

In Plato's works, kalokagathia receives an intellectual interpretation. Greek intellectuals of the 5th–4th centuries BCE, especially sophists, assessed erudition, culture, and intellectual maturity as criteria of the "beautiful and good person" [7, p. 88]. Xenophon, in turn, defined the ideal individual by four principles: avoiding artificial relationships, managing the household, organizing free time meaningfully (**schole**), and practicing self-discipline [8, p. 435].

In the pedagogical context, P. Barrotta (2015) studied kalokagathia as a system of moral and aesthetic values, presenting it as a pedagogical program promoting comprehensive personal development. F. Fotopoulos (2012), through the concept of *paideia*, highlighted the educational potential of the kalokagathia ideal, viewing it as a factor positively influencing the personal and social development of youth.

Modern research interprets kalokagathia primarily in relation to sports and physical education. D.A. Dombrowski (2009) emphasizes sports as an effective means for cultivating this ideal. The contemporary interpretation of kalokagathia within the Olympic movement is analyzed by S. Loland (1995) and H. Lenk (2007) as a component of moral and aesthetic education. According to D.S. Novikov, a pedagogical strategy focused on health and personal development within the national education system aims not only to train specialists in their field but also to cultivate autonomous, critically thinking, and well-rounded pedagogical personalities [9].

The kalokagathia concept has been variously interpreted by Western and post-Soviet scholars. For instance, Makarchuk and Goncharova explored its historical formation, while Krivoruchko and Shukatka linked it to ancient Greek ideas of physical education. Sprutta and Zowislo studied kalokagathia in integration with Socrates' ethical system, and Martinkova examined its interpretations in modern pedagogy. Scholars such as Evangeliou, Reid, and Destrée analyzed its essence based on the works of Plato, Aristotle, and Xenophon [10, p. 49].

The literature review reveals that methodological studies aimed at developing kalokagathia traits in future primary school teachers in an integrated manner remain insufficient. In practice, moral education, aesthetic taste, and physical well-being are often treated as separate components, which weakens the integrative nature of personal development.

To clarify this, a short-term pedagogical observation was conducted in the 2024–2025 academic year with 3rd-year undergraduate students (n = 110) in the Primary Education program at the Termiz Pedagogical Institute. The observation analyzed reflective questions, self-assessment tasks, and discussion-based activities during lessons. The results indicated that in sessions where reflective activities were systematically implemented, students demonstrated greater engagement in recognizing their professional and personal qualities. While empirically limited,

these observations confirm the necessity of integrating the kalokagathia ideal through reflection.

The scientific novelty of the study lies in interpreting the kalokagathia concept in combination with the pedagogical reflection mechanism and substantiating it as a theoretical-methodological model for ensuring the personal development of future primary school teachers.

Conclusion: The kalokagathia ideal represents a stable system of values expressing the harmony of moral maturity, aesthetic taste, and physical well-being in an individual. In modern education, integrating this ideal through pedagogical reflection enables the conscious and intrinsically motivated development of personal excellence. Therefore, educational processes should be designed to cultivate kalokagathia components through an integrative approach and enriched with reflective pedagogical technologies.

References

1. **Shukatka O. V., Krivoruchko O. V.** Razvitie idei kalokagatii v Drevnei Gretsii // *Pedagogika formirovaniya tvorcheskoi lichnosti v vysshei i srednei shkole*. – 2023. – Yanvar.
2. **Abdurahmonova D. J.** O‘zbekiston ta’lim tizimida o‘qituvchi shaxsiyatini shakllantirish va kalokagatiya idealining dolzarbligi // *Uzluksiz ta’lim: xalqaro tajriba, innovatsiya va transformatsiya* : xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent: Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi; TDPU; Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, 2025. – B. 47–49.
3. **Abdurahmonova D. J.** Akmeologik yondashuvlar asosida talabalarining kalokagatiya sifatlarini rivojlantirish // *Development of Science*. – 2025. – Vol. 4, № 4. – B. 32–38. – ISSN 3030-3907.
4. **Donlan W.** The Origins of *Kalos Kagathos* // *American Journal of Philology*. – 1973. – Vol. 94, № 4. – P. 365–374.
5. **Spray M.** The Idea of Kalokagatiya and Education in Ancient Greek Language // *Teacher and School*. – 2007. – № 3–4 (3). – P. 13–20.

6. **Rahe P. A.** The Election of Ephors in Sparta // *Historia*. – 1980. – Vol. 29, № 4. – P. 386–387.
7. **Losev A. F.** Istoriya antichnoi estetiki: Sokrat, Platon i drugie. – Moskva, 1969.
8. **Nikityuk E.** Kalokagatiya: k voprosu o formirovanii obraza idealnogo cheloveka v drevnosti i sovremennosti. – Saint-Petersburg State University, Institute of History. – ORCID: 0000-0002-9915-2017.
9. **Novikov D. S.** Ideal kalokagatii v kontekste sovremennoi kreativnoi pedagogicheskoi strategii // *Istoriko-sravnitel'nye pedagogicheskie problemy obrazovaniya*. – Volgograd, 2014.
10. **Abdurahmonova D. J.** Bolajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishida kalokagatiya modelining ahamiyati // *Society and Innovations Journal*. – 2025. – Vol. 6, Iss. 10. – B. 45–52. – DOI: https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol6-iss10/S-pp45-52

ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ АРХИТЕКТУРНЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ: ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРОЕКТНОЙ РИТОРИКИ И УСТНЫХ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ

Axmadaliyeva Dildora Raxitdinovna
Namangan davlat chet tillari instituti, tayanch doktoranti

Аннотация: *Статья посвящена системному анализу игровых образовательных технологий в контексте развития устной профессиональной коммуникации студентов архитектурного направления. Особое внимание уделяется роли игровых механизмов — ролевых симуляций, проектных квестов, коммуникативных сценариев и ситуационного моделирования — в формировании проектной риторики как ключевой составляющей профессиональной компетентности будущих архитекторов. В условиях трансформации архитектурного образования и усиления*

проектно-коммуникативной составляющей профессии игровые методы рассматриваются как инструмент, обеспечивающий интеграцию когнитивных, речевых, творческих и практических аспектов подготовки специалистов. Проведён междисциплинарный анализ исследований в областях педагогики, архитектурной дидактики, игровой методологии и дискурс-анализа, что позволило выявить педагогические механизмы, обеспечивающие эффективность игровых технологий для развития профессиональной устной речи. Обоснована необходимость перехода от традиционных, инструктивных форм обучения к динамичным моделям, основанным на интерактивности, симуляции реальных проектных ситуаций и активной ролевой коммуникации.

Ключевые слова: *игровые технологии, проектная риторика, устная профессиональная коммуникация, архитектурное образование, ролевые симуляции, проектные квесты, профессиональный дискурс.*

Annotatsiya: *Maqolada arxitektura yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun og‘zaki kasbiy muloqotni shakllantirishda o‘yin texnologiyalarini qo‘llashning nazariy va amaliy asoslari keng yoritilgan. Zamonaviy arxitekturaning kommunikativ mazmuni, loyiha taqdimoti, konseptual fikr bildirish va professional nutq madaniyati rivojining ahamiyati tadqiq etiladi. O‘yin texnologiyalarining rol o‘ynashga asoslangan modellar, loyihaviy kvestlar, vaziyatli imitatsiyalar va interaktiv kommunikativ mashqlar orqali talabalarning nutqiy faolligini oshirishi ilmiy asoslab beriladi.*

Taklif etilgan metodik model uch asosiy komponentdan iborat: arxitektura kontekstiga moslashtirilgan o‘yin mazmuni; rol o‘ynash orqali professional vaziyatlarni modellashtirish; loyihaviy ritorikani shakllantiruvchi og‘zaki topshiriqlar.

Kalit so‘zlar: *o‘yin texnologiyalari, loyihaviy ritorika, kasbiy og‘zaki nutq, arxitektura ta’limi, rolli simulyatsiya, o‘yinli yondashuv, professional diskurs.*

Abstract: *The article examines game-based educational technologies as an effective pedagogical instrument for developing oral professional communication among architecture students. The study focuses on the role of game mechanisms — role-play simulations, project quests, communicative scenarios and situational modelling — in forming project rhetoric, which constitutes a central component of the professional competence of future architects.*

Keywords: *game-based learning, project rhetoric, oral professional communication, architectural education, role-play simulation, communicative scenarios, professional discourse.*

Введение

Современная архитектурная подготовка характеризуется усилением коммуникативной, проектно-аргументативной и презентационной составляющих, что обусловлено изменением профессиональных стандартов и глобализацией архитектурной практики. От архитектора сегодня требуется не только владение визуально-пространственным мышлением и техническими навыками, но и способность ясно, логично и убедительно представлять проектные идеи.

Устная профессиональная коммуникация становится ключевым механизмом проектной деятельности: архитектор проводит презентации, обосновывает планировочные решения, взаимодействует с заказчиком и экспертным советом. Традиционные методы обучения демонстрируют низкую эффективность в подготовке студентов к реальной профессиональной коммуникации. Игровые технологии создают условия, максимально приближённые к профессиональной реальности.

Игровое обучение опирается на конструктивизм, деятельностный подход и situated learning. Игровые технологии включают моделирование реальности, ролевую коммуникацию, мотивацию, постоянную обратную связь, проектную речевую деятельность, когнитивную многослойность и принцип безопасной ошибки.

Архитектурный дискурс характеризуется предметностью, пространственностью, аргументативностью, терминологичностью и визуально-речевой интеграцией. Игровые технологии позволяют обучающимся «войти» в дискурс через ролевую коммуникацию: архитектор → клиент → инженер → урбанист → эксперт.

Игровые технологии повышают речевую активность, улучшают терминологическую насыщенность речи, снижают тревожность, развивают проектное мышление, формируют структуру выступления и увеличивают гибкость коммуникации.

Заключение

Игровые технологии обладают высоким потенциалом для развития профессиональной устной компетенции архитекторов. Они усиливают проектную риторику, формируют терминологическую компетентность и развивают способность аргументированно защищать проектные решения.

Список литературы

1. **Atkinson, P.** (2021). Architecture studio simulation for ESL learners. *International Forum on Design Education*. Tokyo, pp. 144–150.
2. **Bovermann, K., & Bastiaens, T.** (2021). Exploring learner emotions in gamified learning environments. *Journal of Computer Assisted Learning*, 37, 123–138.
3. **Brown, D.** (2018). *Principles of Language Learning and Teaching*. New York: Pearson. 395 p.
4. **Csikszentmihalyi, M.** (2020). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: HarperCollins. 303 p.
5. **Deterding, S.** (2022). *Gamification in Education: Foundations, Methods, Applications*. London: Routledge. 286 p.
6. **Gee, J. P.** (2021). *Teaching, Learning, Literacy in Our High-Risk, High-Tech World*. New York: Teachers College Press. 214 p.

7. **Hsu, H.** (2022). Game-based learning in architecture education: A systematic review. *International Journal of Architectural Research*, 16(3), 178–195.
8. **Ivanova, N., & Petrova, L.** (2020). Cognitive load indicators in game-based learning. *Modern Pedagogy and Psychology Conference*. Moscow, pp. 212–218.
9. **Kirsh, D.** (2018). *Cognition in Architecture: Beyond Form and Function*. Cambridge: MIT Press. 198 p.

FROM SILENT ANGELS TO SELF-DETERMINED WOMEN: A COMPARATIVE STUDY OF FEMINIST IDEALS IN LATE AND MODERN ENGLISH LITERATURE

Hamidjonova Dilshoda,
Farg‘ona davlat universiteti
Shokirova Marhabo Sharifovna,
Farg‘ona davlat universiteti

Abstract. *This article explores how the representation of women in English literature has changed over time, highlighting the journey from quiet, constrained roles to bold, self-directed lives. In late literature, characters like Jo March (Little Women), Jane Eyre (Jane Eyre), and Elizabeth Bennet (Pride and Prejudice) reflect the expectations of their societies: they are thoughtful, morally grounded, and deeply connected to family and social duty. Their strength is subtle, expressed through patience, resilience, and integrity rather than open defiance. In modern literature, however, female characters such as Hermione Granger (Harry Potter), Katniss Everdeen (The Hunger Games), Feyre Archeron (A Court of Thorns and Roses), Aelin Galathynius (Throne of Glass), and Jude Duarte (The Folk of the Air) show a new kind of feminism. They are ambitious, assertive, and capable of shaping their own destinies, challenging both social norms and narrative traditions. By*

comparing these two periods, the article demonstrates how literature mirrors the evolving understanding of gender equality, moving from the "silent angel" to the empowered, self-determined woman.

Keywords: *feminist representation, English literature, late literature, modern literature, female agency, character evolution, gender equality, modern heroines, gender stereotypes*

Аннотация. *В данной статье рассматривается, как менялось изображение женщин в английской литературе с течением времени, подчеркивая путь от тихих, ограниченных ролей к смелым, самостоятельным судьбам. В поздней литературе персонажи, такие как Джо Марч (Маленькие женщины), Джейн Эйр (Джейн Эйр) и Элизабет Беннет (Гордость и предубеждение), отражают ожидания своего общества: они вдумчивы, морально устоявшие и глубоко связаны с семьей и социальными обязанностями. Их сила выражена тонко — через терпение, стойкость и принципиальность, а не открытое неповиновение. В современной литературе, однако, женские персонажи, такие как Гермиона Грейнджер (Гарри Поттер), Китнисс Эвердин (Голодные игры), Фейра Арчерон (Этажи Тьмы и Роз), Элин Галатинус (Трон из стекла) и Джуд Дуарт (Народ воздуха), демонстрируют новый тип феминизма. Они амбициозны, решительны и способны формировать собственную судьбу, бросая вызов как социальным нормам, так и традициям повествования. Сравнение этих двух периодов показывает, как литература отражает эволюцию понимания гендерного равенства, переходя от «тихого ангела» к самостоятельной, сильной женщине.*

Ключевые слова: *феминистское изображение, английская литература, поздняя литература, современная литература, женская самостоятельность, эволюция персонажей, гендерное равенство, современные героини, гендерные стереотипы*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz adabiyotida ayollar tasvirining vaqt o'tishi bilan qanday o'zgargani ko‘rib chiqiladi, sukut saqlashni afzal ko’radigan va cheklangan rollardan jasur va o‘z hayotini mustaqil boshqaradigan qahramonlargacha bo‘lgan yo‘l ta’kidlanadi.O’tgan asr adabiyotida Jo March (Kichik xonimlar), Jeyn Eyr (Jeyn Eyr) va Elizabet Bennet (Andisha va G’urur) kabi qahramonlar jamiyat qoidalariga moslashgan: ular o‘ylangan, axloqan mustahkam va oilaga hamda ijtimoiy burchlarga chuqur bog‘langan. Ularning kuchi ochiq qarshilik ko‘rsatish orqali emas, balki sabr-toqat, chidamlilik va tamoyilga sodiqlik orqali nozik ifodalanadi. Zamonaviy adabiyotda esa Germiona Grenjer (Garri Potter), Ketniss Everdin (Hayot-mamot o‘yinlari), Feyre Archeron (Tikanlar va Gullar qasri), Aylin Galatinus (Shisha taxt) va Jud Duarte (Havo xalqi) kabi qahramonlar yangi turdagi feminizmni namoyon etadi. Ular o’z qadriga yetadigan, qat’iyatli va o‘z taqdirini shakllantira oladigan, shuningdek, ijtimoiy normalar va hikoya an’analariga qarshi turadigan shaxslar. Ushbu ikki davrni solishtirish adabiyotning gender tenglik tushunchasining evolyutsiyasini qanday aks ettirayotganini ko‘rsatadi, “sokin farishta” obrazidan mustaqil va o‘ziga ishongan ayol qahramonga o‘tishni namoyon qiladi.*

Kalit so‘zlar: *feminist tasvir, ingliz adabiyoti, o’tgan asrlar adabiyoti, zamonaviy adabiyot, mustaqil ayol, qahramonlarning rivojlanishi, gender tenglik, zamonaviy ayol qahramonlar, gender stereotiplari*

The representation of women in literature has always reflected the social values and expectations of its time, and the evolution of feminist ideals is especially clear when comparing late and modern English writing. In late literature, female characters were commonly portrayed as patient, modest, and confined to domestic roles, reinforcing the belief that a woman’s duty was to serve quietly within the family. These portrayals created the image of the “silent angel,” a figure shaped more by societal demands than by personal desire or agency. Modern literature, however, offers a very different vision of womanhood, presenting female characters who are independent, assertive, and actively involved in shaping their own futures.

This contrast invites a closer look at how feminist ideas developed over time. By examining the shift from traditional, restricted roles to more empowered and self-directed portrayals, this article aims to show how literature mirrors the broader cultural journey toward gender equality.

In late English literature, feminist ideals were often expressed in subtle and restrained ways, reflecting a social environment in which women were expected to prioritize family, morality, and social duty over personal ambition. Female characters of this period were typically calm, patient, and thoughtful, navigating the limitations imposed upon them while striving to maintain moral integrity and emotional balance. Cixous suggests that male privilege is clear, as all things are organised according to man, and this is shown in the concept of activity and passivity.[107] Louisa May Alcott's *Little Women*, for instance, presents the March sisters as intelligent, creative, and morally conscious, yet their ambitions and individuality are carefully balanced with their devotion to family and household responsibilities. The novel emphasizes that even strong-willed women were expected to act in ways that preserved harmony at home and upheld social expectations. Similarly, in Charlotte Brontë's *Jane Eyre*, the protagonist demonstrates remarkable personal strength, intelligence, and a strong moral compass; however, her independence and assertiveness are exercised within the boundaries allowed by her society, particularly in relation to marriage and social propriety. Martina Halířová even says: "Brontë developed a type of heroine who was fearless, firm, independent and did not need to depend on a man, yet who calls for true love and for equality."[108] George Eliot's *Middlemarch* further illustrates this pattern through Dorothea Brooke, a character who is highly idealistic and compassionate, yet her life choices are profoundly shaped by societal conventions and the desire to contribute to the greater good within socially acceptable channels.

[107] **Cixous, H.** The Newly Born Woman // In: Sellers, S. (ed.). *The Hélène Cixous Reader*. London: Taylor & Francis, 2003. (Originally published 1975; Reader edition 1994/2003).
[108] **Halířová, M.** The Development of Feminism in English Literature of the 19th and 20th Centuries: Bachelor Thesis. Prague: Charles University, 2016.

Even in Kate Chopin's *The Awakening*, often considered a more radical text for its time, Edna Pontellier's struggle for personal freedom and self-expression is portrayed with a sense of quiet tension rather than open rebellion, highlighting the restrictions placed on women's autonomy in that era. Collectively, these works show that late literature portrayed women as reflective, morally grounded, and deeply connected to family and social responsibilities. "Popular works like these and many others during this era highlighted themes of marital rights, education for women, and the problems associated with conforming to society's expectations."[109] Their feminist ideals were communicated not through overt defiance or public action but through thoughtful, measured behaviors, personal resilience, and an often internalized sense of self-worth that subtly challenged societal constraints.

However, in modern literature, the portrayal of feminist ideals becomes far more visible, direct, and dynamic than in earlier periods, reflecting major social changes and the broadened expectations placed on female characters. Contemporary heroines are no longer confined to quiet moral strength; instead, they openly demonstrate intelligence, emotional depth, ambition, and resilience in ways that allow them to influence, reshape, or even lead the worlds they inhabit. Hermione Granger from J. K. Rowling's *Harry Potter* series illustrates this transformation clearly. She is not only academically gifted but also confident in using her knowledge, voice, and leadership skills to guide her friends and challenge unjust structures. Rather than being restricted by traditional gender roles, she actively participates in battles, solves complex problems, and serves as a moral center of the story, showing young readers that competence and courage are fully compatible with femininity. Katniss Everdeen in Suzanne Collins's *The Hunger Games* represents another powerful example of modern feminist identity. Through her determination to protect her family and confront a violent, oppressive government, Katniss becomes a symbol of rebellion who inspires a nation. Her strength is not just physical

[109] **Frazier, T.** Literature Through the Ages: How Women's Writing Fuels Feminism // *Sartorial Magazine*. 2025. March 15.

but also emotional and ethical, demonstrating a form of feminism rooted in survival, personal agency, and ethical responsibility. Fantasy literature further expands the image of the modern feminist heroine. Feyre Archeron from Sarah J. Maas's *A Court of Thorns and Roses* begins as an ordinary young woman but grows into a leader who faces political manipulation, personal trauma, and war with unwavering perseverance. Her journey highlights themes of healing, empowerment, and self-definition, making her a representative of contemporary feminist narratives that emphasize personal growth as much as external action. Same author's Aelin Galathynius *Throne of Glass* series brings a different dimension to feminist characterization: she is powerful, unapologetically ambitious, and deeply strategic. Her leadership emerges not only from magical strength but from her ability to make difficult decisions, form alliances, and accept the weight of responsibility for her kingdom. Jude Duarte from Holly Black's *The Folk of the Air* series adds another layer to modern feminist representation. As a mortal in a dangerous faerie world, Jude must rely on intelligence, resilience, and political cunning to gain power in a society determined to overlook and undermine her. Her persistence and capacity for calculated action reflect a more complex, morally grey form of feminism that resonates strongly with modern readers. Taken together, these characters show that modern literature embraces a broader, more assertive vision of womanhood. Female protagonists are allowed to be powerful, flawed, emotional, strategic, and ambitious—all at once. They do not express feminist ideals quietly or indirectly; instead, they challenge injustice, claim authority, and shape their futures with confidence. This shift demonstrates how modern literature reflects contemporary understandings of gender equality, portraying women as fully realized individuals who are capable of influencing their worlds rather than simply adapting to them.

A direct comparison between feminist portrayals in late literature and those in modern literature reveals not only an evolution in character design but also a fundamental shift in how womanhood, autonomy, and resistance are imagined. Late literary heroines—such as Jo March of *Little Women*, Jane Eyre of *Jane Eyre*, or

Elizabeth Bennet of *Pride and Prejudice*—embody a feminism that is rooted in moral strength, self-respect, and the desire for personal independence within the boundaries of social expectation. Their feminist acts operate quietly, often through introspection, dignity, and principled choices rather than open rebellion. Jo March challenges gender norms by pursuing a writing career, yet she remains strongly attached to family duties and moral responsibility. Jane Eyre's insistence on emotional honesty, personal integrity, and spiritual equality becomes her mode of resistance. Even Elizabeth Bennet asserts her independence primarily through wit, dialogue, and refusal to marry without love rather than through structural or political defiance. The feminism of this era is therefore cautious and inward-focused, reflecting a world that gave women almost no legitimate space to display autonomy beyond domestic life, moral argument, or intellectual self-development.

Modern literature, however, shifts the focus outward by generating heroines who not only desire independence but also possess the social, physical, or political agency to pursue it. Characters like Hermione Granger, Katniss Everdeen, Feyre Archeron, Aelin Galathynius, and Jude Duarte demonstrate a literary environment where women can take up roles once reserved for male heroes—leaders of rebellions, military commanders, strategic rulers, and intellectual authorities. Hermione's feminism arises from her mastery of knowledge, her moral courage, and her refusal to be dismissed in a male-dominated magical world. Her "refusal to expand effort on her appearance can be feminist recognition that beauty cannot guarantee happiness as it does for the fairy tale princess," as is evident by Ron's treatment of her throughout the ball."[110] Katniss embodies survival, political resistance, and the emotional complexity of a girl thrust into revolution; she becomes the face of a movement, defying the passive feminine ideals of earlier literature. In the realm of fantasy, Feyre Archeron transforms from a poor huntress into a powerful, self-governing figure whose decisions shape entire courts. Aelin Galathynius embodies

[110] **Lin, M. H.** Fitting the Glass Slipper: A Comparative Study of the Princess's Role in the Harry Potter Novels and Films // *Fairy Tale Films: Visions of Ambiguity*. Utah State University Press, 2010.

warrior-like resilience and ambition, openly taking on enemies and empires. Jude Duarte, perhaps the most sharply political among them, climbs the hierarchy of a deceptive and violent faerie world through strategy, manipulation, and pure determination—traits rarely allowed to women in earlier literature.

The contrast between the two periods demonstrates how feminist ideals expanded from internal moral resistance to outward, structural confrontation. Where late heroines negotiate their autonomy within the limits of domestic or social convention, modern heroines claim space in political, intellectual, and physical domains, refusing to restrict their identities to traditional feminine roles. Late literature frames empowerment as a personal achievement—maintaining integrity, defending one's dignity, or choosing love freely. Modern literature reframes empowerment as a transformative force: women become leaders, rebels, warriors, intellectual authorities, or strategic rulers who influence society on a large scale. The shift is also emotional—earlier heroines pursue self-discovery through reflection, while modern heroines embrace complexity, trauma, ambition, rage, and vulnerability as parts of their power. Ultimately, comparing these eras reveals how feminism in literature has grown from the quiet assertion of selfhood to the open redefinition of what women can be, do, and change in both fictional worlds and real social imagination.

The comparison between late and modern feminist portrayals in English literature shows that the representation of women has undergone a profound transformation. Late literary heroines such as Jo March, Jane Eyre, and Elizabeth Bennet laid the groundwork for feminist thought by asserting their dignity, moral independence, and desire for meaningful self-expression, even within restrictive social expectations. Their struggles were often internal and quiet, shaped by the realities of their time, where resistance had to be balanced with domestic responsibility and social propriety.

Modern heroines, however, extend and amplify these foundational ideals. Characters like Hermione Granger, Katniss Everdeen, Feyre Archeron, Aelin Galathynius, and Jude Duarte reflect a new era of literary feminism—one that celebrates bold

ambition, political power, emotional complexity, and unapologetic agency. They step into roles once reserved for male protagonists, using intellect, strategy, leadership, and resilience to challenge and reshape the worlds around them.

Chemaly she highlights that "women are just as motivated by the desire for power as men; it's just that our cultural ideas about power don't associate it with femininity. If you are a girl or woman, chances are you have grown up unwittingly associating ideas about power with masculinity." [111] Together, these two literary periods illustrate not a break but an evolution: modern heroines stand on the shoulders of their predecessors. The quiet strength of nineteenth-century characters opened the door for the dynamic, world-altering heroines of contemporary fiction. In tracing this development, it becomes clear that literary feminism has shifted from seeking recognition of women's inner lives to championing their multidimensional power, reinforcing the idea that storytelling not only reflects social change but helps drive it forward.

References

1. **Alcott, L. M.** (1868). *Little Women*. Boston: Roberts Brothers.
2. **Austen, J.** (1813). *Pride and Prejudice*. London: T. Egerton.
3. **Black, H.** (2018). *The Folk of the Air*. New York: Little, Brown Books for Young Readers.
4. **Brontë, Ch.** (1847). *Jane Eyre*. London: Smith, Elder & Co.
5. **Chemaly, S.** (2018). *Rage Becomes Her: The Power of Women's Anger*. New York: Atria Books.
6. **Chopin, K.** (1899). *The Awakening*. Chicago: Herbert S. Stone & Co.
7. **Cixous, H.** (1976). *The Laugh of the Medusa*. Chicago: University of Chicago Press.
8. **Collins, S.** (2008). *The Hunger Games*. New York: Scholastic Press.

[111] **Chemaly, S.** The Drip, Drip, Drip // *In Rage Becomes Her: The Power of Women's Anger*. New York: Atria Books, 2018.

9. **Eliot, G.** (1871–1872). *Middlemarch*. Edinburgh: William Blackwood and Sons.
10. **Halířová, M.** (2010). *A Study on Brontë's Heroine Archetypes*. Prague: Charles University.

Lin, M. H. (2010). Fitting the glass slipper: A comparative study of the princess's role in the *Harry Potter* novels and films. In *Fairy Tale Films: Visions of Ambiguity*. Logan, UT: Utah State University Press.

11. **Maas, S. J.** (2015). *A Court of Thorns and Roses*. New York: Bloomsbury.
12. **Maas, S. J.** (2012). *Throne of Glass*. New York: Bloomsbury.
13. **Rowling, J. K.** (1997). *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. London: Bloomsbury.

O‘SMIRLIK YOSHDAGI O‘QUVSHILARDA DELIKVENT XULQNING SHAKLLANISHI

Qarshiboyeva Dilfuza Burliyevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotasiya: *Mazkur maqolada o‘smirlik yoshidagi o‘quvchilarda delikvent xulq-atvorning shakllanishi va unga ta’sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Delikvent xulqning psixologik, ijtimoiy va tarbiyaviy jihatlari ko‘rib chiqilib, uning kelib chiqish sabablari, oldini olish choralari va korreksiya usullari haqida ma’lumotlar keltiriladi. Tadqiqot natijalari asosida pedagoglar, psixologlar va ota-onalar uchun tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu maqola delikvent xulq-atvor muammosini tushunishga va uni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.*

Kalit so‘zlar: *o‘smirlik yoshi, delikvent xulq, ijtimoiy xulq-atvor, psixologik omillar, tarbiya va nazorat, oilaviy muhit, ijtimoiy muhit ta’siri, profilaktika choralari, davolash va reabilitatsiya, kriminologiya, pedagogik yondashuvlar, ijtimoiy moslashuv, huquqbuzarlik profilaktikasi, ruhiy salomatlik, jinoiy xatti-harakatlar.*

Annotation: *This article analyzes the formation of delinquent behavior in adolescent students and the factors influencing it. The psychological, social and educational aspects of delinquent behavior are considered, information is provided*

about its causes, preventive measures and correction methods. Based on the results of the study, recommendations for educators, psychologists and parents have been developed. This article includes scientific and practical approaches aimed at understanding the problem of delinquent behavior and eliminating it.

Keywords: *adolescence, delinquent behavior, social behavior, psychological factors, upbringing and control, family environment, influence of the social environment, preventive measures, treatment and rehabilitation, criminology, pedagogical approaches, social adaptation, crime prevention, mental health, criminal behavior.*

Аннотация: *В статье анализируется формирование делинквентного поведения у подростков и факторы, на него влияющие. Рассматриваются психологические, социальные и педагогические аспекты делинквентного поведения, приводятся сведения о причинах его возникновения, мерах профилактики и методах коррекции. По результатам исследования разработаны рекомендации для педагогов, психологов и родителей. В статье представлены научные и практические подходы, направленные на понимание проблемы делинквентного поведения и её устранение.*

Ключевые слова: *подростковый возраст, делинквентное поведение, социальное поведение, психологические факторы, воспитание и контроль, семейная среда, влияние социальной среды, профилактика, лечение и реабилитация, криминология, педагогические подходы, социальная адаптация, профилактика преступлений, психическое здоровье, преступное поведение.*

O‘smirlik yoshi inson hayotida eng muhim va murakkab davrlardan biri hisoblanadi. Bu bosqichda o‘quvchilar jismoniy, psixologik va ijtimoiy o‘zgarishlarni boshdan kechiradilar. O‘ziga xos psixologik xususiyatlar, mustaqillikka intilish va ijtimoiy muhit ta’siri natijasida ayrim o‘quvchilarda me’yoriy xulq-atvor me’yorlaridan chetga chiqish holatlari kuzatilishi mumkin. Shu jumladan, delikvent xulq – jamiyat tomonidan qabul qilingan axloqiy va huquqiy me’yorlarni buzish holatlari o‘smirlik davrida ko‘proq uchraydi.

Delikvent xulqning shakllanishiga turli omillar sabab bo‘lishi mumkin. Jumladan, oiladagi tarbiya usullari, ijtimoiy muhit, psixologik omillar va tengdoshlar ta’siri o‘smirlarning xulq-atvorini belgilab beradi. Ayniqsa, nazoratsiz qolgan yoki nosog‘lom muhitda ulg‘aygan o‘quvchilarda huquqbuzarlik, tajovuzkorlik, yolg‘onchilik, qoidabuzarlik va boshqa salbiy xatti-harakatlar shakllanishi xavfi yuqori bo‘ladi.

Mazkur tadqiqotda o‘smirlik yoshidagi o‘quvchilarda delikvent xulqning shakllanishiga ta’sir qiluvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu

muammoning oldini olish yo‘llari, pedagogik-psixologik yondashuvlar va jamiyatning ushbu jarayondagi roli o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari ta’lim muassasalari va ota-onalar uchun muhim tavsiyalar berishga xizmat qiladi. Dunyoda diniy ekstrremizim, terrorizm, giyohvandiik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" kabi yovuz xavf-xatarlar insoniyat boshiga o‘g‘ir kulfatlar solayotgan hozirgi murakkab bir davrda yoshlar tarbiyasi masalasi yanada muhim ahamiyat kasb etayotgani hech kimga sir emas.

Albatta, bugunungi kunda yurtimizda yoshiarimiz qalbida vatanga muhabbat va sadoqat tuyg‘usini kamol toptirish, ularni sog‘lom turmush tarzi ruhida tarbiyalashga qaratiigan targ‘ibot -tashviqot ishiari olib borilmoqda.

Ammo ochiq tan olishimiz kerakki, bu borada amalga oshirayotgan ishlarimiz hali yetarli darajada emas. Shunung uchun biz yoshiarimiz, ayniqsa uyushmagan yoshlar bilan ishlashga jiddiy e'tabor qaratishimiz zarur. Qonunga qarshi harakatlar determinatsiyasini ko‘rib chiqishda odatda, shunga o‘xshash axloqni uyg‘otuvchi tashqi sharoitlar va ichki sabablar yig‘indisi haqida gapiradilar. Shubhasiz, har bir aniq holda omillarning noyob uyg‘unligi o‘ringa ega, shunga qaramay, delinkvent axloqning shakllanishida ba’zi umumiy tendentsiyalarini aniqlash mumkin.

Ijtimoiy sharoitlar qonunga qarshi axloqning sodir bo‘lishida ma’lum bir rol o‘ynaydi. Ularga dastavval ko‘p darajali jamoatchilik jarayonlari taalluqlidir. Bu, masalan, zaif hokimlik va qonunchilikning mukammal emasligi, ijtimoiy kataklizmalar va hayot darajasining pastligi bo‘lishi mumkin.

Delinkventlikni chaqiruvchi quyidagi mikroijtimoiy omillarni sanab o‘tish mumkin:

— bolalarning nozik g‘amxorlik va ota-onalari tomonidan mehribonligiga ehtiyoji frustratsiyasi (masalan, o‘ta qattiqqo‘l ota yoki yetarlicha g‘amxor bo‘lmagan ona) bolada erta jarohatli kechinmalarni uyg‘otadi;

— oilada jismoniy yoki psixologik shafqatsizlik (masalan, jazoning haddan tashqari yoki doimiy qo‘llanilishi);

— ma’naviy ongning me'yoriy rivojlanishini qiyinlashtiruvchi ota ta’sirining yetishmasligi (masalan, uning yo‘qligi);

— jarohatli sharoitlar, og‘ir jarohat (kasalllik ota-onaning o‘limi, zoraronlik ajrashish);

— bolaning xohishlarini bajarishda erkalatish; ota-onalarning yetarli bo‘lmagan talabchanligi, ularning o‘sib boruvchi talablarni qo‘yishga yoki ularning bajarilishiga erishishga noqodirligi;

— bolani o‘ta rag‘batlantirish — ota-onaga, aka-uka ra opa-singilga juda ham jadal erta mehr-muhabbat ko‘rsatish ;

— ota-onalar tomonidan bolaga nisbatan talablarning noadekratligi oqibatida unda axloqning aniq tushunchasi paydo bo‘lmaydi;

— ota-onalar (vasiylar) ning almashinuri;

— ota-onalar o‘rtasidagi surunkali aniq ko‘zga ko‘ringan nizolar (ayniqsa, shafqatsiz ota-onani do‘pposlagan vaziyat xarfli);

— ota-onalarning istalmagan shaxsiy hislatlari (masalan, talabchan bo‘lmagan ota va erkalatuvchi onaning uyg‘unligi);

— bolaning o‘rganish orqali oilada yoki guruhda delinkvent qadriyatlarni (ochiq yoki yashirin) o‘zlashtirishi.

O‘smir yoshida (12-17 yosh)gi qonunbuzarlik harakatlari anchagina anglangan va ixtiyoriy hisoblanadi. Ushbu yosh uchun "odatiy" buzilishlar — o‘g‘il bolalarda — o‘g‘rilik va bezorilik qizlarda — o‘g‘rilik ra fohishabozlik bilan bir qatorda yangi shakllar ham keng tarqaldl — giyohvand moddalar va qurol bilan savdo-sotiq qilish, reket, qo‘shmachilik, muttahamlik, biznesmen va xorij fuqarolariga tashlanish. 1998 yili 190 mingga yaqin voyaga yetmagan jinoyatchilar (qonunni buzurchilarning umumiy sonini 10 foizi) ro‘yxatga olingandi. Statistik ma’lumotlarga qaraganda o‘smirlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning katta qismi guruh bo‘lib amalga oshirilgan. Guruhda jazodan qo‘rqur pasayadi, tajovuz va shafqatsizlik keskin kuchayadi, o‘ziga va sodir bo‘layotganlarga nisbatan tanqid susayadi. Guruhli qonunbuzarlik axloqining birmuncha yuqori ko‘rsatkich namunasi futbol matchidan keyin yoshlar ko‘pchilikni tashkil etuvchi ishqivozlarning "sayri" hisoblanadi.

O‘smir xulq-atvorida ro‘y berurchi "og‘ishlar" psixopatologik sindromlar (bir qancha-simptomlar yig‘indisi)ning, yaqqol ko‘zga tashlanurchi belgilari quyidagilardan iborat:

Asabiylashish belgilari — tajanglik, intizomsizlik, o‘qiturchilarga qo‘pollik, urishqoqlik, chekishga ruju qo‘yishlik, toksik moddalardan goho foydalanib turishlik, maktabdan qochishlik.

Disforik o‘zgarurchanlik belgilari — to‘satdan kayfiyatning buzilishi, larzaga kelishi, affektiv, ya’ni hissiy zo‘riqishdan forig‘lik, ruhan yengillashish, tajoruzkorlik, bo‘zg‘unchilik.

Autizm, ya’ni indiridni o‘zining atrofidagi odamlardan uzoqlashishi eraziga o‘z kechinmalariga berilishdan iborat psixologik begonalashur belgilari-bemaqsadlik, tuzalmas xulq-atror buzilishining sabablariga:

— oila a’zolaridan birining qandaydir surunkali yoki og‘ir dardga chalinganligi;

— oila a’zolaridan birining alkogol ra narkotik moddalarga ruju qo‘yganligi;

— oila a’zolaridan birining aksilijtimoiy xulq-atrorga egaligi;

— ota-onaning o‘zaro munosabatlarida bir-birlarini tushunishga intilishning yo‘qligi;

— ota-onalar o‘rtasida muhabbat tuyg‘usining etishmasligi;

— ota-onada o‘zaro adovat saklanganligi;

— o‘zaro munosabatlarda (ko‘pincha otalarda) zug‘umkorlik ifodalanishi, masalan, otaning onaga, otaning farzandlariga, ba’zan onaning jahl ustida o‘z farzandlariga zug‘um o‘tkazishi va hokazolar kiradi.

Odatda, bunday oila yo to‘liq bo‘lmaydi, yoki nomaqbul oila ekanligani anglatadi. Bunday oilalarda doimo nizoli vaziyatlar ustuvorlik qilib, ularda urush-janjal hukmrondir. Ular bir-birlarini ayblash bilan ovora bo‘ladilar.

Vaholanki, ushbu vaziyat bolaning ko‘z o‘ngida sodir etiladi, ko‘pincha farzandlar ham bunday vaziyatning ishtirokchilariga aylanadilar.

Achinarli tomoni shundaki, o‘z hissiy kechinmalarini boshqara olmagan ota yoki ona, ba’zan har ikkalasi notinchlik sabablari sifatida o‘z farzandlarini ayblaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tolaganora G.K. «Yosh darrlari ra pedagogik psixologiya kursi bo‘yicha tarbiyasi «qiyin» o‘smirlar psixologiyasiga metodik kursi.
2. G‘oziyer E. G‘. «Tarbiyasi «Qiyin» o‘smirlar psixologiyasi». Lektorga yordam. Toshkent-1984.
3. Mirzayerna, S.X. (2023). Ommariy axborot rositalarining inson psixikasiga ta’sirI. Scientific Impulse, 1(11), 577-580.
4. Parpiyera, O. R., & Dzhaloldinora, O. O. (2022). The role of Raleology in raising a healthy generation. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 13, 1-3.
5. Парпиева, О. (2014). " Инсон саломатлиги ва зарарли одатлар" Фарғона-2014й.
6. Parpiyera, O.R., & Ostanaqulor, A.D. (2019). Health theory. Форум молодых ученых, (6 (34)), 26-28.
7. Parpiyera, O. R., & Ostanaqulor, A. D. (2019). Thoughts that do not go away from the brain. Мировая наука, (6 (27)), 9-11.
8. Parpiyera, O.R., & Marifjonorna, B. N. (2019). The effect of harmful habits on human health. Мировая наука, (5 (26)), 76-78.
9. Parpiyera, O. R. (2022). Basics of a healthy lifestyle in the educational process. Journal of Pedagogical Inrentions and Practices, 9, 89-94.
10. Parpiera, O. R., Muydinora, E., Safarora, G., & Boltaboera, N. (2020). Social and psychological aspects of a healithy life style. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1364-1368.

11. Parpiera, O. R. (2023). HEALTH IS THE HIGHEST RALUE. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(11), 760-763.
12. Парпиева, О.Р., Болтабоева, Н. М., & ЭТАПЫ, Р. П. З. (2019). Международный научно-практический журнал" Теория и практика современной науки.
13. Eleonora Toproldierna Mirzajonora, Odinaxon Raxmanorna Parpiyera //Modern Special Preschool Education: Problems and Solutions// Journal of Pedagogical Inrentions and Practices. Rol. 9. 06-2022. 100-106 pages.
14. Qayumorna, R. M. (2021). Examining and monitoring of the impact of hypo dynamic factors on the state of physical fitness in students. Journal of Pedagogical Inrentions and Practices, 3, 40-43.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING BILISH JARAYONLARI

Qarshiboyeva Dilfuza Burliyevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotasiya:*Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonlari, ularning rivojlanish xususiyatlari hamda bu jarayonni shakllantirish usullari tahlil qilinadi. Bolalarning idrok, xotira, tafakkur, nutq va diqqat kabi bilish jarayonlari psixologik va pedagogic nuqtayi nazardan ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasalarida bilish jarayonlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metod va texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar yoritiladi. Tadqiqot natijalari bolalarning bilish qobiliyatini oshirishga xizmat qiluvchi samarali usullarning ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.*

Annotataion: *This article analyzes the cognitive processes of preschool children, their developmental characteristics, and methods for forming this process. Children's cognitive processes, such as perception, memory, thinking, speech, and attention, are considered from a psychological and pedagogical point of view. Methods and technologies, innovative approaches aimed at developing cognitive processes in preschool educational institutions are also highlighted. The results of the study are aimed at revealing the importance of effective methods that serve to increase children's cognitive abilities.*

Аннотация. *В статье анализируются когнитивные процессы детей дошкольного возраста, их особенности развития и методы формирования данных процессов. Когнитивные процессы детей, такие как восприятие, память, мышление, речь и внимание, рассматриваются с психолого-педагогической точки зрения. Также освещаются методы и технологии, инновационные подходы, направленные на развитие когнитивных процессов в дошкольных образовательных учреждениях. Результаты исследования направлены на раскрытие значимости эффективных методов, способствующих повышению когнитивных способностей детей.*

Kalitso‘zlar: *maktabgacha yosh, bilish jarayonlari, idrok, tafakkur, xotira, diqqat, pedagogic texnologiyalar, innovatsion yondashuv.*

Key words: *preschool age, cognitive processes, perception, thinking, memory, attention, pedagogical technologies, innovative approach.*

Ключевые слова: *дошкольный возраст, когнитивные процессы, восприятие, мышление, память, внимание, педагогические технологии, инновационный подход.*

Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri ularning bilish jarayonlari shakllanishidir. Bilish jarayonlari — bu atrof-muhitni idrok etish, tushunish, eslab qolish, tasavvur qilish va fikrlash kabi aqliy faoliyatni o‘z ichiga oladi. Ushbu jarayonlar bolaning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiylashuvi va kelajakdagi ta'lim jarayonlariga tayyorgarligida muhim rol o‘ynaydi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida va oilaviy tarbiya sharoitida bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish uchun maxsus metodlar va pedagogic yondashuvlar qo‘llaniladi. O‘yinlar, didaktik mashg‘ulotlar, ekskursiyalar, badiiy adabiyot bilan tanishish, tasviriy san’at va musiqiy mashg‘ulotlar orqali bolalarda idrok, tafakkur va xotira kabi bilish jarayonlari shakllantiriladi.

Ushbu ishda maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari, ularni shakllantirish usullari hamda pedagogic yondashuvlar ko‘rib chiqiladi.

Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma'naviy hayot darajasining yuksalishi ta'lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti, yuqori salohiyatli, immuniteti mustahkam yoshlari bilan belgilanadi. Ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshirish va salohiyatli yoshlarini tarbiyalashda eng avvalo ta'limning ilk bo'g'ini - maktabgacha ta'lim sohasiga diqqatni qaratmoq lozim. "Qaysi sohani olmaylik, biz zamonaviy yetuk kadrlarni tarbiyalamasdan turib biron-bir o'zgarish farovon hayotga erisha olmaymiz. Bundaykadrlarni, millatning sog'lom genofondini tayyorlash avvalo maktabgacha ta'lim muassasasidan boshlanadi." – deb ta'kidlaydi o'z nutqida president Sh.Mirziyoyev.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti – bu o'ziga xos olam bo'lib unda bola o'zini qulay, xavfsiz va manzur sezishi lozim. Bu borada esa ta'lim jarayoni muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim tashkiloti turli yosh guruhlarida rivojlantiruvchi muhit shunday tarzda yaratilishi kerakki, unda bola o'zini erkin, mustaqil tanlash imkoniyatiga ega, o'yinchoqlar, o'quv dasturlari bola yoshiga mos, tarqatma materiallar, mebel jihozlar va AKT texnik vositalar bilan jihozlash me'yorlari asosida jihozlangan boshqacha qilib aytganda shunday inklyuziv muhit yaratilgan bo'lishi kerakki, unda har bir bola o'zini ardoqli, qobiliyatli, intellektli va ta'lim jarayoniga jalb qilingandek his qilishi lozim. Shu o'rinda pedagog esa bolalarning mustaqil harakat qilish, natijalarga erishish va yutuqlarni amalga oshirish hamda ulardan zavqlanish qobiliyatini rivojlantirishga hissa qo'shmog'i lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bola shaxsini har tomonlama hayotga tayyorlash, idrok etish, sog'lom fikrlash, tanqidiy fikrlash, hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan, axloqiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirish, aqliy rivojlantirish, muloqot qilish, bolaning "Men" ini shakllantirishga yordam beradi va asos bo'lib xizmat qiladi. Kompetensiyalar bolaning faoliyat va axloq sub'ekti sifatidagi yaxlit rivojlanishini talab etadi. Kompetensiya bu – bolaning bilim, ko'nikma, malaka va

qadriyatlari majmuidir. Tayanch va soha kompetensiyalari mavjud bo'lib, rivojlanish sohasidan qat'i nazar, bola shaxsi shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Bola kompetensiyasi yanayam aniqroq qilib aytadigan bo'lsak – bolaning ma'lum bir yosh davriga xos bo'lgan vazifalarni maqsadli, samarali bajarishi uchun yetarli bo'lgan bilimi, ko'nikmasi va malakalari, hamda qadriyatlari yig'indisidir.

Mashxur rus pedagogi Lesgaftning fikricha, "Insonning maktabgacha yosh davri shunday bir bosqichki, bu davrda bolalarda xarakter xislatlarining namunalari shakllanib, axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi" - deydi. Maktabgacha yosh davrida aynan bolaning tafakkuri rivojlanib, mukammallashib, xarakteri shakllanib boradi. Bola dunyoni anglay boshlaydi, o'rganadi, idrok etadi, fikrlaydi, taqqoslaydi, ko'nikma hosil qiladi. Tajribalar o'tkazadi, tahlil qilishga o'rganadi, natijaga erishish orqali bilimlarini yanada oshirib boradi.

Maktabgacha yosh davrida bolalarning tafakkuri va uning rivojlanishi o'ziga xos xususiyatga ega. Tafakkur bolaning 7 yoshgacha bo'lgan davrida juda tez rivojlana boshlaydi. Bolalarda bilishga qiziqish ortadi, har sohaga doir savollar tug'ila boshlaydi, bu esa o'z navbatida tafakkurning faollashayotganligidan dalolat beradi. Bu davrda bolaning har bir savoli javobsiz qolmasligi lozim. Aks holda bolaning qiziqishlariga, ijodkorligiga, intellektiga to'siq qo'yish mumkin. Har qanday tafakkur, odatda biron narsani taqqoslash, tahlil qilish va solishtirishdan boshlanadi. Shuning uchun biz ana shu taqqoslash, analiz va sintez qilishni tafakkur jarayoni deb ataymiz.

Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida "kompetensiya", "kompetensiyaviy yondashuv", "kompetensiyaviy ta'lim", "kompetentlik" kabi tushunchalar faol qo'llana boshladi. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim bolaning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini faoliyatda amaliy qo'llay olish imkoniyatini rivojlantirishga zamin yaratdi. Tabiiyki maktabgacha yosh davrida bolalar atrofni anglash va ular bilan bevosita amaliy munosobatda bo'lishga intiladilar.

"Kompetensiya" atamasi ilk bor XX asr o'rtalarida amerikalik tilshunos, generativ tilshunoslik asoschisiN.Xomskiytomonidanqo'llandi. Uning ta'lim sohasida tildan foydalanish bilan bog'liq faoliyatga yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatida qo'llanishi olimning izdoshlari tomonidan kompetensiyaviy yondashuv sifatida talqin etildi va kompetentlilik, kompetensiyaviy yondashuv ta'limda aniq natijalar bilan bog'liq samarani ko'rsatuvchi omil sifatida qayd etildi.

Xulosa, qilib aytganda bugungi kunda maktabgacha ta'limning sifat va samaradorligini oshirishda kompentensiyaviy yondashuv, bolaning aynan yoshiga mos dasturga tayanish, adabiyotlar bilan boyitib borish, bolalarning kundalik faoliyatini mazmunli va qiziqarli tashkil etish, ularning bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanish, qobiliyatlarini aniqlash, yanada rivojlantirish va shunga qarab jarayonga ijodiy yondashish, o'tkaziladigan mashg'ulotlar va manbalarni bolalar va jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan holatga keltirish maqsadi daratsional va tizimli tahlil qilishni ko'zda tutadi.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning poydevori sanaladi. Poydevor qanchalik mustahkam bo'lsa imorat uzoq yillar xizmat qiladi, yillar davomida jilolanadi. Shunday ekan kelajagimiz davomchilari, g'ururimiz, ishonchimiz bo'lgan yosh avlodni har tomonlama komil, salohiyatli, mustahkam irodali, jahon sahnalarida raqobat bardosh qilib ta'lim-tarbiya berish bugungi kun pedagogining oldida turgan dolzarb vazifalardan biri ekanligini anglamog'imiz zarur. Zeroki mamlakatning qudrati zakovatli yoshlari bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Migranova E. A., Poziiova Sh. X.** Kasbiy pedagogik faoliyatga kirish : o‘quv qo‘llanma. – Toshkent : Tafakkur bo‘stoni, 2018. – 200 b.

2. **Grosheva I. V., Yevstafeva L. G., Maxmudova D. T., Nabixanova Sh. B., Pak S. V., Djanpeisova G. E.** “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2022.

3. **Qodirova F., Toshpo‘latova Sh., A’zamova M.** Maktabgacha pedagogika. – Toshkent : Ma’naviyat, 2019. – 688 b.

4. **Sodiqova Sh. A.** Maktabgacha pedagogika. – Toshkent : Tafakkur sarchashmalari, 2013. – 288 b.

5. **Qayumova N. M.** Maktabgacha pedagogika. – Toshkent : TDPU nashriyoti, 2013. – 184 b.

6. **Xodjayev B. X.** Umumiy pedagogika : darslik. – Toshkent : Sano-standart, 2017. – 434 b.

7. **Raxmonova S. M.** Didactic possibilities of improving the methodology for preparing future educators of the preschool educational organization for innovative professional activities // *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*. – 2022. – Vol. 2, No. 12. – P. 36–40. – ISSN 2792-1883. – Kirish manzili: https://literature.academicjournal.io (murojaat sanasi: 16.12.2022).

8. **Raxmonova S. M., Murotovna D. M.** Ta’lim jarayonida pedagogning innovatsion kasbiy faoliyati va xususiyatlari // *Science and Education. Scientific Journal*. – 2023. – Vol. 4, Issue 5. – P. 862–866. – ISSN 2181-0842. – Kirish manzili: https://drive.google.com/file/d/190Zcnat7oUsSvaN14XoXW-LO87w895aE/view (murojaat sanasi: 04.05.2023).

9. **Rakhmonova S. M.** System of inclusive education in preschool education development // *Science and Education. Scientific Journal*. – 2023. – Vol. 4, Issue 5. – P. 950–953. – ISSN 2181-0842. – Kirish manzili: https://drive.google.com/file/d/190Zcnat7oUsSvaN14XoXW-LO87w895aE/view (murojaat sanasi: 04.05.2023).

MODERNIZATSIYA - IJTIMOIY TARAQQIYOT KONSEPSIYASI SIFATIDA

Sagdullayeva D.Sh.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU

Annotatsiya: *mazkur maqolada ijtimoiy taraqqiyot, unga oid qarashlar tahlil etildi. Insoniyat taraqqiyoti jarayonlari, uning bosqichlarini asoslovchi kontseptsiyalar o'rganildi. Xususan, ijtimoiy taraqqiyotning chiziqli (evolyutsion), siklli, spiralsimon turlari, ularga tegishli bo'lgan sivilizatsion kontseptsiya, hamda K.Yaspers, C.Xantington va F.Fukuyama qarashlari o'rganildi. Modernizatsiya paradigmasi mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar negizi sifatida tahlil etildi.*

Аннотация: *в данной статье изучено понятие социальный прогресс и взгляды философов. Рассмотрены концепции, основывающие процессы развития человечества, его этапы. В частности, были проанализированы линейные (эволюционные), циклические виды социального развития, связанная с ними концепция цивилизации, а также взгляды К.Ясперса, С.Хантингтона и Ф.Фукуямы. Парадигма модернизации была проанализирована как основа осуществляемых реформ в Узбекистане. .*

Abstract: *This article examines the concept of social progress and the views of philosophers. The concepts underlying the processes of human development and its stages have been considered. In particular, linear (evolutionary), cyclic types of social development, the related concept of civilization, as well as the views of K. Jaspers, S. Huntington and F. Fukuyama have been analyzed. The paradigm of modernization was analyzed as the basis of the ongoing reforms in Uzbekistan.*

Kalit so'zlar*: jamiyat, ijtimoiy taraqqiyot, ijtimoiy o'zgarish, spiralsimon, siklli, evolyutsion, sivilizatsion, modernizatsiya, demokratlashtirish, liberallashtirish, fuqarolik jamiyati.*

Ключевые слова: *общество, социальное развитие, социальная изменение, цикличность, эволюция, цивилизация, модернизация, демократизация, либерализация, гражданское общество.*

Key words: *society, social development, social change, cyclicality, evolution, civilization, modernization, democratization, liberalization, civil society.*

Kirish. Ijtimoiy falsafa jamiyatni tabiatning bir qismi, doimo o’z o’zini tashkillovchi tizim ekanligini asoslab, eski sifatning yemirilib, yangi sifat darajasi qaror topishi asosida rivojlanishi, unda taraqqiyot sodir bo’lish imkoniyatini tahlil etadi. Tabiatda bo’lgani singari jamiyatda ham uzluksiz ravishda harakat, o’zgarish, taraqqiyot sodir bo’ladi. Jamiyat taraqqiyoti zaruriy tarzda kechgani uchun ham tabiiy-tarixiy jarayon hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti kishilar faoliyati tufayli sodir bo’lgani uchun ham tarixiy jarayondir. Kishilar o’z faoliyatlari bilan tarixni yaratadilar.

Xo’sh, ijtimoiy taraqqiyot nima, u qanday omillar ta’sirida ro’y beradi? Ushbu masalasini tadqiq etishning amaliy ahamiyati kattadir. Zero, O’zbekiston ham o’z taraqqiyot yo’lidan odimlayotgan mamlakat hisoblanadi.

Umuman, taraqqiyot — rivojlanishning oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga yo’nalgan shakli, uning yuksalishidir. Taraqqiyot tufayli olamda mukammallashish, yuksalish ro’y beradi, u vujudga kelish, murakkablashish, ulg’ayish, yangilanish, tiklanish, sistema yasalish jarayonlari tarzida amalga oshadi1 [O”z M E. T- harfi.112 b.]

Ijtimoiy taraqqiyot, bu jamiyat taraqqiyotidir. Bu – uning o’tmishdan hozir orqali kelajak sari o’zgarib borishidan iborat bo’lgan jarayondir.

Materiallar va metodlar

Hozirgi zamon falsafasida ijtimoiy taraqqiyot muammosi bo’yicha qator kontseptsiyalar shakllangan. Ijtimoiy o’zgarishlarning chiziqli(evolyutsion), siklli, spiralsimon turlari farqlanadi.

Ulardan biri “tadrijiy rivojlanish usuli”ni ifodalovchi, ijtimoiy o’zgarishlarning chiziqli turi bo’lib, tor ma’noda evolyutsiya faqat bosqichma-bosqich yuz beradigan miqdor o’zgarishlarini anglatadi. T. Parsons yaratgan “evolyutsion o’zgarishlar”da evolyutsiya jamiyatning strukturaviy-funktsional tabaqalanish jarayoni sifatida qaraladi. Tabiatning tabaqalanishi unda yuz bergan evolyutsiyaning muhim mezoni hisoblanadi. R. Bell fikriga ko’ra, evolyutsiya

ijtimoiy tizimda tabaqalanish va murakkablashuvning avj olish jarayoni sifatida tavsiflanishi mumkin.

Evolyutsion nazariyalar tarixni bosqichlarga ajratilgan jarayon sifatida tavsiflasa, ijtimoiy o'zgarishlarning siklikligini e'tirof etuvchi namoyondalar ayrim sivilizatsiyalarning ravnaq topishi va muqarrar tarzda inqirozga uchrashi kontseptsiyasini ilgari suradilar. Ushbu nuqtai nazarning o'ziga xos jihati shundan iboratki, unda jamiyatni chiziqli tarixiy shkalada muayyan tartibda joylashtirishga harakat qilinmaydi, balki jamiyatlar taqqoslanib, ularning o'sish va tanazzul bosqichlaridagi o'xshash jihatlari tahlil etiladi. Evolyutsionistlar insoniyatning rivojlanish jarayoni uzluksiz kechadi deb hisoblasalar, sikliklik nazariyachilari har qanday sivilizatsiyaning halokatini bashorat qiladilar.

Jamiyat taraqqiyotiga sivilizatsiyali yondoshuv muayyan jamiyatning ijtimoiy-ruhiy qiyofasi, xalqning mentaliteti haqida fikr yuritish, jamiyat taraqqiyotida madaniyatning o'rnini to'g'ri tushunish imkonini beradi. Tarixiy taraqqiyot bu insoniyat sivilizatsiyasining shakllanishi va taraqqiyotidir [G'arb falsafasi. 2004. 577 b.].

Ijtimoiy taraqqiyotga sivilizatsiyali munosabat madaniy taraqqiyotni inson va jamiyat rivojlanishining asosiy omili sifatida olib qarash imkonini beradi. Unda asosan ko'p sonli madaniyatlar va sivilizatsiyalar mavjudligi, ularning lokalligi va har xilligi haqidagi g'oya ilgari suriladi. Bu yerda ijtimoiy taraqqiyotning qat'iy bir chiziqli sxemasi rad etiladi.

Ijtimoiy taraqqiyot, tarixning mohiyati muammosi XIX asr oxiri va XX asrda nemis faylasufi Karl Yaspers, amerikalik olimlar Hantington va Frensis Fukuyama qarashlarida, shuningdek, modernizatsiya paradigmasida ham o'z ifodasini topgan.

Nemis faylasufi Karl Yaspers (1883-1969 yillar) 1949 yilda nashr etilgan «Tarixning ma'nosi va vazifasi» asarida jamiyatning ob'ektiv qonunlari mavjudligini inkor etadi. U ijtimoiy taraqqiyot haqida «Jahoniy vaqt o'qi» g'oyasini ilgari suradi va jahon taraqqiyotining bir-biridan farqlanadigan to'rt davrini ko'rsatib o'tadi [K. Yaspers.1991, c. 32-38.].

Hozirgi dunyo rivojlanishining boshqa bir modeli “tsivilizatsiyalar to’qnashuvi” kontseptsiyasini S.Xantington ilgari surdi. U hozirgi davr sivilizatsiyalari xususida fikr yuritadi. S.Xantington fikriga ko’ra, bunday dunyoda mintaqaviy siyosat asosan, etnik xususiyatlarga ega bo’ladi, global siyosat esa sivilizatsiyalar o’rtasidagi munosabat darajasida amalga oshiriladi. Eng yirik va xavfli konfliktlar boy va kambag’al mamlakatlar o’rtasida emas, balki turli madaniyatlarga mansub xalqlar o’rtasida chiqadi. Uningcha, global jarayonlar sivilizatsiyalarni birlashtirmaydi, balki bir-biriga qarama-qarshi qo’yadi. Oqibatda xalq tayanch izlab an’analarga yuz buradilar va bu diniy uyg’onishga, o’z negizlariga qaytishga olib keladi [Хантингтон С. 2003.-с.603]

Amerikalik olim Frensis Fukuyama ijtimoiy taraqqiyot haqida «tarixning intihosi» g’oyasini ilgari surdi. Uning fikricha, liberal demokratiya insoniyat mafkuraviy evolyutsiyasining yakuniy, oxirgi nuqtasi bo’lishi mumkin. Shu tariqa insoniyat oxir-oqibatda jamiyat boshqaruvining eng ma’qul, yakuniy shaklini topadi. Fukuyama liberal g’oyalar va qarashlarni umuminsoniy ideal sifatida e’tirof etgan, ularning negizida insonning barcha ehtiyojlari qondirilishi va jamiyatdagi asosiy ziddiyatlar hal qilinishi lozim, deb hisoblagan. Olim insoniyat tarixining mohiyatini jamiyat a’zolarining barcha manfaatlarini qondira oladigan, barcha asosiy ziddiyatlar yechimini ta’minlay oladigan jamiyat qurish tashkil etadi, degan xulosaga keladi [Ф.Фукуяма. 2004.Origin: http://www.nietzsche.ru/].

Asosiy qism. Tarix falsafasida tarixiy taraqqiyot g’oyasi muhim o’rin egallaydi. Zamini taraqqiyot g’oyasiga borib taqaluvchi modernizatsiya nazariyasi shular jumlasidandir. Ijtimoiy o’zgarishlar qamrovining kengayishi, ayniqsa, XX asr ikkinchi yarmiga xos bo’lgan jarayondir. Xuddi shu davrda Yevropa mustamlakachilik siyosatining tugatilishi davrida Osiyo, Afrika, Lotin Amerikasi mamlakatlarida mustaqil davlatchilikning qaror topishi bilan bog’liq bo’lgan tarixiy jarayonga aks ta’sir sifatida modernizatsiya paradigmasi qaror topdi.

Modernizatsiyalash inson va jamiyat faoliyatining barcha sohalarini yangilash, an’anaviylikdan zamonaviylikka o’tish, rivojlanishda yuqoriroq

bosqichlarga erishishdan iborat bo'lgan murakkab jarayon bo'lib, ilm-fan sohasida paradigmal yangilanishlar sodir bo'lishi bilan birga kechadi. Mamlakatni rivojlantirish, ilg'or munosabatlarga o'tish jamiyat hayotining har bir jabhasida amalga oshiriladigan tub sifat o'zgarishlari orqali sodir bo'ladi.

Mamlakatdagi ijtimoiy o'zgarishlar va iqtisodiy o'sish sur'atlariga g'ov bo'luvchi an'anaviy qadriyatlarni yengish, ularni xo'jalik sub'ektlarining innovatsion faoliyati – yangi texnologiyalarni yaratish, tarqatish, yangi tashkiliy iqtisodiy munosabatlarni yo'lga qo'yishga undovchi qadriyatlarga almashtirish – modernizatsiya jarayoni orqali kechadi.

Modernizatsiya - (fran. moderisatio, modere - eng yangi; ingl. modernization - yangilanish, zamonaviylashtirish) — industriallashtirish, sanoatlashtirish davrida agrar, tarixiy va zamonaviy jamiyatlar taraqqiyotining yangi bosqichga ko'tarilishini ifoda etuvchi ijtimoiy jarayon bo'lib, zamonaviy talablarga muvofiq o'zgarish va takomillashtirishni anglatadi. U jamiyat hayotining barcha jabhalari: iqtisodiyot, siyosat, ijtimoiy va ma'naviy-ma'rifiy sohaning modernizatsiya qilinishini taqozo etadi.

Modernizatsiya nazariyasi doirasida shakllangan liberal yo'nalish talqiniga muvofiq, modernizatsiya an'anaviylikdan zamonaviylikka o'tishni, ya'ni g'arblashtirishni anglatadi. Liberal modernizatsiya nazariyasi tarafdorlari fikricha, barcha mamlakatlar yagona jadval va namuna asosida rivojlanadi. Modernizatsiyalashayotgan mamlakatlar uchun bozor iqtisodiyoti, yangi axborot texnologiyalari, kommunikatsiya tarmog'i rivojiga asoslangan ijtimoiy mobillik, oqilonalik, plyuralizm, demokratiya hukmron bo'lgan ochiq jamiyatni qaror toptirishga intilish xos ekanligi ta'kidlanadi [Козловски П. 1997. -с.175].

Modernizatsiya jarayoni tadqiqiga nisbatan shakllangan liberal yondashuv qator nuqtai-nazarlardan tanqid qilingan. Masalan, radikallar modernizatsiya nazariyasining o'zga sivilizatsiyalar uchun foydasiz bo'lgan g'arb qadriyat va modellari ta'sir doirasini boshqa mamlakatlarga yoyishga qaratilgan yorqin mafkuraviy ustunlik jihati mavjudligiga urg'u bersalar, konservativ yo'nalish

vakillari esa modernizatsiya jarayonining siyosiy faollik va instituttsionallashtirish, siyosiy barqarorlik va tartibni saqlash borasida rivojlanayotgan mamlakatlarning milliy va tarixiy xususiyatlarini inobatga olgan holda rivojlanish jarayonining yo'nalishi va xarakteriga muvofiq ichki ziddiyatlar o'sib borishiga imkon berishiga urg'u beradilar (MDH davlatlari tajribasi asosida). Modernizatsiyaning liberal yondashuviga oid keltirilgan ushbu tanqidlar o'rinli ekanligini ijtimoiy voqelik namoyon etmoqda. Biroq rivojlanayotgan mamlakatlarda davlatning milliy va hududiy o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda olib borayotgan puxta o'ylangan islohotlarigina yangilanish, taraqqiyotning nisbatan yuqoriroq bosqichlariga erishishda ichki ziddiyatlarning bartaraf etib borilishiga olib keladi. Demak, modernizatsiyalash - markazlashgan holda boshqariluvchi ijtimoiy tartibdan erkin raqobatli tartibga o'tishni ifodalovchi jarayon sifatida stixiyali kechmaydi. Modernizatsiyalashtirish jarayonlarida davlat muhim (Germaniya, Yaponiya) rol o'ynaydi. Xususan, mamlakatimizda jamiyat har bir sohasini liberallashtirish jarayonlari amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, davlat bozor mexanizmlarining amal qilishiga turli vositalar orqali (chunonchi, raqobat muhitini saqlash, iqtisodiyot sub'ektlarining erkin faoliyatini ta'minlash, jamiyat uchun kerakli bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish va h.k.) ko'maklashmoqda.

Jamiyat modernizatsiyalashuv jarayonida sodir bo'luvchi axloqiy va iqtisodiy o'zgarishlarga tayyor turishi lozim. Shuning uchun ham bu jarayonda siyosiy hokimiyatning strategik choralar ishlab chiqishi, ularni muvaffaqiyatli amalga oshirishi va istiqbolli rejalari muhim ahamiyatga egadir.

Umumun olganda, ijtimoiy modernizatsiyalashuv - ochiq jamiyat shakllanishini nazarda tutadi. Ushbu jarayon jamiyatning barqaror muvozanatli tabaqalashuvi, ommaviy istemol ko'rsatkichi, hayot sifatining yuqori darajasi hamda davomiyligining o'sishi, fuqarolik jamiyati institutlarining yuzaga kelishi va rivojlanishi orqali namoyon bo'ladi. Fuqarolik jamiyati institutlarining roli tobora ortib boradi. Demokratik davlat boshqaruvidagi tizimli o'zgarishlar esa fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlanishi, ularga boshqaruvning ayrim vakolatlarini uzatish

hamda huquqiy maqomini yanada mustahkamlash va takomillashtirish orqali kechadi.

Yuqori differensiallashgan madaniyatning qaror topishi shaxsiy imkoniyatlarning tabiiy ifodalanishida taraqqiyot, mukammallik, samaradorlikning ortishi hamda individualizm rivoji madaniy modernizatsiyaning namoyon bo‘lish usullaridir. Madaniy tizim asosiy unsurlarining differensiallashuvi, savodxonlik va dunyoviy ta’limning o‘sishi, fan va texnologiyalarga ishonchning ortishi, yangi ijtimoiy jarayonlarga moslashuvga xizmat qiluvchi shaxsiy qiziqish, odat tavsiflarning shakllanishi, manfaatlar doirasining ortishi bu soha modernizatsiyalashuvining belgilari hisoblanadi. Bularning barchasi G‘arbiy Yevropa ijtimoiy voqeligida qaror topdi. G‘arbda amalga oshirilgan islohotlar madaniy modernizatsiyaning muhim bosqichlari sifatida Uyg‘onish, gumanizm, Ma’rifatparvarlik davrlariga olib keldi. Madaniy modernizatsiya zamonaviy tabiiy fanlar (XYII-asrdan), gumanitar fanlar (XIX-XX asrlar) rivoji bilan bog‘liq, XYIII-XX asrlarda madaniy hayotdagi o‘zgarishlar an’anaviy qadriyat (oila, axloq, din)larning roli qisqarib borishi, ommaviy madaniyatning yuzaga kelishi, madaniyatlarning differensiallashuviga olib keldi.

O‘zbekiston jamiyati ma’naviy sohasining yangilanishi xalqimizning asrlar osha saqlanib kelayotgan ma’naviy-ma’rifiy qadriyatlari tiklanishi asosida har bir insonning o‘zligini anglashi, ulug‘ ajdodlarimiz merosini chuqurroq o‘zlashtirishida namoyon bo‘ladi. Zero, bizning merosimizda insonning ma’naviy, siyosiy va diniy faoliyatlarida bilimning qadri yuqori darajada baholanganligi, IX-XIY asrlarda Markaziy Osiyoda intellektual-ma’rifiy, diniy-axloqiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy muhitda dunyoviy bilimlarning qadrlanishi tabiiy-ilmiy fanlarning yuksak darajada rivojlanishi, taqvodorlik, faoliyatlilik, ijtimoiy qadriyatlardan hech qaysisi "bilim"dek e’tiborga ega emasligi o‘sha davr ijtimoiy muhitiga xos muhim sifat belgisi hisoblanadi. Demak, bilim va faoliyatning, intellektual va ma’naviy qadriyatlarning o‘zaro birligi jamiyat rivojini ta’minlaganligi tarixiy haqiqatdir. Intellektual va ma’naviy qadriyatlar uyg‘unligiga erisha olinishi mamlakatimizda

amalga oshirilayotgan modernizatsiya jarayonining taraqqiyot mohiyatiga ega bo‘lishining garovidir. Zero, globallashuv davrida bilim asosiy ishlab chiqaruvchi kuch hisoblanadi. Yosh avlodni sharqona qadriyatlar asosida tarbiyalash bugungi globallashuv davri jarayonlariga ongli yondashuvni, mustaqil fikrlashni, mamlakatimizda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarga daxldorlik tuyg‘usi bilan faoliyat yuritishni, o‘z Vatani uchun fidoiylik bilan kurasha olishni rivojlantiradi.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, jamiyat tarixining tahlili taraqqiyot o’z mohiyatiga ko’ra ziddiyatli ekanligini namoyon qiladi. Ijtimoiy taraqqiyot g’oyasiga ba’zi olimlar asarlarida pessimistik kayfiyatda yondoshilsa-da, insoniyat shu kungacha yo’qotishlar evaziga bo’lsa ham taraqqiyot yo’lidan harakatlangan. Бугунги кунда инсон учун фаровон ҳаёт тарзини таъминлаш мақсади demokratik adolatli fuqarolik jamiyatini shakllantirish зарурияти тақозо этади. Жамиятни либераллаштириш ва модернизациялаш унинг воситасидир.. Bu jarayonlar tadrijiy tasnifga ega bo‘lib, har bir mamlakat uchun uning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Biroq, ijtimoiy hayotda rivojlanishning yuqoriroq bosqichiga erishish maqsadida amalga oshirilgan sifat o‘zgarishlarining natijalari va oqibatlari doimo taraqqiyot mohiyatiga ega bo‘lavermasligi mumkin. Dunyo va milliy tarixiy tajribaga asoslangan, davlat va fuqaroning uzviy birlikdagi oqilona faoliyati, xalqning bir tanu bir jon bo‘lib mehnat qilishigina mamlakatni yuksak taraqqiyot marralariga erishishning asosiy omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Milliy entsiklopediyasi.** T harfi. – ZiyoUz elektron kutubxonasi. – 112 b. – Kirish manzili: www.ziyouz.com (murojaat sanasi: ___).
2. **G‘arb falsafasi.** Olimlarning sivilizatsiya muammosiga daxldor qarashlari. – Toshkent : Sharq, 2004. – B. 575–590.
3. **Yaspers K.** Istoki istorii i yeyo tsel’ // Smysl i naznachenie istorii. – Moskva : Politizdat, 1991. – S. 32–38.
4. **Hantington S.** Stolknovenie tsivilizatsiy. – Moskva : AST, 2003. – 603 s.

5. **Fukuyama F.** Konets istorii i posledniy chelovek : per. s angl. M. B. Levina. – Moskva : AST, 2004. – Elektron manba. – Kirish manzili: http://www.nietzsche.ru/ (murojaat sanasi: ___).
6. **Kozlovski P.** Kul'tura postmoderna. – Moskva, 1997. – 175 s.

DIN PSIXOLOGIYASIDA KOMIL INSON STRUKTURASI

To‘rayeva Dilnavo Uyg‘un qizi
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada din psixologiyasida "komil inson" tushunchasining mazmuni, uning shakllanish omillari va psixologik strukturasiga oid nazariy yondashuvlar tahlil qilingan. Komil insonning ma'naviy, axloqiy, emotsional va irodaviy sifatlari diniy-ma'rifiy manbalar hamda zamonaviy psixologik nazariyalar asosida izohlangan. Shuningdek, shaxsning kamolotga erishish jarayonida e'tiqod, ruhiy barqarorlik, o‘zini anglash va motivatsiya kabi komponentlarning o‘rni yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Komil inson, din psixologiyasi, shaxs kamoloti, ma'naviy-axloqiy sifatlar, e'tiqod, o‘zini anglash, ruhiy barqarorlik, motivatsiya, diniy qadriyatlar.*

Аннотация: *В данной статье анализируется содержание понятия «совершенный человек» в психологии религии, факторы его формирования и теоретические подходы, раскрывающие психологическую структуру этого феномена. Духовные, нравственные, эмоциональные и волевые качества совершенного человека рассматриваются на основе религиозно-просветительских источников и современных психологических теорий. Кроме того, освещается роль таких компонентов, как вера, духовная устойчивость, самосознание и мотивация в процессе совершенствования личности.*

Ключевые слова: *Совершенный человек, психология религии, развитие личности, духовно-нравственные качества, вера, самосознание, духовная устойчивость, мотивация, религиозные ценности.*

Annatation: *This article analyzes the content of the concept of "perfect human" in the psychology of religion, its formation factors, and theoretical approaches related to its psychological structure. The spiritual, moral, emotional, and volitional qualities of the perfect human are explained based on religious and educational sources, as well as modern psychological theories. Furthermore, the role of components such as faith, spiritual stability, self-awareness, and motivation in the process of a person achieving perfection is highlighted.*

Keywords: *Perfect human, psychology of religion, personal perfection, spiritual and moral qualities, faith, self-awareness, spiritual stability, motivation, religious values.*

Bilamizki insoniyat tarixi davomida har bir madaniyat va diniy tizim o‘zining ideal inson modeli – “komil inson” tushunchasini shakllantirgan. Bu ideal shaxsning eng yuqori axloqiy, ma’naviy va intellektual fazilatlarini o‘zida mujassam etgan bo‘lib, insoniyatning o‘z-o‘zini takomillashtirishga bo‘lgan intilishini aks ettiradi. Din psixologiyasi ushbu tushunchani ilohiyot yoki falsafadan farqli o‘laroq, shaxsning ichki psixik tajribalari, xulq-atvor motivlari, hissiy holatlari va kognitiv jarayonlari orqali o‘rganadi. U diniy e’tiqod va amaliyotlarning inson psixikasiga ta’sirini, shaxsiyatning shakllanishiga va uning komillik sari intilishiga qanday hissa qo‘shishini tahlil qiladi.

Din psixologiyasi insonning diniy ongini, e’tiqodiy tajribasini, ruhiy holatlari va xulq-atvoridagi diniy omillarni ilmiy asosda o‘rganuvchi fan sifatida shaxs kamoloti masalasiga alohida e’tibor qaratadi. Shu nuqtayi nazardan, “komil inson” fenomeni diniy manbalarda, falsafiy adabiyotlarda va psixologik nazariyalarda markaziy tushuncha hisoblanadi.[112] Komillik g‘oyasi shaxsning ruhiy barqarorligi,

[112] Qodirova D. Shaxs psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2017. — 240 b.

axloqiy mukammalligi, ijtimoiy mas’uliyati va ma’naviy yetukligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u insonning o‘zini anglash jarayoni va hayotiy qadriyatlar tizimining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Islomiy adabiyotlarda komil inson modeli qalb, nafs, ruh va aqlning mutanosib uyg‘unligida namoyon bo‘ladigan murakkab ruhiy-axloqiy tuzilma sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuv zamonaviy psixologiya nazariyalari, xususan, shaxs rivoji, motivatsiya, axloqiy ong, ijtimoiylashuv va o‘zini namoyon qilish konsepsiyalari bilan uyg‘unlashadi. Demak, komil insonning strukturasi nafaqat diniy aqidalar, balki psixologik jarayonlar, shaxsiy xususiyatlar va ijtimoiy muhit bilan ham belgilanadi.

Mohiyatan, komil inson - bu, xulgi va ma’naviy dunyoqarashi, shu dunyoqarashining amalda isbotlay olgan, bu dunyo va malakut olami uchun har tomonlama takommillikning avj nuqtasiga yetishgan "inson" farzandiga aytiladi.[113] Inson-bu yorug‘ olamdagi jamiki jonzotlar ichra eng mukarrami. Odamzod yaralganidan buyon unga axloq va ma’naviyat hamroh bo‘lib kelyapti. Biz esa dunyodagi axloqni o‘ta yuksak darajalarga ko‘targan xalqmiz. Chunki milliy qadriyatlarimizning tag zamirida aynan axloqiy tarbiya yotadi.

“Komil inson” tushunchasi turli dinlarda turlicha nomlanishi mumkin (masalan, islomda “Insan-i Kamil”, xristianlikda “aziz”, buddizmda “arhat” yoki “bodxisattva”), ammo ularning barchasida umumiy jihatlar mavjud: bu shaxsning axloqiy poklik, ma’naviy yuksaklik, ichki tinchlik, hikmat va boshqalarga nisbatan mehr-shafqat kabi fazilatlarga ega bo‘lishidir.

Islom falsafasi va tasavvufida “Insan-i Kamil” tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Bu tushuncha insonning Alloh tomonidan yaratilgan eng mukammal mavjudot ekanligini, uning ilohiy sifatlarning aksini o‘zida mujassam etish salohiyatiga ega ekanligini ta’kidlaydi. Qur’oni Karimda insonning “eng go‘zal suratda” yaratilganligi (“At-Tiyn” surasi, 4-oyat) va unga “ruhdan puflanganligi”

[113] Maslow A. Motivation and Personality. — New York: Harper & Row, 1987. — 293 p

(“Al-Hijr” surasi, 29-oyat) ta’kidlanadi. Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) esa komil insonning eng yorqin namunasi sifatida e’tirof etiladi. U zotning hayoti va sunnatlari komillik sari intiluvchi har bir musulmon uchun o‘rnakdir.[114]

Islom mutafakkirlaridan Imom G‘azzoliy o‘zining “Ihyo Ulumid-Din” asarida insonning nafsini poklash (tazkiyat al-nafs) va axloqiy kamolotga erishish yo‘llarini batafsil bayon etgan. Uning fikricha, insonning qalbini yomon sifatlardan tozalab, yaxshi sifatlar bilan bezash orqali komillikka erishish mumkin. Ibn Arabiy esa “Insan-i Kamil”ni ilohiy ismlar va sifatlarning to‘liq namoyon bo‘lishi, koinotning kichik nusxasi (mikrokosmos) sifatida tushuntirgan.[115]

Din psixologiyasi komil insonni diniy ta’limotlarning shaxsga ta’siri natijasida shakllanadigan psixologik fenomen sifatida ko‘rib chiqadi. U ilohiy buyruqlarning shaxsning ichki motivlariga aylanishi, diniy amaliyotlarning hissiy va kognitiv jarayonlarga ta’siri, shuningdek, diniy jamoaning shaxsiyat rivojlanishidagi rolini o‘rganadi. Gordon Allportning “yetuk diniy tuyg‘u” (mature religious sentiment) konsepsiyasi, Karl Yungning “individuatsiya” jarayoni, Abraham Maslouning “o‘z-o‘zini aktualizatsiya” (self-actualization) nazariyasi va Viktor Franklning “ma’no izlash” (search for meaning) g‘oyalari komil inson tushunchasini psixologik jihatdan tushunishga yordam beradi. Bu nazariyalar diniy tajribaning shaxsning butunligini, ichki uyg‘unligini va transsendent ma’no topishini ta’minlashdagi ahamiyatini ta’kidlaydi.[116]

Din psixologiyasida komil inson strukturasini quyidagi asosiy psixologik komponentlarga ajratish mumkin:[117]

1. Kognitiv komponent.

Bu komponent komil insonning dunyoqarashi, bilimi va tafakkur tarzini o‘z ichiga oladi. Komil inson nafaqat diniy, balki dunyoviy bilimlarga ham ega bo‘ladi.

[114] Qur’oni Karim. (O‘zbekcha ma’nolar tarjimasi va tafsiri).
[115] G‘azzoliy, Abu Homid Muhammad. (Ihyo Ulumid-Din).
[116] Jo‘rayev M., Sattorov, B. Dinshunoslik va din psixologiyasi. — Toshkent, 2018. — 220 b.
[117] Karimov U. Din psixologiyasi asoslari. — Toshkent: TDPU, 2020. — 180 b.

U voqelikni chuqur tushunadi, sabab-oqibat bog‘liqliklarini anglaydi va hayotiy muammolarga hikmat bilan yondashadi. Bu bilimlarni shaxsiy tajriba va diniy ta’limotlar sintezi orqali o‘zlashtiradi. Komil inson o‘zining ichki dunyosini, fikrlarini, hissiyotlarini va motivlarini chuqur anglaydi. U o‘zining kuchli va zaif tomonlarini biladi, o‘z-o‘zini tanqidiy baholay oladi va doimiy ravishda o‘z-o‘zini takomillashtirishga intiladi. Diniy introspektsiya va meditatsiya bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Komil insonning kognitiv komponenti mustahkam va izchil qadriyatlar tizimiga asoslanadi. Bu qadriyatlar diniy ta’limotlardan kelib chiqadi (masalan, adolat, halollik, mehr-shafqat, sabr) va uning qaror qabul qilish jarayonlariga, xulq-atvoriga yo‘nalish beradi.

2. Emotsional komponent.

Bu komponent komil insonning hissiy barqarorligi, ichki tinchligi va boshqalarga bo‘lgan munosabatini aks ettiradi. Komil inson hayotiy qiyinchiliklar va stressli vaziyatlarda ham ichki tinchlikni saqlay oladi. Bu diniy e’tiqodning mustahkamligi, taqdirga ishonch va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati bilan bog‘liq. Komil inson nafaqat o‘z yaqinlariga, balki barcha tirik mavjudotlarga nisbatan chuqur mehr-shafqat va muhabbat tuyg‘usini his qiladi. Bu altruizm, empatiya va kechirimlilikda namoyon bo‘ladi.

Komil inson hayotning har bir lahzasidan, mavjud ne’matlardan shukronalik hissini tuyadi. Bu uning ichki baxtiyorligini va hayotdan qoniqishini ta’minlaydi. Diniy e’tiqod komil insonga kelajakka nisbatan umid va optimizm bilan qarashga yordam beradi, hatto eng qiyin vaziyatlarda ham ijobiy yechim topishga ishonadi.

3. Xulq-atvor komponenti.

Bu komponent komil insonning axloqiy me’yorlarga muvofiq harakatlarini va ijtimoiy faoliyatini o‘z ichiga oladi. Komil insonning xulq-atvori diniy va umuminsoniy axloqiy me’yorlarga to‘liq mos keladi. U adolatli, halol, rostgo‘y va mas’uliyatli bo‘ladi. Komil inson o‘zining shaxsiy manfaatlaridan ko‘ra, jamiyatga va boshqalarga xizmat qilishga intiladi. U muhtojlarga yordam beradi, xayriya ishlarida faol ishtirok etadi.

Komil inson o‘zining istaklarini, impulslarini va hissiyotlarini ongli ravishda boshqara oladi. U o‘z-o‘ziga intizomli bo‘lib, diniy amaliyotlarni va kundalik vazifalarni muntazam ravishda bajaradi. Diniy amaliyotlar (namoz, ro‘za, meditatsiya, zikr va boshqalar) komil insonning xulq-atvorining ajralmas qismi bo‘lib, uning ma’naviy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi.

4. Ma’naviy komponenti.

Bu komponent komil insonning ilohiy yoki mutlaq haqiqat bilan bog‘liqligini aks ettiradi. Komil insonning ma’naviy komponenti mustahkam iymon va e’tiqodga asoslanadi. Bu uning hayotiga ma’no beradi va ichki kuch manbai bo‘lib xizmat qiladi. Komil inson hayotning chuqur ma’nosini izlaydi va uni diniy ta’limotlarda topadi. Bu uning hayotiy maqsadlarini belgilaydi va unga yashash uchun kuch beradi. Komil inson o‘zining shaxsiy “men”idan yuqoriga ko‘tarilib, ilohiy yoki mutlaq haqiqat bilan bog‘liqlikni his qiladi. Bu uning cheksizlik va abadiylik bilan aloqasini anglashda namoyon bo‘ladi.

Barcha komponentlarning uyg‘unlashuvi natijasida komil inson ichki uyg‘unlikka erishadi. Uning fikrlari, hissiyotlari va harakatlari bir-biri bilan mos keladi, bu esa uning shaxsiyatini butun qiladi.

Xulosa qilib shuni aytishimizki din psixologiyasida komil inson strukturasi shaxsning kognitiv, emotsional, xulq-atvor va ma’naviy komponentlarining uyg‘unlashuvidan iborat bo‘lgan murakkab va ko‘p qirrali fenomen hisoblanadi. Bu idealga erishish diniy e’tiqod, amaliyotlar, ijtimoiy muhit va shaxsning o‘z-o‘zini takomillashtirishga bo‘lgan irodaviy intilishi orqali amalga oshadi. Komil inson modeli nafaqat diniy, balki umuminsoniy qadriyatlarni o‘zida mujassam etib, shaxsning ichki uyg‘unligini, ijtimoiy mas’uliyatini va transsendent ma’no topishini ta’minlaydi.

Islomiy ta’limotlar inson psixikasining chuqur tushunchalarini o‘z ichiga olgan bo‘lib, komil inson tushunchasini o‘rganish orqali insonning psixologik salomatligini mustahkamlash, axloqiy jamiyatni shakllantirish va shaxsiy baxtiyorlikka erishish yo‘llarini tushunishga muhim hissa qo‘shadi. Kelajakdagi

tadqiqotlar islomiy psixologiya (ilm an-nafs) va zamonaviy psixologiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni yanada chuqurroq o‘rganishga qaratilishi lozim.

Din psixologiyasi komil inson tushunchasini o‘rganish orqali insonning psixologik salomatligini mustahkamlash, axloqiy jamiyatni shakllantirish va shaxsiy baxtiyorlikka erishish yo‘llarini tushunishga muhim hissa qo‘shadi. Kelajakdagi tadqiqotlar turli diniy an’analardagi komil inson modellarining psixologik o‘xshashliklari va farqlarini chuqurroq o‘rganishga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov U. Din psixologiyasi asoslari. — Toshkent: TDPU, 2020. — 180 b.
2. Jo‘rayev M., Sattorov B. Dinshunoslik va din psixologiyasi. — Toshkent, 2018. — 220 b.
3. Qodirova D. Shaxs psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2017. — 240 b.
4. Abdullayev X. Tasavvuf falsafasi va ruhiy tarbiya. — Toshkent: Movarounnahr, 2015. — 200 b.
5. Hasanxo‘jayeva O. Psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2019. — 320 b.
6. Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2015. — 350 b
7. James, W. The Varieties of Religious Experience. — New York: Longmans, Green and Co., 2002. — 534 p.
8. Maslow, A. Motivation and Personality. — New York: Harper & Row, 1987. — 293 p.
9. Frankl V. Man’s Search for Meaning. — Boston: Beacon Press, 2006. — 165 p.
10. Jung, C. G. Psychology and Religion. — New Haven: Yale University Press, 1973. — 255 p.

OILAVIY AJRIMLAR, UNING SABAB VA OQIBATLARI HAMDA AJRIMLARNI OLDINI OLISH YO‘LLARI

Abduqaxxorov Elmurodjon Alijon o‘g‘li
Berdaq nomidagi Qoraqolpoq davlat universiteti

Baxtli oila qurishning ikki sharti bordir: yaxshi turmush o‘rtoqni tanlay bilmoq va yaxshi turmush o‘rtoq bo‘lmoq.
Jaloliddi Rumiy.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bugungi kundagi oilaviy ajrimlar statistikasi, uning sabab va oqibatlari hamda uni oldini olish yo‘llari qisqacha tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *oila, nikoh, er, xotin, ajrim, nizo.*

Аннотация: *В статье кратко анализируется современная статистика семейных разводов, их причины и последствия, а также способы их предотвращения.*

Ключевые слова*: семья, брак, муж, жена, развод, конфликт.*

Abstract: *This article briefly analyzes the statistics of family divorces today, their causes and consequences, and ways to prevent them.*

Keywords: *family, marriage, husband, wife, divorce, conflict.*

Bugungi kunda insonlar o‘rtasida yangi oilalarning qurilishi soni ko‘payishi bilan bir vaqtda oilaviy ajimlar ham ortib bormoqda. Oilaviy ajrim — bu nafaqat er-xotin o‘rtasidagi nikohning bekor bo‘lishi, balki jamiyatning eng muhim ijtimoiy instituti bo‘lgan oilaning buzilishi, shuningdek mexrga muhtoj bolalar sonining ortishi hamdir. Glaballashuv yildan-yilga jadallashmoqda. Hozirgi glaballashuv va uning tasirida tez o‘zgarayotgan ijtimoiy hayot sharoitida ajrimlar sonining ortib borayotgani nafaqat demografik, balki ma’naviy inqiroz belgisi sifatida ham talqin qilinmoqda. Bugungi kunda oilaviy ajrimlar masalasi nafaqat sotsiologlar, balki psixologlar, pedagoglar va huquqshunoslar butun ilm-fan uchun dolzarb ilmiy tadqiqot muammosiga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi ma’lumotlariga ko‘ra 2025-yilning o‘tgan 9 oyi davomida respublikadagi fuqarolik sudlari

tomonidan 472932 ta fuqarolik ishi ko‘rib chiqilgan. E’tibor qilingan tomoni bu ishlarning 52507 tasi nikohdan ajratish haqidagi ishlardir. Sudlar tomonidan bu turkumdagi da’vo talablarining 27578 tasi qanoatlantirilgan ya’ni ularning nikohlari bekor qilingan, Da’volarning qolgan 18430 tasi rad qilingan-nikohi bekor qilinmagan, 1841 ta da’vo bo‘yicha ish yuritish tugatilgan[1]. Ushbu keltirilgan ma’lumotlar faqatgina sudlar orqali qayd etilganigina xolos, qonunchiligimizga ko‘ra shaxslar FHDYO bo‘limlarida nikohga kirishlari va nikohdan ajralishlari mumkin. Agar biz FHDYO bo‘limarida qayd etilgan va faktik (qonuniy ravishda biror davlat vakolatli organida qayd etilmagan) ajrimlar sonini qo‘shib hisoblasak bu miqdor yanaham ortishi mumkin.

Ajrimlarning asosiy sabablari:

Oilaviy ajrimlarni o‘rganadigan bo‘lsak, uning ko‘plab sabablari mavjud ekanligini ko‘rish mumkin. Biz bu sabablarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin bular: ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik va ma’naviy-axloqiy sabablar.

Birinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy sabablar -bu oiladagi iqtisodiy qiyinchiliklar, ishsizlik, uy-joy muammolari, nikohdan oldin taraflarning bir-birlaridan kasallik yoki kamchiliklarini yashirishi;

Ikkinchidan, psixologik sabablar-o‘zaro tushunmovchilik, sabrsizlik, hissiy muvozanatning yetishmasligi, oilaviy zo‘ravonlik holatlari. Bir-birini hurmat qilish madaniyatning pastligi. Kun.uz ijtimoiy tarmog’ining 2025-yil 13-oktyabrda taqdim etgan ma’lumotlariga ko‘ra Mamlakatimizda 2025 yil yanvar-avgust oylarida Jinoyat kodeksining 126^1-moddasi (oilaviy (maishiy) zo‘ravonlik) bilan 298 nafar shaxs sudlangan va ularning 81 nafari ozodlikdan mahrum etilgan. Bu ko‘rsatkich 2024 yil bo‘yicha 472 nafarni tashkil etgan bo‘lib, shulardan 150 nafari ozodlikdan mahrum etilgan[2]. Shuningdek DARYO.UZ nashrining taqdim etgan ma’lumotiga ko‘ra, Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 59^2-moddasi (oilaviy (maishiy) zo‘ravonlik) bo‘yicha, 2024 yilda 16524 holat, 2025 yilning o’tgan 8 oyida esa 7624 holat aniqlanib ma’muriy javobgarlik choralari qo‘llangan, shundan 6585 nafar shaxsga ma’muriy qamoq jazosi tayinlangan. 2025-yilning dastlabki

choragida esa 24 mingdan ortiq ayolga himoya orderi berilgan, 1 700 nafarga yaqin ayolga psixologik va tibbiy yordam ko‘rsatilgan, 202 nafar ayol reabilitatsiya markazlariga joylashtirilgan [3]. Ushbu raqamlar nafaqat huquqbuzarlikni sonini bildiradi balki, shuncha oiladagi notinchliklarning soni hamdir.

Uchinchidan, ma’naviy-axloqiy omillar —ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta’siri, milliy, diniy, axloqiy qadrytlarning yetishmasligi, oila qadriyatlariga e’tiborning kamayishi, erkinlik tushunchasining noto‘g‘ri talqin qilinishi, ro‘zg‘or boshqarishdagi mas'uliyatsizlik, befarqlik, oilaviy munosabatlarga uchinchi shaxslarning yarashtiruvchi sifatida emas balki urishtiruvchi sifatida aralashuvi, xiyonat, oilaviy fribgarlik bilan bog‘liqdir.

Ajrimlarning ijtimoiy va psixologik oqibatlari

Ajrimlar, avvalo, farzandlarning ruhiy holatiga salbiy ta’sir qiladi. Noto‘liq oilada o‘sgan bolalarda ishonch hissi yetishmasligi va agressivlik kuzatiladi. Bundan tashqari, jamiyatda demografik muvozanatning buzilishi, yolg‘iz onalar sonining ortishi sabab bo’ladi. Ajrimdan so’ng ayrim shaxslarda turar joy muammosi paydo bo‘ladi. Bola bilan ota-onasinikida yashash qiyin. Ijara narxi esa qimmat. To‘langan aliment bu pulning to‘liq qoplamasligi mumkin. Oz bo‘lsda kelayotgan moddiy ta’minot butkul to’xtaydi. Ajrashgan ayollarga jamiyatda noto‘g‘ri ko‘z bilan qaraladi: intim munosabatlar taklif etiladi, ijaraga qo‘yishni xohlashmaydi. Ajrashgan insonlarda tartibsiz jinsiy munosabatlar yuz berishi buning natijasida OIV kabi yuqumli kasalliklar yuqtirishi va uni boshqalarga ham yuqishida vositachi bo’lishi hamda boshqa oilaning er yoki ayoli bilan ishqiy munosabatga kirishib boshqa bir oilaning buzilishiga sabab bo’lishi mumkin. Ba’zi hollarda oilaviy ajrimlar yangi muammo-nizolarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Farzandlar bilan uchrashish, bir taraf ikkinchi tarfga qasddan bolani ko‘rstmaydi, bolasiga ham ruhiy bosim o‘tkazib bolasiga otasi yoki onasi bilan uchrashmaslik buyuriladi. Keyinchalik bu holat sudda ko‘riladi va bu to‘sqinlik qilish holati sud qarori ijrosi jarayonida ham davom etadi. Yana shuningdek farzandlar ta’minotidagi alimet masalasi. Taraflar ba’zida bir-birlaridan o‘ch olish uchun alimentdan foydalanadlar

ikkinchi taraf esa jo‘rtaga alimentni berishdan qasddan bo‘yin tovlaydi. Janjal kattalashib alimentni undirish uchun ma’muriy, jinoiy javobgarlikka tortirishga borib yetadi va ular bir-biriga qarshi azaliy dushmanga aylanadilar. Ommaviy axborot vositalarida 2025-yilning 4-noyabr kuni Farg‘ona viloyatining O’zbekiston tumanida yashovchi 34 yoshli erkak aliment sababli shu yilning 3-noyabr kuni 27 yoshli turmush o‘rtog‘i va 2023-yilda tug’ilgan 2 yoshli qizini qasddan o‘ldirganligi haqida xabarlar tarqaldi [4]. Oilaviy nizo natijasida ikki inson hayotdan bevat ko‘z yumdi, erakak esa uzoq yillar jazo muddatini o‘tashga hukm qilinishi mumkin. Bizning fikrimizcha ajrim oilaviy nizoni hal qilishning mutloq to‘g‘ri yechimi emas aksincha insonda yaqin kelajakda yangi muammolarni boshlanishidir.

Ajrimdan so‘ng boshlangan nizolarning jinoyat bilan tugash holati Navoiy viloyati Tomdi tumanida ham qayd etilgan. A ismli erkak (shartli ismlar) B ismli ayol bilan 2008-yil nikohdan o‘tib oila quradilar va nikohlari davomida 3 nafar farzand ko‘radilar, ammo o‘zaro oilaviy janjallar natijasida ular 2020-yilda nikohdan ajrashadilar. Ular o‘ratasidagi nikohni bekor qilinishi ular o‘rtasida yangi uy-joy nizosini boshlanishiga sabab bo’ldi. Sobiq er-xotinlar nikoh davrida yashagan uy marhuma ayolning otasiga tegishli bo’lib, ayiblanuvchi ushbu uyda ich kuyov bo‘lib yashagan. Nikohi bekor qilingan ayol ajrimdan so‘ng sobiq erini uydan chiqarish haqida sudga da’vo kiritadi, sud qaroriga kora ayiblanuvchi yashab turgan uyidan chiqarilishi belgilanadi. Uydan chiqishni istamagan sobiq er muammoni yechish yo’li sifatida jinoyatga qo‘l uradi va sobiq ayoli, va u bilan birgalikda qayn otasi va qayn onasini ham o’z boshqaruvidsagi yuk moshinasi bilan ularni urib yuborib, bir necha bor ular ustidan haydaydi. Natijada jabrlanuvchilar voqea joyida halok bo’ladilar. Jinoyat ishlari bo‘yicha Navoiy viloyati Tomdi tuman sudining 2025-yil 15-iyuldagi hukmiga ko‘ra jinoyatchi kuyovga umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlandi [5]. Janjal natijasida 3 inson hayotdan ko‘z yumdi, yana bir inson butun umrini panjara ortida o‘tkazishga mahkum etildi, 3 nafar voyaga yetmagan bollalar esa ota-onasiz qoldi.

Oilaviy ajrimlarning oldini olish yo‘llari

Rivojlangan davlatlar tajribasiga nazar tashlaydigan bo’lsa ular ajrimlarni oldini olish uchun turli xil metodlarni qilganligini ko’rishimiz mumkin. Filipin va Vatikanda ajrimlar taqiqlangan. Ayrim davlatlarda ajrim uchun to’lovlar narxi qimmat buning natijasida barcha insonlar ham ajrim uchun da’vo kirita olmaydilar. Bizni fikrimzcha ajrimlarni kamaytirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda tizimli ishlar olib borilishi lozim.

Eng avvalo insonlarda oila degan tushunchaning mazmun mohiyatini nima uchun insonlarning oila qurishlari lozimligini, oila qurishdan maqsadi nima ekanligini tushuntirishimiz lozim. Biz yuqorida ajrimlarning bir nechta sabablariga qisqacha to‘xtaldik, ajrimlarni oldini olish uchun sabablarning kelib chiqish omillarini bartaraf etishimiz lozim. Iqtisodiy omillar yuz bermasligi uchun farzandlarimizni kasb-hunarli, ilmli qilib tarbiyalab voyaga yetkazishimiz lozim. Ayrim ota-onalar farzandlari 18-20 yoshga yetishi bilanoq uni uylantirish “tashvishiga” tushib qoladilar. Qonunchiligimizga ko’ra 18 yoshga to‘lgan shaxslar oila qurishlari mumkin deyilgan. Qonunchilik bu yerda yosh senzini ya’ni huquqni vujudga kelish vaqtini ko’rsatib o’tgan. Ota-onalar ba’zida oila qurmoqchi bo‘lgan shaxsni o‘zi ham oila qurganidan so‘ng oilasini moddiy jihatdan ta’minlay olishga imkoni yo‘qligini, shu moddiyotni topish uchun kas-hunari yo‘qliginini yoki biror ilm sohasini egalamaganligini bilsa ham tavakkal qilib oila quradilar. Muqaddas dinimizda ham imkoniyati bo‘lgan shaxslarning oila qurishlari zarurligi, agarda imkoni bo’lmasa imkoniyat tugilgunga qadar ro‘za tutib sabr qilishlari lozimligi haqida hadislar keltirilgan. Ota-onalar farzandlarini tarbiyasi chog‘ida insonni nima uchun kasb-hunar yoki ilm egalllashi lozimligi, uning foydasi va zararini uqtirib farzandlarini ilmli bo‘lishga, kasb hunar o‘rganishiga davat qilishlari va bu borada o‘zlari ularga o‘rnak na’muna bo‘lishlari lozim.

Xalqimizda oyni etak bilan yopib bo’lmaydi degan ibratli maqol bor. Ammo jamiyatimizda bazi kimsalar to’y o‘tgandan so’ng hech nima dey olmaydi. Birga yashab ketaveraman, hozir bular haqida gapirsam to‘y bo’lmasligi mumkin degan fikrda o‘zlaridagi kasaliklar (masalan tanadagi oq yoki boshqa dog‘lar,

Epilepsiya(tutqanoq), OITS yoki biror bir jarohat izlari) yoki biror tana azosini yetarli darajada rivojlanmaganligi haqidagi kamchiliklarni yashiradilar. Bizni fikrimizcha bu kabi kamchiliklarni to‘ydan oldin yashirish to‘g‘ri emas. Chunki shu kabi holatlar yuz bergan ayrim kimsalar birga yashab ketishi mumkin lekin ko’pchilik insonlar bu kabi aldovlarni kechirmasdan oilaviy rishtalarni uzmoqdalar. Shuning uchun inson har doim rost so‘zlagani maqul.

Ikkinchida ko‘rsatilgan, psixologik sabablarga qarshi kurashishda nikohlanuvchi shaxslarda psihologik va huquqiy madaniyatni yuksaltirishimiz lozim. Psihologik madaniyat inson asabiylashib stresga tushganda, hissiy muvozanati buzilganda namoyon bo’ladi shu holatlarda insonlar o‘zini-o‘zi boshqarishni bilishlari lozim. Ayrim insonlar jahlim chiqgani uchun bilmasdan gapirib yubordim yoki stresga tushib urib yubordim deydilar. Ayrim holatlarda erkaklar o‘z ruhiyatlarini boshqara olmasdan jahli chiqqgan vaqtda diniy nuqtai nazardan oilani buzilishiga sabab bo’ladigan “taloq” so‘zini aytib yuboradilar.

Jamiyatimizga e’tibor qilsak ko’p holatlarda qizlar ayrim holatlarda yigitlar maktabni tamomlashlari bilan oila quradilar. Bizning fikrimizcha bu holatni inobatga olgan holda yoshlarimizni oilaviy munosabatlarga tayyorlash uchun maktablarimizda 10-11-sinflarda oila psihalogiyasini fan sifatida o‘qitishimiz lozim. Buning natijasida yoshlarimizda oilaviy munosabatlar haqida bilimlar shakillanadi. Yosh oila qurganlar ko’p holatlarda o’zlaridagi psihalogik muammolarni hal qilish uchun psiholik qabuliga uyalib yoki qo’rqib bormaydilar. Ular mustaqil ravishda internetdan o’zlarida kechyotgan jarayon bo’yicha ma’lumot izlaydilar. Ammo internetdagi ma’lumotlarning barchasi ham to‘g‘ri va ishonchli emas. Bu holatlar voqealarning fojiali tus olishiga sabab bo‘lishi mumkin bazan. Biz maktablarda oila psihalogiyasini o’rgatish orqali yoshlarimizni “soxta bilimlar”dan asraymiz.

Ayrim insonlar beparvolik, ma’sulyatsizlik bila o‘z oilasiga vaqt ajratmaydi, buning sababi sifatida ish bilan bandligi, bo‘sh vaqti bo’lmayotganligini keltiradi. Vaholanki, Amaldagi mehnat kodeksining 191-moddasida ish vaqti rejimi belgilangan bo‘lib unga ko’ra xodimlar ikki kun dam olinadigan besh kunlik ish

haftasi, bir kun dam olinadigan olti kunlik ish haftasi rejimida ishlaydilar [6]. Shuningdek, Prezidentimizning 2025-yil 19-iyundagi “Davlat fuqarolik xizmatini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish hamda professional va natijadorlikka yo‘naltirilgan davlat xizmatchilari korpusini shakllantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF-95-son Farmoniga ko‘ra davlat xizmatchilari yakshaba kunini oila kuni sifatida o‘tkazishlari va har bir vazirlik va idoralarda davlat xizmatchilarining oila a’zolari uchun “oila kuni” tadbirlari (family day) tashkil etilishi belgilangan [7]. Bizning fikrimizcha oilaviy muloqatning muntazab bo‘lishi, oila mustahkamligini ta’minlashda muhimdir.

Bizning fikrimizcha oila mustahkamligini ta’minlashda huquiy madaniyatning o‘rni muhimdir. Shaxslarda oiladagi huquqiy madaniyat oila a’zosi sifatida huquqlardan foydalanishi va majburiyatlarini bajarishida namoyon bo’ladi. Huquq shaxsda nafaqat erkinliklarni balki, majburiyat va ma’sulyatni ham ifodalaydi. Oila kodeksini 18-moddasiga ko‘ra “Nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida ro‘yxatga olingan paytdan boshlab nikohni tuzganlar er-xotin deb hisoblanadilar va shu paytdan e’tiboran ular o‘rtasida er-xotinlik huquq va majburiyatlari vujudga keladi” [8]. Oila kodeksini 5 bobida Er va xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari to‘liq yoritilgan. Bugungi kunda ayrim shaxslar oilada o‘zining qanday huquqlar borligini bilib foydalansalarda ammo majburiyatlarini bajarilishi vaqtida bundan qochishga harakat qiladi. Biz oilada huquqiy madaniyatni yuksaltirishimiz uchun ta’lim muassasalarida 8-sinfdan boshlab oila huquqini alohida fan sifatida o‘rgatishimiz loim. Ushbu fan dasturiga nafaqat oila kodeksini balki, oilaviy munosabatlarga bog‘liq bo’lgan Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodek, jinoyat kodeksi moddalarini o‘rganishni kiritishimiz lozim. Buning natijasida farzandlarimizda oilaviy munosabatlardagi huquqlar qolaversa bu munosabatlardagi o‘z majburiyatlarini bajarmaganligi natijasida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan huquqiy ta’sir choralari haqida bilimga ega bo’ladilar. Bu harakatlar kelgusida oilaviy ajrimlarni kamayishiga sabab bo’lishi mumkin. Bugungi kunda ta’lim muassasalarimizda 8-sinfdan boshlab huquqshunoslik fanlari

o‘qitiladi. Ushbu fan mavzularini o‘rganadigan bo‘lsak bizningcha ushbu fan dasturidagi ma’lumotlar shaxslarda oilaviy huquqiy madaniyatning to‘liq darajada shakillanishi uchun yetarli darajada emas.

Amaldagi oila kodeksimizning 31-moddasida nikoh shartnomsi haqida normalar mavjud . Nikoh shartnomasini tuzish ixtiyoriy bo‘lganligi sababli, ushbu shartnoma deyarli rasmiylashtirilmaydi. Nikoh shartnomasi nikohlanuvchi shaxslarning yoki er va xotinning nikohda bo‘lgan davrida va (yoki) er va xotin nikohdan ajratilgan taqdirda ularning mulkiy huquq hamda majburiyatlarini belgilovchi kelishuvi hisoblanadi. Shaxslar bu kabi shartnomani nikohga kirishishidan oldim ham nikoh davrida ham tuzishlari mumkin. Jamiyatimizdagi bazi bir insonlar bu normani to‘g‘ri tushunmaydilar. Bir taraf ikkinchi tarafga nikoh shartnomasini tuzish taklifini kiritsa ertaga ajrashish niyati bor deb tushunadilar. Aksincha bu shartnoma er-xotinning munosabatlaridagi muvozanatni ta’minlovchi shartnomadir. Ayrim holatlarda er yoki xotin nkoh davrida topilgan mulklarni o‘ziga o‘zlashitirb ajrshib ketadi ikkinchi taraf esa moddiy qiyinchiliklar ostida qoladi. Bazi bir holatlarda er-xotin biri boshqasini nomiga kredit olib uni o’z ehtiyojlari uchun sarflab, to‘lash majburiyati kelganda esa kredit seni nominga olingan deb nikohdan ajrab, uni qiyin ahvolga solib tashlab ketmoqda. Nikoh shartnomasini tuzish bugungi kunda ixtiyoriy bizning fikrimizcha ushbu huquq normasini amjburiy qilishimiz lozim bu kelgusida ajrimlarning sonini kamayishiga, uni oldini olishga ijobiy tasir qiladi.

Uchunchi ma’naviy-axloqiy sabablarni kelib chiqish omillariga qarshi kurashish uchun insonlar umuminsoniy, milliy, diniy qadryatlarni bilishlari unga hurmat bilan qarashlari lozim. Shuningdek bu borada to‘g‘ri jinsiy tarbiyaga e’tibor qaratishlari lozim bizning fikrimizcha. Chunki noto‘g‘ri jinsiy tarbiya natijasida shaxs pedofillik, besoqolbozlik kabi illatlarga duchor bo’lishi mumkin. Bizning milliy va diniy qadryatlarimizga ko’ra nikohda ayol kishining iffati muhim hisoblanadi, ammo jamiyatda ayrim kimsalar jinsiy erkinlik tushunchasini noto’g’ri tushunmoqdalar. Hattoki nikoh kechalarida ayrim qiz-kelinlarni iffatsiz ekanligi ma’lum bo’lmoqda. Bu esa insonlar va jamiyat tomonidan keskin qoralanadigan

axloqsizlikdir. Bu kabi holatlarning yuz bermasligi uchun ota-onlar farzand tarbiyasida to‘g‘ri jinsiy tarbiyaga ham e’tibor qaratishlari lozim. Zero hayo, or-nomus oila mustahkamligini ta’minlovchi muhim belgilardir. Dunyoning ayrim davlatlarida qonuniy jihatdan ruhsat etilgan bo’lsada bir xil jins vakillarini o’zaro munosabatga kirishishi, oila qurib yashashi axloqsizlikdir. Bu kabi axloqsizliklar jamiyatga, oilaga salbiy tasir etmoqda. Bizning qonunchiligimizga ko’ra bir xil jins vakillarini oila qurib yashashlari, o’zaro munosabatga kirishishlari mumkin emas bu kabi holatlar uchun jinoyat kodeksining 120-moddasida jinoiy javobgarlik belgilangan[9]. Daryo.uz nashrining 2021-yil 23 aprelda telegram ijtimoiy sahifasida e’lon qilgan ma’lumotiga ko’ra 2016-2020-yillar davomida ushbu jinoyat turi bilan javobgarlikka tortilgan shaxslar 44 nafarni tashkil etgan. Jumladan 2016 yilda 6 nafar; 2017 yilda 15 nafar; 2018 yilda 7 nafar; 2019 yilda 7 nafar; 2020 yilda 9 nafar kishi Jinoyat kodeksining 120-moddasi bilan javobgarlikka tortilgan [10]. Garchi bizni yurtimizda soni ozchilikni tashkil qilgan bo’lsada bu kabi illatlarga qarshi axloqiy va huquqiy yo’l bilan kurashishimiz lozim. Jamiyat a'zolarida axloqiy jihatdan bu kabi ishlarning axloqsizlik ekanligi haqidagi bilimlarni shakillantirishimiz, huquqiy jihatdan esa jnoyatga jazo muqararligi prinsipini ta’minlashimz muhimdir. Biz birgalikda bu illatlarning ildiz otishiga qarshi kurashsak ular bizni jamiyatimizdan tozalanadi. Bu esa ajrimlarni oldini olishga yordam beradi.

Bizningcha uchinchida ko’rsatilgan sabablarning oimillariga nisbatan jaholatga qarshi ma’rifat shiori bilan ish tutmog‘imiz o‘rinlidir. Buning uchun esa har bir oilada “Ma’naviy kutubxona” tashkil qilinishi, bu kutubxonada inson ma’naviyati va axloqini boyituvchi jaxon va milliy adabiyotimiz durdonalari bo‘lishi va bu kitoblar o‘qib o’rganilishi judam muhimdir. Jumladan marhum shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf hazratlarining “Ijtimoiy odoblar” “Baxtiyor oila, marhum Usmonxon Alimovning “Oilada farzand tarbiyasi” kitoblarida oilaviy munosabatlarimiz yaxshilanishiga sabab bo‘luvchi o’gitlar berilgan. Bu kitoblarni o‘qish orqali biz odob va odobsizlik nima, oil nima, oilada er va xotining ma’naviy

axloqiy jihatdan qanday huquqlari, majburiyatlari ma’sulyatlari borligi, farzand tarbiyasida nimlarga e’tib qilish lozimligi haqida bilimlarga ega bo’lamiz.

Bizning milliy ma’naviyatimiz, qadryatlarimiz asosi dindir. Muqaddas dinimizga qoidalariga ko‘ra oilaning asosi shariy nikoh hisoblanadi. Nikoh so‘zi arabcha nakiha felidan kelib chiqgan bo‘lib yopishtirish, bo‘g‘lash degan ma’nolarni anglatadi. Oila insonlarni buzuqilikdan saqlovchi, naslini davom ettirishga imkon beruvchi hilqatdir.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy ajrim — bu faqat ikki inson o‘rtasidagi nizoning yakuni emas, balki butun jamiyat va davlatning ijtimoiy barqarorligiga, taraqqiyotiga tahdid soluvchi muammo. Shuning uchun ham har bir inson, ta’lim muassasasi, mahalla va davlat organi bu masalada o‘z mas’uliyatini chuqur his etishi o‘ziga yuklatilgan majburiyatini bajarishi zarur. Oilaviy ajrimlarning kamayishi mamlakatning ma’naviy yuksalishi va qonunchilikni mustahkamlanishining muhim belgilaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Ўзбекистон Республикаси Олий суди.** Судлар томонидан 2025 йилнинг 9 ойида кўриб чиқилган фуқаролик ишлари юзасидан ахборот [Электрон ресурс]. – Режим доступа: https://t.me/oliysuduz (мурожаат санаси: ___).
2. **KUN.UZ.** O‘zbekistonda 81 kishi oilaviy zo‘ravonlik uchun ozodlikdan mahrum etildi [Elektron resurs]. – 2025. – URL: https://kun.uz/news/2025/10/14/ozbekistonda-81-kishi-oilaviy-zoravonlik-uchun-ozodlikdan-mahrum-etildi (murojaat sanasi: ___).
3. **Daryo.uz.** O‘zbekistonda oilaviy zo‘ravonlik sabab qamalganlar soni ma’lum bo‘ldi [Elektron resurs]. – 2025. – URL: https://daryo.uz/2025/10/13/ozbekistonda-oilaviy-zoravonlik-sabab-qamalganlar-soni-malum-boldi/ (murojaat sanasi: ___).
4. **Zamon.uz.** Farg‘onada 34 yoshli erkak aliment sabab xotini va 2 yoshli qizchasini o‘ldirdi [Elektron resurs]. – URL:

https://zamon.uz/detail/fargonada-erkak-aliment-janjali-ortidan-xotini-va-ikki-yoshli-qizini-pichoqlab-oldirdi-39928 (murojaat sanasi: ___).

5. **Qalampir.uz.** Qaynonasi, qaynotasi va xotinini yuk mashinasida bosib ketgan erkak qamaldi [Elektron resurs]. – URL: https://qalampir.uz/uz/news/k-aynonasi-k-aynotasi-va-khotinini-yuk-mashinasida-bosib-ketgan-erkak-k-amaldi-126776 (murojaat sanasi: ___).
6. **O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi (yangi tahriri)** [Elektron resurs]. – URL: https://lex.uz/ru/docs/-6257288 (murojaat sanasi: ___).
7. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** Davlat fuqarolik xizmatini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish hamda professional va natijadorlikka yo‘naltirilgan davlat xizmatchilari korpusini shakllantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida: PF–95-son [Elektron resurs]. – URL: https://lex.uz/uz/docs/-7587464 (murojaat sanasi: ___).
8. **O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi** [Elektron resurs]. – URL: https://lex.uz/ru/docs/-104720 (murojaat sanasi: ___).
9. **O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi** [Elektron resurs]. – URL: https://lex.uz/docs/-111453 (murojaat sanasi: ___).
10. **Daryo.uz.** O‘zbekistonda besoqolbozlikda ayblanib, qamalgan mahbuslar soni ma’lum qilindi [Elektron resurs]. – 2021. – URL: https://daryo.uz/2021/04/23/ozbekistonda-besoqolbozlik-bilan-qamalgan-mahbuslar-soni-malum-qilindi/ (murojaat sanasi: ___).

LANGUAGE CHANGE: PROCESSES, EFFECNNS AND EXAMPLES

Hojiboyeva E’zoza Sherali qizi

Navoi state university

Annotation: *This article explores the dynamic nature of language change by analyzing its main causes, processes, and effects. It examines how social factors, technology, globalization, and internal linguistic mechanisms contribute to the evolution of English. The study demonstrates that phonological, morphological, syntactic, semantic, and lexical changes are natural and continuous aspects of linguistic development.*

Keywords: *language change, linguistic evolution, phonological change, semantic shift, globalization, technology,language contact,vocabulary development.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается динамическая природа языковых изменений. Анализируются основные причины, процессы и последствия этих изменений. Показано, как социальные факторы, технологии, глобализация и внутренние языковые механизмы влияют на развитие английского языка. Исследование демонстрирует, что фонологические, морфологические, синтаксические, семантические и лексические изменения являются естественными и непрерывными процессами языковой эволюции.*

Ключевые слова: *языковые изменения, языковая эволюция, фонологические изменения, семантический сдвиг, глобализация, технологии, языковые контакты, развитие словарного запаса.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada til o‘zgarishining dinamik tabiati yoritilib, uning asosiy sabablari, jarayonlari va ta’sirlari tahlil qilinadi. Maqolada ijtimoiy omillar, texnologiyalar, globallashuv va ichki lingvistik mexanizmlarning ingliz tilining rivojlanishiga ta’siri ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot fonologik, morfologik, sintaktik, semantik va leksik o‘zgarishlarning tabiiy va uzluksiz jarayon ekanini asoslaydi.*

Kalit so‘zlar: *til o‘zgarishi, til evolyutsiyasi, fonologik o‘zgarish, semantik siljish, globallashuv, texnologiya, til aloqasi, lug‘at boyishi*

Introduction

Language is a dynamic system that constantly evolves across time. These changes occur due to social, cultural, psychological, historical, and technological influences. Linguists view language change not as corruption but as a natural process that affects all levels of language: phonology, morphology, syntax, semantics, pragmatics, and vocabulary. This article examines the causes, types, effects, and examples of language change, supported by references from linguistic literature.

Throughout history, languages have undergone dramatic transformations. Old English (5th–11th centuries), influenced by Germanic and Norse languages, differed greatly from Middle English, which was reshaped by the Norman Conquest in 1066. As a result of Norman French influence, thousands of French-origin words entered English, including "court," "beauty," and "justice" (Baugh & Cable, 2013).

These historical interactions demonstrate that external forces such as invasion, migration, and cultural contact significantly shape linguistic evolution. English evolved into a blend of Germanic vocabulary, French grammar influences, and Latin-based academic terminology.

Causes of Language Change:

1. Social Factors

Language reflects social identity. Younger speakers often innovate with new slang and pronunciation patterns. Social groups such as teenagers, professionals, or online communities develop linguistic features that eventually spread into mainstream usage.Example: The slang term "lit" originally used within African American Vernacular English became widespread through music and social media.(Source: Trudgill, 2000)

2. Technological Influence

Technology introduces new communication forms. The rise of smartphones, the internet, and social media platforms has created new abbreviations and hybrid language forms.Example: Acronyms like LOL, BRB, and OMG emerged from early instant messaging and continue to evolve with digital communication.(Source: Crystal, 2006)

3. Language Contact

When communities interact, they borrow words, structures, and pronunciations. English has borrowed extensively from other languages.Examples:Algebra (Arabic), Cuisine (French), Tsunami (Japanese).(Source: Haspelmath, 2009)

4. Internal Linguistic Changes

Languages change from within as speakers simplify complex structures or shift pronunciations.Example: Old English had many noun endings (inflections), but Modern English relies mostly on word order.(Source: Aitchison, 2013)

5. Cultural and Political Changes

Political events, cultural trends, and ideological shifts influence language norms.Example: Inclusive language movements have popularized gender-neutral terms such as "firefighter" instead of "fireman."(Source: Holmes, 2013)

Types of Language Change

1. Phonological Change

Pronunciations shift over generations.Example: The Great Vowel Shift (15th–18th centuries) changed the pronunciation of English long vowels.(Source: Baugh & Cable, 2013)

2. Morphological Change

Word forms and structures evolve.Example: Loss of inflectional endings from Old English to Modern English.

3. Syntactic Change

Sentence structure changes gradually.Example: English moved toward a more fixed Subject–Verb–Object structure.

4. Semantic Change

Meanings broaden, narrow, or shift.

Examples:

Mouse: originally animal → now also a computer device.

Gay: originally meant "happy" → now refers to sexual orientation.(Source: Allan & Burridge, 2006)

5. Lexical Change

New words enter the language while others disappear.Example: The rise of words like selfie, influencer, or cryptocurrency.

Language Change in the Digital Age

Digital communication has accelerated change. Social media encourages shortened forms, visual symbols, and multimedia language.Example: Emojis now function as emotional markers, similar to gestures in spoken communication.(Source: Danesi, 2016)

Generational Differences in Language Change

Generations differ in their speech patterns. Younger speakers create trends; older generations often resist them.Example: Generation Z's use of phrases like "no cap" or "based" shows how slang evolves.

Modern English vocabulary expands rapidly due to science, technology, and globalization.

Examples:

Technical innovations → "blockchain," "AI," "biometrics"

Cultural trends → "cancel culture," "viral," "streamer"

Words like pager or cassette have become obsolete.

The Role of Globalization

Globalization increases contact between languages, facilitating borrowing and mixing.Example: Hinglish (Hindi-English mix) and Spanglish (Spanish-English mix) are results of global contact.(Source: Kachru, 2005)

Effects of Language Change

1. Cultural Expression

Language change reflects cultural evolution.

2. Communication Efficiency

Simplified structures can speed up everyday communication.

3. Preservation Challenges

Generational linguistic gaps may appear.

4. Linguistic Diversity

New dialects and varieties emerge as communities adapt language to identity

Grammaticalization

One important process is grammaticalization, in which full lexical words gradually evolve into grammatical markers. For example, the English future marker "will" originally meant "to want". Over centuries, its meaning weakened and shifted toward expressing future time. This phenomenon demonstrates how users reshape words to serve new communicative functions.

Pragmatic Change

Languages also change because speakers develop new pragmatic strategies to express politeness, emphasis, or emotional tone. Many modern English expressions such as "you know," "I mean," "like" began as meaningful verbs but now serve as discourse markers. Though often criticized, these features play a key role in structuring spoken interaction.

Reanalysis

Another mechanism is reanalysis, where a linguistic form is interpreted differently by new generations. A classic example is the English phrase "a napron" from Middle English, which later became "an apron" because speakers reinterpreted the boundary between the article and noun. This shift shows how listener perception can reshape the structure of a language..

Conclusion

Language change is an ongoing and inevitable process driven by social interaction, cultural evolution, technological development, and internal linguistic mechanisms. Rather than viewing language change negatively, it should be understood as evidence of a living, adaptive system. Through examples from history, digital communication, and global contact, this article demonstrates how English continues to transform and grow.

References

1. **Aitchison, J. (2013).** Language Change: Progress or Decay? Cambridge University Press.

2. **Milroy, J., & Milroy, L. (1992).** Linguistic Variation and Change: On the Historical Sociolinguistics of English. Blackwell.

3. **Trask, R. L. (1996).** Historical Linguistics. Arnold Publishers.

4. **Crystal, D. (2010).** The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press.

5. **Labov, W. (1994).** Principles of Linguistic Change: Internal Factors. Blackwell.

THE IMPORTANCE OF STUDYING MIRZO ULUGBEK'S SCIENTIFIC LEGACY AND ITS IMPACT ON THE PRESENT

Karshieva Ezoza Uktamovna

Termiz State Pedagogical Institute

Abstract: *This article briefly highlights the life and scientific achievements of Mirzo Ulugbek and the importance of preserving his legacy to this day. The article also focuses on research dedicated to studying his scientific contributions and their significance for modern science.*

Keywords: *Scientific heritage, science, discovery, astronomer, mathematician, observatory, research, activity, appreciation, era, study, influence, table, achievement, knowledge.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Mirzo Ulug‘bekning hayoti va ilmiy yutuqlari hamda uning merosini bugungi kungacha asrab kelishning ahamiyati qisqacha yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada allomaning ilmiy faoliyati bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar va ularning zamonaviy fan uchun tutgan o‘rni haqida ham so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *ilmiy meros, fan, kashfiyot, astronom, matematik, rasadxona, tadqiqot, faoliyat, qadrlash, davr, o‘rganish, ta’sir, jadval, yutuq, bilim.*

Аннотация: *В данной статье кратко отражены жизнь и научные достижения Мирзо Улугбека, а также значение сохранения его наследия до наших дней. Кроме того, статья посвящена исследованиям, направленным на изучение его научного вклада и их значимости для современной науки.*

Ключевые слова: *научное наследие, наука, открытие, астроном, математик, обсерватория, исследование, деятельность, признание, эпоха, изучение, влияние, таблица, достижение, знание.*

Introduction: Mirzo Ulugbek, as a great scientist, astronomer, and statesman, left a profound mark on the history of Eastern science. His discoveries and scientific contributions, which he made in the 15th century, not only enriched Central Asia but also greatly influenced the development of science worldwide. His works, research methods, and the observatory he established in Samarkand remain highly valued even today. This paper discusses the importance of studying Mirzo Ulugbek's scientific heritage and its impact on the present day.

Main Body: Mirzo Ulugbek, whose real name was Muhammad Taraghay, was born near Tashkent in 1394. As a representative of the Timurid dynasty, the grandson of Amir Temur, and one of the most educated rulers of the East, he left an enduring legacy in history. Mirzo Ulugbek is celebrated not only as a powerful statesman but also as a renowned scientist, astronomer, and mathematician. His interest in astronomy led him to build a grand observatory in Samarkand, which played a significant role in the advancement of science. The observatory was one of the most advanced scientific centers of its time, where prominent scholars such as Kazizoda Rumi, Ali Kushchi, and other distinguished scientists conducted research. Through the observations and studies conducted at this observatory, Ulugbek’s discoveries in astronomy gained global recognition. His most famous scientific work is the “Zij-i Sultani,” an astronomical table and collection of treatises that precisely documented the movements of the Sun, Moon, and planets. This work was

extensively used by scholars in both the East and West for a long time. The table provided detailed information on the positions of planets and stars, as well as solar and lunar eclipses, marking a new phase in the development of astronomy.

In addition to his contributions to astronomy, Ulugbek made significant advances in mathematics. He developed trigonometric tables and mathematical methods that were later used by other scientists to improve the accuracy of mathematical and astronomical calculations. His work on trigonometric sine and cosine functions holds an important place in the history of science. Not only was Ulugbek known for his scientific research, but he was also famous as a statesman who sponsored scientific endeavors. He made great efforts to support scholars and to foster the training of scientific personnel. Many scientists who studied at his observatory became notable figures of their time.

Today, Ulugbek’s scientific legacy continues to be appreciated and studied. His contributions to astronomy and mathematics are recognized worldwide. Inspired by his observatory and works, numerous scientific studies are conducted today. Ulugbek's scientific legacy remains a source of inspiration not only for the people of Uzbekistan but for scientists around the world. His discoveries and research methods opened new avenues for modern research in astronomy and mathematics. His observatory and research on stars align with contemporary scientific pursuits.

In Uzbekistan and other countries, scientific conferences, competitions, and events dedicated to studying and promoting Ulugbek’s scientific heritage are regularly held. Through these events, his works and achievements are conveyed to a new generation of scholars, encouraging them toward further scientific research.

President Shavkat Mirziyoyev highly appreciates Mirzo Ulugbek and his scientific legacy, emphasizing the distinguished place of this great scholar in Uzbekistan’s history. He regards Ulugbek’s scientific and educational contributions as invaluable not only for Uzbekistan but for global science as well. In laying the foundation for the "Third Renaissance," President Mirziyoyev highlights the importance of deeply studying the achievements of great scholars like Ulugbek and

passing on their educational legacy to future generations. He also stresses the need to reflect the significance of this legacy in educational reforms and suggests that special programs should be developed to make this scientific heritage accessible to a wider audience through modern teaching methods. The Academy of Sciences and other institutions are tasked with widely disseminating this legacy, which should serve as a powerful source of moral and scientific inspiration for youth.

According to President Mirziyoyev, this timeless legacy is a key factor in strengthening our nation's role in global development, instilling us with national pride and inspiration.

Conclusion. Mirzo Ulugbek’s scientific legacy reflects not only the achievements of his era but also a historic phase in the global development of science. Through his research and discoveries, we made the first steps into the fields of modern astronomy and mathematics. Thus, studying Ulugbek's life and scientific activity, conducting new research inspired by his works, and preserving his scientific heritage for future generations is of both national and international importance. Ulugbek's scientific legacy is being widely studied and valued not only in Uzbekistan but around the world. Therefore, in celebration of the 630th anniversary of Ulugbek's birth, it is crucial to promote his legacy and to inspire new scientific endeavors.

References

1. **Mirziyoyev Sh. M.** O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutq // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. – 2020 yil 1 oktyabr. – Kirish manzili: https://president.uz (murojaat sanasi: ___).
2. **Bobojonov S.** Sharq Uyg‘onishi va Markaziy Osiyoda ilmiy-ma’rifiy taraqqiyot. – Toshkent : O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti, 2020.
3. **Qodiriy U.** Mirzo Ulug‘bek va uning ilmiy faoliyati. – Toshkent : O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, 2015.

4. **O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondlari.** Mirzo Ulug‘bek va boshqa Sharq allomalari qo‘lyozmalari to‘plamlari.
5. **ZiyoNET ilmiy-ta’lim portali.** O‘zbekiston tarixi va Mirzo Ulug‘bekning ilmiy merosi haqida ma’lumotlar. – Kirish manzili: https://www.ziyonet.uz (murojaat sanasi: ___).

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA INNOVATSIYALAR

Xidoyatov Farxod Shuxratovich
Ziyo MFYda tadbirkorlikni rivojlantirish,
aholi bandligini ta’minlash va kambagallikni
qisqartirish masalalari bo‘yicha Toshkent shahar
Olmazor tumani hokim yordamchisi

Annotatsiya: *Bugun raqamlashtirish ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatga ega bo‘la bormoqda, bu esa raqamli innovatsiyalar samaradorligi ortib borayotganidan dalolatdir. Hozirgi vaziyat raqamli innovatsiyalar mohiyatini, ularning texnologik xususiyatlari va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishishda resurs imkoniyatlarini tushunishni talab qiladi. Raqamli innovatsiyalarga oid tahliliy sharhlar bizga ushbu nazariya doirasida hali bilimlarni to'plash va ilmiy maktablarni shakllantirish jarayoni davom etayotganidan dalolat beradi.*

Mazkur maqolada raqamli innovatsiyalarning muhim xususiyatlari qamrab olingan holda ularning nazariy qoidalari, ta’lim tizimiga ta’siri o‘rganildi. Maqola doirasida “raqamli jamiyat” va “raqamli innovatsiyalar” tushunchalarining talqini, tavsifiga aniqlik kiritildi, ularning o'ziga xos xususiyatlari tahlil etildi.

Аннотация: *Сегодня цифровизация приобретает всё более социально-экономический характер, что свидетельствует о повышении эффективности цифровых инноваций. Сложившаяся ситуация требует понимания сущности цифровых инноваций, их технологических особенностей и ресурсных возможностей в достижении социально-экономического*

развития. Аналитические обзоры цифровых инноваций показывают, что процесс накопления знаний и формирования научных школ в рамках этой теории продолжается.

В данной статье рассматриваются важные особенности цифровых инноваций, их теоретические положения и влияние на систему образования. В статье уточняется трактовка и описание понятий «цифровое общество» и «цифровые инновации», анализируются их специфические особенности.

Abstract: *Today, digitalisation is becoming increasingly socio-economic in nature, which indicates an increase in the effectiveness of digital innovations. The current situation requires an understanding of the essence of digital innovations, their technological features and resource capabilities in achieving socio-economic development. Analytical reviews of digital innovations show that the process of knowledge accumulation and the formation of scientific schools within this theory continues.*

This article discusses the important features of digital innovations, their theoretical principles, and their impact on the education system. The article clarifies the interpretation and description of the concepts of 'digital society' and 'digital innovation' and analyses their specific features.

Kalit so'zlar: *raqamli jamiyat, raqamli innovatsiya, sun'iy intellekt, strategiya, texnologiya.*

Ключевые слова: *цифровое общество, цифровые инновации, искусственный интеллект, стратегия, технологии.*

Keywords: *digitized society, digital innovations, artificial intelligence, strategy, technology.*

Kirish. Jamiyat hayotini modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri raqamli texnologiyalarni ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy faoliyatning turli sohalariga joriy etishdir. Aytish mumkinki, raqamli jamiyat raqamli texnologiyalardan foydalanadigan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy faoliyatdir. Raqamli jamiyat ijtimoiy faoliyatda nafaqat kompyuter dasturlaridan foydalanish,

balki odatiy jismoniy xizmatlarni almashtirish uchun elektron xizmatlarni yaratish ekanligini tushunish muhimdir. Raqamli jamiyat jismoniy mehnatni to‘liq almashtirish orqali emas, balki iste’molchi, ya’ni aholi uchun qulaylik yaratish maqsadida ishlab chiqilgan virtual (elektron) va kontakt (real) xizmatlarni birlashtirish orqali amalga oshiriladi. Raqamli jamiyatning afzalliklari shubhasiz, bugun ko‘z o‘ngimizda namoyon bo‘lmoqda.

Aynan globallashuv jarayonlarining kengayishi, axborot makonining shakllanishi va axborot oqimi intensivligining oshishi innovatsiyalarning tezlashuvchi to‘lqinlari ta’siri ostida raqamli texnologiyalarning rivojlanishiga olib keldi. Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish jamiyat barcha sohalarida yangi sifat darajasiga ko‘tarilishning eng muhim omillaridan biri bo‘lib, bu mavjud jarayonlarni avtomatlashtirish, tubdan yangi, ilg’or ijtimoiy modellarni joriy etish orqali amalga oshirilmoqda. Xususan, raqamli platformalar, raqamli ekotizimlar, katta ma’lumotlar to‘plamlarining chuqur tahlili, sanoat 4.0 texnologiyalari, robototexnika, narsalar interneti shular jumlasidandir [1; 39 - b.].

Umuman olganda, raqamli texnologiyalar ijtimoiy ishlab chiqarish uchun mexanizm bo‘lib xizmat qilib, ularning mavjudligi, sifati va qulayligini oshirish imkoniga ega.

Raqamli transformatsiya miqyosining ortishi tibbiyot, ta’lim, davlat va kommunal xizmatlar, madaniyat kabi sohalarda yangi xizmatlar turlari qaror topishining muhim omiliga aylandi. Agar “aqlli” texnologiyalar asosida shahar hayoti uchun qulay va xavfsiz sharoit yaratish imkoni ortayotgan bo‘lsa, raqamli platformalar inson bandligi uchun imkoniyatlar yaratadi, yangi ko‘nikma va malakalarni shakllantirish orqali yangi kasblar, faoliyat turlari orqali inson rivojlanishiga hissa qo‘shmoqda.

Bu esa davlat xavfsizligini ta’minlash darajasi ortib borishiga xizmat qilmoqda. Demak, raqamli texnologiyalar taraqqiyotini ta’minlovchi vosita vazifasini raqamli innovatsiyalar bajarmoqda desak mubolag’a bo‘lmaydi.

Shu o‘rinda ta’kidlash muhimki, so‘nggi yillardagi tahlillarga ko‘ra, O‘zbekiston jahon raqamlashtirish indeksida 77 mamlakat ichida 60 o‘rinni egallab kelmoqda [2]. Bu esa mamlakatimizda raqamli jamiyatga transformatsiyalashuvning holatidan darak beradi. “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasiga muvofiq mamlakatimizda raqamli innovatsiyalarni rivojlantirish yo‘lida islohotlar amalga oshirilmoqda [3].

Asosiy qism. Xo‘sh, raqamli innovatsiya deganda nimani tushunamiz?

R. Grinvud, T. Gegenxuber va ularning safdoshlari fikricha, raqamli innovatsiya texnologik imkoniyatlar va institutsional sharoitlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir natijasidir [4; 52–61-b.]. Ular tashkilotlarda raqamli innovatsiyalarni qabul qilish va amalga oshirishga institutsional omillar qanday ta'sir qilishini tahlil qiladilar. Ikkinchi guruh vakillari o‘z asarlarida, texnologik imkoniyatlar, innovatsion jarayonlar, strategiyalar, qaror qabul qilish kabi tadqiqotning bir nechta asosiy yo'nalishlarini ajratib ko'rsatishadi [5]. Uchinchi guruh manba mualliflari esa o‘z asarlarida [6; 218–240-b.] Silikon vodiysi tuzilmasidagi raqamli innovatsiyalarni tahlil qiladi, raqamli startaplarning muvaffaqiyatiga qaysi omillar yordam berishini va ularning boshqa bozor agentlari bilan o‘zaro ta’sirini aniqlaydi. J. Karayannis va D. Kempbell nashrida raqamli innovatsiyalar barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish vositasi sifatida qaraladi [7] va raqamli texnologiyalar global muammolarni hal qilishda qanday yordam berishi mumkin: iqlim o'zgarishi, ekologik inqirozlar va ijtimoiy adolatsizlik tahlil qilinadi. Yuqorida qayd etilgan manbalarda raqamli innovatsiyalardagi xususiy holatlarga asosiy e’tibor qaratilgan.

Raqamli innovatsiyalarning ta’lim tizimidagi o‘rni masalalari xorijlik va maxalliy olimlar tomonidan o‘rganilishda davom etmoqda. Xususan, raqamli avlodning o‘rganish uslublari va ularning raqamli texnologiyalarga mos psixologik xususiyatlarini Marc Prensky – “digital natives” konsepsiyasida tahlil qilgan bo‘lsa [8], M. Fullan va N. Selwyn tomonidan ta’limda texnologiya qo‘llashning ijtimoiy, psixologik va didaktik ta’sirlari, ta’limdagi raqamli o‘zgarishlar, innovatsion menejment va raqamli yetakchilik bo‘yicha tadqiqotlar [9] amalga oshirilgan.

Bizningcha, raqamli innovatsiyalar - axborot tizimlari, Internet, mobil qurilmalar, sun’iy intellekt va boshqalar kabi yangi raqamli texnologiyalarni qo‘llash bilan bog’liq jarayonlar yoki o‘zgarishlardir. Ular yangi raqamli mahsulotlar, xizmatlar, biznes modellarini yaratish, shuningdek, mavjudlarini takomillashtirishni qamrab olishi mumkin.

Raqamli innovatsiyalarning asosiy jihatlariga quyidagilar kiradi: jarayonlarni avtomatlashtirish samaradorligini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish; texnologiyalarning, shu jumladan mobil qurilmalarning mavjudligini kengaytirish; aloqa va axborot almashinuvini takomillashtirish; sog’liqni saqlash sohasidagi innovatsiyalar; onlayn ta'lim orqali ta’limni o‘zgartirish va bilimga kirishni kengaytirish; hayotni avtomatlashtirish va yaxshilash uchun sun’iy intellektni ishlab chiqish; resurslarni boshqarish va atrof-muhitni kamaytirish orqali barqarorlikni oshirish va atrof-muhitga asrab avaylash.

Umuman olganda, raqamli innovatsiyalar hayotning barcha sohalariga chuqur ta’sir qilish potentsialiga ega bo‘lib, hayot sifatini yaxshilash va ko‘plab global muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli innovatsiyalar bo‘yicha amalga oshirilayotgan tadqiqotlarning dolzarbligi bir qator omillar bilan asoslanishi mumkin. 1.Texnologik o'zgarishlar tezlig. 2.Yuqori iqtisodiy samaradorlik ahamiyati. 3. Ijtimoiy kompleks yangilanishlar. 4. Kiberxavfsizlik. 5.Innovatsion salohiyat. 6. Yangi huquqiy va axloqiy masalalar. 7.Global ta'sirlashuv ko‘lamining yuqori ko‘rsatkichi [10; 845-b.].

Raqamli innovatsiyalar an’anaviy innovatsiyalardan farqli o‘laroq yangi natijalarga erishish uchun foydalaniladigan texnologiyalar va usullardir. Bularga texnologik e’tibor, o‘zgarishlarning tezligi va moslashuvchanligi, texnologiyalarni qo‘llash doirasi, interaktivlik va ulanish, yangilanishlar va texnik xizmat ko'rsatishni kiritish mumkin.

Har ikkala turdagi innovatsiyalar ham o‘ziga xos qiymatga ega va bir-biri bilan o‘zaro ta’sir jarayonidadir. Raqamli innovatsiyalar ko‘pincha rivojlanishning

tezroq sur’ati va yangisini yaratish qobiliyati bilan ajralib turadi. An’anaviy innovatsiyalar esa yanada barqaror va muhim bo‘lishi mumkin.

Raqamli innovatsiyalarni tatbiq etish orqali yanada barqaror dunyo qurish uchun BMTning global kun tartibiga tobora ko‘proq kompaniyalar qo‘shilmoqda [11]. Davlat boshqaruvidagi zamonaviy innovatsiyalar texnologik komponent bo‘lgan avtomatlashtirishni o‘z ichiga olib, xodimlarning faoliyatini texnik qo‘llab-quvvatlash va ularning kasbiy vakolatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Davlat boshqaruvidagi foydalanuvchilar innovatsiyalari katta ma’lumotlar texnologiyalari, sun’iy intellekt, bulutli resurslar va taqsimlangan buxgalteriya tizimlariga asoslangan.

Sog’liqni saqlash sohasida innovatsion faollikning jadal o‘sishi kuzatilmoqda; Bu sensorlar va robototexnika, simsiz aloqa, kengaytirilgan va virtual haqiqat, sun’iy intellekt sohasidagi yangi yechimlar bilan ta’minlanadi. Raqamli sog’liqni saqlash sohasidagi ilg’or texnologik innovatsiyalar: kengaytirilgan haqiqat texnologiyalaridan foydalangan holda jarrohlik tizimlari, biofeedback API, erta tashxis qo‘yish uchun sun’iy intellekt, talab bo‘yicha sog’liqni saqlash, individual davolanish uchun sun’iy intellekt [12].

Raqamli transformatsiya ta’lim tizimiga ham ta’sir ko‘rsatdi, ta’lim landshaftini o‘zgartirdi va inson salohiyatining shakllanishi va rivojlanishiga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatmoqda. Ta’lim sohasidagi innovatsion jarayonlar har bir o‘quvchiga XXI-asr shaxsi uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalarni o‘zlashtirish imkoniyatini berishga qaratilgan. Bular raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash va o‘z-o‘zini o‘rganish qobiliyatidir [13]. Ta’limdagi innovatsion faoliyatning mazmuni ta’lim dasturlarini, ta’lim texnologiyalarini, ta’lim faoliyatining tashkiliy shakllarini va ularning natijalarini baholash usullarini yangilash, ta’lim muassasalari faoliyatining yangi modellarini shakllantirishdan iboratdir.

Mazkur jarayonda “raqamli innovatsiya” tushunchasi alohida ilmiy-kategoriyaga aylandi. Raqamli innovatsiya – bu ta’lim jarayoniga yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, dasturiy vositalar, raqamli platformalar va

intellektual tizimlarni joriy etish orqali o‘quv jarayonini optimallashtirish, individuallashtirish va interaktivlashtirishga qaratilgan yangilikdir.

Raqamlashtirish ta’limning didaktik tamoyillarini qayta ko‘rib chiqishni, o‘qituvchining rolini o‘zgartirishni, o‘quvchilar kompetensiyalarini zamonaviy talablar asosida shakllantirishni taqozo etmoqda. Shu bois mazkur masala xalqaro va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan faol o‘rganilmoqda.

Raqamli innovatsiyaning pedagogik mazmuni qator omillar orqali namoyon bo‘ladi: 1.Didaktik yangilanish – ta’lim metodlari, shakllari va vositalarining raqamli ko‘rinishlarga moslashuvi.

2.Interaktiv o‘qitish – AR/VR, multimedia, simulyatorlar, avtomatik baholash tizimlaridan foydalanish.

3.O‘quv jarayonining individuallashtirilishi – sun’iy intellekt yordamida o‘quv materialini moslashtirish.

4.Raqamli kompetensiyalarni shakllantirish – o‘qituvchi va o‘quvchilarning AKT savodxonligini rivojlantirish.

5.Masofaviy va gibrid ta’lim – zamonaviy o‘qitish modellari va ularning pedagogik sharoitlari.

Bu omillar ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, yangi ilmiy-metodik yondashuvlarni talab qilmoqda.

Raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishda qanday ijobiy o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda?

Raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishda keng imkoniyatlarga ega bo‘lib, ular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Bilim olishning ochiqligi va qulayligi – istalgan joydan o‘qish imkoniyati.

2. Interaktiv kontent va vizual vositalar orqali o‘quv motivatsiyasining ortishi.

3. Avtomatlashtirilgan testlar, analitik platformalar vositasida baholash jarayonining shaffofligi ta’minlanishi.

4. Ko‘proq amaliy mashg‘ulotlar, simulyatsiyalarda o‘quvchining faol ishtiroki.

5. Multimediaga asoslangan loyihalar ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Raqamli innovatsiyalar ta’lim jarayonining barcha bosqichlarini tubdan o‘zgartirayotgan kuchli omilga aylandi. Mazkur jarayonning pedagogik jihatdan o‘rganilishi nafaqat yangi texnologiyalarni joriy etish, balki ularni didaktik, psixologik va metodik asoslar bilan uyg‘unlashtirishni talab qiladi. O‘zbek va xalqaro olimlarning ilmiy izlanishlari raqamli ta’limning nazariy asoslarini boyitib, raqamli kompetensiyaga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan ortiqcha foydalanish, texnik nomukammallik yoki pedagogik yondashuvning yetishmasligi kabi muammolar ham mavjud.

Xulosa. Raqamli innovatsiyalar bo‘yicha ilmiy adabiyotlarning ko‘pligi, xilma-xilligi va chuqurligi, ularni amaliyotda qo‘llash bo‘yicha to‘plangan tajriba ushbu masalaga qiziqish doimiy va tobora ortib borayotganidan dalolat beradi. Biroq, nashrlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy (raqamli) innovatsiyalarning ilmiy asoslari yetarlicha o‘rganilmagan. Hozirgacha raqamli innovatsiyaning aniq ta’rifi mavjud emas, uning xususiyatlari o‘rganilmagan. Bugun zamonaviy fan oldida ushbu masalani chuqur tadqiq etish vazifasi turibdi.

Raqamli innovatsiyalar jamiyatning turli sohalarida o‘zgarishlarning muhim sababchisiga aylanmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar uning ta’sirida yangi texnologiyalar va g’oyalar rivojlanishi bilan kengayishda davom etmoqda.

Raqamli innovatsiyalar joriy qilinishda davom etar ekan, kompaniyalar ham, jamiyat ham bir qator muammolarga duch keladi, ulardan eng muhimi:

- kiberxavfsizlik va ma’lumotlar maxfiyligi;
- o‘zgarishlarni boshqarish va moslashish;
- infratuzilma va resurslar;
- ma’lumotlarni boshqarish va tahlil qilish;
- malakali ishchilarning etishmasligi;
- huquqiy va tartibga soluvchi jihatlar;

- texnologik gigantlarga qaramlik xavfi;
- maxfiylik va axloqiy muammolar;
- inklyuzivlik va foydalanish imkoniyati;
- ekologik muammolar;
- ish o‘rinlariga tahdid.

Ushbu muammolarni hal qilish jamiyat tarkibiy tuzilmalarining birgalikdagi sa’y-harakatlarni talab qiladi. Raqamli innovatsiyalarni ma’suliyat bilan amalga oshirishda barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan strategiya va dasturlarni ishlab chiqish muhimdir

Raqamli innovatsiyalar kelajakda zamonaviy dunyoni shakllantirishda muhim rol o‘ynashda davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Сысоева Е. А.** Цифровые инновации в современном мире // Проблемы модернизации и перехода к инновационной экономике. – С. 39.

2. **Global Digitalization Index 2024.** – P. 20. – URL: https://www-file.huawei.com/-/media/corp2020/gdi/pdf/gdi-2024-en.pdf (мурожаат санаси: 30.04.2023).

3. **Ўзбекистон Республикаси Президенти.** “Raqamli O‘zbekiston – 2030” стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида : Фармон. – 2020 йил 5 октябрь. – ПФ–6079-сон.

4. **Hinings B., Gegenhuber T., Greenwood R.** Digital innovation and transformation: An institutional perspective // *Information and Organization*. – 2018. – Vol. 28, No. 1. – P. 52–61. – DOI: 10.1016/j.infoandorg.2018.02.004.

5. **Kohli R., Melville N.** Digital innovation: A review and synthesis // *Information Systems Journal*. – 2019. – Vol. 29, No. 3. – DOI: 10.1111/isj.12193.

6. **Kenney M., Burg U. V.** Institutions and economies: Creating Silicon Valley. – Stanford : Stanford University Press, 2022. – P. 218–240. – DOI: 10.1515/9781503618381-013.

7. Kenney M. Explaining the growth and globalization of Silicon Valley: the past and today // *Berkeley Roundtable on the International Economy (BRIE)*. – 2017. – Working Paper No. 1.

8. **Carayannis E., Campbell D.** “Mode 3” and “Quadruple Helix”: Toward a 21st century fractal innovation ecosystem // *International Journal of Technology Management*. – 2009. – Vol. 46, No. 3–4. – P. 201–234. – DOI: 10.1504/IJTM.2009.023374.

9. **Prensky M.** Digital Game-Based Learning. – New York : McGraw-Hill, 2001. – 442 p.

10. **Fullan M.** Stratosphere: Integrating Technology, Pedagogy, and Change Knowledge. – Toronto : Pearson, 2013. – 282 p.

11. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. – London : Bloomsbury Publishing, 2011. – 232 p.

12. **Шагеев А. Э.** Цифровые инновации в современном мире: отличительные черты, предпосылки и возможности использования // Траектории развития пространственных систем: ESG-вызовы и инновационные модели. – С. 845.

13. **Технологии для достижения целей устойчивого развития.** – Tadviser, 2022. – URL: https://www.tadviser.ru/a/643305 (мурожаат санаси: 30.04.2023).

14. **5 интересных инноваций в области цифрового здравоохранения.** – Evercare, 2020. – URL: https://evercare.ru/news/5-interesnykh-innovaciy-v-oblasti-cifrovogo-zdravookhraneniya (мурожаат санаси: 02.05.2023).

15. **Уваров А. Ю., Фрумин И. Д.** Трудности и перспективы цифровой трансформации образования. – Москва : Издательский дом Высшей школы экономики, 2019.

ILM – FAN VA SANOATDA SUN’IY INTELLEKT

Allashkurov Dilshodbek Mansurovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti To‘rtko‘l fakulteti

Farxodova Moxichexra Xo‘jabekovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti To‘rtko‘l fakulteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ilm – fan va sanoat sohalarida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ularning raqamlashtirish jarayonidagi o‘rni hamda samaradorlikka ta’siri va sanoat 4.0 inqilobi sharoitida SI yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, kiber – fizik tizimlar orqali boshqaruvni optimallashtirish, katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilishdagi afzalliklari ko‘rsatib berilgan.*

Аннотация: *В статье показано стремительное развитие технологий искусственного интеллекта (ИИ) в науке и промышленности, их роль в процессе цифровизации и влияние на еффективность, а также преимущества ИИ в автоматизации производственных процессов, оптимизации управления посредством киберфизических систем, обработке и анализе больших обьемов данных в контексте революции Индустрия 4.0.*

Abstarct: *This article shows the rapid development of artificial intellingence (AI) technologies in science and industry, their role in the digitalization process and their impact on efficiency, and the advantages of AI in automating production processes, optimizing manegement through cyber – physical systems, and processing and analyzing large amounts of data in the context of the Industry 4.0 revolution.*

Kalit so‘zlar: *Sun’iy intellekt, sanoat inqilobi, sanaot 4.0 inqilobi, mashinani o‘rganish, chuqur o‘rganish, tabiiy tilni qayta ishlash, raqamlashtirish, katta ma’lumotlar.*

Ключевые слова: *Искусственный интелект, промышленная революция, революция Индустрия 4.0, машинное обучение, глубокое обучение, обработка естественного языка, оцифровка, большие данные.*

Keywords: *Artifical intelligence, industrial revolution, industry 4.0 revolution, machine learning, deep learning, natural language processing, digitization, big data.*

So‘ngi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari ilm – fan va sanoat sohasi rivojlanishining asosiy omillaridan biriga aylandi. Raqamlashtirish jarayonining jadallashuvi, katta ma’lumotlar hajmining ortishi, avtomatlashtirishga bo‘lgan ehtiyoj sun’iy intellektning qo‘llanilish sohalarini kengaytirib, uni zamonaviy innovatsion iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylantirdi. Bugungi kunda ilmiy tadqiqotlarda murakkab hisob – kitoblarni amalga oshirish, tajribalarni modellashtirish, genetik tahlilar, fizik jarayonlarni simulyatsiya qilish kabi vazifalar sun’iy intellekt yordamida ancha tez va aniqlik bilan bajarilmoqda.

Sun’iy intellekt - inson intellektiga taqlid qilishga qodir bo‘lgan mashinalar yaratishga qaratilgan fan va texnologiyalar sohasi. Bugungi kunda sun’iy intellekt kundalik hayotimizda, balki ilmiy tadqiqotlar, kashfiyotlar va ilm – fan sohasida ham muhim ro‘l o‘ynamoqda. “Mashinani o‘rganish (Machine learning) va chuqur o‘rganish (Deep learning), tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) kabi sohalarda erishilgan yutuqlar sun’iy intellektni yangi bosqichga olib chiqdi”.[1]. “Mashina Learning (ML) algoritimlari :

AI o‘qitish jarayonida turli Machine Learning algoritimlari qo‘llaniladi. Ushbu algoritimlar turli vazifalarni bajarish uchun mo‘ljallangan:

Chiziqli regressiya (Linear Regression) : Bu algoritm doimiy (continuous) qiyamtlarini bashorat qilish uchun ishlatiladi. Misol uchun, uy narxini bashorat qilish.

Logistik regressiya (Logistic Regression) : Bu algoritm ikki yoki undan ko‘p toifalarni aniqlash uchun qo‘llaniladi. Masalan, elektron pochtalarni spam yoki normal deb ajratish.

Kengaytirilgan o‘rganish (Ensembel Learning) : Bu usul bir nechta modelni birlashtirib, yaxshiroq natijalarga erishishni ta’minlaydi. Misollar, Random Forest va Gradient Boosting”.[2].

“Chuqur o‘rganish (Deep learing) – bu sun’iy intellekt (SI) va mashinani o‘rganish (ML) doirasidagi yondashuv bo‘lib, ma’lumotlardan (matn, rasm, ovoz, sensor ma’lumotlar va h.k) neyron tarmoqlar yordamida murakkab naqshlar va xususiyatlarni o‘rganish, aniqlash va bashorat qilishga asoslanadi”.[3]. Mashinani o‘rganish algoritimlari va chuqur o‘rganish tarmoqlari yordamida katta ma’lumotlar to‘plamini tahlil qilib, inson kovnitiv jarayonlarni takrorlashga harakat qilmoqda”. Sun’iy intellekt murakkab ilmiy masalalarni hal qilishda samarali yordam beradi. Sun’iy intellektning ilm – fandagi yangi imkoniyatlari juda keng, jumladan, tibbiyot, sanoat, ta’lim, ekologiya va boshqa sohalarda. Misol uchun, tibbiyotda sun’iy yordamida tibbiy diognostika qilish, yangi dori - darmonlarni tadbiq qilish, operatsiyalardan yordam berish va bemorlarni individual davolash rejalariga moslashtirish imkoniyati mavjuddir. Sanoatda sun’iy intellekt raqamlashtirish jarayoning asosiy texnolgiyalaridan biri bo‘lib, ishlab chiqarish samaradorlikini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni minimallashtirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, sun’iy intellekt asosidagi aqlli tizimlar ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilish, uskunalarning nosozliklarini oldindan bashoratlash, mahsulot sifatini avtomatik nazorat qilish hamda logistik jarayonlarni optimallashtirish imkonini beradi. Bu esa korxonalarga resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlarni kamaytirish va mahsulot sifatini barqaror ravishda oshirish imkonini yaratadi. “Tadqiqotlarda ta’kidlanganidek, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning sanoat tarmoqlariga joriy etilishi iqtisodiy o‘sishning muhim omili bo‘lib, jarayonlarni optimallashtirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish hamda zamonaviy innovatsion rivojlanish uchun mustahkam zamin yaratadi”.[4].

Sanoat 4.0 inqilobi sharotida sun’iy intellektning o‘rni yanada kuchayib, kiber – fizik tizimlar, Iot (Narsalar interneti) , katta ma’lumotlar va aqlli sensorlar bilan integratsiya qillinmoqda. Bu esa korxonalarga raqobatbardoshligini oshirib, global bozor talablari bilan mos ishlashini ta’minlaydi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish jarayonlari real vaqt rejimida kuzatiladi va boshqariladi, resurslardan samarali

foydalanish, mahsulot sifatini nazorat qilish va texnik xizmat ko‘rsatishni oldindan bashorat qilish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, sun’iy intellekt bugungi kunda ilm – fan va sanoat sohalarida eng muhim texnologiyalardan biri sifatida shakllanib bormoqda. Sun’iy intellekt tizimlari ilmiy tadqiqotlarda katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, murakkab jarayonlarni modellashtirish va yangi ilmiy natijalarni olish imkonini beradi. Sanoat sohasida sun’iy intellekt ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, mahsulot sifatini yaxshilash, inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni minimallashtirish va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi. Shu bilan birga, sanoat 4.0 inqiobi sharoitida sun’iy intellekt kiber – fizik tizimlar, narsalar interneti (Iot) , katta ma’lumotlar (Big data) va aqlli sensorlar bilan integratsiya qilinib, ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilish va boshqarish imkonini yaratadi. Natijada, korxonalar raqobatbardoshligini oshiradi, global talablari bilan moslashadi va innovatsion texnologiyalarni samarali joriy etadi. Shu tariqa, sanoat 4.0 va sun’iy intellektning uyg‘unligi nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, balki iqtisodiy rivojlanish va raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalangan adabiyotlar

1.Kodirova.G.M Sun’iy intellekt va uning insoniyat faoliyatida tutgan o‘rni/Scientific Journal. – 2023 . – №4. – B. 81–85. – URL: https://scientific-jl.com/new/article/view/4046

2. Anvarbekov, J. A. (2024). *Sun’iy intellektni o‘qitish texnologiyalari va usullari*. PEDAGOGS, 60(1), 99–103. pedagogs.uz+1

3.Alom M.Z.,Yakopcic C.,Westberg S., Sidike P., Nasrin M.S., & Asari V.K. The History Began from AlexNet: A Comprehensive Survey on Deep Learningn Approaches //arXiv preprint arXiv: 1803.01164. – 2018. -5 p.

4. O‘zbekiston sanoatida sun’iy intellekt – samaradorlikini oshirish va barqaror rivojlanishini taminlash// *Academia Science*. – 2024. – URL: https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/5189/4977

SO‘ZNING MORFOLOGIK TARKIBINI O‘QITISHDA LINGVODIDAKTIK PRINSIPLARDAN FOYDALANISH

Abdullayeva Gulsanam Alijonovna

Samarqand davlat pedagogika insituti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada lingvodidaktik tamoyillarning morfologiyani o‘qitish jarayonidagi o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Hozirgi raqamli ta’lim sharoitida o‘quv jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish, ayniqsa so‘zning morfologik tarkibini o‘rgatishda ilmiy-metodik prinsiplarning qo‘llanishi muhim ekanligi ta’kidlanadi. Maqolada lingvodidaktikaning asosiy tamoyillari hamda kommunikativlik — morfologik bilimlarni samarali o‘zlashtirishga qanday yordam berishi tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *lingvodidaktika, lingvodidaktik tamoyillar, morfologiya, morfologik tarkib, ta’lim metodikasi, sun’iy intellekt, interfaol usullar, morfemik tahlil, ta’lim texnologiyalari.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль и значение лингводидактических принципов в процессе обучения морфологии. Подчеркивается важность организации учебного процесса на основе современных педагогических подходов в условиях цифрового образования, особенно при обучении морфологической структуре слова с использованием научно-методических принципов. В статье анализируются основные принципы лингводидактики, а также то, как коммуникативный подход способствует эффективному усвоению морфологических знаний.*

Ключевые слова: *лингводидактика, лингводидактические принципы, морфология, морфологическая структура, методика обучения, искусственный интеллект, интерактивные методы, морфемный анализ, образовательные технологии.*

Annotation. *This article examines the role and significance of linguodidactic principles in the process of teaching morphology. It emphasizes the importance of organizing the learning process based on modern pedagogical approaches in the context of digital education, particularly in teaching the morphological structure of words through the application of scientific and methodological principles. The article analyzes the main principles of linguodidactics and how a communicative approach facilitates the effective acquisition of morphological knowledge.*

Keywords: *linguodidactics, linguodidactic principles, morphology, morphological structure, teaching methodology, artificial intelligence, interactive methods, morphemic analysis, educational technologies.*

Bugungi kunda zamon talabiga aylanib borayotgan ta’lim jarayonini yanada rivojlantirsh, uni zamonga mos bo‘lgan pedagogik talablar asosida joriy etish lingvodidaktik prinsiplarni chuqur o‘rganilishini hamda amaliyotga tatbiq etilishini taqozo etmoqda. Bundan tashqari, ona tilini o‘rgatish jarayonida so‘zning morfologik tartibini o‘rgatish — o‘quvchilar bilmini tizimli, izchil hamda ongli tarzda o‘zlashtirilgan grammatik tafakkurni shakillantirishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu o‘rinda lingvodidaktikaning so‘zning morfologik tartibini o‘qitishdagi o‘rniga to‘xtalib o‘tsak. Lingvodidaktika o‘quv jarayonini samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-metodik tamoyillar tizimi bo‘lib, so‘zning morfologik tartibini o‘qitishda ushbu prinsplardan foydalanish o‘quvchida ongli o‘zlashtirishni shakillantiradi. Morfologik birliklar esa murakkab lingvistik kategoriya bo‘lganligi sababli ularni ilmiy asoslangan, to‘g‘ri tanlangan prinsplar asosida tashkil qilish o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Raqamli ta’lim jarayonida har bir fan tarmoqlaqlari jadallik bilan rivojlanib, yangi metodik ishlanmalar, texnologiyalar va axborot vositalaridan

foydalanib kelmoqda. Shunday ekan, so‘zning morfologik tarkibini o‘qitish jarayonida lingvodidaktikprinsplardan foydalanish ta’lim sifatini oshirish bilan birgalikda o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, umumlashtirish kabi kompetensiyalarni shakllantiradi. Maktab o‘quvchilarida so‘z tuzilishini anglash bilan birgalikda – savodxonlik, imlo va matn yaratish ko‘nikmalarini shakllantirish til birliklarini chuqur anglashga ham beqiyos yordam beradi. Shu o‘rinda shuni ham ta’kidlab o‘tish kerakki, yuqorida ta’kidlanganidk hozirgi raqamli texnologiyalar davrida ta’lim jarayoniga ham sun’iy idroq kirib kelmoqda va buning natijasida lingvodidaktik prinsplarni qayta ko‘rib chiqish zarurati tug‘ilmoqda. Shunday ekan ushbu maqolada bir necha vazifalar belgilab olindi, xususan, lingvodidaktik prinsplarning mohiyatini tahlil qilish; morfologiyani o‘qitish jarayonidagi metodik yondashuvlarni o‘rganish; prinsiplar asosida darsni tashkil etishning samarali usullarini taklif etish.

Lingvodidaktika – an’anaviy usulni zamonaviy ta’lim makoniga amlashtirgan fandir. U tilni o‘rgatish jarayonini ilmiy asosda tashkil qilishga xizmat qiluvchi umumiy metodik tamoyillar majmui hisoblanadi. Lingvodidaktika bir necha prinsplardan iborat bo‘lib, quyida ularning asosiy prinsplarini keltirib o‘tildi: ilmiylik prinsipi, tizimlilik va izchillik prinsipi, faollik va ongli o‘zlashtirish prinsipi, ko‘rgazmali prinsipi, individual yondashuv prinsipi, kommunikativlik prinsipi, o‘quvchi yosh xususiyatlarini hisobga olish prinsipi. Ulardan foydalanish mobaynida o‘qituvchi darsni izchil, tartibli va maqsali tashkil qilishi, o‘quvchilarda anglash va tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantirishi mumkin. Ma’lumki, morfologiya bo‘limi o‘z murakkabligi bilan o‘quvchilarda qiyinchilik tug‘dirishi mumkin, lingvodidaktik prinsplarga asoslangan yondashuv esa o‘quvchilarni mavzu doirasida faol fiklashga, har tomonlama tushunishga yordam beradi. An’anaviy darslardan faqrli o‘laroq prinsplardan foydalanganilgan darsda o‘quvchi markazga yo‘naltiriladi va bunda interfaollik va refleksiyani kuchaytiradi. O‘quvchilarda murakkab morfologik tushunchalani tushungan holda, ongli ravishda farqlash imkonini ham beradi, o‘qituvchilar ko‘p duch keladigan qiyinchiliklardan biri esa

shakl yasovchi morfemalar va so‘z yasovchi morfemalarni farqlash borasidagi qiyinchilikdir. Lingvodidaktik prinsplardan foydalanish jarayonida o‘qituvchi yana bir ustunlikka ega bo‘ladiki, bu ham bo‘lsa o‘quv materiallarini yosh xususiyatiga moslashtirishdir. Bunda osondan qiyinga tamoyili asos bo‘ladi va dars mobaynida sekin astalik bilan chuqurlashib boriladi.

An’anaviy grammatik o‘qitish usuli bir qancha cheklovga ega hisoblanib, ularning eng ko‘zga tashlangani bu qoidalarni yodlashga ortiqcha urg‘u berilganidir. Bunda o‘quvchida mazmuniy tushunish jarayoni sust shakillanadi va mustaqil so‘zlarni, gaplarni tahlil qilish kompetensiyasi shakllanmaydi. Yangi ishlab chiqilgan o‘quv darsliklari ham aynan shu borada ish olib borildi va matn ustida ishlash, matnni tushunish va bu borada o‘z fikr yuritishlarini nazarda tutgan holda, har bir dars uchun mo‘ljallangan matnlar berib o‘tildi. Ushbu o‘zgartirish tufayli o‘quvchilarda analitik fikrlash rivojlanadi va qoidalarni mavzuga mos ravishda berilgan matnlar asosida o‘rganadi va mustahkamlaydi. An’anaviy darslarning yana bir kamchiligi mavjud bo‘lib bu kam interaktivlikdir ya’ni vizual (tasviriy, grafik, diagrammatik va boshqa ko‘ruv elementlariga asoslangan vositalar), multimodal vositalar (vizual, audial, verbal va boshqa semiotik resurslarning integratsiyasi)ning yetarli emasligidir. Hozirgi kunda yuqorida ta’kidlanganidek, raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga jadallik bilan kirib, singib bormoqda. Morfologiya o‘qitish metodikasi ham bundan mustasno emas va yangi texnologiyalar bilan boyib bormoqda. Xususan ta’lim jarayonida sun’iy intellekt asosida tahlil vositalari, interaktiv elektron darsliklar, test platformalari, vizual morfema xaritalari, videoizohli darslar kabi vositalardan foydalanish o‘quvchilarning morfologik tushunchalarini shakllanishida va mustahkamlanishida beqiyos o‘rin egallaydi.

Lingvodidaktik tamoyillar morfologiya bo‘limini o‘qitishda qo‘llaniladigan metodlarni ilmiy asosda tanlashga yordam beradi. Mazkur tamoyillar – ilmiylik, sistematiklik, izchillik, ongli o‘zlashtirish, faollik,

individuallashtirish va zamonaviylik – dars jarayonining har bir bosqichini optimallashtiradi.

Ongli va faol o‘zlashtirish tamoyili

Ushbu tamiyilda izohli – tushuntirish, analitik metodlar orqali amalga oshiriladi. Bu metodlar o‘quvchining morfologik birliklar mazmunini tushunib, tushungan holatda o‘zlashtirishga imkon yaratadi. Ushbu tamoyilda o‘qituvchi muammoli vaziyat yaratish metodi orqali, o‘quvchilarni fiklashga, o‘z fiklarini izohlashga va xulosa chiqarishga undashi mumkin. Grammatik birliklarni mustaqil topsh va ularni guruhlarga bo‘lish, so‘z turkumlari, qo‘shimchalar vazifalarini xarita ko‘rinishida tasniflash ham ushbu tamoyil asosida amalga oshiriladigan metodlaga misol bo‘la oladi.

Tizimlilik va izchilliktamoyili

Navbatdagi tamoyilda pragmatik tahlil, taqqoslash va asosiy metod bosqichma – bosqich o‘qitish metodlari orqali amalga oshadi. Natijada morfologik bilimlar tartibli va matiqiy shakllanadi. Bunda o‘qituvchi so‘zning tarkibini bosqichma – bosqich ajratish (o‘zak – so‘z yasovchi qo‘shimcha – shakl yasovchi qo‘shimcha shaklida) orqali o‘quvchilarga tahlil qilib beradi. Bundan tashqari ushbu tamoyil asosida avval sodda, keyin murakkabroq morfologik tahlillar asosida spiral o‘qitish metodi yokikaskad tamoyiliga asoslangan mashqlar orqali mavzuni tushuntirib berishi mumkin.

Ko‘rgazmalilik tamoyili

Ushbu tamoyilga asoslangan metodlar orqali o‘quvchi mavzuni ko‘rib, eshitib, amalda ko‘rib o‘zlashtirish imkonini yaratadi. Bunda grafik sxema va diagrammalardan foydalanib so‘zning morfemik tuzilishi sxema tarzida beriladi va o‘quvchi ko‘z o‘ngida mavzu yahlit jadvallarda namoyon bo‘ladi. Bunda *“so‘z yasash daraxti”* yoki *“qo‘shimchalar zanjiri”* kabi modellardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Raqamli ta’lim va Sun’iy intellekt integratsiyasi tamoyili

Zamonaviy lingvodidaktikaning eng muhim yo‘nalishi hisoblanib, SI vosiyalaridan foydalanish, raqamli platformalarda topshiriqlar tayyorlash orqali o‘quv jarayonini raqamli almashinuviga xizmat qiladi. Bunda SI orqali morfologik tahlil o‘tkazish, *ChatGPT, DeepL, LingQ* kabi platformalarda mashqlar yaratish, interaktiv o‘yinlar *(Wordwall, Quizizz, Kahoot)* orqali qo‘shimchalar, o‘zak, so‘z yasalishini o‘yin orqali mustahkamlash imkonini beradi.

Umuman olganda, linvodidaktik tamoyillarga asoslangan metodlardan foydalanish o‘quvchilarning morfologik bilimlarini ilmiy asoslangan holda, tizimli, interfaol va raqamli tarzda o‘rgatishga yordam beradi. An’anaviy yondashuvlarning kamchiliklarini bartaraf etish, zamonaviy raqamli vositalar va un’iy idrok texnologiyalarini darsga integratsiyasini yangi bosqichga ko‘taradi. Lingvodidaktik tamoyillarga asoslangan dars o‘quvchilar bilmining mustahkamligi, tahliliy fiklash va nutq madaniyatining rivojlanishiga sezirarli ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Гальскова Н. Д., Гез Н. И.** Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методология. – М. : Академия, 2004.
2. **Ibragimov X., Abdullayeva Sh.** Pedagogika nazariyasi : darslik. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2008. – 288 b.
3. **To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T.** O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent : Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006.
4. **Atiyazov S. J.** Elektron lingvodidaktika innovatsion ta’limning muhim unsuri sifatida // *Globallashuv davrida tilshunoslik va adabiyotshunoslik taraqqiyoti hamda ta’lim texnologiyalari*. – 2022.
5. **Rahimova J., Ergashboyevna** Lingvodidaktika printsiplari va integratsiyasining nazariy asoslari // *Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education* : 2nd international scientific and practical conference. – Spain, 2018.

(Sahifa ma’lumotlari ko‘rsatilmagan.)

6. **Sharipova S. K.** Lingvodidaktikaning nazariy asoslari va ta’lim jarayonidagi dolzarbligi // *Ijtimoiy va gumanitar ta’lim yo‘nalishlardagi talabalarning kompetentligini oshirish: muammolar va yechimlar* : Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand, 2025. – 23–24-may.

O‘ZBEKISTON SSR DA NEMIS DIASPORASI VAKILLARINING MADANIYAT SOHASIDAGI FAOLIYATI.

Sirliboyeva Gulrux Umar qizi

TDIU o‘qituvchisi, FA tarix instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. *Ushbu tezisda O‘zbekistondagi nemis diasporsining shakllanishi va ularning sovet davridagi faoliyatiga qisqacha to‘xtalib o‘tilgan. Sovet O‘zbekistonida madaniyat sohasida faoliyat yuritgan diaspora vakillari haqida ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *nemis diasporasi, madaniyat, O‘zbekiston SSR, “Wiedergeburt”, madaniyat markazi, Georgiy Brim.*

Ключевые слова: *немецкая диаспора, культура, Узбекская ССР, «Видергебурт», культурный центр, Георгий Брим.*

Аннотация. *В этой статье кратко рассматривается формирование немецкой диаспоры в Узбекистане и её деятельность в советское время. Приводятся сведения о представителях диаспоры, работавших в сфере культуры в советском Узбекистане.*

Abstract. *This thesis briefly discusses the formation of the German diaspora in Uzbekistan and their activities during the Soviet era. Information is provided about representatives of the diaspora who worked in the cultural sphere in Soviet Uzbekistan.*

Keywords: *German diaspora, culture, Uzbek SSR, "Wiedergeburt", cultural center, Georgy Brim.*

Kirish. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida 130 dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat qilib, ularning aksariyat qismi diaspora sifatida shakllangan. Ulardan bir bu nemis diasporasi bo‘lib, ular turli sohalarda faoliyat olib borishmoqda. O‘zbekiston hududida istiqomat qilayotgan nemis diasporasi 150 yillik tarixga ega bo‘lib, ularning aksar qismi mustamlaka davrida kelishgan. Xususan, mintaqaning Rossiya tomonidan bosib olinishi davrida ikkilamchi migratsiya oqimlari natijasida rus nemislari paydo bo‘lgan. Shunday bo‘lsada, bizni hududlarda dastlabki nemislarning vujudga kelishi Rossiya imperiyasi davrida degan noto‘g’ri fikr shakllanmaslik kerak.

Manbalarda Turkiston hududiga dastlabki nemislar Rossiya imperiyasi bosqinidan avvalroq qul,sayyoh, elchi sifatida kirib kelganligi qayd etilgan. Keyingi davrlarda ham turli sabablar bilan bu hududlarga nemislarning kirib kelishi davom etgan.

Asosiy qism. Urushdan keyingi yillarda Sovet Ittifoqi hududida, jumladan O‘zbekiston SSRda yashagan nemis aholisi og‘ir hayotiy sharoitlar va siyosiy cheklovlar ta’sirida o‘z milliy madaniyatini saqlab qolish imkoniyatidan mahrum bo‘ldi.

Nemislarning professional tarkibi SSSR tomonidan olib borilgan siyosatga bog‘liq ravishda o‘zgarib turgan. Siyosiy tazyiqlar kuchayga davrda nemis millatiga mansub shaxslarni davlat ishlarida faoliyat olib borishi taqiqlangan.

Biroq 1953-yilda Iosif Stalinning vafotidan so‘ng boshlangan "tiniqish davri" (destalinizatsiya) jarayonlari Sovet O‘zbekistonida yashayotgan nemislar hayotida ham muayyan ijobiy o‘zgarishlarga olib keldi. Xususan, 1956-yil 31-oktabrda e’lon qilingan “Germaniya millatiga mansub fuqarolar o‘rtasida ommaviy-siyosiy ishlarni kuchaytirish to‘g‘risida”gi buyrug‘iga binoan, nemis millatining madaniy va ma’naviy ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ularga madaniy-ma’rifiy faoliyat yuritishga ruxsat berila boshlandi. Xususan, Markaziy Qo‘mita kotibi Melnikov tomonidan quyidagi vazifalar belgilangan:

- Nemis tilida umumxalq siyosiy gazetasini nashr etish

• Qishloq xo‘jaligi, ilmiy-ommabop adabiyotlar,sovet qo‘shiqlari va havaskor chiqishlar uchun pyesalar to‘plamlari tayyorlash

• Nemis tilidagi plastinalar va grammafon yozuvlari chiqarish[118].

Bu kabi siyosatning amaliy natijasi sifatida Sovet O‘zbekistonida ham Madaniyat va san’at sohalarida ham nemis kelib chiqishli pedagoglar shakllana boshlagan. Jumladan, Toshkent teatr institutida aktyorlik san’ati bo‘yicha Arseniy Ridal, rassomlik sohasida esa Georgiy Brim o‘zbek san’at maktabining rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan[119].

Georgiy Brim O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist,professor,davlat mukofoti laureate, peyzaj rassom bo‘lib, O‘zbekistonda rassomlik maktabining asoschilaridan biri bo‘lgan. Brimning san’at sohasidagi xizmatlari 1989-yilda Hamza nomidagi O‘zbekiston SSR Davlat mukofoti bilan taqdirlangan[120]. Bu mukofot uning teatr tasviriy san’atiga qo‘shgan beqiyos hissasi, o‘zbek sahna estetikasini yangi bosqichga olib chiqqan mehnatining e’tirofi sifatida qaraladi

O‘zbekistondagi nemis diasporasi vakillari orasida alohida o‘rin egallagan shaxslardan biri bu monumental rassom, chizmachi va rassom sifatida tanilgan **P.V. Gan**dir. Uning ijodi, avvalo, O‘zbekiston madaniy hayotida tasviriy san’atning rivojlanishiga xizmat qilgan. Gan oilasining san’atdagi an’analari uning avlodlariga ham o‘tganini ko‘rish mumkin — xususan, uning o‘g‘li **A.P. Gan**, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan rassom unvoniga ega bo‘lib, u SSSR va O‘zbekiston Rassomlar uyushmasi hamda O‘zbekiston Badiiy akademiyasi a’zosi sifatida faoliyat yuritgan[121].

[118] Гитлин С. Националные отношения в Узбекистана,Иллюзии и реальность.-Тель-Авив,1998.С.355.

[119] Иноятова Д.М. Немецкая диаспора Узбекистана: вехи истории. Монография. – Ташкент: Turon-iqbol, 2019. С. 298.

[120] Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ва Ўзбекистон ССР Министрлар Советида // Совет Ўзбекистони. — 1989. — № 257 (7 ноября). — С. 1.

[121] Intervyu Irina Shur 08.07.2025.

Nemis diasporasidan shu kabi tasviriy san’at namayondalari bilan bir qatorda, dunyoga mashhur muzikantlar yetishib chiqqan. Xususan, musiqada Genrix Neygauz,Svyatoslav Rixter, Rudolf Kareer kabi pianinochilar, teatrda Bolshoy teatr solisti I.I. Krauze (Petrov) kabi[122].

Yana bir nemis san’at vakili Svyatoslav Rixterning hayoti va ijodiy faoliyati, uning pianino san’atiga qo‘shgan hissasi o‘z navbatida sovet madaniyati rivojiga ham asos bo‘lgan.

Svyatoslav Teofilovich Rixter (1915–1997) -XX asr klassik musiqasining eng yirik pianinochilardan biri sifatida tanilgan. Asli kelib chiqishi nemis millatiga mansub bo‘lsada, Sovet davlatida mashhurlikka erishgan. Uning faoliyati bugungi kunda ham sovet-german do‘stlik aloqalariga xizmat qilib kelmoqda. Xususan, Moskauer Deutsche Zeuting nemis nashrini xabar berishicha 2024 yil 20-mart, buyuk pianinochi Svyatoslav Rixterning tavallud kunida Pushkin nomidagi davlat tasviriy san’at muzeyining “Anna va Teofil” ko‘rgazmasi ochilgan.. U Rixterning ota-onasiga, shuningdek, rus zodagonlari va nemis kolonistlarini birlashtirgan ularning katta oilasiga bag’ishlangan[123].

Shu kabi nemis diasporasi vakillari O‘zbekiston SSR da ham madaniyat sohasida faoliyat olib borgan. Ulardan biri Rudolf Kareer bo‘lib,u Sovet O‘zbekistonida san’at rivojiga o‘z hissasini qo‘shgan.

1954 yilda Toshkent konservatoriyasining 3-kursiga qabul qilinadi. "... Taxminan 20 kun ichida men Chaykovskiyning kontsertini, Baxning C-dur prelüdiyasini va fugasini imkon qadar takrorladim. Adashmasam, Shopenning 12-etyudini ham takrorladim. "Men o‘ynadim ... - va ular meni to‘g’ridan-to‘g’ri uchinchi kursga qabul qilishdi", deb eslaydi Rudolf Kareer[124].

Kareer uzoq yillar davomida Sovet O‘zbekistonida – Toshkent konservatoriyasida – faoliyat olib borgan. 1961 yilda u Moskvada bo‘lib o‘tgan

[122]Иноятова Д.М. Немецкая диаспора Узбекистана: вехи истории. Монография. – Ташкент: Turon-iqbol, 2019. С. 295.
[123] Moskauer Deutsche Zeuting. https://ru.mdz-moskau.eu/rihter-istoki-genialnosti
[124] Керер Р. Р. // Московская консерватория от истоков до наших дней. 1866–2006. Биографический энциклопедический словарь. — М. 2007. — С. 233

Butunittifoq musiqachi-ijrochilar tanlovida 1-o‘rinni qo‘lga kiritdi va Moskva filarmoniyasining solisti bo‘ldi. Rudolf O‘zbekiston SSR san’at vaklili sifatida SSSR, Germaniya (GDR), Polsha, Chexoslovakiya, Yaponiyada gastrollarda bo‘lgan[125].

O‘zbekiston SSR da musiqa san’ati rivojida Xorazmlik nemislar jamoasidan bo‘lgan Anna Germanning ham alohida o‘rni bor. U 1935-yil Urganchda dunyoga kelgan. U xalqaro miqiyosda tan olingan san’at vakilasi bo‘lgan.v Uning “Bulbullar”, “Umid” (A. N. Paxmutova), “Sevgi aks-sadosi” (E. Ptichkina), “Sen, onam...” (O. Feltsmana), “Orol ortidan bosh oqimga”, “Kuy, kuy, yulduzim”, “Va rahmim menga” qo‘shiqlari O‘zbekistonda ham, Rossiyada ham uzoq vaqtlar jarang sochgan[126]. Sovet O‘zbekistoni madaniyati va san’atida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan ko‘plab nemis diasporasi vakillarini sanash mumkin. Ularning san’at namunalarini asrash va nemislarni birlashtirishda 90-yillarda vujudga kela boshlagan va bugungi kunda ham o‘z faoliyatini olib borayotgan milliy madaniyat markazlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ham o‘z faoliyatini davom ettirib kelayotgan “Wiedergeburt” madaniyat markazining Toshkent, Farg’ona, Buxoro va Samarqandda ham bo‘limlari mavjud bo‘lib, nemislar madaniy merosni tiklash, ularning o‘ziga xosligini saqlashni maqsad qilgan holda, o‘zlarining madaniy-ma’rifiy faoliyatini yakshanba maktablari, ona tilini o‘rganish kurslari, milliy ansambllar, kutubxonalar va ko‘rgazmalar tashkil etish, diasporalar hayotiga bag’ishlangan radio va teleko‘rsatuvlar tashkil etishga yo‘naltirilgan. Shuningdek, an’anaviy marosimlarni qayta tiklashga katta ahamiyat bermoqda. 2002 yil iyul oyidan boshlab Markazni uning raisi Natalya Filippovna Kayzer boshqarib kelmoqda. U o‘z faoliyati davomida 2017-yilda Respublika baynalminal madaniyat markazining 25 yilligi munosabati bilan “Shuhrat” medali bilan taqdirlandi[127] .

[125] Керер Р. Р. // Московская консерватория от истоков до наших дней. 1866–2006. Биографический энциклопедический словарь. — М. 2007. — С. 233.
[126] https://mytashkent.uz/2010/09/02/natsionalnaya-ideya-i-nemtsyi-v-uzbekistane/n
[127] Xalq so’zi. 2017-yil 25-yanvar.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, O‘zbekistondagi nemis diasporasining vujudga kelishi uzoq davrlarga borib taqaladi. Ularning turli sohalardagi faoliyati davr siyosatiga mos holda amalga oshirilgan. Xususan, sovet davrida dastlabki vaqtlarda ularda ma’lum cheklovlar mavjud bo‘lgan bo‘lsa, 50-yillardan boshlab ularning o‘z madaniyatini namayon qilish va faoliyatiga ruxsat berilgan. Sovet O‘zbekistonida ko‘plab nemis diasporasi vakillari madaniyat sohasida faoliyat olib borgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. **Гитлин С.** Национальные отношения в Узбекистане: иллюзии и реальность. – Тель-Авив, 1998. – 458 с.

2. **Иноятова Д. М.** Немецкая диаспора Узбекистана: вехи истории: монография. – Ташкент: Turon-iqbol, 2019. – 408 с.

3. **Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ва Ўзбекистон ССР Министрлар Советида.** // Совет Ўзбекистони. – 1989. – № 257 (7 ноября). – С. 1.

4. **Интервью с Ириной Шур.** – 08.07.2025.

5. **Moskauer Deutsche Zeitung.** Rihter: istoki genialnosti [Elektron resurs]. – URL: https://ru.mdz-moskau.eu/rihter-istoki-genialnosti (murojaat sanasi: 30.11.2025).

6. **Керер Р. Р.** Московская консерватория от истоков до наших дней. 1866–2006: биографический энциклопедический словарь. – Москва, 2007. – С. 233.

7. **Mytashkent.uz.** Natsionalnaya ideya i nemtsy v Uzbekistane [Elektron resurs]. – URL: https://mytashkent.uz/2010/09/02/natsionalnaya-ideya-i-nemtsyi-v-uzbekistane/n (murojaat sanasi: 30.11.2025).

8. **Xalq so‘zi.** – 2017-yil 25-yanvar.

FRANSUZ ADABIYOTIDA PROVINSIYA VA QISHLOQ MENTALITETINING BADIIY IFODASI

Mo‘minova Hayitgul Yusuf qizi,

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: *Maqolada fransuz adabiyotida provinsiya va qishloq mentalitetining badiiy tasviri tahlil qilinadi. XIX-XX asrlarda Balzak, Flober, Zola, Mopassan va boshqa yozuvchilar asarlarida qishloq hayoti, provinsial jamiyat, shahar va qishloq qarama-qarshiligi keng yoritilgan. Tadqiqotda realizm va naturalizm oqimlari doirasida yaratilgan asarlar, psixologik tahlil usullari va ijtimoiy tanqid elementlari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *fransuz adabiyoti, provinsiya, qishloq mentaliteti, realizm, naturalizm, ijtimoiy tanqid.*

Аннотация: *В статье анализируется художественное изображение провинциального и сельского менталитета во французской литературе. В произведениях Бальзака, Флобера, Золя, Мопассана и других писателей XIX-XX веков широко освещены сельская жизнь, провинциальное общество, противопоставление города и деревни. В исследовании рассматриваются произведения, созданные в рамках реализма и натурализма, методы психологического анализа и элементы социальной критики.*

Ключевые слова: *французская литература, провинция, сельский менталитет, реализм, натурализм, социальная критика.*

Abstract: *The article analyzes the artistic representation of provincial and rural mentality in French literature. Works by Balzac, Flaubert, Zola, Maupassant and other writers of the 19th-20th centuries widely depict rural life, provincial society, and the contrast between city and countryside. The study examines works created within the framework of realism and naturalism, methods of psychological analysis and elements of social criticism.*

Keywords: *French literature, province, rural mentality, realism, naturalism, social criticism.*

Fransuz adabiyoti tarixida provinsiya va qishloq hayotining tasvirlanishi alohida ahamiyat kasb etadi. XIX asrdan boshlab yozuvchilar shahar va qishloq o'rtasidagi ijtimoiy, madaniy va psixologik farqlarni chuqur tahlil qila boshladilar. Bu mavzu romantizm, realizm va naturalizm oqimlari doirasida turli badiiy shakllarda namoyon bo'ldi.

Qishloq mentaliteti – bu markaziy shaharlardan uzoqda joylashgan hududlardagi odamlarning o'ziga xos fikrlash tarzi, qadriyatlari, turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlaridir. Fransuz adabiyotida bu mentalitet ko'pincha konservativlik, an'anaga sodiqlik, qarama-qarshi dunyoqarash va zamonaviy tsivilizatsiyadan uzoqlashish orqali tasvirlanadi.

Realizm davridagi provinsiya tasviri

XIX asr realizmi fransuz adabiyotida provinsiya hayotini eng to'liq aks ettirgan davrdir. Onore de Balzak o'zining "Inson komediyasi" siklida provinsial jamiyatni ijtimoiy anatomiya sifatida taqdim etdi. Uning "Yevgeniya Grande" (1833) romani provinsiya ahli orasidagi mol-mulk, oilaviy munosabatlar va meros masalalarini ochib beradi. J.Uotson ta'kidlaganidek, Balzak provinsial hayotni tasvirlashda moddiy madaniyat va ijtimoiy munosabatlarning o'zaro ta'sirini chuqur tahlil qilgan [1]. Balzak Somer shahrida yashaychi Grandening xasislik va boylik ortidagi ma'naviy qashshoqligini tasvirlash orqali provinsial burjuaziyaning haqiqiy portretini yaratdi.

Gyustav Flober "Madam Bovari" (1856) romanida provinsiya mentalitetining ziddiyatlarini yanada chuqurroq ochdi. Normandiya qishlog'ida yashayotgan Emma Bovari romantik orzular va provinsial reallik o'rtasidagi keskin qarama-qarshilikda nobud bo'ladi. T. Unvin qayd etganidek, Flober psixologik realizm usulida provinsiya muhitining inson ruhiga ta'sirini, intellektual va madaniy cheklanishlarni

ko'rsatgan [3]. Yonvil shaharchasi – bu yerda g'iybat, fikrlar bir xilligi va hayotning monotonligi hukmron – Emma uchun zindon bo'lib qoladi.

Naturalizm va qishloq hayotining ilmiy tasviri

Emil Zola naturalizm nazariyasini qo'llab, qishloq va provinsiya hayotini ilmiy determinizm nuqtai nazaridan tahlil qildi. U o'zining "Yer" (1887) romanida dehqonlar hayotining qo'pol realligini, yer-mulk uchun kurash, primitivlik va hayvoniy instinktlarni ochiq tasvirlaydi. R.Lehan ta'kidlaganidek, Zola irsiyat va muhit omillarining inson taqdirini qanday belgilashini ilmiy aniqlik bilan ko'rsatgan [5]. Naturalizmda qishloq hayoti ideallashtirilmagan, balki ijtimoiy muammolar, qashshoqlik, nodonlik va axloqiy tanazzul manbai sifatida ko'rsatiladi. Zola uchun qishloq – bu zamonaviy tsivilizatsiyadan ortda qolgan, tabiiy qonunlar hukmronlik qiluvchi muhitdir.

Mopassan novellalarida provinsial psixologiya

Gi de Mopassan o'z novellalarida provinsiya va qishloq aholisining psixologik xususiyatlarini mahorat bilan tasvirladi. "Turmush hikoyasi" (1883) romanida u Normandiya dvoryanligining tanazzulini, provinsial jamiyatdagi lichemerlik va madaniy yoxudlikni ko'rsatdi. Mopassan "Kumush tovuq", "Miss Harriet" kabi novellalarida ham provinsiya muhitining odamlarga psixologik ta'sirini ochib berdi. Mopassan asarlarida provinsiya ko'pincha konservatizm, xurofot, an'anaviy qadriyatlarga qattiq yopishib olish bilan tavsiflanadi. Uning qahramonlari – dehqonlar, mayda burjua vakillari, provinsial dvoryanlar – o'zlarining tor dunyoqarashi va aql-zakovatining chegaralanganligini namoyon qiladi.

Shahar va qishloq qarama-qarshiligi

Fransuz adabiyotida doimiy motiv sifatida shahar-qishloq dikotomiyasi namoyon bo'ladi. P. Ferguson ta'kidlaganidek, Parij – inqilob, tsivilizatsiya,

taraqqiyot, madaniy hayot markazi, provinsiya esa statik, konservativ, an'anaviy hayot timsoli sifatida qarshi qo'yiladi [4]. Balzakning ko'plab qahramonlari (masalan, "Yo'qolgan illyuziyalar" romanida Lyusyen Shardon) provinsiyadan Parijga kelishadi va bu ikki dunyo o'rtasidagi keskin farqni his etadilar. Ferguson o'z tadqiqotida Parij shahrining XIX asrdagi fransuz adabiyotida markaziy o'rin egallashini va bu shaharning inqilobiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydi [4]. Balzak, Flober va Zola asarlarida shahar va provinsiya o'rtasidagi ziddiyat asosiy ijtimoiy qarama-qarshiliklardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Biroq, ba'zi adiblar (masalan, Jorj Sand) qishloq hayotini ideallashtirib, uni soddalik, halollik va tabiiy go'zallik manbai sifatida taqdim etdilar. Sandning "Iblisning hovuzi" (1846) va boshqa pastorallari qishloq hayotini romantik nuqtai nazardan tasvirlab, shahar tsivilizatsiyasining salbiy oqibatlarini tanqid qildi.

Provinsiya mentalitetining asosiy xususiyatlari

Tadqiqot asosida provinsiya va qishloq mentalitetining quyidagi umumiy xususiyatlarini ajratish mumkin:

- **An'anaviylik va konservatizm:** O'zgarishlarga qarshilik, qadimiy odatlar va qadriyatlarga sodiqlik. T.Unvin ta'kidlaganidek, bu xususiyat XIX asr fransuz romanida doimiy tema sifatida namoyon bo'ladi [3].
- **Mahalliy jamiyat nazorati:** Provinsiyada g'iybat, ijtimoiy nazorat va jamoaviy fikr katta rol o'ynaydi.
- **Intellektual va madaniy cheklanganlik:** Provinsiya ko'pincha ta'lim va madaniyat imkoniyatlari cheklangan hudud sifatida tasvirlanadi. P. Ferguson qayd etganidek, Parij va provinsiya o'rtasidagi madaniy bo'shliq XIX asrda tobora kengayib borgan [4].
- **Iqtisodiy va ijtimoiy statiklik:** Zola asarlarida tasvirlanganidek, qishloq jamiyatida ijtimoiy harakatlanish qiyin, iqtisodiy munosabatlar an'anaviy va o'zgarmas [5].

- **Tabiiy muhit ta'siri:** Naturalistlar iqlim, landshaft va geografik sharoitlarning inson xarakteriga ta'sirini ta'kidladilar. R. Lehan ta'kidlaganidek, bu yondashuv XIX asr oxirida ilmiy determinizm g'oyalarining adabiyotga kirib kelishini ko'rsatadi [5].

Fransuz adabiyotida provinsiya va qishloq mentalitetining badiiy ifodasi murakkab va ko'p qirrali jarayon sifatida namoyon bo'ldi. XIX asr realizmi va naturalizmi bu mavzuni ijtimoiy tanqid va psixologik tahlil vositasiga aylantirdi. Balzak ijtimoiy anatomiya, Flober psixologik realizm, Zola ilmiy determinizm, Mopassan esa psixologik novella janrida provinsial hayotni to'liq tasvirladilar. T.Unvin ta'kidlaganidek, fransuz romani tarixida provinsiya va shahar o'rtasidagi ziddiyat asosiy mavzolardan biri bo'lib qoldi [3]. Provinsiya fransuz adabiyotida nafaqat geografik, balki madaniy va psixologik kategoriya sifatida ham muhimdir. U modernizatsiya jarayonidagi ziddiyatlarni, an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar to'qnashuvini, insonning o'z muhiti bilan munosabatlarini ko'rsatadi.

J.Uotson o'z tadqiqotida XIX asr fransuz adabiyotida moddiy madaniyat va provinsial hayot o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlab, Balzakdan Prustgacha bo'lgan davrdagi yozuvchilar provinsial muhitni tasvirlashda nafaqat ijtimoiy, balki moddiy-madaniy kontekstni ham e'tiborga olganligini ko'rsatadi [1]. XX asrda bu mavzu yangi shakl va mazmun kasb etib, ekzistensializm, modernizm va postmodernizm kontekstida davom etdi. S.Farmer ta'kidlaganidek, XX asr o'rtalarida fransuz qishlog'i keskin transformatsiyaga uchragan bo'lsa-da, qishloq mentaliteti va provinsial qadriyatlar zamonaviy Fransiyada muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda [2]. Fransuz yozuvchilarining provinsiya va qishloq mentaliteti haqidagi qarashlari o'z davrining ijtimoiy-siyosiy sharoitlari bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ular yaratgan badiiy obrazlar va psixologik tahlillar umuminsoniy ahamiyat kasb etadi. Bu asarlar odamning o'z muhiti, jamiyat va taqdiri bilan munosabatlarini tushunishda muhim hissa qo'shdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Watson J. Literature and Material Culture from Balzac to Proust: The Collection and Consumption of Curiosities. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 224 p.
2. Farmer S. Rural Inventions: The French Countryside after 1945. New York: Oxford University Press, 2020. 200 p.
3. Unwin T. (ed.) The Cambridge Companion to the French Novel: From 1800 to the Present. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 310 p.
4. Ferguson P.P. Paris as Revolution: Writing the Nineteenth-Century City. Berkeley: University of California Press, 1994. 261 p.
5. Lehan R.D. Realism and Naturalism: The Novel in an Age of Transition. Madison: University of Wisconsin Press, 2005. 312 p.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА

Шоев Иззатулло Хусенович
Бухарский государственный университет

Аннотация: *В статье рассматриваются особенности правовой системы Бухарского эмирата, а также акцентировано внимание на процессуальном положении свидетеля как одного из основных участников уголовного судопроизводства Бухарского эмирата. Также подробно проанализированы система и процедура применения уголовных наказаний, описаны места лишения свободы (зиндан) и надзор за его осуществлением.*

Ключевые слова: *казий, эмир, Бухарский эмират, правовая система, зиндан, жалобы, заявления, кази-аскар, кази-калон, нормы шариата, истец, ответчик, клятва, кушбеги, миршаб, хуна, свидетель.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Buxoro amirligida jinoyat protsessining asosiy ishtirokchilaridan biri sifatidagi guvohlarning protsessual maqomiga e’tibor*

qaratilib, Buxoro amirligi huquq tizimining o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, unda jinoiy jazolarni qo‘llash tizimi va tartibi, qamoqda saqlash joylari (zindon) tavsiflangan va ularning bajarilishi ustidan nazorat o‘rnatilganligi haqida batafsil tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *qozi, amir, Buxoro amirligi, huquq tizimi, zindon, shikoyat, bayon, qozi-asqar, qozi-kalon, shariat qonuni, da’vogar, javobgar, qasam, qushbegi, mirshab, xuna, guvoh.*

Abstract: *This article examines the specific features of the legal system of the Emirate of Bukhara, focusing on the procedural status of witnesses as one of the main participants in criminal proceedings in the Emirate of Bukhara. It also provides a detailed analysis of the system and procedure for applying criminal penalties, describing places of detention (zindan) and oversight of their implementation.*

Keywords: *qazi, emir, Emirate of Bukhara, legal system, zindan, complaints, statements, qazi-askar, qazi-kalon, Sharia law, plaintiff, defendant, oath, kushbegi, mirshab, khuna, witness.*

Введение. Правовая система Бухарского эмирата уделяет особое внимание процессу судебного разбирательства по уголовным делам, а также процессуальному положению свидетеля в уголовном судопроизводстве. Как отмечает Ю.Ф.Лунёв, «в уголовном судопроизводстве и судебном процессе не допускались в качестве свидетеля: несовершеннолетние, рабы, неверные, клеветники, провокаторы, лгуны, обманщики, судимые»[128].

Основная часть. По объёмным уголовным делам требовалось участие четырёх свидетелей. Сила свидетельских показаний двух женщин приравнивалась к одному аналогичному показанию мужчины. Согласно установленным правилам, свидетели рекомендовались для участия в судебном процессе со стороны обвинителя (истца) или жалобщика.

[128] Лунёв Ю.Ф. Государство и право узбекских ханств с XVI по XIX века. М., 2004. С. 105.

Для доставки свидетелей в суд обвинителю устанавливался конкретный срок. Для тех свидетелей, которые проживали в черте города, устанавливались одни сутки, и не более трёх суток – для живущих за городом. Если свидетели находились в отдалённых местах, то истцу к трём дням добавлялось столько времени, сколько было необходимо для доставки их в суд (т.е. для проезда к месту жительства свидетелей и возвращения с ними назад). Казий спрашивал у свидетелей о знании ими намаза или фарза, и, убедившись в их знаниях и удовлетворив запрос казия ответами на эти вопросы, они имели право свидетельствовать. Затем свидетель должен был подтвердить свои показания в судебном процессе присягой. Присяга состояла в произнесении слов «Валлаху, Биллаху, Таллаху», и дачи клятвы в судебном процессе при разъяснении увиденного и услышанного.

Следует отметить, что в случаях, когда дело представляло особую важность, оно рассматривалось самим эмиром. При этом рассмотрение дела не ограничивалось проверкой свидетелей. В данном случае эмир назначал доверенного чиновника, который без ведома свидетелей отправлялся к месту жительства свидетелей и там, собрав старейшин и имама, предлагал дать показания с принесением клятвы и, не утаивая правды, сообщить – действительно ли представленные в суд свидетели являются хорошими людьми (ходят ли они в мечеть, исполняют ли предписания Корана, не курят ли кальян и т.д.). Если кто-нибудь из них обвинял свидетеля в неблаговидном поступке, то показания такого свидетеля не принимались, а он отстранялся от участия в судебном процессе. Если опрашиваемые единогласно давали положительную характеристику поведению свидетелей по месту жительства, то посланец эмира, выбрав из них двух почтеннейших, заставлял их подтвердить под присягой свои показания. После этого под присягой принимались показания свидетелей и приобщались к данному делу[129].

[129] Сагдуллоев А., Аминов Б., Мавлонов У., Норқулов Н.. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. Тошкент, 2000. С. 202.

Принимая во внимание правовую пригодность показаний свидетеля, свидетель не подлежал отводу. Если в процессе судебного разбирательства между свидетелями возникали существенные противоречия в показаниях, когда они не подтверждались другими доказательствами, то свидетель привлекался к уголовной ответственности за дачу ложных показаний.

Следует отметить, что привлечение к уголовной ответственности за лжесвидетельство и за дачу ложных показаний, а также практика её применения начала применяться со времени правления Бухарским эмиратом Абдуллы-хана (1558-1598), когда арабы отсудили в казийском суде лошадей, представив в судебном процессе лжесвидетелей.

В случаях, когда аргументы обвинителя (истца) не подтверждались свидетельскими показаниями в судебном процессе, то он мог подтвердить их под присягой. Дальнейшее продолжение судебного процесса было возможно в случаях, если обвинитель (истец) под присягой давал обещание: первое, что найдёт ривоят, имеющий более высокую юридическую силу, чем доказательства, представленные ответчиком. Для представления суду такого аргумента (новых доказательств) казий для этих целей устанавливал для обвинителя (истца) срок не более трёх дней; второе, он должен был доказать, что свидетели подкуплены. На представление суду этого доказательства казий устанавливал срок для обвинителя (истца) в пределах одного часа.

Рассмотрев уголовное дело, казий требовал внесения вознаграждения за рассмотрение уголовного дела. Сумма взноса определялась объёмом уголовного дела и стоимостью иска. Если подсудимый не мог из-за материального состояния оплатить сумму установленного взноса, то он отправлялся в тюрьму. Первые три дня виновный содержался за счёт эмирской казны, а дальнейшее его содержание в тюрьме обеспечивалось за счёт обвинителя.

Лица, недовольные вынесенным казием приговором, имели право подать заявление кази-калону или эмиру. Приговор, вынесенный кази, мог отменить кази-калон, а приговор кази-калона – только эмир[130].

Вопросы, связанные с назначением и отбыванием наказания, от имени эмира бухарского осуществлял кушбеги. Эмир как глава государства мог истребовать судебные дела любой категории и лично разрешить исход дела или делегировать эти полномочия одному из своих сановников.

За тяжкие преступления применялись такие наказания, как конфискация имущества, изгнание с родины, повешение или отрубание головы мечом. По малозначительным преступлениям применялись такие наказания, как сбрасывание в яму на определённое время, заковывание в железные кандалы, нанесение телесных повреждений или денежный штраф.

В последний период существования Бухарского эмирата применялись в основном следующие виды наказаний: денежный штраф, битьё плеткой или плетью, сбрасывание в яму или зиндан, отправка на военную службу, пожизненное лишение свободы, содержание под стражей, вынесение высшей меры наказания. Меры наказания в виде нанесения телесных повреждений и штрафа применялись или как основное, или как дополнительное наказание.

Как отмечал Д.И.Логофет, эмир, исходя из своих полномочий, мог применять наказание «чор-ойна», т.е. нанесение ударов во все части тела. Согласно правилам, в процессе ударов плетью или палкой, чтобы заглушить крики подсудимого, исполнялась музыка. Приговор в виде высшей меры наказания утверждался эмиром[131].

В целях повышения эффективности применения наказаний, связанных со смертной казнью, исполнение наказания производилось рядом с дворцом эмира – Арком или в местах массового скопления людей. Народу заранее объявлялись дата и время слушания дела. Надзор за исполнением наказания

[130] Сами Мирза Абдал Азим. Таърих-и Салатин-и Мангитийа (История мангытских государей) / изд. текста, предисл., пер. и примеч. Л.М. Епифановой. М., 1962. С. 52.
[131] Логофет Д.И. Страна бесправия. Бухарское ханство и его современное состояние. СПб., 1909. С. 29.

осуществлял лично кушбеги. Перед исполнением наказания, скоплению народа давались сведения об осужденном и состав совершенного им преступления. Приказ об исполнении уголовного наказания передавался от кушбеги миршабу (наподобие нынешнего начальника органов внутренних дел) или тупчибаши (начальнику артиллерии) для последующего объявления народу. Затем жаллод (палач) исполнял назначенное наказание.

Основную часть уголовных дел рассматривал казийский суд бекств Бухарского эмирата. Как отмечает Ж.М.Шодиев, дела, мера наказания по которым предусматривала смертную казнь, представлялись самому эмиру. Отбывание наказания производилось в тюрьмах бекств. За нарушение дисциплины в отношениях между мужем и женой мужчина освобождался от ответственности[132].

Для проживавших в восточной части Бухарского эмирата туркменов при совершении убийства и умышленном нанесении телесных повреждений применялось наказание в виде кровного выкупа – хуна (т.е. выкуп за кровь). Предметом выкупа хуна обычно выступали деньги или скот. Цена выкупа хуна зависела от тяжести преступления и наступившего последствия.

Как указывает А.Ломакин, «по туркменскому обычаю, насилуемая женщина может убить насильника и при этом выкупа (хуна) не платить, если свидетельскими показаниями очевидцев или присягою благонадёжных лиц докажет, что убийство совершено ею как следствие попытки изнасиловать её.

Случаи убийств такого рода встречались сравнительно редко; обыкновенно в случаях изнасилования или попытки изнасиловать муж или родственники потерпевшей предъявляли иск о вознаграждении за бесчестие. Если обвиняемый отрекался от возводимого на него обвинения, то требовались доказательства. Доказательства: один свидетель-очевидец под

[132] Шодиев Ж.М. Бухоро амирлигини ташкил топиши ва давлат тузуми: дис. … канд. юрид. наук. Ташкент, 2008. С. 146.

присягою или два благонадёжных свидетеля-очевидца, без присяги. При неимении свидетелей давалась очистительная присяга обвиняемому.

Летом 1896 года, на сессии Чрезвычайного съезда народных судей, с жительницы аула Магомед-Ораз (Атекского приставства), убившей одноаульца, пытавшегося изнасиловать её, родственники убитого требовали выкуп, ссылаясь на то, что она не может доказать, что убитый хотел её изнасиловать. Обвиняемая доказала, что она предупреждала несколько раз убитого и его родственников, что если он не прекратит своих ухаживаний, то она убьёт его, но, тем не менее, свидетельскими показаниями не смогла доказать, что причиною убийства, действительно, была попытка изнасиловать её.

Суд по требованию родственников убитого предложил обвиняемой представить 2-х свидетелей, которые приняли бы присягу в том, что они убеждены, что обвиняемая показывает правду. Свидетели были выставлены, но дело до присяги не было доведено вследствие того, что стороны согласились примириться на условии, что, вместо присяги, родственники женщины уплатят половину обычного выкупа»[133].

Третий правитель из узбекской династии Мангытов, Шахмурад, правивший Бухарским эмиратом в 1785-1800 гг., провёл реформу судебной системы Бухарского эмирата. Судебная система соответствовала законам мусульманского шариата и нравственности. Согласно одним сведениям, суд заседал по понедельникам и пятницам. Каждый судья имел на руках книги, написанные Шахмурадом. Можно предположить, что это были книги по юриспруденции, но, к сожалению, труды Шахмурада не сохранились.

При Шахмураде был создан Верховный суд, в работе которого принимали участие 40 учёных в области фикха (мусульманской юриспруденции). Значение реформ в судебной сфере заключалось в том, что в

[133] Ломакин А. Обычное право туркмен (адат). Асхабад, 1897. С. 78.

судебном процессе должны были участвовать как обвиняемый, так и потерпевший. Кроме того, эмир Шахмурад учредил должность кази-аскара[134].

При восьмом правителе из узбекской династии Мангытов, Музаффаре, правившем Бухарским эмиратом в 1860-1885 гг., судебная и государственная система пришли в состояние хаоса и произвола. Как отмечает Ахмад Дониш, «после двух-трёх первых военных побед высокомерие фараона ударило ему в голову. Он, кроме себя, никого в мире не признавал и стал приравнивать повеления шариата к своим желанием. Например, того, кто украл мелкую монету, подвергал смерти, а того, кто убивал, вовсе не преследовал. И людей за мелкие преступления заточали в тюрьму. И самый малый срок был три года, и больше того – семь лет. Поскольку тюрьмы были полны узниками, то их выводили и убивали целыми толпами. Большую часть правителей времени своего отца он убил, конфисковал их имущество и полностью разорил»[135].

Заключение. Таким образом, можно сделать вывод о том, что особенности правовой системы Бухарского эмирата заключалось в том, что оно осуществлялось на основе норм шариата и такое положение дел просуществовало вплоть до установления протектората России над Бухарским эмиратом.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. **Дониш А.** История Мангытской династии. – Душанбе, 1967. – — с.

2. **Логофет Д. И.** Страна бесправия. Бухарское ханство и его современное состояние. – СПб.: Типография А. С. Суворина, 1909. – — с.

3. **Ломакин А.** Обычное право туркмен (адат). – Асхабад, 1897. – — с.

4. **Лунёв Ю. Ф.** Государство и право узбекских ханств с XVI по XIX века. – М.: Норма, 2004. – — с.

5. **Ражабов Қ.** Амир Шохмурод ёхуд «амири маъсум» // Бухоро мавжлари. – 2006. – № 1. – Б. — .

[134] Ражабов Қ. Амир Шохмурод ёхуд «амири маъсум» // Бухоро мавжлари. 2006. № 1. С. 42.
[135] Дониш А. История мангытской династии. Душанбе, 1967. С. 42.

6. **Сагдуллоев А., Аминов Б., Мавлонов У., Норқулов Н.** Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. – Тошкент, 2000. – — б.

7. **Сами Мирза Абдал Азим.** Таърих-и Салатин-и Мангитийа (История мангытских государей) / изд. текста, предисл., пер. и примеч. Л. М. Епифановой. – М., 1962. – — с.

7. **Шодиев Ж. М.** Бухоро амирлигини ташкил топиши ва давлат тузуми: дис. … канд. юрид. наук. – Ташкент, 2008. – — с.

THE EFFECTIVENESS OF AI-POWERED VOCABULARY APPS IN SECONDARY ENGLISH LEARNING

Zulfizar Qo‘chqorova

Fergana state university

Isoqjonova Guljahon Doniyor qizi

Fergana state university

Annotatsiya. *Ushbu maqola o‘rta ta’limdagi ingliz tili o‘quvchilarida sun’iy intellekt asosidagi lug‘at o‘rganish ilovalari samaradorligini o‘rganadi. Real dars jarayonidan olingan ma’lumotlar, zamonaviy pedagogik nazariya va xalqaro tadqiqotlarga tayangan holda, tadqiqot sun’iy intellektning so‘z yodlashni, o‘quvchilar motivatsiyasini, talaffuz aniqligini va o‘quvchining mustaqil o‘rganish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilashini ko‘rsatadi. Maqolada, shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi o‘qitishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar, cheklovlar va o‘qituvchining o‘zgarib borayotgan roli ham muhokama qilinadi.*

Kalit so‘zlar. *Sun’iy intellekt (AI), lug‘at o‘zlashtirish, o‘rta ta’lim, moslashuvchan o‘qitish, til o‘rganish texnologiyalari, o‘quvchi motivatsiyasi, talaffuzni yaxshilash, raqamli pedagogika, sun’iy intellekt asosidagi ilovalar*

Аннотация. *В данной статье рассматривается эффективность приложений для изучения лексики, работающих на основе искусственного*

интеллекта, в обучении английскому языку учащихся средней школы. На основе реальных данных из школьных занятий, современной педагогической теории и международных исследований показано, что искусственный интеллект значительно повышает запоминание слов, мотивацию учащихся, точность произношения и их учебную автономию. В статье также обсуждаются возникающие трудности, ограничения и меняющаяся роль учителя в условиях обучения с использованием AI-технологий.

Ключевые слова. *Искусственный интеллект (AI), усвоение лексики, среднее образование, адаптивное обучение, технологии изучения языков, мотивация учащихся, улучшение произношения, цифровая педагогика, Приложения на основе AI.*

Annotation. *This article examines the effectiveness of AI-powered vocabulary learning applications in secondary English education. Based on realistic classroom data, modern pedagogical theory, and international research, the study demonstrates that artificial intelligence significantly improves vocabulary retention, learner motivation, pronunciation accuracy, and learner autonomy. The article also discusses challenges, limitations, and the evolving role of the teacher in AI-based learning.*

Key words. *Artificial Intelligence (AI), vocabulary acquisition, secondary education, adaptive Learning, language learning technologies, learner Motivation, pronunciation improvement, digital pedagogy, AI-Powered applications*

Vocabulary mastery plays a central role in second language acquisition. Without adequate lexical knowledge, learners cannot effectively develop reading, writing, listening, or speaking skills. Traditional vocabulary teaching in secondary schools is often based on memorization, word lists, translation, and repetition. Although such methods provide some results, they often fail to ensure long-term retention and sustained learner motivation [4;29]. With the rapid development of digital

technology and artificial intelligence, new approaches to vocabulary acquisition have emerged.

Artificial intelligence in education allows learning systems to analyze learner behavior, adapt content, provide instant feedback, and personalize instruction. In English language teaching, AI-powered vocabulary applications have become especially popular among secondary school learners. These apps combine spaced repetition algorithms, gamification, pronunciation evaluation, and chatbot-based conversation to support vocabulary development [3;45].

Artificial intelligence is defined as the ability of machines to simulate human intelligence, including learning, reasoning, problem-solving, and language processing [1;112]. In language education, AI systems rely heavily on machine learning, natural language processing, and speech recognition technologies to adapt instruction to individual learners.

As AI becomes more widespread in education, ethical considerations must be addressed. Responsible teachers should ensure:

1)Data privacy and protection of student information

2)Age-appropriate use of AI tools

3)Avoiding overdependence on digital devices

4)Promoting a balance between human interaction and technology

AI should enhance, not replace, the teacher–student relationship. Human teachers remain essential for emotional support, cultural understanding, and higher-level cognitive instruction.

From a psycholinguistic perspective, vocabulary acquisition requires repeated exposure, meaningful contextualization, retrieval practice, and active usage. According to Nation, words must be encountered multiple times in varied contexts for successful acquisition [2;63]. AI-powered vocabulary apps support these principles through adaptive repetition systems and contextual exercises.

AI-powered vocabulary applications used in secondary education can be divided into several main categories. The first category includes adaptive vocabulary

platforms that automatically adjust difficulty levels based on learner performance. If a student frequently struggles with phrasal verbs, the system increases practice in that area [5;71]. Successful implementation of AI-powered vocabulary applications requires thoughtful integration into the school curriculum. Instead of using apps randomly, teachers should align vocabulary items in AI tools with unit objectives, textbook themes, and CEFR level requirements. For example: During a unit on "Healthy Lifestyle," teachers may assign vocabulary such as balanced diet, nutrients, stamina, symptoms in the AI app. Before a reading lesson, teachers can pre-teach key vocabulary through AI apps to activate background knowledge. After writing tasks, students can use AI tools to review topic-related vocabulary and reinforce collocations such as make progress, take responsibility, raise awareness. Curriculum-based integration ensures that digital vocabulary learning supports classroom instruction rather than functioning as an isolated activity.

The second category consists of intelligent flashcard systems that use spaced repetition algorithms. These apps determine the optimal moment for reviewing each word, ensuring that difficult vocabulary appears more frequently while mastered items appear less often [6;78].

The third category includes chatbot-based vocabulary applications. These platforms simulate real-life conversations and encourage learners to use new words in communicative situations. Chatbots reduce fear of making mistakes and allow unlimited practice without social pressure [7;51]. A classroom-based study was conducted with 30 Grade 8 students over a three-week period. Before the introduction of the AI-powered vocabulary application, students completed a diagnostic vocabulary test. The average score was 52%, with the highest score being 78% and the lowest 31%. After three weeks of daily ten-minute AI-assisted vocabulary practice, the post-test results showed a significant increase. The average score rose to 89%, the highest to 98%, and the lowest improved to 67%. This demonstrates an average improvement of 37 percentage points, confirming the strong impact of AI-assisted learning [6;78].

Learner motivation was also measured among Grade 9 students. Prior to using the AI application, only 28% of students described their motivation as high, while 49% reported moderate motivation and 23% demonstrated low motivation. After four weeks of AI-based vocabulary practice, the proportion of highly motivated students increased to 71%, while the number of low-motivation students dropped to only 5% [9;22]. These findings confirm that gamification and personalized feedback significantly strengthen learner engagement.

In one Grade 7 class, students used a voice-recognition vocabulary application for pronunciation training over four weeks. At the initial stage, pronunciation accuracy averaged 61%. By the end of the experiment, it reached 87%. The AI system evaluated stress, intonation, and segmental pronunciation, providing immediate corrective feedback [8;94]. As a result, students demonstrated improved confidence and greater fluency in oral communication.

AI-powered vocabulary applications contribute not only to linguistic development but also to the psychological well-being of learners. Students experience reduced language anxiety, higher self-confidence, and increased emotional involvement in learning activities [9;22]. From a pedagogical perspective, teachers benefit from automated progress tracking, individualized diagnostics, and error analysis. This allows educators to apply data-driven instruction and focus class time on communicative activities rather than mechanical drills [5;71].

Despite its advantages, the use of AI-powered vocabulary applications also presents several challenges. One of the main issues is digital inequality. Not all students have equal access to smartphones, tablets, or stable internet connections, particularly in rural regions. Another limitation is the risk of overdependence on technology. Excessive reliance on apps may weaken traditional learning strategies such as dictionary use, peer interaction, and handwritten note-taking. Therefore, AI tools must be used as supplements rather than replacements for traditional teaching. In AI-supported learning environments, the teacher’s role shifts from information transmitter to learning facilitator and mentor. Teachers must guide students in

responsible technology use, integrate AI tools with curriculum objectives, interpret learning analytics, and provide human feedback that AI cannot replace.

The findings of this study confirm that AI-powered vocabulary applications significantly enhance secondary English learning by improving vocabulary retention, pronunciation accuracy, learner motivation, and autonomy. When integrated responsibly, these tools support both cognitive and emotional aspects of learning. However, issues related to digital inequality, overdependence, and pedagogical balance must be carefully managed. Ultimately, artificial intelligence should be viewed as a powerful assistant to the teacher rather than a replacement.

References

1. Dörnyei Z. Motivation in Language Learning. Oxford: Oxford University Press, 2001. – 312 p.

2. Fryer L., Carpenter R. Bots as Language Learning Tools. CALICO Journal, 2017. – P. 45–67.

3. Godwin-Jones R. Emerging Technologies for Language Learning. Language Learning & Technology, 2018. – P. 34–56.

4. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 280 p.

5. Li X., Zhao Y. AI in Pronunciation Assessment. TESOL Quarterly, 2020. – P. 88–102.

6. Nation I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 540 p.

7. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. New York: Pearson, 2016. – 1150 p.

8. Thornbury S. How to Teach Vocabulary. London: Longman, 2002. – 192 p.

9. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. Paris: UNESCO, 2021. – 86 p.

TA’LIM TURLARI VA TA’LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI

Yoqubaliyeva Dilafro‘z Payzidin qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Jabborova Shodiyona Abduvali qizi
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida qo‘llaniladigan ta’lim turlari, ularning mazmuni, maqsadi va funksional imkoniyatlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’limni tashkil etish shakllari — an’anaviy, noan’anaviy va innovatsion yondashuvlar doirasida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda O‘zbekiston ta’lim tizimida joriy etilayotgan yangicha mexanizmlar, o‘quv jarayonini samarali tashkil etishning didaktik talablari ham yoritilgan. Maqola ta’lim jarayonining sifatini oshirish, o‘quvchilar faolligini ta’minlash va bo‘lajak pedagoglar uchun metodik ko‘rsatmalarni shakllantirishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlat: *ta’lim turlari, ta’lim shakllari, uzluksiz ta’lim, innovatsion ta’lim, masofaviy ta’lim, an’anaviy ta’lim, o‘quv jarayoni, didaktika, dars, o‘qitish metodlari.*

Аннотация: *В статье на основе научных источников анализируются виды образования, используемые в современной системе образования, их содержание, цели и функциональные возможности. Также рассматриваются формы организации образования – традиционные, нетрадиционные и инновационные. В исследовании освещаются новые механизмы, внедряемые в систему образования Узбекистана, дидактические требования к эффективной организации образовательного процесса. Целью статьи является повышение качества образовательного процесса, обеспечение активности студентов и разработка методических рекомендаций для будущих учителей.*

Ключевые слова: *виды образования, формы обучения, непрерывное образование, инновационное образование, дистанционное обучение, традиционное образование, образовательный процесс, дидактика, урок, методы обучения.*

Abstract: *This article analyzes the types of education used in the modern education system, their content, purpose and functional capabilities based on scientific sources. It also examines the forms of education organization - traditional, non-traditional and innovative approaches. The study also highlights the new mechanisms introduced in the education system of Uzbekistan, the didactic requirements for the effective organization of the educational process. The article is aimed at improving the quality of the educational process, ensuring student activity and formulating methodological guidelines for future teachers.*

Keywords: *types of education, forms of education, continuing education, innovative education, distance learning, traditional education, educational process, didactics, lesson, teaching methods.*

Kirish: Ta’lim jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri bo‘lib, inson kapitalini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta’lim tizimida ta’lim turlari va ta’limni tashkil etish shakllarining to‘g‘ri tanlanishi o‘quv jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy didaktik mezonlardan biridir. Pedagogika fanida ta’lim jarayoni mazmuni, shakli va metodlari uzviy bog‘liq bo‘lib, ular o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi (J. Dewey, V. Vygotskiy, A. Avloniy va boshqalar).

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish sharoitida an’anaviy ta’lim shakllari bilan birga masofaviy, aralash va modulli ta’lim kabi yangi yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda. Shu bois ta’lim turlari va ta’limni tashkil etish shakllarini chuqur o‘rganish, ularni ta’lim amaliyotida samarali qo‘llash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism: Pedagogika fanida ta’lim turlari o‘quv jarayonining maqsadi, mazmuni va bajaradigan funksiyalariga ko‘ra turlicha tasniflanadi. Ilmiy

adabiyotlarda (V. Bespalko, Yu. Babanskiy, B. Ziyomuhammedov) quyidagi asosiy ta’lim turlari ko‘p uchraydi:

1. An’anaviy (kunduzgi) ta’lim

Bu ta’lim turi o‘quvchilarning o‘quv muassasasida o‘qituvchi rahbarligida muntazam qatnashishini nazarda tutadi. Uning asosiy xususiyatlari: yuzma-yuz muloqot, darsning aniq rejasi, frontal o‘qitish usullari, o‘quvchi faoliyatining o‘qituvchi tomonidan boshqarib borilishi. Bugungi kunda maktab va oliy ta’lim tizimining asosiy qismi shu turga asoslanadi.

2. Masofaviy ta’lim

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivoji masofaviy ta’limning keng joriy etilishiga sabab bo‘ldi. Masofaviy ta’limda o‘quv jarayoni internet platformalari, videodarslar, webinarlar, interaktiv topshiriqlar orqali tashkil qilinadi. UNESCO ta’rifiga ko‘ra, masofaviy ta’lim geografik masofani bartaraf etuvchi ta’lim modelidir. Pandemiya davrida butun dunyo tajribasi bu ta’lim turining samaradorligini yanada oshirdi.

3. Kechki va sirtqi ta’lim

Ishlaydigan yoki kunduzgi o‘qishga imkoniyati bo‘lmagan shaxslar uchun mo‘ljallangan. O‘qish mustaqil ta’lim olish va ma’lum davrlarda tashkil etiladigan dars mashg‘ulotlari asosida olib boriladi. O‘zbekistonning oliy ta’lim tizimida bu ta’lim turi keng qo‘llaniladi.

4. Aralash (blended learning) ta’lim

An’anaviy va masofaviy ta’limning uyg‘unlashgan modeli. U o‘quvchilarning mustaqil ishlashini, raqamli resurslardan foydalanishini kuchaytiradi. Ta’lim sifatini oshirishda ko‘plab pedagog olimlar tomonidan eng samarali yondashuvlardan biri sifatida ko‘riladi.

5. Inkluziv ta’lim

Maxsus ehtiyojli bolalar uchun teng imkoniyat yaratishga qaratilgan ta’lim turi. Bu model BMTning “Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiyada belgilangan tamoyillarga asoslanadi.

Ta’limni tashkil etish shakllari: Ta’lim shakllari o‘quv jarayonining tashkiliy tomonini belgilaydi. Didaktik adabiyotlarda (K. Ushinskiy, Sh. Amonashvili, P. Galperin) ta’lim shakllari quyidagicha tasniflanadi:

1. Dars – ta’limning asosiy shakli

An’anaviy maktabda dars o‘quv jarayonini tashkil etishning markaziy shaklidir. Dars quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

- ✓ maqsad qo‘yish;
- ✓ yangi bilimlarni bayon qilish;
- ✓ mustahkamlash;
- ✓ amaliy mashqlar;
- ✓ nazorat va baholash.

O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi bevosita muloqot o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

2. Seminar mashg‘ulotlari

Asosan oliy ta’limda qo‘llanadi. Seminarlar talabalarda analitik fikrlash, mustaqil izlanish va muloqot ko‘nikmalarini shakllantiradi.

3. Amaliy mashg‘ulotla

Nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etish maqsadida tashkil etiladi. Texnika, tibbiyot, pedagogika kabi sohalarda juda muhim.

4. Ma’ruza

O‘qituvchi tomonidan o‘quv materialining tizimli bayoni. Olimlar ma’ruza ta’limning eng qadimiy, lekin haligacha samarali shakli ekanini ta’kidlashadi.

5. Mustaqil ta’lim

Talaba yoki o‘quvchining mustaqil ravishda topshiriq bajarishi, adabiyotlar bilan ishlashi, onlayn resurslardan foydalanishi. Zamonaviy pedagogikada mustaqil ta’limning ulushi kundan-kunga ortib bormoqda.

6. Innovatsion ta’lim shakllari

loyiha asosida o‘qitish (project-based learning),

modul asosida o‘qitish,

klaster darslar,

STEAM yondashuvi,

interfaol metodlar (debat, aqliy hujum, guruhli ish).

Bu shakllar o‘quvchining faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa: Ta’lim turlari va ta’lim shakllarining xilma-xilligi zamonaviy ta’lim tizimining moslashuvchanligini ta’minlaydi. Har bir ta’lim turi va shakli o‘zining didaktik imkoniyatlari, afzalliklari hamda qo‘llash mezonlariga ega. O‘qituvchining vazifasi — o‘quvchilar yosh xususiyatlari, ta’lim mazmuni va zamonaviy talablarni inobatga olgan holda eng samarali ta’lim turini va shaklini tanlashdir. To‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, faolligi va kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ziyomuhammadov, B., To‘rayeva, G. Pedagogika. — Toshkent: O‘zbekiston, 2019.

2. Yo‘ldoshev, J., Usmonov, S. Pedagogika nazariyasi va tarixi. — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.

3. Besplako, V.P. Pedagogicheskiye texnologii. — Moskva: Pedagogika, 2004.

4. Vygotskiy, L.S. Myshleniye i rech. — Moskva: Pedagogika, 1996.

5. Dewey, J. Democracy and Education. — New York: Macmillan, 1916.

6. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. — Paris, 2016.

SHAKESPEAREAN TRAGEDIES AND THEIR ARTISTIC FEATURES

Jaloldinova Khushnoza Niyozmamat qizi,

FSU

Abstract: *This article explores the artistic, structural, and philosophical features of Shakespearean tragedy through the examples of Hamlet and other major works. It examines the psychological depth of Shakespeare's characters, the evolution of the tragic hero, and the tension between internal dilemmas and external forces that define the tragic outcome. The study also discusses interpretations by leading English scholars and emphasizes Shakespeare's profound and lasting contributions to world literature.*

Keywords: *tragedy, dramaturgy, Shakespeare, Hamlet, tragic hero, conflict, psychological depth.*

Аннотация*: В статье анализируются художественные, структурные и философские особенности шекспировской трагедии на примере «Гамлета» и других ключевых произведений. Рассматривается психологическая глубина персонажей, развитие образа трагического героя и взаимодействие внутренних и внешних конфликтов, определяющих трагический финал. Также изучаются интерпретации известных английских литературоведов и подчеркивается значительный вклад Шекспира в мировую литературу.*

Ключевые слова: *трагедия, драматургия, Шекспир, Гамлет, трагический герой, конфликт, психологизм.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola Shekspir tragediyalarining badiiy, strukturaviy va falsafiy xususiyatlarini Gamlet va boshqa muhim asarlar misolida tahlil qiladi. Unda fojeali qahramonning ruhiy olami, Shekspir obrazlarining psixologik chuqurligi hamda ichki va tashqi ziddiyatlarning fojiali yakunni shakllantirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, ingliz adabiyotshunoslarining qarashlari tahlil qilinib, Shekspir ijodining jahon adabiyotiga ko'rsatgan beqiyos ta'siri ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *tragediya, dramaturgiya, Shekspir, Gamlet, fojeali qahramon, ziddiyat, psixologik tahlil.*

INTRODUCTION

William Shakespeare stands as the most influential dramatist of the Renaissance era, and his tragedies continue to shape the foundations of world dramatic literature. His

works portray the conflict between human aspiration and the forces of destiny, revealing characters who confront moral dilemmas, emotional turbulence, and the consequences of flawed judgment. The term “tragedy,” originating from the Greek tragoidia, historically referred to ritual performance, yet Shakespeare transformed it into a profound artistic medium for exploring human consciousness and ethical struggle. Scholars such as Allardyce Nicoll affirm that Shakespearean tragedy dramatizes the enduring confrontation between individual will and overwhelming external circumstances, marking a significant turning point in the evolution of Western dramaturgy [6.54.]. Through tragedies such as Hamlet, Othello, Macbeth, and King Lear, Shakespeare established an enduring artistic model in which psychological conflict and philosophical inquiry merge to reveal the complexities of human nature [3.112.].

Shakespeare’s tragedies are defined by their artistic richness, where emotional intensity and intellectual depth exist in harmony. Rather than strictly adhering to classical unities, Shakespeare constructs expansive dramatic worlds in which characters wrestle with moral uncertainty, ambition, fear, betrayal, and the fragility of human judgment. Harold Bloom observes that Shakespearean characters think and feel with a vividness that helped shape the modern understanding of psychological experience, making their internal conflicts central to the tragic form [1.211.]. The artistic force of tragedy emerges from the universalization of personal suffering through poetic language, symbolic imagery, and complex metaphorical expression. Disorder within the natural and political realms often mirrors disorder within the human soul, creating a multilayered tragic atmosphere that exposes moral instability. G. Wilson Knight emphasizes that Shakespeare’s tragedies penetrate the deepest layers of emotional and spiritual conflict, revealing humanity as both noble and profoundly vulnerable [7.133.]. Through this fusion of poetic beauty, psychological realism, and philosophical exploration, Shakespeare achieved a form of tragedy unmatched in its emotional and intellectual resonance.

The tragic hero lies at the center of Shakespearean tragedy, not merely as a passive victim of fate but as an individual whose downfall results from the interaction between personal imperfection and external pressure. A. C. Bradley notes that each Shakespearean hero possesses a defining flaw—hamartia—that shapes his destiny and inevitably leads to catastrophe [2.78.]. Hamlet's hesitation, Macbeth's unrestrained ambition, and Othello's destructive jealousy illustrate how a single emotional or psychological trait can evolve into a force that overwhelms the hero's reason and stability. According to John Dover Wilson, the paradox of Shakespearean tragedy is that the hero's greatest strength becomes the very source of his destruction; qualities that elevate him above ordinary people become elements that render him vulnerable to collapse [8.52.]. The fall of the tragic hero extends beyond personal suffering, influencing the broader moral and social order and reflecting Shakespeare's belief that individual destiny is inseparable from communal fate. Through this structure, Shakespeare exposes the universality of human imperfection and the profound consequences of flawed reasoning, emotional excess, and moral blindness.

Hamlet remains Shakespeare's most intellectually complex tragedy, shaped by the interplay of doubt, duty, and the search for truth. Hamlet's internal struggle arises from the tension between moral reflection and the demand for decisive action. His quest to uncover the truth about his father's murder confronts him with existential uncertainty, spiritual anxiety, and the recognition that the world is filled with deception and instability. Maynard Mack argues that Hamlet's tragedy emerges from his attempt to impose absolute clarity upon a reality governed by ambiguity, creating a deep internal conflict that ultimately leads to catastrophic consequences [5.101.]. The external obligation to avenge his father intensifies Hamlet's inner turmoil, causing hesitation and emotional fragmentation. As the boundaries between moral responsibility and personal doubt blur, Hamlet's indecision contributes to political collapse, familial destruction, and the downfall of the Danish state. Through this layered conflict, Shakespeare demonstrates how unresolved inner turmoil can

reshape the external world, illustrating the profound relationship between individual psychology and collective fate.

Conclusion: Shakespearean tragedy endures because it exposes the essential tensions that define human experience. Through the psychological complexity of his characters and the philosophical depth of their conflicts, Shakespeare redefined the tragic genre as a space for examining moral uncertainty, emotional struggle, and the fragile balance between desire and duty. English scholars frequently note that tragedies such as Hamlet remain relevant because they illuminate universal aspects of human nature, including doubt, fear, ambition, guilt, and the relentless pursuit of truth. Shakespeare's tragedies continue to shape literary scholarship, theatrical performance, and cultural understanding, maintaining their status as timeless works that reveal the profound realities of human existence.

References

1. Bloom H. *Shakespeare: The Invention of the Human*. – New York: Riverhead Books, 1998.
2. Bradley A. C. *Shakespearean Tragedy*. – London: Macmillan, 1904.
3. Butcher S. H. *Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art*. – London: Macmillan, 1932.
4. Leavis F. R. *The Common Pursuit*. – London: Chatto & Windus, 1952.
5. Mack M. *King Lear in Our Time*. – Berkeley: University of California Press, 1965.
6. Nicoll A. *The Theory of Drama*. – London: Harrap, 1962.
7. Wilson Knight G. *The Wheel of Fire*. – London: Methuen, 1949.
8. Wilson J. D. *What Happens in Hamlet*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1935.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH

Jumaniyozova Donoxon Olimboyevna

Urgancha davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Maqolada kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonida shaxsning bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlarini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirishga qaratilganligi ta’kidlanadi. Maqolada bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning samarali usullari, jumladan loyiha asosida o‘qitish, simulyatsiya va reflektiv amaliyot, shuningdek, kompetensiyalarga asoslangan baholash mexanizmlari ko‘rib chiqilgan. Kompetensiyaviy tayyorgarlik bo‘lajak pedagoglarni nafaqat nazariy bilim bilan, balki real pedagogik faoliyatga tayyorlaydigan amaliy ko‘nikmalar bilan ta’minlashga xizmat qilishi aniqlangan.*

Annotation: *The article analyzes the theoretical and practical aspects of preparing future teachers for professional activity based on the competency-based approach. It is emphasized that the competency-based approach in the educational process is aimed at the integrated development of an individual’s knowledge, skills, and personal qualities. The article examines effective methods for preparing future teachers, including project-based learning, simulation, and reflective practice, as well as competency-based assessment mechanisms. It has been determined that competency-based training equips future teachers not only with theoretical knowledge but also with practical skills necessary for real pedagogical activity.*

Аннотация: *В статье анализируются теоретические и практические аспекты подготовки будущих педагогов к профессиональной деятельности на основе компетентностного подхода. Подчёркивается, что компетентностный подход в образовательном процессе направлен на интегрированное развитие знаний, умений и личностных качеств учащегося.*

В статье рассматриваются эффективные методы подготовки будущих педагогов, включая проектное обучение, симуляции и рефлексивную практику, а также механизмы оценки, основанные на компетенциях. Установлено, что компетентностная подготовка обеспечивает будущих педагогов не только теоретическими знаниями, но и практическими навыками, необходимыми для реальной педагогической деятельности.

Kalit so‘zlar: *kompetensiyaviy yondashuv, bo‘lajak pedagoglar, kasbiy faoliyat, ta’lim jarayoni, kompetensiyalar*

Keywords: *competency-based approach, prospective teachers, professional activity, educational process, competencies*

Ключевые слова: *компетентностный подход, будущие педагоги, профессиональная деятельность, образовательный процесс, компетенции*

Kirish: Zamonaviy ta’lim jarayoni doimiy o‘zgarishlarga duch kelmoqda. Globalizatsiya, ilm-fan va texnologiyalar rivoji natijasida pedagogik faoliyat talablarining keskin oshishi, o‘qituvchilardan nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalar, shaxsiy va kommunikativ sifatlarni ham talab qilmoqda. Shu sababli, pedagogik ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etish va bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning samarali metodlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Kompetensiyaviy yondashuv aynan shunday ehtiyojlardan kelib chiqib rivojlangan pedagogik konsepsiyalardan biri hisoblanadi. Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonida o‘quvchilar va bo‘lajak mutaxassislarning bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlarini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu yondashuv nafaqat ma’lum bir fan bo‘yicha bilimlarni o‘rgatish, balki amaliy faoliyatda zarur bo‘lgan kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan. Shu bois kompetensiyalarga asoslangan ta’lim bo‘lajak pedagoglarni real pedagogik vaziyatlarga tayyorlash, ularning ijodiy fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Bugungi kunda pedagogik ta’limda asosiy e’tibor shaxsning kasbiy tayyorgarligi va professional

malakasini oshirishga qaratilgan. Kompetensiyaviy yondashuv bo‘yicha tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘qituvchining amaliy ko‘nikmalarini, kommunikativ va ijtimoiy qobiliyatlarini mustahkamlash bilan birga, ularning doimiy o‘zini rivojlantirish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu sababli, kompetensiyaviy yondashuv bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning zamonaviy va samarali vositasi sifatida qaraladi. Ushbu maqolada kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari, pedagogik faoliyatga tayyorlashdagi amaliy usullari va kompetensiyalarni baholash mexanizmlari tahlil qilinadi hamda bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi uning ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Adabiyotlar tahlili: Kompetensiyaviy yondashuv asosida pedagogik tayyorgarlik masalalari ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Masalan, J. Shulmanning pedagogik kompetensiyalar nazariyasi pedagogik bilim, metodik ko‘nikmalar va shaxsiy sifatlarning integratsiyalashgan rivojlanishini ta’kidlaydi. Shulman pedagogik tayyorgarlikda nafaqat fan bilimlariga, balki ularni amaliyotda qo‘llash qobiliyatiga e’tibor qaratish zarurligini bildiradi. Shu bilan birga, E. P. Spenser va R. Boyats pedagogik kompetensiyalarni amaliy va shaxsiy komponentlar bilan bog‘lashni tavsiya qiladi, bu esa bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy moslashuvchanligini oshiradi. Milliy tadqiqotlar sohasida O‘zbekiston olimlari ham pedagogik ta’limni kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Xususan, S. X. Qodirov va Z. A. Axmedova bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda loyiha asosidagi o‘qitish va amaliy stajirovkalar samaradorligini tahlil qilgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyalarga asoslangan tayyorgarlik bo‘lajak pedagoglarning nafaqat bilim, balki muammolarni hal etish va muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, xalqaro tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuv o‘quv jarayonining sifatini oshirish va talabalarni real ish sharoitiga tayyorlash vositasi sifatida ko‘riladi. Masalan, European Commission va UNESCO ta’lim standartlarida pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha

yondashuvlar muhimligi qayd etilgan. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni birlashtirish, shaxsiy va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy va xalqaro tadqiqotlar kompetensiyaviy tayyorgarlikning samaradorligini oshirish uchun innovatsion metod va texnologiyalarni qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi.

Asosiy qism: Kompetensiyaviy yondashuv pedagogik ta’limning zamonaviy paradigmalaridan biri bo‘lib, bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu yondashuvning markazida shaxsning bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlarini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirish turadi. Kompetensiya nafaqat ma’lum bir fan bo‘yicha bilimni o‘zlashtirishni, balki uni amaliyotda qo‘llash, shuningdek, shaxsiy va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, pedagogik tayyorgarlikda kompetensiyaviy yondashuv o‘qituvchi shaxsini kompleks rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, u pedagogik vaziyatlarda tezkor va ijodiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi. Kompetensiyalar pedagogik faoliyatning turli sohalarida talab qilinadigan bilim va ko‘nikmalar majmuini ifodalaydi. Ular shaxsiy, kasbiy va kommunikativ bo‘lishi mumkin. Shaxsiy kompetensiyalar axloqiy-psixologik xususiyatlarni, mas’uliyat va ijodiy yondashuvni o‘z ichiga oladi, kasbiy kompetensiyalar esa o‘qitish texnologiyalari, metodik ko‘nikmalar va dars rejalashtirishni qamrab oladi. Kommunikativ kompetensiyalar o‘qituvchi va talaba hamda hamkasblar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini shakllantiradi. Nazariy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyalarga asoslangan tayyorgarlik bo‘lajak pedagoglarni real pedagogik vaziyatlarga tayyorlashda, ularning moslashuvchanligi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda samarali natija beradi. Amaliy jihatdan kompetensiyaviy yondashuv bir necha usul va texnologiyalar orqali amalga oshiriladi. Loyiha asosida o‘qitish usuli talabalarni mustaqil faoliyatga yo‘naltiradi, real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va yechimlar ishlab chiqish

imkonini beradi. Masalan, talabalar dars mavzusiga oid loyiha ishlab chiqib, uni sinfda sinab ko‘rish orqali amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Simulyatsiya va stajirovkalar pedagogik vaziyatlarni nazariyadan amaliyotga uzatishda samarali vosita hisoblanadi. Talabalar real dars sharoitida sinov o‘tkazib, pedagogik muammolarni hal qilishni o‘rganadi, bu esa ularning kasbiy kompetensiyalarini oshiradi. Shu bilan birga, reflektiv amaliyot o‘z ish faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va ularni takomillashtirish orqali shaxsiy va kasbiy rivojlanishga xizmat qiladi. Kompetensiyaviy tayyorgarlik jarayoni tizimli yondashuvni talab qiladi. Dastlab, talabalarni diagnostika qilish orqali ularning boshlang‘ich kompetensiyalari aniqlanadi. Bu bosqich individual yondashuvni shakllantirishga imkon beradi. Keyingi bosqichda shaxsiy va kasbiy rivojlanish rejasini tuzish orqali har bir talabaga mos pedagogik faoliyat yo‘li belgilanadi. Amaliy faoliyat bosqichi laboratoriya, seminar va dars mashg‘ulotlari orqali kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan. Ushbu jarayon doimiy baholash va feedback bilan to‘ldiriladi, bu esa talabalarni o‘z faoliyatini tahlil qilishga va doimiy ravishda rivojlanishga rag‘batlantiradi. Milliy va xalqaro tajribalar kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi. Masalan, O‘zbekiston pedagogik ta’limida loyiha asosida o‘qitish va stajirovkalarni integratsiyalash orqali bo‘lajak pedagoglarning amaliy ko‘nikmalari sezilarli darajada oshirilgan. Xalqaro tadqiqotlar, xususan UNESCO va European Commission tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish o‘qituvchining kasbiy moslashuvchanligi va ijodiy qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi, shu bilan birga ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv bo‘yicha tayyorlangan pedagoglar o‘z ish faoliyatida innovatsion metodlarni qo‘llashga tayyor bo‘lib, zamonaviy ta’limning talablariga moslashadi. Ular darsni interaktiv shaklda olib borish, yangi texnologiyalarni joriy etish va talabalar bilan samarali kommunikatsiya o‘rnatish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, kompetensiyaviy tayyorgarlik bo‘lajak pedagoglarni mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va doimiy rivojlanish ko‘nikmalarini

shakllantirishga yo‘naltiradi. Kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik ta’limdagi yana bir muhim jihati – baholash tizimi. Baholash nafaqat bilimlarni tekshirish, balki kompetensiyalarni rivojlantirish va shakllantirish jarayonini nazorat qilish vositasi sifatida xizmat qiladi. Bu yerda o‘zaro baholash, ustozlar feedbacki va talabalarning refleksiv tahlili birlashtiriladi. Shu orqali pedagogik faoliyatning sifatini oshirish, bo‘lajak pedagoglarning professional o‘sishini ta’minlash mumkin. Natijada, kompetensiyaviy yondashuv bo‘yicha tayyorlangan pedagoglar nafaqat bilimga ega bo‘ladi, balki amaliyotga tayyor, ijodiy va moslashuvchan mutaxassis sifatida shakllanadi. Ular zamonaviy ta’lim jarayonida talabalarni samarali o‘qitish, pedagogik muammolarni hal etish va ta’lim sifatini yaxshilashga hissa qo‘sha oladi. Shu sababli, kompetensiyaviy yondashuv bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning zamonaviy va samarali vositasi sifatida qaraladi va pedagogik ta’limning sifatini oshirishda asosiy o‘rin tutadi.

Xulosa: Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash zamonaviy pedagogik ta’limning eng samarali yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar va adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalar, shaxsiy va kommunikativ sifatlarni ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv bo‘lajak pedagoglarni real pedagogik vaziyatlarga tayyorlash, ularni ijodiy va moslashuvchan mutaxassis sifatida shakllantirish imkonini beradi. Amaliyot ko‘rsatadiki, loyiha asosida o‘qitish, simulyatsiya, stajirovkalar va reflektiv amaliyot kompetensiyalarga asoslangan tayyorgarlikning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, tizimli baholash va feedback mexanizmlari pedagoglarning doimiy o‘zini rivojlantirish va professional malakasini oshirish jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi. Milliy va xalqaro tajribalar kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik ta’lim sifatini yaxshilash va bo‘lajak pedagoglarni zamonaviy ta’lim talablariga moslashgan holda tayyorlashda muhimligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, kompetensiyaviy tayyorgarlik bo‘lajak o‘qituvchilarda muammolarni hal etish, innovatsion metodlarni qo‘llash va samarali muloqot qilish

qobiliyatini shakllantiradi. Bu esa ularni professional faoliyatda muvaffaqiyatli bo‘lishi va pedagogik jarayon sifatini oshirishga tayyorlaydi. Natijada, kompetensiyaviy yondashuv bo‘yicha tayyorlangan pedagoglar nafaqat bilimli, balki amaliyotga tayyor, ijodiy va kasbiy jihatdan yetuk mutaxassislar sifatida shakllanadi. Shu sababli, kompetensiyaviy yondashuvni pedagogik ta’limda keng joriy etish, bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning samaradorligini oshirish va zamonaviy ta’limning talablariga mos mutaxassislarni yetishtirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv pedagogik ta’limning sifatini oshirish, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish va bo‘lajak pedagoglarning ijodiy va professional o‘sishini ta’minlashning samarali yo‘li sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Axmedova Z. A.** Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish metodlari. – Toshkent: O‘zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti, 2020.
2. **Qodirov S. X.** Bo‘lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlashning innovatsion usullari. – Toshkent: Ilm-fan nashriyoti, 2019.
3. **Shulman L. S.** Knowledge and teaching: Foundations of the new reform // Harvard Educational Review. – 1987. – Vol. 57, No. 1.
4. **Boyats R., Spenser E.** Professional competencies in teacher education. – London: Routledge, 2015.
5. **UNESCO.** Global education monitoring report: Education for people and planet. – Paris: UNESCO Publishing, 2016.
6. **European Commission.** Teacher competence framework for Europe. – Brussels: European Union, 2018.
7. **Shulman J.** Pedagogical innovations in teacher training. – New York: Springer, 2018.
8. **Karimova M.** Kompetensiyaviy yondashuv va pedagogik ta’lim sifati. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi nashriyoti, 2021.

O‘QUVCHILARDA HUQUQIY BILIM VA ONGNI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYANING O‘RNI

Iskandarova Kamola Tursunqul qizi
Jizzax Davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya:*Ushbu maqolada o‘quvchilarda huquqiy bilim va ongni shakllantirish jarayonida tarbiyaning o‘rni tahlil qilinadi. Huquqiy tarbiya shaxsning huquq va erkinliklarini anglab yetishiga, ularni amaliyotda qo‘llashiga hamda jamiyat oldidagi burchlarini ado etishiga xizmat qilishi qayd etilgan. Shuningdek, huquqiy ong va huquqiy madaniyatning o‘quvchilar hayotidagi ahamiyati, ularni fuqarolik jamiyatiga faol tayyorlashdagi o‘rni yoritib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Huquqiy bilim, huquqiy ong, huquqiy tarbiya, huquqiy madaniyat, shaxs huquqlari, burch va majburiyat, ta’lim-tarbiya, fuqarolik jamiyati.*

Аннотация: *В данной статье анализируется роль воспитания в процессе формирования у учащихся правовых знаний и правосознания. Отмечается, что правовое воспитание способствует осознанию личностью своих прав и свобод, их применению на практике, а также выполнению обязанностей перед обществом. Кроме того, раскрывается значение правового сознания и правовой культуры в жизни учащихся, а также их роль в подготовке к активному участию в гражданском обществе.*

Ключевые слова: *Правовые знания, правосознание, правовое воспитание, правовая культура, права личности, обязанности и ответственность, образование и воспитание, гражданское общество.*

Annotation: *This article analyzes the role of upbringing in the process of developing legal knowledge and legal awareness among students. It is emphasized that legal education helps individuals understand their rights and freedoms, apply them in practice, and fulfill their duties to society. The significance of legal*

awareness and legal culture in students' lives, as well as their role in preparing them for active participation in civil society, is also discussed.

Keywords: *Legal knowledge, legal awareness, legal education, legal culture, individual rights, duties and responsibilities, education and upbringing, civil society.*

Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni huquqiy bilimli, ongli va mas'uliyatli etib tarbiyalash jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir. Chunki huquqiy ong va huquqiy madaniyat har bir fuqaroning nafaqat o‘z huquq va erkinliklarini to‘g‘ri anglab yetishi, balki jamiyatda mavjud bo‘lgan qonun-qoidalarga hurmat bilan qarashi va ularga rioya etishi uchun ham zarurdir. O‘zbekiston Respublikasida huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayoni davom etayotgan bir sharoitda yosh avlodda huquqiy ongni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

O‘quvchi yoshlar – kelajak jamiyatining poydevori. Ularning huquqiy bilim va ongini shakllantirish orqali kelgusida qonunlarga itoatkor, adolatparvar, mas'uliyatli va faol fuqarolar yetishib chiqadi. Shu bois maktab ta'limida nafaqat bilim berish, balki tarbiya jarayonida ham huquqiy masalalarga alohida e'tibor qaratish lozim. O‘quvchilarda huquqiy tarbiyani samarali tashkil etish ularning huquq va burchlarini anglab yetishiga, qonuniylik va adolat tamoyillariga amal qilishiga, shuningdek, ijtimoiy hayotda faol fuqarolik pozitsiyasini egallashiga yordam beradi.

Shuningdek, huquqiy tarbiya o‘quvchilarda jamiyat va davlat manfaatlariga hurmat ruhini shakllantiradi, huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Chunki huquqiy bilim va ongning yetarli darajada bo‘lishi shaxsning xulq-atvorida ijobiy o‘zgarishlar keltirib chiqaradi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim-tarbiya jarayonida huquqiy bilimlarni berish, huquqiy ongni shakllantirish va huquqiy madaniyatni yuksaltirish masalasi dolzarb ahamiyatga ega.

Huquqiy ong- bu huquqning manbai (moddiy ma'noda, ya'ni huquqiy normalarni yaratish ma'nosida), jamiyat rivojlanishining ob'ektiv ehtiyojlarini aks

ettiradi, qonunni amalga oshirishning majburiy vositalaridan biri, xatti-harakatlarning qonun normalariga muvofiqligini baholash vositasi. Huquqiy manba sifatida huquqiy ong huquqiy aktlarda o‘z ifodasini topadi (moddiylashadi), qonun ijod qilish jarayoni va natijalariga ta’sir qiladi. Huquqiy normalar, o‘z navbatida, fuqarolarning huquqiy ongini rivojlantirishga, huquqiy tamoyillar va me’yorlar, huquqiy munosabatlar va javobgarlik to‘g‘risida to‘g‘ri g‘oyalarni shakllantirishga ta’sir qiladi. L.I. Spiridonovning ta’kidlashicha, "ommaviy huquqiy ong- bu huquqiy haqiqatning kollektiv ongida aks etishi, nima bo‘lishi kerakligi prizmasi orqali idrok etilishi, madaniy me’yorlar, iqtisodiy, siyosiy, axloqiy va boshqa ijtimoiy ong shakllari vositasida aks etishi. Bu kontseptsiyalarda, g‘oyalarda, qarashlarda, hissiyotlarda va boshqalarda ifodalangan qonun, qonun, huquqbuzarlik, hukm, huquqbuzarga psixologik munosabatni ifodalaydi”.

Huquqiy ong- bu murakkab tarkibiy tuzilish bo‘lib, unda kamida ikkita tarkibiy qism ajratiladi: huquqiy mafkura (ratsional) va huquqiy psixologiya (hissiy). Bundan tashqari, ichida huquqiy ongning tuzilishi boshqa elementlarni ta’kidlash odatiy holdir: huquqiy ontologiya (qonun nima ekanligini bilish), aksiologiya (qonunni baholash), praxeologiya (xulq-atvorni tanlash bilan bog‘liq irodaviy element). Huquqiy ong nafaqat mavjud huquqiy munosabatlarning sifatini tavsiflaydi, balki uning ijtimoiy ongning boshqa shakllari bilan o‘zaro munosabatda bo‘lib, rivojlanish tendentsiyalarini ham ko‘rsatadi. U uzluksizligi va yangiligi bilan ajralib turadi, huquqiy tartibga solishning mohiyati va sifati to‘g‘risida, buzilgan huquqlarni himoya qilish usullari to‘g‘risida yangi g‘oyalarni yaratadi.

Huquqiy ong munosabatlar ta’sirida shakllanadi, ularga teskari ta’sir ko‘rsatadi. Huquqiy mafkura qonuniy xatti-harakatlar uchun qiymat motivlarini yaratadi, u huquqiy psixologiyaga va shunga muvofiq huquqiy amaliyotga ta’sir qiladi. Huquqiy ongning mazmuni nafaqat jamiyatda beriladigan, balki huquqiy ta’lim jarayonida o‘stirilishi kerak bo‘lgan qadriyatlar tizimi bilan bog‘liq.

Huquqiy ong huquqiy madaniyatning elementi sifatida huquq va yuridik xulq-atvorga ta’sir qiluvchi mexanizmdir. Nazariy kontseptsiyaga ko‘ra, asosiy

huquqiy ongning funktsiyalari- kognitiv, baholovchi va tartibga soluvchi... Huquqiy ongning bilish funktsiyasi aqliy faoliyat (huquqiy tayyorgarlik) natijasi bo‘lgan ma’lum miqdordagi huquqiy bilimlarni nazarda tutadi. Baholash funktsiyasi yuridik tajriba asosida shaxsning huquqiy hayot hodisalariga ma’lum bir hissiy munosabatini keltirib chiqaradi. Ushbu munosabat shaxs yoki jamiyat nuqtai nazaridan olingan bilimlarning ahamiyatini aniqlashda ifodalanadi.

Huquqiy ongning mazmuni baholash munosabatlarining quyidagi asosiy turlarini o‘z ichiga oladi: qonunchilikka va qonunchilikka, boshqalarning huquqiy xatti-harakatlariga va faoliyat ob’ektlariga, huquqni muhofaza qilish idoralariga, o‘z yuridik xulqatvoriga (o‘zini o‘zi baholash).

Shunday qilib, huquqiy ong huquqiy tartibga solishning butun mexanizmini qamrab oladi, huquqiy normalar nashr etilishidan oldin keladi va ularning amal qilish muddati davomida normalarni amalga oshiradi. Ijtimoiy ongning turli shakllari mavjud bo‘lib, ular orqali odamlar ijtimoiy munosabatlarga kirishadilar, atrofdagi olamni idrok etadilar (aks ettiradilar) va unga nisbatan ma’lum bir munosabatni shakllantiradilar. Bu siyosiy, diniy, estetik, milliy, axloqiy ong. Huquqiy ong jamiyatning, ijtimoiy guruhning, shaxsning amaldagi yoki istalgan qonunga, shuningdek boshqa davlat-huquqiy hodisalarga munosabatini ifoda etadigan o‘zaro bog‘liq g‘oyalar, nazariyalar, e’tiqodlar, qadriyatlar yo‘nalishlari, huquqiy munosabat, tuyg‘ular to‘plamidir.

Huquqiy ong jamiyatning huquqiy hayotini rivojlantirish va takomillashtirishda ulkan rol o‘ynaydi, chunki huquqiy normalarning sifati, ularning ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlariga muvofiqligi, shuningdek ularning ko‘rsatmalarining aniq va to‘liq bajarilishi fuqarolarning huquqiy ongi darajasiga bog‘liq.

O‘quvchilarda huquqiy bilim va ongni shakllantirish bugungi kunda ta’lim-tarbiya jarayonining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki huquqiy ong – shaxsning huquq va burchlarini to‘g‘ri anglash, huquqiy bilim esa ularni amaliy hayotda qo‘llay bilish ko‘nikmasini ta’minlaydi. Bu ikki tushuncha bir-biri bilan

uzviy bog‘liq bo‘lib, ular tarbiya jarayonida o‘zaro uyg‘un holda rivojlantirilgandagina samara beradi.

Huquqiy tarbiya orqali o‘quvchilar qonunlarga hurmat, adolatga sodiqlik, mas’uliyatlilik va fuqarolik burchini his qilish kabi ijobiy fazilatlarni egallaydilar. Bu jarayon ularni huquqbuzarliklardan saqlaydi, ijtimoiy munosabatlarda ongli va faol ishtirok etishga undaydi. Shu bois, huquqiy tarbiya o‘quvchi shaxsining nafaqat bilim darajasini, balki ma’naviy-axloqiy qiyofasini ham shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, huquqiy bilim va ongning shakllanishi huquqiy madaniyatni yuksaltiradi, yoshlarni fuqarolik jamiyatining faol a’zosi bo‘lishga tayyorlaydi. Huquqiy tarbiya jarayonida maktab, oila va jamiyatning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, faqat tizimli va uzluksiz yondashuv orqali o‘quvchilarni qonun ustuvorligini tan oladigan, huquqiy qadriyatlarni qadrlaydigan shaxslar qilib tarbiyalash mumkin.

Umuman olganda, o‘quvchilarda huquqiy bilim va ongni shakllantirishda tarbiyaning o‘rni beqiyosdir. Bu nafaqat ta’lim tizimining vazifasi, balki kelajakda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishda eng muhim shartlardan biridir. Huquqiy ongli, bilimli va mas’uliyatli yosh avlodni tarbiyalash – barqaror taraqqiyot, adolatli jamiyat va qonun ustuvorligining eng asosiy kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. J. 1. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 592 b.
3. Tojiboyeva D., Yoldoshev A. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
4. Karimova O. Huquqni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2010.

5. Yo‘ldoshev Q., To‘xtaxo‘jayev S. Huquqiy ong va huquqiy tarbiya asoslari. – Toshkent: Noshir, 2021.
6. Abdullayev X. O‘quvchilarda huquqiy tarbiya jarayonining samaradorligi. – Toshkent: Fan, 2022.

THE LEGACY OF FAYZULLO KAROMATOV IN THE HISTORY OF UZBEK AND TAJIK MUSIC

Karimova Kamilla Vyacheslavovna,
Termez State University

Annotation: *This article examines and analyzes the significant contribution of the distinguished musicologist and Doctor of Art History Faizullo Karomatov (Karomatli) to the preservation, research, and development of Uzbek traditional musical culture. He actively applied and developed fieldwork methods, which enabled the preservation of unique examples of oral musical tradition for future generations.*

Key words: *musical heritage, cultural monuments, musical culture, musical instruments, wall painting, musical instrumentation, musical folklore, fragments of friezes, sculpture, archaeological monuments, depictions of musicians.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada taniqli musiqashunos, san’atshunoslik fanlari doktori Faizullo Karomatov (Karomatli)ning o‘zbek an’anaviy musiqa madaniyatini saqlash, tadqiq etish va rivojlantirishdagi muhim hissasi yoritilib, tahlil qilinadi. U dala tadqiqotlari (ekspeditsion) usullarini faol qo‘llagan va rivojlantirgan bo‘lib, bu usullar og‘zaki musiqiy an’ananing noyob namunalarini kelajak avlodlar uchun saqlab qolish imkonini berdi.*

Kalit so‘zlar: *musiqiy meros, madaniy yodgorliklar, musiqiy madaniyat, musiqa asboblari, devoriy tasvirlar, musiqiy asbobsozlik, musiqiy folklor, friz parchalari, haykaltaroshlik, arxeologik yodgorliklar, musiqachilar tasvirlari.*

Аннотация: *статья посвящена изучению и анализу значительного вклада выдающегося музыковеда, доктора искусствоведения Файзулло Кароматова (Кароматли) в сохранение, исследование и развитие узбекской традиционной музыкальной культуры. Он активно применял и разрабатывал методы полевой работы, что позволило сохранить уникальные образцы устного музыкального творчества для будущих поколений.*

Ключевые слова: *музыкальное наследие, памятники культуры, музыкальная культура, музыкальные инструменты, настенная живопись, музыкальный инструментарий, музыкальный фольклор, фрагменты фризов, скульптура, археологические памятники, изображения музыкантов.*

Introduction. The musical culture of Uzbekistan possesses a rich tradition and a centuries-old history, reflected in the diverse folk and professional musical art of the Uzbek people. Honored Scientist of Uzbekistan, Doctor of Arts, and Professor Fayzullo Muzaffarovich Karomatov (Karomatli, 1925–2014) was a distinguished scholar who made a profound contribution to the development of musicological research in both Uzbekistan and Tajikistan. His work encompasses a broad spectrum of subjects, ranging from strictly musicological studies to the exploration of folklore in contemporary contexts. More than 60 years ago, Karomatov organized a folklore and ethnographic expedition throughout the regions of Uzbekistan and Tajikistan, which played a pivotal role in documenting and studying the cultural heritage of the Uzbek and Tajik peoples. This expedition also served as an important foundation for the further development of the national musical cultures of these republics.

Main Part. The subject of this study is the musical and scholarly legacy of Professor Fayzullo Muzaffarovich Karomatov (Karomatli), whose work is inextricably linked to the development of Uzbek musicology. F. Karomatov was born in Bukhara. He first received training as a philologist at the Tashkent Pedagogical Institute and later pursued musicology at the Tashkent State Conservatory. He subsequently defended his PhD dissertation under the supervision of the eminent musicologist V. M. Belyaev. From 1957 to 1964, Karomatov served as Director of the Hamza Hakim-

zade Niyazi Institute of Art Criticism, while at the same time teaching at the Tashkent Conservatory.

In 1972, on his initiative, the Department of Oriental Music was established at the Tashkent Conservatory, marking an important step in the institutional development of musicological studies in the region. As a leading expert in the history and theory of the musical culture of the peoples of Central Asia, F. Karomatov consistently traced and systematized the development of folk instruments and instrumental music throughout their centuries-long evolution in the region. In his numerous works, he demonstrated the continuity of these traditions and their enduring significance within modern musical culture. For this reason, he may rightfully be regarded as a true authority in the field of organology [1, p. 23].

Karomatov showed particular interest in the musical instruments of the Tajik and Uzbek peoples, whose instrumental traditions share close similarities. As noted in A. Malkeeva's dissertation, "Tajik instruments are in many ways identical to Uzbek ones, with the exception of Pamiri instruments," a distinction thoroughly documented in the book Musical Art of the Pamirs by F. Karomatov and N. Kh. Nurjanov.

In his work Uzbek Instrumental Music, F. Karomatov examines the theoretical writings of medieval scholars who authored important treatises on the musical culture of their time. Many ancient musical instruments have reached us in their original forms thanks to discoveries made by Soviet archaeologists in Uzbekistan. According to historical sources, the great encyclopedist and founder of musical science in Central Asia, Abu Nasr Farabi (870–950), provided detailed descriptions of musical instruments in his treatises—most notably in his Great Book of Music, which contains extensive information about the instruments of his era. Farabi laid the groundwork for the systematic study of musical instruments, a tradition that later influenced scholarship in both the Eastern and European worlds. He was also renowned as a skilled performer on the flute (nai), the plucked string instrument (tanbur), and the oud. Archaeological excavations in Uzbekistan have uncovered

numerous depictions of string, wind, and percussion instruments, indicating the existence of a highly developed musical culture among the peoples who inhabited the basins of the two great rivers— the Oxus (Amu Darya) and the Yaxartes (Syr Darya). The Toprak-Kala harp from Ancient Khorezm and the Airitam frieze from Ancient Bactria feature images of various musical instruments—stringed, wind, and percussion—the original names of which have not survived.

These artefacts represent remnants of an advanced civilization in which music played an integral role. F. Karomatov notes in his monograph Uzbek Instrumental Music: “On these monuments we see depictions of rather sophisticated musical instruments such as the lute, harp, flute, and others, which in turn serve as evidence of a great historical stage— the result of centuries of development not only of musical instrumentation but also of the instrumental music itself of the ancestors of the Uzbeks and other peoples of Central Asia” [2, p. 3].

According to B. Erzakovich, Faizullo Karomatov “was the first to most consistently trace, systematize, and generalize the developmental path of Uzbek instrumental music and folk instruments over the many centuries of their existence among the people, and he demonstrated their significance within the musical culture of modern Uzbekistan” [3]. In the second half of the 20th century, under the leadership of F. Karomatli, the Institute of Art Studies organized the first musicological and folklore expeditions to the Surkhandarya (1955, 1958, 1961) and Kashkadarya regions (1956, 1961).

From the 1955 expedition’s field report, it becomes clear that the initial goal was to collect various types and genres of musical creativity from the peoples of Surkhandarya, yet this task could not be fully completed in a single field trip. Nevertheless, the first two expeditions—1955 to Surkhandarya and 1956 to Kashkadarya—yielded rare examples of musical folklore and documented the widespread popularity of bakhshis and shoirs, performers of dastans, in these regions. During these musical and ethnographic expeditions, F. M. Karomatli recorded numerous dastans performed by outstanding dombra players such as Shodi-

ata Alimardonov, Avliyakul Mardonov, Musurmonkul Oltiev, Eson Tilavov, Jura Daniyarov, Bekkul Alimov, Tursun Obruev, Norcha Baratov, Faizulla Danaev, among many others. The materials collected during these expeditions formed the basis of a compilation titled Folk Musical and Theatrical Art of Surkhandarya, which was prepared for publication but, apparently, never released. Nevertheless, a portion of the recordings of Surkhandarya folk instrumental music was published in F. Karomatov's collection Uzbek Dombra Music, while aspects of folk theatrical art were analyzed in M. Kadyrov's study Uzbek Oral Folk Drama. Beginning in the late 1960s, systematic and purpose-driven research on the mutual influence and interconnections among the folklores of neighboring peoples commenced.

To this end, extensive field expeditions were carried out: to the Chimkent and Dzhambyl regions of Kazakhstan (1970–1971, with participation from F. Karomatov, K. Akhmedov, and L. Karomatova); to the districts of the Leninabad region of the Tajik SSR (1972–1973, 1975, 1978, with F. Karomatov, O. Matyakubov, R. Abdullaev, L. Karomatova, and R. Yunusov); to the Tashauz region of the Turkmen SSR (1974, 1976–1977, with F. Karomatov, O. Matyakubov, L. Karomatova, and R. Abdullaev); and to the Osh region of the Kirghiz SSR, jointly with the Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Uzbekistan (1979, with T. Mirzaev, B. Sarymsakov, and R. Abdullaev).

Furthermore, substantial research was carried out in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region of the Tajik SSR in cooperation with the folklore sector of the Institute of History of the Academy of Sciences of the Tajik SSR (1968–1971, 1983–1984), with the participation of F. Karomatov and H. Nurjanov. This direction of the expedition made it possible to identify the most distinctive features of the local musical tradition, document folk musicians and bearers of folklore, and describe their repertoire in detail.

Conclusion. The legacy of Fayzullo Karomatov holds enduring significance for Uzbek musical scholarship and for the cultural life of the region as a whole. His works laid the foundation for further in-depth study of the traditional music of the

peoples of Central Asia and continue to be relevant for contemporary musicologists and performers seeking to preserve and revitalize this living musical heritage.

Literature

1. **Карoматов Ф**. Узбекская домбровая музыка. Т.: 1962

2. **Карoматов Ф.** Узбекская инструментальная музыка. Т.: 1972, с.23

3. **Ерзакович Б**. К 80-летию Ф.Карoматова. Журнал «San‘at». Вып.3 Т.: 2005.

4. **История узбекской советской музыки.** Том 3. Т.: 1991.

USING GAMES AND PLAY-BASED ACTIVITIES FOR TEACHING ENGLISH GRAMMAR TO SECONDARY SCHOOL PUPILS

Kochkorova Zulfizar Abdukhamid kizi,

Fergana State University

Gayratjonova Gulchiroy,

Fergana State University

***Abstract**: This article examines the effectiveness of games and play-based activities in teaching English grammar to secondary school pupils. A quasi-experimental study involving 5th-grade learners in Fergana evaluated the impact of role-play activities through pre- and post-tests, questionnaires, and interviews. The results show that the treatment group demonstrated greater improvement in grammar learning compared with the control group.*

***Keywords:** role-play games, young learners, grammar learning, play-based activities, motivation.*

***Аннотация**; В статье рассматривается эффективность игр и игровых методов в обучении английской грамматике учащихся средних классов. Квази-экспериментальное исследование среди пятиклассников Ферганы оценивало*

влияние ролевых игр на изучение грамматики с помощью пред- и пост-тестов, анкет и интервью. Результаты показали, что экспериментальная группа продемонстрировала более высокий прогресс по сравнению с контрольной.

Ключевые слова: *ролевые игры, молодые учащиеся, изучение грамматики, игровые методы, мотивация.:*

Annotatsiya*: Ushbu maqolada ingliz tili grammatikasini o‘rgatishda o‘yin va o‘yin-asosli faoliyatlarning samaradorligi o‘rganiladi. Farg‘onadagi 5-sinf o‘quvchilari bilan o‘tkazilgan kvazi-eksperimental tadqiqot pre- va post-testlar, so‘rovnomalar va intervyular asosida rol o‘yinlarining grammatikaga ta’sirini baholadi. Natijalar tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq o‘sishga erishganini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *rol o‘yinlari, yosh o‘quvchilar, grammatika o‘rganish, o‘yin asosidagi ta’lim, motivatsiya.*

1.Introduction

Several studies have highlighted the significance of role-play in language teaching, emphasizing that it provides students with opportunities to interact and engage in learning within various real-life contexts (Bygate, 1987; Harmer, 2001; Larsen-Freeman, 2001). These authors provide insights into learning grammar and capturing younger learners’ attention which supports the use of role-play as an effective tool.One way to enhance students' grammar learning is the implementation of role-play games, helping students develop an understanding of grammar rules and raising their awareness of how grammar is applied in real-life situations (Grant & Mistry, 2010; Siska, 2017). However, using role - playing games to facilitate grammar learning remains scarce in Fergana schools,despite the fact that technological advancements like smart TV or monitors are provided. This research, therefore, aims to examine the impacts of role-playing games on young learners' grammar learning to fill the gap in this field.

The study was guided by the following research questions:

Research Question 1:

To what extent do games and play-based activities improve secondary school pupils' understanding and retention of English grammar structures?

Research Question 2:

How do games and play-based activities influence pupils' motivation and engagement during English grammar lessons in secondary schools?

2. Literature Review

The following section reviews the literature on the key concepts: Theoretical Foundations of Game-Based Language Learning, Grammar learning, Young secondary school learners, Role-play games

2.1. Theoretical Foundations of Game-Based Language Learning

Game-based instruction aligns with several pedagogical theories:

Firstly, Communicative Language Teaching (CLT) emphasizes meaningful communication, interaction, and the functional use of grammar. Games naturally encourage students to use grammar structures communicatively.

Secondly, Piaget and Vygotsky suggested that learners construct knowledge through active engagement. Play-based learning provides a social environment where learners negotiate meaning and scaffold each other's understanding.

In addition, according to Krashen, anxiety reduces learning efficiency which lowers the affective filter by replacing fear of error with positive emotion and curiosity.

2.2 Grammar learning

There are several perspectives on grammar learning in the process of learning foreign languages. According to Richards and Schmidt (2014), grammar refers to the structure of a language and how words and phrases are combined to form sentences. Harmer (2008) claims that teaching grammar to learners is essential as it enables them to move beyond producing language elements and use grammar to express functional language. By understanding how words are combined in a sentence, students can achieve the intended meaning (Harmer, 2001). According to Richards and Schmidt (2014), grammar is an important aspect of learning English

as learners who do not have a good understanding of grammar may struggle to construct coherent sentences.

According to our authors' insights, we can say grammar is one of the most crucial parts of learning language in order to understand an individual's opinion and express our own ideas logically to society.

Likewise, Larsen-Freeman (2001) emphasizes the significance of grammar in the field of English teaching and learning. It is crucial to offer learners opportunities to practice grammar within authentic and real-life contexts (Larsen-Freeman, 2001)

Taking these perspectives together, learning grammar plays a significant role in the language learning process.

2.3 Young secondary school learners

Young learners are typically children aged 10-11 who are in secondary school and are still developing cognitively, socially, and linguistically. Scott and Ytreberg explain that young children are energetic, imaginative, and enthusiastic. According to them, young learners learn best when lessons include games, variety, visuals, and simple instructions.

Likewise, Pinter states that young children are active and social learners. She highlights that activities should be interactive, meaningful, and enjoyable, because young children learn through doing, not through abstract theory. Krashen argues that young children acquire language naturally when exposed to comprehensible input in a low-anxiety environment. He stresses that emotional comfort is crucial for successful learning. In addition, Cameron notes that young children have short attention spans but are highly motivated by play, stories, and movement-based activities. She argues that they learn language implicitly through meaningful use rather than through long explanations.

2.4 Role-play games

Games provide learners with opportunities to use the language in real-life situations, bringing a connection between classroom learning and language use in the real world (Celce-Murcia, 1979). Langran and Purcell (1994) suggest that games can assist

learners to use language in practical contexts, motivate them to practice independently and boost their confidence. Ladousse states that role-play creates a safe, imaginative space where learners can experiment with language freely. She argues that role-play increases motivation, fluency, and confidence, especially for shy students. According to her ideas, role-play is one of the most effective techniques for developing communicative competence.

Likewise, Harmer explains that role-play helps students step outside their own identities and use language creatively in new situations. He believes role-play reduces anxiety and encourages spontaneous speaking.

Richards & Rodgers (2014) argue that role-play supports communicative language teaching (CLT) because it promotes authentic communication and meaningful use of grammar and vocabulary. Kayi states that role-play encourages active participation from all learners and promotes oral fluency. She highlights that role-play supports learners with different learning styles.

Moreover, Byrne claims that role-play bridges the gap between classroom English and real-world English. He notes that students become active participants, not passive learners. Therefore,role-play games are interactive classroom activities in which learners take on specific roles and act out real or imaginary situations. They create a safe environment where students can practice speaking naturally, use grammar and vocabulary meaningfully, and develop confidence. Role-play reduces anxiety, increases motivation, and encourages creativity. Because students must negotiate meaning, solve problems, and respond spontaneously, role-play improves both communicative competence and social skills. It also supports collaborative learning by engaging all learners actively. In summary, role-play is an effective technique that makes language learning realistic, enjoyable, and memorable. As a matter of fact, role-play activities allow students to engage in real-world language use (Nguyen & Do, 2017).

Ellis states that role-play creates rich opportunities for focused and incidental grammar acquisition. He argues that when learners communicate during role-play,

they naturally notice and produce grammar structures, which leads to deeper learning. Besides, Willis and Willis explain that role-play fits well with task-based learning because it requires learners to use grammar to achieve communicative goals. They believe grammar becomes meaningful only when students use it for real purposes, which role-play provides.

Scrivener points out that role-play encourages learners to experiment with grammar and take risks without fear of being judged. This experimentation leads to greater mastery of complex forms such as modals, conditionals, and reported speech. Nunan states that role-play helps learners practice grammar in authentic communicative situations, making abstract grammar rules more understandable and memorable. He notes that grammar learning improves when learners apply rules rather than just study them.

In line with this, Rivers (1989) highlights the significance of role-plays in language learning as they enable students to connect with language through authentic teaching materials. Doughty and Williams (1998) suggest that incorporating grammar instruction within communicative tasks provides an integrated approach where students can simultaneously focus on the form or structure of grammar, its meaning, and its function in practical language use.

Several studies have addressed the effects of role-play games on English language learning (Grant & Mistry, 2010; Seif, 2017; Siska, 2017; Tran, 2016). Taking these perspectives together, learning grammar through games would be one of the best, efficient, and interactive ways for young learners.

3. Methodology

3.1. Research Design

This study employed a quasi-experimental design using pre-test and post-test measures. Two intact classes, 5A and 5B, were selected because random assignment was not possible in the school context. The design included:

Treatment group (5A) – taught English grammar using role-play games and play-based activities.

Control group (5B) – taught the same grammar topics using traditional methods, such as explanation, drills, and workbook exercises.

This design allowed the researcher to compare the effectiveness of play-based learning on pupils' grammar achievement.

3.2. Participants

Participants were secondary school pupils aged 10–11 enrolled in a public school.

5A class: 27 pupils (treatment group)

5B class: 28 pupils (control group)

The two classes were similar in age, English level, and curriculum content, making them comparable for experimental purposes.

3.3. Instruments

Three main instruments were used in the study:

1. Pre-test – to measure pupils' initial understanding of English grammar before the intervention.

2. Post-test – to assess improvement after the treatment period.

3. Observation checklist – used to monitor classroom engagement, participation, and motivation during the lessons.

Both tests were teacher-designed and aligned with the national curriculum for Grade 5.

3.4. Procedure

The study was conducted over four weeks and followed these steps:

Step 1: Pre-testing

Both groups (5A and 5B) completed a grammar pre-test to determine their starting levels.

Step 2: Treatment Phase

5A (Treatment Group): Pupils were taught grammar using role-play games, situational dialogues, drama activities, and interactive tasks. Each lesson included: warm-up games, role-based grammar practice, and communication task using the target structure

5B (Control Group): Pupils learned grammar through the traditional method: teacher explanation, grammar rules sentence, drills ,workbook exercises.

Both groups were taught the same grammar topics (present simple, prepositions,Wh-questions), but the method of delivery differed.

Step 3: Post-testing

At the end of the intervention, both groups completed a post-test. The difference between pre-test and post-test scores indicated the effectiveness of the teaching method.

3.5. Data Analysis

Data were analyzed using quantitative methods. The following steps were taken:

Mean scores of pre-test and post-test were calculated for both groups.

Improvements in each group were compared.

The difference in gain scores between the treatment and control groups was used to determine whether role-play activities had a significant effect on grammar learning. Additionally, classroom observation notes were examined qualitatively to understand pupils' motivation and engagement.

3.6. Ethical Considerations

Pupils' participation was voluntary. Their identities remained anonymous, and all data were used strictly for academic purposes. Teachers and administrators were informed about the goals of the study.

4. Findings of the Study

4.1. Pre-test Results

The pre-test results showed that both 5A (treatment group) and 5B (control group) had nearly identical levels of grammar knowledge at the beginning of the study.There was no statistically meaningful difference between the two classes, which confirms that both groups started from the same baseline level. This similarity allowed for a reliable comparison of the post-test results and made it possible to evaluate the true effect of role-play activities on grammar learning.

4.2. Post-test Results

After four weeks of instruction:

5A (treatment group) received grammar lessons through role-play games and play-based activities, 5B (control group) learned grammar through traditional methods such as explanation, drills, and workbook exercises.

The post-test results demonstrated that the treatment group outperformed the control group by approximately 45% in overall improvement.

This indicates a strong positive effect of role-play strategies on grammar learning, motivation, and active participation.

4.3. Comparative Results Table

The bar chart below illustrates the comparison of Pre-test and Post-test results for the Treatment (5A) and Control (5B) groups.

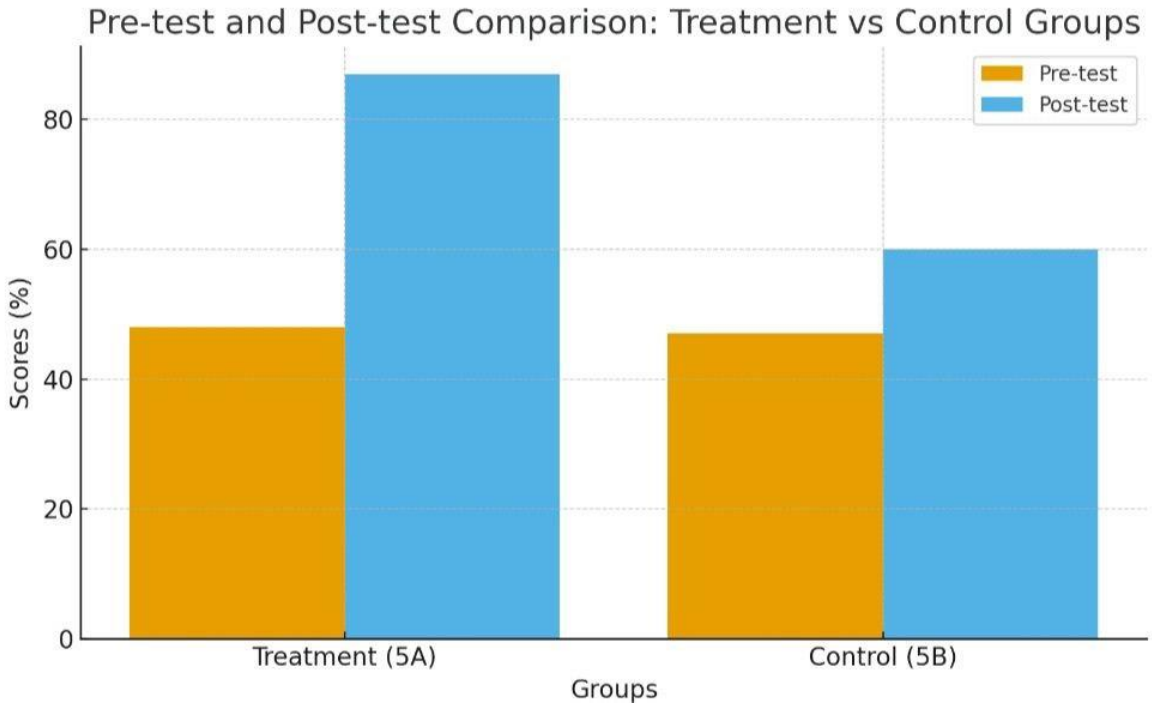

Explanation:

The “total improvement rate” of the treatment group (39%) was about three times greater than that of the control group (13%).

When comparing growth, the treatment group showed approximately 45% greater improvement relative to the control group.

4.4. Interpretation of Findings

1. Role-play and play-based activities significantly increased pupils' engagement, communication, and interest in grammar lessons.

2. Pupils in 5A practiced grammar through movement, interaction, dialogue, and real-life situations, which helped them internalize structures more effectively.

3. The control group (5B) relied on traditional explanation-and-drill methods, which resulted in less engagement and slower progress.

4. The treatment group demonstrated greater confidence, made more attempts to speak, and showed a stronger understanding of target grammar structures.

5. Consistent with Krashen's Affective Filter Hypothesis (1982), the low-anxiety, game-based environment helped students learn grammar more naturally and successfully.

4.5. Conclusion of Findings

Overall, the findings of the study clearly show that role-play games have a strong positive impact on grammar learning among 5th-grade pupils. The treatment group achieved substantially higher post-test scores and demonstrated better understanding, retention, and application of grammar structures than the control group.

This confirms the effectiveness of role-play as a teaching strategy for secondary school learners.

References

1. Brown, H. D. (2001). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy (2nd ed.). Longman.
2. Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford University Press.
3. Erikson, E. H. (1968). Identity: Youth and crisis. W. W. Norton & Company.
4. Harmer, J. (2001). The practice of English language teaching (3rd ed.). Longman.
5. Kayi, H. (2006). Teaching speaking: Activities to promote speaking in a second language. The Internet TESL Journal, 12 (11).

6. Nunan, D. (2004). Task-based language teaching. Cambridge University Press.
7. Piaget, J. (1959). The language and thought of the child (3rd ed.). Routledge.
8. Pinter, A. (2006). Teaching young language learners. Oxford University Press.
9. Scott, W. A., & Ytreberg, L. H. (1990). Teaching English to children. Longman.
10. Scrivener, J. (2010). Teaching English grammar: What to teach and how to teach it. Macmillan.
11. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
12. Willis, D., & Willis, J. (2007). Doing task-based teaching. Oxford University Press.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚЫНЫҢ ҚЫРЫҚ ҚЫЗ ЖЫРЫНДА ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ФРАЗЕОЛОГИЗИМДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Кутыбаева Арайлым
Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Annotatsiya*: Ushbu maqolada qoraqalpoq xalq og‘zaki adabiyotining nodir namunasi bo‘lgan «Qirq qiz» dostonida qo‘llanilgan folkloriy frazeologizmlar tahlil qilinadi. Asarda frazeologik birliklarning semantik mazmuni, ularning xalqning tarixiy-madaniy dunyoqarashi, mifologik tasavvurlari va ruhiy kechinmalarini ifodalashdagi o‘rni ochib beriladi. Doston matnidan keltirilgan misollar asosida frazeologizmlarning obrazlilik, emotsionallik va badiiy-estetik funksiyalari yoritiladi*

Tayanch sózlar: *frazeologizm, termin, sóz, lug'at, somatizm,. tadqiqotchi-olim*

Аннотация: *В статье рассматриваются фольклорные фразеологизмы, использованные в эпосе «Кырык кыз» — одном из значимых памятников устного народного творчества каракалпаков. Анализируется семантика*

устойчивых выражений, их связь с историко-культурным мировоззрением народа, мифологическими представлениями и эмоционально-духовным состоянием героев. На примерах из текста эпоса раскрываются образно-экспрессивные и художественно-эстетические функции фразеологизмов.

Ключевые слова: *фразеологизмы, термин, слово, словарь, соматизм, учёный- исследо*

Аннотация*: Бул мақалада қорақалпоқ халқиниң ауызеки адабиятының муҳим эстелиги болған «Қырық қыз» дастанында қўлланылған фольклорлық фразеологизмлер қарастырылады. Дастан тилиндеги турақлы сўз бирикмелериниң семантикалық мағынасы, олар арқалы халқтың тарихи-мәдений дүниетанымы, мифологиялық түсиниклере ҳәм рухий кейпиятина тән қырлары ашып бериледи. Келтирилген мысаллар тийкарында фразеологизмлерниң образлылық ҳәм бадий-функционаллық хызмети талқыланады.*

Кілт сөздер: *фразеология, термин, сөз, сөздік, соматизм. зерттеуші-ғалым*

Фразеологизмдер – тілдің бейнелілік қуатын танытатын, ұлттың тарихи-мәдени дүниетанымын сақтаған тұрақты сөз орамдары. Олар сөйлеу кезінде даяр қалпында қолданылып, тұтас бір мағына білдіреді. Әрбір фразеологизм халықтың тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі, рухани мәдениеті мен ойлау ерекшелігі жөнінде құнды мәлімет береді. Сондықтан фразеологизмдерді зерттеу – тілдің ішкі құрылымын түсінуге ғана емес, ұлт мәдениетін тануға да жол ашады.

Қарақалпақ халқының дәстүрлі тіл өнерін халық ауыз әдебиетінің байлығынсыз, ұлттық ерекшелігінен хабардар ететін шешендік өнері мен жыраулардың жырлаған жыр дастандарысыз елестетіу қиын. Ауыз әдебиетінің үлгіліері дастандарда тіліміздегі тұрақты сөз тіркестерінің мол қорынан нәр алып, өркендеген дамыған.

«Фразеологизмдер лексикадағы күрделі бірліктер ретінде белгілі. Фразеологизмдерде халықтың көп ғасырлық өмір тәжірибесі, мәдениеті, әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі көрініс табады» [1:23]. Фолклорлық фразеологизмдер

қарақалпақ тілі фразеологиясының көп бөлігін құрайды және өзіндік белгілерімен ерекшеленіп тұрады .

Түркі халықтарының ауыз әдебиетінен, оның ішінде қарақалпақ ауыз әдебиетінен терең орын алған «Қырық қыз» дастанының тілі өзінің қарапайымдылығымен, түсініктілігімен, әсерлілігімен, көркемдігімен ерекшеленеді. «Қарақалпақ халық эпостарының лексикалық құрамы өте бай, көп қатпарлы» [2:16]. Бұл қарақалпақ батырлық эпостарының бірі – «Қырық қыз» дастанының тіліне де тән. Дастан тілінің сөздік құрамы әртүрлі тақырыптық топтарға жатын лексикалық және фразеологлық бірліктерге өте бай. Мәселен:

Қанатлы менен қағысып,

Туяқлы менен тарысып,

Ханлар менен қарсыласып,

Қатын дәлил айтқанбекен. [3:24].

Эпостық мәтіндегі бұл тіркестер халықтың дүниетанымы, мифологиялық түсінігі, әлеуметтік құрылымы мен мәдени құндылықтары негізінде қалыптасқан. Бұл *«қанатлы менен қағысып, тұяқлы менен тарысып»* фразеологизими «қиындықпен күресу, құдіретті, мықты күштермен шайқасу, өмірдің қатал сынақтарына қарсы шығу» мағыналарын білдіреді. Қазақ және қарақалпақ фольклорында «қанатлы» бейнесі — аспандық күш, рухани биіктік, құдіретті мифтік жаратылыс символы. Бұл тіркестегі әрекет — «қағысу» — кейіпкердің қарапайым пендеден жоғары тұрған күштермен бетпе-бет келуін білдіреді. Эпостағы батырлардың жырларында «тұяқтылар» деп көбіне жау әскерін, күшті тіршілік иелерін, немесе қиындықтың символдық бейнесін меңзейді. Кейіпкердің табандылығын, күрескерлігін ашып көрсетеді.

Көрген түсиниң бағдары,

Иши-бауырын қарнады.[3:29].

Бұл өте күшті эмоционалды фразеологизм болып «іші мен бауырын тіліп жібергендей күй кешті» деген мағынаны білдіреді. Түркі халықтары

эмоцияны дене мүшелерімен байланыстырып бейнелейді. Мәселен: «жаным ашыды», «жүрегім езілді», «ішім күйді», «бауырым езілді». Іш және бауыр — түркі мәдениетінде **адамның түпкі жан дүниесін,** сезімнің терең ошағын білдіретін қасиетті ұғымдар болып табылады.

Шаппай, желмей майрылдым,

Қанатымнан қайрылдым. [3:85].

«Шаппай, желмей майрылдым» бұл — бейнелі фразеологизм. Түркі мәдениетінде «шабу», «желу» — батырлық әрекеттің символы. Бұл сөздер ерлік жолына түсу, жорыққа аттану, батырлық іске кірісу дегенді білдіреді. Осы екі әрекетті жасамастан майрылу — ішкі рухани күйзеліс, батырдың өзіне ауыр тиген жеңілісін білдіреді. *«Қанатымнан қайрылдым»* бұл — өте күшті поэтикалық-фразеологиялық образ болып фразеологиялық мағынасы «күшім қайтты, рухым сынған, үмітім үзілді» мағыналарын білдіреді. Қанат тек құстың белгісі емес, тұлғаның **рухани әлеуетінің символы.**

Эпостарда «қанат қағу, қанаттану» — мұратқа жетудің, шабыт пен күштің белгісі. Ал «қанатымнан қайрылдым» образы батырдың рухани қуатының әлсіреуін, өмірлік бағытынан айырылуын, үмітінің үзілгенін терең поэтикалық символмен жеткізеді. Осылайша, екі фразеологизм де кейіпкердің жан дүниесіндегі күйреуді бейнелеп, оның трагедиялық сәтін көркем тілмен ашады.

Бул сөзлерден қорықпасаң,

Изиңе түсип құдайым,

Жер менен жексен етеди [2:75].

Бұл «Жер менен жексен етиу» өте күшті, тұрақты фразеологизм болып батырлық жырларда жиі кездесетін гиперболалық фраза. Яғни «қарсыласты мүлде құрту, жеңілместей етіп соғу, өмірден өшіру» мағыналарын білдіреді. Ж.Ешбаевтың сөздігінде бұл фразелогизимнің «жер қабыстыру» вариантарыда берілген [4:80]. Олар кейіпкердің қатты ашуланып, қарсыласын жазалауға бел буған сәтін көрсетеді. Қарақалпақ эпикалық

дәстүріне тән гипербола, қарғыс мәнді сөздер және діни ишара («құдайым») образдық мәнді тереңдетеді.

Қорыта айтқанда фразеологизмдер тілдің көркемдігі мен байлығының жарқын айғағы. Олар халықтың ғасырлар бойы жинаған рухани қазынасын сақтай отырып, сөйлеу тілін де, жазба әдебиетті де әсерлі, бейнелі етеді. Фразеологиялық бірліктерді зерттеу – ұлт мәдениетін, тарихи тәжірибесін, дүниетанымын түсінудің маңызды жолы.

Қазіргі тіл білімінде фразеологизмдерді жүйелеу, олардың ұлттық-мәдени сипатын ашу және фольклормен байланысын зерттеу өзекті мәселе болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Tolibaev X. *Qoraqalpoq dostonlaridagi toponimlarning lingvomadaniy tahlili*: filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Nukus, 2022. – 16-bet.
2. Pirniyazova A. *Qaraqalpaq tili frazeologiyalıq sisteması hám onıń stilistikalıq imkaniyatları*. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2020. – 23-bet.
3. *Қарақалпақ эпосы. Қырық қыз*. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984.
4. Eshvaiev J. *Karakalpak tilining qisqasha frazeologiyalıq sözligi*. – Nókis: Karakalpakstan, 1985. – B. 26–31.

THE STRUGGLE FOR NATIONAL AWAKENING AND INDEPENDENCE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THOMAS PAINE’S COMMON SENSE PAMPHLET, JADID LITERATURE, AND CHO‘LPON’S LYRIC POETRY IN AWAKENING THE PEOPLE

Alijonova Maftunaxon Bahodirjon qizi,
Farg‘ona davlat universiteti
Shokirova Marhabo Sharifovna,
Fa*rg‘ona davlat universiteti*

Abstract: *This article compares three influential agents of political and cultural awakening: Thomas Paine's Common Sense, the Jadid reformist literature of Central Asia, and the lyric poetry of Uzbek poet Cho'lpon. Through comparative textual and historical analysis it argues that despite differences in context and form, each employed persuasive rhetoric, modernizing ideas, and cultural symbolism to mobilize public opinion toward self-determination, social reform, and national consciousness. The study traces shared rhetorical strategies and differing trajectories of political influence.*

Key words: *persuasion, pamphlet, Jadidism, Cho'lpon, nationalism, rhetoric, modernization, education, poetry, mobilization.*

Annotatsiya: *Maqolada milliy uyg'onish jarayonida ta'sir ko'rsatgan uch manba taqqoslanadi: Tomas Peynning "Common Sense" asari, Markaziy Osiyodagi jadid adabiyoti va o'zbek shoiri Cho'lpon lirikasi. Turli kontekst va janrlarga qaramay, ularning barchasi ommaviy ongni uyg'otish, ijtimoiy-siyosiy islohotlarni targ'ib qilish va milliy ongni shakllantirishda ritmik va ramziy vositalardan foydalangan.*

Kalit so'zlar: *ishontirish, памфлет, jadidizm, Cho'lpon, millatchilik, ritorika, modernizatsiya, ta'lim, she'riyat, mobilizatsiya.*

Аннотация: *В статье проводится сравнительный анализ трёх факторов национального пробуждения: памфлета Томаса Пейна Common Sense, джадидской литературы Средней Азии и лирики узбекского поэта Чўлпон. Показано, что, несмотря на различия в контексте и жанре, все три явления использовали убедительную риторику, модернизационные идеи и культурные символы для мобилизации общественного сознания и стремлений к самоопределению.*

Ключевые слова: *убеждение, памфлет, джадидизм, Чолпон, национализм, риторика, модернизация, образование, поэзия, мобилизация.*

Scholars of political and cultural transformation regularly emphasise the catalytic role of texts—pamphlets, reformist prose, and poetry—in awakening collective identities and promoting political change. Thomas Paine's Common Sense (1776) exemplifies the pamphlet's capacity to translate Enlightenment ideals into everyday argumentation that broad popular audiences could grasp, helping to convert colonial discontent into a broad-based demand for independence [1, 3]. In a very different but analogous milieu, Jadid intellectuals and writers across Central Asia used new pedagogical methods, periodicals, and modernizing prose and drama to challenge traditional authorities, spread secular and scientific knowledge, and cultivate a sense of national-cultural distinctiveness among Turkic-speaking populations. Meanwhile, Cho'lpon—one of the most influential Uzbek lyricists and modernists of the early 20th century—fused romantic lyricism with social and national themes, deploying poetic imagery to stir cultural pride and critique stagnation in local society.

This comparative study asks: how do pamphlet, reformist prose/journalism, and lyric poetry operate as technologies of awakening? Specifically, the paper compares rhetorical methods, modes of distribution, audience reach, and the interplay between cultural reform and political mobilization. Paine's direct polemical address and appeal to natural rights created a discursive template for political legitimacy; Jadid literature institutionalized reform by combining pedagogy with print culture to reshape social imaginaries; and Cho'lpon's lyricism translated national emotions into aesthetic form, making modern national feeling felt as well as argued. By juxtaposing these three catalysts we can better understand how different textual forms—across time and space—facilitate collective change, and why some textual movements led to sustained political transformation while others were curtailed or co-opted by state power. The analysis draws on primary texts and secondary literature on Jadidism and early Soviet Central Asian cultural politics.

Thomas Paine's Common Sense is a paradigmatic political tract: short, urgent, and rhetorically plain. Paine uses common-sense diction, analogies, and moral

appeals—attacking monarchy, exposing the contradictions of colonial dependence, and framing independence as a rational, inevitable step [2, 312]. Crucially, Paine wrote for mass consumption: the pamphlet was inexpensive, serially reprinted, and read aloud in taverns and public gatherings, producing a rapid diffusion of revolutionary ideas that exceeded elite pamphleteering.

Jadid literature (the corpus produced by Jadid intellectuals: reformist educators, journalists, playwrights) combined educational reform with a modern print culture. The Jadids introduced new textbooks, newsletters, theatrical troupes, and magazines in vernacular Turkic, emphasising secular curricula, literacy for broader social strata, and critiques of conservative religious authorities [3, 254]. Unlike Paine's single explosive tract, Jadidism relied on institutional channels—newmethod schools (usul-i jadid), periodicals, and drama—to produce a gradual cultural shift. Its rhetoric mixed pedagogical exposition and moral exhortation, often framing progress in terms of education, hygiene, and economic uplift rather than explicit calls for immediate political secession.

Cho'lpon's lyric poetry belongs to the modernizing poetic turn that synthesized European metrics and local imagery. His poems—elegiac, introspective, and often saturated with nature imagery—nonetheless carry ethical imperatives: the need for cultural renewal, criticism of backwardness, and appeals to the dignity of the nation and language. Cho'lpon's poetry circulated in journals and pamphlets associated with Jadid and later Soviet cultural networks; its affective power complemented Jadid prose's didacticism by shaping emotional attachments to a nascent Uzbek public sphere [4, 101].

Paine employs Enlightenment reason: logical sequencing, empirical claims about colonial capacity, and moral universals (natural rights) to delegitimize monarchy. His persuasive success lay in aligning abstract principles with immediate grievances—taxation, lack of representation—making philosophical claims politically actionable [5, 372]

Jadid writers adopted pedagogic persuasion: they sought to transform lay cognition by changing curricula and creating accessible didactic texts. The emphasis was on raising literacy and civic competence, presupposing that a more informed populace would demand institutional change. The Jadid persuasive logic therefore was incremental: culture → consciousness → reform.

Cho‘lpon’s lyric persuasion worked through affect. Poetry made the idea of nationhood emotionally vivid. Metaphor, musicality, and symbol linked private melancholy and hope to collective destinies—invoking homeland, language, and shared memory as loci of identity. That affective register proved indispensable in contexts where direct political agitation could be dangerous; poetry supplied a permissible platform for national reflection.

Common Sense had immediate political effect: historians credit it with helping to shift public opinion decisively toward independence in 1776 (rapid print circulation, public reading culture). Its success combined simplicity of style, timeliness, and a political environment where colonial assemblies could act on public pressure. [6, 278]

Jadidism had deep cultural success but ambiguous political outcomes. By promoting modern education and print culture the Jadids helped form modern intelligentsias across Central Asia; yet their projects intersected with the turmoil of the 1917 revolutions and the subsequent Soviet state, which alternately harnessed and repressed Jadid networks. [7, 55] Thus Jadid literature seeded national consciousness while its institutional legacy was reshaped under Soviet modernization and political control.

Cho‘lpon’s poetry helped articulate Uzbek literary modernity and became a touchstone for subsequent national narratives. Yet Cho‘lpon (like many intellectuals of the 1920s–30s) fell victim to Soviet purges; his execution in 1938 demonstrates the precarity of cultural awakening under authoritarian regimes. Nevertheless his corpus retained symbolic power in post-Soviet reappraisals of Uzbek identity,

illustrating how lyric art can outlast political suppression and contribute to later national discourse [8, 97].

Across cases we observe three interlocking mechanisms of awakening: argumentative legitimation (Paine), institutional pedagogy (Jadids), and affective naming (Cho‘lpon). Common Sense mobilized action via public reason and immediate political argument; Jadid literature nurtured the social conditions for modern national identities through education and print institutions; Cho‘lpon’s lyricism gave those identities emotional depth and symbolic vocabulary. The comparative lesson is that successful national awakening often requires a combination: persuasive argument to set political aims, cultural institutions to sustain collective knowledge, and artistic expression to bind hearts to nascent nations.

This comparative analysis demonstrates that diverse textual practices—political pamphlets, reformist literature, and lyric poetry—can each play decisive but distinct roles in processes of national awakening and struggles for independence. Thomas Paine’s Common Sense shows how a well-timed, rhetorically forceful pamphlet can crystallize diffuse grievances into a coherent political program and rapidly shift public opinion toward revolutionary outcomes. Jadid literature reveals the power of sustained cultural and educational reform: by reshaping curricula, founding print cultures, and staging plays and periodicals in vernacular languages, Jadid intellectuals fostered civic capacities and cultural self-awareness essential for later nationalist projects—even when political sovereignty was deferred or reframed under Soviet rule. Cho‘lpon’s lyrical oeuvre, finally, underscores the emotional dimension of national formation: poetry supplies memory, metaphor, and mourning that make an abstract nation imaginable and affectively compelling, a resource for identity that can survive periods of repression and be reclaimed in later nation-building narratives.

Conclusion

This comparative analysis shows that Thomas Paine's Common Sense, Jadid reformist literature, and Cho'lpon's lyric poetry each played distinct yet complementary roles in national awakening. Paine demonstrated how accessible political argument and Enlightenment reasoning can rapidly unite society behind the idea of independence. His pamphlet turned widespread dissatisfaction into a clear revolutionary goal.

Jadid literature revealed that long-term cultural and educational reform is equally vital. Through new-method schools, newspapers, and modern literary works, the Jadids cultivated literacy, critical thinking, and a renewed sense of identity among Central Asian communities. Their efforts created the intellectual foundations for later national consciousness, even as political conditions limited their autonomy.

Cho'lpon's poetry added the emotional and symbolic dimension of awakening. His lyrical expressions of freedom, sorrow, hope, and homeland helped form the cultural memory and emotional unity necessary for a modern nation. Despite repression, his work remained a lasting source of inspiration.

Together, these three traditions illustrate that national awakening is a multidimensional process. Argument, education, and art all contribute to shaping a liberated consciousness, showing that true independence relies on both intellectual conviction and cultural spirit.

References

1. **Paine T.** Common Sense. – Philadelphia: W. & T. Bradford, 1776. – 3 p.

2. **Allworth E.** Central Asia: A Modern History. – Exeter: University of Exeter Press; Bloomington: Indiana University Press, 1990. – 312 p.

3. **Bekkin U., Naby E.** The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 254 p.

4. **Uzbek Author Cho'lpon's Equivocal Legacy**. – Boston: Academic Studies Press, 2019. – 101 p.

5. **Khalid A.** Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. – Ithaca: Cornell University Press, 2007. – 372 p.

6. **Paine T.** The Writings of Thomas Paine. – Project Gutenberg, 2005. – 278 p.

7. **Brower D.** Jadidism: Encyclopaedia Iranica. – 2008. – 55 p.

8. **Akhmedov N**. An analysis of contribution of Jadid movement in modernisation and reform of education in Central Asia. – ResearchGate, 2025. – 97 p.

ANORGANIK KIMYODA METALLMASLAR MAVZUSINI O‘QITISHDA TESTLAR VA ULARDAN FOYDALANISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Artiqov Maqsud Bahodirovich

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Kurbanbayeva Shosanam Allayar qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Maqolada anorganik kimyo fanida metallmaslar mavzusini o‘qitishda test texnologiyalaridan foydalanishning didaktik va amaliy afzalliklari tahlil qilinadi. Testlar orqali o‘quvchilarning bilimi, tahliliy fikrlashi, reaksiyalarni tushunish darajasi va tezkor javob qaytarish ko‘nikmasini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, test topshiriqlarini tuzish mezonlari, ularning turlari va o‘qitish jarayonida qo‘llash strategiyalari ilmiy-metodik asosda bayon etiladi.*

Kalit so‘zlar*: Anorganik kimyo, metallmaslar, test metodlari, baholash tizimi, pedagogik texnologiya, ko‘nikma rivojlantirish, ta’lim sifati, analitik fikrlash.*

Аннотация: *В статье анализируются дидактические и практические преимущества использования тестовых технологий при преподавании темы неметаллов в неорганической химии. Посредством тестов освещены возможности развития у учащихся знаний, аналитического мышления, уровня понимания реакций и умения быстро реагировать. Также на научно-*

методической основе излагаются критерии составления тестовых заданий, их виды и стратегии применения в учебном процессе.

Ключевые слова: *Неорганическая химия, неметаллы, тестовые методы, система оценивания, педагогическая технология, развитие навыков, качество образования, аналитическое мышление.*

Abstract: *The article analyzes the didactic and practical advantages of using test technologies in teaching the topic of nonmetals in inorganic chemistry. Through tests, the possibilities of developing students' knowledge, analytical thinking, the level of understanding of reactions, and the ability to respond quickly are highlighted. Also, the criteria for compiling test tasks, their types, and strategies for their application in the educational process are described on a scientific and methodological basis.*

Keywords: *Inorganic chemistry, nonmetals, test methods, assessment system, pedagogical technology, skill development, quality of education, analytical thinking.*

Kirish

Anorganik kimyo darslarida metallmaslar mavzusi kimyoviy xossalar, reaktsion faollik, oksidlanish-qaytarilish jarayonlari va kislota-asoslik nazariyalarini o‘rgatishda markaziy o‘rin tutadi. Mazkur bo‘limni samarali o‘qitish uchun testlardan foydalanish metodikasi o‘ta muhim bo‘lib, testlar o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasini aniqlash, bilimlarini mustahkamlash va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda kuchli vosita sanaladi. Testlar, ayniqsa, zamonaviy ta’limda obyektiv baholash tizimini shakllantirishda asosiy ahamiyatga ega [3].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, oliy ta’lim muassasalarining keng ko‘lamli

islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3775-son, 2018 yil 5 iyuldagi "“Oliy o‘quv yurtlarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilishi to‘g‘risida”gi PQ-3839-son Qarorida, 2020 yil 27 fevraldagi “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-son qarorlarida ta’lim, 2020 yil 23 sentyabrdagi yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son qonuni, fan-fan va ishlab chiqarish uyg‘unligini ta’minlash orqali ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda ushbu faoliyatga oid boshqa hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ma’lum darajada xizmat qiladi [1-2].

Asosiy qism

Metallmaslarni o‘qitishning ilmiy-didaktik asoslari

Metallmaslar kimyosi — anorganik kimyoning muhim bo‘limlaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarda elektron tuzilish asosida xulosa chiqarish, oksidlanish darajalarini aniqlash, atom va molekulalarning reaksion qobiliyatini tushunish kabi ilmiy kompetensiyalarni shakllantiradi. Dars davomida metallmaslarning fizik-kimyoviy xossalarini tushuntirish bilan birga, testlar orqali mavzuga oid asosiy tushunchalar mustahkamlanadi [4].

Testlardan foydalanish ko‘nikmasini rivojlantirish metodikasi

Metallmaslarni o‘qitishda testlardan samarali foydalanish uchun quyidagi metodik yondashuvlar qo‘llanadi:

1) Bosqichma-bosqich testlash — oson → o‘rta → murakkab darajadagi savollar asosida;
2) Real jarayonlarga asoslangan testlar— sanoat, ekologiya va biologiyadan misollar keltirish;
3) Fanlararo integratsiya — fizika, ekologiya va matematika bilan bog‘liq testlar yaratish;

4) Testlarni tahlil qilish — noto‘g‘ri javoblar ustida ishlash, xatolar sababini aniqlash;

5) Interfaol test texnologiyalari — Google Forms, Quizizz, Kahoot orqali onlayn testlar.

Bu yondashuvlar o‘quvchilarni mustaqil ravishda test tuzish, savollarni tahlil qilish, kimyoviy jarayonlarni solishtirishga o‘rgatadi [5].

Metallmaslar mavzusini o‘qitishda testlarning ahamiyati

Metallmaslarning xossalari ko‘p qirrali va o‘zgaruvchan bo‘lgani uchun, mavzuni o‘rganishda testlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

Nazorat va baholash funksiyasi – o‘quvchining mavzu bo‘yicha bilim darajasini aniqlash.

Tarbiyaviy funksiyasi – mas’uliyat, diqqat, tezlik va aniqlikni rivojlantirish.

Rivojlantiruvchi funksiyasi – tahliliy fikrlash, solishtirish, umumlashtirishni o‘rgatadi.

O‘quv funksiyasi – testlar orqali o‘quvchi faktlarni qayta mustahkamlaydi.

Motivatsion funksiyasi – o‘quvchini darsga faol undaydi.

Misol: Galogenlarning oksidlanish-qaytarilish reaksiyalarini tushunish uchun testlar juda qulay, chunki ular o‘quvchining mantiqiy ketma-ketlikni anglashiga yordam beradi.

2. Metallmaslar mavzusiga oid testlarning turlari

a) Tanlab olish testlari (A, B, C, D)

Masalan:

Quyidagi moddalar qaysi biri eng kuchli oksidlovchidir?

A) I_2

B) Br_2

C) Cl_2

D) F_2 → Javob: D

b) To‘g‘ri–noto‘g‘ri testlar

Fluor tabiatda erkin holda uchraydi. (N)

c) Moslashtirish testlari

Modda — qo‘llanish sohasi:

Ozon — a) Dezinfeksiya

Xlor — b) Suvni tozalash

Yod — c) Tibbiyot

→ To‘g‘ri javob: 1–a; 2–b; 3–c

d) Keltirilgan formulaga ko‘ra hisoblash testlari

Masalan, SO_2 gazining hosil bo‘lish reaksiyasi bo‘yicha stoixiyometrik testlar.

e) Ochiq javobli testlar

O‘quvchi qisqa javob yozadi.

3. Metallmaslar mavzusida testlar tuzish metodikasi

1. Didaktik tamoyillarga asoslanish

Ilmiylik

Tizimlilik

Ketma-ketlik

Osondan murakkabga

2. Mavzuning asosiy komponentlarini qamrab olish

Atom tuzilishi

Oksidlanish darajalari

Oksidlari, kislotalari, tuzlari

Sanoatdagi ahamiyati

3. Test savollarining takrorlanmasligi

O‘quvchilarda testni yod olish emas, tushunish ko‘nikmasi shakllanishi kerak.

4. Differensial yondashuv

yuqori darajali testlar (tahliliy, hisoblash, xulosaga kelish),

o‘rta darajada,

boshlang‘ich daraja savollari.

4. Metallmaslar mavzusida testlardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish yo‘llari

1. Muntazam test ishlash amaliyoti

Haftasiga kamida 1–2 marta qisqa testlar o‘tkazish o‘quvchilarni mavzuga tayyorlab boradi.

2. Testdan keyingi tahlil

O‘quvchining xatosi haqida izoh berish juda muhim:

Nima uchun xato?

Qaysi qoidaga asoslanishi kerak edi?

To‘g‘ri yondashuv qanday?

3. Onlayn platformalar orqali ishlash

Quizizz, Kahoot, Plickers kabi vositalar orqali motivatsiya oshadi.

4. Test banki yaratish

Metallmaslarning har bir guruhi bo‘yicha alohida testlar jamlanadi.

5. O‘quvchilarning mustaqil test tuzishi

Bu ularning:

mantiqiy fikrlashini,

ilmiy yondashuvini,

mavzuni qanday tushunganini

yanada chuqurlashtiradi.

5. Metallmaslar mavzusida testlardan foydalanishning pedagogik afzalliklari

1. Bilimni tez va to‘g‘ri baholash imkoniyati

Testlar o‘qituvchiga qisqa vaqt ichida butun sinf bilimini tahlil qilish imkonini beradi.

2. O‘quvchilarda tez fikrlashni shakllantiradi

3. Mustaqil o‘rganishga undaydi

4. Fanlararo integratsiyani qo‘llab-quvvatlaydi

Masalan:

Xlorning suv bilan reaksiyasini biologiya va ekologiya bilan bog‘lash mumkin.

5. Nazariy va amaliy bilimlarning uyg‘unligini ta’minlaydi

6. Metallmaslar mavzusi bo‘yicha namunaviy testlar

1. Oksidlanish darajasi bo‘yicha test

Quyidagi moddalardan qaysi birida xlor eng yuqori oksidlanish darajasida?

A) HCl

B) Cl_2O

C) $HClO_4$

D) $CaCl_2$ → Javob: C

2. Galogenlarning faollik qatori testlari

Quyidagi reaksiyada qaysi modda hosil bo‘ladi?

$Br_2 + 2KI \rightarrow ?$

A) $KBr + I_2$ → Javob: A

3. Kimyoviy xossalar bo‘yicha test

Ozonning asosiy xususiyati qaysi?

A) Kuchli oksidlovchi

B) Kuchli qaytaruvchi

C) Inert gaz

D) Metallmaslarni parchalaydi

→ Javob: A

4. Sanoatdagi ahamiyat bo‘yicha test

Xlor qaysi sohalarda keng qo‘llaniladi?

A) Metallurgiya

B) Suvni dezinfeksiya qilish

C) Kosmetika

D) Polimer ishlab chiqarish

→ To‘g‘ri javob: B, D

Xulosa

Metallmaslar mavzusini o‘qitishda testlardan foydalanish o‘quvchilarning bilimini samarali nazorat qilish, ularni mantiqiy, tahliliy va tezkor fikrlashga o‘rgatishda juda muhimdir. Testlar o‘quvchilar faolligini oshiradi, mavzuviy

bilimlarni mustahkamlaydi va aniqlik darajasini yuqori bo‘lgan obyektiv baholash tizimini yaratadi. Shunday qilib, anorganik kimyo darslarida test texnologiyalaridan samarali foydalanish ta’lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining** 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–4947-son Farmoni.
2. **O‘zbekiston Respublikasining** 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ–637-sonli Qonuni.
3. **Rahmatullayev N. G‘., Omonov H. T., Mirkomilov Sh. M.** Kimyo o‘qitish metodikasi : oliy o‘quv yurtlarining “Kimyo” ixtisosligi talabalari uchun darslik. – Toshkent : Iqtisod-Moliya, 2013. – 320 b.
4. **Nishonov M., Mamajonov Sh., Xo‘jayev V.** Kimyo o‘qitish metodikasi. – Toshkent : O‘qituvchi, 2002.
5. **Abdullayeva F. A., Ruzmetova S. K.** Kimyo fanidan amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish metodikasi // *“O‘zbekiston olimlari va yoshlarining innovatsion ilmiy-amaliy tadqiqotlari”* respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2021.

SEVGI HISSIYOTIGA TA’SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK, MADANIY VA IJTIMOIY OMILLAR

Umarxodjayeva Mo‘minaxon Saidturayevna

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sevgi hissiyotining shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir qiluvchi psixologik, madaniy va ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Insonning emotsional tajribasi, oila va jamiyatning qadriyatlari, shaxsning madaniy muhitda tarbiyalanishi, jins va yoshga oid farqlar hamda global madaniyatning*

romantik munosabatlarga ta’siri ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Maqola sevgi fenomenining ko‘p qirrali mohiyatini ochib berib, munosabatlar psixologiyasini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: *sevgi, psixologik omillar, ijtimoiy ta’sir, madaniy qadriyatlar, emotsional rivojlanish*

Аннотация: *В статье анализируются психологические, культурные и социальные факторы, влияющие на формирование и развитие чувства любви. Рассматриваются эмоциональные особенности личности, роль семьи и общества, культурные ценности, гендерные различия и влияние современного глобального мира на романтические отношения. Материал раскрывает многогранную природу любви и её зависимость от социальных условий.*

Ключевые слова: *любовь, психологические факторы, социальное влияние, культурные ценности, эмоциональное развитие*

Abstract: *This article explores the psychological, cultural, and social factors that influence the formation and development of love. It examines emotional characteristics, family and societal values, cultural norms, gender differences, and the impact of modern global culture on romantic relationships. The study provides a deeper understanding of the multifaceted nature of love and the contextual factors shaping it.*

Keywords: *love, psychological factors, social influence, cultural norms, emotional development*

Sevgi hissi inson hayotida muhim o‘rin tutadigan, murakkab psixologik va ijtimoiy jarayonlardan biri sanaladi. Uni faqat emotsional holat yoki romantik intilish sifatida talqin qilish yetarli emas, chunki sevgi insonning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiylashuvi, madaniy merosi va hayotiy tajribasi bilan chambarchas bog‘liq. Psixologiya fanida sevgi ko‘p qatlamli fenomen bo‘lib, uning mazmuni

shaxsiy xususiyatlardan tortib, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy me’yorlargacha bo‘lgan omillar ta’siri ostida shakllanishi ta’kidlab kelinadi.[1; 119–135]

Zamonaviy jamiyatning turfa madaniy manzarasi, ommaviy axborot vositalarining kuchayishi va globallashuv jarayonlari sevgi tushunchasining yanada o‘zgarishiga sabab bo‘lmoqda. Shu bois sevgi hissiyotiga ta’sir qiluvchi omillarni kompleks tarzda o‘rganish bugungi kunda alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Sevgi hissiyotining psixologik omillar bilan bog‘liq jihatlari avvalo shaxsning emotsional rivojlanish darajasi, bog‘lanish turi, bolalik davridagi tarbiya va o‘zini anglash jarayoni bilan izohlanadi.[2; 210-223] Yoshligida sog‘lom mehr, qo‘llab-quvvatlash, xavfsiz hissiyot olgan bolalar kattaligida barqaror va sog‘lom munosabatlarga moyil bo‘ladilar. Aksincha, beparvo yoki xavotirli bog‘lanish tajribasi bo‘lgan shaxslar sevgi munosabatlarida ishonchsizlik, rashk, qo‘rquv, o‘zini bosib turish yoki haddan ziyod yopishib olish holatlarini ko‘rsatishi mumkin.[3; 709–716]

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sevgi ko‘proq shaxsning ichki dunyosiga, o‘zini qadrlashiga, ruhiy barqarorligiga va emotsional yetukligiga bog‘liq. Sevgi madaniy omillar ta’sirida yanada murakkablashadi. Har bir jamiyatda sevgi turlicha talqin qilinadi: ayrim madaniyatlarda u hayotning markazida turuvchi muqaddas tuyg‘u sifatida qadrlansa, boshqalarda u oila, vazifa, an’ana yoki ijtimoiy maqom bilan birga ko‘riladi. Sharq madaniyatida sevgining ma’naviylik bilan uyg‘unlashgan chuqur formasi ustun bo‘lsa, G‘arb madaniyatida shaxsiy erkinlik, o‘zaro tanlov, individual baxt tushunchalari yetakchi o‘rinda turadi. Bu farqlar kishilarning romantik munosabatlarga yondashuvida, sherikdan kutgan talablarida va turmush qurishga bo‘lgan munosabatida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Madaniy stereotiplar ham sevgi munosabatlariga sezilarli darajada ta’sir qiladi. Masalan, erkaklarning kuchli, sovuqqon bo‘lishi, ayollarning esa ko‘proq hissiyotli bo‘lishi haqidagi qarashlar ko‘plab jamiyatlarda hanuzgacha saqlanib

qolgan. Bu esa juftliklar oʻrtasida notoʻgʻri kutishlar, muloqot muammolari yoki oʻzaro tushunmasliklarga sabab boʻlishi mumkin. Madaniyatning yana bir muhim jihati — oilaviy anʼanalardir. Baʼzi madaniyatlarda sevgi hissi oila tanlovi bilan uygʻunlashishi kerak boʻladi, bu esa shaxsning romantik qarorlariga tashqi bosim koʻrsatadi.[4; 279–296]

Ijtimoiy omillar esa sevgi tajribalarini yanada koʻp qirrali qiladi. Jamiyatning iqtisodiy holati, gender rollar, shaxsning ijtimoiy mavqei, doʻstlar guruhi, ommaviy axborot vositalari va internet makoni munosabatlarga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Ijtimoiy oʻrnaklar, mashhur shaxslarning hayoti yoki filmlardagi idealizatsiyalangan muhabbat tasvirlari koʻpgina yoshlarning sevgiga boʻlgan qarashlarini shakllantiradi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar davrida sevgi koʻpincha tashqi koʻrinish, status, eʼtibor va tasdiqlanish kabi psixologik ehtiyojlar bilan aralashib ketadi. Bu esa real hayotdagi munosabatlardan kutiladigan natijalarni oʻzgartirib, idealizatsiyalangan qarashlarni kuchaytiradi. Bundan tashqari, jamiyatdagi gender rollarining oʻzgarishi, ayollarning mustaqillashuvi va erkaklarning emotsional ochiqlik sari harakatlari zamonaviy sevgi munosabatlarining yangi modelini shakllantirmoqda. Endilikda romantik aloqalarning markazida faqat hissiyot emas, balki hamkorlik, oʻzaro qoʻllab-quvvatlash, rivojlanish va psixologik uygʻunlik tushunchalari turmoqda.[5; 114–138]

Shaxsning ijtimoiy tajribasi, doʻstlarining munosabati, ota-onaning oʻzaro muomalasi ham sevgi haqidagi tasavvurlarga kuchli taʼsir koʻrsatadi. Ota-onalar oʻrtasidagi iliq, hurmatli, barqaror munosabatning guvohi boʻlgan yoshlar sevgi haqida ijobiy tasavvurga ega boʻladilar. Aksincha, nizoli, beqaror oilaviy muhitda oʻsgan kishilarda sevgi tushunchasi xavotirli boʻlishi mumkin. Shu bilan birga, sevgi global ijtimoiy-madaniy muhitda tobora koʻproq individualizatsiya sari oʻtmoqda. Zamonaviy dunyoda shaxsiy baxt, oʻzini oqlash, emotsional uygʻunlik kabi tushunchalar juftlik munosabatlarining asosiy mezoniga aylanmoqda. Biroq, ming

yillik an’analar asosida shakllangan oila va jamiyat talablari hali ham ijtimoiy bosim sifatida mavjud.

Sevgi hissi psixologik, madaniy va ijtimoiy omillarning murakkab o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadigan ko‘p qirrali fenomen hisoblanadi. Psixologik jihatlar shaxsning emotsional yetukligi, bolalikdagi tajribasi va ichki dunyosi bilan bog‘liq bo‘lsa, madaniy omillar sevgini qadrlash, uni ifodalash va qarorlar qabul qilish jarayonini belgilaydi. Ijtimoiy omillar esa sevgi haqidagi tasavvurlar, kutishlar va munosabatlarning amaliy shakllarini o‘zgartiradi. Mazkur omillarni chuqur anglash orqali munosabatlarni yanada sog‘lom, barqaror va uyg‘un tarzda shakllantirish mumkin.[6; 7–12]

Sevgi fenomenining yana bir muhim qirrasi — shaxsning psixologik ehtiyojlari va motivlari bilan bog‘liqligidir. Inson o‘z munosabatlarida nafaqat emotsional yaqinlik, balki o‘zini oqlash, qadrlanish, xavfsizlik, tan olinish, mustaqillik yoki o‘ziga xoslik kabi ehtiyojlarni ham qondirishga harakat qiladi. Psixologik adabiyotlarda sevgi jarayoni ko‘pincha ichki ehtiyojlar va ijtimoiy talablar o‘rtasidagi muvozanat sifatida talqin qilinadi. Agar insonning ichki ehtiyojlari mos ravishda qondirilsa, munosabatlar barqaror va sog‘lom shaklga ega bo‘ladi. Aks holda, sevgi munosabatlarida qaramlik, haddan ortiq idealizatsiya, emotsional manipulyatsiya yoki o‘zini yo‘qotish kabi disfunktsional holatlar kuzatilishi mumkin.

Shuningdek, zamonaviy psixologiyada sevgi tushunchasining kognitiv omillari ham alohida o‘rganiladi. Insonning o‘z sherigi haqidagi tasavvur va kognitiv sxemalari, o‘zini va munosabatni baholash shakli, ideal juftlik modeli — bularning barchasi romantik aloqaning qanchalik barqaror bo‘lishini belgilaydi. Masalan, haddan ziyod idealizatsiya qilingan sevgi tasviri real hayotdagi tafovutlarni qabul qilishni qiyinlashtiradi va munosabatlarda tez-tez hafsalasi pir bo‘lish hodisasiga olib keladi. Aksincha, moslashuvchan va realistik qarashlar juftlikning qiyinchiliklarni birgalikda yengish qobiliyatini kuchaytiradi.

Sevgi fenomenini kengroq tushunishda yana bir muhim jihat — ijtimoiy-psixologik kutishlar va roʻl oʻzgarishi jarayonidir. Hozirgi davrda erkak va ayol rollarining oʻzgarishi, professional rivojlanishning ustunligi, shaxsiy erkinlikning kuchayishi sevgi munosabatlarining yangi modelini shakllantirmoqda. Endilikda juftliklar orasidagi hamkorlik, oʻzaro masʼuliyatni boʻlishish, emotsional qoʻllab-quvvatlash va kommunikatsion kompetensiyalar optimal munosabatning asosiy mezoniga aylanmoqda. Bu esa sevgining avvalgi anʼanaviy talqinidan farqli ravishda psixologik yetuklik va shaxslararo moslik darajasini talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, sevgi hissi inson ruhiyati va ijtimoiy hayotining eng murakkab, koʻp qirrali va oʻzgaruvchan jihatlaridan biri boʻlib, uni tushunish shaxsning ichki emosional rivoji, madaniy merosi va ijtimoiy tajribasi bilan chambarchas bogʻliq jarayon sifatida qarashni talab etadi. Sevgi faqat romantik tuygʻu emas, balki shaxsning bolalikda shakllangan bogʻlanish tajribasi, emotsional yetukligi, oʻzini qadrlashi va ruhiy barqarorligi bilan uzviy bogʻlangan psixologik holatdir. Madaniyat va ijtimoiy meʼyorlarning taʼsiri esa bu tuygʻuni yanada murakkablashtirib, jamiyatga xos qadriyatlar, gender stereotiplari va oilaviy anʼanalar asosida turlicha talqin qilinishiga sabab boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sternberg R. J. A triangular theory of love // *Psychological Review*. – 1986. – Vol. 93, No. 2. – P. 119–135.
2. Ainsworth M. D. S. Attachments beyond infancy // *American Psychologist*. – 1989. – Vol. 44, No. 4. – P. 709–716.
3. Bowlby J. *Attachment and Loss*. Vol. 1: Attachment. – New York: Basic Books, 1969. – P. 210–223.
4. Hofstede G. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2001. – P. 279–296.
5. Berne E. *Games People Play*. – New York: Grove Press, 1964. – P. 114–138.

6. Fromm E. *The Art of Loving*. – New York: Harper & Row, 1956. – P. 7–12.

KIMYO TA’LIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA MOLEKULYAR MODELLASHTIRISHNI O‘QITISH METODIKASI

Reymov Qarjaubay Davletbayevich
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
Jumaboyeva Maftuna Shonazar qizi
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kimyo ta’limida raqamli texnologiyalar, xususan, molekulyar modellashtirish dasturlaridan foydalanishning samaradorligi, o‘qitish jarayoniga tatbiq etish mexanizmlari va pedagogik yondashuvlar yoritilgan. Molekulyar strukturani 3D shaklda tasavvur qilish, reaksiyalar mexanizmini modellashtirish va murakkab tushunchalarni soddalashtirib o‘rgatish imkoniyatlari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Raqamli texnologiyalar, molekulyar modellashtirish, kimyo ta’limi, 3D model, innovatsion metodlar.*

Аннотация: *В данной статье освещается эффективность использования цифровых технологий в химическом образовании, в частности, программ молекулярного моделирования, механизмы внедрения в учебный процесс и педагогические подходы. Проанализированы возможности визуализации молекулярной структуры в 3D-формате, моделирования механизмов реакций и упрощения сложных понятий.*

Ключевые слова: *Цифровые технологии, молекулярное моделирование, химическое образование, 3D-модель, инновационные методы.*

Abstract: *This article highlights the effectiveness of using digital technologies in chemistry education, in particular, molecular modeling programs, mechanisms*

for their implementation in the educational process, and pedagogical approaches. The possibilities of visualizing the molecular structure in 3D form, modeling the mechanism of reactions, and simplifying complex concepts were analyzed.

Keywords: *Digital technologies, molecular modeling, chemistry education, 3D model, innovative methods.*

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, oliy ta’lim muassasalarining keng ko‘lamli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3775-son, 2018 yil 5 iyuldagi "“Oliy o‘quv yurtlarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilishi to‘g‘risida”gi PQ-3839-son Qarorida, 2020 yil 27 fevraldagi “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-son qarorlarida ta’lim, 2020 yil 23 sentyabrdagi yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son qonuni, fan-fan va ishlab chiqarish uyg‘unligini ta’minlash orqali ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda ushbu faoliyatga oid boshqa hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ma’lum darajada xizmat qiladi [1-2].

Hozirgi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi kimyo ta’limida yangi metodik yechimlarning paydo bo‘lishiga zamin yaratmoqda. Molekulyar modellashtirish dasturlari (Avogadro, ChemDraw, PhET, MolView) kimyoviy jarayonlarni virtual muhitda ko‘rsatish, murakkab molekulalarni 3D formatda yaratish va ularning xossalarini tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur texnologiyalar talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, abstrakt tushunchalarni vizual idrok

etish va nazariy bilimlarni amaliyot bilan integratsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi [3].

Asosiy qism

1. Molekulyar modellashtirishning ta’limdagi o‘rni

Molekulyar modellashtirish kimyoviy tuzilma, reaksiyalar, termodinamik va kinetik jarayonlarni kompyuter muhitida simulyatsiya qilish imkonini beradigan texnologiyadir. Bu usul talabalarning murakkab molekulalarning geometrik shaklini, bog‘lanish burchaklarini, gidridlanish darajasini ko‘rishlariga yordam beradi.

2. Molekulyar modellashtirishning pedagogik afzalliklari

1. Abstrakt tushunchalarni konkretlashtiradi

Molekula modeli 3D formatda ko‘rib, uning fazoviy tuzilishini tushunish osonlashadi.

2. O‘quvchining faol ishtirokini ta’minlaydi

O‘quvchi oddiy tomoshabin emas, balki modellashtirish jarayonining ishtirokchisiga aylanadi.

3. Tadqiqotchilik ko‘nikmasini rivojlantiradi

O‘quvchi molekulalarni o‘zi yasashi, ularga o‘zgartish kiritishi va natijani kuzatishi mumkin.

4. O‘quvchilarda kreativlikni oshiradi

Modellardan grafik, animatsiya, strukturalar yaratish — ijodiy tafakkurni mustahkamlaydi.

5. STEM yondashuviga mos keladi

Kimyo + texnologiya + matematika + informatika integratsiyasi.

6. Mustaqil o‘qitish imkonini yaratadi

O‘quvchi kompyuter yoki mobil qurilma orqali mustaqil modellashtirish bilan shug‘ullanishi mumkin.

3. “Virtual laboratoriya” metodi

O‘quvchi kimyoviy jarayonlarni xavfsiz, tez va interaktiv tarzda bajaradi:

ionlashish,

gidroliz,

oksidlanish-qaytarilish,

polimerlanish jarayonlari.

4. Tadqiqot (research-based learning) metodi

O‘quvchilarga mavzu bo‘yicha mustaqil loyihalar beriladi:

“Suv molekulasining vodorod bog‘lanishlari modeli”

“Organik molekulalarning fazoviy izomeriyasi”

“Atmosfera gazlarining molekulyar strukturasi”

4. Molekulyar modellashtirishni o‘qitishda qo‘llaniladigan dasturlar

1. Avogadro

bepul;

3D model yaratish;

geometriyani optimallashtirish;

o‘lchovlar (bond length, angles);

organik kimyo uchun juda qulay.

O‘qitish metodikasi va bosqichlari

Molekulyar modellashtirishni o‘qitish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

• Dastur bilan tanishuv: interfeys, vositalar, funksiyalar.

• Oddiy molekulalarni qurish: H_2O, CO_2, NH_3, CH_4.

• Molekulaning geometriyasini optimallashtirish.

• Reaksiya mexanizmini modellashtirish.

• Natijalarni tahlil qilish va taqqoslash.

Ushbu jarayonda o‘qituvchi yo‘naltiruvchi, talaba esa faol ishtirokchi sifatida qatnashadi.

O‘qitishda qo‘llaniladigan metodlar

• Interfaol ta’lim texnologiyalari

• Muammoli ta’lim metodi

• Loyiha asosida o‘qitish

• Virtual laboratoriya mashg‘ulotlari

• Case-study metodi

Ushbu metodlar raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashganda ta’lim sifati yanada oshadi.

Molekulyar modellashtirishning afzalliklari

• Molekulalarning tuzilishini aniq ko‘rsatadi.

• Virtual tajribalar xavfsiz va tejamkor.

• Talabalarda fanga qiziqish kuchayadi.

• Amaliy ko‘nikmalar shakllanadi.

• Murakkab mavzular soddalashtiriladi [4-5].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, molekulyar modellashtirish dasturlaridan foydalanish kimyo ta’limini zamonaviylashtirishning eng samarali yo‘llaridan biridir. Raqamli texnologiyalar yordamida mavzularni chuqur ochib berish, talabaning fanga qiziqishini oshirish va nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish imkoniyati yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining** 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–4947-son Farmoni.
2. **O‘zbekiston Respublikasining** 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ–637-sonli Qonuni.
3. **Авлиякулов Н., Мусаева Н.** Педагогик технология. – Тошкент : Тафаккур бўстони, 2012.
4. **Mamatqulova D. M.** Oliy ta’limda kimyo fanini o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent : TDPU, 2021.

5. **Ishquvvatov A., Usmonova M.** Umumiy kimyo o‘qitish metodikasi. – Toshkent : O‘qituvchi, 2019.
6. **Yo‘ldoshev Q., To‘ychiyev B.** Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.

THE ARTISTIC INTERPRETATION OF THE IMAGE OF WOMEN IN SOCIAL LIFE

Xurshida Umarova
Fergana State University
Shokirova Marhabo
Fergana State University
Tursunaliyeva Madinabonu Avazbek qizi
Fergana State University

***Abstrac**t: This article examines artistic interpretations of women's images in social life through a critical literature review and visual-analysis approach. It traces how historical canons, institutional practices, and visual regimes shaped representations—objectifying, idealizing, or empowering women—and how feminist theory contested these frames (male gaze, institutional exclusion). Case studies of painting, photography and contemporary exhibitions illustrate changing meanings and social consequences for gender roles. The study argues that artistic portrayals both reflect and actively shape social norms, making visual culture a site of political struggle for women's visibility and agency.*

***Аннотация:** В статье анализируются художественные интерпретации образа женщины в общественной жизни на основе обзора литературы и визуального анализа. Показывается, как каноны истории искусств, институциональные практики и визуальные режимы формировали представления о женщинах — от объектализации до эмансипации — и как*

феминистская теория оспаривала эти рамки (мужской взгляд, институциональные барьеры). Приведены примеры из живописи, фотографии и выставочной практики. Делается вывод о том, что визуальная культура одновременно отражает и конструирует гендерные нормы.

Annotatsiya: *Maqolada ijtimoiy hayotdagi ayollar obrazlarining badiiy talqini adabiyotlar sharhi va vizual tahlil asosida ko‘rib chiqiladi. Tarixiy kanonlar, institutlar va vizual rejimlar ayollar tasvirlanishiga qanday ta’sir qilgani — ularning obyektlashuvi, idealizatsiyasi yoki vakilligi — va feminizm nazariyasi bularni qanday tanqid qilgani muhokama qilinadi. Rasm, fotografiya va zamonaviy ko‘rgazmalar misollari orqali vizual madaniyatning gender roliga ta’siri ko‘rsatiladi.*

Keywords: *representation, women, visual culture, male gaze, feminism, institutions, portrait, identity, agency, art history.*

Ключевые слова: *репрезентация, женщина, визуальная культура, мужской взгляд, феминизм, институты, портрет, идентичность, агентность, история искусства.*

Kalit so'zlar: *tasvir, ayol, vizual madaniyat, erkak qarashi, feminizm, institutlar, portret, identifikatsiya, agentlik, san’at tarixi.*

Introduction

Representations of women in the visual arts and mass media are not neutral reflections of “reality”; they are constructed within historical, institutional, and ideological frameworks that both mirror and help produce social relations. Classic critiques—John Berger’s analysis of how Western painting encodes ownership, erotics and class, and Laura Mulvey’s theorization of the “male gaze” in cinema—show that images participate in social power by directing looks, framing subjectivity, and naturalizing gender roles. These frameworks help explain why women have often appeared as objects of visual pleasure or moral exemplars rather than as agents in their own right.

Feminist art historians such as Linda Nochlin and Griselda Pollock moved the discussion from individual artworks to institutions and historiography: they demonstrated that lack of access to training, patronage, and exhibition spaces—not lack of talent—produced the marginalization of women artists. This institutional turn reframes the "image of women" as a product of social structures (education, market, museums, criticism) that shape what is produced, collected, and remembered.

Contemporary debates add nuance: intersectionality, postcolonial critique, and new media studies show that representations differ by race, class, sexuality and historical context; meanwhile, curatorial activism and rediscovery of artists (e.g., Artemisia Gentileschi, postwar female painters) demonstrate how reinterpretation can reconfigure both art-historical narratives and public perceptions. Thus, to study the artistic interpretation of women's images is to study a site where aesthetics, ideology and social life intersect. This article uses a qualitative literature-review and visual-analytic method to map major theoretical approaches, historic examples, and contemporary interventions, arguing that images remain potent agents in shaping gendered social life.

From Renaissance portraiture to nineteenth-century oil painting, Western visual traditions often codified women's roles as embodiments of beauty, morality, fertility or domesticity. John Berger argued that the visual language of European oil painting is entangled with property relations and male spectatorship: the female nude, for example, functions as both an object of possession and of erotic display, legible to a presumed male viewer. Such representational conventions normalize asymmetrical social relations by naturalizing women's passivity and visual availability.

Laura Mulvey's influential essay introduced psychoanalytic concepts—scopophilia, identification, fetishistic scopophilia—to show how cinema structures viewers' pleasure by positioning women as passive image and men as active looker. While Mulvey wrote about film, her framework extends to other visual forms: in advertising, photography, and painting, compositional strategies (camera angle,

lighting, framing) routinely invite a voyeuristic or objectifying gaze, aligning visual pleasure with patriarchal subjectivity. Consequently, representation becomes a mechanism by which gendered subjectivities are produced rather than merely depicted.

Linda Nochlin's pivotal question—"Why have there been no great women artists?"—redirected attention from supposed female deficiency to systemic constraints: restricted access to academies, apprenticeships, patronage, and networks of power. The institutionalist critique demonstrates that the scarcity of celebrated women artists is an effect of social structures (family expectations, property laws, educational exclusion) and canon-formation practices. Feminist art historians subsequently documented numerous overlooked women artists and contested evaluative criteria that favored certain media and careers typically dominated by men.

From the 1970s onward, feminist scholars and curators have staged interventions—re-evaluative exhibitions, retrospective monographs, and theoretical critiques—that expose gender biases in art history and museums. Griselda Pollock and others argued that art history itself is complicit in producing sexual difference through selective narratives. Feminist curating recovers works by women and reframes interpretation to highlight agency, labor, and social context; it also problematizes tokenistic inclusion, insisting on structural rather than merely representational change.

Recent scholarship warns against treating "women" as a homogeneous category. Race, class, sexuality, colonial history and regional contexts produce divergent visual regimes. For example, colonial and orientalist imagery exoticized non-European women in ways that intersected with imperial power; contemporary artists from marginalized communities produce counter-images that contest stereotypes and reclaim narrative sovereignty. Intersectional analysis shows that practices of objectification and empowerment operate differently across social positions, and effective critique must attend to these differences.

Artistic images do not only mirror social norms; they participate in constructing them. When women appear predominantly as sexualized objects or domestic figures, those visual grammars inform public attitudes, educational narratives, and policy discourses about gender roles. Conversely, when images foreground agency, labor, or subjectivity, they can expand social imaginaries about women's capacities and rights. Thus, artistic interpretation of women exerts real social effects—on identity formation, occupational expectations, and political visibility—making visual culture an arena for social transformation.

Discussion

The literature and case examples collectively indicate that changing the image of women in art requires both discursive critique and institutional reform. Theorists (Berger, Mulvey) supplied conceptual tools to see how vision is gendered; historians (Nochlin, Pollock) traced the institutional causes of marginalization; and recent curatorial practice shows pathways for remediation. Effective change thus involves scholarship, curatorial policy, education, and market recalibration—actions that reshape what images circulate and whose works are preserved for posterity.

Conclusion

This study has surveyed theoretical approaches and historical evidence to argue that artistic interpretations of women in social life are neither incidental nor neutral: they are produced by interplay among visual regimes, institutional structures, and socio-historical forces. Foundational analyses—Berger's critique of visual ideology and Mulvey's account of the male gaze—explain how images can objectify and discipline women's social subjectivity, while Nochlin's institutional critique and Pollock's feminist historiography redirect attention to the systemic causes of women's exclusion from the canon. Contemporary recoveries of artists like Artemisia Gentileschi and the expanding scholarship on postwar female painters show that institutional recognition materially reshapes public narratives and valuations, altering both art history and the social imaginaries surrounding gender.

Practical implications follow: curators, educators and policymakers should pursue inclusive collecting and display policies, commissions that foreground diverse female perspectives, and pedagogies that teach students to read images critically. Digital platforms offer opportunities for self-representation and counter-narratives but also risk reproducing commercialization of the female image; platform governance and media literacy therefore matter. Future research should prioritize intersectional and transnational studies of representation, evaluate the impact of curatorial changes empirically, and explore how community-based art practices reshape local gender norms. In sum, the artistic interpretation of women's images is a measurable factor in social life; changing those images is both an aesthetic and political project with concrete consequences for gender equality and cultural memory.

References:

1. **Berger J.** Ways of Seeing. – London: Penguin Books, 1972. – 176 p.
2. **Mulvey L.** Visual Pleasure and Narrative Cinema // *Screen*. – 1975. – Vol. 16, № 3. – P. 6–18.
3. **Nochlin L.** Why Have There Been No Great Women Artists? // *Art and Sexual Politics: Women's Liberation, Women Artists, and Art History*. – New York, 1971. (Essay; qayta nashr etilgan variantlar mavjud).
4. **Pollock G.** Feminist Interventions in Art's Histories. – London; New York: Routledge, 2007. – 424 p.
5. **Treves L.** In London, the Most Famous "Great Woman Artist" Finally Gets Her Due // *Vogue*. – 2018. (Artemisia Gentileschi asarining xarid qilinishi haqidagi maqola).
6. **Gabriel M.** How New York's Postwar Female Painters Battled for Recognition // *The New Yorker*. – 2018.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SHART ERGASH GAPLARNING SEMANTIK-PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Xikmatullayeva Marg‘ubaxon Doniyor qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Ubaydullayeva Durdona Raximjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida shart ergash gaplarning asosiy semantik va pragmatik xususiyatlari yoritiladi. Avvalo, har ikkala tilda shart ergash gaplarning tuzilishi, real va noreal shart munosabatlarini ifodalovchi shakllar hamda ularning ma’no turlari ko‘rib chiqiladi. Shundan so‘ng shart ergash gaplarning nutq jarayonidagi pragmatik vazifalari – iltimosni yumshatish, ogohlantirish, istak va pushaymonlikni ifodalash, shuningdek, matnni tuzishdagi roli tahlil etiladi. Ingliz va o‘zbek tillaridan olingan misollar asosida shart ergash gaplarning semantik tuzilishi bilan illokutsion ma’no o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib beriladi. Maqola natijalari ingliz tilini o‘zbek auditoriyasida o‘qitish va tarjima amaliyoti uchun ham muayyan ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *shart ergash gap, real shart, noreal shart, semantika, pragmatika, ingliz tili, o‘zbek tili.*

Annotation: *This article examines the main semantic and pragmatic properties of conditional subordinate clauses in English and Uzbek. It first describes the structural patterns and meaning types that express real and unreal conditional relations in both languages. It then analyses the pragmatic functions of conditionals in actual communication, such as softening requests, issuing warnings, expressing wishes and regret, and organising discourse. On the basis of examples from English and Uzbek, the paper shows how the semantic structure of a conditional clause interacts with its illocutionary force. The findings have practical implications for teaching English conditionals to Uzbek learners and for translation between the two languages.*

***Key words**: conditional clause, real condition, unreal condition, semantics, pragmatics, English, Uzbek.*

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются основные семантические и прагматические свойства придаточных условных предложений в английском и узбекском языках. Сначала описываются структурные модели и типы значений, выражающие реальные и нереальные условные отношения в обоих языках. Затем анализируются прагматические функции условных конструкций в речи: смягчение просьбы, выражение предупреждения, желания и сожаления, а также организация текста. На материале примеров из английского и узбекского языков показано, как семантическая структура условного придаточного взаимодействует с иллокутивной силой высказывания. Сделаны выводы, представляющие интерес для методики преподавания английского языка и переводоведения.*

***Ключевые слова**: условное придаточное, реальное условие, нереальное условие, семантика, прагматика, английский язык, узбекский язык.*

Kirish: Shart ergash gaplar har ikki tilda ham sintaksis tizimining muhim bo‘g‘ini hisoblanadi. An’anaviy grammatik ta’riflarda ular shart va natija o‘rtasidagi munosabatni ifodalovchi konstruktsiyalar sifatida izohlanadi: masalan, ingliz tilida “If it rains, we will stay at home”, o‘zbek tilida esa “Agar yomg‘ir yog‘sa, uyda qolamiz” kabi gaplar ko‘pincha “shart – natija” sxemasi asosida tasvirlanadi (Sohibov, 2024).

Biroq zamonaviy tilshunoslikda shart ergash gaplar nafaqat mantiqiy sabab–oqibat munosabatini, balki turli nutq aktlarini, nutq egasining munosabati va matnning ichki tuzilishini ham ifodalovchi ko‘p funksiyali birlik sifatida qaralmoqda (Karimova, 2025). Shart konstruksiyalari orqali so‘zlovchi real yoki taxminiy vaziyatni tasvirlash bilan birga, o‘quvchi yoki tinglovchiga iltimos qiladi, maslahat beradi, ogohlantiradi, istak bildiradi yoki fikrini ehtiyotkorona shaklda ifodalaydi.

Maqolaning maqsadi – ingliz va o‘zbek tillarida shart ergash gaplarning asosiy semantik turlarini ko‘rsatish hamda ularning pragmatik, ya’ni kommunikativ vazifalarini qiyosiy tahlil qilishdir. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- ingliz va o‘zbek tillarida shart ergash gaplarning tuzilishiga qisqacha nazar tashlash;
- real va noreal shartlarni ifodalovchi shakl va ma’no turlarini tavsiflash;
- shart ergash gaplarning iltimos, ogohlantirish, istak, pushaymonlik kabi illokutsion ma’nolar bilan bog‘liqligini ko‘rsatish;
- o‘qitish va tarjima amaliyoti uchun ba’zi xulosalar chiqarish.

Asosiy qism: ***1. Shart ergash gaplarning semantik xususiyatlari*****.** Ingliz tilida shart ergash gaplar odatda “if”-bog‘lovchisi bilan boshlanadigan ergash qism (shart qismi) va asosiy qismdan tashkil topadi. Grammatik adabiyotlarda ular real) va noreal shartlarga bo‘linadi (Thomson & Martinet, 1995).

Real shartda shart voqeasi real hayotda ro‘y berishi mumkin bo‘lgan holat sifatida tasvirlanadi:

If he comes, we will talk - Agar u kelsa, biz gaplashamiz.

Bu turda ingliz tilida - if + present simple va natija qismida odatda “ will” bilan kelgan fe’l qo‘llanadi; o‘zbek tilida esa –sa qo‘shimchasi va hozir–kelasi zamon shakllari orqali ifodalanadi.

Noreal, ya’ni hozirgi zamonga oid tasavvuriy shartlarda vaziyat real hayotdagi holatga zid bo‘ladi:

If I were rich, I would travel a lot - Boy bo‘lganimda, ko‘p sayohat qilardim.

Bu gapda so‘zlovchi aslida boy emas, ammo xayoliy shart orqali istagini bildiradi. Ingliz tilida - if + past simple va “would + infinitive” shakllari ishlatiladi; o‘zbek tilida esa -ardi, -gan bo‘lar edi kabi shakllar noreallikni bildiradi.

O‘tgan zamonga oid kontrfaktual shartlarda esa ro‘y bermagan vaziyat va uning mumkin bo‘lgan natijasi bayon qilinadi:

If he had known, he would have acted - Agar u bilganida, harakat qilgan bo‘lardi.

Bu turdagi gaplar ko‘pincha kechikkan harakat, pushaymonlik yoki “agar shunday bo‘lganida, hammasi boshqacha bo‘lardi” degan mazmunni ifodalash uchun ishlatiladi (Karimova, 2025).

Shuningdek, ingliz tilida aralash (mixed) shartlar ham uchraydi: shart qismi o‘tgan zamonga, natija qismi hozirgi vaziyatga taalluqli bo‘ladi:

If he had studied, he would be working now - Agar u o‘qiganida, hozir ishlayotgan bo‘lardi.

Bu yerda o‘tgan zamondagi xato hozirgi salbiy holatga sabab bo‘lgani semantik jihatdan ko‘rsatib beriladi.

O‘zbek tilida shart ergash gaplar, avvalo, fe’lga qo‘shiladigan -sa qo‘shimchasi va ko‘pincha agar bog‘lovchisi yordamida ifodalanadi: Agar vaqt topsam, boraman; Vaqt topsam, boraman kabi shakllar real shartga misol bo‘ladi. Shuningdek, -ganda, -ganda edi, bo‘lsa edi kabi shakllar noreal va kontrfaktual shartlarni ifodalashda keng qo‘llanadi (Rahmatova, 2022).

Reallik darajasiga ko‘ra quyidagi semantik turlarni ajratish mumkin:

-Real shart:

Agar u kelsa, uchrashamiz – kelishi ehtimoliy va real hisoblanadi.

-Noreal hozirgi shart / istak:

Vaqtim bo‘lsa edi, kitob o‘qirdim – aslida vaqt yo‘qligi nazarda tutiladi.

Kontrfaktual o‘tgan zamon sharti:

Oldinroq kelganingda, ko‘rishardik – kelish ro‘y bermagan, natija ham amalga oshmagan.

Shuningdek, o‘zbek tilida shart shakllari ayrim hollarda bo‘lishsiz, istak va afsus ma’nolari bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi: Aytsa edi!, Kelgan bo‘lsang edi! kabi gaplar shart ergash gap shakli orqali kuchli emotsional munosabatni bildiradi (Rahmatova, 2022).

2. Shart ergash gaplarning pragmatik xususiyatlari

Pragmatik nuqtai nazardan shart ergash gaplar ko‘pincha iltimos, taklif, maslahat kabi nutq aktlarini yumshoq shaklda berish uchun ishlatiladi. Ingliz tilida:

If you could send me the report today, I'd really appreciate it.

Bu gap grammatik jihatdan shartli bo‘lsa-da, illokutsion jihatdan muloyim iltimosdir.

“If you could… “ formulasi orqali so‘zlovchi tinglovchining imkoniyatini hurmat qilayotganini bildiradi (Karimova, 2025).

O‘zbek tilida shunga o‘xshash vazifa agar shart shakli bilan bajariladi:

Agar vaqt topsangiz, shu hujjatni ko‘rib chiqib bering.

Agar e’tirozingiz bo‘lmasa, bir savol bersam.

Bu yerda ham shart shakli iltimosning to‘g‘ridan-to‘g‘ri buyruq sifatida emas, balki “imkon bo‘lsa” tarzida berilishiga xizmat qilmoqda. Bunday holatlar pragmatika va muloyimlik nazariyasida “mitigatsiya” – nutqni yumshatish vositasi sifatida izohlanadi (Safarov, 2008).

Shart ergash gaplar nafaqat iltimosni yumshatish, balki ogohlantirish, tahdid va majburiyatni ifodalashda ham samarali vosita hisoblanadi. Ingliz tilida:

If you are late again, you will lose your bonus.

If you don’t submit the assignment, you will fail the course.

Bu gaplar formal jihatdan real shart, lekin illokutsion jihatdan ogohlantirish yoki tahdid sifatida qabul qilinadi.

O‘zbek tilida:

Yana kechiksang, darsga kiritmayman.

Imtihonga kirmasang, baho qo‘yilmaydi.

Shart shakli bu yerda o‘quvchi yoki xodimga qaratilgan majburiyatni aniq ko‘rsatadi. Kontekst va intonatsiyaga qarab bu gaplar odatiy ogohlantirish yoki keskin tahdid sifatida idrok qilinishi mumkin (Sohibov, 2024).

Shart ergash gaplar matnda dalillash va izoh berish vositasi sifatida ham qo‘llanadi. Ingliz ilmiy va publitsistik matnlarida:

If we look at the following data, we can see a clear tendency.

kabi gaplar o‘quvchini keyingi fikrni qabul qilishga tayyorlaydi. Bu yerda shart real vaziyatga emas, balki fikrlash jarayoniga taalluqlidir – “agar biz quyidagi

ma’lumotlarga qarasak” degan ibora aslida muallifning izoh uslubidir (Karimova, 2025).

O‘zbek ilmiy uslubida ham:

Quyidagi misollarni ko‘rsak, bu hodisaning muntazamligi yaqqol ko‘rinadi.

kabi gaplar keng qo‘llanadi. Shart ergash qismi bu yerda matnning keyingi bo‘lagiga kirish vazifasini bajaradi, illokutsion jihatdan esa “diqqat qiling, endi misollarga qaraymiz” degan ma’noni beradi (Ko’chiboyev, 2015).

Yuqoridagi ma’lumotlar asosida ingliz va o‘zbek tillarida shart ergash gaplarning o‘xshash va farqli jihatlarini quyidagicha umumlashtirish mumkin.

Avvalo, har ikki tilda ham shart ergash gaplar real va noreal shart munosabatlarini ifodalashda xizmat qiladi; real shartlar kelasi zamondagi ehtimoliy voqeani, noreal shartlar esa hozirgi yoki o‘tgan zamondagi ro‘y bermagan vaziyatni tasvirlaydi. Ingliz tilida bu farq asosan fe’l zamoni va modallik shakllari orqali (present, past, past perfect; will, would, would have), o‘zbek tilida esa -sa, -ganda, -ganda edi, bo‘lsa edi kabi shakllar va umumiy kontekst orqali ifodalanadi (Rahmatova, 2022).

Xulosa: Ingliz va o‘zbek tillarida shart ergash gaplar semantik va pragmatik jihatdan rang-barang va ko‘p funksiyali birliklar ekanligi ko‘rinadi. Semantik nuqtai nazardan ular real, noreal va kontrfaktual shart munosabatlarini ifodalaydi; ingliz tilida bu farqlar asosan fe’l zamoni va modallik bilan, o‘zbek tilida esa shart ma’noli qo‘shimcha va shakllar bilan beriladi. Pragmatik jihatdan esa shart ergash gaplar muloyimlik, iltimosni yumshatish, ogohlantirish, istak va pushaymonlikni ifodalash, shuningdek ilmiy va publitsistik matnda dalillash va izohni tashkil qilish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, har ikkala til shart ergash gaplardan o‘xshash kommunikativ maqsadlarda foydalanadi, biroq grammatik ifoda vositalari va ba’zi stilistik odatlar jihatidan farqlanadi. Bu farq va o‘xshashliklarni hisobga olish ingliz tilini o‘zbek auditoriyasida o‘qitishda, shuningdek tarjima jarayonida muhim ahamiyatga ega. Kelgusida korpus asosida kengroq empirik tadqiqotlar olib borish,

shuningdek, shart ergash gaplarning illokutsion kuchini tajribaviy metodlar orqali o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova G. Conditional relationships in current Uzbek and English // *Uzbek Scholar Journal*. – 2025. – Vol. 40. – P. 1–5.
2. Sohibov H. T. Principle of conditional sentences in Uzbek and English // *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*. – 2024. – Vol. 2, Issue 5. – P. 214–216.
3. Thomson A. J., Martinet A. V. *A Practical English Grammar*. – Oxford: Oxford University Press, 1995.
4. Safarov Sh. *Pragmatika asoslari*. – Toshkent: Fan, 2008.
5. Rahmatova N. O‘zbek tilida shart ergash gaplarning semantik turlari // *Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari*. – Toshkent, 2022. – B. 192–198.
6. Ko‘chiboyev A. *Matn pragmatikasi* [Elektron resurs]. – Samarqand, 2015. – Rejim: api.scienceweb.uz

PSYCHOLOGICAL AND METHODOLOGICAL FACTORS OF ENHANCING LEARNER MOTIVATION IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: THE ROLE OF AUTHENTIC MATERIALS

Madinabonu Farkhodova

Webster University

Abstract: *This paper explores the psychological and methodological factors that help to enhance learner’s motivation in English language teaching, particularly focus on the usage of authentic materials. Drawing on key theories from Krashen, Schmidt, Dőrnyei, Darvinand Norton, Mishan, and Tomlinson, the study shows that how authentic input improves attention, engagement, and personal relevance while*

reducing effective barriers. The discussion explains that authentic recourses stimulate noticing, promote learner's investment, strengthen intrinsic motivation, and create meaningful learning atmosphere. Overall, the findings indicate that, the importance of integrating real-world content to support it in both psychological readiness and effective pedagogical practice in modern ELT.

Keywords: *authentic materials, noticing, effective filter, investment, engagement, psychological and methodological factors, theories, input, intrinsic motivation.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz tili o'qitishda o'quvchi motivatsiyasini oshiruvchi psixologik va metodik omillar tahlil qilingan hamda autentik materiallarning bu jarayondagi o'rni yoritilgan. Krashen, Schmidt, Dörnyei, Darvin va Norton, Mishan hamda Tomlinsonning nazariyalariga tayanilgan holda autentik materiallar o'quvchi e'tiborini kuchaytirishi, affektiv filtrni pasaytirishi, "noticing" jarayonini faollashtirishi va shaxsiy investmentni oshirishi ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari real hayotga oid mazmunlardan foydalanish o'quvchi motivatsiyasini mustahkamlashda ham psixologik, ham metodik jihatdan muhim ekanligini tasdiqlaydi.*

Kalit so'zlar: *motivatsiya, autentik materiallar, noticing, affektiv filtr, investitsiya, jalb etilish, nazariya, affektiv filtrni, noticing.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются психологические и методические факторы, важные для процесса изучения языка, в частности, роль аутентичных материалов в этом процессе. Используя основные теории Крашена, Шмидта, Дёрньеи, Дарвина и Нортона, а также Мишана и Томлинсона, исследование показывает, как аутентичные материалы повышают внимание, интерес и личностный смысл, одновременно снижая аффективные барьеры. Исследование показывает, что аутентичные материалы, прежде всего, стимулируют внимание, повышают интерес учащихся, усиливают внутреннюю мотивацию и создают содержательную учебную среду. Результаты подчеркивают важность использования*

аутентичного контента для поддержки как психологической подготовки, так и эффективной педагогической практики в преподавании языка в современном мире.

Ключевые слова: *мотивация, аутентичные материалы, внимание, аффективный фильтр, инвестиции, вовлеченность, теория, аффективный фильтр, внимание.*

Enhancing learner motivation in English language teaching one of the most crucial goals in modern pedagogy and educational psychology. Learner's interest, participation, and internal drive are key components of successful learning, and these factors are strongly influenced in both psychological variables and instructional practices. Within this context, authentic materials also have a very important role as they provide direct exposure to real-life language use and create learning experiences in meaningful way. Working with authentic resources increases prior attention, the lesson feels more relevant, and fosters positive psychological engagement, enabling learners to develop a stronger, intrinsic desire to learn the language.

From psychological perspective Krashen’s Affective Filter Hypothesis explains that motivation, anxiety, self-confidence, and emotional readiness influence significantly learners' ability to acquire and process language, because authentic materials are meaningful which are connected to real-world situations within the contexts. [3.82] They naturally reduce affective barriers and make receive and process input more easily effectively to comprehend for learners. According to Schmidt’s Noticing Hypothesis, learning occurs when learners consciously attend to linguistic language features specifically in input and authentic materials rich in natural discourse patterns promote deeper not-see, thereby accelerating acquisition. [5.132]

Motivation has been extensively explored clearly in Dörnyei's framework, which focuses on individual learner factors, classroom climate, and the instructional relevance of materials. [2.122] According to this model, authentic materials enhance

and support all three areas through making classroom tasks purposeful, personally meaningful, and more engaging. They turn English language from an abstract subject into a practical, real- world communicative tool, thus strengthening the learner's internal motivation and willingness to participate actively in the learning process.

According to the socio-psychological side of motivation is further explained by Darvin and Norton's theory of investment. So it has been suggested that learners' investment is more cognitive, emotional, and social resources when learning materials reflect their identities, interests, and real-world experiences. Authentic materials which are related to contemporary youth, culture, global topics, or everyday communication, increase this sense of investment significantly. [1.2] This leads, learners to develop stronger long-term motivation and deeper engagement.

Methodologically, Mishan argues that the interpretation of authenticity emphasizes that materials should be meaningful, contextually relevant, and connected to the learners' lives. [4.18] Authenticity is not only about the usage of the real texts, but it is also about the extent to which learners perceive the content as real and useful for them. Tomlinson similarly notes that effective materials should stimulate both effective and cognitive engagement, in order to encourage learners to interact and contact emotional and intellectual way. [6.10] In addition, Authentic videos, interviews, social media posts, new items, advertisements, and real conversations naturally create these conditions and enhance the overall learning process.

In summary, the theories of Krashen, Schmidt Dörnyei, Darvin and Norton, Mishan and Tomlinson, explored that authentic materials increase learner motivation through both pedagogical and psychological and methodological pathways. Psychologically, they raise curiosity, attention, emotional engagement, self-confidence, and make learning progress personally meaningful. Methodologically, they provide communicative activities, support natural linguistic input, create meaningful learning activities, and promote learner autonomy. As a

result, authentic materials are evidence-based, psychologically grounded, and pedagogically effective tool in order to enhance learner motivation in modern English language teaching.

References

1. Darvin R., Norton B. Investment and motivation // Lamb M., Csizér K., Henry A., Ryan S. (eds.). *The Palgrave Handbook of Motivation for Language Learning*. – 2021.
2. Dörnyei Z. Motivation in second and foreign language learning // *Language Teaching*. – 1998. – Vol. 31, № 3. – P. 117–135.
3. Krashen S. D. *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. – London: Longman Group UK Ltd., 1985.
4. Mishan F. Authenticity 2.0: Reconceptualising authenticity in the digital era // Maley A., Tomlinson B. (eds.). *Authenticity in Materials Development for Language Learning*. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017. – P. 10–24.
5. Schmidt R. The role of consciousness in second language learning // *Applied Linguistics*. – 1990. – Vol. 11, № 2. – P. 129–158.
6. Tomlinson B. *Materials Development in Language Teaching*. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH ZARURIYATI

Yoqubaliyeva Dilafro‘z Payzidin qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Mamajonova Arofatxon Xursanali qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning zamonaviy ta’lim tizimidagi ahamiyati yoritiladi. Pedagogik, metodik va texnologik kompetensiyalarni shakllantirish, shuningdek, innovatsion yondashuvlar va pedagogik texnologiyalarning o‘qituvchi tayyorlash jarayonidagi roli ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi*

Kalit so‘zlar: *Kasbiy tayyorgarlik, pedagogik kompetensiya, metodik tayyorlik, pedagogik faoliyat, bo‘lajak o‘qituvchi,innovatsion yondashuv,pedagogik texnologiya, refleksiv ta’lim.*

Аннотация: *В статье рассматривается важность подготовки будущих учителей к профессиональной деятельности в современной системе образования. На основе научных источников анализируется формирование педагогических, методических и технологических компетенций, а также роль инновационныхподходов и педагогических технологий в процессе подготовки учителей.*

Ключевые слова: *Профессиональная подготовка, педагогическая компетентность, методическая подготовка, педагогическая деятельность, будущий учитель, инновационный подход, педагогические технологии, рефлексивное образование.*

Abstract: *This article discusses the importance of preparing future teachers for professional activity in the modern education system. The formation of pedagogical, methodological and technological competencies, as well as the role of innovative approaches and pedagogical technologies in the process of teacher training are analyzed based on scientific sources.*

Keywords: *Professional training, pedagogical competence, methodological training, pedagogical activity, future teacher, innovative approach, pedagogical technology, reflexive education.*

Kirish: Bugungi globallashuv sharoitida o‘qituvchi kasbi ta’lim tizimining sifatini belgilovchi eng muhim omillardan biri sifatida ko‘rilmoqda. UNESCO

(2021) ma’lumotlariga ko‘ra, ta’lim sifatining 60% dan ortig‘i o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi bilan bog‘liq. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatga puxta tayyorlanishini zamon talabi sifatida ko‘rsatadi. Pedagogik faoliyat faqat bilim berish emas, balki ta’lim jarayonini boshqarish, motivatsiya yaratish, shaxs rivojiga ta’sir ko‘rsatish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kabi ko‘p qirrali vazifalarni o‘z ichiga oladi (Shulman, 1987). Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi pedagogik bilimlar (PK), predmet bo‘yicha bilim (PCK), metodik bilim (MCK) hamda texnologik kompetensiyalar (TPACK modeli) uyg‘unligidan tashkil topishi zarurligi ta’kidlanadi (Mishra & Koehler, 2006). Shu sababli o‘qituvchi tayyorlash jarayoni nazariya va amaliyotni integratsiya qilgan, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan bo‘lishi muhim.

Asosiy qism: Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bu jarayon nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va shaxsiy sifatlarning uyg‘un shakllanishini talab qiladi. Pedagogning kasbiy shakllanishi psixologiya, pedagogika va ta’lim texnologiyalari bo‘yicha ilmiy yondashuvlar integratsiyasi asosida kechadi. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi asosida o‘qituvchini tayyorlashda faqat nazariy bilimlar yetarli emasligi, balki ularni faoliyat jarayonida qo‘llay olish kasbiy o‘sishning asosiy ko‘rsatkichiga aylanishi ta’kidlanadi. Shuning uchun pedagogik amaliyot bo‘lajak mutaxassisning professional kompetensiyalarini real sharoitda sinab ko‘rish, rivojlantirish va mustahkamlash uchun muhim bosqich hisoblanadi. Shulman (1987) ta’lim jarayonida kontentni bilish, pedagogik bilimlar va ularning integratsiyasi bo‘lgan “pedagogik kontent bilimlari”ni o‘qituvchi tayyorgarligining markaziy elementi sifatida ko‘rsatadi. Darling-Hammond (2017) tadqiqotlarida esa o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi metodik kompetensiya, psixologik tayyorgarlik va refleksiv fikrlash kabi tarkibiy qismlar birligida shakllanishi zarurligi ta’kidlanadi. Pedagogik bilimlar o‘qituvchidan ta’lim mazmuni, o‘quv tamoyillari, darsning tuzilishi va metodlarini mukammal bilishni talab qiladi. Metodik kompetensiya esa o‘qituvchi darsni konstruksiyalash, o‘quv

faoliyatini tashkil etish, mos metodlarni tanlash, o‘quvchilarning individual xususiyatiga mos yondashish va dars samaradorligini ta’minlash ko‘nikmalarini qamrab oladi. Psixologik tayyorgarlik o‘quvchilarning yosh, temperamenti, individual qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ularda o‘qishga qiziqish uyg‘otish va sinfda ijobiy psixologik muhit yaratish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Bu borada Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi va Gardnerning ko‘p qirrali intellekt konsepsiyasi pedagogning individual yondashuv kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta’limning raqamli xarakterga ega bo‘lib borayotgani esa texnologik savodxonlikni o‘qituvchining asosiy professional ko‘nikmasiga aylantirmoqda. TPACK modeli (Mishra & Koehler, 2006) o‘qituvchidan texnologik, pedagogik va fan bo‘yicha bilimlarni uzviy bog‘lab, zamonaviy texnologiyalarni maqsadga muvofiq qo‘llay olishni talab qiladi. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalarining o‘rni nihoyatda katta. OECD (2021) ma’lumotlariga ko‘ra, interfaol metodlar, kollaborativ ta’lim, loyiha asosida o‘qitish va aralash ta’lim (blended learning) o‘quv jarayonining samaradorligini oshirib, o‘quvchilarning tanqidiy va kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Anderson (2013) esa multimedia vositalari, vizual modellar, virtual laboratoriyalar va simulyatorlar bo‘lajak o‘qituvchilarning amaliy malakalarini shakllantirishda samarali vosita ekanini ta’kidlaydi. Masofaviy ta’lim platformalari — Moodle, Google Classroom, Edmodo, Teams — o‘qituvchilarda mustaqil o‘rganish, refleksiya qilish va zamonaviy pedagogik vositalardan foydalanish madaniyatini rivojlantiradi. Bularning barchasi pedagoglarning metodik, kommunikativ, didaktik va texnologik kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta’lim tizimi o‘qituvchisidan kreativ fikrlash, innovatsion yondashuvlarni qo‘llay bilish, raqamli madaniyat, ijtimoiy kompetensiyalar, emotsional intellekt, kommunikativ savodxonlik va mehnat bozorining talablariga mos ravishda ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘lishni talab qiladi. Ilmiy manbalar tahlili o‘qituvchi tayyorgarligining pirovard natijasi pedagogning o‘z faniga oid bilimlarga ega bo‘lishi bilangina cheklanmasligini, balki metodik mahorat, tahliliy

fikrlash, refleksiv yondashuv hamda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish kabi kompetensiyalar bilan belgilanayotganini ko‘rsatadi.

Xulosa. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni pedagogik, metodik, psixologik va texnologik kompetensiyalarning uyg‘un rivojlanishini talab qiladi. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchining kasbiy shakllanishi nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki amaliy mashg‘ulotlar, real o‘quv jarayonida tajriba orttirish va refleksiv yondashuv orqali ro‘yobga chiqadi. Innovatsion ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi esa bo‘lajak pedagoglarning darsni samarali tashkil etish, o‘quvchilar bilan o‘zaro muloqotni yo‘lga qo‘yish, raqamli vositalardan foydalanish va individual ehtiyojlarni hisobga olish ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shu bois kasbiy tayyorgarlikning puxta yo‘lga qo‘yilishi o‘qituvchi faoliyatining sifatini oshirish bilan birga, umumta’lim tizimining samaradorligiga ham bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Shulman, L. S. (1987). Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform. Harvard Educational Review.

2.Darling-Hammond, L. (2017). Teaching Quality and Student Achievement. Stanford University Press.

3.Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

4.Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) Framework. Teachers College Record

5. Prensky, M. (2010). Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning. Corwin Press.

6. OECD. (2021). Teachers and School Leaders in the 21st Century: Preparing for Digital Education. OECD Publishing.

CARPE DIEM POETRY IN ENGLISH LITERATURE

Mirzaxubaydinov Nurjaxon Xikmatullo o‘g‘li

Fergana State University

Abstract: *The purpose of the article is to explore the concept of "carpe diem" in English literature, specifically focusing on its usage in poetry. The article discusses the meaning and origin of the Latin phrase "carpe diem," also references various literary works that employ the theme of carpe diem, such as the poems “The Flea” by John Donne and ‘To His Coy Mistress’ by Andrew Marvell.*

Key words: *Seize, Day, Poetry, Moment, Time, Live, Appreciation, poems, fullest*

Annotatsiya. *Maqolaning maqsadi ingliz adabiyotidagi "Carpe diem" tushunchasini o'rganish, xususan uning she'riyatda qo'llanilishiga e'tibor berish, maqolada lotincha "carpe diem" iborasining ma'nosi va kelib chiqishi muhokama qilinadi, shuningdek, Carpe diem mavzusini qo'llagan turli adabiy asarlarga, masalan, Jon Donning "Burgalar" va Endryu Marvellning "O'zining uy bekasiga" she'rlari tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar. *Uncertainties of the future, Poeziya, Daqiqa, Vaqt, Yashash, Qadrlash, she'rlar, Renessans davri*

Аннотация. *Цель статьи - изучить понятие «Carpe diem» в английской литературе, уделив особое внимание его употреблению в поэзии, в статье рассматривается значение и происхождение латинского словосочетания «carpe diem», а также затрагивается тема carpe diem анализируются различные литературные произведения, такие как «Блохи» Джона Донна и «Его любовнице» Эндрю Марвелла.*

Ключевые слова: *ловить, День, Поэзия, Момент, Время, жить, Благодарность, период Ренессанса, жанр*

Carpe diem, the Latin phrase that exhorts individuals to "seize the day," has long captivated the imagination of poets and readers alike. Its timeless appeal and profound meaning have found a prominent place in English literature, particularly in the realm of poetry. This article sets out to delve into the concept of "carpe diem"

and its significance within the context of English literature, with a specific focus on its usage in poetry. Originating from a Latin poem by the Roman poet Horace, "carpe diem" has become a cherished theme explored by various literary works. By tracing its origins, exploring its meaning, and examining notable examples, we aim to unravel the enduring allure of "carpe diem" in English poetic expression.

The phrase "carpe diem" finds its roots in the works of Horace, a renowned Roman poet of the first century BCE. Horace's poem "Odes 1.11" is the source of this evocative expression, wherein he encourages his readers to embrace the present moment and not rely excessively on the uncertainties of the future. With its succinctness and poetic resonance, "carpe diem" swiftly gained popularity, transcending time, and language barriers to become a universal sentiment. Numerous poets have embraced the essence of "carpe diem" in their works, infusing their verses with a sense of urgency and a celebration of the present. One notable example is the poem "De rosis nascentibus" or "Of developing roses," attributed to Ausonius or Virgil, which concludes with the poignant line "Collige, virgo, rosas" or "gather, girl, the roses." This verse encourages youth to seize the pleasures of life before it is too late, echoing the sentiment of "carpe diem." [2;103]

Robert Frost often explores themes of time, mortality, and the fleeting nature of life in his poetry. He frequently emphasizes the importance of living fully in the present moment and making the most of our time on Earth. Frost's poems often encourage readers to appreciate the beauty of the natural world, reflect on the passage of time, and contemplate the mysteries of existence. While Frost may not have a specific poem titled "Carpe Diem," the sentiment of seizing the day and living life to the fullest is a common thread throughout his body of work. Frost's poetry encourages readers to embrace the present moment, appreciate the beauty of nature, and find meaning in the fleeting moments of life. His poems serve as a reminder to make the most of our time on Earth and to cherish the experiences and relationships that enrich our lives.

Both John Donne's "The Flea" and Andrew Marvell's "To His Coy Mistress" are quintessential examples of carpe diem poetry, urging the listener to seize the day and enjoy life's pleasures while they can. However, they approach this theme with distinct tones and arguments, reflecting the complex and multifaceted nature of carpe diem itself. "The Flea": A Playful Persuasion. Donne utilizes the conceit of a flea that has bitten both the speaker and his beloved, drawing their blood and thus uniting them in its tiny body. This playful metaphor serves as a springboard to argue for physical intimacy. The speaker argues that if their blood mingling in the flea is harmless and inconsequential, then the act of physical love would be even less so. He uses wit and logic to dismantle the woman's potential objections, urging her to shed her inhibitions. Although the poem's tone is light and witty, the underlying message hints at the fleeting nature of life. The flea's eventual death symbolizes the inevitable passing of time and beauty, reinforcing the need to seize the moment. Marvell employs a more direct and philosophical approach. He begins by acknowledging that if they had "world enough, and time," the woman's coyness would be acceptable. However, he emphasizes the limited time they have on earth, making their hesitation a foolish waste. The poem utilizes contrasting imagery, juxtaposing the vastness of eternity with the swift passage of time and the decay of the human body. This emphasizes the urgency of their situation and the preciousness of the present moment.Marvell's poem emphasizes the physical pleasures of love and the richness of sensory experience. He encourages the woman to embrace the beauty and passion of life before it slips away. While "The Flea" uses playful wit and subtle persuasion, "To His Coy Mistress" employs a more urgent and passionate tone, highlighting the consequences of delay. Donne relies on a clever analogy and logical reasoning, whereas Marvell presents a more direct and philosophical argument based on the limitations of time.

"The Flea" centers on the physical act of love, while "To His Coy Mistress" encompasses a broader appreciation for life's experiences and sensual pleasures. Both poems, despite their distinct approaches, resonate with the timeless human

desire to make the most of life and embrace the present moment. They remind us of the fleeting nature of time and the importance of seizing opportunities for joy, love, and experience. The poems also reflect different ways carpe diem can be interpreted: as a call for immediate gratification or a more philosophical contemplation of life's brevity. [6;107]

The role of gender and power dynamics in carpe diem poetry. The potential consequences of a purely hedonistic approach to life. The relationship between carpe diem and other literary themes, such as love, mortality, and the passage of time.

By analyzing these two classic poems, we gain a deeper understanding of the complex and enduring appeal of the carpe diem theme in literature.

Another notable work is the academic song "De Brevitate Vitae" or "On the Shortness of Life," often referred to as "Gaudeamus igitur" or "Let us rejoice." Dating back to 1287, this composition reminds students to take joy in their lives, fully aware that mortality looms ahead. "Gaudeamus igitur" embodies the spirit of carpe diem, emphasizing the importance of embracing the present while acknowledging the inevitable passage of time. Related but unmistakable is the expression token mori (keep in mind that you are mortal) which carries a few of the same essence as carpe diem. For Horace, mindfulness of our claim mortality is key in making us realize the importance of the minute. "Remember that you just are mortal, so seize the day." [5;35].Over time the state keepsake mori moreover came to be related with humility, as recommended in numerous vanitas paintings. Today numerous listeners will take the two expressions as speaking to nearly inverse approaches, with carpe diem urging us to savor life and keepsake mori encouraging us to stand up to its charm. This can be not the initial sense of the keepsake mori express as utilized by Horace.

In advanced English, the expression "YOLO", meaning "you merely live once", communicates a comparable assumption. Within the 1989 American film Dead Artists Society, the English instructor John Keating, played by Robin Williams, broadly says: "Carpe diem. Seize the day, boys. Make your lives

exceptional." Afterward, this line was voted as the 95th most noteworthy movie quote by the American Film Established.

In Conclusion, Carpe diem poetry, with its call to seize the day and embrace life's fleeting pleasures, has left an indelible mark on English literature. From the playful wit of John Donne's "The Flea" to the philosophical urgency of Andrew Marvell's "To His Coy Mistress," these poems have resonated across centuries, offering timeless reflections on love, mortality, and the human desire to live life to the fullest.

References:

1. **Quintus Horatius Flaccus.** *Carmina*. Liber I, Carmen XI. (Latin text).
2. **Lewis, Charlton T.** (1890). *An Elementary Latin Dictionary*. Entry: **"carpō"**. New York; Cincinnati; Chicago: American Book Company.
3. **Luu, Chi.** (2019, August 7). *How "Carpe Diem" Got Lost in Translation*. JSTOR Daily.
4. **Luu, Chi.** (2019-08-07). *How "Carpe Diem" Got Lost in Translation*. JSTOR Daily. Retrieved 2023-04-27. Includes translation by **John Conington (1882)**.
5. **Ackerman, Susan.** (2005). *When Heroes Love: The Ambiguity of Eros in the Stories of Gilgamesh and David*. New York: Columbia University Press, pp. 130–131. ISBN 978-0231132602.
6. **Perdue, Leo G.** (2009). *Scribes, Sages, and Seers: The Sage in the Eastern Mediterranean World*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, p. 57. ISBN 978-3525530832.
7. **Harrison, Stephen.** (2012). *The Cambridge Companion to Horace*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 154, 168. ISBN 978-0-521-83002-7.

CONFLICTS IN STUDENT COMMUNITIES: CAUSES, TYPES, AND RESOLUTION STRATEGIES

Mukhtabar Vakhabova,
Jizzakh State Pedagogical University.

Annotatsiya. *Ushbu maqola talabalar jamoalarida uchraydigan nizolar, ularning kelib chiqish omillari, turlari va samarali yechim strategiyalarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Talabalar o‘qish jarayonida turli stresslar, kommunikatsiya muammolari, qadriyatlar farqi, raqobat va cheklangan resurslar tufayli ko‘plab kelishmovchiliklarga duch keladilar. Shuningdek, maqolada K. Tomasning besh strategiyasining afzalliklari va qo‘llanish holatlari tahlil qilingan.*

Аннотация. *Данная статья посвящена изучению конфликтов, возникающих в студенческих коллективах, а также факторов их возникновения, типов и эффективных стратегий разрешения. В процессе обучения студенты сталкиваются со стрессовыми ситуациями, коммуникативными трудностями, различиями в ценностях, конкуренцией и ограниченными ресурсами, что нередко приводит к разногласиям. В статье также анализируются пять стратегий К. Томаса, их преимущества и условия применения.*

Annotation. *This article is dedicated to examining conflicts within student communities, including their underlying causes, types, and effective resolution strategies. During the learning process, students often face stressful situations, communication difficulties, value differences, competition, and limited resources, which can lead to various disagreements. The article also analyzes Kenneth Thomas's five strategies, along with their advantages and appropriate contexts for use.*

Kalit so‘zlar: *Talabalar jamoasi, nizolar sabablari va turlari, kommunikatsiya ko‘nikmalari, K. Tomas strategiyalari.*

Ключевые слова: *Студенческий коллектив, причины и виды конфликтов, коммуникативные навыкистратегии, К. Томаса.*

Keywords: Student community, causes and types of conflicts, communication skills, Thomas's strategies.

Conflicts within student communities are a critical issue that requires careful attention from both students and educators. Throughout their academic journey, students frequently encounter stressful and challenging situations, which can lead to disagreements and disputes. A thorough understanding of the underlying causes, classifications, and resolution strategies of conflicts is essential for fostering a productive and harmonious educational environment. Several factors can contribute to the emergence of conflicts in student groups:

1. **Differences in personal values and worldviews.** Students often come from diverse cultural, social, and economic backgrounds. These differences can create misunderstandings, misinterpretations, and, ultimately, interpersonal tensions.
2. **Academic competition.** The pursuit of high academic achievement can generate rivalry, particularly in contexts where resources such as scholarships, internships, or access to specialized facilities are limited.
3. **Stress and fatigue.** The pressures associated with coursework, exams, and deadlines can exacerbate tensions, leading to heightened emotions and an increased likelihood of conflicts.
4. **Communication barriers.** Miscommunication or misinterpretation of words, actions, or intentions among students can easily escalate into conflict situations.
5. **Limited conflict-resolution skills.** Many students lack formal training in effective communication techniques and strategies for managing disagreements, which can contribute to the persistence of conflicts.

Conflicts in student communities can be categorized into several major types:

1. **Interpersonal conflicts.** These arise between individual students, often stemming from personal dislikes, misunderstandings, or differing personalities.
2. **Group conflicts.** Such conflicts occur between student groups, for instance, over the selection of projects, allocation of tasks, or leadership roles.

3. **Resource-related conflicts.** Competition for scarce academic resources, such as study spaces, equipment, or time allocations, often leads to tension.

4. **Ideological conflicts.** Disagreements based on differing political, religious, or philosophical beliefs fall into this category, reflecting the diversity of thought within the student community.

Understanding the causes and types of conflicts, along with implementing effective resolution strategies, is crucial for maintaining a supportive and collaborative academic environment. By fostering open communication, promoting empathy, and equipping students with conflict-management skills, educational institutions can minimize disputes and enhance both individual and collective learning experiences.

Effective management of conflicts is crucial for maintaining a harmonious and productive environment within student communities. Several approaches can be employed to address disputes and disagreements among students:

1. **Consultation and Negotiation.** Facilitating open dialogue between conflicting parties helps identify the root causes of disagreements and promotes the search for mutually acceptable compromises.

2. **Mediation.** Involving a neutral third party, such as a teacher or a psychologist, can support conflict resolution by providing guidance, clarifying misunderstandings, and helping students reach agreements.

3. **Discussion of Different Perspectives.** Encouraging the exploration of multiple viewpoints can enhance understanding of others' positions and reduce tension within the group.

4. **Establishment of Group Norms.** Developing clear rules and standards for behavior in the student community can prevent future conflicts and misunderstandings.

5. **Communication Skills Training.** Conducting workshops on effective communication and conflict-resolution techniques can significantly improve the

overall climate of the group and equip students with practical skills to handle disputes.

6. **Mediatory Intervention.** Engaging a mediator becomes particularly valuable when conflicts reach a stalemate. The mediator helps clarify the situation and facilitates the development of solutions acceptable to all participants. It is essential that the mediator remains neutral and can effectively manage the process.

Research indicates that many conflicts can be prevented through proactive and effective communication. Establishing an atmosphere of trust and respect, where every student feels free to express themselves, is fundamental. Creating conditions that account for the interests of all parties and conducting psychocorrectional trainings focused on developing emotional intelligence can further reduce the likelihood of conflicts. These interventions help students better understand their own emotions and those of others, promoting empathy and cooperation.

Interpersonal differences are an inherent aspect of human interaction, as it is nearly impossible to find two individuals with identical preferences, habits, or interests. Consequently, disagreements, contradictions, and conflict situations naturally arise in any prolonged relationship. Although such situations may negatively affect existing interactions, diversity in opinions and viewpoints can also serve as a valuable resource, enriching communication and fostering deeper trust and mutual understanding. Constructive conflict resolution requires individuals to be aware of various behavioral strategies and to select the one most appropriate for a particular situation. However, people typically rely on a single, habitual mode of behavior during conflicts and may remain unaware of alternative approaches. K. Thomas developed a widely recognized classification of conflict behavior based on two dimensions:

1. the degree of assertiveness, or the extent to which a person seeks to satisfy their own interests, and
2. the degree of cooperation, or the willingness to consider the interests of others.

Using these criteria, Thomas identified five primary conflict-management strategies, often presented through symbolic representations:

1. **Competing — “the shark”**
2. **Accommodating — “the teddy bear”**
3. **Avoiding — “the turtle”**
4. **Compromising — “the fox”**
5. **Collaborating — “the owl”**

Each of these strategies carries distinct advantages and limitations. A style that proves effective in one context may be entirely unsuitable in another.

To minimize conflicts, educational institutions should implement activities aimed at strengthening team cohesion and fostering interaction. Team-building exercises, interest-based groups, and collaborative projects encourage positive relationships and mutual support among students.

In conclusion, conflicts in student communities are a natural aspect of socialization and the learning process. Open discussion, respect for diverse perspectives, and the application of structured conflict-resolution methods contribute to a more harmonious and productive academic environment. Recognizing the importance of these measures not only enhances the educational experience but also lays the groundwork for students’ future professional and interpersonal.

References

1. **Бурунцов В. Н.** Психология межличностных отношений. – М.: Питер, 2017. – 256 с.
2. **Кузнецова И. С.** Конфликты в группе: как их избежать. – Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, 2019. – 184 с.
3. **Матвеева Т. А.** Социология молодежи: конфликты и взаимодействие. – Казань: Издательство Казанского университета, 2021. – 220 с.

4. **Романов С. В., Соловьёв А. Н.** Психология конфликта: модели и методы. – Екатеринбург: Уральское издательство, 2020. – 198 с.

ПЕРЕДАЧА ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ И КУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ В ПЕРЕВОДЕ АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ РЕКЛАМЫ

Асанова Нигина

Ферганский государственный университет

Аннотация: *Статья посвящена исследованию особенностей передачи гендерных стереотипов и культурно маркированных элементов при переводе рекламных текстов с английского языка на узбекский. В работе анализируются различия в гендерной кодировке англоязычного и узбекского рекламного дискурса, выявляются переводческие трудности и стратегии адаптации рекламы к целевой культурной среде. Особое внимание уделено тому, каким образом в процессе перевода изменяются смысловые акценты, связанные с гендером и культурными ценностями. Научная новизна исследования заключается в выявлении устойчивых механизмов трансформации гендерно обусловленных элементов при межъязыковой передаче и в описании специфики их локализации с учётом узбекского культурного контекста.*

Annotatsiya: *Maqola ingliz tilidagi reklamalarni o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida gender stereotiplari va madaniy belgilangan unsurlarni yetkazish xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda ingliz va o‘zbek reklama diskurslarida gender kodlashdagi farqlar, tarjima jarayonida uchraydigan qiyinchiliklar hamda reklama matnlarini maqsadli auditoriya madaniyatiga moslashtirish strategiyalari tahlil qilinadi. Ayniqsa, tarjima davomida gender va madaniy qadriyatlarga oid ma’no urg‘ularining qanday o‘zgarishi alohida ko‘rib*

chiqiladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi genderga oid elementlarning til va madaniyatlararo uzatilishida yuz beradigan barqaror transformatsiya mexanizmlarini aniqlash va ularning o‘zbek madaniy konteksti asosida lokalizatsiya xususiyatlarini ochib berishda namoyon bo‘ladi.

Abstract: *The article examines how gender stereotypes and culturally marked elements are conveyed when translating advertising texts from English into Uzbek. The study analyses the differences in gender encoding within English and Uzbek advertising discourse, identifies translation difficulties, and explores strategies for adapting advertisements to the target cultural environment. Special attention is given to how gender-related meanings and cultural values shift during translation. The scientific novelty lies in identifying stable mechanisms of gender-related meaning transformation in cross-linguistic transfer and describing the specific features of their localization within the Uzbek cultural context.*

Ключевые слова: *гендер, реклама, перевод, стереотипы, узбекская культура, англоязычный дискурс.*

Kalit so‘zlar: *gender, reklama, tarjima, stereotiplar, o‘zbek madaniyati, ingliz tilidagi diskurs.*

Keywords: *gender, advertising, translation, stereotypes, Uzbek culture, English-language discourse.*

Введение

Реклама представляет собой мощный инструмент символического влияния, в котором языковые и визуальные средства используются для формирования социальных представлений и моделей поведения. Одним из наиболее значимых компонентов рекламного дискурса является гендерная кодировка — система стереотипов, связанных с мужскими и женскими ролями. Рекламные тексты закрепляют или трансформируют гендерные образы, отражая актуальные культурные нормы общества [1].

В условиях глобализации рекламные сообщения часто подвергаются переводу, что ставит перед переводчиком задачу не только передать

фактическое содержание, но и адаптировать гендерные смыслы в соответствии с культурными ожиданиями целевой аудитории. Англоязычная реклама формируется в контексте западной модели гендера, предполагающей индивидуализм, равноправие и разрушение традиционных ролей. Узбекский же рекламный дискурс опирается на коллективистские ценности, традиционное распределение ролей и культурные нормы, связанные с семьёй, социальным статусом и скромностью [2].

Цель исследования — выявить особенности передачи гендерных стереотипов при переводе английской рекламы на узбекский язык и определить стратегии адаптации гендерно маркированных элементов.

Научная новизна заключается в том, что в статье впервые предлагается комплексный анализ трансформации гендерных смыслов при переводе англоязычной рекламы на узбекский язык с учётом культурных, социально-нормативных и языковых факторов.

1. Теоретические основы гендерных стереотипов в рекламе

Гендерные стереотипы — это социально закреплённые представления о свойствах, качествах и ролях мужчин и женщин [3]. Реклама активно использует гендерную символику, поскольку она позволяет выстраивать прогнозируемые, эмоционально значимые образы.

Для англоязычной рекламы характерны:

- демонстрация женской самостоятельности и активности;
- изображение мужчин как эмоционально вовлечённых, равноправных участников семейной жизни;
- продвижение ценностей body positivity и diversity;
- фокус на индивидуальном выборе и самовыражении.

Примером может служить слоган:

“She sets her own limits.” («Она сама определяет свои границы») — подчёркивающий самостоятельность и свободу выбора.

Узбекская реклама ориентирована на иные установки:

- сохранение традиционного семейного уклада;
- доминирующая роль мужчины как защитника и главы семьи;
- подчёркивание женской заботливости, мягкости, скромности;
- визуальная и текстовая ориентация на коллективные ценности (оила, махалла) [4].

Такое различие гендерных моделей создаёт объективные сложности для межкультурного перевода.

2. Гендерные маркеры английской рекламы и их культурное наполнение

Гендерные маркеры в английской рекламе часто связаны с идеологией личной свободы, независимости и отказа от традиционных ролей. Это проявляется в вербальных и визуальных компонентах, а также в коммуникативных стратегиях.

Например, слоган:

“Be bold. Be loud. Be unapologetic.”

не только призывает женщину быть смелой, но и отражает западную тенденцию к нормализации открытого самовыражения.

В узбекском языке такая прямолинейность может восприниматься как стилистически жёсткая или культурно неуместная. При адаптации послание обычно смягчают:

“Dadillik bilan o‘zingizni ko‘rsating.”

(«Проявите себя смело и уверенно.»)

Здесь сохраняется ключевой смысл, но устраняется элемент вызывающей радикальности.

Другой пример:

“Men care.” — реклама продуктов для мужчин, подчеркивающая заботливость.

Для узбекской аудитории такой текст может требовать корректировки, поскольку образ эмоционально мягкого мужчины не является доминирующим в местной культурной модели. В переводе может появиться акцент на ответственности, а не на эмоциях:

“Mas’uliyatli erkaklar tanlovi.”

(«Выбор ответственных мужчин.»)

Так происходит трансформация гендерного стереотипа при локализации.

3. Гендерная специфика узбекской рекламы

Узбекская реклама строится на ценностях стабильности, семейной гармонии и социального уважения. Женщина чаще представляется в роли матери, хозяйки, хранительницы традиций. Мужчина — в роли защитника, руководителя и символа надёжности [5].

Типичные маркеры узбекского рекламного дискурса:

- акцент на семейном благе: *“Oilangiz uchun eng yaxshi tanlov”*;
- образ жены, создающей уют: сцены кухни, дома, заботы о детях;
- образ мужчины, принимающего решения: автомобили, техника, финансы;
- доминирование коллективных ценностей над индивидуальными.

Если в английской рекламе героиня может действовать свободно и независимо, то в узбекской адаптации она чаще оказывается включённой в семейный контекст.

Например:

Оригинал:

“Run your world.”

Возможная адаптация:

“O‘zingiz va oilangiz uchun eng yaxshi tanlovni qiling.”

Независимость заменяется заботой о семье — это ключевой культурный сдвиг.

После анализа особенностей узбекской рекламной модели представляется необходимым наглядно сопоставить ключевые различия между английским и узбекским рекламным дискурсом. В качестве визуального обобщения предлагается следующая сравнительная таблица.

Таблица 1. Сравнительный анализ передачи гендерных стереотипов и культурных особенностей в английской и узбекской рекламе

Параметр сравнения	**Английская реклама**	**Узбекская реклама**	**Особенности перевода**
Гендерные роли	Индивидуализм, личная свобода, равноправие; женщина — самостоятельная, мужчина — партнёр.	Традиционное распределение ролей; женщина — хранительница домашнего уюта, мужчина — защитник.	Усиление традиционных ролей в переводе.
Образ женщины	Активная, уверенная, независимая.	Скромная, заботливая, ориентированная на семью.	Стратегия **культурного смягчения**.
Образ мужчины	Эмоционально вовлечённый, партнёрский.	Авторитетный, решительный, глава семьи.	Перевод усиливает черты лидера.
Эмоциональный тон	Яркий, смелый, экспрессивный.	Спокойный, уважительный.	Смягчение тона в локализации.
Культурные	Самореализация, diversity,	Коллективизм, традиции,	Сдвиг акцента на коллективные

ценности	личный выбор.	семейность.	ценности.
Косметика и мода	“Be bold”, “Be unique”.	“Tabiiy go‘zallik”, “Noziklik”.	Нейтрализация сексуализированности.
Бытовая техника	Универсальность, равные роли.	Гендерное разделение (“для хозяйки”, “для мужчин”).	Использование гендерных маркеров в узбекской версии.
Образы семьи	Часто индивидуальные персонажи.	Семья — ключевой концепт.	Перевод смещает смысл к семейным ценностям.

4. Основные трудности передачи гендерных стереотипов

1. Культурные расхождения в представлениях о гендере

Прямая передача западных моделей женской и мужской субъектности без локализации может вызвать диссонанс у узбекской аудитории. Поэтому в переводе чаще применяется стратегия смягчения [6].

2. Лексическая неполнота соответствий

Понятия *empowered, independent, unapologetic* не имеют точных узбекских аналогов и требуют трансформации.

3. Изменение оценочного оттенка

Иногда женская самостоятельность в английской рекламе коннотируется позитивно, тогда как в узбекском варианте её ослабляют или переводят в нейтральный тон.

4. Визуально-вербальные несоответствия

Переводчик должен учитывать не только текст, но и визуальный ряд. Если изображение нарушает культурные нормы скромности или гендерного

поведения, локализатор изменяет текст, чтобы компенсировать восприятие [7].

5. Переводческие стратегии адаптации

На основе анализа выделяются несколько основных стратегий:

1. Дословный перевод (буквализм)

Используется редко, так как игнорирует культурные особенности. В гендерно маркированных фразах почти всегда приводит к неестественности.

2. Культурная адаптация

Смягчение индивидуалистических и феминистских оттенков.

Пример:

“Strong women choose strength.” передается как “Baxtli ayollar sog‘lom yashashni tanlaydi.”

Трансформация смещает фокус с силы на здоровье.

3. Заменяющая локализация

Гендерный компонент может быть частично снят:

“Made for women who lead.” передается как “Yetakchilikni qadrlovchilar uchun.”, где гендерная маркировка исчезает.

4. Укрепление традиционного гендерного кода

Английское “for independent women” может превращаться в:

“Oilaga g‘amxo‘r ayollar uchun.”

Эта стратегия показывает, что перевод не только передаёт смысл, но и «переписывает» гендерные нормы под ожидания аудитории.

Заключение

Проведённый анализ позволяет утверждать, что перевод рекламы с английского на узбекский язык неизбежно сопровождается трансформацией гендерных стереотипов, поскольку целевые аудитории опираются на различные культурные модели. Английская реклама стремится к

демонстрации индивидуализма, равноправия и пересмотра традиционных ролей. Узбекская реклама, напротив, сохраняет устойчивые образы, связанные с семейностью, скромностью и социальной гармонией.

Научная новизна исследования заключается в определении устойчивых механизмов изменения гендерной кодировки при межъязыковом переводе и в описании специфических стратегий адаптации англоязычной рекламы к узбекской культурной среде. Практическая значимость работы состоит в возможности использования результатов в переводческой деятельности, межкультурной коммуникации и рекламной индустрии.

Список использованных источников

1. Батлер Дж. *Гендерное беспокойство*. – М.: Идея-Пресс, 2019.
2. *Кембриджская энциклопедия коммуникации*. – Кембридж: Cambridge University Press, 2017.
3. Lakoff R. *Language and Woman's Place*. – New York: Harper & Row, 1975.
4. Cameron D. *Gender and Language*. – London: Routledge, 2003.
5. Fairclough N. *Language and Power*. – London: Longman, 2001.
6. Умарова М. Р. Гендерные особенности рекламного дискурса Узбекистана // *Филология и культура*. – 2020. – № 2.
7. Хожиева Д. Л. *Узбекская реклама: традиции и современные тенденции*. – Ташкент: Фан, 2018.
8. Романова Т. В. *Перевод рекламных текстов*. – М.: Флинта, 2016.
9. Костина И. Ю. *Межкультурная коммуникация и реклама*. – СПб.: Питер, 2019.
10. Cook G. *Discourse of Advertising*. – London: Routledge, 2008.
11. Hofstede G. *Cultures and Organizations*. – New York: McGraw-Hill, 2010.
12. *Uzbekistan Advertising Market Report*. – Tashkent, 2022.

TEXNIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O‘QITISHDA WIKI-TEXNOLOGIYALARGA ASOSLANGAN METODIK YONDASHUVLAR

Qodirova Nargiza Abdusalom qizi

Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada texnika oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishda wiki-texnologiyalarga asoslangan metodik yondashuvlar yoritilgan. Tadqiqotda wiki-texnologiyalarning pedagogik va didaktik imkoniyatlari tahlil qilinib, ularning talabalarda yozma va og‘zaki nutq ko‘nikmalarini, mustaqil va hamkorlikda ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan. Wiki-muhitda tashkil etilgan loyihaviy va kommunikativ faoliyat texnika yo‘nalishidagi talabalarni kasbiy muloqotga tayyorlashda samarali vosita sifatida ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *wiki-texnologiyalar, ingliz tilini o‘qitish, metodik yondashuvlar, texnika oliy ta’lim muassasalari, yozma va og‘zaki nutq, kasbiy kommunikatsiya.*

Аннотация. В статье рассматриваются методические подходы к обучению английскому языку в технических высших учебных заведениях на основе wiki-технологий. Проанализированы педагогические и дидактические возможности wiki-среды, а также обоснована ее роль в формировании письменной и устной речи, навыков самостоятельной и коллективной работы у студентов. Использование wiki-технологий в рамках проектной и коммуникативной деятельности способствует развитию профессиональной коммуникации и повышению мотивации обучающихся технических направлений.

Ключевые слова: *wiki-технологии, обучение английскому языку, методические подходы, технические вузы, письменная и устная речь, профессиональная коммуникация.*

Abstract. The article examines methodological approaches to teaching English in technical higher education institutions based on wiki technologies. The pedagogical and didactic potential of the wiki environment is analyzed, and its effectiveness in developing students' written and oral communication skills, as well as collaborative and independent learning competences, is substantiated. Wiki-based project and communicative activities are viewed as an efficient tool for enhancing professional communication skills and increasing learners' motivation in technical education.

Key words: *wiki technologies, English language teaching, methodological approaches, technical higher education institutions, written and oral communication, professional communication.*

Kirish

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimi, xususan texnika oliy ta'lim muassasalari oldida turgan asosiy vazifalardan biri – raqobatbardosh, tanqidiy fikrlay oladigan, professional sohada chet tilida samarali muloqot qila oladigan mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Globallashuv, raqamlashtirish va xalqaro akademik hamkorlik sharoitida ingliz tilini bilish nafaqat qo‘shimcha afzallik, balki muhandislik va texnik soha mutaxassislari uchun zarur kasbiy kompetensiyaga aylanib bormoqda.

Shu bilan birga, an'anaviy til o‘qitish usullari texnika oliy ta'lim muassasalari talabalari ehtiyojlarini to‘liq qondira olmayotgani kuzatilmoqda. Talabalarda yozma va og‘zaki nutq faoliyatini rivojlantirish, mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish, akademik va kasbiy muloqotga tayyorlash uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarurati ortib bormoqda. Ana shunday samarali vositalardan biri sifatida wiki-texnologiyalar alohida ahamiyat kasb etadi.

Wiki-texnologiyalar hamkorlikka asoslangan, ochiq va interaktiv ta’lim muhitini yaratib, talabalarning bilish faolligini oshirish, ijodiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu texnologiyalar ingliz tilini o‘qitishda metodik yondashuvlarni yangilash va ta’lim samaradorligini oshirish uchun muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

Asosiy qism

Wiki-texnologiyalarning pedagogik va didaktik imkoniyatlari

Wiki-texnologiyalar konstruktivistik va sotsiokonstruktivistik ta’lim nazariyalariga asoslanib, bilimni individual emas, balki hamkorlik jarayonida shakllantirishni nazarda tutadi. Ushbu texnologiyalar ta’lim oluvchilarning faolligini oshiradi, ularni o‘quv jarayonining markaziy subyekti sifatida maydonga chiqaradi hamda o‘z fikrini mustaqil, mantiqiy va dalillangan holda ifodalashga undaydi. Wiki muhitida ishlash jarayonida talabalar nafaqat tayyor bilimni o‘zlashtiradi, balki uni tahlil qiladi, qayta ishlaydi va jamoaviy faoliyat orqali yangi bilimlar yaratadi.

Texnika oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishda wiki-texnologiyalar ayniqsa samarali hisoblanadi, chunki ular kasbiy yo‘naltirilgan mazmunni til o‘rganish bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Talabalar texnik matnlar, loyiha tavsiflari, instruktsiyalar va texnologik jarayonlarga oid materiallarni ingliz tilida ishlab chiqish orqali nafaqat lingvistik, balki kasbiy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Bundan tashqari, wiki-platformalarda matnlarni muntazam tahrirlash va muhokama qilish jarayoni tanqidiy fikrlash va refleksiya ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Wiki-texnologiyalarga asoslangan metodik yondashuvlar tizimi

Ingliz tilini o‘qitishda wiki-texnologiyalardan foydalanish bir qator metodik yondashuvlar asosida amalga oshiriladi. Avvalo, kommunikativ yondashuv doirasida wiki muhiti talabalarning real muloqotga yaqin sharoitda til vositalaridan foydalanishini ta’minlaydi. Talabalar birgalikda loyiha mavzularini muhokama qiladi, fikr almashadi va umumiy mahsulot yaratadi.

Loyihaviy o‘qitish yondashuvi doirasida wiki-texnologiyalar talabalarning mustaqil izlanish olib borishi, axborotni tanlash va tizimlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, texnik yo‘nalishga oid muammolar bo‘yicha ingliz tilida loyiha sahifalarini yaratish, jamoaviy maqola yoki texnik tavsif yozish samarali natija beradi. Kompetensiyaviy yondashuv esa talabalarda yozma va og‘zaki nutq, axborot bilan ishlash, jamoada ishlash va mas’uliyatni bo‘lishish kabi muhim kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Wiki muhitida yozma va og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish

Wiki-texnologiyalar yozma nutqni rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Matnlarni yaratish, tahrirlash va qayta ko‘rib chiqish jarayonlari talabalarni grammatik va leksik jihatdan aniq, mantiqan izchil yozishga o‘rgatadi. O‘zaro baholash va fikr bildirish amaliyoti esa yozma ishlarning sifatini oshiradi.

Og‘zaki nutq ko‘nikmalari esa wiki-loyihalar asosida tashkil etilgan taqdimotlar, muhokamalar va jamoaviy himoyalar orqali rivojlanadi. Talabalar tayyorlagan wiki-materiallarni sinf oldida ingliz tilida taqdim etishi, savol-javoblarda ishtirok etishi va o‘z pozitsiyasini himoya qilishi professional kommunikativ kompetensiyani mustahkamlaydi. Ushbu jarayonda o‘qituvchi fasilitator sifatida nutq faolligini rag‘batlantirib boradi.

Texnika talabalari uchun wiki-metodlarning kasbiy yo‘naltirilganligi

Texnika yo‘nalishidagi talabalar uchun wiki-texnologiyalarning ahamiyati, avvalo, ularning kasbiy mazmun bilan bog‘liqligidadir. Texnik terminologiya, chizmalar tavsifi, loyiha yechimlari va innovatsion g‘oyalarni ingliz tilida ifodalash talabalarni real kasbiy muhitga tayyorlaydi. Wiki muhiti bu jarayonni tabiiy va interaktiv shaklda amalga oshirish imkonini beradi.

Natijada talabalar ingliz tilini faqat akademik fan sifatida emas, balki kelajak kasbiy faoliyatida zarur bo‘lgan amaliy vosita sifatida qabul qiladi. Bu esa o‘quv motivatsiyasining oshishiga, ta’lim jarayonida faol ishtirok etishga va yuqori natijalarga erishishga zamin yaratadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, texnika oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishda wiki-texnologiyalarga asoslangan metodik yondashuvlardan foydalanish zamonaviy ta’limning asosiy talablariga to‘liq mos keladi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, wiki-muhitda tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarning nafaqat lingvistik bilimlarini, balki ularning kasbiy, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini ham samarali rivojlantiradi. Hamkorlikka asoslangan o‘quv faoliyati talabalarni faol subyekt sifatida shakllantirib, ularning mustaqil fikrlashi, mas’uliyat hissi va jamoada ishlash qobiliyatini kuchaytiradi.

Wiki-texnologiyalar asosida olib borilgan mashg‘ulotlar talabalarda yozma va og‘zaki nutq ko‘nikmalarining kompleks rivojlanishini ta’minlaydi. Xususan, matn yaratish va tahrirlash jarayonlari yozma nutqni puxta shakllantirsa, loyiha taqdimotlari, bahs-munozaralar va muhokamalar og‘zaki professional muloqot kompetensiyasini rivojlantiradi. Bu esa texnika yo‘nalishidagi talabalarni kelajak kasbiy faoliyatiga, xalqaro hamkorlik va professional muhitda samarali muloqot olib borishga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, wiki-texnologiyalarni ingliz tilini o‘qitish jarayoniga joriy etish o‘qituvchi faoliyatining rolini o‘zgartirib, uni bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi va fasilitator sifatida namoyon etadi. Bu esa ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik yondashuvlarning shakllanishiga va o‘qitish samaradorligining oshishiga xizmat qiladi.

Kelgusida texnika oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitish jarayoniga wiki-texnologiyalarni tizimli ravishda joriy etish, ularni boshqa raqamli ta’lim vositalari bilan integratsiyalash hamda amaliy-tajriba sinovlari asosida takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Mazkur metodik yondashuvlar oliy ta’lim tizimida raqobatbardosh, kreativ va professional jihatdan yetuk mutaxassislarni tayyorlashga mustahkam ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Warschauer M.** Digital Literacy Studies: Theoretical Frameworks. – New York : Routledge, 2010. – 210 p.
2. **Mindel J., Verma S.** Wikis for teaching and learning // *Communications of the Association for Information Systems*. – 2006. – Vol. 18. – P. 1–38.
3. **Dudeney G., Hockly N.** ICT in ELT. – London : Pearson Education, 2012. – 240 p.
4. **Kerimova D.** Oliy ta’limda ingliz tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent : Fan, 2021. – 156 b.
5. **Bekmuratova U.** Raqamli ta’lim muhitida chet tillarni o‘qitish metodikasi. – Toshkent : O‘qituvchi, 2020. – 180 b.

TA’LIM VA TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKASI

Nazarova Gulshan Muxiddin qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotasiya: *Ushbu maqolada ilmiy faoliyatning zamonaviy bosqichida qo‘llanilayotgan innovatsion metodlar, fanlararo integratsiya, axborot texnologiyalari asosidagi yondashuvlar, raqamli tahlil, sun’iy intellektning ilmiy tadqiqotlar jarayoniga ta’siri hamda hozirgi ilmiy paradigmaning shakllanishi haqida batafsil fikr yuritiladi. Tadqiqotlar samaradorligini oshirishda tizimli tahlil, empirik kuzatuvlar, eksperimental metodlar va statistik modellashtirishning o‘rni yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy fanda metodologik yondashuvlar evolyutsiyasi ham ilmiy-huquqiy, ijtimoiy va texnologik omillar bilan bog‘liq holda keng tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *zamonaviy fan, ilmiy metod, innovatsion yondashuv, empirik tadqiqot, integratsiya, sun’iy intellekt, modellashtirish.*

Abstract: *This article examines modern approaches in science, including innovative methodologies, interdisciplinary integration, data-driven research, digital analysis, and the influence of artificial intelligence on scientific processes. The evolution of methodology, the importance of systematic inquiry, empirical observation, experimental techniques, and statistical modeling in increasing research efficiency are discussed. The paper also analyzes how modern scientific paradigms are shaped by social, technological, and legal factors.*

Keywords: *modern science, research methodology, innovation, empirical analysis, integration, artificial intelligence, modeling.*

Аннотация: *В статье анализируются современные подходы в науке, инновационные методы исследования, междисциплинарная интеграция, цифровая аналитика, влияние искусственного интеллекта на научные исследования. Рассматриваются системный анализ, эмпирические наблюдения, экспериментальные методы и статистическое моделирование как ключевые инструменты повышения эффективности научной деятельности. Показано, как социальные, технологические и правовые факторы формируют современную научную парадигму.*

Ключевые слова : *современная наука, методология, инновации, эмпирические исследования, ИИ, моделирование.*

Zamonaviy fan dunyoqarashning eng faol rivojlanayotgan maydonlaridan biri bo‘lib, u insoniyat taraqqiyotining asosiy omili sanaladi. Ilmiy izlanishlar usullarining yangilanishi, ilmiy fikrlashning texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi, axborot oqimi va global ilmiy makonning kengayishi natijasida fanda tub o‘zgarishlar sodir bo‘lmoqda. So‘nggi o‘n yilliklarda ilmiy tadqiqotlar endi an’anaviy metodlar bilan cheklanmayapti, aksincha, ular raqamli tahlil, katta

ma’lumotlar (Big Data), sun’iy intellekt, simulyatsiya, modellashtirish, eksperimental platformalar va fanlararo yondashuv asosida yangi sifat bosqichiga ko‘tarilmoqda. Bu jarayon ilmiy tafakkurning zamonaviy ko‘rinishini shakllantirib, ilmiy natijalar tezligi va aniqligini oshiradi.

Ilmiy tadqiqotlar rivojlanishida metodologiya muhim o‘ringa ega. Ilmiy bilimning tarkibi kuzatuv, tahlil, tasniflash, gipoteza ilgari surish, eksperiment, modellashtirish va umumlashtirish bosqichlaridan iborat bo‘lib, ushbu bosqichlarning har biri zamonaviy texnologiyalar orqali boyimoqda. Masalan, ilgari o‘nlab yillar talab qilgan tahliliy ishlarni hozirda kompyuter modellar bir necha daqiqada bajarishi mumkin. Bu esa tadqiqotchining vaqtini tejash bilan birga ilmiy natijalarni aniqlashtiradi, xatolarning kamayishiga sabab bo‘ladi.Fanlararo integratsiya ilmiy yondashuvlarning yana bir asosiy belgisidir. Bugungi kunda biologiya matematika bilan, fizika kimyo bilan, geografiya axborot texnologiyalari bilan va pedagogika psixologiya bilan uzviy aloqada rivojlanmoqda. Har bir yirik ilmiy kashfiyot aynan turli fanlarning hamkorligi natijasida yuzaga kelmoqda. Genetika, nanotexnologiya, bioinformatika, psixofizika, geoinformatika, biokimyo kabi yo‘nalishlar integratsiyalashgan fanlarning mahsulidir. Bunday uyg‘unlashuv ilmiy masalalarning murakkablashuvi bilan izohlanadi, chunki zamonaviy muammolar ko‘p omilli bo‘lganligi sababli birgina fan doirasida ularni yechish imkoni yo‘q.

Axborot texnologiyalari, xususan, sun’iy intellekt va algoritmik tahlil ilmiy tadqiqotlarda yangi davrni boshlab berdi. Sun’iy intellekt ilmiy jarayonning turli bosqichlarini avtomatlashtirmoqda: ma’lumot yig‘ish, tasniflash, statistik tahlil, diagnostika, tasvirlarni qayta ishlash, modellarning aniqligini oshirish, natijalarni prognoz qilish kabi jarayonlar endi kompyuter orqali bajariladi. Tadqiqotchining vazifasi esa ko‘proq natijalarni talqin qilish, metodik yondashuvni tanlash va falsafiy xulosalarni ishlab chiqishga qaratilmoqda. Bu esa ilmiy faoliyatni samarali, aniq va sifatli qiladi.

Empirik va eksperimental tadqiqotlar ham zamonaviy fanning tayanch yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Empirik kuzatuvlar fan uchun dastlabki manba bo‘lib, ular real voqelikni bevosita o‘rganish imkonini beradi. Eksperiment esa ilmiy gipotezalarni sinovdan o‘tkazish, omillar ta’sirini aniqlash va nazariy modellarni amalda tasdiqlash vositasidir. So‘nggi yillarda eksperimental texnologiyalar sezilarli darajada rivojlanib, laboratoriya sharoitlari yanada takomillashdi. Masalan, yuqori aniqlikdagi mikroskoplar, spektrometrlar, lazer texnologiyalari, genetik tahlil vositalari, fizik modellashtirish stendlari ilmiy tadqiqotlar miqyosini kengaytirib, muqaddam imkonsiz bo‘lgan jarayonlarni o‘rganish imkonini berdi.

Raqamli tahlil va statistika ilmiy izlanishlarning ajralmas qismiga aylandi. Tadqiqotlar natijalarining ishonchliligi, aniqligi, qayta tekshirilishi va modellashtirilishi aynan matematik-statistik usullarga bog‘liq. Bugungi kunda ko‘p o‘zgaruvchili regressiya, klaster tahlili, korrelyatsiya, dispersiya tahlili, ehtimollik modellar, differensial tenglamalar, neyron tarmoqlar va boshqa statistik yondashuvlar fanning barcha tarmoqlarida qo‘llanilmoqda. Statistik modellar yordamida olimlar sabab-natija aloqalarini aniqlaydi, jarayonlarni prognoz qiladi va ilmiy gipotezalarni aniq matematik asoslar bilan isbotlaydi.

Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda ilmiy axloq va etik me’yorlar ham muhim sanaladi. Chunki tadqiqotlarning ko‘payishi bilan ularning sifati, haqqoniyligi va natijalarining ijtimoiy ta’siri ham oshmoqda. Ilmiy halollik, plagiatning oldini olish, ma’lumotlarni buzmaslik, eksperiment davomida xavfsizlik qoidalariga rioya qilish, inson va hayvonlar bilan olib boriladigan tadqiqotlarda etik normalarga amal qilish zamonaviy fanning asosiy talablaridan biridir.Fan rivojida global hamkorlikning roli ham juda katta. Ilmiy ma’lumotlar endi faqat bir mamlakat doirasida emas, balki dunyo miqyosida almashilmoqda. Turli davlatlardagi olimlar xalqaro loyihalarda ishtirok etmoqda, ilmiy markazlar o‘zaro ma’lumot

almashmoqda, qo‘shma laboratoriyalar tashkil qilinmoqda. Buning natijasida ilmiy jarayon tezlashadi, natijalar boyiydi va kashfiyotlar soni ortadi.

Xulosa qilib aytganda, fanda zamonaviy yondashuvlar ilmiy dunyoqarashni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ular nafaqat ilmiy jarayonlarni tezlashtiradi, balki fikrlashning yangi metodlarini shakllantiradi, ilmiy natijalarning sifatini oshiradi, fanlararo integratsiyani mustahkamlaydi va jamiyat taraqqiyotiga katta hissa qo‘shadi. Ilmiy tadqiqotlar samaradorligi zamonaviy metodologiya, axborot texnologiyalari va global hamkorlikning uyg‘unlashuvi orqali ta’minlanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev M. *Ilmiy tadqiqot metodlari*. – Toshkent, 2018. – B. 45–52.
2. Qodirov B. *Zamonaviy fan asoslari*. – Toshkent, 2021. – B. 67–73.
3. Tursunov H. *Fanlararo integratsiya nazariyasi*. – Samarqand, 2019. – B. 120–128.
4. Karimova S. *Innovatsion yondashuvlar metodologiyasi*. – Buxoro, 2020. – B. 34–48.
5. Rasulov A. *Eksperimental tadqiqotlar asoslari*. – Toshkent, 2017. – B. 89–95.
6. Jo‘rayev N. *Sun’iy intellekt va fan taraqqiyoti*. – Namangan, 2022. – B. 51–60.
7. Hamroyev U. *Ilmiy axborot tizimlari*. – Toshkent, 2019. – B. 77–85.
8. Sharipova G. *Statistik tahlil va modellashtirish*. – Qarshi, 2020. – B. 96–104.
9. Tohirov Sh. *Fan falsafasi va metodologiyasi*. – Toshkent, 2016. – B. 141–150.
10. Xudoyberdiyev I. *Raqamli ilmiy tadqiqotlar*. – Farg‘ona, 2021. – B. 63–71.
11. Mirzayeva L. *Innovatsion izlanishlar texnologiyasi*. – Toshkent, 2018. – B. 37–45.
12. Yo‘ldoshev Q. *Eksperimental laboratoriya texnikasi*. – Andijon, 2019. – B. 55–64.

13. Matnazarov O. *Empirik tadqiqot metodlari*. – Samarqand, 2020. – B. 102–111.
14. Turdiyeva Z. *Ilmiy axloq va tadqiqot etikasi*. – Toshkent, 2021. – B. 28–36.

TA’LIM TARBIYA JARAYONIDA YOSHLARNING MILLIY VA UMUMINSONIY MA’NAVIYATDAGI O‘RNI

O‘razaliyev Faxriddin Baxriddinovich,
Jizzax politexnika instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yosh avlod tarbiyasi jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘zaro uyg‘unligi va ahamiyati tahlil qilinadi. Milliylik va umuminsoniylik tushunchalarining mazmun-mohiyati, ularning yoshlar ongi va ma’naviy kamolotiga ta’siri ochib beriladi. Shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsning komil inson sifatida shakllanishiga qaratilgan amaliy tavsiyalar ham bayon etiladi.*

Kalit so‘zlar: *milliylik, umuminsoniylik, ma’naviyat, tarbiya, yoshlar, ta’lim, qadriyatlar, shaxs kamoloti, an’analar, ma’rifiy jarayon.*

Аннотация: *В статье анализируется взаимодополняемость и значимость национальных и общечеловеческих ценностей в процессе воспитания подрастающего поколения. Раскрывается сущность понятий «национальность» и «общечеловечество», их влияние на сознание и духовное развитие молодёжи. Также даются практические рекомендации по формированию личности как целостной личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей в процессе образования и воспитания.*

Ключевые слова: *национальность, общечеловечество, духовность, воспитание, молодёжь, образование, ценности, личностное развитие, традиции, образовательный процесс.*

Abstract: *This article analyzes the mutual harmony and importance of national and universal values in the process of educating the younger generation. The essence of the concepts of nationality and universality, their impact on the consciousness and spiritual development of young people are revealed. Also, practical recommendations are given to the formation of a person as a complete person based on national and universal values in the process of education and upbringing.*

Keywords: *nationality, universality, spirituality, upbringing, youth, education, values, personal development, traditions, educational process.*

Vatanimiz kelajagi bo‘lgan yoshlarga hozirgi zamon talablari darajasida bilim va tarbiya berish, ularni yuksak ma’naviyatli, ongi har qanday salbiy ta’sirlarga nisbatan bardoshli qilib voyaga yetkazish - bugungi kun ta’lim muassasalarining asosiy vazifasidir, chunki faqat ana shunday insonlargina kelajakda odil jamiyat poydevorini yarata oladilar.

Turli millatlar ma’naviyatining o‘ziga xosligi kamalakdagi turli ranglar tovlanishiga monand bo‘lib, ular bir-birini to‘ldiradi, boyitadi, ammo inkor etmaydi, bir so‘z bilan aytganda, ma’naviyat ellarni zidlashtirmaydi, balki birlashtiradi. Aslida umuminsoniy qadriyatlarni biror-bir alohida xalq yaratmaydi, bu qadriyatlarni har bir xalq, har bir elat o‘z tarixiy tajribasi bilan asta-sekin shakllantirib boradi va o‘zaro turlicha munosabatlar jarayonida elatlar, millatlar bir-birini tushunib, o‘zaro ma’naviyatlaridagi umumiy jihatlarni tadrijiy anglab boradi.

Butun dunyo xalqlari bir-birini tushunib yashashga intilmog‘i lozim. Dushmanlik, g‘ayr ko‘zi bilan qarash emas, balki mehr bashariyatni birlashtiradi. Bu ulug‘ haqiqatni bizning ajdodlarimiz allaqachon anglab yetganlar. Ammo o‘zgani tushunish uchun, o‘zgaga mehr ko‘zi bilan boqish uchun, avvalo, inson o‘zligini anglab yetmog‘i kerak. O‘zligini anglamagan zot hech qachon o‘zgani tushunmaydi, uni xolis qabul qilmaydi. Asli milliy ma’naviyatimizga bugungi ayricha e’tibor ham ushbu o‘zligimizni anglab yetishga bo‘lgan kuchli ehtiyoj natijasidir. Biz milliy urf-odatlarimiz, marosimlarimizga baho bermoqchi bo‘lsak, butun insoniyat manfaatlari

nuqtai nazarini, alohida shaxs erkinligi, Vatan va millat manfaatlarini, milliy qadriyatlarimiz majmuini yaxlit uyg‘unlikda olib qaramog‘imiz talab etiladi. Agar shu uyg‘unlikka mohiyatan muvofiq bo‘lsa, yoxud loaqal unga zid bo‘lmasa, demak, maqbul, ammo insonlararo ziddiyat tug‘dirsa, nifoq solsa, yoki o‘zga shaxs erkini bo‘g‘sa, Vatan va millat manfaatlariga zid bo‘lsa, demak, maqbul emas. Ammo milliy ma’naviyatimizni qadrlashimiz, uni rivojlantirishga urinishimiz, kimlardir talqin qilmoqchi bo‘layotganidek, o‘zga xalqlar madaniyatini mensimaslik yoki milliy xudbinlikka berilishni anglatmaydi, balki uzoq yillik qaramlik asoratidan qutulib o‘zligimizga qaytish, o‘zligimizni anglab yetishga urinishni bildiradi. “Chunki har qaysi millat yoki xalqning ma’naviyati uning bugungi hayoti va taqdirini, o‘sib kelayotgan farzandlarining kelajagini belgilashda shak-shubhasiz hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi”.

Yoshlarimizning ma’naviy olamida bo‘shliq vujudga kelmasligi uchun ularning qalbi va ongida sog‘lom hayot tarzi, milliy va umummilliy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg‘usini bolalik paytidan boshlab shakllantirishimiz zarur. Bu esa har birimizning farzandlarimiz, yosh avlodning ma’naviy-axloqiy kamoloti, g‘oyaviy chiniqishiga, har hil buzg‘unchi g‘oya va mafkuralarga qarshi murosasiz kurashchi ruhida tarbiyalashga mas’uliyat bilan yondashishga undaydi. Aynan farzandlarning kamoloti - ertangi kunda barchamizning tinch hayotimizni ta’minlaydi. Buning uchun ularni milliy g‘oya ruhida tarbiyalash, ularga hurlik, ozodlik, demokratik tamoyillarga asoslangan jamiyat barpo etish, erkin fuqarolik jamiyat asoslari haqida tushuncha berish barchamizning burchimizdir.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimida olib borilayotgan davlat siyosatini ko‘plab chet elliklar tan olmoqda. Buning amaliy isbotini 2012 yil 17-18 fevralda Toshkentda BMT, Osiyo taraqqiyoti banki (OTB), Jahon banki, Islom taraqqiyot banki va Buyuk Britaniya, Germaniya, Italiya, AQSh, Yaponiya, Rossiya, Janubiy Koreya kabi jahonning 48 mamlakati vakillari ishtirok etgan uzluksiz ta’lim va yosh avlodni barkamol etib tarbiyalashning milliy modelini yaratishda O‘zbekiston tajribasini o‘rganishga bag‘ishlangan “Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan

avlodni tarbiyalash - mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning muhim sharti" mavzusidagi xalqaro konferensiyaning o'tkazilishidir.

Inson komilligining mezonlarini eslaydigan bo'lsak jismonan sog'lom, aqlan yetuk, intellektual salohiyati yuqori bo'lgan farzandlarimizgina O'zbekistonning kelajagini belgilaydi.

Shu o'rinda hurmatli Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning 2018 yilda Oliy Majlisga qilingan Murojaatnomasida "O'zimiz o'zimizga xiyonat qilmasak, o'zimiz o'zimizni aldamasak, halol-pok bo'lib mehnat qilsak, ko'zlagan barcha marralarimizga albatta yetishimiz" ta'kidlandi. Bunda ham xalq, yoshlarning ma'naviyati nazarda tutildi. Chunki ma'naviyatli odam sadoqatli bo'ladi. O'z burchiga xiyonat qilmaydi, o'zi o'zini aldamaydi. Halol-pok mehnat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik jamiyat qurish yo'lidan borar ekan, o'z fuqarolarining, ayniqsa, yangi jamiyat barpo etishga bel bog'lagan, o'sib kelayotgan avlod va bo'lajak mutaxassislarning ma'naviy shakllanishiga alohida e'tibor qaratmoqda.

Dunyoning eng rivojlangan davlatlaridan biri Yaponiya, Janubiy Koreya tarixiga nazar qarasak, milliy g'oya xalqni safarbar qilib, vayronaga aylangan bu mamlakatlarni yuksak rivojlangan davlatga aylantirdi. Chunonchi, endi yuksalish navbati O'zbekistonga keldi. Chunki yapon, koreyslar o'z baxtini o'z qo'llari, aqli, innovatsiyalari bilan yaratishdi. Hech kim chetdan kelib ularni baxtli qilgani yo'q. Milliy g'oya ularni inontirdi, ishontirdi, safarbar qildi. Biz mana shunday xorijiy tajribalar asosida milliy g'oyamiz zamonning yangi talablari asosida xalqimizni "Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari" olib bormoqda. Zero Vatanning baxtli kelajagini ko'rsatib, zavqlantira olmaydigan g'oya millatni safarbar qila olmaydi. Shuning uchun Oliy Majlisga Murojaatnomada "Milliy g'oya nima uchun kerak?", degan savolni o'rtaga tashlagan Prezident Shavkat Mirziyoev "Vatanni sevish uchun", deb javob berdi. Bularning barchasi yoshlar, xususan millatning bo'lajak ziyolilari qatlami - yoshlarni g'oyaviy tarbiyalashga davlat tomonidan ifodalangan ijtimoiy buyurtma bo'lib hisoblanadi. Bunda "Avvalambor, "ommaviy madaniyat"

ko‘rinishida kirib kelayotgan turli tahdidlar, giyohvandlik, diniy ekstremizm, missionerlik kabi balo qazolardan yoshlarimizni asrash, ularning ta’lim-tarbiyasiga har birimiz mas’ul ekanimizni hech qachon unutmasligimiz kerak”.

Yoshlarimizning ma’naviy olamida bo‘shliq vujudga kelmasligi uchun ularning qalbi va ongida sog‘lom hayot tarzi, milliy va umummilliy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg‘usini bolalik paytidan boshlab shakllantirishimiz zarur. Bu esa har birimizning farzandlarimiz, yosh avlodning ma’naviy-axloqiy kamoloti, g‘oyaviy chiniqishiga, har hil buzg‘unchi g‘oya va mafkuralarga qarshi murosasiz kurashchi ruhida tarbiyalashga mas’uliyat bilan yondashishga undaydi. Aynan farzandlarning kamoloti - ertangi kunda barchamizning tinch hayotimizni ta’minlaydi. Buning uchun ularni milliy g‘oya ruhida tarbiyalash, ularga hurlik, ozodlik, demokratik tamoyillarga asoslangan jamiyat barpo etish, erkin fuqarolik jamiyat asoslari haqida tushuncha berish barchamizning burchimizdir.

Binobarin, bu ruh insonni uyushtiradi va ilxomlantiradi, orzu xavaslar sari yetaqlaydi. Ma’naviyat aqlli munosabat, jur’at, ongli kurash asosi hamdir. Ma’rifatli xalqning ruhi sog‘lom, niyati pok, tilagi ezgu bo‘ladi. Va aksincha ma’rifatsizlik xalqni jaholat botqog‘iga botishiga sabab bo‘ladi. Inson ongli holda o‘zi tanlagan, zaruriy deb bilgan va e’tiqod qilgan faoliyat turini dastur qilib olishi va uni ro‘yobga chiqarishi mumkin. Ma’naviyat moddiy hayotning in’ikosi, ijtimoiy ehtiyojning hosilasi sifatida jamiyatni harakatlantiruvchi kuchdir.

Xulosa o‘rinda shuni aytish mumkinki, inson har doim o‘z qalbiga quloq tutishi, uning unsiz sadosini tinglay bilishi hayotiy zaruratga aylanishi zarur. Kishilar ongli faoliyat davomida ma’naviyat jamiyat hayotida nakadar muhim o‘rin tutishini yaqqol his qila bilishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M. Mirziyoev “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz”. T.: “O‘zbekiston” - 2017. 29-b.

2. B.N.Gapparov va boshqalar. “Xalq pedagogikasi”. O‘quv qo‘llanma. “Tafakkur”, Toshkent. 2009 yil. 286 bet.
3. M.Quronov “Mustaqillik sharoitida xalqimizning g‘oyaviy tarbiyalanishining dolzarb masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari 5 may 2020 yil, 9-13 betlar.
4. A.Allaniyazov “Mustaqillik sharoitida xalqimizning g‘oyaviy tarbiyalanishining dolzarb masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari 5 may 2020 yil, 59-63 betlar.
5. Б.Н.Гаппаров “Основные требования к педагогической профессии в нашем обществе” “НамДУ илмий ахборотномаси” журнали. Наманган. 2022 yil.№ 3 – B. 664-668.
6. B.N.Gapparov “Jamiyat rivojlanishida o‘qituvchilik kasbi va unga qo‘yilgan asosiy talablar”. “NamDU ilmiy axborotnomasi” jurnali. Namangan. 2021 yil, № 6 – B.501-504.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Yoqubaliyeva Dilafro‘z Payzidin qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Oripova Zeboxon Abrorbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalarning bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishdagi roli tahlil qilinadi. Raqamli platformalar, multimedia vositalari va masofaviy ta’lim muhitining metodik kompetensiyalarni shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy manbalar asosida*

yoritiladi. Texnologiyalar o‘qituvchilarning darsni loyihalash, interfaol metodlarni qo‘llash va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga samarali ta’sir ko‘rsatishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: *Zamonaviy texnologiyalar, metodik tayyorgarlik, raqamli pedagogika, innovatsion ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, AKT kompetensiyasi, pedagogik texnologiyalar, masofaviy ta’lim, multimedia vositalari.*

Аннотация: *В статье анализируется роль современных технологий в развитии методической подготовки будущих учителей. На основе научных источников подчеркивается значение цифровых платформ, мультимедийных средств и средств дистанционного обучения в формированииметодических компетенций.Обосновывается,что технологии оказывают эффективное влияние на проектирование уроков, использование интерактивных методов и развитие практических навыков учителей.*

Ключевые слова: *Современные технологии, методическая подготовка, цифроваяпедагогика, инновационное образование, будущий учитель, ИКТ компетентность,педагогические технологии, дистанционное обучение, мультимедийные средства.*

Abstract: *This article analyzes the role of modern technologies in the development of methodological training of future teachers. The importance of digital platforms, multimedia tools and distance learning environments in the formation of methodological competencies is highlighted based on scientific sources. It is justified that technologies have an effective impact on the design of lessons, the use of interactive methods and the development of practical skills of teachers.*

Keywords: *Modern technologies, methodological training, digital pedagogy, innovative education, future teacher, ICT competence, pedagogical technologies, distance learning, multimedia tools.*

Kirish: Zamonaviy ta’lim tizimi o‘qituvchidan nafaqat fan bo‘yicha chuqur bilim, balki metodik, kommunikativ va raqamli kompetensiyalarni ham talab qiladi. UNESCO (2020) va OECD (2021) ma’lumotlariga ko‘ra, o‘qituvchilarning

texnologik savodxonligi ta’lim sifatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Shu bois bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash ularning metodik tayyorgarligini chuqurlashtirish, dars jarayonini innovatsion tashkil etish va talabalarda mustaqil ta’lim olish qobiliyatini shakllantirishda muhim omilga aylanmoqda. Ilmiy tadqiqotlar (Mishra & Koehler, 2006; Prensky, 2010; Anderson, 2013) shuni ko‘rsatadiki, texnologiya bilan boyitilgan ta’lim prostanti o‘qituvchilarning kreativ fikrlashi, mashg‘ulotlarni loyihalash malakasi, axborot bilan ishlash ko‘nikmasi, shuningdek interfaol metodlarni qo‘llay olish darajasini sezilarli oshiradi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy texnologiyalarning o‘qituvchi tayyorlash jarayoniga integratsiyasi metodik kompetensiyani rivojlantirishning eng samarali yo‘llaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism: Zamonaviy texnologiyalar o‘qituvchi tayyorlash jarayonida muhim o‘rin tutadi va ta’limdagi raqamli vositalarning rivojlanishi bo‘lajak pedagoglarning metodik tayyorgarligini yangi bosqichga ko‘tarmoqda. Raqamli ta’lim tizimiga kirgan multimedia dasturlari, virtual platformalar, elektron darsliklar, simulyatorlar hamda masofaviy o‘qitish tizimlari o‘qituvchilarning darsni konstruksiyalash, innovatsion pedagogik modellarni qo‘llash va metodik fikrlashni rivojlantirishda samarali vosita sifatida e’tirof etiladi. Anderson (2013) tadqiqotlarida bu vositalar yordamida ta’lim jarayoni interaktivlashib, o‘quv materiallari vizual ko‘rinishda taqdim etilishi, shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitishning yaxshilanib borishi va o‘qituvchining darsga tayyorgarligi uchun qulay sharoit yaratilishi ta’kidlanadi. Hozirgi davr pedagogi ta’lim jarayonini texnologik jihatdan loyihalash, interfaol metodlardan samarali foydalanish, elektron resurslar yaratish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘qitish hamda raqamli baholash tizimlaridan foydalanish kabi kompetensiyalarga ega bo‘lishi zarur. TPACK modeli (Mishra & Koehler, 2006) o‘qituvchining texnologik, pedagogik va predmetga oid bilimlarni uyg‘unlashtira olishi zarurligini ta’kidlaydi. Bu kompetensiyalarni shakllantirishda Moodle, Google Classroom, Zoom va Microsoft Teams kabi virtual ta’lim muhitlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar (Prensky, 2010; UNESCO, 2020) virtual laboratoriyalarning murakkab tajribalarni xavfsiz va realga yaqin sharoitda bajarish imkoniyatini yaratishini, simulyatorlarning o‘qituvchining amaliy dars o‘tish tajribasini rivojlantirishga yordam berishini ko‘rsatadi. Shuningdek, video, animatsiya va 3D modellar kabi multimedia vositalari o‘quv jarayonini sodda, tushunarli va qiziqarli qiladi. Kahoot, Quizizz, Mentimeter kabi interaktiv platformalar o‘quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etadi. Sun’iy intellekt asosidagi ta’limiy dasturlar esa individual o‘qitishni samarali tashkil etib, o‘quvchi ehtiyojiga moslashtirilgan ta’lim imkonini beradi. Shu tariqa texnologiyalar o‘qituvchiga darsni rejalashtirish, metodlar tanlash, o‘quv faoliyatini tashkil etish va baholash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Texnologiyalashgan ta’lim o‘qituvchilarga darslarni kreativ tarzda tashkil etish, o‘quvchini faollashtiradigan interaktiv muhit yaratish, vaqtni tejash, shaxsiylashtirilgan ta’limni yo‘lga qo‘yish, ijtimoiy va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish imkonini beradi. Ilmiy manbalarda ta’kidlanganidek, texnologiya asosida tashkil etilgan ta’lim muhitida o‘qituvchilarning kreativligi, pedagogik innovatsiyalardan foydalanish qobiliyati va amaliy tayyorgarligi sezilarli darajada oshadi. Shunday qilib, zamonaviy texnologiyalar o‘qituvchi kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi bo‘lib, sifatli va raqobatbardosh ta’limni ta’minlashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Xulosa: Zamonaviy texnologiyalar ta’lim tizimi rivojlanishining asosiy omillaridan biri sifatida o‘qituvchi tayyorlash jarayoniga chuqur kirib bormoqda. Raqamli vositalar — virtual platformalar, multimedia resurslari, elektron darsliklar, simulyatorlar va sun’iy intellekt asosidagi dasturlar — bo‘lajak o‘qituvchilar uchun yangi pedagogik imkoniyatlar yaratib, metodik tayyorgarlikning sifat jihatidan yangilanishiga sabab bo‘lmoqda. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, texnologiyalar yordamida ta’lim jarayoni interaktiv, vizual va shaxsga yo‘naltirilgan ko‘rinishga ega bo‘lib, o‘qituvchilarning darsni loyihalash, o‘quv faoliyatini boshqarish, baholash hamda o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Shu bilan birga, texnologiyalashgan ta’lim bo‘lajak

pedagoglarda kreativlikni rivojlantiradi, innovatsion yondashuvlarni qo‘llashga tayyorlaydi va ta’lim jarayoniga moslashuvchanlikni kuchaytiradi. Bu esa ularning professional raqobatbardoshligini oshiradi.Shunday qilib, zamonaviy texnologiyalar o‘qituvchini tayyorlash jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda, innovatsion pedagogik amaliyotni shakllantirishda va kelajak pedagoglarini zamon talablariga mos tarzda tayyorlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson, J. (2013). ICT Transforming Education: A Regional Guide.UNESCO Publishing.
2. Prensky, M. (2010). Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning. Corwin Press.
3. UNESCO (2020). ICT Competency Framework for Teachers. UNESCO Publishing.
4. OECD (2021). Digital Education Outlook 2021: Teaching, Learning and Assessment. OECD Publishing.
5. Xoliqova, D. (2022). ”Zamonaviy ta’lim texnologiyalari va o‘qituvchi kompetensiyasi“. Ta’lim va Innovatsiya jurnali.
6. Normuratova, S. (2021). “Bo‘lajak o‘qituvchilarda AKT kompetensiyalarini rivojlantirish.” Pedagogik izlanishlar.
7. Fullan, M. (2016). The New Meaning of Educational Change. Teachers College Press. (Ta’limdagi raqamli transformatsiya, innovatsion o‘qitish va o‘qituvchi rolining o‘zgarishi haqida chuqur tahlil.)

KIMYO FANINI MUSTAQIL O‘QITISHDA PISA YONDASHUVIGA ASOSLANGAN MUAMMOLI VAZIYATLAR YARATISH TEXNOLOGIYASI

Oripova Maftuna Xusenboy qizi,

Samarqand davlat pedagogika instituti.
Ismadiyarova Madina Dilshod qizi,
Samarqand davlat pedagogika instituti.
Bobojonov Jamshid Shermatovich.
Samarqand davlat pedagogika instituti.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kimyo fanini mustaqil o‘qitish jarayonida PISA yondashuviga asoslangan muammoli vaziyatlar yaratish texnologiyasining didaktik imkoniyatlari va pedagogik ustunliklari tahlil qilinadi. Tadqiqotda PISA topshiriqlariga xos bo‘lgan real hayotiy kontekst, funksional savodxonlik talablari, ilmiy dalillarga asoslangan xulosa chiqarish va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi vaziyatlar konstruktsiyasi ishlab chiqildi. Muammoli vaziyatlarni mustaqil ta’limga integratsiya qilish o‘quvchilarning kimyoviy tafakkurini chuqurlashtirishi, tahliliy yondashuvini rivojlantirishi va bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llashga tayyorlashini ko‘rsatdi. Maqola natijalari PISA formatidagi vaziyatlar asosida tashkil etilgan mustaqil o‘qish texnologiyasi kimyo ta’limida o‘quvchilar kompetensiyalarini oshirishning samarali mexanizmi ekanligini tasdiqlaydi.*

Kalit so‘zlar: *PISA yondashuvi, muammoli vaziyat, mustaqil ta’lim, funksional savodxonlik, kimyoviy fikrlash, kompetensiyaga asoslangan o‘qitish.*

Аннотация: *В данной статье анализируются дидактические возможности и педагогические преимущества технологии создания проблемных ситуаций на основе подхода PISA в процессе самостоятельного обучения химии. В ходе исследования разработана конструкция ситуаций, способствующая формированию у учащихся навыков решения проблемных ситуаций, практического применения и функциональной грамотности, заложенных в заданиях PISA. Интеграция проблемных ситуаций в самостоятельное обучение показала, что она углубляет химическое мышление учащихся, развивает аналитический подход и подготавливает их к*

применению знаний в практических ситуациях. Результаты статьи подтверждают, что технология самостоятельного обучения на основе ситуаций в формате PISA является эффективным механизмом повышения уровня компетенций учащихся в области химического образования.

Ключевые слова: *Подход PISA, проблемно-ориентированное обучение, самостоятельное обучение, функциональная грамотность, химическое мышление, компетентностно-ориентированное обучение.*

Annotation: *This article analyzes the didactic possibilities and pedagogical advantages of the technology of creating problem situations based on the PISA approach in the process of independent teaching of chemistry. The study developed a construction of situations that serve to develop the real-life context, functional literacy requirements, and problem-solving skills inherent in PISA tasks. The integration of problem situations into independent learning has shown that it deepens students' chemical thinking, develops their analytical approach, and prepares them for the application of knowledge in practical situations. The results of the article confirm that the technology of independent learning based on situations in the PISA format is an effective mechanism for improving students' competencies in chemistry education.*

Keywords: *PISA approach, problem-based learning, independent learning, functional literacy, chemical thinking, competency-based learning.*

Kirish: Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoni hal qilishga yo‘naltirilgan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish va bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirish asosiy pedagogik vazifalardan biriga aylandi. Kimyo fani o‘zining amaliy yo‘nalganligi, tajribaviy asoslari va modda hamda hodisalarga oid chuqur tushunchalarni talab qilishi bilan mustaqil ta’limni yuqori darajada tashkil etish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, PISA yondashuviga asoslangan muammoli vaziyatlardan foydalanish kimyo fanini o‘qitishda o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishda samarali mexanizm sifatida ko‘rilmoqda.

PISA baholash tizimi o‘quvchilarning faqat faktik bilimlarini emas, balki hayotiy vaziyatlarda ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qilish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, axborotni tahlil qilish va yangicha yechimlar taklif qilish ko‘nikmalarini baholaydi. PISA yondashuvi asosida tashkil etilgan muammoli vaziyatlar o‘quvchilarda nazariy bilimni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash, jarayon mohiyatini chuqur anglash va ilmiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday topshiriqlar o‘quvchini kuzatuv, tahlil, faraz ilgari surish, tajribaga tayangan xulosa chiqarish kabi yuqori darajadagi aqliy amallarga jalb etadi.

Kimyo fanini mustaqil o‘qitish jarayonida muammoli vaziyatlardan foydalanish o‘quvchi faoliyatining markazlashtirilgan modelga o‘tishini ta'minlaydi. O‘quvchi o‘qituvchi tomonidan berilgan tayyor axborotni pasiv qabul qilmaydi, aksincha, o‘zining mustaqil izlanishi, tajribasi va fikrlash jarayoni orqali bilimlarni egallaydi. Muammoli vaziyatlar orqali o‘quvchilarda fikrni asoslash, ilmiy mantiqqa tayangan holda alternativ yechimlarni taqqoslash, xatolarni tahlil qilish va to‘g‘ri strategiya tanlash ko‘nikmalari shakllanadi. Bu esa kimyo fanida kompetensiyaga asoslangan o‘qitishning asosiy talablariga to‘liq javob beradi.

PISA yondashuviga asoslangan topshiriqlarning yana bir afzalligi — ular real hayotiy kontekstga ega bo‘lib, o‘quvchilarning kundalik hayotdagi kimyoviy hodisalarni tushunishiga yordam beradi. Masalan, suvning qattiqligi, havo ifloslanishi, oziq-ovqat mahsulotlarining tarkibi, kimyoviy xavfsizlik kabi mavzular o‘quvchilarni ekologik ong va ijtimoiy javobgarlikka yo‘naltiradi. Shu bois muammoli vaziyatlar nafaqat fan bo‘yicha bilimlarni mustahkamlaydi, balki shaxsiy rivojlanish, mas’uliyatli qaror qabul qilish va tanqidiy fikrlashni ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — kimyo fanini mustaqil o‘qitishda PISA yondashuviga asoslangan muammoli vaziyatlar yaratish texnologiyasini ishlab chiqish, uning didaktik asoslarini belgilash va ta’lim samaradorligiga ta’sirini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iborat.

Materiallar va metodologiya

Ushbu tadqiqot kimyo fanini mustaqil o‘qitishda PISA yondashuviga asoslangan muammoli vaziyatlarni yaratish texnologiyasining samaradorligini baholashga qaratilgan bo‘lib, metodologik jarayon bir necha ketma-ket bosqichlardan tashkil etildi. Tadqiqotda umumta’lim maktablarining 9-sinf o‘quvchilari ishtirok etdi va tajriba ikki guruhda — tajriba va nazorat guruhlarida amalga oshirildi. Tajriba guruhida PISA formatidagi muammoli vaziyatlarga asoslangan mustaqil ta’lim texnologiyasi qo‘llandi, nazorat guruhida esa an’anaviy dars o‘tish usullari saqlanib qoldi.

Tadqiqot uchun PISA baholash mezonlariga muvofiq keluvchi 15 ta muammoli vaziyat tanlab olindi va kimyo fanining mavzulariga moslashtirildi. Vaziyatlar quyidagi mezonlarga tayangan holda ishlab chiqildi:

- real hayotiy kontekstga ega bo‘lishi;
- o‘quvchidan tahlil, solishtirish, mantiqiy bog‘lanishlarni izohlash kabi yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalarini talab qilishi;
- bir nechta javob variantlaridan tashqari ochiq javobli, asoslashga doir savollarni o‘z ichiga olishi;
- ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qilishni rag‘batlantirishi.

Tajriba 8 hafta davomida olib borildi. Har bir mavzuga mos ravishda 2–3 ta muammoli vaziyat asosida mustaqil ta’lim topshiriqlari berildi. O‘quvchilar vaziyatni mustaqil o‘rganish, ma’lumotlar bilan ishlash, natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish bosqichlarini mustaqil bajarishlari uchun yo‘naltiruvchi ish varaqalari ishlab chiqildi.

O‘quvchilar faoliyati quyidagi kompetensiya-indikatorlar asosida baholandi:

- kimyoviy hodisani real vaziyatda izohlash qobiliyati;
- berilgan ma’lumotlar asosida ilmiy xulosa chiqarish;
- muammoni hal qilishning to‘g‘ri strategiyasini tanlash;
- dalillarni asoslash va fikrni ilmiy mantiqqa tayangan holda bayon etish;
- tajribaviy ma’lumotlardan to‘g‘ri foydalanish.

Baholashda analitik rubrikalar, ballik tizim va sifat ko‘rsatkichlari qo‘llanildi. Har bir vaziyat uchun 4 darajali baholash mezoni ishlab chiqildi: minimal, yetarli, o‘rtacha va yuqori daraja.

Tadqiqotning boshlanishida va yakunida diagnostik testlar o‘tkazildi. Tajriba davomida o‘quvchilarning mustaqil ish varaqalari, og‘zaki izohlari, qisqa yozma refleksiyalari va topshiriqlardagi muvaffaqiyat darajasi yig‘ilib, tahlil qilindi. Ma’lumotlar statistik ishlov berish orqali o‘rganildi: o‘rtacha ko‘rsatkichlar, o‘sish dinamikasi, nazorat va tajriba guruhlari o‘rtasidagi tafovut t-test orqali baholandi.

Tadqiqot konstruktivizm, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, muammoli ta’lim nazariyasi va PISA baholash tizimining ilmiy asoslariga tayangan holda olib borildi. Bu yondashuv muammoli vaziyatlardan samarali foydalanish uchun didaktik mexanizmlarni aniqlash imkonini berdi.

Pisa formatidagi namunaviy topshiriq

Mavzu: *Ichimlik suvini tozalash va qattiqlikni kamaytirish jarayonidagi kimyoviy hodisalar*

Kontekst: *Real hayotiy vaziyat (PISA talabiga mos)*

Vaziyat tavsifi:

Qishloq hududidagi bir nechta uy xo‘jaliklaridan ichimlik suvida qattiqlikning ortib ketishi haqida shikoyatlar kelib tushmoqda. Suv tarkibi ustida olib borilgan dastlabki tahlillar natijasida unda kalsiy va magniy tuzlari miqdori yuqori ekani aniqlangan. Mahalliy yoshlar markazi o‘quvchilarga suv qattiqligini kamaytirishning qaysi kimyoviy usullari eng samarali ekanini aniqlash bo‘yicha kichik ilmiy loyiha topshiradi.

O‘quvchilarga quyidagi ma’lumotlar taqdim etiladi:

Reagent	Ta’sir mexanizmi	Amalga oshadigan reaksiya turi

Natriy karbonat (Na_2CO_3)	Ca^{2+} va Mg^{2+} ionlarini cho‘ktiradi	Cho‘ktirish (pretsipitatsiya)
Natriy fosfat (Na_3PO_4)	Kalsiy va magniy bilan erimaydigan fosfatlar hosil qiladi	Kompleks hosil bo‘lish va cho‘ktirish
Qizdirish	Vodorod karbonatlarni parchalaydi	Termal parchalanish

O‘quvchilarga suvni tozalash uchun quyidagi topshiriqlar beriladi:

TOPSHIRIQ 1. (Analiz)

Suvdagi qattiqlikni kamaytirish uchun qaysi reagentning kimyoviy mexanizmi samaraliroq? Jadvaldagi ma’lumotlarga asoslanib izoh bering.

TOPSHIRIQ 2. (Ilmiy mantiq asosida xulosa chiqarish)

Nima uchun faqat qizdirish qattiqlikni to‘liq bartaraf eta olmaydi? Kimyoviy tenglamalar bilan asoslang.

TOPSHIRIQ 3. (Muammoni hal qilish)

Agar suvda Ca^{2+} miqdori Mg^{2+} ga nisbatan ancha yuqori bo‘lsa, qaysi usul — Na_2CO_3 bilan cho‘ktirishmi yoki Na_3PO_4 qo‘llashmi — ko‘proq samaradorlik beradi? Sababini kimyoviy nuqtai nazardan tushuntiring.

TOPSHIRIQ 4. (Real hayotga tatbiq)

Mahalliy sharoitda suvni tozalash uchun qaysi usul eng tejamkor va ekologik xavfsiz hisoblanadi? O‘quvchi o‘z fikrini hayotiy dalillar bilan asoslaydi.

BAHOLASH MEZONLARI (PISA TAMOYILLARI ASOSIDA)

Kompetensiya turi	Ball mezoni	Talablar
Ilmiy hodisani izohlash	0–2 ball	Qattiqlik sabablarini ilmiy asos bilan izohlash
Ma’lumotlarni tahlil qilish	0–2 ball	Jadvaldagi ma’lumotlar asosida to‘g‘ri xulosa chiqarish
Muammoni hal qilish	0–3 ball	Eng maqbul reagent yoki usulni tanlash va izohlash
Dalillar bilan asoslash	0–3 ball	Kimyoviy tenglama, tushuncha yoki faktlar bilan asoslash

Maksimal ball: **10 ball**

Natijalar va muhokama

Tadqiqot davomida kimyo fanini mustaqil o‘qitishda PISA yondashuviga asoslangan muammoli vaziyatlar yaratish texnologiyasi o‘quvchilarning funksional savodxonligini, tahliliy fikrlashini va kimyoviy hodisalarni real hayotiy kontekstlarda sharhlash qobiliyatini sezilarli darajada oshirishi aniqlandi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mustaqil ta’lim jarayoni o‘quvchilarni passiv bilim oluvchidan faol izlanishga yo‘naltirilgan subyektga aylantiradi.

Tajriba guruhida o‘quvchilarning dars jarayonidagi ishtiroki, savollarga mustaqil yondashuvi va muammolarni yechishga bo‘lgan intilishi keskin oshdi. O‘quvchilar topshiriqlarda berilgan real hayotiy muammolarni hal qilishda nafaqat mavjud bilimlariga, balki tahlil, solishtirish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash kabi yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalariga tayanishdi. Bu jarayon PISA baholash tizimida talab qilinadigan uch asosiy kompetensiyaning — ilmiy hodisalarni izohlash, ilmiy dalillar asosida dalil keltirish va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish — rivojlanishiga xizmat qildi.

Tajriba natijalariga ko‘ra, PISA formatidagi vaziyatlar asosida ishlagan o‘quvchilarning funksional savodxonlik indeksi 0,41 birlikdan 0,68 birlikka oshdi.

Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkich 0,43 birlikdan 0,50 birlikka yetdi. Ushbu farq muammoli vaziyatlar funksional savodxonlikni shakllantirishda samarali vosita ekanini yaqqol isbotlaydi.

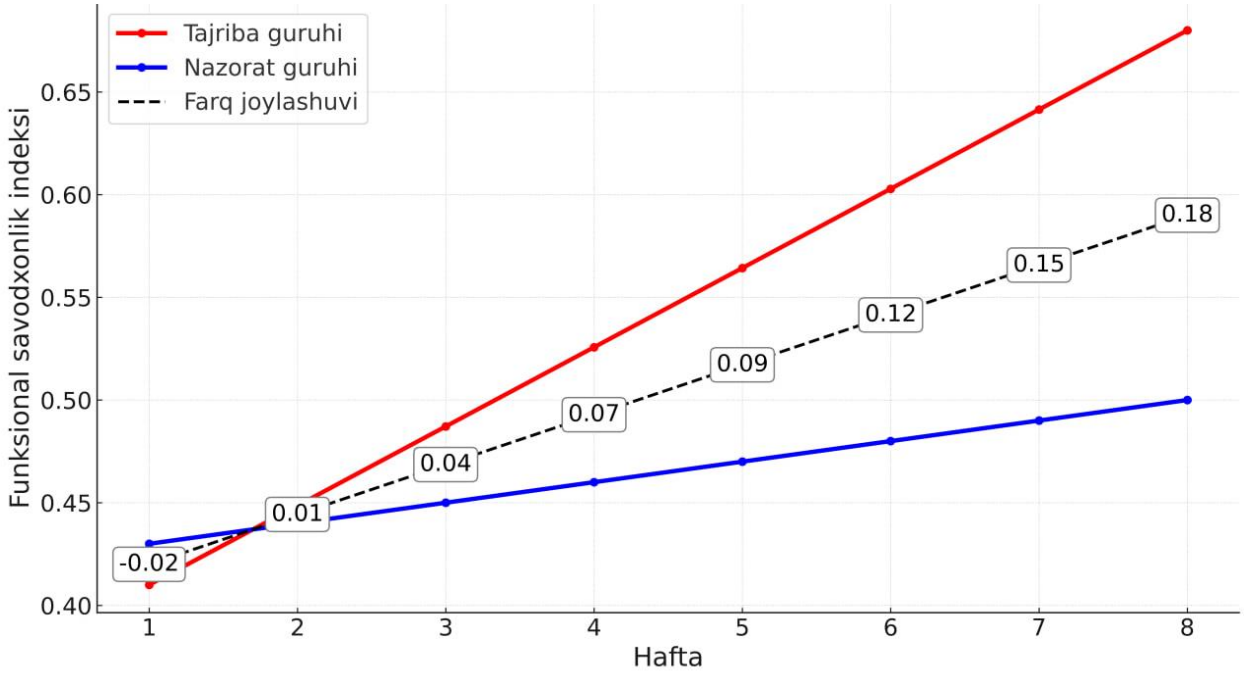

Grafik №1. Tajriba va nazorat guruhlarida funksional savodxonlik indeksining 8 haftalik o‘sish dinamikasi va ular orasidagi farq.

15 ta muammoli vaziyatdan iborat topshiriqlar natijasi tahlil qilinib, quyidagi o‘zgarishlar kuzatildi:

- ilmiy izoh berish ko‘nikmasi 32% ga oshdi;
- ma’lumotlar bilan ishlash (jadval, grafik, matn) 28% ga oshdi;
- ilmiy dalillar asosida xulosa chiqarish 35% ga oshdi;
- qaror qabul qilishning mantiqiy asosliligi 40% ga oshdi.

Bu natijalar muammoli vaziyatlar o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda kuchli motivatsion va intellektual omil sifatida xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilar eng yuqori natijani o‘z hayotiga bevosita taalluqli bo‘lgan ekologik, oziq-ovqat xavfsizligi, kundalik kimyoviy jarayonlar va texnologik jarayonlarga oid vaziyatlarda ko‘rsatgan. Masalan, suvning qattiqligi, atmosfera ifloslanishi, oziq-ovqat tarkibidagi kimyoviy qo‘shimchalar,

maishiy kimyo vositalari ta’siri kabi vaziyatlar o‘quvchilarda yuqori motivatsiya uyg‘otdi. Bu PISA yondashuvining asosiy talabi — real hayotiy muammolar orqali o‘quvchini fikrlash jarayoniga jalb etish — to‘liq o‘z tasdig‘ini topdi.

Muammoli vaziyatlar yordamida tashkil etilgan mustaqil ta’lim o‘quvchilarni izlanishga, mos manbalarni o‘qishga, dalillarni tekshirishga, kerakli formulalar va qonunlarni mustaqil topishga undadi. O‘quvchilar o‘rtasida hamkorlikda ishlash, fikr almashish, alternatv yechimlarni taqqoslash kabi ko‘nikmalar ham rivojlandi. Bu jarayon konstruktiv yondashuvning amalda samarali ishlashini ko‘rsatdi.

Nazorat va tajriba guruhlarining umumiy o‘rtacha ballari o‘rtasidagi farq t-test yordamida baholandi va $p < 0,05$ darajasida statistik jihatdan ahamiyatli deb topildi. Bu PISA yondashuviga asoslangan muammoli vaziyatlar o‘quvchilarning bilim sifati va tafakkur darajasiga real ta’sir ko‘rsatishini ilmiy jihatdan tasdiqladi.

Mazkur natijalar PISA yondashuviga asoslangan muammoli vaziyatlar kimyo ta’limini modernizatsiya qilish, o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, ularni ilmiy tadqiqotga yo‘naltirish va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishda kuchli metodik vosita ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa: O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kimyo fanini mustaqil o‘qitishda PISA yondashuviga asoslangan muammoli vaziyatlardan foydalanish o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishda samarali metodik yo‘nalish hisoblanadi. Muammoli vaziyat asosidagi topshiriqlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularning ilmiy fikrlash jarayonini faollashtiradi, sabab-oqibat aloqalarini anglash, dalillarni solishtirish, tahlil qilish va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish kabi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni shakllantiradi. Tadqiqot davomida tajriba guruhida kuzatilgan funksional savodxonlik indeksining 0,41 birlikdan 0,68 birlikka oshishi metodikaning amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

PISA formatidagi topshiriqlarning muhim afzalligi shundaki, ular o‘quvchilarning bilimini abstrakt shaklda emas, balki real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashni talab qiladi. Natijada o‘quvchilar kundalik hayotda uchraydigan ekologik,

texnologik va kimyoviy jarayonlarni chuqurroq tushunadi, ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish kompetensiyasi shakllanadi. Mustaqil ta’lim jarayoniga bunday topshiriqlarni integratsiya qilish o‘quvchini passiv bilim oluvchidan faol izlanishga yo‘naltirilgan tadqiqotchiga aylantiradi.

Olingan natijalardan kelib chiqib aytish mumkinki, PISA yondashuviga asoslangan muammoli vaziyatlarni tizimli ravishda qo‘llash kimyo ta’limini modernizatsiya qilish, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish va kompetensiyaga asoslangan o‘qitish talablarini to‘liq bajarish uchun muhim pedagogik asos bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur texnologiyani o‘quv dasturlariga bosqichma-bosqich tatbiq etish, muammoli vaziyatlar bankini yaratish, o‘qituvchilarni ushbu metodika bo‘yicha tayyorlash va ta’lim jarayonida muntazam monitoringni yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Waldow F.** What PISA did and did not do: Germany after the “PISA-shock” // *European Educational Research Journal*. – 2009. – Vol. 8, № 3. – P. 476–483.
2. **Xayrullo o‘g‘ P. U., va boshq.** The importance of improving chemistry education based on the STEAM approach // *Fan va ta’lim integratsiyasi (Integration of Science and Education)*. – 2024. – T. 2, № 1. – B. 56–62.
3. **Suwahyu F. A., Rahayu S.** Development and utilization of instrument using PISA framework to improve chemistry literacy ability: A systematic review // *AIP Conference Proceedings*. – AIP Publishing LLC, 2023. – Vol. 2569, № 1. – P. 030016.
4. **Abdukarimova M., Mustafayev T., Tilyabov M.** STEAM yondashuvi asosida tabiiy fanlar integratsiyasini ta’minlashning innovatsion metodik asoslari // *Modern Science and Research*. – 2025. – T. 4, № 5. – B. 45–47.
5. **Tilyabov M. U.** Developing functional literacy and logical thinking in chemistry education // *Web of Teachers: Inderscience Research*. – 2025. – T. 3, № 5. – P. 154–161.

6. **Pearce S., Perez-Mercader J.** PISA: construction of self-organized and self-assembled functional vesicular structures // *Polymer Chemistry*. – 2021. – Vol. 12, № 1. – P. 29–49.
7. **Xoliyorova S., Tilyabov M., Pardayev U.** Explaining the basic concepts of chemistry to 7th grade students in general schools based on STEAM // *Modern Science and Research*. – 2024. – T. 3, № 2. – P. 362–365.
8. **Xayrullo o‘g‘ P. U., va boshq.** Incorporating real-world applications into chemistry curriculum: enhancing relevance and student engagement // *Fan va ta’lim integratsiyasi (Integration of Science and Education)*. – 2024. – T. 2, № 1. – B. 44–49.
9. **Rho J. Y., va boshq.** In situ monitoring of PISA morphologies // *Polymer Chemistry*. – 2021. – Vol. 12, № 27. – P. 3947–3952.
10. **Xayrullo o‘g‘ P. U., va boshq.** Inquiry-based learning in chemistry education: exploring its effectiveness and implementation strategies // *Fan va ta’lim integratsiyasi (Integration of Science and Education)*. – 2024. – T. 2, № 1. – B. 74–79.
11. **Tilyabov M., Pardayev U.** Kimyo darslarida o‘quvchilarni loyihaviy faoliyatga jalb qilish usullari // *Modern Science and Research*. – 2025. – T. 4, № 5. – B. 42–44.

EFFECTIVE VOCABULARY TEACHING STRATEGIES FOR BEGINNER ENGLISH LEARNERS

Pardayeva Shirinoy Rasuljon qizi
Chirchik State Pedagogical University
Khamitov Eldorbek Erkinovich
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: *This article explores effective strategies for teaching vocabulary to beginner English learners. It emphasizes visual, interactive, and contextual approaches that enhance retention and motivation. Combining repetition, technology, and communicative activities helps learners actively use new words. The study concludes that meaningful and engaging instruction develops confidence and long-term vocabulary mastery.*

Keywords: *vocabulary teaching, beginners, communication, motivation, language learning*

Аннотация: *В статье рассматриваются эффективные стратегии обучения лексике начинающих изучающих английский язык. Подчеркивается значение визуальных, интерактивных и контекстных методов, способствующих запоминанию и мотивации. Сочетание повторения, технологий и общения помогает учащимся активно использовать новые слова. Делается вывод, что осмысленное обучение повышает уверенность и закрепляет знания.*

Ключевые слова: *обучение лексике, начинающие, общение, мотивация, изучение языка*

Annotatsiya: *Maqolada ingliz tilini endi o‘rganayotganlar uchun lug‘at o‘qitishning samarali strategiyalari tahlil qilinadi. Vizual, interaktiv va kontekstual yondashuvlarning ahamiyati ta’kidlanadi. Takrorlash, texnologiyalar va kommunikativ faoliyatni uyg‘unlashtirish yangi so‘zlarni faol qo‘llashga yordam beradi. Ma’no anglatilgan o‘qitish ishonchni oshiradi va so‘z boyligini mustahkamlaydi.*

Kalit so‘zlar: *lug‘at o‘qitish, boshlang‘ichlar, muloqot, motivatsiya, til o‘rganish.*

Introduction: Vocabulary is the foundation of language learning, especially for beginner English learners who rely on words to build comprehension, communication, and confidence. Without a sufficient vocabulary base, students often struggle to express ideas, understand texts, or participate in basic

conversations. Therefore, teaching vocabulary effectively at the early stages of language learning is crucial for overall linguistic development. This paper explores the most effective strategies for teaching vocabulary to beginners, focusing on communicative, visual, and interactive methods that promote retention and engagement. It also examines the role of context, repetition, and learner motivation in vocabulary acquisition, emphasizing the importance of combining traditional techniques with modern, task-based, and technology-enhanced approaches.

Theoretical foundations and challenges of vocabulary teaching: Vocabulary is central to second language acquisition, serving as the basis for communication, comprehension, and language fluency. According to Nation (2001), learners need a large amount of vocabulary knowledge to understand even simple texts and express themselves effectively. Theoretically, vocabulary learning can occur both explicitly—through direct instruction and memorization—and implicitly, through exposure and repeated contextual use. Research in applied linguistics (Schmitt, 2010; Thornbury, 2002) emphasizes that effective vocabulary instruction integrates both approaches: structured teaching of word meanings and natural acquisition through interaction and reading.

However, beginner learners face several **challenges**. One major difficulty is **cognitive overload**—when too many new words are introduced at once without sufficient reinforcement. Beginners may also lack **contextual understanding**, making it harder to remember and use words appropriately. Additionally, traditional "list-and-translate" methods often fail to promote long-term retention or communicative use of vocabulary.

Modern educational psychology and communicative language teaching theories advocate **active engagement**, **repetition**, and **multi-sensory learning** as essential for vocabulary development. Techniques such as visual aids, storytelling, and contextualized practice allow students to connect meaning, form, and use, resulting in deeper learning. Therefore, understanding both the theoretical principles and

learner difficulties is vital to designing more effective vocabulary instruction for beginners.

Practical strategies for teaching vocabulary to beginners

Teaching vocabulary to beginner learners requires engaging, meaningful, and context-based strategies that make word learning both effective and enjoyable. One of the most successful methods is the **use of visuals and realia**—pictures, flashcards, gestures, and real objects—to help students connect words with concrete meanings. This approach supports memory retention and helps learners internalize new words through sensory experience. **Storytelling** and **situational dialogues** are also effective, as they allow learners to encounter vocabulary in meaningful contexts, promoting understanding of how words function in real-life communication.

Another essential strategy is **repetition and recycling**. Vocabulary should be revisited regularly through games, quizzes, and short activities such as *word walls*, *memory games*, and *pair work*. Repeated exposure across different contexts strengthens recall and prevents forgetting. Teachers can also integrate vocabulary into all four language skills—reading, writing, listening, and speaking—to ensure active use rather than passive recognition. For instance, learners can read short stories containing target words, write simple sentences, or perform mini-dialogues using new vocabulary.

Additionally, **technology-enhanced learning tools**—such as language apps, digital flashcards (e.g., Quizlet), and interactive whiteboard games—make vocabulary practice more dynamic and personalized. **Collaborative learning** through group activities, projects, and role-plays fosters communication and builds learners' confidence. Finally, teachers should focus on **high-frequency and thematic vocabulary**, gradually expanding learners' word banks through relevant, real-life topics like family, school, food, and daily routines. By combining visual, interactive, and communicative techniques, teachers can make vocabulary learning more engaging, memorable, and effective for beginners.

Conclusion

Effective vocabulary instruction for beginner English learners requires a balance between structure, engagement, and meaningful use. While theoretical approaches highlight the importance of both explicit and implicit learning, classroom practice shows that combining visual, interactive, and contextual strategies produces the best results. Repetition, personalization, and integration across all language skills help students move vocabulary from passive recognition to active use. Moreover, technology and collaborative activities make the learning process more motivating and adaptable to individual needs. Ultimately, successful vocabulary teaching is not about memorizing long lists of words but about creating rich, communicative environments where learners can confidently build and use their growing lexicon.

References

1. Akramy S. A., Noori A. Q., Orfan S. N., Hashemi A. Effective techniques of teaching vocabulary in Afghan EFL classrooms // *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education*. – 2022. – Vol. 7. – Article 23.
2. Botirova Z. X., Ahmedova M. B. qizi. The modern techniques of teaching vocabulary in EFL classes // *Educational Research in Universal Sciences*. – 2023. – Vol. 2, № 15 (Special). – P. 242–246.
3. Kaivanpanah S., Akbarian I., Salimi H. The effect of explicit, implicit, and modified-implicit instruction on EFL learners' vocabulary learning and retention // *Iranian Journal of Language Teaching Research*. – 2021. – Vol. 9, № 2. – P. 129–146.
4. Syafrizal S., Haerudin H. The implementation of vocabulary building strategy in teaching English vocabulary to young learners // *Jo-ELT (Journal of English Language Teaching)*. – 2018. – Vol. 5, № 1. – P. 40–48.
5. Educational Sciences. Vocabulary teaching techniques in EFL contexts [Elektron resurs]. – DOI: 10.3390/educsci15030262. – Rejim: https://doi.org/10.3390/educsci15030262

6. Effective strategies for vocabulary instruction in EFL [Elektron resurs]. – DOI: 10.63313/ESW.9081. – Rejim: https://doi.org/10.63313/ESW.9081
7. Vocabulary teaching approaches in English language education [Elektron resurs]. – DOI: 10.31149/ijie.v2i6.123. – Rejim: https://doi.org/10.31149/ijie.v2i6.123

TEACHING GRAMMAR TO BEGINNERS WITHOUT OVERLOADING: INDUCTIVE VS DEDUCTIVE APPROACHES

Pardayeva Shirinoy Rasuljon qizi
Chirchik State Pedagogical University
Khamitov Eldorbek Erkinovich
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: *This article explores effective ways to teach grammar to beginners without causing cognitive overload. It compares inductive and deductive approaches, highlighting their benefits and limitations. The study concludes that a blended method—combining discovery and explicit explanation—creates better understanding and motivation among learners. The teacher's adaptability is key to success.*

Keywords: *grammar teaching, inductive approach, deductive approach, beginners, blended learning*

Аннотация: *В статье рассматриваются эффективные методы обучения грамматике начинающих без перегрузки. Сравниваются индуктивный и дедуктивный подходы, их преимущества и недостатки. Делается вывод, что сочетание обоих методов способствует лучшему усвоению и мотивации. Важную роль играет гибкость преподавателя.*

Ключевые слова: *обучение грамматике, индуктивный подход, дедуктивный подход, начинающие, смешанное обучение*

Annotatsiya*: Maqolada boshlang‘ich darajadagi o‘quvchilarga grammatikani ortiqcha yuklamasdan o‘qitish usullari tahlil qilinadi. Induktiv va deduktiv yondashuvlar solishtirilib, ularning afzallik va cheklovlari ko‘rsatiladi. Xulosa shuki, ikkala yondashuvni uyg‘un qo‘llash o‘quvchilarning tushunishini va motivatsiyasini oshiradi. O‘qituvchining moslashuvchanligi muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *grammatika o‘qitish, induktiv yondashuv, deduktiv yondashuv, boshlang‘ichlar, aralash o‘qitish*

Introduction: Grammar plays a crucial role in language learning, yet for beginner students, it often becomes a source of anxiety and cognitive overload. Many learners struggle when exposed to complex grammatical explanations or excessive rule memorization at early stages. To address this challenge, educators must find ways to make grammar instruction both effective and manageable. Two primary methods dominate grammar teaching: the deductive approach, where rules are presented first and then practiced, and the inductive approach, where learners infer rules through guided discovery. Each method offers distinct benefits and challenges in helping beginners understand and internalize grammatical structures. This paper explores how both approaches can be applied to teach grammar without overwhelming learners, comparing their effectiveness in fostering comprehension, engagement, and long-term retention.

Theoretical background: grammar teaching and cognitive load: Grammar instruction has long been a central element in foreign language education, serving as the foundation for developing accuracy and fluency. However, for beginners, traditional grammar teaching often results in cognitive overload—a state in which the learner’s working memory is overwhelmed by too much new information at once (Sweller, 1988). When rules, terminology, and exceptions are presented simultaneously, beginners tend to memorize mechanically rather than internalize

meaningfully. To avoid this, grammar teaching should be structured around the principles of *manageable input*, *scaffolded learning*, and *gradual complexity*.

The **deductive approach** represents a rule-driven model of teaching. In this method, the teacher first explains grammatical structures explicitly and then provides exercises for practice. This approach appeals to logical learners and can lead to faster understanding of form and structure. However, when applied too rigidly, it risks overloading beginners, who may not yet have the linguistic foundation to connect rules with real communication.

In contrast, the **inductive approach** allows learners to observe examples of language use and derive grammatical rules through reasoning. It draws on constructivist theories of learning, particularly those proposed by Bruner (1961) and Ellis (2006), emphasizing discovery, pattern recognition, and learner autonomy. Inductive learning tends to enhance engagement and retention because students actively participate in constructing knowledge. Nevertheless, it may demand more classroom time and guidance, especially for those who prefer clear explanations.

Thus, both approaches rest on sound theoretical bases but affect beginners differently depending on teaching style, learner type, and lesson design. Understanding their cognitive implications is essential for teachers seeking to balance clarity and simplicity in grammar instruction.

Comparative analysis: inductive vs. Deductive approaches in practice: In practical classroom settings, both inductive and deductive approaches have shown unique advantages for teaching grammar to beginners. The deductive approach is often preferred in contexts where time is limited or where learners expect clear explanations. Teachers introduce a rule, illustrate it with examples, and then provide practice exercises. This method helps students quickly recognize grammatical patterns and apply them correctly. For example, when teaching the use of the *present simple tense*, a teacher might first explain the rule — “add *-s* for third-person singular” — and then guide learners through sentence-building activities. While

efficient, this approach may lead to short-term accuracy but limited retention if not reinforced with communicative use.

The **inductive approach**, on the other hand, focuses on student discovery and guided observation. Instead of presenting rules directly, teachers provide meaningful examples, texts, or dialogues from which learners infer the grammatical pattern. For instance, beginners might read a short passage and identify verbs ending with *-s*, gradually realizing the rule themselves. This method aligns with communicative teaching principles, encouraging critical thinking and reducing learner anxiety. Research (Ellis, 2006; Thornbury, 1999) shows that inductive learning promotes deeper cognitive engagement and long-term understanding, though it requires careful scaffolding and teacher support to prevent confusion.

In practice, the most effective instruction for beginners often combines both approaches into a **balanced or hybrid model**. Teachers may begin with inductive exploration to stimulate curiosity and then shift to deductive clarification for accuracy and consolidation. This blend prevents cognitive overload while maintaining clarity, ensuring that students feel both confident and competent in their grammar learning. When applied thoughtfully, this integrated strategy helps beginners build a solid grammatical foundation without discouragement or fatigue.

Conclusion: Teaching grammar to beginners requires a careful balance between clarity and engagement. The comparison between inductive and deductive approaches demonstrates that neither method alone can fully meet the needs of novice learners. The deductive approach provides structure and efficiency, helping students quickly understand grammatical rules. Meanwhile, the inductive approach fosters active learning, critical thinking, and long-term retention through discovery and interaction.

A **blended approach**, combining both methods, proves most effective in preventing cognitive overload while maintaining motivation and comprehension. By introducing grammar through context (inductive) and reinforcing it with explicit explanation and practice (deductive), teachers can create a supportive and dynamic

learning environment. Ultimately, successful grammar instruction for beginners depends not only on the chosen method but also on the teacher's ability to adapt to learners' needs, pace, and readiness to explore language patterns.

References

1. Eshankulova F. Inductive vs. deductive approaches in teaching grammar: a comparative study // *International Conference on Multidisciplinary Sciences and Educational Practices*. – 2025. – P. 276–279.
2. Huang L. Comparing the deductive method and inductive method of grammar teaching for Chinese senior high school students // *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*. – 2023. – Vol. 8. – P. 229–237.
3. Mallia J. G. Inductive and deductive approaches to teaching English grammar // *Arab World English Journal (AWEJ)*. – 2014. – Vol. 5, № 2. – P. 221–235.
4. Urinova S. N. Inductive and deductive ways in teaching grammar of ESL learners // *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*. – 2022. – Vol. 3, № 3.
5. Inductive and deductive approaches to grammar teaching [Elektron resurs]. – Rejim: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1345730.pdf
6. Deductive and inductive grammar teaching methods [Elektron resurs]. – Rejim: https://drpress.org/ojs/index.php/EHSS/article/view/4254
7. Inductive and deductive approaches in ESL grammar instruction [Elektron resurs]. – Rejim: https://uzresearchers.com/index.php/Conferences/article/download/2272/2069/4194

TASK-BASED LEARNING FOR BEGINNER-LEVEL ENGLISH STUDENTS: HOW SIMPLE TASKS BUILD LANGUAGE CONFIDENCE

Pardayeva Shirinoy Rasuljon qizi
Chirchik State Pedagogical University
Khamitov Eldorbek Erkinovich
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: *This study explores the effectiveness of Task-Based Learning (TBL) for beginner-level English students, emphasizing how simple communicative tasks can build language confidence. Unlike traditional grammar-focused instruction, TBL encourages learners to use English for real purposes through interactive and meaningful tasks. Drawing on the principles of communicative language teaching and constructivist theory, the paper discusses how task-based lessons—such as role plays, interviews, and picture-based activities—help develop both fluency and accuracy. The findings highlight that even simple tasks promote motivation, reduce anxiety, and foster a sense of achievement, leading to greater self-confidence and long-term language progress.*

Keywords: *Task-Based Learning, beginner learners, communicative approach, language confidence, EFL teaching*

Аннотация: *В данной статье рассматривается эффективность обучения на основе заданий (TBL) для студентов начального уровня владения английским языком, с акцентом на то, как простые коммуникативные задания способствуют развитию уверенности в использовании языка. В отличие от традиционного грамматического подхода, TBL побуждает учащихся использовать английский язык для реального общения через интерактивные и осмысленные задания. Основываясь на принципах коммуникативного обучения и конструктивистской теории, статья показывает, что задания — такие как ролевые игры, интервью и описания картинок — помогают развивать беглость и точность речи. Результаты показывают, что даже простые задания повышают мотивацию, снижают*

тревожность и формируют чувство достижения, что способствует росту уверенности и долговременному прогрессу в изучении языка.

Ключевые слова: *обучение на основе заданий, начинающие учащиеся, коммуникативный подход, уверенность в языке, преподавание английского как иностранного*

Annotatsiya:*Ushbu maqolada boshlang‘ich darajadagi ingliz tili o‘quvchilari uchun topshiriqqa asoslangan o‘qitish (TBL) usulining samaradorligi o‘rganiladi. Tadqiqot oddiy kommunikativ topshiriqlar orqali o‘quvchilarning til o‘zlashtirishdagi ishonchini oshirishga e’tibor qaratadi. An’anaviy grammatik yondashuvdan farqli o‘laroq, TBL o‘quvchilarni ingliz tilidan haqiqiy muloqot maqsadida foydalanishga undaydi. Kommunikativ o‘qitish va konstruktivistik nazariya tamoyillariga asoslanib, maqolada rolli o‘yinlar, intervyular va rasm asosidagi mashg‘ulotlar kabi topshiriqlar tildagi ravonlik va aniqlikni rivojlantirishga yordam berishi ko‘rsatilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, hatto eng oddiy topshiriqlar ham motivatsiyani oshiradi, tashvishni kamaytiradi va yutuq hissini shakllantiradi, bu esa o‘quvchilarning ishonchini mustahkamlaydi va uzoq muddatli til o‘sishiga olib keladi.*

Kalit so‘zlar: *topshiriqqa asoslangan o‘qitish, boshlang‘ich o‘quvchilar, kommunikativ yondashuv, til ishonchi, ingliz tili o‘qitish.*

Introduction: In recent years, Task-Based Learning (TBL) has emerged as one of the most effective communicative approaches in English language teaching. Unlike traditional grammar-focused instruction, TBL emphasizes the use of language as a tool for meaningful communication. For beginner-level learners, confidence plays a crucial role in overcoming fear and hesitation when speaking English. However, many students at this stage struggle to express themselves due to limited vocabulary and anxiety about making mistakes. This study explores how simple, well-structured tasks—such as short dialogues, role-plays, and information-gap activities—can help beginners build confidence, develop communicative competence, and experience real success in using English. The article aims to

demonstrate that even small, achievable tasks can create a strong motivational foundation for long-term language learning.

Theoretical foundations of task-based learning: Task-Based Learning (TBL) is grounded in the principles of communicative language teaching (CLT), which views language primarily as a means of communication rather than a set of grammatical rules. The approach was strongly influenced by the works of scholars such as Prabhu (1987), Willis (1996), and Ellis (2003), who emphasized the role of authentic tasks in promoting meaningful language use. According to these theorists, learners acquire language most effectively when they are focused on achieving communicative goals, not merely completing linguistic exercises.

In TBL, a "task" is defined as an activity in which learners use language to achieve a real outcome — such as solving a problem, sharing information, or making a decision. This concept aligns with cognitive and constructivist learning theories, which suggest that knowledge is best acquired through active participation and interaction. Tasks engage learners in using language for genuine purposes, thereby strengthening both fluency and accuracy through practice.

For beginner-level students, the theoretical foundation of TBL offers particular benefits. It encourages a low-anxiety environment where learners can experiment with language in context. Simple, meaningful tasks provide scaffolding that helps students move from controlled language practice to spontaneous communication. This gradual progression supports not only linguistic competence but also the development of confidence — a vital component in early language acquisition.

Practical implementation of simple tasks for beginners. In beginner-level English classrooms, task-based learning focuses on simple, achievable activities that promote real communication. The goal is not perfect grammar, but the ability to use English meaningfully and confidently. Teachers design tasks that match learners' daily experiences—such as introducing themselves, describing their routines, or ordering food. These tasks help students see English as a tool for interaction rather than an academic subject.

A typical TBL lesson for beginners follows three stages: **pre-task, task cycle, and language focus** (Willis, 1996). In the *pre-task* phase, teachers introduce key vocabulary and model the activity to ensure comprehension. During the *task cycle*, students work individually, in pairs, or in groups to complete communicative goals using the target language. Finally, in the *language focus* phase, learners reflect on their performance and correct mistakes, guided by the teacher.

Simple tasks such as role-plays, matching games, short interviews, or picture descriptions encourage students to use English naturally. These activities integrate listening, speaking, reading, and writing skills while reinforcing vocabulary and grammar in context. Most importantly, each completed task gives learners a sense of achievement, building self-confidence and motivation to continue learning the language.

Conclusion: Task-Based Learning (TBL) proves to be a powerful and learner-centered approach, especially for beginner-level English students. By shifting the focus from rote memorization to meaningful communication, TBL creates an engaging and supportive classroom environment. Through simple, real-life tasks, learners gradually develop not only their linguistic competence but also their confidence to use English spontaneously. The integration of communication, collaboration, and reflection helps students build a solid foundation for further language development. Therefore, even the simplest tasks can serve as effective tools for promoting active learning, motivation, and long-term language growth.

References

1. Bygate M., Skehan P., Swain M. (eds.). *Researching Pedagogic Tasks: Second Language Learning, Teaching, and Testing*. – London: Pearson Education, 2001.
2. Ellis R. Task-based language teaching: sorting out the misunderstandings // *International Journal of Applied Linguistics*. – 2009. – Vol. 19, № 3. – P. 221–246.

3. Littlewood W. Communicative and task-based language teaching in East Asian classrooms // *Language Teaching*. – 2007. – Vol. 40, № 3. – P. 243–249.
4. Rahimpour M. Implementation of task-based approaches to language teaching // *Asian EFL Journal*. – 2008. – Vol. 10, № 3. – P. 97–106.
5. International Journal of Applied Linguistics. Task-based language teaching: sorting out the misunderstandings [Elektron resurs]. – Rejim: https://www.ijal.org/article/10.1111/j.1473-4192.2009.00231.x
6. *Second Language Acquisition and Task-Based Language Teaching* [Elektron resurs]. – Rejim: https://openlibrary.org/books/OL31020953M/Second_language_acquisition_and_task-based_language_teaching

PEDAGOGIKANING MAQSADI VA VAZIFALARI

Perdeshova Nargiza Esenbayevna
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Umirzoqov Bahriddin Ulug‘murod o‘g‘li
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
O‘rinova Aziza Eshdavlat qizi
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Abdujalilova Maxmuda Baxodirovna
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Nuriddinova Maftuna Muhiddin qizi
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Yusupova Lola Muxiddin qizi
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Annotatsiya: *ushbu maqola pedagogikaning maqsadi va vazifalarini keng qamrovli yo‘l-yo‘riqlar bilan tahlil qiladi. Unda pedagogikaning mohiyati, uning*

jamiyat, ta’lim tizimi va individual rivojlanishdagi o‘rni, metodologik yondashuvlar, ma’naviy-intellektual va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi roli, o‘quv jarayonini rejalashtirish va baholash mezonlari, hamda zamonaviy pedagogik tadqiqotlar kontekstida maqbul yondashuvlar ko‘rsatib o‘tiladi. Maqola o‘qituvchi va ta’lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar, shuningdek o‘quvchilar uchun motivatsion omillarni ham o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: *pedagogika, maqsad, vazifa, ta’lim-tajriba, o‘quvchi rivojlanishi, o‘qituvchi roli, metodologiya, baholash, didaktika, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, ta’lim siyosati, o‘quv jarayoni.*

Аннотация: *В этой статье анализируются цели и задачи педагогики с комплексным руководством. В ней изложены суть педагогики, её роль в обществе, образовательной системе и индивидуальном развитии, методологические подходы, роль в формировании духовных, интеллектуальных и практических навыков, критерии планирования и оценки образовательного процесса, а также оптимальные подходы в контексте современных педагогических исследований. В статье приведены практические рекомендации для учителей и образовательных учреждений, а также мотивационные факторы для учащихся.*

Ключевые слова: *педагогика, цель, задача, образовательный опыт, развитие ученика, роль учителя, методология, оценка, дидактика, современные педагогические подходы, образовательная политика, образовательный процесс.*

Annotation: *This article analyzes the aims and objectives of pedagogy with a comprehensive guideline. It outlines the essence of pedagogy, its role in society, the educational system and individual development, methodological approaches, role in the formation of spiritual, intellectual and practical skills, criteria for planning and evaluation of the educational process, as well as optimal approaches in the context of modern pedagogical research. The article includes practical recommendations*

for teachers and educational institutions, as well as motivational factors for students.

Keywords: *pedagogy, purpose, task, educational experience, student development, teacher role, methodology, assessment, didactics, modern pedagogical approaches, education policy, educational process.*

Kirish

Pedagogika — inson tarbiyasi, bilimlarni o‘zlashtirish, ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonini tahlil qiluvchi ilmiy-amaliy soha. U nafaqat o‘quv materialini o‘rgatish, balki o‘quvchining ijtimoiy, emotsional va kognitiv imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bir qator metodlar, vositalar va prinsiplarni o‘z ichiga oladi. Maqsadlar jamiyat ehtiyojlari, ta’lim tizimining umumiy maqsadlari va individual o‘quvchining potensialini uyg‘unlashtirishdan iborat. Ushbu maqolada pedagogikaning asosiy maqsadlari, vazifalari va ularni amaliyotga tatbiq etish yo‘llari keng yoritiladi.

Pedagogika grekcha «paydagogik» so’zidan olingan bo’lib, «bola yetaklovchi» degan ma‘noni bildiradi. Mustaqil pedagogika fani XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida vujudga kelgan. Pedagogika tarbiya haqidagi fan sifatida tarbiyaning mohiyatini tushunishni, uning qonuniyatlarini ochib berishni va shu orqali inson manfaatlari uchun tarbiya jarayonlariga ta‘sir etishni nazarda tutadi. Demak pedagogika fani o’sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash uchun ta‘lim-tarbiyaning mazmuni, umumiy qonuniyatlari va amalga oshirish yo’llarini o’rgatuvchi fandir. Shuni unutmaslik kerakki, pedagogika fani yutuqlarisiz jamiyatni olg’a siljitish g’oyat mashaqqatli kechadi.Pedagogika fanini ham nazariy, ham amaliy jihatdan puxta o’rganish lozim. Ta‘lim-tarbiyadan ko’zlangan maqsadni anglash va ular tizimida yangi bilimlar berish – bolalarni to’g’ri tarbiyalash shartidir. Bunda o’qituvchining beg’araz mehnati, bolalarni sevish va ularga jon fido aylashlari tarbiya samaradorligini ta‘minlaydi. Tarbiyalash g’oyat nozik san‘at bo’lib, unga jiddiy yondoshmoq darkor. Ayniqsa pedagoglar ushbu fanni chuqur va puxta bilishlari shart.

Hozirgi kunda pedagogikani (mutaxasissislikdan qat‘iy nazar) hamma bilish lozim bo’lgan fan deb hisoblash lozim, chunki insonlar hayot faoliyatlari davrida ta‘lim-tarbiya ishlari bilan ma‘lum darajada shug’ullanishga majburdirlar.Pedagogikaning nazariy kurtaklari falsafa negizida paydo bo’lgan.Qadimdan inson tarbiyasiga oid bo’lgan fikrlar, qarashlar xalq maqollarida, afsonalarda, dostonlarda o’z ifodasini topgan. Markaziy Osiyo allomalaridan A. Yassaviy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, A. Jomiy, A. Navoiy kabi ma‘rifatparvar ajdodlarimizning ta‘lim-tarbiya, inson kamoloti haqidagi g’oyalari, fikr va qarashlari o’z asarlarida batafsil bayon qilingan.

Asosiy qism

Pedagogika yosh avlod tarbiyasida uning yosh va individual (psixologik) xususiyatlarini hisobga olib boradi. Shu bois pedagogika uchun pedagogik psixologiyaning bola xususiyatlari, ularda o’tadigan psixik jarayonlarining qonuniyatlari haqidagi ma‘lumotlar muhimdir. Shunga ko’ra pedagogikaning psixologiya fani bilan bog’liqligi an‘anaviy tus olgan. Pedagogika fani ob‘ekti yil sayin kengayib bormoqda, natijada uning tarmoqlari ham bir necha guruhlarga ajralmoqda.Ular pedagogika fanlari tizimlari deb ataladi.Hozirgi vaqtda pedagogika bir necha tarmoqlarga bo’lingan. Jumladan, umumiy pedagogika (maktab yoshidagi o’quvchilarni tarbiyalash va o’qitish haqida bahs yuritadi), maktabgacha tarbiya pedagogikasi (maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash muammolari bilan shug’ullanadi), madaniy-oqartuv pedagogikasi (madaniy-ma‘rifiy ishlarni boshqarish muammolarini o’rganadi), hunar-texnika ta‘limi pedagogikasi, harbiy pedagogika kabi tizim tarmoqlari mavjud.

Pedagogika fanini ulkan katta daraxtga qiyoslash mumkin. Har bir fan o'z rivojlanishida, o'z nazariyalarini boyitadi, o'zining ichki amaliy yo'nalashlariga tayanib takomillashib boradi. Hozirgi vaqtda pedagogika fani o'z fanlari tizimiga ega. Ular:

Umumiy pedagogika (insonga, shaxsga ta'lim tarbiya, ma'lumot berish shakli, mazmuni, usullari va ularni shakllantirishning, tarbiyalashning umumiy qonuniyatlarini tadqiq qiladi va amaliyotda qo'llashga o'rgatadigan);

Yoshlar pedagogikasi (turli yoshdagi kishilarga ta'lim tarbiya berish, shaxsni shakllantirishning o'ziga xos tomonlarini o'rganadi);

Maktab pedagogikasi (maktab yoshdagi o'quvchilar ta'lim tarbiya sohasining o'ziga xos tomonlarini o'rganadi);

Maktabgacha tarbiya pedagogikasi (maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish, tarbiyalashning o'ziga xos tomonlarini);

Pedagogika tarixi (turli tarixiy davrlarda maktablar ta'lim tarbiyasi, pedagogik g'oyalarning mazmuni, rivojlanish masalalarini);

Metodika (ta'limning umumiy qonuniyatlarini muayyan predmetlaridan (ya'ni ona tili, adabiyot, tarix, fizika, ximiya, matematika, jismoniy tarbiya) dars berishda qo'llashning o'ziga xos xususiyatlarni, usullarini tadqiqi qiluvchi sohasi);

Oila pedagogikasi (oila muhiti, a'zolari, sharoiti, ta'lim tarbiyasining umumiy masalalarini);

Kasb pedagogikasi (ishlab chiqarish), (turli kasblarning o'rganishning umumiy masalalarini);

Qiyosiy pedagogika (G'oyalarni taqqoslab xulosa chiqarish masalalari);

Xalq pedagogikasi (mazkur xalqi ta'lim tarbiyasi, maktabi, ijtimoiy turmush tarzi, madaniyati, ma'naviyati, ahloq odobi singarilarni);

Ijtimoiy pedagogika (barcha yoshdagi fuqarolarni tarbiyalashning zama'naviy imkoniyatlari, vositalari va manbalarini);

Tibbiyot pedagogikasi;

Harbiy pedagogika;

Rahbarlik pedagogikasi;

Mehnat pedagogikasi singari tarmoqlari mavjud.

Maxsus pedagogika: (Defektologiya) Pedagogika faqat sog’lom o’quvchilarning ta‘lim-tarbiyasi bilangina emas, balki kamolotda qusuri bor bolalar

ta‘lim-tarbiyasini ham o’rganadi.Bunday tarmoqlarni maxsus pedagogika deb yuritiladi.

Pedagogikaning mohiyati va umumiy maqsadlari:

Pedagogika jamiyatning ta’lim ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan ilmiy-amaliy fan sifatida insonni tarbiyalash, bilim olishi, ko‘nikmalarni qozonishi va shaxsiylik shakllanishini maqsad qilib qo‘yadi.

Umumiy maqsadlar:

a) o‘quvchining kognitiv potentsialini rivojlantirish,

b) munosabatlar, axloqiy-ijtimoiy qobiliyatlarni shakllantirish,

c) mustaqil fikrlash va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini mustahkamlash,

d) jamiyat talablari va madaniy merosga hurmat ruhini tarbiyalash.

Pedagogikaning uch asosiy yo‘nalishi mavjud: didaktika (bilim berish san’ati), tarbiyaviy (shaxsiyiyat shakllanishi), va metodologiya (ilmiy-badiiy yondashuvlar va tadqiqotlar).

Maqsadlar turlari: umumiy (filosofik-axiomatik), maxsus (aniq o‘quv predmetlari ichida konkret natijalar), va xususiy (o‘quvchi shaxsiy xosiyati bilan bog‘liq natijalar).

Vazifalariga shularni kiritishimiz mumkin:

a) dasturlarni rejalashtirish va ta’limiy faoliyatni qurish,

b) o‘quv jarayonini boshqarish va nazorat qilish,

c) o‘quvchini motivatsiyalash,

d) didaktik vositalar va texnologiyalardan samarali foydalanish,

e) baholash va tahlil qilish.

Pedagogik nazariyalar, amaliyotga tatbiq etilganda o‘quvchilarning o‘sishi uchun yanada samarali natijalarni beradi.Monitoring va tadqiqotlar orqali o‘qituvchilar o‘z faoliyatini doimiy ravishda baholab, jarayonni takomillashtirishlari mumkin.

Xulosa

Hozirgi davrda pedagogikaning vazifasi milliy istiqlol g'oyalaridan kelib chiqadigan ta'lim-tarbiyaning mazmuni, metodlarini ishlab chiqish, milliy ta'lim tizimini yaratish va yosh avlodni bilim, ma'naviy madaniyatini jahon andozalari darajasiga yetkazishdir

Pedagogikaning maqsadi va vazifalari ta'lim-tarbiya jarayonining markazida bo'lib, har bir o'quvchi uchun moslashgan, keng qamrovli, hamda modern talablariga javob beruvchi ta'lim muhitini yaratishni talab qiladi. O'qituvchi roli nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyalovchi, motivator va metodolog bo'lib, ehtiyojlar va imkoniyatlar o'zaro moslashayotgani muhim. Zamonaviy pedagogika sinfda, maktabda va jamiyatda o'quvchilarning ijtimoiy-muhit bilan integratsiyasini ta'minlab, ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni qo'llab-quvvatlaydi. Shunday qilib, maqsadlar aniq belgilangan, vazifalar esa bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon sifatida ta'lim-tarbiyaga tatbiq etilishi lozim.

Umuman, pedagogika fani o'z oldidagi maqsad va vazifalarni hal etishda boshqa fanlar yutuqlaridan foydalanmasdan ish olib borish mumkin emas degan xulosaga kelish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbek pedagogikasi tarixi. (Ko'llanma. prof. A.Zunnunov taxriri ostida). T. "O'kituvchi". 1997.
2. Pedagogika. (Ko'llanma. A Munavvarov taxriri ostida) T. "O'kituvchi". 1996.
3. Pedagogika. (Ko'llanma. prof. A.Ilina taxriri ostida). M. 1984.
4. . Ochilov M. Universitetlar tizimida pedagog xodimlar tayyorlash muammolari. "Ta'lim va tarbiya" jurnali. 1997. 5-6 son.
5. Pedagogika. (Ma'ruzalar matni. Prof. N.Gaybullayev taxriri ostida). T. «Universitet». 1999.
6. Ibragimov Sh.. Zamonaviy pedagogika metodlari. Toshkent: Adabiyot, 2021.
7. Karimova X. K. Inkluziv ta'lim asoslari. Tashkent: NUR, 2023.
8. WHO/UNICEF. Framework for 21st Century Skills in Education. 2020.

JASORAT TIMSOLI QAL`ALAR - TARIXGA TASHNA KO`NGILLAR MANZILI

Po‘latova Munojat

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Nurullayeva Shoira

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Xorazm vohasida qadimdan qad rostlab kelgan qal’alar tizimi - Ayozqal’a, Tuproqqal’a, Katta Guldursun qal’a, Qo`yqirilgan qal’a, Qirqqiz qal’a kabi me’moriy yodgorliklarning tarixiy, mudofaa va madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. “Jasorat timsoli qal’alar” iborasi orqali bu inshootlarda mujassam bo`lgan xalqning mardlik ruhi, vatanni himoya qilish va davlatchilik tajribasi yoritiladi. Shuningdek, Xorazm qal’alari zamonaviy tadqiqotchilar, tarixga tashna yoshlar hamda sayyohlar uchun bebaho ilmiy manzilga aylangani, ular orqali o`tmish sivilizatsiyasining turmush tarzi va siyosiy hayoti haqida muhim ma’lumotlar olinishi ko`rsatib beriladi. Ushbu tadqiqot ishi Xorazmning boy tarixiy merosini asrash va uni keng jamoatchilikka yetkazish borasidagi ilmiy izlanishlarning ahamiyatini ochib beradi.*

Abstract: *This article analyzes the historical, defensive and cultural significance of the ancient system of fortresses in the Khorezm oasis - Ayozkal'a, Tuproqkal'a, Katta Guldursun Kala, Koykirilgan Kala, Kyrqqiz Kala, etc. The phrase "fortresses symbolizing courage" highlights the courageous spirit of the people, the experience of defending the homeland and statehood embodied in these*

structures. It is also shown that the fortresses of Khorezm have become an invaluable scientific destination for modern researchers, young people thirsty for history, and tourists, through which important information about the lifestyle and political life of the past civilization can be obtained. This research work reveals the importance of scientific research to preserve the rich historical heritage of Khorezm and bring it to the general public.

Аннотация: *В данной статье анализируется историческое, оборонительное и культурное значение древней системы крепостей Хорезмского оазиса - Аёзкала, Тупроккала, Катта Гулдурсун-кала, Койкирилган-кала, Кырккиз-кала и др. Выражение «крепости, символизирующие мужество» подчеркивает мужественный дух народа, опыт защиты Родины и государственности, воплощенные в этих сооружениях. Также показано, что крепости Хорезма стали бесценным научным направлением для современных исследователей, молодежи, жаждущей истории, и туристов, посредством которого можно получить важную информацию об образе жизни и политической жизни прошлой цивилизации. Данная исследовательская работа раскрывает важность научных исследований для сохранения богатого исторического наследия Хорезма и доведения его до широкой общественности.*

***Kalit so`zlar:*** *Xorazm qal'alari, Qoraqalpog'iston hududi, Tuproqqal'a, Ayozqal'a, Qo'yqirilganqal'a, Katta Guldursun qal'a, Qirqqizqal'a, "Qatag`on qurbonlari xotirasi" muzeyi.*

Keywords: *Khorezm fortresses, territory of Karakalpakstan, Tuproqqala, Ayozqala, Koykirilganqala, Katta Guldursun fortress, Kyrgyzqala, Museum of "Memory of Victims of Repression".*

Ключевые слова: *крепости Хорезма, территория Каракалпакстана, Тупроккала, Айозкала, Койкирилганкала, крепость Катта Гулдурсун, Кыргызкала, Музей «Памяти жертв репрессий».*

Kirish. Madaniy meros har bir xalqning o`tmishdan qolgan bebaho xazinasi, milliy o`zligini belgilovchi eng asosiy omillardan biridir. Ajdodlardan avlodlarga uzluksiz o`tib kelayotgan yodgorliklar nafaqat tarixiy xotira, balki kelajak taraqqiyotning mustahkam manbasidir. Shu bois madaniy merosimizni e'zozlash, uni asrab-avaylash hamda kelajak avlodlarga yetkazish jamiyatning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, qadimiy sivilizatsiyalar markazlaridan hisoblangan Xorazm hamda Qoraqalpog`iston hududlarida joylashgan arxeologik majmualar, mudofaa va me'moriy inshootlar milliy tarixni o`rganish uchun g`oyat qimmatli materiallarni taqdim etadi. Bu mintaqalardagi Ayozqal'a, Tuproqqal'a, Katta Guldursun qal'a, Qo`yqirilgan qal'a, Qirqqiz qal'alari o`tmish xo`jaligi, harbiy tizimi va shaharsozlik madaniyatlarini aks ettiribgina qolmay, Markaziy Osiyodagi davlatchilik an'analari va ijtimoiy hayot tuzilmalarini tahlil qilishda muhim ilmiy asos bo`lib xizmat qiladi. Shunday ekan, qadimiy istehkomlarni kompleks o`rganish, ularning arxeologik qatlamlarini saqlab qolish, restavratsiya va konservatsiya jarayonlarini ilmiy metodlar asosida amalga oshirish ma'naviy boylikni barqaror asrashning muhim masalalaridan biri sifatida ko`riladi.

Asosiy qism. Xorazm sivilizatsiyasining shakllanishi va qal'alar tizimi qadimiy davrlardan boshlab mustahkam davlat tuzilmasiga ega bo`lgan hududlardan biridir. Miloddan avvalgi ming yilliklarda shakllangan Xorazm davlatining mudofaa tizimi o`z davrida Markaziy Osiyoning eng ilg`or inshootlaridan bo`lgan. Bu hududda qad ko`targan qal'alar davlatni tashqi tahdidlardan himoya qilgan, ichki boshqaruv markazi vazifasini bajargan, savdo yo`llarini nazorat qilib turgan.

Tuproqqal'a, Ayozqal'a, Katta Guldursun qal'a, Qo`yqirilgan qal'a va Qirqqiz qal'asi kabi yodgorliklar shunchaki tarixiy bino emas, balki o`tmishning tirik guvohlari sifatida qadrlanadi.

Ushbu yirik inshootlar aynan Xorazmning buyuk tamaddun o`chog`i bo`lganini yaqqol isbotlaydi. Ularning har biri o`ziga xos arxitektura, mudofaa usullari va madaniy - ma'rifiy ahamiyatga ega.

Tuproqqal’a - qadimiy Xorazm shaharqal’a xarobalari, “Katta tuproq tepalik” degan ma’noni anglatadi. Ushbu obyekt miloddan avvalgi I - milodiy VI asrlarga oid bo`lib, ayniqsa milodiy III-IV asrlarda Xorazm shohlarining qarorgohi va muhim ma’muriy markaz sifatida faoliyat ko`rsatgan. Arxeologik qazishmalar natijasida saroy xonalari, turarjoy hududlari va qasrlar aniqlangan, hamda VI asrga oid tangalar, devoriy rasmlar va boshqa topilmalar Tuproqqal’ani qadimgi Xorazmning siyosiy va madaniy markazlaridan biri ekanligini tasdiqlaydi. Ba’zi tadqiqotchilar ushbu ajdodlarimizdan qolgan nodir merosni “Yer shahri” yoki “Xorazm xazinasi” deb ataganlar. Hozirgi kunda bu ko`hna qo`rg`on - himoyalanishi va to`liq o`rganilishi zarur bo`lgan arxeologik majmua, hamda mahalliy turizm va ta’lim uchun qimmatli manbadir.

Qoraqalpog`iston hududida qad rostlab turgan Ayozqal’a - bu nafaqat tuproq va g`ishtdan bunyod etilgan zabardast qo`rg`on, balki ming yillik o`tmishning tirik timsolidir. Eng yirik va yaxshi saqlangan, asrlar sinovidan o`tib kelgan durdonalardan biri sanaluvchi mustahkam inshoot qadimiy Xorazm davlatining harbiy - siyosiy qudratini namoyon etadi. Baland devorlari, keng maydonlari va strategik joylashuvi o`tmishda qanday muhim markaz bo`lganini yaqqol ko`rsatadi.

Bugun Ayozqal’a - tarixga tashna insonlar uchun bebaho makon, o`tmish nurlarini hozirgi avlodga yetkazib turuvchi qadri baland tarixiy merosdir. Shamol ostida osoyishta jim turgan bu makon har bir tashrif buyuruvchiga shunday xitob qilgandek tuyuladi: “O`tmishni asrang, chunki kelajakni ana shu ildizlar tutib turadi”.

O`z davrining mustahkam qal’alaridan biri bo`lgan Katta Guldursun qal`asi, arxeologik qazishmalar natijasida har qanaqa tashqi xavfga qat’iy qarshilikni tashkil etishga mo`ljallangan, ko`plab o`q otish tuynuklari bo`lgan mustahkam devor bilan o`rab olingani aniqlangan. Qal’a devorlari va xarobalari bugunga qadar qisman saqlanib qolgan bo`lib, sayyohlar va tarix-madaniyat ixlosmandlari uchun jozibali obida hisoblanadi.

Qadimiy Xorazmning himoya va ilmiy markazlaridan biri bu Qo`yqirilgan qal'asi, arxeologlar va tadqiqotchilar fikricha odatda ibodatxona va dafn majmuasi sifatida foydalanilganini ta'kidlashadi. Qolaversa, topilmalar orasida osmon jismlarini kuzatishga mo`ljallangan buyumlar ham borligi aytiladi; bu esa - qal'a astronomik kuzatishlar uchun ham xizmat qilgan bo`lishi mumkinligini ko`rsatadi. Bugungi kunda - tarixiy va arxeologik obida sifatida qadrlanib, "qal'alar vodiysi" deb ataladigan qadimiy qal'alar zanjirining bir qismi hisoblanadi.

Xorazmning shimoliy hududlarida joylashgan Qirqqiz qal'asi - qadimiy dunyoning nodir manzarasi bo`lib, asrlar davomida saqlanib kelgan mustahkam himoya majmuasi sifatida ajralib turadi. Ushbu qarorgoh o`zining g`oyat murakkab devor tizimi, minoralari va strategik balandlikka joylashuvi bilan mudofaa texnologiyalarni yuqori darajada rivojlanganligini ochiq - oydin aks ettiradi. Har bir qoldiq devor va minora hamda ochiq osmon ostida yoyilib, ajdodlarimiz izlaridan xabar berayotgan sopol buyum bo`laklari asrlar izining yorqin tasdiqlari sifatida tarixiy voqealarni eslatib turadi va qal'ani tadqiq etuvchi har bir inson uchun qadimiy madaniyatning boy qatlamlarini ochib beradi. Shu tariqa, Qirqqiz qal'asi faqat qadimiy arxitektura majmuasi emas, balki o`tmish avlodlarning hayoti va urf - odatlarini o`rganish imkonini beruvchi noyob ilmiy manbaga aylangan.

Shu o`rinda joriy yil yoz mavsumida Qirqqiz qal'asida bo`lganimizda noyob topilmalarni guvohi bo`ldim va ushbu tarixiy qiymatga ega nodir buyumlarni Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tasarrufidagi "Qatag`on qurbonlari xotirasi" muzeyiga topshirib, qimmatbaho merosimizni asrab-avaylash va keng jamoatchilikka yetkazishda o`z hissamni qo`shdim. Bu esa mening tarixshunos sifatida ilk katta qadamlarimdan biri bo`ldi desam mubolag`a bo`lmaydi. Bilamizki bu qal'alar to`g`risida ma`lumotlar juda kam. Shu bois oldimga qo`ygan oliy maqsadlarimdan yana biri shuki, ushbu mudofaa binolari va cho`l bag`rida, qum barxanlari ostida yashiringan, tarixdan sado berayotgan sopol

buyumlar ustida ilmiy izlanishlar olib borib, xalqimizning boy tarixini butun dunyoga tanitishdir.

Yuqorida aytib o`tilgan, o`tmish sahifalarida nomlari zikr qilingan tarixiy istehkomlar - Tuproqqal'a, Ayozqal'a, Katta Guldursun qal'a, Qo`yqirilgan qal'a, Qirqqiz qal'alari nafaqat o`zbek xalqining, balki butun insoniyatning beqiyos merosidir. Ularni asrash - o`tmishga hurmat, kelajak avlodga mas'uliyatdir. Har bir qal'a bizga tarixiy sharaf, jasorat va ma'naviy qudrat haqida hikoya qiladi. Shu bois ular bugun ham asrab-avaylashimiz, ilmiy o`rganishimiz va dunyoga keng tanitishimiz lozim bo`lgan yuksak ahamiyatga ega muqaddas manbalar sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Masharipov O., Abdullayev O.** *"Xorazmnoma".* 9-kitob: Ko'hna Xorazm hududida tashkil topgan davlatlar. – Toshkent, 2020.
2. **Sagdullayev A.** *O'rta Osiyo qadimiy shaharsozligi tarixi.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. **Hasanov B.** *Xorazm hududidagi qadimiy qal'alar tadqiqoti.* – Urganch: UrDU nashriyoti, 2022.
4. **Xodjaniyozov G'.** *Qadimgi Xorazm mudofaa inshootlari.* – Toshkent: O'zbekiston, 2007.
5. **Asqarov A.** *Qadimgi Xorazm madaniyati.* – Toshkent: Fan nashriyoti, 2019.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA ABDULLA ORIPOV ASARLARINI O'QITISH METODIKASI

Qudratova Manija Shohmansur qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Maqolada Abdulla Oripov asarlarini umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitishning metodik asoslari yoritiladi. Poetik konseptlar bo‘yicha tahlil, multimodal ta’lim yondashuvi, bosqichli poetik tahlil modeli va o‘quvchilarning kognitiv qabul jarayoniga moslashtirilgan metodlar ilmiy asoslangan holda taklif etiladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shoir ijodini zamonaviy metodlar asosida chuqur o‘qitish imkonini beruvchi yangi metodik tizimni yaratishga qaratilgan.

Annotation:The article examines methodological approaches to teaching Abdulla Oripov’s works in general secondary schools. It introduces conceptual poetic analysis, multimodal literary teaching, a step-by-step poetic interpretation model, and cognitive-based instructional methods. The scientific novelty lies in developing an innovative methodological system that enables deeper and more modern teaching of Oripov’s poetry.

Аннотация:В статье освещаются методические основы преподавания произведений Абдуллы Орипова в общеобразовательных школах. Предлагаются концептуальный поэтический анализ, мультимодальный подход к обучению, поэтапная модель поэтического анализа и методы, основанные на когнитивном восприятии учащихся. Научная новизна заключается в создании новой методической системы для углубленного и современного изучения поэзии Орипова.

Kalit so‘zlar: Abdulla Oripov, adabiyot metodikasi, poetik konsept, multimodal ta’lim, poetik tahlil, maktab adabiyoti, kognitiv qabul.

Keywords (English): Abdulla Oripov, teaching methodology, poetic concept, multimodal learning, poetic analysis, literary education, cognitive perception.

Ключевые слова (Russian): Абдулла Орипов, методика преподавания, поэтический концепт, мультимодальное обучение, поэтический анализ, школьная литература, когнитивное восприятие.

Kirish. O‘zbek adabiyoti taraqqiyotida shoir Abdulla Oripov ijodi alohida o‘ringa ega. Shoirning Vatan, istiqlol, insoniylik, ma’naviyat kabi umuminsoniy

g‘oyalar bilan yozilgan she’rlari nafaqat badiiy-estetik, balki tarbiyaviy jihatdan ham ulkan ahamiyatga ega. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari adabiyot darslarida Oripov ijodini o‘qitish metodikasini takomillashtirish bugungi ta’lim jarayonining ustuvor vazifalaridan biridir. Zamonaviy metodlar, innovatsion ta’lim vositalari, interaktiv yondashuvlar o‘quvchilarda shoir asarlarini chuqur anglash, badiiy tafakkurni rivojlantirish, milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada Abdulla Oripov asarlarini o‘qitishda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan metodik yondashuvlar, interaktiv uslublar, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Ilmiy yangilik shundan iboratki, maqolada A.Oripov asarlarini o‘qitish jarayoniga “poetik konsept tahlili”, “multimodal adabiyotshunoslik” va “mazmuniy-badiiy qatlamlar bo‘yicha bosqichli o‘qitish modeli” kabi ilgari maktab metodikasida yetarlicha qo‘llanmagan yondashuvlar birinchi marta metodik tizim sifatida taklif etiladi. Shuningdek, o‘quvchilar yoshiga mos holda shoir ijodining kognitiv qabul mexanizmi izohlanadi.

Asosiy qism: Badiiy asarning bosh unsuri — so‘z, keng ma’noda esa til hisoblanadi. Ana shu asarning chinakam san’at darajasiga ko‘tarila olishi, avvalo, muallifning til vositalaridan qay darajada o‘rinli, mahorat bilan foydalana olishiga bog‘liq. Adabiyotimizda iz qoldirgan har qanday ijodkor asarlarining tilini o‘rganish, birinchidan, adibning badiiy mahoratini ochib berish, ikkinchidan, uning ijodi tilimiz taraqqiyotiga qay jihatdan ta’sir ko‘rsatganini belgilash zaruratidan kelib chiqadi. Tadqiqot jarayonida asar tilining fonetik, leksik va sintaktik xususiyatlarini kuzatish orqali ijodkorning o‘ziga xos uslubi, fikr ifodalash tamoyillari, obraz yaratish mahorati yanada yaqqol namoyon bo‘ladi.

Hozirgi o‘zbek adabiyoti, xususan, she’riyat jamiyatimizning ma’naviy-ma’rifiy jihatidan yuksalishiga ham sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Biz ma’naviy qadriyatlarni tiklashni milliy o’zlikni anglashning o‘sishidan, xalqning ma’naviy sarchashmalariga, uning

ildizlariga qaytishdan iborat uzviy, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz”. [136] O‘zbek she’riyati tarixidan bizga shu narsa ma’lumki, har bir shoir ijodi o‘ziga xos mahorat maktabi sanaladi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari adabiyot darsliklarida Abdulla Oripov ijodiga muntazam ravishda alohida o‘rin beriladi. Shoirning she’rlari turli sinf bosqichlarida qayta-qayta o‘rganiladi, chunki uning asarlari o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda ma’naviy-axloqiy, estetik va vatanparvarlik tarbiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Kichik sinf o‘quvchilari asosan shoirning yengil, tushunarli, milliy qadriyatlarga doir she’rlari bilan tanishadilar. Bu bosqichda o‘quvchilarda ona Vatanga muhabbat, til va madaniyatga hurmat uyg‘otuvchi satrlar muhim ahamiyat kasb etadi. O‘rta sinflarda o‘quvchilar shoirning falsafiy mushohadaga boy, ichki kechinmalar va umuminsoniy g‘oyalarni aks ettirgan she’rlarini o‘rganadilar. Bu davrda Oripovning ramziy obrazlar, poetik fikrlash, kuchli metaforalar orqali yaratilgan badiiy dunyosi haqida chuqurroq tasavvur shakllanadi. Yuqori sinflarda esa Abdulla Oripov ijodi keng doirada yoritiladi. Uning milliy istiqlol mafkurasi bilan bog‘liq she’rlari, falsafiy qarashlari, jamiyat, ijtimoiy hayot, vijdon, erkinlik, ma’naviy mas’uliyat haqidagi fikrlari chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quvchilar Oripovning tarjimalari, publitsistik chiqishlari, she’riyatdagi o‘rni va adabiyotdagi umumiy estetik qarashlari bilan tanishadilar.

Abdulla Oripov asarlarini o‘qitish metodikasini takomillashtirishda birinchi navbatda shoir ijodining badiiy tabiatini, poetik vositalar tizimini va g‘oyaviy mazmunini o‘quvchilarga mos shaklda yetkazish muhimdir. Oripov she’riyati falsafiy teranlik, ramziy obrazlar tizimi, milliy ma’naviyat va tarixiy xotira bilan chambarchas bog‘liq. Shuning uchun ham o‘qitish jarayonida an’anaviy tushuntirish usuli bilan bir qatorda zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanish samarali hisoblanadi.

[136] O‘z. Resp. Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev Odamlar yaxshi yashashi uchun zarur sharoit yaratish - barcha rahbarlarning asosiy vazifasidir. “Xalq so‘zi” gazetasi, 2017-yil 28-fevral

Dars jarayonida shoirning Vatan, erk, e’tiqod, inson qadr-qimmati haqidagi she’rlari o‘quvchilar qalbiga yaqin mavzulardan bo‘lgani sababli, individual fikr bildirish, badiiy tahlil, munozara, kichik guruhlar bilan ishlash kabi metodlar mazmunni chuqurroq anglashga yordam beradi. Ayniqsa, “O‘zbekiston”, “Onajon”, “Alloh dargohi”, “Sen yetim emassan”, “Shoir yuragi” kabi she’rlarni o‘qitishda o‘quvchilarning hayotiy tajribasi va shaxsiy kechinmalarini hisobga olgan holda izohli tahlil o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

Poetik konseptlar asosida o‘qitish yondashuvi ham alohida ahamiyatga ega. “Vatan”, “Ona”, “Erk”, “Imon”, “Mas’uliyat” kabi konseptlar she’rning mazmuniy yadrosini tashkil etadi. O‘qituvchi ushbu konseptlarni o‘quvchilar ongiga tushunarli shaklda yetkazishi, badiiy timsollar orqali mazmunni ochishi zarur. Bu usul nafaqat she’rni tushuntirish, balki badiiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Multimodal o‘qitish tamoyillari — audio, video, grafik tasvirlar, musiqa, rasm va boshqa vositalardan foydalanish — Abdulla Oripov she’riyati ta’sirchanligini yanada oshiradi. Shoirning o‘z ovozida o‘qilgan she’rlari, she’rga mos yaratilgan videolavhalar, tarixiy kontekstga oid rasm va xaritalar o‘quvchilarni mazmunni yaxshiroq his etishga olib keladi. Bu metod o‘quvchilarning badiiy matnni faqat ko‘z bilan emas, balki eshitish, tasavvur va kechinma orqali qabul qilishini ta’minlaydi.

Bosqichli o‘qitish modeli quyidagi tamoyillarga asoslanadi: avvalo, she’rning umumiy mazmuni o‘qitiladi; keyin badiiy obrazlar, ramzlar, poetik vositalar tahlil qilinadi; uchinchi bosqichda o‘quvchi mustaqil xulosa chiqaradi; oxirgi bosqichda esa asarning bugungi davr uchun ahamiyati baholanadi. Ushbu model o‘quvchilarni matnni qatlamlar bo‘yicha idrok etishga o‘rgatadi.

Shuningdek, chizmali, diagramma va jadval orqali tayyorlangan metodlar o‘quvchilarning diqqat-e’tiborini jalb qiladi. Xususan, ushbu jadvalda keltirilgan shoir asarlarining qaysi janrda tegishli ekanligi keyingi qatorda yozilishi topshiriq qilib beriladi. Shu tarzda o‘quvchilarning zukkoligi, harakatchanligi va tirishqoqligi aniqlab olinadi.

“Sohibqiron”	
“Mitti yulduz”	
“Birinchi muhabbatim”	
“O‘zbekiston”	
“Sen bahorni sog‘inmadingmi?	
“Shoir	
“Sen yetim emassan”	
“Shoir dardi”	
“Ko‘zlarim yo‘lingda”	
“Onajon”	
“Haj daftari”	
“Jannatga yo‘l”	
“Yuzma-yuz”	
“Ruhlar isyoni”	
“Mehr”	

Ushbu metodik yondashuvlar Oripov ijodini o‘qitishda nafaqat bilim berish, balki milliy g‘oya, vatanparvarlik, insoniy fazilatlarni tarbiyalashga xizmat qiladi. Shuningdek, o‘quvchi-yoshlarni ona-Vatanni qadrlash ruhida tarbiyalash, ularni madh etuvchi kuy-qo‘shiqlar yaratishga undaydi. Haqiqatan ham, Vatanga fidoyi farzand bo‘lish onaga fidoyi farzand bo‘lish bilan barobardir. Zero, “Dunyoda xizmat ko‘rsatgan va ko‘rsatmagan, yaxshi va yomon odamlar bor. Lekin dunyoda xizmat ko‘rsatmagan onalar yo‘q va hamisha ular farzandlari uchun yaxshi,

muqaddasdir”[137]. Shoirning poetik obrazlari va estetik tafakkuri zamonaviy adabiyot darslari uchun boy o‘quv materiali yaratadi.

Umuman olganda, Abdulla Oripov ijodi maktab adabiy ta’limining eng muhim qismidir. Uning she’rlari o‘quvchilarda nafaqat adabiy tafakkurni, balki milliy o‘zlikni anglashni va ma’naviy estetik didni shakllantiradi. Shu bois u maktablarda izchil, bosqichma-bosqich, mazmun va murakkablik darajasiga qarab tanlangan asarlar orqali o‘qitiladi va umumiy o‘rta ta’limning ajralmas badiiy-ma’rifiy boyligiga aylangan.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Oripov asarlarini umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitishning samaradorligi tanlangan metodlarga bevosita bog‘liqdir. Shoir ijodi o‘zining yuksak badiiyati, falsafiy teranligi bilan adabiyot darslari uchun noyob manba hisoblanadi. Mazkur maqolada taklif qilingan konseptual yondashuvlar, multimodal metodlar va bosqichli tahlil modeli Oripov she’riyatini chuqur va zamonaviy tarzda o‘rgatishga imkon yaratadi.

Natijada o‘quvchilarda badiiy fikrlash, mustaqil tahlil qilish, milliy g‘urur va ma’naviy qadriyatlarga sodiqlik kabi fazilatlar shakllanadi. Shoir ijodining zamonaviy ta’lim talablariga mos holda o‘qitilishi adabiy ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdulla Oripov. Mitti yulduz.-Toshkent, 1965
2. Abdulla Oripov tanlangan asarlari (2000-2016) 4-jild
3. Adabiyot. 10-sinf uchun darslik./ B. To‘xliyev, B. Karimov, K.Usmonova, — Toshkent.: “Davlat ilmiy nashriyoti”, 2017
4. Adabiyot. 5-sinf uchun darslik./ S.Ahmedov, B.Qosimov, R.Qo’chqorov, Sh.Rizayev, —Toshkent.: 2020
6. Tosheva O,(2012). Taqdimot materiallaridan foydalanish usullari. Til va adabiyot ta’limi,-Toshkent, 12-son.

[137] Hamzatov R. Ayollar ko‘p, Ona-yagona. -T.: “DAVR PRESS” NMU, 2016. –B. 148.

7.“Umumta’lim metodikasi” jurnali, 2018 1-,2-,3-,4-sonlar.

8. “O‘zbekiston adabiyot va san’at gazetasi”, 2021-yil 10-dekabr.

KIMYOVIY REAKSIYA TENGLAMALARI VA MODDA MIQDORLARIGA OID SIMULYATSION TAJRIBALARNI BAJARISHDA CROCODIL CHEMISTRY DASTURIDAN FOYDALANISH

Temirova R.N

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

Anotatasiya. *Ushbu maqolada kimyoviy reaksiya tenglamalarini tuzish, ularni muvozanatlash va modda miqdorini hisoblashga oid masalalarni zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida o‘qitish masalalari yoritilgan. “Crocodile Chemistry” ta’limiy simulyatsion dasturining o‘quv jarayonidagi imkoniyatlari, kimyoviy jarayonlarni xavfsiz, ko‘rgazmali va interaktiv tarzda modellashtirishdagi afzalliklari tahlil qilingan.*

Kalit so’zlar: *crocodile chemistry,kimyoviy reaksiya tenglamalari,modda miqdori,simulyatsion tajriba,virtual laboratoriya,kimyo o’qitish metodikasi,interaktiv ta’lim,kimyoviy jarayonlar modeli,pedagogik texnologiya.*

Аннотация: *В данной статье освещаются вопросы преподавания составления уравнений химических реакций, их уравновешивания, а также расчёта количества вещества с использованием современных информационных технологий. Особое внимание уделено возможностям образовательной симуляционной программы «Crocodile Chemistry», её преимуществам в безопасном, наглядном и моделируемом обучении химическим процессам.*

Ключевые слова: *Crocodile Chemistry,Уравнения химических реакций,Количество вещества,Симуляционный эксперимент,Виртуальная лаборатория,Методика преподавания химии,Интерактивное обучение,Моделирование химических процессов,Педагогическиетехнологии.*

Annotation*: This article explores the effectiveness of teaching chemical reaction equations, balancing them, and calculating the amount of substance using modern information technologies. Special attention is given to the educational simulation software "Crocodile Chemistry", highlighting its advantages in providing safe, visual, and model-based demonstrations of chemical processes.*

Keywords: *Crocodile Chemistry,Chemical reaction equations,Amount of substance,Simulation experiment,Virtual laboratory,Chemistry teaching methodology,Interactive learning,Chemical process modeling,Educational technology.*

Crocodile Chemistry dasturi va uning imkoniyatlari.

Crocodile Chemistry - virtual laboratoriya muhitida kimyo tushunchalarini o‘rgatish va o‘rganish uchun mo‘ljallangan dasturiy ta’minot. Ushbu dastur talabalarga turli xil kimyoviy tajribalar va simulyatsiyalarni kimyo va fizik laboratoriya jihozlarisiz kompyuterda xavfsiz o‘tkazish imkonini beradi. Ushbu dasturning ba’zi asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Virtual eksperimentlar: Dastur turli xil kimyo mavzularini qamrab oluvchi keng ko‘lamli virtual tajribalarni taklif etadi, bu esa talabalarga kimyoviy reaksiyalar, elementlarning xossalari va boshqa tushunchalarni amaliy tarzda o‘rganish imkonini beradi.

2. Xavfsizlik: Crocodile Chemistry dasturi - talabalar uchun kimyo laboratoriya sharoitida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan baxtsiz hodisalar, xavfsiz tajriba o‘tkazish uchun xavfsiz muhitni ta’minlaydi.

3. Haqiqiy simulyatsiyalar: Dastur laboratoriyadagi kimyoviy moddalar va reaksiyalarning harakatini taqlid qiluvchi real simulyatsiyalarni taklif etadi, bu esa talabalar uchun yanada haqiqiy o‘rganish kerak bo‘lgan tajribani ta’minlaydi.

4. Interaktiv ta’lim: Crocodile Chemistry dasturi – talabalarga kimyoviy moddalarni manipulatsiya qilish, reaksiyalarni kuzatish va natijalarni tahlil qilish imkonini beruvchi interfaol vositalar va xususiyatlarni o‘z ichiga oladi, bu esa asosiy tushunchalarni tushunish va saqlashni kuchaytirishga yordam beradi.[1]

Ushbu dastur kimyo fani o‘qituvchilari uchun an’anaviy laboratoriya mashg‘ulotlarini to‘ldirish va kimyoni o‘qitish va o‘rganishni yaxshilash uchun qimmatli vosita hisoblanadi. Bu talabalarga virtual muhitda kimyoviy tushunchalarni o‘rganish va tajriba o‘tkazish uchun xavfsiz, qiziqarli va interaktiv platformani taqdim etadi.

Qanday foydalanish kerak (Umumiy qadamlar):

1. **Dasturni ochish**: Crocodile Chemistry dasturini ishga tushiring.
2. **Reaktivlarni tanlash**: Laboratoriya uskunalaridan (kolba, probirkalar) va kimyoviy moddalardan (masalan, HCl,OH</2, H2O</2, metallar) keraklilarini tanlab, ish joyiga olib keling.
3. **Reaksiyani sozlash**: Reaktivlarni aralashtiring, isitgich, magnit aralashtirgich kabi uskunalarni qo‘ying.
4. **Tajribani boshlash**: "Play" (Ijro etish) tugmasini bosib, reaksiyani boshlang.
5. **Natijani kuzatish**: Reaksiyaning borishini (rang o‘zgarishi, gaz chiqishi, cho‘kma hosil bo‘lishi) kuzating. Reaksiyaning kinetikasini yoki mexanizmini ko‘rsatish xususiyatlaridan foydalaning.
6. **Natijalarni tahlil qilish**: Reaksiyaning tenglamasini yozing, hosil bo‘lgan mahsulotni aniqlang.

Misollar:

- **Asid-asos reaksiyasi**: HCl,OH</2$</ aralashtirib, pH o‘zgarishini pH-metr yordamida kuzatish.
- **Oksidlanish-qaytarilish**: Misning (Cu) nitrat kislotada (HNO3) erishi yoki galvanik element (volta piramidasini) qurish.

• **Gaz hosil bo‘lishi**: Zn/ metallini HCl</2$</ bilan reaksiyaga kiritib, vodorod (H2) gazini to‘plash.

Crocodile Chemistry kimyoviy jarayonlarni o‘rganishda samarali vosita bo‘lib, uni ko‘p jihatdan qo‘llash mumkin.

Crocodile Chemistry dasturida tajribalar va reaksiyalarni xavfsiz va osonlikcha modellashtirish uchun keng qamrovli simulyatsiya qilingan kimyoviy laboratoriyani yaratish, kimyoviy moddalarni, asbob-uskunalar va shisha idishlarni olish va ularni o‘zingiz xohlagan tarzda sistemasini birlashtirish, miqdor va konsentratsiyani tanlash, kimyoviy moddalarni aralashtirish va reaksiyalarni aniq modellashtirish bilan tajribadagi ma’lumotlarni tahlil qilish uchun grafikalar tuzish va 3D5 animatsiyalar yordamida mexanizmlarni ko‘rish mumkin. Ushbu dastur yordamida anorganik kimyo, analitik kimyo va fizik-kolloid kimyo fanlariga oid 100 dan ortiq tajribalarni virtual holatida ko‘rsatishimiz va talabalarda mustaqil ishlash ko‘nikmasini shakllantirishimiz mumkin.

Bunda atmosferaning troposfera qatlamidagi havo tarkibi 78,09% azot, 20,95% kislorod, 0,924% argon, 0,03% karbonat angidrididan tashkil topgan. Qolgan 0,001% ini inert gazlar - geliy, neon, kripton, ksenon, rodon va boshqalar tashkil qiladi.

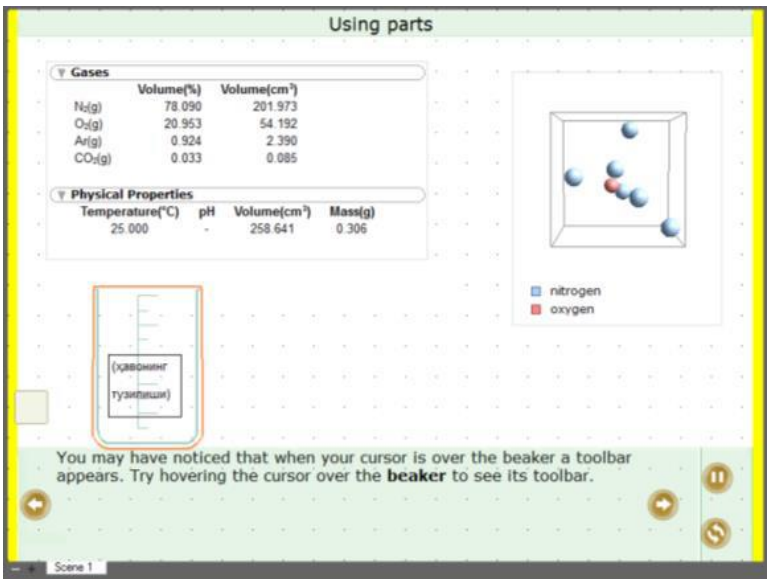

Kimyoni o‘qitishda kompyuter vositalaridan foydalanish talabalarni bu fanga qiziqishlarini oshirishda, bilim berish va bilimlarni mustahkamlashga zamin yaratadi. O‘tilayotgan har bir mavzu bo‘yicha 156 o‘qitish vositalaridan rejali asosda foydalanish samarali hisoblanadi. Bir xil tartibdagi va takrorlanuvchi usullarni uzluksiz qo‘llash ta’lim sifatining barqarorligini yo‘qotadi. O‘tilayotgan dars usullari va ko‘rgazmali materiallarning rang-barangligi pedagog-talaba munosabatini barqarorlashtiradi.

Ushbu dasturda kimyoviy reaksiya tajribalari,modda miqdorlari va turli xildagi virtual tajribalarni bajarishni o’rganish mumkin.Bundan tashqari atmosfera qatlami tarkibidagi gazlar va moddalarning miqdoroni ,qanday gazlardan tashkil topganligini ko’rish mumkin. Maktab o‘qituvchilari va o`quvchilari uchun “Kimyo” fanidan Crocodile chemistry dasturidan foydalanib virtual laboratoriya yaratish hisoblanadi.

Kimyo ta’limida ta’lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarining kognitiv (bilish) qobiliyatlarini oshiradi. Masalan, interaktiv simulyatsiyalar va animatsiyalar talabalar tomonidan mavhum kimyoviy tushunchalarni yaxshiroq anglash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi aniqlangan. Shuningdek, kompyuterga asoslangan baholashlar talabalarni tanqidiy fikrlashga va o‘z bilimlarini yangi kontekstda qo‘llash qobiliyatiga ega bo‘lishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Bundan tashqari, texnologiyalar bilan boyitilgan hamkorlikdagi o‘qitish yuqori darajadagi tafakkur va ko‘nikmalarni rivojlantirishi aniqlangan .[2]

Tabiiy fanlarning o‘ziga xosligi shundaki, bu sohada tajriba ishlari turli o‘lchov va aniq ma’lumotlarga tayanadi. Interaktiv texnologiyalarni joriy etish uchun maxsus interaktiv uskunalardan foydalaniladi. Ular kimyo darslarida chizmalar, tasvirlar, formulalar, videomateriallarni aks ettirishda samarali bo‘lib, materialni oson eslab qolishga yordam beradi. Masalan, kimyoviy tajriba o‘tkazish bo‘yicha video orqali ko‘rsatmalar beriladi va keyinchalik talabalar ularni mustaqil ravishda takrorlaydilar. O‘quv dasturiga interaktiv simulyatsiyalar, onlayn videolar, virtual laboratoriyalar va raqamli darsliklarni kiritish — an’anaviy o‘qitish usullarini

to‘ldiradi va murakkab kimyoviy hodisalarni tushunishga yordam beradi. “Crocodile Chemistry” dasturi kimyo o‘qitish jarayonida o‘quvchilar bilimini mustahkamlash, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish va murakkab jarayonlarni oson tushuntirishga yordam beradigan samarali metodik vositadir. Ayniqsa reaksiya tenglamalari va modda miqdorini o‘rgatishda uning simulyatsion imkoniyatlari yuqori didaktik natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Sultonov M.M., Julboyev T.A., Xolboyev O.N., Bakaxonov A.A., Babayev B.N.**
   Axborot texnologiyalarini kasbiy faoliyatda qo‘llash : o‘quv qo‘llanma. – Jizzax: *Ilm nuri print*, 2024. – 152 b. (11-bob).
2. **Fominykh M., Weidlich J., Kalz M., Dahler Hybertsen I.**
   What do they TEL(L)? A systematic analysis of master programs in technology-enhanced learning // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. – 2022. – Vol. 19. – Article No. 1. – DOI: 10.1186/s41239-021-00305-7.

MUHAMMAD TARAG‘AYNING ILM YO‘LIDAGI SA’Y HARAKATLARI VA IZLANISHLARI

Raximboyeva Iqbol Atabek qizi
O‘zbekiston Milliy Universiterti

Annotatsiya*: Mazkur maqola Mirzo Ulug‘bekning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan. Unda asosan ilm-fanning rivojlanish bosqichlaridagi fanning ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, olim, davlat arbobi ha mutafakkir sifatida yaratgan merosi haqida bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *astranomiya, matematika, geomertriya, hisob-kitob, ilm-fan ravnaqi, rasadxona, akademiya.*

Аннотация: *Данная статья посвящена жизни и деятельности Мирзо Улугбека. В основном раскрывается значение науки на этапах развития науки. В нем также описывается наследие, которое он создал как ученый, государственный деятель и мыслитель.*

Ключевые слова: *астрономия, математика, геометрия, расчет, развитие науки, обсерватория, академия.*

Abstract: *This article is devoted to the life and work of Mirzo Ulugbek. It mainly reveals the significance of science at the stages of development of science. It also describes the legacy he created as a scientist, statesman and thinker.*

Key words: *astronomy, mathematics, geometry, calculation, development of science, observatory, academy.*

“Ulug‘bek jahon ilm-fani
taraqqiyotiga qo‘shgan beqiyos
hissasi bilan tirikligidayoq o‘ziga
haykal o‘rnatib ketgan buyuk alloma edi.”
Akademik, olim B. Ahmedov

Buyuk olim va davlat arbobi, temuriylar sulolasining yorqin namoyandasi Mirzo Ulug‘bekning nomi dunyo fani sahifalariga zarhal harflar bilan bitilgan. Uning astranomiya, matematika, geomertriya va boshqa fanlar rivojiga qo‘shgan ulkan hissasi, O‘rta asrlarda amalga oshirgan hisob-kitoblarning aniqliligi hozirgi zamon ilm ahlini lol qoldirib kelmoqda.

Ulug‘bek nomi butun dunyoga buyuk mutafakkir sifatida ma’lum. Ammo u dastlab, bobosi Amir Temurga va so‘ng otasi Shohruxga turli yurishlarda hamroh bo‘lgan. Movarounnahr hukmdori bo‘lgach, keyinchalik o‘zi ham mamlakatlarning

turli qismlarini kezgan. Safar davomida ko‘rganlarini o‘zining ilmiy faoliyatida keng qo‘llagan.

Mizro Ulug‘bekning to‘liq ismi sharifi - Mirzo Muhammad ibn Shohruh ibn Temur Ulug‘bek Ko‘ragon bo‘lib, 1394-yil 22-martda Amir Temurning harbiy yurishlari chog‘ida Eron Ozarboyjonidagi Sultoniya shahrida dunyoga kelgan. Sharafiddin Ali Yazdiy “Zafarnoma” asarida yozishicha, Amir Temur huzuriga chopar kelib, Ulug‘bekning tug‘ilganligini va munajjimlar bu nevara kelajakda ham olim, ham hukumdor bo‘lishini bashorat qilganini yetkazadi. Shu tufayli bobosi uni keyinchalik Ulug‘bek deb ham atay boshlaydi. Amir Temur suyukli nabirasi Muhammad Tarag‘ayning go‘daklik chog‘idanoq bilimdon ustozlar qo‘lida tarbiya topishiga alohida e’tibor qaratgan.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha Ulug‘bek o‘n bir yoshgacha buvisi Saroymulkixonim tarbiyasida bo‘lgani va uning buvisidan olgan tarbiyasi kelgusida buyuk unson bo‘lib shakllanishida katta rol o‘ynagan. Bundan tashqari yana u ko‘plab olimlar qo‘lida tahsil olgani qayd etilgan.

Ulug‘bek bobosi saroyidagi eng yirik allomalardan, jumladan, sayyoralarning ikki yuz yillik harakat jadvalini tuzgan Mavlono Ahmad va Qozizoda Rumiy kabi yetuk astranom va matematik olimlar ta’sirida ulg‘aygan. Shuningdek, unga to‘rt yoshidan Orif Ozoriy ham ta’lim bergan.

Ulug‘bek o‘ta qattiqo‘l ustozlar tarbiyasida voyaga yetgan. Uning bolaligi asosan Amir Temur saltanatining g‘arbiy qismida, hozirgi Eronning Sultoniya shahrida o‘tgan. U yoshligidanoq ilm o‘rganishdan tashqari chavandozlik, qilichbozlik, kamon otish, suzish kabi jismoniy mashqlar bilan faol shug‘ullangan. U qat’iy kundalik tartibga o‘rgatilgan, diniy va dunyoviy fanlarni chuqur o‘zlashtirgan. Shu sababli xotirasi kuchli, zehni o‘tkir bo’lgan, irodasi chiniqqan. Arab, fors, mo‘g‘il, turk, xitoy tillarini mukammal o‘rgangan. Qur‘oni Karimni yetti xil qiroatda yod olgan.

Amir Temur nabirasini doim yonida olib yurishni odat qilgan va uni davlat ishlariga molik tadbirlarga qatnashtirgan. Klavixoning ma’lumotiga ko‘ra, Ulug‘bek

bobosining xorijiy elchilarini qabul qilish marosimlarida ishtirok etgan. Bir marta Mag‘ora shahrida yosh Ulug‘bek XIV asrning o‘rtalariga qadar mavjud bo’lgan va o‘z davrining eng yirik astranomik rasadxonasi hisoblangan mashhur Mag’ora rasadxonasini ko‘radi. Unda 400 mingga yaqin qo‘lyozmalar mavjud bo‘lib, 100 dan ortiq astranomlar ishlagan. Aytishlaricha, o‘sha paytdan boshlab Ulug‘bek astranomiyaga qiziqishi boshlangan.

1409-yil Shohruh Mirzo o‘g‘lini Samarqand hokimi etib tayinlagan va 1411-yildan boshlab esa Movarounnahr boshqaruvini o’z qo‘liga olgan. Ulug‘bek davrida Samarqand shahri hunarmandchilik, me’morlik, adabiyot, umuman ilm-fan yuksaladi, savdo taraqqiy etadi. Davlatshoh Samarqandiy “Tazkirat-ush shuaro” asarida “Olim, odil, g‘olib va himmatli podshoh Ulug‘bek Ko‘ragon yulduzlar ilmida osmon qadar yuklasib bordi, maoniy ilmida qilni qirq yordi. Uning davrida fozillar martabasi cho‘qqiga ko‘tarilgan. Fozillaru hakimning yakdil fikrlari shuki, islomiyat zamonida, balki Iskandar Zulqarnayn davridan to shu damgacha Ulug‘bek Ko‘ragondek olim va podshoh saltanat taxtida o‘tirmagan. U otasi Shohrux bahodir hukumronligi davrida Samarqand va Movarounnahrni qirq yil muataqil idora etdi.” – deb alohida fikr bildirgan.

Mirzo Ulug‘bek fan homiysi bo‘lish bilan birga, mamlakatda ma’rifat rivojiga ham katta ahamiyat bergan allomalardandir. U Movarounnahrda bir emas uchta madrasa qurdirdi. Bulardan biri Samarqandda (1417-14200 yillar), ikkinchisi Buxoroda (1417-yil) va uchunchisi G‘ijduvondadir (1433-yil). Madrasada diniy fanlar bilan birgalikda dunyoviy fanlar ham o‘qitildi. Ko‘proq aniq fanlarga e’tibor qaratilgan.

Mirzo Ulug‘bek Buxoroda madrasa qurdirdi, bu ishidan o‘zining ko‘ngli ravshan tortib, har gal ilm ahli uchun nimadir foydali ish qilsa, o‘z-o‘zidan xursand bo‘lar, ma’rifatli insonlarga yordam berishni burchi deb hisoblardi. Bu gal ham madrasa atrofini mulozimlari bilan aylanib yurarkan, mayda kamchiliklarni bartaraf etishni tayinladi. Ranglardagi uyg‘unlik, binoning tashqi ko‘rinishi unga ma’qul

keldi, lekin nazarida nimadir yetishmayotgandek tuyuldi. U madrasa peshtoqiga qarab turib,

-“Topdim, topdim”- dedi.

Madrasa peshtoqiga nimadir yetishmayotgandek tuyulayotgandek edi. Shuning uchun unga ***“Ilmga intilish har bir musulmon uchun farzdir”*** yozuvini yozing – deb me’morga buyurdi(1-rasm).

Bosh me’mor bu ishni mohirlik bilan uddaladi. Toki madrasaga kirayotgan har bir talaba o‘zining farzi haqida yana bir bor eslaydi.

1-rasm.Mirzo Ulug‘bekning madrasasi

Mirzo Ulug‘bekning o‘zi ham bu hadisga amal qilib umr kechirdi. Ulug‘bek Ahmad al-Farg‘oniy, Farobiy, Muso Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Umar Hayyom asarlarini o‘rganadi. Bu mutafakkirlar orqali yunon olimlari Aflotun, Arastu, Ptolomey bilan tanishdi.

Olim hayotining asosiy qismini astranomiyaga bag‘ishlaydi va ushbu fanning XV asrdagi rivojida uning xizmati beqiyos. Chunki o‘rta asrlargacha mavjud bo‘lgan yulduzlar jadvalining sifati, ya’ni aniqliligi, o‘sha zamon astranomlarini qoniqtirmas edi. Shu bois, osmon jismlarining kuzatish uchun Samarqandda Mirzo Ulug‘bek boshchiligidagi rasadxona bunyod etish va uni jihozlash ishlari amalga oshirilgan. (1 rasm Ulug‘bek observatoriyasi)

2-rasm.Ulug‘bek rasadxonasi maketi

Ma’lumki rasadxona 1427 - 1429 - yillarda Samarqand shahri yaqinidagi Obirahmat anhori bo‘yida rasadxona qurdirgan va uni barpo etish rejasi uning bolalik chog‘idayoq xayolida shakllangan edi. Chunki olim yuqorida aytib o‘tganimizdek, Mag‘ora observatoriyasini ko‘rgani va havas qilganini yozgan. Shundan so‘ng alloma xuddi shunday observatoriya qurishni niyat qilgan edi (2-rasm).

Ulug‘bek 26-27 yoshlarga yetganda u olimlar bilan yaqindan tanishgan va ular bilan ko‘p suhbatlar qurgan. 1420-yillarga kelib uning atrofida 60-70 tagacha matematik va astranom olimlar to‘plangandi. Ulug‘bek qurdirgan rasadxonaning asosiy qism radiusi 40,2 metrdan iborat kvadratni tashkil etgan va unda astranomik o‘lchash ishlarini amalga oshirish uchun bir qator boshqa asbob-uskunalar ham o‘rnatilgan. Bu uskunalar yordamida Quyosh, Oy va sayyora hamda yulduzlar holatini kuzatgan. XV asrda Mirzo Ulug‘bek rasadxonasida Beruniy globusidan mukammalroq hisoblangan globus yaratildi.

G‘iyosiddin Jamshid boshchiligidagi rasadxonaning asosiy o‘lchov abob-uskunasi ulkan sekstant hisoblanib, Samarqand sekstanti o‘sha davrdagi sharqda ma’lum bo‘lgan sekstantlarning eng kattasi sanalgan. Umuman olganda Ulug‘bek rasadxonasi o‘sha zamon sharoitida mukammal astranomik asbob va uskunalar bilan jihozlangan oliy darajadagi ilmgohga aylangan.

Rasadxona binosi uch qavatli binodan iborat

3-rasm. Rasadxonadagi olimlarning ilmiy faoliyati

bo‘lgan. Mirzo Ulug‘bek o‘zi bunyod ettirgan rasadxona va ilm-ma’rifat markaziga turli sohalardagi 100 dan ortiq ilm ahlini to‘plab, keng jabhada ilmiy kuzatish ishlarini olib borgan. Bular “Aflotuni Zamon” deb nom olgan Qozizoda Rumiy, G’iyosiddin Jamshid, Mavlono Axmad, Muiniddin Koshiy va “o‘z davrining Ptolomeyi” nomi bilan shuhrat qozongan Ali Qushchi kabi o‘z zamonasining zabardast olimlari bo‘lgan.

Asfuski, rasadxona binosi Ulug‘bek vafotidan keyin qarovsiz qolib, asta-sekin yemirila boshlangan. Inshootning yer ostidagi qismi esa tuproq ostiga qolib, ko‘milib ketgan. Rus arxeolog olimi V.Vyatkinning 1908-1914-yillardagi Samarqandda olib borgan arxeologik izlanishlari natijasida Ulug‘bek rasadxonasi qoldiqlari joyi aniqlanib, keyinchalik uni o‘rganish ishlari davom ettirilgan.

Mirzo Ulug‘bek Samarqandda rasadxona zaminida “Ulug‘bek akademiyasi”ga asos solgan va bu yerda olib borgan ilmiy kuzatishlari natijasida “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” (Ko‘ragoniyning yangi astranomik jadvali) va “To‘rt ulus tarixi” kabi mashhur asarlarini yaratadi. Tarixchi olim Davlatshoh Samarqandiy “Ulug‘bek geometriya borasida Evklidga, astranomiya sohasida esa Ptolomeyga o‘xshardi” – deb ta’rif bergan.

Movoraunnahrda 1004-yil Ma’mun akademiyasi (Donishmandlar uyi) tashkil etilgan bo‘lsa, undan keyin ikkinchi bo‘lib, Samarqandda “Dor ul-ilm” (Ulug‘bek akademiyasi) shakllantirildi. Bu esa ilm-fanning ravnaq topishiga hissa qo‘shdi.

Muhammad Tarag’ay haqida fransuz olimi Volter - “Ulug‘bekning buyukligi shundaki, Samarqandda birinchi fanlar akademiyasini yaratdi. Yer kurrasini o‘rgandi. Koinot va yulduzlarni kashf etib, mashhur jadval tuzdi”- deb o‘z fikrlarini yozib qoldirgan.

Ulug‘bek rasadxona qoshida zamonasining boy kutubxonasini ham tashkil qilgan. Bu kutubxonada fanning deyarli hamma sohalariga tegishli qariyb o‘n besh ming jild kitob to‘plangan.

Ulug‘bek o‘zining rasadxonada olib borgan kuzatishlari natijasida “Ulug‘bek ziji” deb ham ataladigan dunyoga mashhur bo‘lgan asarini yozadi. Bu asarda 1018 ta harakatlanmaydigan yulduzning aniq 43 ta koordinatalari berilgan bo‘lib, bu katalog hozirgacha dengizchilar uchun yulduzlarga geografik koordinatalarni aniqlashda eng ishonchli vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Mutaxassislarning tan olishicha, ushbu yulduzlar jadvali grek olimlaridan miloddan avvalgi II asrda yashagan Gipparx va milodiy I-II asrlarda ijod qilgan Ptolomey tuzgan jadvallardan keyingi davrda yaratilgan eng aniq astranomik manbaa hisoblanadi.[1] Ayni bu asar Ulug‘bek va uning astranomik maktabiga, aniqrog‘i Ulug‘bek akademiyasiga olamshumul shuhrat olib kelgan. Bu asarning ilmiy-ma’naviy qiymati bugungi kungacha ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Chunki, insoniyat tarixida ma’lum bo‘lgan yulduzlar jadvallari ichida nisbatan mukammali mazkur “Zij” edi.

1-jadval

Ekliptikaning osmon ekvatoriga og‘maligi

Olimlar	Yillar	Natija	Xatoligi
Erotosfen	230 miloddan avvalgi	23 51’20’’	+7’ 35’’
Ptolomey	140 miloddan avvalgi	23 51’ 20’’	+10’ 10’’

Nasriddin Tusiy	1270	23 30’ 00’’	+2’ 09’’
Mirzo Ulug‘bek	1437	23 30’ 17’’	-0’ 32’’

“Ziji jadidi Ko‘ragoniy” asaridagi trigonometrik jadvallar ham o‘zining aniqliligi bilan alohida ajralib turadi. Jumladan, Mirzo Ulug‘bek astranomiyadagi muhim o‘zgarmas miqdor - bir darajasining sinus qiymatini verguldan keyin 18 ta belgi miqdordagi aniqlikda hisoblashga muvaffaq bo‘lgan.

Quyosh bir yilda bir marta aylanib chiqadigan fazoviy doira-ekliptikaning og‘ishi qiymatini aniqlashda Mirzo Ulug‘bek dunyo astranomiya fanidan eng oldingi o‘rinlarda turadi. Uning 1437-yilda amalga oshirilgan hisob-kitoblariga ko‘ra, ekliptikaning og‘ishi 23 gradus 30 minut 17 sekundga teng va bu qiymat hozirgi zamondagi hisob-kitoblardan bor-yo‘g‘i 0^1 32^{11} ga farq qiladi. Shuning uchun ham Ulug‘bek tomonidan hisoblangan bir astranomik yil 365 kun 6 soat 10 minut 8 sekundga teng va bu hozirgi zamon ma’lumotlaridan atigi 58 sekundga farq qiladi.

2-jadval

Yilning davomiyligi

Olimlar	Kun	Soat	Minut	Sekund
Hindlar	365	6	12	30
Xoldeylar	365	6	11	00
Aristarh	365	6	10	49
Ulug‘bek	365	6	10	08
Aslida	365	6	9	06

Mirzo Ulug‘bek davrida Samarqand astranomiya maktabining olamshumul yutuqlari Xitoy astranomiyasining yanada rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. 1429-1449-yillar oralig‘ida Pekindagi Imperator observatoriyasining astranomi Liu

Xin o‘zining “Taqvimlar tuzishda musulmon astranomik usullari” asarini yozgan. Olim Antuan Gobil 1689-1759 esa Xitoy astranomiyasi haqida - “Bu sohada xitoylar nimani bilgan bo‘lsa, ularning barchasi G‘arbdan, Samarqand tomondan kelgan” - deb e’tirof etilgan.

Xitoy orqali Samarqand observatoriya maktabining yutuqlari Koreyaga ham tarqaladi. 1432-yilda Koreya qiroli Yi Do [Sejong] 1397-1450 Xitoyga astranom-olimlardan iborat maxsus vakillarni yuborib, astranomiya usullari tasvirlangan xitoy tilidagi bir qancha kitoblarni olib keldi. Shundan so‘ng Koreyada ham Mirzo Ulug‘bek maktabining an‘analari rivojlandi.

Mirzo Ulug‘bekning “Zij”da xitoylar va uyg‘urlar taqvimlari ham keltirilgan bo‘lib, ularda berilgan sanalarni hijriy taqvim sanalariga o‘tkazish usullari batavsil bayon qilingan. Bu esa Mirzo Ulug‘bek xitoy astranomiyasi yutuqlaridan xabardor bo‘lganidan dalolat beradi.

Bundan tashqari, Samarqandlik tarixchi olim Mutrubi Samarqandiyning 1605-yilda yozilgan “Tazrikat ush-shuaro” asarida Ulug‘bek tomonidan yaratilgan sharqiy yarimsharning xaritasi o‘rin olgan. Muallifning yozishicha, ushbu noyob xarita Samarqanddagi Ulug‘bek madrasasi devoridagi xaritaning kichraytirilgan nusxasi hisoblanib, unda sharqiy yarimshar yarim aylana tarzda, o‘ziga xos iqlimga ega bo‘lgan yetti mintaqa bo‘lgan, daryolar va dengizlar turli ranglarda belgilangan. Xaritada Misr, Basra, Multon, Xo‘jand, Buxoro, Xorazm, Qashqar, Sayxun, Sinx va boshqa bir qator joy nomlari ko‘satilgan.

Ulug‘bekning aqliy qobiliyati, xususan, mantiqiy fikrlash tarzi ham nihoyatda kuchli bo‘lgan. Mashhur shoir va adib Zayniddin Mahmud Vosifiy (1485-1566) - Ulug‘bek haftaning bir kunida fuqarolarni shaxsiy iltimoslari bo‘yicha qabul qilar ekan va bunday qabul kunlari fuqarolarning o‘ta chigal muammolarini ham juda ustalik bilan yechib bera olganligini zamondoshlari hayrat bilan esga olishadi – deb tavsiflagan. Ulug‘bek davrida Movarounnahrda yer solig‘i kamaytiriladi, bu esa o‘z navbatida, dehqonchilikning jadal rivojlanishiga olib keladi.[3]

4-rasm. Mirzo Ulug‘bek tomonidan zab etilgan tangalar

1428-yilda Mirzo Ulug‘bek tomonidan o‘tkazilgan pul islohoti mamlakatda iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etadi. Islohotdan asosiy maqsad aholi ehtiyoji uchun eng zarur mollarning chakana savdosiga qulay sharoit yaratish bo‘lgan(4 rasm).

Ulug‘bekning tafakkuri nafaqat tabiiy fanlar, xususan, matematika ilmini, balki ijtimoiy-siyosiy hodisalarni ham to‘g‘ri tahlil etishga qodir analitik tafakkur turiga mansub bo‘lgan. Temirshunos olim Turg‘un Fayziyevning ta’kidlashucha, Ulug‘bek - hukmdorlar orasida buyuk olim, olimlar orasida ulug‘ alloma edi. Olim vatanparvar inson sifatida turkiy xalqlar tarixi, madaniyati, urf-odatrlarini targ‘ib etishga bag‘ishlangan asarlar ham yozgan. “To‘rt ulus tarixi” ana shunday asarlar jumlasidandir.

Ulug‘bek turkiy tilida yozilgan ma’naviy merosimizning kelgusi avlodlarga yetkazishga ham o‘z hissasini qo‘shgan. U o‘zining imkoniyatlarini ishga solib, 1444-yili Ahmad Yugnakiyning “Hibat ul- haqoyiq” (Haqiqatlar tuhfasi) asarini qayta ko‘chirtiradi. Ko‘plab qimmatli asarlarni arab va fors tillaridan turkiy tilga tarjima qildirgan.

Olim vatanparvar inson sifatida turkiy xalqlar tarixi, madaniyati, urf-odatrlarini targ‘ib etishga bag‘ishlangan asarlar ham yozgan. “To‘rt ulus tarixi” ana shunday asarlar jumlasidandir. Uning 1425-yili yozib tamomlagan “To‘rt ulus tarixi” (Tarix-i arba’ ulus) tom ma’noda butun temuriylar saltanati egallagan mamlakatlar tarixini ifodalagan. Ulug‘bek ibratli voqealardan hikoya qiluvchi rivoyatlar va she’rlar ham yozilganligi haqida ma’lumotlar mavjud.[2] Uning “Risolai Ulug‘bek” deb atalgan asari hozir Hindistondagi Aligarx kutubxonasi qo‘lyozmalar fondida saqlanadi,

lekin u haligacha o‘rganilmagan. Bugungi kunda Ulug‘bekning barcha asarlari va Ulug‘bek merosi haqidagi asarlari ham bir joyga to‘plab nashr qilish, milliy ma’naviy merosimizni asrash yo‘lidagi eng dolzab vazifalardan biridir. Ulug‘bek sferik astranomiya, trigonometriya, geometriya, algebra, kartografiya, tarix, manbashunoslik sohalarida ham o‘ziga xos kashfiyotlar qilgan, ularni tizimga solish bugungi tadqiqotchilar oldidagi muhim vazifalardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ahmedov A. Ulug‘bek T.: - Fan, 2005.
2. Abdurahmanov A. Ulug‘bek akademiyasi. T.,- 1994.
3. Hoji Ismatulloh Abdulloh Markaziy Osiyo islom madaniyati-T-“Sharq”, 2005.

THE IMPORTANCE OF LINGUISTICS IN LANGUAGE

Rohila Xalilova
Fergana State University
Shohsanam Dushatova
Fergana State University

Annotation: *This article explores the vital role of linguistics in the process of language teaching and learning. It discusses how knowledge of linguistic branches such as phonetics, morphology, syntax, semantics, and pragmatics helps teachers understand the structure and function of language. The study also emphasizes the importance of applying linguistic theories to develop effective teaching methods, improve learners’ communication skills, and enhance overall language competence.*

By understanding linguistic principles teachers can create more meaningful and systematic approaches to language education.

Key words: *linguistics, language teaching, phonetics, syntax, communication, linguistic theory, language learning.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola til o‘qitish va o‘rganish jarayonida lingvistikaning muhim o‘rnini yoritadi. Unda fonetika, morfologiya, sintaksis, semantika va pragmatika kabi lingvistika bo‘limlari bo‘yicha bilim o‘qituvchilarga tilning tuzilishi va vazifasini tushunishda qanday yordam berishi haqida so‘z boradi. Tadqiqot, shuningdek, lingvistik nazariyalarni qo‘llash samarali o‘qitish usullarini ishlab chiqish, o‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish va umumiy til kompetensiyasini oshirishdagi ahamiyatini ta’kidlaydi. Lingvistik tamoyillarni chuqur anglagan o‘qituvchilar til ta’limiga yanada mazmunli va tizimli yondashuv yaratishlari mumkin.*

Kalit so‘zlar: *lingvistika, til o‘qitish, fonetika, sintaksis, kommunikatsiya, lingvistik nazariya, til o‘rganish.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается важная роль лингвистики*
в процессе преподавания и изучения языка. Обсуждается, как знание таких разделов лингвистики, как фонетика, морфология, синтаксис, семантика и прагматика, помогает преподавателям понимать структуру и функции языка. В исследовании также подчеркивается значение
применения лингвистических теорий для разработки эффективных методов обучения, улучшения коммуникативных навыков учащихся и повышения общего уровня языковой компетенции. Понимание лингвистических принципов позволяет преподавателям создавать более осмысленные и систематические подходы к языковому образованию.

Ключевые слова: *лингвистика, преподавание языка, фонетика, синтаксис, коммуникация, лингвистическая теория, изучение языка.*

In the contemporary field of language education, the significance of

integrating linguistic theory – covering domains such as phonetics, morphology, syntax, semantics, and pragmatics – into pedagogical practice has become increasingly undeniable. Historically, language teaching often prioritized lexical and grammatical proficiency in isolation; however, over recent decades, research indicates that a deeper understanding of the underlying structure and function of language supports more effective teaching and more robust learner outcomes. For instance, examinations of applied-linguistics literature reveal that the use of descriptive and inferential statistical techniques, while ubiquitous in educational research, remains relatively under-represented in language and linguistics scholarship – a comparative study of 80 articles found that advanced statistical methods appeared significantly less often in linguistics than in education. Linguistics has long been recognized as the scientific foundation of language teaching and learning. According to Richards and Rodgers (2014), linguistic theories provide teachers with a deeper understanding of how languages are structured and acquired, enabling them to design more effective lessons. Chomsky's (1965) generative grammar emphasized the mental processes behindlanguage use, while Halliday's (1978) functional approach highlighted the social

and communicative functions of language. These perspectives shifted teaching practices from memorization toward meaningful and contextualized communication.

Moreover, the study of linguistic branches such as phonetics, syntax, semantics, and pragmatics helps teachers improve learners' pronunciation, grammar, and overall communicative competence (Fromkin, Rodman & Hyams, 2018). Applied linguistics, as noted by Cook (2003) and Larsen-Freeman (2015), connects linguistic theory with classroom practice, enhancing both accuracy and fluency. Scholars such as Ellis (2008) and Lightbown & Spada (2013) further argue that linguistic knowledge fosters metalinguistic awareness, allowing learners to reflect on language use and achieve higher levels of proficiency.

The results of the study reveal that linguistic knowledge plays a fundamental role in enhancing the effectiveness of language teaching and learning. Teachers who possess a sound understanding of linguistic principles can explain language phenomena more clearly and systematically. For example, phonetics enables them to teach pronunciation, stress, and intonation accurately, while morphology and syntax provide the foundation for understanding how words and sentences are formed. In addition, semantics and pragmatics help teachers explain meaning and context, enabling students to interpret and use language appropriately in real-life communication. Consequently, lessons based on linguistic insights are more interactive, analytical, and learner-centered, leading to noticeable improvements in learners' performance and motivation.

The discussion further demonstrates that integrating linguistic theory into pedagogy transforms traditional teaching approaches. Instead of focusing merely on grammar memorization and translation, linguistically informed instruction emphasizes communication, comprehension, and critical thinking. Teachers who apply linguistic analysis in their classrooms are better equipped to diagnose learners' difficulties, select suitable teaching materials, and adapt their methods to different proficiency levels. These findings are consistent with previous research(Ellis, 2008; Larsen-Freeman, 2015; Lightbown & Spada, 2013), which confirmsthat linguistic awareness helps learners develop both grammatical accuracy and communicative fluency. Moreover, it fosters metalinguistic awareness – students begin to think about how language works, recognize patterns, and transfer this knowledge across languages. Overall, the study highlights that linguistics serves not only as a theoretical foundation but also as a practical guide for improving language teaching, promoting effective communication, and preparing learners to use language competently in diverse cultural and social contexts.

Additionally, the findings indicate that linguistic knowledge supports innovation in language education by encouraging the use of interdisciplinary and technology-based methods. For instance, understanding phonetic and phonological

systems allows teachers to integrate digital pronunciation tools and speech analysis software to enhance listening and speaking skills. Knowledge of discourse analysis and pragmatics enables educators to design authentic communicative tasks that reflect real-life language use in social and professional contexts. Furthermore, by applying corpus linguistics and sociolinguistic insights, teachers can expose learners to authentic materials that reflect natural language variation, register, and cultural diversity. This integration of linguistic theory with modern pedagogical techniques ultimately promotes learner autonomy, intercultural competence, and a deeper, more flexible command of language.

In conclusion, the study confirms that linguistics is an essential discipline that underpins effective language teaching and learning. A solid understanding of its core branches – phonetics, morphology, syntax, semantics, and pragmatics – equips teachers with the analytical tools to explain language structure and use with greater clarity. When applied in the classroom, linguistic principles transform instruction from a traditional rule-based approach into a communicative, learner-centered process that promotes both accuracy and fluency. Moreover, integrating linguistic theory into pedagogical practice enables educators to develop more effective teaching strategies, diagnose learner difficulties, and foster students' metalinguistic awareness. As a result, learners gain a deeper understanding of howlanguage functions, which enhances their confidence and competence in real communication. Thus, linguistics should not be viewed solely as an academic field, but as a practical and indispensable foundation for modern language education.

Reference:

1. Chomsky N. *Aspects of the Theory of Syntax*. – Cambridge, MA: MIT Press, 1965.
2. Cook V. *Applied Linguistics*. – Oxford: Oxford University Press, 2003.
3. Ellis R. *The Study of Second Language Acquisition*. – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2008.

4. Fromkin V., Rodman R., Hyams N. *An Introduction to Language*. – 11th ed. – Boston, MA: Cengage Learning, 2018.
5. Halliday M. A. K. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. – London: Edward Arnold, 1978.
6. Larsen-Freeman D. *Techniques and Principles in Language Teaching*. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2015.
7. Lightbown P. M., Spada N. *How Languages Are Learned*. – 4th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2013.
8. Richards J. C., Rodgers T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

MAKTAB O‘QUVCHILARINING IJODIY FAOLLIGIGA TA’SIR ETUVCHI NOSTANDART MASALALAR

Ablazova Kamola Saxibovna,
Andijon davlat pedagogika instituti.
Abdullayeva Sevinchxon G’ulomjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur tezisda maktab o‘quvchilarining ijodiy faolligini rivojlantirishda nostandart masalalardan foydalanishning didaktik ahamiyati yoritilgan. Matematika darslarida nostandart masalalar o‘quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlashini faollashtirishi, bir nechta yechim yo‘llarini izlashga undashi, mantiqiy mushohada yuritish hamda kreativ qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishi asoslab berilgan. Tezisda tarmoqli, algoritmik va amaliy bajarishga yo‘naltirilgan nostandart masalalar misolida ularning o‘quvchilarning intellektual va ijodiy rivojiga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, nostandart masalalarning boshlang‘ich sinflardan boshlab ta’lim jarayoniga tizimli joriy etilishi dars

samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning matematika faniga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish hamda ijodiy faollikni rivojlantirishning muhim omili ekanligi xulosalangan.

Kalit so‘zlar: nostandart masalalar, ijodiy faollik, kreativ tafakkur, mantiqiy fikrlash, algoritmlash, amaliy masalalar, matematika ta’limi, boshlang‘ich sinf, ta’lim samaradorligi

Аннотация: В данной тезисной работе рассматривается дидактическая значимость использования нестандартных задач в развитии творческой активности школьников. Показано, что применение нестандартных задач на уроках математики способствует активизации самостоятельного и критического мышления учащихся, формированию умений находить несколько способов решения, логически рассуждать и принимать креативные решения. На примере разветвлённых, алгоритмических и практико-ориентированных нестандартных задач проанализировано их влияние на интеллектуальное и творческое развитие обучающихся. Обосновано, что систематическое включение нестандартных задач в образовательный процесс, начиная с начальных классов, повышает эффективность обучения, усиливает интерес учащихся к математике и является важным фактором формирования их творческой активности.

Ключевые слова: *нестандартные задачи, творческая активность, креативное мышление, логическое мышление, алгоритмизация, практико-ориентированные задачи, обучение математике, начальная школа, эффективность обучения*

Abstract: *This thesis examines the didactic significance of using non-standard problems in developing students’ creative activity. It is shown that the use of non-standard problems in mathematics lessons promotes students’ independent and critical thinking, encourages the search for multiple solution strategies, and*

develops logical reasoning and creative decision-making skills. Based on examples of branching, algorithmic, and practice-oriented non-standard problems, their impact on students' intellectual and creative development is analysed. The study concludes that the systematic introduction of non-standard problems into the educational process, starting from primary school, increases teaching effectiveness, enhances students' interest in mathematics, and serves as an important factor in fostering creative activity.

Keywords: *non-standard problems, creative activity, creative thinking, logical thinking, algorithmic thinking, practice-oriented tasks, mathematics education, primary school, learning effectiveness*

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Maktab matematika fanida nostandart masalalardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, yangicha yondashuv topishi va kreativ qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bugungi kunda an'anaviy masalalar o'quvchini faqat ma'lum qolipdagi yechimga yo'naltiradi. Nostandart masalalar esa bir nechta yechimni izlash, variantlarni solishtirish, mantiqiy fikrlashni chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Ta'lim sifatini oshirishda bunday masalalar muhim o'rin tutadi.

Ushbu tezisda nostandart masalalarning o'quvchilarning ijodiy faolligiga ta'sirini ko'rsatish, ularni qo'llashning samarali metodikasini ishlab chiqish va amaliy misollar orqali yoritishdan iborat. Mavzu bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan bo'lsada, nostandart masalalarning maktab o'quvchilarida kreativ fikrlashni shakllantirishdagi aniq ta'siri bo'yicha izlanishlar davom etmoqda.

Nostandart masalalar ijodiy faollikni rivojlantirishning samarali vositalaridan biridir. Bunday masalalar oldinga qo'yilgan maqsadga erishishning aniq usulini ishlab chiqishni, uni to'g'ri va aniq tasvirlashni talab qiladi. Nostandart masalalar bolalarni ijodiy qidiruv faoliyatiga jalb qiladi, ko'plab umumiy intellektual ko'nikmalarning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Nostandart masalalarni hal qilish uchun algoritmlar bilan ishlash qobiliyati, ya'ni maqsadga erishish uchun amallar

ketma-ketligini rejalashtirish, shuningdek, javoblar son yoki hisobot shaklida emas, balki masalalarning keng sinfini hal qilish kerak [4].

Masalaga ijodiy yondashish bilan muayyan vaziyatning yangi xususiyatlarini aniqlash zarur. Bu ayniqsa, yechimida o‘xshashi bo‘lmagan nostandart masalalarni bajarishda muhim ahamiyatga ega. Bunday topshiriqlarda masalaning o‘zi har doim ham aniq belgilanmagan bo‘lib, shuning uchun yakuniy formulaga muhtoj bo‘ladi. Muammoli vaziyatni tuzish uchun quyidagi kabi qaror qabul qilish kerak: masalani va maqbul yechim mezonlarini ajratib ko‘rsatish hamda masala yechimiga olib boruvchi optimal yo‘lni tanlash shular jumlasidandir. Misol tariqasida quyidagi masalani ko‘raylik:

9 ta tangadan bittasi qalbaki, u boshqalaridan faqat og‘irligi bilan farq qiladi. Pallali tarozida eng kami bilan necha marta tortish orqali qalbaki tangani aniqlash mumkin?

Bu masalaning javobiga olib boruvchi yo‘llar tarmoqlanish algoritmiga misol bo‘la oladi. Bunga sabab o‘quvchilar turli xil yo‘llar bilan bu masalani yechadilar. Masalan, ayrim o’quvchilar 9 ta tangani teng 4 tadan taroziga qo‘yib, qalbaki tangani uch urinishda topadilar. Ayrimlari esa, 9 ta tangani 2 tadan bo‘lib olib, masalani ular ham uch urinishda yechishi mumkin. Aslida tangalar to‘plamini 3 tadan guruhlab olib, keyin masalani yechimini topishga uringan o‘quvchilar yechimni ikki urinishda topadilar, bu esa yechimning to‘g‘ri yo‘lidir. Chunki masala shartida “eng kami bilan” degan jumla bor. Bu masala biz yuqorida tilga olgan yechimning matnli ko‘rinishiga ega bo‘lgan masalalar turiga kiradi.

Nostandart bo‘lmagan tarmoqli masalalarni hal qilishda sxemalar tuzishni o‘rgatish uchun blokli jadvallarini tiklash masalalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, o‘quvchilar diagrammaning har bir blokini tahlil qiladilar, yetishmayotgan bloklarni to‘ldirishning mumkin bo‘lgan variantlarini aniqlaydilar, bu esa aqliy moslashuvchanlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bu masalalar rivojlantiruvchi ta’sirga ham ega, chunki o‘quvchilarning tayyor sxemani

to‘ldirishdagi faolligi ana shu shartlarni tahlil qilish, umumlashtirish, solishtirish va xulosa chiqarish kabi intellektual qobiliyatlarga asoslangan bo‘ladi [1].

Evristik algoritmlarni tuzish topshiriqlariga amaliy bajarishga yo‘naltirilgan masalalar kiradi. Bu masalalarga misollardan biri quyidagicha:

Besh litrli banka va uch litrli bankadan foydalanib, buloqdan 4 litr suvni qanday yig‘ish mumkin?

Masalaning yechimini jadval shaklida taqdim etish qulay bo‘lib, jadval yordamida o‘quvchilarni chalkashib ketishlari oldi olinadi.

Amaliy bajarishga yo‘naltirilgan masalalarni hal qilish usullarini batafsilroq ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, masalalarni hal qilishning kamida ikkita usuli borligini aniqlash mumkin. Bular amaliy bajarish mumkin bo‘lgan masalalar va ma’lum bir nazariya asosida muayyan bir formulaga asoslanib bajariladigan masalalar. Ulardan qaysi biri optimal yechim bo‘lishi o‘quvchining qobiliyatiga va tasavvuriga bog‘liq. Bunday masalalar o‘quvchilarning o‘zgaruvchanligi va dialektik tafakkurini shakllantiradi, bu ularning ijodiy faolligini rivojlantirish uchun juda muhim hisoblanadi. Amaliy bajarishga yo‘naltirilgan masalalarning oraliq qiymatlarini topish ko‘nikmalarini mashq qilish uchun o‘quvchilarni berilgan algoritm bo‘yicha jadvalni to‘ldirish masalasini bajarishga taklif qilish maqsadga muvofiqdir.

Amaliy bajarishga yo‘naltirilgan masalalarni hal qilish “algoritm” tushunchasining shakllanishiga, algoritmlarni tuzish va bajarishga ko‘nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek hisoblash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Yuqoridagi masalada jadvalni har bir qadamini to‘ldirganda, o‘quvchilar har bir idishda qancha suyuqlik borligini, har bir idishda qancha bo‘sh joy borligini, qancha suyuqlik quyish mumkinligini va hokazolarni aniqlashlari kerak. Shunday qilib, o‘quvchilar juda ko‘p kichik muammolarni hal qilishlari hamda ularni umumiylashtirib, berilgan masalani aniq yechimini topishlari zarur. Bu masalalarni hal qilish uchun, avvalo, ularni tahlil qilish va yechimini topishning maxsus texnikasini o‘quvchilarga ko‘rsatish kerak. Ularni hal qilishda o‘quvchilar ularni

bajarish uchun har xil yondashuvlardan foydalanadilar. Bu bolaning ijodiy rivojlanishiga hissa qo‘shadi va matematika darsiga qiziqishni oshiradi [2].

Masalalar yechishda “standart” va “nostandart” iboralarini ishlatamiz. Boshlang‘ich sinf matematika darslikdagi aksariyat, ko‘pchilik masalalar standart yechimdagi masalalardir. Ya’ni berilgan masala qaysidir turga taalluqli bo‘lib, uning o‘ziga xos belgilariga ko‘ra yechim yo‘li mavjud. Masalan songa yig‘indini qo‘shishga yoki sondan yig‘indini ayirishga doir masalalarning yechim yo‘llari aniq qoidaga ko‘ra bajariladi [3].

Nostandart yechim yo‘liga ega bo‘lgan masala-topshiriqlarda esa biror aniq yo‘l-yo‘riq asosida yechim izlanmaydi, balki masala mazmunidan kelib chiqib, masalaning “yangi”, “original” yechim yo‘li izlanadi. Uning nostandartligi ana shu yerda. O’quvchilarda asosan yechim algoritmi noaniq bo‘lgan nostandart masalalar birmuncha qiyinchilik tug‘diradi. Aynan bir xil masala, o‘qituvchi shunday masalalarni yechishga o‘rgatganmi yoki yo‘qligiga qarab standart yoki nostandart bo‘lishi mumkin.

Nostandart masalalarni yechish uchun, bir tomondan o‘quvchilarda masalalarni yechishning umumiy malakalarini shakllantirish boshqa tomondan esa ularni maxsus usullar bilan tanishtirish zarur. Boshqa hollarda nostandart masalalarni samarali yechish uchun o‘quvchi uni yaxshi tahlil qilishni va miqdorlar o‘rtasidagi bog‘lanishni, har bir masalada berilganlarni, mavjud ma’lumotlarni va izlanayotgan sonlarni aniqlashni bilishi yetarlidir. Bunday masalalarni yechish uchun mulohaza yuritish masala yechimini topishning eng maqbul usullaridan biridir. Nostandart masalalar yechishning bunday usulini namuna qilib ko‘rsatib bermoqchimiz:

Quyidagi masalani ko‘raylik:

Masala. Tarozida A, B, C, D sharchalar rasmdagidek joylashtirilgan. Har birining massalari 10g yoki 20g yoki 30g yoki 40g bo‘lishi mumkin bo‘lsa, 30g ga qaysi harfdagi sharcha mos keladi?

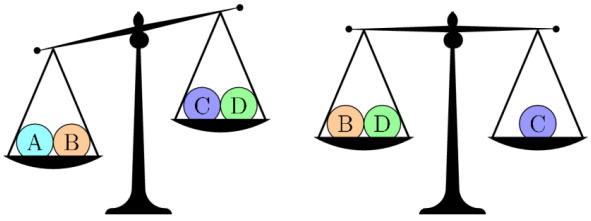

Yechish. *Berilgan masala haqiqatan ham biroz bosh qotirishga undaydi. Bu yerda o‘quvchidan sinchkovlik va algoritmlashni to‘g‘ri bajarish talab etiladi. Masalani berilishidan uning yechimiga ilmoq yo‘qday ko‘rinsada o‘ng tomondagi tarozidan bemalol fikrlashni boshlash mumkin. Massalar 10, 20, 30 va 40 gramm ekanligi va o‘ng tomondagi tarozi pallalari teng ekanligidan C sharchaning og‘irligini 30 gramm yoki 40 grammga teng bo‘ladi. Bunda B+D=C tenglikka ko‘ra 10+20=30 yoki 10+30=40. Faraz qilaylik, C=40 g bo‘lsin. U holda D ning qiymati 10g yoki 30g ga teng bo‘ladi. Har ikki holda ham chap tomondagi tarozini qanoatlantirmaydi. Demak 30 grammlik sharchaga C mos kelar ekan.*

Yuqoridagi kabi tanqidiy mushohadani rivojlantiruvchi masalalar berish juda muhim. Chunki bu jarayonda o‘quvchi miyasidagi harakatsiz hujayralar faollasha boshlaydi va masalaga qiziqqan o‘quvchini to‘g‘ri yechimga borishiga bir nechta yo‘llar taqdim etadi.

Xulosa. Umuman alohida olingan har qanday masala nostandart bo‘lishi mumkin. Uning yoniga shunga o‘xshash bir nechta masalalarni keltirish, u standart bo‘lib qoladi. Bu izlanish o‘quvchilardan bir xil masalalar ustida ishlashdan ko‘ra ko‘proq masalalar yechishning umumiy malakalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan faol harakatni amalga oshirishlarini talab qiladi.

Umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflaridan boshlab nostandart masalalarni kiritib borish o‘tilayotgan darsning sifatiga ta’sir etuvchi eng asosiy omillardan biri deb hisoblaymiz. Dars davomida aniq algoritmli misol va masalalardan o‘quvchilar zerikishi kuzatiladi. Bunday hollarda ularga tabiatan biroz boshqacharoq, hisob-kitobga emas, balki mantiqiy fikrlashga asoslangan masalalarni berish darsdagi o‘quvchilarni deyarli barchasini fanga qiziqishini oshiradi. Nostandart masalalardan samarali foydalanish o‘quvchilarning ijodiy faolligini sezilarli oshiradi. Masalalar turlicha yondashuv talab qilgani uchun o‘quvchi mustaqil izlanishga, yangi g‘oyalarni ilgari surishga intiladi. Bu esa zamonaviy ta’limning asosiy maqsadlariga to‘liq mos keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Bikboeva N. U. va boshq.** Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent : O‘qituvchi, 1996. – 512 b.
2. **Boymurodova G. T.** Boshlang‘ich sinflar uchun matematika fanini o‘qitishning amaliy metodik asoslari. – Toshkent : Navro‘z, 2016.
3. **Ergashev J.** Matematikani o‘qitishda interaktiv yondashuv. – Toshkent : Fan va texnologiyalar, 2016.
4. **Jumayev M. E., Tojiyeva Z. G.** Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2005.

MADANIYATLARARO MULOQOTDA IMPLITSIT MA’NO TALQINI

Abduxalimova Sarvinozxon Usmonali qizi

Qo‘qon davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqola globallashuv sharoitida madaniyatlararo muloqotning muvaffaqiyatiga ta’sir etuvchi asosiy omillardan biri – implitsit (yashirin) ma’nolarni talqin qilish muammosiga bag‘ishlangan. Edward Hallning Yuqori kontekstli va Past kontekstli madaniyatlar nazariyasi asosida, nutqiy va nutqdan tashqari signallardagi (sukut, proxemika, chronemika) yashirin ma’nolarning farqlari tahlil qilinadi. Noto‘g‘ri talqinlarga olib keluvchi etnotsentrizm kabi tushunchalarning buzilishi kabi sabablar o‘rganiladi. Shuningdek, madaniy sezgirlikni oshirish va metamuloqot orqali implitsit ma’noni to‘g‘ri talqin qilish strategiyalari taklif etilgan.*

Kalit so‘z va iboralar: *madaniyatlararo muloqot, implitsit ma’no, eksplitsit ma’no, kontekst nazariyasi, yuqori kontekst, past kontekst, metamuloqot*

Аннотация: *Настоящая статья посвящена проблеме интерпретации имплицитных (скрытых) значений – одному из ключевых факторов, влияющих на успех межкультурного общения в условиях глобализации. На основе теории*

Высококонтекстных и Низкоконтекстных культур Эдварда Холла анализируются различия в скрытых смыслах, передаваемых как вербальными, так и невербальными сигналами (молчание, проксемика, хронемика). Исследуются причины неверных толкований, такие как этноцентризм и нарушение принципа «сохранения лица». Предлагаются стратегии корректной интерпретации имплицитного значения путем повышения культурной чувствительности и использования метакоммуникации.

Ключевые слова и фразы: *межкультурная коммуникация, имплицитное значение, эксплицитное значение, теория контекста, высокий контекст, низкий контекст, метакоммуникация, сохранение лица.*

Annotation: *This article addresses the problem of interpreting implicit (hidden) meanings, a key factor influencing the success of intercultural communication in the context of globalization. Based on Edward Hall's theory of High-Context and Low-Context Cultures, the paper analyzes the differences in hidden meanings conveyed through both verbal and non-verbal signals (silence, proxemics, chronemics). The causes of misinterpretation, such as ethnocentrism and the violation of the "face-saving" principle, are examined. Strategies for the correct interpretation of implicit meaning are proposed, focusing on increasing cultural sensitivity and utilizing metacommunication.*

Keywords and expressions: *intercultural communication, implicit meaning, explicit meaning, context theory, high context, low context, metacommunication, face saving.*

Kirish: Globalizatsiya jarayonlari natijasida madaniyatlararo muloqot inson faoliyatining barcha jabhalarida – siyosat, biznes, ta'lim va ijtimoiy hayotda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Biroq, turli madaniyatlarning aloqaga kirishishi doimo silliq kechmaydi. Aloqaning muvaffaqiyatsizligiga ko'pincha tilning eksplitsit (ochiq) ma'nolari emas, balki implitsit (yashirin) ma'nolarning noto'g'ri talqin qilinishi sabab bo'ladi. Implitsit ma'no – bu nutq mazmunida to'g'ridan-to'g'ri aytilmagan, lekin vaziyat, kontekst, muloqotchilarning munosabati va

ularning umumiy madaniy bilimiga asoslanib anglashiladigan xabar. Turli madaniyat vakillari suhbatlashganda, ularning yashirin (implitsit) me'yorlari va tushunchalari to‘qnashadi. Bu esa etnotsentrizm va stereotiplar tufayli noto‘g‘ri xulosalar chiqarish xavfini oshiradi. Edward Hallning kontekst nazariyasi asosida madaniyatlararo muloqotdagi implitsit ma'no talqini mexanizmlarini tahlil qilish, noto‘g‘ri tushunishlarning oldini olish strategiyalarini taklif etish. Tadqiqot obyekti madaniyatlararo vaziyatlardagi nutqiy va nutqdan tashqari belgilar tizimi hisoblanadi.

Asosiy qism: Madaniyatlararo muloqotni tushunishda Edward Hallning Kontekst nazariyasi asosiy o‘rin tutadi. Hall madaniyatlarni ma'lumotni uzatish usuliga ko‘ra ikki turga ajratadi: yuqori kontekstli (YK) madaniyatlar (masalan, Yaponiya, Xitoy, O‘zbekiston, Arab davlatlari): Bu madaniyatlarda ma'lumotning katta qismi muloqotchilarning munosabatlarida, umumiy tarixida va muhitda yashirin bo‘ladi. Nutq o‘zi juda ixcham, noaniq va ko‘pincha implitsitdir. To‘g‘ridan-to‘g‘ri "yo‘q" degan javobdan qochiladi; uning o‘rniga "Men harakat qilaman" yoki "Bu juda qiyin bo‘ladi" kabi yumshoq, yashirin rad javoblari ishlatiladi; past kontekstli (PK) madaniyatlar (masalan, Germaniya, Shveytsariya, AQSH): Bu madaniyatlarda ma'lumot ochiq, to‘g‘ridan-to‘g‘ri va aniq so‘zlar (eksplitsit) orqali ifodalanadi. Vaziyat yoki munosabat emas, balki aytilgan so‘zning o‘zi muhimdir.

Agar yuqori kontekstli madaniyat vakili past kontekstli madaniyat vakiliga "Men bu haqda o‘ylab ko‘raman" desa, PK vakili buni haqiqiy kechiktirish deb tushunishi mumkin, vaholanki, YK vakili uchun bu yashirin rad javobi (implitsit ma'no) bo‘lishi mumkin. Bu implitsit ma'noning talqinidagi asosiy muammodir. Implitsit ma'no nafaqat so‘zlarda, balki nutqdan tashqari (nonverbal) belgilar orqali ham uzatiladi va turlicha talqin qilinadi:

- proxemics (Masofa): O‘rta Osiyo yoki Arab madaniyatlarida shaxsiy muloqot paytida o‘rtadagi kichik masofa (yaqinlik) samimiylik belgisi bo‘lishi

mumkin, ammo Shimoliy Yevropa madaniyatida bu shaxsiy hududga tajovuz deb baholanishi mumkin.

- Chronemics (Vaqt): Ba’zi madaniyatlarda (PK) aniq vaqtga rioya qilish shaxsning mas’uliyatini bildiradi, boshqa madaniyatlarda (YK) esa, munosabat va shaxsiy holatlar vaqtdan muhimroq hisoblanadi (polixronik vaqt tushunchasi).
- Sukut (Silence): Yapon va Fin madaniyatlarida sukunat chuqur fikr yuritish yoki muloqotni hurmat qilish belgisi bo‘lishi mumkin, ammo Amerika madaniyatida u noqulaylik yoki qiziqishning yo‘qligi deb talqin qilinishi mumkin.

Shuningdek, pragmatik implikatura (H. P. Grice) ham muhimdir. Implitsit ma’no ko‘pincha so‘zlovchining mantiqiy yoki ijtimoiy me’yorlarni ataylab buzishi natijasida yuzaga keladi. Masalan, boshliqning: "Bu yerda juda sovuq, eshikni yopsangiz yaxshi bo‘lar edi" degani, so‘zma-so‘z sovuqlik haqida emas, balki "Eshikni yop" degan implitsit buyruqdir. Madaniyatlararo muloqotda bu buyruqning "yumshoqligi" turli xil hurmat darajalari (YK madaniyatlarda yuqori hurmat) bilan izohlanadi.

Implitsit ma’noni noto‘g‘ri talqin qilish quyidagi omillar tufayli yuzaga keladi:

- Etnotsentrizm: O‘z madaniy me’yorlarini yagona universal haqiqat deb hisoblash. Masalan, YK vakili "Bu taklif juda yaxshi" deganda, PK vakili buni rozilik deb qabul qiladi, aslida bu YK madaniyatida ko‘pincha "Rad etishga majburman, lekin hurmat yuzasidan yoqdi deya olmayman" degan yashirin ma’noni anglatishi mumkin.
- Affektiv xatolar (Hissiy to‘siqlar): Noto‘g‘ri tushunish oqibatida yuzaga kelgan salbiy hissiyotlar tufayli muloqotni to‘g‘ri baholay olmaslik.

Noto‘g‘ri talqinlar natijasida ishbilarmonlik aloqalarida shartnomalar buzilishi, nizolar kelib chiqishi va global jamoalarda hamjihatlikning pasayishi kabi jiddiy oqibatlar yuzaga keladi. Madaniyatlararo muloqotda implitsit ma’noni to‘g‘ri talqin qilish uchun quyidagi strategiyalarni qo‘llash zarur:

- Madaniy sezgirlikni (Cultural Awareness) oshirish: Muloqotdan oldin sherikning madaniyatiga xos yuqori/past kontekstlilik darajasini o‘rganish. Bu, o‘z

navbatida, sukunat, vaqtga munosabat va "ha" yoki "yo‘q" kabi javoblarning haqiqiy og‘irligini tushunishga yordam beradi.

- Noaniqlikka toqat qilish (Ambiguity Tolerance): Tez xulosa chiqarishdan tiyilish va xabarning bir nechta ma’noga ega bo‘lishi mumkinligini qabul qilish. Agar biror ibora noaniq bo‘lsa, darhol o‘z madaniyatidagi me’yorlar bo‘yicha baho bermaslik.
- Metamuloqot (Metacommunication)ni qo‘llash: Talqin qilishda qiyinchilik tug‘ilganda, ochiq, ammo muloyim tarzda savollar berish: "Kechirasiz, men bu fikrni to‘liq tushunmadim, iloji bo‘lsa, aniqlashtirib bera olasizmi?" Bu, ayniqsa, PK madaniyat vakillariga, YK vakillari uchun "yuzni saqlash" imkoniyatini bergan holda, mavzuni eksplitsit darajaga olib chiqish imkonini beradi.
- Alohida e’tibor: Muloqot jarayonida nutqdan tashqari signallarga, ovoz toniga, pauzalarga va muloqot uslubining yumshoqligiga yuqori darajada e’tibor qaratish, chunki bular implitsit ma’noning eng muhim tashuvchilaridir.

Xulosa: Madaniyatlararo muloqot muvaffaqiyati implitsit ma’noning aniq va sezgir talqin qilinishiga bevosita bog‘liq. Edward Hallning kontekst nazariyasi bu jarayonni tushunish uchun asosiy ilmiy bazani ta’minlaydi. Global muloqotda etnotsentrik yondashuvdan voz kechish va metamuloqot strategiyalarini faol qo‘llash orqali yuzaga keladigan ko‘plab noto‘g‘ri talqinlarning oldini olish mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar turli madaniyatlararo kontekstlardagi sun’iy intellektning implitsit ma’noni talqin qilish qobiliyatini o‘rganishga qaratilishi lozim. Xulosa qilib aytganda, samarali madaniyatlararo muloqot nafaqat til bilimini, balki madaniy empatiya va implitsit ma’noning cheksiz oqimini boshqarish qobiliyatini ham talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Hall, E. T.** *Beyond Culture*. New York: Anchor Books, 1976. 241 p.
2. **Samovar, L. A., Porter, R. E., McDaniel, E. R.** *Intercultural Communication: A Reader*. 15th ed. Boston: Cengage Learning, 2017. 480 p.

3. **Grice, H. P.** Logic and conversation. In: *Syntax and Semantics*, Vol. 3: *Speech Acts*. New York: Academic Press, 1975. pp. 41–58.
4. **Gudykunst, W. B.** Toward a theory of effective interpersonal and intergroup communication: An anxiety/uncertainty management (AUM) perspective. In: *Intercultural Communication Theory*. Newbury Park: Sage Publications, 1993. pp. 33–71.
5. **Olimov, A. T.** *Muloqot psixologiyasi va madaniyati*. Toshkent: O‘zbekiston, 2020. 256 b.
6. **Ting-Toomey, S., Chung, L.** Communicating across cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 2012, Vol. 36, No. 6, pp. 759–767.
7. **Scollon, R., Scollon, S. W. B.** Intercultural communication: A critical perspective. *Journal of Applied Linguistics*, 2001, Vol. 1, No. 3, pp. 329–347.
8. **Smith, J.** High-context vs. Low-context culture explained [Electronic resource]. *Culture Mapping Blog*, 2023. Available at: https://culturemap.com/context-culture-explained (accessed: 07.12.2025).

FRAZEOLOGIZMLARGA OID DUNYO TILSHUNOSLIGIDAGI YONDASHUVLAR

Babanazarova Sohiba Abdusharipovna
Xorazm Ma’mun akademiyasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada barqaror birikmalarni o‘rganishga doir tarixiy, nazariy va kognitiv yondashuvlar tahlil qilinadi. Avvalo, frazeologiya mustaqil lingvistik yo‘nalish sifatida shakllanishiga olib kelgan umumiy tamoyillar yoritilib, barqaror birikmalarni erkin birikmalardan farqlovchi asosiy belgilar – barqarorlik, ko‘chma ma’no, o‘zgarmas tarkib va “tayyor” qo‘llanish xususiyatlari izohlanadi. Shuningdek, turli ilmiy maktablarda barqaror birikmalarning tasnifi,*

ularning til tizimidagi o‘rni va funksional xususiyatlari bo‘yicha turli qarashlar mavjudligi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: *barqaror birikmalar, frazeologiya, kognitiv lingvistika, frazeologik birliklar, idiomatiklik, tasnif, konseptualizatsiya, o‘z ma’no, ko‘chma ma’no.*

Аннотация. *В данной статье анализируются исторические, теоретические и когнитивные подходы к изучению устойчивых словосочетаний. Прежде всего освещаются общие принципы, которые способствовали формированию фразеологии как самостоятельного лингвистического направления, а также объясняются основные признаки, отличающие устойчивые сочетания от свободных: устойчивость, переносное значение, неизменная структура и «готовое» использование. Кроме того, демонстрируется, что в разных научных школах существуют различные взгляды на классификацию устойчивых сочетаний, их место в языковой системе и функциональные особенности.*

Ключевые слова: *устойчивые словосочетания, фразеология, когнитивная лингвистика, фразеологические единицы, идиоматичность, классификация, концептуализация, собственное значение, переносное значение*

Abstract. *This article analyzes historical, theoretical, and cognitive approaches to the study of fixed expressions. First, it highlights the general principles that contributed to the formation of phraseology as an independent linguistic field and explains the main features that distinguish fixed expressions from free combinations: stability, figurative meaning, fixed structure, and “ready-made” usage. In addition, it demonstrates that different scholarly schools hold varying views on the classification of fixed expressions, their place in the language system, and their functional characteristics.*

Keywords: *stable expressions, phraseology, cognitive linguistics, phraseological units, idiomaticity, classification, conceptualization, literal meaning, figurative meaning.*

Kirish. Barqaror birikmalar til tizimining qadimdan o‘rganib kelingan murakkab qatlamlaridan biridir. Ularga bo‘lgan qiziqishning dastlabki sababi – bunday birliklarning so‘zma-so‘z tarjima qilinmasligi va ma’nosining butunlay kontekstga bog‘liq bo‘lishidir. Shuning uchun barqaror birikmalar avval adabiyot va tarjima jarayonida kuzatilgan hodisa sifatida e’tiborga tushgan, keyinchalik esa mustaqil lingvistik tadqiqot yo‘nalishiga aylangan.

Hozirda barqaror birikmalarni o‘rganishda kognitiv yondashuv muhim o‘rin egallay boshladi. Bu yondashuvga ko‘ra, barqaror birikmalar nafaqat tildagi tayyor birliklar, balki xalq tajribasi, dunyoqarashi va madaniy xotirasini aks ettiruvchi konseptual tuzilmalardir. Shuning uchun ularning ichki mazmuni, obrazlilik manbalari, milliy-madaniy komponentlari va idrok jarayonidagi o‘rni alohida ilmiy qiziqish uyg‘otmoqda.

Umuman barqaror birikmalarni lingvistik, kognitiv va madaniy nuqtayi nazardan izchil o‘rganish tilda ularning tutgan o‘rni va ahamiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Asosiy qism. Tadqiqotchilar tomonidan barqaror birikmalarga qiziqish ancha qadimgi davrlardayoq kuzatilgan. Bunga oid eslatmalar Aristotel, Plutarx, Kvintilian kabi faylasuvlarning asarlarida uchraydi. Y.D.Pinxasovning fikricha, frazeologiya dastlab adabiyotshunoslik predmeti sifatida o‘rganilgan. Ma’lum badiiy asarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilganda, barqaror so‘zlar bog‘lanmasini aynan tarjima qilish mumkin bo‘lmay qolgan. Bunda o‘sha tillarda mavjud bo‘lgan frazeologik birliklar (bundan keyin FBlar) o‘rganila boshlangan[1; 13]. Frazeologiya nazariyasining G‘arbiy Yevropa yo‘nalishi asoschisi fransuz tilshunosi Sharl Ballidir. U o‘zining stilistikaga oid tadqiqotlarida frazeologiya atamasini ilk bor qo‘llaydi va stilistikaning tarkibiy qismi deb hisoblaydi, frazeologiyani ilk bor leksikologiyaning mustaqil bo‘limi sifatida ajratadi[2; 394]. FBlarning birinchi

mukammal tasnifi ham uning tadqiqotlarida aks etgan. U so‘z birikmalari orasida ma’no jihatdan yaxlit bo‘lgan ikki turni ajratgan:

1) o‘zgaruvchan so‘z birikmalari – (o‘z va ko‘chma ma’nosida ishlatilishi mumkin);
2) frazeologik birliklar – (faqat ko‘chma ma’noda qo‘llaniladi).

Ingliz va Amerika lingvistika adabiyotlarida frazeologiya nazariyasiga bag‘ishlangan maxsus ishlar kam, mavjud eng muhim ishlarda ham frazeologizmlarni ajratishning ilmiy asoslangan mezonlari, frazeologik birliklar va so‘zlarning o‘zaro munosabati, frazeologiyaning tizimliligi, frazeologik variantlilik, frazeologiyaning o‘rganish usullari kabi fundamental masalalar qo‘yilmaydi.

Ingliz va Amerika olimlari frazeologiyani lingvistik fan sifatida ko‘rib chiqmaydilar. Bu ingliz tilida ushbu fan uchun maxsus nomning yo‘qligi bilan ham izohlanadi. Vaynrexning fikriga ko‘ra, “tillarning idiomatikligini tadqiq etish g‘arb zamonaviy lingvistika maktablarining eng e’tibordan chetda qolgan va eng kam o‘rganilgan jihatlaridan biridir”[3; 163].

Ingliz frazeologiyasi bo‘yicha J.Ray[4; 810], Veynreyx[5; 208], Ch.Fernando[6; 184], W. McMordie[7; 416], H.Collis, M.Risso[8; 230], A.P.Cowie[9; 257], J.Siefring[10; 352], H.M.Manser[11; 499] kabi olimlar tadqiqotlar olib borganlar.

Rus tilshunosligida esa FBlar tadqiqotchilar diqqatini juda oldindan tortib kelgan va iboralar, “qanotli so‘zlar”, aforizmlar, idiomalar kabi turli nomlar bilan XVIII asr oxiridan boshlab lug‘atlarda tushuntirib kelingan. Dastlab E.D.Polivanov frazeologiyani mustaqil tilshunoslik bo‘limiga aylanishiga zamin yaratgan va uni birinchi marta lingvistik jihatdan ko‘rib chiqishni, kelajakda lingvistikada mustaqil va barqaror o‘rin egallashi haqida fikr bildirdi, frazeologiyani tilshunoslikning mustaqil bo‘limi sifatida qo‘yish masalasini ilgari surdi[12; 36]. V.V.Vinogradov esa Sh.Balli nazariyasini yanada takomillashtirib, ilk bor iboralarni ma’no yaxlitligi jihatidan sinxron klassifikatsiya qilib, o‘rganishning yangi yo‘llarini taklif

qilgan[13; 56]. Shundan so‘ng ko‘plab tadqiqotchilar ushbu mavzu doirasida ishlar olib borib, soha rivojiga hissa qo‘shishdi.

50-yillar oxiridan frazeologiyaga tizimli va kompleks yondashuv tendensiyasi shakllandi, frazeologizmlarni tilning mustahkam va barqaror birliklari sifatida o‘rganishga oid masalalar rivojlandi. Leningrad frazeologiya maktabi shakllandi. Bunda A.I.Smirnitskiy, O.S.Axmanova, B.A.Larin, A.M.Babkin, A.I.Molotkov, V.M.Mokiyenko kabi tadqiqotchilar frazeologiyaning shakllanishi, ichki tuzilishi, etimologik xususiyatlari, shuningdek, frazeologik lug‘atlar yaratish masalalari bilan shug‘ullanganlar. Keyinchalik Moskva frazeologik maktabi ham shakllanib, uning eng yirik vakili N.M.Shanskiy frzaeologizmlarni boshqa birliklardan ajratib turuvchi differensial belgilarini asoslab berdi, Vinogradov klassifikatsiyasini izohlab, takomillashtirdi. Bu davrda rus tilshunoslari nafaqat rus tilining frazeologik fondi, balki boshqa tillarga oid FBlarni ham o‘rgandilar. Masalan, N.N.Amasovaning ishlari ingliz frazeologiyasi bo‘yicha birinchi fundamental tadqiqot hisoblanadi. U FBlarga nisbatan frazeoidlar termini qo‘llaydi. Frazeoidlar – tor doimiy kontekstga ega, ammo o‘zgaruvchan bo‘lib, qat’iy bir emas, bir nechta o‘zgarib turadigan so‘zlar bilan birikadi. Masalan, *to pay* faqat ma’lum so‘zlar bilan (*a visit, call, compliments, respects, greetings, welcome, reception*) ishlatiladi[14; 208].

80-yillarning boshlarigacha frazeologiya struktural-semantik paradigma doirasida rivojlana boshladi.

Keyingi yillarda tadqiqotchilar diqqati ko‘proq frazeologizmlarni kognitiv tahlil etishga qaratildi. Chunki “til birliklarining ma’nosini kognitiv kategoriyalarni hisobga olmasdan o‘rganish mumkin emas. Lingvistika va kognitiv fanlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, fikrlash kategoriyalari til kategoriyalaridan ajralmasdir”[15; 12-23]. Quyida frazeologizmlarning kognitiv tahlili bilan bog‘liq tadqiqotlarga e’tibor qaratamiz.

Rus tilshunosi T.V.Ponomareva “Kognitiv aspektda frazeologik birliklar”[16; 274] dissertatsiyasida FBlarning turli darajadagi frazeologizatsiyasini

antroposentrik paradigma doirasida o‘rganadi. Unda mahalliy va xorijiy tilshunoslar asarlarida FBlarni idrok etish muammosi, rus tilini ona tili sifatida biluvchilarda FBlarning turli darajadagi frazeologizatsiyasini ongli idrok etish yoki beixtiyor idrok etish bo‘yicha o‘tkazilgan eksperimental tadqiqotlar tahlili yoritib beriladi[16; 74].

L.V.Kovaleva “Frazeologizatsiya kognitiv jarayon sifatida” nomli tadqiqotida rus va nemis FBlarida kognitiv jarayonlarni tahlil qilar ekan, tadqiqotchi to‘plagan uch mingdan ortiq rus frazeologizmlari rus milliy turmush tarziga oid bir qator realiyalarni kuzatish imkonini beradigan yuqoridagi tematik guruhlarga ajratib olishga imkon bergan. Bundan tashqari, tilshunos ushbu tadqiqotda rus va nemis FBlarida konseptualizatsiyaning qiyosiy tahlilini ham beradi[17; 425].

Yuqoridagi tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kognitiv yondashuv frazeologiyani o‘rganishda muhim ilmiy yangiliklar bermoqda. Kognitiv lingvistika FBlarni faqat til tizimining barqaror elementlari sifatida emas, balki insonning bilish jarayoni, tajribasi va madaniy xotirasini aks ettiruvchi konseptual tuzilmalar sifatida talqin qiladi. Shu bois kognitiv tadqiqotlar FBlarning kelib chiqishi, ichki shakli, konseptual asoslari va ularda obyektivlashgan dunyo manzarasini yoritishda muhim nazariy yondashuv sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Rashidova U. M.** O‘zbek tilidagi somatik iboralarning semantik-pragmatik tahlili : filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Samarqand, 2018. – 136 b.
2. **Балли Ш.** Французская стилистика / пер. с фр. К. А. Долинина ; под ред. Е. Г. Эткинда ; вступ. ст. Р. А. Будагова. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
3. **Weinreich U.** Problems in the Analysis of Idioms: Substance and Structure of Language. – Berkeley; Los Angeles : University of California Press, 1984. – 208 p.

4. **Ray J.** A Complete Collection of English Proverbs. – London : Reprinted Verbatim, 1817. – 810 p.
5. **Fernando Ch.** Idioms and Idiomaticity. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 184 p.
6. **McMordie W.** English Idioms and How to Use Them. – London : Oxford University Press, 1929. – 416 p.
7. **Collis H., Risso M.** 101 American English Proverbs. – Lincolnwood, Illinois : Passport Books, 1992. – 230 p.
8. **Cowie A. P.** Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 257 p.
9. **Siefring J.** The Oxford Dictionary of Idioms. – New York : Oxford University Press, 2004. – 352 p.
10. **Manser M. H.** The Facts on File Dictionary of Proverbs. – New York : Infobase Publishing, 2007. – 499 p.
11. **Поливанов Е. Д.** Русский язык сегодняшнего дня. Кн. 4. – Л. : Гос. изд-во, 1928. – С. 36.
12. **Виноградов В. В.** Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. – Л. : ЛГУ, 1946. – С. 56.
13. **Амосова Н. Н.** Основы английской фразеологии. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 208 с.
14. **Баранов А. Н., Добровольский Д. О.** Идиоматичность и идиомы // Вопросы языкознания. – 1996. – № 5. – С. 12–23.
15. **Пономарёва Т. В.** Фразеологические единицы в когнитивном аспекте : дис. … канд. филол. наук. – М., 2002. – 274 с.
16. **Ковалева Л. В.** Фразеологизация как когнитивный процесс : дис. … канд. филол. наук. – Воронеж, 2004. – 425 с.

BARQAROR BIRIKMALAR TARKIBIGA OID YONDASHUVLAR

Babanazarova Sohiba Abdusharipovna

Xorazm Ma’mun akademiyasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada barqaror birikma(bundan keyin BB)larning lingvistik tabiati, ularning shakllanishi, tarkibi va tasnifiga doir nazariy qarashlar tahlil qilinadi. XX asr boshlaridan buyon Sh.Balli, F. de Sossyur, V.L.Arxangelskiy kabi tilshunoslar tomonidan ilgari surilgan “tayyorlik”, “o‘zgarmaslik”, “takror qo‘llanish” kabi mezonlar zamonaviy frazeologiya va paremiologiyaning rivojlanishida muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilgani ko‘rsatib beriladi. Maqolada erkin va turg‘un birikmalar o‘rtasidagi asosiy farqlar belgilanib, BBlarning mazmuniy- funksional xarakteri – barqarorlik, idiomatiklik, obrazlilik va jamoaviy til xotirasidagi mavqeyi yoritiladi.*

Frazeologiya va paremiologiya o‘rtasidagi chegaralar, turli ilmiy maktablar tomonidan BBlar tarkibiga qaysi birliklarning kiritilishi borasidagi qarashlar solishtirilib, muallif tomonidan barcha BBlarga nisbatan “paremalar”, ko‘chma ma’noli iboralarga nisbatan esa “frazeologizmlar” atamasini qo‘llash ma’qul variant sifatida asoslanadi. Shuningdek, maqolda turg‘un o‘xshatishlarning barqaror birikmalar tizimida tutgan o‘rni, ularning frazeologik birlik sifatida baholanishi va antroposentrik yondashuvda talqini yoritiladi.

Kalit so‘zlar: *barqaror birikmalar, erkin birikmalar, frazeologizmlar, maqol, matallar, aforizmlar, idomatiklik, turg‘unlik, paremiologiya, paremalar.*

Аннотация. *В данной статье анализируется лингвистическая природа устойчивых сочетаний (далее – УС), рассматриваются теоретические взгляды на их формирование, состав и классификацию. Показано, что предложенные в начале XX века Ш. Балли, Ф. де Соссюром, В.Л. Архангельским такие критерии, как «готовность», «неизменяемость», «повторяемость», послужили важной теоретической основой для развития современной фразеологии и паремиологии. В статье определяются основные различия между свободными и устойчивыми сочетаниями, а также*

раскрываются содержательно-функциональные характеристики УС – устойчивость, идиоматичность, образность и их место в коллективной языковой памяти.

Сопоставляются научные взгляды различных лингвистических школ относительно границ между фразеологией и паремиологией, а также относительно того, какие единицы входят в состав УС. Автор обосновывает целесообразность употребления термина «паремы» по отношению ко всем устойчивым образованиям и термина «фразеологизмы» - по отношению к переносным устойчивым выражениям. Кроме того, освещается роль устойчивых сравнений в системе устойчивых сочетаний, их интерпретация как фразеологических единиц и их рассмотрение в рамках антропоцентрической парадигмы.

Ключевые слова: *устойчивые сочетания, свободные сочетания, фразеологизмы, пословицы, поговорки, афоризмы, идиоматичность, устойчивость, паремиология, паремы.*

Abstract. *This article analyzes the linguistic nature of stable expressions (here in after – SE), examining theoretical approaches to their formation, structure, and classification. It is demonstrated that the criteria proposed in the early 20th century by scholars such as Charles Bally, Ferdinand de Saussure, and V.L. Arkhangelsky – including "fixedness," "ready-made character," and "repeated use" – have served as an important theoretical foundation for the development of modern phraseology and paremiology. The article identifies the main differences between free and stable combinations and reveals the semantic-functional characteristics of SE, such as stability, idiomaticity, imagery, and their role in collective linguistic memory.*

The study compares the views of different linguistic schools regarding the boundaries between phraseology and paremiology and which units should be included in the category of SE. The author substantiates the appropriateness of using the term "paremias" for all stable formations and the term "phraseologisms"

specifically for stable figurative expressions. The paper also highlights the role of fixed comparisons within the system of stable expressions, their treatment as phraseological units, and their interpretation within the anthropocentric paradigm.

Keywords: *stable expressions, free combinations, phraseologisms, proverbs, sayings, aphorisms, idiomaticity, stability, paremiology, paremias.*

Kirish. Til tizimi murakkab va ko‘p qatlamli hodisa bo‘lib, uning ichida BBlar alohida semantik, struktur va pragmatik xususiyatlarga ega mustaqil qatlamni tashkil etadi. XX asr boshlaridan boshlab BBlarning tabiati, ularning tarkibiy yaxlitligi va nutq jarayonidagi funksional o‘rni tilshunoslikning eng muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Sh.Balli, F. de Sossyur kabi klassik lingvistlar tomonidan ilgari surilgan “tayyorlik”, “o‘zgarmaslik” kabi mezonlar keyingi yillarda frazeologiya va paremiologiya bo‘limlarining shakllanishi hamda rivojlanishida asosiy nazariy tayanch bo‘lib xizmat qildi.

Shu bilan birga, BBlarning mazmuniy chegarasi, tarkibiga qaysi birliklarning kirishi, ularning nomlanishi kabi masalalar hozirga qadar bir xil talqinga ega emas. Frazeologizmlar, maqol va matallar, aforizmlar, turg‘un o‘xshatishlar hamda boshqa turg‘un nutq birliklari turli ilmiy maktablarda xilma-xil yondashuvlar asosida tasniflanmoqda. Bu esa BBlarni keng lingvistik kontekstdan kelib chiqib qayta ko‘rib chiqish, ularning umumiy va farqli belgilarini aniqlash, nutqdagi vazifasini yangicha paradigmalarda o‘rganishni taqozo etadi.

Asosiy qism. Tilshunoslikda BBlarning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish XX asrning boshlaridan beri tadqiqotlar va ilmiy munozaralarning markaziy mavzularidan biri bo‘lib kelmoqda. Fransuz tilshunosi Sh.Balli 1902-yilda yozilgan asarida BB deb “tilga yaxlit holda kiradigan har qanday so‘z birikmasi”ni atagan[1; 89]. BB deganda Balli ularning leksik tarkibi va morfosintaktik tuzilmasining o‘zgarmasligini, mustahkamligini nazarda tutgan. Bunday o‘zgarmaslik ulardan “tayyor holatda” foydalanishni taqozo etadi. F. de Sossyur ham shunga monand fikr bildirib, shunday deydi: “Biz uchratayotgan ko‘plab iboralar, shubhasiz, tilga tayyor holatda kirib kelgan; bu iboralar tilda mustahkamlangan bo‘lib, ularning tarkibida

hech narsani o‘zgartirish mumkin emas. Bunday oborotlar improvizatsiya qilib yaratilmaydi – ular an’anaga ko‘ra tayyor holatda qo‘llanadi”[2; 122].

Keyinchalik V.L.Arxangelskiy so‘z birikmalarining barqarorligi faqat tarkibiy o‘zgarmaslik bilan belgilanmasligini, ularning nutqda qayta-qayta tayyor holatda qo‘llanilishi muhim mezon sanalishini aytadi[3; 315].

Biroq yuqoridagi ta’riflar ham BBlarning aniq mezonlari bo‘la olmaydi. Tilshunos O.A.Kulayeva nutqda tayyor holda qayta-qayta takrorlanuvchi barcha birliklarni ham BB deb bo‘lmasligini batafsil izohlaydi: “Birinchidan, agar til birligi bir xil etnolingvistik guruhga mansub ko‘plab so‘zlovchilar nutqida muntazam uchrab tursa, bu uning majburiy ravishda barqaror ekanligini anglatmaydi. Chunki ekstralingvistik voqelikning o‘z mantig‘i bir xil so‘z birikmalari yoki iboralarni turli sotsiokultur vaziyatlarda qayta-qayta takrorlash zaruratini doimiy ravishda yuzaga keltiradi. Ammo bunday birliklarning nutqda keng qo‘llanishi ularning oldindan shakllangan yoki til jamoasining umumiy mulki ekanligini ko‘rsatmaydi. Ikkinchidan, agar til birligi nutqda har safar qayta yaratilmay, balki ko‘p marotaba “tayyor holda” qo‘llanilsa, bu uning jamoaviy xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bunday tayyor iboralar, qoida tariqasida, kichik ijtimoiy guruhlarda – masalan, oila, harbiy bo‘linmalar, brigadalar va hokazolarda mavjud bo‘lishi mumkin. Ular shaxsiy ijod mahsuli bo‘lmagan holda, muntazam takrorlanib, shu guruhning kommunikativ tajribasiga singib ketadi. Bu birliklar ko‘pincha “parasintaktik” birliklar deb ataladi, chunki ular emotsional-psixologik xotiralar bilan bog‘liq bo‘ladi, bunday iboralarni ommaviy qo‘llanilishga kirib kelmaguncha barqaror lingvistik birliklar deb hisoblab bo‘lmaydi”[4; 25]. Bizningcha, BB – bu ikki va undan ortiq so‘zlarning o‘zaro barqaror munosabatidan tashkil topgan, bir ma’no butunligiga ega bo‘lgan, til jamoasi nutqida muntazam ravishda “tayyor shaklda” qo‘llaniladigan, jamoaviy til xotirasida madaniy-tarixiy meros sifatida saqlanadigan til birliklaridir.

BBlarning mohiyatini to‘liq tushunish uchun, avvalo, erkin va turg‘un birikmalarni farqlab olish zarur, chunki tarkibi ikki va undan ortiq so‘zlardan tarkib

topgan birliklar talaygina. Masalan, qo‘shma so‘z, so‘z birikmasi, gap, so‘z qo‘shilmasi, tasviriy ifoda, maqol, matal kabilar. Erkin birikmalar turg‘un birikmalardan farqli o‘laroq nutq jarayonida hosil qilinadi, ularning tarkibida ikki va undan ortiq mustaqil so‘zlar bir grammatik va ma’noviy butunlikni tashkil etib, nutq jarayonida yuz beradi va shu jarayondagina yashashi, vaqtinchalik hodisa ekanligi anglashilib turadi. BBlar tarkibidagi so‘zlar esa o‘zaro o‘zgarmas qilib bog‘langan va nutq jarayoniga qadar mavjud bo‘lib, biz ularni nutqimizga tayyor holatda olamiz. Demak, erkin va turg‘un birikmalarning farqlovchi belgisi “tayyorlik” yoki “barqarorlik” belgisidir.

BBlar tushunchasi mazmunan quyidagilarga tayanadi: barqarorlik, takror qo‘llanish, tayyor birlik sifatida qabul qilinishi, shuningdek, idiomatiklik va obrazlilik[5; 177].

BBlar tarkibiga, odatda, frazeologizmlar, maqol, matallar va aforizmlar kiritiladi. Lekin aynan qaysi til birliklari BBlar tarkibiga kirishi yoki ularning nomlanishi haqidagi fikrlar turlicha. Avvalo, tilshunoslikning BBlarni o‘rganuvchi ikkita bo‘limi, ya’ni frazeologiya va paremiologiya haqida to‘xtalsak. Shu paytgacha tilshunoslikda frazeologiya bo‘limi keng va tor ma’noda tushunilib, tarkibi va komponentlari haqida turli fikrlar bildirilgan. Masalan, rus tilshunosi V.V.Vinogradov ta’limoti asosida frazeologiyaning doirasi ancha toraytirildi va tor tushuncha tarafdorlari frazemalar sifatida faqat iboralarni tan olishdi[6; 312]. Lekin keyinchalik ushbu andazalardan chetlashilganligini va frazeologizmlar doirasi kengaytirilganini kuzatishimiz mumkin. Frazeologiyani keng ma’noda tushunish tarafdorlaridan N.M.Shanskiy o‘z ma’nosi, tarkibi va tuzilishi jihatidan doimiy bo‘lgan ikki yoki undan ortiq komponentlardan tashkil topgan, tayyor lisoniy birlik sifatida taqdim etiladigan barcha turg‘un birliklarni, jumladan, maqol, matal va aforizmlarni ham frazeologizmlar tarkibiga kiritadi[7; 135]. Shuningdek, “Lingvistik ensiklopedik lug‘at”da ham bunday birikmalarning barchasi “frazeologizm” atamasi ostida ifodalangani holda, idiomalar, maqol va matallar; qanotli so‘zlar, aforizmlar; *Ishlar qanday? Kayfiyatlar yaxshimi?* singari shtamplar

uning tarkibiga kiritilganini kuzatishimiz mumkin[8; 18]. Ko‘plab Yevropa tillarida esa XVI asrdan BBlarga nisbatan “idioma” termini qo‘llana boshlagan[9; 36].

H.Berdiyorov va R.Rasulovlar o‘z tadqiqotlarida barcha BBga nisbatan paremalar atamasini qo‘llaydilar va paremiologiya va frazeologiyani farqlab, quyidagicha fikr bildiradilar: “Paremalarning kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyoti va ma’nolarini o‘rganuvchi paremiologiya frazeologiya bilan o‘zaro chambarchas bog‘liq. Paremiologiya tilda turli xarakterdagi barcha iboralarni o‘rganadi, frazeologiya esa uning bir qismi sifatida – faqat ko‘chma ma’noli turg‘un birikmalarni o‘rganadi. Bu ularning o‘zaro farqlovchi tomonlaridir. O‘rganish obyektining birligi, ya’ni bir necha so‘zdan tuzilgan BBlarni tekshirish ularning o‘xshash, umumiy tomonlaridir. Frazeologiyaning fan sifatida shakllanishida paremiologiyaning roli katta”[10; 10].

Biz ham paremiologiya va frazeologiyaning bir-biriga uzviy bog‘liq bo‘lgani holda alohida bo‘limlar sifatida qabul qilishni ma’qul ko‘rdik va barcha BBlarga nisbatan paremalar, iboralarga nisbatan frazeologizmlar atamalarini qo‘lladik. Chunki ko‘pchilik tilshunos olimlarning fikricha, maqollar folklordan bo‘lmagan aforizmlar bilan bir qatorda frazeologiya sohasiga kirmaydi. V.P. Jukov maqol va frazeologik birlik o‘rtasidagi asosiy farq maqolning gap shakli ekanligini ta’kidlaydi. Bundan tashqari, maqollar frazeologik birliklardan semantik va intonatsion to‘liqligi, sintaktik bo‘linishi bilan farqlanadi. Maqolning asosini frazeologik birliklar kabi tushunchalar emas, balki hukmlar tashkil etishi ham juda muhimdir. Bu dalillarning barchasi paremiologiyani mustaqil fan sifatida ajratish uchun asosdir[11; 241-242].

Ayrim manbalarda paremalar paradigmasini hosil qiluvchi “barqarorlik”, “tayyorlik”, “semantik transpozitsiya” belgilarini o‘zida mujassam qilgani bois topishmoqlar ham paremalar qatoriga kiritiladi[8; 20]. Tilshunos A.Mamatov frzeologizmning ta’rifiga mos tushgan, uning talablarini bajara olgan, ya’ni tuzilishi jihatidan so‘z birikmasi yoki gapga teng bo‘lgan, obrazli, umumlashgan ma’no anglatadigan, leksik elementlari qisman yoki to‘liq ko‘chma ma’noga ega bo‘lgan,

lug‘atlarda qayd etilgan har qanday turg‘un birliklar frazeologik birliklar tarkibiga kiritilishi shart[12; 212] ligini ta’kidlaydi. Agar yuqoridagi belgilar paremalarning muhim belgilari hisoblansa, unda paremalar qatoriga turg‘un o‘xshatishlarni ham qo‘shishimiz mumkin bo‘ladi, chunki turg‘un o‘xshatishlar ham ikki va undan ortiq so‘zdan tarkib topib, tarkibining yaxlitligi, o‘zgarmasligi, nutqqa tayyor olib kirilishi jihatidan BBlarga xos xususiyatlarni o‘zida namoyon etadi hamda uni BBlar bilan bir qatorda o‘rganishimizga asos bo‘la oladi. Demak, turg‘un o‘xshatishlar ham nutqimizda tayyor qo‘llanadigan, tarkibi barqaror bo‘lgan, yaxlit birlik sifatida qo‘llaniladigan paremalardir va tuzilishi jihatidan FB bo‘la oladi. Jahon tilshunosligida ham turg‘un o‘xshatishlar bir qator ilmiy tadqiqotlarda FB sifatida o‘rganilganligini ko‘rishimiz mumkin(F.N. Venjonovich, A.R.Raximova, M.L.Kovshova, G.L.Kochedikov va boshqalarning ishlarida). Tilshunos T.V.Panomareva ham uni FBlar qatoriga kiritadi[13; 120]. Turg‘un o‘xshatishlarni antroposentrik paradigma doirasida o‘rgangan A.Raximova ularning tarkibi barqaror ekanligidan kelib chiqib mustaqil FB sifatida shakllanganligiga e’tibor qaratadi va bu jarayon antroposentrik tafakkurning takomillashuvini aniq aks ettirishini ta’kidlaydi[14; 37]. Demak, turg‘un o‘xshatishlar ham BBlarning barchasi qatori “tayyorlik” belgisi orqali ular bilan bir butunlikni hosil qiladi. Shu bilan birga ular ma’lum bir belgilar bilan bir-biridan farqlanadi. Tilshunos Sh.A.Ganiyeva BBlarni o‘zaro birlashtiruvchi va farqlovchi oltita relevant belgi, ya’ni barqarorlik, tayyorlik, semantik transpozitsiya, informativ tugallik, muallifga egalik va jumboqlikni sanab o‘tadi[8; 23]. Bundan tashqari, Z.K. Tarlanov BBlarga xos “aksiomatik belgi”ni e’tirof etadi[15; 65-66]. Xususan, maqol, matal va aforizmlar nutq aktida “aksiomatik” vazifani bajaradi, ya’ni ular isbotga muhtoj emas. Fikrimizcha, didaktiklik va variantlashish belgisi ham BBlarning farqlovchi belgisi bo‘lishi mumkin. Chunki maqollar variantlashish xususiyatiga ega, lekin aforizmlarda bunday xususiyat yo‘q. Turg‘un o‘xshatishlarning differensial belgisi esa komparativ konstruksiyaning majburiyligidir. Bu boshqa BBlardan farqli o‘laroq

o‘xshatishlarning tarkibida kamida ikki obrazning taqqoslash asosida birlashishini ta’minlaydi[16; 140-161].

Ko‘rib chiqqanimizdek, BBlar, ularning nomlanishi, tarkibi borasida dunyo tilshunosligida turli fikrlar mavjud. Yillar davomida ko‘plab tilshunos olimlar tomonidan tilning ushbu birliklarining turli jihatlari keng o‘rganilganiga qaramay, ushbu izlanishlar bu boradagi tadqiqotlarni yanada kengaytirishga turtki beradi, chunki paremalar har qanday tilning eng katta xazinasi va bu xazinada xalqning ko‘p asrlik mehnat va ma’naviy faoliyati davomida olgan anglashlari, o‘tmishi, axloqiy qadriyatlari, diniy qarashlari va e’tiqodlari saqlanganligi bois har qanday tilni o‘rganishning bitmas-tuganmas manbayidir. BBlar go‘yoki tarixning “aks-sadolari” sifatida nafaqat tilshunoslar, balki turli xalqlarning tarixi, qadriyatlari bilan qiziqqan har bir kishi uchun qiziq faktlar bera oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Балли Ш.** Французская стилистика / пер. с фр. К. А. Долинина ; под ред. Е. Г. Эткинда ; вступ. ст. Р. А. Будагова. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
2. **Соссюр Ф. де.** Курс общей лингвистики // Труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
3. **Архангельский В. Л.** Устойчивые фразы в современном русском языке. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1964. – 315 с.
4. **Кулаева О. А.** Устойчивость английских лингвистических единиц в свете концепции речеязыкового континуума : дис. … канд. филол. наук. – Самара, 2003. – 226 с.
5. **Иванченко Н. В.** Репрезентация идей конфуцианства в устойчивых единицах китайского языка : дис. … канд. филол. наук. – Челябинск, 2017. – 177 с.
6. **Виноградов В. В.** Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Избранные труды. Лексикология и

лексикография. – М., 1977. – С. 3–29.
(Asl maqola: 1946-y.)

7. **Шанский Н. М.** Фразеология современного русского языка. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1985. – 160 с.
8. **G‘aniyeva Sh. A.** O‘zbek frazeologizmlari strukturasi (shakliy va mazmuniy modellashtirish) : filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Farg‘ona, 2017. – 155 b.
9. **Шестак Е. И.** Профессионально маркированные фразеологические единицы в когнитивно-коммуникативном аспекте : дис. … канд. филол. наук. – Челябинск, 2008. – 163 с.
10. **Бердиёров Ҳ., Расулов Р.** Ўзбек тилининг паремиологик луғати. – Тошкент : Ўқитувчи, 1982. – 286 б.
11. **Алефиренко Н. Ф., Семененко Н. Н.** Фразеология и паремиология : учеб. пособие для бакалавров филол. направления. – М. : Флинта ; Наука, 2009. – 344 с.
12. **Mamatov A. E.** Hozirgi o‘zbek adabiy tilida leksik va frazeologik norma muammolari. – Toshkent, 1991. – 212 b.
13. **Пономарёва Т. В.** Фразеологические единицы в когнитивном аспекте : дис. … канд. филол. наук. – М., 2002. – 274 с.
14. **Рахимова А. Р.** Вербализация характера и эмоционального состояния человека в устойчивых сравнениях русского языка : дис. … канд. филол. наук. – Казань, 2017. – 199 с.
15. **Тарланов З. К.** Русские пословицы: синтаксис и поэтика. – Петрозаводск : ПГУ, 1999. – 444 с.
16. **Виноградов В. В.** Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 140–161.

CONNECTING STORY LANGUAGE WITH EVERYDAY CONVERSATION IN ENGLISH

Iskandarova Sumbula Jafarovna
Chirchik State Pedagogical University
Tulyaganova Nargiza Farxod qizi
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: *The integration of narrative language into everyday English communication highlights the fundamental role of storytelling in human interaction. This study examines how narrative structures—such as sequencing, characterization, and thematic framing—are subconsciously embedded in ordinary conversations. Rather than being confined to literature, story language operates as a cognitive and social mechanism through which individuals interpret experiences, convey emotions, and establish mutual understanding.*

Keywords: *Storytelling language; Everyday conversation; Narrative structure; Spoken English; Cognitive communication; Discourse patterns; Personal narrative.*

Аннотация: *Интеграция повествовательного языка в повседневное общение на английском языке подчёркивает фундаментальную роль повествования во взаимодействии людей. В данном исследовании рассматривается, как повествовательные структуры, такие как последовательность, описание характеристик и тематическое оформление, подсознательно внедряются в обычные разговоры. Язык повествования не ограничивается литературой, а выступает когнитивным и социальным механизмом, посредством которого люди интерпретируют свой опыт, передают эмоции и устанавливают взаимопонимание.*

Ключевые слова: *Язык повествования; Повседневный разговор; Структура повествования; Разговорный английский; Когнитивная коммуникация; Модели дискурса; Личное повествование.*

Annotatsiya: *Ingliz tilidagi kundalik muloqotga hikoya tilining integratsiyasi odamlarning o'zaro ta'sirida hikoya qilishning asosiy rolini ta'kidlaydi. Ushbu tadqiqot rivoyat tuzilmalari - ketma-ketlik, xarakteristikalar va tematik ramkalar - oddiy suhbatlarga qanday qilib ongsiz ravishda kiritilganligini o'rganadi. Adabiyot bilan chegaralanib qolmasdan, hikoya tili kognitiv va ijtimoiy mexanizm sifatida ishlaydi, bu orqali odamlar o'z tajribalarini sharhlaydilar, his-tuyg'ularini etkazadilar va o'zaro tushunishni o'rnatadilar.*

Kalit so'zlar: *Hikoya tili; Kundalik suhbat; Hikoya tuzilishi; Ingliz tili; Kognitiv aloqa; Nutq shakllari; Shaxsiy hikoya.*

Introduction. Language is not only a tool for communication but also a medium through which human experience is shaped, remembered, and shared. In everyday English conversation, people frequently rely on narrative forms—such as anecdotes, imagined scenarios, and descriptive sequencing—to express thoughts more vividly and persuasively. This natural use of story-like elements indicates that storytelling is not limited to literary texts, but actively functions within ordinary speech. The boundary between literary narrative and spoken dialogue becomes blurred as individuals unconsciously apply narrative structures to organize events, convey emotions, and create social connection[1]. Story language introduces key features such as chronology, character perspective, and emotional framing, which enhance clarity and engagement in conversation. When speakers recount personal experiences, justify opinions, or express empathy, they often adopt narrative strategies to make their message more relatable. Thus, storytelling in daily discourse is not merely stylistic, but cognitive—it reflects how people think and interpret reality. Understanding this connection provides insight into broader linguistic behavior, including meaning-making, identity construction, and cultural transmission.This paper investigates the subtle yet powerful presence of narrative techniques in everyday English. By exploring how conversational language mirrors elements commonly found in narratives, it aims to demonstrate the vital role of storytelling in shaping human communication. Through this analysis, the study

highlights narrative not as an artistic addition, but as a fundamental structure of language and thought[2].

Language is not only a tool for communication but also a medium through which human experience is shaped, remembered, and shared. In everyday English conversation, people frequently rely on narrative forms—such as anecdotes, imagined scenarios, and descriptive sequencing—to express thoughts more vividly and persuasively. This natural use of story-like elements indicates that storytelling is not limited to literary texts, but actively functions within ordinary speech. The boundary between literary narrative and spoken dialogue becomes blurred as individuals unconsciously apply narrative structures to organize events, convey emotions, and create social connection.

Story language introduces key features such as chronology, character perspective, and emotional framing, which enhance clarity and engagement in conversation[3]. When speakers recount personal experiences, justify opinions, or express empathy, they often adopt narrative strategies to make their message more relatable. Thus, storytelling in daily discourse is not merely stylistic, but cognitive—it reflects how people think and interpret reality. Understanding this connection provides insight into broader linguistic behavior, including meaning-making, identity construction, and cultural transmission [5]. This paper investigates the subtle yet powerful presence of narrative techniques in everyday English. By exploring how conversational language mirrors elements commonly found in narratives, it aims to demonstrate the vital role of storytelling in shaping human communication. Through this analysis, the study highlights narrative not as an artistic addition, but as a fundamental structure of language and thought.

In everyday English communication, speakers often draw upon narrative elements—consciously or unconsciously—to structure their thoughts and make their messages meaningful. When people recount a personal experience, offer explanations, or share opinions, they frequently follow a narrative pattern: setting the context, introducing participants, describing events, and delivering a conclusion

or reaction[6]. This sequence mirrors the basic structure of storytelling and demonstrates how closely connected narrative is to spontaneous conversation. One of the most significant narrative features in ordinary speech is chronological ordering. Speakers naturally arrange events in a temporal sequence, using expressions such as “first,” “then,” “after that,” or “finally”, which provide clarity and coherence. Similarly, character perspective emerges through the use of pronouns, attitudes, and emotions, allowing the listener to identify with the speaker’s viewpoint. Even in casual dialogue, individuals use descriptive language and emotional emphasis to create engagement, much like a storyteller captivates an audience.

Furthermore, personal anecdotes serve as a bridge between narrative and communication. They allow speakers to justify arguments, strengthen relationships, and evoke empathy. Through storytelling, everyday conversation gains depth and expressive power, transforming simple facts into meaningful experiences. This natural inclination toward narrative reveals that telling stories is not only a cultural habit, but a fundamental linguistic strategy rooted in human cognition[7].

Story language in everyday English conversation serves essential cognitive and social purposes, shaping the way individuals understand, remember, and share experiences. Cognitively, narratives provide a mental framework for organizing thoughts. Rather than presenting isolated facts, speakers link events in cause-and-effect sequences, making ideas easier to process and recall. This narrative structure helps listeners follow the speaker’s logic, creating clarity even in informal speech. Through metaphors, comparisons, and imagined scenarios, speakers enhance abstract concepts, enabling deeper comprehension.

Socially, storytelling plays a crucial role in human connection. Personal stories foster empathy, trust, and solidarity between speakers. When individuals share experiences—whether humorous, emotional, or challenging—they invite listeners into their perspective, strengthening interpersonal relationships. Conversational storytelling also fulfills identity-building functions; by describing past events,

people define who they are, what they value, and how they wish to be perceived. Thus, daily speech becomes a performance of self, shaped by narrative expression.

Moreover, story language supports persuasion in conversation. A well-told anecdote can be more convincing than a direct argument, as it appeals to emotion and imagination. Speakers often use brief narratives to justify choices, resolve conflicts, or influence opinions[8]. This persuasive dimension reveals that storytelling is not an ornamental feature of language, but a practical communicative tool. Through its cognitive and social functions, narrative becomes deeply embedded in the fabric of everyday spoken English, guiding how people connect thought with expression.

In everyday English, the influence of story language can be observed in simple interactions such as greetings, explanations, arguments, and casual sharing of experiences. When someone begins with phrases like “You won’t believe what happened today…” or “Let me tell you something…”, they are naturally initiating a narrative structure. Even brief conversations often include a beginning, a key moment, and a reaction, showing how spontaneous speech follows a storytelling pattern.

People use stories to explain situations more clearly. For example, instead of giving a short answer, a speaker may describe the whole event to provide context and justification. In social settings, storytelling helps create a friendly atmosphere, allowing individuals to express humor, surprise, or emotion. These narrative elements make conversations more engaging and help listeners connect with the speaker.

Ultimately, storytelling is not only a linguistic style, but a fundamental mechanism of communication. It transforms ordinary speech into a shared human experience, bridging imagination and reality. Understanding this link helps us appreciate how deeply narrative is embedded in everyday English — shaping the way we speak, think, and connect with others.

Conclusion. The connection between story language and everyday English conversation reveals that storytelling is an essential part of human communication, not limited to literature or formal narration. In daily interactions, people naturally use narrative elements such as sequence, description, and personal experience to make their speech more meaningful and engaging. These features help individuals express emotions, clarify events, and strengthen social relationships. Storytelling serves both cognitive and social functions. It organizes thoughts in a structured way, making ideas easier to understand, while also building empathy and connection between speakers. Through short anecdotes, personal reflections, and expressive details, conversational speech gains depth and becomes more persuasive and memorable. Ultimately, storytelling is not only a linguistic style, but a fundamental mechanism of communication. It transforms ordinary speech into a shared human experience, bridging imagination and reality. Understanding this link helps us appreciate how deeply narrative is embedded in everyday English — shaping the way we speak, think, and connect with others.

REFERENCES

1. **Bruner J.** The Narrative Construction of Reality // *Critical Inquiry*. – 1991. – Vol. 18, No. 1. – P. 1–21.

2. **Labov W.** Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. – 440 p.

3. **Tulaganova N. F. Q., Yusupova S. B.** Madaniyat, san’at va adabiyotning tilga ta’siri: o‘zbek va ingliz tillarining o‘ziga xos xususiyatlari // *Academic Research in Educational Sciences*. – 2022. – Vol. 3, No. 4. – P. 794–797.

4. **Herman D.** Narrative Theory and the Cognitive Sciences. – Stanford: CSLI Publications, 2003. – 512 p.

5. **Batirovna Y. S.** National Cultural Specificity of Speech Behavior in English and Uzbek // *Eurasian Research Bulletin*. – 2022. – No. 4. – P. 80–82.

6. **McAdams D. P.** The Role of Narrative in Personality and Identity // *Journal of Personality*. – 2006. – Vol. 74, No. 2. – P. 1–18.

7. **Farxodqizi T. N.** Theoretical and Methodological Foundations of Teaching Foreign Languages in the Modern Educational Context // *The Theory of Recent Scientific Research in the Field of Pedagogy*. – 2025. – Vol. 3, No. 33. – P. 63–66.

8. **Ochs E., Capps L.** Living Narrative: Creating Lives in Everyday Storytelling. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001. – 320 p.

9. **Thornbury S.** Beyond the Sentence: Introducing Discourse Analysis. – Oxford: Macmillan Education, 2005. – 224 p.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF ACADEMIC PROCRASTINATION IN STUDENTS

Kozimov Sayfullokh

Andijan State Pedagogical Institute

Annotatsiya: *Mazkur maqolada talabalarda akademik prokrastinatsiya darajasiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, o‘quv motivatsiyasi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, shaxslararo munosabatlar, emotsional barqarorlik va o‘z-o‘zini boshqarish kabi omillarning prokrastinatsiya bilan o‘zaro bog‘liqligi bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *prokrastinatsiya, akademik prokrastinatsiya, ijtimoiy-psixologik omillar, o‘quv motivatsiyasi, emotsional barqarorlik, o‘z-o‘zini boshqarish, shaxslararo munosabatlar.*

Аннотация: *В статье анализируются социально-психологические факторы, влияющие на уровень академической прокрастинации у студентов. Также описывается взаимосвязь таких факторов, как академическая*

мотивация, социальная поддержка, межличностные отношения, эмоциональная стабильность и самоконтроль, с прокрастинацией.

Ключевые слова: *прокрастинация, академическая прокрастинация, социально-психологические факторы, академическая мотивация, эмоциональная стабильность, самоконтроль, межличностные отношения.*

Abstract: *This article analyzes the socio-psychological factors that influence the level of academic procrastination in students. At the same time, the relationship between factors such as academic motivation, social support, interpersonal relationships, emotional stability, and self-control with procrastination is described.*

Keywords: *procrastination, academic procrastination, socio-psychological factors, academic* motivation, emotional stability, self-control, interpersonal relationships.

Entrance: In recent years, the complexity of the educational process in the higher education system, increased competition, and the increase in academic tasks requiring a high level of self-management from students have made the phenomenon of procrastination an even more relevant topic. Academic procrastination is characterized by students' tendency to postpone assignments, inefficient management of time resources, and inability to overcome internal obstacles in their academic activities. This process has a significant impact not only on academic performance, but also on the psychological well-being of the individual, the level of self-confidence, and social relationships. In the scientific literature, social influences, including the student's relationships with friends, family members, and teachers, as well as the level of social support, are considered important determinants of academic procrastination. These factors play a direct role in the formation or reduction of procrastination behavior, determining the student's motivation, self-esteem, emotional stability, and goal-directedness. In this context, a comprehensive analysis of socio-psychological factors is of significant scientific importance in explaining the level of procrastination among students.

Main part: The study of socio-psychological factors influencing the level of academic procrastination in students is one of the most important areas of modern educational psychology, and the multifactorial nature of this process requires its in-depth empirical analysis. Academic procrastination depends not only on the internal motivational system of the individual or individual psychological characteristics, but is also closely related to the social environment surrounding the student, the quality of social relationships, the communicative environment, and the resources of psychological support.

Motivation plays a central role in the formation of academic procrastination as the main driving force in students' academic activities. Students with high intrinsic motivation have a stronger tendency to complete assignments on time, take a responsible approach to studying, and consistently achieve the goals set for themselves. On the contrary, students who rely on extrinsic motivation and strive to study only for grades or incentives have a much higher level of procrastination. Individuals with low motivation have a weak internal need to complete tasks, and they tend to avoid tasks that are complex or require more intellectual effort. This causes the motivational gap to increase over time with fatigue from studying, lack of self-confidence, and exposure to external distractions. As a result, decreased motivation is manifested as the main determinant of academic procrastination.

Social support has a significant impact on a student's emotional stability in studying and their ability to withstand stress. Positive attitudes and psychological support from family members, teachers, and peers increase students' self-confidence and reduce the process of procrastination. The lack of such support can increase negative emotional states in students, such as anxiety, fear of uncertainty, and expectation of failure. Healthy social relationships with peers are also among the factors that reduce the level of procrastination. Mutual assistance, joint study, and exchange of experiences form a positive attitude towards the learning process in students. On the contrary, excessive competition or social isolation can increase

procrastination. Therefore, the presence or absence of social support plays an important psychological role in student activity.

Interpersonal relationships are inextricably linked to the student's emotional state, level of self-awareness, and attitude to learning. Constructive communication between the teacher and the student facilitates the learning process, reduces difficulties that arise when completing assignments. The teacher's supportive, motivational approach strengthens the student's psychological security and reduces procrastination. Conflicts, misunderstandings, or negative assessments in interpersonal relationships undermine the psychological stability of students and lead to increased procrastination. In particular, procrastination is more common in students with strong social comparison, sensitivity to criticism, and high social anxiety. In such cases, the student feels inadequate and has a tendency to consciously avoid tasks.

Procrastination often manifests as a maladaptive strategy to stress. Students with low emotional stability experience states of fatigue, fear, anxiety, or frustration when faced with complex tasks. They seek temporary emotional relief by delaying the start or completion of the task. However, this relief is short-lived and ultimately leads to further stress. The psychological components of emotional stability — self-control, emotion regulation, and self-soothing strategies — are important in combating procrastination. At the same time, students with high emotional intelligence have significantly lower levels of procrastination, as they are able to manage stress in a constructive way.

One of the main socio-psychological determinants of academic procrastination is the level of development of self-management skills. Students who can properly allocate their time and prioritize tasks are disciplined in the learning process and are less prone to procrastination. Effective time management strategies — planning, setting deadlines, dividing goals into stages — reduce academic pressure on students. A low level of self-management makes it difficult to systematically complete academic tasks. Some students link their activities to external

circumstances, which leads to the continued formation of procrastination. As a result, the student has difficulty independently managing the processes of planning and maintaining discipline.

With the development of digital technologies, new forms of procrastination are emerging among students. Excessive use of social networks, mobile applications, and the attractiveness of online content distract students from their academic tasks. This process is called “digital procrastination” and is becoming one of the main problems of the modern educational process. Distracting factors distract students, reduce their productivity, and reduce the psychological resources needed to complete tasks. Also, the constant search for satisfaction associated with the digital environment weakens the student's motivation to study. In such conditions, the importance of self-control increases even more.

Procrastination can be socially constructed in some cultures. For example, in environments where procrastination is viewed as “part of the creative process” or “a natural way to relieve stress,” this behavior is reinforced. As students internalize such cultural perceptions, they may come to view procrastination as normal. In Uzbek culture, where there is a greater emphasis on external discipline and accountability, procrastination is often implicit. Students may try to justify procrastination socially even when they are procrastinating. These cultural factors further complicate the psychological roots of procrastination.

CONCLUSION

The formation of the level of academic procrastination in students is a complex and multifactorial psychological process. Procrastination is simultaneously inextricably linked with the motivational, emotional and cognitive characteristics of the individual, as well as the social environment surrounding him, which requires a comprehensive study of this phenomenon. At the same time, low internal motivation, low emotional stability, lack of time management strategies and weak social support significantly affect the increase in procrastination. At the same time, the presence of constructive communication in teacher-student relationships, the

development of emotional intelligence and the formation of a positive social environment are important resources that reduce procrastination. Also, procrastination often occurs through psychological mechanisms such as stress avoidance, fear of failure or low self-esteem. The increase in digital distractions, the complexity of the educational process and the exposure of students to social pressure can further exacerbate this process. Therefore, it is wrong to equate procrastination solely with a lack of personal discipline, and it is more appropriate to assess it as a product of a socio-psychological system.

Based on the above factors, comprehensive approaches should be developed to reduce procrastination. In particular, developing time management skills in students, conducting motivational training, implementing programs to increase emotional intelligence, as well as strengthening social support systems can be effective. Creating a supportive pedagogical environment by teachers and educational institutions is also of particular importance in reducing students' procrastination.

In conclusion, academic procrastination is a complex psychological phenomenon that directly affects the individual and social development of a student, and its in-depth study is necessary to increase the effectiveness of student activity, eliminate psychological barriers to the learning process, and improve the quality of education.

References:

1. Steele P. The nature of procrastination: a meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure // *Psychological Bulletin*. – 2007. – Vol. 133, № 1. – P. 65–94. – [Elektron resurs]. – Rejim: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17201571
2. Sirois F. M. Procrastination and stress: a conceptual review of why context matters // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2023. – Vol. 20, № 6. – Article 5031. – [Elektron resurs]. – Rejim:

https://www.researchgate.net/publication/369223805_Procrastination_and_Stress_A_Conceptual_Review_of_Why_Context_Matters

3. Klingsieck K. B. Procrastination: when good things don't come to those who wait // *European Psychologist*. – 2013. – Vol. 18, № 1. – P. 24–34. – [Elektron resurs]. – Rejim: https://econtent.hogrefe.com/doi/10.1027/1016-9040/a000138
4. Badalova M. U., Sirojova N. I. Oliy ta'lim muassasalari talabalari "time management" ko'nikmalari bilan ularning o'quv yutuqlari o'rtasidagi bog'liqlik // *PEDAGOGS*. – Vol. 84, № 1. – P. 143–149. – [Elektron resurs]. – Rejim: https://scientific-jl.com/ped/article/view/23303
5. Yuldasheva N. S., Karimova M. M. Psychological factors in the manifestation of procrastination among students // *Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari*. – Vol. 43, № 1. – P. 8–12. – [Elektron resurs]. – Rejim: https://scientific-jl.com/trt/article/view/12720
6. Turinboyev B., Sodiqova N. B. The impact of procrastination on students' learning efficiency and methods to overcome it // *Образование, наука и инновационные идеи в мире*. – Vol. 75, № 1. – P. 196–202. – [Elektron resurs]. – Rejim: https://scientific-jl.com/obr/article/view/4927
7. Kozimov S. *Life Management*. – Moldova: Lambert Academic Publishing, 2024.
8. DOI: 10.55640/eijmrms-04-06-28 [Elektron resurs]. – Rejim: https://doi.org/10.55640/eijmrms-04-06-28
9. *Scientific and Practical Studies* [Elektron resurs]. – Rejim: https://journal.imras.org/index.php/sps/article/view/1499
10. *International Journal of Education and Social Sciences Research* [Elektron resurs]. – Rejim: https://farspublishers.org/index.php/ijessh/article/view/2071

A COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCES ON IMPROVING THE TRANSLATION SKILLS OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS.

Nematjonova Sarvinoz Nodirbek qizi
Namangan State University

Annotation: *This paper has been developed to compare the experience of foreign training of prospective foreign language teachers to their own experiences of developing and upgrading the teaching of translation. This research reviews the literature on theoretical (the translation competence model), pedagogical (social constructivism, task-based learning, project-based instruction), and practical tools (corpora, CAT technologies, and machine translation post-editing) orientation. Based on recent research in various countries the PACTE group's translation competence is perceived to be a significant operational framework for pedagogical reengineering; project-based or task-based lessons in pre-service language teaching have authentic professional contexts; there has been recognition on the utility of the corpora and MT post-editing tools as relevant resources to achieve current market demand. It concludes with recommendations for the Uzbekistan context.*

Keywords: *translation skill, translation competence, project-based learning, task-based approach, corpus, MT (Machine translation) post-editing.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola bo'lajak chet tili o'qituvchilarining tarjima malakalarini takomilllashtirish bo'yicha xorijiy ta'lim tajribalarini qiyosiy tahlil qiladi. Ushbu tadqiqot nazariy (tarjima kompetensiyasi modeli), pedagogik (ijtimoiy konstruktivizm, vazifaga asoslangan o'rganish, loyihaga asoslangan o'qitish) va amaliy vositalar (korporatsiya, CAT texnologiyalari va mashina tarjimasidan keyingi tahrirlash) yo'nalishi bo'yicha adabiyotlarni ko'rib chiqadi. Turli mamlakatlarda olib borilgan so'nggi tadqiqotlarga asoslanib, PACTE guruhining tarjima kompetensiyasi pedagogik qayta loyihalash uchun muhim operatsion asos sifatida qabul qilinadi; til o'qitishda loyihaga asoslangan yoki vazifaga asoslangan darslar haqiqiy professional kontekstlarga ega; korpus va MTdan keyingi tahrirlash*

vositalarining hozirgi davr talabiga erishish uchun tegishli resurslar sifatida foydaliligi tan olingan. Maqola O‘zbekiston OTMlarida tarjimani o‘qitish uchun tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: *tarjima mahorati, tarjima kompetensiyasi, loyihaga asoslangan o‘rganish, vazifaga asoslangan yondashuv, korpus, MT(Mashina tarjimasi)dan keyingi tahrirlash.*

Аннотация: *Данная работа была разработана для сравнения опыта зарубежной стажировки будущих преподавателей иностранных языков с их собственным опытом развития и совершенствования преподавания перевода. В исследовании рассматривается литература по теоретической (модель переводческой компетентности), педагогической (социальный конструктивизм, обучение на основе задач, проектное обучение) и практической (корпусное обучение, CAT-технологии и постредактирование машинного перевода) ориентации. На основании недавних исследований, проведенных в разных странах, переводческая компетентность группы PACTE рассматривается как важная операциональная основа для педагогического реинжиниринга; проектные или основанные на задачах уроки в рамках подготовки преподавателей иностранных языков имеют аутентичный профессиональный контекст; признана полезность корпусов и инструментов постредактирования машинного перевода как актуальных ресурсов для удовлетворения текущих потребностей рынка. В заключение приводятся рекомендации для условий Узбекистана.*

Ключевые слова: *навык перевода, переводческая компетентность, проектное обучение, подход, основанный на задачах, корпус, постредактирование машинного перевода.*

1. Introduction.

Translation skills are essential in the training of foreign language teachers nowadays for professional enhancement. In contrast to conventional language instruction, translation is an intricate endeavor that synthesizes competences

pertaining to languages and cultures. This is the rationale that leads to the development of competency-based methodologies to the pedagogy of translation-related topics. Such models, particularly those known as the "Translation Competence" model, emerged out of the PACTE research group established in 1997 at the University of Barcelona in Spain. The research group studied translation competence and divided it into various sub-competences: bilingual, extralinguistic, instrumental and cognitive sub-competences. It is a model that is heavily employed at this time in translation training planning and evaluation. There are different types of translation program outside the country. Donald Kiraly's socio-constructivist approach encourages translation skill upgrade in scenarios in closer proximity like students studying, learning through problem-based and project-based exercises. Besides the more traditional lexical and stylistic strategies introduced in this previous article, computer technology (corpora, CAT, DEEPL) and new practical strategies (MT-post-editing) hold high importance in enhancing the translation ability of future foreign language teachers. PACTE models and modern pedagogical experiments explore all of these within the terms of instrumental sub-competences.

2. Research methods for conducting analysis and comparison.

A systematic comparative study was used in the procedure of method for this one. Courses and modules of teaching translation-related subjects, in foreign countries, particularly Great Britain, Spain, Germany, were studied, reporting on pedagogical reforms and didactic experience, and practical trends in recent years.

3. Results.

Based on the analysis and studies been carried it was found that as a result of this the conclusion we reached is as follow. Competency-based - the PACTE model is a theoretical and practical foundation to develop the students' translation competence. With its support, educational programs can be grouped according to sub-competences such as bilingual, extralinguistic, instrumental, and translation skills. This strategy is used in educational courses at most European and Spanish universities.

3. Discussion.

To make this possible, for several developed countries in the world, the teaching approaches of contemporary translation subjects are being implemented. Here, the teaching of translation is studied as an independent study path, along with linguistics and philology, and there is strong attention paid to this topic. Through their experiences in teaching translation (e.g., in Germany, Spain and the United Kingdom), we also recognized that translation-related subjects and related topics were taught in theoretical and practical directions in accordance with the special curricula. New techniques or CAT tools and corpus tools are used for class presentations, with a variety of methods. One thing that sets itself apart about UK translation work in the UK is that in that country at least the classes are set up mostly around the question of understanding how the context and intercultural aspects of people with language issues relate. Translation courses are aimed not only to develop the students' linguistic knowledge, but also their intercultural thinking, in terms of content. The curriculum contains subjects such as translation psychology, pragmatics and ethics. The proposed 'Tripartite' method of teaching translation at British universities that Chau Simon advocated has been applied as a methodological template. [2] In this perspective, the teacher is assumed as guide, intercultural mediator, and methodologist, who creates interpretive thinking.

In a paper entitled Dynamic translation, K. Barnes argues that translation cannot only be reduced to a verbatim or grammatically produced translation, but is more effectively employed as a means of preparing cultural and communicative competences within the discourse of language learning. [1] He describes translation in the process of language learning as not only a means to evaluate students' grammatical literacy, but also a means to prepare for them to be creative language learners in a social and active situation. In recent years, substantial reforms were introduced to the Master courses of universities of European countries aiming at improving translation skills. In specific, Rothwell, Moorkens and Svoboda conducted a survey in connection with the EMT (European Master's in Translation)

network, showing that in master's programs in translation-related fields of study, the components of machine translation, post-editing, and quality evaluation appear on the curricula as obligatory and contemporary training modules. This is because of the very fast development of artificial intelligence tools (GPT-4, Deep L, etc.). Consequently, the curricula need to be adjusted as rapidly as possible to the nature of the situation. This also requires teachers to adapt new pedagogical practices, learn to use modern technologies, and teach to students.

The dynamic and responsive online study model that arose during COVID-19 has kept developing, with students heading independent and virtual learning as they should, not merely lab-based learning. Within the context of professional education it is also the case in Germany. In this country translation and translation theory are taught not in the philological direction, but through individual specialized faculties. A functional approach is an essential aspect in teaching translation in Germany. That is, students are encouraged to analyze and translate each text based on its communicative function, context and audience. For the research of Translation Studies, based on scientific and practical experiences from German universities, methods and approaches are methodologically relevant to other countries, especially Uzbekistan. Translation education in German universities generally consists of a BA in Translation Studies (Bachelor's degree in Translation). Heidelberg, Leipzig and Germersheim universities are seen as the best educational institutions in this field. Teaching programs integrate theory (translation theory, intercultural communication, linguistics) and practice (seminars, projects, internships). As an example, the translation programs are organized at Heidelberg University on functionalist principle and, in this way, according to translation modes based on the communicative function of a text. [8].

Functionalist, socio-constructive and communicative methodological approaches have been well applied in the area to improve students' translation ability.

1. The functionalist approach or (Skopos theory) -- Translation operates according to the main purpose (skopos) of the text. One of the ideas advanced by Hans Vermeer is a theory that says that a translation is functional if it is not necessarily as it was originally intended. In this theory, translation is a “target-oriented action” and the main work at the translation stage depends on the act of commission of the text authors’ commission as well as the skopos function of text. [11] Christiane Nord has elaborated on the same theory, where she introduces text analysis in the translation work as well as level of freedom of the translator. [8].

2. Social-constructivist approaches. This approach, pioneered by Donald Kiraly, is based on cooperative learning, problem-based learning, translation in a real context and real teaching methods for translation education. Translation skills are not solely developed through knowledge acquisition but also through interactive/social learning, it claims.[5] From the above analysis, an important result is obtained that follows: Such a structural model like PACTE helps teachers to orient themselves for developing a program which, especially, requires a combination of instrumental knowledge with bilingual and extralinguistic knowledge in educating the new foreign teachers. [9].

Practical orientation and realias. Project-based and task-based approaches bring students up close and personal with the professional side of things and get the lesson past a linguistic exercise. This offers teachers the resources they will need to deploy interactive, local tasks in the next class. However such approaches need teacher training and resources (computer, CAT license and corpus) needed.

Technological integration. Corpora and CAT tools enrich the education process; MTPE introduces skills required to adapt to market forces. It should also be noted that both the training of the teachers and the education programme, as it relate to the teaching techniques need to be revised for these strategies to have positive effects. Competency-based approach for assessment. It’s beyond superficial qualitative inquiry as well as portfolios, reflective journals, and rubrics that offer us

a clearer understanding of what the student is really capable of. Hurtado Albir et al recommend clearly defined assessment criteria.

4. Conclusions and Recommendations.

Analysis indicates that these practical recommendations were significant for the upcoming foreign language teachers preparing in Uzbekistan: Programmatic framework integrated by PACTE model. Transform your curriculum according to PACTE competencies (bilingual, extralinguistic, instrumental, translation knowledge and strategic). Using project-based and task-based course modules. Developing modules that integrate real-life projects, team work and professional portfolios. These approaches will enhance the students' decision-making and reflexive abilities. Enhancing instrumental (technological) preparation. Introducing corpus work, CAT tools and MT-post-editing practical exercises, consider evaluation and licensing options at university level and regional level. Updating the assessment system: introduce rubrics, portfolios and reflective journals; ensure assessment criteria are clear and related to learning objectives. Retraining and developing teachers. Refer teachers to advanced courses and applied seminars to implement the new techniques and technologies.

List of literature.

1. **Barnes K.** Translation in the UK language classroom: Current practices and a potentially dynamic future // *Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts*. – 2021. – Vol. 7, № 1. – P. 41–64.
2. **Chau S. S.-C.** Aspects of Translation Pedagogy : dis. … PhD. – 1984.
3. **Coffey S.** Using corpora in translator training // *IntraLinea*. – 2002.
4. **Hurtado Albir A.** Traducción y Traductología: Introducción a la traductología. – Madrid : Cátedra, 2001. – 642 p.
5. **Kiraly D.** A Social Constructivist Approach to Translator Education: Empowerment from Theory to Practice. – Manchester : St. Jerome Publishing, 2000. – 220 p.

6. **Koponen M.** How to teach machine translation post-editing? // *Proceedings of the Workshop on Post-Editing Technology and Practice (WPTP)*. – 2015.
7. **Newmark P.** A Textbook of Translation. – New York : Prentice Hall, 1988. – 292 p.
8. **Nord C.** Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis. – Amsterdam ; New York : Rodopi, 2005. – 250 p.
9. **PACTE Research Group.** Building a Translation Competence Model / J. Beeby [et al.]. – 2003.
10. **Rothwell A., Moorkens J., Svoboda T.** Training in translation tools and technologies: Findings of the EMT survey 2023 // *Computer Science*. – 2025. – 26 March. – DOI: 10.48550/arXiv.2503.22735.
11. **Vermeer H. J.** Skopos and Commission in Translational Action // *The Translation Studies Reader* / ed. by L. Venuti. – 3rd ed. – London : Routledge, 2012. – P. 191–202.

THE ROLE OF DAILY LANGUAGE HABITS IN ENGLISH IMPROVEMENT

Sevinch Qurbonova Xasan qizi
Chirchik State Pedagogical University

Annotatsiya: *Ushbu maqola kundalik til odatlari ingliz tilini o‘rganishni, ayniqsa o‘zbek o‘quvchilari uchun, sezilarli darajada yaxshilashi mumkinligini muhokama qiladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, kichik va muntazam amallar — qisqa matnlarni o‘qish, inglizcha audio tinglash, sodda suhbatlarni mashq qilish yoki mobil ilovalar orqali o‘rganish — o‘quvchilarga yangi so‘z va grammatikani tabiiy ravishda o‘zlashtirishga yordam beradi. Odat shakllantirish va ikkinchi tilni egallash nazariyalariga tayanib, maqola kundalik mashq avtomatlashtirishni*

kuchaytirishi, unutishni kamaytirishi va o‘rganuvchi motivatsiyasini oshirishini ta’kidlaydi. Xalqaro va o‘zbek olimlarining tadqiqotlari muntazam ravishda ingliz tiliga duch kelish xavotirni kamaytirishi, gapirishdagi ishonchni mustahkamlashi va ona tilining salbiy ta’sirini pasaytirishini ko‘rsatadi. Maqolada, shuningdek, dars jarayonini qisqa kundalik inglizcha mashg‘ulotlar bilan birlashtirish o‘rganishni yanada yoqimli va samarali qilishi qayd etiladi. Xulosa sifatida, maqola kundalik til odatlari uzoq muddatli ingliz tilida ravonlikka erishishda sodda, ammo kuchli strategiya ekanini va bu odatlar o‘qituvchilar, o‘quvchilar hamda ta’lim muassasalari tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi lozimligini ta’kidlaydi.

***Kalit so‘zlari**: ingliz tilini o‘rganish, kundalik odatlar, o‘zbek o‘rganuvchilari, odat shakllanishi, motivatsiya, ikkinchi tilni o‘rganish, mikroo‘rganish*

***Аннотация:** В данной статье рассматривается роль ежедневных языковых привычек в процессе изучения английского языка, особенно среди узбекских учащихся. Автор подчёркивает, что небольшие, но регулярные действия — чтение коротких текстов, прослушивание англоязычных материалов, ежедневная разговорная практика и работа с мобильными приложениями — помогают усваивать новые слова и грамматику естественным образом. Теоретическая основа исследования опирается на концепции формирования привычек и теории усвоения второго языка. Согласно этим подходам, ежедневное повторение способствует лучшему запоминанию, снижает утомляемость и повышает мотивацию учащихся.Анализ международных и узбекских исследований показывает, что постоянное использование английского языка уменьшает тревожность, укрепляет уверенность в говорении и снижает негативное влияние родного языка. В статье уделяется вниманих привычек является простым, эффективным и долгосрочным методом повышения уровня владения английским языком среди обучающихся Узбекистана.*

Ключевые слова: *изучение английского языка; ежедневные языковые привычки; узбекские обучающиеся; формирование привычек; мотивация; освоение второго языка; микрообучение*

Abstract*: This article discusses how daily language habits can significantly improve English learning, especially for Uzbek students. The study explains that small, consistent actions—such as reading short texts, listening to English audio, practicing simple conversations, or using mobile learning apps—help students learn new words and grammar naturally. By referring to theories of habit formation and second language acquisition, the article highlights that daily practice builds automaticity, reduces forgetfulness, and increases learner motivation. Research from both international and Uzbek scholars shows that regular exposure to English lowers anxiety, strengthens speaking confidence, and decreases negative influence from the mother tongue. The article also emphasizes that combining classroom lessons with short daily English tasks makes learning more enjoyable and effective. It concludes that daily language routines are a simple yet powerful strategy for achieving long-term English fluency and should be encouraged by teachers, students, and educational institutions.*

Keywords: *English learning, daily habits, Uzbek learners, habit formation, motivation, second language acquisition, microlearning.*

Introduction: English has emerged as a vital instrument for academic, professional, and cultural exchange in the age of globalisation, in addition to being the language of international communication. As a result, researchers and educators worldwide have given English language instruction and learning a great deal of attention. Many students still struggle to become fluent in English, even with the increasing availability of training programs, technology, and English courses. Establishing regular language habits is one of the best yet frequently overlooked solutions. Learning English naturally is facilitated by establishing a regular exposure schedule that includes speaking, reading, writing, and listening. According to psychologists like James Clear (2018), habit formation is essential to sustaining

long-term discipline and motivation. Small but consistent efforts over time turn learning into a lifestyle, in contrast to short-term intensive study. Based on both international and Uzbek research findings, this article examines how daily routines aid in the development of English proficiency and offers helpful advice for educators and students.

Theoretical Background: Behavioural psychology is the source of habit formation theory, which postulates that repeated behaviours in predictable situations eventually turn into reflexive reactions. A new behaviour takes around 66 days to become habitual, according to Lally et al. (2010). In terms of language learning, this implies that students are more likely to maintain motivation and proficiency if they incorporate English into their everyday activities, such as reading English news, keeping a journal, or watching brief videos. Furthermore, frequent exposure to understandable input promotes natural language acquisition, according to Stephen Krashen's Input Hypothesis (1982). This theory supports the daily engagement principle, which states that learners pick up new vocabulary and grammar more easily the more they come across relevant English-language content in their daily lives. The notion that regular, small-scale exposure is more beneficial than intermittent, intense study sessions is supported by these theoretical stances.

Literature Review: According to recent studies, learners' engagement and results are greatly enhanced by tiny, regular habits. Students who completed short, structured English assignments every day for just one week showed a greater sense of self-discipline, according to Stones (2023) in "The 7-Day Challenge: Taking Steps Towards a Learning Habit." The study discovered that short-term objectives and repetition make learning English a habit, which lessens the stress that comes with language study. Similarly, Agrawal et al. (2023) investigated how digital interventions helped English language learners develop their study habits. The authors discovered that daily reading enhanced vocabulary, comprehension, and self-efficacy through a 100-day reading challenge using a mobile application. The

most startling finding was that a large number of participants kept reading in English after the study was over, indicating that routines can endure longer than formal programs. In her study, "The Influence of Listening Habits of English Songs Towards Vocabulary Mastery," Zulianti (2009) demonstrated that engaging in enjoyable activities like watching films or listening to English music has a quantifiable impact on vocabulary retention. This suggests that not every daily routine needs to be academic in nature; fun, informal activities can just as effectively aid in language development. Numerous academics from the Uzbek context have investigated the ways in which learning English is influenced by one's native tongue. The study "The Influence of Uzbek on English Language Learning Among Uzbek Speakers" was conducted by Murtazoyevich in 2025. According to the study, learners frequently fail to master pronunciation and syntax due to phonetic, grammatical, and lexical interference. It has been demonstrated that consistent practice with an emphasis on sentence construction, pronunciation drills, and exposure to real materials lessens these challenges. Similarly, in their article "Challenges Faced by Uzbek Students in Learning English as a Second Language," Boymurodova and Azamatova (2025) noted psychological and motivational obstacles like anxiety, low self-esteem, and little exposure to English. According to their findings, learners can overcome fear and become more consistent by developing daily, pleasurable learning habits like journaling, reading brief English articles, or interacting in English online. Shomurodova (2024) and other Uzbek educators have highlighted the value of self-regulated practice and daily microlearning in enhancing language proficiency, particularly for secondary and university students.

Discussion: The combined results of Uzbek and international research show that emotional involvement and habitual exposure are closely related to language development. Through daily routines, students can establish an environment outside of the classroom where they can absorb new words, sentence structures, and pronunciation in authentic settings. Because of the substantial structural differences

between Uzbek and English, this idea is especially crucial for Uzbek learners. Because Uzbek is syllable-timed and English is stress-timed, there are difficulties with pronunciation and rhythm. Learners can lessen native-language interference and become accustomed to the rhythm of English speech with regular daily speaking and listening practice. Additionally, habit-based learning fosters psychological fortitude. According to Boymurodova and Azamatova (2025), little daily victories boost confidence and lessen anxiety. Students experience progress when they successfully finish easy assignments, like learning five new words or summarising a brief article, which boosts their motivation. This feeling of accomplishment can start a positive feedback loop that motivates more daily participation. Technology-assisted habit formation is another crucial factor. Digital tools, such as mobile apps (Duolingo, BBC Learning English, Anki), can remind learners to complete daily practice, track progress, and provide personalized feedback. Agrawal et al. (2023) claim that these kinds of interventions not only increase consistency in learning but also turn it from a chore into a fun challenge.

Pedagogical Implications: Teachers can close the gap between formal learning and independent practice by incorporating everyday language habits into their lessons. It is advised to use the following tactics:

- **Microlearning tasks:** Give students quick, everyday assignments like translating brief dialogues, watching a one-minute video, or writing a sentence using new words.
- **Habit trackers:** Motivate students to log their daily English-language activities in journals or on mobile applications.
- **Cultural immersion:** Help students make the connection between English and their own culture by promoting English-language reading and listening materials that are relevant to Uzbek and international contexts.
- **Peer learning:** Establish "English challenge weeks" or chat groups where students can only speak English.

- **Self-reflection and feedback:** Request that students consider their learning challenges and progress once a week.

By incorporating daily pronunciation practice and pattern drills that concentrate on challenging sound contrasts (such as //, //, /v/, /w/) and preposition usage, teachers can also counteract interference from the Uzbek language. This contextualised method guarantees that everyday routines not only increase exposure but also focus on the areas that Uzbek learners struggle with the most.

Conclusion: The development of daily language habits is one of the most powerful yet underused strategies in English learning. Consistent practice builds automaticity, improves retention, and strengthens learners' confidence. The reviewed studies - both international and Uzbek—confirm that daily routines, whether academic or informal, contribute to natural language acquisition and long-term improvement. For Uzbek learners, daily habits play an even more essential role because they address linguistic interference, psychological barriers, and limited exposure. Combining structured classroom learning with personalized, enjoyable daily activities can lead to greater fluency and motivation. Ultimately, English proficiency is not achieved overnight but cultivated through steady, meaningful, and habitual engagement.

References

1. Agrawal K., Pratap A., Sharma R. Digital interventions and habit formation in educational technology // *arXiv preprint* [Elektron resurs]. – 2023. – Rejim: https://arxiv.org/abs/2310.10850
2. Boymurodova F. Z., Azamatova M. I. Challenges faced by Uzbek students in learning English as a second language // *Obrazovanie, nauka i innovatsionnye idei v mire*. – 2025. – Vol. 68, № 3. – P. 90–97. – [Elektron resurs]. – Rejim: https://scientific-jl.com/obr/article/view/10724
3. Lally P., van Jaarsveld C. H. M., Potts H. W. W., Wardle J. How are habits formed: modelling habit formation in the real world // *European Journal of Social Psychology*. – 2010. – Vol. 40, № 6. – P. 998–1009.

4. Murtazoyevich J. The influence of Uzbek on English language learning among Uzbek speakers // *Ustozlar uchun*. – 2025. – Vol. 69, № 1. – P. 40–46. – [Elektron resurs]. – Rejim: https://scientific-jl.com/uuc/article/view/7399
5. Shomurodova G. Developing self-regulated learning habits in Uzbek EFL classrooms // *Tashkent State Pedagogical University Journal*. – 2024. – Vol. 12, № 2. – P. 55–63.
6. Stones T. The 7-day challenge: taking steps towards a learning habit // *Studies in Self-Access Learning Journal*. – 2023. – Vol. 14, № 2. – [Elektron resurs]. – Rejim: https://sisaljournal.org/archives/vol14/jun23/stones/
7. Zulianti L. The influence of listening habits of English songs toward vocabulary mastery [Elektron resurs]. – 2009. – Rejim: https://www.researchgate.net/publication/323263109_The_Influence_Of_Listening_Habits_Of_English_Songs_Toward_Vocabulary_Mastery
8. Clear J. *Atomic Habits: An Easy & Proven Way to Build Good Habits and Break Bad Ones*. – New York: Penguin, 2018.
9. Krashen S. D. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. – Oxford: Pergamon Press, 1982.
10. Nation I. S. P. *Learning Vocabulary in Another Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
11. Schmitt N. *Researching Vocabulary: A Vocabulary Research Manual*. – London: Palgrave Macmillan, 2010.
12. Oxford R. *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. – Boston: Heinle & Heinle, 1990.
13. Larsen-Freeman D., Anderson M. *Techniques and Principles in Language Teaching*. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2011.

I GURUH ELEMENTLARINI INTERAKTIV METODLAR ORQALI O’RGANISH USULLARI

Jumaboyev Berdax Aytbayevich
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
Sherimmatova Sarvinoz Rasul qizi
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada anorganik kimyoning I guruh elementlarini interaktiv metodlar asosida o‘qitishning samarali yo‘llari yoritilgan. Interaktiv yondashuv o‘quvchilarning faolligini oshirish, jarayonda ishtirokini kuchaytirish, mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi ta’kidlangan.*

Kalit so‘zlar: *I guruh elementlari, interaktiv metodlar, ishqoriy metalllar, kimyo ta’limi, virtual laboratoriya, klaster, Venn diagrammasi.*

Аннотация: *В данной статье освещены эффективные способы обучения элементам I группы неорганической химии на основе интерактивных методов. Отмечается, что интерактивный подход служит повышению активности учащихся, усилению их участия в процессе, развитию навыков самостоятельного мышления и анализа.*

Ключевые слова: *элементы I группы, интерактивные методы, щелочные металлы, химическое образование, виртуальная лаборатория, кластер, диаграмма Венна.*

Abstract: *This article highlights effective ways of teaching Group I elements of inorganic chemistry based on interactive methods. It is noted that the interactive approach serves to increase the activity of students, strengthen their participation in the process, and develop independent thinking and analytical skills.*

Keywords: *Group I elements, interactive methods, alkali metals, chemistry education, virtual laboratory, cluster, Venn diagram.*

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, oliy ta’lim muassasalarining keng ko‘lamli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3775-son, 2018 yil 5 iyuldagi "“Oliy o‘quv yurtlarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilishi to‘g‘risida”gi PQ-3839 son Qarorida, 2020 yil 27 fevraldagi “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-son qarorlarida ta’lim, 2020 yil 23 sentyabrdagi yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son qonuni, fan-fan va ishlab chiqarish uyg‘unligini ta’minlash orqali ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda ushbu faoliyatga oid boshqa hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ma’lum darajada xizmat qiladi [1-2].

Kimyo ta’limida I guruh elementlarini interaktiv metodlar orqali o‘rgatish dars jarayonining samaradorligini oshiradi. Interaktiv metodlar o‘quvchilarni faol fikrlashga, solishtirishga, tahlil qilishga va izlanishga yo‘naltiradi. Ishqoriy metalllarning xossalari, reaksiyaga kirishish qobiliyati va qo‘llanilishi murakkab bo‘lgani uchun ushbu mavzuni zamonaviy metodlar asosida o‘qitish katta natija beradi.

Asosiy qism

1. I guruh elementlarini o‘qitishda interaktiv metodlarning o‘rni.

I guruh elementlarini o‘rganishda interaktiv metodlardan foydalanish, o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otadi. Ular laboratoriya tajribalarini xavfsiz, virtual

shaklda kuzatishlari, modellar yaratishlari va reaksiyalarni tahlil qilishlari mumkin. Interaktiv metodlar quyidagi afzalliklarni beradi:

— o‘quv jarayonini faollashtiradi;

— murakkab tushunchalarni sodda va aniq ko‘rsatadi;

— o‘quvchilarda mustaqil ishlash kompetensiyasini rivojlantiradi.

2. Klaster metodi orqali o‘qitish

Klaster metodi o‘quvchilarga I guruh elementlari haqida mavjud bilimlarini tizimlashtirish imkonini beradi. Ular markaziy tushuncha sifatida 'Ishqoriy metalllarni oladilar va uning atrofida atom tuzilishi, fizik xossalar, kimyoviy xossalar, tabiatdagi holati va qo‘llanilishi kabi yo‘nalishlarni klaster shaklida chizadilar [3].

3. Venn diagrammasi yordamida taqqoslash

Litiy, natriy va kaliyning fizik va kimyoviy xossalarini solishtirish Venn diagrammasi orqali sodda va tushunarli tarzda o‘tkaziladi. O‘quvchilar o‘xshash va farqli jihatlarni mustaqil aniqlaydilar.

4. Virtual laboratoriyada o‘qitish

PhET, ChemCollective kabi platformalarda natriy va kaliyning suv bilan reaksiyasi, oksidlanish jarayoni, gidroksid hosil bo‘lishi kabi tajribalar xavfsiz va aniq modellashtiriladi. Bu metod real tajribalarga yaqin natija beradi [6].

5. Insert metodi bo‘yicha mustaqil o‘rganish

Insert metodi matn bilan ishlashni faollashtiradi. O‘quvchilar matndagi ma’lumotlarni:

V — bilganlar,

+ — yangi ma’lumot,

– — tushunarsiz,

? — qo‘shimcha izoh talab qiladi kabi belgilar bilan ajratadilar.

6. Loyiha metodi orqali o‘quvchilar faoliyatini rivojlantirish

“Litiy batareyalar”, “Natriyning biologik ahamiyati”, “Kaliy tuzlarining qishloq xo‘jaligidagi o‘rni” kabi loyihalar o‘quvchilarning izlanish olib borish, ma’lumot yig‘ish va taqdimot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

7. I guruh elementlariga mos interaktiv metodlarni tanlash mezonlari

Interaktiv metod tanlashda quyidagilar hisobga olinishi zarur:

elementlarning faollik darajasi;

tajribalarni bevosita bajarish imkoniyati yoki cheklovi;

o‘quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasi;

laboratoriya sharoiti.

Masalan, natriy va kaliy bilan tajribalar ko‘pincha virtual yoki video-tajriba shaklida berilishi maqsadga muvofiq [4].

8. “Klaster” metodi orqali I guruh elementlarini o‘rganish

Klaster metodi orqali I guruh elementlari quyidagi yo‘nalishlarda tahlil qilinadi:

atom tuzilishi;

fizik xossalari;

kimyoviy faolligi;

tabiatda uchrashi;

qo‘llanilish sohalari.

Bu metod:

elementlar o‘xshashligi va farqlarini aniqlashga;

sabab–oqibat bog‘liqligini tushunishga yordam beradi.

9. “Jadval va taqqoslash” interaktiv usuli

O‘quvchilarga quyidagi ko‘rinishda jadval to‘ldirish topshiriladi:

Element

Atom radiusi

Faollik

Suv bilan reaksiyasi

Qo‘llanilishi

Bu usul:

tahliliy fikrlashni rivojlantiradi;

elementlar faolligining pastdan yuqoriga ortishini yodda saqlashni osonlashtiradi.

10. “Rolga kirish (role-play)” metodi

O‘quvchilar guruhlarga bo‘linib, har biri bitta element rolini bajaradi (masalan: “Men – Natriy”).

Har bir “element”:

o‘z xossalarini himoya qiladi;

qaysi sohada ishlatilishini tushuntiradi;

xavfli tomonlarini bayon qiladi.

Bu metod:

kommunikativ kompetensiyani;

ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

11. Raqamli vositalar va mobil ilovalardan foydalanish

I guruh elementlarini o‘rganishda quyidagilar samarali:

interaktiv davriy jadval ilovalari;

3D atom modellari;

qisqa animatsion videolar.

Bu vositalar:

mavzuni tez va tushunarli o‘zlashtirishga;

mustaqil ta’limni tashkil etishga yordam beradi.

12. Interaktiv metodlar orqali baholash

Baholash quyidagi usullar bilan olib borilishi mumkin:

onlayn testlar;

QR-kodli savollar;

loyiha ishlari;

og‘zaki mini-taqdimotlar.

Bu esa baholashni:

adolatli;

shaffof;

qiziqarli qiladi [5].

Xulosa

I guruh elementlarini interaktiv metodlar asosida o‘qitish o‘quvchilarda chuqur bilim hosil bo‘lishiga, ularda kimyoviy jarayonlarni tahlil qilish, solishtirish, mustaqil izlanish kabi kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Interaktiv metodlar darsni qiziqarli va samarali tashkil etishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining** 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–4947-son Farmoni.
2. **O‘zbekiston Respublikasining** 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ–637-sonli Qonuni.
3. **Ziyomuxamedov B.** Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent, 2019.
4. **Karimov B.** Anorganik kimyo o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2020.
5. **PhET Interactive Simulations.** – University of Colorado Boulder. – Elektron resurs. – Murojaat manzili: https://phet.colorado.edu (murojaat sanasi ko‘rsatilishi tavsiya etiladi).
6. **ChemCollective Virtual Labs.** – Elektron resurs. – Murojaat manzili: https://chemcollective.org (murojaat sanasi ko‘rsatilishi tavsiya etiladi).

UMUMIY O‘RTA TA’LIMDA ASTRONOMIYA FANINI O‘QITISHDA MATEMATIKA, GEOGRAFIYA VA INFORMATIKA FANLARI BILAN INTEGRATSIYA QILISH IMKONIYATLARI

Xudoyqulova Sabina Ulug’bek qizi

Navoiy Davlat Universiteti

Kamalova Dilnavoz Ixtiyorovna

Navoiy Davlat Universiteti

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy maqolada astronomiya ta'limida mashg'ulotlararo integratsiya va innovatsion metodlardan foydalanishning samaradorligi yoritilgan. Ta'lim jarayonida integrativ yondashuvlarni qo'llash orqali o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, tahliliy fikrlash, kuzatish va modellashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishning metodik asoslari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Astronomik o'lchov birliklarining amaliy qo'llanilishi, tarixiy ilmiy manbalar asosida Yer shakli va hajmini aniqlash tajribalarini o'quv jarayoniga tatbiq etish, shuningdek, zamonaviy raqamli dasturlar orqali virtual kuzatuvlarni tashkil etish usullari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *integratsiya, fizika, matematika, geografiya, informatika, Kepler qonuni, o'lchov birliklar, Eratosfen Ptolomey Xaritalar, stellarium*

Abstract: *This scientific article highlights the effectiveness of cross-curricular integration and the use of innovative methods in astronomy education. The methodological foundations of the formation of a scientific worldview in students, the development of analytical thinking, observation and modeling skills through the use of integrative approaches in the educational process are scientifically substantiated. The practical application of astronomical units of measurement, the application of experiments to determine the shape and size of the Earth based on historical scientific sources in the educational process, as well as methods for organizing virtual observations using modern digital programs are highlighted.*

Keywords: *integration, physics, mathematics, geography, computer science, Kepler's law, units of measurement, Eratosthenes Ptolemy Maps, stellarium*

Аннотация: *В данной научной статье рассматривается эффективность межпредметной интеграции и использования инновационных методов в обучении астрономии. Научно обоснованы методические основы формирования научного мировоззрения учащихся, развития аналитического мышления, навыков наблюдения и моделирования посредством использования интегративных подходов в образовательном*

процессе. Освещены практическое применение астрономических единиц измерения, применение экспериментов по определению формы и размеров Земли на основе исторических научных источников в образовательном процессе, а также методы организации виртуальных наблюдений с использованием современных цифровых программ.

Ключевые слова: *интеграция, физика, математика, география, информатика, закон Кеплера, единицы измерения, карты Эратосфена и Птолемея, стеллариум*

Zamonaviy ta’lim tizimi fanlararo integratsiyaga asoslanib, o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kompleks shakllantirishni talab qiladi. Ayniqsa, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida astronomiya fanini o‘qitishda matematika, geografiya va informatika fanlari bilan integratsiyalashgan yondashuv o‘quvchilarda ilmiy tafakkur, tahliliy fikrlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Ushbu maqolada astronomiya fanining Astronomik o‘lchov birliklari mavzusi matematika bilan, Eratosfen va Ptolemey xaritalari geografiya bilan, Stellarium astronomik dasturidan foydalanish esa informatika fani bilan bog‘liq ravishda metodik yoritiladi.

Astronomiyada masofa, burchak, vaqt va yorug‘lik kuchini o‘lchashda maxsus birliklardan foydalaniladi. Bu birliklarni o‘rgatishda matematika fanining trigonometriya, geometriya, logarifm, proporsiya va miqdorlarni taqqoslash kabi bo‘limlariga tayaniladi.

Asosiy astronomik o‘lchov birliklari:

- **Burchak birliklari**: Gradus (°), daqiqa (‘), soniya (“).
- **Masofa birliklari**: Astronomik birlik (AU), Yoritilgan yil (ly), Parsek (pc).
- **Yoritilish birliklari**: Yulduz kattaligi, fotometrik birliklar.

Masalan, Yer–Quyosh masofasini o‘rganishda 1 astronomik birlik (1 AU ≈ 150 mln km) tushunchasini tushuntirishda matematika fanidagi proporsional nisbat, darajali sonlar va ilmiy yozuv (mantissa) ishlatiladi. Yulduzlarning osmondagi

ko‘rinma joylashuvini aniqlashda trigonometriya formulalaridan foydalaniladi. Parallaks burchagini o‘lchash orqali yulduz masofasini hisoblashda:

$$d = \frac{1}{p}$$

formula qo‘llaniladi (bu yerda **d** — parsekda masofa, **p** — parallaks burchagi sekundlarda). Bu yerda teskari proporsiya va funksional bog‘lanish tushunchalari matematika bilan mustahkam integratsiyani ko‘rsatadi.

O‘quvchilarda amaliy ko‘nikma hosil qilish uchun quyidagi metodik yondashuv samarali:

- Masofa birliklarini kilometr, metr va astronomik birliklarda taqqoslash;
- Trigonometriyadan foydalanib Oy masofasini hisoblash;
- Burchak birliklarini gradusdan radianlarga o‘tkazish mashqlari;
- Ilmiy yozuv va logarifmik miqyoslarda yulduz yorqinligini hisoblash.

Geografiya fanining tarixiy rivoji astronomiya bilan bevosita bog‘liq. Yerning shakli, kattaligi va xaritani yaratish jarayonida astronomik kuzatishlar hal qiluvchi rol o‘ynagan. Eratosfen va Ptolemey ilmiy merosi — fanlararo integratsiyaning eng yorqin namunalaridan biridir.

Eratosfen miloddan avvalgi III asrda Yer shar shaklida ekanligini isbotlab, uning radiusi va perimetrini hisoblab chiqdi. U quyoshning zenitdagi holatini kuzatib, Syena va Aleksandriya shaharlaridagi soyalar uzunligini solishtirish orqali ilg‘or astronomik-geografik hisob-kitobni amalga oshirdi.

U Yer radiusini quyidagi formula orqali hisoblagan:

$$R = \frac{D}{360^o}\,\theta$$

Bu yerda **D** — ikki shahar orasidagi masofa, **θ** — burchak farqi (7.2°). Bu hisoblash usuli matematika (proporsiya) va geografiya (masofa, joylashuv) fanlarini astronomiya bilan bog‘lash imkonini beradi.

Ptolemey geografik koordinatalar — kenglik va uzunlik tushunchalarini ishlab chiqqan bo‘lib, bu astronomiyadagi osmon shari koordinatalari (rektatsiya, deklinatsiya) bilan aynan mos keladi. Bu integratsiya quyidagi metodik yondashuvlarda qo‘llaniladi:

- Globus va osmon sferasidagi koordinatalarni taqqoslash;
- Kenglik-ni deklinatsiya, uzunlik-ni rektatsiya bilan solishtirish;
- Geografik haritalarni astronomik xaritalar bilan integratsiya qilish.

Stellarium dasturining imkoniyatlari:

Yulduzlar joylashuvi, sayyoralar harakati, tutilishlar va yulduz turkumlarini vizual kuzatish

O‘tmish va kelajakdagi astronomik hodisalarni modellashtirish

Geografik joylashuvga mos osmon manzarasini ko‘rsatish

Fokuslash, koordinatalar, burchak masofasi, vaqti-vaqti bilan hodisalarni qayd etish

Zamonaviy ta’lim jarayonida astronomiyani informatika fani bilan integratsiya qilish axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali amalga oshiriladi. Eng qulay vositalardan biri — **Stellarium** virtual planetariy dasturidir.

Informatika bilan integratsiya metodikasi:

- **Dasturiy interfeysni o‘rganish** — menyular, sozlamalar, vaqt va koordinata kiritish.
- **Astronomik koordinatalarni tushunish** — 3D koordinatalar, kartografik tizimlar.

- **Kuzatuv jurnallarini yaratish** — Excel yoki Google Sheets orqali hisob-kitoblarni qayd etish.
- **Multimedia taqdimotlar yaratish** — PowerPoint, Canva orqali astronomik kuzatish taqdimotlari.
- **Kodlash va modellashtirish** — Stellarium API orqali Python dasturlash asosida simulyatsiyalar.

Stellarium astronomik dasturidan foydalanish o‘quvchilarda nafaqat astronomiya bilimlarini chuqurlashtiradi, balki axborot madaniyati, raqamli savodxonlik va ijodkorlik ko‘nikmalarini ham shakllantiradi

Astronomiya fanini umumiy o‘rta ta’limda o‘qitish jarayonida fanlararo integratsiyadan foydalanish samaradorlikni oshiradi, o‘quvchilarda fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash, ilmiy tafakkur va amaliy ko‘nikmalarni shakllantiradi. Astronomik o‘lchov birliklari matematik hisob-kitoblar bilan, Eratosfen va Ptolemey ilmiy ishlari geografiya bilan, Stellarium dasturi esa informatika fani bilan mukammal integratsiyalanadi. Bu yondashuv o‘quvchilarda ilmiy qarash, tahliliy fikrlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev, A., Sodiqov, X. *Astronomiya asoslari.* — Toshkent: O‘qituvchi, 2020. — 256 b.
2. Xayitov, M. A., & Tursunov, S. *Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida astronomiya va geografiya fanlarini integratsiyalash metodikasi.* — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — 184 b.
3. Chaisson, E., & McMillan, S. *Astronomy Today.* — 9th Edition. — Pearson Education, 2018. — 800 p.
4. Stellarium User Guide. — Official documentation of Stellarium Software. — Version 0.22 — Stellarium.org, 2023.

5. National Geographic Society. *The History of Eratosthenes and Ptolemy's Geographical Mapping.* — Washington, 2019.

YANGI DAVR – YANGI IMKONIYATLAR SARI

Xushnazarova Sevinch Norqo‘chqor qizi
O‘zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada material tayyorlashda jurnalistika sohasidagi o‘zgarishlar, sohani rivojlantirish shu bilan birga, jurnalistga kerak bo‘ladigan tamoyillar, element va ijod haqida, kreativlik, jurnalistik mahorat haqida so‘z boradi. Maqolada milliy hamda xorij jurnalistikasi o'zaro taqqoslanib, tadqiqotchi tomonidan chuqur tahliliy o'rganish ishi olib borilgan. Shu bilan birga journalist faoliyatida boshqa tamoyillar ham zarurligi aytiladi.*

Kalit so‘zlar: *jurnalistika, kreativlik, namoyish formati, jurnalist, ma'naviyat va ma'rifat*

Аннотация: *В этой статье говорится о принципах, элементах и творческих способностях, креативности и журналистских навыках, которые необходимы журналисту при подготовке материала. Были сопоставлены отечественная и зарубежная журналистика, а также проведено углубленное аналитическое исследование. В то же время говорится, что в деятельности журналиста необходимы иные принципы.*

Ключевые слова: *журналистика, творчество, формат шоу, журналист, духовность и просветительство.*

Annotation: *This article discusses the principles, elements and creativity that a journalist needs when preparing material, about creativity, journalistic skills. National and foreign journalism is compared, and an in-depth analytical study is conducted by the researcher. At the same time, it is said that other principles are also necessary in the work of a journalist.*

Keywords: *journalism, television show, creativity, show format, journalist, spirituality and enlightenment*

Kirish. Axborot texnologiyalari tez sur’atlarda rivojlanayotgan bir davrda jurnalistika sohasi ham yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Bu esa o‘z navbatida jurnalistga nafaqat voqealarni yorituvchi, balki axborotni tahlil qiluvchi, jamiyatga yo‘naltiruvchi, kreativ g‘oyalarning tashabbuskori hamda targ‘ibotchisiga aylanish vazifalarini ham yuklayapti. Jamiyat zamonaviy jurnalistdan yangicha yondashuv, yuqori darajadagi ijodkorlik va kasbiy mahoratni kutyapti, kerak bo‘lsa kezi kelganda talab qilyapti.

Jurnalistika – ijodiy jarayon maydoni, jurnalist – ijodkor shaxs. Tarixga nazar tashlansa, qachon va qayerda bo‘lmasin, matbuot muayyan qarama-qarshiliklar olamida yashagan, faoliyat yuritgan. Ana shunday eng murakkab sharoitlarda ham jurnalistikani va jurnalistni ijodiy mahorat qutqargan. Xaloskor kuch – ijodiy mahoratda! So‘zdan qudratli kuch yo‘q. Munosabatlar, muloqotlar “changalzori”da eng to‘g‘ri yo‘lni topish ham, eng ma’qul yechim topish ham so‘zning zimmasiga tushadi. So‘z esa qalami o‘tkir, mahoratli ijodkor jurnalistga bo‘ysunadi, uning izmida, ilkida hayotbaxsh, jangovar qurolga aylanadi.

Bugun jurnalistika sohasiga yangi atamalar, yangi g‘oya va tashabbuslar kirib kelib, o‘rnashib olishga ham ulgurdi, desam mubolag‘a bo‘lmaydi, tabiiyki. Boisi, murakkab jurnalistik atamalarga ham o‘rganib boryapmiz. So‘nggi yillarda har sohaga birdek zarur bo‘lib kelayotgan “kreativ” tushunchasi jurnalistikada ham bo‘y ko‘rsatishga ulgurdi.

Kreativ jurnalistika sodda qilib tushuntirganda, yangicha, g‘oyalar va yuqori yondashuvlarga asoslangan, tomoshabin deymizmi, jamiyatning qatlamlari deymizmi, barchasiga birdek tushunarli bo ‘ladigan va yangicha jurnalistikadir.

Bugun kreativlik zamonaviy jurnalistikaning yuragi sanaladi. Biror voqeani oddiy tarzda yetkazish bilan auditoriyani jalb qilish qiyinlashgan. Chunki bugun o‘quvchi, tomoshabin yoki tinglovchi faqat axborot izlamaydi, balki u mazmunan chuqur, usluban jozibali va hissiyot uyg‘otuvchi materialni afzal ko‘radi. Kreativ

jurnalist esa mavzuga yangicha yondashadi, faktlarni noodatiy burchak ostidan yoritadi va har bir so‘zga o‘zgacha ruh baxsh etadi. Misol uchun, birgina ijtimoiy muammoni ko‘rsatishda ham jurnalist infografika, real hayotdan olingan qisqa lavhalar yoki interaktiv elementlar orqali uni auditoriyaga ta’sirli yetkazishi mumkin. Lekin kreativ yondashuv auditoriyani o‘ylashga, muammoni chuqurroq anglashga undaydi.

Globallashuv, raqamli transformatsiya va media iste’molchilarning ehtiyojlari o‘zgarayotgan bir sharoitda jurnalistikada ijodiy yondashuv, kreativ tafakkur va kasbiy mahorat tobora dolzarb masalalarga aylanmoqda. XXI asr jurnalistikasi endi faqat xabar yetkazuvchi emas, balki ijtimoiy ongni shakllantiruvchi, estetik ta’sir ko‘rsatuvchi vosita sifatida rivojlanmoqda. Bu jarayonda jurnalistning zamonaviy bilimlari bilan bir qatorda shaxsiy ijodkorligi, kreativ fikrlashi va professional kompetensiyasi hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Jurnalistikada ijod – bu eng kerakli unsurlardan sanaladi. Boshqa sohalarda ijodkorlik muhim bo‘lmasligi mumkin, ammo jurnalistikada bu g‘oyatda muhim sanaladi. Ijod – bu jurnalistik faoliyatda ruh va mazmundir. Har bir maqola, reportaj, lavha yoki intervyu ijodiy yondashuvni talab qiladi. Oddiy yangilikni ham ijodiy talqinda bayon etish jurnalistga o‘z auditoriyasi bilan hissiy aloqa o‘rnatish, tomoshabin yo o‘quvchining yodida bir umrga muhrlanish imkonini beradi.

Ijodkor jurnalist voqeani o‘z ko‘zi bilan ko‘rib, uni o‘quvchining qalbiga singdiradigan tarzda tasvirlaydi. Bu yerda til boyligi, uslubiy yondashuv, metaforalar, ifoda vositalari va badiiy tasvirlar muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, jurnalistning o‘z fikrini mustaqil ifoda eta olishi, g‘oyalarni yangicha shaklda taqdim etishi – uning ijodkorligidan dalolat beradi. Mualliflar Kovach va Rosenstiellar zamonaviy jurnalist raqamli savodxonlik, media dizayn, ijtimoiy tarmoqlarda kontent yaratish kabi zamonaviy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim, deya hisoblaydi. Va bu haqda birgalikda nashr qilingan “Jurnalistika elementlari: odamlar nimalardan boxabar bo‘lishi kerak va jamoatchilik nimalar kutmoqda” nomli kitobida ko‘plab fikrlarni aytib o‘tishgan.

Jurnalistikaning yana bir muhim poydevori – bu kasbiy mahoratdir. Har bir jurnalist asosiy jurnalistik mezonlarga – aniqlik, haqqoniylik, obyektivlik va tezkorlikka tayanishi zarur. Axborotni yig‘ish, tahlil qilish, ishonchli manbalardan foydalanish, faktlarni tekshirish va to‘g‘ri taqdim etish – bu jurnalistik mahorat ko‘nikmalaridir. Zamonaviy jurnalist multimediya vositalaridan ham mohirona foydalanishi kerak. Audio, video, foto, matn – bularning barchasi bir materialda uyg ‘unlashgan bo ‘lsa, u samaraliroq bo ‘ladi. Ayniqsa, raqamli platformalarda ishlayotgan jurnalistlardan tezkorlik va texnik ko‘nikmalar talab etiladi.

Bugungi jurnalist zamonaviy dunyoqarashga ega bo‘lishi kerak. U o‘z sohasi bilan bir qatorda tarix, falsafa, siyosat, madaniyat va texnologiya kabi yo‘nalishlarda ham ma’lumotlarga ega bo‘lishi lozim. Shuningdek, jurnalistning axloqiy pozitsiyasi, estetik didi va madaniyati uning yozgan materiallariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Yaqin yillardan beri o‘quvchilar sifatli kontentni qadrlashni boshladi, yaxshi yo u qadar malakali bo‘lmagan jurnalistning farqiga borishni o‘rgandi. Insonlarni avvalgidek oddiy ma‘lumotlar, tasvirlar bilan hayratlantirish bugun imkonsiz. Shuning uchun jurnalist doimiy o‘rganishda bo‘lishi, o‘z mahoratini oshirishi, yangi texnologiyalar va axborot vositalarini o‘zlashtirib borishi, bir so‘z bilan aytganda o‘zi ham jamiyat bilan bir to‘lqinda bo‘lishi zarur.

O‘zbekiston jurnalistikasiga nazar solsak, televizion madaniyat jurnalistikasida faol, madaniy va san’atga oid dasturlarni yartuvchi, olib boruvchi, ilmiy, publitsistik, tahliliy maqolalar muallifi, ijtimoiy tarmoqlarda ham faol faoliyat olib borayotgan, yurtimizning madaniy merosini targ‘ib qiluvchi materillar tayyorlovchi iqtidorli jurnalistlar talaygina. Jumladan, Beruniy Alimov, Shuhrat Hayitov, Abror Zohidov, Gulmira Musajonova, Elmira Rahmatullayeva, Nargiz Qosimova, Gulnora Nishonova, Sherzodxon Qudratxo‘jayev, Nozima Muratovalar va boshqa jurnalistlarni alohida e’tirof etsak bo‘ladi. Bularning O‘zbekiston jurnalistikasiga qo‘shayotgan hissasi tan olib aytish joizki, beqiyosdir.

Xorijda ham ko‘plab o‘z ishining ustasi bo‘lgan, professional jurnalistlar talaygina. Xususan, Christiane Amanpour CNNning bosh xalqaro muxbiri bo‘lib,

urush zonalari, siyosiy intervyular, xalqaro muammolarni yoritishda taniqlidir. U o‘zining “Amanpour” nomli intervyu dasturi bilan mashhur. Anderson Cooper esa CNNdagi eng mashhur yangiliklar boshlovchisi bo‘lib, siyosat, inson huquqlari va halokat zonalari haqida jonli reportajlari bilan dunyoga tanilgan. Bob Woodward AQSh tarixidagi eng katta siyosiy jurnalistik fosh etish — Watergate ishida ishtirok etgan. Shuningdek, tergov jurnalistikasining afsonasi, ko‘plab bestseller kitoblar muallifi hamdir.

Davlat manfaatlarining xilma-xilligi jurnalistlar faoliyatini yo‘naltiradi, ularning kasb odobi normalarini belgilab beradi. Shu ma’noda turli davlatlarda yashab ijod qilayotgan jurnalistlar o‘z faoliyatida xolislik, haqqoniylik prinsiplariga rioya qilishi murakkab kechadi. Boshqacha aytganda, ushbu prinsiplarga rioya qilish subyektiv omillar ommaviy axborot vositalari faoliyatiga ta ‘sir o‘tkazmay qolmaydi, albatta. Ya’ni, “jahon jurnalistikasi” tushunchasida ana shu ikki omil o‘zining musbat va manfiy manzaralari bilan ko‘zga tashlanib turadi.

O‘zbek jurnalistikasining taraqqiy etib borishi dunyo axborot maydonining globallashuvi davriga to‘g‘ri keldi va o‘zbek milliy jurnalistikasi globallashayotgan axborot maydonida o‘z o‘rni, ovozi va mavqeiga ega bo‘la bormoqda. Ichki va tashqi dunyodagi bunday o‘zgarishlar jurnalist shaxsini yanada yangi pog‘onalarga ko‘tarmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Kovach B., Rosenstiel T.** The Elements of Journalism: What News People Should Know and the Public Should Expect. – New York : Three Rivers Press, 2014.

2. **To‘xtayeva N.** Zamonaviy jurnalistikada kreativ yondashuvlar // *O‘zbekiston jurnalistikasi*. – 2021. – № 2.

3. **McNair B.** News and Journalism in the UK. – London : Routledge, 2009.

4. **Habermas J.** The Structural Transformation of the Public Sphere. – Cambridge (MA) : MIT Press, 2015.

AYOLLAR MIGRATSIYASINING IQTISODIY VA IJTIMOIY XUSUSIYATLARI: FARG`ONA VILOYATI MISOLIDA

Komilova Shaxlo Boxodirjonovna

FA tarix instituti tadqiqotchisi

***Annotatsiya**: Ushbu tezisda ayollar migratsiyasining tuzilishi, omillari, iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlari Farg'ona viloyati tajribasi asosida qisqacha tahlil qilinadi. Asosiy ma'lumotlar migratsiya jarayonlarida feminizatsiya tendensiyasining kuchayishi, migratsiya sabablarida iqtisodiy hamda ijtimoiy omillarning muhimligi, ayollar migratsiyasining oilalar muhitiga ko'rsatadigan ijtimoiy oqibatlarini tahlil qilishga qaratilgan.*

***Аннотация**: В данной статье проводится краткий анализ структуры, факторов и социально-экономических особенностей миграции женщин на примере Ферганской области. Основное внимание уделено изучению усиливающейся тенденции феминизации миграции, значимости экономических и социальных факторов в миграционных процессах, а также социальным последствиям миграции женщин для семейного окружения.*

***Abstract**: This thesis provides a brief analysis of the structure, driving factors, and socio-economic characteristics of women's migration based on the experience of Fergana region. The main focus is on examining the increasing trend of feminization in migration, the significance of economic and social factors in migration processes, and the social consequences of women's migration on family environments.*

***Kalit so'zlar**: Farg'ona viloyati, ayollar migratsiyasi, gender, femenizatsiya, ijtimoiy ta'sir, migratsiya siyosati.*

***Ключевые слова**: Ферганская область, миграция женщин, гендер, феминизация, социальное воздействие, миграционная политика.*

Keywords*: Fergana region, women's migration, gender, feminization, social impact, migration policy.*

Kirish. Aholi migratsiyasi hayotning barcha ijtimoiy-iqtisodiy jabhalariga istisnosiz ta'sir ko`rsatadigan global hodisadir. Bu hududlarning iqtisodiy salohiyati bilan chambarchas bog`liq bo`lib u ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni yaxshilashga yordam beradi yoki aksincha turg`unlik va tengsizlikni kuchaytiradi, kamsitish va iqtisodiy ekspulatatsiyaga yordam beradi.

Xalqaro Migratsiya Tashkilotining 2020 yil uchun ma'lumotlariga ko`ra, o`z tug`ilgan mamlakatidan boshqa davlatda yashovchi odamlarning umumiy soni 281 million kishi (dunyo aholisining 3,6 foizi) 1990 yilga nisbatan 128 millionga oshgan. Dunyo miqyosidagi mehnat muhojirlarining umumiy soni 169 million kishi, shundan 99 millioni erkaklar va 70 millioni ayollardir.[138]

Zamonaviy migratsiya tamoyillari ichida e'tiborga loyiq jihati bu - migratsiyaning feminizatsiyalashuvi hisoblanadi. Feminizatsiyalashuvning eng muhim tamoyili shuki, ayollar kuzatib boruvchi shaxs emas, tirikchilik vositalarining asosiy topuvchisi sifatida migratsiya qiladilar[139]**.**

Asosiy qism. Farg‘ona viloyati aholisi zich, qishloq xo‘jaligi va sanoat salohiyatiga ega hudud sifatida mahalliy va xalqaro migratsiya oqimlarida muhim o‘rin tutadi. So‘nggi yillarda Farg‘ona viloyati migratsiya jarayonlarida muhim o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Xususan, migratsiyaning jinsiy tarkibida ayollar ulushining ortib borishi, migratsiya manzillarining o‘zgarishi, rasmiy va norasmiy migratsiya jarayonlarining kengayishi shular jumlasidandir. Farg‘ona viloyatidan chiqayotgan ayollar migratsiyasi murakkab, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarni o‘z ichiga oluvchi jarayon hisoblanadi. So`nggi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlar

[138] Komilov.O. // Migratsiya sohasidagi global va mintaqaviy tendensiyalar, xalqaro pul o'tkazmalari va ularning milliy segmentdagi o'rni. Jamiyat va innovatsiyalar. 9/2021 C. 68-76

[139] Murtazayeva.R.H.O'zbekistonda millatlararo munosabatlar va tolerantlik.-Toshkent., "MUMTOZ SO'Z"2019. b.284

natijasida Farg‘ona viloyati ayollarining migratsiyasiga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida quyidagilarni asosiy omillar sifatida ko`rsatish mumkin.

- ish bilan ta’minlanganlik darajasining cheklanganligi, ayniqsa qishloq joylarida mehnat imkoniyatining yetishmasligi;
- oilaviy moliyaviy bosimlar, oila ehtiyojlarini ta’minlash zarurati;
- yoshlar orasida oilaviy va ijtimoiy maqomni yaxshilashga intilish;
- qo‘shimcha va yuqori daromad manbalari;
- xizmat ko‘rsatish va uy xo‘jaligi sohalarida ayollarga bo‘lgan talabning mavjudligi;

Bugungi tadqiqotlarga ko`ra migrant ayollarni shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin. Kattaroq guruhga erlari va bolalari bilan ishlash uchun yoki birga yashash uchun ketayotgan ayollarni kiritish mumkin. Kichik guruhga esa asosan ma’lumotga ega bo`lmagan, beva, kam malakali, ajrashgan yosh ayollarni kiritish mumkin. Bunday ayollar mustaqil ravishda migratsiya qiladi va ko`pincha og`ir va kam haq to`lanadigan ishlarni bajarib daromad topadilar. Bugungi kunda O`rta Osiyolik ayollar erlari bilan birga yoki ayrim hollarda o`zlari yolg`iz holda ham Rossiyaning turli hududlariga pul topish maqsadida safarga chiqmoqdalar. Rossiya Federatsiyasi Tashqi iqtisodiy rivojlanish va savdo vazirligi Butunrossiya tashqi iqtisodiy aloqalar ilmiy-tadqiqot instituti Xalqaro mehnat migratsiyasi sektori katta ilmiy xodimi D. V. Poletayevning 1999-yilgi tadqiqotlariga ko`ra, asosan yosh ayollar Rossiyaga ishlash uchun borishgan. Farg‘ona viloyati ayollari orasida nisbatan yosh va o‘rta yoshli ayollar migratsiya jarayonlarining asosiy ishtirokchilari hisoblanadi. Ular asosan xizmat ko‘rsatish, uy yumushlari, savdo va yengil sanoat sohalarida ishlash uchun borishadi. Farg‘ona ayollari migratsiyasi jarayonlari doimiy emas, ko‘pincha vaqtinchalik yoki qisqa muddatli ekanligi xam asosiy xususiyatlaridan biridir.

Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi taqdim etgan ochiq manbalardagi ma’lumotlarga ko`ra, ayni paytda 2,3 mln o`zbekistonlik horijda mehnat qilmoqda. Shulardan 568 492 nafari ayollardir. Bu borada ayniqsa vodiy viloyatlari yetakchilik

qilmoqda. Hozirda Andijon viloyatidan 48 ming, Namangan viloyatidan 11 ming, Farg`ona viloyatidan 30 ming ayollar migratsiyada. Sabablar esa aniqki, iqtisodiy asoslarga ega. Ayollarning migratsiyadan olgan daromadlari oilada iqtisodiy faoliyatning qo‘llab-quvvatlanishida, uy-joy va ta’lim xarajatlarini qoplanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, shu bilan birga oilada ijtimoiy rollar va gender majburiyatlarini qayta taqsimlanishiga xam sabab bo‘lmoqda. Ko‘p oilalarda erkaklar mehnat faoliyati kam daromadli bo‘lib oilani boqish ayollar zimmasiga tushgan, bu ayollarni migratsiyaga undaydigan asosiy omillardan biri bo`lib hisoblanadi. Hozirgi vaqtda O`zbekiston viloyat va shaharlaridan, shu jumladan Farg`ona viloyati aholisi xam nafaqat mehnatga layoqatli erkaklar, balki turli yoshdagi va ijtimoiy mavqega ega ayollar ham xorijga ishlash maqsadida borishlari odatiy holga aylanib ulgurdi. Maqsadi nafaqat pul topish, balki shaxsiy hayotni xam tartibga solishdir. Hatto ayollarga uy bekasi va farzandlar tarbiyachisi vazifasini yuklagan Sharq an’analari ham muhojir ayollarni to`xtata olmaydi, ba’zan bu ayollar yagona boquvchiga aylanadi. Migrant ayollar uylariga jo`natayotgan pullar butun bir oilani qashshoqlikdan qutqargan holda boqish va ta’minlash imkonini bermoqda. Muhojir ayollar uylariga ko`p miqdorda pul jo`natishlari tan olingan faktdir, garchi ular o`rtacha hisobda erkaklarga qaraganda kam pul topsalar ham.

Miratsiya jarayonlarida an’anaviy ravishda Rossiya Federatsiyasi muhim yo‘nalish bo‘lsada, so‘nggi yillarda Turkiya Respublikasi ayollarning asosiy manzillaridan biri sifatida ahamiyati ortib bormoqda. O`zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining 2017-yilgi tahliliy ma’lumotlaridan shu narsa ma’lumki so`nggi yillarda tashqi mehnat migrantlari orasida ayollarning miqdori ma’lum darajada oshishi Turkiya davlatiga borib ishlayotgan ayollar salmog`i sezilarli darajada oshib borayotgani bilan bog`liq. Turkiyaga boruvchi mehnat migrantlari orasida ayollar erkaklarga nisbatan ancha yuqori bo`lib, jami ayol migrantlarning 17,6 foizini tashkil etgan. Bu ko`rsatkichning so`nggi yillarda oshib borishiga mazkur davlatda mehnat faoliyatini yuritish nisbatan xafvsizligi, ish haqining yuqoriligidan tashqari, millatlar o`rtasidagi do`stona munosabat, umumiy

o`tmish, o`xshash urf-odatlar, yagona din va aqidalar kabi bir qator muhim jihatlar omil bo`lmoqda[140]**.** Ayollar Turkiya davlatiga asosan savdo va sayohat maqsadida ko`chib o`tmoqdalar. Tadqiqotlarimiz davomida Farg`ona viloyati tumanlaridan farqli ravishda Qo`qon shahrida ayollar asosan uy xizmatchisi va savdo sohasida Turkiyaga borib ishlayotganliklarini kuzatdik. So`rovnoma natijalariga ko`ra,buning sababini Turkiya til va mentalitet jihatidan O`rta Osiyoga juda yaqinligi bilan izohlashgan[141].

Jahon banki ma'lumotlariga ko`ra, 2020-yildan keyin 272 million xalqaro migrant ro`yxatga olingan bo`lsa, shuning 47,9 foizini (130 million) ayollar tashkil etgan. Markaziy va Janubiy Osiyo davlatlaridan muhojirlarning 49,4 foizi ayollardir. Ayollar orasida mehnat migrantlarining ko`payishi yoki kamayishi mamlakatdagi iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish bilan bog`liq bo`ladi. Kam daromadli davlatlardan tobora ko`proq ayollar oila boqish, pul ishlab topish uchun chetga ishlash uchun chiqadi. Hozirda O`zbekiston viloyatlarida migratsiya jarayonlari ayollar uchun boshqa davlatda ish topish imkoniyati hisoblanadi.[142]

Xulosa. Ayollar orasida migrantlarning ko`payishi yoki kamayishi mamlakatdagi iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish bilan bog`liq bo`ladi. Kam daromadli davlatlardan tobora ko`proq ayollar oila boqish, pul ishlab topish uchun chetga ishlash uchun boradi. Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, so`nggi yillarda O`zbekistonda tashqi migratsiyasining jadallashuvi davr talabi bo`lib, mehnat bozori muvozanatini ta'minlovchi sog`lom iqtisodiyot sharoitida bu tabiiy hol hisoblanadi.

Ushbu migratsiya jarayonlari ayollarning huquqiy savodxonligi, moliyaviy savodxonligi oshishiga sabab bo`lmoqda. Hozirda ayollarda chetda ishlab pul topish masalasiga odatiy hol deb qarash boshlangan. Chunki axborotchilarni bergan

[140] Abduraxmonova G.Q. Muxitdinov E.M. // Aholini ish bilan bandligini oshirishda tashqi mehnat migratsiyasining ahamiyati.“ Iqtisodiyot va innovatsiyon texnologiyalar” ilmiy electron jurnali. Iyul-avgust 4/ 2018yil.

[141] Dala yozuvlari. Qo`qon shahri. 2025-yil,avgust.

[142] O`zbekistonda-ayollar-mehnat-migratsiyasining-ijtimoiy-oqibatlari. Internet materiallari. 11.02.2022 https://fayllar.org/

ma’lumotlariga ko`ra, ular migratsiyada topgan pullariga oilaviy marosimlarini ko`ngildagiday o`tkazishadi. Oilaviy maqsadlarga bir necha o`n yillarda emas, balki bir, ikki yilda erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. **Комилов О.** Миграция соҳасидаги глобал ва минтақавий тенденциялар, халқаро пул ўтказмалари ва уларнинг миллий сегментдаги ўрни // *Жамият ва инновациялар*. – 2021. – № 9. – Б. 68–76.
2. **Муртазаева Р. Ҳ.** Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар ва толерантлик. – Тошкент: «Мумтоз сўз», 2019. – 284 б.
3. **Абдурахмонова Г. Қ., Мухитдинов Э. М.** Аҳолини иш билан бандлигини оширишда ташқи меҳнат миграциясининг аҳамияти // *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар* илмий электрон журнали. – 2018. – № 4 (июль–август). – Электрон ресурс.
4. **Дала ёзувлари.** Қўқон шаҳри. – 2025 йил, август.
5. **Ўзбекистонда аёллар меҳнат миграциясининг ижтимоий оқибатлари.** – Электрон ресурс. – Кириш режими: https://fayllar.org/ (мурожаат санаси: 11.02.2022).
6. **Каланов К.** Ўзбекистонда миграция жараёнларининг хусусиятлари // *Фуқаролик жамияти ва XXI асрда ижтимоий тараққиёт*. – Олмаота, 2008. – 440 б.

TRANSFER AND INTERFERENCE PHENOMENA IN CONTRASTIVE LINGUISTICS

Niyozova Shoira Toirovna

Head of the Department for Coordination of

International Education Programs

Annotation:

This article explores the concepts of transfer and interference within the framework of contrastive linguistics. Transfer is examined as the positive influence of a speaker's native language on the acquisition of a second language, facilitating learning by applying familiar structures, while interference is analyzed as the negative impact of L1, causing deviations from the norms of the target language. The article discusses the manifestations of these phenomena across phonetic, lexical, morphological, syntactic, and semantic levels, emphasizing their relevance to language teaching, error analysis, and curriculum development. Additionally, it highlights the psychological mechanisms underlying bilingual speech, demonstrating how previously acquired linguistic skills interact with new language input during second language acquisition.

Key words: *Contrastive Linguistics, Language Transfer, Linguistic Interference, Bilingualism, Second Language Acquisition (SLA), Phonetic Interference, Lexical Interference, Morphological Interference, Syntactic Interference, Semantic Interference, Positive Transfer, Negative Transfer, Error Analysis, Cross-linguistic Influence.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kontrastiv lingvistika doirasida transfer va interferensiya tushunchalari o'rganiladi. Transfer — bu so'zlovchining ona tilining ikkinchi tilni o'zlashtirishga ijobiy ta'siri bo'lib, tanish tuzilmalarni qo'llash orqali til o'rganishni osonlashtiradi; interferensiya esa L1ning salbiy ta'siri sifatida tahlil qilinadi, bu esa maqsad tilining me'yorlaridan chekinishlarga olib keladi. Maqolada ushbu hodisalarning fonetik, leksik, morfologik, sintaktik va semantik darajalardagi namoyon bo'lishi muhokama qilinadi, ularning til o'qitish, xato tahlili va o'quv dasturlarini ishlab chiqishdagi ahamiyati ta'kidlanadi. Shuningdek, maqolada ikki tilli nutqdagi psixologik mexanizmlar ko'rsatib o'tiladi, bunda ilgari olingan lingvistik ko'nikmalar yangi til ma'lumotlari bilan qanday o'zaro ta'sirlashishi tushuntiriladi.*

Kalit so‘zlar: *Kontrastiv Lingvistika, Til Transferi, Lingvistik Interferensiya, Ikki Tillilik, Ikkinchi Tilni O‘zlashtirish (SLA), Fonetik Interferensiya, Leksik Interferensiya, Morfologik Interferensiya, Sintaktik Interferensiya, Semantik Interferensiya, Ijobiy Transfer, Salbiy Transfer, xato Tahlili, Tilaro Ta’sir.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются понятия трансфера и интерференции в рамках контрастивной лингвистики. Трансфер анализируется как положительное влияние родного языка говорящего на освоение второго языка, способствующее обучению за счет применения уже известных структур, тогда как интерференция рассматривается как отрицательное воздействие L1, приводящее к отклонениям от норм целевого языка. Статья обсуждает проявления этих явлений на фонетическом, лексическом, морфологическом, синтаксическом и семантическом уровнях, подчеркивая их значимость для преподавания языков, анализа ошибок и разработки учебных программ. Кроме того, освещаются психологические механизмы двуязычной речи, демонстрирующие, как ранее приобретенные языковые навыки взаимодействуют с новым языковым материалом в процессе овладения вторым языком.*

Ключевые слова: *Контрастивная лингвистика, Языковой трансфер, Лингвистическая интерференция, Двуязычие, Освоение второго языка (SLA), Фонетическая интерференция, Лексическая интерференция, Морфологическая интерференция, Синтаксическая интерференция, Семантическая интерференция, Положительный трансфер, Отрицательный трансфер, Анализ ошибок, Межъязыковое влияние.*

Introduction: The applied significance of contrastive linguistics is usually considered in two areas: the methodology of teaching the languages being compared as foreign languages, and lexicography. There is no doubt that, without methodologically processing the results of contrastive analysis, they cannot be recommended for use in foreign-language teaching.

In the process of teaching a foreign language, the method of comparing languages is widely used. In this process, practical knowledge of the structure and grammar of the native language, as well as skills that are relatively automated, can have both positive and negative effects. In foreign-language education, the first form of influence of native-language skills is called *transference*, while the second form is called *interference*.

Main part: Transference is the process of positively transferring elements and skills of the native language to the language being learned, whereas interference is the negative influence of the same factor, leading to violations of the norms of the target language and resulting in errors.

The phenomenon of transference has been studied less than issues of interference. The phenomenon of transference (positive transfer) is considered related to the phenomenon of interference, because both arise under the influence of the same psychological mechanisms. The differences are usually observed only in the speech of bilinguals and multilinguals. While transference creates a favorable environment for acquiring new material, interference creates obstacles.

Methodological literature pays little attention to issues of transference. Interference, as the main source of errors, attracts greater interest from researchers. However, transference is also deserving of being at the center of attention in language didactics.

Transference is the result of the interaction between skills. A skill is a stabilized method of performing an action.

The formation of any skill is based on processes that occur through reflexes. As a result of repeated actions, excitation occurs in certain parts of the nervous structures due to external stimuli, and conditioned reflex connections are formed. Every skill functions within the system of skills a person already possesses.

A general characteristic of skill formation is that when a person encounters a new problem, they involuntarily apply previously acquired methods. In solving similar tasks, they rely on methods they have used in their past experience.

Thus, the success of transferring methods depends on the similarity of the tasks and on the correspondence between the conditions and methods required to solve them. If the tasks, their conditions, or their methods of solution are not actually similar but are perceived as similar by the learner, the opposite process—interference—occurs.

Transference serves as a factor that accelerates the process of learning a second language when phonetic-phonological, lexical, or grammatical phenomena in the native language and the target language correspond to each other.

For example, because Uzbek has certain nasal sounds similar to the English sound [ŋ] (as in *morning*, *evening*, *everything* in English and *so‘nggi, dengiz, ko‘ngil, singil, tong* in Uzbek), learning words containing this sound is easier for an Uzbek learner than for a Russian learner.

If the target language lacks certain phenomena present in the native language, or if they exist only partially, or if similar linguistic phenomena are expressed through different methods in each language, or if the two languages contain contrasting features, interference will occur.

The term **“interference”**, initially used in sciences such as physics, biology, and psychology, was introduced into linguistics by German scholars and was first employed by I. Epstein. Its meaning within the field of linguistics became more clearly defined thanks to the works of U. Weinreich. Linguists and psychologists have generally interpreted this term as implying a negative influence or an obstruction. At the core of any linguistic interference lies psychological–speech interference, because any deviation from the norms of one language observed under the influence of another language appears in the speech of individuals who speak that language.

The phenomena of transference and interference are related to the interaction between skills and new elements in any type of human activity, and they result from such interactions. Therefore, E. M. Vereshchagin considers these two phenomena identical in an ontological sense, since the native language influences the use of

foreign words. However, in the textbook *Psychology*, published under the editorship of A. A. Smirnov and A. N. Leontiev, these phenomena are differentiated as follows: *"The positive influence of acquired skills on mastering a new activity is called transfer, that is, transference. The negative influence of an old skill on the acquisition of a new one is interference."*

Many linguists have contributed to the development of the theory of interference. Nevertheless, it cannot be said that all issues of interlingual linguistic interference have been resolved. One of the main problems in this area is determining the essence of interlingual interference. In scientific literature, both linguistic and psychological definitions of interlingual interference are provided. The linguistic definition can be found in the works of U. Weinreich, V. V. Alimov, E. Haugen, E. M. Vereshchagin, V. Yu. Rozentsveig, L. M. Uman, V. V. Klimov, Yu. D. Desheriev, I. F. Protchenko, V. A. Vinogradov, Yu. K. Zhluktenko, L. I. Barannikova, Z. U. Blyagoz, R. K. Minyar-Beloruchev, N. G. Mikhailovskaya, L. V. Shcherba, and M. T. Zokirov.

It can be said that the views presented in these sources are not always consistent with one another. For example, E. Haugen interprets interference as **linguistic overlapping**, in which a single linguistic unit simultaneously becomes an element of two systems. L. I. Barannikova, on the other hand, understands interference as changes that occur in the structure or structural elements of one language under the influence of another language. In addition, the scientific literature presents both broad and narrow interpretations of interference. U. Weinreich's definition of interference continues to be widely recognized in modern linguistics. He defines interference as *"the deviations from language norms that occur in bilingual speech as a result of knowing multiple languages."* M. T. Zokirov, however, states that *"interference is the involuntary transfer of language skills firmly established in the native language into the second language being learned."*

In psychology, the term **"interference"** refers to the incorporation of components of one action into the structure of another action based on a skill or habit.

Interference is recorded only when the actions, skills, or habits that cause it can be contrasted with one another on the basis of stability criteria. The stability of a skill or habit is determined, on the one hand, by how long it has been established, and on the other hand, by how frequently it is used. Therefore, the speech of a bilingual with subordinative bilingualism in languages A and B can be contrasted in terms of stability, and this becomes a cause of interlingual interference.

The psychological study of interference can be found in the works of E. M. Akhunzyanov, I. A. Zimnyaya, A. A. Leontiev, N. M. Kurmanbaev, and A. A. Zalevskaya. They emphasize the linguistic and psychological interpretations of the phenomenon of interference, noting that the psychological mechanisms that cause interference fall within the domain of psychology, while the deviations in the norms of the second language that arise as a result of contact between the first and second languages constitute the object of study in linguistics.

If all definitions of interlingual linguistic interference are compared, it becomes clear that under this term one group of scholars refers to influences that lead to deviations from the norms of at least one of the languages in contact, while another group refers to the transfer of speech skills into the second language. The first definition is based on linguistic aspects, whereas the second places emphasis on psychological aspects. In our view, both definitions are valid; they simply need slight refinement. The cause of interlingual interference depends on the differences between the languages in contact and the degree of stability of speech skills and habits. Here, the differences between languages are manifested at the level of language systems, while the stability of skills and habits is determined by the actions performed at various language levels during perception and speech production.

Because interference is a complex phenomenon, it is studied by a number of related disciplines; therefore, various characteristics—such as its source, field of application, the extent to which a polylingual speaker considers distinctive features of the native language, the form in which interference appears, its communicative impact, and others—are used as the basis for classifying its manifestations.

In accordance with the characteristics listed above, the following types of interference are identified in the scientific literature:

– **According to the source of formation** (interference arising within a single language and interference arising between different languages).

A person accustomed to the general features and characteristics of their native language tends to assume that all languages share these same features. When learning another language, they expect the patterns of communication in their native language to transfer completely. As a result, a flexible system of correspondences forms in the mind of a polylingual speaker, in which the distinctive features of the languages in contact become mixed. Interference occurring within a single language has not been discussed by all authors. This phenomenon is most often mentioned in studies of a methodological nature. In such cases, due to insufficient mastery of how language units are used, certain features of one context are transferred to other contexts within the same language. For example, learners of Russian make false analogies based on similarities in verb forms: instead of *Я рукоплещу*, they say *Я рукоплескаю* (by analogy with *таскать – таскаю*); instead of *хотим, хотите, хотят*, they incorrectly use *хочем, хочете, хочут*, modeled on the singular forms *хочу, хочешь, хочет*, and so on.

– **From the perspective of the "language–speech" dichotomy**, **speech interference** and **language interference** are distinguished, based on the idea that any speech phenomenon belongs to a particular language. Speech interference arises during the performance of any type of speech activity (listening, speaking, reading, writing). For example, in English, the plural form is often expressed with *-s*. Under this influence, many students learning English produce forms like *mans* for *men* and *womans* for *women* in their speech.

According to N. V. Bagramova, the aspects of interference examined at the speech level differ from those of interference at the language level. In speech, the primary factor is the comprehension of second-language elements, whereas in language, the phonetic, grammatical, semantic, and stylistic interference of foreign-

language elements is considered important. From this it follows that the most significant aspect of speech interference is the degree to which communicants are able to understand one another. Speech interference is also sometimes classified into **communicatively relevant** and **communicatively non-relevant** interference. Deviations from second-language norms that do not hinder mutual understanding are considered communicatively non-relevant interference. In such cases, interference is not associated with distortion of information; rather, it indicates that the speaker belongs to a different linguistic and cultural community. O. K. Yusupov has also studied interference from precisely this perspective. He distinguishes between deviations from linguistic norms resulting from interlingual interference and interlingual interference that appears in speech in the form of silence.

If deviations in speech significantly hinder comprehension, the interference is communicatively relevant. All forms of **impressive (receptive)** interference are communicatively relevant. Given that a person's speech activity involves two psychological mechanisms—speaking (encoding) and understanding (decoding)—it is necessary to distinguish between **expressive** and **impressive** interference in a foreign language. Expressive interference, which is associated with speech production, arises primarily from convergent and divergent types of equivalence. For example, the Uzbek lexeme *yangi* corresponds to the Russian lexemes *новый* and *свежий*.

In the speech of learners studying Russian, the phrase *новая газета* is often used to translate the Uzbek phrase *yangi gazeta*, even though the correct expression in Russian should be *свежая газета*. **Impressive (receptive) interference**, on the other hand, is related to understanding speech in a foreign language. When observed at the lexical level, this phenomenon can be associated with polysemy. It arises when a single word in the foreign language corresponds to several equivalents in the native language.

– **Linguistic interference** occurs at all levels of the language system. Accordingly, its types are classified as *phonetic*, *lexical-semantic*, *morphological*, and *syntactic*.

Phonetic (phonological) interference arises as a result of failing to observe the sound and intonation distinctions between the languages in contact. In Russian phonetics, the phonemes [c] and [тс] are distinguished, while in Uzbek only the plain Uzbek [c] phoneme exists. Therefore, the following errors may occur in the speech of Uzbek speakers: failure to distinguish between the words *свет* (light) and *цвет* (color), or *рассвет* (dawn) and *расцвет* (blooming). In English, the phonemes [w] and [v] are distinct, but in Uzbek both correspond to a single phoneme [v]. This may lead to confusion between such English words as: *wine* – "vino," *vine* – "grapevine," *wail* – "to cry out," *veil* – "veil."

Phonetic (phonological) interference differs from syntagmatic and pragmatic perspectives. The concepts of syntagmatic and pragmatic factors were first applied to phonetic interference by U. Weinreich. **Syntagmatic interference** relates to sounds that are tied to a specific speech chain. **Pragmatic interference** concerns the relationships between sounds within a model—that is, the sounds that may occur at a certain point in the speech chain.

At the **lexical level**, interference arises as a result of direct analogy between lexical units (lexemes, phraseemes) across languages. This type of interference occurs when the same concept is expressed by different means in different languages, leading to an **allomorphic distribution of lexical units** within the lexical-grammatical domains of the languages in contact. For example, the Uzbek verb *yuvmoq* can correspond to the Russian verbs *мыть* and *стирать*. Learners of Russian often use the phrase *мыть одежду* instead of the correct *стирать одежду* to translate *kiyim yuvmoq*.

Differences in word categories can also lead to lexical interference. For instance, the Uzbek phrase *toza havoga chiqmoq* is equivalent to the English expression *to be in the open*. Lexemes that are phonetically congruent across

languages can also cause lexical interference. For example, the Uzbek lexeme *artist* means “performer” (*san’atkor*), whereas the English *artist* means “painter.” Similarly, the word *nahor*, borrowed from Arabic into Uzbek and Tajik, means “midday” in Tajik but “early morning” in Uzbek, which is also a case of lexical interference.

Several specialists distinguish **semantic interference** within the scope of lexical interference. While lexical interference manifests at the lexical level, semantic interference is observed at the semantic level. Semantic interference arises due to polysemy, homonymy, synonymy, and differences in conceptual labeling across languages. For example, the Uzbek phrase *qora non* corresponds to English *brown bread*, and *yalangbosh* in Uzbek corresponds to *with the open head* in English. Learners who do not know these expressions often copy the structures of their native language and translate the text word-for-word into the foreign language.

At the **morphological level**, interference mainly arises when the grammatical forms of the foreign language do not correspond to those of the native language. Examples include errors in the speech of Uzbek speakers learning Russian, such as failing to distinguish between the imperfective and perfective aspects (*я экзамен не сдала* vs. *я экзамен не сдавала*), incorrect use of prepositions *в, на* (*в факультете*, *в стадионе*), and mistakes in verbal government (*испугался от него*). All of these errors can be explained as the influence of the native language—for example: *группада*, *факультетта*, *стадионда*; *ундан қўрқди*, and so on.

At the **syntactic level**, interference manifests as disruption of patterns, free word order, and mismatches in syntactic positions and agreement.

Interference can also be classified by **direction** into **regressive** and **progressive interference**, a classification considered a new approach in contrastive linguistics. In all the examples discussed above, **interlingual or progressive interference** occurs in the direction L1 → L2 (native language influencing the target foreign language). Conversely, **regressive interference** can also occur in the direction L1 ← L2. For instance, a child learning Russian may say *гулларни*

ўтқизайлик instead of *гулларни ўтирғизайлик* or *соатни тақамиз* instead of *соатни киямиз*, illustrating regressive interference.

To summarize both types of interference, consider the following examples: In Uzbek, the plural form of a noun does not necessarily require the predicate to be in plural. For example, *итлар акиллади* (“the dogs ran”) or *бу йил ёмғир кўп ёғди* (“it rained a lot this year”). These patterns lead to errors in Russian speech, e.g., *собаки лает* or *в этом году часта шел дожди* (L1 → L2). Simultaneously, under Russian influence, plural agreement between the subject and predicate appears, affecting Uzbek speech as well (L1 ← L2), e.g., *итлар акилладилар*, *бу йил ёмғирлар кўп ёғдилар*.

Thus, the analysis of errors caused by interference shows that language learning difficulties arise not only from differences between languages but also from specific features of the target language system.

In speech situations, the main factor causing interference is the speaker’s use of language tools from their native language or previously learned foreign language that are closest to the target language. Interference can occur at any level of language: phonetic, lexical, morphemic, morphological, or syntactic. One of the key factors influencing the presence of interference is the speaker’s level of language competence. Research shows that learners with low proficiency in the foreign language exhibit strong interference in their speech. Interference occurs as a result of the interaction between the native language, first foreign language, second foreign language, and so on.

During any act of speaking in a foreign language, a person’s brain activity adjusts from the usual network dominated by the native language to a system aligned with the foreign language, which may differ from the habitual connections. One of the main tasks of contrastive linguistics is to identify the factors that cause interference and to develop recommendations to prevent it.

References:

1. **Makhonina A. A., Sternina M. A.** Experience in the typology of cross-linguistic gaps // *Gaps in Language and Speech : Collection of Scientific Papers*. – Issue 2. – Blagoveshchensk : BSPU, 2005. – P. 51.
2. **General psychology : textbook for students of pedagogical institutes.** – Moscow : Prosveshchenie, 1973. – P. 105.
3. **Weinreich U.** Monolingualism and multilingualism // *Foreign Linguistics*. – Issue III. – Moscow, 1999. – P. 7–43.
4. **Weinreich V.** Language contacts: state and research problems. – Blagoveshchensk, 2000. – P. 44.
5. **Zokirov M. T.** Linguistic interference and its manifestation in Uzbek–Tajik bilingualism : dissertation for the degree of PhD in Philology. – Tashkent, 2007. – P. 92.
6. **Zalevskaya A. A., Medvedeva I. L.** Psycholinguistic problems of educational bilingualism. – Tver : Tver State University, 2002. – 194 p.
7. **Bagramova N. V.** Linguodidactic foundations of teaching a second foreign language : textbook. – St. Petersburg : Herzen Russian State Pedagogical University, 2005. – 221 p.
8. **Yusupov U. K.** Theoretical foundations of comparative linguistics. – Tashkent : Fan, 2007. – 103 p.
9. **Zokirov M. T.** Linguistic interference and its manifestation in Uzbek–Tajik bilingualism : dissertation for the degree of PhD in Philology. – Tashkent, 2007. – P. 64.
10. **Fomichenko L. G.** Cognitive foundations of prosodic interference. – Volgograd : VolSU Publishing, 2005. – 300 p.

BO‘LAJAK NEMIS TILI PEDAGOGLARI KASBIY MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

Xudanova Shaxnoza Norbutayevna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada bo‘lajak nemis tili pedagoglariga qo‘yiladigan zamonaviy talablar hamda ularning kasbiy mahoratini oshirish jarayonida xalqaro „Dhoch3“ raqamli modul platformasidan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalari sharoitida pedagogik mahoratning asosiy tarkibiy qismi sifatida raqamli ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish kompetensiyasi ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy texnika va texnologiyalarni o‘quv jarayoniga samarali va tizimli ravishda integratsiya qila oladigan pedagog bugungi raqamli avlod ta’lim oluvchilarining intellektual, kommunikativ va ijodiy salohiyatini har tomonlama ijobiy rivojlantirishga munosib hissa qo‘sha oladi. Kasbiy mahoratga ega bo‘lgan, raqamli ta’lim vositalaridan mohirlik bilan foydalanishni puxta egallagan nemis tili o‘qituvchisi esa mehnat bozorida yuqori raqobatbardosh mutaxassis sifatida e’tirof etiladi.*

Kalit so’zlar: *“Dhoch3”, raqamli ta’lim texnologiyalari, pedagogik mahorat, kasbiy mahorat, nemis tili, o‘qituvchi, ta’lim, dars, nemis tili o‘qituvchisi.*

Аннотация: *В данной статье научно анализируются современные требования, предъявляемые к будущим преподавателям немецкого языка, а также теоретические и практические аспекты использования международной цифровой образовательной платформы “Dhoch3” в процессе повышения их профессионального мастерства. В условиях развития цифровых образовательных технологий владение навыками эффективного применения цифровых инструментов рассматривается как ключевой компонент педагогического мастерства и служит важным фактором повышения качества образования.*

Педагог, способный грамотно интегрировать современные технические и цифровые средства в образовательный процесс, способствует

всестороннему развитию интеллектуального, коммуникативного и творческого потенциала обучающихся цифрового поколения. Преподаватель немецкого языка, владеющий высоким уровнем профессиональных компетенций и эффективно использующий цифровые образовательные ресурсы, является конкурентоспособным специалистом на рынке труда.

Ключевые слова: *“Dhoch3”, цифровые образовательные технологии, педагогическое мастерство, профессиональное мастерство, немецкий язык, преподаватель, образование, урок, преподаватель немецкого языка.*

Abstract: *This article provides a scholarly analysis of the modern requirements for future German language teachers and examines the theoretical and practical aspects of using the international digital educational platform “Dhoch3” to enhance their professional competence. In the context of rapidly developing digital educational technologies, the ability to effectively utilize digital tools is considered a key component of pedagogical mastery and an essential factor in improving the quality of education.*

A teacher who is capable of skillfully integrating modern technical and digital resources into the teaching process contributes to the comprehensive development of the intellectual, communicative, and creative potential of learners belonging to the digital generation. A professionally competent German language teacher who effectively uses digital educational tools is regarded as a highly competitive specialist in the labor market.

Keywords: *“Dhoch3”, digital educational technologies, pedagogical mastery, professional competence, German language, teacher, education, lesson, German language teacher.*

Kirish. Ta’lim sohasidagi islohotlar mustaqillikdan keyin tubdan o‘zgara boshladi. Ayniqsa, “1993-yilda ilk bor “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi va shu asosda barcha sohalarda, shu jumladan oliy ta’limda ham kompyuterlashtirish jarayonlariga keng yo‘l ochildi va imkoniyatlar yaratildi” [1, 6-b.]. Kompyuter texnologiyalari bilan bir qatorda internetdan foydalanish ham dunyo

miqyosida rivojlanib kelmoqda. Bugungi kunda ilm-fan, texnika va ta’lim sohalarini axborot-texnologiyalari va internetsiz tasavvur qilish qiyin bo‘lib qoldi. Shu o‘rinda raqamli ta’lim texnologiyalarining o‘rni beqiyosdir.

Zamonaviy pedagogdan o‘quv jarayonida raqamli ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalana olish malakasi talab etilmoqda. Mazkur texnologiyalar pedagogning ta’lim sifatini yuqori bosqichga ko‘tarishda talab qilinadigan ko‘nikma, malaka hamda mahoratini oliy ta’lim jarayonida shakllantirish, rivojlantirish hamda takomillashtirishni taqozo etadi. Bu o‘z navbatida bo‘lajak nemis tili o‘qituvchilarini tayyorlashni ham innovatsion raqamli ta’lim texnologiyalari asosida olib borishni taqozo qilmoqda.

Demak, zamon talablariga javob bera oladigan pedagog, texnika va texnologiyalar muhitida o‘sib kelayotgan ta’lim oluvchiga mos o‘quv sharoitida samarali faoliyat yurita olishi lozim. Kimki raqamli texnika yoki texnologiyalar bilan darsda samarali ishlay olsa, demak u ta’lim oluvchilarning to‘liq istak va xoxishlariga mos dars berish qobiliyatiga egadir, deyish mumkin [2, 2 b.]. Bunday qobiliyatni pedagogik mahorat darjasida baholash mumkin.

Asosiy qism: Oliy ta’limda bo‘lajak nemis tili pedagoglarini tayyorlashda xalqaro standartlashtirilgan raqamli modul platformasi ishlab chiqilgan bo‘lib, u qirqqa yaqin mamlakatlarda nemis tili o‘qitish hamda nemis tili o‘qituvchilarini tayyorlash tizimlarida ta’lim sharoiti va muhitidan kelib chiqqan holda, qisman yoki to‘liq joriy etilgan. Ushbu modul platformasi DAAD (Germaniya akademik almashinuv xizmati) tashkilotining oxirgi o‘n yillikda yo‘lga qo‘ygan modul ta’lim platformasi bo‘lib, raqamli hamda sinfda oflayn tashkil qilinadigan darslar uchun to‘liq mos keladi. Ushbu raqamli ta’lim platformasi 11 ta modul asosida yaratilgan. Modullar tarkibiga kiruvchi fanlar haqiqiy til egalari tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, unda ilmiy faoliyatga o‘rgatish, zamonaviy raqamli vositalar, yangi metodik va didaktik ishlanmalar mujassam. Ushbu platformadan foydalanishning yana bir afzal tomoni shundaki, unda bo‘lajak pedagog egallashi lozim bo‘lgan til bilimlari, nazariya va amaliyot, metodika hamda didaktika, shuningdek raqamli

kompetensiyani ham rivojlantirishga qaratilgan ishlanma va qo‘llanmalar mavjud bo‘lib, bu bo‘lajak nemis tili o‘qituvchisini raqamli texnologiyalar rivojlangan asrda yashab, ta’lim olayotgan o‘quvchiga qiynalmasdan dars berishga erishishi uchun katta ko‘mak beradi. Modul platformadan foydalanish uchun daad.de rasmiy sayti orqali ro‘yxatdan o‘tish talab etiladi. Shundan so‘ng o‘qituvchi o‘z guruhida tahsil oladigan talabalarni platformaga biriktirishi va kirish huquqini taqdim etishi mumkin. Keyingi bosqichda o‘qituvchi talabalar bilan raqamli ta’lim platformasida joylangan ma’lumotlarni olib, ulardan erkin foydalanishlari mumkin bo‘ladi. Materiallardan foydalanishda mualliflik huquqlariga qat’iy rioya qilish muhim talablardan biridir. Quyidagi 1-rasmda modul platformasiga ro‘yxatdan o‘tgandan keyin ochiladigan oyna ko‘rsatilgan.

1-rasm.

Shu oynada ko‘rsatilgan „Dhoch3“ modullari: o‘qitish uchun materiallar“ (“Dhoch3 Module: Materialien für die Lehre“) linki ustiga bosilganda, pastki 2-rasmda berilgan ma’lumotlar oynasi ochiladi. Ushbu oynada 11 ta modulning nomlanishi berilgan.

2-rasm.

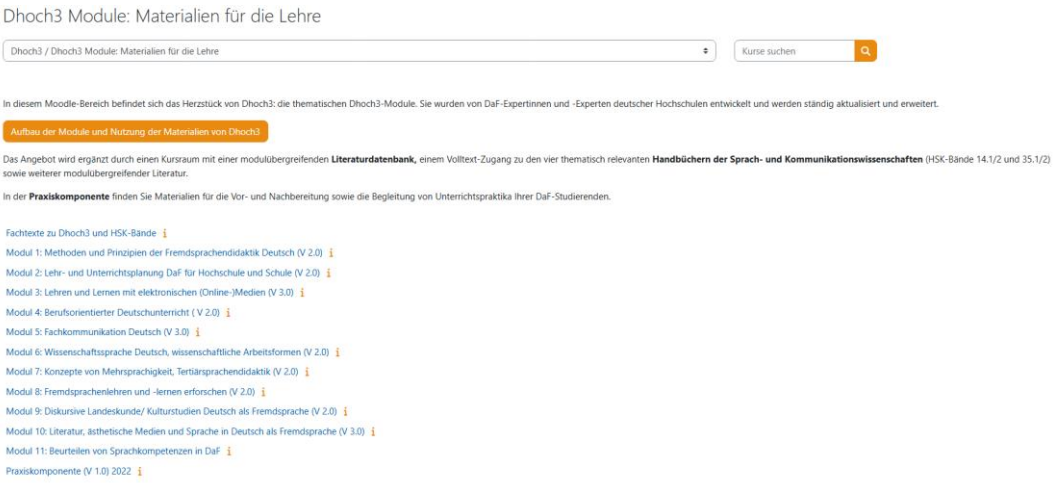

Misol tariqasida 3-modulni ochib kirilsa, unda ushbu modul yaratuvchilari hamda ular faoliyat olib boradigan institut haqidagi ma’lumotlar berilgan bo‘ladi. Har bir moduldagi mavzu uch qismdan iborat bo‘lib, ularda nazariy, amaliy hamda interaktiv faoliyat uchun materiallar taqdim etiladi [3]. Moduldan foydalanishni yo‘lga qo‘ya oladigan nemis tili pedagogining darsni interaktiv tashkil qilishdagi kasbiy mahorati darajasi yuqori bosqichga chiqadi. Buni quyidagi mahorat asoslarini egallash bilan ko‘rsatish mumkin, ya’ni nemis tili o‘qituvchisi:

- haqiqiy til egalari tomonidan yaratilgan asl manbadan foydanala oladi;
- pedagogik faoliyatda muhim hisoblanadigan ilmiy faoliyat uchun zarur bo‘ladigan eng so‘nggi ilmiy nazariya va amaliyot yangiliklaridan bevosita xabar topib, ularni ishonchli manbaa sifatida qo‘llay oladi;
- yangi inetarktiv modul platforma imkoniyatlarini keng qo‘llay oladi;
- interaktiv mashq, topshiriq va boshqa turdagi o‘yinlarni darsda tez va oson integratsiyasini ta’minlay oladi;
- darslarda raqamli ta’lim texnologiyasi innovatsiyatlarini oson implementatsiya qilishni yo‘lga qo‘ya oladi;
- modul platformasi doirasida taqdim etilayotgan raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan ishlanmalardan samarali foydalana oladi;
- innovativ metodik va didakdik dars ishlanmarini darsda maqsadli yo‘naltirish asosida qo‘llay oladi;

- elektron kutubxonaning yangi ilmiy faoliyat yo‘nalishlari uchun taqdim etayotgan nazariy manbalaridan ilmiy ish uchun yangi g‘oyalarni olishga erishadi.

Ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish ta’lim sifatini oshirishga olib keladi. Ilg‘or xorijiy davlatlar ta’lim tajribasi ta’lim sifatini yuqori bosqichga olib chiqishga yordam beradi. Shunday ekan, nemis tili o‘qituvchilarini standartlashtirilgan bilim, ko‘nikma va malakar bilan ta’minlash, ularni raqobatbardosh kadrlar qilib yetishtirishda muhim rol o‘ynaydi. Mehnat bozorida esa bunday mutaxassislarga bo‘lgan talab juda ham yuqori. Zotan, zamonaviy nemis tili pedagogi endi o‘quvchiga tinglovchi sifatida emas, balki darsning faol a’zosi sifatida o‘rganishiga sharoit yaratishi lozim. Bu esa innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning asosini tashkil etadi. “Ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarning olib kirilishi o‘quv jarayonida bir qancha o‘zgarishlarni yuzaga keltirib chiqaradi: o‘qituvchi tashkilotchilik rolidan chekinib, endi maslahatchi rolini bajaradi. Chunki pedagog dars jarayonida o‘zi faol bo‘lishdan chekinishi lozim. Dars jarayonida asosan o‘quvchilarning o‘zaro aloqasi, interfaolligi va hamkorligi ta’minlab berilishi lozim. Buning natijasida esa, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlikda ishlashi rivojlanadi, ta’lim natijalari haqida endi pedagog hamda o‘quvchilar hamkorlikda xulosa chiqarishlari mumkin bo‘ladi” [4, 109-b.].

Oliy ta’limda tahsil oluvchilar bo‘lg‘usi kasbga tayyorgarlik jarayonida faol ishtirok etar ekan, ularning kasbiy mahoratini rivojlantirish ta’limning asosiy maqsadi hisoblanadi. Zero, “Kasbiy mahorat ishchi kuchlarining yuqori darajada moslashuvchanligini va yangiliklarni tez o‘zlashtirishi, yangi ishlab chiqarish sharoitlariga oz vaqt ichida o‘ta olishi, faoliyat sohasini mustaqil tanlay olishi kabi sifatlar bilan belgilanadi” [5, 15-b.].

Xulosa qilinadiki, nemis tili o‘qituvchisining kasbiy mahorati kelajak avlod ta’limi sifatini yuqori bosqichga ko‘tarishda muhim omil sifatida qaraladi. Oliy ta’limda tahsil olayotgan bo‘lg‘usi nemis tili pedagoglari kasbiy faoiliyatga tayyorgarlik ko‘rish bosqichida bir qancha mas’uliyatli vazifalarni amalga oshirishga erishsih lozim bo‘ladi. Shunday muhim vazifalardan biri esa, raqamli

ta’lim texnologiyalarini ta’lim jarayonida puxta integratsiya qila olish, ularni samarali natijaga erishish maqsadida qo‘llash hamda mazkur jarayonga mas’uliyat bilan yondashish zarur. Zeroki, texnika va texnologiyar muhitida ta’lim olayotgan yosh avlodning qobiliyatlarini kashf qilish, ularga ijobiy baho bera olish va ta’lim olishida riojlantiruvchi pedagog sifatida dars berish zamnaviy nemis tili o‘qituvchi erishgan eng katta yutuqardan biri bo‘lishi tabiiydir. Ushbu mashqaatli yo‘lda “Dhoch3” raqamli ta’lim platformasidan foydalanish esa yuqori natijalarga olib chiqa oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Kenjabayev A. T., Ikramov M. M., Allanazarov A. S.** Axborot-telekommunikatsiya texnologiyalari. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2017. – 408 b.
2. **Wieczorek R.** Einsatz digitaler Medien im Unterricht. Integration mit Fokus auf das Fach Deutsch. – Grin Verlag, 2020. – 19 S.
3. **DAAD Moodle ta’lim platformasi** [Elektron resurs]. – URL: https://moodle.daad.de (murojaat sanasi: 08.12.2025).
4. **Voynova M. G.** Pedagogicheskie tekhnologii i pedagogicheskoe masterstvo. – Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2006. – 160 s.
5. **Avazboyev A. I., Ismadiyarov Y. U.** Kasbiy pedagogika: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU, 2014. – 320 b.

BUXORO VILOYATINING MADANIY MEROSI VA MILLIY TAOMLARI

Sharipov To‘ymurod Sharofiddin o‘g‘li
Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. ***Ushbu maqolada Buxoro viloyatining boy madaniy merosi, tarixiy obidalari, an'anaviy me'moriy maktabi hamda hududning o'ziga xos milliy taomlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Buxoro — qadimiy Sharq madaniyatining markazlaridan biri bo'lib, uning me'moriy yodgorliklari, qadimiy hunarmandchilik an'analari, diniy-ma'rifiy maskanlari va madaniy qadriyatlari jahon miqyosida e'tirof etilgan. Maqolada Ark qal'asi, Poyi Kalon majmuasi, Labi Hovuz ansambli, Chor Bakr nekropolining tarixiy ahamiyati va ularning Buxoro madaniy identitetidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, Buxoro viloyatiga xos oshpazlik an'analari — Buxoro oshining tayyorlanish xususiyatlari, shashlik turlari, somsa, norin, jigar kabob, shuningdek, mahalliy ziravorlar va taom madaniyatining o'ziga xosligi keng yoritiladi. Tadqiqot Buxoro madaniy merosi va milliy taomlarining turizm rivojidagi ahamiyatini ochib beradi hamda bu yo'nalishda madaniy merosni asrash va targ'ib etish bo'yicha takliflar beradi.***

Kalit so'zlar. *Buxoro viloyati, madaniy meros, tarixiy obidalar, milliy taomlar, Buxoro oshxonasi, Ark qal'asi, Labi Hovuz, Poyi Kalon, oshpazlik an'analari, gastronomik turizm.*

Annotation. *This article provides a scholarly analysis of the rich cultural heritage of the Bukhara region, its historical monuments, traditional architectural school, and the unique national cuisine of the area. Bukhara, one of the major centers of ancient Eastern civilization, is widely recognized for its architectural monuments, ancient handicraft traditions, religious and educational sites, and cultural values. The article highlights the historical significance of the Ark Fortress, the Poi Kalon complex, the Lyabi Hauz ensemble, and the Chor Bakr necropolis, as well as their role in shaping Bukhara's cultural identity. In addition, the study provides an extensive overview of the culinary traditions specific to the Bukhara region — including the preparation features of Bukhara pilaf, various types of kebabs, somsa, norin, liver kebab, as well as the unique use of local spices and culinary culture. The research reveals the importance of Bukhara's cultural heritage*

and national dishes in tourism development and offers recommendations for the preservation and promotion of cultural heritage in this field.

Keywords. *Bukhara region, cultural heritage, historical monuments, national cuisine, Bukhara gastronomy, Ark Fortress, Lyabi Hauz, Poi Kalon, culinary traditions, gastronomic tourism.*

Аннотация. *В данной статье проводится научный анализ богатого культурного наследия Бухарской области, её исторических памятников, традиционной архитектурной школы, а также уникальных национальных блюд региона. Бухара — один из древнейших центров восточной цивилизации, известный своими архитектурными памятниками, древними ремесленными традициями, религиозно-просветительскими учреждениями и культурными ценностями. В статье раскрывается историческая значимость крепости Арк, комплекса Пои Калон, ансамбля Ляби Хауз, некрополя Чор-Бакр, а также их роль в формировании культурной идентичности Бухары. Кроме того, подробно освещаются кулинарные традиции, характерные для Бухарского региона, — особенности приготовления бухарского плова, различные виды шашлыков, самса, норин, джигар-кабоб, а также уникальность местных приправ и кулинарной культуры. Исследование выявляет значение культурного наследия и национальных блюд Бухары в развитии туризма и предлагает рекомендации по сохранению и продвижению культурного наследия в данном направлении.*

Ключевые слова. *Бухарская область, культурное наследие, исторические памятники, национальные блюда, бухарская кухня, крепость Арк, Ляби Хауз, Пои Калон, кулинарные традиции, гастрономический туризм.*

Kirish

Buxoro shahri Markaziy Osiyoning qadimiy shaharlaridan biri bo‘lib, boy madaniy merosga ega. Shaharda miloddan avvalgi I asrga oid Buxoro arki hamon saqlanib qolgan; XIX asr Sitorai Mohi Xosa yozgi saroyi, shuningdek, Fathoboddagi Sayfiddin Bokharziy va XIV asr Bayonqulixon maqbaralari ham diqqatga

sazovordir. Buxoro aholisi an’anaviy uy-ro‘zg‘or taomlariga katta e’tibor beradi: osh (pilov), tandirda pishirilgan non (bakarkhan), shuningdek manti va somsa kabi mahsulotlar mashhurdir. Shahar aholisi “Shohona taom” ko‘rik-tanlovida o‘z milliy taomlarini namoyish etib keladi.

Hunarmandchilik va san’at turlari: Buxoro vohasida gilamdo‘zlik, zardo‘zlik, ipak atlas va adras to‘qish, gilamchilik hamda kulolchilik (sopol buyumlar ishlash) an’analari rivojlangan. Qadimda bu yerda zargarlik, gilam to‘qish va bezakli gilamlar tayyorlash keng tarqalgan edi.

Festivallar va tadbirlar: Buxoro shahri may oyida o‘tkaziladigan yillik “Ipak va ziravorlar” festivaliga mezbonlik qiladi. Bu festival Buyuk Ipak yo‘li tarixini aks ettirib, turli madaniy ko‘rgazmalar, ipak va ziravorlar yarmarkalari va xalq san’ati namoyishlari bilan o‘tadi. Shuningdek, har yili oktyabrda “Buxoro shahri kuni” festivali doirasida marafon, hunarmandchilik ko‘rgazmalari va “Shohona taom” tanlovi tashkil etiladi.

Diqqatga sazovor joylar (madaniy kontekst): Shaharning me’moriy obidalari sayyohlarga o‘tmish sahifalarini ochib beradi. Fathobod qishlog‘idagi Chor-Bakr ansambli va Hazratbobo masjidi ham XIX asr arxitekturasining betakror namunalari sanaladi. Bu tarixiy yodgorliklar Buxoro shahrining qadimiy madaniy muhitiga guvohlik qiladi.

Buxoro tumani

Buxoro tumani (markazi Galaosiyo shaharchasi) bilan ma’lum bo‘lib, bu hududda ham tarixiy obidalar mavjud. Sumiton qishlog‘ida XVI asrga oid Chor-Bakr ansambli va Hazratbobo maqbarasi joylashgan. Tuman aholisi orasida Buxoro vohasi oshxonasiga xos osh, somsa va manti taomlari keng tarqalgan. Hunarmandchilikda asosan milliy kashtachilik va gilamdo‘zlik saqlanib keladi; butun viloyatda zargarlik, zardo‘zlik va qo‘l mehnati bilan tayyorlangan gilamlar mashhur. Diqqatga sazovor joylar qatorida Chor-Bakr ansambli va Hazratbobo maqbarasi ajralib turadi, ular mahalliy tarix va madaniyatni aks ettiradi.

G‘ijduvon tumani

G‘ijduvon tumani Buxoro viloyatining eng qadimiy hunarmandchilik markazlaridan biri hisoblanadi. Bu yerda har yili “G‘ijduvon kulolchilik va pazandalari” gastronomik festivali o‘tkazilib, unda viloyat va xorijiy mehmonlarga boy madaniy meros va milliy taomlar taqdim etiladi. Misol uchun, 2025-yil avgust oyida festival doirasida 54 metrlik ulkan shashlik tayyorlanib, barcha ishtirokchilarga ulashildi.

Milliy taomlar: G‘ijduvonda kabob va shashlik alohida ta’lim topgan. Mashhur 54 metrlik shashlik misolida G‘ijduvon milliy pazandaligining mahorati namoyon etiladi. Shuningdek, tumanning oddiy ovqatlanish madaniyatida osh, somsa va chuchvara kabi taomlar keng iste’mol qilinadi.

Hunarmandchilik va san’at turlari: G‘ijduvonda qadimdan potter (kulolchilik) maktabi mavjud. Alisher va Abdulla Narzullaev kabi mashhur potterlar ushbu maktabning vakili bo‘lib, ularning sopol buyumlarida o‘ziga xos naqsh va mahorat namoyon bo‘ladi. Festivalda shuningdek kashtachilar va boshqa hunarmandlar tomonidan mahorat darslari va ko‘rgazmalar tashkil etiladi.

Festivallar va tadbirlar: Yuqorida ta’kidlangan gastronomik festival tadbirlari G‘ijduvonning eng katta madaniy voqeasi sanaladi. Bu festival orqali tuman an’analari, milliy liboslari va folklori keng targ‘ib qilinadi.

Diqqatga sazovor joylar (madaniy kontekst): G‘ijduvon markazida Abduxoliq G‘ijduvoniy masjidi (XII asr) hamda Ulug‘bek madrasasi (XV asr) joylashgan, tuman atrofida esa Toshmasjid, Dehqonbobo xonaqosi (XV-XVI asrlar) va Xoja Soktar masjidi (XVII asr) kabi qadimiy inshootlar mavjud. Ushbu yodgorliklar G‘ijduvon madaniy merosining muhim qismidir.

Vobkent tumani

Vobkent tumani Buxoro viloyatining shimoliy qismida joylashib, o‘zining qadimiy obidalari bilan tanilgan. Tuman markazida XI–XII asrlar arxitekturasi yodgorligi bo‘lgan Vobkent minorasi mavjud; yaqin atrofdagi Chorak masjidi va XIV-XV asr xonadonlariga oid maqbaralar ham diqqatga sazovordir. Vobkentda ham kabob va somsa kabi Buxoro oshxonasiga xos taomlar keng tarqalgan.

Hunarmandchilikda Buxoro vohasidagi kabi kashtado‘zlik va gilamdo‘zlik an’analari rivojlangan; tuman aholisiga zargarlik ham xos kasbdir. Shaharning madaniy kontekstida Vobkent minorasi (XII asr) va Sofi Dehqon xonaqosi (XVII–XVIII asrlar) muhim o‘rin tutadi.

Kogon tumani

Kogon tumani Buxoro viloyatining sharqida joylashgan. Uning markaziy diqqatga sazovor joyi – Orifon qishlog‘idagi qadimiy Qasri Orifon yodgorliklar majmuasi, unda Bahouddin Naqshband va uning shogirdlari maqbaralari joylashgan. Tuman aholisi orasida go‘shtli taomlar, ayniqsa shashlik va kabob juda mashhur. Kogon vohasidagi kashtado‘zlik va zardo‘zlik an’analari bu yerda ham rivojlangan. Hudud madaniy merosi jihatidan Qasri Orifon majmuasi (XIV–XV asrlar) muhim rol o‘ynaydi. Kogon shahrida ham sobiq Amir saroyi – temiryo‘lovchilar saroyi mavjud bo‘lib, bu XIX–XX asr arxitekturasini aks ettiradi.

Peshku tumani

Peshku tumani viloyatning janubida joylashib, qadimiy me’moriy obidalari bilan ajralib turadi. Yangibozor (sobiq Peshku) qishlog‘ida XVIII–XIX asrlarga oid Xo‘jam Bandi Kushod va Xo‘jam Said Polat maqbaralari mavjud. Tuman aholisi kabob va osh kabi an’anaviy ovqatlarni tayyorlaydi. Hunarmandchilikda Peshku va atrofida zardo‘zlik va to‘qimachilik, shuningdek gilamchasalak (jun mato) to‘qish an’analari mavjud. Mahalliy diqqatga sazovor joylar qatorida yuqorida tilga olingan maqbaralar alohida ahamiyatga ega.

Qorako‘l tumani

Qorako‘l tumani viloyatning janubi-sharqida joylashgan. Bu yerdagi eng mashhur yodgorlik – qadimiy Poykent shahri xarobalari bo‘lib, u VIII asr madaniyatini aks ettiradi. Tuman aholisi shimoliy va janubiy Buxoro oshxonalarini o‘zlashtirib, osh va kaboblarni tayyorlashadi. Hunarmandchilikda atlas-adras to‘qish an’analari ham mavjud. Qorako‘lning Poykent xarobalari hududidagi tarixiy kontekstni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega.

Qorovulbozor tumani

Qorovulbozor tumani viloyatning shimoli-sharqida joylashib, XVII asrga oid Bo‘zachi va Qorovulbozor sardobalari (suv saqlash inshootlari) bilan tanilgan. Tuman ahli ham odatdagi Buxoro oshxonasini tayyorlaydi; yashil maysalar va mevalar qo‘shilgan sho‘rva va osh turlari mashhur. Hunarmandchilikda gilamdo‘zlik va kashtachilik an’analari mavjud. Bo‘zachi va Qorovulbozor sardobalari tumanning madaniy meros elementlaridan sanaladi.

Romitan tumani

Romitan tumani viloyatning shimolida joylashgan qadimiy obidalarga boy hudud. Tuman markazida XIV asrga oid Xoja Ali Romitoniy, Xojai Azizon va Xoja Muhammad Boboyi Samosiy maqbaralari joylashgan. Romitanda Buxoro oshxonasiga o‘xshash kabob va osh taomlari tayyorlanadi. Hunarmandchilik an’analari orasida ipak va atlas to‘qish rivojlangan. Yuqoridagi maqbaralar majmuasi Romitan madaniy merosining asosiy ko‘rgazmalari sanaladi.

Shofirkon tumani

Shofirkon tumani Buxoro shahrining shimoli-g‘arbida joylashib, qadimiy Vanorze shahri xarobalari (VI–VII asrlar) bilan mashhur. Hududda shuningdek Hazor — kichik ko‘l bo‘ylab tashkil etilgan XI–XII asrga oid Hazor Hyp manbasi mavjud. Shofirkonda mahalliy uslubdagi kabob va sho‘rva taomlari tayyorlanadi. Hunarmandchilik bo‘yicha gilam va atlas ishlab chiqarish an’analari saqlangan. Vanorze xarobalari va Hazor Hyp bu tuman madaniy merosining asosiy manbaidir.

Jondor tumani

Jondor tumani viloyatning g‘arbidagi qadimiy hudud bo‘lib, uning diqqatga sazovor joylari orasida Varaxsha shahri (VII asr) xarobalari, XIII asrga oid Mahmud Tarobiy maqbarasi va XV asr Qizbibi majmuasi mavjud. Bu hududda Buxoro oshxonasiga o‘xshash go‘shtli taomlar, xususan kabob va osh tayyorlanadi. Hunarmandchilikda atlas va adras kabi ipak matolar to‘qish an’analari mavjud.

Varaxsha, Mahmud Tarobiy va Qizbibi obidalari Jondorning tarixiy madaniy kontekstini yoritadi.

Manbalar: Yuqoridagi ma’lumotlar O‘zbekiston milliy sayyohlik portali va mahalliy axborot manbalariga tayanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Ахмедов Б.** Ўзбекистонда туризмни барқарор ривожлантириш муаммолари ва ечимлари. – Тошкент: «Иқтисод-Молия», 2021. – 186 б.
2. **Абдуллаев Қ., Бобожонов Т.** Бухоро вилоятида туризм инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари // *Туризм ва маданий мерос журнали*. – 2020. – №3(2). – Б. 45–53.
3. **Мирзаев И.** Экологик туризм ва унинг имкониятлари // *Экология ва ҳаёт*. – 2019. – №4(1). – Б. 22–28.
4. **Rasulov R.** O‘zbekistonda ekologik muammolar va ularni bartaraf etish strategiyalari. – Samarqand: Zarafshon nashriyoti, 2020. – 164 b.
5. **UNESCO.** World Heritage List: Historic Centre of Bukhara. – Paris: UNESCO, 2018. – 42 p.
6. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** Turizm sohasini rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida: PQ–4095-son qaror, 2019-yil 5-yanvar.
7. **Karimov Sh.** Turistik hududlarda ekologik xavfsizlik masalalari // *Geografiya va tabiat resurslari*. – 2022. – №2(5). – B. 58–64.
8. **Savriyev F., Jo‘rayev A.** Buxoro shahrida tarixiy obidalar saqlanishi va ekologik muhitga ta’siri // *O‘zbekistonning madaniy merosi ilmiy jurnali*. – 2021. – №6(3). – B. 12–19.

BUXORO VILOYATIDA TURIZMNING RIVOJLANISHI VA EKOLOGIK MUAMMOLAR

Sharipov To‘ymurod Sharofiddin o‘g‘li

Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Buxoro viloyatida turizm sohasining jadal rivojlanishi, uning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati hamda bu jarayonda vujudga kelayotgan ekologik muammolar atroflicha tahlil qilinadi. Buxoro — jahon madaniy merosining muhim markazlaridan biri sifatida turistlarni keng jalb qilayotgan hudud bo‘lib, so‘nggi yillarda turistik infratuzilma, xizmat ko‘rsatish sifati va transport-logistika tizimi sezilarli darajada rivojlanmoqda. Shu bilan birga, sayyohlar oqimining ortishi atrof-muhitga bosim kuchayishiga, chiqindilar miqdorining ko‘payishiga, suv resurslaridan ortiqcha foydalanishga va tarixiy obidalar saqlanishi bilan bog‘liq ekologik xavflarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda. Maqolada ekologik muammolarni yumshatish yo‘llari, barqaror turizm tamoyillarini joriy qilish, “yashil iqtisodiyot” yondashuvlari va ekologik boshqaruv tizimlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar beriladi. Tadqiqot natijalari Buxoro viloyatida turizmni ekologik barqaror rivojlantirish strategiyasini shakllantirish uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar. *Buxoro viloyati, turizm rivojlanishi, ekologik muammolar, barqaror turizm, ekologik xavfsizlik, madaniy meros, turistik infratuzilma, chiqindilar, suv resurslari, “yashil iqtisodiyot”.*

Аннотация. *В данной статье всесторонне анализируются ускоренное развитие туристической сферы в Бухарской области, её экономическое и социальное значение, а также возникающие в этом процессе экологические проблемы. Бухара, являясь одним из важнейших центров мирового культурного наследия, привлекает большое количество туристов, и в последние годы здесь значительно развиваются туристическая инфраструктура, качество услуг и транспортно-логистическая система. Вместе с тем рост туристического потока усиливает давление на окружающую среду, приводит к увеличению объёма отходов, чрезмерному использованию водных ресурсов, а также возникновению экологических рисков, связанных с сохранением исторических памятников. В статье*

предлагаются научно-практические решения по смягчению экологических проблем, внедрению принципов устойчивого туризма, подходов «зелёной экономики» и совершенствованию систем экологического управления. Результаты исследования служат важной научной основой для формирования стратегии экологически устойчивого развития туризма в Бухарской области.

Ключевые слова: *Бухарская область, развитие туризма, экологические проблемы, устойчивый туризм, экологическая безопасность, культурное наследие, туристическая инфраструктура, отходы, водные ресурсы, «зелёная экономика».*

Annotation. *This article provides a comprehensive analysis of the rapid development of the tourism sector in the Bukhara region, its economic and social importance, as well as the environmental problems arising in this process. Bukhara, as one of the key centers of world cultural heritage, attracts a large number of tourists, and in recent years the region has seen significant growth in tourism infrastructure, service quality, and transport-logistics systems. However, the increasing flow of tourists intensifies environmental pressure, leads to a rise in waste generation, excessive use of water resources, and the emergence of ecological risks related to the preservation of historical monuments. The article presents scientific and practical recommendations for mitigating environmental issues, implementing sustainable tourism principles, applying "green economy" approaches, and improving environmental management systems. The research results serve as an important scientific basis for forming a strategy for environmentally sustainable tourism development in the Bukhara region.*

Keywords: *Bukhara region, tourism development, environmental problems, sustainable tourism, environmental safety, cultural heritage, tourism infrastructure, waste, water resources, "green economy".*

Kirish. Buxoro tarixiy shaharlar qatorida muhim turistik markaz bo‘lib, uning qadimiy arxitekturasi va madaniy merosi Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan.

So‘nggi yillarda Buxoro turizmi jadal rivojlanib, viloyat hokimligi ma’lumotiga ko‘ra, mehmonxonalar soni 607 taga, turistik xizmat ko‘rsatuvchi korxona esa 186 taga yetkazildi. 2024-yilda viloyatga kelgan xorijiy sayyohlar soni 44,8 mingni tashkil etdi, bu 2023-yilga nisbatan 32,4 mingga ko‘p (qabul qilingan sayyohlar soni 2023-yilda 12,432 ming, 2024-yilda 44,844 ming). Shu bilan birga, mehmonxonalar soni ham oshib, 2024-yilda Buxoroda 250 ta turar joy faoliyat yuritib, ularda jami 3980 ta xona va 8423 ta yotoq o‘rni mavjud bo‘lib, ularda yil davomida 267,2 ming kishi mehmonxona xizmatidan foydalangan. Bu ko‘rsatkichlar Buxoro turizm salohiyatining ortayotganini ko‘rsatadi.

Asosiy qism

Tourizmning yuksalishi bilan birga unga bog‘liq atrof-muhit muammolari ham yuzaga kelmoqda. Ilmiy tadqiqotlar natijasida Buxoro tarixiy markazida turizmning salbiy oqibatlari orasida ifloslanish (31,8 %), umumiy ekologik muammolar (22,2 %) va tarixiy obidalar zarar ko‘rishi (14,6 %) kabi omillar aniqlangan. Jumladan, Shohrud kanali tarixiy hududiga quduq yog‘lari va plastik chiqindilarning tashlanishi oqibatida suv to‘planib, axlat yig‘ilishi kuzatilgan. Shuningdek, kam tashrif buyuriladigan ko‘chalarda chiqindilarni to‘plash tizimi zaifligi qayd etilgan. Turizm mavsumi yaqinlashgani sayin ijtimoiy sohada narxlar oshishi va infratuzilmadagi ortiqcha yuklamalar ham muammo bo‘ladi.

Atmosfera va suv ifloslanishi bo‘yicha Buxoroda muntazam monitoring olib borilsa-da, turizmga bevosita bog‘liq rasmiy o‘lchovlar kam. O‘zgidromet ma’lumotlariga ko‘ra, 2020-yil iyun oyida Buxoro shahrida havoning ifloslanish indeksi “past” darajada bo‘lib, normativ chegaralardan oshmagan. Biroq, avtotransport va qurilishdan chiqadigan chang ham havo sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgani e’tibordan chetda qolmaydi. Suv resurslariga kelsak, bu borada aniq monitoring natijalari ommaga e’lon qilinmagan.

Chiqindi muammosi. Sayyohlar va xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar ko‘payishi chiqindi hajmini oshiradi. Mahalliy ekologiya boshqarmasi chiqindi tashlashga qarshi chora-tadbirlarni kuchaytirmoqda. Masalan, Buxoro shahridagi ayrim

ko‘chalarda o‘rnatilgan onlayn kuzatuv kameralari orqali noqonuniy axlat tashlagan shaxslar aniqlandi va ularga atrof-muhitni muhofaza qilish talablarini buzganlik uchun bir qancha jarimalar tayinlandi. Shu bilan birga, hukumat darajasida chiqindilarni utilizatsiya qilish loyihalari ko‘zda tutilgan. Joriy yil yanvar oyida BAA kompaniyasi bilan 200 mln dollarlik chiqindi yoqish zavodi qurilishi bo‘yicha shartnoma imzolandi; loyiha 2027-yilda Buxoro va Navoiy viloyatlarini 50 foizga kamroq chiqindili poligon bilan ta’minlash va yiliga 547,5 ming tonna chiqindini yoqish orqali atrof-muhit ifloslanishini kamaytirishni maqsad qilgan. Bu loyiha 21 ming uy-joyni elektr quvvati bilan ta’minlash va qo‘shimcha ish o‘rinlari yaratishni ham ko‘zda tutadi.

Chora-tadbirlar va sa’y-harakatlar

Ekologik muammolarni bartaraf etishda mahalliy hokimiyat, ekologiya idoralari va turizm sektori hamkorlikda choralar ko‘rmoqda. Ekologiya boshqarmasi tomonidan chiqindilarni to‘plash tizimini kuchaytirish, ogohlantirish kampaniyalari o‘tkazish, chiqindilarni saralashni joriy etish kabi choralarga e’tibor qaratilmoqda. Qonuniy tashabbuslar bilan birga, PQ-171 qarori (2023-yil) doirasida maxsus ekotizimlar tashkil etilmoqda: masalan, Buxoro ixtisoslashtirilgan “Jayron” pitomnikida safari turizm loyiha tarzida rivojlantiriladi – zamonaviy material-texnika bazasi va ekologik infratuzilma yaratish rejalashtirilgan. Bu kabi ekoturizm loyihalari tabiatni muhofaza qilgan holda sayyohlarni jalb etishga xizmat qiladi. Mahalliy darajada ekoturizm qishloqlarini rivojlantirish, agro-sayohat va “bird-watching” kabi yangi yo‘nalishlarni kengaytirish ustida ish olib borilmoqda.

Turizm infratuzilmasini yaxshilash doirasida «turizm mahallalari» va yo‘l-transport infratuzilmasi obektlari barpo etilmoqda. Masalan, so‘nggi yillarda viloyatda “turizm qishlog‘i” statusi berilgan hududlar soni ortdi. Shuningdek, ichimlik suvi va kanalizatsiya tizimlarini modernizatsiya qilish, qayta tiklanuvchi manbalar asosidagi elektr ta’minoti loyihalari muhokama qilinmoqda, chunki bu hududda suv va energetika resurslarining cheklanganligi turizmni ham boshqarishni qiyinlashtiradi.

Barqaror turizm bo‘yicha tavsiyalar

Ilmiy manbalar barqaror turizm prinsiplari bo‘yicha bir qator tavsiyalar beradi. Jumladan, sayyohlar va operatorlar chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash va samarali boshqarishni ustuvor qilishlari lozim. Shuningdek, turizm korxonalari atrof-muhitni muhofaza qilishni o‘rgatish va tushuntirish, tabiiy hududlarda mas’uliyatli xulqni targ‘ib qilish orqali salbiy oqibatlarni yengillashtirishi kerak. Turizm sohasidagi mutaxassislar va loyihalarda korporativ ijtimoiy mas’uliyat doirasida ekologik standartlar joriy etilishi, yashil sertifikatlash tizimi yo‘lga qo‘yilishi tavsiya etiladi.

Tadqiqotlardan kelib chiqadiki, turizm sektori manfaatdor tomonlari (hokimiyat, biznes, mahalliy jamoalar) o‘rtasida hamkorlik kuchaytirilganda barqarorlik darajasi oshadi. Buxoro tajribasida ham bu muhim, chunki aksariyat mehmonxonalar va sayyohlik tashkilotlari hali ekologik tashabbuslarni to‘liq o‘zlashtirmagan. Masalan, bir so‘rovnomada Buxoro mehmonxonalari xodimlari yengil (36,4 %) yoki muhim (39,4 %) deb hisoblagan barqaror turizm tamoyillariga doir rag‘batlar joriy etilishi kerakligi qayd etilgan. Bu tavsiyalar turizm faoliyati orqali madaniy merosni asrab-avaylash va jamoa qo‘llab-quvvatlovini oshirishga xizmat qiladi.

Ekologik monitoring natijalari

Buxoro viloyati atrof-muhit monitoringi doimiy ravishda olib borilmoqda, ammo turizm bilan bog‘liq maxsus baholashlar jamoatchilikka keng e’lon qilinmagan. Umuman, hukumat hisobotlariga ko‘ra, mintaqadagi ifloslanish ko‘rsatkichlari yirik sanoat tarmog‘i mavjud bo‘lmaganligi uchun boshqa hududlarga nisbatan pastroq hisoblanadi. Misol uchun, 2020-yilda Olmaliq, Toshkent va boshqalardan farqli o‘laroq Buxoroda havo sifati normal chegaralarda bo‘lgan. Suv resurslarining holati bo‘yicha yilnomalarda faqat so‘nggi yillardagi umumiy infrastruktura loyihalari haqida ma’lumot beriladi, shaxsiy turizm muammolari bo‘yicha muntazam bayonotlar kam. Shuning uchun Buxoro

turizmining atrof-muhitga ta’siri ustidan mustaqil ekologik monitoringni kuchaytirish tavsiya etiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Buxoro viloyatida sayyohlik infrastrukturasi va tashrif buyuruvchilar soni sezilarli o‘sib bordi. Bu turizm orqali iqtisodiy foyda olib kelayotgan bo‘lsa-da, chiqindi, suv va atmosfera ifloslanishi hamda tarixiy obidalarga ortayotgan antropogen bosim kabi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Buxoro vakillari va muassasalari chiqindilarni yig‘ish, qayta ishlash va ekotizimlarni tiklash bo‘yicha loyihalar bilan shug‘ullanmoqda; masalan, chiqindi yoqish zavodi qurilishi ham atrof-muhit yukini kamaytirishga qaratilgan. Shu bilan birga, ekologik barqaror turizm tamoyillariga rioya qilish, mahalliy aholini jalb etib, ma’rifat va innovatsiyalar asosida muammolarni hal etish zarur. Turizm salohiyatidan to‘liq foydalanish Buxoroning kelajagi uchun muhimdir, biroq bu borada mudofaa siyosati — tejamkorlik va innovatsion yechimlarga asoslangan bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Ахмедов Б.** Ўзбекистонда туризмни барқарор ривожлантириш муаммолари ва ечимлари. – Тошкент: «Иқтисод-Молия», 2021. – ___ б.
2. **Абдуллаев Қ., Бобожонов Т.** Бухоро вилоятида туризм инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари // *Туризм ва маданий мерос журнали*. – 2020. – № 3(2). – Б. 45–53.
3. **Мирзаев И.** Экологик туризм ва унинг имкониятлари // *Экология ва ҳаёт*. – 2019. – № 4(1). – Б. 22–28.
4. **Rasulov R.** O‘zbekistonda ekologik muammolar va ularni bartaraf etish strategiyalari. – Samarqand: Zarafshon nashriyoti, 2020. – ___ b.
5. **UNESCO.** World Heritage List: Historic Centre of Bukhara. – Paris: UNESCO, 2018. – ___ p.

6. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** Turizm sohasini rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida: PQ–4095-son qaror, 2019-yil 5-yanvar.
7. **Karimov Sh.** Turistik hududlarda ekologik xavfsizlik masalalari // *Geografiya va tabiat resurslari*. – 2022. – № 2(5). – B. 58–64.
8. **Savriyev F., Jo‘rayev A.** Buxoro shahrida tarixiy obidalar saqlanishi va ekologik muhitga ta’siri // *O‘zbekistonning madaniy merosi ilmiy jurnali*. – 2021. – № 6(3). – B. 12–19.
9. **Safarov I. B., Husenov J. Q.** O‘zbekistonda rekreatsion salohiyatni oshirishda GAT texnologiyalarining o‘rni // *Экономика и социум*. – 2025. – № ___.
10. **Djurayev M., Husenov J.** Turizm sohasida GAT texnologiyasining o‘rni // *Yangi O‘zbekiston: Yangi Tadqiqotlar* ilmiy jurnali. – 2025. – № 1(15).

YOSHLAR KASBIY REJASINI SHAKLLANTIRISHDA QO‘LLANILADIGAN ZAMONAVIY YONDOSHUVLAR

Soatov Anvar Mahkamovich

Jizzax politexnika instituti

Annotasiya: *Ushbu maqolada yoshlarning kasbiy yo‘nalishini aniqlash va shakllantirish jarayoni tahlil etiladi. Kasbiy yo‘nalishni tanlashdagi psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, kasbiy yo‘nalishni belgilashda qo‘llaniladigan innovatsion usullar va vositalar, jumladan, kasbiy diagnostika, maslahat berish, test sinovlari, treninglar va tajriba amaliyotlari haqida ma’lumotlar beriladi. Maqolada ta’lim muassasalari va ota-onalarning bu jarayondagi roli ham yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *kasbiy yo‘nalish, kasbiy tanlov, yoshlar, ta’lim-tarbiya, psixodiagnostika, kasbiy maslahat, metodika, innovatsion usullar, mehnat bozori, o‘quv amaliyoti.*

Аннотация: *В статье анализируется процесс определения и формирования профессиональной направленности молодёжи. Рассматриваются психолого-педагогические и социальные факторы выбора профессионального направления. Приводится информация об инновационных методах и инструментах, используемых при определении профессионального направления, включая профессиональную диагностику, консультирование, тестирование, тренинги и экспериментальную практику. Также освещается роль образовательных учреждений и родителей в этом процессе.*

Ключевые слова: *профессиональная направленность, профессиональный выбор, молодёжь, образование, психодиагностика, профессиональное консультирование, методология, инновационные методы, рынок труда, образовательная практика.*

Abstract: *This article analyzes the process of determining and forming the professional direction of young people. Psychological, pedagogical and social factors in choosing a professional direction are considered. Information is also provided about innovative methods and tools used in determining a professional direction, including professional diagnostics, counseling, testing, training and experimental practices. The article also highlights the role of educational institutions and parents in this process.*

Keywords: *professional direction, professional choice, youth, education, psychodiagnostics, professional counseling, methodology, innovative methods, labor market, training practice.*

Yoshlarning kasbiy yo‘nalishini aniqlash va shakllantirish - ularning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatini belgilaydigan muhim jarayondir.

Zamonaviy mehnat bozorida talab qilinuvchi bilim va ko‘nikmalarni egallash, o‘z qobiliyat va qiziqishlarini aniqlash hamda maqsadli ravishda rivojlanish yoshlar uchun ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Ta’lim muassasalarida kasbiy yo‘nalish bo‘yicha olib boriladigan ishlarning samaradorligi ko‘p jihatdan qo‘llaniladigan usullar va vositalarga bog‘liq. Kasbiy maslahat berish, test sinovlari, treninglar, amaliyotlar va psixologik diagnostika kabi yondashuvlar yoshlarning ongli kasb tanlashlariga ko‘mak beradi. Ushbu maqolada kasbiy yo‘nalishni aniqlash va shakllantirishda qo‘llaniladigan eng samarali usullar va vositalar tahlil etiladi.

Pedagogikada kasbga yo‘naltirishning asosiy vositalaridan biri bu yoshlarni kasbga yo‘naltirish an’anasidir. Kasbga yo‘naltirish an’anasi ham ikki xil usulda amalga oshirilgan:

1) Ota-onaadan meros o‘tuvchi kasb-hunar an’anasi.
2) Ustoz-shogirdlik an’anasi.

O‘zbeklarda azaldan aksariyat hollarda kasb-hunar ota-onadan farzandlarga meros o‘tgan. Nafaqat, oilalar, balki hatto mahallalar ham birorta kasb-hunarga ixtisoslashgan.

Shuning uchun ham biror oila haqida gap ketsa: “Ha, anovi xolvachilarmi, yoki tillochilarmi?”, - deb so‘rashgan. Buning ma’nosi shuki, kasb-hunar oiladan oilaga, kattalardan farzandlarga meros sifatida o‘tgan. Kasb-hunar bo‘yicha oilaviy sulolalar paydo bo‘lgan.

Bu an’ananing yaxshi tomonini shundaki, bolalar ko‘z ochib mehnat muhitida tarbiyalanishadi, shu kasbga ko‘zi singadi, ko‘nikma hosil qiladi. Masalan, Muqimiy novvoylik bilan, Furqat savdo bilan, Avaz O‘tar sartaroshlik bilan, Munis va Ogahiy miroblik bilan shug‘ullanadi. Bunda ham ota bolalariga o‘z kasbiga xos xususiyatlarni bolalikdan shakllantirishga, o‘z kasbi sirlarini juda yoshligidan o‘rgatib borishga harakat qiladi.

Ulug‘ bobomiz Amir Temur o‘z bolalariga va nevaralariga ustoz tanlab, bilim, hunar, chavandozlik, qilichbozlik, merganlik, kurash, jang sirlarini o‘rgatishdan tashqari ularni bir-ikki yoshdan boshlab buvilari tarbiyasiga berar ekan. Chunki uz onasi har kancha oqila, qattiqqo‘l bo‘lmasin, bolasiga ortik mehr ko‘rsatadi. Natijada bola erka, mehribon, ko‘ngilchan bo‘lib o‘sadi. Bunday xislatli bolalar hokimiyatni uzoq boshqarol-maydilar. Chunki podsholik qattiqqo‘llikni, vaziyat talab qilganda, ma’lum ma’noda, shafqatsiz ham bo‘lishni talab etadi. Maqsad esa – bo‘lg‘usi xukmdorni tarbiyalash bo‘lgan.

Xullas, bu kabi misollarni xalqimiz tarixidan ko‘plab keltirish mumkin.

Xalq pedagogikasida kasbga yo‘naltirishning ikkinchi usuli - bu ***ustoz-shogirdlik*** an’anasidir.

Qadimdan to yaqin o‘tmishgacha bo‘lgan davrda ustoz-shogirdlik an’anasiga ko‘ra ustoz shogirdlikka qabul qilishdan oldin uni turli sinovlardan o‘tkazgan.

Yoki Abu Ali ibn Sinoning shogird tanlashdagi sinovi haqidagi bir rivoyat bilan tanishaylik: Abu Ali ibn Sinoning qo‘lida ta’lim olish, unga shogird bo‘lish katta sharaf bo‘lgan. Kunlardan bir kuni ikki ota - biri boy, biri kambag‘al, o‘z o‘g‘illarini ibn Sinoga shogirdlikka bermoqchi bo‘lishadi. “Yey, ulug‘ tabib, huzuringizga bolalarimizni keltirdik. Tarbiyangizga olib, shogirdlikka qabul qilsangiz. Zora, sizga o‘xshab tabib bo‘lib etishsalar”, - deyishadi. Ibn Sino ularni sinab ko‘rib, shogirdlikka olishga rozilik bildiradi. Ibn Sinoning bir odati bor edi. Kim unga shogird tushmoqchi bo‘lsa, oldin sinovdan o‘tkazar, sung tabiblik ilmini o‘rgatar ekan. “Bolalarim, - dedi u kelgan yigitlarga qarab: tog‘u toshlar kezing, cho‘li biyobonlarni oralanglar, har biringiz ming donadan o‘t-giyoh terib kelinglar”. Ibn Sino shunday deydi-da, ularning har birining qo‘liga halta beradi. Oradan bir necha kun o‘tadi. Bolalarning birinchisi kelib, yiqqan giyohlarini ibn Sinoning oldiga to‘kadi. Hammasi shifobaxsh giyohlar. Buni ko‘rgan ibn Sino quvonib so‘raydi: “Barakallo, o‘g‘lim, eng dorivor giyohlarni teribsan, endi bir

savolimga javob bersang. qani, aytchi, oyoq qavarishiga nima davo bo‘ladi? Mening tabiblikdan xabarim yo‘q”, - deydi bola. “Sizga yendi shogird tushdim-ku?”. Ibn Sino: “Shu un kun orasida tabobat ichida yurib, tabiblikdan alifni o‘rganmabsanmi, sendan tabib yemas, olibsotar chiqadi”, - deydi ko‘nglida, so‘ng ovozini chiqarib: “Senga javob, o‘g‘lim, ketaver! Borib olibsotarga shogird bo‘l!” - deydi.

Oradan bir kun o‘tgach, kambag‘al kishining o‘g‘li etib keladi, to‘plagan giyohlarini hakimning oyog‘i tagiga to‘kadi. Ibn Sino juda hursand bo‘lib: “Barakallo, bo‘tam, qani menga aytchi, oyoq qavarganiga nima davo bo‘ladi?” - deb so‘raydi. “Yovvoyi rayhon yoxud yalpizni suvda ivitib, ozgina osh tuzidan qo‘shib yuvish kerak; - javob qiladi bola. “Cho‘lu biyobonda qoldingku, suv topa olmading deylik, chanqoqni nima bilan bosish mumkin?” - yana savolga tutadi ibn Sino bolani. “Yantoqning suvi chanqoqni qondiradi” ham darmon bo‘ladi”, - dadil javob beradi bola. “Rahmat, o‘g‘lim, sen endi menga shogirdgina emas, farzand ham bo‘lding”, - deydi ibn Sino mamnun bo‘lib.

Ustoz-shogirdlik an’anasi haqida gap ketganda, Beruniy va uning shogird tanlash usuli haqida ham to‘xtalib o‘tish maqsadga muvofiqdir.

Beruniy o‘zining “Hindiston” kitobining ettinchi bobida shunday bir hikoyani bayon qiladi: “Ustoz shogirdlari bilan qorong‘i kechada yo‘l bosib borar ekan. Ular yo‘l bo‘yida tik turgan bir karotinga duch keladidar. Ustoz shogirdlaridan uning nima ekanligini aytishni talab etadi.

Shogirdlardan biri bilmayman deb, ikkinchisi bilmayman va bilishga qudratim etmaydi, deb javob beradi. Uchinchisi tong yorishsa, ma’lum bo‘ladi deydi.

Beruniy uch shogirdining ahvolini, qobiliyatini ularning javoblaridan bilib oladi: olimga birinchi shogirdining ilmsizligi, ikkinchisining bilimsiz va yalqovligi, uchinchisining ishni keyinga surishi, ilmsiz bo‘lsa ham ma’rifatga

intilishi ma’lum bo‘ladi. Shu tufayli Beruniy uchinchi shogirdning javobini ma’qullaydi.

Xalqimiz orasida azaldan har bir ustozning shogird tanlash sinovlari har xil bo‘lgan. Masalan, bir mashhur tanburchiga shogirdlikka bola olib kelishsa, u bolaning qo‘liga bir cho‘p yoki o‘hloqni tutqazar ekan. Agar bola cho‘pni erga suqsa - bog‘bon, cho‘pni ot qilib minsa - chavandoz, cho‘pni qarichlab o‘lchasa - sotuvchi, cho‘pni tanbur qilib chalsa - tamburchi bo‘lar ekan. Ustoz ana shu ohirgi bolani shogirdlikka olar ekan.

Yoki bir rivoyatga ko‘ra, boy xizmatkor tanlashda, xizmatkorlarning hammasini yig‘ib, oldilariga ovqat qo‘yar ekan va o‘zi ikkinchi qavatdan, tepadan (ularga ko‘rinmay) ularni kuzatar ekan. Kim tez, shoshib, ko‘p ovqat esa, o‘shani xizmatkorlikka olib qolar ekan. Yaxshi shogird farzanddan a’lo deydi xalqimiz. Darhaqiqat, bunga tarixdan ko‘plab misollar keltirish mumkin. Masalan, Ulug‘bekning o‘g‘li Abdulatif otasining umriga zavol bo‘ldi. Lekin sevimli shogirdi Ali Qushchi uning nomini Evropaga, Evropa orqali butun dunyoga mashhur qildi.

Bu misollar xalqimizning shogird tanlashdagi o‘ziga xos usullaridan, donoligi, zukkoligi va topqirligidan dalolat beradi. Xalqimiz shogird tanlashda qaysi bir usulni tanlamasin, maqsad bitta - uning mehnatga munosobati, ya’ni mehnatsevarligi va kasbga layoqati, qobiliyati, intilishini asosiy mezon qilib olgan.

Yoshlarning kasbiy yo‘nalishini aniqlash va shakllantirish - jamiyat taraqqiyoti va mehnat bozori talablariga mos keladigan mutaxassislar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda ta’lim muassasalari, ota-onalar va psixolog-mutaxassislarning hamkorligi hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Kasbiy tanlovni shakllantirishda innovatsion usullar, psixodiagnostika, kasbiy maslahat berish va amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish yoshlarning o‘z qobiliyat va qiziqishlarini to‘g‘ri baholashlariga yordam beradi. Shuningdek, mehnat

bozoridagi o‘zgarishlardan xabardor bo‘lish va real vaziyatlarni tahlil qilish orqali ularga kasb tanlashda ongli qaror qabul qilishlari uchun shart-sharoit yaratiladi.

Shu sababli, kasbiy yo‘nalishni aniqlash va shakllantirish tizimini yanada takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish hamda barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligini kuchaytirish lozim. Bu esa yoshlarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlarini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Gapparov B.N. va boshqalar. “Xalq pedagogikasi”. “Tafakkur” nashriyoti. T: 2009. 211-214 betlar.

2. “O‘zbek pedagogikasi tarixi”, prof. A.Zunnunov tahriri ostida, Toshkent. 1997 yil, 27-bet.

3. O‘rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar. T.1996 yil, 180-bet.

4. Boymurodova Ch.O‘. “Pedagogikamizda xalq mehnatining shakli, usuli va mazmuni”. Andijon mashinasozlik instituti ilmiy-ommabob jurnali. Andijon shahri. 2-soni.

5. Boymurodova Ch.O‘. “Shaxsni kamolga etkazish va hayotga tayyorlashda mehnat tarbiyasining axamiyati”. “Pedagogik ta’lim klasteri: muammo va echimlar” mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Chirchiq shahri. 25-26 inyu 2021 yil. 516-518 betlar.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING IJTIMOIY KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH: TUZILMA VA KOMPONENTLARI

Sultanova Sahobar Ravshanbekovna

“University of Management and Future Technologies” unversiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy kreativligini rivojlantirish masalasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Ijtimoiy kreativlikning ilmiy yondashuvlari, uning tarkibi va asosiy komponentlari – motivatsion, kognitiv, emotsional-kommunikativ va amaliy-faoliyat jihatlari asoslab berilgan. Shuningdek, ijtimoiy kreativlikni rivojlantirishda muammoli ta’lim, treninglar, keys-stadi, refleksiv yondashuv va ijtimoiy loyihalashtirish texnologiyalarining o‘rni ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishda ijtimoiy kreativlikning muhim o‘rin tutishini tasdiqlaydi.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy kreativlik, bo‘lajak o‘qituvchi, kreativ fikrlash, emotsional intellekt, motivatsiya, pedagogik innovatsiya, kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy loyihalashtirish.*

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития социальной креативности будущих учителей. Раскрываются научные подходы к пониманию социальной креативности, её структура и ключевые компоненты: мотивационный, когнитивный, эмоционально-коммуникативный и деятельностный. Особое внимание уделено таким методам развития социальной креативности, как проблемное обучение, тренинговые технологии, кейс-стади, рефлексия и социальное проектирование. Полученные результаты подтверждают значимость социальной креативности в формировании профессиональной компетентности будущих педагогов.*

Ключевые слова: *социальная креативность, будущий учитель, креативное мышление, эмоциональный интеллект, мотивация, педагогические инновации, коммуникативная компетентность, социальное проектирование.*

Abstract: *This article analyzes the theoretical and practical aspects of developing social creativity among prospective teachers. It explains the scientific foundations of social creativity, its structure, and its key components, including motivational, cognitive, emotional-communicative, and activity-related aspects. The study highlights effective methods for fostering social creativity such as problem-based learning, training technologies, case studies, reflective practices, and social project-based activities. The findings confirm that social creativity plays a crucial role in enhancing the professional competence of future educators.*

Keywords: *social creativity, prospective teacher, creative thinking, emotional intelligence, motivation, pedagogical innovation, communicative competence, social project design.*

Kirish

XXI asr ta’lim tizimi shaxsning nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy faol, kommunikativ, moslashuvchan va kreativ bo‘lishini talab etadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning professional kompetentlik tarkibida **ijtimoiy kreativlik** alohida o‘rin tutadi. Chunki zamonaviy pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy muhitni boshqaruvchi, ijtimoiy-psixologik vaziyatlarni hal etuvchi, innovatsion yechimlar yaratishga qodir bo‘lgan shaxsdir.

Ilmiy adabiyotlarda kreativlikning umumiy psixologik asoslari V.I. Andreev, S.L. Rubinshteyn, A.N. Leontyev, Y. Gilford tomonidan keng yoritilgan bo‘lib, ijtimoiy kreativlikning ta’lim jarayonida ahamiyati ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan (Andreev, 2013; Gilford, 1967). Ammo bo‘lajak o‘qituvchilarning **ijtimoiy kreativligi**ning tarkibi, tuzilmasi, rivojlantirish mexanizmlarini ta’lim-tarbiya jarayonida tizimli qo‘llash masalasi hali ham dolzarbdir.

Tadqiqotning **maqsadi** – bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy kreativligini rivojlantirishga oid ilmiy nazariyalarni tahlil qilish, uning komponentlari va tuzilmasini aniqlash, shuningdek metodik yondashuvlarni asoslash.

Tadqiqot vazifalari:

1. Ijtimoiy kreativlik tushunchasining ilmiy asoslarini tahlil qilish.
2. Bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy kreativligi tuzilmasini aniqlash.
3. Uning rivojlanish komponentlari va mexanizmlarini bayon qilish.
4. Rivojlantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berish.

Asosiy qism

1. Ijtimoiy kreativlik tushunchasining ilmiy asoslari

Kreativlik fenomeni birinchi marta G. Murrey (1938) tomonidan shaxsning o‘zini namoyon qilish xususiyati sifatida izohlangan. Keyinchalik Y. Gilford (1967) kreativ jarayonlarni divergent tafakkur, moslashuvchan fikrlash, originallik kabi mezonlar orqali tahlil qilgan. V.I. Andreev esa kreativlikni shaxsning ijodiy faoliyati orqali yangi mahsulot yaratish qobiliyati sifatida tavsiflaydi.

Ijtimoiy kreativlik tushunchasi esa shaxsning ijtimoiy muhitga innovatsion yondashuvi, jamoadagi ziddiyatlarni kreativ hal etish, kommunikativ vaziyatlarda noodatiy yechimlar topish qobiliyatini anglatadi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, ijtimoiy kreativlik — bu **kreativ fikrlash + ijtimoiy muloqot + emotsional intellekt** birligidir.

2. Bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy kreativligini rivojlantirish zarurati

Bugungi ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchidan quyidagi malakalar talab qilinadi:

-kommunikativ moslashuvchanlik;

-kreativ pedagogik fikrlash;

-konfliktlarni konstruktiv hal etish;

-ijtimoiy vaziyatlarda tez qaror qabul qilish;

-o‘quvchilar bilan emotsional hamkorlikni shakllantirish.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning yuqori ijtimoiy kreativlik darajasi sinfdagi psixologik muhit, o‘quvchilarning motivatsiyasi va ijtimoiy faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

3. Ijtimoiy kreativlikning tuzilmasi va asosiy komponentlari

Tahlillarga tayangan holda, bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy kreativligi quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

Motivatsion komponent

- ijtimoiy faol bo‘lishga intilish;
- kasbiy motivatsiya;
- pedagogik jarayonda innovatsiya yaratishga bo‘lgan ehtiyoj.

A.N. Leontyev fikricha, shaxs faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchi motivlar majmuasidir.

Kognitiv (bilim) komponent

- kommunikativ psixologiya bo‘yicha bilimlar;
- kreativ fikrlash mexanizmlari;
- konfliktologiya, sotsiologiya elementlari;
- ijtimoiy vaziyatlarni tahlil qilish ko‘nikmasi.

O‘qituvchi ijtimoiy muhitni tushunmagan taqdirda kreativ yechim yarata olmaydi.

Emotsional-kommunikativ komponent

- emotsional intellekt;
- empatiya;
- samarali kommunikatsiya;
- ijtimoiy signallarni to‘g‘ri talqin qilishi.

Mayer va Salovey tadqiqotlarida emotsional intellektning murakkab vaziyatlarda kreativ yechimlarni kuchaytirishi isbotlangan

Amaliy-faoliyat komponenti

- muammoli vaziyatlarda noodatiy yechimlar yaratish;
- jamoaviy loyihalar ishlab chiqish;
- innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash;
- o‘quvchilar bilan hamkorlikda kreativ faoliyat olib borish.

4. Bo‘lajak o‘qituvchilar ijtimoiy kreativligini rivojlantirish mexanizmlari

Ilmiy manbalarga tayanib, quyidagi metodik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

Muammoli vaziyatlar asosida o‘qitish

Problem-based learning (PBL) talabalarda divergent fikrlashni faollashtiradi.

Roldagi o‘yinlar va trening texnologiyalari

Rol o‘yinlari ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilishga yordam beradi.

Keys-stadi metodlari

Ijodiy qaror qabul qilish bo‘yicha ko‘plab variantlar ishlab chiqish imkonini beradi.

Refleksiya asosida o‘qitish

Refleksiv daftarlardan foydalanish ijtimoiy tajribalarni qayta ishlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy loyihalashtirish

Talabalar “ijtimoiy loyiha + kreativ g‘oya + jamoaviy hamkorlik” asosida ishlaydi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy kreativligi ularning kasbiy kompetentligining asosiy tarkibiy qismidir. Uning tarkibi motivatsion, kognitiv, emotsional-kommunikativ va amaliy komponentlardan iborat bo‘lib, ushbu komponentlarning uyg‘un rivojlanishi o‘qituvchining zamonaviy ta’lim talablari bilan mos kelishini ta’minlaydi.

Ijtimoiy kreativlikni rivojlantirish bo‘yicha taklif etilgan metodlar – PBL, treninglar, keys-stadi, refleksiya va ijtimoiy loyihalar – pedagogik jarayonda samarali qo‘llanilganda, bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ potensialini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреев В.И. Педагогика творчества. — Казань: Центр инновационных технологий, 2013. — 350 с.
2. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления. — М.: Прогресс, 1967. — 152 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Смысл, 2005. — 288 с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 2000. — 720 с.
5. Mayer J., Salovey P. Emotional Intelligence Revisited // Psychology Review. — 2016. — №4. — P. 45–67.

6. Загвязинский В.И. Теория обучения: современная интерпретация. — М.: Академия, 2018. — 240 с.

7. Murray H. Explorations in Personality. — New York: Oxford Press, 1938. — 550 p.

YOSHLAR MAFKURAVIY IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM-TARBIYANING O'RNI

Tashmetov Tuxtasin Xudayberganovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada dunyoning mafkuraviy manzarasida tajovuzkor aqidaparastlik, ekstremizm, irqchilik, fundamentalizm, odam savdosi va "ommaviy madaniyat" terrorizmi, harbiy zo'ravonlik kabi xavfli oqimlarning faoliyati yoshlarning ongini shakllantirish jarayoniga jiddiy tahdid solayotganligi tahlil qilingan. Bu muammolarga qarshi kurashishda xalqimizning madaniy meroslarini, falsafiy durdonalarini, ta'lim-tarbiyani yanada rivojlantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlash orqali yot mafkuralarning oldini olish hamda yoshlarimizda mafkuraviy immunitetni mustahkamlash masalalari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: globallash, g'oya, ma'naviyat, mafkura, immunitet, qadryat, madaniyat, ma'rifat, meros, urf-odat, marosim, interfaol, metod, tahdid, ekstremizm, irqchilik, aqidaparastlik, terrorizm, fundamentalizm, targ'ibot, texnologiya.

Аннотация: В данной статье проанализировано, что деятельность таких опасных течений, как агрессивный радикализм, экстремизм, расизм, фундаментализм, торговля людьми, «массовая культура» терроризма и военное насилие, представляет серьёзную угрозу процессу формирования мировоззрения молодёжи в идеологической картине мира. Раскрываются

вопросы противодействия этим проблемам посредством развития культурного наследия нашего народа, философских ценностей, системы образования и воспитания, а также через почитание национальных и общечеловеческих ценностей. Показано, как эти меры помогают предотвратить проникновение чуждых идеологий и укрепить идеологический иммунитет нашей молодёжи.

Ключевые слова: глобализация, идея, духовность, идеология, иммунитет, ценность, культура, просвещение, наследие, обычаи, обряды, интерактивность, метод, угроза, экстремизм, расизм, радикализм, терроризм, фундаментализм, пропаганда, технология.

Annotation: This article analyzes how the activities of dangerous currents in the ideological landscape of the modern world such as aggressive fanaticism, extremism, racism, fundamentalism, human trafficking, the “mass culture” of terrorism, and military violence pose a serious threat to the process of shaping young people’s consciousness. It discusses the importance of preventing alien ideologies and strengthening the ideological immunity of youth by developing our nation’s cultural heritage, philosophical treasures, education and upbringing, as well as by promoting national and universal values.

Keywords: globalization, idea, spirituality, ideology, immunity, value, culture, enlightenment, heritage, tradition, ceremony, interactive, method, threat, extremism, racism, fanaticism, terrorism, fundamentalism, propaganda, technology.

Bugungi kunda yoshlarimizni turli yot va zararli g‘oyalar, shuningdek vayronkor mafkuralardan himoya qilish, ularning barqaror mafkuraviy immunitetini shakllantirish dolzarb masalalardan biridir. Bu jarayon yoshlarning dunyoqarashini boyitish, Vatanga sadoqat, uning taraqqiyotiga daxldorlik hissi va milliy g‘ururni rivojlantirish, shuningdek ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol toptirish orqali amalga oshiriladi. Natijada, ular hozirgi zamondagi keskin intellektual va ma’naviy raqobatga tayyor bo‘lgan, mustaqil qaror qabul qila oladigan, yuksak malakali mutaxassislar sifatida shakllanadi. Zero, bu globallashuv davrida uzluksiz ta’lim va tarbiya tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Shu bois,

milliy iftixor tuyg‘usi va o‘tmishimiz hamda kelajagimizning qadriyatlarini yosh avlodga yetkazish orqali biz yangi avlodlarni tarbiyalashimiz va o‘z milliy davlatchiligimizni mustahkamlashimiz zarur. Ayniqsa, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni etkazishning zamonaviy infratuzilmasi va texnologiyalarini takomillashtirish orqali yot mafkuralarning oldini olish va yoshlarimizda mafkuraviy immunitetni mustahkamlash mumkin.

Jamiyat taraqqiyoti fuqarolarining ijtimoiy faolligi, ma’naviy ongi va mustaqil fikrlash qobiliyati bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, davlatimiz taraqqiyot strategiyasi ma’rifiy jamiyatni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Ma’rifiy jamiyat esa mustaqil fikrlovchi, ma’naviyati yuksak, o‘z manfaatlarini jamiyat va davlat manfaatlari bilan uyg‘unlashtira oladigan barkamol avlodni tarbiyalay olishga bog‘liq. Biroq, insoniyatning ilmiy-kashfiy ishlanmalaridan keng foydalanish, global axborot oqimining tezligi va yoshlar ustidagi bevosita yoki bilvosita bosimning ortib borishi ularning ma’naviy o‘zligini yo‘qotish xavfini oshirmoqda. Shu bois, mazkur jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish, yoshlarni to‘g‘ri yo‘naltirish va ularni mustahkam ma’naviy qadriyatlarga tayanchlangan holda tarbiyalash ayni vaqtda muhim strategik vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Yoshlarga yuqori ma’naviy tarbiya berish va ularning salohiyatini yuksaltirish davlatimizning asosiy vazifalaridan biridir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek “.... Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talabalari asosida takomillasht i rishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz”[1]. Shu ma’noda, global o‘zgarishlar sharoitida yoshlarga tarbiya berish masalasi nafaqat milliy, balki jahon miqyosida ham muhokama qilinayotgan dolzarb masalaga aylangan.

Hozirgi kunda ayrim davlatlarda sodir bo‘layotgan qo‘poruvchilik, harbiy zo‘ravonlik, tinch aholini qiynoqlash, vahima uyg‘otish va g‘oyaviy beqarorlik kabi holatlar yoshlarning ma’naviy ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shuningdek, dunyoning mafkuraviy manzarasida tajovuzkor aqidaparastlik, ekstremizm,

irqchilik, fundamentalizm, odam savdosi va “ommaviy madaniyat” terrorizmi kabi xavfli oqimlarning faoliyati yoshlarning ongini shakllantirish jarayoniga jiddiy tahdid solmoqda. Bu muammolarga qarshi kurashishda xalqimizning madaniy meroslari, falsafiy durdonalari va milliy qadriyatlari ustuvor ahamiyatga ega. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda tarbiyalangan yoshlar mustaqil fikrlash, o‘ziga xos dunyoqarash va ma’naviy barqarorlikni rivojlantiradi. Shu bilan birga, yoshlarda milliy qadriyatlarga hurmat va ularni amaliy hayotda qo‘llash mas’uliyati shakllanganda, zararli g‘oya va tushunchalarga qarshi mafkuraviy immunitet mustahkamlanadi. Zero, mafkuraviy immunitet – ma’lum bir shaxsda yoki ijtimoiy guruhda o‘ziga xos bo‘lgan, qat’iy, barqaror, sog‘lom mafkuraviy qarashlarning shakllanganligi bilan ifodalanadi. U shaxsning insoniylikka yot bo‘lgan turli zararli mafkuraviy ta’sir va tayziqlarga berilmasligida muhim omil bo‘lib hisoblanadi[2]. Shu jihatdan, yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda uzluksiz ta’lim-tarbiya tizimi strategik ahamiyatga egadir. Yoshlarda ta’lim va tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan mafkuraviy immunitetni shakllantirish, ularni barkamol, mustaqil va ma’naviy yetuk avlodga aylantirish muhim vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Mafkuraviy immunitet deganda – shaxs, ijtimoiy guruh, millat, jamiyatni turli g‘oyaviy ta’sir idan himoya qilishga xizmat qiladigan g‘oyaviy nazariy qarashlar va qadriyatlar tizimi tushuniladi[3]. Haqiqatdan ham, mafkuraviy immunitet turli xil yot va zararli g‘oyalar ta’sirlaridan biz uchun asosiy himoya vositasi hisoblanadi. Yoshlarimiz orasida mafkuraviy immunitetni shakllantiruvchi vositalar ham mavjud bo‘lib, ular quyidagilardan iboratdir: birinchidan, yoshlarimizni ta’limning barcha bosqichlari bilan qamrab olishni yanada oshirish; ikkinchidan, yoshlarimiz orasida tarbiyaviy jarayonlarni har doimgidanda yuqori roq darajaga

ko‘tarish; uchinchidan, ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarini targ‘ibot qilishda zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etish; to‘rtinchidan, media tarbiyani yoshlar orasida shakillant i rsh ya’ni turli xil internet ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyatini rivojlant i rish.

Pedagogika fanlari doktori, professor M.Quronovning “mafkuraviy immunitet” kategoriyasiga bergan ta’rifi yuqoridagilardan mantiqiy jihatdan tubdan farq qiladi. Muallif: “mafkuraviy immunitet – odam o‘z hayotida amal qiladigan anglangan qoidalar yig‘indisi. Yoki ramzi y qilib, uni shaxsning mafkuraviy konstitutsiyasi, deb atasa ham bo‘ladi. Bu konstitutsiya ikki asosga tayanadi. B i rinchisi – u yashayotgan milliy-ma’naviy muhitda qabul qilingan me’yorlar. I kkinchisi – shu me’yorlarning odam dunyoqarashida o‘zlasht i rilgan qismi”,- deb izohlaydi[4].

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, mafkuraviy immunitet shaxsning ijtimoiy va ma’naviy barqarorligini ta’minlovchi, uni zararli mafkuralardan himoya qiluvchi ichki mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Yoshlarni turli g‘oyaviy va mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish hamda jamiyatda mafkuraviy immunitetni shakllantirish uchun ularni sog‘lom, insonparvar g‘oya va mafkuralar bilan qurollantirish zarur. Mazkur g‘oyalar taraqqiyot qonunlari, ijtimoiy adolat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘un bo‘lishi lozim. Shu orqali shaxsning o‘zligini, odob-axloqini, tarixiy merosini va milliy ruhini zararli mafkuralardan himoya qilish nafaqat individual, balki jamiyatning ma’naviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Mafkuraviy immunitetni yuksaltirishda ta’lim-tarbiyaning roli alohida ahamiyat kasb etadi. Ta’lim-tarbiya tizimini isloh qilishda “shaxs manfaati va ta’lim ustuvorligi” prinsipini asosiy tamoyil sifatida qo‘llash yoshlarda ijodkorlik ruhini va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, yoshlarni turli mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish, ularni Vatanga muhabbat va yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash, shuningdek, jamiyat hamda davlat manfaatlarini qadrlaydigan, milliy qadriyatlar bilan yashaydigan shaxslarni tarbiyalash muhim vazifadir. Shu sababli, yoshlarning mafkuraviy immunitetini shakllantirish davlat va jamiyat uchun strategik ahamiyatga egadir. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan uzliksiz ta’lim-tarbiya, ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot va media resurslaridan oqilona foydalanish orqali yoshlar mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘ladi, Vatanga sadoqatni his qiladi, milliy g‘ururini rivojlantiradi va tarixiy merosni chuqur anglaydi. Bunday yondashuv, yoshlarni mafkuraviy jihatdan barqaror, ijtimoiy faol va mas’uliyatli shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Мирзиёев Ш. М.** Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 22 б.

2. **Haydarov K.** Sharq falsafasida ma’naviy tarbiya ustuvorligi. – Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2020. – 166 b.

3. **Barotov Sh. R.** O‘quvchi shaxsini o‘rganish usullari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012. – 56 b.

4. **Quronov M.** Bizni birlashtirgan g‘oya. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. – 142 b.

STYLISTIC AND PRAGMATIC ASPECTS OF WORDPLAY IN CHILDREN’S LITERATURE

Temirova Muattar Amirqul qizi,

DIEP.

Abduvostayeva Dilnora Davron qizi,

DIEP.

Iskandarova Xusnora Xurshid qizi,

DIEP.

Abstract. *This paper explores the pragma-stylistic features of children's speech in English and Uzbek literary discourse. The research aims to determine how child characters' voices are constructed in fiction through pragmatic intentions, stylistic devices, and discourse strategies. In order to get a more or less clear idea of the word stock of any language, it must be presented as a system the elements of which are interconnected, interrelated and interdependent. Through a comparative analysis, the paper emotions, playfulness, and simplicity, while also showcasing the cultural variation in how these are depicted in literature. This research advances the field of linguistics by connecting pragmatics and stylistics with the analysis of literary discourse.*

Keywords: *puns; translation; strategies; comparison, linguo-cognitive, humour, pragma-stylistic, pragmatic, stylistic, wordplay, children's literature, fiction, narrative, linguo-cognitive.*

Аннотация. *В данной статье исследуются прагма-стилистические особенности детской речи в английском и узбекском литературном дискурсе. Цель исследования – определить, как голоса детских персонажей конструируются в художественных произведениях посредством прагматических намерений, стилистических приёмов и дискурсивных стратегий. Чтобы получить более или менее чёткое представление о словарном фонде любого языка, его необходимо представить как систему, элементы которой взаимосвязаны, взаимообусловлены и взаимозависимы. В рамках сравнительного анализа в статье рассматриваются эмоции, игривость и простота, а также демонстрируется культурное разнообразие в том, как эти качества отражаются в литературе. Данное исследование развивает лингвистику, связывая прагматику и стилистику с анализом литературного дискурса.*

Ключевые слова: *каламбуры; перевод; стратегии; сравнение, лингвокогнитивный, юмор, прагма-стилистический, прагматический, стилистический, игра слов, детская литература, художественная литература, нарратив, лингвокогнитивный.*

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz va o‘zbek adabiy nutqida bolalar nutqining pragma-stilistik xususiyatlarini o‘rganadi. Tadqiqot bolalar qahramonlarining ovozlari badiiy adabiyotda pragmatik niyatlar, stilistik vositalar va nutq strategiyalari orqali qanday tuzilganligini aniqlashga qaratilgan. Har qanday tilning so‘z fondi haqida ozmi-ko‘pmi aniq tasavvurga ega bo‘lish uchun uni elementlari o‘zaro bog‘langan, va o‘zaro bog‘liq bo‘lgan tizim sifatida ko‘rsatish kerak. Qiyosiy tahlil orqali asar hissiyotlari, o‘ynoqiligi va soddaligi, shuningdek, adabiyotda tasvirlangan madaniy o‘zgarishlarni namoyish etadi. Ushbu tadqiqot pragmatika va stilistikani adabiy nutq tahlili bilan bog’lash orqali tilshunoslik sohasini rivojlantiradi.*

Kalit so‘zlar: *so‘z o‘yinlari; tarjima; strategiyalar; taqqoslash, lingvokognitiv, yumor, pragma-stilistik, pragmatik, stilistik, so‘z o‘yini, bolalar adabiyoti, badiiy adabiyot, hikoya, lingvokognitiv.*

Introduction: When language game appears in fiction, it is always intentional, unlike children’s wordplay or mistakes which result out of their limited communicative competence. In fiction, playful language serves as a complex tool which performs a number of important stylistic and pragmatic functions. Among the main functions of language play in books for children, besides the ludic and poetic functions, scholars of language distinguish the phatic, meta-communicative, linguo-creative, linguo-cognitive, imitative, characterological, emotional, expressive, euphemistic and that of structuring the storyline and narration.

Pragma-stylistics is an interdisciplinary field that merges the study of pragmatics with stylistics to examine how language operates within artistic texts. Pragmatics focuses on meaning in context, while stylistics investigates the expressive potential of linguistic units. When applied to literature, this approach

allows scholars to explore not only what is said, but how it is said, and what pragmatic intentions underlie stylistic choices. One of the most captivating areas of study within this framework is children's speech in fiction. The representation of children's voices provides insight into their psychological world, their interaction with adults, and their symbolic role within the narrative.

Unlike literary translation, when the content should be transformed into the new language form, the translation of wordplay should express the original form of the text phonetic and graphics. Moreover, we have to change meaningfully notional categories. This is caused by the fact that for the adequate translation, the expression plan can be more important that the content plan. If you do not take into account the relationships within the advertising message between its various components, then even the most accurate translation might be insufficiently. The most difficult for translation is the wordplay, which making play such language tools that are absent in the target language, for example, authorial neologisms based on the verbs of motion. When the translator has no opportunity to transfer the "play" word by word adequately, then he does not translate the phrase, which is given by the author of the text, and creates his own wordplay, sometimes built on an entirely different basis, and used completely other meanings.

Methodology: Linguistic functional style differentiation is also of the great interest for the translation studies, as certain types of translation differentiated by the language difficulties are allocated on this basis in the theory of translation. As a rule, the literary translation is opposed to all the other styles (pragmatic or informational translation), and this contrast reflects the essential difference in the tasks of the translator. If literary translations are the part of literature in the accepted linguo-culture (together with original texts), the informative translation focuses not so much on the linguistic means as on the information put in the text and need to be translated more accurately. Belonging of the original text to the certain functional style and genre of the source language determines its dominant function.

Linguistic form of the text displayed the national “worldview” of the original text, must be subjected by the socio-cultural interpretation in the decoding language, as it is only a starting point for understanding the general meaning of the utterance. The foundation of the translation is a communicative constant that reflects the dynamic aspect of the translation [8]. One of the most difficult problems of translation is a pun intended for foreign language audience. Because of the errors in the translation, the advertisements containing wordplay can get the opposite sense of humor, which can lead to the failure of the campaign. The numerous translation failures can be explained by the following: the modern advertising refers to the ancient and quite archaic structures of thinking, structures that can be called “ethnic”. A “supra-national” of the advertising industry is in conflict with the essence of the underlying processes of national consciousness.

Ross Mckerras has emphasized six main aims of the wordplay:

- the maintenance of the coherence of the narrativeness,
- isolation of the climax,
- identification of the hidden thought,
- the indication on the playfulness of the tone,
- making some expression to the written style,
- achievement of the poetic mood.

Also, he determined three main approaches to the transmission of the wordplay. The first one is to translate word by word and explain the wordplay in the footnote quite briefly or in the comments more detailed [5].

The second method is – to select the wordplay in the target language and use it, even if it does not contain any words equivalent to the original. The third method is to select other means in the target language which could add some original spirit to the translation [4]. It is also necessary to emphasize that using of the second or third methods can be performed only under the condition of the close control over either the original language also the target language. As in this case the translator deviates from the original text in a great measure, he must be ready to be criticized.

Some researchers consider the notion of equivalence in the communicative pragmatic aspect. According to this approach, the equivalence is determined not by the equality of the formal characteristics of the original text and translated text, and by the identity of the communicative effect that these texts impress the recipients of the original language and the translated language [3]. This approach justifies the cases when the wordplay that should be kept in the translated text is not transmitted, but is created in the target language according to the context of the text. It should be noted that such method of achieving equivalence is not used very often. In most cases, the literal translation can lead to literalism. In the second group the semantic components and translation are not the same.

Discussion: The pun can never be interpreted isolated from the text and the perceptions of the reader. The context and the reader are two factors of immense importance in the process of pun identification and interpretation. As Delabastita states: 'A necessary condition for pun perception is a context in which multiple and disparate meanings for the pun word are acceptable; the context must concern itself with certain matters if a pun is to be made on a certain word' [2]. The most frequently raised question with reference to puns is: Can puns be translated after all? The answer to this question depends on notions of equivalence and identity. In fact, we agree with Ristani who concludes that equivalence in translation should never be thought to involve attempts to accomplish reproduction and recreation of an identical text, which is impossible even within the same language [6]. Based on the fact that one hundred per cent equivalence is not an aim that can be reached (or, for that matter, even sought) in translation practice, scholars have outlined several ways of 'translating' puns involving several techniques: pun-to-pun translation, changing the type of pun, replacing a pun with a non-pun, replacing a pun with a rhetorically related device such as repetition, alliteration or rhyme, altering the effect of a pun, passing from comical pun to comical non-pun, situational pun, literal meaning, footnotes, compensation, manipulative translation, non-translation, pun-to-zero, etc.

On the other hand, translation can also be thought of as a decision-making process. Translators will always have to make decisions weighing ‘loss’ against ‘gain’ and pondering the pros and cons of some ‘sacrifice’ or other. Thus, the choice of one strategy over the other will continuously have certain implications on general understanding of the text and effect transmitted to target readers, which in turn depend on the effectiveness of the strategy used and creativity of the translator. As Weissbrod states there are always subjective features relevant, including the translator’s talent, proficiency, and willingness to spend time finding solutions in the face of hard-to-translate wordplays [9].

In Uzbek literature, To‘xtaboyev’s child characters similarly use short, lively sentences filled with humor and curiosity, which reflect the spontaneity of real-life children’s interactions [7]. Another important aspect is the frequent use of repetitions. Repetition is a pragmatic strategy children employ to emphasize their needs or emotions. This stylistic device conveys their impatience, excitement, or fear. In Uzbek discourse, repetition is also common, but it often carries cultural undertones.

Diminutives are another stylistic hallmark of children’s speech, particularly in Uzbek fiction. Words such as ‘bolajon’, ‘jonim’, or ‘ukajon’ serve both pragmatic and stylistic functions. They express affection, politeness, and a cultural emphasis on respect and care within family and social structures. In English literature, diminutives are less common, but child characters may use nicknames or shortened forms of words to achieve similar effects. This highlights the cultural specificity of stylistic choices in portraying children’s communication.

Creativity and linguistic play are universal features of children’s speech. English-speaking children in fiction sometimes invent imaginary words or distort adult vocabulary, which reflects their developing linguistic competence and imaginative thinking. For instance, in Lewis Carroll’s “Alice’s Adventures in Wonderland” [1], linguistic play is central to the narrative. Similarly, in Uzbek

children's literature, linguistic play often involves puns, rhymes, or humorous twists on traditional idioms, showcasing both creativity and cultural flavor.

Pragma-stylistics also examines the broader discourse context in which children's speech occurs. Children's dialogues are rarely isolated; they are embedded in interactions with adults, peers, or even symbolic figures. In Uzbek fiction, the interplay between children's voices and traditional cultural values reinforces national identity and moral lessons. Thus, children's speech in literature functions not only as a reflection of reality but also as a narrative device that shapes the reader's perception of society and culture.

Conclusion: The pragma-stylistic study of children's speech in English and Uzbek literary discourse demonstrates both universal and culture-specific features. Universally, children's speech is characterized by simplicity, emotionality, and creativity. Culturally, however, certain stylistic devices such as diminutives in Uzbek or emphasis through repetition in English reveal distinct traditions of representing childhood in literature. The comparative approach shows that while children's speech serves to reflect genuine communication patterns, it is also carefully stylized by authors to achieve artistic and ideological purposes. This study highlights the value of pragma-stylistics in understanding not only the linguistic features of child characters but also the cultural and literary contexts in which they appear. Summing up, it can be concluded that British literature has a long tradition of coinage and intentional use of nonce words in books for children. Authors tend to use nonce words for a number of reasons: they enable them to involve the young readers or pre-readers in the discourse, help describe the characters and shape attitude towards them, boost cognitive, creative and linguistic development of children, trigger creative thinking, tell a unique story and engage the readers in linguistic play. Thus, occasionalisms coined specifically for each story perform a number of important functions: linguo-creative, cognitive, ludic, imitative, phatic, characterological and emotive.

References:

1. Carroll, L. (1865). Alice's Adventures in Wonderland. London: Macmillan.

2. Delabastita, Dirk (1993) There's a Double Tongue. An Investigation into the Translation of Shakespeare's Wordplay with Special Reference to Hamlet Amsterdam and Atlanta: Rodopi.

3. Galperin, I. R. (1981). Stylistics. Moscow: Higher School Publishing.

4. Gottlieb, Henrik (1997) "You got the picture? On the polysemiotics of subtitling wordplay." In Traductio: Essays on Punning and Translation, Dirk Delabastita (ed.), 207–232. Manchester / Namur: St. Jerome and Presses Universitaires de Namur

5. Leech, G. N. (1983). Principles of Pragmatics. London: Longman.

6. Ristani, Viktor (2010) Kontribut në Studimet Përkthimore gjatë viteve '90 Shtëpi Botuese-Shtypshkronjë Miryeeralb: Tiranë.

7. To'xtaboyev, X. (1981). Sariq devni minib. Tashkent: Yosh Gvardiya.

8. Venuti, Lawrence (2000) (ed.) The Translation Studies Reader, London and New York: Routledge

9. Weissbrod, Rachel (1996) Curioser and Curioser: Hebrew Translations of Wordplay in Alice's Adventure's Underground. Wordplay and Translation St. Jerome Publishing, Manchester.

THEORETICAL APPROACHES TO TRANSLATING WORDPLAY

(Lewis Carroll's "Alice in Wonderland")

Temirova Muattar Amirqul qizi,
DIEP
Salomova Dilnoza Bozor qizi,
DIEP
Xudoyberdiyeva Laylo Abdumalik qizi,
DIEP

Abstract. *This paper studies the puns in Lewis Carroll's Alice in Wonderland, with a special focus on their types, as well as their Uzbek equivalents. Its aim is to discover on which linguistic techniques the puns are based on, and to present the varieties of their Uzbek translations – where they differ, where they are similar, which techniques are used by the translators, and whether the translations are 'successful'. This is achieved through a comparative analysis of the original puns and their different translation varieties in Uzbek. Besides comparing the original with its translation varieties, the author provides a comparison between the translation varieties as well, highlighting the strategies used by the translators and comparing the variations based on their preferred translation strategy. The findings reveal that the focus of the majority of the translators is mainly on the recreation of the puns by using creative linguistic solutions.*

Keywords: *puns, wordplay, translation, Alice in Wonderland, humour, homophonic pun, strategies, comparison.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются каламбуры в «Алисе в Стране чудес» Льюиса Кэрролла, особое внимание уделяется их типам, а также их узбекским эквивалентам. Цель статьи — выявить, на каких языковых приёмах основаны каламбуры, и представить варианты их узбекских переводов: где они различаются, где сходны, какие приёмы используют переводчики и насколько удачны переводы. Это достигается путём сравнительного анализа оригинальных каламбуров и различных вариантов их перевода на узбекский язык. Помимо сравнения оригинала с вариантами перевода, автор также проводит сравнение между вариантами перевода, выделяя стратегии, используемые переводчиками, и сравнивая варианты, основанные на их предпочитаемой стратегии перевода. Результаты показывают, что большинство переводчиков сосредоточены главным образом на воссоздании каламбуров с помощью креативных языковых решений.*

Ключевые слова: *каламбуры, игра слов, перевод, Алиса в Стране чудес, юмор, омофоническая игра слов, стратегии, сравнение.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Lyuis Kerrollning "Alisa mo'jizalar mamlakatida" romanidagi so'z o'yinlari o'rganilib, ularning turlariga, shuningdek, o'zbek tilidagi ekvivalentlariga alohida e'tibor qaratilgan. Undan ko'zlangan maqsad so'z o'yinlari qaysi lingvistik uslublarga asoslanganligini aniqlash va ularning o'zbek tiliga tarjimalari turlarini – ular qayerda bir-biridan farq qilishi, qayerda o'xshashligi, tarjimonlar qaysi usullardan foydalanganligi va tarjimalarning "muvaffaqiyatli" ekanligini ko'rsatishdan iborat. Bunga asl so'z birikmalari va ularning o'zbek tilidagi turli tarjima turlarini qiyosiy tahlil qilish orqali erishiladi. Muallif asl nusxani uning tarjima turlari bilan solishtirishdan tashqari, tarjima turlarini ham solishtiradi, tarjimonlar qo'llagan strategiyalarni ta'kidlab, o'z afzal ko'rgan tarjima strategiyasi asosida o'zgarishlarni solishtiradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik tarjimonlarning asosiy e'tibori, asosan, ijodiy lingvistik yechimlardan foydalangan holda so'z o'yinlarini qayta tiklashga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *so'z o'yinlari, so'z o'yini, tarjima, Alisa mo"jizalar mamlakatida, hazil, omofon, strategiyalar, taqqoslash.*

Introduction: Alice's Adventures in Wonderland (Alice in Wonderland) is the first of two well-loved children's books about the extraordinary adventures of young Alice in a fairytale-like world, the product of the imagination of Lewis Carroll. Though seemingly timid and introspective, Carroll's vivid imagination and originality created a whole new world filled with unique and eccentric inhabitants. After its publication in 1865, the book became an instant bestseller, skyrocketing Carroll to fame, and prompting the publication of its sequel, Through the Looking-Glass, and What Alice Found There, six years later. Despite the captivating world and story Carroll created, it is his writing style – witty and unconventional, full of clever references, satire, parody, and fascinating language games and wordplay, which made the story so popular and relevant.

Methodology: Wordplay, puns specifically, are the object of interest in this paper – their type, meaning, and their Uzbek equivalents. Wordplay appears in a broad range of situations of communicative exchange, including spontaneous manifestations in everyday communication, strategic uses in advertising messages and argumentative texts as well as literary texts from different authors, cultures and historical periods. In spite of its ubiquity, however, wordplay also appears to be to a certain extent ephemeral: the ludic character of utterances can get lost over time as they become reused in other contexts, and in many instances, ludic language use merely functions as a momentary pause inserted into a communicative exchange that pursues different aims. Wordplay thus appears to be a complex phenomenon which is difficult to grasp, but which at the same time appears to be a highly interesting and relevant one, as it can reveal basic principles of language and communication.

Wordplay is a compound composed of word + play, and its meaning can be deduced from its elements: a play with words. Beneath its deceptively simple name lies a concept which is hard to define, with many scholars still struggling to settle on a unified definition.

Results: The 6th edition of the Oxford Advanced Learner's Dictionary defines wordplay as "making jokes by using words in a clever or amusing way, especially by using a word that has two meanings, or different words that sound the same" (2000: 1375). This is a simplified explanation of the concept, which in reality is a very broad term that encompasses many aspects of language. Dirk Delabastita (1996), a prominent researcher in the field of wordplay, understands wordplay as a more general term which encompasses the exploitation of different textual phenomena, resulting in a two or more linguistic structures with similar forms and different meanings. Additionally, Thaler's (2016) classification of wordplay according to the linguistic techniques used illustrates the full scope of the 'textual phenomena' which constitute it; the techniques are classified into four groups: phonetic, lexical, morphological, and orthographic and graphic.

The phonetic techniques include plays on: homophony, similarity of pronunciation, permutation of sounds (spoonerisms), rhythm and rhyme, and alliteration and assonance.

The lexical techniques include plays on: homonymy, paronym, polysemy, phraseological elements (idioms or sayings), and lexical sets.

The morphological techniques are: ludic alternation of morphemes (play on morphemes), and ludic word formation (plays on: compounding, portmanteau words, derivation, acronyms, and comparative forms).

Emphasis should be placed on the word ‘general,’ because it is the key element that differentiates wordplay from puns; the former encompasses all variations of language techniques involved in using language creatively, while the latter are only one branch of the wordplay tree. While wordplay is the general term used for all language games, puns are a subtype of wordplay. However, due to the popularity of puns among all language users, they have become the most famous out of all the other subtypes of wordplay. This has contributed to them being regarded as the only aspect of wordplay at times, resulting in the two terms being used interchangeably and synonymously. In his Language Play, Crystal (1998: 1-2) notes the connection between the standard responses regarding the aim of language, which are usually “communication” or “transmission of knowledge,” as well as how ‘ludic’, or ‘playful’ language fits into that definition. After providing an example of ping-pong punning, which Crystal describes as an act when the humour bounces back and forth between the speakers, he comments on the position of ludic language as compared to “regular” language:

It is difficult to see how ping-pong punning can possibly fit in with the view that the purpose of language is to communicate ideas. For what new knowledge is being transmitted between the participants, as they bounce jokes off each other? None. What have they learned, at the end of the sequence, that they did not know before? Nothing. There seems to be a tacit agreement that none of their language is

to be taken at its face value, while the exchange is in progress – that no sentence is to be interpreted as containing any real information. (Crystal 1998: 4)

Crystal's interpretation of why language play is sometimes considered to be a lower form of language correlates to the reason for the low reputation of the humble pun. The reception of the pun is divisive – people either love it or hate it. The former hail the pun as witty and clever, and appreciate the unconventional and creative usage of language; the latter consider it a cheap and cheesy form of humour, and see puns as a second-class form of language. However, as Crystal states previously, the function of the pun is not to exchange information, nor to communicate – its function is to amuse and entertain, which is why it should not be taken too seriously.

The 6th edition of the Oxford Advanced Learner's Dictionary defines pun as "the clever or humorous use of a word that has more than one meaning, or of words that have different meanings but sound the same" (2000: 945). As with wordplay, there is no one agreed upon definition of a pun. The lines are blurred on what constitutes a pun, and what is considered wordplay. However, for the purpose of this paper, and so as to avoid further confusion, the Oxford definition will be accepted as one that encompasses the essence of what a pun is. Even after having defined puns, classifying them is a challenging task. Pollack (2012: 9-27) presents a number of pun categories in his The Pun Also Rises. He acknowledges the overwhelming differences in schools of thought on which words classify as puns, and presents an overview of all contenders: homophonic and homographic puns, paradigmatic and syntagmatic puns.

Discussion. The following article aims at revealing the peculiarities of homophonic pun in "Alice in Wonderland" by Lewis Carroll and see how it is realized in Armenian. The fact is that in poetic diction the text may acquire some additional, contextual meanings. The same occurs in the case of pun. Carroll delights in puns like:

"You promised to tell me your history you know," said Alice, ***"and why it is you hate – C and D,"*** she added in a whisper, half afraid that it would

be offended again.

"Mine is a long and a sad tale!" said the Mouse, turning to Alice and sighing.

"It is a long tail, certainly," said Alice, looking down with wonder at Mouse's tail; ***"but why do you call it sad?"*** (Chapter III, page 56)

"Ayting-chi, nega M va I ni yoqtirmaysiz?" dedi Alisa (U Mushuk va It deyishdan qo'rqdi.)

"Hikoyam uzun va qayg'uli" deya gap boshladi sichqon.

"Ha, dumingiz uzun" dedi Alisa sichqonning dumiga qarab***. "Ammo nega uni qayg'uli deyapsiz?"*** (M. Otaboyeva; 21b)

As seen from the first example, the pun is based on a play on the identical pronunciation of tale and tail – /teɪl/. This homophony causes a misunderstanding between the Mouse and Alice. None of the Uzbek translations have translated this excerpt with a pun; most of them have omitted the wordplay aspect of the exchange and have opted for finding a way to include the Mouse's tail into the conversation, usually with Alice pointing out its length and comparing it to the length of the Mouse's story. However, this has resulted in an omission of the misunderstanding which occurs in the original.

Conclusion: Among the figures, pun is an effective way to make the literature attractive, accurate, striking, vivid and forceful. Thus, puns can have a crucial role in expanding different types of meaning. Puns are the most constructive stylistic devices which can bare different expressive-emotional-evaluative overtones in the context by creating a humorous atmosphere. And in most of English literature pun can result in the effect of humor, wit, beauty and economy and these effects always give people great impressions. Homophonic puns in "Alice in Wonderland" are the impeccable gems of the work. By creating a humorous effect they underline the essence of the content, the gist of the plot. It is evident that puns are not always expressed in the Uzbek translation, however the

translator is skillful and solves this objective problem by choosing creative equivalents.

This study confirms the fact that the complexity and intricateness of this book has captured, and will surely capture, the attention of many more translators who will be prompted to tackle the story of Alice in all its Wonderful glory. However, future translators must be aware of the complexity of the original, and put more effort into offering even better adaptations and creative solutions. M. Otaboyeva's most recent translation offers a fresh and creative take on the original and is a positive step in the right direction for future translations. Although Alice in Wonderland is an older book, it is doubtful that it will lose its popularity any time soon, so we can expect more worthy translation efforts. This paper can hopefully offer some insight into its existing translations to any future translators taking on the difficult task of translating this classic, as well as providing a (hopefully) interesting look into its translation history for any other curious readers.

References:

1. Carroll, L. (1898) Alice's Adventures in Wonderland and through the Looking-Glass. London: J.M. Dent and Sons Ltd.

2. Crystal, D. (1998). Language Play. London: Penguin Books.

3. Delabastita, D. (1993). There's A Double Tongue: An Investigation into the Translation of Shakespeare's Wordplay, With Special Reference to Hamlet, 11. Amsterdam: Rodopi.

4. Delabastita, D. (1996). Introduction. Wordplay and Translation: Essays on Punning and Translation, Dirk Delabastita (ed.). 1–22. Special issue of The Translator 2 (2).

5. Otaboyeva, M. (2020) Alisa mo'jizalar mamlakatida: bolalar uchun ertak. Lyuis Kerroll/Mohira Otaboyeva tarjimasi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. 72 bet.

6. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. (6th ed.). (2000). Oxford: Oxford University Press.

7. Pollack, J. (2012). The pun also rises: how the humble pun revolutionized language, changed history, and made wordplay more than some antics. NewYork: Penguin Random House.

8. Thaler, V. (2016). Varieties of Wordplay. Crossing Languages to Play with Words. 47-62.

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MAJBURIYATNING GRAMMATIK VA PRAGMATIK IFODASI: QIYOSIY TAHLIL

Tolipova Gulyoraxon

Farg‘ona davlat universiteti

Ubaydullayeva Durdonaxon

Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya*: Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillarida majburiyat ma’nosining grammatik va pragmatik ifodalanishi keng qamrovda tahlil qilinadi. Modal birliklarning semantik xususiyatlari, ularning kuch darajasi, manbai, sotsiolingvistik omillar hamda nutqiy vaziyatga bog‘liq holda tanlanishi batafsil yoritiladi. Tadqiqot natijalari ikki tilda majburiyatning grammatik va pragmatik mexanizmlari o‘rtasidagi umumiylik va farqlarni ochib beradi.*

Kalit so‘zlar: majburiyat, deontik modalitet, pragmatika, modal birliklar, qiyosiy tahlil.

Abstract*: This article provides an extended comparative analysis of the grammatical and pragmatic mechanisms used to express obligation in Uzbek and English. It examines modal structures, predicate-based obligation markers, contextual factors, politeness strategies and cross-cultural interpretations of deontic modality. The findings highlight important structural and communicative differences between the two languages.*

Keywords: *obligation, deontic modality, pragmatics, modal predicates, comparative linguistics.*

Аннотация*: В данной статье проводится углублённый сравнительный анализ грамматических и прагматических способов выражения долженствования в узбекском и английском языках. Исследование включает анализ модальных предикатов, факторов контекста, стратегий вежливости и культурных различий в интерпретации деонтической модальности.*

Ключевые слова: *долженствование, деонтическая модальность, прагматика, сопоставительный анализ.*

KIRISH

Majburiyat kategoriyasi til tizimida insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi eng muhim pragmatik vositalardan biridir. Majburiyat deontik modalitetning markaziy qismiga kiradi va buyruq, ko‘rsatma, talab, taqiqlash, ruxsat berish, tavsiya kabi nutq aktlari orqali ifodalanadi. Til taraqqiyoti davomida majburiyat ma’nosini ifodalovchi grammatik vositalar har xil ko‘rinishlarda shakllanib kelgan bo‘lib, ular jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, odob-axloq me’yorlari, madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘zbek va ingliz tillarida majburiyatning grammatik ifodasi sezilarli farqlarga ega. Ingliz tilida majburiyat asosan modal fe’llar orqali berilsa, o‘zbek tilida modal predikatlar yetakchi o‘rin tutadi. Ammo har ikkala tilda majburiyatning pragmatik kuchi kontekst, so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi masofa, rasmiylik darajasi va nutqiy vazifa bilan belgilanadi.

Ushbu maqolada majburiyatning grammatik mexanizmlari, nutqiy vaziyatga ko‘ra o‘zgarishi, sotsiolingvistik omillarning ta’siri hamda madaniy-pragmatik farqlar keng qamrovda yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot nazariy asos sifatida deontik modalitet konsepsiyasi, modal fe’llarning semantik tasnifi, modal predikatlarning grammatiklashuvi va pragmatik

funksiyalariga oid ilmiy manbalarga tayanadi. Palmer, Nuyts, Bybee, van der Auwera kabi olimlarning tadqiqotlari ushbu mavzuning nazariy poydevorini shakllantirishda muhim manba bo‘ldi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, kontekstual tahlil, pragmatik tahlil va semantik tahlil metodlaridan foydanildi. Ma’lumotlar ingliz va o‘zbek tillaridagi matnlar, lug‘atlar, ilmiy adabiyotlar vanutqiy misollar asosida shakllantirildi.

NATIJA VA MUHOKAMLAR

Ingliz tilida majburiyatni ifodalovchi asosiy modal fe’llar must, have to, should va ought to hisoblanadi. Ularning har biri majburiyatning turli kuch darajasini bildiradi. Must — so‘zlovchi tomonidan yuklangan qat’iy ichki majburiyat, have to — tashqi sharoit tomonidan majbur etilgan vazifa, should — yumshoq tavsiya, ought to — axloqiy majburiyatni bildiradi. Ingliz tilida majburiyatni yumshatish keng tarqalgan bo‘lib, bilvosita ifodalar — You might want to…, It would be better if… kabi konstruktsiyalar ko‘p uchraydi. O‘zbek tilida esa majburiyat modal predikatlar — kerak, shart, lozim, darkor — orqali ifodalanadi. Kerak — neytral majburiyat; shart — qat’iy talab; lozim — rasmiy va yuqori uslubga xos; darkor — adabiy ko‘rinishdagi majburiyatni bildiradi. O‘zbek tilida bevosita talab shakli ko‘proq qo‘llanadi: "Buni bajarishingiz shart", "Kelishingiz kerak" kabi ifodalar madaniy jihatdan odatiy hisoblanadi. Madaniy farqlar ham majburiyat ifodasiga ta’sir qiladi. Ingliz madaniyatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri buyruq berish ko‘pincha noo‘rin deb baholansa, o‘zbek jamiyatida ierarxik munosabatlarda bevosita talab norma sifatida qabul qilinadi. Bu pragmatik tafovutlar tarjima jarayonida xatolarga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, majburiyatning manbai har ikki tilda turlicha ifodalanadi. Ingliz tilida must — ichki majburiyat; have to — tashqi majburiyatni bildiradi. O‘zbek tilida esa majburiyatning manbai ko‘pincha kontekstdan kelib chiqadi yoki izoh orqali aniqlanadi.

XULOSA

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek va ingliz tillari majburiyatni ifodalashda turli grammatik vositalardan foydalansalar-da, pragmatik asoslar ko‘p hollarda o‘xshash. Majburiyatning kuch darajasi ijtimoiy masofa, nutqiy vazifa, rasmiylik darajasi va madaniy qadriyatlarga bog‘liq holda shakllanadi. Ingliz tili yumshoq ifodalarni afzal ko‘rsa, o‘zbek tili ko‘proq bevosita talab shakliga moyildir. Ushbu tadqiqot tarjima, til o‘qitish va madaniyatlararo muloqot uchun amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Palmer F. R.** *Mood and Modality*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
2. **Nuyts J.** *Modality*. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001.
3. **Bybee J., Perkins R., Pagliuca W.** *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. – Chicago: University of Chicago Press, 1994.
4. **Brown P., Levinson S. C.** *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
5. **van der Auwera J., Plungian V. A.** Modality’s semantic map // *Linguistic Typology*. – 1998. – Vol. 2. – P. 79–124.

ENGAGING ACTIVITIES FOR DEVELOPING EFL STUDENTS' SPEAKING CONFIDENCE

Tukhtasinova Mubina Aziz qizi
FarDU

Abstract: *Speaking confidence is a critical component of English as a Foreign Language (EFL) learning. However, many students face challenges such as anxiety,*

fear of making mistakes, and a lack of vocabulary, all of which hinder their fluency. This article explores three engaging strategies—role-playing, debates, and storytelling—to help EFL students develop confidence in speaking.

Keywords: *Speaking confidence, EFL (English as a Foreign Language), fluency, role-playing, debates, storytelling, language anxiety, communication skills, interactive learning, engagement.*

Annotatsiya: *Gapirishga bo'lgan ishonch chet tili sifatida ingliz tilini (EFL) o'rganishda muhim omildir. Biroq, ko'plab talabalar xavotir, xatolardan qo'rqish va so'z boyligining yetishmasligi kabi muammolarga duch keladilar, bu esa ularning ravon gapirish qobiliyatini pasaytiradi. Ushbu maqolada EFL o‘quvchilarining gapirishga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradigan uchta qiziqarli strategiya — rolli o‘yinlar, bahslar va hikoya qilish usullari o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar*: Gapirish ishonchi, EFL (chet tili sifatida ingliz tili), ravonlik, rolli o‘yinlar, bahslar, hikoya qilish, til tashvishi, muloqot ko‘nikmalari, interaktiv o‘rganish, jalb qilish.*

Аннотация: *Уверенность в разговорной речи является важным компонентом изучения английского как иностранного (EFL). Однако многие студенты сталкиваются с такими проблемами, как тревожность, страх ошибок и недостаток словарного запаса, что мешает им говорить бегло. В данной статье рассматриваются три эффективные стратегии — ролевые игры, дебаты и рассказывание историй, которые помогают учащимся EFL развивать уверенность в разговорной речи.*

Ключевые слова*: Уверенность в разговорной речи, EFL (английский как иностранный язык), беглость, ролевые игры, дебаты, рассказывание историй, языковая тревожность, коммуникативные навыки, интерактивное обучение, вовлеченность.*

Language is not just about grammar and vocabulary; it is about communication and confidence. For many EFL learners, speaking is the most intimidating aspect of language learning. As Stephen Krashen emphasized in his Input Hypothesis Theory,

"Acquisition requires meaningful interaction in the target language—natural communication in which speakers are concerned not with the form of their utterances but with the messages they are conveying and understanding"[5]. Unfortunately, many students hesitate to speak due to fear of making mistakes, social anxiety, or lack of practice.

Developing speaking confidence in EFL learners is crucial, as language anxiety often hinders fluency. Krashen [5] emphasizes that a low-stress environment improves language acquisition, while Vygotsky [8] highlights the role of social interaction in learning. Bandura [1] supports peer modeling as a key to building confidence.

Role-playing helps students practice real-life communication [6, 245-263] while debates enhance critical thinking and spontaneous speaking [2]. Storytelling develops fluency and emotional engagement [7]. Recent innovations like VR simulations, AI-driven debates, and digital storytelling further enhance interactive learning, making speaking practice more effective and engaging.

This article explores three key strategies—role-playing, debates, and storytelling—that create an engaging, supportive environment to boost EFL students' speaking confidence. These activities allow students to communicate naturally while reducing the pressure of traditional speaking exercises.

This study was conducted in an EFL classroom with 50 intermediate-level university students over eight weeks. The following methodologies were used:

- **Role-Playing**: Students acted out real-life scenarios such as ordering food, job interviews, and emergency situations.
- **Debates**: Students participated in structured debates on relevant topics such as "Technology improves education" and "Social media does more harm than good."
- **Storytelling**: Students created and narrated personal or fictional stories, encouraging fluency and creativity.

Data was collected through pre- and post-activity surveys, teacher observations, and student feedback. The study measured changes in fluency, participation, and self-reported confidence levels.

The results revealed that interactive speaking activities significantly improved students' confidence:

- Role-Playing: 80% of students reported feeling more comfortable speaking spontaneously. One student noted, "I was afraid of speaking before, but acting in different situations made me forget my fear."
- Debates: 75% of students showed improved ability to express opinions confidently. Debates encouraged critical thinking, quick responses, and persuasive speaking.
- Storytelling: 85% of students felt storytelling enhanced their fluency. As Maya Angelou said, "There is no greater agony than bearing an untold story inside you." Storytelling empowered students to share their ideas freely.

Overall, students who participated actively in these activities demonstrated greater fluency and reduced speaking anxiety.

The findings support the idea that confidence grows when students engage in meaningful, interactive speaking tasks. According to Lev Vygotsky's Sociocultural Theory, "Through others, we become ourselves" [8].Learning is a social process, and speaking skills develop best when students interact in a supportive environment.

Role-Playing allows students to practice real-life communication without pressure. Teachers should ensure scenarios are relevant and relatable to students' interests.

Debates foster logical reasoning, argumentation, and quick thinking. Assigning students to argue for or against a topic forces them to think critically and speak persuasively.

Storytelling encourages creativity, fluency, and self-expression. When students craft and narrate their own stories, they develop confidence in structuring sentences and delivering ideas smoothly.

However, some challenges were observed. Shy students initially hesitated to participate, and mixed proficiency levels sometimes created imbalances. To address these issues, teachers should create an inclusive environment, encourage peer support, and provide scaffolding techniques such as guided prompts.

The study's findings align with Krashen's Affective Filter Hypothesis, which suggests that students learn best when their anxiety is low and motivation is high[5,123]. Engaging activities like role-playing, debates, and storytelling help lower the affective filter by making learning enjoyable and meaningful.

Moreover, Bandura's Social Learning Theory highlights the importance of learning through observation and interaction[1]. When students engage in role-playing or storytelling, they model fluent speech and gain confidence by observing their peers. Debates, in particular, push students to think quickly and articulate their thoughts clearly, a skill essential for real-world communication.

To ensure all students benefit, teachers should:

1.Assign scaffolding techniques such as sentence starters for hesitant speakers.

2.Use peer collaboration to reduce fear and increase interaction.

3.Provide constructive feedback to encourage improvement rather than discourage participation.

One challenge noted in the study was the varying proficiency levels among students. Some advanced learners dominated discussions, while beginners remained passive.

In conclusion implement structured turn-taking, assign group roles, and offer differentiated instruction to ensure equal participation. As Nelson Mandela famously said, "If you talk to a man in a language he understands, that goes to his head. If you talk to him in his language, that goes to his heart." Speaking fluently and confidently in English opens doors to global opportunities.

References:

1. **Bandura, A.** (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

2. **Harmer, J.** (2007). *The Practice of English Language Teaching* (4th ed.). Harlow: Pearson Longman.
3. **Hwang, W. Y., Chen, N. S., & Lin, H. M.** (2022). VR-based role-playing for EFL speaking confidence. *Journal of Language Learning Technology*, 35(1), 45–62.
4. **Klimova, B.** (2020). Digital storytelling in EFL education: Benefits and challenges. *Computers & Education*, 148, 103788.
5. **Krashen, S.** (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press.
6. **Lázár, I.** (2015). Role-playing as a tool to reduce language anxiety and build speaking confidence. *Applied Linguistics Journal*, 36(2), 245–263.
7. **Thornbury, S.** (2005). *How to Teach Speaking*. Harlow: Pearson Longman.
8. **Vygotsky, L. S.** (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
9. **Xie, Y., Chen, H., & Zhao, L.** (2021). AI-driven debate training for EFL learners. *Language Teaching Research*, 25(4), 520–539.

SEMANTIC AND CULTURAL FEATURES OF EMOTION-RELATED IDIOMS IN ENGLISH

Turdiyeva Gulmira Akramjonovna,
Fergana state university
Mamadaliyeva Dildora Ulug‘bek qizi
Fergana state university

Annotation: *This article examines the semantic and cultural features of English emotion-related idioms. It analyzes how idioms express emotions through*

conceptual metaphors, symbolism, and cultural associations. The study identifies common emotion categories – such as anger, fear, joy, sadness, and love – and explains how their figurative meanings reflect English cultural values. It also discusses difficulties faced by learners and suggests strategies for teaching idioms effectively.

Key words: *emotion-related idioms, semantics, cultural features, conceptual metaphor, figurative meaning, phraseology, cultural symbolism, emotion expression, idiomatic competence.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz tilidagi hissiyotlarga oid frazeologik birikmalarning semantic va madaniy xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqot idiomalarning hissiyotlarni ifodalashda qanday konseptual metaforalar, ramziy ma'nolar va madaniy assotsiyalarga tayanishini tahlil qiladi. Maqola g'azab, qo'rquv, quvonch, qayg'u va muhabbat kabi hissiyot toifalari ko'rib chiqilib, ularning majoziy ma'nolari ingliz madaniy qadriyatlarini qanday aks ettirishi izohlanadi. Shuningdek, ingliz tilini o'rganayotganlar uchun idiomalarni talqin qilishdagi qiyinchiliklar va ularni samarali o'qitish bo'yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *hissiyotlarga oid idiomalar, semantika, madaniy xususiyatlar, konseptual metafora, majoziy ma'no, frazeologiya, madaniy ramziylik, hissiy ifoda, idiomatic kompetensiya.*

Аннотация: *В данной статье изучаются семантические и культурные особенности английских идиом, связанных с выражением эмоций. Анализируется каким образом идиомы передают эмоциональные состояния через концептуальные метафоры, символику и культурные ассоциации. Рассматриваются такие группы эмоций, как гнев, страх, радость, печаль и любовь, а также объясняется, как их переносные значения отражают культурные ценности английского общества. Кроме того, работа описывает трудности, с которыми сталкиваются изучающие английский язык при интерпретации идиом, и предлагает методы их эффективного обучения.*

Ключевые слова: *эмоциональные идиомы, семантика, культурные особенности, концептуальная метафора, переносное значение, фразеология, культурная символика, выражение эмоций, идиоматическая компетентность.*

Global socio-cultural changes and international integration require a deeper understanding of intercultural communication. Figurative language, particularly idioms, plays an important role in expressing emotions and cultural values. Emotion-related idioms in English, such as “blow your top” or “over the moon,” reflect conceptual metaphors and cultural norms, making them essential for effective communication. Understanding these idioms involves not only linguistic knowledge but also familiarity with cultural symbolism and metaphorical meaning. Studying emotion-related idioms is therefore of theoretical and practical importance, particularly for non-philological students, as it helps develop both communicative and intercultural competence.

The study of idioms, their semantic structure, and cultural foundations has been widely examined in linguistics. Lakoff and Johnson (1980) introduced Conceptual Metaphor Theory, explaining how emotions are represented through metaphors such as ANGER IS HEAT and LOVE IS A JOURNEY. Kövecses (2000) emphasized that emotional idioms are shaped by both universal human experience and culturally specific imagery. Moon (1998) and Seidl&McMordie (1988) highlight the fixed and communicative nature of idioms, while Wierzbicka (1992) and Goddard (1998) stress the importance of cultural context in understanding figurative language.

In Uzbek linguistics, scholars such as Nurmonov (2005), Tursunov (2012), Hakimov (2010), and Sayfullayeva (2018) have studied English idioms, their semantic features, and cultural connotations. These studies provide a solid foundation for analyzing emotion-related idioms and their role in teaching English as a foreign language.

The study of emotion-related idioms focuses on their semantic, cultural, and communicative aspects. Traditional teaching methods often neglected idioms or treated them as isolated vocabulary items, while modern communicative approaches emphasize their use in meaningful, real-life contexts. In non-philological fields, students are expected to master idioms functionally, understanding both their literal and figurative meanings, underlying conceptual metaphors, and cultural associations that shape interpretation. Teaching includes careful selection and classification of idioms by emotional categories, semantic analysis of figurative meaning, contextual application in dialogues or texts, cultural explanation, and formation of communicative skills in both oral and written speech. Modern methodology encourages integrating idioms into authentic materials - such as movies, songs, or news - to enhance natural acquisition and cultural exposure.

Both inductive and deductive methods are used in idiom instruction. In inductive teaching, examples are introduced first, allowing learners to infer meaning, metaphor, and cultural background before receiving explicit explanation. In deductive teaching, rules, metaphors, or cultural concepts are presented first, followed by examples to illustrate usage. This balanced approach ensures that learners can recognize, comprehend, interpret, and produce idioms appropriately in communicative situations.

Emotion-related idioms can be classified based on their similarity to Uzbek expressions:

1. Similar idioms – e.g., “cry your heart out” and Uzbek “yuragini chiqarib yig’lamoq”, where emotional imagery is nearly identical.

2. Partially similar idioms – similar emotion but different cultural expression, e.g., “green with envy,” which has no color-based equivalent in Uzbek.

3. Idioms without equivalents – e.g., “over the moon” or “blow your top,” which require cultural explanation because the imagery does not exist in Uzbek.

Developing idiomatic competence involves a gradual process of recognizing, understanding, and using idioms in appropriate contexts. The learning sequence

includes presentation (introducing meaning, metaphor, and cultural context), practice (controlled and semi-controlled exercises to consolidate comprehension), and usage (communicative tasks such as discussions, role-plays, or writing activities). Authentic exposure, repeated encounters, and meaningful use significantly strengthen idiom retention and accurate production.

Inductive and deductive methods are applied depending on semantic transparency and cultural specificity. When idioms are semantically clear or metaphorically motivated, inductive learning is effective; when idioms rely heavily on cultural symbolism, deductive explanation becomes necessary. Understanding similarities and differences between English and Uzbek idioms enhances learners' linguistic awareness, memory, logical thinking, and cross-cultural competence. This comparative approach also helps students avoid literal translation errors and promotes deeper understanding of how emotions are conceptualized differently across cultures.

In conclusion, the study of emotion-related idioms in English shows that:Teaching idioms in non-philological fields is a tool for developing communicative competence, not a separate goal. Idioms are often familiar in meaning, but students need to master them functionally in speech and writing. Active (productive) and passive (receptive) idiomatic knowledge are approached differently, with emphasis on understanding before usage. Theoretical explanations are limited; practical application, cultural context, and semantic understanding are prioritized.

References:

1. **Lakoff G., Johnson M.** *Metaphors We Live By.* – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 213 p.
2. **Kövecses Z.** *Metaphor and Emotion.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 245 p.
3. **Moon R.** *Fixed Expressions and Idioms in English.* – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 201 p.

4. **Seidl J., McMordie W.** *English Idioms.* – London: Longman, 1988. – 176 p.
5. **Nurmonov A.** *Ingliz tilida frazeologik birliklar va ularning semantik xususiyatlari.* – Toshkent, 2005. – 147 b.
6. **Tursunov U.** *Ingliz tilidagi hissiyotlarga oid idiomalarni o‘qitish metodikasi.* – Toshkent, 2012. – 132 b.
7. **Hakimov M.** *Ingliz va o‘zbek frazeologiyasida hissiyotlarni ifodalash.* – Samarqand, 2010. – 158 b.

NAVIGATING THE TRANSLATION OF ENGLISH EUPHEMISMS IN CROSS-CULTURAL SETTINGS

Turmuxammedova Dilnura O‘ktamovna
Uzbek National Pedagogical University named after Nizami

Annotation. *This study examines the challenges of translating English euphemisms into Uzbek, highlighting cultural and communicative subtleties. Euphemisms help speakers discuss sensitive issues politely and navigate social taboos. Simple literal translation often fails to convey the intended meaning. Effective translation requires cultural awareness, functional adaptation, and careful adjustment. Translators act as cultural mediators, ensuring that the message is both clear and socially appropriate.*

Аннотация. *Данное исследование посвящено трудностям перевода английских эвфемизмов на узбекский язык с учётом культурных и коммуникативных особенностей. Эвфемизмы позволяют корректно обсуждать чувствительные темы и обходить табу. Прямой перевод часто теряет смысл. Для успешного перевода необходима культурная компетентность, функциональная адаптация и аккуратная корректировка. Переводчик выполняет роль культурного посредника, обеспечивая ясность и социальную уместность сообщения.*

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot inglizcha evfemistik ifodalarni O‘zbek tiliga tarjima qilishdagi madaniy va kommunikativ nozikliklarni o‘rganadi. Evfemizmlar nozik mavzularni odob bilan muhokama qilish va ijtimoiy taqiqlardan qochishda yordam beradi. So‘zma-so‘z tarjima ko‘pincha asl ma’noni yetkazmaydi. Muvaffaqiyatli tarjima uchun madaniy tushuncha, funksional moslashuv va ehtiyotkorlik bilan sozlash zarur. Tarjimon madaniyatlararo vositachi sifatida xabarning aniq va odobli yetkazilishini ta’minlaydi.*

Keywords: *Euphemism, cross-cultural translation, functional adaptation, pragmatic meaning, cultural mediation*

Ключевые навыки: *Эвфемизм, межкультурный перевод, функциональная адаптация, прагматическое значение, культурное посредничество*

Kalit so’zlar: *Evfemizm, madaniyatlararo tarjima, funksional moslashuv, pragmatik ma’no, madaniyatlararo vositachilik .*

Introduction: A society is reflected in language. Euphemisms are minor forms of language that assist speakers to talk about sensitive topics- death, health, personal finances or social conflicts without causing offense to the listeners or infringement of social standards. These utterances are very contextual in the English language and change with the society, thus making them particularly difficult to translate. [4] Translation does not just include a lexical substitution, but also meaning-making without the loss of cultural and pragmatics. There are two challenges that are presented to the translators at the same time: to translate the denotative meaning and preserve the softening effect that is usually found in euphemisms with the target audience. [5]

The goals of this study are:

To classify common English euphemisms in the contemporary discourse;

To examine semantic and pragmatic issues in translating these phrases into Uzbek;

To propose translation strategies that put more emphasis on functional and cultural adequacy. [2]

The hypothesis goes that cultural intuition of the translator is more important than the word-for-word equivalence in terms of success.

Main Part:

Euphemism Linguistic Processes:

Euphemisms work by hiding unpleasant truths in metaphor, abstraction or politeness. This semantic veil enables speaker to do utterances indirectly but in a decent manner. [1]

Examples:

Death: "crossed over" literal meaning: died (metaphor).

Finance: under-resourced, "poor" (poor abstraction).

Workplace: "reorganization of the staff", literal concept: job cuts (softening of jargon).

Health: "Small problem" , literal meaning: problem/illness (underscored through abstraction).

The knowledge of these mechanisms is critical in establishing which one of the literal, functional and adapted translation is suitable. Culturally resonant substitutions may be necessary in metaphors, whereas in Uzbek the abstractions may be simply substituted.

Cross-cultural dissimilarity and obstacles:

Euphemisms are culturally specific; some things are considered to be polite or taboo depending on the society. Uzbek culture is characterized by the strong impact of religious, social, and communal norms on the discourse that is acceptable. [8]

Functional disparities:

A significant number of English euphemisms simply do not possess an immediate, pragmatically equivalent counterpart in Uzbek. Consider the relatively common euphemism for redundancy in the workplace: "restructuring the team". In English, this phrase lightly signals imminent job cuts. A literal rendering into Uzbek, such as jamoani qayta tuzish, lacks the specific, foreboding implication of layoffs that the phrase carries in Western corporate culture.

English: The company is restructuring the team.

Literal/Inadequate Uzbek: Kompaniya jamoani qayta tuzmoqda. (Pragmatic failure; sounds merely organizational)

Functional Uzbek: Kompaniya xodimlarni qisqartirish yo‘lida. (Adding the necessary sociolinguistic context to convey the true, softened meaning) [6]

In this scenario, the translator successfully employs a strategy of contextual amplification within the target phrase to compensate for the missing euphemistic force, thereby preserving the communicative intent of the source text for the Uzbek audience.

The risk of semantic distortion:

Translating a subtle political euphemism like "non-traditional waste management" (meaning 'littering' or 'dumping') presents a difficult choice. A literal Uzbek translation might sound unnecessarily formal or confusing, resulting in a semantic reduction that strips the phrase of its intended indirectness. Conversely, translating it with an aggressive, direct Uzbek term for 'tartibsizlik' shatters the original euphemistic "veil," leading to semantic amplification. [5] In such high-stakes translations, the professional must weigh the preservation of the source author’s rhetorical strategy (to soften/obfuscate) against the target reader's need for absolute clarity (to inform).

Advanced strategies for achieving functional equivalence:

To effectively manage these pitfalls, the translator must deliberately adopt the persona of a cross-cultural negotiator, actively employing sophisticated tactics that prioritize the ultimate perlocutionary outcome (the desired effect upon the reader) over the mere lexical shell. [7]

An efficient translator acts as a cultural interpreter, and he/she uses tactics to maintain the impact but not the words: [2]

Functional adaptation: Substitute a source euphemism with a target-language term that plays the same pragmatic task.

Example: To demand of someone an account - To call someone to account - munosabat bildirish (softened accusation).

Compensatory restatement: In cases where there is no direct equivalent, some lexico-semantic elements can be added to compensate the lost nuance. Sample: To get a bit of trouble- "Kichik texnik muammo yuzaga keldi."

Contextual neutralization: substitute too context-specific euphemisms with neutral words to avoid misinterpretations.

Example: creative accounting - Buxgalteriya hisobidagi kamchiliklar. (Qonuniy atama bilan almashtirish)

The successful application of these advanced strategies fundamentally rests upon the translator's ability to precisely identify the cultural trigger that necessitates the euphemism in the source context and then skillfully locate the most appropriate analogous mitigating linguistic device in the target culture.

Conclusion: It is not easy but very gratifying to translate the euphemisms of English into Uzbek. Social subtleties are not always represented by literal translation. Pragmatic impact is preserved and cultural norms are respected through the application of functional adaptation, compensatory restatement and contextual neutralization, and the translators make the text clear. In this regard, the translator acts as a cultural mediator and fills the linguistic and social rifts without being rude and offensive.

References:

1. Allan, K., & Burridge, K. (2006). Forbidden words: Taboo and the censoring of language. Cambridge University Press.

2. Baker, J. W. (2007). Linguistic barriers in intercultural transfer. Oxford University Press.

3. Barnam, M. K. (2012). The Pragmatics of translation: A cultural perspective. Routledge.

4. Halliday, M. K. (1978). Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning. Edward Arnold.

5. Newmark, R. (1988). A textbook of translation. Prentice Hall International.
6. Salimov, D. P. (2021). Tarjimashunoslikning dolzarb muammolari. O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
7. Turgunova, G. L. (2020). Pragmatic equivalence in literary translation. Academic research in Educational Sciences.
8. Tursunov, B. G. (2019). Til va madaniyat: Qiyosiy tahlil. Fan va Texnologiya.

EKOLOGIK BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISHDA GUMANISTIK YONDASHUVNING AHAMIYATI

Kurbanbaeva Ulbosin Jumag'aliyevna
Nukus davlat pedagogika instituti,

Annotatsiya.*Ushbu maqolada O'zbekistonda ekologik barqarorlikni shakllantirishda gumanistik yondashuvning ahamiyati o'rganiladi. Unda axloqiy qadriyatlar va insonga yo'naltirilgan rivojlanish strategiyalari atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror o'sishni qanday qo'llab-quvvatlashi tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlari: *ekologik barqarorlik, gumanizm, gumanistik yondashuv, ekologik qadriyatlar, ekologik muommo*

Аннотация. *В статье исследуется значение гуманистического подхода в формировании экологической устойчивости в Узбекистане. Рассматривается, каким образом этические ценности и ориентированные на человека стратегии развития способствуют укреплению охраны окружающей среды и обеспечению устойчивого роста.*

Ключевые слова: *экологическая устойчивость, гуманизм, гуманистический подход, экологические ценности, экологическая проблема*

Annotation. *The article investigates the significance of a humanistic approach in shaping environmental sustainability in Uzbekistan. It examines how ethical*

values and human-centered development strategies contribute to strengthening environmental protection and ensuring sustainable growth.

Key words: *environmental sustainability, humanism, humanistic approach, environmental values, environmental issue.*

Kirish. Ekologik barqarorlik atrof-muhitning yomonlashishi, tabiiy resurslarning kamayishi va iqlim zaifligiga duch kelayotgan davlatlar uchun asosiy masalaga aylandi. O‘zbekiston suv tanqisligi, yerlarning yomonlashishi, sanoat ifloslanishi va Orol dengizi inqirozining oqibatlarini boshdan kechirmoqda. Bu muammolar aholi salomatligi, turmush tarzi va uzoq muddatli ijtimoiy barqarorlikka tahdid solmoqda.

Gumanistik yondashuv atrof-muhitni muhofaza qilishni axloqiy mas'uliyat, qadr-qimmat, adolat va hayotga hurmat bilan bog‘laydigan asos yaratadi. Ushbu ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazar ekologik muammolarni nafaqat ilmiy yoki texnik muammolar sifatida, balki axloqiy va ijtimoiy tashvishlar sifatida ham ko‘rib chiqadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi gumanistik yondashuvning O‘zbekistonda ekologik barqarorlikka qanday hissa qo‘shishini tahlil qilishdir.

Asosiy qism. Ekologik barqarorlik bugungi davr uchun eng dolzarb masalalardan biri. Tabiatning izdan chiqishi, resurslarning kamayishi va ekologik muvozanatning buzilishi inson hayotiga bevosita ta’sir qilmoqda. Bu jarayon faqat iqtisodiy yoki siyosiy choralar bilan hal etilmaydi. Masala ko‘proq insonning o‘ziga, uning fikrlashiga, munosabatiga va axloqiy tanloviga bog‘liq. Shuning uchun gumanistik yondashuv ekologik barqarorlikni shakllantirishda asosiy o‘ringa chiqmoqda. Bu yondashuv ekologiyani inson qadriyatlari bilan bog‘laydi, tabiatga munosabatni ma’naviy mas’uliyat sifatida ko‘radi va barqaror rivojlanishni jamiyat ongida mustahkamlaydi[1].

Atrof-muhitning barqarorligi tabiiy resurslarni saqlash, biologik xilma-xillikni himoya qilish, chiqindilar va chiqindilarni minimallashtirish kabi keng ko‘lamli amaliyotlarni o‘z ichiga oladi. Atrof-muhit barqarorligining asosiy g‘oyasi

inson salomatligi va farovonligi bizning atrof-muhitimiz salomatligi bilan tubdan bog‘liqligini tan olishdir [2].

Zamonaviy insonparvarlik uning klassik talqinlari bilan solishtirganda sezilarli darajada rivojlandi. Faqat shaxsning qadr-qimmatiga qaratilgan eski versiyalardan farqli o‘laroq, zamonaviy gumanizm tor insoniy markazdan ustun turadi va inson hayotining axloqiy va ekologik jihatlarini birlashtiradigan yangi tamoyillarni tasdiqlaydi. Falsafaning eng muhim vazifasi nafaqat inson huquq va erkinliklarini tasdiqlash, balki atrofdagi dunyo bilan o‘zaro munosabatlarning axloqiy va amaliy tamoyillarini o‘z ichiga olgan tabiat bilan uyg‘unlikni saqlash yo‘llarini topishdir. Shu nuqtai nazardan, insonparvarlik inson va tabiat o‘rtasidagi dixotomiya sifatida emas, balki mas'uliyat va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan sinergiya va o‘zaro hurmat sifatida qaraladi . Insonparvarlik yondashuvi inson hayoti, salomatligi va qadr-qimmatini saqlashga qaratilgan, tabiiy muhit bilan murakkab o‘zaro bog‘liqlikni hisobga olgan holda samarali barqaror rivojlanish strategiyasining asosidir .

Bugungi kunda gumanizm g‘oyalari global taraqqiyot, inson huquqlari, ekologik barqarorlik, ijtimoiy adolat va madaniy inklyuzivlikka asoslangan yangiliklar bilan bog‘liqdir. Gumanizmning bugungi holati jamiyatlardagi o‘zgarishlarga, yangi hayot va ishlab chiqarish shakllariga munosabatlar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Ushbu g‘oyalar insonning umumiy qadr-qimmatlarini, ya'ni adolat, tenglik, erkinlik va insoniylikni saqlashga intilishda asosiy yo‘nalish hisoblanadi. Tabiat musaffoligi uchun kurash barcha siyosiy kurashlardan ham afzalligi, ekologik gumanizmni tabiatning saqlanishi va insonning ekologik mas'uliyatiga qaratilgan eng faol harakatga aylanayotnanini tasdiqlaydi [339: 3].

Falsafa qisqacha izohli lug‘atida gumanizm tushunchasiga (lotin. “Humanitas”- insoniylik, insonparvarlik, inson haqida g‘amxorlik) – insonni himoya qilishga, uning huquqlariga kafillik berishni maqsad qilib olgan ta’limot [109, 4] deb ta’rif beriladi. Ya’ni insonni himoya qilishda yashash uchun tabiatni asrash juda katta ahmiyatga ega. Gumanizmning yana bir muhim yo‘nalishi — ekologik

gumanizm bo‘lib, u insonning tabiat bilan o‘zaro aloqasini isloh qilishga qaratilgan. XX asrning oxirlaridan boshlab, insonning global muhit va tabiatga bo‘lgan ta'siri, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish talablari paydo bo‘ldi. Ekologik gumanizm, insonning tabiatni himoya qilish va uning barqarorligiga bo‘lgan mas'uliyatini tan olish, bugungi kunda global muammolarga yechim topishga intiladi. Bu g‘oyalar inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, ijtimoiy va ekologik adolat, barqaror taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan [339: 3].

Ekologik muammolarni faqat texnik yechimlar bilan hal qilib bo‘lmaydi. Masalan, suv tejovchi texnologiyalar joriy qilinishi mumkin, ammo agar odamlar ulardan foydalanish madaniyatiga ega bo‘lmasa, natija sust bo‘ladi. Yoki daraxt ekish kampaniyalari o‘tkazilishi mumkin, ammo inson ongida tabiatga nisbatan mas’uliyat shakllanmasa, ekilgan daraxtlar parvarish qilinmaydi. Demak, texnologik choralar insoniy qadriyatlar bilan qo‘llab-quvvatlangandagina barqaror natija beradi. Bu — gumanistik yondashuvning eng muhim xususiyati[5].

Ko‘plab tadqiqotchilar, nazariyotchilar va amaliyotchilar, siyosatchilar va davlat arboblari barqaror rivojlanish konsepsiyasini XXI asr va butun uchinchi ming yillikning eng istiqbolli mafkurasi deb hisoblashadi. Umuman olganda, barqaror rivojlanish - bu insoniyatning hozirgi ehtiyojlarini qondirish va kelajak avlodlarning manfaatlarini, jumladan, ularning xavfsiz va sog‘lom muhitga bo‘lgan ehtiyojlarini himoya qilish o‘rtasida muvozanatni o‘rnatishga asoslangan boshqariladigan ijtimoiy rivojlanish konsepsiyasi. Umuman olganda, barqaror rivojlanish konsepsiyasi uchta asosiy yondashuvni birlashtirishni anglatadi: iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik hamda ekologiya, gumanizm, ijtimoiy demokratiya, global konsolidatsiya, ratsional tanqid va pragmatizm tamoyillarini birlashtiradi. Barqaror rivojlanishning asosiy amaliy maqsadi kelajakda hayot, tabiat va jamiyatni saqlab qolish, ularni optimallashtirish va uyg‘un rivojlantirishdir[44,45: 6].

Gumanistik yondashuv jamiyatni ekologik qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb qiladi. Bu yondashuvda fuqarolar faqat kuzatuvchi rolida emas, balki faol ishtirokchi sifatida qaraladi. Odamlar o‘z hududidagi ekologik ahvoldan xabardor

bo‘lsa, muammolarni hal etishga befarq bo‘lmaydi. Mahalla yig‘inlari, ekologik tadbirlar, jamoatchilik nazorati va ekologik monitoring shunday ishtirokning shakllaridir. Ekologik barqarorlikni kuchaytirishda axloqiy mas’uliyat ham katta rol o‘ynaydi. Inson tabiatga zarar yetkazmaslikni shaxsiy burch sifatida qabul qilsa, har bir kundalik harakati natija beradi. Masalan, suvni tejash, chiqindilarni ajratish, daraxt ekish, havo ifloslanishiga befarq bo‘lmaslik — bularning barchasi ekologik barqarorlikning ahloqiy zaminini mustahkamlaydi.

Ekologik muammolarni hal qilish uchun qancha qonunlar, turli loyihalar yaratmaylik, uning harakatlantiruvchi kuch ekanligini unutmasligimiz kerak. Shu bois aholining ekologik muammolarni tushunish va ularni hal etish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini oshirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun maktab va oliy o‘quv yurtlarida ekologik ta’limni kuchaytirish, ommaviy axborot vositalari orqali ekologik madaniyatni yuksaltirish zarur. Bolalar uchun ekologik ofatlarni yaqqol ko‘rsatuvchi turli qisqa metrajli filmlar, multfilmlar tayyorlash, eng muhimi, atrof-muhit muammolari jiddiy ekanini, ekologik muammolarni hal etish biror bir tashkilot yoki partiyaning emas, balki butun xalqning burchi ekanligini uqtirish zarur. Shundagina fuqarolar bu masalaga jiddiy yondashib, bu boradagi ijtimoiy faolligini oshiradi, deb taxmin qilish mumkin. Bu, o‘z navbatida, iloji boricha ko‘proq ekologik loyihalarni yaratish va ko‘ngillilarni rag‘batlantirish orqali bunday loyihalarni odamlar orasida tarqatishni talab qiladi. Shu tariqa aholining ijtimoiy faolligiga erishish, yuqori ko‘rsatkichlarni qaytarishimiz uchun imkoniyatlar ochiladi

Xulosa. Inson qanchalik urinmasin, tabiat qonunlari oldida ojiz qoladi. Biroq, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ofatlarni minimallashtirish yoki ularga tayyorgarlik ko‘rish muhim sanaladi. Mustaqillik davridan buyon mamlakatimizda amalga oshirilayotgan loyiha va tashabbuslar ham shunga qaratilgan bo‘lib, bu borada har yili ma’lum miqdorda o‘sishga erishilmoqda. Ammo turli xil ekologik muammolar o‘zining yangi ko‘rinishlarini ko‘rsatishni to‘xtayotgani yo‘q. Shuni inobatga olgan holda ekologik muammolarga qarshi

kurashish, tabiatni muhofaza qilishda nodavlat notijorat tashkilotlar va jamoat guruhlarining O‘zbekistondagi ekologik tashabbuslarda faol ishtiroki ahamiyatli.

Ekologik barqarorlik shunchaki tabiatni saqlash emas, balki inson hayotining sifatini yaxshilashdir. Inson tabiat bilan uyg‘unlikda yashashni o‘rganganida barqaror rivojlanish haqiqatga aylanadi.

Ekologik barqarorlik insonparvarlik qadriyatlarini ijtimoiy rivojlanishning barcha darajalariga integratsiyalashni talab qiladi. O‘zbekistonning madaniy merosi, milliy siyosati, ta'lim islohotlari va jamoatchilik bilan aloqalar mustahkam poydevorni tashkil etadi. Gumanistik yondashuv ekologik yechimlar inson qadr-qimmatini hurmat qilishini va uzoq muddatli farovonlikni ta'minlashini ta'minlaydi.

Gumanistik yondashuv ekologik barqarorlik uchun mustahkam poydevor yaratadi. U qadr-qimmat, adolat va mas'uliyatni ta'kidlaydi, ekologik xatti-harakatlar va siyosatni shakllantiradi. Ushbu yondashuv ekologik yechimlar uzoq muddatli ijtimoiy farovonlikni qo‘llab-quvvatlashini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Andreeva V. I. Humanistic values in shaping the Concept of Sustainable Development // Journal of Political Research. 2025. no. 1. pp. 116-127. DOI: https://doi.org/10.12737/2587-6295-2025-9-1-116-127 (Date of access 14.11.2025)
2. Mishra RK, Mishra D, Agarwal R.Environmental Sustainability and Ecological Balance. ResearchGate; 2025.
3. Т.Қуйлиев. Барқарор тараққиёт ва ҳозирги давр хусусиятлари. // Замонавий таълим-тарбия жараёнининг психологик-педагогик масалалари. Мақолалар тўплами.- Тош., 08.02.25 й.-485 бет
4. Фалсафа қисқача изоҳли луғат/ Муаллифлар: М.Н.Абдуллаева, М.Абдурашидов, У.Абилов ва бошқ.: Маъул муҳаррир: А.Жалолов.- Т.: "Шарқ", 2004.- 384 бет
5. Дмитри Дмитрий Витальевич Соломко ЧЕЛОВЕК И ЕГО МИР КАК ЭКОСИСТЕМА // Вестник ЧелГУ. 2023. №4 (474). URL:

https://cyberleninka.ru/article/n/chelovek-i-ego-mir-kak-ekosistema (дата обращения: 14.11.2025).

6. Козловец Николай Адамович Гуманизм как ценностная платформа устойчивого развития в эпоху глобализации // Евразийство и мир. 2017. №1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/gumanizm-kak-tsennostnaya-platforma-ustoi-chivogo-razvitiya-v-epohu-globalizatsii (дата обращения: 13.11.2025).

A TRANSLATION-BASED ANALYSIS OF CONDITIONAL CONSTRUCTIONS IN ENGLISH, RUSSIAN, AND UZBEK

Umarova Xumora Xondamir qizi

Fergana State University

Abstract. *This article examines translation challenges related to conditional constructions in English, Russian, and Uzbek. Although all three languages express hypothetical and unreal meanings, they differ in their grammatical systems. English mainly uses analytic constructions with modal verbs, Russian relies on past tense forms combined with the particle бы, and Uzbek expresses conditionality through the agglutinative suffix -sa/-sə. These typological differences often cause shifts in tense, mood, and modality during translation. Based on contrastive linguistic and translation studies, the article highlights common problem areas and emphasizes the need for grammatical restructuring rather than literal equivalents. The findings are relevant for comparative linguistics, translation studies, and language teaching.*

Keywords*: conditional sentences, translation strategies, English, Russian, Uzbek, modality, irrealis, typology.*

Аннотация. *В статье анализируются переводческие трудности, связанные с условными конструкциями в английском, русском и узбекском*

языках. Несмотря на общее значение условности и нереальности, данные языки используют разные грамматические средства. В английском языке преобладают аналитические конструкции с модальными глаголами, в русском — формы прошедшего времени с частицей бы, а в узбекском — условный суффикс -sa/-sə. Эти различия приводят к смещениям категории наклонения и модальности при переводе. Работа подчёркивает необходимость грамматической перестройки при передаче условных значений и имеет значение для сопоставительной лингвистики и теории перевода.

Ключевые слова: *условные предложения, перевод, модальность, ирреальность, английский язык, русский язык, узбекский язык*

Annotatsiya*. Maqolada ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi shartli konstruksiyalarni tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar ko‘rib chiqiladi. Har uch tilda shart va noreallik ma’nolari mavjud bo‘lsa-da, ularning grammatik ifoda vositalari farqlanadi. Ingliz tilida shart ma’nosi modal fe’llar orqali, rus tilida бы yuklamasi yordamida, o‘zbek tilida esa -sa/-sə qo‘shimchasi orqali ifodalanadi. Ushbu farqlar tarjimada mayl va modalitet ma’nolarining o‘zgarishiga olib keladi. Tadqiqot shartli gaplarni tarjima qilishda grammatik moslashtirish muhimligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *shartli gaplar, tarjima, modalitet, noreallik, ingliz tili, rus tili, o‘zbek tili.*

Introduction: Conditional clauses are among the most linguistically complex structures because they connect grammatical mood, aspect, tense, and modality. English, Russian, and Uzbek each express conditionality through distinct grammatical mechanisms, which means that translating conditional sentences between these languages requires more than lexical substitution. English typically uses modal verbs and analytic verb phrases; Russian employs a synthetic construction consisting of a past-tense verb form with the particle бы; whereas Uzbek relies on the conditional suffix -sa/-sə and auxiliary verbs for expressing unreal situations. Such structural differences often complicate translation, as

linguistic categories do not align one-to-one. This article examines the main translation difficulties that arise when conditional clauses move between these three languages and identifies strategies that help preserve hypothetical meaning.

Literature review

Research on conditionals and modality is extensive. Comrie (1986) and Palmer (2001) describe conditionality as a universal domain where mood and tense interact. English conditionals have been widely documented, noting that modal verbs (would, could, might) carry much of the hypothetical meaning (Quirk et al., 1985). Russian studies such as Vinogradov (1947) and Paducheva (2010) describe the Russian subjunctive as a morphological combination of a past-tense verb with the particle бы, which consistently encodes irrealis. Uzbek linguistic studies—particularly Abduraxmanova (2025) and Shukurova (2025)—emphasize that Uzbek marks conditionality morphologically through the suffix -sa/-sə, and unreal past forms through auxiliary-based constructions like bo‘lgan bo‘lardim.

Translation studies also provide insight. Newmark (1988) and Baker (2011) highlight the difficulty of transferring grammatical categories that do not match structurally. Evstafiadi (2018) specifically examines English–Russian conditional translation and shows that synthetic Russian constructions often require restructuring of English modal forms. Although fewer studies examine English–Uzbek and Russian–Uzbek translation, existing research shows that Uzbek tends to simplify distinctions between real and unreal conditions, which creates the risk of semantic loss when translating from English or Russian. These works collectively underline the need for translators to understand mood and tense interactions, not just vocabulary.

Methodology

This article uses a qualitative, conceptual methodology based on the synthesis of existing linguistic and translation research. Rather than conducting new corpus analysis, the study integrates findings from authoritative grammar descriptions, typological literature, and real translation studies. This method allows for a

systematic comparison of how conditionals behave in the three languages and what challenges arise during translation. The approach includes: (1) identifying structural properties of conditionals in each language, (2) comparing these properties through typological frameworks, and (3) outlining translation difficulties and strategies based on scholarly work and documented examples. This conceptual method is appropriate for a cross-linguistic study aimed at mapping common translation issues and proposing pedagogical recommendations.

Results

The study reveals several consistent patterns of mismatch between the three languages. English unreal past forms (If I knew…, If he had come…) express hypothetical meanings through tense-shift mechanisms that Russian and Uzbek do not share. Russian expresses these same meanings more explicitly through the particle бы, while Uzbek may use either the conditional suffix alone (-sa/-sə) or auxiliary structures to mark unreal past (bo‘lgan bo‘lardim). As a result, English sentences with modal verbs often require restructuring in translation. For example, an English clause with would or might might translate into Russian using бы but into Uzbek using a bare conditional suffix. This creates the risk of losing counterfactual nuance. Similarly, Russian conditional constructions with бы may be misinterpreted by Uzbek learners as real conditionals because -sa covers both real and unreal meanings depending on context. Thus, translating conditionals between these languages requires careful attention to semantic nuance and grammatical marking.

Discussion

Overall, the findings show that the translation of conditional sentences between English, Russian, and Uzbek is shaped heavily by typology. English, with its analytic structure, divides conditional meanings across modal verbs and tense shifts; Russian encodes these meanings more directly with a fixed subjunctive construction; and Uzbek expresses conditionality through agglutinative morphology. These differences mean that translators cannot rely on direct equivalents. Instead, they

must reconstruct meaning: English modal verbs often require Russian or Uzbek translators to insert additional markers; Russian бы sometimes must be paraphrased in Uzbek to preserve unreality; and Uzbek -sa conditionals may require expansion when translated into English to clarify whether the meaning is real or unreal. These translation challenges support the claim made by Baker (2011) that grammatical categories rarely transfer neatly across languages and that translators must understand functional equivalence rather than formal similarity. Understanding these typological contrasts enhances translation accuracy and supports more effective bilingual and trilingual pedagogy.

Conclusion

The translation of conditional constructions across English, Russian, and Uzbek requires substantial grammatical and semantic adaptation. English modal verbs, Russian бы constructions, and Uzbek conditional suffixes encode conditionality differently, creating areas where meaning may shift or become ambiguous. Translators must adjust tense, modality, and structure to preserve counterfactual and hypothetical meanings. This study highlights the importance of typological awareness and offers insights for translators, teachers, and linguists working with these languages. Future research should include corpus-based analysis of parallel translations to provide deeper empirical evidence.

References

1. Abduraxmanova, N. (2025). Linguistic Features of Conditional Sentences in English and Uzbek. International Journal of Arts and Social Science.
2. Baker, M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
3. Comrie, B. (1986). Conditionals. In Tense and Aspect. Cambridge University Press.
4. Evstafiadi, I. (2018). Grammatical Substitutions in the Translation of English Complex Conditional Sentences into Russian. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, 2, 12–20.
5. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.

6. Palmer, F. (2001). Mood and Modality. Cambridge University Press.
7. Paducheva, E. (2010). Semantic Roles and the Structure of Sentences. Moscow: Languages of Slavic Cultures.
8. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language. Longman.
9. Shukurova, M. (2025). Comparative-Typological Study of Language Units Expressing Conditional Relations in English and Uzbek. Bright Mind Publishing.
10. Vinogradov, V. (1947). The Russian Language Grammar. Moscow.

SHUKUR QURBON SHE'RIYATINING BADIIY-G'OYAVIY TAHLILI

Uraimova Nazokat Valijon qizi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Javlon Jovliyev
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Annotatsiya*: Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek she'riyatining yirik vakili Shukur Qurbon ijodining badiiy-g'oyaviy xususiyatlari ilmiy asosda tahlil etiladi. Shoir lirikasida hayot falsafasi, inson ruhiyati, vatan, muhabbat, xalqona ruh, iymon va ijtimoiy mas'uliyat kabi mavzularning badiiy ifodasi aniq she'riy misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, shoir poetikasida ramziy obrazlar tizimi hamda badiiy tasvir vositalarining o'rni ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *Shukur Qurbon, zamonaviy she'riyat, xalqonalik, badiiy obraz, vatan mavzusi, ijtimoiy lirika.*

Аннотация*: В статье проводится научный анализ художественно-идейных особенностей поэзии Шукура Курбона. На основе конкретных поэтических примеров раскрываются философия жизни, духовно-*

нравственные ценности, народный дух, патриотизм и социальная ответственность в его лирике.

Ключевые слова: *Шукур Курбон, современная поэзия, народный дух, художественный образ, тема Родины.*

Abstract: *This article presents a scientific analysis of the artistic and ideological features of the poetry of Shukur Qurbon, a prominent representative of modern Uzbek literature. Based on specific poetic examples, the study highlights the reflection of the philosophy of life, human spirituality, homeland, love, national spirit, faith, and social responsibility in his lyrical works. The article also examines the role of symbolic imagery and artistic expressive means in the poet's creative style.*

Keywords: Shukur Qurbon, modern poetry, national spirit, artistic image, patriotism.

Kirish. Bugungi o‘zbek adabiy jarayoni tarixiy taraqqiyot, ijtimoiy o‘zgarishlar va ma’naviy yangilanishlar bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanib bormoqda. Mustaqillik yillarida adabiyot yangi bosqichga ko‘tarildi, milliy o‘zlikni anglash, inson ruhiy olamini teran anglash va hayot haqiqatlarini badiiy ifodalashga bo‘lgan intilish kuchaydi. Ana shu jarayonda shoir va yozuvchilarning badiiy tafakkuri erkinlik, yangilik, estetik izlanishlar ruhida kamol topdi. Shukur Qurbon ana shunday ijodkorlardan bo‘lib, u o‘zining samimiy lirikasi, teran mazmunli she’rlari bilan zamonaviy o‘zbek she’riyatida munosib o‘rin egallaydi.

Shoir ijodida hayot falsafasi, inson qismati, vatan, muhabbat, iymon, sadoqat, ijtimoiy mas’uliyat kabi mavzular yetakchilik qiladi. U o‘z she’rlarida oddiy hayotiy hodisalardan chuqur falsafiy xulosalar chiqarishga intiladi. Shu jihatdan Shukur Qurbon she’riyati zamonaviylik bilan an’anaviylikni uyg‘unlashtirgan badiiy hodisa sifatida alohida e’tiborga loyiqdir. Ushbu maqolada shoir she’riyatining asosiy badiiy-g‘oyaviy xususiyatlari keng ilmiy tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Shukur Qurbon ijodining markazida inson va uning ruhiy dunyosi turadi. Shoir she’riyatida inson faqatgina biologik mavjudot emas, balki ma’naviy,

axloqiy va ijtimoiy javobgarlikni his etuvchi shaxs sifatida talqin qilinadi. Uning lirikasida inson qalbining quvonch va iztiroblari, umid va armonlari, orzu va izlanishlari badiiy obrazlar orqali teran ifodalanadi. Shoir insonni jamiyatdan ajratmagan holda tasvirlaydi, uni ijtimoiy muhitda yashayotgan, mas'uliyatli mavjudot sifatida ko'rsatadi.

Shukur Qurbon she'riyatining muhim jihatlaridan biri — undagi hayotiylik va xalqonalikdir. Shoir murakkab falsafiy fikrlarni ham oddiy, xalqona tilda ifodalay oladi. Shoir xalq hayotini chuqur biladi, uning quvonchi va dardini yurakdan his etadi. Masalan, "Navoiyni anglash" she'rida shoir so'zning tarix va ma'naviyatdagi o'rnini quyidagi misralar orqali ochib beradi:

"Tarix, degani bu – jang-jadal emas,
So'zdir u, so'zlarda aks etgan ma'no."

Mazkur satrlarda shoir tarixning asl mohiyati zo'ravonlikda emas, balki so'z, tafakkur va ma'naviyatda mujassam ekanini xalqona, sodda va ta'sirchan ifoda orqali yoritadi. Bu hol Shukur Qurbon ijodida xalqona tafakkur bilan falsafiy mushohada uyg'unlashganining yaqqol dalilidir.

Shoir she'riyatida xalq ruhiga yaqin fikrlar, maqollarga xos ohanglar ham uchraydi. Masalan, insonning sabri, bardoshi va sinovlarga chidamini ifodalashda u:

"Boshingga tosh yog'sa ham bukilma,
Sabr qil, sabr – najot eshigi",

mazmunidagi misralar orqali xalqona tafakkur va hayot falsafasini ifodalaydi. Bu jihatlar shoir ijodining o'quvchi qalbiga tez yetib borishiga xizmat qiladi.

Shoir poetik tafakkurining yetukligi uning obraz yaratish mahoratida yaqqol namoyon bo'ladi. Shukur Qurbon she'rlarida obrazlar jonli, hayotiy va ta'sirchandir. U ko'pincha tabiat manzaralari, oddiy buyumlar, kundalik holatlar orqali yuksak g'oyalarni ifodalaydi. Masalan, shamol, yo'l, daraxt, yomg'ir kabi obrazlar shoir she'riyatida inson hayoti, vaqt, taqdir, umid va iztirobning ramziy ifodasiga aylanadi. Bu obrazlar orqali shoir inson qalbidagi kechinmalarni tashqi manzaralar bilan uyg'unlashtiradi.

Shukur Qurbon she’riyatida vatan mavzusi alohida o‘rin egallaydi. Shoir vatanni muqaddas tushuncha sifatida ulug‘laydi, uning taqdiriga befarq bo‘lishni katta ma’naviy fojiaga tenglashtiradi. Vatan obrazini u ona, yurak, bog‘, tuproq kabi ramziy timsollar orqali yoritadi. Shoir uchun vatan nafaqat geografik hudud, balki insonning ma’naviy tayanchi, o‘zligini anglash manbai hisoblanadi. Masalan, shoir vatanni jon, yurak va iymon bilan teng qo‘yib, quyidagi satrda ifodalaydi:

“Vatan — yuragimda urgan tomirim,
Bir nafas unsam, to‘xtaydi jonim.”

Ushbu misralarda vatan inson hayoti bilan tenglashtiriladi. Shoir nazdida vatandan ayrilish — hayotdan ayrilish bilan barobar. Bu esa Shukur Qurbon she’riyatining kuchli vatanparvarlik ruhiga ega ekanini yaqqol ko‘rsatadi.

Shoir lirikasida muhabbat mavzusi ham o‘ziga xos falsafiy mazmunga ega. Uning muhabbat haqidagi she’rlari faqat shaxsiy tuyg‘ular bilan cheklanmay, insoniylik, sadoqat, vafodorlik kabi yuksak axloqiy qadriyatlarni tarannum etadi. Bu muhabbat ba’zan yor sevgisi, ba’zan esa vatan, ona, hayot, iymonga bo‘lgan muhabbat tarzida namoyon bo‘ladi. Masalan, u muhabbatning ruhiy qudratini quyidagi misralar orqali ifodalaydi:

“Muhabbat — yurakka tushgan ilohiy nur,
U bor joyda so‘nmaydi hech qachon umr.”

Bu satrlarda muhabbat faqat hissiy tuyg‘u emas, balki inson ruhini yorituvchi, uni yuksaklik sari yetaklovchi ma’naviy kuch sifatida talqin qilinadi.

Shukur Qurbon ijodida ijtimoiy mazmun ham muhim o‘rin tutadi. Shoir jamiyatdagi muammolarga loqayd bo‘lmaydi, insoniy adolatsizlik, befarqlik, ma’naviy bo‘shliq kabi illatlarni she’riy satrlar orqali fosh qiladi. U jamiyatdagi nosog‘lom holatlarni tanqid qilish barobarida, insonni ma’naviy yuksalishga, poklanishga da’vat etadi. Shoirning ijtimoiy ruhdagi she’rlari o‘quvchini befarqlikdan uyg‘otish, uning qalbida mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shoir she’riyatida badiiy til masalasiga ham alohida e’tibor qaratilgan. Shukur Qurbon tili sodda, ravon, ayni paytda obrazli va ta’sirchandir. U murakkab fikrlarni

ortiqcha so‘zlarsiz, ixcham va aniq ifodalashga intiladi. Shoir tili o‘zbek adabiy tilining boy imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalanilganligi bilan ajralib turadi. Uning she’rlarida ko‘plab badiiy san’atlar, tashbeh, istiora, tazod, jonlantirish kabi vositalar mohirona qo‘llaniladi.

Shukur Qurbon ijodida diniy-ma’rifiy mazmun ham sezilarli o‘rin egallaydi. Shoir iymon, taqvo, shukronalik kabi tushunchalarni inson kamolotining muhim omili sifatida talqin qiladi. U insonni ma’naviy poklikka, halollikka, sabr-toqatga chorlaydi. Shoir nazarida insonning chinakam baxti moddiy boylikda emas, balki ruhiy yetuklik va ma’naviy komillikda mujassamdir.

Shukur Qurbon she’riyatining yana bir muhim jihati — undagi falsafiy mushohadalardir. Shoir hayot va o‘lim, vaqt va abadiyat, inson va koinot munosabatlarini chuqur o‘ylab talqin qiladi. U hayotning foniyligini eslatish orqali insonni har bir lahzani qadrlashga undaydi. Shoir uchun vaqt — insonni sinovdan o‘tkazuvchi, uni yetiltiruvchi kuch sifatida tasvirlanadi. Bu falsafiy qarashlar shoir ijodiga chuqur mazmun baxsh etadi.

Zamonaviy o‘zbek she’riyatida Shukur Qurbon ijodi o‘ziga xos yo‘nalish sifatida ajralib turadi. U an’anaviy she’riyat bilan zamonaviy poetik izlanishlarni uyg‘unlashtira olgan ijodkordir. Shoir milliy ruh va zamonaviy fikrlash tarzini o‘zida mujassamlashtirgan. Bu esa uning ijodini keng o‘quvchilar ommasi tomonidan iliq kutib olinayotganining asosiy sabablaridan biridir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Shukur Qurbon she’riyati zamonaviy o‘zbek adabiyotida muhim o‘rin tutadi. Uning ijodi chuqur hayotiy mazmun, teran falsafiy mushohada, yuksak badiiy mahorat bilan ajralib turadi. Shoir inson qalbining eng nozik kechinmalarini, jamiyatning dolzarb muammolarini, ma’naviy poklanish g‘oyalarini she’riy satrlar orqali yuksak saviyada ifodalay oladi. Shukur Qurbon she’riyati o‘quvchini befarqlikdan yiroq bo‘lishga, hayotni mazmunli yashashga, ma’naviy yuksalishga undaydi. Ana shu jihatlar uning ijodini ilmiy jihatdan o‘rganish va targ‘ib etish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qurbon Sh. *Yori jonim*. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 1988. – 120 b.
2. Qurbon Sh. *She’rlar to‘plami*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1990. – 142 b.
3. Yo‘ldoshev Q. *Zamonaviy o‘zbek she’riyati masalalari*. – Toshkent: Fan, 2015. – 210 b.
4. Karimov N. *O‘zbek adabiyoti tarixi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008. – 320 b.
5. To‘rayev B. *Mustaqillik davri o‘zbek she’riyati*. – Toshkent: Akademnashr, 2016. – 190 b.
6. Sulton E. *Badiiy adabiyot tahlili asoslari*. – Toshkent: Fan, 2012. – 256 b.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INGLIZ TILINI O‘RGATISH METODIKALARI

Uzoqova Rushanoy Sherzodbek qizi

Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya*: Maktab yoshdagi bolalarga tilni qiziqtirib har xil qiziqarli o‘yinlar bilan oson va samarali o‘rgatish usullari.*

Kalit so‘zlar: *aralash texnika, test, musiqa, o‘yinlar, qiziqarli tarqatma materiallar.*

Abstract: *Preschool children are interested in the language, songs on the topic are easy and effective ways to teach with a variety of fun games.*

Key words: *mixed technique tests, music, games, interesting handouts.*

Аннотация : *Простые и эффективные способы обучения языку детей школьного возраста с помощью интересных игр.*

Ключевые слова*: микс-медиа, тесты, музыка, игры, интересные раздаточные материалы.*

Hozirda bu yangilanishlarning “Ilk qaldirg‘ochlari” bo‘lmish birinchi sinflarga chet tillarini o‘rgatish biroz murakkabroq. Bunda albatta o‘quvchilarning yoshi, psixologiyasi muhim hisoblanadi. Ular uchun ishlab chiqarilgan “Kids English” kitobi ayniqsa ular uchun mosdir. Uning muqovalari rang-barang rasmlar, qiziqarli shartlar va tinglab tushunish kabi mashqlari bilan ahamiyatlidir. Boshlang‘ich sinflarda bolakaylarni dars davomida zeriktirmasdan olib borish, ularni darslarga qiziqishini oshirish uchun malakali va metodik qobiliyati yuqori ustozlar ishlashi ular uchun osonroqdir. Ta’lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishda o‘yinlar yaqindan yordam beradi. O‘yin o‘ynash davomida ularning tafakkuri yuksaladi, zerikishi kamayadi. Birinchi sinf o‘quvchilari uchun rangli rasmlar, videoroliklar, quvnoq qo‘shiqlar juda qiziqarli. Bu kabi materiallardan har darsda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Ular uchun dastlab oson va qiziqarli so‘zlarni yodladtirish shuningdek ularni qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda so‘z miqdorini belgilash va kunma-kun oz-ozdan qo‘shib borish ham ularning so‘z boyligini ortishida muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, ularga “Kasblar (Professions)” ,“Mevalar (Fruits)” , “ Sabzavotlar (Vegetables)” , “Uy jihozlari (Furniture)” ,“Hayvonlar (Animals)” to’g’risidagi atamalarni o’rgatish yaxshi samara beradi. Ayniqsa, yangi mavzularni boshlashda ularga salomlashish va navbatchilik raporti kabi muhim kirish qismidan boshlash muhim. Chunki, bu avvalo o‘qituvchiga hurmat belgisi va bolalarning tarbiyasi hisoblanadi. Shunga qo‘shimcha ravishda dars jarayonlariga kompyuter va elektron jihozlardan foydalanish zarur. Dars davomida ularga darsga oid videolavhalar, oson va qisqa so‘zli musiqalardan foydalanish bolalarni yanada ingliz tiliga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi. Ammo hammaning o‘zlashtirishi, qanday usullar yordamida tez o‘rganishi har xil bo‘lganligi sababli mavzularni o‘qitishda ham mavzuning ham grafik, ham tovushli holatlarini taqdim etgan ma’qul.

Ikkinchi sinfdan boshlab grammatikani sodda shaklidagi o‘yinlar va mavzular dars mashg‘ulotlariga jalb etilgani ma’qul. Ularga shu qatorda so‘zlarni transkripsiya yozuvi bilan birgalikda o‘rgatish ularning bolaligidan so‘zlarni to‘g‘ri

va kamchiliklarsiz talaffuzini taminlaydi. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, darslarni o‘yin shaklida olib borish bolalarda erkinlik va darsga muhabbat uyg‘otadi. O‘yin o‘ynash davomida ularni rag‘batlantirish va maqtash ham zarur, aks holda ularning darsdagi motivatsiya lari yo‘qolishiga sabab bo‘ladi.

Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan ta’lim jarayonida chet tillarini bilish juda muhim hisoblanadi. Ingliz tili darslariga qo‘yiladigan talablardan biri bu mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishdir. Amerika qo‘shma shtatlari va Angliya metodlarini o‘rganish bu yo‘nalishda muhim hisoblanadi.

Agar dars jarayonlariga yangi o‘qituvchilar jalb etilsa, ular uchun “ Warm-up activities” kabi o‘yinlar oradagi begonalikni yo‘qotishga yordam beradi. O‘yinlarni guruhlarda va jamoalarda tashkil etish ularni jamoaviy qobiliyatlarini oshiradi.

Multfilmlar bu hamma bolakaylar uchun qiziq va foydalidir. 3-4-sinflarda multfilm, qisqa videolarni namoyish etish ularning talaffuzlari tiniqroq bo‘lishini ta’minlaydi. O‘zga tildagi multfilmlarni ular yaxshi tushunmasdan, ular ko‘zlari va quloqlari yordamida so‘zlarni eshitib, harakatlarini kuzatib borishadi. Shuningdek, ularga qo‘shiqlar va ulardan parchalar qo‘yib, birgalikda kuylash, ularga qayta kuylatish ham samarali ta’sir ko‘rsatadi.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek bolalar va kichik yoshdagilar asosan rangli va rasmli narsalarni o‘rganishga ko‘proq qiziqish bildiradi. Ular shuningdek har bir narsani ushlab, rangini ko‘rib o‘rganish ularning bu so‘zlarni ko‘proq va uzoqroq esda saqlab qolishiga sabab bo‘ladi. Ammo yutuq taraflari bilan bir qatorda bir qancha kamchiliklar ham mavjud. Shu jumladan, chet tili o‘qituvchilarida kasb mahoratining yetishmasligi, bolalar bilan ishlash ko‘nikmasi yetarlicha shakllanmagan va zamonaviy o‘quv-uslubiy materiallar kamligi bir qancha muammolarga olib keladi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun har bir tuman va shaharlarda o‘quv -malakaviy ishlar, treninglar tashkil qilinmoqda hamda chet eldan tashrif buyurgan malakali mutaxassislar yordamida mahalliy o‘qituvchilarning ham malaka va bilimi oshirib borilmoqda.

Bizning kelajagimiz bo‘lmish bolalarni o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, albatta, malakali kadrlarga bog‘liq. Shuningdek, ta’lim darg’alaridan biri shunday jumlalar yozgan edi “Agar o‘quvchida o‘qishga ishtiyoq bo‘lmasa, qilayotgan barcha orzularimiz, tadqiqot va ixtirolarimiz sarobga aylanadi.” O‘quvchida ishtiyoq esa maktab ostonasiga, boshlang‘ich sinf xonasiga ilk bor qadam qo‘ygandan boshlanadi va bu ishtiyoqni uyg‘otuvchi, albatta, boshlang‘ich sinfdagi o‘qituvchilardir. Ularga chet tillarini o‘rganish va bilimga bo‘lgan mehrini oshirish bugungi kun talabi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, ingliz tilini samarali o‘qitishda, o‘quvchilarning yoshi va psixologik jihatlarini, qiziqishlarini hisobga olgan ma’qul. Shuningdek ularning chet tillariga bo‘lgan muhabbatlarini oshirish, salohiyatini shakllantirishda, talaffuzlaridagi nuqsonlarni yo‘qotish maqsadida yangi va zamonaviy pedagogik o‘quv-uslubiy qo‘llanmalarini ishlab chiqish muammoninig bir amaliy yechimini taminlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Астафьева М. Д. *Каникулы для детей, изучающих английский язык*. – М.: Мозаика-Синтез, 2009.
2. Гальскова Н. Д., Никитенко З. Н. *Теория и практика обучения иностранным языкам. Начальная школа: методическое пособие*. – М.: Айрис-Пресс, 2004.
3. Гусева Л. П. *Мы играем, обучаемся, усваиваем — мы хотим знать английский язык*. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2009.
4. Земченкова Т. В. *Английский язык для дошкольников*. – М.: ВАКО, 2008.
5. Иванова М. В. *Английский язык для детей*. – М.: АСТ: Астрель, 2009.
6. Трофимова Г. С. *Педагогические основы обучения иностранным языкам (субъектная дидактика)*. – Ижевск: Издательство Удмуртского университета, 1999.

LEXICAL BORROWING AND ADAPTATION OF NEUROSURGICAL TERMS FROM ENGLISH INTO UZBEK MEDICAL LANGUAGE

Otajonova Xurshida Muhammadjon qizi

Fergana state university

Abstract: *This article examines the lexical borrowings and adaptations of neurosurgical terms from English into Uzbek. The study identifies the main borrowing types—direct loans, hybrids, and calques and analyzes how these terms are adapted phonologic, morphologic, and semantic ways in Uzbek. Data from Uzbek medical dictionaries and neurosurgical literature show that most terms are taken directly from English with minor linguistic changes, while others are partially translated or combined with Uzbek elements. The findings demonstrate the growing influence of English in medical terminology and the continuous development of Uzbek scientific vocabulary in response to global scientific progress.*

Keywords: *lexical borrowing, neurosurgical terms, Uzbek, English, linguistic adaptation.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz tilidan o‘zbek tiliga kirib kelgan neyroxirurgiyaga oid leksik o‘zlashmalar va ularning moslashuvi o‘rganiladi. Tadqiqotda asosiy o‘zlashma turlari — to‘g‘ridan-to‘g‘ri olingan so‘zlar, gibrid birliklar va kalkalar aniqlanib, ushbu atamalarning o‘zbek tiliga fonologik, morfologik va semantik jihatdan qanday moslashishi tahlil qilinadi. O‘zbekcha tibbiy lug‘atlar hamda neyroxirurgik adabiyotlar materiallari shuni ko‘rsatadiki, atamalarning aksariyati ingliz tilidan kichik til o‘zgarishlari bilan bevosita o‘zlashtirilgan, ba’zilari esa qisman tarjima qilingan yoki o‘zbekcha unsurlar bilan qo‘shilgan. Tadqiqot natijalari ingliz tilining tibbiy terminologiyaga ta’siri ortib*

borayotganini va global ilmiy taraqqiyotga javoban o‘zbek ilmiy lug‘atining uzluksiz rivojlanayotganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *leksik o‘zlashma, neyroxirurgik atamalar, o‘zbek tili, ingliz tili, lingvistik moslashuv.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются лексические заимствования и адаптации нейрохирургических терминов из английского языка в узбекский. В исследовании определяются основные типы заимствований — прямые заимствования, гибриды и кальки, а также анализируется, каким образом эти термины адаптируются в узбекском языке в фонологическом, морфологическом и семантическом отношениях. Данные узбекских медицинских словарей и нейрохирургической литературы показывают, что большинство терминов заимствуется напрямую из английского с незначительными языковыми изменениями, тогда как другие частично переводятся или сочетаются с узбекскими элементами. Полученные результаты демонстрируют растущее влияние английского языка на медицинскую терминологию и непрерывное развитие узбекской научной лексики в ответ на мировой научный прогресс.*

Ключевые слова: *лексическое заимствование, нейрохирургические термины, узбекский язык, английский язык, лингвистическая адаптация.*

Inroduction

The integration of global scientific terms has been in the center of linguistic fields for several years, particularly in specialized domains like medicine. Uzbek, a Turkic language spoken by over 30 million people primarily in Uzbekistan, exemplifies this through its historical receptivity to borrowings from Arabic, Persian, Russian, and increasingly English.

Prior research on Uzbek medical lexicology has focused on broader borrowings, such as Arabic-derived etymologies in general medicine and translation strategies for infectious disease terms. However, neurospecific adaptations remain

underexplored, despite the rapid growth of neurosurgical practices in Central Asia. This study addresses this gap by examining how English terms like “craniotomy” and “aneurysm” are borrowed and adapted into Uzbek, using a synchronic approach to lexical-semantic analysis. The objectives are threefold: to catalog borrowing patterns, to evaluate adaptation mechanisms, and to propose guidelines for terminological standardization. By elucidating these processes, we contribute to cross-linguistic medical semantics and support Uzbek healthcare professionals in navigating hybrid terminologies.

Methods

Corpus Compilation

A corpus of 50 English neurosurgical terms was compiled from authoritative sources, including the American Association of Neurological Surgeons (AANS) Glossary of Neurosurgical Terminology and standard texts like Youmans and Winn Neurological Surgery. Terms were selected to represent core subdomains: procedures (“lobectomy”), pathologies (“glioma”), and instruments (“stereotaxy”). Uzbek equivalents were sourced from bilingual medical dictionaries, such as the English-Uzbek Medical Terminology flashcards and the Uzbek Practical Dictionary, supplemented by online resources like Lexilogos Uzbek-English Dictionary. Where direct equivalents were absent, adaptations were inferred from Uzbek medical literature accessed via academic databases.

Analytical Framework

Borrowing and adaptation were classified using established linguistic criteria. Direct loans were identified as phonetic transcriptions with minimal alteration (e.g., retention of core morphemes). Adaptations included:

Phonetic: Adjustments for Uzbek vowel harmony and consonant shifts (e.g., English /θ/ to /t/).

Morphological: Affixation to fit agglutinative patterns (adding Uzbek suffixes for derivation).

Semantic: Calquing or descriptive equivalents (literal translations).

Results

Of the 50 terms analyzed, 34 (68%) exhibited *hybrid adaptation*, with 12 (24%) as *direct loans* and 4 (8%) as *pure calques*. Phonetic adaptations dominated procedural terms for example “endoscopy” → “endoskopiya,” retaining English stress but harmonizing vowels), reflecting Uzbek’s tolerance for foreign phonemes in technical registers. Across all categories, the analysis demonstrated strong functional-semantic fidelity, indicating that Uzbek equivalents successfully preserve the core conceptual meaning of their English counterparts. However, slight semantic shifts were observed in certain descriptive translations, particularly where technical terms lacked established Uzbek analogs. These findings align with Bodomo’s model of medical term equivalence, confirming that borrowing in Uzbek neurosurgical terminology predominantly follows a pragmatic approach - balancing international recognizability with linguistic naturalization.

English Term	Uzbek term	Adaptation type
Antibody	Antitij	Transcription
Virus	Virus	Transliteration
Immunity	Immunitet	Transcription
Vaccine	Vaksina	Transcription
Infection	Infeksiya	Transcription
Cell	Hujayra	Calque

Conclusion: It is important to state that this article is meant to understand, investigate medical terms and their way of being adopted from English into Uzbek. There are several methods or techniques that make English medical terms insert into Uzbek vocabulary. As global medical field develops medical lexicology is likely to grow as it was mentioned above key techniques include transcription, where terms like “antibody” become “antitij” to match phonetic patterns; transliteration, retaining forms such as “virus” with minimal change; and calque, as seen in “ell” rendered as “hujayra” through semantic equivalence. Descriptive adaptations also emerge for complex concepts lacking direct equivalents, ensuring clarity in patient communication. As international collaboration intensifies-evidenced by Uzbekistan’s participation in WHO programs and joint research with English-speaking institutions-the influx of terms accelerates. This dynamic lexicology not only enriches Uzbek medical vocabulary but also bridges linguistic gaps, facilitating accurate diagnosis, treatment, and education. Future growth will likely emphasize standardization through national academies and digital glossaries to maintain precision amid rapid scientific advancement.

List of references

1. Bates, L. H., Hoffner. (2002). Language Borrowing and Language Diffusion: An Overview. Trinity University.
2. Davlyatova, S., Kholmatova, M. (2023). Loanwords and Calques in Uzbek Philosophical Terminology. International Journal of Literature and Languages.
3. Ergasheva, M. (2021). Ethymology of Medical Terms Translated into Uzbek from Other Languages.
4. Matras, Y. (2019). The Causality of Borrowing: Lexical Loans in Eurasian Languages. PLoS ONE

THE ROLE OF GAME-BASED LEARNING IN PROMOTING INCLUSIVITY FOR STUDENTS WITH DISABILITIES IN EFL PRIMARY CLASSROOMS

Yaxyoyeva Sarvinoz Xayotjon qizi

Fergana State University

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot o‘yinlarga asoslangan o‘qitishning (game-based learning) EFL boshlang‘ich sinflarida inkluzivlikni rag‘batlantirishdagi rolini o‘rganadi, ayniqsa nogiron yoki turli o‘quv ehtiyojlariga ega o‘quvchilarga e’tibor qaratilgan. Inkluziv ta’lim barcha o‘quvchilarga, jismoniy, sezgi yoki kognitiv cheklovlardan qat’i nazar, teng o‘quv imkoniyatlarini ta’minlashni maqsad qiladi.*

Kalit so‘zlar: *O‘yinlarga asoslangan o‘qitish, inkluziv ta’lim, EFL, boshlang‘ich maktab, nogiron o‘quvchilar, sinfdagi faollik, ta’limda inkluzivlik.*

Аннотация: *Данное исследование рассматривает роль игрового обучения (game-based learning) в продвижении инклюзивного подхода в начальных классах изучения английского как иностранного (EFL), с особым вниманием к ученикам с ограниченными возможностями и разнообразными образовательными потребностями. Инклюзивное образование направлено на предоставление равных возможностей для обучения всем ученикам, независимо от физических, сенсорных или когнитивных особенностей.*

Ключевые слова: *Игровое обучение, инклюзивное образование, EFL, начальная школа, ученики с ограниченными возможностями, активность в классе, образовательная инклюзия*

Annotation : *This study investigates the role of game-based learning in promoting inclusivity in EFL primary classrooms, focusing on students with disabilities and diverse learning needs. Inclusive education seeks to provide equitable learning opportunities for all students, regardless of physical, sensory, or cognitive challenges.*

Keywords: *Game-based learning, inclusive education, EFL, primary school, students with disabilities, classroom engagement, educational inclusion*

Introduction

Inclusive education has become a central goal in modern schooling, aiming to provide equitable learning opportunities for all students, including those with physical, sensory, and cognitive disabilities. In the context of English as a Foreign Language (EFL) primary classrooms, implementing inclusive practices presents unique challenges, as teachers must address diverse linguistic abilities while accommodating students with varying learning needs. Traditional teaching methods often fail to engage all learners, especially those who require additional support to participate fully in classroom activities. Game-based learning has emerged as an effective strategy to enhance engagement, motivation, and learning outcomes. By incorporating interactive and playful elements into lessons, teachers can create a dynamic and supportive learning environment that encourages participation from all students.

Literature Review

Inclusive education, which ensures that students with disabilities or special educational needs learn alongside their peers in mainstream classrooms, has become a fundamental principle of equitable pedagogy worldwide. According to The Development of Inclusive Education Practice: A Review of Literature (2022), inclusive education goes beyond mere physical integration; it emphasizes access, support, and equal opportunities for all learners, regardless of capability. Similarly, Inclusive Education for Children with Disabilities: Overcoming Challenges and Embracing Benefits for a More Equitable Future (2022) highlights that inclusive practices improve academic achievement, social skills, and emotional well-being for students with disabilities, though their success depends on teacher preparedness, resources, and societal support. Traditional teaching methods often fail to engage all learners, particularly those with diverse needs. Game-based learning (GBL) has emerged as a promising strategy to enhance engagement, motivation, and learning

outcomes. A Systematic Review of the Effectiveness of Game-Based Learning in English Language Teaching (2020) and Game-Based Learning in ESL Context: A Systematic Literature Review 2020–2024 (2024) demonstrate that GBL significantly improves language learning outcomes, including vocabulary, grammar, and communication skills, while increasing student engagement. For young primary-level learners, The Effectiveness of Game-Based Learning Strategies on Primary ESL Learners' Vocabulary Learning (2021) shows that GBL enhances vocabulary acquisition, which is foundational for developing other language skills.

The Importance of Game-Based Learning in Inclusive EFL Classrooms

In inclusive EFL classrooms, especially those with students who have disabilities, game-based learning plays a crucial role in promoting engagement, motivation, and participation. Students with physical, sensory, or cognitive challenges often face barriers to traditional instruction, including difficulties with attention, communication, or comprehension. Games provide an interactive and flexible environment that can be adapted to each student's individual needs, making learning more accessible and meaningful. One significant aspect is motivation and engagement. Students with disabilities often experience frustration or low confidence in conventional classroom activities. Game-based learning introduces play, challenge, and rewards, which help to sustain interest and encourage active participation. For example, interactive vocabulary or sentence-building games can provide immediate feedback and reinforcement, which is particularly effective for learners who require repetitive practice or visual cues.

Conclusion

This study highlights the significant role of game-based learning in fostering inclusivity for students with disabilities in EFL primary classrooms. Games offer a flexible and engaging approach that addresses diverse cognitive, sensory, and physical needs, promoting active participation, motivation, and social interaction. By providing opportunities for collaboration, peer support, and differentiated

learning, game-based strategies help create an equitable and supportive environment where every learner can succeed.

References:

1. **Avdiu E., Bekteshi E., Xhaferi B.** Game-Based Learning in Inclusive Classrooms: A Case Study in Upper Austria // *International Journal of Contemporary Educational Studies*. – 2022. – Vol. 7, № 3. – P. 762–770.
2. **Lendzhova V.** Inclusive Education and Game-Based Learning for Learners with Disabilities: Perspectives from Teachers in Bulgaria // *European Studies in Pedagogy*. – 2023. – Vol. 10, № 2. – P. 45–58.
3. **Mamarajabova F. B.** Game-Based Learning and Its Impact on Motivation in Young EFL Classrooms // *Journal of Modern Education*. – 2025. – Vol. 12, № 1. – P. 102–115.
4. **Musayeva N. A.** Ta’limiy o‘yinlar va kreativ qobiliyat tushunchalarning o‘rganilganlik mohiyati // *Scientific Journal of Pedagogy*. – 2025. – Vol. 5, № 2. – P. 33–47.
5. **Yangieva M. A., Sobirov K. S.** Inclusive Education and Universal Design for Learning: Innovative Learning Environments for Students with Disabilities in Higher Education // *Scientific Journal of Education*. – 2025. – Vol. 8, № 4. – P. 77–90.
6. **The Development of Inclusive Education Practice: A Review of Literature** // *International Journal of Contemporary Educational Studies*. – 2022. – Vol. 6, № 1. – P. 10–25.
7. **Inclusive Education for Children with Disabilities: Overcoming Challenges and Embracing Benefits for a More Equitable Future** // *European Journal of Special Needs Education*. – 2022. – Vol. 37, № 1. – P. 1–15.
8. **Teaching English to Disabled Children: Inclusive Strategies for Effective Language Learning** // *International Journal of Language Education*. – 2023. – Vol. 14, № 2. – P. 55–70.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI – DAVLATNING HUQUQIY VA IJTIMOIY POYDEVORI

Yo‘ldoshov Azamatjon Ilxomjon o‘g‘li
Tashkent International University

Anontatsiya: *Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahrirdagi tuzilishi, mazmuni va jamiyat hayotidagi o‘rnini sodda va tushunarli tarzda tahlil qiladi. Konstitutsiya davlat boshqaruvi tizimi va fuqarolar huquqlarining asosiy poydevori sifatida O‘zbekiston Respublikasi hayotida muhim huquqiy kafolatlarni ta’minlaydi. Tadqiqotda Asosiy Qonunning bo‘limlari, boblari hamda ularning vazifalari izchil sharhlanib, konstitutsiyaviy rivojlanish jarayoni, jumladan, islohot bosqichlari va o‘zgarishlarning mohiyati tarixiy-huquqiy nuqtayi nazardan yoritiladi. 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrir inson qadri, shaxs erkinligi va ijtimoiy himoyaga oid normalarning kengaygani bilan ajralib turadi. Unda, xususan, ta’lim, tibbiyot, mehnat sharoitlari, ijtimoiy yordam hamda so‘z va axborot erkinligi bo‘yicha huquqiy himoya mexanizmlari yanada mustahkamlangan. Shuningdek, Konstitutsiyadagi yangiliklar xalqaro huquq prinsiplari ga moslashtirilib, O‘zbekistonning demokratik va huquqiy davlat sifatidagi rivojlanish yo‘lini aniq belgilab berdi. Maqola konstitutsiyaviy-huquqiy tahlil, tarixiy o‘rganish va yuridik sharhlash metodlariga asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *Konstitutsiya, O‘zbekiston Respublikasi, davlat ramzlari, dunyoviy davlat, aybsizlik prezumpsiyasi, davlat hokimiyati, davlat mustaqilligi.*

Annotation: *This article provides a clear and accessible analysis of the renewed structure, content, and social significance of the Constitution of the Republic of Uzbekistan. The Constitution serves as the fundamental basis for the*

country's governance system and as the primary legal foundation for citizens' rights, ensuring essential legal guarantees within Uzbekistan. The study consistently reviews the sections and chapters of the Basic Law, explaining their core functions and outlining the stages of constitutional development, including reform processes and the legal-historical significance of constitutional changes. The updated edition adopted in 2023 stands out for the substantial expansion of legal norms focused on protecting human dignity, personal freedom, and social security. Legal safeguards have been notably strengthened in areas such as education, healthcare, labor conditions, social assistance, freedom of speech, and the right to access information. Furthermore, constitutional amendments have been aligned with international legal principles, clearly defining Uzbekistan's progressive path as a democratic and law-governed state. The article applies constitutional-legal analysis, historical review, and legal interpretation methodologies.

Keywords: *Constitution, Republic of Uzbekistan, State symbols, Secular state, Presumption of innocence, State power, State independence.*

Аннотация: *Данная статья анализирует обновлённую структуру, содержание и роль Конституции Республика Узбекистан в жизни общества в простом и понятном формате. Конституция является основой системы государственного управления и главным фундаментом прав граждан, обеспечивая ключевые юридические гарантии для страны. В исследовании последовательно рассматриваются разделы и главы Основного закона, их функции, а также процесс конституционного развития, включая этапы реформ и суть внесённых изменений с историко-правовой точки зрения. Новая редакция, принятая в 2023 году, отличается значительным расширением норм, направленных на защиту человеческого достоинства, свободы личности и социальной поддержки. В частности, усилены механизмы правовой защиты в сферах образования, здравоохранения, условий труда, социального обеспечения, а также свободы слова и информации. Кроме того, обновления Основного закона приведены в соответствие с международными*

правовыми принципами и чётко определяют путь Узбекистана как демократического и правового государства. Статья основана на методах конституционно-правового анализа, исторического изучения и юридического толкования.

Ключевые слова: *Конституция, Республика Узбекистан, Государственные символы, Светское государство, Презумпция невиновности, Государственная власть, Государственная независимость.*

Davlatning asosiy qonuni hisoblangan Konstitutsiya (lotincha “Constitution” – tuzilish, tartib, nizom) atamasidan kelib chiqqan bo‘lib, u mamlakat boshqaruv tizimi va qonunchilikning eng oliy hujjati sanaladi. Konstitutsiya davlat boshqaruvi, hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi, fuqarolarning huquq va erkinliklari, ma’muriy-hududiy tuzilma, saylov tartibi hamda sud tizimi, shuningdek, davlat va jamiyat o‘rtasidagi asosiy munosabatlarni belgilab beradi. Mamlakatdagi barcha qonun va normativ hujjatlar aynan Konstitutsiyaga muvofiq tarzda qabul qilinadi va amalga kiritiladi. Konstitutsiyaviy tushunchaning tarixiy ildizlariga nazar tashlasak, mazkur atama ilk bor Qadimgi Rim davrida vujudga kegan. Sharq sivilizatsiyasiga xos konstitutsiyaviy hujjat namunasi sifatida esa Amir Temur qalamiga mansub “Tuzuklar” e’tirof etiladi. Ushbu nodir asar shariat qoidalari bilan uyg‘un holda Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-huquqiy hayoti sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Jahon konstitutsiyachiligi tarixida birinchi to‘liq va yozma Konstitutsiya sifatida AQSH Konstitutsiyasi e’tirof etiladi. U 1787-yil 17-sentabrda qabul qilingan bo‘lib, mamlakatning eng oliy huquqiy kuchga ega qonuni sanaladi hamda Amerika Qo‘shma Shtatlari ning davlat tuzumini mustahkamlab bergan. AQSH dan keyin konstitutsiyani ilk qabul qilgan davlatlar qatorida Polsha va Fransiya turadi. Bugungi kunda dunyo bo‘yicha 200 dan ortiq mustaqil davlatlar Konstitutsiyaga ega.

Davlat qonunchilik tizimini bir piramida deb tasavvur qilsak, Konstitutsiya ushbu piramidaning eng cho‘qqisidan joy egallaydi. Chunki har bir qonun, farmon, farmoyish va boshqa normativ huquqiy hujjatlar Konstitutsiya asosida tuziladi va Konstitutsiyaga zid bo‘lishi mumkin emas. Shuningdek, barcha normativ huquqiy

hujjatlarning asosi bu Konstittutsiyadir. Davlat mustaqilligi tufayli 1992-yil 8-dekabrda Konstitutsiya qabul qilindi va shu orqali mamlakat o‘z rivojlanish yo‘lini erkin belgilash huquqiga ega bo‘ldi. Ushbu tarixiy sana huquqiy jihatdan jahon siyosiy xaritasida yangi suveren davlat – O‘zbekiston Respublikasi vujudga kelganini rasman tasdiqlab berdi.

2023-yil 30-aprel kuni esa Konstitutsiyaga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish bo‘yicha umumxalq referendumi o‘tkazildi. Bu jarayon “Konstitutsiya o‘zimizniki” hamda “Befarq emasman” shiorlari ostida tashkil etilib, unda xalqning davlat kelajagiga daxldorligi va faol fuqaro bo‘lganliklari yaqqol namoyon bo‘ldi.

Konstitutsiyani yangilash jarayonida xalqaro huquqiy hujjatlar va 193 dan ortiq davlatlarning konstitutsiyaviy tajribasi chuqur o‘rganildi. Mamlakat bo‘ylab Asosiy qonunni takomillashtirish bo‘yicha jami 222 715 ta taklif kelib tushdi, ularning 222 ming 715 tasi aniq ro‘yxatga olingan. Takliflar nafaqat alohida fuqarolardan, balki turli jamoalar va ijtimoiy guruhlar tomonidan ham ilgari surildi.Konstitutsiyaviy islohotlarda jamiyatning barcha qatlamlari ishtirok etgani va hech bir guruh chetda qolmagani, yangi tahrir tom ma’noda xalq Konstitutsiyasi shakllanayotganidan dalolat beradi. Natijada, Konstitutsiyadagi moddalar soni 128 tadan 155 taga, yuridik normalar soni esa 275 tadan 434 taga yetdi. Shuningdek, Konstitutsiya matni hajmi qariyb 65 foizga kengaytirilib, xalqning fikr-takliflari asosida qayta ishlab chiqildi.

O‘zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining tuzilishi va vazifalari:

O‘zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi muqaddima, 6 bo‘lim, 27 bob va 155 moddadan iborat.

Muqaddimada O‘zbekistonning yagona xalqi, inson huquqlari, suverenitet prinsiplariga soqdiq bo‘lgan holda, demokratiyaga va xalqaro umum e’tirof etilgan prinsip va normalarga tayangan holda, shuningdek, fuqarolarning munosib hayot kechirishini, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni, ko‘p millatli jonajon O‘zbekistonimizning farovonligini va gullab-yashnashini ta’minlashni maqsad

qilgan holda, biz o‘z Konstitutsiyamizni qabul qilish va e’lon qilishga alohida urg‘u qaratilgan.

Konstitutsiyaning birinchi bo‘limi “Asosiy prinsiplar” deb nom olgan bo‘lib, ushbu bo‘limi “Davlat suvereniteti”, “Xalq hokimiyatchiligi”, “Konstitutsiya va qonunnng ustunligi”, “Tashqi siyosat” boblarini o‘z ichiga oladi. Ushbu bo‘limda O‘zbekiston Respublikasi suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat [143]ekanligi , chegaralari daxlsizlishi, davlat tili , davlat poytaxti, xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbai ekanligi[144], davlat ramzlari, tashqi siyosatda to‘laqonli subyekt ekanligi hamda hokimiyat bo‘linish prinsipi haqida belgilab qo‘yilgan.

Konstitutsiyaning ikkinchi bo‘limi “Inson va fuqaroning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari” deb nom olgan . Bundan ko‘rib turishimiz mumkinki, bu bo‘limda inson va fuqarolarning huquqlari, erkinliklar va burchlariga alohida e’tibor berilgan va to‘liq qilib belgilab qo‘yilgan. Ikkinchi bo‘lim 19-moddadan 64-moddalarini o‘z ichiga oladi. Bu bo’limda asosan inson va fuqarolarning huquqlari belgilangan bo‘lib, bular “shaxsiy huquq erkinliklar, siyosiy huquqlar, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlar” hisoblanadi. Bundan tashqari, fuqarolarning burchlari, inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarining kafolatlari belgilangan hamda fuqarolarning burchlari aniq qilib normalar orqali belgilangan.

Konstitusiyaning uchinchi bo‘limi “Jamiyat va shaxs” deb nomlanadi. Bundan ko‘rishimiz mumkinki, bu bo‘limda jamiyat va shaxs o‘rtasidagi munosabatlarga asosiy urg‘u berilmoqda. Eng asosiysi 15-bob ommaviy axborot vositalariga (OAV) bag‘ishlanadi. Qolaversa, 14-bobi yangi qo‘shilgan boblardan biri hisoblanib bu bobda Oila bolalar va yoshlarga oid normalar belgilab qo‘yilgan.

Konstitusiyaning to‘rtinchi bo‘limi “Ma’muriy-hududiy va davlat tuzilishi” deb nom olgan. Bu bo‘limda O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy hududiy tuzilishi ya’ni “O‘zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar,

[143] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 1-modda
[144] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 7-modda

ovullar, shuningdek Qoraqalpog‘iston Respublikasidan iborat” [145]ekanligi haqida norma belgilab qo‘yilgan. To‘rtinchi bo‘lim kichik bo‘lim bo‘lishiga qaramay, ushbu bo‘limning 17-bobi to‘liq Qoraqalpog‘iston haqida normalar belgilab qo‘yilgan ya’ni bu bob 85-moddadan 90-moddagacha bo’lgan moddalarni o‘z ichiga oladi.

Konstitutsiyaning beshinchi bo‘limi “Davlat hokimiyatining tashkil etilishi” deb nom olgan. Bu bo‘lim O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasidagi eng katta bo‘limlardan biri hisoblanadi ya’ni bu bo‘lim “O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi”, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Mahalliy davlat hokimiyati asoslari Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, Saylov tizimi, Sud hokimiyati,Advokatura, Prokuratura, Moliya, pul va bank tizimi hamda “Mudofaa va xavfsizlik kabi boblarni o‘z ichiga oladi va shu bo‘limda O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari ham belgilab qo‘yilgan.

Eng so‘ngi bo‘lim bu oltinchi bo‘lim ya’ni “Konstitutsiyaga orgatirish kiritish tartibi” ga bag‘ishlanadi. Ushbu bo‘limning 154-moddasida quyidagi norma belgilanganki, Ushbu Konstitutsiya 1-moddasining va ushbu modda ikkinchi qismining qoidalari qayta ko‘rib chiqilishi mumkin emas. Bundan ko‘rishimiz mumkinki, konstitutsiyani bu qismini o‘zgartirish mumkin emas. Sohibqiron Amir Temur shunday degan: **Davlat agar dinu oyin (qonun) asosida qurilmas ekan, to‘ra-tuzukka bog‘lanmas ekan, unday saltanatnining shukuhi, qudrati va tartibi yo‘qoladi.** [146]

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, Konstitutsiyaning puxta ishlangan tuzilishi – bu shunchaki boblar ketma-ketligi emas, balki milliy davlatchilik g‘oyalaridan tortib har bir fuqaro hayotigacha bo‘lgan munosabatlarni tartibga soluvchi yaxlit huquqiy mexanizmdir. Undagi bo‘limlar mantiqiy zanjir kabi bog‘lanib, insonning tabiiy

[145] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 83-modda
[146] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o‘rganish 14-bet 2013 y

huquqlari eng oliy qadriyat ekani, xalq hokimiyat manbayi bo‘lib qolishi va davlat aynan shu hokimiyatga xizmat qilishi kerakligini mustahkamlaydi. Konstitutsiya tuzilmasi orqali hokimiyat tarmoqlarining muvozanati, huquqiy tizimning barqarorligi hamda jamiyat manfaatlari bilan shaxs erkinliklarining uyg‘unligi ta’minlanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o‘ttiz to‘rt yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqida: **“Oldimizda qanday sinov va mashaqqatlar paydo bo‘lmasin, biz demokratik islohotlarni chuqurlashtirish, milliy birlik va hamjihatlikni mustahkamlash, xalqimizni rozi qilish yo‘lidan aslo ortga qaytmaymiz”. Shunday ekan biz oldimizga qo‘yilgan maqsaddan qaytmasligimiz kerak.**

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://constitution.uz/oz/pages/Konstitusiyamizning_yaratilishi
2. http://insonhuquqlari.uz/oz/news/m14279
3. Yangi O‘zbekistoning yangi Konstitutsiyasi — erkin va farovon kelajagimiz poydevori
4. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi - Vikipediya
5. https://lex.uz/docs/-6445145
6. https://uz.wikipedia.org/wiki/AQSh_Konstitutsiyasi
7. https://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Poland
8. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o‘rganish X.Odilqoriyev R. Qayumov X. Nazarov M.Lafasov Z. Karimov O. Omonova 2013 y
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o‘ttiz to‘rt yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi

INKLYUZIV TA’LIM VA DIFFERENSIAL YONDASHUVNING ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI

Turdiyeva Shoxidaxon Anvardjanovna
Andijon davlat pedagogika instituti
Yo’lchiyeva Nodiraxon O’ktamjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Abdurahmonova Nazokat Oybekjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni hamda differensial yondashuvning o‘quv jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Har ikki yondashuvning o‘zaro bog‘liqligi, o‘quvchilar ehtiyojidan kelib chiqqan holda ta’limni moslashtirishning afzalliklari, o‘qituvchi roli va ta’lim samaradorligiga ta’siri ilmiy manbalar asosida yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Inklyuziv ta’lim, differensial yondashuv, maxsus ehtiyojli ta’lim, individual rivojlanish, pedagogik integratsiya, ta’limda tenglik, ta’lim innovatsiyalari, psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash, ta’lim sifatini oshirish.*

Аннотация: *В статье анализируется роль инклюзивного образования в современной системе образования и влияние дифференцированного подхода на процесс обучения. На основе научных источников освещаются взаимосвязь обоих подходов, преимущества адаптации образования к потребностям учащихся, роль учителя и их влияние на эффективность образования.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, дифференцированный подход, образование детей с особыми потребностями, индивидуальное развитие, педагогическая интеграция, равенство в образовании, образовательные инновации, психолого-педагогическое сопровождение, повышение качества образования.*

Abstract: *This article analyzes the role of inclusive education in the modern education system and the impact of a differentiated approach on the learning process. The interrelationships of both approaches, the advantages of adapting education based on the needs of students, the role of the teacher and their impact on the effectiveness of education are highlighted based on scientific sources.*

Keywords: *Inclusive education, differentiated approach, special needs education, individual development, pedagogical integration, equality in education, educational innovations, psychological and pedagogical support, improving the quality of education.*

Kirish: Zamonaviy ta’lim tizimi har bir o‘quvchining individual qobiliyati, rivojlanish sur’ati va ehtiyojini hisobga olgan holda ta’lim berishni talab etmoqda. UNESCO va UNICEFning so‘nggi yillardagi global tadqiqotlarida ta’kidlanishicha, inklyuziv ta’lim barcha bolalarning, ayniqsa maxsus ehtiyojga ega o‘quvchilarning ta’limga teng kirish imkoniyatini ta’minlab, ta’lim tizimining adolatli va sifatli bo‘lishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, differensial yondashuv ta’lim jarayonini o‘quvchilarning bilim darajasi, qiziqishi va shaxsiy xususiyatlariga mos holda tashkil etishni nazarda tutadi. Psixolog va pedagog olimlar — Vigotskiy, Bloom, Gardner — ushbu yondashuvni shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning eng samarali modeli sifatida baholaganlar. Natijada, inklyuziv ta’lim va differensial yondashuvning uyg‘unlashuvi zamonaviy ta’lim jarayonini yanada insonparvar, samarali va o‘quvchi ehtiyojlariga moslashgan tizimga aylantiradi.

Asosiy qism: Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi barcha o‘quvchilarga umumiy ta’lim muhitida o‘qish imkoniyatini yaratishdan iborat bo‘lib, Ainscow va Booth tadqiqotlarida inklyuziv ta’lim “ta’limdan chetda qolish xavfi mavjud bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlovchi tizim” sifatida ta’riflanadi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuv, o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik kabi fazilatlarni rivojlantiradi, ta’lim muhitini esa insonparvarlashtirishga xizmat qiladi. O‘zbekistonda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda: umumta’lim maktablarida resurs xonalari tashkil etilmoqda, maxsus

pedagoglar faoliyati yo‘lga qo‘yilmoqda, moslashtirilgan o‘quv dasturlari va qo‘llanmalar yaratilmoqda. Bularning barchasi o‘quvchilarning teng ravishda ta’lim olishiga imkon bermoqda.

Differensial yondashuvning pedagogik ahamiyati shundaki, u o‘quvchilarning individual farqlarini tan olishga, ularga mos ta’lim strategiyasini qo‘llashga qaratilgan. Bloom taksonomiyasi o‘quv maqsadlarini murakkablik darajasiga qarab bosqichma-bosqich rivojlantirishni taklif etsa, Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi ta’limning o‘quvchi rivojlanish potentsialiga mos berilganda eng samarali natija berishini ko‘rsatadi. Shu sababli differensial yondashuv asosida topshiriqlarni murakkablik darajasi bo‘yicha moslashtirish, o‘quvchilarni qiziqishi va qobiliyati bo‘yicha guruhlash, ularning individual sur’atda ishlashiga sharoit yaratish, vizual, eshitish, kinestetik kabi turli o‘qitish usullaridan foydalanish zarur bo‘ladi. Bu yondashuv o‘quvchilarning faolligini, mustaqilligini, o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

Inklyuziv ta’lim va differensial yondashuvning o‘zaro uyg‘unlashuvi esa ta’lim jarayonining amaliy samaradorligini sezilarli ravishda oshiradi. Chunki inklyuziv sinfda o‘quvchilarning ehtiyojlari turlicha bo‘lganligi sababli differensial yondashuv asosiy metodik vosita sifatida qo‘llanadi. Moslashtirilgan o‘quv materiallari maxsus ehtiyojli bolalarning o‘zlashtirishini osonlashtiradi, har bir o‘quvchi uchun mos pedagogik strategiyalarni tanlash esa bilimni chuqur o‘zlashtirishga xizmat qiladi. O‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy integratsiya mustahkamlanadi, ular bir-birini qabul qilishga va hamkorlikda ishlashga o‘rganadi. O‘qituvchining kompetensiyasi ham kengayib boradi — u shaxsga yo‘naltirilgan, moslashtirilgan va innovatsion darslarni tashkil etish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi. Florian (2014) tadqiqotlariga ko‘ra, differensial yondashuv qo‘llanilgan inklyuziv sinflarda o‘quvchilarning umumiy o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari 20–30 foizga yuqori bo‘lishi aniqlangan. Bu esa ikki yondashuvning uyg‘unlashuvi ta’lim sifatini oshirishda muhim omil ekanini ko‘rsatadi. Inklyuziv ta’lim va differensial yondashuvning uyg‘unlashuvi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda o‘z tasdig‘ini

topgan. Masalan, Tomlinson (2014) differensial yondashuvni inklyuziv o‘qitishning eng samarali metodlaridan biri deb hisoblaydi, chunki u sinfdagi xilma-xillikni tabiiy jarayon sifatida qabul qiladi va o‘qituvchini har bir o‘quvchiga moslashgan ta’lim strategiyasini ishlab chiqishga undaydi. Shuningdek, Florian va Black-Hawkins (2011) inklyuziv sinflarda differensial metodlar qo‘llanganda o‘quvchilarning darsdagi ishtiroki, motivatsiyasi va o‘zlashtirish darajasi sezilarli ravishda oshishini ilmiy tajribalar orqali isbotlagan. Ularning tadqiqotlarida aynan individual yondashuv o‘quvchilarning fikrlash faolligini va mustaqil ishlash malakasini kuchaytirishi ko‘rsatilgan.

Xulosa: Inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim tizimining asosiy talablaridan biri bo‘lib, har bir bola — uning jismoniy, psixologik yoki intellektual imkoniyatidan qat’i nazar — sifatli ta’lim olish huquqiga ega ekanligini ta’kidlaydi. Differensial yondashuv esa ushbu jarayonning amaliy poydevorini yaratadi. Chunki inklyuziv sinflarda o‘quvchilarning qobiliyati, ehtiyoji va rivojlanish sur’ati turlicha bo‘ladi. Shuning uchun dars jarayonini moslashtirish, individual topshiriqlar berish, o‘quvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash inklyuziyaning muvaffaqiyatli ishlashiga imkon yaratadi. Gibbs, Vigotskiy va Ainscow kabi pedagog olimlarning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayoni o‘quvchi ehtiyojiga moslashtirilganida o‘zlashtirish yuqori bo‘ladi, ijtimoiy integratsiya kuchayadi va o‘quvchilarda hamkorlik, bag‘rikenglik, muloqot kabi ijtimoiy ko‘nikmalar rivojlanadi. Shu sababli inklyuziv ta’lim va differensial yondashuvning uyg‘unligi ta’lim sifatini oshiradi, o‘qituvchining professional kompetensiyasini kengaytiradi va har bir bolaga teng imkoniyat yaratadi. Umuman olganda, inklyuziv ta’lim — bu faqat maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun emas, balki har bir bolaning rivojlanishi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va hayotga tayyorlanishi uchun eng to‘g‘ri yo‘l hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978.

2. UNESCO. Inclusive Education: Guidelines for Policy Makers. Paris: UNESCO Publishing, 2017.

3. Tomlinson, C. A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. ASCD, 2014.

4. Karimova, R. J. "Inklyuziv ta'limning nazariy asoslari." — Pedagogika va psixologiya jurnali, 2021.

5. Normatova, S. "Differensial yondashuvning o'quv jarayonidagi ahamiyati." Ta’lim va innovatsiya, 2022.

TA’LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Yoqubaliyeva Dilafro‘z Payzidin qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Yo‘lchiyeva Nodiraxon O‘ktamjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya*: Ushbu maqolada ta’lim jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni joriy etishning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli ta’lim muhiti, sun’iy intellektga asoslangan o‘qitish tizimlari, masofaviy ta’lim platformalari, AR/VR texnologiyalari hamda interfaol metodlarning o‘quvchi faoliyatiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, ta’lim sifatini oshirish, pedagogik faoliyatni modernizatsiya qilish va o‘quv jarayonini individuallashtirishda innovatsion texnologiyalarning o‘rni umumlashtirib yoritib beriladi.*

Kalit so’zlar: *Innovatsion texnologiyalar, raqamli ta’lim, masofaviy ta’lim, sun’iy intellekt, AR/VR texnologiyalari, interfaol metodlar, elektron ta’lim, multimedia vositalari, raqamli kompetensiya, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, STEM*

yondashuvi, ta’limni raqamlashtirish.

Аннотация: *В статье анализируются теоретические основы и практическая значимость внедрения современных инновационных технологий в образовательный процесс. На основе научных источников рассматривается влияние цифровых образовательных сред, систем обучения на основе искусственного интеллекта, платформ дистанционного обучения, технологий дополненной и виртуальной реальности (AR/VR) и интерактивных методов на активность студентов. Также обобщается роль инновационных технологий в повышении качества образования, модернизации педагогической деятельности и индивидуализации образовательного процесса.*

Ключевые слова*: Инновационные технологии, цифровое образование, дистанционное обучение, искусственный интеллект, технологии дополненной и виртуальной реальности, интерактивные методы, электронное обучение, мультимедийные инструменты, цифровая компетентность, личностно-ориентированное образование, STEM-подход, цифровизация образования.*

Abstract: *This article analyzes the theoretical foundations and practical significance of introducing modern innovative technologies into the educational process. The impact of digital learning environments, artificial intelligence-based learning systems, distance learning platforms, AR/VR technologies, and interactive methods on student activity is covered based on scientific sources. Also, the role of innovative technologies in improving the quality of education, modernizing pedagogical activities, and individualizing the educational process is summarized.*

Kirish: XXI asrda ta’lim jarayoni raqamlashtirish, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va innovatsion yondashuvlarning keng qo‘llanilishi bilan yangi bosqichga ko‘tarildi. Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, raqamli texnologiyalar o‘quv jarayonini faollashtiradi, o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish imkoniyatini kengaytiradi va ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi (Fullan, 2016). OECD (2021) ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, mas’uliyat va o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantiradi. So‘nggi

yillarda sun’iy intellekt, AR/VR texnologiyalari, onlayn platformalar va multimedia resurslaridan foydalanish ta’limning barcha bosqichlarida kengaydi. UNESCO (2023) ta’kidlaganidek, sun’iy intellekt asosidagi tizimlar o‘quvchilarning individual rivojlanish trayektoriyasini shakllantirishda samarali hisoblanadi. AR/VR texnologiyalari esa murakkab jarayonlarni vizual ko‘rsatib, o‘zlashtirish darajasini oshiradi.

Asosiy qism: O‘zbekistonda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida elektron kundaliklar, onlayn dars platformalari va virtual laboratoriyalar joriy etilib, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalariga bo‘lgan talab keskin oshmoqda. Shunday qilib, raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishning asosiy omili bo‘lib, o‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik jarayonga tayyorlashda muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlash pedagogik bilimlar, metodik ko‘nikmalar, psixologik tayyorgarlik va texnologik kompetensiyalar uyg‘unligi asosida amalga oshiriladi. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasiga ko‘ra, o‘qituvchining haqiqiy rivojlanishi amaliy faoliyat jarayonida shakllanadi. Shu bois pedagogik amaliyot bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy o‘sishida markaziy o‘rin egallaydi. Shulman (1987) o‘qituvchi tayyorgarligining asosini “pedagogik kontent bilimi” tashkil etishini ta’kidlaydi, ya’ni o‘qituvchi nafaqat o‘z fanini, balki uni qanday o‘rgatishni ham bilishi zarur. Darling-Hammond (2017) esa metodik tayyorgarlikning darsni loyihalash, mos metodlarni tanlash va o‘quvchilarning individual xususiyatlariga mos yondashish bilan belgilanini qayd etadi. Raqamli texnologiyalar keng qo‘llanilayotgan bugungi kunda texnologik savodxonlik o‘qituvchining muhim kompetensiyalaridan biriga aylandi. Mishra va Koehlerning TPACK modeli (2006) o‘qituvchining fan, pedagogika va texnologiyani integratsiya qila olish qobiliyatini zamonaviy pedagogning asosiy mezoni sifatida baholaydi. Innovatsion ta’lim texnologiyalari — virtual laboratoriyalar, simulyatorlar, interfaol platformalar, elektron darsliklar va masofaviy ta’lim tizimlari — bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tajribasini boyitadi. OECD (2021) tadqiqotlariga ko‘ra, loyiha asosida

o‘qitish, aralash (blended) ta’lim va interfaol metodlar o‘quvchilarning analitik va kreativ fikrlashini rivojlantiradi. Shuningdek, elektron portfoliolar, online refleksiya va videodars tahlili bo‘lajak o‘qituvchilarning refleksiv ko‘nikmalarini kuchaytiradi. Natijada pedagogda darsni tahlil qilish, xatolarni anglash va takomillashtirishga intilish kabi muhim kompetensiyalar shakllanadi. Shunday qilib, raqamli va innovatsion texnologiyalar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorligini chuqurlashtirib, ularni zamonaviy ta’lim talablariga mos holda shakllantirishning asosiy omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa: Ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish o‘quv faoliyatini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Raqamli ta’lim vositalari, sun’iy intellekt, interaktivlikni kuchaytirish va o‘quvchilarning bilimga qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalar o‘qituvchining metodik faoliyatini takomillashtirib, baholashning aniqligi, ta’lim jarayonining shaffofligi va o‘quv natijalarining monitoringini samarali yo‘lga qo‘yishga imkon yaratadi. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan raqamlashtirish jarayonlari ham aynan ta’limning mazmunini yangilash va zamonaviy global talablar bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qilmoqda. Umuman olganda, innovatsion texnologiyalardan tizimli va maqsadli foydalanish ta’limni yangilashning strategik yo‘nalishi bo‘lib, ta’limning raqobatbardoshligi, samaradorligi va istiqbolli rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori (2020). “Raqamli ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi 2020–2030”.(O‘zbekistonda raqamli ta’lim siyosatini belgilovchi rasmiy hujjat.)

2. Becker, S. A., et al. (2020). Innovating Pedagogy: Exploring New Forms of Teaching, Learning and Assessment to Guide Educators and Policy Makers. The Open University.(Pedagogik innovatsiyalar va texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha ilmiy tahlillar.)

3. OECD (2021). OECD Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with AI, Blockchain and Robots. OECD Publishing.(Raqamli ta’lim, AI va texnologiyalar ta’limdagi tendensiyalari bo‘yicha xalqaro hisobot.)

4. UNESCO (2023). AI and Education: Guidance for Policy-makers. Paris: UNESCO.(Sun’iy intellektning ta’lim jarayonidagi o‘rni bo‘yicha dolzarb ilmiy-huquqiy yo‘riqnoma.)

5. Trowbridge, L., Bybee, R., & Powell, J. (2004). Teaching Secondary School Science: Strategies for Developing Scientific Literacy. Merrill Publishing. (STEM va texnologik yondashuvlar bo‘yicha asosiy adabiyot.)

6. Fullan, M., & Langworthy, M. (2014). A Rich Seam: How New Pedagogies Find Deep Learning. Pearson.
(Raqamli pedagogika, chuqur o‘qitish va texnologiyalarning o‘qitish metodikasiga ta’siri bo‘yicha fundamental tadqiqot.)

7. Anderson, T., & Dron, J. (2012). “Learning in a Digital Age: The Evolution of Online Learning and Digital Pedagogies.” International Review of Research in Open and Distributed Learning, 13(1), 133–147.
(Onlayn ta’lim modellari, raqamli didaktika va masofaviy o‘qitish strategiyalari haqida keng qamrovli tahlil.)

B2 DARAJADAGI O‘QUVCHILARDA NUTQ KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Zokirjonova Zarinabonu Shuxratbek qizi

Andijon chet tillari instituti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada B2 darajasida nemis tilini o‘rganuvchi o‘quvchilarda og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali metodlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada kommunikativ yondashuvga asoslangan metodlar rol o‘yinlari, debat va munozaralar, juftlikda hamkorlikda ishlash*

(Pair-Work), guruhli faol mashg‘ulotlar (Group-Work), situativ vaziyatlar asosida nutqni rag‘batlantiruvchi mashqlar batafsil yoritiladi. Shuningdek, multimedia vositalari, interaktiv platformalar va onlayn resurslarning B2 darajasidagi o‘quvchilar nutq faolligini oshirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Maqola natijalari B2 darajasida nemis tilini o‘qitish jarayonida nutq ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha samarali metodik yondashuvlarni taklif qiladi va kelgusida o‘quv jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Abstract: *This article provides a scientific-theoretical and practical analysis of effective methods for developing speaking skills among learners studying German at the B2 level. It gives detailed coverage of communicative approach–based techniques such as role plays, debates and discussions, pair-work collaboration, group-work activities, and speech-stimulating exercises built on situational contexts. Additionally, the importance of multimedia tools, interactive platforms, and online resources in increasing speaking activity among B2-level learners is explained. The results of the article offer effective methodological approaches for developing speaking skills in the process of teaching German at the B2 level and serve to further improve future teaching practices.*

Аннотация: *В данной статье проводится научно-теоретический и практический анализ эффективных методов развития устных речевых навыков у учащихся, изучающих немецкий язык на уровне B2. Подробно рассматриваются методы, основанные на коммуникативном подходе, такие как ролевые игры, дебаты и дискуссии, работа в парах (Pair-Work), групповые активные занятия (Group-Work), а также упражнения, стимулирующие речь на основе ситуационных контекстов. Кроме того, раскрывается значение мультимедийных средств, интерактивных платформ и онлайн-ресурсов в повышении речевой активности учащихся уровня B2. Результаты статьи предлагают эффективные методические подходы к формированию речевых навыков при обучении немецкому языку на уровне B2 и способствуют совершенствованию образовательного процесса в будущем.*

Kalit so‘zlar: *B2 darajasi, nemis tili, nutq ko‘nikmalari, kommunikativ metodlar, rol o‘yinlari, debat va munozaralar.*

Keywords: *B2 level, German language, speaking skills, communicative methods, role plays, debates and discussions.*

Ключевые слова: *уровень B2, немецкий язык, речевые навыки, коммуникативные методы, ролевые игры, дебаты и дискуссии.*

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida chet tillarini, xususan, nemis tilini chuqur o‘zlashtirish ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib bormoqda. Til o‘rganish jarayonining eng muhim komponentlaridan biri bu og‘zaki nutq ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdir. B2 darajasi CEFR tasnifida o‘rta-yuqori bosqichni ifodalab, o‘quvchidan ijtimoiy, madaniy, akademik va professional mavzularda ancha erkin, mantiqiy va izchil tarzda muloqot qila olishni talab qiladi. Aynan shu darajada o‘quvchining mustaqil fikrlashi, dalillash, o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish, murakkab grammatik konstruktsiyalarni to‘g‘ri qo‘llash kabi ko‘nikmalar shakllanadi [1]. Shu bois B2 darajasida nutqni rivojlantirish metodlarini to‘g‘ri tanlash ham o‘qituvchilar, ham o‘quvchilar uchun alohida ahamiyatga ega. Kommunikativ yondashuv, interaktiv mashg‘ulotlar, rol o‘yinlari, juftlik va guruhdagi muloqot vazifalari, real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish kabi usullar o‘quvchini faol suhbat ishtirokchisi sifatida shakllantiradi. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar — onlayn platformalar, videoresurslar, virtual muloqot tizimlari ham nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishda samaradorlikni yanada oshirmoqda.Biroq O‘zbekiston ta’lim tizimida B2 darajasida nemis tili bo‘yicha og‘zaki nutqni rivojlantirish jarayoni hali ham ayrim metodik va amaliy muammolarga duch kelmoqda: til muhitining yetishmasligi, mazmunli muloqot vazifalarining kamligi, o‘quvchilarning psixologik to‘siqlari, resurslarning cheklanganligi shular jumlasidandir. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi ana shu omillar bilan belgilanadi. Mazkur maqolaning maqsadi B2 darajadagi o‘quvchilarda og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metodlarni tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan

iborat. Tadqiqot natijalari nemis tili o‘qituvchilari va til o‘rganuvchilar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, o‘quv jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi [2].

1. B2 darajasida nutq ko‘nikmalarining lingvistik va psixolingvistik xususiyatlari.

B2 darajasi o‘quvchidan nafaqat grammatik bilimlarning mustahkam bo‘lishini, balki nutq jarayonida ushbu bilimlarni tez, mos va samarali qo‘llay olishni ham talab etadi. Bu bosqichda o‘quvchi kundalik muloqotdan tashqari, murakkab mavzulardagi suhbatlarda ishtirok etishi, o‘z fikrini mustaqil mantiqiy asoslab berishi va turli nuqtayi nazarlarni tahlil qila olishi kerak. Psixolingvistik nuqtai nazardan qaraganda, B2 darajasida nutq ishlab chiqish jarayoni avtomatlashtirilgan tezkor grammatik tanlov, leksik boylikdan samarali foydalanish, fikrni izchil tarzda rejalashtirish va nutqni to‘g‘ri strukturaga solish kabi bosqichlarni o‘z ichiga oladi [3].

Shuningdek, bu bosqichda o‘quvchilarning argumentatsiya ko‘nikmasi, fikrlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishlarni yaratish qobiliyati, murakkab gaplar va ko‘p bo‘g‘inli strukturalardan foydalanish darajasi sezilarli ahamiyatga ega. B2 o‘quvchisi fikrni mustaqil ravishda boshlashi, davom ettirishi va yakunlashi; mavzuni kengaytirishi; suhbatdosh fikriga munosabat bildira olishi kerak. Shu sababli nutqni rivojlantirish metodlari bu jarayonlarning har birini rag‘batlantirishi lozim [9].

2. Nutqni rivojlantirishda qo‘llaniladigan samarali kommunikativ metodlar

2.1. Rol o‘yinlari (Rollenspiele)

Rol o‘yinlari o‘quvchilarni real hayotiy vaziyatlarga yaqin sharoitda muloqot qilishga undaydi. Mazkur metod orqali o‘quvchilar restoran, mehmonxona, intervyu, kutubxona, samolyot, kasb tanlash kabi turli ssenariylarda nutq faoliyatini mashq qiladilar. Bu usul nutqning tabiiyligini oshiradi, tilga psixologik to‘siqlarni kamaytiradi, grammatik konstruktsiyalardan erkin foydalanishga yordam beradi [4].

2.2. Debat va munozaralar (Debatten, Diskussionen)

Debat metodida o‘quvchilar bir mavzu bo‘yicha qarama-qarshi nuqtayi nazarlarni himoya qiladilar. Bu usul argumentatsiya, tahlil, dalillash, inkor qilish, misollar keltirish kabi yuqori darajadagi nutq ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Munozaralar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini, mavzuga nisbatdan o‘z pozitsiyasini aniq ifodalashini ham ta’minlaydi [4].

2.3. Pair-Work va Group-Work

Juftlikda ishlash (Pair-Work) o‘quvchilarni faol muloqotga jalb qilishda eng samarali shakllardan biridir. Guruhda ishlash (Group-Work) esa o‘quvchilarning bir-biri bilan hamkorlikda fikr almashish, rollarni taqsimlash, guruh natijasini himoya qilish kabi ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ushbu metodlar o‘quvchilarni faol suhbatdoshga aylantirib, nutqning spontan va tabiiy rivojlanishiga xizmat qiladi [4].

2.4. Vizual va audiovizual materiallardan foydalanish

Rasmlar, grafiklar, qisqa videolar, film lavhalari asosida gapirtirish o‘quvchilarning tasviriy fikrlashini faollashtiradi. Bu metod o‘quvchining mavzu bo‘yicha o‘z fikrini mustaqil shakllantirishini osonlashtiradi, tasviriy tafakkur va nutqning izchilligini rivojlantiradi. Vizual materiallar B2 o‘quvchilarida leksik boylikni kengaytirishning eng samarali vositalaridan biridir [4].

2.5. Situativ mashqlar

Situativ mashqlar real hayotda uchraydigan muammolarni hal qilishga asoslangan bo‘lib, o‘quvchini faol muloqotga undaydi. Masalan, “yo‘qotilgan hujjatni topish”, “shikoyat arizasini aytib berish”, “uy-joy ijarasi haqida muzokara”, “sayohatni rejalashtirish” kabi vazifalar o‘quvchini mustaqil gapirishga majbur qiladi. Bu usul B2 darajasida nutqning dinamik rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi [4].

3. Raqamli va interaktiv texnologiyalarning B2 darajasida nutqni rivojlantirishdagi o‘rni

Zamonaviy ta’lim jarayoni raqamli vositalarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Onlayn platformalar va mobil ilovalar nafaqat mustaqil o‘rganish, balki nutqni interfaol shaklda mashq qilish imkonini beradi [5].

3.1. Onlayn platformalar

DW Deutsche Welle, Goethe-Institut, Easy German, Lingua.com kabi platformalar B2 darajasida eshitib tushunish, matn bilan ishlash va og‘zaki nutqni

rivojlantiruvchi boy materiallarni taklif qiladi. Ularning interfaol topshiriqlari suhbat mavzularini kengaytiradi va o‘quvchining nutq faolligini oshiradi [8].

3.2. Mobil ilovalar

Duolingo, Babbel, Quizlet kabi ilovalar leksik materialni mustahkamlash, yangi so‘zlarni muloqot davomida qo‘llash imkonini yaratadi. Quizlet kartochkalari orqali mavzuli so‘z boyligini mustahkamlagan o‘quvchi muloqotda erkinroq fikr bildira oladi [7].

3.3. Virtual sinflar va muloqot platformalari

Zoom, Google Meet, Teams kabi platformalarda “Breakout Rooms”dan foydalanish juftlik va guruh mashg‘ulotlarini yanada samarali qiladi. Bu onlayn muhit o‘quvchilarning real vaqt rejimida nemis tilida muloqot qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi [6].

3.4. Audiovizual kontentning ahamiyati

Podcastlar, vloglar, nemis tilidagi intervyular B2 o‘quvchilari uchun muloqotning tabiiy uslubini tushunishga yordam beradi, talaffuz, intonatsiya va ritmni yaxshilaydi [5].

4. O‘zbekistonda B2 darajasida nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi muammolar va yechimlar

4.1. Mavjud muammolar

- Til muhitining yetishmasligi
- O‘quvchilar nutqdan xato qilishdan qo‘rqishi
- Interfaol materiallarning cheklanganligi
- Darsliklarning zamonaviy kommunikativ talablar bilan to‘liq mos kelmasligi
- Amaliy suhbat darslarining kamligi

4.2. Taklif etiladigan yechimlar

- Kommunikativ vazifalarga asoslangan dars modellarini joriy etish
- Real hayotiy suhbat ssenariylarini yaratish
- O‘quvchilarni kichik guruhlarda muntazam ravishda nutq mashqlariga jalb qilish
- Online muloqot klublarini tashkil etish

- O‘qituvchilar uchun zamonaviy metodika bo‘yicha treninglar o‘tkazish
- Audio va video resurslar bankini yaratish

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sklyarenko, O. (2023). Modern Methods of German Language Teaching. Theoretical and Didactic Philology.
2. Samiyeva, Sh. S. (2025). Nemis tilini o‘qitish metodlari va ularning ahamiyati. “Лучшие интеллектуальные исследования”, 37(4), 133–139.
3. Qurbonboyeva, M. (2025). Maktabda o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish usullari. Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali.
4. Rustamov, A. A. (2023). Nemis tilini o‘qitishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati. IJODKOR O‘QITUVCHI.
5. Eshbaeva, R., & Shabidinova, Z. I. (2025). Teaching the German Language as a Second Language at Universities. Izlanuvchi, 1(6).
6. Aslanova, N. S. (2025). Nutq rivojlantirish metodikasi va bolalar uchun til o‘rgatish usullari. Scientific-jl.com.
7. Safarova, N. X. (2025). “Akademik litseylarda nemis tilini o‘qitish metodikasining kompetentsiyalari”. Ta’lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi, 38(1).
8. “DAF-Unterricht im digitalen Zeitalter” (2021). Materiallar to‘plami — nemis tilini raqamli muhitda o‘qitish tajribalari.

TURKIYA VA YEVROPA ITTIFOQI: INTEGRATSIYA YO‘LIDAGI IMKONIYATLAR VA TO‘SIQLAR

Xursanova Zuxra Bahodir qizi
Xalqaro munosabatlar yo’nalishining 3-bosqich talabasi
Diplomat University

Annotatsiya: *Yevropa Ittifoqiga a’zo bo‘lish borasidagi Turkiya orzusi uzoq yillardan beri turli fikrlar va qarama-qarshiliklarga sabab bo‘lmoqda. Ushbu maqolada Turkiya Respublikasining Yevropa Ittifoqi (YI) bilan integratsiya jarayoni, uning asosiy sabablari, siyosiy, iqtisodiy va madaniy to‘siqlari hamda imkoniyatlari tahlil qilinadi. Integratsiya yo‘lida yuzaga kelayotgan muammolar — madaniy tafovutlar, Kipr mojarosi, inson huquqlari va siyosiy islohotlar masalalari atroflicha yoritilgan. Shuningdek, Turkiyaning YIga a’zo bo‘lishi Yevropa mintaqaviy xavfsizligi va iqtisodiyoti uchun, qolaversa, Turkiya uchun ham qanday strategik ahamiyatga ega ekani ham ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar*: Integratsiya, migratsiya, Turkiya, Yevropa Ittifoqi parlamenti.*

Abstract: *The Turkish dream of joining the European Union has been the cause of various opinions and contradictions for many years. This article examines the integration process of the Republic of Turkey with the European Union (EU), including its primary reasons, key political, economic, and cultural barriers, as well as the associated opportunities. Issues arising on the path of integration - cultural differences, the Cyprus conflict, human rights, and political reforms - are covered in detail. The strategic significance of Turkey's accession to the EU for European regional security and the economy, as well as for Turkey, will also be considered.*

Keywords*: Integration, migration, Turkey, European Union parliament*

Аннотация: *Мечта Турции о вступлении в Европейский Союз на протяжении многих лет вызывает различные мнения и противоречия. В данной статье анализируется процесс интеграции Турецкой Республики с Европейским Союзом (ЕС), его основные причины, политические, экономические и культурные барьеры и возможности. Подробно освещены проблемы, возникающие на пути интеграции - культурные различия, кипрский конфликт, вопросы прав человека и политических реформ. Также будет рассмотрено стратегическое значение вступления Турции в ЕС для европейской региональной безопасности и экономики, а также для Турции.*

***Ключевые слова**: интеграция, миграция, Турция, парламент Европейского Союза*

Kirish. Turkiyaning Yevropa Ittifoqi integratsiyasiga qo’shilish uchun tuzilgan uzoq yillik ambitsiyalari juda bahsli va murakkab tarixga ega. 1959-yildan boshlangan a’zolik harakati, 1963-yilgi Turkiyaning Yevropa bilan iqtisodiy va siyosiy integratsiyasini yo‘lga qo‘yuvchi Anqara shartnomasi bilan rasmiylashtirildi va bu bilan iqtisodiy va siyosiy kelishuvlarning istiqboliga yo’l ochildi. 1996-yilda 1- yanvarda Turkiya YI Bojxona ittifoqi (Customs union) ga kirdi va savdo aloqalarini yanada mustahkamlab oldi. [2] Biroq, bunday muhim o'zgarishlarga qaramay, ittifoqqa qo'shilish jarayoni bir necha bor kechikishlarga duch keldi. Demokratik boshqaruv, e’tiqodga oid siyosiy vaziyatlar, matbuot erkinligi va qonun ustuvorligi bilan bog'liq xavotirlar muzokaralarga to'sqinlik qilgan bo'lsa, Turkiya va Yevropa Ittifoqining asosiy a'zolari o'rtasidagi siyosiy taranglik, ayniqsa Kipr masalasi - jarayonni yanada murakkablashtirdi. Yevropa Ittifoqi Turkiya bilan inson huquqlari, iqtisodiy islohotlar va mintaqaviy barqarorlik kabi masalalarda strategik sherikchilik qilishga rozi bo’ldi. Turkiya YI talablariga mos kelish va demokratik tamoyillarni mustahkamlashga qaratilgan bir qator muhim islohotlarni amalga oshirdi. Masalan:

1. O‘lim jazosi bekor qilindi – Turkiya 2004-yilda o‘lim jazosini to‘liq bekor qildi, bu inson huquqlarini himoya qilish yo‘lidagi muhim qadam edi. [5]
2. Sud-huquq tizimi isloh qilindi – YI talablariga mos ravishda sud tizimi mustaqilligini oshirish va inson huquqlarini himoya qilish bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rildi. [6]
3. Siyosiy va fuqarolik huquqlari kengaytirildi – So‘z erkinligi, matbuot erkinligi va fuqarolik jamiyatining rivojlanishi uchun qonunlar takomillashtirildi.

4. Iqtisodiy islohotlar amalga oshirildi – YI standartlariga mos ravishda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va bozor iqtisodiyotini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar e’lon qilindi.

1987-yilgi a’zolik arizasi bo’yicha muzokaralar 2016-yilga kelib to’xtab qoldi. Bunga 2016-yil 15-iyulgi davlat to'ntarishlari, inson huquqlari buzilib, matbuot erkinligidagi cheklanishlar o’rnatilishi YI tomonidan keskin tanqid qilindi. Shuningdek, 2017-yil o’tkazilgan Prezidentlik tizimiga o’tish integratsiya tomonidan “hokimiyat markazlashuvi” tamoyilining buzilishi sifatida ko’rildi. Xo’sh, ittifoqqa a’zolik Turkiyaga qanday foyda keltiradi?

ASOSIY QISM

I. Xavfsizlik masalasi:

Yevropa, Osiyo va Yaqin Sharq chorrahasida joylashgan Turkiya mintaqaviy mojarolar, terrorizm va tartibsiz migratsiyaga qarshi strategik bufer bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek tajovuzkor realizmning alomatlari yaqqol ko’zga tashlanayotgan zamonda NATO kabi kuchliroq harbiy sherikka ega bo’lishi (1952-yilda a’zolik rasmiylashtirildi) Qora dengiz mintaqasida barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi ro’lni o’ynaydi. U allaqachon Rossiya va Ukraina ziddiyatlariga vositachilik qilmoqda va ayniqsa Kurdiston Ishchilar Partiyasi (PKK) va boshqa ekstremistik guruhlarga qarshi chora-tadbirlar ko‘rmoqda. Turkiya o‘z hududida faoliyat yuritayotgan PKK, DHKP-C, FETO kabi guruhlarni terroristik tashkilotlar deb biladi.[3] YI esa ba’zan bu guruhlarga boshqacha nazar bilan qaraydi yoki ularni ochiq terror maqsadini tan olmaydi. Shu sababli, Turkiya YI a’zoligiga kirish orqali bu tashkilotlarga qarshi xalqaro legitim kurash olib borishni va ularga berilayotgan boshpana va ko‘makni cheklashni istaydi. Suriyada Arab Bahori natijasida boshlangan fuqarolik urushi va unda ishtirokchi bo’layotgan hukumat kuchlari, muxolifat guruhlari va xalqaro hamjamiyatning manfaatlari to’qnashuvi sababida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy inqiroz millionlab qochqinlarning aynan Turkiya orqali Yevropaga o‘tishiga zamin yaratdi. Shuningdek Turkiya YI bilan 2016-yilda migratsiya bo‘yicha bitim tuzdi, lekin bu YI a’zoligiga yaqinlashishda katta samara

bermadi.[4] Turkiya YI chegarasining bir qismi bo‘lish orqali qonuniy va moliyaviy yordam asosida migratsiya oqimlarini nazorat qilishda ko‘proq mas’uliyat va nazoratni olishni xohlaydi.

II. Iqtisodiy manfaatlar:

Turkiya 2024-yil holatiga ko‘ra 1,32 trillion dollarlik yalpi ichki mahsulot bilan dunyodagi 17-yirik iqtisodiyot hisoblanadi. U OECD va G20 a’zosi va rivojlanish uchun rasmiy yordamning (ODA) tobora muhim donoridir.[7] Uning YIga qo‘shilishi 500 milliondan ortiq iste’molchiga ega bo’lgan Yevropa bozorlariga savdodagi to’siqlarsiz kirish imkoniyatiga ega bo‘lishi bilan eksport hajmini oshirish, xorijiy investitsiyalarni (FDI) jalb qilishga yordam beradi. Shuningdek, Yevropa fondlaridan foydalanish va moliyaviy yordamlar olish huquqiga, subsidiyalar va grand dasturlariga ham ega bo’lishi shubhasizdir. Ilg’or texnologiyalar, nou-xaularni o’zlashtirish orqali qishloq xo’jaligi va sanoati modernizatsiya qilib, uning yuqori samaradorligiga erishishiga muvaffaq bo’ladi. Bunday sabablar davlatning iqtisodiy barqarorligini to’g’ridan-to’g’ri ta’minlaydi. Masalan, 2024-yilda Yevropa Ittifoqi va Turkiya o‘rtasidagi umumiy savdo hajmi **€210,7 milliard**ga yetib, bu 2023-yilga nisbatan **4,2% o‘sish**ni anglatadi. Yevro Komissiyaning rasmiy xabariga ko’ra Turkiya YIning **5-eng yirik savdo hamkori** bo‘lib qolmoqda va YIning umumiy tovar savdosining **4,2%** ini tashkil qilgan (2023-yilda bu ko‘rsatkich 4,1% edi). [2] Bundan tashqari, Turkiyaning energiya tranzitida, ayniqsa Trans-Anadolu tabiiy gaz quvuri (TANAP) kabi loyihalarda ortib borayotgan roli uni Yevropaning energiya diversifikatsiyasi yo‘lida hal qiluvchi hamkoriga aylantiradi. Yevropa Ittifoqi Rossiya energetikasiga qaramlikni kamaytirishga intilayotgan bir paytda, Turkiya bilan yaqinroq aloqalar Kaspiy mintaqasi va Yaqin Sharqdan gaz importining muqobil yo‘llarini ta’minlashi ham mumkin.

III. Madaniy va ijtimoiy ko’prik:

Turkiyaning Yevropa va Yaqin Sharq o‘rtasidagi ko‘prik sifatidagi o‘ziga xos mavqei Yevropa Ittifoqining diplomatik aloqalarini kengaytirishi mumkin. Turkiya Yevropa Ittifoqiga a’zolik bilan o’zining boy tarixiy va madaniy merosini Yevropa hamjamiyatiga tanitishi va turizm sohasini rivojlantirishda katta natijalarga erishishi mumkin. Yevropa Ittifoqiga masalasining ahamiyati bilan ko‘proq jalb qilinadigan Turkiya mojarolarga vositachilik qilish, qo‘shni mintaqalarda barqarorlikni ta’minlash va Yevropaning global ta’sirini kuchaytirishga yordam berishi mumkin. Turkiyani Yevropa Ittifoqi tizimiga yanada yaqinroq integratsiyalash orqali migratsiya muammolarini hal qilishda ishonchli sherikka erishadi. Shu ko’rinishdagi tizimli yondashuvlar boshpana siyosati, chegara xavfsizligi va gumanitar ko’maklarni muvofiqlashtirishga olib kelishi mumkin, bu esa Gretsiya, Germaniya va Italiya kabi janubiy Yevropa davlatlari uchun migratsion tanglikni kamaytiradi.

XULOSA

Mavjud afzalliklarga qaramay, ittifoqqa qo’shilishda hali ham salbiy muammolar mavjud. Turkiyadagi inson huquqlari, matbuot erkinligi va sud mustaqilligi borasidagi xavotirlar Yevropa Ittifoqi siyosatchilari orasida qizil bayroqlarni ko‘tarishda davom etmoqda. Bundan tashqari, XX asrning ikkinchi yarmidan beri Kipr bo'yicha hal etilmagan taranglikdagi muzokaralar asosiy to'siq bo'lib qolmoqda. Hodisaga ko’ra yunonlar Kiprni Yunonistonga qo’shib yuborish tarafdori bo’lishgan, Turkiya esa turk kiprliklarni himoya qilish maqsadida bunga qarshi chiqqan va orolning shimoliy qismini bosib olgan. 1983-yil Shimoliy Kipr Turk Respublikasi e’lon qilindi, lekin faqat Turkiya tonidan tan olindi. Kipr davlati ikki qismga bo‘lingan: shimolida turklar, janubida yunonlar yashaydi. 2004-yilda Kipr Respublikasi Yevropa Ittifoqiga a’zo bo’ldi, ammo orolning to’liq birlashtirilmagani Turkiyaning ittifoqqa a’zo bo’lish jarayoniga salbiy ta’sir ko’rsatuvchi asosiy muammolardan biri bo’lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, ko’pchilik e’tiborga loyiq sanamaydigan ammo a’zolik rad etilishiga yetarlicha asos bo’la oladigan yana bir muammo bor. Bu ham bo’lsa 90% ko’p qismini musulmonlar tashkil etuvchi mamlakatning Yevropa Ittifoqi parlamentidagi tutadigan o’rnidir.

Har besh yilda bir marta proportsional shaklda saylanadigan saylovlarda Yevropa ittifoqi a’zo davlatlari o’ziga ajratilgan o’rinlar soniga qarab deputatlarni saylaydi. Qiziqarli jihati shundaki, bunda o’rinlar a’zo davlatlar aholisining soniga qarab belgilanadi. So’ngi yillardagi ma’lumotlarga ko’ra Turkiya davlat aholi o’sishi taxminan 86 million kishiga yetgan, bu YI dagi eng ko’p aholi soniga ega hisoblanmish Germaniya aholisidan (84 mln) 3.6 % ko’p aholiga ega. Tabiiyki, ittifoqqa boshchilik qilishdagi saylovlarda hukumati konservativ-demokratlar tomonidan boshqarilayotgan Turkiya eng ko’p o’rinlarga ega bo’ladi. Bu esa Yevropani azaliy G‘arb nasroniy davlatlarining yopiq klubi sifatida ko‘rsatuvchi rivoyatlarga qarshi chiqadigan sababdir. Biroq, Yevropa Ittifoqi Turkiyani doimiy kutish bosqichida ushlab turishdan ko'ra, islohotlari tezlashtirilgan integratsiya bilan muvozanatlashtiradigan pragmatik yondashuvni qo'llashi kerak. Turkiyaning Yevropa Ittifoqidagi doimiy vakili Elchi Faruk Kaymakji Turkiyaning Yevropa Ittifoqiga to’la a’zo bo’lishi afzalliklari haqida gapirib, Turkiyaning Yevropa va Osiyo o’rtasdagi strategik muhim joyda joylashganligi, kuchli iqtisodiy potensial, terrorizm va migratsiya, energiya xavfsizligi, xususan TANAP va Yevropaning Rossiyaga energetik qaramligini kamaytirish kabi masalalarni alohida ta’kidlab, Turkiyaning YIga a’zoligi nafaqat Anqaraga, balki butun Yevropa Ittifoqiga foyda keltirishi mumkinligini uqtirmoqda.

Yevropa tobora o’sib borayotgan geosiyosiy va iqtisodiy muammolar davrida Turkiyaning a’zo bo’lishini jonlashtirishi strategik imperativ bo’lishi kerak. Ittifoqqa a’zolik Yevropaga global ta’sirni kuchaytirish, iqtisodiy-ijtimoiy muammolarni oldini olish, migratsiyon boshqaruvni yaxshilash va boshqa ko’plab ijobiy ta’sirlar olib kelishi bilan bir qatorda madaniy, ishchi kuchi bosimi va kuchli siyosiy muammolarni olib kelishi mumkin. Agar ikkala tomon ham bu jarayonda muvozanatni saqlay olsa, o’zaro manfaatli munosabatlar o’rnatish imkoniyatiga ega bo’ladi. Ammo bu to’liq a’zolik holatida emas balki, strategik sherikchilik ko’rinishida davom etishi ehtimoli yuqoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **EU Reporter.** Turkey's EU ambitions: why fast-tracking membership would benefit Europe. – 2025. – Kirish manzili: https://www.eureporter.co (murojaat sanasi: 12.08.2025).
2. **European Commission.** EU trade relations with Türkiye: facts, figures and latest developments. – Kirish manzili: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/turkiye_en (murojaat sanasi: 13.08.2025).
3. **United Nations.** Turkish measures in countering terrorism. – 2022–2024. – Kirish manzili: https://www.un.org (murojaat sanasi: 13.08.2025).
4. **European Commission.** EU–Turkey statement: questions and answers. – Kirish manzili: https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-towards-a-new-policy-on-migration/file-eu-turkey-statement-action-plan (murojaat sanasi: 14.08.2025).
5. **Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR).** Abolition of the death penalty is gaining momentum worldwide. – 2025. – Kirish manzili: https://www.ohchr.org/en/stories/2025/03/abolition-death-penalty-gaining-momentum-worldwide (murojaat sanasi: 14.08.2025).
6. **Council of Europe Programme Office in Ankara.** Strengthening the criminal justice system and the capacity of justice professionals on prevention of the European Convention on Human Rights violations in Turkey. – Kirish manzili: https://www.coe.int/en/web/ankara/strengthening-the-criminal-justice-system-in-turkey (murojaat sanasi: 17.08.2025).
7. **World Bank Group.** The World Bank in Turkey. – Kirish manzili: https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview (murojaat sanasi: 20.08.2025).

8. **Amnesty International.** Türkiye 2024: human rights report. – Kirish manzili: https://www.amnesty.org/en/location/europe-and-central-asia/turkey/ (murojaat sanasi: 20.08.2025).

ГЕНДЕРНО МАРКИРОВАННАЯ ЛЕКСИКА В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СМИ: СТРУКТУРА, ФУНКЦИИ, ЧАСТОТНОСТЬ

Усманова Дона Сатволдиевна
Ферганский государственный университет
Акрамова Гулирухсор Баходир кызы
Ферганский государственный университет

Аннотация: *Статья посвящена исследованию гендерно маркированной лексики в англоязычных средствах массовой информации, анализируемой через её структурные характеристики, функциональные особенности и частотность употребления. Определены основные типы гендерной маркированности, включая лексические и словообразовательные единицы, а также семантически мотивированные компоненты. Особое внимание уделено прагматическим функциям гендерно маркированной лексики: идентификационной, оценочной, стереотипизирующей и идеологической. Частотный анализ показывает существующую асимметрию в репрезентации мужчин и женщин в медиадискурсе, что отражает культурные нормы, социальные ожидания и механизмы формирования гендерных стереотипов. Полученные результаты демонстрируют, что СМИ играют ключевую роль в конструировании гендерных образов и закреплении стереотипов.*

Ключевые слова: *гендерно маркированная лексика; гендерные стереотипы; медиадискурс; англоязычные СМИ; частотный анализ; прагматика; лингвистическая маркированность.*

Abstract *: The article examines gender-marked vocabulary in English-language mass media, focusing on its structural features, functional characteristics, and frequency distribution. The study identifies the main types of gender marking, including lexical and word-formation units as well as semantically motivated expressions. Special attention is given to the pragmatic functions of gender-marked vocabulary, such as identification, evaluation, stereotyping, and ideological influence. The frequency analysis reveals a notable asymmetry in the representation of men and women in media discourse, reflecting cultural norms, social expectations, and mechanisms of stereotype construction. The findings demonstrate that English-language media play a crucial role in shaping gender images and reinforcing gender-based stereotypes through linguistic choices.*

Keywords: *gender-marked vocabulary; gender stereotypes; media discourse; English-language media; frequency analysis; pragmatics; linguistic marking.*

Annotatsiya: *Maqola ingliz tilidagi ommaviy axborot vositalarida uchraydigan gender bilan belgilangan leksikaning tuzilishi, funksional xususiyatlari va qo‘llanish chastotasini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda gender belgilanadigan asosiy leksik va so‘z yasovchi birliklar hamda semantik jihatdan motivatsiyalangan ifodalar aniqlanadi. Gender bilan belgilangan leksikaning pragmatik funksiyalariga — identifikatsiya, baholash, stereotiplashtirish va ideologik ta’sir — alohida e’tibor qaratilgan. Chastotaviy tahlil OAVda erkaklar va ayollarning tasvirlanishida ma’lum assimetriya mavjudligini ko‘rsatadi; bu holat madaniy me’yorlar, ijtimoiy kutishlar va gender stereotiplarini shakllantirish mexanizmlarini aks ettiradi. Tadqiqot natijalari ingliz tilidagi OAV gender obrazlarini yaratishda va stereotiplarni mustahkamlashda muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi.*

Kalit so‘zlar: *gender bilan belgilangan leksika; gender stereotiplari; media diskursi; ingliz tilidagi OAV; chastotaviy tahlil; pragmatika; lingvistik belgilanish.*

Изучение гендерно маркированной лексики в англоязычных СМИ является актуальным по нескольким причинам. Во-первых, медийный дискурс выступает одним из главных каналов формирования социальных представлений[1], включая нормы, роли и поведенческие модели, связанные с гендером. Лексический выбор журналистов непосредственно влияет на интерпретацию событий и способствует закреплению определённых гендерных стереотипов[2]. Во-вторых, в условиях современных социально-культурных изменений — роста внимания к равноправию, инклюзивному языку и политкорректности — гендерная маркированность становится индикатором трансформации общественных установок[3]. В-третьих, анализ частотности и прагматики гендерно окрашенной лексики позволяет выявить скрытые идеологические механизмы медиа[4], определить дискурсивные стратегии описания мужчин и женщин[5] и установить степень гендерной асимметрии в новостной подаче[6]. Таким образом, исследование данной темы способствует более глубокому пониманию взаимодействия языка, медиа и социальных ценностей[7], а также помогает оценить роль журналистского языка в формировании общественного сознания[8].

Медийный дискурс играет ключевую роль в конструировании и воспроизводстве социальных и гендерных стереотипов, поскольку именно СМИ обладают высокой степенью воздействия на массовое сознание[9]. Через выбор лексики, стилистику заголовков, расстановку акцентов и частотность упоминания тех или иных ролей медиа формируют устойчивые представления о «нормативном» поведении мужчин и женщин[10]. СМИ часто фиксируют традиционные модели маскулинности и фемининности[11], представляя мужчин как активных агентов (leaders, experts, decision-makers), а женщин — как эмоциональных, зависимых или подверженных риску (victims, mothers, young women)[12]. Таким образом, языковые стратегии медиадискурса оказывают

значительное влияние на формирование культурных норм, социальную типизацию и восприятие гендерных ролей в обществе[13], воспроизводя как очевидные, так и скрытые стереотипы[14].

Структура гендерно маркированной лексики в англоязычных средствах массовой информации представляет собой многоуровневую систему, включающую лексические, словообразовательные, семантические и коллокационные элементы[15]. Каждый из этих уровней способствует формированию гендерных значений и стереотипов, отражая социокультурные установки, присущие медиадискурсу[16].

К базовым элементам гендерной маркированности относятся прямые лексические номинации пола, которые обозначают принадлежность к мужскому или женскому гендеру. К ним относятся пары:

- *woman – man*
- *girl – boy*
- *female – male*

Эти слова выполняют номинативную и идентификационную функцию, однако в медиадискурсе они нередко несут дополнительный оценочный или стереотипный оттенок. Например, слова *woman* и *girl* используются в более эмоциональных или виктимных контекстах, тогда как *man* часто связывается с действием, силой и агентностью.

Словообразовательная маркированность формируется через использование определённых суффиксов и словообразовательных схем.

Традиционные модели:

- суффикс -*man*: *policeman, fireman, chairman*
- суффикс -*woman*: *businesswoman, policewoman*
- суффикс -*ess*: *actress*, *hostess*, *waitress*

Эти формы отражают патриархальные традиции языка, закрепляя бинарное деление ролей.

Современные гендерно-нейтральные модели:

- *chairperson*
- *spokesperson*
- *police officer*
- *firefighter*
- *server* (вместо *waiter/waitress*)

СМИ все чаще используют нейтральные варианты, что свидетельствует о тенденции к инклюзивности и отказу от гендерных ограничений.

К семантически маркированной лексике относятся слова, которые формально не содержат гендерных индикаторов, но ассоциируются в обществе с определённым гендером.

Примеры женских семантических ассоциаций:

- *nurse, midwife, assistant*
- эмоциональные маркеры: *emotional, vulnerable, young*

Примеры мужских семантических ассоциаций:

- *engineer, CEO, expert, leader*
- связанные с силой или активностью: *strong, tough, dominant*

Семантическая маркированность часто скрыта и проявляется в типичных контекстах употребления, что делает её значимым объектом анализа.

Гендерная маркированность представляет собой не просто языковую категорию, но и отражение более глубоких идеологических и культурных норм, закреплённых в обществе[17]. Лексические и семантические средства, используемые англоязычными СМИ, играют значимую роль в воспроизводстве устойчивых гендерных стереотипов[18], одновременно влияя на их переосмысление и трансформацию в условиях современных социальных изменений[19]. Медийный дискурс формирует определённые модели восприятия мужчин и женщин[20], закрепляя традиционные роли или предлагая новые интерпретации в зависимости от контекста[21]. Для выявления скрытых ценностных установок, латентных смыслов и дискурсивных стратегий, стоящих за гендерно маркированной лексикой, необходим комплексный

подход, включающий лингвостатистический и критико-дискурсивный анализ[22]. Такой подход позволяет глубже понять механизмы формирования гендерных представлений и раскрыть влияние языка СМИ на общественное сознание[23].

Список использованной литературы:

1. van Dijk T. A. *Language. Cognition. Communication*. – Moscow: Progress, 1989.
2. Wodak R. *Gender and Discourse*. – London: Sage Publications, 1997.
3. Cameron D. *Language and Gender*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
4. Fairclough N. *Discourse and Social Change*. – Cambridge: Polity Press, 1992.
5. Tannen D. *Gender and Discourse*. – New York: Oxford University Press, 1994.
6. Holmes J. *An Introduction to Sociolinguistics*. – London: Longman, 2013.
7. Lakoff R. *Language and Woman's Place*. – New York: Harper & Row, 1975.
8. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. – New York: Routledge, 1990.
9. Fairclough N. *Media Discourse*. – London: Arnold, 1995.
10. Bednarek M., Caple H. *News Discourse*. – London: Bloomsbury, 2017.
11. Connell R. W. *Masculinities*. – Berkeley: University of California Press, 1995.
12. Lazar M. M. *Feminist Critical Discourse Analysis*. – London: Palgrave Macmillan, 2005.
13. Wodak R., Meyer M. *Methods of Critical Discourse Analysis*. – London: Sage Publications, 2001.
14. Tuchman G. *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*. – New York: Oxford University Press, 1978.
15. Holmes J., Meyerhoff M. (eds.). *The Handbook of Language and Gender*. – Oxford: Blackwell, 2003.
16. Cameron D. *The Myth of Mars and Venus*. – Oxford: Oxford University Press, 2007.

17. Barthes R. *Mythologies*. – Paris: Seuil, 1957.
18. Mills S. *Language and Sexism*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
19. Cameron D. *Verbal Hygiene*. – London: Routledge, 1995.
20. Sunderland J. *Gendered Discourses*. – London: Palgrave Macmillan, 2004.
21. Lazar M. M. (ed.). *Feminist Critical Discourse Studies*. – London: Routledge, 2017.
22. Baker P. *Using Corpora in Discourse Analysis*. – London: Bloomsbury, 2006.
23. van Dijk T. A. *News as Discourse*. – Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1988.

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ В ОСВОЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА У СТУДЕНТОВ 1 КУРСА В УЗБЕКСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЕ

Хомитжонова Лайлохон Пахловон кизи
Наманганского государственного института иностранных языков имени Исхокхона Ибрата
Акмалова Дилдора Тохировна
Наманганского государственного института иностранных языков имени Исхокхона Ибрата

Аннотация. *Статья посвящена исследованию влияния эмоциональных факторов (настроения, интереса и стресса) в процессе изучения русского языка у студентов 1 курса в узбекской языковой среде. Рассматриваются вопросы мотивации, тревожности, эмоционального интеллекта и их влияние на развитие устной и письменной речи. Представлены результаты эксперимента с использованием языкового дневника, где студенты фиксировали свое эмоциональное состояние, успехи и трудности. Показано, что позитивное эмоциональное состояние и интерес стимулируют*

активность студентов, повышают качество речи и способствуют формированию языковой личности. В статье приводятся конкретные примеры устной и письменной речи, ошибки студентов и способы их коррекции.

Ключевые слова: *русский язык как иностранный, эмоциональные факторы, мотивация, тревожность, эмоциональный интеллект, устная речь, письменная речь, языковая личность, дневник.*

Abstract. *The article examines the influence of emotional factors (mood, interest, and stress) on learning Russian as a foreign language among first-year students in the Uzbek language environment. It discusses motivation, anxiety, and emotional intelligence and their impact on the development of oral and written speech. The study presents the results of an experiment using a language diary, where students recorded their emotional states, achievements, and difficulties. It is shown that a positive emotional state and interest stimulate student activity, improve speech quality, and contribute to the formation of a linguistic personality. Specific examples of oral and written speech, student errors, and correction strategies are provided.*

Keywords: *Russian as a Foreign Language, emotional factors, motivation, anxiety, emotional intelligence, oral speech, written speech, linguistic personality, diary.*

Annotatsiya. *Maqolada birinchi kurs talabalari orasida rus tilini xorijiy til sifatida o‘rganishda emotsional omillar (kayfiyat, qiziqish va stress)ning ta’siri tadqiq etilgan. Motivatsiya, xavotir va emotsional intellekt va ularning og‘zaki va yozma nutq rivojiga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda talabalar o‘z emotsional holatlari, yutuqlari va qiyinchiliklarini qayd etgan til kundaligi yordamida o‘tkazilgan tajribaning natijalari taqdim etilgan. Ko‘rsatilishicha, ijobiy emotsional holat va qiziqish talabalar faoliyatini rag‘batlantiradi, nutq sifatini yaxshilaydi va til shaxsiyatining shakllanishiga yordam beradi. Og‘zaki va yozma nutq misollari, talabalar tomonidan qilingan xatolar va ularni tuzatish usullari keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *rus tili xorijiy til sifatida, emotsional omillar, motivatsiya, xavotir, emotsional intellekt, og‘zaki nutq, yozma nutq, til shaxsiyati, kundalik.*

В Узбекистане студенты изучают русский язык на фоне родного узбекского, поэтому особенности родного языка часто влияют на ошибки и структуру речи при изучении русского языка. Эмоциональные факторы, такие как настроение, интерес и стресс, напрямую влияют на успешность освоения русского языка, качество устной и письменной речи и формирование языковой личности.

Исследования Gardner и Lambert [1; 15-20] показали, что мотивация к изучению языка бывает интегративной, связанной с интересом к изучению культуры и общения, и инструментальной, когда цель практическая (работа или учёба). Российские и узбекские исследования М.С.Власова, У.М.Трофимовой [4], М.Зокиржоновой [4] и О.С.Ахмедова [5] подтверждают, что мотивация напрямую влияет на активность студентов и их желание говорить и писать на русском языке. Elaine Horwitz и Michael Cope [2; 125-127] разработали шкалу FLCAS для измерения тревожности в изучении иностранного языка, а исследования А.Ержановой и А.В.Хархурина [7; 78–90] показывают, что высокий уровень тревожности приводит к упрощению речи, увеличению числа ошибок и снижению активности студентов. Психолингвистические исследования О.С.Ахмедова [5; 35] и P.A.Joldasbaeva [6; 60-61] демонстрируют, что ведение дневника, где студенты фиксируют свои эмоции, успехи и трудности, помогает осознавать сильные и слабые стороны и снижает негативное влияние тревожности на речевую активность.

У. Юлбарсова и Н. Усанова в своей статье «Роль мотивации и эмоционального интеллекта в изучении РКИ» [9] отмечает, что эмоциональный интеллект и мотивация учащихся способствуют успешному освоению языка. Эти выводы подтверждают актуальность ведения дневников, где студенты фиксируют настроение, успехи и трудности. Дневник помогает

осознать эмоциональные состояния и их влияние на качество речи, стимулирует самоанализ и самостоятельное исправление ошибок.

В экспериментальной части исследования студенты группы RUA-DR-25 НамГИИЯ ежедневно фиксировали эмоциональное состояние и кратко записывали, что удалось сказать или написать на занятии, а что вызвало трудности. Они отмечали настроение по шкале от одного до пяти, фиксировали успехи и трудности, записывали новые слова и выражения, а также эмоциональные реакции на задания. В дни, когда студенты чувствуют себя спокойно и заинтересованы темой, они говорят уверенно, стараются строить сложные предложения, используют новые слова и выражения и активнее участвуют в обсуждениях. Например, одна из студенток группы рассказывала о прочитанной сказке Пушкина следующим образом: «Я люблю читать рассказы Пушкина. Вчера я прочитала «Сказку о попе и о работнике его Балде». Она очень интересная, и я поняла всех героев». Ошибки были редкими и касались лишь некоторых форм согласования слов, которые преподаватель помог исправить. В другие дни, когда студенты были усталыми или тревожными, в речи наблюдались упрощённо построенные предложения и ограниченный словарный запас. Один студент писал в письменной работе: «Я читал книгу. Книга хороший. Я понял история». Здесь проявились ошибки согласования рода и падежей, из этого можно сделать вывод, что тревожность и усталость сказываются на речи. В такие дни студенты стараются говорить коротко, избегают новых слов и сложных конструкций.

Эти наблюдения согласуются с данными российских и узбекских исследований. М.С.Власов и У.М.Трофимова [3; 47-50] показали, что мотивация студентов к изучению РКИ напрямую связана с их активностью на занятиях, а М.Зокиржонова [4; 112–120] выявила важность внутренней и внешней мотивации, включая интерес к культуре, будущую карьеру и личные цели. О.С.Ахмедов [5; 35] и P.A.Joldasbaeva [6; 60-61] демонстрируют, что психолингвистические и эмоциональные факторы существенно влияют на

успеваемость и качество речи, а А.Ержанова и А.В.Хархурин [7; 78–90] показали, что высокая тревожность ведет к упрощению структуры предложений и снижению лексической активности. Федина [8; 14-25] связывает эмоциональные факторы с формированием языковой личности, подчеркивая, что позитивное эмоциональное состояние способствует развитию навыков и языковой идентичности.

Для более точного анализа мы использовали языковой дневник, который вел каждый студент. В дневнике отмечались настроение, успехи и трудности, новые слова и собственные впечатления. Например, один студент записал:

Дата	**Настроение**	**Успехи**	**Трудности**	**План на следующий день**
10.11.2025	😄	Рассказал короткий рассказ на уроке	Забыл слово «герой», использовал «человек»	Выучить новые слова и пересказать историю
13.11.2025	😐	Написал 5 предложений с новыми словами	Ошибки в падежах и согласовании рода	Переписать текст и исправить ошибки
20.11.2025	😔	Прочитал текст без ошибок	Стеснялся говорить, мало участвовал	Попробовать пересказать текст вслух

Анализ дневников показал, что в эмоционально положительные дни студенты демонстрируют активную речь, используют больше слов и стараются строить сложные предложения, а в дни усталости или тревоги речь упрощается, появляются типичные ошибки. Среди часто встречающихся ошибок в узбекской языковой среде были: неправильное согласование рода и числа («книга хороший» вместо «книга хорошая»), повторение слов («Я пошел в магазин магазин»), упрощение лексики («поняла история» вместо «поняла смысл истории»). Эти ошибки чаще встречались в стрессовые дни.

При обсуждении узбекских сказок или бытовых ситуаций студенты чаще рассказывали свои истории, использовали новые слова и старались строить полные предложения. Например, при задании «Опишите любимую узбекскую сказку на русском языке» студент писал: «Моя любимая сказка “Коёк и золотая рыбка”. Рыбка очень умная и помогает Коёку. Он счастлив». Ошибки были, но студент пытался строить сложные предложения, применять новые слова, что говорило о мотивации и интересе к теме.

Для наглядного анализа были составлены таблицы ошибок по дням и настроению студентов:

Настроение	**Кол-во студентов**	**Частые ошибки в устной речи**	**Частые ошибки в письменной речи**
😊	8	Мелкие согласования, пропущенные предлоги	Практически нет
😐	5	Упрощённые предложения, пропуски слов	Ошибки в падежах и согласовании
😒	3	Минимальная активность, короткие фразы	Частые ошибки в согласовании рода и числа, повтор слов

Кроме того, мы анализировали динамику словарного запаса и активности на протяжении двух недель. Графики показали, что студенты с положительным настроением ежедневно использовали 5–10 новых слов, в то время как в стрессовые дни количество новых слов падало до 1–2.

Примеры устной речи студентов в разные дни:

- День с позитивным настроением: «Вчера я прочитал рассказ о том, как человек помогает другим. Мне понравилась идея, что добрые поступки возвращаются».
- День с нейтральным настроением: «Я прочитал рассказ. Он интересный. Я понял смысл».

• День с отрицательным настроением: «Прочитал текст. Понял немного. Сложно».

Ведение дневника с эмоциональными отметками позволило студентам отслеживать свои успехи и трудности. Один из студентов отметил: «Сегодня настроение 😊. Удалось пересказать текст без ошибок. Новые слова: умная, помогает, счастлив. План: использовать эти слова в следующей устной истории». Такие записи помогали студентам видеть прогресс и понимать, как настроение влияет на речь.

Для уменьшения числа ошибок и улучшения речи преподаватели использовали короткие игры, мини-задания, обсуждения и небольшие ролевые игры. Студенты участвовали в мини-конкурсах на составление предложений, пересказывали короткие истории и играли в диалоги, что помогало снизить тревожность и повысить активность. Письменные задания, связанные с личным опытом студентов, позволяли проявить интерес и желание использовать новые слова и конструкции, что улучшало качество текста.

Сводная таблица успеваемости и эмоционального состояния студентов на основе дневников:

Студент	**Среднее настроение**	**Среднее кол-во новых слов/день**	**Среднее кол-во ошибок/день**	**Устная активность/день**
Студент 1	😊	7	1	высокая
Студент 2	😐	4	3	средняя
Студент 3	😔	2	5	низкая
Студент 4	😊	8	0–1	высокая

Из наблюдений видно, что студенты, ведущие дневник и фиксирующие эмоции, быстрее исправляли ошибки, осваивали новые слова и чаще применяли сложные конструкции в устной речи. При этом студенты начали понимать, какие эмоции мешают говорить и писать, а какие способствуют активности.

Ошибки, типичные для узбекской языковой среды, требовали специальных упражнений: согласование рода и числа, использование падежей, построение сложноподчинённых предложений. Постепенная практика и разбор ошибок с преподавателем давали заметные результаты. Например, студент, который часто писал «книга хороший», после нескольких дней упражнений стал правильно согласовывать род: «книга хорошая».

Таким образом, настроение, интерес и усталость студентов напрямую отражаются на их речевой активности, а ведение дневника с отметкой эмоций, использование игровых и практических заданий, обсуждение тем, близких студентам, помогают улучшить устную и письменную речь, развивают уверенность и самостоятельность в языке. Постепенно студенты начинают строить более длинные предложения, использовать сложные конструкции, активно применять новые слова и выражения, а также учатся анализировать свои ошибки и исправлять их. Эти навыки формируют языковую личность будущего педагога и помогают студентам видеть свои сильные и слабые стороны, развивать самоконтроль и критическое мышление, что является необходимым условием для успешного изучения русского языка.

Список литературы:

1. Gardner, R. C., & Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and Motivation in Second-Language Learning*. Rowley, MA: Newbury House.
2. Horwitz, E.K., Horwitz, M.B., & Cope, J. (1986). Foreign Language Classroom Anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125–132.

3. Власов, М.С., & Трофимова, У.М. (2024). Мотивация студентов к изучению РКИ и её влияние на активность на занятиях. *Педагогика и психология образования*, 12(3), 45–58.

4. Зокиржонова, М. (2023). Внутренняя и внешняя мотивация учащихся при изучении РКИ. *WOS Journals*, 5(2), 112–120. Доступно: https://www.wosjournals.com/index.php/article/view/4917

5. Ахмедов, О.С. (2022). Психолингвистические факторы в овладении вторым языком. *WOS Journals*, 8(1), 33–47. Доступно: https://www.wosjournals.com/index.php/article/view/3669

6. Joldasbaeva, P.A. (2025). Motivation in Second Language Learning. *InLibrary Journal of Linguistics*, 3(4), 55–67. Доступно: https://inlibrary.uz/index.php/ijll/article/view/84582

7. Ержанова, А., & Хархурин, А.В. (2022). Влияние предыдущего опыта изучения иностранных языков на языковую тревожность. *Журнал РУДН. Психология и педагогика*, 19(2), 78–90.

8. Федина, М. (2023). Формирование языковой личности средствами иностранного языка. *APNI Journal*, 11(1), 14–25.

9. Юлбарсова У. Усанова Н. Роль мотивации и эмоционального интеллекта в изучении РКИ // ZDIT. — 2025. — URL: https://inlibrary.uz/index.php/zdit/article/view/115933

10. Dörnyei, Z. (2005). *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. Lawrence Erlbaum Associates.

11. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.

MODERN APPROACHES IN SCIENCE AND SCIENTIFIC RESEARCH

International Scientific and Practical Conference Proceedings

Desember 10-11, 2025

Moscow, Astana, Petropavlovsk, Tashkent, Osh, Eskisehir